

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XVII No. III
2018

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Anthropology, Archaeology, Business Administration and Management Studies, Communication Studies, Economics, Geography, History, International Business Studies, International Relations, International Trade and Logistics, Law, Linguistics, Literature, Philosophy, and Sociology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS
27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Section Editors

Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Prof. Dr. Atilla ENGİN
Assoc. Prof. Dr. Atınç OLCAY
Assoc. Prof. Dr. Gökhan GÖKGÖZ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Assoc. Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Yücel KARADAŞ
Asst. Prof. Dr. Muharrem AÇIKGÖZ
Asst. Prof. Dr. Hasan AKSOY
Asst. Prof. Dr. Lider BAL
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET

Editorial Board

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
Prof. Dr. Burak GÜRBÜZ
Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Asst. Prof. Dr. Mehmet BİÇİCİ
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Editorial Assistants

Dr. Abdullah BAYINDIR
Dr. Gamze ALMACIOĞLU
Dr. Erkan AĞYÜZ
Dr. Tuncer GÖVDELİ

Vol. 17, Issue 3, July 2018

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Advisory Board

Şinasi Aksoy
(METU, Türkiye)

Erman Artun
(University of Çukurova, Türkiye)

Yasin Ceylan
(METU, Türkiye)

Jean Crombois
(American University, Bulgaria)

Erdoğan Didar
(American University, Bulgaria)

Lelio Iapadre
(University of L'Aquila, Italy)

Andrejs Geske
(University of Latvia, Latvia)

B. N. Ghosh
(Eastern Med. Univ. North Cyprus)

Michael Goldman
(University of Minnesota, USA)

Şeyma Güngör
(University of İstanbul, Türkiye)

Zeynep Hamamcı
(University of Gaziantep, Türkiye)

Nazmiye Özgüç
(University of İstanbul, Türkiye)

Uli Schamiloğlu
(University of Wisconsin-Madison, USA)

Kemal Silay
(Indiana University, USA)

Ülkü Şişik
(University of Hacettepe, Türkiye)

Bayram Ürekli
(University of Selçuk, Türkiye)

Ercan Tatlıdil
(University of Ege, Türkiye)

Tuba Üstüner
(Cass Business School, UK)

Mustafa Yılmaz
(University of Hacettepe, Türkiye)

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XVII Issue No. III

2018

CONTENT

ARCHEOLOGY

KORU TÜMÜLÜSÜ İSKELETLERİNİN OSTEObİYOGRAFİLERİNİN ELEMENT ANALIZI İLE İNCELENMESİ

740-760

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Kameray ÖZDEMİR & Ali Akın AKYOL & Kaan İREN & Yılmaz Selim ERDAL

GEOGRAPHY

EKSTREM SOĞUK HAVA DALGASI: OCAK 2017

761-773

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Zahide Acar DENİZ & Erdiñ USLAN

KARASU İRMAĞI (FIRAT) YUKARI HAVZA KESİMİNDE TUZLU-ACI SU KAYNAKLARI VE TUZLALAR

774-795

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Selahattin POLAT & Yıldız GÜNEY

LINGUISTICS

EXAMINING TURKISH ESL LEARNERS' RECEPTIVE COLLOCATIONAL KNOWLEDGE

796-813

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Gamze ALMACIOĞLU

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SADECE SAYILARLA KURULAN SÖZ DİZİMSEL YAPILAR

814-819

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Hasan KARACA

LITERATURE

THE TURN OF THE SCREW AND “DAISY MILLER”: HENRY JAMES’S PURITAN VIEW ON THE IDEAL VICTORIAN MIDDLE-CLASS

820-833

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Kyriaki ASIATIDOU

GENDERED IDENTITIES: SHAKESPEARE’S TAMING OF THE SHREW

834-844

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ela İPEK GÜNDÜZ

“[BOLINGBROKE] WEIGHS [RICHARD] DOWN”1: THE IDEA OF PERFECT MONARCH IN RICHARD II

845-857

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Emine Seda ÇAĞLAYAN MAZANOĞLU

WHERE DO I BELONG? POWER STRUGGLE IN MISS JULIE AND THE HAIRY APE

858-866

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Banu ÖĞÜNÇ

“FASHIONING” THE POST-WAR SELF IN JESSICA GOODELL’S SHADE IT BLACK

867-880

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Merve ÖZMAN KAYA

MEDDAH BEHÇET MAHİR’IN HALK ANLATILARINDA HALK HEKİMLİĞİ VE BAYTARLIĞI

881-895

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet ALPTEKİN

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ ROMANLARINDA KİMLİK İNŞASININ MEKÂNDAKİ GÖRÜNÜMÜ

896-916

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yavuz Sinan ULU

COMMUNICATION

BANA OKURUNU SÖYLE, SANA MANŞETİNİ SÖYLEYİYİM: GAZETECİLERİN, İÇERİK HİYERARŞİSİNİ VE GÜNDEMİ BELİRLEMEDE OKURUN DEĞİŞEN ROLÜNE BAKIŞI

917-942

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Şadiye DENİZ & Elif Korap ÖZEL

POLİTİKANIN ÜRETİMİNDE VE SUNUMUNDA UZMANLAR: YENİ POLİTİK SEÇKİNLER ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME

943-960

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Süleyman ŞAHAN

UTOPIAN AND DYSTOPIAN APPROACHES TO TECHNOLOGY AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES: WITH THE EXAMPLES OF THE JETSONS AND WESTWORLD

961-982

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ceren YEĞEN

ECONOMICS

THE RELATIONSHIP OF ECONOMIC GROWTH WITH CONSUMPTION, INVESTMENT, UNEMPLOYMENT RATES, SAVING RATES AND PORTFOLIO INVESTMENTS IN THE DEVELOPING COUNTRIES

983-993

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ali Eren ALPER

YOKSULLUK VE GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ: OECD VE AB ÜLKELERİ PANEL VERİ ANALİZİ

994-1002

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Berna BALCI İZGİ & Ebubekir ALYU

AR&GE VE İNOVASYONUN ÜLKELERİN İHRACAT PERFORMANSINA ETKİLERİ: GELİŞMEKTE OLAN ASYA ÜLKELERİ İÇİN YENİ NESİL BİR PANEL VERİ ANALİZİ

1003-1021

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet Ali POLAT

BUSINESS

TOKSİK LİDERLİK İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

1022-1033

(Compilation Article/Derleme Makalesi)
Ayhan YALÇINSOY

360 DERECE PERFORMANS DEĞERLEME YETKİNLİKLERİNİN YÖNETİCİ VE ÇALIŞAN AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI: TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME UYGULAMASI

1034-1048

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ziya GÜNAY

YEŞİL VE ELEKTRİKLİ ARAÇ ROTALAMA PROBLEMLERİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR TARAMASI VE ARAŞTIRMA ÖNGÖRÜLERİ

1049-1061

(Compilation Article/Derleme)
Çağrı KOÇ & Eren ÖZCEYLAN

HAVAYOLU TAŞIMACILIĞINDA ÇALIŞMA SÜRELERİNİN ESNEKLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA: SPLIT ÇALIŞMA MODELİ

1062-1081

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nilgün KOÇ

SOCIOLOGY

‘BABALIK DENEYİMLERİ’NDE ERKEKLİKLERİN DEĞİŞ(MEY)EN YÜZÜ: BLOGGER BABALARIN ANLATILARI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

1082-1098

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gülhan DEMİRİZ & Benan Havva BARAN

EVALUATING THE IMPORTANCE OF SOCIAL CAPITAL FOR THE CONVERSION OF THE FORMS OF CAPITAL: A CRITICAL APPROACH TO THE BOURDIEUSIAN MODEL

1099-1115

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Durmuş Ali YÜKSEK

THE COSMOPOLITAN AND ENTREPRENEURIAL CITY: URBAN REIMAGINATION IN GAZİANTEP

1116-1125

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Meltem KARADAĞ & Şenay LEYLA KUZU

PRENS SABAHATTİN’İN TAKİPÇİLERİNDEN BİRİ OLARAK NEZAHAT NURETTİN EGE

1126-1142

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Berna FİLDİŞ

HISTORY

DOĞU AKDENİZ TİCARETİNDE RUM KORSANLAR VE KORSANLIĞIN SONU (1789-1830)

1143-1163

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Haydar ÇORUH

ÇELEBİ MEHMED'İN KIZI SELÇUK HATUN VAKIFLARI

1164-1183

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Ahmet GÜNDÜZ

ASÂKİR-İ MANSÛRE-İ MUHAMMEDİYYE ORDUSUNUN KURULMASI VE AMASYA'YA YANSIMALARI

1184-1195

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Sadık ÇETİN & Ayhan DOĞAN

TOURISM

PAYLAŞIM EKONOMİSİ VE TURİZM ENDÜSTRİSİNE YANSIMALARI

1196-1213

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Reyhan Arslan AYAZLAR

TÜKETİCİLERİN DIŞARIDA YEMEK YEME NEDENLERİ

1214-1237

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Müjdat ERTÜRK

POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL RELATIONS

TÜRKİYE'DE 1950 İLE 2002 YILLARI ARASINDA UYGULANAN GENEL SEÇİM SİSTEMLERİNİN HALK İRADESİNE ETKİSİ

1238-1261

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Ayşe ERKMEN

Koru Tümlüsü İskeletlerinin Osteobiyografilerinin Element Analizi ile İncelenmesi

Investigations of Osteobiography of the Koru Tumulus Skeletons by Elemental Analysis

Kameray ÖZDEMİR*

Ali Akın AKYOL**

Kaan İREN***

Yılmaz Selim ERDAL****

Öz

Koru Tümlüsü'nden ele geçen kemiklerin element bileşimi, bireylerin içinde bulunduğu ölüm öncesi ve ölüm sonrası süreçleri değerlendirmek için kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Polarize Enerji Ayrımlı X-ışını Floresans (PED-XRF) yöntemiyle kemiğin kimyasal bütünlüğünü, bireylerin diyetini ve gömü sonrası kemikteki element birikimlerini temsil eden Ca, P, Sr, Ba, Mg, Cu, As, Fe, Y, Th, Cd, Zn, Mn, Pb ve uranyum uyuk kemiğinin inorganik kısmından analiz edilmiştir. Mezar odasında ele geçen bireyler ile mezar odasının dışında ele geçen birey arasında beslenme ve diyagenetik birikim açısından farklılıklar gözlenmiştir. Tahıl ve yüksek proteinli hayvansal gıdalarla beslenmenin göstergesi olan Ba/Ca ve Zn/Ca oranları mezar odasında ele geçen grup için belirleyici olmuştur. Bitki ve deniz kökenli besinlerin kullanımına işaret eden Sr/Ca oranı da aynı grup için ayırt edicidir. Buna karşın, mezar odasının dışında ele geçen birey için, iç organ gibi düşük proteinli hayvansal gıda tüketiminin göstergesi olan Cu/Ca oranı karakteristiktir. Gömü sonrası süreçler açısından yapılan değerlendirmede öncelikle mezar odasında ele geçen üç bireyin bakır, mezar odası dışında ele geçen bireyin ise demir tarafından gruplanan gömü sonrası kimyasal değişimlere maruz kaldığı belirlenmiştir. Beslenmedeki farklılığa ek olarak, gömü sonrası kemiklerde meydana gelen kimyasal değişimler farklı gömü koşullarına işaret etmiştir. Diyagenetik değişimler, ön odadaki bireyin tafonomik süreçlerle yerinin değişmediğine, yani gömüldüğü ilk andan itibaren bulunduğu konumu koruduğunu ortaya çıkarması, BDK-K4 numaralı bireyin mezar odasındaki grubun üyesi olmadığı fikrini desteklemiştir. Kemiklerin kimyasal analizlerinin ortaya çıkardığı farklılıklar, iskeletlerin gömü konumları ve mezar odasında ele geçen değerli mezar hediyeleri beraber değerlendirildiğinde BDK-K4 numaralı bireyin, başarıya ulaşmadan hayatını kaybetmiş bir mezar soyguncusu olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pers Dönemi, mezar soygunu, diyagenez, temel bileşenler analizi, XRF, SEM-EDX

Abstract

The bone element composition of four individuals was used to evaluate the pre-burial and post-burial processes exposed to the individuals. For that, calcium, P, Sr, Ba, Mg, Cu, As, Fe, Y, Th, Cd, Zn, Mn, Pb, and U, representing the integrity of the bone, diet and post-burial accumulation, were analyzed from the inorganic part of the femur by Polarized Energy Separated X-Ray Fluorescence (PED- XRF). The variations concerning diet and diagenetic accumulation of elements among the individuals were observed between the individuals recovered from the grave chamber (BDK-K1, BDK-K2 and BDK-K3) and from the outside of the grave chamber (BDK-K4). The Ba/Ca and Zn/Ca ratios, indicating a diet comprised of grain and animal protein, are apparent for the inner group. The Sr/Ca ratio, which indicates the consumption of plant and marine nutrients, is also distinctive for the inner group. In contrast, the Cu/Ca ratio, indicative of the consumption of animal parts with low protein content, such as the viscera, is characteristic for the individual from outside the grave chamber. In addition to differences in the dietary data, the outsider was also subjected to post mortem chemical changes that were grouped by iron. However, the inner group had undergone diagenetic changes that were grouped by copper. The postmortem changes indicate that the individual from outside of the burial chamber, that dietary differences are detected as well, was not a part of the inner group, and that the placement was not due to taphonomic

* Dr. Öğr. Üyesi Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, kameray.ozdemir@hacettepe.edu.tr

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, aliakyol@gazi.edu.tr

*** Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, daskyleion@posta.mu.edu.tr

**** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, yserdal@hacettepe.edu.tr

processes, thus preserving its position from the beginning. When these data are evaluated together with the valuable burial gifts, the likelihood that the individual was a grave robber who has lost his life without success is more probable.

Keywords: Persian Period, tomb robbery Diagenesis, Principle Component Analysis, XRF, SEM-EDX

Giriş

Kemikler ve dişler suç mahallerinde ele geçen insana ait materyaller arasında sıklıkla yer alır. Bazı durumlarda ise bireyleri veya bireysel kalıntıları ilişkilendirmek için kullanılabilir yegâne kaynak durumundadır. Normal koşullar altında insan kalıntılarında kimlik tespit edilmesi tipik olarak DNA analizine ve/veya kişinin diş kayıtlarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Gonzalez-Rodriguez ve Fowler, 2013; Castro vd., 2010; Jain ve Chen, 2004; Kimpton vd., 1994). Ancak, akrabaların bilinmemesi, gömülü kemiklerin DNA'sının bozulabilmesi veya diş kayıtlarının bulunmaması tanımlamayı olanaksız hale getirebilmektedir. Bununla beraber, osteolojik kalıntıların kimyasal bileşiminin ortaya çıkardığı elementlere çevreden maruz kalma, beslenme ve sağlıkla ilgili ek bilgiler araştırmalara katkı sağlamakta ve tartışmalı durumları aydınlatabilmektedir (Gonzalez-Rodriguez ve Fowler, 2013; Castro vd., 2010). Bu nedenle bireyleri ayırtmak/tanımlamak amacıyla kemik ve diş gibi dokuların element analizine duyulan ihtiyacın ilk olarak adli çalışmalarla ortaya çıktığını ve bu ihtiyaç doğrultusunda geliştiğini belirtmek gerekir (Gonzalez-Rodriguez ve Fowler, 2013; Castro vd., 2010).

Örneğin, stronsiyum (Sr), çinko (Zn), bakır (Cu), vb. elementlerin kemikteki miktarlarında ve bu elementler arasından karbon (C) ile azotun (N) kararlı izotop oranlarında oluşan beslenme kaynaklı değişimlerin, farklı bölgelerden elde edilen arkeolojik kemik örneklerinin ayırtılmasında kullanılması, biyoarkeolojik çalışmalarda 1980li yıllardan beri sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur (Klepinger, 1984; Lambert vd., 1979; Ambrose ve Krigbaum, 2003; Katzenberg, 2000). Teknikteki son gelişmelerle birlikte yeni uygulamalar, hidrojen (H), oksijen (O) ve stronsiyum (Sr) gibi elementlerin kemik ve dişlerdeki izotop birikiminin belirlenmesiyle bireyleri belirli coğrafi bir bölge ile ilişkilendirmek yönündedir (Reynard ve Hedges, 2008; Beard ve Johnson, 2000).

Bu çerçevede iskelet kalıntılarının element içeriğinin belirlenmesi de bireyleri ayırtmada kullanılmak üzere belki de tamamlayıcı bilgi sağlayarak katkıda bulunabilir. Kemiği ve dişleri oluşturan elementlerin miktarı bireyin diyetindeki mineral alımı da dâhil olmak üzere birçok faktöre bağlı olarak ağırlık yüzdesi (%) ile eser miktar (milyonda veya milyarda bir parçacık miktarı, ppm veya ppb) arasında değişiklik gösterir. Çinko ve bakır gibi bazı eser elementler insan gelişimi için gereklidir, çoğunlukla kemiklerde depolanır ve söz konusu elementlere çevreden maruz kalma ya da beslenme alışkanlığı hakkında bilgi sağlar (Klepinger, 1984). Kalıntıları çevreleyen koşullardan kaynaklanan dış kaynaklı mineraller, demir (Fe), alüminyum (Al) ve magnezyum (Mg) gibi elementlerin kemiklerdeki miktarını artırabilir (Hodson vd., 2001; Zapata vd., 2006).

İnsan kemiğinin inorganik fazı hidroksiapatittir ve kemiğin büyümesi sürecinde kullanılan demir, magnezyum, çinko (Zn), bakır (Cu) ve manganez (Mn) gibi hem sayıca az hem de eser miktarda element içerir (Klepinger, 1984). Kemikler yapısal seviyede kortikal veya trabeküler kemik olarak ikiye ayrılır (Hill, 1998). Kortikal kemikler, trabeküler kemiklerden daha yavaş bir oranda kendini yeniler (yetişkinlerde %2,5'e karşı yıllık %10'luk yeniden yapılanma; Hill, 1998). Bu nedenle kortikal kemiklere kıyasla trabeküler kemiklerden elde edilen element kompozisyonu yaşamın son dönemine ait birikimleri yansıtır (Hill, 1998). Diğer taraftan kortikal kemik yoğun yapısı ve çevresel değişikliklere duyarlılığının düşük olması nedeniyle element analizleri için daha çok tercih edilmektedir (Sandford, 1992).

Sıcaklık, toprağın pH'sı ve suya maruz kalma gibi gömülü kemikleri çevreleyen koşullar kemiğin mineral bileşiminde değişikliklere neden olacak iyonların çevreyle değiştirilmesine yol açabilmektedir (Malleon, 1990). Arkeolojide, diyagenez terimi, gömülü kemiklerin yapısal özelliklerini etkileyen kimyasal, fiziksel ve biyolojik süreçler olarak tanımlanmaktadır (Wilson ve Pollard, 2002; Zapata vd., 2006; Maurer vd., 2014). Gömülü kemikte diyagenez etkilerini belirlemek kemik matristeki element kompozisyonun yorumlanması için oldukça önemlidir. Arkeolojik kemiklerdeki diyagenetik etkiyi daha iyi değerlendirebilmek için iskeletleri çevreleyen toprağın analizi çalışmalara dâhil edilmektedir (Carvalho vd., 2004; Sandford, 1992; Lambert vd., 1983). Toprakta ve kemiklerdeki nadir toprak elementlerin (NTE) miktarları uyumluysa, diyagenez için güçlü bir kanıt elde edilmiş olur (Carvalho vd., 2004; Lambert vd., 1983).

Biyogenik ve diyagenezle oluşan element bileşimi arasındaki ayrışmayı değerlendirebilmek için başvurulan diğer bir yaklaşım da kalsiyum (Ca) ve fosfor (P) oranının belirlenmesidir. Biyojenik maddenin ana bileşeni hidroksiapatit olduğundan yapısındaki herhangi bir değişiklik diyagenezin göstergesi olarak kabul edilir. Doğal (değişmemiş) hidroksiapatit için stokiyometrik olarak hesaplanan Ca/P oranından (~2.16, Posner, 1966) sapma, kemiğin diyageneze uğradığını göstereceğinden kemik örneklerinin element bileşiminin biyojenik kökenli olmadığı sonucu çıkarılabilir (Hedges, 2002; Fabing ve Hermann, 2002). İnsanda yaşla birlikte kemiklerin yeniden yapılanma hızı yavaşlarken Ca/P oranının arttığı tespit edilmiştir (Driessens ve Verbeck, 1990). Kemiğin bozulma durumu hakkında bilgi veren diğer bir değer de Fe/Mn oranıdır (Stipisic vd., 2014).

Arkeolojik kemik örneklerinin inorganik kısmının element bileşimi, Atomik Absorpsiyon Spektroskopisi (AAS), Atomik Emisyon Spektroskopisi (AES), İndüktif olarak Eşleştirilmiş Plazma-Kütle Spektrometresi (ICP-MS) ve Nötron Aktivasyon Analizi (NAA) gibi çeşitli teknikler kullanılarak analiz edilmektedir (Sandford, 1992). Bu çalışmada hem hızlı hem de bir seferde birçok elementi tespiti mümkün kılan X-Işını Floresans (XRF) spektrometresi tercih edilmiştir.

Kemik apatitinden element analizi, hemen hemen tüm dünyada eski insanların geçim davranışlarını, büyüme süreçlerini ve kemiklerin geçirdiği gömü sonrası değişimleri anlamak için uygulanmıştır (Özdemir ve Erdal, 2009; Özdemir vd., 2010a, 2010b; Güner vd., 2011, 2012; Temiz, 2013; Çırak ve Akyol, 2014; Büyükkarakaya vd., 2017; Karagöz-Arhan vd., 2017). Bu çalışmada, Kuru Tümülsü'nün farklı bölgelerinden ele geçmiş, ölüm yaşı, cinsiyeti ve patolojik durumları belirlenmiş dört insan iskeletinin maruz kaldığı gömü sonrası kimyasal değişim yoğunluğunu belirlemek öncelikli amaç olarak konmuştur. İkinci olarak, gömü sonrası kimyasal değişikliklerin boyutunun belirlenmesi ile ölüm öncesi ve ölüm sonrası süreçlerdeki element birikimlerini ayırt etmek hedeflenmektedir. Elde edilen verilerle Kuru bireylerinin osteobiyografileri yeniden kurgulanarak tek bir grup mu yoksa farklı gruplar mı oluşturduğu anlaşılacaktır. Böylelikle, geçmişte yaşanmış muhtemel bir adli vaka aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Materyal ve Yöntem

Daskyleion (Dascyleum) İlk Çağ şehri, Bandırma'nın 30 km güneyinde, Aksakal Beldesi'nin 8 km ve Ergili Köyü'nün 2 km batısında bulunan Hisartepe Höyüğü üzerinde ve çevresinde yer almaktadır (Şekil 1). Kentin akropolis'i ince ve uzun bir yapıya sahip Hisartepe Höyüğü'nün üst platosundadır ve yüz ölçümü 27 dönüm ve göl (Kuşgölü) seviyesinden yüksekliği +38,33 metredir (Şekil 2a). Aşağı kentin sınırları henüz tam olarak bilinmemektedir. İlk olarak 1953 yılında keşfedilen antik şehirde, 1954 yılında başlayan kazıların 3. dönemi, 2009 yılından itibaren Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Kaan İren tarafından yürütülmektedir. Kazılar Daskyleion'un antik dönemde

Trakya, Boğazlar, Marmara Denizi, Karadeniz ve Phrygia bölgeleri arasında geçiş sağlayan stratejik bir konuma sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Şehir, aynı zamanda, Pers İmparatorluğu Anadolu Satraplık Dönemi'ni de kapsayacak şekilde Demir Çağı'ndan (Lydia ve Phrygia uygarlıkları etkisinde) Bizans İmparatorluğu'na kadar uzanan çok kültürlü yapı sergiler (Bakır, 2011; İren, 2011; İren ve Yıldızhan, 2017).

Şekil 1: Daskyleion (Dascyleum) antik şehrinin konumu.

Daskyleion'un nekropol bölgesi kentin doğu ve güney kısmında yer alır. Bu alanda yer alan 40'a yakın tümülüs Manyas Gölü'nü görecekt biçimde konumlanmıştır. Özellikle Daskyleion'un güneyinde ve doğusunda yoğunluk vardır. Bu nedenle bu alanlar Güney ve Doğu kraliyet nekropolisleri olarak adlandırılmaktadırlar. Söz konusu tümülüslerden Kuru Tümülüsü Güney Nekropolis'e aittir. Kuru Tümülüsü'nde (Şekil 2a, b) 2010 yılında başlayan kazı çalışmalarından ele geçen gümüş veya elektron sikkeler ile diğer arkeolojik buluntulara dayanarak tümülüs, Pers dönemine (M.Ö. 5. yy'a) tarihlendirilmiştir. Tümülüs'ün uzun bir koridorla (*dromos*) ulaşılan bir ön odası ve bir mezar odası bulunmaktadır (Şekil 2c). Tümülüs'ün mezar odasında dış yüzeyi mor renkle kaplanmış iki adet (güney ve doğu yönünde) Lidya tipi kline yer alır (Şekil 2d) (İren 2012a, 2012b). Tümülüs'te bulunan dört insan iskeletinden biri (BKT-K4) ön odada yassı bir taşın altından, diğerleri (BKT-K1, BKT-K2 ve BKT-K3) ise mezar odasının güney klinesi üzeri ile güney ve doğu klinelerin altında dağılmış halde ele geçmiştir.

Şekil 2: Kuru Tümülüsü'nün genel görünümü (a), açma (b), plan (c), mezar odası ve klineler (d).

Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Biyolojik Antropoloji Laboratuvarı'nda belgeleme ve onarım işlemleri yapılan iskeletler üzerinde öncelikle demografik ve patolojik incelemeler gerçekleştirilmiştir. Bireylerin yaşları tahmin edilirken leğen kemiğinde ve kaburga uçlarında yaşa bağlı değişimler ile kafatasındaki suturların kapanma derecelerinden faydalanılmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Loth ve İşcan, 1989; Meindl ve Lovejoy, 1985). Bireylerin cinsiyetleri belirlenirken kalça ve kafatası kemiklerindeki cinsiyet karakterleri göz

önünde bulundurulmuştur (WEA, 1980). Buikstra ve Ubelaker (1994) tarafından önerilen standartlar patolojik koşulları raporlamada kullanılmıştır.

Biyoarkeolojik incelemelerin ardından element analizleri için bireylerin uyluk kemiğine (*femur*) ait yaklaşık 4-5cm uzunluğunda parçalar temin edilmiştir. Gömü sonrası element içeriklerindeki değişimin boyutlarının belirlenmesi için kazı alanının çeşitli bölgelerinden altı toprak örneği de analizlere dâhil edilmiştir.

Örneklerin element içeriklerinin belirlenmesi Polarize Enerji Ayrımlı X-ışını Floresans yöntemi (PED-XRF) ile yapılmıştır. İncelemelerde SPECTRO X-Lab 2000 model spektrometre kullanılmıştır. Toz haline getirilmiş 3 gram kadar örnek pelet haline getirilerek analiz edilmiştir. Bu yöntemle atom numarası 11 olan sodyumdan (Na), 92 olan uranyuma (U) kadar elementler analiz edebilmektedir. Cihazın hassasiyet limiti, ağır elementlerde 0,5ppm ve hafif elementlerde ise 10ppm'e kadar ölçüm yapabilecek seviyededir (Salmon, 1970; Pollard ve Heron, 1996). Örnek hazırlıkları ve analizler Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) ile Gazi Üniversitesi Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı'nda (MAKLAB) gerçekleştirilmiştir.

BKT-K1 numaralı bireye ait kemik örneğinin yüzeyinde seçilen 3 farklı bölgenin element içeriği taramalı elektron mikroskobu ve ona bağlı XRD analizörü (SEM-EDX) ile incelenmiştir. Analizlerde, ZEISS marka, EVO 40 model SEM-EDX kullanılmıştır; tungsten filament elektron kaynağına, 500V–30kV gerilim aralığına, SE (*Secondary Electron*), BSE (*Back Scattered Electron*), EDX (*Energy Dispersive X-ray*) ve VPSE (*Variable Pressure Secondary Electron*) detektörlerine sahiptir. Cihaz ile çapları 9-15mm kalınlıkları ise 0,1-30mm arasında değişen katı veya toz numuneler incelenebilmektedir. Numunelerin iletken olmaları gerekmektedir. İletken olmayan numuneler 5-16nm arasında değişen kalınlıkta altın kaplanarak çalışılabilmektedir.

Analizi yapılan elementlerden kemik kompozisyonunu temsil eden Ca, P, Sr, Ba ve Mg ile gömü sonrası süreçleri temsil eden Cu, As, Fe, Y, Th, Cd, Zn, Mn, Pb ve U istatistiki analizler için seçilmiştir. Gömü sonrası değişimlerin boyutunu belirlemek için kullanılan elementlerden bazılarının (Cu, Zn, Fe ve Mn) doğal olarak insan vücudunda bulunduğu ve diyetin gösterge elementleri olduğu dikkate alınmalıdır. Gömü sonrası süreçlerden ya da hastalıklardan kaynaklanan kemik bozulmasını anlamak için yaygın olarak kullanılan Ca/P ve Fe/Mn oranları da hesaplanmıştır. Metal/Ca oranları gruplaşmanın detaylarını belirleyebilmek için kullanılmıştır.

Element birikimlerinin dört birey arasında nasıl farklılaştığını belirlemek için XLSTAT Programı aracılığıyla temel bileşenler analizi (*Principal Component Analysis*, PCA) yapılmıştır. İstatistiki analizinden önce veriler *unit variance* olarak da bilinen normalleştirme işlemine tabi tutulmuştur. Diğer bir deyişle her bir değişkenin varyansı 1 olacak şekilde normalize edilmiştir. Böylelikle ölçüm birimleri (% ve ppm) arasındaki farklılıkların etkisi en aza indirilmiştir. Tanımlayıcı istatistik olarak ortalama, standart sapma ve yüzde varyasyon katsayısı (% cv) kullanılmıştır.

Bulgular

Element Analizleri (XRF Analizleri)

Analizi yapılan on beş elementin kemik birikim miktarları, elementlerin dört birey için ortalaması, standart sapması ve varyasyon katsayısı ile altı toprak örneğinin element ortalaması, standart sapması ve değişim katsayısı Tablo 1'de verilmiştir. On bir elementin derişimi yüksek varyasyon (cv > %25) göstermektedir. Yüksek varyasyon özellikle toprakta bol miktarda bulunan Th, Pb, As, Ba, U ve Fe elementleri için daha belirgindir (cv > %80). Buna karşın canlı kemikte yüksek oranda bulunan Ca, P, Sr ve Mg elementlerin derişimi

düşük düzeyde varyasyon ($cv < \%25$) sergilemektedir. Farklılaşma zellikle Ca ve P için oldukça düşüktür ($cv < \%4$). Fe, As, Th, Pb, Ba, Y ve U elementlerinin kemik miktarı BDK-K4 numaralı bireyde dikkat çekici şekilde yüksekken aynı bireyde Cu miktarı grubun en düşük değeri olarak ölçülmüştür.

Tablo1: Kemik ve toprak element miktarları beraberinde tanımlayıcı istatistikler.

Element	Derişim	İnsan (n=4)				Toprak (n=6)					
		BDK-K1	BDK-K2	BDK-K3	BDK-K4	Ortalama	sd	cv (%)	Ortalama	sd	cv (%)
Mg	%	0,04	0,04	0,03	0,04	0,04	0,01	13,33	0,95	0,17	18,03
P	%	14,16	14,11	12,93	13,80	13,75	0,57	4,14	0,67	0,50	74,35
Ca	%	36,86	35,69	33,25	36,17	35,49	1,57	4,42	13,83	10,66	77,10
Mn	%	0,005	0,010	0,008	0,005	0,01	0,00	34,99	0,14	0,06	42,87
Fe	%	0,010	0,018	0,002	0,035	0,02	0,01	86,79	2,84	1,05	36,80
Cu	ppm	171,4	145,3	99,3	25,3	110,33	64,04	58,05	54,73	21,93	40,07
Zn	ppm	172,5	249,1	199	226,5	211,78	33,25	15,70	120,47	57,74	47,93
As	ppm	2,2	4,8	2	12,9	5,48	5,11	93,36	20,10	5,60	27,85
Sr	ppm	636	357,6	535,1	629	539,43	129,65	24,04	361,22	67,29	18,63
Y	ppm	0,8	0,9	0,8	1,4	0,98	0,29	29,46	14,38	5,69	39,58
Cd	ppm	0,9	1,3	0,6	0,5	0,83	0,36	43,56	1,12	0,37	32,74
Ba	ppm	7,4	22,8	25,7	105,4	40,33	44,12	109,41	665,18	181,85	27,34
Pb	ppm	88,7	442,7	70,4	1722	580,95	779,76	134,22	80,93	44,76	55,31
Th	ppm	1,3	1,8	0,7	11,3	3,78	5,04	133,42	10,75	3,37	31,37
U	ppm	12,5	14,2	18,6	56	25,33	20,61	81,39	13,97	4,82	34,51

Bütün bireyler 2,53 ile 2,62 arasında değişen kemik Ca/P kütle oranına sahiptir (Tablo 2). Mg/Ca, Sr/Ca ve Cd/Ca oranları bireyler arasında benzerdir. BDK-K4 numaralı bireyin Ba/Ca, Pb/Ca ve Fe/Mn oranları belirgin bir şekilde diğer bireylerinkinden yüksektir. Zn/Ca oranı BDK-K1 numaralı bireyde grubun en düşük değeri ölçülmüş iken, diğer bireylerin verileri birbirine yakındır. Cu/Ca oranı da BDK-K4 kodlu bireyde oldukça düşüktür.

Tablo 2: Kemik ve toprak element oranları.

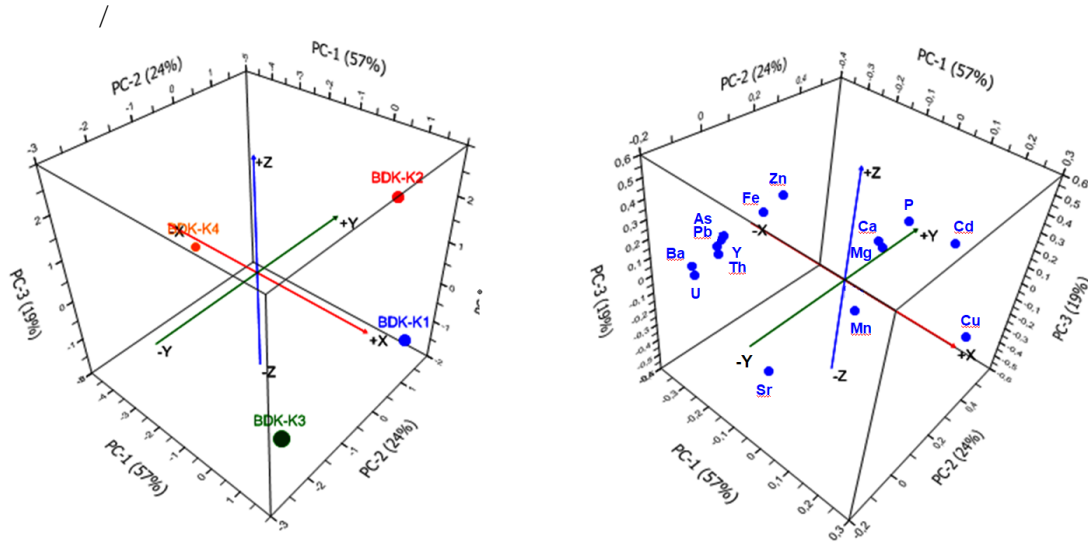
	BDK-K1	BDK-K2	BDK-K3	BDK-K4	Toprak
Ca/P	2,6031	2,5294	2,5715	2,6210	20,529
Mg/Ca	0,0011	0,0011	0,0009	0,0011	0,0688
Sr/Ca	0,0017	0,0010	0,0016	0,0017	0,0026
Zn/Ca	0,0005	0,0007	0,0006	0,0006	0,0009
Cu/Ca	0,0005	0,0004	0,0003	0,0001	0,0004
Pb/Ca	0,0002	0,0012	0,0002	0,0048	0,0006
Fe/Mn	2	1,8	0,3	7	20,8
Cd/Ca	2,44167E-06	3,64248E-06	1,80451E-06	1,38236E-06	8,07639E-06
Ba/Ca	2,0076E-05	6,38834E-05	7,72932E-05	0,000291402	0,004810997

Temel Bileşenler Analizi

Kemik kimyasal bileşiminin %100'  bileşenle açıklanmaktadır (Şekil 3). İlk bileşen olan PC1'in (x-ekseni) element veri setinin sahip olduğu toplam varyasyonun %57'sini açıkladığı görülmektedir. PC1 Fe, As, Y, Ba, Pb, Th ve U yüksek pozitif yüklenmeleri, Cu yüksek negatif yüklenmesi, Mn ve Cd orta seviyeli negatif yüklenmesi ile karakterizedir (Tablo 4). PC2 (y-ekseni) varyansın %24'lk bölümünü açıklar ve yüksek Ca, P ve Mg

yüklenmesi gösterir. Kadmiyum ise ikinci bileşende orta dereceli pozitif yüklenmeye sahiptir (Tablo 4). PC3 (z-ekseni) farklılaşmanın %19'luk kısmını açıklamaktadır. Yüksek pozitif Zn ve Mn, yüksek negatif Sr ve orta dereceli pozitif Cd yüklenmeleri ile karakterizedir (Tablo 4). Değer şekline ve tablosuna baktığımızda PC1'in oluşmasında BDK-K4 numaralı bireyin, PC2'nin oluşmasında BDK-K1 ve BDK-K3 numaralı bireylerin, PC3 oluşmasında ise BDK-K2 numaralı bireyin katkısı olduğu görülmektedir (Şekil 3).

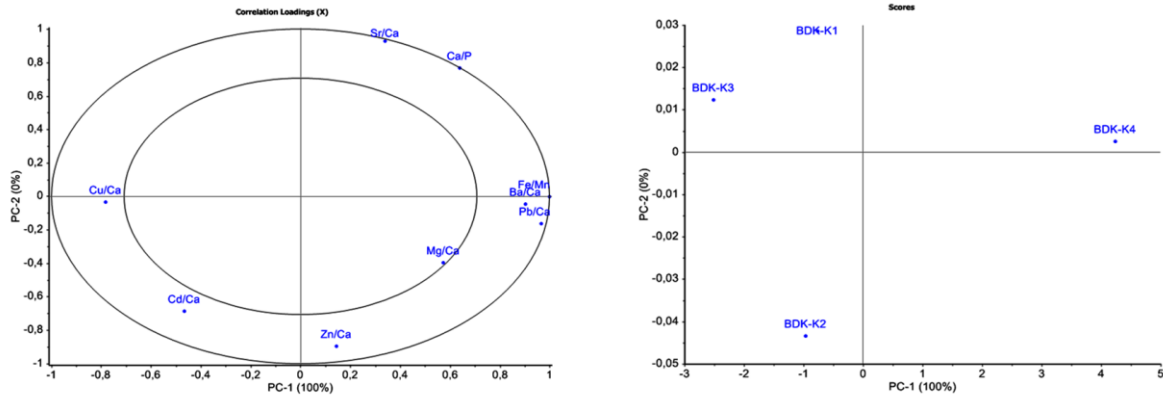

Şekil 3: Elementler arası temel bileşenler analizi; yüklenme grafiği (sağ), değer grafiği (sol).

Tablo 4: Element yüklenme faktörleri.

	F1	F2	F3
Mg	0,311	0,935	-0,168
P	0,134	0,975	0,178
C	0,355	0,928	-0,115
Mn	-0,577	-0,310	0,756
Fe	0,912	0,280	0,299
Cu	-0,850	0,524	-0,049
Zn	0,316	-0,058	0,947
As	0,978	0,019	0,208
Sr	0,440	0,016	-0,898
Y	0,991	-0,023	0,131
Cd	-0,546	0,587	0,597
Ba	0,973	-0,213	0,091
Pb	0,983	0,004	0,181
Th	1,000	-0,005	0,031
U	0,980	-0,198	-0,017

Hesaplanan element oranları arasındaki varyans tek bir bileşenle açıklanmaktadır. PC1 element oranları arasındaki farklılaşmanın %100'ü temsil eder (Şekil 4).

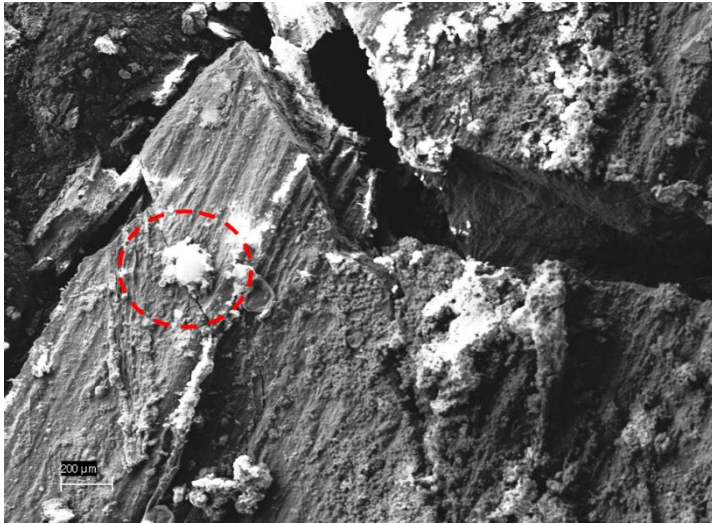
Şekil 4: Elementler oranları arası temel bileşenler analizi; yüklenme grafiği (sol), değer grafiği (sağ).

Tablo 5: Element oranları yüklenme değerleri.

X Loadings	Ca/P	Mg/Ca	Sr/Ca	Zn/Ca	Cu/Ca	Pb/Ca	Fe/Mn	Cd/Ca	Ba/Ca
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
PC-1	0,0088	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0007	1,0000	0,0000	0,0000
PC-2	0,9998	-0,0013	0,0105	-0,0028	-0,0002	-0,0113	-0,0088	0,0000	-0,0002
PC-3	0,0094	-0,1553	0,1150	0,0857	-0,2302	0,9435	-0,0008	-0,0012	0,1099

SEM-EDX Analizi

SEM-EDX analizi uygulanan BKT-K1 örneği üzerinde, altın parçaları (150µm) bulunmuştur (Şekil 5). Analiz edilen noktanın kimyasal içeriğinin %4,28'ini altın elementi oluşturmaktadır (Tablo 6).

Şekil 5: SEM-EDX analizi ile kemik üzerinde belirlenen altın parçaları.

Tablo 6: Kemik üzerinde yapılan SEM-EDX analiz sonuçları.

Element	Derişim (%)
C	21,69
O	56,83
Ca	6,25
Pb	1,93
Cu	2,04
Mg	0,83
Si	1,39
Cl	1,141
S	1,17
Al	0,38
As	0,82
Cd	0,14
Na	1,04
Fe	0,71
Au	4,28
K	0,08

Tartışma

Koru Tümüls'ünden ele geçen dört bireyin gömü öncesi ve gömü sonrası geçirdiği süreçler bakımından fark gösterip göstermedikleri kemik kimyasal analizleriyle anlaşılmaya çalışılmıştır. Gerek kazı alanında yürütülen çalışmalarda ortaya çıkan arkeolojik veriler gerekse Koru iskeletleri üzerinde yürütülen biyoarkeolojik çalışmaların ayrışmanın öncül bilgilerini ortaya çıkardığı söylenebilir. Anadolu'da gerçek anlamda Phryg Dönemi'nde görülmeye başlayan tümülslerin çoğu zaman elit tabakadan insanlar ya da yönetici soyundan gelen kişiler için yapıldığı belirtilmiştir (Onurkan, 1988). Dolayısıyla, Koru iskeletlerinin Daskyleion'da bir Tümüls'ten (İren, 2012) ele geçmiş olması, bu insanların toplumun yüksek sosyal sınıfına ait olabileceğini ilk planda düşündürmektedir. Diğer taraftan, mezar odasının içinin Prokonnesos mermeri ile kaplı olması zenginlik göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Antik dönemde mermerin pahalı malzemeler arasında olduğu belirtilmektedir (Albustanlıoğlu, 2011). Bununla birlikte ele geçen dört bireyin Tümüls içindeki konumlanışlarında bir fark göze çarpmaktadır. BDK-K1, BDK-K2 ve BDK-K3 numaralı bireylerin kemikleri mezar odasının içinden dağınık bir halde ele geçmiştir. İskeletlerle birlikte bulunan zengin mezar hediyeleri-gümüş ve elektron madeni paralar, altın kakma akik düğme, fildişinden yapılmış aplik parçaları, hala daha bütünlüğünü koruyan cam malzemeden yapılmış *rython* ile parfüm şişesi olarak kullanılan *alabaster* ve kil çömlekler- üç iskeletin toplumun üst sınıfından bireylere ait olabileceği öngörüsünü desteklemektedir (İren, 2012). Mezar odasının içinden ele geçen tekstil parçası ile klineler ve duvarların üzerini kaplayan boyar malzeme araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir (Papliaka vd., 2015). Analiz sonuçları, boyanın deniz kabuklusu *mureks*den elde edilen ve *Tyrian purple* (Tirian moru, erguvan, kraliyet moru) olarak adlandırılan renk olduğunu ortaya koymuştur (Papliaka vd., 2015). Kraliyet moruyla boyanan yünlerin altın değerinde olduğu ve ancak zenginlerle soylu insanlar tarafından alındığı antik metinlerde geçmektedir (Jensen, 1963; Stieglitz, 1994). Bu araştırma kapsamında taramalı elektron mikroskopuyla (SEM-EDX) yapılan incelemelerde BTK-K1 bireyinin kemikleri üzerinde altın parçacıkları olduğunu belirlenmiştir. Dolayısıyla mezar odasında yer alan bireylerin üzerlerine erguvan renkli ve altın içeren bir tekstil örtülmüş olması olasıdır. Elde edilen bulgular beraber değerlendirildiğinde, mezar odasından ele geçen üç bireyin üst sınıfa ait insanlar olduğu yönündeki ihtimal kuvvetlenmiştir. Bu noktada, mezar odasının dışında bulunan BDK-K4 numaralı bireyin içerideki grubun bir parçası olup olmadığı sorusu akla gelmektedir.

BDK-K4 numaralı bireyin kim olabileceği hakkındaki senaryoları iki başlık altında toplayabiliriz. İlk senaryoya göre BDK-K4 numaralı birey aslında içerideki grubun üyesi

olmakla birlikte gömü sonrası süreçte kemikleri tafonomik nedenlerle yer değiştirmiş olmalıdır. Eğer ilk senaryo doğruysa, yaşam sırasında oluşan element birikimleri açısından bireyler arasında bir homojenlik beklemek gerekir (János vd., 2011). Bu homojenliğin arka planında, bireylerin sosyal statülerinden veya aynı gruba üye olmaktan kaynaklı benzer beslenme alışkanlıklarına sahip olmaları yatmaktadır (Schutkowski vd., 1999; Larsen, 1997; Pearson vd., 2010; Reitsem ve Vercellotti, 2012). Oluşturulabilecek ve daha muhtemel görünen ikinci senaryoya göre ise BDK-K4 içerdekilerden tamamen bağımsız dışarıdan bir bireydir. Eğer bu olasılık doğruysa, gerek ölüm öncesi gerekse gömü sonrası süreçlerin yol açacağı farklı element birikimleri söz konusu olacaktır (Lopez-Costas vd., 2016). Takip eden bölümlerde kemiklerin element bileşimlerinin, gömü sonrası değişimlerinin, yapısal bütünlüklerinin ve beslenmeyle ilgili özelliklerinin bireyler arasındaki dağılımı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kemiklerin Element Bileşimi

Kemiğin yapısal elementlerinden olan kalsiyumun dört bireyde ölçülen değerleri %33 ile %37 arasında değişmektedir (grup ortalaması %36). Bununla birlikte, elde edilen değerler canlı kemik değerinden (~ %38, Zapata vd., 2006) ve Erken Tunç Çağı İkiztepe arkeolojik topluluğundan bildirilen değerden (%40, Özdemir, 2008) düşük ancak Özdemir vd., (femur için %35,3; 2017) ve Sevdin (kaburga için %35,3; metatarsal ve metakarpal için ortalama %36,4; 2017) tarafından çalışılan Neolitik dönem Tepecik-Çiftlik değerleriyle benzerdir. Kemiğin hidroksiapatit yapısında yüksek miktarda bulunan elementlerden bir diğeri olan fosforun dört bireydeki birikimi de canlı kemik referans değerinden (~ %18, Zapata vd., 2006) ve İkiztepe topluluğundan elde edilen değerden (%18,3, Özdemir, 2008) oldukça düşüktür. Fosfor içeriği, diğer arkeolojik örnekler için bulunan değerlere benzer olmakla birlikte fosforun arkeolojik topluluklardan rapor edilen miktarları değişkenlik göstermektedir (Özdemir vd., 2017; Sevdin, 2017; Zapata vd., 2006; János vd., 2011). Kuru bireylerinde 2,53 ile 2,62 arasında dağılıma sahip olan Ca/P oranı canlı kemikteki değerler aralığından (2,07 - 2,46 ortalama Hancock vd., 1987) ve hidroksiapatitteki stokiometrik ağırlık yüzdesinden (~2,16; Posner, 1966) belirgin olarak yüksektir.

Canlı kemiğin bileşenlerinden kabul edilen Mg^{+2} , Sr^{+2} ve Ba^{+2} elementleri genellikle hidroksiapatitte Ca^{+2} 'un yerine geçer. Stronsiyumun dört bireydeki analiz sonuçları canlı kemik referans değerinden (< 200 ppm, Zapata vd., 2006) yüksek olmasına rağmen arkeolojik kemik için diyagenetik göstergesi olarak kabul edilen 1000 ppm değerinden düşüktür (Kyle, 1986; Radosevich, 1993). Stronsiyum aynı zamanda toprak minerallerinde (plajiyoklas) bulunan bir elementtir (López-Costas vd., 2016). Bölgenin jeolojisine bağlı olarak değişen toprak içeriği beslenme zincirinde yüksek değerlere yol açabilmektedir (İkiztepe için 722 ppm, Özdemir, 2008; Tepecik-Çiftlik için 712 ppm, Özdemir vd., 2017). Stronsiyumla benzer kimyasal özellikler gösteren Ba mezar odasından ele geçen bireylerde canlı kemik referans değerinden (< 50 ppm, Zapata vd., 2006) düşükken mezar odası dışından ele geçen bireyde (BDK-K4) bariz olarak yüksektir. Kuru bireylerinin magnezyum birikimi canlı kemik değerinden (< %0,6, Zapata vd., 2006) düşük ölçülmüştür.

Toprakta ve modern kemik örneklerinde yaygın olarak bulunan Cu, Fe, Zn ve Pb gibi metallerin izleri (Martínez-García vd., 2005) dört bireyde tespit edilmiş olmasına rağmen Fe ve Pb açısından BDK-K4 numaralı birey yüksek birikim gösterir. Mezar odasından ele geçen BDK-K2 numaralı birey de Fe ve Pb birikimi açısından ikinci yüksek değer gösterendir. Fe ve Zn temel elementlerden iken, Pb sıklıkla Ca ile kemik matrisine yer değiştirir (Schroeder vd., 1966). Temel elementlerin bir diğeri olan bakırın BDK-K4 numaralı bireydeki miktarı canlı kemik değerinden (< 30 ppm, Zapata vd., 2006) düşüktür. Bunlara ek olarak, Kuru örnekleri, genellikle canlı kemikte bildirilmeyen, As, Y, Th, Cd, U ve Mn gibi tipik toprak

elementlerinin tespit edilebilir konsantrasyonları ile karakterizedir. Söz konusu elementlerin BDK-K4 numaralı bireydeki birikimi oldukça yüksektir.

Mezar odası dışından ele geçen BDK-K4 numaralı birey ile mezar odası içinden ele geçen diğer üç birey arasında Cu, U, Th, Pb, Ba, Cd, Y, As, Fe ve Mn elementlerinin birikimi açısından oluşan ayrışma farklı gömü koşullarının etkisi altında olma ile açıklanabilir. Her ne kadar dört birey aynı Tümüls' ten ele geçmiş olsalar bile üç birey toprakla doğrudan temasın olmadığı mezar odasının içinden buna karşın dört numaralı birey toprakla doğrudan temas halinde mezar odasının dışından ele geçmiştir. Bu açıklamayı temel bileşen analizi desteklemektedir. İki gömü bölgesi arasında farklılaşan söz konusu kimyasal elementler birinci temel bileşeni (PC1) gruplamaktadır.

Kemiğin Kimyasal Değişimi

Kazılardan ele geçen arkeolojik kemiklerin uğradığı diyagenetik değişim, kemik kimyasal bileşeninden elde edilen (özellikle de eser elementlerden) bilgi potansiyelini sınırlayıcı bir unsurdur (Trueman vd., 2004; Pike ve Richards, 2002; Radosevich, 1993). Toprak ile uzun temas, metal içeren mezar hediyeleri söz konusu kimyasal değişimlere yol açan ana nedenlerdir (Özdemir vd., 2010b). Mekanik olarak, tartışmalı durumlar iki temel süreçten kaynaklanmaktadır; toprak kaynaklı mikro parçacıkların gözenekli kemik matrisinin içine işlenmesi ve doldurması (a) ve toprak kaynaklı elementlerin difüzyon/yer değiştirme ile toprak çözeltiden kemik içine işlenmesi (adsorpsiyon veya iyon ikamesi) (b) (Maurer vd., 2014). Bununla birlikte diyagenetik değişimin şiddeti farklı gömü koşullarından kaynaklı olarak oldukça değişkendir.

Yukarıda belirtildiği gibi Cu, U, Th, Pb, Ba, Cd, Y, As, Fe ve Mn elementleriyle yüksek pozitif ve orta dereceli negatif yüklü olan PC1 (Faktör 1, Tablo 4) toprak kaynaklı kirlenici bileşen olarak yorumlanmıştır. PC1'deki yüksek ve orta dereceli negatif yüklenmeler (Cu, Cd ve Mn) BDK-K4 birey için daha düşük (fakat içerdeki bireyler için daha yüksek), yüksek pozitif yüklenmeler (U, As, Y, Fe, Th ve Ba) ise daha yoğun (içerdeki bireyler için daha az yoğun) kemik kimyasal değişiminin göstergesidir. Dolayısıyla Faktör 1'in oluşumuna katılan pozitif yüklenme elementleri (U, Th, Ba, Pb, As, Y ve Fe) arasında oluşan iki değişkenli korelasyonlar BDK-K4 numaralı birey için güçlü ve anlamlıdır ($0,952 \geq r^2 \leq 1$, $p < 0,05$, Tablo 7).

Tablo 7: Elementler arası korelasyon matrisi (koyu renk istatistiki olarak anlamlılık ifade eder, $p < 0,05$).

Değişkenler															
	Mg	P	Ca	Mn	Fe	Cu	Zn	As	Sr	Y	Cd	Ba	Pb	Th	U
Mg	1	0,924	0,998	-0,597	0,495	0,234	-0,116	0,287	0,303	0,264	0,279	0,088	0,278	0,301	0,123
P	0,924	1	0,931	-0,245	0,448	0,389	0,154	0,186	-0,085	0,133	0,606	-0,062	0,167	0,134	-0,065
Ca	0,998	0,931	1	-0,580	0,549	0,191	-0,051	0,341	0,275	0,315	0,282	0,137	0,331	0,346	0,166
Mn	-0,597	-0,245	-0,580	1	-0,387	0,291	0,552	-0,413	-0,937	-0,465	0,584	-0,426	-0,431	-0,551	-0,517
Fe	0,495	0,448	0,549	-0,387	1	-0,643	0,555	0,960	0,138	0,937	-0,155	0,855	0,952	0,920	0,833
Cu	0,234	0,389	0,191	0,291	-0,643	1	-0,345	-0,832	-0,322	-0,861	0,743	-0,943	-0,843	-0,854	-0,936
Zn	-0,116	0,154	-0,051	0,552	0,555	-0,345	1	0,504	-0,712	0,439	0,359	0,405	0,482	0,346	0,305
As	0,287	0,186	0,341	-0,413	0,960	-0,832	0,504	1	0,245	0,996	-0,399	0,966	1,000	0,984	0,951
Sr	0,303	-0,085	0,275	-0,937	0,138	-0,322	-0,712	0,245	1	0,318	-0,767	0,344	0,270	0,412	0,444
Y	0,264	0,133	0,315	-0,465	0,937	-0,861	0,439	0,996	0,318	1	-0,476	0,981	0,998	0,995	0,974
Cd	0,279	0,606	0,282	0,584	-0,155	0,743	0,359	-0,399	-0,767	-0,476	1	-0,602	-0,426	-0,530	-0,662
Ba	0,088	-0,062	0,137	-0,426	0,855	-0,943	0,405	0,966	0,344	0,981	-0,602	1	0,972	0,976	0,994
Pb	0,278	0,167	0,331	-0,431	0,952	-0,843	0,482	1,000	0,270	0,998	-0,426	0,972	1	0,989	0,960
Th	0,301	0,134	0,346	-0,551	0,920	-0,854	0,346	0,984	0,412	0,995	-0,530	0,976	0,989	1	0,980
U	0,123	-0,065	0,166	-0,517	0,833	-0,936	0,305	0,951	0,444	0,974	-0,662	0,994	0,989	0,980	1

Bu küme de yer alan ve kemiğin yapısında bulunan elementlerden Fe'nin dışardaki bireydeki miktarı biyojenik sınırın üstündedir ve gömü sonrası süreçten etkilendiğini gösterir.

Analiz edilen yüksek Fe miktarı muhtemelen çözünür Fe^{2+} iyonu taşıyan oksijensiz (*anoxic*) yeraltı sularının oksijenle temas etmesi ile Fe^{3+} formunda çökelen demir iyonlarının depolanmasıyla oluşmuştur (Ramussen vd., 2017). Demirin Faktör 1'in oluşumuna pozitif yüklenme yapan As, Pb, Ba ve U'la aynı grup içinde gruplanması elementlerin beraber hareket ettiğinin ve gömü sonrası süreçte kazanıldığına göstergesi olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla, diagenik Fe birikimini As, Pb, Ba ve U birikiminin takip ettiği ve söz konusu elementlerin de yer altı sularından kaynaklı olduğu söylenebilir. Yüksek Fe miktarı yüksek As, Pb, Ba ve U birikimine yol açmıştır. Faktör 1'e pozitif yüklenme yapan elementler farklı gömü koşullarına işaret ederek BDK-K4 numaralı bireyi iç gruptan ayırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tümümlüste yürütülen kazı çalışmalarında tümülüsün girişine yakın bir bölgede şiddetli yanık izi, demir cürufu ve kurşun atığı tespit edilmiştir (İren, 2012). Ek olarak, metal artıklarla aynı tabakadan çanak çömlek parçaları ele geçmiştir. Tümümlüsten ele geçen söz konusu arkeolojik veriler tümülüsün inşa edildiği alanın mezar inşasından önce demirci işliği olarak kullanıldığına göstergesi olarak değerlendirilmiştir (İren, 2012). BDK-K4 numaralı bireyin element birikimi çevrenin demir ve kurşun açısından kirli olduğunu desteklemiştir.

Buna karşın içerdeki grup Cd, Cu ve Mn miktarları açısından yüksek fakat birinci bileşene pozitif yüklenme gösteren diğer elementler bakımından çok daha düşük değerler göstermiştir. Dolayısıyla Faktör 1 dâhilinde orta dereceli negatif yüklenme ile gruplanan söz konusu elementlerin diğer metallerle rekabetçi etkileşim içinde olduğu söylenebilir. Kemığın yapısında bulunan eser elementlerden olan Cu'nun içerdeki gruptaki miktarları canlı kemik değerinden oldukça yüksek olduğundan Cu birikimin yeraltı sularından kaynaklı gömü sonrası süreçle alakalı olduğu düşünülmektedir. Cu'nun, Cd ve Mn ile aynı grup içinde olması bu elementlerin de Cu ile beraber hareket ettiğine ve diyagenetik olarak kazanıldığına işaret eder. Koru Tümülüsü üzerinde yürütülen proje kapsamında mezar odasının iç mekanına yerleştirilen dijital bir *data logger* ile sıcaklık ve bağıl nem (RH) değişimi kaydedilmiştir. Sonuçlar, mezar odasının yağışlı geçen mevsim döneminde 2 aydan fazla bir süre (ölçüm yapılan Mayıs-Ağustos 2011 tarihinde) boyunca %100 RH değerine ulaştığını ortaya çıkarmıştır.

Koru bireylerinin gömü sonrası maruz kaldığı değişimler yukarıda da bahsedildiği üzere diğer iki bileşendense en iyi PC1'in ortaya çıkardığı element örüntüsü ile açıklanmıştır. Elde edilen bilgiler BDK-K4 numaralı bireyin iç grubun bir parçası olmadığı, tafonomik süreçle yerinin değişmediği gömüldüğü andan beri konumunu koruduğu yönündeki çıkarımı destekler boyuttadır. İç grup bakırın, BDK-K4 numaralı birey ise demirin grupladığı gömü sonrası değişimlere maruz kalmıştır. Hidroksiapatit matriste fosforla yer değiştiren As ve U gibi elementlerin varlığı gömü sonrası değişimlerin sadece kemığın yüzeyini etkilemediği iç katmanlara kadar nüfus ettiğine işaret eder. Ek olarak Mn, Y ve Th gibi suda çözünmeyen toprak elementlerinin yüksek değerlerde ölçülmesi kemikler üzerinde sadece kimyasal diyagenezin işlemediği aynı zamanda fiziksel diyagenezin de etkili olduğunu destekler. Kemığın mikro çatlaklarına giren parçacıklar diğer elementlerin ölçüm değerlerini arttırmıştır. Korelasyon matrisinde Y ve Th'un diğer elementlerle ilişkisi yüksek ve anlamlıdır (Tablo 7).

Kemik Kimyasal/Yapısal Bütünlüğü ve Beslenme Farklılaşması

İkinci temel bileşen (PC2) Mg, Ca ve P'nin yüksek pozitif yüklenmeleri (> 0.928) ile Cd ve Cu'nun orta dereceli pozitif yüklenmesi ile karakterizedir (Faktör 2, Tablo 4). Mn ve Ba düşük negatif yüklenme gösterir. Ca ve P'nin kemikteki miktarı biyolojik olarak düzenlendiği için (Sandford, 1992) her iki element yüksek derecede korelasyona sahiptir ve dolayısıyla kemik apatitinin birincil unsurlarıdır. Bununla birlikte PC2 birinci temel bileşenden daha düşük bir varyasyonu açıklamaktadır (%27). Bu iki elementin kemiklerde ölçülen seviyeleri ve PC2'yi oluşturan Faktör 2'ye yüksek yüklenmesi göz önüne alındığında,

PC2'deki varyasyonun görece daha düşük seviyede gerekleŖen kemik btnlgn ilgilendiren diyagenetik deęiŖiklikler ve Ca ile P miktarlarında yaŖla birlikte oluŖan eğilimlerle açıklanabileceği söylenebilir (Driessens ve Verbeck, 1990). Kalsiyum ve fosfor bütün bireylerde canlı kemik değerin altında llmŖ olması kemiğin ana bileŖenlerinin (Ca ve P) miktarlarının toprak ortamıyla iliŖkili olarak zamanla azaldığına ve dolayısıyla Ca/P oranlarında arttığına iŖaret eder. Kemiğin yapısal btnlgnn bozulup bozulmadığının bir göstergesi olarak kullanılan Fe/Mn oranı en yüksek değerine BDK-K4 numaralı bireyde ulaŖmıŖtır (Tablo 2). Dört birey arasında en çok yapısal btnlg bozulan kemikler mezar odası dıŖından ele geçen bireye aittir.

Bu kümede yüksek pozitif yüklenme gösteren bir diğer element ise magnezyumdur. Tüm bireyler için modern referans değerden daha dŖk ölçülen toprak alkali element olan Mg kemik yapıda kalsiyumun yerini alır (Shafer vd., 2008). Gömü sonrası birikimin göstergesi olabilecek negatif yüklenme Faktör 2'de görülmemektedir. Buna karŖın magnezyumun Ca ve P ile beraber yüksek pozitif yüklenmesi magnezyumun biyolojik kontrol altında gömü öncesi süreçte kemiğin yapısına eklendiğini destekler. Dolayısıyla magnezyum tüm bireyler için diyetin gösterge elementi olarak ortaya çıkar ve dört birey için beslenmedeki bitkisel kaynaklara iŖaret eder (Giorgio vd., 2005). Daskyleion kazılarında ele geçen karbonize bitki kalıntılarının incelenmesi birçok tahıl ve baklagil türünün bölgede kullanıldığını ortaya ıkarılmıŖtır (Dönmez vd., 2016). Faktör 2'de orta dereceli yüklenme gösteren Cd ve Cu ile dŖk negatif yüklenme gösteren Ba ve Mn arasında gömü sonrası süreçte hidroksiapatitte kalsiyumun yerine geçme için yarıŖ olduğu söylenebilir. Bununla beraber Cu, BDK-K4 numaralı bireyde biyojenik seviyenin altındadır ve dıŖardaki birey için dŖk hayvansal protein içeren iç organ tüketimine iŖaret eder (Giorgio vd., 2005). Mezar odasında yer alan üç bireyin ise Ba seviyeleri canlı kemik ortalamasının altında olması Mg gibi iç grubun beslenmesine giren bitkisel kaynakları gösterir (Burton, 2007).

nc temel bileŖeni oluŖturan Faktör 3 yüksek pozitif Zn ile orta seviyeli pozitif Mn ve Cd yüklenmesi gösterir. Stronsiyum Faktör 3'e yüksek negatif yklenmiŖtir. Çinkonun diyagenetik Mn ve Cd ile beraber hareket etmesi gömü sonrası kazanıma iŖaret eder. Bununla birlikte i gruptan iki bireyin Zn ortalaması biyojenik sınırın altındadır ve gömü öncesi süreçte hidroksiapatitte Ca'nın yerine geçmek için Sr ile yarıŖ halinde olduğunu destekler (negatif iliŖki). Dolayısıyla söz konusu bireylerin beslenmesine giren yüksek protein değeri olan hayvansal gıdaların varlığını belirtir (Giorgio vd., 2005).

Diyagenezin element birikimi etkilediği durumlarda metal değerlerini normalleŖtirmek için kullanılan elementlerin kalsiyuma oranı diyetin tanımlanması için de kullanılmaktadır (Corti vd., 2013). Element oranları kullanılarak yapılan temel bileŖenler analizi tek bir bileŖenle varyasyonun %100'n açıklamaktadır (Ŗekil 4). Gömü sonrası deęiŖimleri ve kemik btnlgnn göstergesi olarak kullanılan element oranları (Ca/P, Fe/Mn, Ba/Ca, Pb/Ca) BDK-K4 numaralı bireyi gruplarken beslenmenin gösterge oranları (Sr/Ca, Mg/Ca, Zn/Ca) i grupta yer alan bireyleri sınıflamaktadır. BDK-K4 numaralı birey için Ba/Ca element oranı hayvansal protein alımının göstergesi olan Cu/Ca gibi diyagenetik oranlarla zıt yönde hareket etmiŖtir. Zn'nin analogu olan Cd iç grup açısından Zn/Ca oranı ile beraber hareket etmiŖtir. Dolayısıyla, element miktarlarının ortaya çıkardığı örüntüyü element oranlarının da desteklediğini söylemek mümkündür.

İskeletler üzerinde yürütülen patolojik alıŖmalar mezar odasından ele geçen BDK-K1 numaralı bireyin beslenmesine dair dolaylı bilgiler sunarak element birikiminin ortaya çıkardığı verileri desteklemektedir. İskeletin sırt omurlarından itibaren omurganın sağ tarafında, mum akıntısına benzer bir Ŗekilde eklem hastalıkları saptanmıŖtır. 5. ve 6. sırt omurları sağ tarafta birbirleriyle kaynaŖmıŖ, 7. ve 8. sırt omurları ise gaga Ŗeklindeki çıkıntılarla kaynaŖacak boyuta gelmiŖtir. Benzer oluŖumlara 8-10. sırt omurlarında da

rastlanılmıştır. Bu bireyin bütün kemiklerinde, özellikle sağ tarafındakilerde, ligamentlerin birleştiği bölgelerde, kas tutunma alanlarında *enthesopathy* olarak tanımlanan ek kemik çıkıntıları gelişmiştir.

BDK-K1 numaralı birey omurganın sağ tarafında, sırt omurları bölümünde, iki omurun kaynaşmasını sağlayan mum akıntısı biçimindeki eklem hastalığı *disease of idiopathic skeletal hyperostosis* olarak adlandırılan, kısaca DISH olarak bilinen bir hastalığa yakalanmıştır (Roger vd., 1985; Üstündağ, 2010). Hastalıkla ilgili üzerinde en çok üzerinde durulan konu, kişilerin aşırı şişman olmaları (obezite) ile şeker hastalığına (*diabetes mellitus*) sahip olan bireylerin DISH'e yakalanma riskinin yüksek olmasıdır (Hajkova vd., 1965). Bir diğer bulgu ise, hastalığın fakirlerden ziyade zenginlerde, alt sosyoekonomik düzeydeki bireylerden ziyade üst sosyoekonomik gruptaki bireylerdeki yaygınlığıdır (Jankauskas, 2003).

Sonuç

Bu çalışmada aynı tümülüstten elde edilen dört insan iskeletine ait kemik örnekleri ölüm öncesi ve ölüm sonrası element birikimlerini değerlendirmek için analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar bireylerin kemik kompozisyonunda ölüm öncesi ve sonrası süreçlerde farklılıklar oluştuğunu göstermiştir. Tespit edilen farklılıklar bireyleri ayrıştırarak gruplamış ve arkeolojik verilerin ortaya çıkardığı ayrışmayı desteklemiştir. Ölüm öncesi süreçte beslenme kaynaklı farklılaşma hayvansal protein alımında kendini göstermiştir. BDK-K4 numaralı birey daha düşük hayvansal protein içeren gıdalarla beslenirken içerdeki grup proteince daha yüksek değerde olan hayvansal gıdaları diyetlerine katmıştır. Gömü sonrası kimyasal değişimler Koru Tümülüsü'nden ele geçen dört bireyi ayrıştıran ana etmen olarak ortaya çıkmıştır. Elde edilen veriler farklı gömü koşullarından kaynaklı olarak BDK-K4 numaralı bireyin iç gruptan farklı bir süreç geçirdiğine işaret etmiştir. Dolayısıyla bireyin konumu gömü sonrası süreçte değişmemiştir.

Tümülüsler içerdiği değerli mezar hediyelerinden kaynaklı olarak tarihin her döneminde mezar soyguncularının hedefi olmuştur (Uçankuş, 1979). Elde edilen değerli mezar hediyeleri göz önüne alındığında Koru Tümülüsü'nün de tarihin her döneminde hedef olduğu açıktır. Tümülüs'te yer alan ön odadan büyük bir taşın altından ele geçen 40-50 yaşlarındaki erkek birey olası mezar soyguncusudur. Kemiklerinin kötü hasar görmüş ve parçalı halde olması muhtemelen altından ele geçtiği taş tarafından ezildiğinin ve ölümünün nasıl gerçekleştiğinin ipuçları olmuştur. Mezar soygunu tümülüs son birey yerleştirildikten sonra mezar hala birilerinin korumasındayken gerçekleşmiş olmalıdır, çünkü mezar soyulduktan sonra kemikler ve eşyalar aceleyle kenarlara ve kline altlarına süpürülmüştür. Sonrasında dromosun kapısı küçük taşlarla kapatılmıştır.

Teşekkür

Ankara Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu ve Dr. Kıymet Deniz'e, analizler için Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve İnceleme Merkezi (YEBİM)'ne ve Gazi Üniversitesi'nden Gülşen Albuz-Geren'e yardımları için teşekkür ederiz. Bu çalışmada ele alınan iskelet örnekleri, "Daskyleion (Bandırma, Balıkesir) Arkeolojik Alanı'ndaki Koru Tümülüsü'nden Ele Geçen Arkeolojik Malzemelerin Arkeometrik Yöntemlerle Belgelenmesi ve Araştırılması Projesi" (Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri - BAP 11B6055003) kapsamında incelenmiştir. Proje kapsamında elde edilen öncül veriler 5. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu'nda (24-25.10.2013, Ankara) sunulmuştur. Kaan İren söz konusu buluntuların çıkarılmasında ve bilim dünyasına sunulmasında katkı sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Balıkesir Valiliğine, Bandırma Belediyesi'ne, Muğla Sıtkı Koçman

niversitesi ve İstanbul Üniversitesi BAP birimlerine, Türk Tarih Kurumu'na teŖekkrlerini sunar. Yazarların makale üzerinde herhangi bir çıkar atıŖması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Albustanlıoğlu, T. (2011). *Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Ocakları Organizasyonu*. Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ambrose, S. H. & Krigbaum, J. (2003). Bone chemistry and bioarchaeology. *Journal of Anthropological Archaeology*, 22(3), 193-199. DOI: 10.1016/S0278-4165(03)00033-3
- Bakır, T. (2011). *Balıkesir'in Eski ağlar'daki Valilik Merkezi Daskyleion*. Balıkesir.
- Beard, B. L. & Johnson, C. M. (2000). Strontium isotope composition of skeletal material can determine the birth place and geographic mobility of humans and animals. *Journal of Forensic Science*, 45(5), 1049-1061. DOI: 10.1520/JFS14829J
- Buikstra, J.E.B. & Ubelaker, D.H. (1994). Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. *Arkansas Archeological Survey Research Series*, No. 44.
- Burton, J. (2007). Bone chemistry and trace element analysis. *Biological Anthropology of the Human Skeleton, Second Edition*, 443-460. DOI: 10.1002/9780470245842.ch14
- Büyükkarakaya, A. M., Akyol, A. A. & zdemir, K. (2017). Investigation of weaning process in the neolithic period Tepecik-iftlik population. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 10, 169-196. doi: <http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.306223>
- Carvalho, M.L., Marquesa, A.F., Lima, M.T. & Reuse, U. (2004). Trace elements distribution and post-mortem intake in human bones from Middle Age by total reflection X-ray fluorescence. *Spectrochim. Acta B*, 59, 1251-1257. <https://doi.org/10.1016/j.sab.2004.01.019>
- Castro, W., Hoogewerff, J., Latkoczy, C. & Almirall, J. R. (2010). Application of laser ablation (LA-ICP-SF-MS) for the elemental analysis of bone and teeth samples for discrimination purposes. *Forensic Science International*, 195(1), 17-27.
- ırak, M. & Akyol, A.A. (2014). Kilikya Toplumuna İskeletlerinde KurŖun (Pb) Düzeyleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 36-47.
- Corti, C., Rampazzi, L., Ravedoni, C. & Giussani, B. (2013). On the use of trace elements in ancient necropolis studies: Overview and ICP-MS application to the case study of Valdaro site, Italy. *Microchemical Journal*, 11, 614-623. <https://doi.org/10.1016/j.microc.2013.07.001>
- Dönmez, E. O., Akyol, A. A., Karadağ, R., Torgan, E., & İren, K. (2017). Ancient plant remains with special reference to buckthorn, *Frangula alnus* Mill., pyrenes from Dascyleum, Balıkesir, NW Turkey. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 86(1), 1-16.
- Driessens, F. C. & Verbeeck, R. K. (1990). *Biominerals*. Boston, CRC Press.
- Fabig, A. & Herrmann, B. (2002). Trace elements in buried human bones: intra-population variability of Sr/Ca and Ba/Ca ratios—diet or diagenesis? *Naturwissenschaften*, 89, 115-119. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00114-001-0294-7>
- Giorgi, F., Bartoli, F., Iacumin, P. & Mallegni, F. (2005). Oligoelements and isotopic geochemistry: a multidisciplinary approach to the reconstruction of the paleodiet. *Human Evolution*, 20, 55-82. Doi:10.1007/BF02438898.

- Gonzalez-Rodríguez, J. & Fowler, G. (2013). A study on the discrimination of human skeletons using X-ray fluorescence and chemometric tools in chemical anthropology. *Forensic Science International*, 231, 407.e401-407.e406. <http://dx.doi.org/10.1016/j.forsciint.2013.04.035>
- Güner, C., Aliyev, V., Atamtürk, D., Duyar, İ. & Söylemezoğlu, T. (2011). Retention of Zn, Cu, Cd, Pb, and As on human bones unearthed at a Central Anatolian Early Bronze Age excavation site (Resuloğlu, Turkey). *Eurasian Journal of Anthropology*, 2(1), 27-39.
- Güner, C., Türksoy, V. A., Atamtürk, D. & Duyar, İ. (2012). Adramytteion (Örentepe, Balıkesir) Erken Bizans dönemi insan iskeletlerinin kimyasal analizi. *İnsanbilim Dergisi*, 1(2), 81-93.
- Hajkova, Z., Streda, A. & Škrha, F. (1965). Hyperostotic spondylosis and diabetes mellitus. *Annals of the Rheumatic Diseases*, 24, 536-543.
- Hancock, R.G.V., Grynopas, M.D., & Alpert, B. (1987). Are archaeological bones similar to modern bones? An INAA assessment. *Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry*, 110, 283-91.
- Hedges, R.E.M. (2002). Bone diagenesis: an overview of processes. *Archaeometry*, 44 (3), 319-328.
- Hedges, R.E.M. & Millard, A.R. (1995). Measurements and relationships of diagenetic alteration of bone from three archaeological sites. *Journal of Archaeological Science*, 22, 201-209.
- Hill, P.A. (1998). Bone remodeling. *British Journal of Orthodontics*, 25, 101-107.
- Hodson, M.E., Valsami-Jones, E., Cotter-Howells, J.D., Dubbin, W.E., Kemp, A.J., Thornton, I. & Warren, A. (2001). Effect of bone meal (calcium phosphate) amendments on metal release from contaminated soils—a leaching column study. *Environmental Pollution*, 112, 233-243. [https://doi.org/10.1016/S0269-7491\(00\)00116-0](https://doi.org/10.1016/S0269-7491(00)00116-0).
- Jain, A. & Chen H. (2004). Matching of dental X-ray images for human identification. *Pattern Recognit*, 37, 1519-1532. <https://doi.org/10.1016/j.patcog.2003.12.016>.
- János, I., Szathmary, L., Nadas, E., Beni, A., Dinya, Z. & Mathe, E. (2011). Evaluation of elemental status of ancient human bone samples from Northeastern Hungary dated to the 10th century AD by XRF. *Nucl. Instrum. Methods Phys. Res. B*, 269, 2593-2599. <http://dx.doi.org/10.1016/j.nimb.2011.07.016>.
- Jankauskas, R. (2003). The incidence of diffuse idiopathic skeletal hyperostosis and social status correlations in Lithuanian skeletal materials. *International Journal of Osteoarchaeology*, 13, 289-293. DOI: 10.1002/oa.697
- Jensen, LB. (1963). Royal Purple of Tyre. *Journal of Near Eastern Studies*, 22, 104-118.
- İren, K. (2012a). The Koru Tumulus. *Current World of Archaeology*, 54, 52.
- İren, K. (2012b). Koru Tümülüsü. *Aktüel Arkeoloji*, 25, 73-75.
- İren, K. (2013). Daskyleion. In: The Encyclopedia of Ancient History. Bagnall RS, Brodersen K, Champion CB, Erskine A, Huebner SR (Eds.), First Edition; Oxford: Wiley-Blackwell, pp.1930-1931.
- İren, K., Yıldızhan, H. (2017). Persian Dascyleum: a Satrapal Center in the Southern Marmara Region (Pers Daskyeionu: Güney Marmara Bölgesi'nde bir Satraplık Merkezi). In: K.

- İren, Ç. Karaöz and Ö. Kasar (Eds.), *The Persians: power and Glory in Anatolia (Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem)*, 332-345: İstanbul.
- İzci, Y., Kaya, S., Erdem, O., Akay, C., Kural, C., Soykut, B., Başoğlu, O., Fenyurt, Y., Kılıç, S. & Temiz, Ç. (2013). Paleodietary analysis of human remains from a Hellenistic-Roman cemetery at Camihöyük, Turkey. *Journal of Anthropology*, 1-7. <http://dx.doi.org/10.1155/2013/534186>.
- Karagöz-Arihan, S.K., Akyol, A.A., Özer, İ. & Arihan, O. (2017). Beybağ-Muğla (Türkiye) Bizans Dönemi İskeletlerinin Element Analizi. *Tüba-Ar*, 21(2), 147-161.
- Katzenberg, M.A. (2000). Stable isotope analysis: a tool for studying past diet, demography, and life history. In: Katzenberg, M.A. and Saunders, S.R. (Eds.), *Biological Anthropology of the Human Skeleton*, 305-328: New York, Wiley-Liss.
- Klepinger, L.L. (1984). Nutritional assessment from bone. *Annual Review Anthropology*, 13, 75-96.
- Kimpton, C., Piercy, R., Benson, N., Tully, G., Evett, I., Hagelberg, E. & Sullivan, K. (1994). Identification of the remains of the Romanov family by DNA analysis. *Nature Genetics*, 6(2), 130.
- Kyle, J.H. (1986). Effect of post-burial contamination on the concentrations of major and minor elements in human bones and teeth. The implications for palaeodietary research. *Journal of Archaeological Science*, 13, 403-16.
- Lambert, J.B., Szpunar, C.B., Buikstra, J.E. (1979). Chemical analysis of excavated human bone from Middle and Late Woodland sites. *Archaeometry*, 21, 115-129.
- Lambert, J.B., Simpson, S.V. & Buikstra, J.E.H.D. (1983). Electron microprobe analysis of elemental distribution in excavated human femurs. *American Journal of Physical Anthropology*, 62, 409.
- Larsen, C.S. (1997). *Bioarchaeology: Interpreting Behavior from the Human Skeleton*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lindth, U., Brune, D., Nordberg, G. & Wester, P.O. (1980). Levels of antimony, arsenic, cadmium, copper, lead, mercury, selenium, silver tin and zinc in bone tissue of industrially exposed workers. *Science of Total Environment*, 16, 109-116.
- Loth, S.R. & İşcan, M.Y. (1989). Morphological assessment of age in the adults: the thoracic region. In: İşcan, M.Y. (Ed.), *Age Markers in Human Skeleton*, 105-136: Illinois, Charles C. Thomas.
- López-Costas, O., Lantes-Suárez, Ó. & Cortizas, A.M. (2016). Chemical compositional changes in archaeological human bones due to diagenesis: Type of bone vs soil environment. *Journal of Archaeological Science*, 67, 43-51.
- Malleson, T. (1990). The accumulation of trace metals in bone during fossilization. In: Priest, N.D. and Van De Vyver, F.L. (Eds.), *Trace Metals and Fluoride in Bones and Teeth*, 341-365: Boca Raton, FL, CRC Press Inc.
- Martínez-García, M.J., Moreno, J.M., Moreno-Clavel, J., Vergara, N., García-Sánchez, A., Guillamón, A., Portí, M. & Moreno-Grau, S. (2005). Heavy metals in human bones in different historical epochs. *Science of Total Environment*, 348, 51-72. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2004.12.075.
- Maurer, A.F., Person, A., Tütken, T., Amblard-Pison, S. & Segalen, L. (2014). Bone diagenesis in arid environments: an intra-skeletal approach. *Palaeogeography*,

- Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 416, 17-29.
<https://doi.org/10.1016/j.palaeo.2014.08.020>
- Meindl, R.S. & Lovejoy, C.O. (1985). Ectocranial Suture Closure: A revised method for the determination of skeletal age of death based on the lateral-anterior sutures. *American Journal of Physical Anthropology*, 68, 57-66.
- Onurkan, S. (1988). *Doğu Trakya Tümüsleri Maden Eserleri, İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Trakya Toplu Buluntuları*, Ankara, TTK Yayınları.
- Özdemir, K., Akyol, A.A. & Büyükkarakaya, A. M. (2017). Dietary Changes across the Neolithic Levels of the Tepecik-Çiftlik Population Tepecik-Çiftlik Topluluğunun Neolitik Dönem Tabakaları Boyunca Beslenme Değişimleri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 594-610. DOI: 10.21547/jss.312067
- Özdemir, K. (2008). İkiztepe Tunç Çağı Topluluğunda Element Analizleriyle Beslenme Yapısının Belirlenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özdemir, K. & Erdal, Y. S. (2009). Erken Tunç Çağı İkiztepe topluluğunda stronsiyum-kalsiyum oranı ile süttten kesme yaşının belirlenmesi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52, 128-140.
- Özdemir, K., Erdal, Y. S., & Büyükkarakaya, A. M. (2010a). İkiztepe çocuklarında beslenme ve büyüme. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 25, 375-398.
- Özdemir, K., Erdal, Y. S. & Demirci, Ş. (2010b). Arsenic accumulation on the bones in the Early Bronze Age İkiztepe Population, Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 37(5), 1033-1041. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2009.12.004>
- Papliaka, Z. E., Konstanta, A., Karapanagiotis, I., Karadag, R., Akyol, A. A., Mantzouris, D. & Tsiamyrtzis, P. (2017). FTIR imaging and HPLC reveal ancient painting and dyeing techniques of molluskan purple. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 9(2), 197-208. DOI 10.1007/s12520-015-0270-3
- Pearson, J.A., Hedges, R.E.M., Molleson, T.I. & Özbek, M. (2010). Exploring the relationship between weaning and infant mortality: an isotope case study from Aşikli Höyük and Çayönü Tepesi. *American Journal of Physical Anthropology*, 143, 448-457. DOI: 10.1002/ajpa.21335
- Pike, A.W.G. & Richards, M.P. (2002). Digenetic arsenic uptake in archaeological bone. Can we really identify copper smelters? *Journal of Archaeological Science*, 29, 607–11. <https://doi.org/10.1006/jasc.2001.0754>
- Pollard, A.M. & Heron, C. (1996). *Archaeological Chemistry*. Cambridge.
- Posner, A.S. (1969). Crystal Chemistry of Bone Mineral. *Physical Review*, 49, 760-792.
- Radosevich, S.C. (1993). The six deadly sins of trace element analysis: a case of wishful thinking in science. In: Sandford M.K. and Langhorne P.A. (Eds.), *Investigations of ancient human tissue. Chemical Analyses in Anthropology*, 269–332: PA, Gordon and Breach Science Publishers.
- Rasmussen, K L., Skytte, L., D'imporzano, P., Orla Thomsen, P., Søvsø, M. & Lier Boldsen, J. (2017). On the distribution of trace element concentrations in multiple bone elements in 10 Danish medieval and post-medieval individuals. *American Journal of Physical Anthropology*, 162(1), 90-102. DOI: 10.1002/ajpa.23099
- Reitsema, L.J. & Vercellotti, G. (2012). Stable Isotope Evidence for Sex- and Status-Based

- Variations in Diet and Life History at Medieval Trino Vercellese, Italy. *American Journal of Physical Anthropology*, 148(4), 589-600.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2007.12.004>
- Reynard, L.M. & Hedges, R.E.M. (2008). Stable hydrogen isotopes of bone collagen in palaeodietary and palaeoenvironmental reconstruction, *Journal of Archaeological Science*, 35, 1934-1942. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2007.12.004>
- Rogers, J., Watt, I., Dieppe, P. (1985). Paleopathology of spinal osteophytosis, vertebral ankylosis, anklylosing spondylitis, and vertebral hyperostosis. *Annals of the Rheumatic Diseases*, 44, 113-120.
- Sandford, M.K. (1992). A reconsideration of trace element analysis in prehistoric bone. In: Katzenberg, M.A., Saunders, S.R. (Eds.), *Biological Anthropology of the Human Skeleton*, 79-103: New York, Wiley-Liss.
- Schroeder, H.A., Balassa, J.J. & Tipton, I.H. (1966). Essential trace metals in man:manganese: a study in homeostasis. *Journal of Chronic Diseases*, 19, 545-571.
[http://dx.doi.org/10.1016/0021-9681\(66\)90094-4](http://dx.doi.org/10.1016/0021-9681(66)90094-4).
- Schutkowski H, Herrmann B, Wiedemann F, Bocherens H & Grupe G. (1999). Diet, status and decomposition at Weingarten: trace element and isotope analyses on early mediaeval skeletal material. *Journal of Archaeological Science*, 26, 675-685.
- Sevdim, E.E. (2017). Farklı Arkeolojik Kemik Türlerinde Element Birikiminin Değerlendirilmesi: Tepecik-Çiftlik Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Shafer, M. M., Siker, M., Overdier, J. T., Ramsel, P. C., Teschler-Nicola, M. & Farrell, P. M. (2008). Enhanced methods for assessment of the trace element composition of Iron Age bone. *Science of the total environment*, 401(1-3), 144-161. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2008.02.063.
- Stieglitz, R. R. (1994). The Minoan Origin of Tyrian Purple. *The Biblical Archaeologist*, 57(1), 46-54.
- Stipisic, A., Versic-Bratincevic, M., Knezovic, Z.& Sutlovic, D. (2014). Metal content in medieval skeletal remains from Southern Croatia. *Journal of Archaeological Science*, 46, 393-400. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2014.03.032>.
- Workshop of European Anthropologists-WEA. (1980). Recommendation for age and sex diagnoses of skeleton. *Journal of Human Evolution*, 9, 517-549.
- Trueman CNG, Behrensmeyer AK, Tuross N & Weiner S. (2004). Mineralogical and compositional changes in bones exposed on soil surfaces in Amboseli National Park, Kenya: diagenetic mechanisms and the role of sediment pore fluids. *Journal of Archaeological Science*, 31, 721-39. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2003.11.003>.
- Uçankuş, H. T. (1979). Afyon'un Tatarlı Kasabasında Bulunan Phryg. Tümülüsü Kazisi. VIII. *Türk Tarih Kongresi*, 305-333.
- Üstündağ, H. (2010). Paleopathological Evidence for Social Status in a Byzantine Burial from Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia (dis. Aydın, TR): A Case of Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperostosis (DISH). In Byzanz –Das Römerreich im Mittelalter (Teil 1: Welt der Ideen, Welt der Dinge), Monographien des RGMZ, Volume 84, 1, (Falko Daim, Jörg Drauschke Hrsg.), (p: 199-208), Mainz.
- Wilson, L. & Pollard, M. (2002). Here today, gone tomorrow? Integrated experimentation and

geochemical modeling in studies of archaeological diagenetic change. *Accounts of Chemical Research*, 35(8), 644-651. DOI: 10.1021/ar000203s.

Zapata, J., Perez-Sirvent, C., Martinez-Sanchez, M.J. & Tovar, P. (2006). Diagenesis, not biogenesis: two late Roman Empire skeletal examples. *Science of Total Environment*, 369 (1-3), 357-368. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2006.05.021.

Ekstrem Soğuk Hava Dalgası: Ocak 2017

Extreme Cold Air Wave: January 2017

Zahide Acar DENİZ*
Erdoğan USLAN**

Öz

Bu çalışma ile 2017 yılı Ocak ayının ilk haftasında Orta ve Doğu Avrupa'yı etkisi altına alan ekstrem soğuk hava dalgasının oluşumu ve etkileri incelenmiştir. Bu amaçla MGM'den temin edilen üst atmosfer haritaları ile Türkiye'nin Trakya yöresindeki istasyonların ortalama sıcaklık, minimum sıcaklık, toplam yağış, basınç ve rüzgar verilerinden yararlanılmıştır. Balkanlar üzerinde gelişen üst atmosfer alçağı olan oluk, derinleşerek etki alanını genişletmiştir. Oluğun güneye doğru hareketiyle soğuk hava Akdeniz'e doğru sokulmuştur. Yayvan şeklinde gelişen oluk Balkanlar, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye'nin batı yarısında sıcaklıkların önemli derecede azalmasına neden olmuştur. Yüzeyle, havanın akışı batıdan doğuya doğrudur. Bu dolaşımın üst atmosferdeki akışı kuzeybatıdan güneydoğuya doğru olarak değişir. Ayrıca, Sibirya yüksek basıncının antisiklonik hareketleriyle Avrupa'nın içlerine doğru sokulan kutupsal soğuk (polar) hava kütlesi Balkanlar ve çevresinde sıcaklıklarının düşmesine neden olmuştur. Siklonun soğuk hava kütlelerini özellikle Balkanlar ve Batı Anadolu'ya taşımaya sebep olan hareketi, 06 Ocak-11 Ocak tarihleri arasında gelişmiş ve gözlemlenmiştir. Marmara ve Ege Bölgelerinde artan kuzeybatılı akışlar üşüme sıcaklık değerlerinin düşmesine neden olmuştur. Kuvvetli soğuk adveksiyon ile Marmara ve Ege Bölgeleri'ndeki istasyonlarda hava sıcaklıkları ve üşüme sıcaklıkları ekstrem düşük değerlere düşmüştür. Ayrıca, kar yağışının etkisi ve yaşanan soğuk havanın insanlar üzerindeki yansımaları istasyon verilerinden ve haber arşivlerinden faydalanılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekstrem soğuk hava dalgası, Yağış anomalileri, Siklon.

Abstract

This study examines the formation and effects of extreme cold weather waves affecting Central and Eastern Europe during the first week of January, 2017. For this purpose, the upper atmosphere is obtained from the MGM maps and mean temperatures, minimum temperatures, total precipitation, pressure and wind data are used the stations in Turkey's Thrace region. The upper level lows, it is called a trough which has developed on the Balkans, has been deepened and has expanded its domain. The trough is caused colder air transport into the Mediterranean by the southward moving. U-shaped trough was caused a significant decreasing in air temperature in Balkans, Greece, Bulgaria and western part of Turkey. Air flow is from west to east in surface. This circulation changes direction from northwest to southeast in upper atmospheric layers. In addition, anticyclonic movements of the Siberian high pressure was caused the air temperatures in Balkans and around. The movement of cyclone to carry the cold air to Balkans and West Anatolia is started and observed in 6-11 January. Increasing northwestern flows in the Marmara and Aegean regions caused lower wind chill values. With strong cold advection, the air temperatures and wind chill values decreased the extreme low values at the stations in Marmara and Aegean Regions. In addition, the effects of snowfall and the reflections of the living cold air on people have been examined using station data and news archives.

Keywords: Extreme cold air wave, Precipitation anomalies, Cyclone.

Giriş

Klimatoloji; atmosferin kabullenilen olağanlığının dışında gelişen her türlü hareketin, atmosferin kendi iç dinamiklerini değiştirdiğini, iklimi direkt etkileyen faktörlerde oluşan değişimlerin de sıra dışı bazı olayların yaşanmasına nasıl sebebiyet verdiğini inceleyen bir bilim dalıdır. Atmosfer içerisinde meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkan ekstrem hava olaylarını, nedenleriyle açıklayabilmek için klimatolojiye ihtiyaç vardır.

Ekstrem sıcaklıklar, bir yerdeki ortalama iklim koşullarının altında ve üzerinde yaşanan sıcaklıklardır. Aşırı (uç) değerler, ortalama iklim değerlerinden olan sapmaları gösterir” ve bir yerin özelliklerinin anlaşılması açısından iklimbilimciler için önemli bir değerlendirme kriteridir (Gönençgil ve Acar Deniz, 2016, s. 30).

*Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, deniz@comu.edu.tr

** Meteoroloji Mühendisi, erdincuslan@gmail.com

Soğuk hava dalgası ise bir bölgede aşırı ve ani gelişen, uzun süre etkili olabilen soğuk hava hadisesidir. Soğuk hava dalgası ile birlikte gelişen don hadisesi başta tarım ve altyapı olmak üzere birçok konuda maddi hasara neden olmaktadır. Bilindiği gibi don hadisesi hava sıcaklığının 0°C'nin altına düşmesidir. Soğuk dönemin ekstrem iklim hadiselerinden biri olan don hadisesi özellikle orta enlem ülkelerinde ilkbahar aylarında olduğu takdirde tarımsal üretimi olumsuz etkilemektedir (Gönençgil ve Acar Deniz, 2016, s. 51).

Ani görülebilen ve uzun süre etkili olan soğuk hava dalgaları tüm canlılar için hayati tehlikeler içermektedir. Soğuk hava dalgasının ölümcül etkisi ve hızı sıcak hava dalgasına göre daha hızlı ve etkili olabilmektedir. Dünya Meteoroloji Teşkilatının 2013 yılında yayımladığı rapora göre, 2001-2010 yılları arasındaki dönemde 5 kez büyük çaplı soğuk hava dalgası yaşanmış ve birçok ülkede yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. 2002'de Bolivya'da, 2002 ve 2007'de Güney Afrika'da, 2003'de Peru'da, 2005'de Fas ve Cezayir'de, 2005'de Avustralya'da, 2007-2008'de Asya'da ve 2008'de Çin'in güneyinde önemli soğuk hava dalgaları yaşanmıştır (WMO, 2013).

Soğuk günler, soğuk geceler ve donlu günler kara alanlarının birçoğunda daha az sıklıkla olurken, Avrupa'nın büyük bir kısmında ve Akdeniz havzasındaki ülkelerde sıcak gün ve sıcak geceler daha büyük bir sıklıkla oluşur (Black vd., 2004; Feudale ve Shukla, 2010; Kuglitsch vd., 2010; Kostopoulou ve Jones, 2005; Sanchez-Lorenzo vd., 2011; Tolika vd., 2011). Akdeniz havzasında sıcak dönemler 1950'ler, 1980'ler ve 1990'larda gözlenirken, soğuk dönemler 1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar etkili olmuştur (Xoplaki, 2003). Son yıllarda gerçekleşen sıcaklık artışlarıyla beraber ekstrem olayların frekansında da önemli artışlar yaşanmıştır (Domonkos vd., 2003; Haylock ve Goodess, 2004; Vautard vd., 2007; Beniston ve Diaz, 2004). Kuglitsch vd. (2010) çalışmalarında, Doğu Akdeniz havzasında sıcak hava dalgalarının uzunluk ve şiddetinde 1960'dan 2006 yılına kadar olan dönemde anlamlı artışlar belirlenmiştir.

Anagnostopoulou vd. (2017) tarafından Ocak 2017 ekstrem soğuk havanın klimatolojik ve sinoptik analizi yapılmıştır. Bu çalışmada, 5-12 Ocak 2017 tarihleri arasında Balkanlar ve Yunanistan'da aşırı düşük sıcaklıklar ve uzun süreli olması bakımından yaşanan önemli ekstrem soğuk hava olaylarından biridir. Atina ve Santorini'nin yanı sıra birçok ada ve kara kıyılarında kar kalınlığı 75 cm ve 1 m arasında değişen yoğun bir kar yağışı almıştır. Balkanların iç kesimlerinde kar fırtınası yaşanmıştır ve yaşanan bu kar fırtınası ile yerel olarak 60 cm'ye ulaşan kar yağışları gözlenmiştir. Hırvatistan kıyılarında şiddetli Bora rüzgarı gözlenmiştir.

06 Ocak – 11 Ocak 2017 tarihleri arasında Avrupa'da ve Balkanlar'da etkili olan bu soğuk hava dalgası Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Ocak ayının ilk haftasında Orta Avrupa'da Balkanların batısında oluşan Alçak basınç merkezi, kuzeyden Moskova üzerinden güneye doğru derinleşerek etkisini arttırmıştır. Böylece, Avrupa'nın içlerine doğru sokulan kutupsal soğuk (polar) hava kütesinin etkisi de artmıştır. Derinleşen bu sistemin Avrupa'nın doğusu, güneyi ve Balkanlar üzerinde oldukça ciddi etkileri olmuştur. Gelişen bu dolaşım sisteminin Türkiye üzerinde de belirgin etkileri gözlenmiştir. Bu çalışmada, 2017 Ocak ayının ilk haftasında gelişen olan soğuk hava dalgasının Türkiye, özellikle de Trakya ve çevresindeki etkileri incelenmiştir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden elde edilen haritalar ile etkili olan sistemin sinoptik değerlendirmelerine yer verilmiştir.

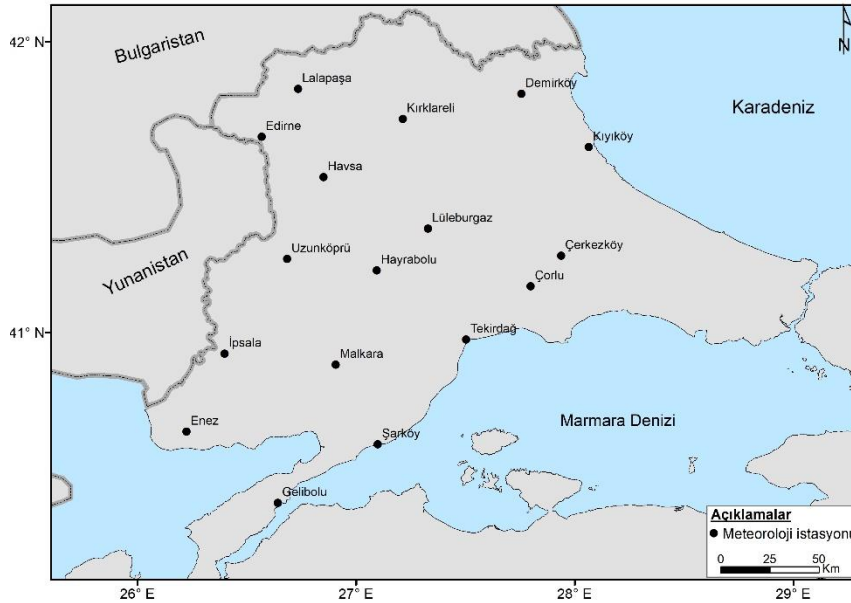
Veri ve Yöntem

Çalışma, Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan yerkartları ve çeşitli yüksekliklerdeki (850 hPa, 500 hPa ve 300 hPa) sinoptik haritalardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda, soğuk hava dalgasının etkilerinin en belirgin yaşandığı günlere ait atmosferik değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler dışında özellikle Trakya'da yer alan

istasyonların iklimsel değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu amaçla, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'ne ait Trakya'da bulunan 17 istasyona ait veriler kullanılmıştır (Şekil 1).

Çalışma kapsamında oluşan soğuk hava dalgasının etkilerini inceleyebilmek için istasyonların günlük ortalama sıcaklıkları, minimum sıcaklıklar, günlük toplam yağış miktarları, basınç, rüzgar hız verilerinden yararlanılmıştır. İstasyonların sıcaklık, yağış, basınç değerlendirmeleri dışında rüzgarın etkisini belirleyebilmek için rüzgar soğuğu (wind chill) hesaplamaları yapılmıştır. Çalışmanın son kısmı rüzgar soğuğu etkisi ile istasyonlarda yaşanan hissedilir sıcaklıklara ait değerlendirmeler yer almaktadır. Rüzgar soğuğu indisi için kullanılan formül birçok çalışmada da yaygın olarak tercih edilmektedir (Keimig ve Bradley, 2002; Shitzer ve Dear, 2006). Aşağıdaki denklemde RS; rüzgar soğuğu indisini, T; sıcaklığı, V; rüzgar hızını temsil etmektedir.

$$RS = 13.12 + 0.6215 * T - 11.37 * V^{0.16} + 0.3965 * T * V^{0.16} \dots\dots\dots \text{denklem (1)}$$

Şekil 1: Çalışmada kullanılan meteoroloji istasyonlarının coğrafi dağılışı.

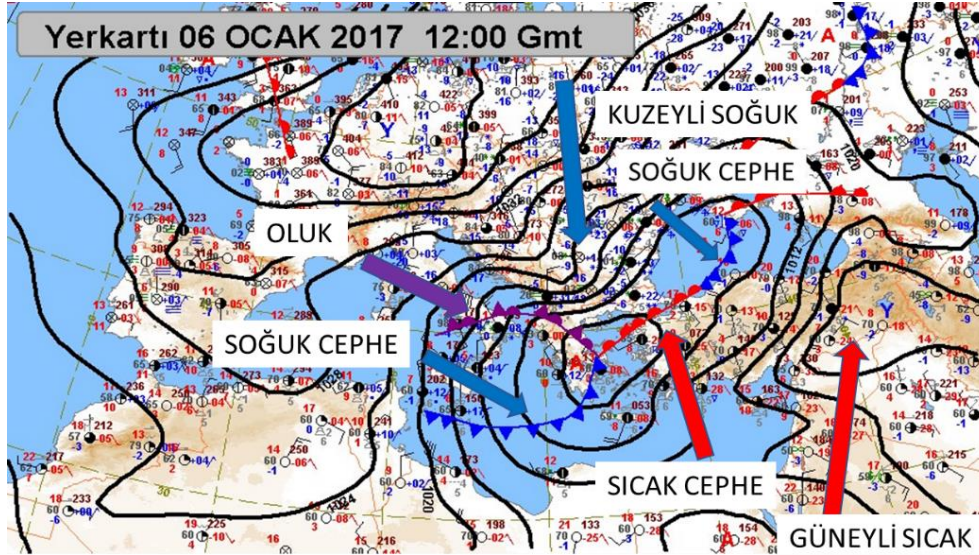
Siklonun Hareket Yönü ve Gelişimi

Siklon, bulunduğumuz kuzey yarımkürede basınç değerlerinin çevreden merkeze doğru azalan ve rüzgar akışlarının saatin tersi yönde olduğu basınç sistemleridir. Ocak 2017'de Balkanlar üzerinde oluşan siklon, derinleşerek etki alanını da genişletmiştir.

Balkanlar üzerinden gelen siklonlar genellikle Orta ve Kuzey Avrupa'yı etkileyen salınımlarla ilgilidirler (DMI, 2007, s. 250). Adriyatik denizi yakınında Sırbistan üzerinden hareketine başlayan siklon, tam turunu yaklaşık 5 günlük süreçte tamamlamış ve tekrar Sırbistan üzerinde dağılma eğilimi göstermiştir. Bu süreçte Alçak Basınç merkezinin kuvvetlenmesiyle, Moskova üzerinden gelen Kutupsal havanın daha aşağılara sarkarak oluşturduğu koridor; Orta ve Doğu Avrupa'da, Balkanlar üzerinde ve Anadolu'da etkisini göstermiştir.

Ocak 2017'de etkili olan basınç sistemi, sinoptik haritalar kullanılarak hızı hesaplanmış ve siklonun gelişim mekanizmasıyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Alçak basınç merkezi çapı yaklaşık 700 km. olan bir dairesel dönüş hareketiyle yine yaklaşık olarak 72 saatte bir turunu tamamlayarak başlangıç noktasına dönmüştür. Çizmiş olduğu dairenin uzunluğu ($2\pi r$) yaklaşık 2100 km'dir. Bu durumda ($2100/360 = 5.83$ km) 1 derecelik açıyla 5.83 km hızla hareket etmiştir. Zamana bakıldığında bu dönüş hızı yaklaşık $72 \text{ h}/360 = 4320 \text{ dk}/360 = 12 \text{ dk}$. olarak gerçekleşmiştir. Bu da siklonun 1 derecelik yayı 12 dakikada aldığı

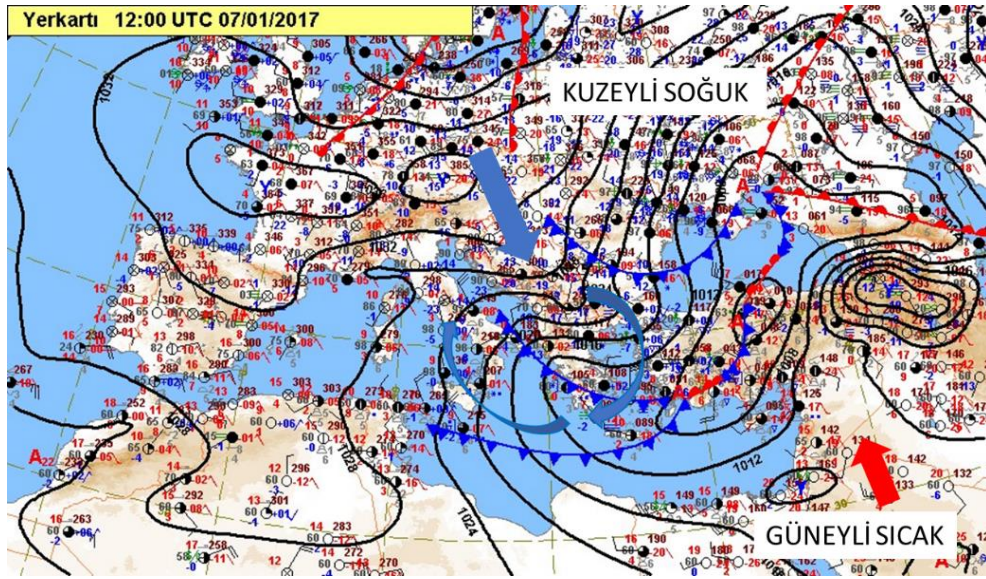
göstermektedir. Yay uzunluğu 5.83 km. olduğundan siklonun yörüngesinde yaklaşık olarak $5.83 \times 5 = 29.15$ km/h. hızla hareket ettiği söylenebilir. Ayrıca istasyon değerleri baz alınarak Alçak basınç merkezinin hareketi esnasında var olan rüzgar hızları ve üst atmosferde oluşan rüzgar hızları değerlendirildiğinde, yüzey rüzgar hızlarının 06 Ocak günü 25-30 km/h ten başlayarak giderek rüzgar şiddetinin arttığını, zamanla rüzgar hızının bazı yerlerde 65-70 km/h'e kadar yükseldiği görülmüştür. Üst atmosfer rüzgar hızları Alçak basınç merkezinin içinde 80-85 knot (145-155 km/h)'a kadar yükselmiştir. Dolayısıyla söz konusu alçak basınç merkezinin doğuya hareket ederken sönmülmemesiyle ortaya çıkan bu hareket 06-11 Ocak 2017 tarihlerinde ekstrem hava şartlarının yaşanmasına sebep olmuştur.

Şekil 2: 6 Ocak 2017 tarihli yerkartı (MGM).

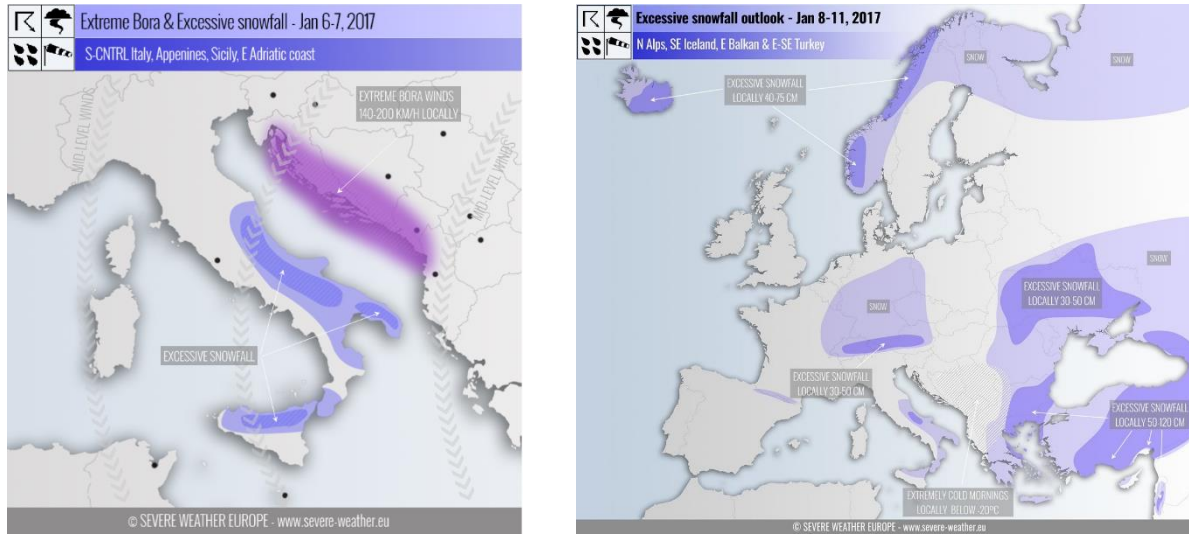
06 Ocak 2017 tarihli yer kartı incelendiğinde, Balkanların güneyinde Adriyatik Denizi Yunanistan civarında oluşan oluğa doğru kuzeyli soğuk havanın Doğu Avrupa üzerinden aşağıya doğru Balkanlara sarmaya başladığı görülür. Aynı zamanda Ege Denizi üzerinde oluşan Alçak Basınç sistemi dışında, Sibiryaya yüksek basıncının Orta ve Doğu Anadolu'yu etkileyen uzantısı ile Mısır üzerinde sıcak karakterli bir Alçak basınç sistemi de etkilidir. Ege Denizi üzerindeki Alçak Basınç sisteminin doğusunda güneyli rüzgarlar batısında kuzeyli rüzgarlar mevcuttur. Sisteme yakın oluşan oluk nedeniyle kuzeyli rüzgarlarla birlikte çok soğuk havanın aşağıya sarması söz konusudur. Doğuda ise sıcak karakterli yapı görülmektedir (Şekil 2).

07 Ocak 2017 tarihli yer kartı incelendiğinde, kuzeyli soğuk havanın Balkanlara iyice yerleştiği, Trakya üzerinden Batı Anadolu'nun iç kesimlerine, Ege Denizinin güneyine ve Karadeniz üzerinden de doğuya doğru cephe oluşturduğu görülmektedir. Alçak basınç sisteminin doğusunda yer alan Sibiryaya yüksek basıncı, Kafkaslara doğru çekilmiştir. Avrupa'nın batısından Orta Avrupa'ya doğru bir yüksek basıncın yerleştiği görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3: 7 Ocak 2017 tarihli yerkartı (MGM).

Ocak 2017 tarihinde gelişen soğuk hava dalgası Avrupa'nın birçok yerinde aşırı kar yağışı ve fırtınaya sebep olmuştur. Özellikle, 6-7 Ocak tarihleri arasında İtalya'nın iç ve güney kesimlerine kadar etkili olarak şiddetli kar yağışlarının yaşanmasına yol açmıştır. Bu gelişen hava kütlesi, Adriyatik denizinin doğu kıyıları boyunca etkisi yer yer kuvvetlenen Bora fırtınasına neden olmuştur. Benzer şekilde 8-11 Ocak tarihleri arasında da etki alanını genişleten sistem tüm Balkanlar, Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümü ve Türkiye'de karasal alanlarda daha kuvvetli olan şiddetli kar yağışlarının yaşanmasına neden olmuştur (Şekil 4).

Şekil 4: Ocak 2017'deki soğuk hava dalgasının Avrupa ve Türkiye'deki etkileri (www.severe-weather.eu).

Soğuk Hava Dalgasının Avrupa ve Türkiye'ye Etkisi

Ocak 2017'de yaşanan ekstrem soğuk hava olayına neden olan ana faktör, Avrupa ve Balkanlarda bulunan ve uzun süre bu alan üzerinde etkili olan kutup havası ile Avrupa'nın güneybatısında yer alan Azor yüksek basıncının kuzeyli hareketine bağlı olarak İzlanda alçak basıncının kıta içlerine hareketinden kaynaklanmıştır.

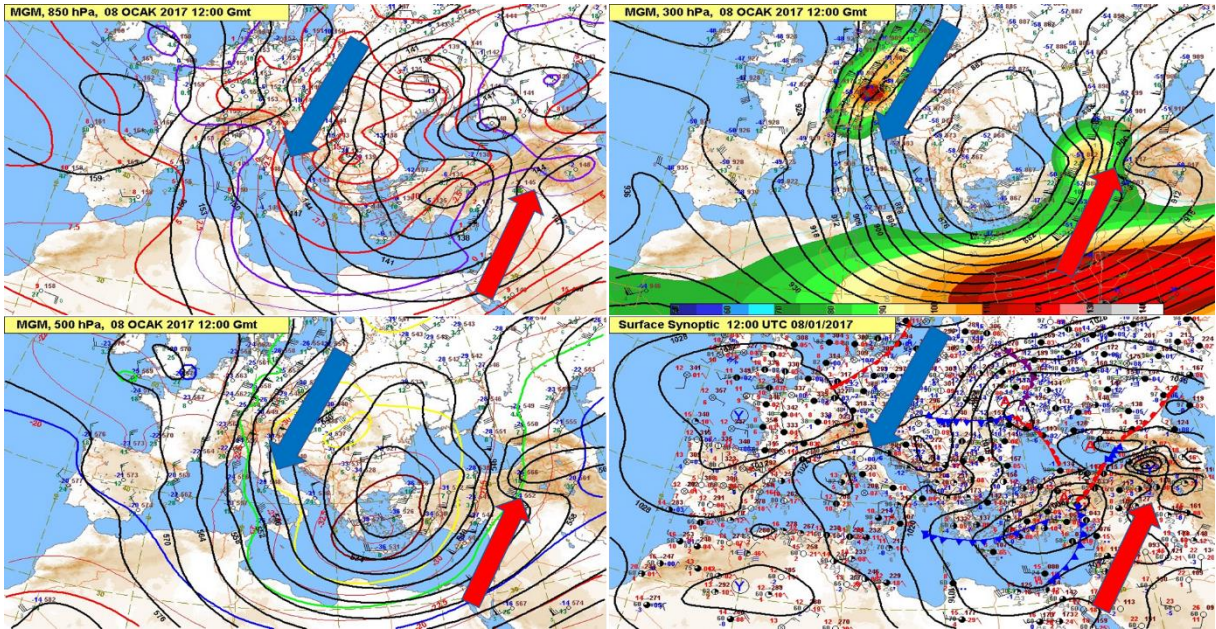
Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün 06 Ocak 2017 Cuma günü yayımladığı Ekstrem Soğuk Hava Dalgası ile ilgili Meteorolojik uyarısına göre etkili olan soğuk hava dalgasının Türkiye'nin kuzeybatı kesimlerinde sıcaklıkların mevsim normallerinin altında yaşanacağı ile ilgili uyarısı bulunmaktadır. Yine bu uyarıya göre özellikle, soğuk hava dalgasının Cumartesi gününden itibaren Kuzeybatı Anadolu dışında Ege ve Karadeniz'in batı kesimlerine kadar

etkili olacağı vurgulanmıştır. Bu alanlarda sıcaklıkların mevsim normallerinden yaklaşık 10-15°C düşmesi ile buzlanma ve donun neden olabileceği aksaklıklar konusunda kamuoyu bilgilendirilmiştir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün 06.01.2017 Cuma günü yayınladığı 24 saatlik hava tahmin raporunda ülkenin batı kesimlerinde hava sıcaklığının 8 ila 15°C derece azalacağı, rüzgarın batı bölgelerde 50-80km/h hızla eseceği belirtilerek yoğun kar yağışı uyarısı da yapılmaktadır.

Yüzey ve Üst Atmosfer Haritalarında Sıcaklık ve Basınç Değişimleri

Alçak basınç sisteminin kendi etrafındaki dönüşünün etkisiyle, soğuk hava koridorundan Balkanlara doğru sarkan polar soğuk havanın etkisi pervane misali etrafa dağılmıştır.

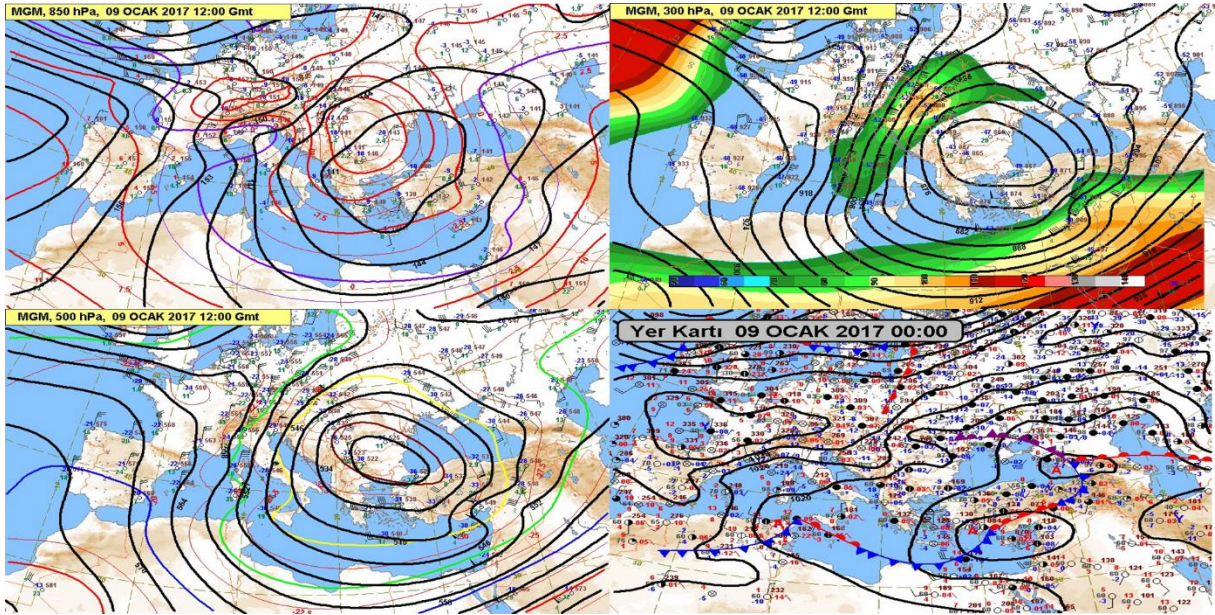
Üstelik bu alçak basınç merkezi, doğuya doğru hareket ettikten sonra sönmülmemiş, dairesel bir yörünge izlercesine başlangıç noktasına geri dönecek bir daire çizmiştir. Bu durum ender görülen ekstrem bir harekettir. Dolayısıyla soğuk polar cephenin etkisini Avrupa'nın içlerine ve Akdeniz çevresine, Batı Anadolu'ya dağıtmıştır. Siklonun hareket hızı ve kendi içindeki dönüş hızı soğuk hava dalgasının ekstrem olmasına sebeptir.

Şekil 5. 8 Ocak 2017 tarihli 850 hPa, 500 hPa, 300 hPa ve yerkartı haritası

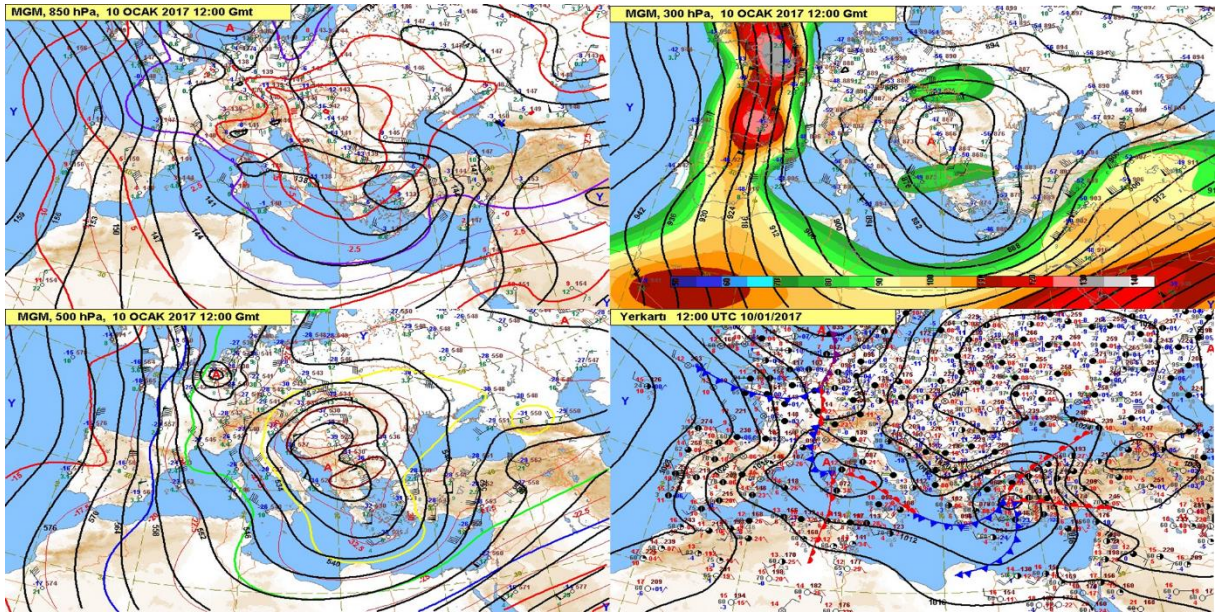
Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün 06.01.2017 18:00- 07.01.2017 18:00 tarih ve saatleri için yayımlanan tahminlerine göre Türkiye'nin geneli parçalı ve çok bulutlu, Marmara ve Ege, Akdeniz, İç Anadolu'nun güney ve batısı ile Batı Karadeniz'in yağışlı geçmesi tahmin edilmiştir. Akdeniz kıyılarında yağmur ve sağanak, Marmara'nın güney ve doğusu, İç Ege, İç Anadolu'nun kuzeybatısı ile Batı Karadeniz'in batısında yoğun kar şeklinde olması tahmin edilmiştir. Bu tahmine göre, yağışların Marmara'nın güney ve doğusu, İç Ege, İç Anadolu'nun kuzeybatısı ile Batı Karadeniz'in batısında yoğun kar şeklinde olması beklenmektedir (Şekil 5).

8 Ocak 2017 tarihli haritalar incelendiğinde Balkanlarda -20 derecelere düşen sıcaklıkla beraber Marmara, Ege, Adriyatik ve Batı Karadeniz'e kıyısı bulunan yerlerde de sıcaklığın -7.5 ile -15 arasında gerçekleştiği görülmektedir. 500 hpa haritasında 540 değerinin ve bu değer altında olan yerlerde (ki Ege'nin güneyinde 534, Türkiye'nin batısında ve Trakya'da 526 değeri görülmüştür) 850 hpa yüksekliğinde 0°C'nin üzerine çıkmadıkça kar yağışından bahsedilebileceğinden söz konusu yerlerde yoğun kar yağışı gerçekleşmiştir.

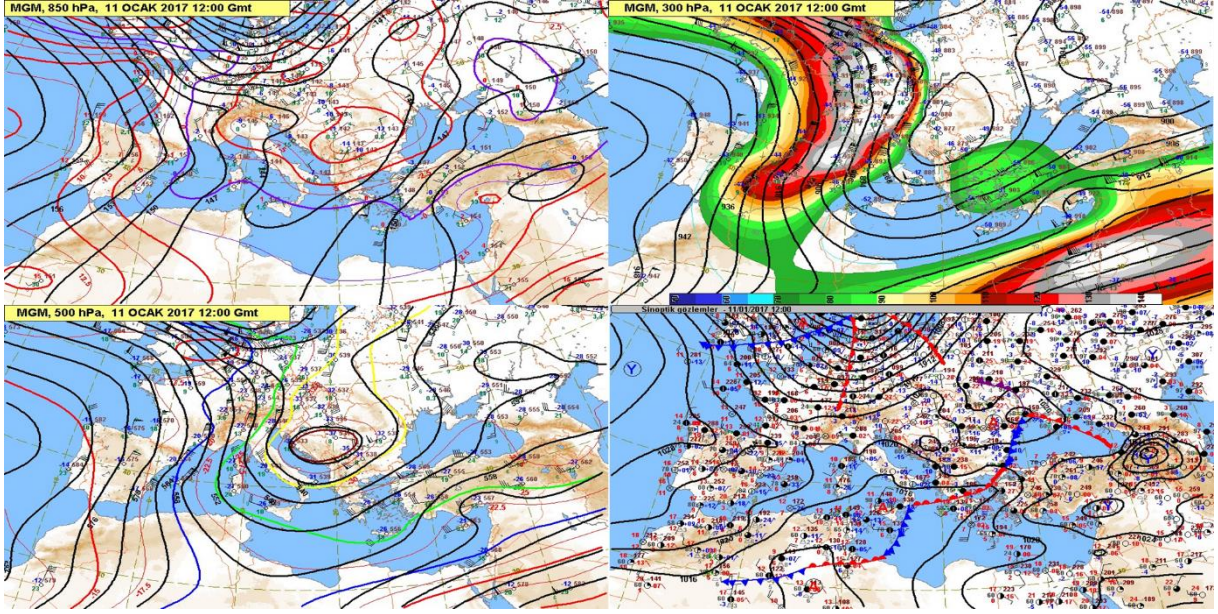
Şekil 6: 9 Ocak 2017 tarihli 850 hPa, 500 hPa, 300 hPa ve yerkartı haritası.

9 Ocak 2017 tarihli haritalar incelendiğinde Balkanlarda var olan siklonun, siklon merkezinin etrafında bir dönüş yörüngesine girerek nispeten bir gün önceye göre daha kuzeye hareket ettiği görülmektedir. Trakya'da ve Türkiye'nin batısında 500 hpa değerleri 528-534 tür. Sıcaklık İç Anadolu'da -5, Trakya'da -15 civarındadır. Kar yağışı devam etmekte olup 850 hpa yüksekliği 1410 dur (Şekil 6).

Şekil 7: 10 Ocak 2017 tarihli 850 hPa, 500 hPa, 300 hPa ve yerkartı haritası.

10 Ocak 2017 tarihli haritalar incelendiğinde siklonun dönüş yörüngesinde hareketine devam ettiği görülmektedir. Trakya ve Türkiye'nin batısında 500 hpa değeri 534 tür. Sıcaklık Batı Anadolu'da -5, Trakya'da -10 civarındadır. Kar yağışı devam etmekte olup 850 hpa yüksekliği 1330 dur. Doğuda var olan yüksek basınç genişlemiş ve sıcak cephe oluşturmuştur. İtalya'nın batısında ikincil bir alçak basınç merkezi oluşmuş ve siklonun güneyinde sıcak cephelere neden olmuştur. İkincil alçak basınç doğusunda kuvvetli rüzgarlara sebep olduğundan, 500 hpa değeri 534 ve sıcaklık değeri -2.5 ile -5 olan Ege bölgesinde kar yağışlarına yol açmıştır (Şekil 7).

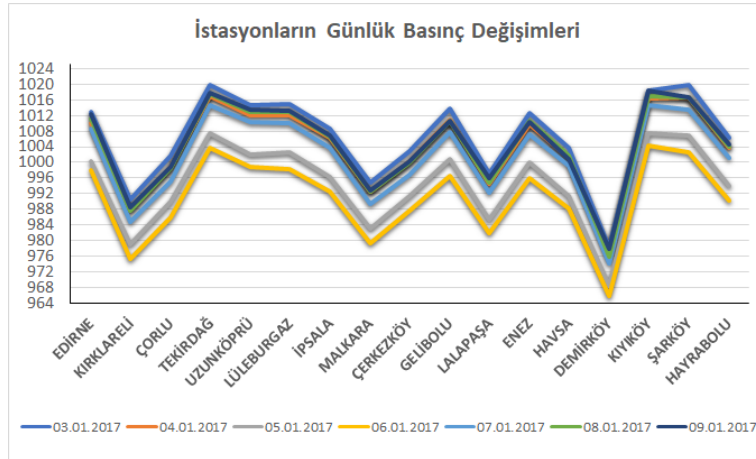
Şekil 8: 11 Ocak 2017 tarihli 850 hPa, 500 hPa, 300 hPa ve yerkartı haritası.

11 Ocak 2017 tarihli haritalar incelendiğinde Siklonun merkezinin daha kuzeye yerleştiği görülmektedir. Kıyı bölgelerimizde 500 hPa değeri yükselerek 552-546 olmuştur. Ege ve Marmara'nın batısını etkileyecek şekilde yerleşen sıcak cephe ile kar yağışı durmuş sıcaklıklar da nispeten artarak -2.5 ile -5 civarına yükselmiştir. Siklon etkisini Balkanlarda sürdürmeye devam etmektedir. Anadolu'nun içlerine sokulan güneyli yüksek basınçların da etkisiyle yağış miktarında azalış söz konusudur (Şekil 8).

İstasyonlarda Basınç, Yağış ve Sıcaklık Değişimleri

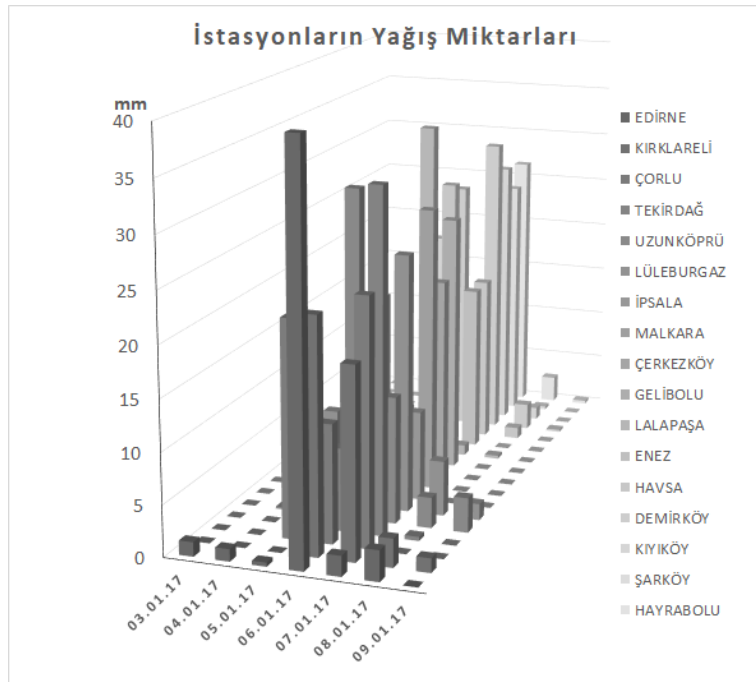
Atmosfer basıncı, hava küreyi oluşturan gazların bir ağırlığıdır. Atmosfer basıncı yere ve zamana bağlı olarak değişen önemli bir iklim elemanıdır. 03-09 Ocak 2017 tarihleri arasında çalışma kapsamında Trakya'da yer alan 17 istasyonun basınç, rüzgar ve sıcaklık verilerinden yararlanılmıştır.

Şekil 8'ye göre, istasyonların basınç değişimleri Balkanlar üzerinde oluşup, Batı Anadolu'yu da etkisi altına alan sistemin özelliklerini gösterir. 03.01.2017 tarihinden itibaren istasyon basınçlarında önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu değişiklikler Türkiye'nin tüm batı yarısında gözlenirken, en belirgin değişiklikler sistemin merkezinde bulunmaları nedeniyle Trakya istasyonlarında gözlenmiştir. İstasyonlardaki basınç değişimleri 03 Ocak 2017 tarihinde başlayıp, yaklaşık aynı basınç değerlerine 09 Ocak 2017 tarihinde dönmüşlerdir. Etkili olan cephesel sistemin Trakya'daki istasyonların üzerine doğru olan hareketi ile en düşük basınç değerleri 06 Ocak 2017 tarihinde yaşanmıştır. Bu günden sonra sistemin dolmaya başlaması ile istasyonlardaki basınç değerlerinde artışlar gözlenir.

Şekil 9: 03-09 Ocak 2017 tarihleri arasında seçilen istasyonların basınç değişimleri.

İstasyonların yağış miktarlarında 03-09 Ocak 2017 tarihleri arasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Cephesel sistemin en derin olduğu ve basınç değerlerinin de en düşük olduğu 06 Ocak 2017 tarihinde Trakya'daki istasyonlar en yüksek yağış miktarlarına sahiptirler. Bu hafta boyunca gözlenen yağışlar, hava sıcaklıklarının da düşük olması nedeniyle kar yağışı şeklindedir. 06 Ocak dışında yağışlar 07 Ocak 2017 tarihinde de yüksek miktarlardadır. Bu tarihlerden sonra sistemin dolmaya başlamasıyla yağış miktarlarında azalmalar yaşanmıştır (Şekil 10).

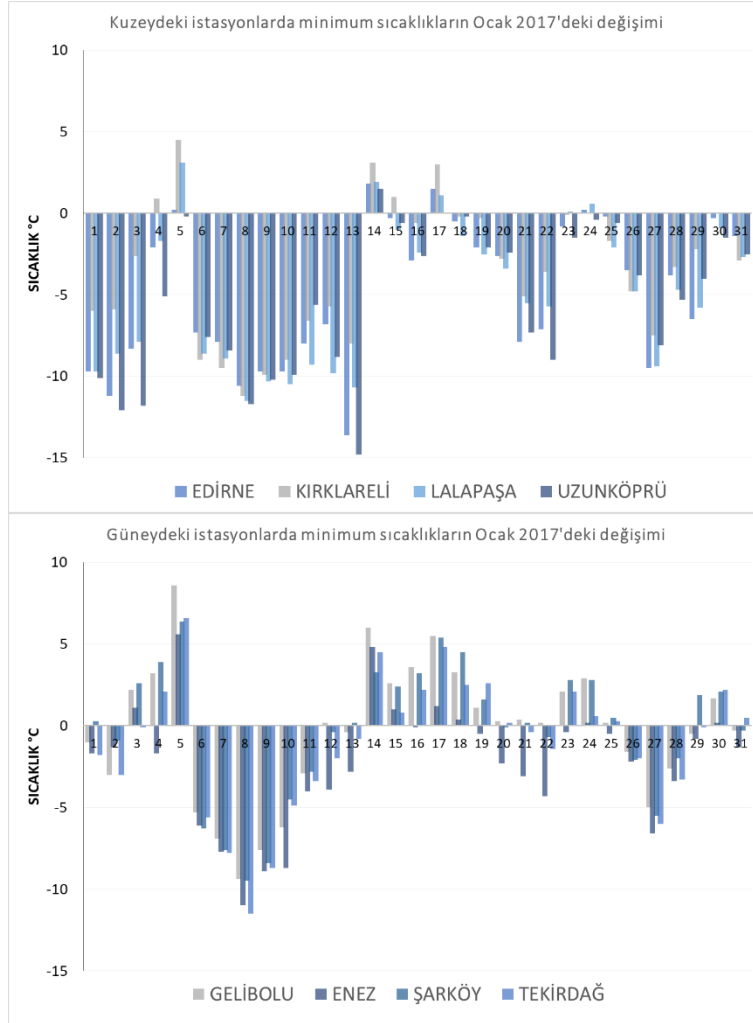

Şekil 10: 03-09 Ocak 2017 tarihleri arasında seçilen istasyonların yağış miktarları.

Çalışma kapsamında kullanılan 17 istasyondan, kuzeyde ve güneyde yer alan istasyonların günlük minimum sıcaklıkları karşılaştırılmıştır. Balkanlardan gelen soğuk hava dalgasının etkilerine açık olan istasyonlarda Ocak ayı günlük minimum sıcaklıkları değerleri güneydeki istasyonlardan oldukça düşük değerlerdedir. Ayrıca kuzeydeki istasyonlar denizel etkilerin gözlenmediği karasal nitelikteki istasyonlar oldukları için minimum sıcaklık değerleri oldukça düşüktür. Kuzey istasyonlarda Ocak ayında gelişen soğuk hava dalgasının etkileri oldukça belirgindir. Sıcaklıklar, Ocak ayının ilk gününden itibaren denizel istasyonlardan daha düşük değerlerde ölçülmüştür. 06 Ocak 2017 tarihinde Türkiye'nin batı

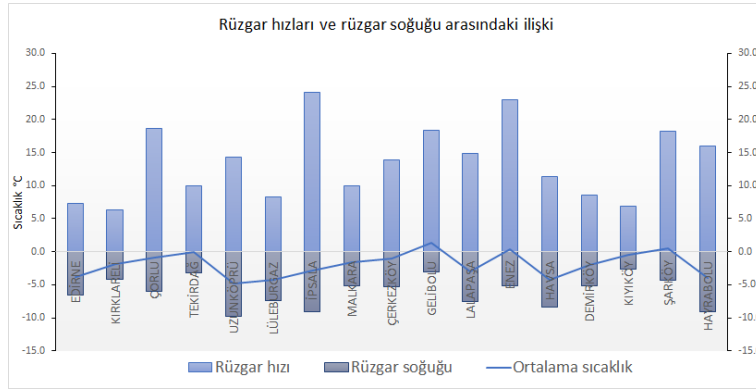
yarısını etkisi altına alan soğuk hava dalgasının etkileri, kuzey istasyonlarda hem süre olarak hem de sıcaklık değerlerinin daha fazla düşmesi ile oldukça şiddetli olmuştur (Şekil 11).

Şekil 11: Ocak 2017 tarihleri arasında seçilen istasyonların minimum sıcaklıklarının değişkenliği.

Rüzgar soğuğu, hava sıcaklığının rüzgarın etkisinin dikkate alınarak hesaplanan bir indistir. 03-09 Ocak 2017 tarihleri arasında etkili olan soğuk hava, özellikle Trakya çevresindeki istasyonlarda sıcaklıkların olduğundan daha düşük değerlerde hissedilmesine neden olmuştur. Trakya çevresinde kuzey ve kuzeybatıdan etkili olan rüzgarlar, hissedilen sıcaklıkların düşmesine neden olmuştur. Özellikle, Trakya ve çevresinde Karayel rüzgarının sıcaklıkların düşmesi yönünde önemli bir etkisi olmuştur. Bu nedenle, bu alandaki istasyonlar için 03-09 Ocak 2017 tarihleri arasındaki günler ayrı ayrı hesaplanmıştır. Şekil 12'de istasyonlar için yapılan hesaplamaların ortalamalarına yer verilmiştir. Buna göre, rüzgarın kuvvetli olduğu günlerde hissedilen sıcaklıklarda önemli derecede düşmeler yaşanmıştır. 08 Ocak 2017 850 hPa haritasında da görüleceği gibi etkili olan soğuk cephenin tali ya da sekonder cepheleri de gözlenebilir.

03-09 Ocak 2017 tarihleri arasında Balkanlar üzerinden Trakya'ya doğru etkili olan soğuk adveksiyon ile istasyonların sıcaklık değerleri düşmüştür. Ayrıca, barometrik eğimin fazla olması nedeniyle istasyonların hissedilen sıcaklıklarında da anlamlı düşmeler yaşanmıştır.

Şekil 12: 03-09 Ocak 2017 tarihleri arasında seçilen istasyonların rüzgar hızları ve hissedilen sıcaklıklarının değişimleri.

Sonuç

Alçak basınç merkezi özellikle 06 Ocak 2017 gününden başlamak üzere batı-doğu yönlü hareketiyle Türkiye'yi etkisi altına almıştır. Basınç merkezi ilerleyen hareketiyle derinleşmiş ve Balkanların batısından doğuya doğru hareket ederek Trakya'ya ulaşmıştır. Daha sonra kuzeydoğu yönlü hareket ederek Bulgaristan üzerinden Karadeniz'in batısına, oradan da kuzeybatı yönlü hareketiyle Romanya üzerinden tekrar başlangıç noktasına tam tur atacak şekilde bir dönüş hareketi göstermiştir.

Siklonun soğuk hava kütesini özellikle Balkanlar ve Batı Anadolu'ya taşımaya sebep olan hareketi 06 Ocak-11 Ocak 2017 tarihleri arasında gelişmiş ve gözlemlenmiştir. Alçak basınç merkezi dairesel bir yörünge çizerek yaklaşık 72 saat sonunda olduğu yer olan Balkanların batısına (Sırbistan üzeri) geri dönmüş ve bu hareket esnasında kuzeyden sarkan kutupsal soğuk (polar) hava kütesinin (oluğun) tüm hava şartlarını pervane gibi Orta Avrupa'ya, İtalya'ya, Yunanistan'a Akdeniz'e, Türkiye'ye ve Karadeniz'e dağıtmıştır.

Etkili olan soğuk hava dalgası, siklonun hareket yönünde rüzgar hızının da artışıyla hissedilen sıcaklıklarının daha da düşmesine sebep olmuştur. Trakya'da, Marmara'nın güneyinde Kuzey Ege'de hatta İzmir'de bile kar yağışı görülmesine sebep olan ekstrem soğuk hava dalgası 11 Ocak tarihinden itibaren etkisini kaybetmeye başlamış ve Türkiye'yi terk etmiştir.

Etkili olan basınç sisteminin en etkili olduğu zaman 06-07 Ocak 2017 tarihleridir. Bu tarihlerde istasyonların basıncında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Ayrıca, istasyonlar en yüksek yağış miktarlarını bu günlerde almışlardır. 03-09 Ocak tarihleri arasında Türkiye'nin batı yarısında ekstrem soğuk hava olayının yaşanmasına neden olan bu atmosferik olay 11 Ocak'tan sonra etkisini kaybetmeye başlamıştır. Basınç sisteminin derinleşip etki alanını genişlettiği dönemde özellikle Trakya'da etkili kar yağışları gözlenmiştir.

Kar yağışı dışında, basınç gradyan kuvvetinin artması ile etkili olan rüzgar fırtınaya dönüşmüştür. İstasyonların hissedilen sıcaklıklarında da anlamlı azalmalar yaşanmıştır. Yaşanan bu soğuk hava dalgası istasyon sıcaklıklarında kısa sürede ve önemli derecede sıcaklık azalmalarına neden olan bir atmosfer olayıdır. U şeklinde yaygın bir oluşum etkisiyle soğuk hava etki alanını geniş bir coğrafyada hissettirmiştir. Bu etki yaklaşık 1 hafta süren ve çoğunlukla kar yağışına neden olan ekstrem bir hava olayıdır. Etkili olan bu soğuk hava dalgasından sonra Trakya ve çevresinde etkili olan atmosfer dolaşımı, mevsim normalleri şeklinde gerçekleşmiştir. Soğuk hava dalgaları, sıcak hava dalgaları gibi insan kaynaklı iklimsel değişkenlikten kaynaklanan ve klimatologlar tarafından da iklim değişikliğinin bir göstergesi olarak dikkate alınan atmosferik olaylardır. Türkiye'de iklim değişikliği etkilerinin sıklıkla gözlemlendiği, değişkenliğe karşı hassas olan Akdeniz havzasında yer alır. Bu nedenle, yakın gelecekte de sıklıkla ekstrem hava olaylarının etkilerine maruz kalacaktır. Ekstrem hava

olayları, sosyo-ekonomik açıdan ciddi problemlere yol açan ve dikkate alınması/öngörü yapılması zararları önlemek adına önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Anagnostopoulou, C., Tolika, K., Lazoglou, G., & Maheras, P. (2017). The Exceptionally Cold January of 2017 over the Balkan Peninsula: A Climatological and Synoptic Analysis, *Atmosphere*, 8(12), 252, doi:10.3390/atmos8120252.
- Beniston, M., & Diaz, H. F. (2004). The 2003 heat wave as an example of summers in a greenhouse climate? Observations and climate model simulations for Basel Switzerland. *Global and Planetary Change*, 44, 73-81.
- Black, E., Blackburn, M., Harrison, G., Hoskins, B., & Methven, J. (2004). Factors contributing to the summer 2003 European heatwave, *Weather*, 59, 217-223.
- DMI, (2007). *Hava Analiz ve Tahmin Tekniği*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2006-1, Ankara.
- Domonkos, P., Kysely, J., Riotrowicz, K., Petrovic, P., & Likso, T. (2003). Variability of extreme temperature events in south-central Europe during the 20th century and its relationship with large scale circulation, *International Journal of Climatology*, 23, 987-1010.
- Feudale, L., & Shukla, J. (2010). Influence of the sea surface temperature on the European heat wave of 2003 summer. Part I: an observational study, *Climate Dynamics*, doi:10.1007/s00382-010-0788-0.
- Gönençgil, B., & Acar Deniz, Z. (2016). *Atmosfer Kökenli Afetler ve Ekstrem Hava Olayları*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Haylock, M., & Goodess, C. (2004). Interannual variability of European extreme winter rainfall and links with mean large-scale circulation. *International Journal of Climatology*, 24, 759-776.
- Keimig, F. T., & Bradley, R. (2002). Recent changes in wind chill temperatures at high latitudes in North America, *Geophysical Research Letters*, 29(8), 1163, doi:10.1029/2001GL013228.
- Kostopoulou, E., & Jones, P. D. (2005). Assessment of climate extremes in the Eastern Mediterranean, *Meteorology and Atmospheric Physics*, 89, 69-85.
- Kuglitsch, F. G., Toreti, A., Xoplaki, E., Della-Marta, P. M., Zerefos, C. S., Türkeş, M., & Luterbacher, J. (2010). Heat wave changes in the eastern Mediterranean since 1960, *Geophysical Research Letters*, 37, L04802, doi:10.1029/2009GL041841.
- Sanchez-Lorenzo, A., Pereire, P., Lopez-Bustins, J. A., & Lolis, C.J. (2011). Summer nighttime temperature trends on the Iberian Peninsula and their connection with large-scale atmospheric circulation patterns, *International Journal of Climatology*, doi:10.1002/joc.2354.
- Shitzer, A., & De Dear, R., (2006). Inconsistencies in the “New” Windchill Chart at Low Wind Speeds, *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 45, 787-790.
- Tolika, K., Pytharoulis, I., & Maheras, P. (2011). The anomalous high temperatures of November 2010 over Greece: meteorological and climatological aspects, *Natural hazards and Earth System Sciences*, 11, 2705-2714.
- Vautard, R., Yiou, P., D’Andrea, F., De Noblet, N., Viovy, N., Cassou, C., Polcher, J., Ciais, P., Kageyama, M., & Fan, Y. (2007). Summertime European heat and drought waves induced by wintertime Mediterranean rainfall deficit. *Geophysical Research Letters*, 34, L07711, doi:10.1029/2006GL028001.
- WMO (2013). *The global climate 2001-2010, a decade of climate extremes summary report*. WMO-No:1119, ISBN 978-92-63-11119-7.

Xoplaki, E., Gonzalez-Rouco, J. F., Luterbacher, J., & Wanner, H. (2003). Mediterranean summer air temperature variability and its connection to the large-scale atmospheric circulation and SSTs, *Climate Dynamics*, 20, 723-739.

Karasu Irmağı (Fırat) Yukarı Havza Kesiminde Tuzlu-Acı Su Kaynakları ve Tuzlalar

Salty-Brackish Water Spring and Salt Pans in Upper Basin of the Karasu River (Western Euphrates)

Selahattin POLAT*
Yıldız GÜNEY**

Öz

Türkiye, tuz potansiyeli açısından oldukça zengin ülkeler arasındadır. Bu potansiyeli deniz tuzlaları, göl tuzlaları, kaya tuzlaları ve kaynak tuzlaları oluşturmaktadır. Bunlardan kaynak tuzlaları, yer altı sularının kaya tuzu yataklarından geçmesi sırasında bir miktar tuzu eritip iyon halinde bünyesine tuzu alarak yüzeye çıkması ile oluşurlar. Kaynak tuzlalarının Türkiye tuz üretimindeki payı % 1 civarındadır. Üretim miktarlarının çok az olmasına rağmen kaynak tuzlaları, buldukları yörelerin taleplerini karşılamaları açısından önemlidir. Bunun yanında, sayı bakımından fazladır. Üretilen tuz miktarı kaynağın debisine, beslenme durumuna, yağış şartlarına ve miktarına, alanın sıcaklık durumuna, buharlaşma durumuna, rüzgâr hızına, basınca ve uygun topografik şartlara bağlıdır. Bu çalışmada Karasu Irmağı (Fırat) Yukarı Havza kesiminde yer alan tuzlu-acı su kaynakları, kaynak oluşumu ve tuz üretimini etkileyen coğrafi şartlarla birlikte değerlendirilerek kaynak ve tuzlaların özelliklerinin açıklanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda tuzlu-acı su kaynağı oluşumu ve tuz üretimi ile ilgili olarak araştırma alanının jeolojisi, jeomorfolojisi, iklim özellikleri üzerinde ana hatları ile durulup, sahadaki tuzlu su kaynaklarının dağılışı özellikleri, kaynak ve tuz üretimini etkileyen coğrafi faktörlerle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Araştırmamıza konu olan alan Karasu Irmağı Havzası'nın Sansa Boğazına girişi ile başlangıç noktalarının bulunduğu Kargapazarı Dağları arasında kalan kısmını kapsamaktadır. Akarsuyun bu havza kesiminde birçok acı ve tuzlu su kaynağı vardır. Burada tuzlu suların bulunması jeolojik yapı ile ilişkilidir. Tuzlalar, Alt Miosen yaşlı denizel veya gölsel fasiyese sahip araziler içinde yer alırlar. Kaynak tuzlalarının varlığı bu formasyon içindeki kaya tuzuna bağlıdır.

AnahtarKelimeler: Karasu Irmağı, Tuzlalar, Tuz üretimi

Abstract

Turkey is among the rich countries in terms of salt potential. This potential is consisted of sea saltpan, lake saltpan, rock saltpan and spring saltpan. These spring saltpans are formed when the underground waters melts the salts and incorporates it while passing by rock salt sources. Spring saltpan's average in Turkey's salt productions is around the 1%. Although their production quantity is very low, spring saltpans are important in terms of meeting the needs of region where they are located. In addition, there are lots of spring saltpans. Quantity of produced salt is based on flow of the source, feeding ratio, rainfall conditions and quantity, temperature of the region, vaporization ratio, wind speed, pressure and proper topographical conditions. In this study, it was aimed to explain the characteristics of the sources and salts by evaluating the salty-brackish water springs in the Upper Basin of the Karasu River (Western Euphrates) along with the geographical conditions affecting the formation of the spring and the production of salt. In this context, the main points of the research area about geology, geomorphology and climatic characteristics of salty-brackish water spring formation and salt production have been evaluated and related to the geographical factors affecting distribution and salt production of salty-brackish water spring in the field. The region which is the subject of our study, consists the area located among the Kargapazarı Mountains where the Karasu River Basin's starting points and entrance to Sansa Strait are located. In this basin part of the river, there are a lot of salt springs and brackish water sources. The existence of salt springs are directly connected to geologic structure. Saltpans are located in areas which has Lower Miocene marine or lacustrine facies. The existence of spring saltpans are directly connected with rock saltpans within this formation.

Keywords: Karasu River, Salt pans, Salt production

Giriş

Türkiye, tuz potansiyeli açısından oldukça zengin ülkeler arasındadır. Bu potansiyeli deniz tuzlaları, göl tuzlaları, kaya tuzlaları ve kaynak tuzlaları oluşturmaktadır. Ülkenin, 2015 yılında yıllık tuz üretimi 3.6 milyon ton olarak tahmin edilmektedir (Donat, 2016). Ertem vd.

*Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, spolat@usak.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, yildiz.guney@usak.edu.tr

(2001), Türkiye'nin dünya tuz üretiminde % 1'lik paya sahip olduğunu belirtmiştir. Ülke tuz ihtiyacının % 63'nü Tuz Gölü'nden, % 30'unu Çamaltı ve Ayvalık deniz tuzlarından, % 7'sini kaya tuzlarından ve diğerlerinden (kaynak tuzlarından) karşılanmaktadır.

Anadolu'da tuzlu suların tuz üretimi yapılan yerlere "memleha" ya da kısaca "tuzla" denir. Tuzla tabiri kaya tuzu yatakları için de kullanıldığı olmaktadır. Bunlardan kaynak tuzları, yer altı sularının kaya tuzu yataklarından geçmesi sırasında bir miktar tuzu eritip iyon halinde bünyesine tuzu alarak yüze çıkması ile oluşurlar. Tuzlu su kaynakları kendiliğinden yeryüzüne çıktığı gibi basınçla belirli bir seviyeye çıkan tuzlu su, kuyu açılarak motopomp veya çıkırıklarla da yeryüzüne çıkartılmaktadır. Yeraltı suları yüze çıktıkları yerde bünyelerindeki tuzları buharlaşma sonucu tortu halinde bırakmaktadır. İnsanlar bu tuzlu kaynak sularını öncelikle boyutları değişik ölçüye sahip buharlaştırma havuzlarına alıp bekletmektedir. Genelde dikdörtgen ya da kare şeklinde olan bu havuzların tabanları taş ile döşelidir. Kenarları ise kilden yapılmış seddeler şeklindedir. Havuzlarının derinliği 15-30 cm kadardır. Tuzlu su, burada 3-5 gün dinlendirildikten ve bome¹ derecesi 25'e çıkartıldıktan sonra kristalizasyon havuzlarına alınmakta ve tuz elde edilmektedir. Mevsim koşullarına göre 6-10 cm arasında bir kalınlığa erişen tuz katmanları kürek veya sürgü adı verilen aşıptan yapılan aletlerle toplanmakta ve havuzların kenarına yığılmaktadır (Tekel, 1999; Fotoğraf 1). Kaynak tuzları ve kaya tuzu yatakları Çankırı'dan başlayıp Çorum, Kırşehir, Yozgat, Sivas, Erzincan, Erzurum, Muş, Ağrı, Kars, Iğdır'a doğru devam eden bir zon içinde yer alırlar. Bu zon devamlı bir kuşak halinde olmayıp, zaman zaman kesintilere uğramaktadır. Ayrıca Adana havzası ve Siirt yöresinde de yeraltı tuz oluşumları mevcuttur (Yalçın ve Ertem, 1997, s.209). Bu tuzlar Oligosen ve Miosen karasal oluşumlar içinde ve genellikle bir antiklinal tektoniği ile alakalı, bazen de tuz kubbeleri² (salt dome) halinde görülmektedir (Taşman, 1945, s.107).

Türkiye de çok sayıda kaynak tuzlası vardır. Toplam sayısı 65 dolayındadır (Yaşar ve Uygun, 1979, s.8). Kaynak tuzlarının Türkiye tuz üretimindeki payı % 1 civarındadır. 1999 yılında kaynak tuzlarının genel tuz üretimi içindeki payı % 0.95 olmuştur (Tekel Tuz Sanayi Müessesesi Müdürlüğü, 1999). Üretim miktarlarının çok az olmasına rağmen kaynak tuzları, buldukları yörelerin taleplerini karşılamaları açısından önemlidir. Bunun yanında, sayı bakımından fazladır. Türkiye de 56 tane kaynak tuzlasından tuz üretimi yapılmaktaydı (Ergin, 1988, s.16). Bunların özellikle 38 tanesi önemlidir. Çorum, Çankırı, Sivas, Erzincan, Erzurum, Muş, Siirt illeri kaynak tuzları açısından zengin sayılırlar. Türkiye' de tuzlu su kaynakları dağınık haldedir. Debileri ve bomeleri birbirinden farklıdır. Tuzlu kaynak sularının debisi 1-200 l/dk arasında değişir (Yalçın ve Ertem, 1997). Türkiye'de en fazla tuz üretiminin yapıldığı kaynak tuzlası Muş ili Malazgirt ilçesi sınırları içinde yer alan Aktuzla Tuzlası'dır. Aktuzla Tuzlası'nı besleyen kaynakların toplam debisi 330 l/dk ve tuzluluk derecesi 20 bomedir.

Bu çalışmada Karasu Irmağı (Fırat) Yukarı Havza kesiminde yer alan tuzlu-acı su kaynakları, kaynak oluşumu ve tuz üretimini etkileyen coğrafi şartlarla birlikte değerlendirilerek kaynak ve tuzların özelliklerinin açıklanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda tuzlu-acı su kaynağı oluşumu ve tuz üretimi ile ilgili olarak araştırma alanının jeolojisi, jeomorfolojisi, iklim özellikleri üzerinde ana hatları ile durulup, sahadaki tuzlu su kaynaklarının dağılışı özellikleri, kaynak ve tuz üretimini etkileyen coğrafi faktörlerle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Çalışma kaynak tarama, arazi çalışmaları, veri toplama,

¹ Bome, teknik bir konsantrasyon ölçüsüdür. % 15 NaCl içeren çözeltinin bome derecesi keyfi olarak 15 kabul edilmiştir.

² Bir kayatuzu kütesinin, üzerinde yer alan tortul tabakalar içine doğru sokulması ve onları kubbe şeklinde yükseltmesi sonucu meydana gelen dom. Burada kalın kayatuzu kütesinin yüksek basınç altında ısının ve dolayısıyla plastisitesinin artması ve böylece yan basınçların da etkisiyle yükselerek üzerindeki tortul tabakaları da yükseltmesi söz konusudur (Hoşgören, 2011).

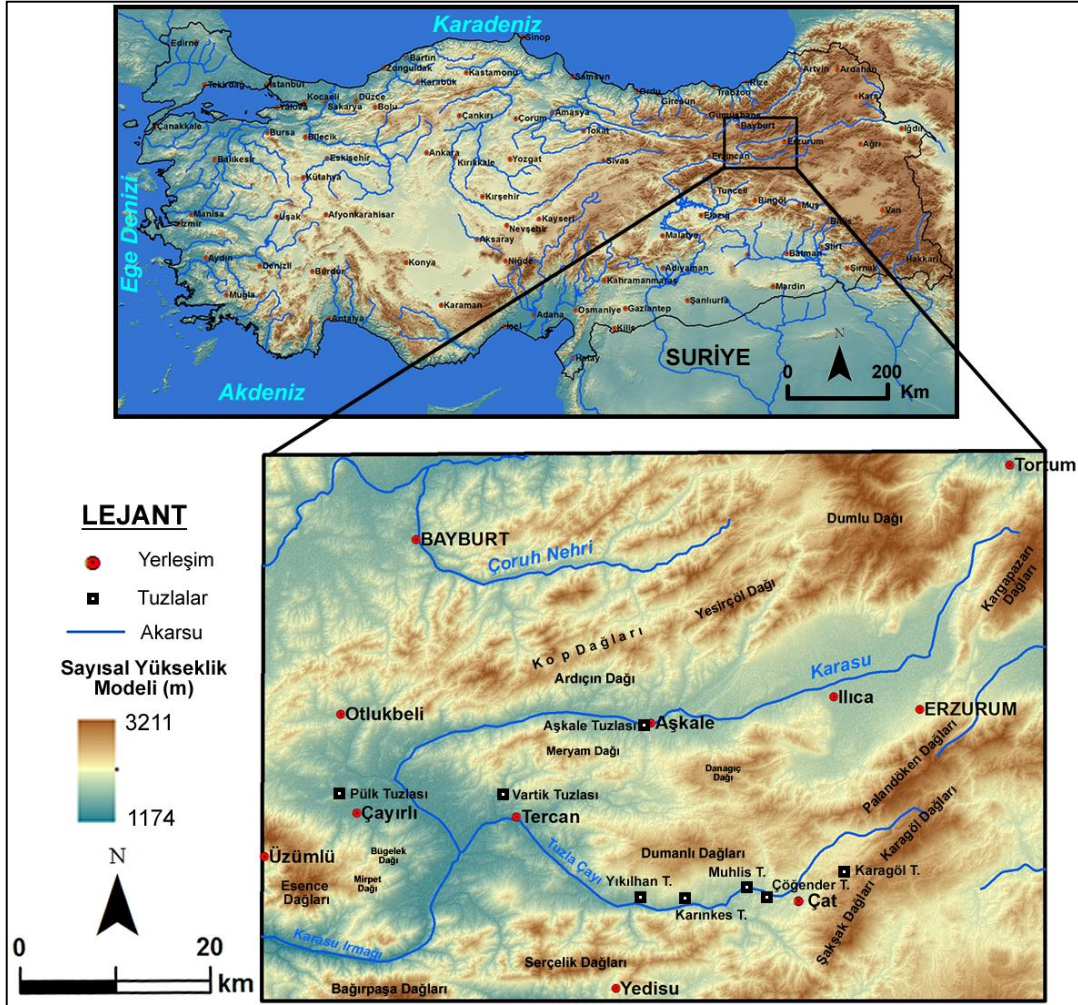
analiz ve haritalama aşamalarından oluşmaktadır. Araştırma alanıyla ilgili topografya ve jeoloji haritaları Harita Genel Komutanlığı ve MTA'dan temin edilmiştir. Araştırma alanının tuz üretimini etkileyen iklim özellikleriyle ilgili değerlendirmeler yapabilmek için Çat, Çayırılı, Erzurum, Tercan Meteoroloji İstasyonları'nın sıcaklık, yağış, rüzgar, nem ve buharlaşma verileri Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) temin edilmiştir. Kaynakların debileri, tuzlu suyun pH, elektriksel iletkenlik gibi fiziksel özellikleri arazide ölçülerek tespit edilmiştir. Tuz havuzlarının, tuzlu-acı su kaynaklarının yükselti değerleri el tipi GPS ile tespit edilmiştir. İşletme sahipleri ve Erzurum Tekel Bölge Müdürlüğü ile mülakat yapılmıştır. Tuzluların başlıca sorunları ile ilgili olarak arazide gözlemlerde bulunulmuştur.

Fotoğraf 1: Kaynak tuzlularındaki tuz üretim havuzları ve tuz üretimi.

Araştırmamıza konu olan alan Karasu Irmağı Havzası'nın Sansa Boğazına girişi ile başlangıç noktalarının bulunduğu Kargapazarı Dağları arasında kalan kısmını kapsamaktadır (Şekil 1). Akarsuyun bu havza kesiminde birçok acı ve tuzlu su kaynağı vardır. Yöre halkı bu niteliğe sahip sulara “şorlu su” adını vermektedir. Ufak çaplı tuz birikimlerinin olduğu yerlere ise ufak tuzla manasında “şorik” denilmektedir (Barutoğlu, 1961, s.70). Havzadaki yer adları bu yönden dikkat çekicidir. Nitekim Tuztaş (Gevenlik (Tercan) doğusu), Tuzla Düzü (Bozağa batısı), Tuzcu, Tuzluca Mahallesi (Çat ilçe merkezi), Tuzla Tepe (Bozyazı kuzeybatısı), Tuztaş Tepe (Sarıbaba köyü güneyi), Tuzlutaş Tepe (Yastık köyü doğusu ve Çukuryurt batısında bulunan tepeler), Tuztaş ırtı (Armutluk köyü kuzeyi), Tuztaşın ırtı (Topalhasan (Tercan) batısı), Tuzla Komu (Beğendik köyü), Körtuzla (Esenevler kuzeyi), Tuzla Çayı, Tuzçay, Tuztaş Dere (Aşağı Kartallı), Şor Deresi (Tercan kuzeyi), Şorak Dere (Tokça köyü ve Aşkale doğusundaki dereler), Şorah Dere (Durum Dere'nin yukarı havza kesimindeki kolu), Şoraklar Düzü (Sarıkaya (Tercan) köyü ile Seygi mahallesi arası), Şorlar

Tepe (Çadıkaya kuzeybatısı), Şorpinarı gibi çok sayıda tuzla ilgili yer adı bulunmaktadır. Ülkemizin başka yerlerinde ise tuzlu olan kaynaklara “şora pınarı” denilmektedir.

Şekil 1: Araştırma alanının lokasyon haritası.

Araştırma Alanındaki Tuzlu-Acı Su Kaynakları ve Tuzluları Etkileyen Coğrafi Faktörler

Tuzlu suların bulunması jeolojik yapı ile yakından ilişkilidir. Tuzlular Alt Miosen yaşlı denizel veya gösel fasiyese sahip araziler içinde yer alırlar. Kaynak tuzlularının varlığı bu formasyon içindeki kaya tuzlarına bağlıdır. Tuzlu formasyonun geniş alana sahip olması tuz üretimi için önemlidir. Tercan-Çayırılı havzasında Balıklı (Pülk) kuzeyinde yapılan petrol arama amacıyla yapılan sondajlarda Neftlik-1, Neftlik-2, Neftlik-3 ve Neftlik-4 kuyularından yeraltında büyük kaya tuzu birikimlerinin olduğu tespit edilmiştir (Ergin, 1988, s.26; Gedik, 1978, s.33).

Üretilen tuz miktarı kaynağın debisine, beslenme durumuna, yağış şartlarına ve miktarına, alanın sıcaklık şartlarına, buharlaşma durumuna, rüzgâr hızına, basınca ve uygun topografik şartlara bağlıdır.

Debi miktarı arttıkça kaynak tuzlasının tuz üretimi miktarı da artmaktadır. Yeraltı suyunun tuzlu formasyonla temas süresi arttıkça bome derecesi yükselmektedir. Bome yani tuzluluk oranı arttıkça litrede alınan tuz miktarı da artış göstermektedir. Tuzlu kaynakların debisi ve bome derecesi yağış miktarına ve yeraltı sularının tuzlu su kaynaklarına karışma durumuna bağlı olarak mevsime göre değişmektedir.

Tuz üretimi sahanın sıcaklık şartları ile yakından ilişkilidir. Sıcaklığın fazla olması tuzlu suyun daha çabuk buharlaşmasını ve tuzun kısa sürede elde edilmesini sağlamaktadır. Çünkü kaynak tuzlarında tuzlu su biriktirme havuzlarında biriktirilmekte, sonra buharlaştırma havuzlarına alınmakta, bome derecesi yükseltildikten daha sonra, kristalizasyon havuzlarına sevk edilmektedir. Yerinde yapılan gözlemlere göre 25-27 bome derecesine erişen çökeltide tuz oluşmaya başlamakta bu tuz tabakası insan gücü ile sürgülerle ve kürekle toplanmakta, tuzla kenarında yığınlar haline getirilen tuz torbalanarak piyasaya arz edilmektedir. Serbest atmosfer koşullarında güneş ısı ve rüzgârın etkisi ile buharlaştırılmakta, düşük derecedeki suların bomesi yükseltilerek tuz üretimine elverişli duruma getirilmektedir. Bu yöntem evaporasyon yöntemi (güneşte buharlaştırma) olarak adlandırılmaktadır (Tekel, 1999). Tuz üretiminde en eski ve en yaygın yöntemdir. Aynı zamanda basit ve ekonomik olduğu için göl ve deniz suyundan tuz üretiminde de kullanılmaktadır. Bu yöntemin uygulanmasında sahanın jeolojik, jeomorfolojik ve klimatolojik faktörlerin etkisi büyüktür. Sıcaklığın yüksek, iklimin kararlı ve uzun olması, üretim sezonunda yağışın az olması, net buharlaşmanın yüksek olması, kurutucu rüzgârın varlığı ve tuz üretimi yapılacak havuzlar için eğimi az sahanın olması üretim için elverişli özelliklerdendir.

Jeolojik Özellikler

Sınırlarını çizmiş olduğumuz Karasu Irmağı Havzası'nın yukarı kesiminde Paleozoik yaşlı metamorfik kayalar (Bügelek Dağı-Toprakkale Masifi), Jura kalkerleri (Ardıçın Dağı), Üst Kretase ofiolitler (Mirfet, Esence Dağları, Kop Dağları, Serçelik Dağları), Eosen yaşlı flišler, Alt Miosen'e ait karasal-denizel birimler, Üst Miosen-Kuaterner volkanitler, Pliosen gösel tortullar ve Kuaterner alüvyonlar ile travertenler yayılış gösterir (Şekil 2).

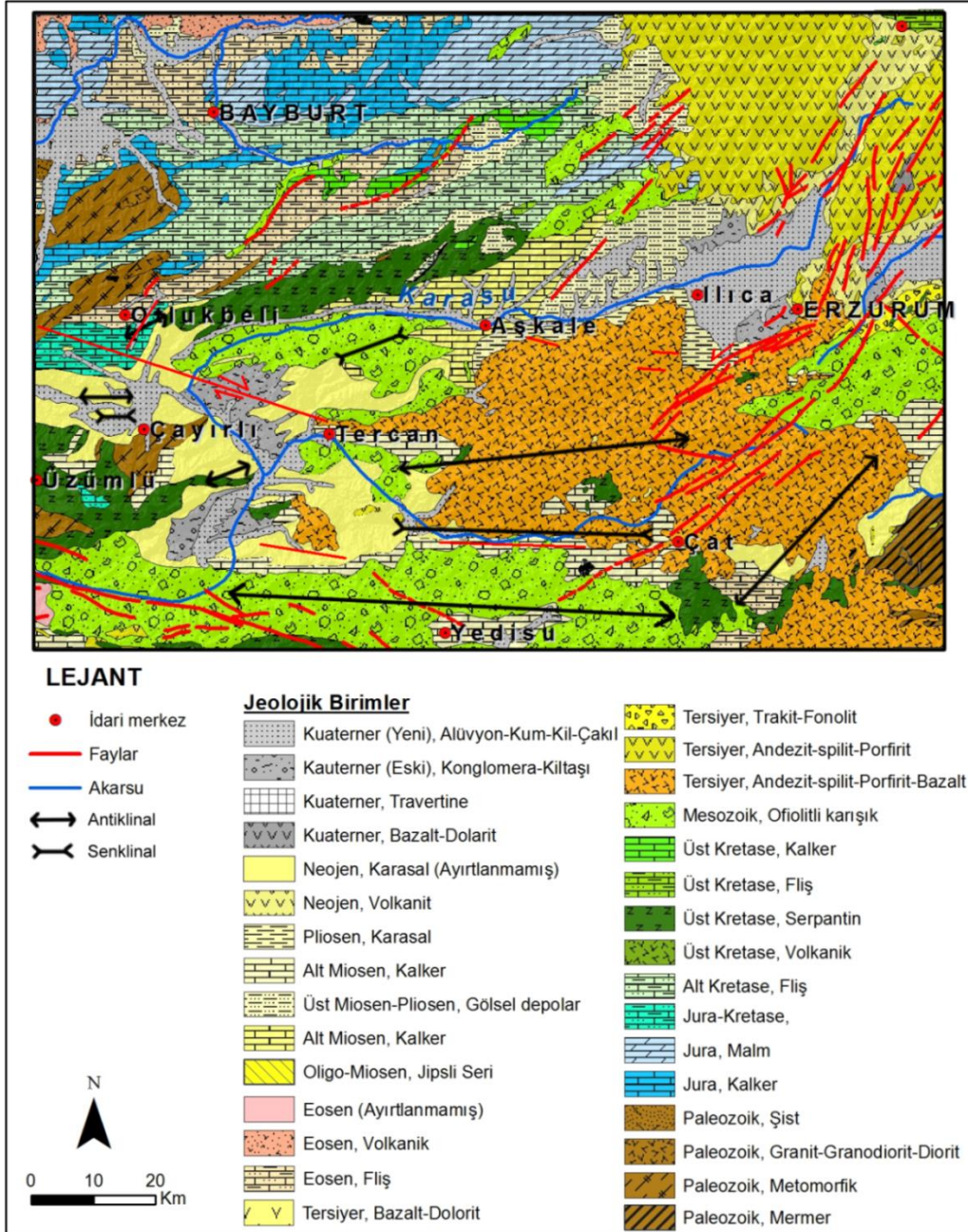
Havzadaki tuzlu su kaynakları ile sahanın jeolojik ve tektonik yapısı arasında paralellik söz konusudur. Nitekim kaynakların tuzluluk miktarı ve bileşimi yer altı sularının geçtikleri formasyonun özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Tuzlu su kaynağının tuz katmanları ile teması ve tuzluluk derecesi açısından önemlidir. Bome yani tuzluluk oranı fazlaştıkça litrede alınan tuz miktarı da artış gösterir. Tuzlular Alt-Orta Miosen'e ait denizel jipsli birimlerin yaygın olduğu Tuzla Çayı senkinali ve Çayırli-Tercan depresyonlarında toplanmıştır. Bunlardan Tuzla Çayı havzası doğu-batı yönlü faylı senkinalde yer alır. Tercan-Çayırli depresyonu ise kuzeydoğu-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğu yönlerinde doğrultu atımlı sol ve sağ yönlü faylar tarafından kesilmektedir.

Araştırmaya konu olan tuzlu ve acı su kaynakları havzadaki Alt-Orta Miosen yaşlı denizel tortul birimler içinde yer alır (Fotoğraf 2). Havzada yer alan Karagöl, Çöğender, Muhlis, Aşkale, Vartik, Pekeriç tuzluları bu formasyon içindeki tuzlu tabakalara bağlı olarak gelişmiştir. Temiz vd.'nin (2002) Alt-Orta Miosen yaşının verdiği ve Yaylayolu formasyonu olarak adlandırdığı bu birim sığ denizel, lagüner ve karasal fasiyeste çökelmiş birbiri ile yanal ve dikey geçişli tabakalardan oluşur. Formasyon kumtaşı, marn, tüflü marn, kıltaşı, kalker, killi kalker, jipsli kalker, tuz-jips-anhidrit, çamurtaşı, konglomera, silttaşı gibi litolojik birimlerden meydana gelir. Birim içinde yer alan gri ve beyaz renkli oldukça kıvrımlı kurak iklim şartlarında çökelmiş olan jips kütlelerine yörede "pur" adı verilmektedir. 3000 metre yüksekliğe kadar çıkan bu tuzlu-jipsli arazi batıda Esence Dağı'ndan başlar ve doğuya doğru senkinal ve antiklinaler oluşturarak uzanır. Bu tuzlalardan Muhlis, Çöğender, Aşkale tuzluları senkinal içinde; Karagöl ve Vartik tuzluları antiklinal kanadında çıkmaktadır. Bununla birlikte Karınkes tuzlu su kaynağı ise fay hattından yüzeye çıkar. Havzada Esence Dağları, Tercan-Çayırli depresyonu, Dumanlı Dağı, Şerçelik Dağı, Şakşak Dağı, Tuzla Çayı senkinali, Aşkale depresyonu gibi alanların yapısına girer. Jips ve tuz tabakaları birim içinde kalınlığı ve yüzeylenmesi farklılık gösterir. Tuzlu ve jipsli formasyon havzada devamlı bir kuşak halinde uzanmaz. Tektonik hareketler ve erozyonal faaliyetler bu durumun başlıca

nedenlerindedir. Çayırılı-Tercan depresyonu, Aşkale depresyonu ve Tuzla Çayı havzası yayılım gösterdiği alanlardır (Şekil 2).

Fotoğraf 2: Tercan-Çayırılı depresyonu batısında (Sucuali köyü kuzeyi). Alt Miocene'e ait tuzlu-jipsli formasyon.

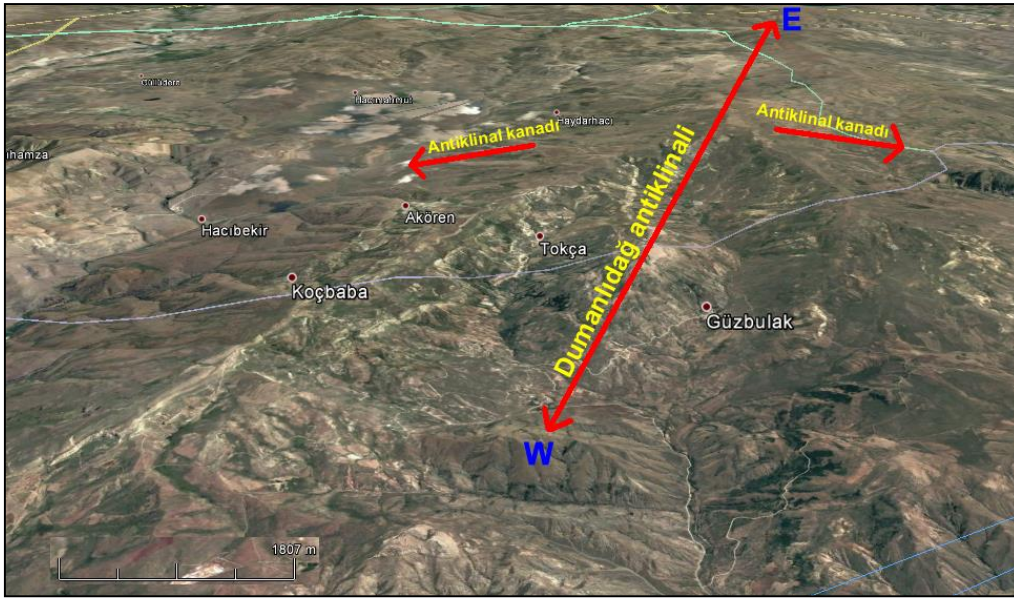

Şekil 2: Araştırma alanının jeoloji haritası (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün 1/500000 ölçekli jeoloji haritasından yararlanarak hazırlanmıştır).

Tuzlu ve acı su kaynaklarının boşaldığı Alt Miosen'e ait tortul birim Üst Miosen, Pliosen ve Kuaterner yaşlı tortul ve volkanik formasyonlar tarafından örtülmüştür. Tercan doğusundan itibaren Dumanlı, Palandöken, Dumlu ve Şakşak Dağları kesiminde büyük

ölçüde Üst Miosen yaşlı volkanik birimler tarafından Tercan-Çayırli depresyonu ve Erzurum depresyonunda ise Pliosen ve Kuaterner'e ait tortul ve volkanik birimlerle örtülmüş olduğundan yüzeyde aflörmanlarına rastlanılmamaktadır (Şekil 2).

Jipsli-tuzlu formasyon oldukça kıvrımlıdır. Kıvrım eksenleri NW-SE, NE-SW ve E-W yönündedir. Tercan-Çayırli depresyonunda olduğu gibi kapalı antiklinal ve senklinaller şeklinde yapıya sahiptir. Bu yapılar çoğunlukla asimetrik profil sergilerler. Havzanın bu kesiminde en uzun eksene sahip antiklinal E-W eksenli Serçelik Dağı antiklinalidir. Serçelik Dağı antiklinalinin üzeri açılarak içi kısmen boşaltılmıştır. Çekirdeğinde yer alan ofiolitler ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Dumanlı Dağı da yine çekirdeği ofiolitlerden, örtü formasyonu Alt Miosen tortullarından ve Üst Miosen volkanitlerden oluşan bir antiklinal özelliği taşır ve bu antiklinalin batı kesimi akarsularla yarılarak parçalanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Dumanlıdağ antiklinali ve antiklinal kanatları.

Tercan-Çayırli depresyonu kuzeybatısında NW-SE yönlü kıvrım eksenlidir. Doğuya doğru gidildikçe depresyon tabanındaki alüvyonlar altına doğru eksen alçalımı yapar ve tekrar depresyonun doğusunda yüzeye çıkar. Pülk ve Ortaköy (Tivnik) antiklinali örneğinde olduğu üzere akarsularla parçalanarak içleri boşaltılmıştır. Alt Miosene ait formasyonlar Yeşildere (Şebke) kuzeybatısında Şebke Dağı'nda ve Balıklı kuzeyinde Pülk dağında olduğu gibi tuz domları halinde bulunur.

Alt Miosen, Tuzla Çayı vadisinde ve batıda Durum Deresi'nin içinde aktığı vadide olduğu gibi senkinal yapısı da gösterir.

Alt Miosen yaşlı olan bu yapılar aşırı derecede sağ ve sol yönlü faylarla kesilmiştir (Şekil 2). Doğu Anadolu Fay Zonuna ait NE-SW yönlü doğrultu atımlı sol yönlü, Kuzey Anadolu Fay Zonuna ait NW-SE yönlü doğrultu atımlı sağ yönlü faylar tarafından adeta dilik dilik edilmiştir. Karagöl ve Karıkes tuzlaları örneğinde olduğu gibi tuzlu su kaynakları fay hatlarından çıkmaktadır.

Jeomorfolojik Özellikler

Düşük bome derecesindeki sular yeryüzündeki havuzlarda dereceleri yükseltilecek tuz üretimine elverişli duruma getirilmektedir. Bu sular buharlaşma ve kristalleşme havuzuna alınarak tuz üretimi yapılmaktadır. Çıkarılan tuzlu sular, tava adı verilen boyutları değişik derinliği 30 cm kadar ulaşan havuzlarda bekletilmektedir. Eğimi az olan sahalarda bu havuzcukların yapımı kolay olmaktadır. Bu bakımdan, akarsu vadi tabanları ve ova kesimleri

uygun yerlerdir. Yamaçlarda ise bu havuzların yapımı oldukça zor olup aynı zamanda ekonomik değildir. Havzada Çöğender, Muhlis, Karagöl, Aşkale, Vartik tuzlaları vadi tabanında Karınkes ve Yıkılhan tuzlaları ise yamaçta yer almaktadır.

Vadi tabanındaki tuzlalar için en büyük sorunlarından biri sel-taşkın afetleridir. Zaman zaman akarsu havzasında özellikle ilkbahar mevsiminde meydana gelen sel-taşkın olayı tuz tavalarnı tahrip ederek kullanılmaz hale getirmektedir. Çöğender ve Karagöl tuzlaları sık sık bu tür afetlere maruz kalmaktadır. Nitekim 1998 yılında Tuzla Çayı havzasında meydana gelen sel-taşkın felaketinden Çöğender ve Muhlis tuzlası tuz havuzlarının zarar gördüğü işletme sahipleri tarafından dile getirilmiştir.

Sahada tuz ve jips diapirleri de bulunmaktadır. Çayırli kuzeyindeki Şebke ve Pülk domları morfolojik olarak belirgindir. Bu yapıların üzeri açılarak ilksel morfolojilerini kaybetmişlerdir. Havzadaki tuzlu-jipsli formasyon üzerinde düden, mağara, dolin gibi karstik şekiller gelişmiştir. Ocaklı köyü kuzeyinde ve Güneyçam köyü doğusunda, Aşkale kuzeyinde Purüstü Tepe (1746 m) ve çevresi, Büyük Geçit köyü güneybatısında Tandırlı Tepe (1867 m) kuzeyi, Gümüşseren köyü eski yerleşim yeri güneyi ve Sırataş (Çayırli) köyü doğusunda jipsli ve tuzlu formasyonlar içinde gelişmiş dolinlere ait örnekler mevcuttur. Dolinlerin görülmüş olduğu diğer bir saha ise Tuzla Çayı havzasının Bozyazı-Göbekören-Parmaksız köyleri arasındaki plato kesimidir. Burada jips karstına bağlı olarak gelişmiş Dipsizgöl gibi birçok dolin dikkati çekmektedir. Nitekim havzada çökme dolinleri gibi jips karstına ait şekillerin bir kısmı oluşum halindedir. Aşkale kuzeyindeki Beyaz Sırtın batısında Bezirganyurdu Tepe yakınlarında ve Çadirkaya yerleşmesi batısında Arkasor çukuru olarak nitelendirilen alanda oluşum halinde dolinler bulunmaktadır (Fotoğraf 3).

Tuzlu-jipsli formasyonun yapıya girdiği yerlerde heyelanlar ve karstik çökmelere sık sık rastlanmaktadır. Hatta bu formasyon üzerindeki Göktaş (Tercan) yerleşmesi zemindeki karstik çökmeler nedeni ile taşınmak durumunda kalmıştır. Beğendik (Tercan) yerleşmesi ise tehdit altındadır.

Fotoğraf 3: Çadirkaya batısında jipsler içinde oluşum halindeki Arkasor dolini.

İklim Özellikleri

İklim şartları özellikle tuzalarda tuz üretim sezonunu belirlediği gibi yıllık tuz miktarı üzerinde de rol oynar. Çünkü kaynak tuzalarında tuzlu su olgunlaştırma ve kristalizasyon havuzlarına alındıktan sonra serbest atmosfer koşullarında güneş ısı ve rüzgârın etkisi ile buharlaştırılmakta, tuz kristalleştirilmektedir. İklim şartlarından sıcaklık, yağış, rüzgâr ve buharlaşma tuz üretimi üzerinde etkili olan iklim elemanlarıdır. Araştırma alanında tuz üretiminde etkili olan iklim şartlarını ortaya koyabilmek için Çat, Çayırılı, Erzurum, Tercan Meteoroloji İstasyonları'nın sıcaklık, yağış, rüzgar, nem ve buharlaşma verileri Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) temin edilerek tablo ve grafik olarak sunulmuştur.

İklim şartları, tuzaların çalışma sezonunu belirler. Bu hususta coğrafi enlem, yükselti ve sıcaklık şartları önemli role sahiptir. Doğudan batıya doğru ve yüksek kesimlerden alçak kesimlere doğru inildikçe bu sezon uzamaktadır. Kaynak tuzalarında üretim devresi en fazla 6 ay sürmekte olup en erken Nisan ayında başlar ve Ekim sonralarına kadar devam etmektedir.

Tuz üretiminde Güneş'te buharlaştırma yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem tarımsal, evaporasyon yöntemi olarak adlandırılmaktadır (Tekel, 1999). Kaynak, göl ve deniz tuzalarında bu metot tatbik edilir. Diğer bir deyişle üretim tamamen iklim şartlarına bağlıdır (Ergin, 1988, s.16). Bu nedenle tuzalarda sıcaklık derecesinin yüksek olduğu Temmuz ve Ağustos ayı üretim kapasitesinin en fazla olduğu sezonu oluşturur. İklim şartlarındaki yıllara göre değişiklik üretime de yansımaktadır. Bunun yanında sıcaklık, tuzalarda tuz üretim sezonunu belirleyen önemli iklim elemanlarından biridir. Bu durum dolayısıyla yıllık tuz miktarı üzerinde etki eder.

Karasu Irmağı yukarı havza kesimindeki tuzalarda genel olarak tuz üretim sezonu genel olarak Mayıs ayı sonunda başlar ve Eylül ayının başına kadar devam eder. Kısaca havzada üretim süresi, yörenin iklimik özelliklerine göre 4-5 ay kadar devam etmektedir.

Sıcaklık

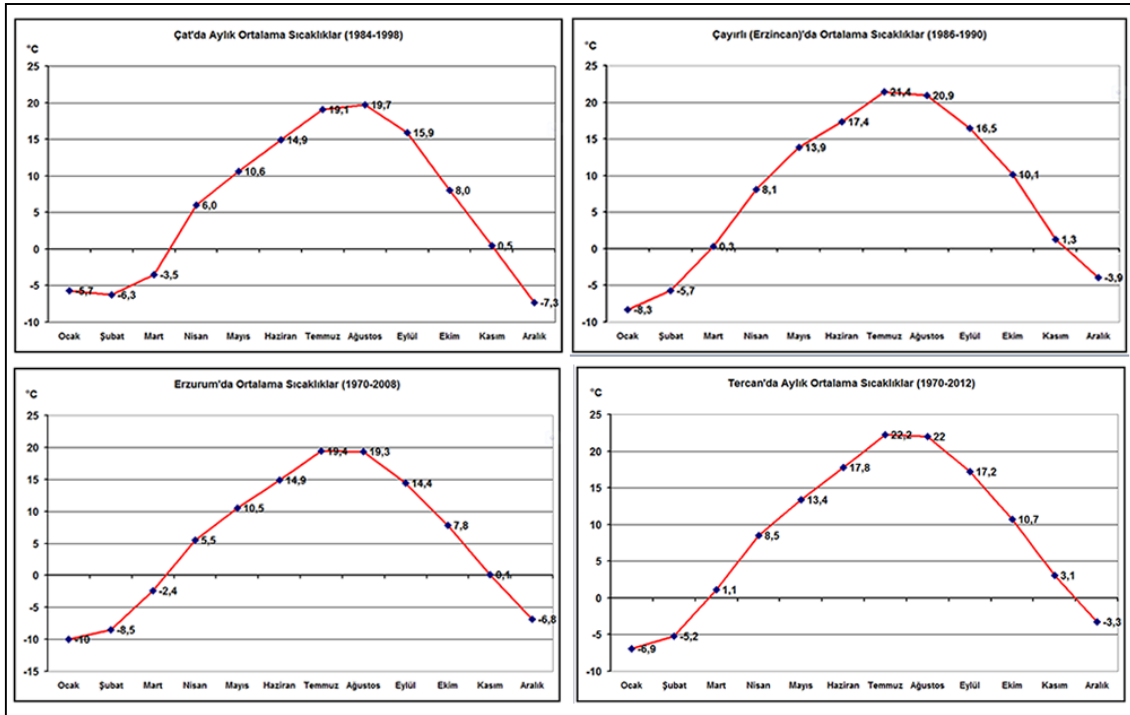
Tuz üretiminde en önemli iklim elemanlarından biri sıcaklıktır. Nitekim sıcaklığın düşük olmasından dolayı Türkiye'deki tuzalarda kış mevsimi üretimin yapılmadığı dönemdir. Yaz ise üretim sezonudur.

Araştırmada kullanılan meteoroloji istasyonlarının yıllık ortalama sıcaklıkları 5.4 °C ile 8.4 °C arasında değişmektedir. Araştırma alanının termik rejim tablosunu incelediğimizde, en düşük sıcaklıkların genellikle Ocak ayında görüldüğü, Nisan'a kadar 0 °C'ın altında veya 0 °C civarında seyreden aylık ortalama sıcaklıkların Nisan'dan itibaren hızlı bir artış göstererek en yüksek değerlerine Temmuz ve Ağustos aylarında ulaştığı, Eylül ayından itibaren ise sıcaklık değerlerinde düşme meydana geldiği görülmektedir. Nisan'dan Kasım ayına kadar sıcaklık değerleri yıllık ortalamasının üzerinde kalmaktadır. Tuz üretim sezonu olan Nisan'dan Ekim ayına kadar aylık ortalama sıcaklıklar 5.5 °C ile 22 °C arasında değişmektedir. Bu durum üretimin tamamen iklim koşullarına bağlı olduğu araştırma alanında buharlaşma şartlarını olumlu etkilediği için önem arz etmektedir (Tablo 1, Şekil 4).

Tablo 1: Aylık ortalama sıcaklıklar ve yıllık amplitüd (°C) (MGM).

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ort. Sıc.	Amplitüd
Çat (1984-1998)	-5,7	-6,3	-3,5	6,0	10,6	14,9	19,1	19,7	15,9	8,0	0,5	-7,3	6,0	27,0
Çayırılı (1986-	-8,3	-5,7	0,3	8,1	13,9	17,4	21,4	20,9	16,5	10,1	1,3	-3,9	7,7	29,7

1990)														
Erzurum (1970- 2008)	-	-	-	5,5	10,5	14,9	19,4	19,3	14,4	7,8	0,1	-	5,4	29,4
Tercan (1970- 2012)	-6,9	-	1,1	8,5	13,4	17,8	22,2	22,0	17,2	10,7	3,1	-	8,4	29,1

Şekil 4: Araştırma alanında aylık ortalama sıcaklıklar (MGM).

Araştırma alanında don olaylı günler Eylül ayında başlar ve Haziran'a kadar devam eder. Üretimin açık hava koşullarında yapıldığı araştırma alanında üretim sezonuna rastlayan don olaylı günlerin olması olumsuz durumlar yaratabilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Aylık donlu günler sayısı (MGM).

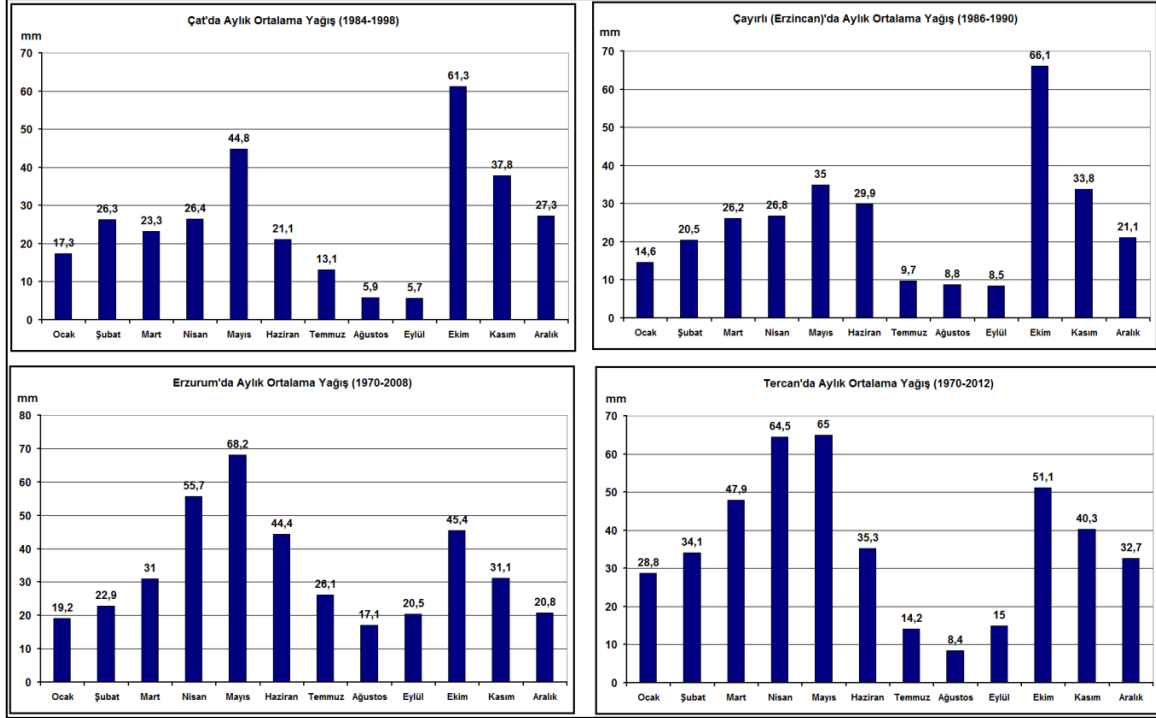
İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Toplam
Çat (1984-1998)	20,7	18,5	27,3	17,8	3,2	0	0	0	2,5	14,5	20,2	30,7	155,4
Çayırli (1986-1990)	30	25,8	24,5	7	0,5	0	0	0	0	1,8	21	26,5	137,1
Erzurum (1970-2008)	30,8	27,8	27,5	13,3	3,0	0,5	0	0	2,1	11,5	23,3	29,7	169,5
Tercan (1970-2012)	29,3	25,3	21,4	5,6	0,3	0,1	0	0	0,1	3,9	18,1	25,6	129,7

Yağış

Yağış, tuz üretim sezonunda olumsuz etkiye sahiptir. Üretim sezonu boyunca yağışın olmaması istenir. Yağış, üretim miktarını düşürür, üretim sezonunu kısaltır ayrıca üretim kayıplarına yol açar. Bununla birlikte sezon dışında meydana gelen yağışlar yeraltı sularını beslediği için tuzlu suyun debisine katkı sağlar.

Yıllık toplam yağış miktarı araştırmada kullanılan istasyonlarda 301 mm ile 437 mm arasında değişmektedir. Yağışların mevsimlere dağılımına bakıldığında en fazla yağış ilkbahar ve sonbahar mevsiminde en az yağış ise Erzurum istasyonu hariç yaz mevsiminde düşmektedir. Araştırma alanının doğusunu temsil eden Erzurum Meteoroloji İstasyonu hariç

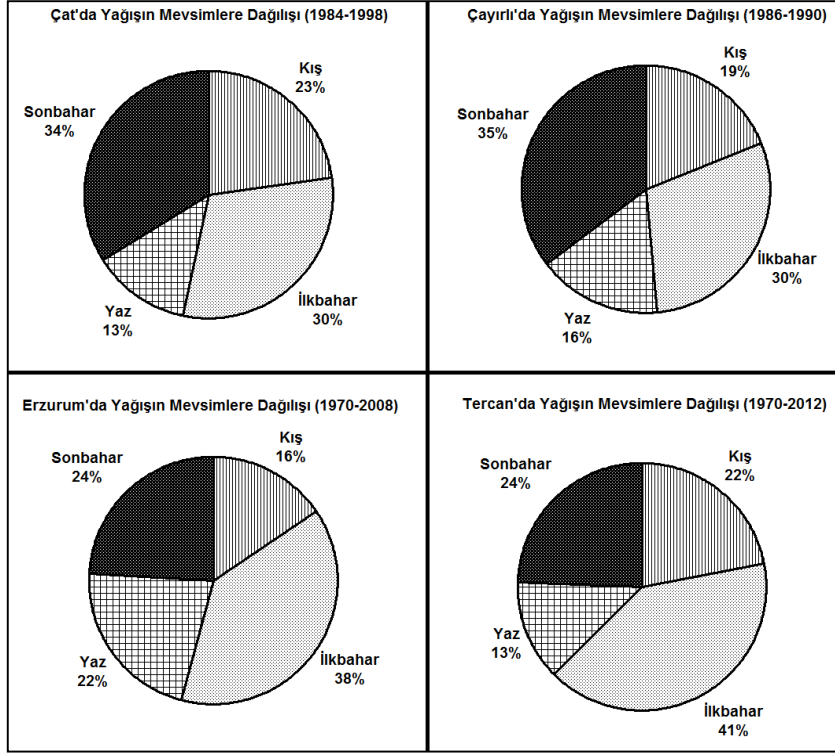
yaz mevsiminde yağışların diğer mevsimlere nispeten az düşmesi tuz üretimi açısından olumlu iklimik şartlar sağlamaktadır (Tablo 3, Şekil 5-6). Kış yağışları genellikle kar yağışları şeklindedir. Kar yağışlı ve karla örtülü günlerin tuz üretim sezonu olan Nisan-Ekim aylarında az olması ve kar yağışlı-karla örtülü günlerin Nisan'dan Ekim ayına kadar az olması tuz üretimi açısından olumludur (Tablo 4-5).

Şekil 5: Araştırma alanında yağışın aylara dağılımı (MGM).

Tablo 3: Aylık ortalama yağış değerleri (mm) (MGM).

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Toplam
Çat (1984-1998)	17,3	26,3	23,3	26,4	44,8	21,1	13,1	5,9	5,7	61,3	37,8	27,3	310,3
Çayırılı (1986-1990)	14,6	20,5	26,2	26,8	35	29,9	9,7	8,8	8,5	66,1	33,8	21,1	301
Erzurum (1970-2008)	19,2	22,9	31	55,7	68,2	44,4	26,1	17,1	20,5	45,4	31,1	20,8	402,4
Tercan (1970-2012)	28,8	34,1	47,9	64,5	65	35,3	14,2	8,4	15	51,1	40,3	32,7	437,3

Şekil 6: Araştırma alanında yağışın mevsimlere dağılışı (MGM).

Tablo 4: Aylık kar yağışlı günler sayısı (MGM).

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Toplam
Çat (1984-1998)	6,1	6,0	5,1	2,0	0,8	-	-	-	-	1,1	2,5	5,8	29,4
Çayırli (1986-1990)	3,6	3,8	3,4	0,6	-	-	-	-	-	0,6	3,0	3,8	18,8
Erzurum (1970-2008)	12,3	12,4	12,8	5,8	0,6	0,0	-	-	0,1	1,1	5,6	11,6	62,3
Tercan (1970-2012)	8,4	8,2	6,3	1,8	0,1	-	-	-	0,0	0,4	2,8	7,0	35

Tablo 5: Aylık kar örtülü günler sayısı (MGM).

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Toplam
Erzurum (1970-2008)	27,8	26,5	18,3	2,6	0,1	-	-	-	-	0,8	6,8	22,5	105,4
Tercan (1970-2012)	22,7	21,0	9,8	1,0	0,0	-	-	-	0,0	0,3	3,0	14,7	72,5

Nem ve Buharlaşma

Sıcaklıkların yıl içerisindeki seyri ile buharlaşma miktarları arasındaki paralellğe bağlı olarak maksimum değerlere yaz aylarında, minimum değerlere ise kış aylarında rastlanır. Mayıs'ta 4 mm'lerde olan buharlaşma değerleri sürekli bir artışla Temmuz'da en yüksek değerlere ulaşarak, daha sonraki aylarda düşüşe geçer. Tuz üretim mevsiminde buharlaşma değerlerinin yüksek olması tuz üretimi açısından olumlu iklim şartları yaratır (Tablo 8).

Yaz aylarında buharlaşmanın yüksek olmasında hava sıcaklıklarının yanı sıra havadaki nem miktarının düşük olması da etkilidir. Tuz üretim sezonu olan Nisan-Ekim periyodunda istasyonların en düşük nem miktarları kaydedilmiştir. Bu durum buharlaşmayı olumlu yönde

etkilediği için tuz üretiminde fayda sağlar (Tablo 6). Araştırma alanı denizden uzak ve yüksek dağlarla çevrili olması nedeniyle nemli hava kütlelerine kapalıdır. Dolayısıyla bu da buharlaşma miktarını arttırıcı, tuz üretimi açısından olumlu bir özelliktir.

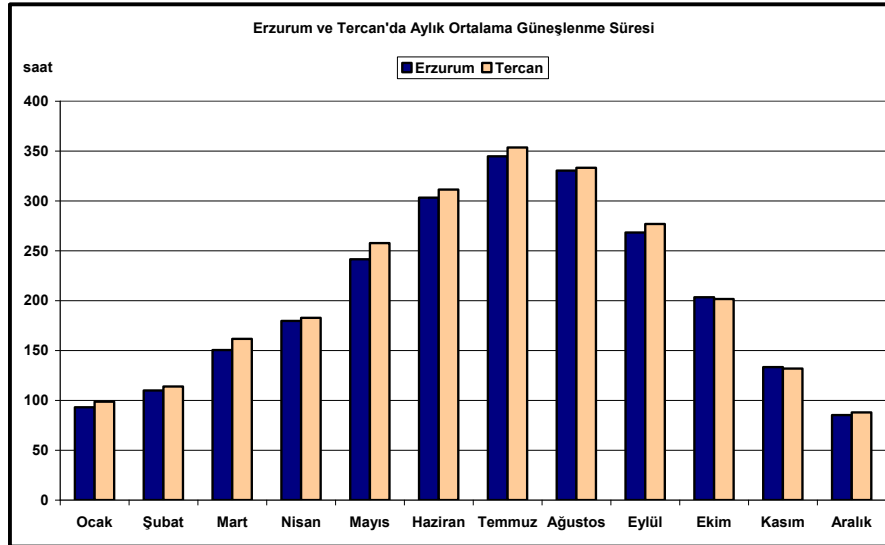
Tablo 6: Aylık ortalama nem (%) (MGM).

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ort.
Çat (1984-1998)	73,8	72,6	68,6	60,8	54,2	47,7	39,9	34,2	32,3	52,3	63,9	74,6	56,2
Çayırlı (1986-1990)	63,9	69,4	66,9	59,6	43,8	45,7	45,5	37,7	39,1	55,4	67,7	69,7	55,4
Erzurum (1970-2008)	77,6	77,2	74,8	66,1	63,3	58,4	52,1	50,1	52,0	64,7	73,2	78,2	65,6
Tercan (1970-2012)	76,5	75,5	70,2	64,3	61,5	56,0	50,2	50,4	53,1	64,9	73,0	77,0	64,4

Tablo 7: Aylık ortalama açık yüzey buharlaşması (mm) (MGM).

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Toplam
Erzurum (1970-2008)	-	-	-	-	4,1	5,7	7,5	7,7	5,8	2,9	-	-	33,7
Tercan (1970-2012)	-	-	-	-	4,8	6,8	8,2	8,1	5,9	3,0	-	-	36,8

Aylık ortalama Güneşlenme süreleri Şubat ayından itibaren artarak Temmuz'da en yüksek seviyesine ulaşır ve bu aydan sonra düşüşe geçer. Tuz üretim sezonu olan Yaz ve kısmen Bahar aylarında Güneşlenme sürelerinin fazla olması üretimi olumlu yönde etkiler (Şekil 7).

Şekil 7: Erzurum ve Tercan Meteoroloji İstasyonu'nun aylık ortalama güneşlenme süresi (MGM).

Rüzgâr

Rüzgâr, tuzun kristalleşmesi için önemlidir. Çıkarılan tuzlu suların kristalizasyonu üzerinde bilhassa rüzgârın yönü ve şiddetinin önemli büyüktür. Tavalardaki bekletilen tuzlu su, rüzgâr hızı arttığı zaman daha fazla ve daha kısa sürede tuzun çökmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle rüzgâr hızının fazla olması ve devamlı esmesi kaynak tuzları için olumlu yönde etkisi vardır.

Araştırma alanında hâkim rüzgâr yönlerini ve bunların % cinsinden frekanslarını ortaya koyabilmek için Rubinstein formülü Çat, Tercan ve Erzurum Meteoroloji İstasyonlarına uygulanmıştır. Rubinstein formülüne göre Çat'ta yıllık rüzgârların % 29.9'u S80,4°W'dan; Erzurum'da % 17.5'i N18,7°W'dan; Tercan'da % 40.5'i S27,4°W'dan

esmektedir. Tuz üretim sezonu açısından en önemli mevsimler olan ilkbahar-yaz mevsimlerinde SW ve NW yönlü rüzgarlar hâkimdir. Bu mevsimlerde özellikle güneyden esen sıcak rüzgârların olması tuz üretimini olumlu etkileyecek yöndedir (Tablo 8). Rüzgâr hızları konusunda ise araştırma alanının doğusunu temsil eden Çat istasyonu yıllık ortalama 3.6 m/s ve Erzurum 2.7 m/s ile Çayırılı (1.9 m/s) ve Tercan'a (1.6 m/s) göre daha iyi durumdadır. Özellikle Erzurum'da kuvvetli rüzgârlı günlerin sayısı yıllık 91'e kadar ulaşabilmekte ve kuvvetli rüzgârlı günlerin sayısının tuz üretim sezonu olan Nisan-Ekim periyodunda artması büyük avantaj sağlamaktadır (Tablo 9-10).

Tablo 8: Rubinstein formülüne göre araştırmada kullanılan istasyonların hakim rüzgar yönleri (MGM).

			YILLIK	KIŞ	İLKBAHAR	YAZ	SONBAHAR
Çat (1984-1998)	1.Derece	%	29,9	30,2	28,6	34,9	29,4
		Yön	S80,4°W	S60,3°W	S79,1°W	N81,9°W	N89,7°W
Erzurum (1970-2008)	1.Derece	%	17,5	32,3	15,5	17,1	13,0
		Yön	N18,7°W	S51,3°W	N-8,0°W	N58,8°W	N3,7°W
Tercan (1970-2012)	1.Derece	%	40,5	32,8	35,5	48,9	46,9
		Yön	S27,4°W	S64,1°W	S20,7°W	S26,9°W	S-5,2°W

Tablo 9: Araştırmada kullanılan istasyonların aylık ortalama rüzgar hızları (m/s) (MGM).

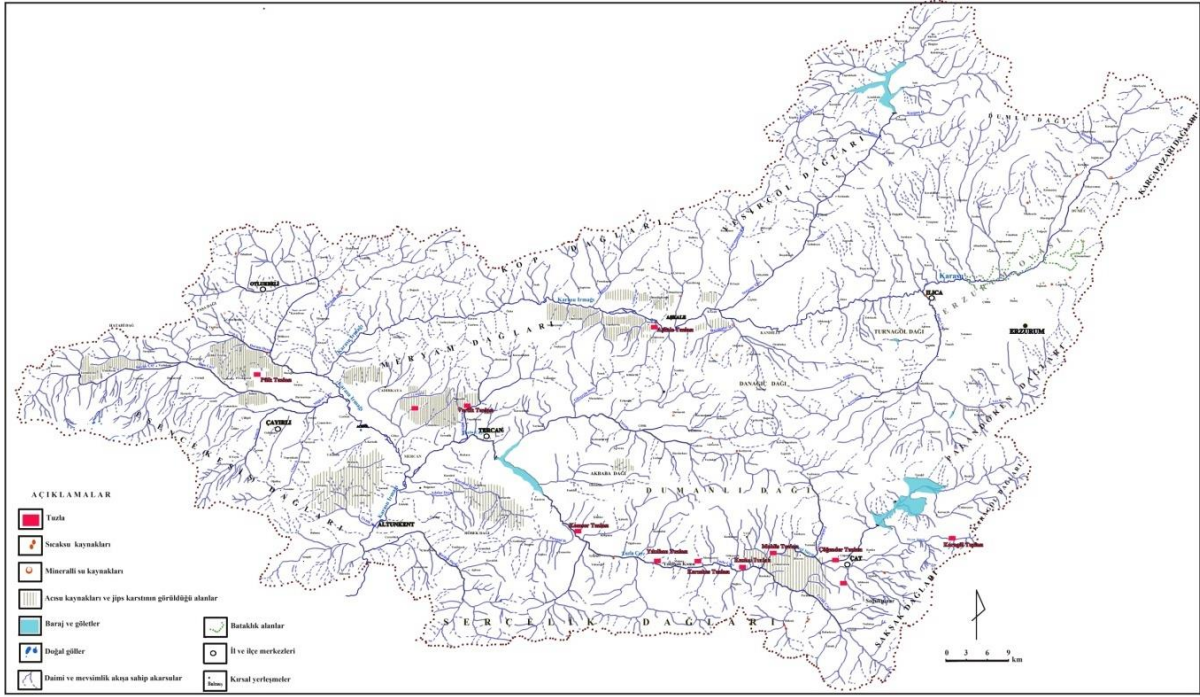
İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ort.
Çat (1984-1998)	4,2	4,1	3,4	3,4	3,6	3,0	2,7	2,8	2,8	2,6	2,5	2,8	3,6
Çayırılı (1986-1990)	2,0	2,2	2,9	2,7	2,2	1,3	1,2	1,1	1,2	1,2	2,2	2,2	1,9
Erzurum (1970-2008)	2,0	2,3	2,7	3,3	3,2	2,8	3,2	3,0	2,7	2,6	2,3	2,1	2,7
Tercan (1970-2012)	1,1	1,4	1,8	2,1	2,0	1,8	1,9	1,8	1,6	1,3	1,3	1,2	1,6

Tablo 10: Aylık kuvvetli rüzgârlı günler sayısı (MGM).

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Toplam
Çat (1984-1998)	4	2,8	1,8	1,3	4	2,5	1	1,3	3,3	1,3	1,3	2,3	26,9
Erzurum (1970-2008)	4,4	5,2	7,0	10,3	11,5	8,5	9,0	9,6	8,4	7,1	4,6	5,4	91
Tercan (1970-2012)	2,3	2,1	4,5	7,0	7,1	5	4	4,5	4,1	3	2,7	2,3	48,6

Araştırma Alanındaki Tuzlu-Acı Su Kaynakları ve Tuzlalar

Havzadaki en önemli acı su kaynağı Çayırılı-Tercan depresyonunda yer alan Acıgöl kaynağıdır. Kaynak, Çayırılı doğusunda Bügelek Dağı doğu yamacında yer alır. Kaynak suları oluşturduğu dolin şeklindeki bir çukurluktan gür bir kaynak şeklinde yüzeye çıkar. Sular hemen doğusundaki Karasu Irmağı'na karışmaktadır. Kaynak 1465 m yükseltisinde yer alır. Debisi 50 l/s elektriksel iletkenliği 2330 mho/cm, pH ise 7.34 olarak tarafımızdan arazide ölçülmüştür. Suyun sulama sınıfı C4S1dir (Polat, 2003, s.354). Bu depresyonun Karahüseyin-Ortaköy yerleşmesi çevresinin sularını boşaltan Ortaköysuyu dere havzasında, Mantarlı köyü ve çevresinde jipsli formasyon içinden çıktığından dolayı kaynakların büyük bir kısmı tuzlu ve acı özelliğe sahiptir (Şekil 8).

Şekil 8: Karasu Irmağı yukarı havza kesiminde tuzlu-acısu kaynakları ve tuzluların dağılışı.

Aşkale depresyonu kuzeyinde de acı kaynaklar gözlenmektedir. Debisi değişik olan bu kaynaklardan en önemlisi Çomaklı Komu güneydoğusunda Yusufarla Dere vadisindeki kaynaktır. Kaynak 15 l/s debiye sahiptir.

Havzada birçok tuzla bulunmaktadır. Yalnız tuzlular ekonomik olmamasından dolayı devlet tarafından işletilmemektedir. Karagöl, Çöğender, Muhlis, Karınkes, Yıkılhan, Vartik ve Aşkale tuzluları havzada tuz üretiminin yapıldığı başlıca tuzlalardır.

Karagöl Tuzlası

Karagöl Tuzlası, Çat ilçesi doğusunda yükselen Şakşak Dağları'nı yaran Pisyan Deresi'nin bir kolu olan Karagöl Dere vadisi tabanıdır (Fotoğraf 4). Sahada Üst Miosen'e ait bazalt, andezit ve tüf gibi volkanitler ve Alt Miosen'e ait tortullar yer alır. Pisyan Dere bu formasyonları derince yarmıştır. Nitekim sahada eğim atımlı aynı zamanda doğrultu atımlı (sol yönlü) faylar uzanır. Şakşak Dağları'nın üzerine bu fayların oluşturduğu basamaklar vasıtasıyla çıkılmaktadır. Karagöl Tuzlası kaynakları, NE-SW doğrultusunda uzanan fay hattında çıkarlar. Tuzlusu, vadinin güneyinde başlıca iki yerden boşalmaktadır. Kaynakların çıkmış olduğu yerin yükseltisi 2410-2420 metre olup, Karasu (Fırat) Irmağı havzasındaki yükseltisi en fazla olan tuzla konumundadır. Suyun debisi 9 l/d, tuzluluk derecesi ise 15-22 bomedir (Barutoğlu, 1961, s.70).

Fotoğraf 4: Karasu Irmağı (Fırat Nehri) Havzasında yükseltisi en fazla olan Karagöl Tuzlası'dır. Tuzlu su kaynağı fay hattından çıkmaktadır. Sahada tuzla, faylar, fay basamakları ve heyelanlı saha görülmektedir. Fotoğraf batıdan doğuya doğru alınmıştır.

Tuzlu sular, akarsuyun kuzeyinde sıralanan havuzlara boru ile verilmektedir. Vadi boyunca dizili olan bu havuzlar 51 adettir. Bir süre Tekel İdaresi tarafından işletilmiş daha sonra ise terk edilmiştir. Yakın çevrede yaşayan halk, ihtiyacı olan tuzu bu tuzladan karşılamaktadır. Tuzun saf ve temiz olması nedeni ile hâlâ tuzla rağbet görmektedir. Bakım yapılmadığı takdirde tuzla, tahrip ile karşı karşıya kalacaktır. Karagöl Deresi tarafından tuz havuzlarının bir kısmı kullanılmaz hale getirilmiştir. Ulaşım bakımından elverişli bir konumda değildir. Akarsular ulaşım hatlarını kullanılmaz hale getirmektedir. Bunun yanında yükseltinin fazla olması nedeniyle üretim sezonu kısa sürmektedir.

Çöğender Tuzlası

Çat ilçe merkezinin 2 km batısında Tuzluca Mahallesi sınırları içindedir. Eski adı Çöğender olan bu yerleşmenin birkaç yüz metre güneyinde Lezgi akarsu vadisi tabanıdır (Fotoğraf 5). Tuzlusu kaynağı, vadinin kuzey yamacında yer almaktadır. Kaynağın rakımı 1890 metre kadardır. Kaynaktan daha fazla tuzlu su elde etmek için kuyu haline dönüştürülmüştür. Kuyunun derinliği 3 m kadardır. Kuyudaki su, elektrik enerjisi ile çalışan motorla çekilmekte, sonra vadi yamacında ve tabanında yer alan tuz havuzlarına verilmektedir. Mevcut verilere göre tuzlu suyun debisi 85 l/d, bomesi ise 21-23'dür. Tuzlada, suyun dinlendirildiği ve kristalizasyonun gerçekleştiği toplam 117 tane havuz vardır. Yalnız havuzların bir kısmı kullanılmaz haldedir. Havuzların bazıları Lezgi akarsuyu tarafından tahrip edilmiştir. Tuzlada yıllık ortalama tuz üretimi 370 tondur. Kapasitesi 1345 ton/yıl kadardır (DPT, 1987). Elimizdeki verilere göre tuz üretimi yıllara göre büyük değişiklik gösterir (Tablo 11).

Tablo 11: Çöğender Tuzlası'nda yıllara göre tuz üretimi (ton/yıl) (Erzurum Tekel Bölge Müdürlüğü verileri).

YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Ton/yıl	584	455	355	291	382	300

Tuzlanın çok eski zamanlardan beri işletildiği söylenmektedir. 2000 yılında 5 kişi tuzlada çalışmaktaydı. Tuz üretimi günümüzde özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilmektedir. Üretilen tuz, havzadaki diğer tuzlaların tuzu kadar kaliteli değildir. Bunun sebebi tuzlu suyun içine giren kırmızı tortulların tuzun saflığını bozmasıdır.

Fotoğraf 5: Lezgi akarsuyu vadi tabanındaki tuzlulardan Çögender Tuzlası. Ön planda terk edilmiş tuz tavaları, geride planda tuz kristalizasyon havuzları, torbalanmış ve yığın halinde toplanmış tuzlar. Fotoğraf doğudan güneybatıya doğru alınmıştır.

Muhlis Tuzlası

Çat ilçe merkezinin 11 km batısında Lezgi Suyu vadisi tabanıdadır (Fotoğraf 6). Tuzlusu kaynağı, Bozyazı köyü sınırları içinde kalır ve bu köyün batısındadır. Havzadaki en fazla tuz havuzunun ve tuz üretiminin gerçekleştirildiği tuzludur. Muhlis tuzlasındaki tuzlu su kuyudan çıkartılmaktadır. Tuzlusu kaynağı, yaklaşık 1735 metre yükseltisinde. Tuzlusu, 3x1.5 metre boyutunda ve yaklaşık 7 m derinliğinde kuyudan mazotla çalışan su motoru ile çıkartılmaktadır. Debisi 70 l/d' dir. Bomesi 23 olarak ölçülmüştür (Barutoğlu, 1961, s.70). Çıkartılan su, kanal ve borularla havuzlara nakledilmektedir. Tuzlu suyu çıkarma işlemi daha önceleri, akarsu vadi tabanından 3 metre kadar yüksekte inşa edilmiş kanaldan akarsu suyunun, su çarkını çevirmesi ile yani suyun kinetik enerjisinden yararlanılması ile gerçekleştirilmiştir. Eski su çarkı ve kanalı günümüze kadar ulaşmıştır. Muhlis tuzlasında 185 adet tuz kristalizasyon, 5 tane su toplama havuzu mevcuttur. Havuzlar, Lezgi akarsuyu vadisi tabanında ve kenarında sıralanır. Havuzlar, üç alanda toplanmaktadır. Bir grup akarsuyun sağ sahilinde diğer gruplar ise sol kesimde bulunmaktadır. Ne yazık ki, tuzladaki bazı havuzlar, Lezgi akarsuyunun sel karakterli olduğu ilkbahar mevsiminde tahrip olmuş ve kullanılamaz hale gelmiştir. 2000 yılında yapmış olduğumuz ziyaret sırasında 160 adet tuz havuzu aktif halde idi. 1999 yılında meydana gelen sel nedeni ile havuzların birçoğu tahrip olmuş ve atıl halde kalmıştır.

Yıllık ortalama tuz üretimi 1000 ton/yıl kadardır. Fakat tuzla 15000 ton/yıl kapasiteye sahiptir (DPT, 1987). Tuz üretimi yıllara göre değişir (Tablo 12). Tuz üretimi genelde Mayıs ayında başlar ve Eylül sonlarına kadar devam eder. Kristalizasyon sistemi açık hava şartlarında yapılmasından dolayı yılın diğer zamanlarında tuzla kapalıdır. İlkbahar yağışlarının fazla, sıcakların yüksek, bulutluluğun az, buharlaşmanın fazla olduğu sezonlarda tuz üretimi artmaktadır. Tuzlusu kaynağının bome derecesinin yüksek olması tuzlanın önemini artmaktadır. Bu nedenle tuzlanın mazisi oldukça eskidir. Vadinin kuzeyindeki eski idari bina bu durumun göstergesidir. 2000 yılı yazında 16 kişi tuz üretiminde çalışıyordu. Günümüzde özel teşebbüs tarafından tuz üretimi sürdürülmektedir.

Fotoğraf 6: Lezgi Suyu vadisinde yer alan Muhlis Tuzlası.

Tablo 12: Muhlis Tuzlası'nda yıllara göre tuz üretimi (ton/yıl) (Erzurum Tekel Bölge Müdürlüğü verileri)

Yıllar	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1998
Ton/yıl	1926	1823	1575	1198	1435	1200	1103	1158

Karınkes Tuzlası

Bu tuzla Çat ilçesine bağlı eski adı Karınkes olan Muratçayı köyünün hemen yanı başında ve batısında yer alır. Tuzlusu kaynakları, Muratçayı yerleşmesini Mağara (Elmapınar) köyüne bağlayan yolun altında ve üstünde olmak üzere iki alandan çıkmaktadır (Fotoğraf 7). Yaklaşık 1740-1780 m yükseltileri arasında yüzeye çıkan tuzlu sular alandaki bazaltlar üzerine beyaz lekeler bırakmaktadır. Çıkan bu tuzlu sular, topografik eğime uygun olarak Tuzla Çayı vadi yamacı yüzeyine yayılmaktadır. Karayolu üstündeki tuzlusu kaynağından yararlanılmaktadır. Karayolun altında kalan tuzlu sulardan ise yararlanma söz konusu değildir. Üst taraftaki tuzlu sular, yamaca inşa edilmiş, teraslar halinde düzenlenmiş olan boyutları oldukça küçük havuzlara verilmekte ve buharlaşmaya bırakılarak tuzun kristalize olması sağlanmakta, daha sonra ise kürekler ve sürgülerle toplanmaktadır. Suyun bome derecesi hakkında bilgi mevcut değildir. Debisi 0.5 l/s'den azdır. Muratçayı muhtarlığı tarafından tuz üretimi gerçekleştirilmekte olup, yıllık üretim hakkında bilgi elde edilememiştir. Tuzlusu kaynağı Mağara Dağı ve Çevlik Çayı'nı NE-SW yönde kesen doğrultu atımlı sol yönlü fay hattının denetiminde çıkmaktadır.

Fotoğraf 7: Karınkes Tuzlası.

Karınkes Tuzlası'nın doğu ve batısında tuzlalar vardır. Bu tuzlalardan doğudaki Venedik komu kuzeyindeki Körtuzla (Kızılca)'dır. Tuzla, Tuzla Çayı vadisinin kuzey yamacındadır. Daha önceleri tuz üretimi yapılmıştır. Tuzla günümüzde terk edilmiş durumdadır.

Mağara köyü batısındaki tuzla ise Yıkılhan Tuzlası olarak bilinmektedir. Tuzla, Mağara (Elmapınar) yerleşmesinin 2.5 km batısında ve kendi adıyla anılan komun yakınındadır. Deniz seviyesine göre 1625 metre yükseltisinde bulunan tuzla Tuzla Çayı vadisi tabanında 70 m kadar yüksekte yer alır. Tuz havuzları, tuzlu ve jipsli formasyonun tabanında bulunan Alt Miosen kalkerleri üzerinde inşa edilmiştir. Tuzla, Çat kaymakamlığı tarafından işletilir iken daha sonra bir aileye verilmiştir. Tuz üretimi fazla değildir. Bu tuzlanın kuzeyinde başka bir tuzla daha yer almaktadır.

Tuzla Çayı havzasındaki bir diğer tuzla ise Kökpınar yerleşmesinin 3.5 km batısındaki Komsor Tuzlası'dır. Tuzla, Kili Tepe'nin batı yamacında yer alır.

Karasu Irmağı'nın bir kolu olan Tuzla Çayı havzasında daha birçok tuzlusu kaynağı vardır. Bu kaynaklar bilhassa Göbekveren-Bozyazı-Çat arasında yoğunlaşır. Sahadaki tuz adını taşıyan mevki adları da bunun göstergesidir. Örneğin Çat güneyindeki Çindik Tepe (1981 m) bunlardan biri olup, bu tepenin kuzeybatısında tuz birikimi tarafımızdan tespit edilmiştir.

Vartik Tuzlası

Tercan ilçe merkezi kuzeybatısında, Beğendik (Vartik) yerleşmesi doğusunda akış gösteren Kışlağan Suyu vadisindedir (Fotoğraf 8). Vadi tabanında yer alan tuzlada 40 adet tuz kristalizasyon havuzu bulunmaktadır. Havuzları besleyen tuzlusu, NW-SE yönlü doğrultu atımlı sağ yönlü Dorum Dere fay hattından çıkar. Tuzlu su motopomplar ile çekilmekte ve havuzlara verilmektedir. Karasu Irmağı Havzası'ndaki diğer tuzlalardaki kadar kaliteli olmadığından elde edilen tuz daha çok yörede hayvanlara verilmekte ya da salamura peynir yapımı gibi alanlarda değerlendirilmektedir. Tuzlu suyun bomesi 17' dir. Yıllık tuz üretimi yıllara göre değişmesine rağmen ortalama 300-400 ton olduğu ifade edilmiştir. Yıllık ortalama tuz üretim kapasitesi 269 tondur.

Yöredeki tuzlalar hakkında araştırma yapmış olan Stchepinsky (1941), Vartik Tuzlası'nın köyün güneybatısında Dereçayı, Şoru, Vartik ve Paşapayı adında dört işletmeden oluştuğunu dile getirmektedir. Stchepinsky (1941)'in söz etmiş olduğu Şor (Şoru) Tuzlası muhtemelen bugünkü Çatakdere yerleşim birimi kuzeyinde yer alan Agop Dere vadisindeki tuzla olmalıdır.

Stchepinsky (1941), Çayırılı-Tercan depresyonunda Pülk ve Pekerç Tuzları'ndan da söz etmektedir. Pekerç Tuzları'nın Pekerç (Çadırkent) yerleşmesinin güneyinde Tercan ovası alüvyonları ile Oligosen'e ait birimlerin dokanak kısmında yer aldığını belirtmekte ve fazla bilgi vermemektedir (Stchepinsky, 1941, s.221).

Fotoğraf 8: Kışlağan suyu vadisinde yer alan Vartik Tuzlası. Fotoğraf doğudan batıya doğru alınmıştır.

Aşkale Tuzlası

Aşkale ilçe merkezinin 2 km batısında Karasu Irmağı alüvyal vadi tabanındadır. Tuzlusuna kaynağı, Sarıbaba köyünün üzerinde bulunduğu, tuzlu ve jipsli formasyonlar üzerinde gelişmiş yerli kaya taraçasının alt yamaç kesiminden çıkar. Tuzlu sular, basit bir kulübenin içinde birikmektedir. Burada biriken sızıntı halindeki sular, motopomlarla kuzeyde ve doğuda alüvyal taban üzerinde inşa edilmiş olan tuz havuzlarına verilmektedir. Yaklaşık 1640 m yükseltide yer alan tuzlusuna kaynağı, güneyde Alt Miosen yaşlı jipsli ve tuzlu formasyondan geçen suların tuz bakımından zenginleşmesi ve vadi tabanında yüzeye çıkmasıyla oluşmuştur. Erzurum Tekel Bölge Müdürlüğü'nün verilerine göre suyun tuzluluk derecesi 4-10 bome dir. Bununla birlikte Emre (1966) ise suyun tuzluluk derecesini 16 bome olarak zikretmektedir. Tuzlu suyun debisi 60-80 l/d' dir. Tuzlada, 123 tane buharlaştırma ve kristalizasyon havuzu bulunmaktadır. Yılda ortalama 900 ton tuz üretimi yapılmaktadır. Tuz üretimi son yıllarda düşmüştür. Bunun başlıca sebebi olarak, tuzlu su kaynağının birkaç kilometre batısında yer alan, vadi tabanında açılmış olan kum ocakları gösterilmektedir.

Tuzlusuna kaynağı, Sarıbaba yerleşmesinin kaynak beslenme sahasında bulunmasından dolayı, hayvansal-evsel artıklar ve atıklarla kirlenme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Tuzla özel teşebbüs tarafından işletilmektedir. Yılda ortalama 2691 ton kapasiteye sahiptir. Tuzladaki elde edilen tuz miktarı yıllara göre değişmektedir (Tablo 13).

Tablo 13: Aşkale Tuzlası'nda yıllara göre tuz üretimi (ton/yıl) (Erzurum Tekel Bölge Müdürlüğü verileri)

YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Ton/yıl	1565	861	600	329	664	400

Sonuç ve Değerlendirme

Karasu ırmağı yukarı havza kesiminde Alt Miosen yaşlı formasyonlar içinde birçok tuzla bulunmaktadır. Bu tuzlalar jeolojik ve tektonik olayların bir sonucu olarak teşekkül etmiştir. Tuzlalar tuzlu-jipsli formasyonların varlığından dolayı senklinal, antiklinal ve domsal yapılar içinde gelişmiştir ve yeraltı suları nedeniyle de daha çok vadilerde yer almaktadır. Vadide yer alan tuzlalar sık sık sel-taşkın olaylarına maruz kalmakta ve tuz havuzları tahrip olmaktadır. Havzadaki tuzlalarda tuz üretimi geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Tuzlalardaki buharlaşma, kristalizasyon havuzları modern hale getirilmelidir. Tuz üretiminde güneşte buharlaşma yöntemi kullanılmaktadır. İklim şartları ve üretim yöntemi tuz üretim miktarını belirleyen hususlardır. Bu nedenle tuz üretimi yıllara göre büyük farklılıklar gösterir.

Üretim sezonunu, iklim şartları belirlemektedir. Havzadaki tuzlalarda tuz üretim sezonu Nisan-Ekim arasındaki dönemdir. Yılın diğer döneminde üretim yapılmamakta, tuzlusu boşa akmaktadır. Üretim sezonun uzatılması konusunda gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Üretim yönetimi küçük havuzlarda yapıldığından, büyük oranda iklim şartlarına bağlı olduğundan ayrıca kullanılan eski ve yetersiz teknolojiye dolayı ekonomik değildir. Tuzlalarda tuzun toplanması ve paketlenmesinde insan gücünden yararlanılmaktadır. Bu durum maliyeti arttırmaktadır.

Sahadaki heyelanların oluşmasında bu jipsli ve tuzlu formasyonla yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Oturmalar ve çökmeler olmaktadır. Aşkale Tuzlası örneğinde olduğu gibi tuzlalardaki, her türlü kirlenmeye karşı koruma bölgeleri oluşturulmalıdır.

Havza tektonik bakımdan aktif bir zonda yer alır. Karınkes ve Karagöl Tuzlaları örneğinde olduğu gibi bazı tuzlu su kaynakları fay hattından çıkmaktadır. Meydana gelen depremler tuzlu su kaynaklarının debisinde değişikliklere yol açtığı gibi bazı kaynakların kaybolmasına da neden olmaktadır.

Kaynakça

- Alagöz, C.A. (1967). *Sivas çevresi ve doğusunda jips karstı olayları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Avcı, S. (2003). Ekonomik coğrafya açısından önemli bir maden: tuz (tarihi önemi ve dünya tuz ekonomisi). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 11, 21-45.
- Barutoğlu, Ö.H. (1961). Türkiye tuz yatakları. *Madencilik Dergisi*, 1(2), 68-78.
- Calvonico, J.H. (1990). Economic life of improvements associated with salt production. *Appraisal Journal*, 58 (1), 7-44.
- Doğruel, F., Doğruel, A.S. (2000). *Osmanlıdan günümüze tekel*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Donat, İ. (2016). Türkiye'de tuz sektörü. Erişim tarihi: 20.06.2018, <http://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/1938663-turkiyede-tuz-sektoru>
- DPT (1987). *Tuz*. Ankara: Dik.
- Emre, A. (1966). *Aşkale ovası hidrojeolojik etüdü*. Ankara: DSİ.VIII.Bölg. Dr.no:668, DSİ Gen. Müd. Arşivi.
- Ergin, Z. (1988). Tuz üretim teknolojisi ve insan sağlığındaki yeri. *Madencilik*, XXVII (1), 9-30.
- Ertem, M.E., Engin, V.T., Ertem, H.İ. (2001). Salt in Turkey, 17th International Mining Congress and Exhibition of Turkey-IMCET 2001, 635-641.
- EU-CHINA (2009). *Salt production, a reference book for the industry*, China.

- Gedik, A. (1978). Doğu Anadolu'da açılan stratigrafik istikşaf (açınsama) sondajları. *Yeryuvarı ve İnsan*, 3, 31-35.
- Hoşgören, Y. (2011). *Jeomorfoloji terimleri sözlüğü*. Çantay, İstanbul.
- Polat, S. (2003). *Karasu Irmağı Havzası'nın hidrojeomorfolojik etüdü*. Yayımlanmamış Doktora tezi. Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Stchepinsky, V. (1940). Erzincan mıntıkasının rüsubi yatakları. *MTA Mec.*, 19, 212-222.
- Stchepinsky, V. (1941). *Erzincan mıntıkasının jeolojisi ve maden zenginlikleri*, Ankara: MTA Enstitüsü Yayınları.
- Şahin, C. (2004). Türkiye'de tuza atfedilen yer adları. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Tuz Sempozyumu (19-20 Nisan 2001) Tuz Kitabı*, 28-57, İstanbul.
- Taşman, C.E. (1937). Orta Anadolu'nun tuz domları. *MTA Mec.*, 4, 43-44.
- Taşman, C.E. (1945). Tuzlarımız, *MTA Mec.*, 1(33).
- Tekel Tuz Sanayi Müessesesi Müdürlüğü (1999). *Faaliyet raporu*, Ankara: Tekel.
- Temiz, H., Guezou, J.C., Tatar, O., Ünlügenç, U.C., Poisson, A.A. (2002). Tectonostratigraphy of the Tercan-Çayırılı Basin: implications for the Neogene–Quaternary tectonic deformation of the Northeast Anatolian block, Turkey”, *International Geology Review*, 44, 243–253.
- Yalçın, E, Ertem, M.E. (1997). Deniz tuzlarının Türkiye tuz potansiyelindeki yeri, 2 Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu, 16-17 Ekim 1997, 208-215.
- Yaşar, M., Uygun, A. (1979). *Tuz*, Ankara: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğü, Endüstriyel Hammaddeler Daire

Examining Turkish ESL Learners' Receptive Collocational Knowledge

Türk ESL Öğrencilerinin Algısal Eşdizim Bilgilerinin İncelenmesi

Gamze ALMACIOĞLU*

Abstract

Native speakers have extensive knowledge of how words combine in their language. This knowledge and systematic use of the combinations is considered an important element of native speaker competence. In the linguistics literature, 'formulaic speech' or 'collocations' are the terms used for describing the recurrent combinations of lexical items. In this research, the researcher has developed a tool with a 5-degree system in accordance with the related research in literature; the purpose being to find out to what extent its target population has developed an intuitive knowledge of recognizing possible collocations of the target items and has been effected by their L1 while making their choices. According to the data that has been obtained from the present collocations study, it can be argued that most of the third-grade students of The English Language and Literature Department in a state university in Turkey have an intuitive knowledge of recognizing suitable collocation formations. When the cut point for success is determined as 50, only two students scored under this point (33 and 48). The rest of the students' total grades were above this point.

Keywords: Lexical retrieval, formulaic speech, L1 transfer, collocation

Öz

Anadili konuşanlar, kelimelerin kendi dillerinde nasıl bir araya getirildiği konusunda kapsamlı bir bilgiye sahiptir. Bu bilgi ve kombinasyonların sistematik kullanımı, ana dili konuşabilme yeteneğinin önemli bir unsuru olarak kabul edilir. Dilbilim literatüründe, "formüsel konuşma" veya "eşdizim", sözcüksel yapıların tekrarlayan kombinasyonlarını tanımlamak için kullanılan terimlerdir. Bu araştırmada araştırmacı, hedef kitlenin, muhtemel eşdizimleri tanıması konusunda ne ölçüde sezgisel bir bilgi geliştirdiğini ve seçimlerini yaparken anadilleri tarafından ne kadar etkilendiklerini bulmak amacıyla literatürdeki ilgili araştırmalara uygun olarak 5 dereceli bir ölçme aracı geliştirmiştir. Mevcut çalışmadan elde edilen verilere göre, Türkiye'deki bir devlet üniversitesindeki İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün üçüncü sınıf öğrencilerinin çoğunun, uygun "eşdizim" oluşumlarını tanıma konusunda sezgisel bir bilgiye sahip oldukları iddia edilebilir. Başarı için kesme noktası 50 olarak belirlendiğinde, sadece iki öğrenci bu değer altındaki puan almıştır (33 ve 48). Öğrenci notlarının geri kalanı bu ortalamanın üzerindedir.

Anahtar Kelimeler: Sözcüksel çıkarım, formüsel konuşma, anadil aktarımı, eşdizim

Introduction

In the field of phraseology, there are various definitions and explanations what "collocation" stands for and a general classification for them is very difficult to be found in the relevant literature. On the other hand, all theories related to the term "collocation" suggest that they are primarily syntagmatic relations the slots of which are not filled by grammar rules alone (Benson et al., 1997). Also, they are generally defined according to the research area or practical purpose for which they are of immediate concern. Thus, different approaches, interpretations and applications of the concept "collocation" will be discussed below to have a clear understanding.

Different Approaches, Interpretations and Applications of the Concept of Collocation

Palmer can be suggested as the one who has firstly used the concept of collocation in its modern linguistic sense (Cowie, 1999). However, Swiss structuralist Charles Bally who distinguishes between locutions phraséologiques (phraseological units in the broadest sense) and unités phraséologiques (idioms in the strictest sense) can be seen as the father of phraseology in general (Bally, 1909 as cited in Hunston, 2002).

Six major approaches to collocations can be listed as:

* Arş. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, gamzekulekci@gmail.com

- 1) the pedagogical,
- 2) the lexicographical,
- 3) the early (Russian) phraseological,
- 4) the (contemporary) phraseological,
- 5) the linguistic (frequency-based) and
- 6) the computational approaches (Maurer-Stroh, 2004).

In practice, however, these approaches are all interrelated. In the following, different approaches will be outlined and the people most prominently associated with them will be defined.

The pedagogical approach to collocations

Palmer was interested in collocations in the pedagogical sense because he was an English teacher in a foreign country (Japan). He has suggested that learning English is difficult in that it consists for the most part in the existence of so many odd “comings-together-of-words” (Palmer, 1938, p. 13). Thus, Palmer was fully aware of the need for a classification of these “comings-together-of-words”, and he defined collocation as “a succession of two or more words that may best be learned as if it were a single word.” (Palmer, 1938, p. 13). Although Palmer and his assistant and eventual successor A.S. Hornby used the term collocation for the whole spectrum of word combinations such as ‘polywords’, ‘fixed expressions’, ‘semi-fixed expressions’, their work laid the foundations for the treatment of collocations and idioms by later generations of phraseologists, both theorists and lexicographers (Bonk, 2000).

The Russian phraseological approach to collocations

According to Russian phraseologists (e.g. Vinogradov and Amosova), phraseological units were considered as different realizations on a phraseological continuum. While they were trying to classify all phraseological units they used the “different degrees of opacity of the combinations as the main concern” (Maurer-Stroh, 2004, p. 17).

On the primary level of the Russian phraseologists' classification, sentence-like (or pragmatic) units were distinguished from word-like (or semantic) units. Word-like units were classified along a cline of semantic motivation:

- 1) semantically opaque units,
- 2) partially motivated units and
- 3) phraseologically bound units – where collocations fall under the third category (Cowie, 1998, p. 4-7). For the purpose of this study, it will be only dealt with word-like units since four types of collocation combinations analysed in the study fall in this category.

The phraseological approach to collocations

With the strong effect of the Russian tradition, the phraseological approach to collocations has also tried to categorize “all phraseological units along a cline of varying degrees of opacity” (Skandera, 2004, p. 28). The categorization of phraseological units has been detailed by Cowie with the “lexical and grammatical variability” beside “the semantic transparency” (Nesselhauf, 2004: 10).

First of all, Cowie (1994) distinguishes “composites” from “formulae” - a categorization which goes hand in hand with the Russian tradition - the former being word combinations below the sentence level. As Bonk (2000) states in his study, according to

semantic transparency and (lexical and grammatical) variability composites are further classified into the following categories which should be seen on a scale from (1) to (4):

- (1) pure idioms - they are completely opaque and invariable, e.g. red tape
- (2) figurative idioms - they are slightly variable and have one figurative and one literal interpretation, e.g. green fingers
- (3) restricted collocations - they have one figurative and one literal element and there is an arbitrary combinability restriction on one of the elements with other elements outside the combination, e.g. dry cow
- (4) open collocations - they consist of elements which are both used in their literal sense and they are freely combinable, e.g. thunderous applause.

The lexicographical approach to collocations

The presentation of collocations in dictionaries is the main concern of the lexicographical approach. Hausmann, first of all, distinguishes fixed (idioms, compounds, etc.) from non-fixed combinations (co-creations, collocations and counter-creations) (Hausmann, 1984, as cited in Nesselhauf, 2004).

Nesselhauf (2004) suggested that Hausmann contributed to the collocation theory with his view “what the status of the two elements in the collocation is not the same” (1984, p. 16). While the “base” is semantically autonomous, the “collocator” is chosen according to this base and only get its precise meaning from that combination (Bonk, 2000). Hausman (1984) suggests that collocations should be listed under their bases rather than their collocators (as cited in Nesselhauf, 2004).

Beside Hausmann also Lewis has a very important place in the field of collocations with his ‘Lexical Approach’ (1993). The Lexical Approach concentrates on developing learners’ proficiency with lexis, or words and word combinations. The ability to comprehend and produce lexical phrases is seen as an important part of language acquisition by this approach. Furthermore, according to it, these chunks became the raw data by which learners perceive patterns of language traditionally thought of as grammar (Lewis, 1993). Collocations and expressions that include institutionalized utterances get special attention in the Lexical Approach. Collocation is “the readily observable phenomenon whereby certain words co-occur in natural text with greater than random frequency” (Lewis, 1997a, p.8).

However, as it is stated in Shin and Nation (2008), there are some problems with Lexical Approach like Lewis' suggestions. One is given as his classification of multi-word units (including ‘collocations’, ‘polywords’, ‘fixed expressions’ and ‘semi-fixed expressions’) was not consistent with existing studies on the multi-word unit. The problem is that these categories include a very broad and overlapping range of word groups. Thus, there are difficulties in reliably assigning items to the categories.

The linguistic (frequency-based) approach to collocations

Firth was the first to establish the expression collocation as a technical linguistic term by stating "I propose to bring forward as a technical term, meaning by 'collocation'" (Firth, 1951, p. 194). Parallel with his ‘Theory of Meaning’, where he explains that “meaning by collocation is an abstraction at the syntagmatic level and it is not directly concerned with the conceptual or idea approach to the meaning of words [nor is it the same thing as contextual meaning]. One of the meanings of night is its collocability with dark, and of dark, of course, collocation with night.” (Firth, 1957, p. 196), he has developed Firthian concept of collocation.

However, Firth never clearly defines the term collocation (Lyons, 1977). As Nesselhauf (2004) observes, he generally uses four different concepts: (1) co-occurrences of words in general (frequent or rare), (2) habitual (= frequent) co-occurrences of words, (3) a number of consecutive words or (4) an order of 'mutual expectancy'.

Halliday was early authors who adopted Firth's concept of collocation. He considers collocations as "syntagmatic associations of lexical items of all probabilities which occur in a certain distance from each other" (Halliday, 1966, p. 156). He defines 'probability' as "the frequency of the item in a stated environment relative to its total frequency of occurrence." (Halliday, 1966, p. 156). Like Firth, he sees collocation as a lexical phenomenon rather than a grammatical one.

However, Mitchell emphasized the necessity of studying collocations in their grammatical structure (Nesselhauf, 2004). Furthermore, he was the first in the Firthian tradition "to attempt to draw a line between collocations and compounds and between collocations and idioms" (Nesselhauf 2004, p. 6). His concept can, therefore, be related to the phraseological and the lexicographical approaches.

With the growth of corpus linguistics there has been increasing interest in collocations. Much corpus based research has emerged (see Benson & Ilson, 1986; Kennedy, 1990; Aijmer & Altenberg, 1991; Sinclair, 1990; Kjellmer, 1995). In general, those researchers purposely adopt a broad interpretation of the term collocation to include recurrent pairs or groups of words which emerged from the corpus more frequently than could be predicted by their individual frequencies as lexical items (Bonk, 2000).

The term collocation is also used in literature commonly (e.g. Ellis, 1996) as a general linguistic one which denotes any poly-word structures or recurrent sequences of language. Bonk (2000) suggests that "this is similar to the definition used by corpus linguists as described above but it is not restricted to the recurrent sequences in a given corpus since it is used to talk about the phenomenon in general rather than a way of extracting them from language data." (p. 4). Some researchers like Nattinger and DeCarrica (1992) expresses this poly-word phenomena by using the term "lexical phrases".

On the other hand, some other researchers use the term collocation for a much more specialized linguistic phenomenon. For example, Howarth (1996) limited the term by suggesting the "restricted collocations" in which one element is used in a non-literal sense and which do not permit many substitutions on the continuum of productivity. In short, in the linguistic approach, collocations are categorised with respect to other word combinations on a certain cline and they are mainly seen in terms of frequency and not so much in terms of semantics.

Collocation Use of Non-native Speakers

Beginning and intermediate learners may not have much available processing capacity to pay careful attention to how words are conventionally combined in speech or in a written text. Howarth (1998, p. 36) claims that the most problematic area for learners in terms of collocational knowledge is made up by the collocations which are on the borderline between free combinations and restricted ones: "It may be claimed that the problem facing the non-native writer or speaker is knowing which of a range of collocational options are restricted and which are free." It may be that even among the best language learners, those completely native-like in their grammar and pragmatics, low-frequency lexical items and restricted collocations will always present problems. This may result either in a complete avoidance of such combinations of words, or conversely in a significant foreign "accent" in their L2 production due to the overuse of unconventional collocations; for most learners it is probably

a combination of both these strategies (Bonk, 2000). As Howarth (1996, p. 160) points out “learners are understandably generally unaware of the large number of clusters of partially overlapping collocations which display complex semantic and collocational relationships. It is of course not only learners who are unaware of this category; it is an area unrecognized in language pedagogy and little understood in lexicography”. It therefore appears that the task of acquiring native-like collocational knowledge in an L2 is a long and difficult one.

Collocation and L1 Transfer

In order to understand the effect of L1 on learning and using of L2 collocations, researchers have tested second language learners’ knowledge of lexical collocations by means of different testing tools like translation tasks from L1 to L2, using collocation tests, sentence completion, multiple choice and corpus analysis based on learners’ written work. For example, the studies of Hussein (1991); Bahns and Eldaw (1993), and Biskup (1992) have tested homogeneous L1 groups of EFL students on cloze and L1-L2 translation-type items and used verb-object restricted collocations as the basis for their tests. Bonk (2001), Gitsaki (1999), and Gyllstad (2007) are some of the researchers who have used collocation tests to measure learners’ receptive and productive knowledge of collocations. In Nesselhauf’s study (2005), he has also focused on the influence of L1 (German) on learning collocations and provided an elaborate description of collocational errors. According to his research (Nesselhauf, 2005), most of the collocations produced by German learners were wrong and the causes of the errors often aroused from non-congruence of collocations in German and English. Also, other studies (Hussein, 1991; Bahns & Eldaw, 1993; and Biskup, 1992) have consistently found that learners commit many errors in such tasks and that they are highly likely to transfer restricted collocations from L1 to the L2 when they are not sure of the correct L2 form. Based on analyses of learners’ output and errors, researchers have identified that most collocational errors stem from first language interference, and that mastering collocations is a challenging task even for advanced level learners (Howarth, 1998; Laufer & Waldman, 2011). Prodromou (2002) claims that it is important to contrast L1 with L2 because it helps students understand how their L1 might be negatively interfering with their acquisition, especially when learning collocations.

Method

Aim of Study

The following study attempts to carry out an analysis of subjects’ responses to a multiple-choice collocation task in L2 (see Appendix A). A contrastive analysis of the data (in a non-technical sense) has been attempted because the researcher and subjects are from the same L1 background. It is entirely plausible that L1 transfer plays a large part in the recognition of second language collocations when there is a knowledge deficit and that this might be a reflection of a general hypothesis of lexical similarity as a production strategy. Therefore, the data from the present study will be analysed from the L1 transfer perspective. Conventional usages of certain items which appear to be possible substitutions for each other, also called colligation, (e.g. totally, entirely, completely, etc.) may misguide the learner into treating them as semantically the same. Also, Kennedy (2003), in his study, examines how adverbs of degree tend to collocate with particular words. As a result of his study, each selected amplifiers such as extremely or greatly is shown to collocate most strongly with particular words having particular grammatical and semantic characteristics.

The present study differs from research cited above in that it does not limit itself to a single type but aims to cover a wider range of collocation types. Therefore, the data collection instrument of the study is a task (see Appendix A) which consists of four parts as follows: Part A containing “adjective + noun” combinations, Part B containing collocations of “verb +

adverb” combinations, Part C containing “verb + noun” combinations and lastly Part D containing “adverb + adjective” combinations (chosen among nine lexical collocation types mentioned in introduction).

The following research questions are addressed in this study.

1) Are the subjects of the study intuitively capable of judging the appropriacy of various collocation formations?

2) Does L1 transfer play any part in subjects’ judgment of the appropriacy of various collocation formations?

3) Does the subjects’ ability to correctly identify collocational pairs differ according to subcategories of the target items?

Participants and Instrument

The sample of the research consists of 52 third-grade students out of a total of 160 students in the Department of English Language and Literature in a state university in Turkey. In this research, the researcher has developed a tool with a 5-degree system in accordance with the related research in literature; the purpose being to find out to what extent its target population has developed an intuitive knowledge of recognizing possible collocations of the target items. It is expected that the subjects are aware of the fact that all words have their own, unique collocation fields in English as in Turkish. Besides, Turkish students’ having difficulties of recognizing suitable collocation formations in English may result from different semantic and lexical characteristics of these two languages. When there is a knowledge deficit the answers of the students might show the effects of a general hypothesis of lexical similarity as a production strategy and lead to errors in such tasks. It is important to be able to guess the predictability of English collocations for Turkish learners because there are language specific occurrences such as collocations and these structures cannot be translated or transferred directly from one language to the other (e.g. “ready-made flowers” can be formed as a lexically and semantically true collocation in Turkish but such a collocation combination is not possible in English).

The Criteria

As it is seen collocations can be defined in numerous ways (see also Moon 1997), but in this study, collocation is used to refer to a group of two or more words that occur frequently together, and it is not restricted to only one type of collocation combination. A collocation is made up of two parts—a pivot word which is the focal word in the collocation and its collocate(s), the word or words accompanying the pivot word.

For lexicographical purposes in particular, collocations are normally divided into two categories: grammatical and lexical collocations. Grammatical collocations consist of a dominant (content) word, i.e. an adjective, a noun or a verb, and a preposition or a grammatical construction such as a clause or an infinitive. Lexical collocations, on the other hand, consist of two content words and typically reveal the following structures (Benson et al., 1997), the examples to which are provided from LTP Dictionary of Selected Collocations (1997):

Verb + noun:	throw a party / accept responsibility
Adjective + noun:	square meal / grim determination
Verb + adjective + noun:	take vigorous exercise / make steady progress
Adverb + verb:	strongly suggest / barely see

Adverb + adjective:	utterly amazed / completely useless
Adverb + adjective + noun:	totally unacceptable behaviour
Adjective + preposition:	guilty of / blamed for / happy about
Verb + adverb:	abject poverty / choose badly
Noun + noun *:	pay packet / window frame

* also known as compound nouns

Collocations consisting of meaningful units were preferred in this study. It was thus decided to search only for the collocates of content words called lexical collocations. In this study, four types of lexical collocations will be analysed and these types are “adjective + noun”, “verb + adverb”, “verb + noun” and “adverb + adjective” combinations.

Procedure and Data Analysis

Collocations task measured students’ recognition of vocabulary identification. The selection of target lexical items from Cobuild New Student's Dictionary (2002) was based on Heatley et al.’s (2002) three-word base lists. Furthermore, several academic’s opinions on whether the chosen words were within range of the students’ lexical knowledge confirmed our final list of target items. The word range identification of the key and option items according to Heatley et al.’s (2002) three-word base lists stands as follows: the adjective + noun group consisted of 10 items from the first 1000 most frequent range, 5 items from the 2000 and 7 items from the 3000 range; the verb + adverb group consisted of 10 items from the 1000, 8 items from the 2000 and 4 items from the 3000 word range; the verb + noun group consisted of 14 items from the 1000, 2 items from the 2000 and 8 items from the 3000 word list; and adverb + adjective group consisted of 10 items from the 1000, 10 items from the 2000 and 2 items from the 3000 word list. The word range distribution of items under the different categories does not seem to differ in a significant way.

However, the collocational variants of these words were not strictly controlled as they were selected from the ones provided in LTP Dictionary of Selected Collocations (1997). Hence, the study measures not an exact and productive knowledge but an intuitive and receptive knowledge that has developed over the years of L2 education the subjects were exposed to. Some collocations were included in the test purposefully in order to test the effects of L1 transfer. Two distracters were provided for each item in the test. These distracters were supplied from a source on the internet site on teaching English by the BBC and British Council (<http://www.teachingenglish.org.uk>) that listed the possible collocations and the ones that were not acceptable.

In accordance with static group comparison, the tool with its 20 items was applied to a pilot group of 25 fourth-grade students. Having obtained a satisfactory reliability value from the pilot administration ($\alpha = .69$, $p < .05$) the test was applied to 52 third-grade students. Due to their educational background in literature, subjects were assumed to be equipped with a sophisticated level of vocabulary knowledge. The main study yielded a reliability value of .71 at $p < .05$. In the analysis of the data obtained from the test, SPSS 15 was used. Descriptive statistics for the results of the collocations test, frequency values for each collocation group, one-way ANOVA results and other related findings are given and discussed in the “Findings and Discussion” section.

Findings and Discussion

Descriptive statistics obtained for the total of the test administered to the students is demonstrated in Table 1.

Table 1: Descriptive statistics for the results of the collocations tests

Mean	60,48
Std. Error of Mean	1,11
Median	60,0
Mode	60,0
Std. Deviation	8,06
Variance	64,99
Skewness	-,251
Std. Error of Skewness	,330
Range	45,00
Minimum	33
Maximum	78

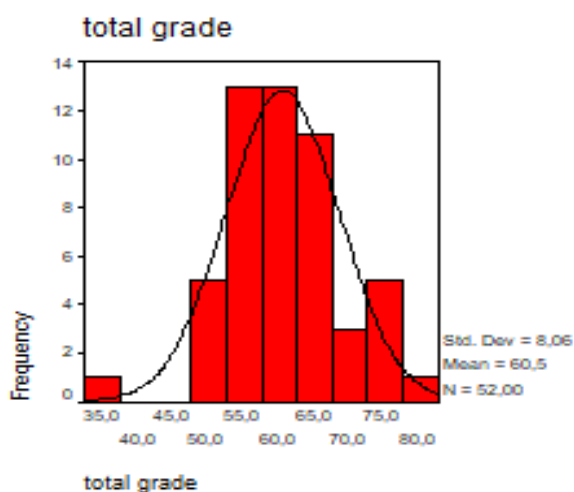
Figure 1: Bar-Chart for the students' total grades

Figure 1 shows that students' scores are normally distributed as indicated by the central tendency the mean, mode, median and midpoint (at 60). Normal distribution is often observed in the behaviour of language students (Brown, 1997). A good rule of the thumb to remember is that events tend to approach normal distribution when the number of observations is about thirty. The data will be analysed separately under relevant headings that make up the four sections of collocations in the study.

Adjective + Noun Collocations

Table 2, which includes five adjective + noun combinations, illustrates the frequencies and percentages of the correct and incorrect responses given to the items which formed the first part of the test (Part A). (For ease of recognition and analysis, all distracter items are listed as the last two lexical items in the list (options d and e), but these items were randomly presented in the main test.)

Table 2: Frequency values for “adjective + noun” collocations

Items	Frequency (%) Correct Collocations				Frequency (%) Distracters			
	$\bar{X}$				$\bar{X}$			
1. ability	a) average... 24(53,8)	b) creative... 51(98,1)	c) moderate... 31(59,6)	64,6	d) broad... 25(48,1)	e) definite... 21(40,4)	35,4	
2. category	a) bottom... 25(48,1)	b) definite... 32(61,5)	c) top... 33(63,5)	51,5	d) apparent... 28(53,8)	e) obvious... 32(61,5)	48,5	
3. flowers	a) artificial... 46(88,5)	b) dead... 33(63,5)	c) fragrant... 26(50,0)	61,5	d) dense... 13(25,0)	e) ready-made.. 36(69,2)	38,5	
4. hostility	a) great... 34(65,4)	b) open... 33(63,5)	c) marked... 10(19,2)	40,7	d) imposing... 29(55,8)	e) hideous.. 46(88,5)	59,2	
5. poverty	a) abject... 11(21,2)	b) extreme... 44(84,6)	c) great... 33(63,5)	49,2	d) absolute... 33(63,5)	e) irresistible 31(59,6)	50,7	
Total Mean:	(53,76)				(46,24)			

The mean percentage of correct answers to Part A adds up to 53,76. More specifically, the majority of the subjects have produced correct collocations for nouns “ability”, “flowers” and “category” whereas for nouns of “poverty” and “hostility” there is a higher percentage of incorrect answers. In options 1b “creative ability” and 3a “artificial flowers”, the rate of correct answers is very high (98,1% and 88,5% respectively).

However, there are some collocations in Table 2 that yield incorrect answers for more than 60% of the cases. These options are 2e “obvious category”, 3e “ready-made flowers”, 4c “marked hostility”, 4e “hideous hostility”, 5a “abject poverty”, and 5d “absolute poverty”. In the case of “obvious category”, students might have thought that it is suitable because of the frequent usage of “obvious” to mean “easy to understand and notice”. 3e “ready-made” was a strong distracter since 69.2% of subjects have been attracted to it. There is a Turkish collocation, “hazır çiçek”, which can be translated into English as “ready-made flowers”. This item could be taken as an example of negative transfer from L1. Option 4c “marked” could not be reconciled with the meaning of the head noun “hostility” by most of the students. The word “marked” has two different meanings in English. Its low-frequency meaning of “noticeable” is not commonly known by L2 learners. The frequent meaning of the word as “designed or distinguished by a mark” is perhaps more readily known. Thus, most of the students were drawn to the two distracters which are “imposing” and “hideous”. However, in English, the use of “imposing hostility” and “hideous hostility” does not exist. One can talk about “imposed hostility” but not “imposing hostility”. Similarly, the word “hideous” might have been confused with “hide/hidden”. In option 5a, “abject” can be assumed to be unfamiliar to most of the students and hence has been chosen by a very low percentage. Most of the students have chosen options 5d “absolute poverty” and 5e “irresistible poverty” as the correct collocations. The word “absolute” (meaning complete or total) forms possible collocations with a number of noun constructions, as in the following examples: “I have absolute confidence in her.” or “We don’t know with absolute certainty that the project will succeed.” Unfortunately, though, it is not possible to talk about “absolute poverty” while it is possible to say “extreme/severe poverty”. In 5e, semantically, there is no sense in talking about an “irresistible poverty” as poverty is not a desirable condition of being. Once again, not knowing the meaning of words such as “abject” may lead students to search for the answer in the other options.

Verb + Adverb Collocations

Table 3, which includes five verb + adverb combinations, illustrates the frequencies and percentages of the correct and incorrect responses given to the items forming Part B.

Table 3: Frequency values for “verb + adverb” collocations

Items	Frequency (%) Correct Collocations			$\bar{X}$	Frequency (%) Distracters			$\bar{X}$
6. choose	a)... badly 12(23,1)	b)... blindly 25(48,1)	c)... carefully 47(90,4)	45,7	d)... freely 49(94,2)	e)... openly 20(38,5)	54,2	
7. discover	a)... eventually 39(75,0)	b)... gradually 37(71,2)	c)... recently 39(75,0)	70,8	d)... briefly 14(26,9)	e)... seriously 21(40,4)	29,2	
8. examine	a)... closely 35(67,3)	b)... fully 47(90,4)	c)... critically 43(82,7)	77,3	d)... greatly 11(21,2)	e)... utterly 17(32,7)	22,7	
9. obey	a)... immediately 28(53,8)	b)... willingly 34(65,4)	c)... strictly 44(84,6)	60,3	d)... exactly 35(67,3)	e)... purely 18(34,6)	39,6	
10. quote	a)... accurately 43(82,7)	b)... extensively 33(63,5)	c)... verbatim 7(13,5)	37,7	d)... considerable 28(53,8)	e)... seemingly 35(67,3)	52,3	
Total Mean:				(59,69)			(40,31)	

In this part, items measure to what extent students' awareness of the correct "verb + adverb" collocations have developed. Table 3 shows that the total mean percentage of the correct answers is 59,69%. In some options such as 6c "choose carefully" and 8b "examine fully", most students managed to provide the correct phrases (90.4% for both cases).

On the other hand, in some options, more than 60% of the responses were incorrect. The following distracters were marked by the majority of the subjects: 6d "choose freely" (94.2%), 9d "obey exactly" (67.3 %), and 10e "quote seemingly" (67.3 %). It is interesting that most of the students (76.5%) did not manage to respond correctly to option 6a "choose badly" whereas "choose freely" was chosen incorrectly. One explanation could be that "choose freely" might call to mind the phrase "freedom of choice" and thus appear to be the correct answer. For option 9d, students might have considered the distracter adverb "exactly" in the sense of being "totally", which would have been a correct answer if it stood as an option. For option 10c "quote verbatim", the percentage of correct answers was 13,5%. This result could be interpreted as most students not knowing the meaning of the word "verbatim" because of its rare usage. Hence, most of the students chose distracter 10e "quote seemingly" as the correct answer.

Verb + Noun Collocations

Table 4, which includes five verb + noun combinations, illustrates the frequencies and percentages of the correct and incorrect responses given to the items which formed the third part of the test (Part C).

Table 4: Frequency values for "verb + noun" collocations

Items	Frequency (%) Correct Collocations			$\bar{X}$	Frequency (%) Distracters			$\bar{X}$
11. dream	a) achieve... 36(69,2)	b) sustain... 23(44,2)	c) realise... 28(53,8)	49,6	d) make... 39(75,5)	e) declare... 23(44,2)	50,5	
12. experience	a) describe... 33(63,5)	b) endure... 21(40,4)	c) enjoy... 37(71,2)	53,1	d) try... 29(55,8)	e) conduct... 28(53,8)	46,9	
13. tradition	a) abandon... 41(78,8)	b) adopt... 50(96,2)	c) create... 10(19,2)	58,4	d) bring... 25(48,1)	e) develop... 28(53,8)	41,5	
14. letter	a) deliver... 51(98,1)	b) open... 52(100)	c) seal... 39(75,5)	89,7	d) sustain... 8(15,4)	e) enjoy... 5(09,6)	10,3	
15. denial	a) accept... 35(67,3)	b) believe... 19(36,5)	c) reject... 40(76,5)	53,8	d) manage... 23(44,2)	e) provoke... 33(63,5)	45,4	
Total Mean:				(61,07)			(38,93)	

The mean percentage of correct answers in Part C is 61,07%. Immediately noticeable is the high percentage of correct responses to such items as 13b "adopt tradition" (96,2%), 14a "deliver letter" (98,1) and 14b "open letter" (100%).

However, for some items the percentages of incorrect responses are higher than the correct ones. These items are 11d “make dream”, 13c “create tradition”, 15b “believe denial” and 15e “provoke denial”. Distracter, 11d “make dream”, seems to have confused the students since such a phrase as to “make a dream come true” does exist in English. For 13c, “create tradition”, students might have assumed that tradition is something which is handed down from one generation to another and something that has always existed. The meaning of “tradition” is “way of doing something that has existed for a long time”. Thus, to “create a tradition” might have appeared implausible. Moreover, the percentages show that most of the students (63,5%) chose distracter 15e “provoke denial” instead of choosing the correct option 15b “believe denial”. On the general, the correct answers in this section of the test were higher than the incorrect answers.

Adverb + Adjective Collocations

Table 5, which includes five adverb + adjective combinations, illustrates the frequencies and percentages of the correct and incorrect responses given to the items which formed the fourth part of the test (Part D).

Table 5: Frequency values for “adverb + adjective” collocations

Items	Frequency (%) Correct Collocations			Frequency (%) Distracters			
	16. beautiful	a) amazingly... 48(92,3)	b) extremely... 50(96,2)	c) stunningly... 13(25,0)	66,9	d) inevitably... 11(21,2)	e) entirely... 30(57,7)
17. calm	a) amazingly... 27(51,9)	b) completely... 49(94,2)	c) perfectly... 38(73,1)	69,2	d) radically... 22(42,3)	e) regularly... 16(30,8)	30,7
18. dead	a) absolutely... 37(71,2)	b) nearly... 38(73,1)	c) completely... 41(78,8)	70,0	d) instantly... 21(40,4)	e) boldly... 17(32,7)	30,0
19. fine	a) exceptionally... 37(71,2)	b) particularly... 35(67,3)	c) unusually... 35(67,3)	63,5	d) publicly... 9(17,3)	e) perfectly... 37(71,2)	36,5
20. horrible	a) absolutely... 42(80,8)	b) completely... 44(84,6)	c) utterly... 25(48,1)	66,5	d) terribly... 35(67,3)	e) purely... 7(13,5)	33,5
Total Mean:				(67,23)			(32,77)

Table 5 shows that the percentages of correct responses given by students are higher than the incorrect ones for each item. The mean percentage of correct answers is 67.23%, which yielded the highest success in subjects’ overall performance.

Only three distracters - 16c “entirely beautiful” (57.7 %), 19e “perfectly fine” (71.2 %), and 20d “terribly horrible” (67.3 %) – pulled the great weight of the answers. When options 16c “stunningly beautiful” and 16e “entirely beautiful” are examined, it can be inferred that our subjects’ are not familiar with the word “stunningly” and so have marked “entirely”, which is commonly used in English as a collocation with many adjectives (e.g. entirely different, entirely clear, etc.). In item 19, most students have marked “perfectly fine” as the correct answer. However, in English, such a collocation is not in use because of the rationality underlying the rules of assigning degrees to adjectives by the use of adverbs. In other words, the adjective “fine” itself indicates a moderate degree (not very bad, satisfactory) and as such the adverb “perfectly” cannot be an accurate modifier of this word. The same situation is observed for item 20 “horrible”. It is possible to express one’s feelings by saying “I am terribly sorry”, “It is terribly cold” in the sense of expressing an extreme situation or state. However, horrible is an extreme situation in itself and therefore can not be modified by the term “terribly”. Students who are unaware of this distinction may have seen a certain connection between the words “terrible” and “horrible”.

ANOVA Results

One-way ANOVA was applied to the data obtained separately from each category of collocations to determine whether the subjects' success on each category was significantly different from the others.

Table 6: One-way ANOVA results for the differences between collocation groups

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	320,091	3	106,697	11,22	,000
Within Groups	1939,90	204	9,509	—	—
Total	2259,99	207			

Table 6 shows that there is a significant difference ($p < .001$) among subjects' performance on the subsections of the test, but it is not clear where the difference lies. For this reason, Scheffe's Post Hoc Test was applied to make multiple comparisons of the subsection data.

Table 7: Scheffe's Post Hoc Test for the four sections of the collocations test

(I) collocation combination	(J) collocation combination	Mean Difference(I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval Lower Bound	Upper Bound
adjective+noun	verb+adverb	-1,7885*	,60477	,035	-3,4933	-,0836
	verb+noun	-1,9615*	,60477	,016	-3,6664	-,2567
	adverb+adjective	-3,5000*	,60477	,000	-5,2048	-1,7952
verb+adverb	adjective+noun	1,7885*	,60477	,035	,0836	3,4933
	verb+noun	-,1731	,60477	,994	-1,8779	1,5317
	adverb+adjective	-1,7115*	,60477	,049	-3,4164	-,0067
verb+noun	adjective+noun	1,9615*	,60477	,016	,2567	3,6664
	verb+adverb	,1731	,60477	,994	-1,5317	1,8779
	adverb+adjective	-1,5385	,60477	,094	-3,2433	,1664
adverb+adjective	adjective+noun	3,5000*	,60477	,000	1,7952	5,2048
	verb+adverb	1,7115*	,60477	,049	,0067	3,4164
	verb+noun	1,5385	,60677	,094	-,1664	3,2433

*. The mean difference is significant at the .05 level.

Table 7 illustrates that "adjective + noun" category of collocations is significantly ($p < .05$) different from the other three categories of "verb + adverb", "verb + noun", "adverb + adjective"; and there is a significant difference ($p < .05$) between "adverb + adjective" and "verb + adverb" categories. Besides these, there are some sections which have not yielded significant differences between them: "adverb + adjective" and "verb + noun" categories ($p > .05$) and "verb + adverb" and "verb + noun" categories ($p > .05$). Subjects' success on these collocation types has not proved to be significantly different from each other.

If we evaluate the outcome of the study from the perspective of subjects' performance under the various sections of the study, subjects have performed significantly poorer with the "adjective + noun" collocations, but their scores from the other three sections of collocations did not differ from each other significantly. These differences cannot be explained with the range differences of the vocabulary items under each section since the differences are too small to have any consequence over the results.

Table 8: Homogeneous subsets for the collocation categories

Collocation Combination	N	Subset for Alpha= .05		
		1	2	3
adjective+noun	52	13,3077	—	—
verb+adverb	52	—	15,0962	—
verb+noun	52	—	15,2692	15,2692
adverb+adjective	52	—	—	16,8077
Sig.		1,000	,994	,094

Table 8 gives results for collocation combinations which display different subsets at $p < .05$ values. The “adjective + noun” combinations form a different construct from the other three categories. The “verb + adverb” and “verb + noun” combinations together form a different construct in themselves; and “verb + noun” and “adverb + adjective” combinations form a separate construct from the other categories. Subjects were least successful with “adjective + noun” collocations (mean = 53.76) and most successful with “adverb + adjective” collocations (mean = 67.23) whereas success on verb collocations (“verb + adverb” and “verb + noun”) seem to be sharing the same success for the subjects of this study.

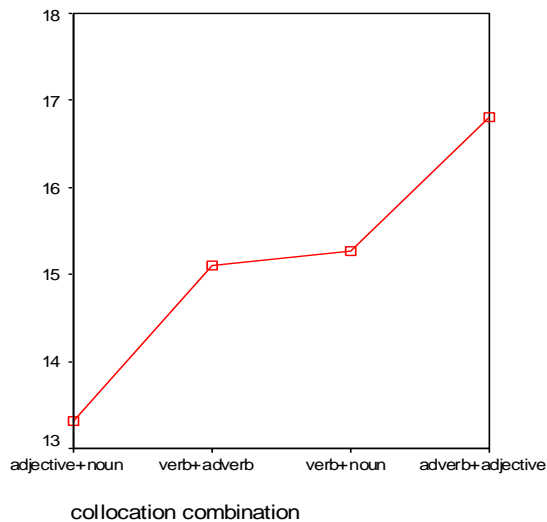
Figure 2: Means plot for the collocation categories

Figure 2 illustrates the means plot and helps to visualize the subset distribution of each collocation type.

Conclusion

According to the data that has been obtained from the present collocations study, it can be argued that most of the third-grade students of The English Language and Literature Department in a state university in Turkey have an intuitive knowledge of recognizing suitable collocation formations. When the cut point for success is determined as 50, only two students scored under this point (33 and 48). The rest of the students' total grades were above this point.

As it was mentioned in “Findings and Discussion”, the questionnaires were analysed under four sections titled “adjective + noun”, “verb + adverb”, “verb + noun” and “adverb + adjective” collocations. Subjects were least successful with “adjective + noun” collocations (53,76%) and most successful with “adverb + adjective” collocations (67,23%). Furthermore, one-way ANOVA was carried out for a multiple comparison of the means and only one

section – “adjective + noun” collocations - yielded scores that were significantly different from the other sections.

Besides the statistical findings discussed above there are some other findings related to students' intuitive knowledge of collocation. These findings are related to students' strategies which they follow while doing the task. Firstly, it can be said that most of the students had the tendency of marking options whose vocabulary meaning was known to them. Moreover, if a word of high frequency were given as the head word and the word pairs displayed the possibility of forming a proper collocation (e.g. seemingly + quote), students chose the option with higher frequency level instead of the key answer whose meaning is not known to them (e.g. verbatim + quote). Secondly, judging by the students' responses, it can be claimed that most of the students tended to use of L1 transfer when they came across a L1 option. Most of them have chosen this strategy while selecting the items but this did not always produce correct responses. L1 transfer does not always facilitate L2 learning. Thus, most of the students chose distractors which seemed possible in L1.

Thirdly, it is seen that words which have wide-spread use in English cause misjudgements in students' responses. For example, vocabulary items such as “entirely, utterly, completely, and absolutely” can be used with most of the adjectives in English and also in Turkish. These adverbs seem quite synonymous in meaning. Because of this reason, in some items of the collocations task, some of synonymous adverbs were intentionally given as alternatives to each other in order to test the students' awareness (see item 20).

Fourthly, a source of error is the assignment of degrees to adjectives. As it is known, adjectives have a very important place in forming collocations. In this context, they form collocations with adverbs in order to specify a certain degree of a quality. From the results of this study, it is understood that some students are not aware of the mismatch of some adverbs with certain adjectives (e.g. terribly horrible). As a conclusion, it can be argued that students in the third year of their language programs are still not sufficiently equipped with the collocational knowledge that will bring them closer to being competent language users.

Finally, it can be said that our results are generalizable only to the population of students who have answered the collocation test distributed in the present study. A contrastive analysis (in a non-technical sense) has been attempted because the researcher and subjects are from the same L1 background. The data have been analysed from an L1 transfer perspective. Due to their educational background in literature, subjects were assumed to have developed an intuition for identifying correct usages of collocations in the L2. The study measures not an exact or productive knowledge, but an intuitive and receptive knowledge that has developed over the years of L2 education. As mentioned before, the selection of target lexical items from Cobuild New Student's Dictionary (2002) was based on Heatley et al.'s (2002) three-word base lists. Furthermore, several academic's opinions on whether the chosen words were within range of our students' lexical knowledge confirmed our final list of target items. However, a word like “abject” may have been outside this range (of 3000 level) which may explain the low rate of correct answers to this specific item. For further studies, it might be suggested that a pre-test of yes/no type which measures the subjects' knowledge of the target vocabulary items can be applied to overcome this uncertainty about the subject input.

In sum, it can be claimed that collocational knowledge is an important component of one's lexical knowledge in general and that it has impact on many aspects of language processing, comprehension and use. Tests of collocational knowledge could provide language professionals and researchers with potentially valuable information on the lexical relations knowledge of their learners since collocational knowledge differs from other types of written language proficiency and can be reliably and quickly tested.

References

- Aijmer, K. & Attenberg, B. (Eds.) (1991). *English corpus linguistics -Studies in honour of Jan Svartvik*. London & New York: Longman.
- Bahns, J. & Eldaw, M. (1993). Should we teach EFL students collocations? *System*, 21(1), 101-114. [https://doi.org/10.1016/0346-251X\(93\)90010-E](https://doi.org/10.1016/0346-251X(93)90010-E)
- Benson, M., Benson, E. & Ilson, R. (1997). *The BBI dictionary of English word combinations*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. [Rev. edn. of: The BBI Combinatory Dictionary of English. 1986].
- Benson, M. & Ilson, R. (1986). *The BBI combinatory dictionary of English*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Biskup, D. (1992). L1 influence on learners' renderings of English collocations: A Polish / German empirical study. In P. Arnaud & H. Bejoint (Eds.), *Vocabulary and Applied Linguistics* (pp. 85-93). London: Macmillan.
- Bonk, W. J. (2000). Testing ESL learners' knowledge of collocations. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 442 309).
- Brown, J. D. (1974). Advanced vocabulary teaching: The problem of collocation. *RELC Journal*, 5(2), 1-11. <https://doi.org/10.1177/003368827400500201>
- Brown, J. D. (1997). *Testing in language programs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cobuild New Student's Dictionary (2nd Ed.). (2002). UK: HarperCollins.
- Cowie, A. P. (1994). *Phraseology*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowie, A. P. (1998). *Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowie, A. P. (1999). *English dictionaries for foreign learners - A history*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellis, N. (1996). Sequencing in SLA: Phonological memory, chunking, and points of order. *Studies in Second Language Acquisition*, 18(1), 91-126. <https://doi.org/10.1017/S0272263100014698>
- Firth, J. R. (1951). *"Modes of meaning" essays and studies*. London: Oxford University Press.
- Firth, J. R. (1957). *Papers in linguistics 1934-1951*. London: Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K. (1966). Lexis as a linguistic level. In C.E. Bazell, J.C. Catford, M.A.K. Halliday & R.H. Robins, (Eds.), *In Memory of J. R. Firth*. London: Longmans.
- Heatley, A., Nation, I.S.P. & Coxhead; A. (2002). Range and frequency programs. http://www.vuw.ac.nz/lals/staff/Paul_Nation
- Howarth, P. (1996). *Phraseology in English academic writing*. Tübingen: Max Niemayer Verlag.
- Howarth, P. (1998). Phraseology and second language proficiency. *Applied Linguistics*, 19(1), 24-44. <https://doi.org/10.1093/applin/19.1.24>
- Hunston, S. (2002). *Corpora in applied linguistics: Cambridge applied linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hussein, R. (1991). Collocations: The missing link in vocabulary acquisition amongst EFL learners. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics*, 26, 123-136.
- Iroju, S. (1986). Don't put your leg in your mouth: Transfer in the acquisition of idioms in a second language. *TESOL Quarterly*, 20(2), 287-304. <https://doi.org/10.2307/3586545>
- Kennedy, G. (1990). Collocations: Where grammar and vocabulary teaching meet. In S. Anivon (Ed.), *Language Teaching Methodology for the Nineties*. Singapore: SEAMEO Regional Language Centre.
- Kennedy, G. (2003). Amplifier collocations in the British National Corpus: Implications for English language teaching. *TESOL Quarterly*, 37(3), 467-487. <https://doi.org/10.2307/3588400>

- Kjellmer, (1995). A mint of phrases. In K. Aijmer & B. Altenberg (Eds.), *English Corpus Linguistics - Studies in Honour of Jan Svartvik* (111-127). London: Longman.
- Laufer, B. & Waldman, T. (2011). Verb-noun collocations in second language writing: A corpus analysis of learners' English. *Language Learning*, 61(2), 647-672. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2010.00621.x>
- Lewis, M. (1993). *The lexical approach*. Hove: Language Teaching Publications.
- LTP Dictionary of Selected Collocations. (1997). London: Commercial Colour Press Plc.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moon, R. (1997). Vocabulary connections: Multi-word items in English. In: N. Schmitt & M. McCarthy, (Eds.), *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maurer-Stroh, M. P. (2004). *Towards a bilingual adjective-noun collocation dictionary of English and German*. Doctoral Thesis. Faculty of Arts, University of Klagenfurt.
- Nattinger, J. & Decarrico, J. (1992). *Lexical phrases and language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Nesselhauf, N. (2004). What are collocations? In D. J. Allerton, N. Nesselhauf, & P. Skandera (Eds.), *Phraseological Units: Basic Concepts and their Application* (1-21). Basel, Switzerland: Schwabe.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a learner corpus*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Palmer, H.E. (1938). *A grammar of English words*. London: Longmans.
- Sinclair, J. (1990). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Shin, D. & Nation, P. (2008). Beyond single words: the most frequent collocations in spoken English. *ELT Journal*, 62(4), 339-348. <https://doi.org/10.1093/elt/ccm091>
- Skandera, P. (2004). "What are idioms?". In DJ. Allerton, N. Nesselhauf & P. Skandera, (Eds.), *Phraseological Units: Basic Concepts and their Application* (23-36). Basel: Schwabe Verlag.
- Zimmerman, C. (1993). *Teachers' perceptions of and strategies with lexical anomalies*. Paper presented at TESOL conference. Atlanta: Georgia.

Appendix A

Match the given items with three of the following five options to form an acceptable collocation as in the given example.

Ex.: reliability

- a) complete...   b) exact...   c) total...   d) utter...   e) definite...

Part A (adjective + noun)

1) ability

- a) average....   b) moderate....   c) broad....   d) creative...   e) definite....

2) category

- a) top....   b) bottom....   c) definite....   d) apparent....   e) obvious....

3) flowers

- a) artificial....   b) dead....   c) dense....   d) fragrant....   e) ready-made....

4) hostility

- a) great....   b) open....   c) hideous....   d) marked....   e) imposing....

5) poverty

- a) abject....   b) great....   c) extreme....   d) absolute....   e) irresistible....

Part B (verb + adverb)

6) choose

- a) .... badly   b) .... blindly   c) ....carefully   d) ....freely   e) .... openly

7) discover

- a) ....eventually   b) .... gradually   c) .... recently   d) .... briefly   e) .... seriously

8) examine

- a) .... closely   b) .... fully   c) .... greatly   d) .... utterly   e) .... critically

9) obey

- a) .... immediately   b) .... exactly   c) ....willingly   d) .... strictly   e) .... purely

10) quote

- a) .... accurately   b).... verbatim   c) .... considerable   d) .... extensively   e) ....seemingly

Part C (verb + noun)**11) dream**

- a) achieve....   b) sustain....   c) declare....   d) realize....   e) make....

12) experience

- a) describe....   b) enjoy....   c) try....   d) conduct....   e) endure....

13) tradition

- a) abandon....   b) bring....   c) adopt....   d) develop....   e) creat....

14) letter

- a) sustain....   b) deliver....   c) open....   d) seal....   e) enjoy....

15) denial

- a) accept....   b) believe....   c) reject....   d) manage....   e) provoke....

Part D (adverb + adjective)**16) beautiful**

- a) amazingly...   b) inevitably...   c) extremely....   d) stunningly....   e) entirely....

17) calm

- a) amazingly...   b) regularly....   c) completely....   d) perfectly....   e) radically....

18) dead

- a) absolutely....   b) nearly....   c) instantly....   d) completely....   e) boldly....

19) fine

- a) publicly....   b) perfectly....   c) exceptionally....   d) particularly....   e) unusually....

20) horrible

- a) absolutely....   b) completely....   c) terribly....   d) utterly....   e) purely.....
-

Türkiye Türkçesinde Sadece Sayılarla Kurulan Söz Dizimsel Yapılar

Syntactic Structures Constructed only with Numbers in Turkey Turkish

Hasan Karaca*

Öz

Türkiye Türkçesinde sayıların söz dizimsel kullanımı Eski Türkçeden bugüne zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Sadece sayılardan kurulmuş söz dizimsel yapıların bir kısmı tanımlanıp adlandırılmışsa da bir kısmı henüz yeterince incelenmemiştir. Türkiye Türkçesinde unsurları sayılardan oluşan isim tamlaması, sıfat tamlaması, sayı grubu, tekrar grubu, saat grubu, bağlama grubu, kısaltma grubu gibi söz dizimsel yapılar kullanılmaktadır. Bunların birçoğu sayılara özgü kaynaşık kalıplaşmış yapılardır. Bir kısmı da belli bir anlamı karşılayarak sözlüksel birim niteliği kazanmıştır. Matematikteki 'toplama', 'çarpma', 'çıkarma', 'ortalama', 'yaklaşık değer' gibi işlem ve terimler, Türkiye Türkçesinin söz dizimine birçok açıdan yansımıştır. Bu çalışmada Türkçenin matematik diliyle kullanımını ortaya koyan sayılara dayalı çoğu kalıplaşmış yapılar ele alındı. Ayrıca Güncel Türkçe Sözlük'teki sayılardan oluşmuş söz dizimsel madde başlarının yapısına değinildi.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, Söz dizimi, Kelime grubu, Sayılar.

Abstract

Syntactical use of numbers in Turkey Turkish has had a wide range since Old Turkish period. Although some of the syntactic structures formed only with numbers have been defined and entitled some others have not been analysed adequately yet. Syntactic structures such as noun compound, adjective compound, number phrase, reduplication, time group, conjunction group, abbreviation group of which components have been composed of numbers are used in Turkey Turkish. Most of them are combinational and conventional structures pertaining to numbers. The other ones have gained lexical unit character by corresponding to a certain meaning. Mathematical operations and terms like "addition", "multiplication", "subtraction", "average" and "approximate value" has been reflected in syntax of Turkey Turkish in a lot of ways. In this study, structures mostly conventional ones based upon numbers which reveal the use of Turkish with mathematic language have been discussed. Besides, structure of syntactic entries consisted of numbers in Contemporary Turkish Dictionary has been mentioned.

Key words: Turkey Turkish, Syntax, Word phrase, Numbers.

Giriş

Dünya dillerindeki matematiksel işlem ve terimler ile sayıların genel ortaklığı dillerin söz dizimine de yansımıştır. Dil evrensellikleri bakımından incelendiğinde genel olarak dünya dillerinde sayıların söz dizimi sistemlerine sahip olduğu ve bu sistemlerin yapısal benzerlikler taşıdığı görülür (Koşaner, 2016, s. 132-133). Bu durum Türkçe için de geçerlidir.

Türkiye Türkçesinde sayıların söz dizimsel kullanımı Eski Türkçeden bugüne zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Sadece sayılardan kurulmuş söz dizimsel yapıların bir kısmı tanımlanıp adlandırılmışsa da saat grubu, iki durum ekiyle kurulmuş gruplar, birtakım ölçüm ve miktar bildiren kısaltma grupları gibi bazı yapılar henüz yeterince incelenmemiştir. Türkiye Türkçesinde unsurları sayılardan oluşan sıfat tamlaması, sayı grubu, tekrar grubu, saat grubu, kısaltma grubu gibi söz dizimsel yapılar kullanılmaktadır. Bunların birçoğu sayılara özgü kaynaşık kalıplaşmış yapılardır. Matematikteki 'toplama', 'çarpma', 'çıkarma', 'ortalama', 'yaklaşık değer' gibi işlem ve terimler, söz dizimine birçok açıdan yansımıştır. Günlük konuşmalarda ve yazı dilinde *pozitif*, *artı*, *eksi*, *negatif*, *binde bir*, *dört dörtlük* gibi matematiğe özgü terim ve işlem anlatan ifadeler oldukça sık kullanılmaktadır. Bunların bir kısmı belli bir anlamı karşılayarak sözlüksel birim niteliği kazanmıştır.

Türkiye Türkçesinin sayı sistemi, dayandığı geçmiş sayı sisteminden-özellikle 13. yüzyıl öncesi (Eski Türkçe dönemi)- birkaç noktada farklılık göstermektedir. En büyük farklılık sayı grubunun yapısında görülür. Eski Türkçede sayı grubu, bugün artık kullanılmayan bir sayı sistemiyle oluşturulmaktaydı. Bu sisteme göre sayı grubunda sayı, ondalık olarak bir önceki sayıyı ifade eder. Mesela *üç altmış* ifadesi, *elli üç* sayısını

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bölümü, karaca@gantep.edu.tr

karşılıkmaktaydı. Buna göre küçük sayı, yani birler basamağındaki sayı önce, büyük sayı yani onlar basamağındaki sayı sonra gelir ve toplama ilişkisiyle birler basamağındaki sayı, bir alt ondalık basamağı ifade eden sayıyla sayı grubunu oluşturur (Clouston, 1959, s. 25,26; Karaağaç, 2012, s. 190). “Bir üst onlu sistemi” (Kaymaz, 1991, s. 9) denilen bu sisteme göre mesela ‘yirmi beş’ sayısı, ‘beş otuz’ olarak ifade edilir. Aynı şekilde birkaç örnek vermek gerekirse ‘dört elig’(44), ‘sekiz altmış’(58), ‘eki kırk’(32), ‘yüz beş otuz’(125) ifadeleri parantez içindeki sayıları karşılıkmaktadır.

Eski ve Orta Türkçede otuzdan sonraki sayılarla sayı grubu oluşturulurken ondalık sayı, “artuki”, “ve”, “taki”(dahi), “hem” gibi ifadelerle kendisine eklenecek sayıyla birleştiriliyordu: ‘kırk artuki yiti’(47), ‘üç yüz taki sekiz altmış’(358), ‘üç yüz ve tokuz’(309), ‘kırk ve yiti’(47), ‘min dahi kırk’(1040), ‘iki yüz hem yetmiş altı’(276) gibi. Bu sistemin bugünkü sayı sisteminden farkı, sayılar arasında söz konusu ifadeleri barındırmasıdır. Günümüzde bu ifadeler, en az çaba yasası gereği fazlalık durumuna düşmüş ve yapıdan düşürülmüştür. Benzer şekilde Eski Anadolu Türkçesi döneminde bugün daha çok çarpma işleminde kullandığımız sayılar arasında “kere” ve “kez” ifadeleriyle büyük sayıların elde edildiğini görüyoruz: ‘bin kerre bin’ (1000000), ‘on kez yüz bin’ (1000000). Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan sayı sistemi, Eski Anadolu Türkçesi döneminde şekillenmiştir (Kaymaz, 1991, s. 10). Öte yandan Karahanlı, Harezmi, Çağatay dönemleri ile ağızlar ve çağdaş Türk lehçelerinde değişik sayı sistemlerine rastlamak mümkündür. Ancak bunlar, bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Türkiye Türkçesinde sayıların ele alınışına bakıldığında konunun genellikle söz dizimsel olarak sayı grubu ve sıfat tamlaması, kelime türü olarak da sıfat bahsinde incelendiği görülür (Banguoğlu, 2007, s. 353-356; Ergin, 2009, s. 249-252,390-392; Gencan, 2007, s.213-216; Göksel ve Kerslake, 2005, s.181-188; Korkmaz, 2003, s. 358, 387-393; Lewis, 1967, s. 79-84). Bunlardan farklı olarak Koşaner (2016), sayıları birleşme ilkeleri ışığında incelemeye tabi tutmuş, Lewis, tavla oyununda atılan zarı anlatan Türkçe ve Farsça sayı birlikteliklerini konuya dahil etmiş (1967, s. 84), Delice ‘sayılı tekrar grubu’ başlığı altında sayıların kurduğu ikilemeleri incelemiştir (2007, s. 33).

Sayıların kurduğu tamlama ve kelime grupları bütüncül ve kendi başına bir konu olarak henüz tam olarak ele alınıp incelenmemiştir. Bu yönde yapılan çalışmalar sayı grubu, sıfat tamlaması, saat öbeği gibi birkaç yapıyla sınırlı kalmıştır. Bunların dışında da sayılarla kurulan yapılar olduğunu ortaya koymak ve bütüncül bir yaklaşımla hepsini bir arada vermek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye Türkçesinde sadece sayılardan kurulmuş yapılar nelerdir, bunlar hangi birleşme ilkelerine sahiptir, unsurları sadece sayı olan kaç tür kelime grubu vardır, içlerinden kaynaşp kalıplaşan yapılar var mıdır, gibi sayıların birliktelikte kullanımına dair soruların cevabı aranmıştır. Bu arayış doğrultusunda Türk dili üzerine yapılmış bir kısmı yukarıda zikredilmiş olan birçok yerli ve yabancı çalışmada sayıların ele alınışı incelenmiş, Türkçe Sözlük’te sadece sayılardan oluşmuş tamlama ve kelime grubu yapısındaki sözlükbirimlerin tamamı tespit edilip söz dizimsel yapıları ilgili başlık altında verilmiştir. Böylece Türkiye Türkçesinin dille sıkı bir ilişkisi olan matematiği kelime grubu ve tamlama düzeyinde nasıl kullandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu makalede sayıların kurduğu söz dizimsel yapılar bağımsız bir konu olarak değerlendirilip ele alınmış, bir kısmına bugüne kadar değinilmemiş olan sayılardan oluşmuş yapılar bir arada verilmiştir. Çalışma, sayıların öbek kurma ilkelerini göstermesi, sayılara özgü kelime gruplarını tespit edip bir arada vermesi ve kalıplaşmış sayı birlikteliklerini ortaya koyması yönleriyle özgünlük taşımaktadır.

Türkiye Türkçesinde unsurları sayılardan oluşan aşağıdaki söz dizimsel yapılar bulunmaktadır:

İsim Tamlaması

İsim tamlamasının hem tamlayanı hem tamlananı sayı olabilir. *Sayı+ilgi hâli eki / sayı+iyelik eki= belirtili isim tamlaması* yapısındadır. Sayılardan kurulmuş isim tamlamaları oranlama ve dilim ifade eder. Sayıların bu şekilde kullanımı işlek değildir. Daha çok kadro/derece anlatımında kullanılır: *beşin biri, ikinin üçü, dördün ikisi...*

Sayı tekrarıyla pekiştirme amaçlı belirtili isim tamlaması kurulabilir: *Bahçede yirmi ağaç vardı, yirminin yirmisi de kurumuştur.*

Sıfat Tamlaması

Tamlamanın yapısı *sayı(sıfat) / sayı(isim)= sıfat tamlaması* şeklindedir. Tamlayan ve tamlananı oluşturan sayılar arasında çarpma ilişkisi vardır (Delice, 2007, s. 30). Tamlayanda bir sınırlandırma olmasa da tamlanan unsur tek sayıdan oluşur. Bir sayının bünyesinde sıfat tamlaması ve sayı grubu birlikte bulunabilir. Bunlar iç içe geçmiş olarak ana sayıyı tarif ederler: *on bin, beş yüz bin, üç yüz milyon, yüz yetmiş altı bin, kırk milyon...*

Seksen(sekiz on) ve doksan(dokuz on) sayıları da unsurları arasında çarpma ilişkisi olan kalıplaşmış sıfat tamlamalarıdır.

Çarpım tablosu ve çarpma işleminde kullanılan ifadeler de sıfat tamlamasıdır: *altı kere beş, üç kere üç, dokuz kere altı*. Bu sayılar arasında çarpma ilişkisi vardır ve sıfat unsurunu oluşturan sayı, diğer sayının rakamsal özelliğini belirtir.

Bunların bir kısmı çoğu eski kâğıt para tutarını anlatan kalıplaşmış birleşik yapılarıdır: *beş yüzlük, beş binlik, on binlik, elli binlik, yüz binlik, beş milyonluk, on milyonluk, yirmi milyonluk; yüz binlerce, on binlerce (çok); üç otuzunda(yaşlı), dört bir (taraf, yan)*.

Sayı Grubu

Sayı grubu, sayılar arasında toplama ilişkisi ve basamaklama sistemine dayanır. *Sayı ismi / sayı ismi= sayı grubu* yapısındadır. Türkçede ara sayılar(on sekiz, seksen bir, otuz üç vb.) sayı grubuyla tüm sayılar(milyon, kırk bin, beş yüz vb.) tek söz veya sıfat tamlamasıyla ifade edilir (Karaağaç, 2012, s. 189). Grup, basamakları gittikçe küçülen bir sayı dizisinden meydana gelir. Yapı, büyük sayıya onu izleyen küçük sayıları eklemek suretiyle oluşturulur. Bu şekilde sayı, basamaklar toplanarak büyür: ‘elli yedi’ (elli+yedi), ‘yüz elli yedi’ (yüz+elli+yedi), ‘on milyon sekiz yüz doksan bin altı yüz altmış beş’ (on milyon+sekiz yüz+doksan+bin+altı yüz+ altmış+beş). Sayı büyüdükçe kendisini oluşturan öge sayısı da artar. “Sayı grubunda milyona kadar iki, milyonlu sayılar üç, milyarlı sayılar ise dört ögelidir.” (Özkan ve Sevinçli, 2017, s. 97).

Sayı grubunda söz dizimsel çözümleme yani yapıyı unsurlarına ayırıp adlandırma, sondan başa doğru olmak üzere toplama ilişkisinin olduğu birleşme noktalarından ayırarak yapılır. Sayı, sondan başa doğru eksiltiyle çözülür:

dokuz bin altı yüz seksen/sekiz: sayı grubu

dokuz bin altı yüz /seksen: sayı grubu

dokuz bin / altı yüz: sayı grubu

dokuz / bin: sıfat tamlaması

altı / yüz: sıfat tamlaması

Bu çözümlemenin yanı sıra Özkan ve Sevinçli, sayı grubunun unsurlarını ayrı ayrı tahlil ederler (2017, s. 97, 98). Buna göre ana yapı, sondan başa doğru sayıyı küçültme yoluyla değil de ögeleri ayrı ayrı ele alınarak çözülür. Bu yöntemde sayılar basamak

birimlerine (onluk, yüzlük, binlik, milyonluk, milyarlık gibi) ayrılır ve her bir basamak birimi kendi içinde ayrı çözümlenir:

üç milyon /altı yüz elli bir bin/ üç yüz kırk beş: sayı grubu

üç /milyon: sıfat tamlaması

altı yüz elli bir /bin: sıfat tamlaması

altı yüz/ elli bir: sayı grubu

altı /yüz: sıfat tamlaması

elli/ bir: sayı grubu

üç yüz /kırk beş: sayı grubu

üç / yüz: sıfat tamlaması

kırk / beş: sayı grubu

On beş, yüz yirmi dört bin beş yüz otuz altı, kırk üç, iki milyon altı yüz doksan dokuz ...

Sayı grupları birleşik isim niteliği kazanabilir, birleşik isim veya deyimlerle kalıplaşabilir: *binbir(çok)*, *yirmibir(iskambil oyunu)*, *ellibir(iskambil oyunu)*, *yirmi beşlik(para tutarı)*, *otuzbeşlik(küçük rakı)*, *kırkbeşlik(plak, tabanca)*, *kırkikilik(tabanca)*, *altmışaltı(iskambil oyunu)*, *altmışdörtlük(nota değeri)*, *onsekiz(sporda ceza alanı)*, *onaltılık(nota değeri)*, *ondörtlü/ondörtlük(tabanca)*, *onbeşli(1899 veya 1900 doğumlulardan I. Dünya Savaşı'na çağrılanlar)*, *yüzbeşlik(bombardıman topu)*; *onbirli(müzik ve edebiyatta ölçü)*, *onbiraylık(çiçek türü)*, *onikitelli(çalgı)*, *onikiparmak bağırsağı*, *ayın on dördü(dolunay)*, *yetmiş iki millet*, *otuz iki dişe keman çaldırmak*.

Tekrar Grubu

Türkçede oldukça işlek bir kullanım alanına sahip olan tekrarlar sayılardan oluşabilmektedir. Grubun yapısı aynı sayının tekrarı veya önce küçük sayı sonra büyük sayı ilişkisiyle *sayı / sayı= tekrar grubu* şeklindedir. İsim, sıfat ve zarf olarak kullanılan bu tekrarlar, 'yaklaşık değer', 'eşitlik', 'ortalama', 'paylaştırma' gibi anlamları karşılamaktadır(Delice, 2007, s. 33): *bir iki, üç beş, yüz yüz elli, kırk elli, iki üç, birer birer, onar onar, dokuz on...*

Saat Grubu

Saat ifade eden sayıların kurduğu gruptur. *Saat anlatan sayı / dakika anlatan sayı= saat grubu* yapısındadır. Bu grubun varlığı ve niteliği henüz yeterince araştırılıp netleştirilmemiştir. Konuyu tespit edebildiğimiz kadarıyla Özezen (2000) ve Balyemez (2008) ele almışlardır. Söz konusu çalışmalarda *on dört otuz, on beş kırk beş, on yedi kırk iki* gibi saat ifadelerinin henüz bir tanımlamaya tabi tutulmadığı belirtilmiş, bunların öbek mi cümle mi olduğu tartışılmış ve sonuçta saat öbeği/ grubu olarak adlandırılmaları gerektiği dile getirilmiştir.

Bağlama Grubu

Sayılarla kurulmuş bağlama grubunun yapısı *sayı ismi / bağlaç / sayı ismi= bağlama grubu* şeklindedir. Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış yapı olarak 'ilâ' bağlacıyla bağlanmış alt ve üst limit aralığını ifade eden, sayılardan oluşmuş bağlama grupları bulunmaktadır: *üç ilâ beş, on ilâ otuz vb.* Bunun dışında bağlaçlarla bağlamak suretiyle birer isim olarak sayılardan normal bağlama grupları oluşturulabilir.

Zar oyunlarında gelen zarı anlatan Farsça bağlama gruplarını da bu çerçevede değerlendirebiliriz: *sebayüdü, cihariyek, pencüyek, pencüdü, pencüse*.

İki Durumlu Grup

Sayılarla kurulmuş iki durumlu grubun yapısı *sayı ismi+ayrılma hâli eki / sayı ismi+yönelme hâli eki= iki durumlu grup* şeklindedir. Birinci unsur ayrılma ikinci unsur yönelme durumu eki alır (Delice, 2007, s. 43). *Sifirdan yüze (çıkmaq), birden ona (saymaq), binden elliye (düşmek), beşten dokuzaya(yükselmek), üçten dokuzaya(boşanma kaidesi), yediden yetmişe(herkes), birdenbire(ansızın)...*

Kısaltma Grupları

Kelime grubu ve cümlelerin aşınma, eksilme ve kalıplaşmasıyla ortaya çıkan gruplara kısaltma grubu denir (Karahana, 2007, s. 79). Genel olarak birinci unsur bir durum eki alır, adlandırma ve sınıflandırma da buna göre yapılır. Sayılardan oluşmuş kısaltma gruplarında sayı harici unsurlar derin yapıda kalmıştır. Derin yapısıyla birlikte düşünüldüğünde çoğu matematiksel işlem anlatır: *binde bir(bin içinde bir parça), bire beş (vermek), birebir (olan), üçe iki(mesela yeri üçüncü cilt ikinci sayı olan)...*

Yaklaşma grubu

Sayılarla kurulmuş yaklaşma grubunun yapısı *sayı ismi+yaklaşma hâli eki / sayı ismi= yaklaşma grubu* şeklindedir. Grubun ilk unsurunda yaklaşma hâli eki bulunur. Genel olarak oranlama, karşılaştırma, bölümlenme gibi anlamları karşılar. Çoğu “bir” sayısı ile kurulmuştur: *bire bin katmak(çok), bire beş katmak, bire ... vermek(verim), bire bir (eşleşme), birebir(etkisi kesin), bire bir(aynı, ölçü), ona on üç kazanç...*

Adres, dergi, ansiklopedi, kitap ve daha birçok alanda genellikle eğik çizgiyle gösterilen genel/özel yapısındaki sayı ayrımları yaklaşma grubu şeklinde yazıya aktarılır:

11/6: on bire altı, 7/3: yediye üç, 3/11: üçe on bir

Bulunma grubu

Grubun yapısı *sayı+ bulunma hâli eki / sayı= bulunma grubu* şeklindedir. Bazı durumlarda grubun birinci unsurundaki bulunma hâli eki düşer. Yüzdeler dilim, oranlama veya kesir anlatan sayılar bulunma grubu yapısındadır (Özkan, Toker ve Aşçı, 2016, s. 118): *yüzde kırk, onda dokuz, üçte iki, beşte bir, binde bir(az bulunan), ikide bir/ ikide birde(sıklıkla), dört dördlük(kusursuz)...*

İsnat grubu

Sayılarla kurulan isnat grubunun yapısı *sayı+iyelik eki / sayı= isnat grubu* şeklindedir. Daha çok fiyat/eder telaffuz edilirken kullanılır: *beşi on (lira), üçü üç (liradan), biri beş paraya, yirmisi elliye, altısı otuzdan...*

Bu yapıların bir kısmı birleşik kelimedir. Sayıları fazla olmayan bu birleşik kelimeler-*beşibirlik, beşibiryerde (takı), bini bir paraya(çok)*- derin yapısında bir fiilimsi bulundurulur ve esasında bu fiilimsi grubundan kısalmıştır. “Gerçekten bütün isnat gruplarının arkasında, zikredilmemiş, düşmüş bir olan veya olarak (zarf olanlarda) kelimesi var gibidir.” (Ergin, 2009, s. 393)

Diğer kısaltma ifadeleri

Türkiye Türkçesinde sadece derin yapısıyla bir kelime grubu olduğu anlaşılabilir yan yana sayılardan ibaret *beşon (kereste), yedi yirmi dört(yedi gün yirmi dört saat), iki bir(zar sayısı)* gibi yapılar vardır. Bunların çoğu yüzey yapıya bağlama grubu olarak çıkarabileceğimiz sayı ifadeleridir.

Uzunluk, sayaç ve süre ölçümleri bünyelerindeki sayı harici ifadeleri düşürmüş kısaltma ifadeleridir: *bir yetmiş (bir metre ve yetmiş santim / boy), iki seksen (iki metre ve seksen santim / uzanmak), üç elli (üç dakika ve elli saniye süre), bir altı (motor hacmi)...*

Zar oyunlarında gelen zarın rakamlarını ifade eden sayılar derin yapıda bağlama grubudur. Bunların Farsça veya Farsça-Türkçe karışımı karşılıkları da Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Farsça karşılıklar çoğu zaman bağlama grubu şeklindedir: *bir bir(hepyek), iki bir, dübeş, üç bir(seyek), üç iki(sebayüdü), dört bir(cihariyek), dörtcihar, beş bir(pencüyek), beş iki(pencüdü), beş üç(pencüse), beş dört, şeşbeş.*

Sayılarla ifade edilen birçok kavram, adını derin yapısındaki miktar ve ölçüm sonuçlarından alır: *iki seksen (uzanmak), yedialtmışbeşlik (tabanca), dokuzaltmışbeşlik (tabanca).*

Sonuç

Konuşma ve yazı dilinde sayılarla anlatım dilin bir parçası ve özelliğidir. Türkiye Türkçesinde baştan beri sayılara ve matematiksel işlemlere dayalı söz dizimsel yapılar kullanılmaktadır. Bu yapılar dilin canlı bir varlık olma özelliğinden dolayı geçmişten bugüne birtakım değişiklikler göstermiştir. Türkiye Türkçesinde tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece sayılarla kurulan söz dizimsel yapılar şunlardır: belirtili isim tamlaması, sıfat tamlaması, sayı grubu, tekrar grubu, saat grubu, bağlama grubu, iki durumlu grup ile yaklaşma, bulunma, isnat kısaltma grupları. Ayrıca Türkiye Türkçesinde sayılardan oluşmuş ve derin yapısı kelime grubu olan birtakım kalıp ifadeler bulunmaktadır ki bunlar da kısaltma grupları başlığı altında ele alındı. Sadece sayıların kurduğu söz dizimsel yapılar birleşme ilkeleriyle bir arada verildi.

Kaynakça

- Balyemez, S. (2008, Bahar). Türkiye Türkçesinde dakikalık saat ifadeleri ve saat grubu. *Dil Araştırmaları*, 2, 87-92.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK.
- Clauson, G. (1959, April). "The Turkish numerals", *Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1(2),19-31.
- Delice, H. İ. (2007). *Türkçe sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç.
- Göksel, A. ve Kerslake C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. London and New York: Routledge.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kaymaz, Z. (1991). "Eski Anadolu Türkçesinde sayı adları ve kullanılışları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* [1994], 9-17.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Koşaner, Ö. (2016). "Numerals in Turkish". *Open Journal of Modern Linguistics*, S. 6, s. 131-147.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Özkan, A. ve Toker M. (2016). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2017). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özen, Y. M. (2000, Mart). "Türkiye Türkçesinde saat anlatımlarının sözdizimsel yapısı". *Dil Dergisi*, 89, 76-80.
- TDK, *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: 19 Şubat 2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts.

***The Turn of the Screw* and “Daisy Miller”’: Henry James’s Puritan view on the Ideal Victorian Middle-class**

***The Turn of the Screw* ve “Daisy Miller”’: Henry James’in Puritan Bakış Açısı ile İdeal Viktorya Dönemi Orta-Sınıfı**

Kyriaki ASIATIDOU*

Abstract

This article sheds light upon a nineteenth-century reader-response approach to *The Turn of the Screw* and “Daisy Miller” grounded on an ethical basis that is shaped by dominant Victorian values, beliefs, and ideas concerning the catalytic role of family towards the proper raising of children, the importance of duty, the traits of the ideal woman and mother, and the good or evil nature of people who are members of different socioeconomic classes, all of which are controlling factors of (un)restrained sexuality and its impact on social order. Within this context, the writer of this article claims that in both stories Henry James is interested in pointing out the threat of a general moral corruption that characterizes the Western world of his time, particularly the socio-economically powerful nineteenth-century Anglo-Saxon middle-class, with the latter vacillating between excessive freedom/naivety and excessive rigidity/hypocrisy. Furthermore, the writer claims the complementary character of the two stories. Although “Daisy Miller” chronologically precedes *The Turn of the Screw*, the latter’s examination prior to a discussion of “Daisy Miller” may be helpful because *The Turn of the Screw* is a more complete work in the sense that elaborates more on the moral and psychological condition of characters who strikingly resemble those in the story of “Daisy Miller.”

Keywords: Henry James, Puritanism, Daisy Miller, The Turn of the Screw

Öz

Bu makale, Viktorya dönemi değerleri, inançları ve ailenin çocuklarının uygun şekilde yetiştirilmesindeki katalizör rolü, görevlerin önemi, ideal kadın ve annenin özellikleri, farklı sosyo-ekonomik sınıfların üyeleri olan insanların iyi ya da kötü doğası (bunların hepsi sınırlan(ma)mış cinsellik ve bunun sosyal düzen üzerindeki etkisini kontrol eden faktörlerdir) gibi o döneme ait düşüncelerle şekillendirilmiş etik bir temele oturtulan *The Turn of the Screw* ve “Daisy Miller” eserlerine, 19. yüzyıl okur-yazar yaklaşımıyla ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, bu makalenin yazarı, her iki hikâyede de Henry James’in, zamanının Batı dünyasını, özellikle de sosyo-ekonomik açıdan güçlü (aşırı özgürlük / naiflik ve aşırı rijitlik / hipokrisi arasında bocalayan) 19. yüzyıl Anglo-Sakson orta-sınıfını karakterize eden genel bir ahlaki çöküş tehdidini göstermeye çalıştığını iddia etmektedir. Ayrıca, yazar, iki öykünün karakterlerinin birbirlerini yansıttıklarını iddia etmektedir. “Daisy Miller”, kronolojik olarak *The Turn of the Screw*’den önce yer almasına rağmen, “Daisy Miller” ile ilgili bir tartışmadan önce *The Turn of the Screw*’in incelenmesi yararlı olabilir çünkü *The Turn of the Screw*, “Daisy Miller” hikâyesindeki karakterlere çarpıcı bir şekilde benzeyen karakterlerin ahlaki ve psikolojik durumları hakkında daha fazla ayrıntı vermesi yönünden daha eksiksiz bir çalışmadır.

Keywords: Henry James, Puritanizm, Daisy Miller, The Turn of the Screw

Henry James (1843-1916) was born in New York within a wealthy, educated, and religious family environment that was both loving and oppressive. His father Henry developed his own theological system which promoted the ideas of suffering, submission, and rebirth (Lauter et al., 1998, p. 449). His father’s theological system also echoed a puritanism grounded upon orthodox Christian mysticism in his view on marriage and gender roles, similar to that of John Milton and William Blake; to the ear of a secular contemporary audience, however, his father’s views may sound conservative: “‘Woman,’ he preached, was not truly a person but a ‘form of personal affection,’ and her mission was to redeem man from his natural egotism and brutality” (Lauter et. al., 1998, p. 449). Like in his novella *The Turn of the Screw*, young Henry was supervised by governesses and was tutored both in American and European private and public schools, and like in his “Daisy Miller,” he was fascinated

* Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, kasiatidou@outlook.com.

by the Old World's distinct social classes and aristocratic civility (Lauter et al., 1998, p. 450). In his twenties, he started his writing career in major American journals, and for the first time, at the age of twenty-six, he experienced a fifteen-month trip to Europe (England, Switzerland, and Italy). In 1875, he moved permanently to Europe (Lauter et al., 1998, p. 450). He lived in Paris for a year, and then, he moved to England, living both in London and the countryside. In 1925, He became a British citizen to show his support for England in World War I (Curry, 2005, p. 113).

This article aims to compare the main characters of Henry James' two popular stories, *The Turn of the Screw*, a ghost story in serialized form in the journal *Collier's Weekly* from January to April 1898 (Righelato, 2006, pp. VII-VIII), and "Daisy Miller," a story under the category of "International novels" that talk about people of various nationalities who, upon interacting, reveal their cultural differences. International novels were the products of the age of the great Atlantic passenger ships that had reduced the distance between America and Europe from twenty to ten days. The story of "Daisy Miller" appeared in two parts in June and July 1878, in the English *Conrhill Magazine* (Righelato, 2006, pp. VIII-IX). Twentieth century criticism favors the psychoanalytical approach to the interpretation of *The Turn of the Screw* and conventional readings of "Daisy Miller" focus on the sociocultural differences between the American and the European cultures—labeling the former innocent and free and the latter sophisticated and morally fixed. This article sheds light upon the nineteenth-century reader-response approach to *The Turn of the Screw* grounded on an ethical basis that is shaped by dominant Victorian values, beliefs, and ideas concerning the catalytic role of family towards the proper raising of children, the importance of duty, the traits of the ideal woman and mother, and the good or evil nature of people who are members of different socioeconomic classes, all of which are controlling factors of (un)restrained sexuality and its impact on social order. Within this context, this article claims that in both stories Henry James is interested in pointing out the threat of a general moral corruption that characterizes the Western world of his time, particularly the socio-economically powerful nineteenth-century Anglo-Saxon middle-class that vascillates between excessive freedom/ naivety and excessive rigidity/ hypocrisy.

Herbert Croly points out that Henry's European experience inspired him to view life in a more objective and comprehensive way and to reach "a moral and mental detachment" (Stafford, 1955, p. 73). Croly's observation becomes the basis on which another claim can be shaped foregrounding the complementary character of the two stories. Although "Daisy Miller" chronologically precedes *The Turn of the Screw*, the latter's examination prior to a discussion of "Daisy Miller" may be helpful; *The Turn of the Screw* is a more complete work in the sense that elaborates more on the moral and psychological condition of characters who strikingly resemble those in the story of "Daisy Miller." Thus, this article consists of two parts. An interpretation of *The Turn of the Screw* within the context of the ideas and values of the Puritan Victorian society covers the first half of this article, whereas in the second half of it, the Puritan reading of *The Turn of the Screw* ushers readers to a comparison of the two stories.

In "Another Reading of The Turn of the Screw," N. Bryllion Fagin (1941) points out James's embracement of puritanism—particularly, "a preoccupation with sin"—and refers to Rebecca West and Cornelia Pulsifer Kelley who foreground Henry James's admiration towards Hawthorne, Bunyan, and Spenser (pp. 198-199). Readers may notice that in both stories, the main characters—the governess and Miles in *The Turn of the Screw* and Daisy Miller and Winterbourne in "Daisy Miller"—are young and members of the middle-class; and in both stories, the main characters either fail to control their unrestrained sexuality (Miles and Daisy Miller) or fail to serve their duty to save their beloved from moral

corruption (the governess and Winterbourne). However, we may not conclude that Henry James is a rigid moralist; in both stories, Henry James, a genuine Puritan, adopts a humanist approach to problematize his readers about extreme practices of controlling and to popularize an ambivalent view on freedom and innocence.

In "Exposure in 'The Turn of the Screw,'" Elliot M. Schrero (1981) points out that when we consider the interrelated roles of family, servants and governess, and children within the Victorian society, ambiguity loses its place in Henry James's story. In the Prologue, Douglas familiarizes his selective audience with background information that, later, may be crucial in understanding the story. The audience learns that the governess's duty is to raise two orphans whose uncle, beyond his financial support, has transferred his parental responsibility to his low servants; the raising of the children takes place in a remote house where many governesses before the narrator of this story have refused to go since it is far away from civilization and the master is always absent (Schrero, 1981, p. 262). In 1898, when James writes *The Turn of the Screw*, James Mark Baldwin warns Victorian fathers not to bestow the physical, intellectual, emotional, and moral growth of their children upon servants, who traditionally are considered morally corrupted. According to Baldwin, the servants' daily presence close to children—who, traditionally, are viewed innocent and thus, sensitive (fully exposed) to danger and evil—is unsuitable (Schrero, 1981, p. 262). Baldwin's advice is part of a tradition on the proper raising of children that is shaped in the late eighteenth century and survives throughout the nineteenth century. Among the most known literary works of this kind stands Maria Edgeworth's collection of children's tales *The Parent's Assistant*, published from 1796 to 1800 and reprinted at least twelve times by 1897, Edgeworth's collaborative work with her father *Practical Education*, published in 1798 and its third edition in 1811, and Mrs. Henry Sherwood's *The History of the Fairchild Family*, which is published from 1818 to 1847 and becomes a popular gift for children until about 1887 (Schrero, 1981, pp. 263-264). Servants' negative influence on children was a belief embraced not only by conservatives but also liberals. For the promotion of his social and political visions in the *Enquirer* (1798), William Godwin writes, "[Servants] will instruct us in the practice of cunning, and the arts of deceit. They will teach us to exhibit a studied countenance to those who preside over us....They will make us confidants of their vices" (Schrero, 1981, pp. 263-264).

Henry James's awareness of an attitude of suspicion towards the morality of servants is echoed in the Prologue of *The Turn of the Screw*, in which Douglas feels the need to inform his audience that all the servants at Bly, from Mrs. Grose (the housekeeper and Flora's temporal superintendent) to the lowest menial, were people of good quality. Mrs. Grose is "an excellent woman" (p.7) and all the others who helped with the kids' raising—"a cook, a housemaid, a dairy woman, an old pony, an old groom, and an old gardener— were all likewise thoroughly respectable" (p. 7). Douglas's comment on the servants provokes the immediate ironic response of one among his audience: "And what did the former governess die of? Of so much respectability?" (p. 7). Douglas's perfect picture of the Bly house is shattered when the readers learn that Peter Quint, the uncle's valet who is an "impudent, assured, spoiled, depraved" man (p. 36) and who resembles "a hound" (p. 36), was in charge of the Bly house until his death and that "he did what he wished [...] With them all" (p. 36); especially with Miles, "Quint was much too free" (p. 29), enjoying to "play with him [...] to spoil him" (p. 29). Moreover, the former governess, Miss Jessel, who supposedly had the supreme authority upon the children, had succumbed to Quint's influence, and despite her class, she had become "infamous" (p. 35) and "dishonoured" (p. 63).

Indeed, Douglas reads a story built upon the evil influence primarily of Peter Quint and secondarily of Miss Jessel—even from as far as their graves— on Miles and Flora, whom

the newly introduced at the Bly house governess-narrator considers her duty and responsibility to save:

I had an absolute certainty that I should see again what I had already seen [Peter Quint's ghost], but something within me said that by offering myself bravely as the sole subject of such experience, by accepting, by inviting, by surmounting it all, I should serve as an expiatory victim and guard the tranquility of the rest of the household. The children in especial I should thus fence about and absolutely save (pp. 28-29).

Why does the new governess display such a zeal regarding the protection of the children? Her persistent close monitoring of Miles and Flora throughout the story is expected by Douglas's audience. Within a "society too much taken up with its balls and millinery, its dinners and matchmaking," as a butler notices in his reply (1892) to a piece against domestic servants written by Lady Violet Greville (Schrero, 1981, p. 265), employers like Miles's and Flora's uncle, who—the governess-narrator thinks—"was not a trouble-loving gentleman, nor so very particular perhaps about some of the company he himself kept" (pp. 29-30) and did not care much about the children's condition (p. 61), hold a great part of the responsibility for the corruption of youth by servants who are "sensualists in a more or less advanced stage of degradation" since "the evil was passed on from older servants to younger ones" (Schrero, 1981, p. 265). Thus, the governess is in *loco parentis*. Schrero quotes George Stephen, a Victorian authority,

'She was to consider herself the delegate of the mother' [...] Her authority included all questions of 'moral and general tuition,' subject only to the control of the mother, whose commands, however, were to be resisted if ill-conceived. (Schrero, 1981, pp. 265-266)

It is the moral and feminine burden of governess to properly raise children—that is, the boy's making of a gentleman and the girl's making of a lady—on whom the fate of society depends. The rise of the middle-class and its socioeconomic empowerment in the nineteenth century changes the meaning of "gentility" which is now perceived an acquired virtue based on Christian morality rather than a hereditary right. The following passages reflect that within the Victorian society moral integrity is strongly associated with the maintenance of social status. Mrs. Grose tells the governess that she warned Miles not to spend much time alone with wicked Quint because "*she* liked to see young gentlemen not forget their station" (p. 39); when Flora denies that she has seen the ghost of Miss Jessel in the lake and puts on "her small mask of disaffection" (p. 77), the governess-narrator sees Flora's "incomparable childish beauty" vanishing (p. 77) and Flora's becoming "hideously hard," "common and almost ugly," and "a vulgarly pert little girl in the Street" (p. 77); and when Mrs. Grose cries out, "*She* [Miss Jessel] was a lady" (p. 35) and "he [Peter Quint] so dreadfully below [...]" He did what he wished [...] with them all" (p. 36), the governess adds, "It must have been also what *she* wished!" (p.36) and Mrs. Grose replies, "Poor woman— she paid for it!" (p. 36).

The possible failure of the governess to control/protect the children from the evil presence of Peter Quint and Miss Jessel would manifest her inadequacy as a governess and would signal her own fall from the respected social status endowed to a good governess. In the conversation between the governess and Mrs. Grose about the former's lost letter to the children's uncle, the governess assumes that Miles has been expelled from school because of stealing her letter addressed to his uncle. According to the governess, Miles is stealing under the influence of wicked Quint who, when he was alive, used to steal and wear the clothes of the children's uncle. The determinate governess states, "I'll get it [a confession of Miles's stealing the governess's letter to his uncle] out of him [Miles]. He'll meet me. He'll confess. If he confesses he's saved. And if he's saved" (p. 83) and Mrs. Grose replies, "Then *you* are?" (p. 83).

Still, with the rise of psychoanalysis, many twentieth century critics look at the governess-narrator as a mad woman. In "Point of View in *The Turn of the Screw*," Alexander E. Jones presents the opinions of twentieth century critics opposing the Victorian reading of the story. Specifically, in 1919, Henry A. Beers said, "the woman who saw the phantoms was mad" (Jones, 1959, p. 113); in 1924, Edna Kenton interpreted the existence and action of both the ghosts and children as "exquisite dramatizations of her [the governess's] little personal mystery, figures for the ebb and flow of troubled thought within her mind, acting out her story" (Jones, 1959, p. 113); and in 1934, Edmund Wilson employed Freudian psychology reading the story as "a neurotic case of sex repression"; the story—in which "the ghosts are not real ghosts but the hallucinations of the governess" who is in love with her employer—is permeated by phallic symbols (Jones, 1959, p. 114). However, in "Exposure in 'The Turn of the Screw,'" Schrero (1981) points out that Victorian medical authorities and statistics on mental patients in England and Wales show that the majority were farm laborers, mechanics and artisans rather than governesses and, in general, teachers (p. 266). Schrero explains that through the passing of years, a governess might feel physically and emotionally tired and socially unappreciated, and thus, she might demonstrate meanness, but not madness, that affects the schoolroom atmosphere. The governess-narrator's young age and excellent working conditions, her living in a beautiful house of which she is in charge and teaching gifted, charming, and affectionate children, are factors that decrease the possibility of the governess's becoming mad (Schrero, 1981, p. 267).

In "Henry James's 'General Vision of Evil' in *The Turn of the Screw*," Thomas J. Bontly (1969) negotiates psychoanalytical and puritan approaches, emphasizing both the catalytic role of the human subconscious in general and the specific moral and religious master narratives of James' time towards the formation of a more complete reading of *The Turn of the Screw*. He points out,

As a ghost story, *The Turn of the Screw* attempts to evoke the thrill of the unknown and the unknowable, and to render the invasion of the unknown perfectly credible. James accomplishes this feat by sustaining two mutually exclusive interpretations of the events—a natural one and a supernatural one. By thus, simulating an "actual" case of ghostly visitation, in which a natural explanation arises to challenge the supernatural one, and almost—but of course not entirely—dispels it, *The Turn of the Screw* achieves its hold on the imagination of those 'not easily caught.' (p. 723)

In the Preface, Henry James says that the governess has "authority" (p. XXXIV) to narrate a credible story, and that the new type of such stories in the late Victorian era included "good ghosts" "clean of all queerness" (p. XXX) that are "poor subjects" (p. XXXIV). Thus, we may conclude that when James decided to write a story of bad ghosts, his intention was not to perplex his late Victorian audience about the sanity of the governess but to make readers perceive the symbolic role of her seeing the bad ghosts of Quint and Miss Jessel—a male and a female for the sake of balance—regardless of whether they are real. In "Henry James's 'General Vision of Evil' in *The Turn of the Screw*," Thomas J. Bontly (1969) embraces Mark Spilka's Freudian reading that does not focus on the neurosis of the governess but on her role as "a representative of the Victorian audience, with all its sexual self-consciousness and anxieties and repressions" (p. 724). Another scholar who advocates the symbolic nature of *The Turn of the Screw*, disregarding, however, any Freudian approach, is N. Bryllion Fagin. In "Another Reading of *The Turn of the Screw*," Fagin (1941) asserts that although Henry James probably was not much aware of Freudian psychology, his ghost story stands among fairy tales that—whether their writers are aware of or not—demonstrate "a profound grasp of subconscious processes" (p. 198). He develops his argument, pointing out James's own literary influences with leading figure that of Hawthorne, whose artistic attitude has been defined by puritan morality and a keen interest in the supernatural and who has been influenced by the religious allegories of Bunyan (*Pilgrim's Progress*) and Spenser (the *Faery*

Queen) (Fagin, 1941, pp. 198-199). Fagin (1941) claims that we can read *The Turn of the Screw* as an allegory that dramatizes the conflict between Good and Evil; within this context, the governess is a guardian Angel who protects innocent Miles and Flora from the apparitions of Quint and Miss Jessel, personifications of Devil (p. 200).

Whereas the governess's madness is not worthy of a debate if we consider the time framework of James' writing *The Turn of the Screw*, the governess's ability/skills to correspond to her heavy duty can be questioned. Expecting the ten-year-old Miles to be at school, the Victorian audience would view him as the victim of the governess's overestimating her ability to handle Miles rather than of her being mentally ill. Schrero (1981) informs that a Victorian governess is in charge of girls from the age of six/seven until their adolescence and boys from the age of six/seven to the age of eight/nine when they acquire a tutor or join a public/private school (p. 265). In the Prologue, Douglas informs his audience that raising the children at Bly estate is the first working experience of the twenty-year-old governess-narrator (p. 6), and he comments that the inexperienced young woman accepted the job of the governess at Bly estate, unable to frame her passion stirred by the uncle's seduction (p. 8). Consumed by her zeal to prove herself a good professional and thus a worthy woman of the uncle's attention and possible love interest, the inexperienced young governess unintentionally exposes Miles to an unnatural environment—the domestic sphere—for a young gentleman. Miles is aware that he must have been at school when he says, "Either you clear up with my guardian the mystery of this interruption of my studies, or you cease to expect me to lead with you a life that's so unnatural for a boy" (p. 62). A governess lacking the necessary skills is also revealed in the dialogue of the governess-narrator and Miles during her night visit to Miles's room. The speech of the governess consists of questions—"What is it [...] that you think of?" (p. 67), "Of what queer business, Miles?" (p. 67), "What do you mean by all the rest?" (p. 67), "You're tired of Bly?" (p. 68), "You want to go to your uncle?" (p. 68), "Is there nothing-nothing at all that you want to tell me?" (p. 69)—apologetic statements in question form—"How could I know it did trouble you, this question, when you never told me so, never spoke of it at all?" (p. 67)—apologetic statements in affirmative form—"Never, little Miles-no, never-have you given me an inkling of anything that *may* have happened there. Therefore you can fancy how much I'm in the dark" (p. 67)—and awkward moments—"I felt I didn't know so well as Miles, and I took temporary refuge" (p. 68) and "I threw myself upon him and in the tenderness of my pity embraced him. [...] My face was close to his, and he let me kiss him, simply taking it with indulgent good-humour" (pp. 68-69).

The dialogue between the governess and Miles also mirrors the young governess's inexperience as a woman. The reader realizes that it is her first close interaction with the other sex, also keeping in mind that she is the daughter of a country parson as we learn from Douglas in the Prologue (p. 6). Therefore, the governess-narrator is incapable to fully understand Miles's male needs and psychology due to her poor experience with men (Bontly, 1969, pp. 724-725). Her lack of knowledge here is understandable and approved by the Victorian audience since she serves her gender role as a pure/innocent young woman. Although Miles is ten years younger than her, he speaks like a mature young man who knows what he wants. Miles practises his gender role as the dominant male speaker toward his female interlocutor. He uses an authoritative speech permeated by an ambiguous sensual/affectionate tone that is accentuated by the repetition of "dear" that is a term echoing paternalism (p. 67), the statement "I think [...] of this queer business of ours" that reveals shared responsibility about an aberrant behaviour (p. 67), and the ironic addressing of the governess as an "old lady" (p. 69) when the latter insists on calling him "little Miles" (p. 68). The governess desperately tries to remind Miles of his young age and her authority over him. Her motherly

affection increases Miles's unrestrained sexuality; unintentionally, she becomes his seductress and the object of his desire.

Such a reading is supported by Douglas's assertion that he met the governess-narrator when he was a college student. In the Prologue, Douglas states, "She was a most charming person, but she was ten years older than I. She was my sister's governess [...] She was the most agreeable woman I've ever known in her position" (p. 4). Here, there is a striking resemblance between Douglas and Miles; both of them are ten years younger than the governess when they meet her and become enchanted by her. Douglas purposely highlights her propriety to erase any image of the governess as the wicked enchantress in the audience's mind. However, the image of the young male enamoured with the young and beautiful governess is a popular Victorian fantasy expressed by the Griffins: "'Well, if I [Mrs Griffin] don't know who she was in love with I know who *he* was.' 'She was ten years older,' said her husband. 'Raison de plus—at that age!'" (p. 5) Thus, Miles's reply "let me alone" (p. 69) reflects the ambivalence of the governess's efforts of control over him. From one side, her close monitoring suffocates Miles—a young man who needs freedom to socialize with males of his age outside the private space—and forces him to exclaim, "'I want to see more life...I want my own sort!'" (Bontly, 1969, p. 725). From the other side, her effort to save him from wickedness linked to his unrestrained sexuality has the opposite results since their continuous interaction maintains/increases his sexual urges.

Regardless of the ghosts' existence, Quint is the only strong male presence in Miles's mind. In all cases, his description as a handsome man with "red hair and red whiskers, the conventional guise of the Devil" (Fagin, 1941, p. 200) manifests that Miles's unrestrained sexuality is acknowledged by the middle-class Victorian society as a human weakness that can be turned into sin with fatal results if it is not controlled. The Victorian middle-class assumes its claims to gentility through the practice of rigid morality, and James provides clues of Miles's middle-class status when Douglas says that the children's uncle inhabits a house in Harley Street, a place where doctors lived. Living in a neighborhood that attracts professionals, he should be a member of the middle-class (p. 6). Passing from the stage of childhood into the stage of adolescence, the young middle-class Miles, with whom Douglas's male audience can be identified in their early adolescence, is confronted by Devil who uses the former's sexuality to corrupt him. Miles could pass this moral test only with the help of a good and strong male presence that is missing from Bly estate (Bontly, 1969, p. 725). Thus, his shocking death at the end of the story functions as the spiritual cleansing of wicked Miles since Quint leaves him alone, as katharsis for the Victorian middle-class audience since order is restored, and as valuable lesson for the governess-narrator who feels the need to write down her horrible experience as a cautionary tale about the dangers to which insufficient parenting exposes children.

The characters in Henry James's "Daisy Miller"—the other cautionary tale about moral corruption in the white world—resemble those of *The Turn of the Screw*. Mrs Miller may be compared to the uncle, Winterbourne to the governess-narrator, Daisy Miller to Miles, Mrs Costello and Mrs Walker to Mrs Grose, and Mr Giovanelli to Peter Quint and Douglas.

Both Daisy and Miles are deprived of parental supervision. In *The Turn of the Screw*, the governess judges Miles's uncle as an unsuitable person for the paternal role. He is an outgoing man, "a bachelor in the prime of life, such a figure as had never risen, save in a dream or an old novel" (*The Turn of the Screw*, p. 6), and the children "were, by the strangest of chances for a man in his position—a lone man without the right sort of experience or a grain of patience—very heavy on his hands" (*The Turn of the Screw*, pp. 6-7). The uncle is a man who yearns for social approval, engaging himself in time-consuming, dangerous recreational activities in remote and strange places and boasts about his success through the

ownership of “a big house filled with the spoils of travel and the trophies of the chase” (*The Turn of the Screw*, p. 6). Indeed, the uncle is a full-time socializer whose “own affairs took up all his time” (*The Turn of the Screw*, p. 7), and thus, he transfers his paternal responsibility to “the best people he could find to look after them” (*The Turn of the Screw*, p. 7). Like the governess, in “Daisy Miller,” Winterbourne accuses Daisy’s mother of not fulfilling her maternal role, throughout the story. Mrs Miller values her social life and image more than the well-being of her children: “I’m [Winterbourne] afraid your mother doesn’t approve of my walking with you.’ Miss Miller gave him a serious glance. ‘It isn’t for me; it’s for you—that is, it’s for *her*’” (“Daisy Miller,” p. 22). In the following three passages, Mrs Miller’s indifference to her supervisory role corresponds to that of the uncle who “put the whole thing on her [the governess] as a favour, an obligation he should gratefully incur” (*The Turn of the Screw*, p. 6):

Passage One

[...] They [Daisy and Winterbourne] had come up to Mrs Miller, who, as they drew near, walked to the parapet of the garden and leaned upon it, looking intently at the lake and turning her back upon them (“Daisy Miller,” p. 22).

Passage Two

Winterbourne observed to himself that this was a very different type of maternity from that of the vigilant matrons who massed themselves in the forefront of social intercourse in the dark old city at the other end of the lake. But his meditations were interrupted by hearing his name very distinctly pronounced by Mrs Miller’s unprotected daughter. (“Daisy Miller,” p. 24)

Passage Three

Very often the polished little Roman [Giovannelli] was in the drawing-room with Daisy alone, Mrs Miller being apparently constantly of the opinion that discretion is the better part of surveillance (“Daisy Miller,” p. 46).

Furthermore, like the uncle, Mrs Miller has passed her parental duty to servants and seems to accept the situation as normal, ignoring the potential negative influence of lower-class servants—whom she values as respectable people—on her children. When Daisy asks her mother (Mrs Miller) whether she has taken Randolph (Daisy’s young sibling) to bed, the mother replies that Randolph prefers conversing with the waiter (“Daisy Miller,” p. 23). And when Daisy informs Eugenio (the courier) about her late night meeting with Winterbourne, Mrs Miller remarks, “Do tell her she can’t” (“Daisy Miller,” p. 25).

The mysteriousness and wickedness which define the “fearfully extravagant [...] in a glow of high fashion, of good looks, of expensive habits, of charming ways with women” (*The Turn of the Screw*, p. 6) uncle and his nephew Miles and which become impediment toward the uncle’s performing his paternal duty corresponds to the unrefinement which defines both Mrs Miller and Daisy and which disqualifies Mrs. Miller for the maternal role. Mrs Costello asserts that Mrs Miller and Daisy are “hopelessly vulgar” (“Daisy Miller,” p. 31) and although “being bad is a question for the metaphysicians” (“Daisy Miller,” p. 31), Mrs Miller and Daisy are “bad enough to dislike, at any rate; and for this short life that is quite enough” (“Daisy Miller,” p. 31).

Winterbourne and the governess are also characters in James’s two stories who can be compared. Both young characters have embraced a middle-class Victorian attitude towards life. Social image dominates true self, and consequently, self-respect (the private sphere) is formed and maintained through the public performance of gentility, an essential part towards one’s maintenance of social respectability and status. A noteworthy illustration is Winterbourne’s encountering Daisy for the first time, during which he thinks, “How pretty they are!” (“Daisy Miller,” p. 10). The use of the pronoun “they” instead of “she” manifests that Winterbourne views Daisy as a representative of the female American youth. Thus, Winterbourne fails to see Daisy as an individual. Although in his heart “he [Winterbourne] found it very pleasant” to meet a talkative girl (“Daisy Miller,” p. 13) and

noticed that the girl's eyes were singularly honest and fresh ("Daisy Miller," p. 11), Daisy's relaxed behavior empowers her American identity that provides a fixed image of the young female in the mind of Winterbourne who thinks that "she was very unsophisticated; she was only a pretty American flirt" ("Daisy Miller," p. 15). Similarly, the governess is convinced of Miles's complete absence of self; Miles is possessed by Quint, the epitome of immorality. That is, Quint's identity, which is coming from the outer world is imposed on Miles's inner world—"For wickedness. For what else—when he's so clever and beautiful and perfect? Is he stupid? Is he untidy? Is he infirm? Is he ill-natured? He's exquisite—so it can be only *that*" (*The Turn of the Screw*, p. 65).

Moreover, in "Daisy Miller," Winterbourne's conversation with Daisy's little brother Randolph reflects his nostalgia for everything American: "American candy's the best candy" (p. 9), "Are American little boys the best little boys? [...] I see you are one of the best!" (p. 9), "American men are the best" (p. 9), and "American girls are the best girls" (p. 9). Although he seems to have adapted to European culture, he still feels emotionally connected to his "fellow-countrymen" ("Daisy Miller," p. 9). Still, although he is excited, Winterbourne tries to control himself, and thus to save his public image as a young gentleman, behaving properly towards the young lady. Both in "Daisy Miller" and *The Turn of the Screw*, Winterbourne and the governess calculate their behavior. Winterbourne "wondered whether he had gone too far [talking to Daisy]" ("Daisy Miller," p. 10), and the governess wonders, "what will they [Miles and Flora] think of that? Doesn't it [affectionate behavior] betray too much?" (*The Turn of the Screw*, p. 41). Eventually, both characters take the risk to bend the rules of propriety when the conditions foster such decision. Winterbourne becomes more relaxed towards Daisy when he realizes that he must not practise his duty as a gentleman because she is not practising her duty as a lady: "He [Winterbourne] was ceasing to be embarrassed, for he had begun to perceive that she was not in the least embarrassed herself" ("Daisy Miller," p. 11). Similarly, the governess breaks the rules to perform her duty as a motherly figure: "Oh I [the governess] brought it out now even if I *should* go too far—I just want you to help me to save you!" But I knew in a moment after this that I had gone too far" (*The Turn of the Screw*, p. 69).

Another similarity between Winterbourne and the governess is their close monitoring of Daisy and Miles respectively, believing that it is their duty to protect the youth from bad influences. In the early stages of a potential love affair with Daisy¹, Winterbourne enacts the paternal role, an important role of the male lover who must protect the female from public danger and must secure her morality by limiting her access to public space. The following excerpt from "Daisy Miller" is a scene in the Pincian Gardens where Winterbourne accompanies Daisy who has arranged a meeting with Giovanelli:

'I certainly shall not help you to find him,' Winterbourne declared. 'Then I shall find him without you,' said Miss Daisy. 'You certainly won't leave me!' cried Winterbourne. She burst into her little laugh. 'Are you afraid you'll get lost—or run over? But there's Giovanelli, leaning against that tree. He's staring at the women in the carriages: did you ever seen anything so cool?' [...] 'Do you mean to speak to that man?' 'Do I mean to speak to him? Why, you don't suppose I mean to communicate by signs?' 'Pray understand, then,' said Winterbourne, 'that I intend to remain with you.' [...] 'I have never allowed a gentleman to dictate to me, or to interfere with anything I do.' 'I think you have made a mistake,' said Winterbourne. 'You should sometimes listen to a gentleman—the right one!' ("Daisy Miller," pp. 36-37)

¹ Mrs Walker says, "I wished to beg you [Winterbourne] to cease your relations with Miss Miller—not to flirt with her" ("Daisy Miller," p. 41) and Winterbourne replies, "I'm afraid I can't do that [...] I like her extremely" ("Daisy Miller," p. 41). Also, Winterbourne confesses, "I wish you [Daisy] would flirt with me, and me only" ("Daisy Miller," p. 44).

The dialogue above, permeated by sexual hints, reminds us of the dialogue between the governess and Miles in his bedroom. It is too revealing about Winterbourne's zeal to protect Daisy. He is jealous of Giovanelli with whom Daisy has started to develop a close relationship. Winterbourne is convinced that Giovanelli's intentions are immoral, whereas his intentions are pure. Giovanelli has a bad influence on Daisy because he sustains her unrestrained sexuality, "counting upon something more intimate" ("Daisy Miller," p. 37). However, Winterbourne, like a guardian Angel, prevents the worse from happening: "He had not bargained for a party of three" ("Daisy Miller," p. 37). Winterbourne perceives himself a true gentleman, and thus, he believes his presence has a positive influence on Daisy.

The fatal incident of Daisy's spending time with Giovanelli at the Colosseum during the night signals the loss of Winterbourne's hope in saving Daisy Miller who appears, according to him, to be too corrupted to be saved. When Daisy asks Winterbourne whether he believed she was engaged the other day, he replies, "I believe that it makes little difference whether you are engaged or not" ("Daisy Miller," p. 54). In *The Turn of the Screw*, a similar attitude is adopted by the governess in the incident of the last appearance of Miss Jessel to Flora² in the lake. Miles distracts the governess, playing the piano, and Flora steps out of the house. When the governess realizes Miles' deceptiveness, she feels betrayed; her immediate reply to Mrs. Grose's question "You leave him—?" is "So long with Quint? Yes—I don't mind that now" (*The Turn of the Screw*, p. 72). Like the governess's words, Winterbourne's words prepare the readers for Daisy's untimely death. Paradoxically, in both stories death has a constructive nature. The governess records her experience to teach a life lesson through which she may save future generations, and Winterbourne starts to shape his own conscience/self through Daisy's death—"One day he spoke of her [Daisy] to his aunt—said it was on his conscience that he had done her injustice" ("Daisy Miller," p. 56)—and confesses to his aunt, "I was booked to make a mistake. I have lived too long in foreign parts" ("Daisy Miller," p. 56). This confession may be read as Winterbourne's proud embracement of his American identity. However, a reading that goes beyond the significance of national labeling and sheds light on how vital for the human society is the shaping of real self that is constructed on a balanced morality may be more plausible since the readers learn that Winterbourne returns to Geneva and not to America.

Daisy and Miles make up another pair of similar characters. Still, there are gender differences between the two characters related to their age as well as their nature. Daisy is seven years older than Miles, but her social circle—represented by Mrs Walker—views her as a naturally uncultivated woman ("Daisy Miller" p. 41) and Winterbourne perceives her as "an extraordinary mixture of innocence and crudity" ("Daisy Miller," p. 29). In opposition, Miles is treated by the governess as a young adult and an equal interlocutor. The governess confesses,

It was extraordinary how my absolute conviction of his secret precocity—or whatever I might call the poison of an influence that I dared but half-phrase—made him, in spite of the faint breath of his inward trouble, appear as accessible as an older person, forced me to treat him as an intelligent equal" (*The Turn of the Screw*, p. 68)

Miles is also seen by the governess as a man whose gentleness is an innate virtue. Being unable to trace a possible external source of Miles's wickedness, the governess is convinced that he is an angel (*The Turn of the Screw*, p. 22). Similarly, Mrs Grose highlights that "She likes to see young gentlemen not forget their station" (*The Turn of the Screw*, p. 39). Daisy and

---

² We may notice that Flora, like Daisy, becomes ill when she passes from the private space into the public space during the night. But Flora is a secondary character, the younger and more innocent female version of Miles. Miles is responsible for Flora's disappearance from the house since he has probably planned it.

Miles abide to the archetypes of Eve, symbol of the female's internal corruption, and of Adam, symbol of the male's external corruption, respectively.

Daisy's and Miles's portraits are based on common assumptions about the female gender and the male gender. Particularly, a woman—naturally unrefined—never becomes a mature/complete being unless she passes through a full-scale process of learning, fully embracing, and practicing society's codes of proper behaviour, whereas a man is born a complete being whose virtues only need to be fostered within a healthy social environment. It may be further noted that Miles, a young charismatic man, can be intellectually influenced/controlled only by a male positive or negative role model—like Peter Quint—since a man knows how to appeal to people's *logos* (rational thinking), whereas he can be emotionally manipulated by a female figure—like the governess—since a woman knows how to appeal to people's *pathos* (emotions). However, both characters' excessive beauty is equally suspected. Like Miles's charming appearance, Daisy's beauty is immediately noticeable. The narrator informs us that "She saw strikingly, admirably pretty" ("Daisy Miller," p. 10). External beauty may be easily associated with sexuality, which, according to the dominant class-culture, must be suppressed because it encourages people's surrender to their emotions/instincts/personal passions rather than their rational thinking/cultivation/duties. Consequently, when the mixture of beauty and sexuality appears in public sphere threatens the stability and order of the Victorian society.

Daisy Miller and Miles are young individuals who desire to familiarize themselves with the adult world on a social level and feel suffocated under close supervision. Addressing Winterbourne, Daisy's statement "I have never allowed a gentleman to dictate to me, or to interfere with anything I do" ("Daisy Miller," p. 37) echoes Miles's words "To let me alone" (*The Turn of the Screw*, p. 69), addressing the governess. Annie P. Miller's nickname "Daisy" echoes her wild character and Miles's name reveals the big span of his behavior (from angelic to evil and vice versa), being always prompt to stretch the boundaries of his behavior. Beyond the fact that both names reveal the existence of two unconventional characters, they also reveal a difference related to the characters' different gender. The nickname "Daisy," a flower whose roots lie within the earth, connotes stasis/passivity, a feminine trait, whereas the name "Miles" connotes motion/activity which is a masculine trait.

However, the term *stasis* not only connotes fixedness but also resistance. Indeed, Daisy adopts a fixed position of resistance towards the gossips of her surrounding environment: "I, thank goodness, am not a young lady of this country. The young ladies of this country have a dreadfully pocky time of it, so far as I can learn; I don't see why I should change my habits for *them*" ("Daisy Miller," p. 44). Few lines later, Daisy adds, "I'm a fearful, frightful flirt! Did you ever hear of a nice girl that was not?" ("Daisy Miller," p. 44) and indirectly referring to the behavior of Mrs Walker's—a representative of the dominant class-culture—she states, "It seems to me much more proper in young unmarried women that in old married ones" ("Daisy Miller," p. 45). Daisy opposes middle-class monologic discourse on morality, questioning its universal value and uncovering its hypocrisy. Her feminist discourse projects individual conscience as superior to social assimilation, elevating the status of women from mere social puppets to individuals that dare to voice their own needs and desires within a patriarchal society that systematically promotes the model of the silent, passive, and sexually restrained woman. Daisy's rhetoric—especially the use of the adjectives "fearful" and "frightful"—manifests her critical approach towards the middle-class people of her social circle who, encountering Daisy as the "other," feel dissatisfaction, unrest, and fear. Daisy's embracement of her individuality is empowered when she redefines

the concept of the “nice” girl. She presents herself as a positive female model that does not feel guilty to accept her beauty and sexuality as female virtues instead of female weaknesses.

Paradoxically, Daisy employs morality, a concept with which the late Victorian society is preoccupied, as the foundation of her own ethos; her pure and sincere morality does not allow her to conform to the moral standards of the patriarchal society, foregrounding the latter’s hypocrisy. In other words, Daisy attacks the male status quo by using the latter’s means of control. Without denying her femininity, Daisy usurps the title of Angel and redefines it based on the needs of a woman as a person and not a male property, viz., the angel is emotionally and intellectually strong enough to join the public sphere and to experience all facets of life. Daisy harshly criticises Mrs Walker, a married woman who perpetuates female subjugation by practising mimicry in order to attain male approval. Daisy points out that Mrs Walker’s initiation to a lifestyle proposed by the male authority is only superficial. Mrs Walker’s name functions as an acknowledgment of her dubious morality since it attaches to her the popular image of the woman who wanders around and possesses life experiences, mainly of sexual nature. Mrs Walker may have taken the social title of the angel in the house, but this does not mean that she really is. Daisy cleverly employs the rhetoric of morality to show that female hypocrisy not only puts obstacles to women’s physical, intellectual, and emotional independence but also threatens patriarchy. In the case of Mrs Walker, her flirting offends the principles on which the institution of marriage is built on. Indeed, Daisy’s words remind us of Mary Astell’s views presented in her “Some Reflections upon Marriage.” According to Astell, a woman’s ultimate end should not be to become a wife; however, if she chooses this path, she must fully sacrifice her “own will and desires” and “pay such an entire submission for life, to one [her husband] whom she cannot be sure will always deserve it” (Abrams, 1993, p. 2288).

Through his reply to Daisy’s rebellious speech, Winterbourne, like the governess, reveals how easily he can be influenced by his social surroundings: “When you deal with natives you must go by the custom of the place. Flirting is a purely American custom” (“Daisy Miller,” p. 45). Winterbourne’s words do not necessarily depict reality since Europeans and Europeanized Americans, like Giovanelli and Mrs Walker respectively, flirt as well. However, his words echo national stereotypes sustained and promoted by middle-class Americans, like Mrs Costello and Mrs Walker, who live in Europe. Like the governess who values Mrs Grose’s opinion—the latter functioning as the guarantor of the governess’s worth to attain a respectable social position—Winterbourne’s respectability and maintenance of his high social status depend on his acceptance by the American community in Europe. But why does the American community stress the importance of these stereotypes? The rise of an economically powerful Middle-class in the mid-Victorian era had to be maintained through social respectability associated with strict morality since that was the virtue missing from a degenerate Aristocracy. Middle-class’s effort to prove its worth over Aristocracy through the creation of a myth about middle-class descendency becomes double for Americans like Mrs Costello, Mrs Walker, and Winterbourne who live in Europe. Although these American characters have lived for many years in Europe and have fully adapted to European standards of living, they are defined by a collective American consciousness that traces back to the time of the new nation’s establishment. It is not by accident that Henry James refers to Geneva as the city of Calvinism, reminding us that the first inhabitants of America were middle-class Puritans, that is, nonconformists who were marginalized in Europe because they demanded free expression of their religious beliefs along with more political rights. If America and Europe were placed in a system of binary oppositions, America would be the disobedient child and Europe the strict mother; America would be associated with new culture and morals, whereas Europe would be associated with tradition, conformity, and aristocracy.

Thus, Europeanized Americans' respectability is always on stake both because of their national and class backgrounds, and their strict morality, even if it is only verbally expressed, becomes imperative towards the maintenance of their high socio-economic status on an "alien" soil.

Another possible comparison drawn between the characters of *The Turn of the Screw* and "Daisy Miller" is that of Giovanelli and Peter Quint. Both of them are handsome, like to flirt with women,³ and are members of the lower-class:

'He [Giovanelli] is not a gentleman,' said the young American; 'he is only a clever imitation of one.⁴ He is a music-master, or a penny-a-liner, or a third-rate artist. Damn his good looks!' Mr Giovanelli had certainly a very pretty face; but Winterbourne felt a superior indignation at his own lovely fellow-countrywoman's not knowing the difference between a spurious gentleman and a real one ("Daisy Miller," p. 37).

Moreover, like Quint, whose presence at the end of the story provokes Miles's heart failure in the arms of the governess, Giovanelli plays a key role in Daisy's death since she dies from malaria after spending time with him at the Colosseum, during the night.

The role of the European Giovanelli is catalytic for two reasons. The first reason is that he belongs to the lower-class. Giovanelli's resemblance to Peter Quint, brings to the surface Henry James's interest in the emergence of a vocal and influential lower-class. While throughout the two stories, Peter Quint and Giovanelli appear as corrupters of middle-class Miles and Daisy respectively, satisfying middle-class stereotypes about lower-class people, in the end, Quint's role/presence becomes ambivalent—about whom the readers wonder whether he ever existed—and Giovanelli becomes the symbol of true culture that is defined by simple thinking and pure morality since he is the only one in the story that succeeds in solving the mystery that surrounds Daisy's personality. The second reason of Giovanelli's importance is that his opinion about Daisy in the epilogue of "Daisy Miller" reminds us of Douglas's opinion about the governess in the prologue of *The Turn of the Screw*. Through the opinions of Giovanelli and Douglas, Henry James plays tricks on his readers, trying to manipulate their minds and hearts. "Daisy Miller," which chronologically precedes *The Turn of the Screw*, illustrates James's intention to invade the consciousness of his readers by producing a monologic work in which the restoration of a single truth takes place through Giovanelli's last statement: "She was the most beautiful young lady I ever saw, and the most amiable [...] And she was the most innocent" ("Daisy Miller," p. 56). Very few people would question the validity of Giovanelli's last statement who, in the epilogue of the story, is transformed from a common man to a *deus ex machina*. In contrast, *The Turn of the Screw* is a dialogic work in which the more mature Henry James makes Douglas to speak in the prologue, leaving adequate space to the readers to draw their own conclusions in the open to multiple interpretations epilogue.

Various interpretations of Henry James's stories may be applicable, including an interpretation that views Henry James as a Puritan who critically approaches strict morality and exposes its impracticality within a middle-class society that fosters individualism. The clash between duty (strict morality)—which encourages conformity—and individualism (free expression of personal will and desires)—which exalts nonconformity—haunts the human conscience and fosters feelings of frustration in the heart of not only James's middle-class Victorian readers but also today's middle-class readers. Reading "Daisy Miller" and *The Turn of the Screw* as individual cases of middle-class people challenged by this inner conflict

³ "Mr Giovanelli, who spoke English very cleverly—Winterbourne afterwards learned that he had practised the idiom upon a great many American heiresses—addressed her [Daisy] a great deal of very polite nonsense" ("Daisy Miller," p. 37).

⁴ These words remind us of Quint, who was wearing his master's clothes.

and endowing the reading of the two stories with a Puritan understanding of the nature of human experience, Henry James's audience may reflect on the basic human need of the harmonious collaboration of morality shaped by one's identification as a member of society/the whole and free personal expression grounded on one's life purpose of discovering his/her true Self.

References

- Astell, Mary (1993). Some reflections Upon Marriage. In M. H. Abrams et al. (Eds.), *The Norton Anthology of English Literature* (Vol. 1). USA: W. W. Norton & Company Inc.
- Bontly, Thomas J. (1969). Henry James's 'General Vision of Evil' in *The Turn of the Screw*. *Nineteenth Century Spec. issue of Studies in English Literature, 1500-1900* 9 (4), 721-735.
- Curry, Dean (2005). *Highlights of American Literature*. Washington D.C. USA: United States Department of State.
- Fagin, N. Bryllion (1941). Another Reading of the Turn of the Screw. *Modern Language Notes*. 56(3), 196-202.
- James, Henry (2006). *Daisy Miller & Other Stories*. Keith Carabine (Ed.). GB: Wordsworth Editions Limited.
- (2000). *The Turn of the Screw & The Aspern Papers*. Keith Carabine (Ed.). GB: Wordsworth Editions Limited.
- Jones, Alexander E (1959). Point of View in *The Turn of the Screw*. *PMLA*. 74(1), 112-122.
- Lauter, Paul, et al. (Eds.) (1998). *The Heath Anthology of American Literature*. (Vol. 2). Boston, USA: Houghton.
- Righelato, Pat (2006). Introduction. In Keith Carabine (Ed.), *Daisy Miller & Other Stories* (VIIXVI) GB: Wordsworth Editions Limited, 2006.
- Schrero, Elliot M (1981). Exposure in 'The Turn of the Screw'. *Modern Philology*. 78(3), 261-274.
- Stafford, William T. (1955). Henry James the American: Some Views of His Contemporaries.' *Twentieth Century Literature*. 1(2), 69-76.

Gendered Identities: Shakespeare's *Taming of the Shrew*

Cinsiyetlendirilmiş Kimlikler: Shakespeare'in *Hırçın Kız*'ı

Ela İPEK GÜNDÜZ*

Abstract

William Shakespeare's "Taming of the Shrew" questions the social world order that includes an exhibition of the Elizabethan norms including patriarchal authority. The subject matter of the play is a disputable topic that presents a depiction of the gender roles. The ambiguous point about Shakespeare's "Taming of the Shrew" is the issue whether the females are surrendered to the male hegemony or not in their love relations. Throughout the centuries, both the text and the performance of the play are evaluated in different ways by the critics, producers and directors. Almost all interpretations add different dimensions to this controversial aspect of the play. Caroline Byrne's 2016 Globe Theatre production will be evaluated before passing onto Shakespeare's own text since it is significant to evaluate how a contemporary female director handles this problematic issue of the "taming" theme in its re-presentation of the ongoing discussions about Shakespeare's portrayal of a "tamed shrew" in the contemporary perceptions. Then, the text will be examined in its depiction of the gendered identities.

Keywords: taming, Shakespeare, gender

Öz

William Shakespeare'in "Hırçın Kız" adlı oyunu, ataerkil otoriteyi içeren Elizabeth dönemi kaidelerinin sergilendiği sosyal dünyayı sorgular. Oyunun konusu, tartışmalı bir konu olan cinsiyet rollerinin tasviridir. Shakespeare'in "Hırçın Kız" oyununun belirsiz noktası, kadınların aşk ilişkilerinde erkek egemenliğine teslim olup olmaması ile ilgilidir. Yüzyıllar boyunca, oyunun hem metni hem de performansı eleştirmenler, yapımcılar ve yönetmenler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hemen hemen hepsi de oyunun bu tartışmalı yönüne farklı boyutlar katmışlardır. Shakespeare'in metnine geçmeden önce, Caroline Bryne'in 2016 Globe Tiyatrosu yorumu değerlendirilecektir: çünkü çağdaş bir kadın yönetmenin "evcilleştirme" denen bu problemlili konuyu, Shakespeare'in "evcilleştirilmiş şirret" tasvirinin yeniden sunumunu nasıl ele aldığını görmek oyunun güncel yorumları bağlamında önem arz eder. Daha sonra ise oyun metni cinsiyetlendirilmiş kimlikler bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: evcilleştirme, Shakespeare, cinsiyet

Introduction

William Shakespeare's works are mostly deciphered as literary entities questioning the social world order. The timelessness and universality of his plays are due to this fact of social regulations represented as the reminiscences of the past which have validity in present times. Louis Montrose deduces that Shakespeare's plays are criticisms about strict Elizabethan society: "Shakespeare's plays decentred [Elizabethan] doctrines [of providence, hierarchy, obedience] and demystified their claim to the status of divine and immutable truth" (Montrose, 1996, p. 49). In other words, Shakespeare implicitly criticises the authoritarian notions which dominate the society in Elizabethan times. "Taming of the Shrew" is a play in which classical audience/reader would think that an ideal society is created via its exhibition of the Elizabethan norms including patriarchal autonomy. The problematic depiction of the gender roles is at the forefront because it indirectly criticises gender perceptions of the society. This controversial issue makes the play timeless and attracts the interests of the contemporary readers/audiences. As Anne Blake claims: "it must be admitted that uneasiness about what are seen as the play's gender assumptions goes back a long way" (Blake, 2002, p. 242). The ambiguous point about Shakespeare's "Taming of the Shrew" is the issue whether the females are surrendered to the male hegemony or not in their love relations. From this aspect, both the text and the performance of the play are evaluated in different ways by the critics, producers and directors throughout the centuries:

* Dr. Öğr. Üyesi. Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, elaipek Gunduz@hotmail.com.

Garrick's ... version ["Catherine and Petruchio"], first performed in 1754, and its later derivatives, each aiming to suit the play to contemporary manners and attitudes, by rendering Petruchio more gentlemanly, and the play more polite, or at least even-handed, testify that 'Shakespeare's choice of farce ... to dramatize the clash of gender roles' has 'from the very beginning ... been disturbing as well as enjoyable'. With the passage of time, this challenging quality has seemed ever more troublesome. Productions either made the play thoroughly farcical, with additional slapstick, or softened it with sentiment ... (Blake, 2002, pp. 242-243)

Charles Marowitz's version of the play is very cruelly depicted, and the process of taming is regarded as a "technique of brainwashing." In his adaptation, "Katherina was subjected to various cruelties by her savage husband, culminating in anal rape. She uttered her speech of loyalty as a brain-washed automaton" ("The Taming of the Shrew-stage history", 2018).

Marowitz made his own version, in which scenes from Shakespeare, adapted and incorporating much new stage business - including the onstage rape of Katherina by Petruchio - alternate with a sequence of scenes presenting a contemporary parallel, in which a woman subjects a man to psychological torment. (Blake, 2002, p. 243)

As Rachel De Wachter points out, these different versions are due to the play's subject matter which deals with the problematic nature of gender perceptions represented blurredly in the play:

Phyllida Lloyd has cast only women in her 2016 production to caricature the brutality of men ... Caroline Byrne's 2016 Globe Theatre production presents a darkly violent relationship between the protagonists set against a desperate and brutal political backdrop, with references to the 1916 Easter rising suggesting a common cause between feminism and Irish nationalism. (De Wachter, 2016, p.1)

"Taming of the Shrew" productions on stage emphasise the notion of feminine subordination in Elizabethan patriarchal society but in different moods: sometimes ironically, sometimes harshly, and sometimes detachedly. Thus, the performances mostly differ in their emphasis of depicting the problematic gender representations of the play. As H. Crocker asserts:

...the problem of staging masculine empowerment through the reformation of feminine intransigence suggests that feminine tractability is a hard act to authenticate. Petruchio's challenge, in all versions of the story, is to animate a legitimate subject whose identity is incomprehensible... (Crocker, 2013, p.142)

Mostly in all versions, both the taming Petruchio (man) and the tamed Katherina (woman) remain as the problematic aspect of the play. Especially Katherina's shrewish behaviours both tie the love plot to the comic plot of the lower characters and cause laughter of the audience. In the BBC TV production Sarah Badel asserts: "[Katherina] has to go that far, she has to be extreme to justify what's said about her. She is impossible. She's driving them all mad" (Fenwick, 1984, p. 24). What is so striking about the play is; despite this dubious depiction of gender roles, due to its implications of mutual understanding, love, and respect between couples; "Taming of the Shrew" continues to attract the interests of the contemporary audience and producers. The latest Shakespeare Globe Production is a good example to show how an Irish female director transforms this classical work into a continuous reflection of male/female bondage. The latest Shakespeare Globe Production will be evaluated before passing onto Shakespeare's own text since it is significant to evaluate how a contemporary female director handles this problematic issue of the "taming" theme in its re-presentation of the the ongoing discussions about Shakespeare's exhibiton of a "tamed shrew."

The Latest Shakespeare Globe Production

Caroline Bryne's "The Taming of the Shrew" representing 1916s Ireland has been performed by Irish actors and actresses at Shakespeare's Globe in 2016 (Griffiths 1). There was a renewed interest of presenting the "Taming of the Shrew" in the Easter Rising of Irish people that granted certain privileges to women in 1916 ("The founding vision of the Irish Republic, expressed in the 1916 Proclamation, was feminist in nature. It declared universal

suffrage, which did not exist in Britain at the time, and guaranteed 'religious and civil liberty, equal rights and equal opportunities to all its citizens') ("Waking the Feminists Movement", 2007). After a century later, the 2016 version of the Globe changes the first and the second parts by offering an emphasis of the place of women in the society. The first part consists of comedy including "the battle of sexes" issue till the time when Kate and Petruchio remain alone after their wedding. Even in this part, there are some doubts about the social roles of women indicated by the evaluation of the actors and actresses in this new version that has feminist inspirations. The constructions of the complex gendered identities are staged in a blurred way. Through the music, actors and actresses' mimics and gestures, this interpretation of the play establishes a world that questions the existing norms. In the second part of this Globe version of the play because of Petruchio, the sensation aroused on the side of the audience becomes different. The setting which is Petruchio's house shows the hints how miserable their life will be: the decor includes the objects that have the colour gray and the music reinforces this misery and economic hardships: "The pipes sounded a long, low drone underscoring Petruchio's taming, while husband and wife sat opposite one another, he quietly explaining to her what she could or could not have" (Kirwan 1). Thus, in this second part, both Kate and the audience feel exhausted, hopeless and lonely. Yet, emphasising Kate's bitter words about the position of women (instead of Petruchio's last words in the play) is also another factor reinforcing the director's feminist hopes about Shakespearean world. Since in this version, it is seen that Kate rebels against the existing positioning of women in the society as the ones who should be "tamed." Especially, the end of the play suggests the idea that the shrew's surrendering to the domination to the authorities will not be an ideal end. Instead, her identity transformation is the notion that should be traced.

The ending of both the play itself and the 2016 performance at the Globe is problematical in the sense that despite having certain elements of comedy to be followed throughout the taming process of a woman through marriage, there are some blurred aspects of the play that lead the readers/audiences to speculate about the ultimate message that Shakespeare wants to put forward: should women surrender the orders of all men? Is it only about the Elizabethan times or a timeless issue to position women as the naughty side and expect them to be tamed through the mechanism of marriage? In the textual version, especially the final speech of Katherina that warns all women to obey the rules of their husbands was necessary for Elizabethan audience both to believe the romantic love Katherina and Petruchio had and to prove that this surrendering is the ultimate option for Katherina to continue her life as an obedient woman. Whereas the contemporary evaluations question this absolute surrender: "Caroline Byrne's 2016 Globe Theatre production powerfully addressed the complexities of this final speech. A kneeling, seemingly cowed Katherina, who has suffered deeply in this more dark than funny production, pulls Petruchio down to her level just at the point where he seems to be about to raise her up" (De Wachter, 2016, p.10). Both as a reminder of Irish women's independence movement and to celebrate 400. birthday of Shakespeare (as one of the masters who is able to reach the essence of humanity), the director emphasises the most irritating aspect of the play that is expected to produce laughter which instead leads the audience to think about the disgusting side of "taming" someone. There are some elements creating the comic effect especially in the first part, but weird behaviours of Katherina and her appearance (her skeleton dress for instance) indicates the fact that there is something ambiguous/unexpected in her process of surrender. Both in the text and the performance, taming process reveals an identity conflict in Katherina. In the text, she seems to be dominated by the male authority whereas in the performance, she continues to struggle till the end.

This latest Globe version is important in the sense that although there is a seemingly accepted notion of becoming the ideal female figure as a result of a male figure's ability of "taming" (so everything is apt to the expectations of the society); it is disputable whether in twenty-first century mentality, this kind of surrender of a female figure would be accepted or not. Thus, Byrne's production exhibits the original text but through stage mechanisms, questions the accepted gender norms (which I think buried beneath Shakespeare's lines but disturbing the readers). Especially, Katherina's last speech is not an utterance of her indulgence to Petruchio's authority but denying that kind of a world view which is emphasised by her mimics, gestures, song and the décor positioning her in the ditch. As Crocker mentions, "Katherina must learn to act in a passive manner to separate her identity from that of the shrew, a process that is apparently neither as comforting nor as simple ... taming a shrew is one thing but that a shrew tamed is quite a different matter altogether" (Crocker, 2013, p.142). Thus, the audience leave the stage with a relief of at least witnessing Katherina's resistance to this cruelty of the act of "taming." The disputable aspects of Shakespeare's play will further add layers to this representation of the "shrew" issue.

"Taming of the Shrew"

In "Taming of the Shrew" Shakespeare uses some elements of farce intersected with the verbal comedy of the play. The misogynistic subject matter of the play is carried to the stage especially through the farcical behaviours of the actors. In this way, the serious issue of gender discrimination beneath the surface is deciphered via laughter produced by farcical comedy. As Ann Blake asserts:

It will by now be apparent that this defence of the pleasures of farce, of not especially 'thoughtful laughter', sidesteps the arguments of those who find it impossible to laugh at this play at all. For them, the situation of Petruchio's taming of Katherine is distasteful, indeed offensive, and this is made worse when Kate's last speech is taken as Shakespeare, or the play, advocating a notion of marriage based on the wife's submission. (Blake, 2002, p. 242)

The beginning of the play is significant in its treatment of the "common" characters introduced as the ones producing laughter that includes a feature of Shakespearean comedy which is "a transformation of self-discovery brought about by deception, disguise or confusion" (Blake, 2002, p.246). In this induction part, a rascal named Sly and a Lord (who is pretending to accept Sly as a Lord) are introduced. For this aim, Lord demands his servant Bartolomew to be his wife by using the method of intentional disguise. This comic effect created by Sly's farcical gestures and behaviours will be related to Katherina's shrewish behaviours (that carries the miseries of womanhood) in the development part. Only through disguises practised by changing of the clothes, the marginalised characters find the opportunity to reach the social roles they want to perform. Both identities and gender perceptions in the society depend on other people's positioning individuals. The identity conflict of Sly reinforces the idea that as a representative of lower class, he has a marginalised position in the society like Katherina. Also Sly's status as a lower class male reinforces Katherina's being excluded from the society via the word 'shrew.' As

Lynda Boose explains: "[Shrew as] transposed from [its] origin as contemptuous expressions for lower-class males into term that gendered such hostility, displacing it away from the threat of male class revolt which remained real throughout the era and redirecting it at women" (Boose, 1994, p.222). The term emphasises the marginality/exclusion of lower class people and females. By asking; "Am I not Christopher Sly?" (Shakespeare, 1996, p.330), he states his identity. Then, after hearing the others' reactions to him as a lord, he starts to believe that he must be in a dream. After they define him as: "Thou art a lord, and nothing but a lord" (Shakespeare, 1996, p.331), he regrets his true identity and accepts the dream-identity worn to him:

Sly:

Upon my life, I am a lord indeed,

And not a tinker nor Christephero Sly" (Shakespeare, 1996, p.331).

Sly experiences a kind of mistaken identity, he forgets about his own identity and transforms into someone else which is used as a mechanism that reminds the readers of the existential anxieties of all human beings. Sly's acting as a patriarch who wants to have absolute control over his supposed wife is a foreshadowing idea indicating the patriarchal structure of the Elizabethan times. This identity conflict due to class and gender transgression exhibits the troublesome social order.

Shakespeare uses the theatrical device "play within the play" to bring Sly into the dream world. The actors' play is set in a place called Padua which is the dream place for all the characters/actors. Lucentio and his servant Tranio are introduced who are outsiders and it is expressed that Lucentio's implicit aim is to find the romantic love that suits him. Therefore, they decide to change their clothes and disguise their real identity (like a continuation of identity changing of Sly). The frame play both serves to the aim of entertaining the audience by exhibiting the comical elements performed by the lower class people and reinforces the identity conflicts of the lower class people and women (as the ignored groups of those times). They do not have any place in the society, they are invisible.

The complication of the play starts with Baptista's declaration of his decision that his younger daughter Bianca could not marry before her older sister Katherina marries. The difficulty in the plot is revealed by this declaration and it turns out to be a more complicated issue because all the suitors have the desire to flirt with Bianca (who is the typical feudal woman representing submissiveness). Even this decision of Baptista reinforces the idea that patriarchal attitudes serve to the needs of the patriarchs (men). For Coppelia Kahn like all other men in those times, Baptista sees his own daughter as commodity: "Baptista is determined not to marry the sought-after Bianca until he gets an offer for the unpopular Kate, not for the sake of conforming to the hierarchy of age as his opening words imply, but out of a merchant's desire to sell all the goods in his warehouse." (Kahn, 1977, p.87). Throughout the beginning, it is implied that Bianca and Katherina are totally opposite figures. Germaine Greer explains this opposition of Bianca and Katherina as:

In *The Taming of the Shrew* Shakespeare contrasted two types in order to present a theory of marriage which is demonstrated by the explicit valuation of both kinds of wooing in the last scene. Kate is a woman striving for her own existence in a world where she is a stale, a decoy to be bid for against her sister's higher market value, so she opts out by becoming unmanageable, a scold. Bianca has found the women's way of guile and feigned gentleness to pay better dividends: she woos for herself under false colours, manipulating her father and her suitors in a perilous game which could end in her ruin. Kate courts ruin in a different way, but she has the uncommon good fortune to find Petruchio who is man enough to know what he wants and how to get it. (Greer, 2008, p.234)

We mostly laugh at the exaggerated shrewish behaviours of Katherina (as also in the case of Sly), but this laughter is because of the criticism of the society indicating the fact that people like her are not preferable. Thus, the only way for Kate to cope with the expectations of the patriarchal norms and expectations of the society is to change herself. On the other side, Bianca shows her "seemingly" obedient nature by her "silence" and limited speech:

Bianca:

Sister, content you in my discontent.

Sir, to your pleasure humbly I subscribe.

My books and my instruments shall be my company,

On them to look and practise by myself. (Shakespeare, 1996, p.333)

As opposed to Bianca's seemingly submissive behaviours, Katherina is famous for her shrewish behaviours and nobody wants to marry her. In reality, she is very natural, honest and forthright but in the society to attract male suitors; women should behave in such a way to show that they are totally obedient and submissive. As Elisabeth Hutcheon asserts, nobody understands her and vice versa: "Katherina is also incomprehensible to Bianca and even to the audience ... Katherine demands to know which of her suitors Bianca prefers" Hortensio criticises Katherina as an "outspoken woman, she must consort with the devil; she must be a witch" (Hutcheon 323). Patriarchal society thinks that she is a shrew: "Katherina becomes the ideological figure of a shrew, whose only function is to manifest the reality of their primary fantasy – the ideal of female virtue associated with Bianca" (Crocker, 2013, p.145).

Katherina:

I pray you sir, is it your will

To make a stale of me among these mates? (Shakespeare, 1996, p.332)

The dominant male gaze establishes this opposition of the two sisters by comparing them and defining them with labels: obedient, quiet, submissive or harsh, shrewish. This contradiction is one of the most appealing aspects of the play attracting the twenty first century audiences in its potential of questioning the stereotypical gender formation of the females. It is also a crucial point that even Katherina's own father does not protect her and Bianca's suitors want to punish her because she is only an obstacle which should be got rid of. As Hortensio declares:

Hortensio:

Mates, maid! How mean you that? No mates for you,

Unless you were of gentler, milder mould. (Shakespeare, 1996, p.332)

Both Bianca and her suitors explicitly, Katherina and her father implicitly show that they have problems about the issue of marriage. Each of these suitors wants to marry up with the rich man's submissive daughter to obtain an unproblematic marriage. On the other side, Katherina's shrewish behaviours are the main reasons of the possible marriage proposals to her and also delay Bianca's marriage. Also, the society and the father's desire to blame and punish Katherina for being an obstacle for Bianca's marriage is the other crucial reason for the play to develop its plot.

When Baptista says that he is in search of teachers for the education of Bianca, Hortensio and Lucentio decide to use disguise to attract Bianca and win her heart at least. The first subplot (Lucentio-Bianca plot) is introduced by Lucentio's decision to disguise himself as a teacher to Bianca: the double intentional disguise is made by Tranio's acting as Lucentio who is the son of a wealthy man and Lucentio's disguising himself as Cambio. Because they are outsiders in the society, their job seems easier. Meanwhile, Sly and the disguised Bartolomew are watching the play; within this structure the actors are two times disguised. Both the characters and Sly are moving to the dream place: Padua. In Act One Scene Two, the space is again Padua which is a public space. The second sub-plot (called Petruchio-Katherina or the taming plot) starts by Petruchio's arrival to Padua to visit his friend Hortensio to find job and wife. Hortensio recommends him Katherina but warns him about her shrewish behaviours. Yet, Petruchio agrees to meet her. Through the development of these two subplots, it could be seen that the potential of the romantic love is established: firstly, by Katherina and Petruchio love; secondly, by Gremio, Hortensio or Lucentio and Bianca love. Yet, these possible love relations most probably have a relation to monetary reasons. All these disguises are funny including comedy elements but at the same time due to the very manipulative power of both sexes including taming of a girl, it is disgusting.

In the play, it is revealed that on the surface, Bianca seems submissive and Katherina is shrewish. Actually, the reasons of Katherina's shrewish behaviours are the society's disapproval of her (because of her direct and natural speeches) and approval of the seemingly obedient Bianca. She is also aware of the fact that society privileges male's desires and she is against these unjust patronising attitudes of men over women. Katherina declares to her father:

Her silence flouts me, and I'll be revenged
 ...
 What, will you not suffer me? Nay, now I see
 She is your treasure; she must have a husband;
 I must dance barefoot on her wedding-day,
 And, for your love to her, lead apes in hell. (Shakespeare, 1996, p.338)

Petruchio (as the part of the plan), introduces himself as a candidate to marry Katherina and Baptista accepts his offer after they speculate and agree on the dowry issue. This scene continues with the witty dialogues of Katherina and Petruchio through which Petruchio by using verbal irony praises her beauty, intelligence and virtues as a submissive girl.

Petruchio:
 ... You are called plain Kate,
 And bonny Kate, and sometimes Kate the curst;
 But, Kate, the prettiest Kate in Christendom,
 Kate of Kate-Hall, my super-dainty Kate,
 ...
 Hearing thy mildness praised in every town,
 Thy virtues spoke of, and thy beauty sounded
 (Shakespeare, 1996, p.339)

In this private conversation, it is interesting that unlike other males in the play who are all the time blaming Katherina for her aggressive behaviours and harsh speeches, Petruchio defines her with the opposite words which are reminding the probable milder sides of Katherina. This is the beginning of her taming process: she is defined by a new language and by a male suitor. This is also the beginning of the "Taming" plot. Petruchio and Katherina are engaged with the permission of her father Baptista.

The real personality of Bianca (as the opposite of the society's labelling her as submissive) is depicted as a false description during the courses with Lucentio and Hortensio. She is at least capable of deciding for her own. She says:

Bianca:
 Why, gentlemen, you do me double wrong,
 To strive for that which resteth in my choice:
 I am no breeching scholar in the schools;
 I'll not be tied to hours nor' pointed times,
 But learn my lessons as I please myself. (Shakespeare, 1996, p.338)

There remains no way for the two gentlemen to obey the girl's decision which is an indication of showing her decisiveness and not being shy at all. Shakespeare indirectly reveals the idea

that superficial evaluations of individuals may mislead people, because nobody will really know about the inner realities of people until they have a chance to have closer relations.

After Petruchio and Katherina marry, the space is changed to Petruchio's house and the power mechanism changes. Katherina and Petruchio are in his house in which the space serves for his taming plan. As an Elizabethian patriarch who is the head of a household, his actions of taming his wife are not wrong due to the zeitgeist of the era. In his soliloquy, he confesses that in order to tame her, he will not permit her nourishment and sleep:

Thus have I policitly begun my reign,
 And 'tis my hope to end successfully.
 My falcon is now sharp, and passing empty;
 And, till she stoop, she must not be full-gorged,
 ...
 He that knows better how to tame a shrew,
 Now let him speak: 'tis charity to shew. (Shakespeare, 1996, p.348)

In this speech, Petruchio admits that he will tame his "falcon" like a "falconer" by keeping her hungry and sleepless until she becomes exhausted to resist. In the end of his speech, he confesses that this is the only way that he knows to tame a shrewish and stubborn wife. This process of taming is one of the other problematic aspects of the play: on the surface a man's taming a woman as if she is an animal seems very cruel. This cruelty is also stemming from Petruchio's informing everyone about his intentions and ignoring Katherina's ideas. This aspect of the play is one of the most crucial ideas that pave the way to the reconsideration of gender roles in contemporary society.

The disguises of Hortensio as a teacher and his real identity are revealed after seeing Bianca's kiss of Lucentio. Bianca, who is seen as a submissive girl especially in the beginning of the play, is now freely flirting with Lucentio by kissing him. On the other hand, in the previous scene it is seen that Katherina is submissively surrendered to her shrewish husband. She seems totally tamed in appearance. In reality, the foundation of the mutual understanding of the couple is laid. Therefore, it could be deduced that appearances may mislead people and even feudal girls may differ in their essences. These instances remain unimportant in 2016 Globe performance, since Katherina and Petruchio's relation is more important in evaluating gender perception.

Taming (Petruchio-Katherina) plot and Lucentio-Bianca plot are associated to the moment when a resolution revealing the true identities is evoked by the arrival of the real Vincentio to the dream place Padua. At that moment, everything is mixed up and no solution is in view. Towards the end of the scene, Bianca and Lucentio reveal the truths after they get married.

Lucentio:
 Here's Lucentio,
 Right son unto the right Vincentio;
 That have by marriage made thy daughter mine,
 While counterfeit supposes blear'd thine eyne.
 Bianca:
 Cambio is changed into Lucentio. (Shakespeare, 1996, p.355)

As a result of these confessions, true identities of the characters are revealed and reconciliation is achieved in Bianca-Lucentio plot. By exhibiting expected codes of behaviours in their marriage, they exemplify the fulfilled demands of the society. After the reconciliation including three marriages indicating regeneration for these couples, all these people decide to celebrate it with comus. Within this comus scene, the three husbands want to bet about whose wife is more obedient and surprisingly the winner becomes Petruchio because of Katherina's unbelievable transformation. When Hortensio, Lucentio and Petruchio call their wives, only Katherina comes as the "tamed" woman and she teaches the others how to be the obedient wife in her "obedience speech":

Katherina:

Thy husband is thy lord, thy life, thy keeper,
Thy head, thy sovereign; one that cares for thee,
To painful labor both by sea and land,
To watch the night in storms, the day in cold,

...

Whilst thou li'st warm at home, secure and safe;
But love, fair looks, and true obedience,-

Too little payment for so great a debt

...

They they are bound to serve, love, and obey. (Shakespeare, 1996, p.358)

This obedience speech could be regarded as the reconciliation and happy end of the taming plot: within the society people see that the shrew is tamed and she is even more submissive than the other women. Despite the fact that Katherina "appeals for freedom of speech ... [she] must learn to speak the way Petruchio wants her to in order for him to acknowledge the meaning of what she says. In a sense, Katherina is speaking another language" (Hutcheon 327). It may also be regarded as a happy end for Petruchio and Katherina because they understand each other and their mutual love/affection continues. Yet, the readers and spectators have doubts in their minds: is it really a happy ending? For the contemporary audience, this kind of a feminine surrender would not be preferable, so in modern versions of the performances, Kate's speech is used ironically through intonation, gestures or mimics of the actresses. Holly Crocker argues that: "Katherine's behaviour outstrips any expectations Petruchio could have devised for her; she does not only what he says but reaches beyond what he says, thus demonstrating the failures inherent in the categorical system of identity" (Crocker 155). From this perspective, I think the emphasis is on focusing on the delusions of the surface realities of people and their relations; instead if a person finds his/her true identity, s/he can also reach good relations. Despite people's focusing on the harsh taming process, it may be a better idea to reveal the authenticity of the love Petruchio and Katherina have.

Katherina and Bianca achieve full transformation within marriages. While Katherina reveals her change from a shrewish girl to an obedient feudal wife, Bianca shows that she is not at all the typical obedient wife. She says to her husband Lucentio: "Fie, what a foolish duty call you this?... The more fool you, for laying on my duty" (Shakespeare, 1996, p.358). In this transformation, she proves the fact that before marriage young girls should be both attractive and appealing to the suitors however when they become married women they should have changed and adopt themselves to this position. Therefore, in the end the two sisters prove to be the opposites. Ironically, the seemingly tamed/submissive one Bianca begins to be shrewish. Therefore, it is seen that appearances may be misleading. 2016 Globe production subverts this idea by showing Katherina's speech in a deluded way, she doesn't seem happy.

The question is whether Shakespeare wanted to present the transformation of an intelligent girl into an obedient wife (a shrew should be tamed!) or not.

The Taming of the Shrew has often been read and acted as a wife-humiliating farce... Yet, it is not so at all. True, it is based on the medieval conception of the obedience owed by a wife to her wedded lord, a conception generously and charmingly asserted by Katherina at the end. But it is a total misconception to suppose that she has been bludgeoned into it. (Tillyard, 1992, p.80)

Actually, this transformation is a willing one. Katherina consciously chooses to behave in a different way. Still, there is a debate whether this issue of “taming” is a cruel act of patriarchy or a transformation process that Kate is involved. As John J. Bean asserts there is:

the emergence of a humanised heroine against the background of depersonalising farce ... Since farce treats persons as if they lacked the sensitivities of an inward self, that genre is appropriate to a view of marriage in which the wife is mainly the husband’s chattel. But Shakespeare’s romantic comedy is concerned with the discovery the inward self, with love as personal, and hence with the relationship of lovers who face together the problem of reconciling liberty and commitment in marriage. (Bean 66)

In reality she knows that Petruchio loves her and he is true to her. His frankness attracts her in a society full of hypocrites. Furthermore, she admires Petruchio’s living his true self and she responds his love with her new identity. The “obedience speech” is like an act performed for the society to show that she is a submissive feudal wife. She knows that in reality Petruchio does not need this. In the contemporary Globe version, this obedience speech is not depicted as something peaceful within a marriage; instead, that kind of surrender is problematic in its essence. The underlined (and implied) message of both the text and the performance may be the necessity of finding the lost identities of women that could be regained through self-realizations. As Kahn underlines about the ambiguity of Kate’s “being tamed”: “[Petruchio] is [seen as] Kate’s saviour, the wise man who guides her to a better and truer self, or a clever doctor following homeopathic medicine. They have missed the greatest irony of the play... this play satirizes not woman herself in the person of the shrew, but male attitudes toward women” (Kahn 86). Thus, Petruchio as a male figure is significant.

All in all, Shakespeare’s “Taming of the Shrew” continues to appeal the tastes of the readers/ audiences via its disputable subject matter. 2016 Globe version, reminds the gendered identities of both men and women in Shakespeare’s time which proves the fact that they are timeless. Despite the play’s patriarchal attitude in reflecting the gender relations that seems ambiguous, probable Shakespearean criticism of people’s evaluating each other through “on the surface” realities is the point that created the blurred aspect. Through ironies, romantic comedy and sometimes farcical elements; Shakespeare exhibits the discrepancy between the surface and the reality. Bryne was also successful both to play with the idea of the significance of finding one’s identity and to remind the audience this may not be the result of the “tamers” instead the “tamed” women would find their own authentic identity. Still, the ambiguities of the play will continue to be evaluated since the true nature of the male and the female has not been totally found yet.

References

- Bean, J. C. (1980). “Comic structure and the humanising of Kate in *The Taming of Shrew*.” *The Woman’s Part: Feminist Criticism of Shakespeare*, 65-78: Urbana: University of Illinois.
- Blake, A. (2002). “*The Taming of the Shrew*: making fun of Katherina.” *The Cambridge Quarterly*, 31(3), 237-252.
- Boose, L. E. (1994). “The Taming of the Shrew, good husbandry, and enclosure.” Russ McDonald (Ed.), *Shakespeare Reread: The Texts in New Contexts*: 193-225: Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

- Crocker, H. (2003). "Affective resistance: performing passivity and playing a-part in the *Taming of the Shrew*." *Shakespeare Quarterly*, 54 (2), 142.
- De Wachter, R. (2016). *Power and gender in "The Taming of the Shrew"*. 15.11.2017. <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/power-and-gender-in-the-taming-of-the-shrew>.
- Fenwick, H. (1984). "The Production." *BBC-TV Shakespeare: Taming of the Shrew*.
- Greer, G. (2008). *The female eunuch*. London: Harper Collins.
- Griffiths, C. Theatre Review: The Taming of the Shrew, Shakespeare's Globe, 2016. (2017, October 15). Retrieved from https://www.academia.edu/28188998/Theatre_Review_The_Taming_of_the_Shrew_Shakespeares_Globe_2016
- Hutcheon, E. (2001). "From shrew to subject: Petruchio's humanist education of Katherine in *The Taming of the Shrew*." *Comparative Drama*, 45(4), 315-337.
- Kahn, C. (1977). "*Taming of the Shrew*: Shakespeare's mirror of marriage. Arlyn Diamond and Lee R. Edwards (Eds), *The authority of experience: essays in feminist criticism*. Amherst: University of Massachusetts, 84-100.
- Kirwan, P. "The Taming of the Shrew at Shakespeare's Globe." (2016, May 17). Retrieved from <http://blogs.nottingham.ac.uk/bardathon/2016/05/17/the-taming-of-the-shrew-shakespeares-globe-2/#comments>
- Montrose, L. (1996). Shakespeare, the stage, and the state. *SubStance* 25(80), 46-67.
- Shakespeare, W. (1996). Taming of the Shrew. *The complete works of William Shakespeare*. London: Wordsworth Editions, 329-358.
- Taming of the Shrew. (2018, January 05). Retrieved from <https://www.rsc.org.uk/the-taming-of-the-shrew/about-the-play/stage-history>
- Tillyard, E.M. (1992). *W. Shakespeare's early comedies*. London: Athlone Press.
- (1975). *The shrew: freely adapted from Shakespeare's The Taming of the Shrew*. London: 20.
- Waking the feminists. (2017, November 17). Retrieved from <http://www.thehippocollective.com/2015/11/27/waking-the-feminists/>
-

“[Bolingbroke] weighs [Richard] down”¹: The Idea of Perfect Monarch in *Richard II*²

“Bolingbroke Karşısında Richard Güçsüz Kalıyor”: *II. Richard* Oyununda Kusursuz Hükümdar Düşüncesi

Emine Seda ÇAĞLAYAN MAZANOĞLU*

Abstract

In his history plays Shakespeare presents the idea of perfect monarch who achieves to unite the nation regardless of class distinctions, and demonstrates that if a sovereign violates the laws and disregards common consent, s/he fails to exercise justice, and consequently establishes despotic rule. Hence, the aim of this article is to argue that in *Richard II* Shakespeare puts forth the distinction between a perfect monarch and a tyrant through the comparison of Richard II, the legitimate king, and Bolingbroke, who accedes as King Henry IV after he usurps the throne. Richard is presented as an unjust king who violates the laws and customs, suppresses his people through illegal monetary practices, empowers insufficient counsellors, and loses the love and support of the noblemen and the common men; whereas, Bolingbroke is portrayed as an effective sovereign as he respects the laws and customs, fights injustice and gains the admiration of the nobility and the commoners. Therefore, it will be argued that as Shakespeare presents, being law-abiding and protecting the rights of the people are the qualities of an ideal ruler while flouting the laws and dispossessing the people are the features of an ineffective and a despotic monarch. Accordingly, it will also be demonstrated that through the medieval English history and politics Shakespeare refers to the idea of perfect monarch in the Elizabethan era. He refers to Elizabeth I's abuse of her sovereign authority to entrust her favourites with authority and to suppress her people by corrupt financial practices.

Keywords: William Shakespeare, Perfect Monarch, Power, the Elizabethan Era

Öz

Shakespeare, tarihi oyunlarında sınıf farkı gözetmeksizin ulusu birleştirmeyi başaran mükemmel kralı sunar ve hükümdarın yasalara karşı gelmesi ve ortak rızayı dikkate almaması durumunda adaleti sağlayamadığını ve despot bir yönetim sürdürdüğünü gösterir. Bu sebeple, bu makalenin amacı, Shakespeare'in, *II. Richard* oyununda meşru bir hükümdar olan Kral 2. Richard'ı ve tahtı ele geçirecek Kral 4. Henry olan Bolingbroke'u karşılaştırarak mükemmel kral ile zorba hükümdar arasındaki farklılıkları ortaya koyduğunu göstermektir. 2. Richard, yasaları ve gelenekleri yok sayan, usulsüz mali uygulamalarla halka zulmeden, yetersiz danışmanlara yetki veren ve soylu sınıfla birlikte halkın da sevgisini ve desteğini kaybeden adaletsiz bir kral olarak anlatılırken, Bolingbroke, kanunlara ve adetlere saygı gösteren, haksızlıklarla savaşan ve hem soyluların hem orta sınıfın takdirini kazanan etkili bir yönetici olarak tasvir edilir. Shakespeare, yasalara saygılı olmanın ve insanların haklarını korumanın ideal hükümdarın özellikleri olduğunu gösterirken, yasaları tanımamanın ve halkın malına el koymanın güçsüz ve zorba bir yöneticinin özellikleri olduğunu ortaya koyar. Buna bağlı olarak, Shakespeare'in, ortaçağ İngiliz tarihini ve politikasını, Elizabeth döneminde kusursuz hükümdar düşüncesine atıfta bulunmak için kullandığı ortaya konacaktır. Shakespeare, Kraliçe 1. Elizabeth'in gözdelelerine yetki vermesine ve halkı kötü mali uygulamalarla ezerek gücünü kötüye kullanmasına gönderme yapar.

Anahtar Kelimeler: William Shakespeare, Kusursuz Hükümdar, Güç, Elizabeth Dönemi

Introduction

Shakespeare's *Richard II* deals with the deposition of a rightful king, Richard II, who ruled England between 1377 and 1399. He was deposed by Henry Bolingbroke, Duke of Hereford, who was banished by Richard, and whose right to inherit the estates of John of Gaunt, Duke of Lancaster, was violated. Bolingbroke raised a rebellion with the support of the nobles, usurped his cousin's throne, and became King Henry IV in 1399 (Bevan, 1994, p. 51-67). In this sense, *Richard II* displays not only the dethronement of a legitimate king and his death due to his crimes and follies but also Bolingbroke's political rise as the new monarch. Richard II is the legitimate king with divine right to rule; however, he acts as a weak ruler who abuses power by privileging the authority of the monarch over the authority of the law and fails to exercise justice, which prevents him from having a just government. On the other

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, emineseda.caglayan@hacettepe.edu.tr

hand, Bolingbroke takes the throne as a stronger and more efficient sovereign as he acts lawfully and has the support of the whole English nation as an ideal ruler. Hence, as Robert Jones (1991) states, the play "dramatizes the forcible replacement of an ineffectual king [...] by an apparently abler leader" (p. 69). For Edward Dowden (1879), "[t]he interest of the play centres in [...] the personal contrast between the falling and rising kings, and the political action of each [...]" (p. 89). In this respect, one of the main concerns of the play is kingship and its requirements. In other words, what it means to be a king, the relationship between the king and his people, and the plight of the country that is weakly governed are the issues that are problematised in the play.

The aim of this article is to argue that Shakespeare presents the features of a bad ruler and the qualities of an ideal monarch through the characters of Richard II and Bolingbroke, respectively, in *Richard II*. He compares the ways that the two men regard the use of power in order to demonstrate that Richard II who abuses laws and customs by an autocratic rule, and consequently fails to exercise justice and loses the support of the nation is a weak monarch while Bolingbroke who is determined to enforce the law and claims his rights, which makes him have the support of the commoners and the nobility by his righteous rebellion, is presented as an ideal ruler. In this sense, it will be emphasised that Shakespeare analyses the characters of Richard and Bolingbroke, "the weak king who could not rule, and the strong king who pressed him from his place" (Dowden, 1998, p. 248), and presents what happens if the royal authority is misused and lost due to illicit acts, and what happens if it is promoted by justice and good government. It will also be argued that Shakespeare associates the past and the present in *Richard II* and interprets the issues of his time by the exemplarity of the past. In a sense, he draws an analogy between King Richard II's rule and Queen Elizabeth I's reign (1558-1603), and refers to Elizabeth's competence as an ideal monarch through the presentation of the features of both an ineffective ruler and an efficient sovereign. He shows that there are similarities between Richard and Elizabeth in terms of empowering their favourite nobles and their monetary practices, which makes both monarchs weak. In this respect, first, the common mistakes, replacing the wise counsellors with idle advisers, and oppressing the commoners and the nobles by imposing financial obligations, of Richard II and Elizabeth I will be put forth within the historical and political background. Then, in the play Richard's violation of the feudal customs and the law of inheritance, his failure to choose good counsellors, and his violation of monetary customs will be presented while Bolingbroke's demanding justice and struggle to end Richard's dictatorial rule will be put forth. In this sense, the attitudes of the noblemen and the commoners to Richard and Bolingbroke will be analysed. Last, the gardeners' comparison between Richard and Bolingbroke with regard to the features of a perfect monarch will be dealt with.

Elizabeth I as the Political Reflection of Richard II

In the 1580s and 1590s, comparisons were made between Richard II and Elizabeth I, who was accused of the same follies as those of Richard through the greater part of her reign. So, as in Pearlman's words (1992), *Richard II* displays that "the fall of King Richard has contemporary application" (p. 82), and mirrors the problem of misgovernment which existed during Elizabeth's rule. In other words, the history of Richard's reign had allusions to Elizabeth and her court. As Lily Campbell (1964) also emphasises, "in the play Shakespeare reiterated the charges against Richard that had been so often laid at Queen Elizabeth's door" (p. 211). Richard was criticised for privileging his favourites and letting them have significant influence over affairs of state though they were not experienced. Particularly, in the mid-1390s, the wise councillors were replaced by the ones who were "not insufficiently qualified by status, age, learning, and experience" because they readily agreed to Richard's authoritative rule as long as it served their interest (Goodman, 2008, p. 73). Unlike Edward III

who fairly bestowed honours to the nobility, Richard created knights, earls and dukes without the consent of the Parliament and by violating the established norms of the nobility, which was particularly seen in his promotions of 1385-87. He bestowed new titles to the Earl of Cambridge, the Earl of Buckingham and Robert de Vere, which provoked discontent among the nobles and the members of the Parliament as the high positions were occupied by men who were inexperienced in warfare (Given-Wilson, 2008, p. 117-118). Richard particularly favoured Robert de Vere, “Earl of Oxford, hereditary Great Chamberlain at Court, and five years Richard’s senior” (Bevan, 1994, p. 6). Though he was not qualified to guide Richard in politics, he was promoted as Marquis of Dublin in 1385, then 1st Duke of Ireland, which offended the opponents of the king (Bevan, 1994, p. 12). Furthermore, Richard antagonised the nobles as he “had redistributed their estates and local power into the hands of a group of newly created dukes dependent on and loyal to him” (Pollard, 2000, p. 20). Just like Richard II, Elizabeth I was accused of being dominated by her favourites and neglecting the good counsel of the trusty advisers who were experienced in state affairs. Elizabeth surrendered the affairs to Robert Dudley, who was the son of the Duke of Northumberland and was thought to have an intimacy with the Queen. Sir Christopher Hatton was another courtier who was first made a gentleman-pensioner and then appointed to the Office of the Lord of Chamberlain although he was not a lawyer. The accusation that Elizabeth gave her favourites undue power was also repeated in regard to Sir Francis Walsingham and Robert Cecil (Campbell, 1964, p. 174-175). As Chris Given-Wilson (2008) notes, “Richard’s attempts to manipulate the property market on his followers’ behalf provide a further reason for suspicion between king and magnates” (p. 120). Richard disregarded the principles of wardship and confiscated the lands of Bolingbroke which he inherited from his father, John of Gaunt. Moreover, he rewarded his favourites like William Scrope and Edward Earl of Rutland with the lands he appropriated from the nobles (Given-Wilson, 2008, p. 120-123). Besides seizing the lands of the nobility, Richard violated the monetary customs in order to raise fund for his personal expenses, which received criticism from the public (Ormrod, 2008, p. 183). In Ormrod’s words (2008), “[...] ‘public’ funds were being squandered, as never before, on the ‘private’ extravagances of the court” (p. 184), and “[...] the system was becoming severely strained and could certainly not sustain either the king’s military commitments in Ireland or even his escalating expenditure on diplomacy without injections of extraordinary direct taxation” (p. 183). Though the people were not willing to pay extra taxes during peacetime, Richard obliged them to provide financial support so that he could maintain the royal extravagance (Barron, 2008, p. 136-139). As Caroline Barron (2008) explains, “in the first ten years of Richard’s reign the expenditure was much the same at 3,170 pounds per annum. However, in the period of Richard’s personal rule, from 1390, the average spending rose to nearly 10,000 pounds per annum” (p. 139-140). Elizabeth was also sharply criticised for not being able to administer the national funds. She was accused of making huge debts and imposing high taxes on people to finance the wars. She fought in Ireland, armed against the Spaniards, and aided the French and the Dutch but this cost Elizabeth much treasure and she “leased out her kingdom” (Campbell, 1964, p. 200). The financial impositions of the monarch to supply funds for military expenditures created social unrest. Though assessment met only a small part of the monetary demands of the nation, it was still felt to be burdensome as the common men were not wealthy and suffered as they were obliged to pay grievous taxes. Moreover, the richest inhabitants were forced to sell their assets to meet the tax demands (Doran, 2000, p. 7).

Moreover, Shakespeare’s *Richard II*, which was written in 1594 and published in quarto format in 1597 (Dowden, 1879, p. 87;88), was used by the supporters of the Earl of Essex in the failed Essex Rebellion, and hence it relates to the politics of the Elizabethan era. Robert Devereux, the second Earl of Essex, disappointed Elizabeth with his disobedience and failure during the Irish expedition (Rowse, 1977, p. 78), and raised rebellion against Elizabeth

in 1601 (Levin, 2002, p. 102). The supporters of Essex involved Shakespeare and his theatre company in the revolt as they asked them to perform *Richard II* at the Globe on the eve of the rebellion in order to win the support of the Londoners which they failed to gain (Parsons and Mason, 1925, p. 16). Hence, as Campbell (1964) states, the play "was used by Essex's friends as a curtain-raiser to his rebellion" (p. 189). The play was also performed before Elizabeth at Whitehall Palace on the eve of Essex's execution (Frye, 1925, n.p.). Hence, a parallel may be drawn between Essex's revolt and the play, which "dramatizes the deposition and murder of the last King of England whose claim to legitimacy rested on divine right" (Hodgdon, 1991, p. 129). The conflict between Richard and Bolingbroke in the play was interpreted by both the monarch and the rebels as the reflection of the conflict between Elizabeth and Essex. As Campbell (1964) discusses, "the crowning recognition of the historical parallel came from Elizabeth herself" (p. 191) as she identified herself with the fallen king when she faced the insurrection. In this regard, "[a]t the time of Essex's execution she complains that 'this tragedy had been played 40 times in open streets and houses,' and she carried her self-identification with the title character so far as to exclaim: 'I am Richard II, know ye not that?'" (Kantorowicz, 1973, p. 183). In other words, Elizabeth saw herself in Shakespeare's portrayal of a legitimate king who is opposed by one of his powerful subjects and eventually deposed. Dowden (1879) points to the association between Richard and Elizabeth as he notes that in the third edition of the play which was published in 1608 some lines were added in Act IV, scene i. The lines, which referred to the dethronement of Richard and probably belonged to the original version of the play, had been omitted in order not to offend Elizabeth whose kingship was also threatened by the Pope and Catholic princes (p. 87).

"From Richard's night, to Bolingbroke's fair day"³

When analysed within this historical and political context, it may be argued that Shakespeare's *Richard II* reflects the political questions aroused on the use of the absolute power, the privileges of monarchy and the necessity of a strong sovereign in the Elizabethan era. Moreover, Shakespeare reflects the contemporary concerns, that is, the severe consequences that may arise if the authority of the crown is weakened by unjust practices. In a sense, he deals with the history of Richard to present the political principles of the Elizabethan era with reference to the rights and duties of the monarch. Shakespeare uses history as a political mirror as he "believed that history could teach moral and political lessons" (Cubeta, 1971, p. 2), and warns the English people, Elizabeth and her court that the royal authority, though legitimate, may be forced to abdicate just like Richard whose follies led to his deposition and murder. In this respect, Shakespeare argues Richard's deposition in the play through his absolute authority, which is misused, and consequently, leads to his tyrannical administration along with his inability to maintain the national unity as he does not enforce the law. As Bryan Bevan (1996) states, he "had ruled according to his will, instead of accepting the laws and customs of the country" (p. 159). In a sense, Richard imposes harsh rule disregarding the laws and customs, which leads to his fall from power.

Richard establishes despotic rule as he transgresses laws and customs. In this respect, he rejects the feudal traditions as he disregards the chivalrous ethics of his age and violates the law of inheritance. The play opens with the judicial quarrel between Mowbray, who is the first Duke of Norfolk, and Bolingbroke as the two men accuse each other of treachery to the country and to the king. For Bolingbroke, Mowbray appropriated the wealth which should be given to the soldiers at Calais and "hath detain'd for lewd employments, / Like a false traitor, and injurious villain" (Shakespeare, 1956, p. 9). Thus, Bolingbroke claims "[t]hat Mowbray hath receiv'd eight thousand nobles / In name of lendings for [Richard's] soldiers" (Shakespeare, 1956, p. 9). Moreover, Bolingbroke accuses Mowbray of killing the Duke of Gloucester, who is the king's uncle: "Further I say, and further will maintain / Upon his bad

life to make all this good, / That he did plot the Duke of Gloucester's death" (Shakespeare, 1956, p. 9). However, Mowbray strongly rejects Bolingbroke's accusations and asserts that Bolingbroke is the traitor who is disloyal to the king in the following words: "[...] as for the rest appeal'd, / It issues from the rancour of a villain, / A recreant and most degenerate traitor" (Shakespeare, 1956, p. 12). The two nobles confront each other in front of the royal authority that is the king, Richard II, who will make the final decision as the administrator of justice, so that the righteous side, whose claims have validity, will be revealed. Accordingly, as in Graham Holderness's words (2000), "the two knights, who confront one another in this antique quarrel, stand squarely in the heroic tradition of military manliness" (p. 176), and represent the established nobility. They challenge each other courageously and want to confront in a combat. In this sense, Bolingbroke, as a gallant and honourable chivalric knight, challenges Mowbray and calls him to a duel to prove the validity of his claims as follows:

If guilty dread have left thee so much strength
As to take up mine honour's pawn, then stoop.
By that, and all the rites of knighthood else,
Will I make good against thee, arm to arm,
What I have spoke, or thou canst worse device. (Shakespeare, 1956, p. 8)

These lines clearly demonstrate that the two men will confront each other in a single combat within the codes of chivalric tradition and defend their honour. In response, Mowbray asks for trial by combat and says: "[...] by that sword I swear, / Which gently laid my knighthood on my shoulder, / I'll answer thee in any fair degree / Or chivalrous design of knightly trial" (Shakespeare, 1956, p. 8). However, Richard abuses his royal power and fails to exercise justice during the dispute. First, he tries to conciliate Bolingbroke and Mowbray by his absolute power: "Forget, forgive, conclude and be agreed: / Our doctors say this is no month to bleed" (Shakespeare, 1956, p. 13). Hence, it can be clearly seen that he wants both combatants to renounce their accusations and excuse each other. It may be argued that he does not want either of the noblemen to be triumphant and declared as the rightful party at a chivalrous duel. And, Richard, in fact, violates the practice of feudal traditions and interferes with the course of justice through such an intervention. For Bolingbroke, Richard's act is "such deep sin" (Shakespeare, 1956, p. 15). Mowbray says that Richard abuses his kingly power to besmirch his honour, and though he depends on the king's authority as his subject, his allegiance to Richard is not more powerful than his wish to defend his honour because "[his] life [...] shalt command, but not [his] shame" (Shakespeare, 1956, p. 13). Accordingly, when both Bolingbroke and Mowbray decisively refuse to reconcile, Richard sets a day for the trial but he, once more, violates the feudal tradition and subordinates the principle of honour to tyrannical authority as he commands the warriors to "lay by their helmets and their spears, / And both return back to their chairs again" (Shakespeare, 1956, p. 28) as the ritual joust is about to begin. In this sense, Larry Champion (1990) considers Richard's attitude as the practice of his autocratic rule and further expresses that "the play depicts a monarchy methodically attempting to consolidate its absolutist powers by stripping away the rights from an aristocracy that is struggling to retain its privileged position within a feudal hierarchy" (p. 104). Last, Richard abuses his absolute power and obstructs the exercise of justice as he banishes Bolingbroke from England for a period of ten years while Mowbray is punished with a perpetual exile. For Mowbray, Richard's decision is "[a] heavy sentence" (Shakespeare, 1956, p. 31) and "deep a maim / As to be cast forth in the common air" (Shakespeare, 1956, p. 31). It may be deduced that Richard inflicts unjust punishment on Bolingbroke and Mowbray without explaining explicitly what they are exactly charged with.

Richard, once again, violates the feudal traditions, breaks the laws and fails to exercise justice when he confiscates Bolingbroke's rightful inheritance. In other words, as Pearlman (1992) states, Richard "violates feudal norms a second time when he undertakes Gaunt's

lands, which should properly descend to the Lancastrian heir, Bolingbroke" (p. 75). He claims the Lancastrian inheritance on behalf of the exiled Bolingbroke after John of Gaunt dies. Upon the news that Gaunt is dying, he clearly declares his intention as follows: "Now put it, God, in the physician's mind / To help him to his grave immediately! / The lining of his coffers shall make coats / To deck our soldiers for these Irish wars" (Shakespeare, 1956, p. 45). In the feudal tradition, although all the land belongs to the sovereign, the king has to admit the heir to his predecessor's tenancy (Myers, 1991, p. 69). Hence, the tenure is hereditary, and the land passes on from father to son. As Myers (1991) notes, "without forgetting his own rights, he [the king] ha[s] no wish to override those of others. We have here, therefore, a sort of social contract" (p. 277). In a sense, there is a bond of loyalty between the king and his subjects: the king should respect people's rights and dispense justice while the subjects should show allegiance to the king. In this case, though the title and estate of Gaunt should rightly pass to the exiled heir, Richard denies Bolingbroke his rights and illegally seizes Gaunt's lands to finance his military campaigns in Ireland and France. Lord Ross, who is well aware of Richard's aim, says: "He hath not money for these Irish wars, / His burthenous taxations notwithstanding, / But by the robbing of the banish'd Duke" (Shakespeare, 1956, p. 66). Richard wants to put down the revolt in Ireland and punish the rebels, yet he disregards the laws and confiscates Gaunt's lands with a dictatorial authority. Thus, "from being the means of protecting person and property, government in [Richard's] hands has become the most potent engine of their destruction" (Snider, 1998, p. 262). For the Earl of Northumberland, who is Bolingbroke's cousin and supporter, Richard is the "most degenerate king" (Shakespeare, 1956, p. 66). The Duke of York, who is Richard's uncle, recognises Richard's seizure of Bolingbroke's lands as lawless and warns him that he will not only lose many loyal supporters but he will also destroy York's faith in his rule: "You lose a thousand well-disposed hearts, / And prick my tender patience to those thoughts / Which honour and allegiance cannot think (Shakespeare, 1956, p. 63). In a sense, both York and the men who support Richard will side with Bolingbroke because they are deeply offended by Richard's unjust practice. Ornstein (1972) states that York's words "sound a dangerous warning because they intimate the breaking point of loyalty" (p. 112), which indicates Richard's impending loneliness as will be dealt with.

Besides violating the law of inheritance and feudal customs and abusing his royal power, Richard is also accused of relying too readily on the evil counsel of the self-interested young favourites, "completely inexperienced in weighty decisions" (Bevan, 1996, p. 161). The Earl of Northumberland expresses how Richard fails to be an effective ruler as he "has handed power to his favourites" (Devlin, 1989, p. 69), and says: "The king is not himself, but basely led / By flatterers [...]" (Shakespeare, 1956, p. 64). York, referring to Bushy, Bagot and Greene, complains about Richard's dependence on the flatterers: "No, it is stopp'd with other flattering sounds" (Shakespeare, 1956, p. 48). Richard is constantly informed by his young courtiers about "fashions in proud Italy" (Shakespeare, 1956, p. 48), and he is interested in fashionable but frivolous issues which only give pleasure rather than politics and state affairs. On his deathbed Gaunt wants Richard to follow his advice rather than the counsel of the young and indifferent favourites as his advice will be more didactic and instruct him for a better rule: "He that no more must say is listened more / Than they whom youth and ease have taught to glose" (Shakespeare, 1956, p. 47). It may be argued that besides his authoritarian rule, Richard also allows the flatterers to involve in government and deceitfully advise him. His leave for the Irish expedition while Bolingbroke wins the support of powerful lords to rebel demonstrates that he is misled by the young courtiers and makes wrong decisions in military matters. The rebels take the opportunity of Richard's absence and wait until Richard leaves for Ireland to start a revolt, which is presented in Northumberland's words: "With eight tall ships, three thousand men of war, / Are making hither with all due

expedience, [...] / Perhaps they had ere this, but that they stay / The first departing of the king for Ireland (Shakespeare, 1956, p. 68). Greene assures Richard on the urgency of the Irish expedition and emphasises that Bolingbroke can no longer endanger Richard's kingship during his absence as Bolingbroke already left England: "Well, he is gone; and with him go these thoughts. / Now for the rebels which stand out in Ireland, / Expedient manage must be made, my liege" (Shakespeare, 1956, p. 43). In a sense, Green convinces Richard that the fear of Bolingbroke's usurpation of the throne by the public consent disappeared when Bolingbroke was banished. However, it may be argued that Richard's going away from England in the face of such a serious rebellion leaves his kingship defenceless, which leaves England vulnerable to the attacks of the rebels. "[Bolingbroke and other rebellious lords] come to make [Richard] lose at home" (Shakespeare, 1956, p. 75), that is, they return to England in order to seek justice. Therefore, as Bevan (1996) points out, "at this moment so pregnant with danger, Richard would have been well advised to postpone his expedition to Ireland" (p. 141).

Moreover, Richard violates the monetary customs of England. He imposes grievous burdens on his people as he collects unparliamentary taxes from the common people and extorts blank cheques from the rich people to raise additional revenues for the Irish wars, which demonstrates his disregard for both the commoners and the nobles. In a sense, he breaches the regular economic practices by illegal means of raising money from his subjects. As Pearlman (1992) notes, Richard's practice "is based not on traditional [...] customary procedures but on practical and perhaps impious legalistic and monetary rules" (p. 76). Lord Ross tells how Richard, who is "grown bankrupt like a broken man" (Shakespeare, 1956, p. 66), financially exploits the commoners and the noblemen as follows: "The commons hath he pill'd with grievous taxes, / And quite lost their hearts. The nobles hath he fin'd / For ancient quarrels, and quite lost their hearts" (Shakespeare, 1956, p. 64-65). Moreover, Willoughby expresses that the nobles suffer the misery of being robbed by the king: "And daily new exactions are devis'd. / As blanks, benevolences [...]" (Shakespeare, 1956, p. 65). Also Richard manifests that "[they] are inforc'd to farm [their] royal realm" (Shakespeare, 1956, p. 43), yet "[i]f that come short" (Shakespeare, 1956, p. 44), then "[...] substitutes at home shall have blank charters; / Whereto, when they shall know what men are rich, / They shall subscribe them for large sums of gold, / And send them after to supply [their] wants" (Shakespeare, 1956, p. 44). Therefore, Richard plans to raise money to afford the Irish campaign by robbing the people by illicit taxes and forcing them to lose their wealth to Richard. In this sense, as Bevan (1996) states, "Richard's methods of raising money were entirely arbitrary, oppressive and consequently illegal" (p. 136), which arouses uneasiness among the people. As in Lord Ross's words which were quoted above, Richard loses the love and support of the whole nation as he exploits both the commoners and the noblemen by unlawful means of raising money. The nobles withdraw their support from Richard over whom "[r]eproach and dissolution hangeth" (Shakespeare, 1956, p. 66). They recognise Bolingbroke as "[...] the true king" (Ornstein, 1972, p. 124), and "[t]he lord Northumberland, his son young Henry Percy, / The lords of Ross, Beaumont, and Willoughby, / With all their powerful friends, are fled to [Bolingbroke]" (Shakespeare, 1956, p. 73). Moreover, "[...] the earl of Worcester / Hath broken his staff, resign'd his stewardship, / And all the household servants fled with him / To Bolingbroke" (Shakespeare, 1956, p. 74). The Duke of York, who shifts his allegiance from Richard to Bolingbroke, declares his loyalty to Bolingbroke with the following words: "To Bolingbroke are we sworn subjects now, / Whose state and honour I for aye allow" (Shakespeare, 1956, p. 155). Northumberland calls the nobles to meet Bolingbroke, the saviour of the nation, in Ravenspurgh so that "[...] [they] shall shake off [their] slavish yoke, / Imp out [their] drooping country's broken wing, / Redeem from broking pawn the blemish'd crown" (Shakespeare, 1956, p. 68). Ross calls Bolingbroke "most noble

lord" and expresses that "[his] presence makes [them] rich" (Shakespeare, 1956, p. 82). Therefore, in the eyes of the nobles, Richard is replaced by Bolingbroke as an effective ruler, and Richard loses the respect of the nobility; instead, he turns into a hated tyrant. Richard not only antagonises the noblemen but also gains hatred of the commoners due to his improper acts as "the commons cold," (Shakespeare, 1956, p. 75) will "revolt on Herford's side" (Shakespeare, 1956, p. 76). The commoners are filled with rage at Richard's injustices as they are ready to "tear [Richard and his flatterers] all to pieces" (Shakespeare, 1956, p. 78). Along with Bolingbroke, the people of all ages make preparations to rebel against Richard as "[w]hite-beards have arm'd their thin and hairless scalps / [...] boys, with women's voices, / [...] clap their female joints / In stiff unwieldy arms against [Richard's] crown" (Shakespeare, 1956, p. 99).

Accordingly, the different attitudes of the English people to Richard and Bolingbroke, during "of our two cousins' coming into London" (Shakespeare, 1956, p. 152) after Richard surrendered to Bolingbroke and his supporters, display the choice of the English nation as an ideal ruler. While Richard is insulted as "[...] rude misgoverned hands from windows' tops / Threw dust and rubbish on King Richard's head" (Shakespeare, 1956, p. 153), Bolingbroke is welcomed with respect and love. The people shouted, "God save thee, Bolingbroke!" (Shakespeare, 1956, p. 153), and "[u]pon his visage; and that all the walls / With painted imagery had said at once / 'Jesu preserve thee! Welcome, Bolingbroke'" (Shakespeare, 1956, p. 153), which shows that Bolingbroke, the potent and determined leader, is welcomed by the people as the new monarch and ensures public appreciation while Richard becomes the deposed king and turns into a hate figure. In other words, the people compare the reigning weak monarch and rebellious strong usurper, and they vividly demonstrate that they prefer to support a powerful sovereign who does not abuse his power by unfair practices and sits in judgement.

In the face of Richard's unfair practices which result in misrule, Bolingbroke rises as a wronged subject and manifests that he fights against tyranny. He endeavours for the restoration of his ancestral estates and the Lancastrian title which have been illegally confiscated. In Pearlman's words (1992), "the banished Bolingbroke has returned from abroad to assert his claim to the lands and title of John of Gaunt" (p. 77). Northumberland emphasises Bolingbroke's aim to rebel as follows: "The noble Duke hath sworn his coming is / But for his own; [...]" (Shakespeare, 1956, p. 86). Bolingbroke plans to prevent Richard from encroaching upon his rights and resolutely withstands his oppressive acts. He not only reveals Richard's injustices as he says, "I am denied to sue my livery here, / And yet my letters patents give me leave" (Shakespeare, 1956, p. 85), but also emphasises the justness of his rebellion through the following question to the Duke of York: "What would you have me do?" (Shakespeare, 1956, p. 85). Hence, Bolingbroke justifies his righteous resistance as he implies that he is well aware of his lawful rights and Richard cannot take over Gaunt's lands which should rightly pass to himself. Barbara Jean Coffman (1979) states that "[i]t is too early to say that [Bolingbroke] aims at the crown, but he had demonstrated from the first a desire to right Richard's injustices" (p. 38). He reveals that he is only after his legal rights when he meets Richard, who is abandoned by his soldiers and noble supporters, in Wales. Bolingbroke "[o]n both his knees doth kiss King Richard's hand, / And sends allegiance and true faith of heart / To his most royal person" (Shakespeare, 1956, p. 108). He asserts that he will lay down arms "[p]rovided that [his] banishment repeal'd / And lands restor'd again be freely granted" (Shakespeare, 1956, p. 108). Thus, by his rebellion, Bolingbroke shows his determination to cease Richard's wilful rule and uphold justice and laws as an effective ruler. He believes that Richard's kingly power does not give him the right to act like a tyrant and to commit wrongs upon his subjects. As Bolingbroke cannot vindicate his claim by judicial

process, which is obstructed by Richard, the only way to defend his rights is to rebel: “[...] I am a subject, / And I challenge law; attorneys are denied me, / And therefore personally I lay my claim / To my inheritance of free descent (Shakespeare, 1956, p. 85-86). Therefore, it may be deduced that as a subordinate who is prevented from seeking his legal rights by judicial means, Bolingbroke has no option but to start an individual resistance to claim his heritage. In this respect, a significant cause of Bolingbroke’s rebellion and Richard’s final loss of the throne is the wrong done to the subject who seeks for his constitutional rights. Furthermore, as in William Scott’s words (2002), “[i]t is evident that *Richard II* takes for granted an analogy between succession to the kingship and succession to at least the lands and titles of nobility” (p. 275). Bolingbroke asserts that his claim rests upon the same basis as that of Richard to be the king of England, which Richard recklessly undermines: “If that my cousin king be King in England, / It must be granted I am Duke of Lancaster” (Shakespeare, 1956, p. 85). As indicated in these lines, if the law of inheritance is applied to Richard, then it must also be valid for Bolingbroke because as a countryman of England, he has the right to claim his title and lands as much as the king of England claims the throne. Hence, he believes that he has the prerogative to challenge the king and defend his rights, “which is the right of the nation against the sovereign” (Snider, 1998, p. 265).

Moreover, Richard’s political inefficiency and violation of the established norms of monarchy subvert the hereditary monarchy. As Spiekerman (2001) queries, “[i]f hereditary monarchy cannot produce either good government or stable government, then, Shakespeare seems to ask in this play, why hereditary monarchy?” (p. 89). Shakespeare himself answers the question by presenting the rise of Bolingbroke as a new, powerful and determined monarch, as an efficient ruler, superior to the legitimate but weak king Richard II. Bolingbroke’s usurpation of power hardly complies with the law; however, the illegitimacy of his act of usurpation no longer needs to be questioned. In other words, an illegitimate but efficient king is preferred to a legitimate but weak monarch. Despite his legitimacy, Richard makes the nation suffer; whereas, the usurper Bolingbroke ends the unjust practices. In this sense, though illegitimate, Bolingbroke rises as the monarch who is expected to accomplish “the restoration of things as they were and should be” (Jones, 1991, p. 72). In other words, as opposed to Richard, Bolingbroke will follow the feudal traditions and regard the laws of England. The point is stressed metaphorically by Northumberland: “[...] even through the hollow eyes of death / I spy life peering [...]” (Shakespeare, 1956, p. 67). Despite all the sufferings of grievances under Richard’s rule, Bolingbroke represents the glimmer of hope for the English people for a better administration where the laws are executed and the subjects are not suppressed by tyrannical attitudes. In a sense, Bolingbroke is seen as the leader who will end the captivity of the subjects under the despotic practices.

Accordingly, the quarrel between Aumerle and Bagot on the murder of Gloucester which was adjudicated by Bolingbroke demonstrates that Bolingbroke, contrary to Richard, achieves to exercise justice among his subjects. The two lords accuse each other of taking part in the murder of Gloucester, and Bolingbroke, just like Richard at the beginning of the play, stands as the judicial power to find out the rightful party. In this respect, as Campbell (1964) notes, this scene “clearly intended to act as a foil to the first scene of the play, in which Richard presides over the quarrel between Bolingbroke and Mowbray” (p. 205) and fails to secure the justice. Bolingbroke first maintains justice as he permits all the lords to declare their accusations. He allows Bagot to “freely speak [his] mind” (Shakespeare, 1956, p. 125) and to raise the charges against Aumerle. However, as Mowbray, one of the parties of the accusations, is not present at the time of the quarrel, Bolingbroke postpones his decision in order to be objective and to make a fair decision. He wants to hear the charges of the two sides to decide on the righteous party and says: “These differences shall all rest under gage /

Till Norfolk be repeal'd" (Shakespeare, 1956, p. 129), and "[w]hen he's return'd, / Against Aumerle [they] will inforce his trial" (Shakespeare, 1956, p. 129). Hence, Bolingbroke wants to exercise justice after he hears how Mowbray will defend himself against the accusations. Moreover, as Bolingbroke says, "though [his] enemy, restor'd again / To all [Mowbray's] lands and signories" (Shakespeare, 1956, p. 129). In other words, contrary to Richard, Bolingbroke acts impartial as the supreme authority, regards the law of inheritance, and declares that he does not violate Mowbray's property rights.

In *Richard II* the scene of the gardeners is one of the most significant and symbolic scenes in order to present the "ideas of the proper management of a realm" (Moseley, 1989, p. 100). Though the gardeners are lower class people, they are not portrayed as ordinary gardeners. As Pearlman (1992) states, "they do not jibe or jest, they do not quibble, and they do not give way to foolery... the gardeners speak like no gardeners who have ever dwelt on the face of the earth; they discuss the political situation in England" (p. 81). They handle the political chaos created by Richard's absolute rule and unjust practices with a highly serious tone. They argue the desperate political situation in England not as fools, joking and satirising, but as sensible subjects who are aware of the corruption in the country and the ways to fight it. First, the gardeners glorify England, and as Diana Devlin (1989) argues, "this scene is one of the most extended, graphic similes in all Shakespeare's works, and since it too is about the image of England and of earth" (p. 67). In this extended metaphor of England, the country is identified with soil, which the gardeners cultivate, and the garden is established as a similitude of the contemporary English kingdom. And the principles of an effective rule of a country are discussed in terms of managing a garden. The two gardeners compare their roles to that of a ruler in the sense that they should support and trim the growing plants and uproot the weeds which harm the other plants in the garden as the king should be legal, just and avoid the flatterers in his country: "All must be even in our government. / You thus employed, I will go root away / The noisome weeds which without profit suck / The soil's fertility from wholesome flowers" (Shakespeare, 1956, p. 119-120). In this sense, the gardeners compare Richard and Bolingbroke as to the qualities of an ideal monarch. They criticise Richard's careless administration of his kingdom and describe the consequences of his failure to be an efficient ruler. They liken Richard to a bad gardener whose kingdom "[i]s full of weeds, her fairest flowers chok'd up, / Her fruit-trees all unprun'd, her hedges ruin'd, / Her knots disordered, [...]" (Shakespeare, 1956, p. 120). They present the current disorder in England due to Richard's indifference to laws and customs when they point to the destruction in the garden out of lack of good care. In this sense, the gardeners vividly assert that Richard has "showed no sense of good management. He has not been a good gardener" (Potter, 1989, p. 27). The gardeners end their symbolic speech by weighting the fortunes of Richard and Bolingbroke as ideal monarchs. By this comparison, they not only display the suitability of both leaders to be good rulers but also conclude that despite his illegitimate title Bolingbroke deserves the English throne more than Richard by his powerful, decisive and courageous character. In this sense, they express how Bolingbroke gets stronger by the support of the whole English nation while Richard falls due to his follies: "[...] [t]heir fortunes both are weigh'd; / [...] / But in the balance of great Bolingbroke, / Besides himself, are all the English peers, / And with that odds he weighs King Richard down" (Shakespeare, 1956, p. 122). As indicated in these lines, when Richard and Bolingbroke are compared at the end of the play, it is seen that Richard is completely alone without any loyal supporters and is destined to a tragic fall due to his errors; whereas, Bolingbroke rises as an ideal monarch by the love and respect of the whole nation. It is asserted that Richard wastes his legitimate and divinely sanctioned right to rule by his tyrannical administration, but Bolingbroke takes the advantage of Richard's follies and takes the throne as the new monarch by his power, determination and admiration of the English nation.

Conclusion

In *Richard II* the attributes of a perfect monarch are presented through the comparison between Richard, the former king, and Bolingbroke, the succeeding sovereign. While the play displays in the person of Bolingbroke the characteristics of an ideal ruler, it shows that Richard has the qualities of a weak sovereign. Richard loses his throne because he establishes a tyrannical rule where he abuses his royal power and oppresses his subjects by his unjust and despotic practices. Accordingly, he not only places his own will over the will of law and turns into a self-absorbed king but also causes unrest among the noblemen and the commoners due to his unconstitutional taxation and seizure of property. As James Phillips (2012) notes, “Richard is a tyrant not because he does not respect any rights, but because he respects none but his own” (p. 167). On the other hand, Bolingbroke, who is “the product of [Richard’s] misrule” (Elliott, 1968, p. 263), is presented as an excellent ruler who regards laws and customs, exercises justice and maintains the national unity as he attracts the respect and affection of the whole nation. Both the commoners and the noblemen demonstrate that they protest against Richard’s injustices as they attribute Bolingbroke kingly qualities and acknowledge him as their new leader with great enthusiasm. They treat Bolingbroke with esteem and love while they offend Richard. For them, Bolingbroke, despite his illegitimate accession, is the only man who can end Richard’s tyrannical rule. In a sense, both the commoners and the nobles choose to be ruled by a usurper rather than a legitimate tyrant. In this regard, Shakespeare poses in this play political questions such as whether a king might be deposed for lawless rule, and what a virtuous nation should do when it confronts a tyrannical ruler who abuses his royal power and violates laws and customs. The use of absolute power and exercise of justice are extensively discussed, and the necessity of a just sovereign for an efficient administration is emphasised in the play. Shakespeare shows that “what kind of king [a sovereign] [is] depends entirely upon his use of power and power’s use of him” (Cohen, 2002, p. 297). In the light of these challenging questions and crucial issues, Shakespeare demonstrates that a weak monarch, who is domineering and not supported by the people, should be replaced by a strong ruler, who complies with the laws and customs, and wins the support of the whole nation, for national welfare. In this respect, Shakespeare alludes to the politics of his own time and refers to Queen Elizabeth I’s misuse of her authority during her reign. He, in a way, warns both his audience and Elizabeth of the dangers arising from the monarch’s abuse of absolute power and wish to have authoritarian rule.

References

- Barron, C. M. (2008). *Richard II and London*. In A. Goodman and J. L. Gillwapie (Eds.), *Richard II: The art of kingship*, 129-155: Oxford: Oxford UP.
- Becker, G. J. (1977). *Shakespeare’s history plays*. New York: Frederick Ungar.
- Bevan, B. (1994). *Henry IV*. New York: St. Martin’s Press.
- Bevan, B. (1996). *King Richard II*. London: Rubicon Press.
- Campbell, L. B. (1964). *Shakespeare’s histories: mirrors of Elizabethan policy*. London: Methuen.
- Champion, L. S. (1990). *The noise of threatening drum: dramatic strategy and ideology in Shakespeare and the English chronicle plays*. Newark: Delaware UP.
- Cubeta, P. M. (1971). *Twentieth century interpretations of Richard II*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Coffman, B. J. (1979). *Acting that argument: a character study of Henry Bolingbroke in Shakespeare’s Richard II and Henry IV*. Unpublished Ph.D. Dissertation. Indiana University, Bloomington. Retrieved 2 January 2018 from: <https://search.proquest.com/pqdtglobal/results/182898CCAE51412EPQ/1?accountid=11248>.

- Cohen, D. (2002). History and the nation in *Richard II* and *Henry IV*. *Studies in English Literature, 1500-1900*, 42 (2), 293-315. Retrieved 2 January 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/1556116>.
- Devlin, D. (1989). This earth, this realm, this England. In L. Cookson and B. Loughrey (Eds.), *Critical essays on Richard II: William Shakespeare*, 65-79: Harlow: Longman.
- Doran, S. (2000). *Elizabeth I and foreign policy, 1558-1603*. London: Routledge.
- Dowden, E. (1879). *Shakspeare*. London: Macmillan.
- Dowden, E. (1998). The immaturity of Richard II and the realism of Bolingbroke. In C. R. Forker (Ed.), *Shakespeare the critical tradition: Richard II*, 247-255: London: The Athlone Press.
- Elliott, J. R. (1968). History and tragedy in *Richard II*. *Studies in English Literature, 1500-1900*, 8 (2), 253-271. Retrieved 2 January 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/449658>.
- Frye, R. M. (1925). *Shakespeare's life and times: a pictorial record*. London: Faber and Faber.
- Given-Wilson, C. (2008). Richard II and the higher nobility. In A. Goodman and J. L. Gillwapie (Eds.), *Richard II: The art of kingship*, 107-129: Oxford: Oxford UP.
- Goodman, A. (2008). Richard II's councils. In A. Goodman and J. L. Gillwapie (Eds.), *Richard II: The art of kingship*, 59-83: Oxford: Oxford UP.
- Hodgdon, B. (1991). *The end crowns all: closure and contradiction in Shakespeare's history*. Princeton: Princeton UP.
- Holderness, G. (2000). *Shakespeare: the histories*. Houndmills: Macmillan.
- Jones, R. C. (1991). *These valiant dead*. Iowa City: Iowa UP.
- Kantorowicz, E. H. (1973). From *the king's two bodies*. In N. Brooke (Ed.), *Shakespeare: Richard II: a casebook*, 169-186: London: Macmillan.
- Levin, C. (2002). *The reign of Elizabeth I*. Houndmills: Palgrave.
- Moseley, C. (1989). 'This blessed plot': the garden scene in *Richard II*. In L. Cookson and B. Loughrey (Eds.), *Critical essays on Richard II: William Shakespeare*, 94-102: Harlow: Longman.
- Myers, A.R. (1991). *England in late middle ages*. London: Penguin Books.
- Ormrod, W.M. (2008). Finance and trade under Richard II. In A. Goodman and J. L. Gillwapie (Eds.), *Richard II: The art of kingship*, 155-187: Oxford: Oxford UP.
- Ornstein, R. (1972). *A kingdom for a stage: the achievement of Shakespeare's history plays*. Cambridge: Harvard UP.
- Parsons, K. & Mason, P. (1995). (Eds.), *Shakespeare in performance*. London: Salamander.
- Pearlman, E. (1992). *William Shakespeare: the history plays*. New York: Twayne Publishers.
- Phillips, J. (2012). The practicalities of the absolute: justice and kingship in Shakespeare's *Richard II*. *ELH*, 79 (1), 161-177. Retrieved 2 January 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/41337583>.
- Pollard, A.J. (2000). *Late medieval England 1399-1509*. Essex: Longman.
- Potter, N. (1989). 'This sceptred isle': the idea of England in *Richard II*. In L. Cookson and B. Loughrey (Eds.), *Critical Essays on Richard II: William Shakespeare*, 21-30: Harlow: Longman.
- Rowse, A. L. (1977). *Shakespeare the Elizabethan*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Scott, W. (2002). Landholding, leasing, and inheritance in *Richard II*. *Studies in English Literature*, 42 (2), 275-292. 02.01.2018. Retrieved 2 January 2018 from: <http://www.jstor.org/stable/1556115>.
- Shakespeare, W. (1956). *King Richard II*. P. Ure (Ed.). London&New York: Routledge.

- Snider, D. J. (1998). *Richard II* and the right of revolution. In C. R. Forker (Ed.), *Shakespeare the critical tradition: Richard II*, 261-276: London: The Athlone Press.
- Spiekerman, T. (2001). *Shakespeare's political realism: the English history plays*. New York: New York State UP.
-

¹ (Shakespeare, 1956, p. 122)

² This article is an abridged version of the first chapter of my unpublished M.A. thesis entitled "Nationalism, Englishness and Nation Building in Shakespeare's *Richard II* and *Henry V*".

³ (Shakespeare, 1956, p. 105)

Where Do I Belong? Power Struggle In Miss Julie And The Hairy Ape¹

Nereye Aitim? *Miss Julie* ve *The Hairy Ape* İsimli Oyunlarda Güç Mücadelesi

Banu Ögünç*

Öz

1888 yılında İsveçli oyun yazarı August Strindberg tarafından yazılan *Miss Julie*, cinsiyet ve sınıf açısından ana karakterler olan Jean ve Julie arasındaki güç mücadelesini ele alan natüralist bir oyundur. Oyun, aşırı hırslı olan Jean'ın kendi sosyal pozisyonunu yükseltmek adına üst sınıftan olan Julie'yi etkisi altına alma çabasını anlatır. Diğer yandan 1922'de Amerikalı oyun yazarı Eugene O'Neill tarafından yazılan *Hairy Ape* ekspresyonist bir oyundur. Oyun toplumda ait olduğu yeri arayan Yank'ın toplumda indirgenen pozisyonunu anlatır. Çalıştığı şirketin sahibinin kızı tarafından 'iğrenç yaratık' diye adlandırılan Yank bir süre sonra kendine atfedilen yaratık yakıştırmasını içselleştirir. Yank aslında oyun boyunca bir sosyal gruba ait olmanın arayışı içindedir. İki farklı yüzyılda yazılmalarına ve de iki farklı kültürü ve farklı sorunları yansıtılmalarına rağmen her iki oyun da işçi sınıfına ait olan erkek karakterleri ele alır. Bu bakımdan farklı akımlara ait olan bu iki oyun ortak bir temada buluşurlar. Buldukları sosyal konum üzerine bilinçlenmelerinin ardından hem Jean hem de Yank karşılaştıkları statükocu durumlara rağmen kendi konumlarını değiştirmek adına çabalarlar. Bu çaba kadın karakterler üzerindeki aيدات sorgulama ve güç kurma mücadelesini de beraberinde getirir. Bu bağlamda hiyerarşik ve maddiyatçı toplumda sosyal olarak yükselmenin yolunu ararlar. Sonuç olarak bu çalışma yüzyıldan yüzyıla ve de bir kültürden diğer kültüre devam eden güç mücadelesini erkek karakterler üzerinden *Miss Julie* ve *Hairy Ape* oyunları üzerinden incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Miss Julie*, *Hairy Ape*, Sosyal sınıf, August Strindberg, Eugene O'Neill

Abstract

Written 1888 by Swedish playwright August Strindberg, *Miss Julie* is considered a naturalistic play that deals with power struggles between the characters Jean and Julie in terms of gender and class. As an over-reacher, Jean tries to overpower Julie in order to upgrade his social position. *Hairy Ape*, on the other hand, is an expressionistic play which was written by American playwright Eugene O'Neill in 1922. The play is about the degraded position of Yank who searches for his social place in the society. After being labeled as a "filthy beast" by the daughter of a steel company owner, Yank internalizes his status as an ape like creature. Throughout the play he involves in a quest as he tries to belong to a social class. Although written in two different centuries reflecting different cultures and cultural problems, both plays employ male characters who struggle to improve their position within the hierarchal and material society in spite of the status quo they face. Their struggle also includes the male characters' questioning of power over female characters. Consequently, this study aims to analyze *Miss Julie* and *Hairy Ape* in order to illustrate power struggles of the male characters that transgress one century to century and one culture to another preserving the core of the problems of the class issue in the modern society.

Keywords: *Miss Julie*, *Hairy Ape*, Social class, Power struggle, August Strindberg, Eugene O'Neill

Introduction

Written in 1888 by Swedish playwright August Strindberg, *Miss Julie*, the masterpiece of naturalistic drama (Lamm, 1971, p. 105), deals with power struggles between the characters Jean and Julie in terms of gender and class. Taking place in the kitchen of the Count's house, Julie's father, the play reflects the society of the late nineteenth century Sweden concentrating on the psychologies of the main characters who are the representatives of the upper class, Julie, and the working class, Jean. Throughout the play, Jean tries to overpower Julie in order to upgrade his social position. *The Hairy Ape*, on the other hand, is an expressionistic play which was written by American playwright Eugene O'Neill in 1922. The play tells the degraded position of Yank who searches for his social place in the society. After being labelled as a "filthy beast" by Mildred, the daughter of a steel company owner,

¹ Apprior version of this paper was presented in Kirikkale University Comperative Literature Symposium IV.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, banuogunc@outlook.edu.tr.

Yank internalizes his status as an ape like creature. This internalization leads Yank to a quest in search of the sense of belonging to a social class. In this respect, the insult by Mildred becomes an awakening call for Yank to question his social position. When compared, it can be observed that these two plays were written in two different centuries reflecting different cultures and cultural problems. However, in both plays, upon gaining consciousness on their social position, the working class characters Jean and Yank struggle to improve their position within the hierarchal and material society in spite of the status quos they face. Consequently, this study aims to analyse *Miss Julie* and *The Hairy Ape*, focusing particularly on the two male characters in these plays, in order to illustrate class struggles of Jean and Yank that transgress centuries and cultures while preserving the core of the problem of the class issue in the modern society and in the modern drama as the tragedy of the individual.

The Complexity of Jean

As a significant example of naturalism, Strindberg's play *Miss Julie* reflects the issues of one's heredity and social and economic environment affecting the characteristics. Nevertheless, Strindberg is also associated with expressionism as can be observed in his dream plays. Eugene O'Neill, on the other hand, who is considered to be the father of modern drama in America, employs realism, naturalism, and expressionism as influenced by Strindberg. He considers Strindberg as his inspiration in drama. Upon discussing the parallel intellectual backgrounds of Strindberg and O'Neill, Hartman specifies that "O'Neill consciously adapted Strindberg's form and subject matter to native materials" (1966, p. 216). El Sanhoury also draws the parallelism between the two playwrights: "Strindberg bares his soul in his plays and depicts himself in his heroes; O'Neill reveals many personal elements in his plays. O'Neill's ideas echo those of Strindberg, and often has O'Neill borrowed Strindberg's techniques" (1982, p. 15). While it is possible to compare different plays of these two playwrights in terms of technicality of their plays, as examples of modern drama, thematically comparison of these two names is also possible to pursue. Hartman pins such similarities down between Strindberg and O'Neill: "Born and bred as they were, these playwrights were well equipped to create the drama of the modern man alienated in insensitive and materialistic society" (1966, p. 220). This perspective also guides the thematic comparison of the characters of Jean and Yank as they struggle to establish their individual place within their class based societies in the selected plays.

While the publishers refused to publish *Miss Julie* and the play "had to wait eighteen years for its first professional production in Sweden" (Meyer, 1986, p. 20), it is thematically considered quite innovative for its time. Nevertheless, it can still be shocking for the modern audience as Shideler argues: "[...] [T]he play confronts issues that are as current now as they were when the play was written: class conflict, gender stereotypes and a degree of sexuality that ranges from the seductive to the sadomasochistic" (2009, p. 58). Lamm, on the other hand, on the level of characters, discusses that "[...] characterization and psychological motivation in *Miss Julie* show him to be a disciple of the founder of modern psychology" (1971, p. 108). Blended with Strindberg's personal experiences, the social and cultural atmosphere of his time also contribute to the play. Eventually, the play comes to the foreground as a modern tragedy of modern individuals which leads to the portrayal of Jean as a complex and vital character. In this regard, Shideler points out Strindberg's idea of "characterlessness" of his characters" explaining that "they are not limited to a narrow identity" but rather "more modern, more complex products of evolution and environment" (2009, p. 63). This perspective is based on Törnqvist's and Jacobs's idea of "role psychology" (1988, p. 85). Hence, an individual has various roles depending on the social situations. In the play, Jean, together with Julie, performs the characterlessness of his character enabling himself to be defined as a modern character unaccustomed to by the play's contemporary

audience. This, moreover, enables a psychological study of Jean's personality as a modern individual.

In the play, Jean is mainly presented as the antagonist. Although Julie's heredity plays an important factor in her fall in the play, Jean triggers the action leading Julie to commit suicide. Julie is presented as an unstable character who suffers from the implications of her background, the aristocratic roots of her father and lower class upbringing of her mother. Jean takes advantage of Julie's confusion on her social class and gender roles. Thus, Jean undertakes the role of an antagonist as opposed to Julie as the protagonist of the play. Yet, appropriate to the complex characterization of Strindberg, Jean is not presented as an all evil character. It is possible to observe a shift in the characteristic of Jean as will be discussed in detail. However, the most significant motivation behind Jean's acts is his constant desire to accomplish an upward mobility within the class system of the society as Jean reflects in the form of a dream: "I want to get up – right to the top [...]" (Strindberg, 1958, p. 87). These general qualities of Jean are outlined by Shideler: "As Jean demonstrates his various talents, in different costumes, he is both aware of them and aware of their effect on others" (2009, p. 66). As expressed, such awareness is derived from Jean's social desires. Suffering under the social conditions of his time, Jean intends to take advantage of these same conditions to improve his social position.

Jean explicitly states his desire to upgrade his social position to Julie in different occasions throughout the play. First, Jean impresses Julie with his French indicating that he has the capacity to learn some of the qualities of the upper class society. According to Törnqvist and Jacobs, "[...] Jean is more of an 'aristocrat' than a 'slave'. Extremely successful in the struggle for existence, he has raised himself above the people" (1988, p. 47). Templeton, on the other hand, explains these manners of Jean as "[i]n the same way that he projects his sexuality in terms of his concern for Julie's reputation, Jean also reveals his aristocratic tastes and worldliness in the disguise of servility" (1990, p. 473). While this perspective explains actions of Jean, it can also be applied to the ending of the play and Jean's attitude at the end. Following their conversation, in a shameful manner Jean shares painful past of his father's social position. He arouses pity for his degraded situation as well as reasoning his social ambitions. Through the romantic first encounter with Julie narrated in the play, Jean masks his desires for which he uses Julie, even sexually. Later Jean continues revealing his future plans: "I'm a servant now, but by next year I'll own a hotel; in ten years, I'll make enough to retire. Then I'll go to Rumania, and I'll let them pin decorations on me, and I may – mind you, I say may – finish up as a Count" (Strindberg, 1958, p. 96). Beyond Jean's desire to change his social position, this future plan of Jean also reflects truths about the social background of the period. Jean's words draw attention to the capitalist modern society where money is the solution to the problems. Jean assumes that as long as he has money, he can buy the social position he inwardly desires. In this regard, title, a social position, can be achieved through money in the materialistic world of Jean as he admits: "Yes, you can buy a title in Rumania" (Strindberg, 1958, p. 96). Thus, he does not appear as a revolutionist character who challenges the system. On the contrary, he desires to be a part of the old system that depends on social hierarchy. Moreover, Jean reveals the fact that how other people perceive him is the most important thing for Jean. Hence, he aims to be approved by others regarding how successfully he can perform characterlessness of his character.

Buying your title versus inheriting it continues to be debated between Jean and Julie. For Jean, upward mobility in the society, beyond a desire, is reflected as an obsession. Julie first rejects the title of countess that will be given to her by Jean upon affording a position and a title for himself. This sets the difference between two characters since Julie is already living the confusion of her place in the society as a result of her mixed background and the

matriarchal education of her mother. As Jean talks with Julie, on the other hand, he gets even more enthusiastic about his plans and already starts overpowering her using his gender. Outclassing Julie and providing a title for her becomes a subject of their conversation repeatedly in the play. Jean, once again, underlines the power of money to get a title. While Julie reminds him that it is her inheritance, nobility through blood, that makes her a countess, Jean turns to material world promising him a better social position. Jean reflects this to Julie as “Don’t you see, I could make you a Countess – you could never make me a Count” (Strindberg, 1958, p. 100). In this regard, Jean challenges Julie and her powerless position within her social class which will reappear in a similar scene in *The Hairy Ape* as will be discussed. Jean combines his patriarchal superiority with his possible economic prospect to overpower Julie as a female. In this regard, Jean challenges the established traditions by pointing out the changing values of the modern world since he diminishes the power of inheritance.

As the play opens up, the readers and/or the audience meet with Jean in his role as a footman with a scene shared with his fiancée Kristin who is the cook of the house. This can be regarded as an intimate scene that enables two working class characters to share their opinions on Julie while providing some background story on the character for the readers and/or the audience. Yet, as Julie enters the kitchen, Julie’s upper class social position struggles to dominate Jean. Jean is depicted as obeying Julie as indicated in the scene when she orders Jean to sit down, to have a beer with her, and to kiss her shoes. Nevertheless, in the play, it is always Jean who reminds Julie of her social class and gender indicating the proper way for her to behave as Lamm touches upon: “[Jean] responds with proper restraint to Julie’s advances and warns her again and again not to commit any indiscretion” (1971, p. 113). This marks the fact that in spite of having having class consciousness, Jean, ingeniously, manipulates Julie’s social powers based on the superiority of his gender.

With the second half of the play, after the interruption of the singing of the villagers, Jean undertakes the discourse of male authority challenging Julie’s upper class social position. The most important fact in this shift of attitude is the implied sexual intercourse between Jean and Julie violating a social order on master-servant relation. From this point, Jean, verbally, shows Julie that he holds the power as a male and shifts the roles in their interaction. In fact, patriarchy becomes the most powerful weapon of Jean who does not hesitate to use against both Julie and Kristin. As Stockenström points out “[i]n *Miss Julie* the patriarchal order is first and foremost used as the frame for his tragedy [...]” (2004, p. 47). Jean’s patriarchal power suppresses his social position and indicates the power struggle between Jean and Julie is about gender as much as about class. The source of Jean’s power comes from his position as a male; moreover, the materialistic society that begins to be shaped with capitalism supports his boasting on the possibility of his upward social mobility.

As opposed to Jean’s hegemony over Julie, it is only Julie’s father, the Count, who can challenge Jean and remind him his real position in the society subverting his desires and dreams. Although he never appears on the stage personally, his authority is constantly reminded to the characters as well as to the readers and/or the audience throughout the play through his boots placed on the stage. As the bell in the kitchen rings towards the end of the play announcing the arrival of the Count to the house, Jean wakes up from his day dream of overpowering Julie and playing the count and returns to his servant identity. As opposed to challenging and obsessed Jean, the arrival of the Count turns him into a submissive working class man as he utters: “I really believe if the Count were to come down here now and order me to cut my throat, I’d do it on the spot” (Strindberg, 1958, p. 118). Regardless of the portrait Jean draws on himself and his power and determination to improve his social class, the end of the play, with the implied arrival of the Count, indicates that Jean in fact has

internalized his position as a servant in the face of social and economic power of the Count. Regardless of the roles he performs up until that moment in the play, he cannot challenge the real power holder. In this regard, the Count can be pointed out as the representative of the status quo that prevents Jean on his desires. Nevertheless, it can be claimed that through the symbolism of the boots, Jean's trapped position in the class system becomes even more apparent.

The Search of Yank

Eugene O'Neill's play *The Hairy Ape* starts out as a realistic play, but, in general, it exemplifies expressionism. The play tells the quest of the brutish Yank in order to find place in the society. Due to journey Yank takes to explore his social position in the play, the structure of the play can be classified as episodic that moves in a fast pace through rapid change of scenes and quick dialogues. While it is appropriate to call the play tragicomic, it also deals with political messages which is mainly a criticism of the capitalist society beneath the personal quest of Yank. Nevertheless, the play is significant for employing sub-standard English, the dialect of the working class, and it is innovative for placing an anti-hero as its protagonist. In this regard, Yank becomes the protagonist of the play while posing mainly as an anti-hero as he rebels to the system. The play not only portrays Yank's journey in a capitalist society, but also the readers and/or the audience also witness the internalization process of his animal like entity. Hence, the journey of Yank ends in a cage of a gorilla as expected. While his unawareness of his reality makes the play comic, tragedy remains the dominant genre of the play. As Berlin discusses "[t]he audience feels sadness for the man who must go to a gorilla for companionship, who thought he was the center of a circle only to find he is not even on the circumference. When the human muffles the symbolic, the tragic is born" (1982, p. 67). Thus, the story of Yank is also a tragic story whose hero is entrapped by the society as he struggles for his individual identity as Bogard also argues: "[...] *The Hairy Ape* studies man's attempt to come into harmony with his world, to find to whom, to what he can belong" (1972, p. 242).

When the play opens up, Yank can be observed feeling proud of his physical power which makes him the master of steel. The world below the deck is where Yank belongs according to himself and where he rules the world through his power over steel as he admits in scene one:

I'm de end! I'm de start! I start somep'n and de woild moves! It – dat's me! [...] I'm de ting in coal dat makes it boin; I'm steam and oil for the engines; I'm de ting in noise dat makes yuh hear it; I'm smoke and express trains and steamers and factory whistles; I'm de ting in gold dat makes it money! And I'm what makes iron into steel! (O'Neill, 1959, p. 48)

Within this limited world of Yank, he holds the power. Moreover, it can be claimed that he has a very strong sense of belonging to his place in the system of the ship. Based on the opening scene of the play, Bogard refers to Yank as "[h]e is undeniably heroic, perhaps the most conventionally 'heroic' figure O'Neill ever drew" (1972, p. 251). Yet, the world Yank thinks he rules over, in fact, imprisons and oppresses him. As Beard argues, "Yank takes his identity from his place in mechanized society, but this sense of self is a form of oppression imposed on him by his station in life" (2007, p. 62). Eventually, in his quest, Yank aims to secure the lost position within the social and economic system.

Yank's power and pride as a worker are shattered by Mildred who belongs to upper class. She is at the same time the daughter of the president of the Steel Trust which is the name that controls steel in real. Like the opposite setting both characters described in, Mildred on the dock and Yank in the stokehold, they also stand opposing to each other considering the world they belong. Thus, "[t]he contrast is between strength and weakness; while Yank is

identical with steel, Mildred only possesses steel: the have-nots belong, the haves do not” (Egri, 1984, p. 83). She experiences a sort of identity crisis, a question of belonging, between the current position of her father and the working class past of her grandfather. Nevertheless, Mildred can be perceived symbolizing both the power of the upper class, money in the capitalist system, and the sensitivity of her gender. In this regard, Yank interprets Mildred’s actions judging Yank based on his appearance. Thus, Yank feels as if his assumed power is challenged by Mildred. This leads Yank to an awakening, to a quest that results in a loss of belonging and identity.

The last four scenes of the play depict the internal journey of Yank as he gradually turns into the “filthy beast” that Mildred referred to. Yank solidifies his outsider position in the capitalist society he lives in which is fueled by his personal revenge for Mildred. Through his quest, his obsession to belong is depicted. Both his vain intention of revenge and his alienation from the society and from the identity he assumes are mostly apparent in scene seven where Yank goes to join to the branch of the Industrial Workers of the World which he hears in the prison. In the union, which is supposed to be a political ground for Yank and working class to raise their voice and have a political impact, he is refused by the other workers due to his violent ways of protest. This is also the scene where Yank’s formal name is revealed. Representing the lack of individual identity and the sense of belonging, by then he is only known as Yank. Through his dialogue with the secretary of the union, it is revealed that his formal name is Robert Smith which is a very common English name. Through this name, Ruby Cohn refers to Yank as “an American Everyman” (1971, p. 17). In this regard, even his full name refers to his ordinary position in the society as opposed the power Yank associates with himself. It is also ironic that Yank’s alienation from the society gets even more severe after his formal name is revealed. Hence, realizing his own personal name and surname does not guarantee an identity to Yank as opposed to the function of having a unique identity and sense of belonging.

When the play ends in the cage of gorilla, the alienation of Yank is concluded. He returns to the place the society assumed him to belong to. As opposed to Yank’s struggle and quest to be a human and have a social position, the readers and/or the audience witness degradation of Yank by the society. After being symbolically caged, first within stokehold, later among the society in the 5th Avenue and in the prison, finally Yank is forced to get into an actual cage as a result of being rejected by the social system. Eventually, Yank internalizes impositions of the society dispelling his desires to be a human and useful to the society. Through this journey, the society constitutes the status quo that prevents Yank from finding his own identity and place in the society. Rather, the society and the capitalist system force Yank to take refuge in the cage of the gorilla out of Yank’s despair.

In this regard, Jean Chothia derives such message from the play: “In this play, that experience is concerned with human alienation in the complex industrial society; the search for personal significance in a world that has lost faith in metaphysical purpose” (1989, p. 35). According to Brugnoli, “[i]n *The Hairy Ape*, too, O’Neill presents his audience with a scenario of isolation in which interactions, situations, and social practices are all about building up walls rather than bridges” (2012, p. 53). For Berlin, on the other hand, the play expresses that “[m]an’s desire to belong, his quest for belonging, is the measure of his humanity, even though he fails to belong” (1982, p. 68). As these critics point out, the play is a story of an individual who suffers at the hands of the society. As a victim of the society, Yank reaches to the acceptance of his ape like nature as dictated by the capitalist society which forces him to cage himself and alienate him from the society to make sure that he is aware of his position within that society.

From Jean to Yank

Two plays, as discussed separately, are written thirty-four years apart from each other in different cultural and social contexts. Yet, the male characters of the two plays, Jean and Yank, share a similar quest for their position in the society. In this regard, both characters experience a similar confrontation, internalization, and struggle within the plot structures. To begin with, the confrontation of the characters, Yank with Mildred and Jean with Julie, enables both the recognition of the differences in terms of their class and the starting point of their quest for a better place in the society. Such recognition can be observed more clearly in *The Hairy Ape*. As Mildred comes down to the stokehold, she takes up a challenge that as a member of the upper class she can also endure the conditions of the working class. This act triggers the actions of Yank making him realize his working class environment leading him to take revenge from the upper class. It is also quite significant that such confrontation between characters belonging to different social classes takes place in the stokehold which is the world Mildred does not belong although she claims that her grandfather came from that world. A similar scene in a similar background also takes place in *Miss Julie*. Through the discussion of the social titles, Julie challenges Jean's bought title while revealing that she cannot be degraded to his position although he can buy and provide a title for her. Just like the setting of *The Hairy Ape* as discussed, the confrontation on their social position as by birth or by money takes place in the kitchen of the house as a place where Julie does not belong. Yet, different than the interaction between Yank and Mildred, Jean takes advantage of his gender to overpower Julie. Eventually, Jean deceives Julie with a dream of power of money. Nevertheless, in both plays the questioning of both male characters is triggered by female characters. Thus, the power struggle of Jean and Yank and the questioning of their social position intermingle with their gender. In this regard, both plays, at the same time, lays out the complicated relation among patriarch, aristocracy and capitalism.

The two characters also share internalization of their status, Jean as a servant and Yank as a "filthy beast." While both plays highlight their struggle to escape from their assumed social positions, they end up unconsciously acknowledging their positions. In both plays, this is mainly highlighted with the ending of the plays. In *Miss Julie*, regardless of Jean's rhetoric throughout the play and his overpowering Julie through his gender, Jean eventually yields to the Count. As the supreme power of the play, the Count reminds Jean of his position as a servant. Again, regardless of his acting against the reality, just the sound of the bell orients Jean to go back to his servant position. The authority of the Count makes Jean internalize his status. The inevitable end of Yank also drives from his internalization of his position and his characteristic as brutal and filthy. While internalization of Jean's social status, in *Miss Julie*, is mostly highlighted at the end of the play with the arrival of the Count, it is treated as a process in *The Hairy Ape*. The readers and/or the audience witness internalization of Yank's description as a brutal, filthy, and insignificant person starting from his encounter with Mildred until his death in the gorilla's cage. Nevertheless, it is accepting the words and perspective of Mildred, and considering himself as the target that leads Yank to such a tragic end. On the other hand, in both plays, both Julie's father, the Count and Mildred's father, the president of the Nazareth Steel play a similar role in terms of establishing power. Compared to the boots of the Count, the steel in *The Hairy Ape* stands for the power of the president. Through symbols, their power within the social and economic system is constantly reminded to the male characters. While boots remain on the stage as a warning to Jean, Yang brags about his supposed control over the steel although it belongs to someone stronger than Yang. In this regard, from the very beginning of the both plays, it is indicated that neither Jean nor Yang can defeat the system and achieve their goals.

In both plays, Jean and Yank are portrayed as they strive to become a part of the society that rejects them rather than acting revolutionarily against it. As discussed previously, Jean aims to move upward in the society with the power of money. In a system that uses and oppresses him, rather than reacting, Jean desires to be a part of the system so that he can take revenge by oppressing others. His struggle to be a part of the system is prevented by the status quo, the old system of aristocracy as the real power holders represented by the Count. Yank also goes through a similar experience which also entitles his journey as his struggle to be a part of the system. Although he nests the idea of blowing up to take his revenge, he inwardly wishes to be a part of the system and to be accepted by a certain group of people whether by his fellow workers or by the union. It is only after realizing the fact that he fails in his struggle to be accepted by the system that he takes refuge at the gorilla's cage at the zoo. Yank and his place in the society are also denied by the status quo. It is primarily the capitalist system, as pointed out previously, which rejects Yank's existence in the system as first represented by Mildred and later by the 5th Avenue in New York and the union. In this regard, both characters first struggle to be able to be a part of the society and then suffer from the society and the status quo.

Conclusion

Strindberg's *Miss Julie* and Eugene O'Neill's *The Hairy Ape* differ from each other when their technicality is considered although Strindberg is a pioneer name and an inspiration for O'Neill. Written in two different centuries, in two different cultural backgrounds, and in two different theatrical movements, both plays stand quite significant on their own terms as briefly touched upon. Nevertheless, consideration of these two plays thematically also reveals similarities between each other. In this respect, the male characters of the plays, Jean and Yank, experience a similar process on fighting against the society to determine their social positions. Rather than struggling for the idea of betterment of the society for their classes, both Jean and Yank suffer individually. In conclusion, Strindberg and O'Neill, in these two plays, portray two male characters who are defeated by the society on establishing their individual identities. They fight against the society, Jean against the old aristocracy and Yank against the capitalist system. Yet, both of them fail to be a part of the system being a victim of their internalization of their lower class positions. Yet, being victims of their internalization of their lower class positions, both of them fail to be a part of the system.

References

- Beard, D. M. T. (2007). *A Companion to Twentieth-Century American Drama*. David. Krasner (Ed.) "American Experimentalism, American Expressionism, and Early O'Neill" (pn. 51-68). Oxford: Blackwell.
- Berlin, N. (1982). *Eugene O'Neill*. London: MacMillan.
- Bogard, T. (1972). *Contour in Time*. New York: Oxford UP.
- Brugnoli, A. (2012). "Eulogy of the Ape: Paradigms of Alterity and Identity in Eugene O'Neill's *The Hairy Ape*." *Eugene O'Neill Review*, 33 (1), 43-55.
- Chothia, J. (1989) *Eugene O'Neill and The Emergence of American Drama*. Marc Maufort (Ed.) "Theatre Language: Word and Image in *The Hairy Ape*" (pn. 31-40). Amsterdam: Rodopi.
- Cohn, R. (1971). *Dialogue in American Drama*. Bloomington: Indiana UP.
- Egri, P. (1984) *Critical Essays on Eugene O'Neill*. James J. Martine (Ed.) "'Belonging' Lost: Alienation and Dramatic Form in Eugene O'Neill's *The Hairy Ape*" (pn. 77-111). Boston, Massachusetts: G. K. Hall.
- El Sanhoury, N. A. R. (1982) *O'Neill and Intellectual Influences*. (Unpublished Dissertation). State University of New York at Buffalo.
- Hartman, M. (1966). "Strindberg and O'Neill." *Educational Theatre Journal*. 18(3), 216-233.

-
- Lamm, M. (1971). *Strindberg: A Collection of Critical Essays*. Otto Reinert (Ed.) "Miss Julie" (pn. 105-116). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Meyer, M. (1986). *File on Strindberg*. London: Methuen.
- O'Neill, E. (1959). *The Hairy Ape*. New York: The Modern Library.
- Shideler, R. (2009). *The Cambridge Companion to August Strindberg*. Michael Robinson (Ed.) "Miss Julie: naturalism, 'The Battle of the Brains' and sexual desire" (pn 58-69). Cambridge: Cambridge UP.
- Stockenström, G. (2004) "The Dilemma of Naturalistic Tragedy: Strindberg's Miss Julie." *Comparative Drama*. 38:1, 39-57.
- Strindberg, A. (1958). *Miss Julie*. London: Penguin.
- Templeton, A. (1990). "'Miss Julie' as 'A Naturalistic Tragedy'." *Theatre Journal*. 42(4), 468-480.
- Törnqvist, E. and Jacobs B. (1988). *Strindberg's Miss Julie: A Play and Its Transportations*. Norwich: Norvik Press.
-

“Fashioning” the Post-War Self in Jessica Goodell’s *Shade It Black** Jessica Goodell’in *Shade It Black* İsimli Eserinde Savaş Sonrası Benliğin Şekillendirilmesi

Merve ÖZMAN KAYA*

Abstract

As a young woman who sets her eyes on “what men are capable of doing,” Jessica Goodell takes the challenge to serve the U.S. Marine Corps. She wants to serve the Corps as a tank crew member. Since the position is viewed inappropriate for a woman, she consents to serve as a heavy equipment mechanic instead. When she is deployed to Iraq, however, she finds herself serving as a mortuary clerk. She has written *Shade It Black: Death and After in Iraq* (2011), five years after her return home. During her service, she is subjected to discrimination by both male and female Marines. Back home, as a veteran with PTSD, she feels tormented by the memories of and philosophical and moral questions about the war. She adopts feminine fashion codes as part of her survival strategy, giving up on the masculine Marine style symbolizing all that is associated with the war and her feeling of guilt resulting from her part in it. This article will focus on Goodell’s two identity conversions: her choosing of “proper femininity” after the military experience and her political journey from being a supporter of the military to a sober critic of the war. Taking her memoir as a text of physical and political self-*fashioning*, this study will observe the relationship between these two conversions by analyzing the gendered aspect of soldiering for female Marines who served in Iraq as well as Goodell’s unique military role as a mortuary clerk.

Keywords: Jessica Goodell; gender identity; Marine identity; Iraq War; life writing

Öz

Gözünü “erkeklerin yapabileceği” işlere dikmiş bir genç bir kadın olan Jessica Goodell, Amerikan Deniz Piyade Teşkilatı’na katılma meydan okumasını kabul eder. Tank mürettebatı olarak hizmet vermek istediği halde, bu pozisyon bir kadın için uygun bulunmayınca malzeme teknisyenliğine razı gelir. Cepheye ise kendini bir morg çalışanı olarak görev yaparken bulur. Goodell savaştan döndükten beş yıl sonra *Shade It Black: Death and After in Iraq* (2011) isimli Irak Savaşı anlatısını kaleme alır. Orduya hizmeti esnasında hem erkek hem kadın Deniz Piyade askerleri tarafından ayrımcılığa uğrar. Savaş sonrasında travma sonrası stres bozukluğu ile mücadele ederken savaşa dair felsefi ve ahlaki sorular ve anılar Goodell’i rahat bırakmaz. Hayatta kalma stratejisi olarak, parçası olmaktan suçluluk duyduğu savaş ile ilişkilendirdiği erkeksi Deniz Piyadesi görünümünden sıyrılıp, kadınsı bir dış görünüme bürünür. Bu makale Goodell’in tecrübe ettiği iki kimlik dönüşümüne odaklanır: savaş sonrası geleneksel bakış açısına göre “kadınsı” bir görünüme bürünmesi ve politik olarak orduyu destekleyen bir piyadeden savaşı eleştiren bir sivile dönüşmesi. Eseri fiziksel ve politik bir kendini-tasarlama metni olarak ele alan bu çalışma, bu iki dönüşüm arasındaki ilişkiyi Irak Savaşı esnasında Amerikan ordusunda bir kadın deniz piyadesi ve bir morg görevlisi olma deneyimlerine odaklanarak açıklamaya çalışır.

Anahtar Kelimeler: Jessica Goodell; cinsiyet kimliği; ABD Deniz piyadesi kimliği; Irak Savaşı; yaşam yazını

Introduction

Life writing provides a rich field of representation for Iraq War veterans. The genre provides them the necessary grounds to refute unwanted identities and to claim the ones wished-for or believed-to-have. Defining her individual identities as well as her national identity, her “old” identities as well as her “new” ones, Jessica Goodell’s memoir *Shade It Black: Death and After in Iraq* (2011) attempts to do both. She enlisted in the Marines after her graduation in 2001; was deployed to Iraq in 2004 and published her memoir in 2011, which was co-authored by John Hearn—the instructor of an “American Institutions” course she took at a community college after the war. She served as a mortuary clerk in Iraq in the Marine Corps’ first dedicated Mortuary Affairs Unit and dedicated her memoir to the Mortuary Affairs Platoon of the 2004 Camp in al Taqaddum, Iraq.

Goodell adopts the masculine fashion of the Corps in the first place, both in terms of her appearance and behavior, because she wants to be accepted into the male-dominant culture of the Marines and to be respected by them. Upon returning home, however, she feels

* Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, ozman@hacettepe.edu.tr.

tormented by the memories of and philosophical and moral questions about the war. Her doubts and emerging critical attitude end up in attempts to hide her Marine identity from American civilians back home, who she thinks are doubtful at best about the cause and the implementation of the war. She intends to avoid being the target of their critical remarks and repress her memories of the war by embracing a feminine appearance. Now a PTSD patient like many of her fellow Marines, she avoids social encounters with American civilians by locking herself up at home. The only thing she still believes in about the war is the Marine "brotherhood" and thus the only people she feels comfortable with are her fellow Marines. Yet, when her war-stricken Marine boyfriend Miguel begins to abuse her psychologically as well as physically, her trust in her fellow Marines is damaged too. As her closest friend in the Corps fails to respond to her call for help, her disillusionment with the Iraq War, the discourse developed to support it, and the Marine ideal is complete. Goodell's choice of adopting feminine fashion codes back home can be read as a symbolic act to dissociate herself from the Iraq War she now despises. Yet, it does not help her get rid of her haunting memories of the war and her share of the blame.

The eleven women service member-authors of Iraq War memoirs, who published their works between the years 2003-2015 (including J. Blair, A. Garrels, V. Gembara, S. Johnson, H. Kraft, K. Olson, Cheryl Ruff, C. Snively, K. Williams, and J. Goodell), dedicated varying portions of their work to the difficulties of being a women in the U.S. Armed Forces. Like Goodell, J. Blair, K. Olson and K. Williams also have joined the Armed Forces to take the challenge to be a woman service member; J. Blair, K. Dozier, and K. Williams also complain about the negative treatment of veterans upon returning home; and K. Olson, in the final part of her narrative, complain about the fact that she had to choose between two options—she could either "keep her head down, draw no attention," "cause no waves" and "do little to improve the institution" or "work within the system, find the right men as mentors, and change the system from within," which means that she also has faced discrimination as a military woman (2006, p.11). None of these authors, however, made gender a central issue to their narratives as Goodell did.

This article focuses on Goodell's two identity conversions: her choosing of "proper femininity" after her military experience and her political journey from being a supporter of the military to a sober critic of the war. The contradicting opinions and attitudes of the prewar, wartime and postwar narrated "I"s of the memoir make observing Goodell's evolving stance towards the war, the U.S. Marine Corps and American civilians possible. Taking her memoir as a text of physical and political self-*fashioning*, this study observes the relationship between these two conversions by analyzing the gendered aspect of soldiering for female Marines who served in Iraq and Goodell's unique military role as a mortuary clerk. Taking Goodell's work of literature as a text of alternative history, this study would reveal the fact that not enough change has been achieved to eliminate gender discrimination in the U.S. Armed Forces so far despite the gender equality claimed in all fields and aspects. An analysis of the changing professional, gender, political and national identity perceptions of the narrating "I" throughout the memoir would make the limitations group identities impose on women service members in general and Marines in specific possible.

The Pre-war Narrated "I" of *Shade It Black*

Although we tend to read works of life writing as "narratives of agency"—narratives of active agents rather than passive subjects "of social structures or unconscious transmitters of cultural scripts and models of identity"—Sidonie Smith and Julia Watson suggest that expecting completely independent narrators is not possible (2001, p.54). Goodell's memoir proves their point. Her narrative harbors conflicts between its narrating "I" and narrated "I"s

of different stages of her life as a result of the ideology she internalized in relation to the American military identity.

The prewar narrated “I” of *Shade It Black* is the daughter of a “comfortable middle class” family living near Chautauqua Lake, in the state of New York (2011, The Girls section, para.1). She plays the piano and the saxophone. She plays soccer and is the “only girl in a Little League baseball team” (2011, The Girls section, para.3). She is always interested in what men are capable of doing and wants to be an attorney like her father, until the recruiters who visited her high school at graduation dispose a challenge to her when they talk about the Marine Corps as a group of “tough men.” “Tough *men*?” she asks, “What about tough *women*?” (2011, The Girls section, para. 12). Upon hearing that the recruiters do not think women can do the “job of a man,” she claims the opposite and asks to serve as part of a tank crew (2011, The Girls section, para.12). Being a woman, she is found unfit for the position and signs up as a heavy equipment mechanic instead (2011, The Girls section, para.12). Her narrative reveals that she has joined the Marine Corps because she wants to challenge the gender assumptions the recruiter dwells on and prove herself to be as capable as a man in all walks of life.

The Wartime Narrated “I” of *Shade It Black*:

The Gendered Aspect of Soldiering For Female Marines in Iraq

When Goodell begins to serve in Iraq, she realizes that being a woman would always be a disadvantage for her military career. She thinks that the Marine Corps is a “masculine world, defined by toughness and courage, and it sees female members as perils to itself and to the nation” (2011, Immorality Plays section, para.8). From Marine point of view, the honor of the Corps and its effectiveness to protect the country are “threatened by small, weak, fearful women” (2011, Immorality Plays section, para.8). Goodell observes that male Marines think female Marines fail “because they are female, because of a reason beyond their control” and this innate defect cannot be “remedied.” Women are perceived as “the embodiment of flaws,” “bags of nasties” (2011, Pressure section, para.13). The wartime narrated “I” of the memoir calls female Marines who do not run, do not participate, fall out or are overweight “Marine-ettes.” Although she does not seem to be very fond of them during the war, the postwar narrating “I” of the memoir thinks the stereotype “limits all women” (2011, Mothers, Sisters, Daughters section, para.8). On the warfront, she realizes that women also discriminate against women. If a young woman does not dye her hair, do her nails or “apply make up at 4:30 a.m.—while holding a flashlight in the darkness of the tent” she would be “stigmatized” as a “bitch” or a “dyke” or a “prude,” or a “religious nut” (2011, Stigma, para.8). Moreover, if she does any of these she is reduced to a “sexual object” (2011, Stigma, para.8), open for assaults and even rape by her fellow male Marines (2011, Pushed section, para.1). Goodell is not accepted as a member of the group by male Marines because they are taught not to want her (2011, Mothers section, para.8). The exclusionary rhetoric is everywhere. Women Marines even stomp and march to it:

See the lady dressed in red, she makes a living in her bed,
 See the lady dressed in brown, she makes a living going up and down,
 See the lady dressed in green, she gives out like a coke machine
 See the lady dressed in gray, she likes to make it in the hay
 See the lady dressed in white, she knows how to do it right,
 Another lady dressed in green, she goes down like a submarine....
 Momma and Papa were lying in bed,
 Mamma rolled over, this is what she said,

Give me some PT! Good for you, Good for me. (2011, Pushed section, para.7)

When Goodell changes the cadences above in favor of women, some male Marines regard her attitude "disrespectful" (2011, Pushed section, para.17). Her depictions of the discriminatory approach of the Armed Forces are grounded in reality. In the U.S. military, being a soldier means being masculine (Crowley, 2010, p.6). Women were not accepted to serve in the battlefield until the Second World War, unless they served as nurses. They were not allowed to carry weapons until the Vietnam War was over. Women were welcomed when men were no longer enthusiastic to serve the U.S. military after the Vietnam War, yet, they were still not accepted to ground and air combat warships and submarines. Until the Panama crisis of 1989, women were allowed to serve in combat support units only. In the Gulf War, 41000 women served the military for the first time since the Second World War (Crowley, 2010, p. 4). During the Iraq War, women were deployed because the military was "so short of troops" and there was no way to distinguish where the frontline was (Crowley, 2010, p.5). Over 191,500 women served the United States military in the Middle East, most of whom were sent to Iraq, a number five times higher than in the Gulf War (Crowley, 2010, pp.1-2). The Iraq War saw women "handling eighty-four-pound machine guns as turret gunners atop tanks and trucks," "guarding convoys by hanging out of vehicles with rifles, kicking open doors and raiding houses," "searching and arresting Iraqis, driving trucks and Humvees along bomb-ridden roads" and "flying helicopters and bomber planes, and killing and being killed" (Crowley, 2010, p.5). Yet, female service members were assigned mainly as truck mechanics, nurses, or typists still seen unfit for hand to hand combat (Ender, 2009, p.99) and as Goodell puts it, "asymmetric conflict between men and women" was always there causing even suicides among female members (2011, Pushed section, para.23).

The situation has been even worse for female Marines since the Marines have always tended to distinguish themselves from the Army calling themselves "a band of *brothers*." The Marines tend to distinguish themselves from the army which is clear in the acronym they use to dismiss the army: "Ain't Ready to be Marines Yet." Mental and physical toughness and courage are believed to be "must haves" in the Corps and Marine boot camp training is known to be more mentally and physically challenging than that of the other military services. In 2009, women made up the 6% of the total Marine Corps and more than 12,000 women were excluded by the Department of Defense from direct combat (Beals, 2010, p.3). A 2010 Marine report labels women's contribution as "a vital asset" in counterinsurgency operations in Iraq and Afghanistan, mentioning the Lioness and Female Engagement Teams, who were only responsible for "building relationships, distributing humanitarian aid, and thereby learning the dynamics/relationships within the tribes and communities" and not for direct combat operations (Beals, 2010 p.18). Finally, in 2016, Department of Defense opened all combat jobs to women without exceptions. So far, only three women have become infantry Marines and the Marine Corps is still considered to have a male-dominant environment.

In order to survive in the male environment of the Marine Corps, many female service members choose to "distance themselves from other women" (Crowley, 2010, p.12) and "act like a man/soldier" at an environment where there were few or no other women (2010, p.24). Women, like men, are expected to take risks, control their emotions and be violent. Eventually, they suffer from loneliness belonging to neither group. Although female members of the armed forces have always been expected to be "manly" enough, they should not be "too manly." In *Camouflage Isn't Only for Combat*, Melissa Herbert emphasizes the expectation from women to "balance [their] sex-defined gender role with the gender occupational role" (1998, p.31). Women are given new roles each time and are allowed to carry them out "based on gendered assumptions" (1998, pp.31-32). Women are defined as "givers" and "protectors" of life and not takers of them. And so was the combat exclusion policy justified. Even if it is a skirt women wear as part of a uniform, which on the one hand requires its wearer to have

“regulation, restraint, discipline”; it imposes on them certain attributes of femininity on the other such as “modesty, neatness, demureness-but not others-loose morals, slovenliness or enticement” (Craik, 2003, p.130). The worries over women wearing the military uniform are often solidified in the question: “What would be the effect of the uniform on the “real” woman underneath?” (Craik, 2003, p.142).

In an attempt to answer this question, Jennifer Craik analyzes the tradition and meanings of uniform-wearing. For her, uniforms are “all about” order, confidence, conformity and control of the “social” as well as the “inner” self (2003, p.128). The Oxford Dictionary describes the word “uniform” as “remaining the same in all cases and at all times; unchanging in form or character”; “of a similar form or character to another or others;” as well as a “distinctive clothing worn by members of the same organization or body” (“Uniform,” 1989). As the definitions show, the word connotes membership in a group which assumes conformism and consistency in conduct and opinion. Craik confirms that uniforms embody “sameness, unity, regulation, hierarchy, status, roles” (2003, p.128), which obviously bother many uniform-wearing men because they consider themselves superior to female members of the U.S. Armed Forces.

Uniforms are also “indicators of the codification of ... rules of conduct and their internalization” as well as providers of the “‘not’-statements—that is what to avoid or repress” (Craik, 2003 p.129). Put in other words, the uniform imposes on its wearer what and what not to do while one has it on, which brings forth the question “whether bodies wear the uniforms or the uniforms wear bodies” (Craik, 2003 p.129). The Marines wear the uniform on a body “made, broken, and reformed” through “physical exertion, value change, training through the harnessing of emotion, acceptance of personal disconnection, and an intense pursuit of trained physical perfection and sacrifice” (Anderson, 2004, p.180). Accordingly, Goodell is expected to be physically and mentally as “strong” as male Marines. She would be looked down upon by the male majority if she fails to achieve it, while, still, she would be an outcast among female Marines if she manages to do it. These expectations make uniform-wearing a practice which adjusts or deconstructs one’s identity. Success, belonging and even survival is partly related to the internalization of these imposed identities. Nevertheless, things would become much more complicated when she sheds her uniform because she cannot get rid of the projected Marine identity by doing this. Moreover, the expectations of American civilians now skeptical about the justice of the cause of the war and of her fellow veterans who hold on to their wartime identities to survive in the changing environment back home kick in to make things even more complicated.

The Postwar Narrated “I” of *Shade It Black*:

The Influence of Goodell’s Unique Military Role As A Mortuary Clerk

According to Anna Stachyra, veteran identities carry traces of the “organized system of behavior, ideas, beliefs, attitudes, sentiments, acts, customs, codes, institutions, forms of art, speech, tools, implements, ornaments, charms” of the military (2001, p.22). Cultural identification with the military, renders veterans’ lives “meaningful, purposive, and spiritually fulfilling” since the military is “a bonded community,” dwelling on “culturally sustained myths, memories, and meanings” (2001, pp.34-35). Authors of war narratives often report troubled postwar lives because their veteran identities are formed between two communities: the military and the civilian. Although veterans belong to the civilian world, they cannot completely withdraw themselves from the military world, as their veteran identity is derived from their military experience. Therefore, their soldier identity is like a “phantom limb” which the veteran can “still feel” but is “no longer there” (2001, p.129). Although veterans try

to hold on to their military identities as a source of pride and honor, they have to develop new civilian identities to secure a place for themselves in the changing civilian world. This obligation sometimes makes them feel as if they do not belong to either world (2001, p.123). Many veterans report feeling like "refugees exiled from their military homeland" (2001, p.26).

Such double-belonging results from what Erving Goffman calls "the personal front[s]" (1959, p.14). According to Goffman, the term "personal front" refers to the components of identity people bring with them even when the setting changes. These components might be "insignia of office or rank; clothing; sex, age, and racial characteristics; size and looks; posture; speech patterns; facial expressions; bodily gestures; and the like" (1959, p.14). Veterans consciously or unconsciously carry the components of their identities which may retain their performer identity. Watching the war unfold as members of the audience while keeping the shared identity components of the performers makes adaptation to the civilian world problematic. In other words, the remnants of the soldier identity keep veterans' traumatic war memories alive. Dealing with the bitter memories of the past war, some veterans have suffered from Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD). PTSD was present in the past wars, yet it is observed in "epidemic proportions" in today's military (Chamberlin, 2012, p.363). 1.64 million veterans, about 23% of all military members, having served during the Operation Enduring Freedom/Operation Iraqi Freedom have suffered from such a condition (Chamberlin, 2012, p.363). According to governmental sources, this rate is between 11-20%, while back in the Gulf War it was 12% and in the Vietnam War it was 15% (How Common is PTSD?, 2015, para.6).

The homefront burdens of Iraq War veterans are often heavy. They include "inappropriate aggression," "hypervigilance," feeling "locked and loaded at home" and being "detached" or "uncaring" (Hsu, 2014, para.44). On the warfront, male service members were expected to conform to the masculine norms of taking risks, controlling their emotions, pursuing status, being violent and dominant, being popular among and powerful over women, being self-reliant and having a "disdain" for homosexuals; although some of their actions indicated "physical inadequacy," "emotional inexpressiveness," "subordination to women," "intellectual inferiority," or "performance failure" (Hsu, 2014, para.43). Remembering the bitterness of the war and their weaknesses in the face of these memories, authors like J. K. Doran (2005, p.201) and D. Sheehan (2012, p.18) mention feeling destructive physically and mentally; and authors like K. Dozier confess their incapability of behaving "gracious or polite" (2008, p. 140).

The home veterans come back to has been different from how veterans remembered it. Yet, the veterans have also changed. Iraq War experience alters their opinions about the war. The definitions dwelling on binary oppositions, which were once valid in eliminating all the questions about the justice and necessity of the war, are no longer valid. Authors often express their desire to share what they have gone through and explain their reasons for doing what they have done, yet they somehow know that those who have not been there would not understand, because "there was too much to explain," the "stories were too complex" (van Winkle, 2009, p.3).

Iraq War veterans, upon their return from the war, realized that the identities they adopted as soldiers such as "the liberator," "the invader" or "the bringer of the civilization" were not favored by Americans back home. At the beginning of the war, soldiers knew what was expected from them by the military and by their comrades who were their "second selves, social mirrors who help the veterans remember, not just recall, the meaning of their service"—serving selflessly, professionally and honorably and leaving no man behind

(Stachyra, 2001, p.118). They also knew what the civilians expected from them—to prevent further attacks and to protect the American people. At least, this was what they were told. As the war unfolded, however, approaches to the quality of the military action as well as the American foreign policy changed. Citizens began to approach the cause and the morality of the war with skepticism. When service members were back from Iraq, the state power disappeared from their lives and the veterans were left alone in justifying their wartime actions (Stachyra, 2001, p.33). Under these circumstances, many veteran authors had the tendency to depict civilians as antagonists.

Goodell's strategic change in appearance upon returning home can be explained by the necessity she feels to avoid the critical attitudes of the American civilians. According to Jennifer Craik, uniforms are "imprinted on our technical selfhood through techniques of the body (sociological, psychological, and biological)" and thus one's personal experiences with uniforms, or put simply one's memories with the uniform, "are full of images of humiliation, embarrassment, shame, rebellion, transgression, punishment" (2003, p.128). So are the memories Jessica Goodell narrates in her memoir. Therefore, she adopts what Judith Butler calls "performative femininity" as part of her survival strategy to hide her military past from herself and others (1990, p.179). For Butler,

... gender is not a noun, but neither is it a set of free-floating attributes, for we have seen that the substantive effect of gender is performatively produced and compelled by the regulatory practices of gender coherence. Hence, within the inherited discourse of the metaphysics of substance, gender proves to be performative—that is, constituting the identity it is purported to be. In this sense, gender is always a doing, though not a doing by a subject who might be said to preexist the deed. (1990, p.24)

As the quotation reveals, Butler thinks, and many others today accept, that "[t]here is no gender identity behind the expressions of gender; that identity is performatively constituted by the very 'expressions' that are said to be its results" (Butler, 1990, p.25). Therefore, it is possible to engage in varying gender performances at different times as in the case of Goodell. Butler explains how performative femininity or masculinity can be possible in these words:

Power, rather than the law, encompasses both the juridical (prohibitive and regulatory) and the productive (inadvertently generative) functions of differential relations. Hence, the sexuality that emerges within the matrix of power relations is not a simple replication or copy of the law itself, a uniform repetition of a masculinist economy of identity. The productions swerve from their original purposes and inadvertently mobilize possibilities of "subjects" that do not merely exceed the bounds of cultural intelligibility, but effectively expand the boundaries of what is, in fact, culturally intelligible. (1990, p.17)

Goodell's varying gender performances in Iraq and the United States befit the explanation provided in the quotation above. Her gender performances serve as her survival strategy in the two different settings of her memoir. In Iraq, among the Marines, she is taught to hide all feelings associated with femininity (such as vulnerability, emotionality, mercy, weakness etc.), to embrace all that is associated with masculinity (courage, patriotism, firmness, decisiveness etc.) and to associate the Marine identity with the Marine uniform. Both in the boot camp and in Iraq, her gender performance is shaped according to the expectations of the male-dominant culture of the Marine Corps in order to fit in the group and be anonymous, which is necessary for survival in the group. Back in the United States, however, she adopts the looks the patriarchal society would expect from her, again for the sake of fitting in and being anonymous. Her looks brings her closer to the "proper feminine" ideal, which she hopes would help her hide her military past from herself and others.

Hélène Cixous and Catherine Clément conceptualized "the proper"—*le propre*—as part of subjectivity and gender construction in their work titled *The Newly Born Women*

(1986). According to them, it is a concept that doom women into "territories subordinated to philosophical, theoretical domination" (Cixous & Clement, 1986, p. 92). Since then, the term is used in feminist theory to refer to the socially-constructed defining characteristics of women. Social construction of gender is based on the social expectations of proper masculine and feminine roles in patriarchal societies. "Proper" behaviors for a woman are often listed as being "ladylike," docile and subservient. She is expected to subscribe to the so-called feminine norms of chastity, domesticity and conformity. She is the mother and the wife and is not supposed to intrude upon the public sphere, seeking content in her position supporting men without challenging the so-called gender hierarchy. She should not be too sexual but good enough to reproduce; not too assertive but preoccupied with her looks. She is not supposed to transgress into the boundaries of the male sphere. Decision-making and doing jobs that require physical superiority are considered to be proper for men only.

Back in the United States, in order to avoid criticism for her part in the war, Goodell adopts the "proper feminine" looks, she believes the society would expect from a woman, who "naturally" has nothing to do with the war. She wears high heels and "tight clothes with lace and flowers," does her hair and nails and waxes her eyebrows (2011, Tucson section, para.4). Yet, her efforts to forget her past through changing her appearance do not work. Hiding from "the toughened veteran deep inside [her] by covering her up with a cloak of femininity" is not enough for her to "mute the memories or quiet [her] doubts [concerning the war]" (2011, Tucson section, para.5). She feels the urge to hide them, now that her disillusionment with the war has begun. She hopes to get rid of the traces of her soldier identity, because of the changed meaning of the war in the changed setting. The American soldier, who was once "the heroic American at the Iraqi warfront," is no longer unquestioningly embraced back at home. American military as the "repressive state apparatus"—that offer, if not force, individuals" particular identities, normalize certain attitudes, behaviors and ideas so that people would internalize them without questioning and serve the ideological purposes of the state (Althusser, 1970, *The State* section, para. 2-3)—is no longer there to help her claim a favorable identity. Thus, she is left alone to justify her wartime actions. Since she cannot do it, she tries to hide her identity as a Marine by avoiding masculine looks. She associates feminine looks with "innocence" when Marine masculinity, for her, stands for her war guilt.

Butler thinks, gender is an "impersonation" and "becoming gendered involves impersonating an ideal that nobody actually inhabits" (1992, p.85). What Goodell tries to adopt is, in Butler's terms, "a stylized repetition of acts ... which are internally discontinuous ... [so that] the appearance of substance is precisely that, a constructed identity, a performative accomplishment which the mundane social audience, including the actors themselves, come to believe and to perform in the mode of belief" (2003, p. 320). Naturally, Goodell's efforts prove to be futile, as her choice of identity, in Butler's words, requires nothing but a "repetition of oppressive and painful gender norms" and thereby limits her own "freedom" (1992, p.84). Her behavior is in no way a subversive one. Butler thinks, a behavior could only be subversive when it both "mime[s] and displace[s] its conventions" (1992, p.84). Making "gender trouble," which Butler says women should, is possible "not through the strategies that figure a utopian beyond, but through the mobilization, subversive confusion, and proliferation of precisely those constitutive categories that seek to keep gender in its place by posturing as the foundational illusions of identity" (1990, p.31). Goodell's performance, however, only mimes the oppressive norm, failing to displace any convention. As a result, the only people she feels safe with are her fellow veterans. Yet, her fellow veterans are also troubled with their past lives. Their behaviors no longer fit in the positive aspects of their professional identity such as fidelity and solidarity, since their professional identities have

also been performative and they are no longer performed as they are not on the warfront any more.

While Marines expect Goodell to be “a real Marine” by being emotionally strong and loyal to their common cause of the war, American civilians, who once expected her to protect them, find her guilty for the brutality of the war now. Goodell’s platoon was responsible for identifying and sending the dead bodies of American war casualties back home, preparing reports that display the missing body parts, tattoos, meat tags, birthmarks and scars shaded black on the outline of the body printed on a piece of paper. In addition, they would search the dead to find the pictures and notes in their pockets, their necklaces, dog tags or anything that could identify them. The postwar narrating “I” of Goodell’s war memoir thinks her platoon was the “reality to [the] collective hallucination” of the Iraq War (2011, Stigma section, para.13). Her job is called “processing” the dead, which, she thinks, is a job that “had to be done but that no one wanted to know about” (2011, Processing section, para.12).

The Department of Defense Mortuary Affairs Program covers recovery, identification and preparation work as well as disposition of the remains of the lost members, advising next of kin about burial benefits, assisting them with disposition of remains and monitoring the preparation and arrangement of remains for transport, and arranging for military burial detail (Chairman, 1990, p. 3). A fellow Marine of Goodell from the same unit, Christian Slater, describes the job as “being consigned to some lifeless netherworld” and depicts the difficulty of and alienation caused by it in these words:

Talking could be therapeutic, provided it was only with each other. Other Marines at Al-Taqaddum were already wary of the guys who worked "the meat wagon." Which was just as well. Loose shop talk about their mission could poison everyone's morale. But nobody had much to say anyway .... Most of us had never seen a dead body before, and our first experience was not just a dead body, but a dead body turned inside out. Even if you watched a million horror movies, you will never, ever get over the impact. Never. (Hirschfield, 2014, para.14)

Although the members of the platoon avoid using the names of the dead, they still could not avoid the difficulty of the experience. “Learning names, looking at family photos, reading letters from home would only make their job a million times worse. Even looking at their faces was discouraged” (Hirschfield, 2014, para.10). Having experienced the brutality of the war serving as a mortuary clerk engaging in the specific mission described above, Goodell is afraid that civilians could tell she had served in Iraq. Feeling “stigma[tized],” she cannot leave her apartment she “hate[s] being in” (2011, Social Phobia section, para.3). “Imprisoned” alone in her apartment, what she calls “the rumination” begins (2011, Tucson section, para.2). Thoughts and memories from her war experience begin to “creep [into] her consciousness” (2011, Tucson section, para.3). She tries to answer the,

... basic philosophical and, especially moral questions. Why had we invaded another country? How could I have been complicit in a war that hurt so many innocent people? I tried to see the honor in what I had done over there, but I couldn't. I searched for meaning in the deaths of the soldiers and civilians I helped to bury, but I couldn't find it. I had put my faith in the Marine Corps, believing that they knew more than me, knew better than me, and know I was losing that faith. (2011, Tucson section, para.3)

She also begins to lose faith in American civilians who she thinks did not know what they support when they supported the Iraq War. For her, “[n]o one should ever support the activities in which [she has] participated.” She thinks, it is not the American service members that should be exemplary, since it is the lives of the “hardworking, church-going, family men and women” whose lives service members yearn for and have fought for (2011, Searching section para.7). All wars, according to the disillusioned narrating “I” of Goodell’s memoir, “are based upon lies and myths,” which creates a tension between the soldier and “the power elite that fabricates them” as well as between soldiers and civilians (2011, Chautauqua

section, para.2). She thinks that the Iraq War, like all other wars, is a collective fault of Americans including civilians, soldiers, the media and politicians who spread these myths and lies (2011, Chautauqua section, para.2).

Her intense fear, helplessness, recurrent and intrusive memories, flashbacks, feeling of detachment from other people, insomnia and physical weakness are symptoms of her PTSD, which, she thinks, is "real like the flu" (2011, PTSD section, para.15). She is not the only veteran to "mentally stuck" in Iraq while being "physically stuck" in America. She meets Miguel during a "two-year stint" in Okinawa, Japan, before they were stationed in Iraq. He is a bilingual Hispanic veteran, who has a "straight-from-the barrio "thug" facial expression" (2011, Miguel section, para.4). Back home, he labels Goodell unfit for being a "real" Marine, discovering that she is on PTSD medication. He associates being a Marine with masculinity, that requires toughness in relation to one's emotions. He also criticizes Goodell for not being a real Marine because she has not participated in the initial invasion of Iraq (2011, Miguel section, para.7). His obsession with the idea of being a "real" Marine suggests that Miguel also has a problem with his wartime identity, most probably due to the traumatic experiences he has gone through during the war. Treating Goodell "like [she is] one of his Iraqi detainees, a prisoner of war," Miguel yells at her; threatens her; hits things and "so [Goodell] hides ... under the dining room table or behind the headboard between the bed and the wall or in the cupboards or behind a rack of clothes in the closet" (2011, St. Louis section, para.9). Miguel's "inappropriate aggression" is one of the common problems of traumatized veterans (Hsu, 2014, para.44). Having lived up to the masculine norms of the Marine environment, Miguel cannot consent to being jobless, without status, unable to control his emotions when he is back home. Remembering the bitterness of the war and his weaknesses, Miguel tends to hurt others. According to the report of National Center for PTSD, anger—like Miguel's—is "a survivor's response to trauma because it is a core component of the survival response in humans—helping people cope with life's adversities by providing us with increased energy to persist in the face of obstacles" (2011, A Break section, para.2). Once he sheds his uniform that has made him a respectable member of a group of tough Marines, he feels powerless. Having lost physical connection to the "heroic" identity gained through his experience on the warfront, all he could cling to has been the experience he has had with his fellow Marines—the initial invasion—to feel better. Goodell also attempts to turn to a fellow Marine for protection, yet the connection to the group embodied by the shared uniform they have once worn does not help her.

When Miguel begins to be unbearable and fatally destructive as an abusive partner, Goodell turns to Leslie, her war buddy from Iraq, who "would have given his life for [her] in Iraq and [she] would have given [hers] for him" (2011, Seattle section, para.3). She was sure that he would come to St. Louis to "rescue" her. His negative response, is shocking to her but still not a sign of betrayal for Goodell. She continues to believe in the Marine way of life and "living according to the Marine Code" (2011, Seattle section, para.7). Yet, being "lied to and humiliated and pushed around," she gradually begins to realize the gap between the real and the ideal. In *Shade It Black*, the depictions of the narrated "I" and "them" (American people) of the first half of the memoir contradicts with depictions of the narrated "I" and "them" at the end; and the narrating "I" of the beginning politically converts to an anti-war "I." Goodell gradually discovers that notions of camaraderie, joint cause and group-belonging, which are absent in the civilian world, are "fostered" in the military for the sake of "interconnection" (2011, Chautauqua section, para.6). The "real" American soldiers who are "anxious and depressed" due to "unearned self-esteem and narcissism" (2011, Chautauqua section, para.7) take the place of the ideal American Marines in her mind, who are "parts of a single organism," and are "brothers 'and sisters'" (2011, To Iraq section, para.15) who "completely

---

put [their] lives in the hands of [their] fellow soldiers” (2011, Fire and Rain section, para.11).

In the end of her memoir, Goodell also views American civilians in a more pessimistic light. She realizes that her “taken-for-granted assumptions” about Americans have been shaken by her war experience (2011, Home section, para.4). When she returns from Iraq, she observes American civilians to be relentless consumers. For her, their lives are characterized by “carelessness.” They are “busy” and “self-centered”; relationships are “superficial”; favors are “seldom returned”; everyone talks but no one listens; and friends “couldn’t be bothered” (2011, Home section, para.9). She calls her country “The Mall of America” where adjustment for veterans is even more difficult than it was on the warfront (2011, Home section, para.11).

Conclusion

Goodell’s postwar survival strategy emerges as a result of her negative perception of the masculine culture of the Marine Corps and the war she unconsciously associates with the masculine image embodied in the uniform she once wore. Her pre-war narrated “I” is ready to take any challenge addressed to her without having concerns about the nature of the challenge. During the war, she would be looked down upon by the male majority if she fails to achieve being physically and emotionally as strong as men; while, still, she would be an outcast among female Marines if she manages to be so. Things appear to be much more complicated for the postwar narrated “I,” since the expectations of American civilians now skeptical about the justice of the cause of the war and her fellow veterans who hold on to their wartime identities to survive in the changing environment back home come into play. Eventually, she is disappointed both by Americans at home and her fellow veterans, as a result of which her “rumination” begins. Not fond of the war any longer, she distrusts both groups. Goodell’s relationship with the military institution is proven to be as abusive as her relationship with Miguel when she talks about the myths that make people engage in “mindless servitude ... falsely called a career” (2011, Chautauqua section, para.4). To her, the U.S. Marine uniform no longer stands for the values of fidelity and solidarity the Marines take pride in but only for the war she was ashamed to be a part of. Therefore, she adopts “proper” feminine looks which she thinks would be the opposite of her wartime Marine looks in order to avoid encounters with American civilians.

Understanding Goodell’s choice of postwar survival strategy is possible only if her unique military role as a mortuary clerk and the place of women in the U.S. Marine culture are taken into consideration. As the member of a platoon about the job of which no Marine would want to know about; and the member of the Marine Corps in which women were seen inferior to men; Goodell’s postwar experience in an environment other than the warzone causes her to recognize the ideally constructed but unreal values attributed to the position she has filled. As a result, she begins to question the cause of the war, the Marine group loyalty, and not the least, the American civilians’ disowning of the collective fault at war. Eventually she becomes a sober critic of the war and the arrogant exceptionalism it dwells on. By the end of the book, the author’s perception of her professional, gender, political and national identity is altered as a result of the experiences she has had during the war.

Her efforts to re-fashion herself in terms of appearance does not work out for her, because the “proper femininity” she looks up to proves to be just another oppressive norm that limits her freedom. Consequently, she builds her survival strategy on understanding what has happened to her. She studies psychology and philosophy; reads about wars and about her country; starts running again; joins her college’s concert band; and finally writes her experiences in the form of this memoir (2011, Hope section, para.1). She claims having gained a certain degree of control over her life, yet after five years of her return from the war,

---

she reports thinking about the war every day and still trying to get it over (2001, Epilogue section, para.1). Befitting her ongoing struggle, the ending of Goodell's memoir is left open, implying that getting over the war and coming to terms with her identity is a process which is possible, this time, by "processing" herself.

References

- Althusser, L. (1970) On the reproduction of the conditions of production. In "*Lenin and philosophy*" and other essays. Retrieved from <https://marxist.org/reference/althusser/1970/ideology.htm>
- Anderson, M. (2004). *Cultural shaping of violence: victimization, escalation, response*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.
- Beals, G. E., Major USMC. (2010). Women marines in counterinsurgency operations: lioness and female engagement teams. Retrieved from www.dtic.mil/get-tr-doc/pdf?AD=ADA604399
- Blair, J. (2011). *Hesitation kills: a female marine officer's combat experience in Iraq* [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Butler, J. (2003). Performative acts and gender constitution: an essay in phenomenology and feminist theory. In Amelia Jones (Ed.), *The Feminism and Visual Culture Reader* (pp. 392-402). New York: Routledge.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Chairman, Joint Chiefs of Staff. (31 May 1990). Memorandum of Policy No. 16, Retrieved from <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a280046.pdf>.
- Eagan, Chamberlin, S. M. (2012). Emasculated by trauma: a social history of post-traumatic stress disorder, stigma, and masculinity. *The Journal of American Culture*, 35(4), 358–365. doi:10.1111/jacc.12005
- Cixous, H. and Clement, C. (1986). *The newly born woman*. Trans. Betsy Wing. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Craik, J. (2003). The cultural politics of the uniform. *Fashion Theory*, 7(2), 127–147. doi:10.2752/136270403778052140
- Crowley, K. L. (2010). *Just a girl in the U.S. army: exploring gender norms behaviors and social contexts that shape the experiences of female combat veterans* (Master's thesis). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses. (Order No. 1483840)
- Doran, J. K. (2005). *I am my brother's keeper: journal of a gunny in Iraq*. North Topsail Beach, NC: Caisson Press.
- Dozier, K. (2008). *Breathing fire: fighting to survive, and get back to the fight* [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Ender, M. G. (2009). *American soldiers in Iraq: mc soldiers or innovative professionals?* New York: Routledge.
- Garrels, A. (2003). *Naked in Baghdad: the Iraq War as seen by NPR's correspondent*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Gembara, V. (2008). *Drowning in the desert: a JAG's search for justice in Iraq*. [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Goffman, E. (1959). *The presentation of life in everyday life*. New York: Anchor Books.
- Goodell, J. and Hearn, J. (2011). *Shade it black: death and after in Iraq* [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Herbert, M. (1998). *Camouflage isn't only for combat: gender, sexuality, and women in the military*. New York: NYU Press.
- Hirschfeld, N. (25 May 2014). Life and death in the U.S. marines. Retrieved from <https://www.theguardian.com/society/2014/may/25/ptsd-marine-corps-america-iraq>.

-
- How common is ptsd? (21 Feb. 2015). Retrieved from <https://www.ptsd.va.gov/public/PTSD-overview/basics/how-common-is-ptsd.asp>
- Hsu, J. (2014). Overview of military culture [PDF file]. Retrieved from sttpml.org/wp-content/uploads/2014/06/military-culture.pdf
- Johnson, S. (2010). *I'm still standing: from captive U.S. soldier to free citizen—my journey home*. [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Kraft, H. (2007). *Rule number two: lessons I learned in a combat hospital*. [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Olson, K. (2006). *Iraq and back: inside the war to win the peace*. Annapolis, Maryland: Naval Institute Press.
- Ruff, C. L. (2005). *Ruff's war: a navy nurse on the frontline in Iraq*. K. Sue Roper. [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Sheehan, D. (2012). *After action: the true story of a cobra pilot's journey* [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Smith, S. and Watson, J. (2001). *Reading autobiography: a guide for interpreting life narratives*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Snively, C. (2010). *Heaven in the midst of hell: A quaker chaplain's view of the war in Iraq*. Jamul, California: Raven Oaks Press.
- Stachyra, A. (2001). *Being and becoming a U.S. Iraq war veteran: an exploration of the social construction of an emerging identity* (Doctoral dissertation). Retrieved from Loyola eCommons. (Order No. 197)
- Uniform. (1989) In Oxford English online dictionary (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>
- Van Winkle, C. (2009). *Soft spots: a marine's memoir of combat and post-traumatic stress disorder* [Kindle version]. Retrieved from Amazon.com
- Williams, K. (2005). *Love my rifle more than you: young and female in the U.S. army*. London: Phoenix.
-

Meddah Behçet Mahir'in Halk Anlatılarında Halk Hekimliği ve Baytarlığı

Folk Medicine and Veterinary Medicine in Folk Narrations of Folk Storyteller Behçet Mahir

Mehmet ALPTEKİN*

Öz

Halk anlatıları; sözlü gelenekte yaşamakta olan doğum adetleri, evlenme biçimleri, ölüm inanışları, halk hekimliği ve halk baytarlığı gibi halk kültürüne ait unsurları içerisinde barındırmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan halk hekimliği ve halk baytarlığı uygulamaları hâlen uygulanmaktadır. Özellikle modern tıbbın olmadığı dönemlerde insanlar için halk hekimliği yaygın uygulamalardan birisiydi. Aynı şekilde insanların hayvanları ehlileştirmesiyle de halk baytarlığı önem kazanmaya başlamıştır. Çalışmamızın amacı, Meddah Behçet Mahir tarafından anlatılan halk anlatılarındaki (destan-halk hikâyesi) halk hekimliği ve halk baytarlığı unsurlarını tespit etmek ve metinlerden elde edilen örnekleri benzer destan ve halk hikâyelerindeki motiflerle mukayese etmektir. Bu amaçla, çalışmamızda doküman analizi tekniği kullanılacaktır. Behçet Mahir, köklü bir geçmişe sahip olan meddahlık geleneğinin son temsilcisi olup, anlatılarında İslamiyet'in kabulünden önceki dönemden günümüze uzanan Türk kültürünün aktarıcılığını da üstlenmiştir. Çalışmamızda, halk hekimliği ve baytarlığı konusunun Meddah Behçet Mahir'in halk anlatılarına ne şekilde yansıdığı, Türk halk hikâyeciliği ve destancılığı içerisindeki yeri, metinlerden tespit edilen örneklerle tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Behçet Mahir, halk anlatısı, halk hekimliği, halk baytarlığı.

Abstract

Public narrations inhold folk cultural elements such as birth customs, marriage types, death beliefs, folk medicine and veterinary medicine that still exist within oral tradition. Practices of folk medicine and veterinary medicine, which go a long way back to the beginning of the history of humanity, are still implemented today. Especially, during times of the non-existence of modern medicine, folk medicine was one of the common practice for people. In the same way, folk veterinary medicine started to come into prominence with the domestication of animals. The purpose of our study is to establish the elements of folk medicine and veterinary medicine in folk narrations (epic-folktale) narrated by Meddah Behçet Mahir and to compare the examples obtained from texts with the motives in similar epics and folktales. Documents analysis technique will be drawn upon to this end. Behçet Mahir was the last representative of the eulogy tradition, which has a deep-rooted past, and in his narrations he under took the duty of conveying the Turkish culture that traces back to the acceptance of Islam. Our study will argue in what way folk medicine and veterinary medicine are reflected in the folk narrations of the folk storyteller Meddah Behçet Mahir and discuss its place within the Turkish folk storytelling and epic writing, making use of examples from texts.

Keywords: Behçet Mahir, folk narration, folk medicine, folk veterinary medicine.

Giriş

Halk anlatıları, halkın ortak düşünce dünyasında oluştuğu için kaynağını eski dönemlerden alıp içerisinde topluma ait inançlar, gelenek-görenekler, halk hekimliği gibi unsurlar vardır. Halk anlatılarındaki bu unsurlar geçmişle gelecek nesil arasında köprü kurarak kültürün sürekliliğini sağlamaktadır.

Halk anlatılarındaki diğer unsurlara göre halk hekimliği, günlük hayatının bir parçası olduğu için insanların ilgisini daha çok çekmektedir. Öyle ki günlük hayatın vazgeçilmezleri arasında yer alan halk hekimliği Türk kültüründe hayatın her dalında kendisine yer bulmuştur (Alptekin, 2010, s. 6).

Geleneksel tıbbın temellerinde, toplumun uzun yıllar sonucunda edindiği tecrübeler vardır. Günümüzde, modern tıbbın çare olmadığı veya insanların modern tıba ulaşamadığı durumlarda alternatif tıp bir çare olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

* Okt. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, meh.alptekin@hotmail.com

Her toplumda, insanların geleneksel tıbbı bakışında farklılık söz konusudur. Bireyin hastalık ve çözüm yollarına yaklaşımında mensup oldukları toplumun değerleri, inanç sistemleri, kısacası kültürün yansıması vardır (Türkdoğan, 1991, s. 168). Bu nedenle geleneksel tıbbı insanların bakış açısındaki farklılık gözden kaçmamaktadır.

Halk hekimliği ve halk baytarlığı uygulamaları insanlık tarihi kadar eski uygulamalardır. Bu uygulamaların kökeninde toplumların tabiat olayları, çevresel faktörler ve iklim vb. olayları yorumlayıp anlamlandırmaları etkili olmuştur. Bu yönüyle halk hekimliği ve baytarlığı uygulamaları yaşanmış ve tecrübe edilmiş uygulamalar olup kültürel öğelerle bezelidir.

Zaman içerisinde atlı göçebe hayattan yerleşik yaşama, üretici toplumdan tüketici toplum yapısına geçilmesi ve zamanla sanayi toplumun gelişmesiyle birlikte dünya üzerinde sağlık faaliyetlerinde hızlı değişim ve gelişmeler olmuştur. Özellikle günümüzde eğitilmiş insan sayısının artması, modern sağlık kurumlarının tesis edilmesi, insanların alternatif tıptan modern tıbbı yönelmesine vesile olmuştur. Ancak yaşanan coğrafya, toplumun kültür yapısı gibi unsurlar hâlen insanları halk hekimliğine meyil etmelerindeki önemli unsurlardandır. Pertev Naili Boratav, halk hekimliğini “Halkın, olanakları bulunmadığı için, ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz.” (Boratav, 1984, s. 122) şeklinde izah etmiştir. Ali Berat Alptekin'in ifadesiyle modern tıbbın yapabileceğimiz bir şey kalmadı, demesiyle insanlar geleneksel tıbbı yönelir ve tükenen ümitler alternatif tıp sayesinde tekrardan canlanır (Alptekin, 2010, s. 85).

Halk hekimliği ve baytarlığı konusu başlangıçtan günümüze kadar toplum hayatı için önem arz ettiğinden dolayı birçok tarihi ve edebi esere yansımıştır. Bu eserlerden birisi de *Dîvânu Lugâti't-Türk'tür*. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* hastalık için *ig* kelimesi karşımıza çıkmaktadır. Hastalık tedavisi için kullanılan ilaç karşılığında *em* (Kaşgarlı Mahmud, 2014, s. 15) ve *ot* (ot içtim) (Kaşgarlı Mahmud, 2014, s. 15) hastalıkları tedavi eden tabip anlamında *otacı* (Kaşgarlı Mahmud, 2014, s. 15) ve ilaç yapan adam anlamına gelen eczacı anlamında *emçi* (Kaşgarlı Mahmud, 2014, s. 17) kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı: Meddah Behçet Mahir tarafından anlatılan halk anlatılarındaki (destan-halk hikâyesi) halk hekimliği ve halk baytarlığı unsurlarını tespit etmek ve metinlerden elde edilen örnekleri benzer destan ve halk hikâyelerindeki motiflerle mukayese etmektir.

Çalışmanın yöntemi: Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği uygulanmıştır. Bu sayede konuyla ilgili bilgi içeren yazılı metinlerin analizi yapılarak metinlerde geçen örneklerle konu desteklenmiştir.

Çalışmamızda; Meddah Behçet Mahir'in halk anlatılarındaki halk hekimliği ve halk baytarlığı konusuna değinilecektir. Behçet Mahir'in halk anlatıları repertuarındaki unsurları Saim Sakaoğlu 7 başlık altında (halk hikâyeleri, destanlar, efsaneler, dini kıssalar, masallar, dini meseleler ve âşık karşılaşmaları) değerlendirmiştir. Sakaoğlu, repertuarda sadece ikisinin -halk hikâyesi, destan- Behçet Mahir'e ün getirdiğini dile getirmiştir (Sakaoğlu, 1991, s. 8). Bu nedenle çalışmada Behçet Mahir'in destan ve halk hikâyeleri üzerinde durulmuştur. Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın ve Muhan Bali tarafından hazırlanan *Köroğlu Destanı* (1973) adlı eserde 15 (*Köroğlu'nun Zuhuru*, *Köroğlu ve Demircioğlu*, *Demircioğlu-Reyhan Arap*, *Köroğlu'nun Ayvaz'ı Kaçırması*, *Köroğlu-Niğdeli Geyik Ahmet*, *Köse Kenan-Dana Hanım*, *Köroğlu-Han Nigar*, *Köroğlu-Han Nigar-Haşan Bey-Telli Nigar*, *Akşehir Telli Nigar Cengi*, *Keloğlan'ın Köroğlu'nun Atını Kaçırması*, *Kenan Kolu*, *Bağdat Kolu*, *Kiziroğlu Mustafa Bey-Afganistan-Gürcistan*, *Bolu Beyi*, *Köroğlu'nun Sonu*) halk anlatısı ve Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu ve Esmâ Şimşek tarafından hazırlanan

Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I-II (1997) adlı eserde 24 (*Kirmanşah, Mugimi Han, Şah İsmail, Yaralı Mahmut, Davutoğlu Rüstem, Hüthüt Kuşu, Zaloğlu Rüstem, Eşref Bey, Firdevs Şah, Latif Şah, Asıl İle Nesil, Kerem Nesil, Leyla İle Mecnun, Yusuf İle Züleyha, Muğdat Pehlivan, Nebi Han, Nemrut Han, Âşık Verga, Kıvılcımoğlu Topal İbrahim, Şahmaran İle Lokman Hekim, Yunus Emre, Âşık Şenlik İle Sümmâni Karşılaşması, Kağızmanlı Âşık Hıfzı*) halk anlatısı incelenerek toplam 39 halk anlatısındaki halk hekimliği ve halk baytarlığı konusu incelenmiştir.

Halk Hekimliği

Modern tıbbın henüz gelişme göstermediği dönemlerde veya yetersiz kaldığı zamanlarda insanlar halk hekimliğine başvurmuşlardır. Halk hekimliğindeki uygulamalarda toplumların uzun yıllar elde ettiği tecrübeler olduğu için her dönem halk hekimliği güvenilirliğini korumuştur. Her kültürel yapı, "hastalık sorununa" kendi kültürel değerleri, coğrafi özellikleri/çevre gerçekleri çerçevesinde çözümler geliştirmiştir (Sever, 2004, s. 96). İncelediğimiz 39 halk anlatısının 14 tanesinde hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Halk anlatılarındaki hastalıklar ve tedavi yöntemleri şunlardır:

Yaraların Tedavisi

Halk anlatıları içerisinde yer alan halk hikâyeleri, belirli bir epizot sayısından oluşmaktadır. Bu sıralama bazılarında fazla veya eksik olurken genellikle olaylar belli bir çerçevede gerçekleşmektedir. Bu çerçevede kahramanların başından çeşitli maceralar geçmektedir. Çeşitli maceralara atılan kahraman, bazen zor vak'alar yaşamaktadır. Bu nedenle kahramanlar yaralanmakta ve yaraların tedavisi için türlü uygulamalar yapılmaktadır. Destanlar ve kahramanlık konulu halk hikâyeleri, kahramanlık konusu üzerine kurulduğu için içerisinde kılıç, kalkan, mızrak, ok gibi savaş aletleriyle meydana gelen yaralanmaların vuku bulması normaldir. İlk olarak kılıç yarası tedavisinde kullanılan yöntem ve teknikler üzerinde durulacaktır.

Yaralar içerisinde kılıç yarası diğer yaralara nazaran iyileşme süreci fazla vakit alan ve zor iyileşen bir yara şeklindedir. Öyle ki yaralıya bu dönemde su içirilmemesi önemli bir husustur.

Koroğlu Destanı'nın Hasan Bey Telli Nigar kolunda; Hasan Bey Telli Nigar'ı alıp Çamlıbel'e dönerken Telli Nigar'ın yedi erkek kardeşi bu durumdan memnun olmayarak onların peşine düşerler. Sonra şehrin dışında onlara yetişerek uzun süre cenk ettikleri esnada Hasan Bey yaralanır. Vücudundaki yaraların verdiği acıyı ve harareti dindirmek için su içmek ister. Telli Nigar buna engel olmaya çalışır. Çünkü kan kaybı olan hastaya su içirilmemesi gerektiğini bilmektedir. Hasan Bey'in ısrar edip suyu içmesiyle birlikte vücudundaki bütün yaralar zonklamaya başlar. Böylece hasta daha da fenalaşır.

...Hasan kızdan su istedi. Kız, her ne kadar «içme Hasan, -dedi ise- yarelerin var!», dinlemedi. Gözeye kapandı, kana kana, su içmesi ile, efendi, suyun soğuğu, yaranın sıcığı, damarlara dağıldı. Yaralar, başladı sokulamaya. Kıza dedi; «Kız, sözün doğru imiş; keşke içmeseydim». Kız ağlayarak, «Ya, ben sana yalvardım.Suyu mu kıskanırdım». Yaraların sokkultusu ciğer başına vurup, inleye inleye, kızın kucağına yığıldı.(Kaplan vd., 1973, s.157).

Vücutta oluşan kılıç yarasının tedavisi sürecinde değişik metotlar kullanılmakla birlikte en önemli yöntemlerden birisi atlı-göçebe-savaşçı hayat kültürüne bağlı olarak doğadaki nesnelere yapılan sağaltma şeklindedir ki burada dağ çiçeğinden yapılan merhem karşımıza çıkmaktadır. Koroğlu Destanı'nın Kenan kolunda Koroğlu yaralı yiğitlerini çiçeklerden elde ettiği merhemler sayesinde tedavi etmektedir.

...Köse Kenan Köroğlu'na dedi ki «Köroğlu, bu yiğitler yarın eğer at binse, kelleyi verir oğlum. Bunlar, bu barhanada merhem vuralım da, iyi olana kadar barhanada kalsın!» «Peki emi!»E, Köroğlu neçe çiçeklerden ilaçlar bilir (Kaplan vd., 1973, s. 329).

Behçet Mahir'in halk hikâyesi repertuarında yer alan Kirmanşah hikâyesinde de kılıç yarasının süt ile tedavisi söz konusudur. Ancak burada birebir sütün tedavi sürecinde dâhil olmadığını görmekteyiz. Kirmanşah, Ak Dev'i öldürüp Mahperi'yi ve daha sonrada onun elinde tutsak olan amcaoğullarını kurtarmak isterken kötü niyetli amcaoğulları tarafından kılıçla yaralanır. Mahperi, yaralı şekilde Kirmanşah'ı atı Karakaytaç'a bindirerek bir köyün yanına kadar getirir. Bu arada Kirmanşah, kılıç yarısından ötürü durumunun iyi olmadığını söyleyerek Mahperi'den kendisi için yakut bir süt bulmasını ister. Mahperi süt bulmak için gittiğinde Kirmanşah'ı, annesi ve yanındaki cariyeler bulur. Sonrasında Hurşit Şah, yaralı şekilde gelen oğlu için tabipler bulur ve yarayı tedavi ettirir (Sakaoğlu, Alptekin, Sakaoğlu & Şimşek, 1999/I, ss.121–135).

Bütün Tiflis ülkesinde sade değil, nerde ağır tebib var ısa Hurşut Şah oğlunun eylenmesi için getirdirmişdi. Evet, bütün tebibler Kirmanşah'ın yarasına bakıyordu. Nihayet Kirmanşah'ın yarası döner dönmez, tebibler Hurşut Şah'a müjdeyi vermişlerdi (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 135).

Kirmanşah, kendi kılıç yarasını tabiplerden önce tedavi etmek için Mahperi'den süt bulmasını ister. Burada süt, dağ çiçekleriyle merhem yapılarak yaranın olduğu yere kapatılacaktır.

Kılıç yarası tedavisinde süt kullanılması, Yaralı Mahmut hikâyesinde de görmektedir. Yaralı Mahmut hikâyesinde; Mahmut ile dövüşen Mehbub, Mahmut'un başına kılıç ile vurunca Mahmut yaralanır ve her tarafa kanlar yayılır. Mahmut'u yolda Ulu Han isminde bir şah bulur ve kahramanı Gence şehrine götürerek ne kadar tabip varsa çağırıp tedavi ettirmek ister. O zaman yüz tabipten sadece on ikisi kalarak yardım edebileceğini dile getirir. Bu doktorlar da Ulu Han'dan şu taleplerde bulunur.

"Bize, inek südi, garişmamış sağlam inek südi, bir de sağlam dalak, bal getir. Biz senden bunu isterik." (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 271).

Ulu Han hekimlerin isteğini yerine getirir. Hekimler bal ile sütü kaynatarak ilaç yaparlar. Kahramana bir saat bal, bir saat süt verirler. Mahmut gördüğü tedavi sonrasında yavaş yavaş iyileşmeye başlar. Bu arada meddahların hikâye anlatma geleneğine bağlı olarak Behçet Mahir konunun akışını bölerek süt ve bal hakkında şu şekilde malûmat vermektedir:

Çünkü, dünyada en melhem olan bu ikisidir. Neden? İki de Allah'ın gudret ve guvvetindedir. Süt mayası nedir? Bütün çiçeklerde, otlardan olur. O heyvan otları otlar, südünü verir. İkincisi bal. Ari, çiçekleri dövşürür, yer, bal yapar. O da südün bir nevüdür. Çünkü o heyvan gendi içindeki zehiri, penzehir yapar. Ari da içindeki zehri penzehir yapar (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 272).

Behçet Mahir, hem sütün hem de balın önemine dikkat çekerken ikisinin de mayasının tabiattaki otlar olduğunu dile getirmektedir. Her iki besini de doğadaki çiçek ve bitkilerden alan hayvanların kendi içindeki zehirle bunları karıştırarak panzehire dönüştürdüğüne dikkat çeker.

İlk tedavi sürecini tamamlayan hasta, kendini toparlayıp hareket etmeye başladıktan sonra ikinci aşamaya geçmektedir. Artık iyileşen hasta aldığı yardımcı proteinlerle ayağa kalkacaktır. Hikâyede, bal ve süt tedavisinden sonra hastanın biraz iyileşmesi sonucunda hekimler hükümdardan ikinci bir dilekte bulunurlar:

"Yağlı eti gaynadıp, eyce tel tel olduktan sonraki suyuni bu hesteye vereceğiz. Yağlı guvvetli yemekler yedireceğiz." (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 273). Özellikle, kırık ve çıkıkların

tedavisi için günümüzde de halk arasında etlerin yağlı yerleri haşlanarak hastalara yedirilmektedir. Burada amaç yaralı yerin tedavisine yardımcı olmaktır.

Yaraların tedavisinde uygulanan yöntemlerden birisi de dağ çiçeğinden elde edilen merhemdir ki Dede Korkut Kitabı'ndaki ilk destan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda karşımıza çıkar. Burada Hızır'ın tavsiyesi ile dağ çiçeği ve anne sütü karıştırılarak elde edilen merhem, ok yarasının tedavisinde kullanılmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda ilgili bölüm şu şekilde anlatılır:

Ana ağlama, bana bu yaradan ölüm yoktur korkma, Boz atlı Hızır bana geldi, üç kere yarımı sıvazladı, 'Bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir.' dedi. Böyle deyince kırk ince belli kız yayıldılar, dağ çiçeği topladılar. Oğlanın anası memesini bir sıkı sütü gelmedi, iki sıkı sütü gelmedi, üçüncüde kendisini zorladı, iyice doldu, sıkı süt ile kan karışık geldi. Dağ çiçeği ile sütü oğlanın yarasına sürdüler.(Ergin, 1994, s. 90).

Yaraların tedavisi için Hızır'ın dağ çiçeğinden faydalanılması tavsiyesine Behçet Mahir anlatması Köroğlu destanının Hasan Bey Telli Nigar kolunda da şahit oluruz. Telli Nigar'ın yedi erkek kardeşiyle cenk ettiği sırada yaralanan Hasan Bey saatler ilerledikçe fenalaşmaktadır. Hasan Bey'in durumuna çok üzülen, başucunda sürekli ağlayan Telli Nigar kendilerine yardım etmesi için Allah'a dua eder. Bu arada Pir Dede ortaya çıkar ve kıza derdini sorar. Kız yara ve kanlar içindeki yiğidin durumunu gösterir. Pir Dede yerdeki çiçekten kopartır ve kıza verip ortadan kaybolur. Kız, çiçekleri merhem ederek Hasan Bey'in yarasının üzerine sarar ve yara sabaha kadar hızlı bir şekilde iyileşir. Kahraman, sabaha kadar yeniden doğmuş gibi güçlü olur.

...«Gel kızım gel! Ağlama! Allah var, ne gam var?»». Pir dede eğildi. O göze başında bir çiçek. Çiçeği kopardı.«Al kızım bu çiçeği eline. Bak! Bu çiçekten, halk eden Allah, halk etmiş çok»». (Kaplan, Akalın & Bali, 1973, s. 159)

...Libasları yırtarak, Hasan'ın gövdesine, sargı edip, melhem edip, sardı. Bir saat içinde, yaralarını melhem edip, bağlayıp. Hasan Bey tazedden hayata gelip, gözlerini açtı...(Kaplan, Akalın & Bali, 1973, s. 159).

Her iki halk anlatısındaki ortak noktalardan birisi zor durumda olan kişiye pirin gelerek dağ çiçeğinden ilaç yapmayı öğretmesidir. Burada, her iki anlatıdaki temel unsur İslamiyet'ten önceki kamların görevini pirlerin üstlenmesidir. İkinci önemli nokta ise tedavideki nesnelere doğadan elde edilmesi ve iyileştirici özelliklere sahip olmasıdır.

Köroğlu Destanı'nda, yaralanan yiğitlerin tedavisinde Köroğlu merhem kullanır. Burada merhem içeriği hakkında bilgi yoktur. Ancak yaşam tarzı gereği merhem doğadaki bitkilerden elde edildiği aşikârdır. Bağdat kolunda Köroğlu'nun koçakları turna cıgası bulmak için gittikleri Irak'ta esir düşerler. Daha sonra Köroğlu ve koçakları Kızıroğlu Mustafa Bey'in yardımıyla kurtulurlar. Köroğlu ve Kızıroğlu Mustafa Bey, Şahoğlu Şah Abbas'ın onlar için düzenleyeceği toy fikrini kabul ederler. İki de ülkesine döner. Köroğlu, ülkesine dönünce askerlerinin vücudundaki yaralara merhem sürerek yaraları tedavi eder.

Bana müsaade!» diyerek, Köroğlu'ndan ayrılıp, Kızıroğlu Akçadağ Yaylası'na dönüp, Köroğlu ise Çamlıbel'e güne bir menzil, Çamlıbel'e usûl bulup, Kızıroğlu Akçadağ yaylalarının usûl bulup yarasını Köroğlu merhem ederek, eski nenelerin, eski kahraman yiğitlerin yaptığı merhemler, kılıç yarasını bir haftada hicrana çevirirdi. (Kaplan vd., 1973, s. 355).

Şahmaran ile Lokman Hekim hikâyesinde, Lokman Hekim tabipliğiyle çevreye nam salmıştır. Bir gün Lokman Hekim dükkândaiken bir kişinin intihar ettiği haberini getirirler. Hekim çantasını alan Lokman Hekim, hemen olay yerine giderek hastaya yardım eder. Bağırsakları dışarı çıkan kişiyi Lokman Hekim'in tedavi etmesinde dönemin şartlarına bağlı olarak yine alternatif tıptan faydalandığı görülmektedir.

Lohman beyle bir bahdı ki, ne bahsın, bağırsahlar tökülmiş, nerdeyse can çıkacah. Lohman hesdenin sahaplarına:

“Bene bir gül çöpi getirin.” dedi.

Gül çöpi getirdiler, yani ağacdan gopardılar, gül ağacından ecele bir çöp getirdiler.”

“Bir de bir ipek temiz mendil verin.”

Bir de mendil verdiler. Eflatun serediyorlardı. İntihar eden canına gıyan adam gan içinde yatıyordu. O çöpünen patlıyan bağırsahları içeri tıhdi. Mendil ilen gannarini sildi (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 238).

Behçet Mahir’in halk anlatılarında, yaraların tedavisinde doğadaki nesnelere faydalanılarak tedavi yöntemleri geliştirildiği görülmektedir. Burada atlı göçebe yaşam tarzına bağlı olarak anlatıcının düşünce dünyasının şekillenmesi de önemlidir.

Pis Kanların Vücuttan Temizlenmesi

Çok eski bir tedavi şekli olan kan alma bir nev’i vücuttaki pis kanların atılması yöntemi olup günümüzde hâlen kullanılan bir tekniktir. Uygurlar döneminde hekimlerin uyguladığı belli başlı sağaltma yöntemleri “kan almak, yarayı kesmek (açmak), yarayı temiz yıkamak, ilacı yara ve kıl üstüne serpmek...” (Ünver, 1936, s. 16) gibi pratiklerdir. Bu uygulama, Behçet Mahir tarafından anlatılan üç Köroğlu kolunda karşımıza çıkmaktadır.

Köroğlu’nun Ayvaz’ı Kaçırması kolunda; Köroğlu, Ayvaz’ı kaçırdığı zaman Sultan Murat himayesindeki Köse Kenan’ı Köroğlu’nun peşine takar. Köse Kenan, Köroğlu’nun Ayvaz’ı kaçırmasının gerçek durumunu öğrenince Köroğlu’ndan kendisini bağlamasını ve vücudunun bazı yerlerinden kan akıtmasını ister. Bu sayede vücudu dinlenecektir.

O zaman, Köse Kenan Köroğlu’na dedi ki:

-Gel beni bağla! yedi yerden bana zincir vur! Çoktandır aş yememişim, çoktandır çenk etmemişim, pis kanımın aktığı yok!

O zaman, Köroğlu Köse’yi bağladı. Yedi yerden de zincir vurdu. (Kaplan, Akalın & Bali, 1973, s. 65).

Köroğlu’nun Bağdat kolunda; Köroğlu esir düşen yiğitlerini kurtarmak için derviş kılığında Şahoğlu Şah Abbas’ın yanına ulaşır ve güvenini kazanır. Şahoğlu Şah Abbas, derviş kılığındaki Köroğlu’ndan tutsak askerleri eziyet ederek bir saat içinde öldürmesini ister. Bu durumda Köroğlu, başta Ayvaz olmak üzere hepsini ters çevirterek ayaklarından havaya kaldırtarak hançerle koltuk altından ve topuklarından kan alır. Köroğlu’nun koçakları uzun süre hapiste tutsak kalmıştır ve her biri birer kütüğe bağlı oldukları için sürekli pis kanlar ayaklarına birikmiştir. Köroğlu, bunu bildiği için bir hekim edasıyla koçaklarının vücudundaki pis kanı atmalarına yardımcı olmuştur. Burada Köroğlu’nun hekimlik özelliği de ön plana çıkmaktadır.

Devriş ise bunlar zindanda bağlı kalarak damarlarda kara kan kalmıştır, kol kapmaz, ayak teprenmez, damarlarda pis kan aksu diye koltuk altından, tabanlarından kara kan aldı. Meğer vezirle zannediyor ki devriş itap ediyor. Meğer devriş tabiblik ediyor (Kaplan vd., 1973, s. 324).

Kiziroğlu Mustafa Bey Afganistan-Gürcistan kolunda; Köroğlu’nun beyleri uzun süre erzak taşıdıkları için çok yorgundurlar. Bu yüzden vücutlarında yaralar oluşmuştur. Bir yerde konakladıkları esnada Köroğlu’na uzun süre vücutlarından kan akıtmadıklarını söylerler. Sonra Köroğlu kendi beylerinden hekim gibi kan alır.

«Aman bey efendi, öyle bir bozgunluk barhanama verildi, hele gel halime bak!» deyip, meğer tebdil efendi, ne tebdil: Her bir çulunu bir duvara atmış, barhanasını birbirine katıp katıştırmış, erzağını birbirine katıp katıştırmış ve birkaç beyleri kendi kendilerine yara vermişti. Eğer Köse, eğer Köroğlu «Çoktandır pis kanımız akmamış.» deyip hançer ucu ile «Kara kan damardan aksın, pis kanımız boşansın.» deyip bir aş hekim alır gibi Köroğlu kendi beyleri ile kendi gövdesinden aş kan aldı. (Kaplan vd., 1973, ss.440-441).

Köroğlu anlatılarında, kan alma sayesinde vücuttaki pis kanların alınmasıyla birlikte vücudun rahatladığı ve daha dinç duruma geldiği görülmektedir. Aynı şekilde anlatıda Köroğlu'nun kan alma uygulamasını gerçekleştirmesi onun yardımcılarının nazarındaki değerini daha da artırmaktadır. Ayrıca bu durum bir halk kahramanı ve halk şairliği vasfı taşıyan Köroğlu'nun halk hekimliği kimliğini ortaya çıkarması açısından önemlidir.

Günümüzde hâlen uygulanan bir tedavi şekli olan kan aldırma sürekli başı, beli, dizi ağrıyan kişilerin bu organlarının belli yerlerinden, sarılık olan kişilerin parmak uçlarından, vücudunda büyük çıban çıkan kişilerde ise çıbanların kenarından kan alınarak vücuttaki pis kanın atılması sağlanmaktadır. Kan alma, bazen ağrı veya hastalığın olduğu bölgelerin kesici aletle açılması sayesinde olmayıp vücudun rahatlaması için deri altında biriken kirli kanların çıkartılması için hacamat adı verilen aletle de gerçekleştirilmektedir. Bu durum geçmişten günümüze kan alma uygulamasının devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Aşk Hastalığının Tedavisi

Halk hikâyesi ve destanlarının çoğunun konusunu aşk oluşturduğu için Türk halk hikâyelerinde sık rastlanan motiflerden biri de aşk hastalığıdır. Kahramanlar rüyada veya resimde görerek, bir tavsiye üzerine ya da başka şekillerde gördükleri sevgililerine aşık olarak aşk hastalığına tutulurlar. Tedavilerinin tek yolu sevgiliye kavuşmaktır (Dağı, 2013, s. 127).

Köroğlu Destanı'nın Akşehir Telli Nigar kolunda; Köroğlu uzun yıllar görmediği hanımı Han Nigar'ı görmek için Azerbaycan tarafına giderken oğlu Hasan Bey'i koçaklarından Ayvaz'a emanet eder. Köroğlu, Ayvaz'dan, Hasan Bey'e her yeri gezdirmesini ancak Hasan Bey'in kırkinci odayı açmamasını tembihler. Çünkü odada bir zamanlar Köroğlu'nun da aşık olduğu Telli Nigar'ın resmi vardır. Buna rağmen Ayvaz'ın haberi olmadan kırkinci odayı Hasan Bey açar ve orada Telli Nigar'ın resmini görür görmez aşk hastalığına yakalanır. Bu durumda hemen olduğu yere bayılıp kalır. Hasan Bey'in durumu her geçen gün kötüye gitmektedir. Behçet Mahir, aşk hastalığını şu şekilde izah eder:

"...Hakikati burda gelir doğar, sevda çok yiğitleri akıldan, sevda çok yiğitleri canından, malından, uykudan, hayattan etmiştir. Çünkü sevda öyle bir dert ki o derdin dermanı hiçbir hekimde yoktur."(Kaplan vd., 1973, s. 131). Hasan Bey'in derdinin dermanının Akşehir'de olduğunu bildikleri için oraya gitmesine izin verirler. Köroğlu'nun koçaklarından Köse Kenan, Akşehir'deki veteriner arkadaşına yazdığı mektupta ise Hasan Bey'in aşk hastalığına yakalandığını ya kırk gün içinde deli olacağını ya da öleceğini yazmaktadır (Kaplan Kaplan vd., 1973, s.135).

Nitekim Leyla ile Mecnun hikâyesinde; Mecnun, Leyla'nın aşkı yüzünden çöllere düşmüş ve mecnun olmuştur. Çünkü zamanında sevgilisine kavuşamamıştır. Daha sonra Leyla ile karşılaşmalarına rağmen Leyla'yı tanıyamayacak derecede hafızasını kaybetmiştir.

"Mecnun'un gafası gövdesinden daha da büyümüşdi, büyük olmuşdi. Neden, bütün guşlar çalı çırpi dökülmüş, yuva yapmış, Mecnun'un başında cücüklemişlerdi."(Sakaoğlu vd., 1999/II, s. 149).

Kirmanşah hikâyesinde, Kirmanşah'a rüyasında pirlere tarafından Mahperi gösterilir. Rüya sonucunda kendisinden geçen kahramanı kimse uyandıramaz. Kahraman, sarhoş bir haldedir. Bunun üzerine birçok âlim ve tabibi çağırırlar. Âlimin birisi, bakar bakmaz kahramanın aşk hastalığına yakalandığını anlar ve ailesine durumu şu şekilde anlatır:

"İşde, devanın tavı burda. Hökümdarım, senin oğlunda heçbişe yok. Ne cin şeri, ne perişeri. Senin oğlin sevdaşı yıldızı, bir sevdaya uğramış. Vakti gelir ayılır, heç gorkma, heç bişey yok." (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 76).

Aşk hastalığı, tedavisi en güç hastalıklardan olup tek çaresi sevgiliye kavuşmaktır. Aksi halde aşkın durumu Mecnun'un durumuna benzeyecektir. Anlatılarda kahramanların durumu ve ailelerin buna karşı aldıkları önlemler gösterilerek aşk hastalığının zorluğu hakkında bilgi verildiğini görmekteyiz.

Akıl Kaybının Tedavisi

Akıl kaybı, çeşitli nedenlerden meydana gelen bir durumdur. Sinir sistemiyle ilgili olup geçici ve sürekli etkileri söz konusudur. Tıbbî olarak akıl kaybının nedenleri farklı ifade edilmesine rağmen, halk hekimliğinde durum değişik şekilde algılanmakta ve buna uygun çözüm yolları geliştirilmektedir.

Kenan kolunda; Köroğlu, koçaklarının tutsak olduğu haberini duyunca Kenan eline gider. Orada derviş kılığında dolaşırken koçaklarının öldüğünü öğrenir. Bunun üzerine bunalıma girerek akli dengesini kaybeder ve bir mezarlığı kendisine mesken edinir. Bir gün yoldan geçen bir bezirgân onu tanır ve zamanında kendisine çok iyiliği dokunduğu için onu tedavi ettirmek amacıyla kendi şehrine götürür.

Köroğlu'nun kolları, ayakları bağlı olarak, at üzerine bağlayıp, bezirgân barhanasını at üzerlerine yükleyip, aldı Köroğlu'nu, Allah'a Ismarladık etti. O köyün ehl-i kâmil adamları gelip bezirgâna dediler ki:

Bu divaneyi ne yapıyorsun?

Dedi: "Efendim ya bir ağır cindar bulurum, ya bir ağır âlim, bu divaneyi akıllandırırım bu servetimden.

Ehl-i kâmil adamlar dediler, "Çok Allah'a layık bir iş görüyorsun!" (Kaplan, Akalın & Bali, 1973, s. 258).

Köroğlu'nun adamlarından Köse Kenan, derviş kılığına girerek onu aramaktadır ve bu arada kimliğini saklamak için cindarlık (büyücülük) yapmaktadır. Kenan elinde, onun namını duymayan kalmamıştır. Bezirgân, ondan hastasını tedavi etmesini ister. Köse Kenan, Köroğlu'nu görür görmez tanır ve hastayı tedavi edebileceğini söyler. Bu durumda bezirgan, Köse Kenan'a onu nasıl tedavi edeceğini sorar ve o da cindarlıkla tedavi edeceğini söyler. Ama böyle bir yeteneği olmadığı için Köroğlu'na sürekli yiğitlerinin ölmediğini, hayatta olduğunu hatırlatarak onun moralini yüksek tutar ve kısa bir sürede tedavi eder.

[Köse Kenan]: Yok ulan, öldüğü yok. Bin dokuz yüz doksan dokuz koçağın da tüyüne hata gelmemiş oğlum, hepsi sağdır. Kırat da yanımda Ayvaz da yanımda oğlum. Aklını başına topla! Nedir bu Allah Allah?

Bunların verdiği gece gündüz, öğüt Köroğlu'nun eski nırgını buldurdu. Köroğlu o hastalıktan günden güne iyi olarak, nihayet Köroğlu başladı dilinde sözünü, aklını, fikrini düzeltmeye.(Kaplan vd., 1973, s. 261).

Günümüzde modern tıpta değişik şekillerde tedavi edilmesine rağmen ilk dönemlerde bu tür hastalıkların tedavisi için alternatif yöntemler kullanılmaktaydı. Köroğlu kollarında, akıl sağlığını tedavi etmek için bir dönem yaygın olarak kullanılan ve hâlen de kullanılmaya devam eden motive ederek iyileştirme yoluna başvurulduğu görülmektedir.

Görmeyen Gözün Tedavisi

Görmeyen gözün tedavisi denilince ilk olarak aklımıza Kur'an'da geçen Yusuf kıssası gelmektedir. Hz. Yakup'un oğlu Yusuf'un ölüm haberini alması üzerine ağlamaktan gözlerinin kör olması hatırlanır. Göze kan damlatılması sonucu iyileşmesi hadisesi zaman içerisinde birçok halk anlatısına konu yönünden kaynaklık yapmış ve benzer konuyu işleyen anlatılar ortaya çıkmıştır.

Türk Masal ve Halk Hikâyelerinde Görmeyen Gözün Tedavi Edilmesi Motifi Üzerine adlı makalesinde, Ali Berat Alptekin halk hikâyesi ve masallarda görmeyen gözün tedavisi üzerinde durarak tedavi yöntemlerini on başlıkta değerlendirmiştir:

1. Toprakla Tedavi
2. Su (Abıhayat) ile Tedavi
3. Ağaç Dalı(Yapağıyla) Tedavi
4. Ot (Çayır, Çimenle) Tedavi
5. Kuş tüyünün Görmeyen Göze Sürülmesiyle Tedavi
6. Kanla Tedavi
7. Dua Edilmesi Sonucu Tedavi
8. Hayvan Ürünlerinin Yenilmesi, İçilmesi veya Bir Hayvan Tarafından Yalanması Üzerine Tedavi
9. Denizden Çıkarılan İki Özel Balığın Göze Sarılmasıyla Tedavi
10. Peri Kızlarının Yaptığı İlacın Göze Sürülmesiyle Tedavi (Alptekin, 2009, s. 19).

Görmeyen gözün tedavisi motifi zaman içerisinde halk anlatılarında farklı yöntemleri de beraberinde getirmiştir. Burada Türk halkının başlangıçtan beri tecrübe edindiği yöntemler farklı anlatılar sayesinde ortaya çıkmıştır. Behçet Mahir'in destan ve halk hikâyelerinde görmeyen gözün ağız barı ve kuş (güvercin) tüyünün göze sürülmesiyle tedavi edildiği görülmektedir.

Yusuf ile Züleyha, dillere destan bir halk anlatısıdır. Kaynağının Kur'an'da olması bunda etkili olmuştur. Kardeşlerinin kıskançlığından dolayı kuyuya atılan Yusuf Peygamber'in başından geçen olayların anlatıldığı hikâyede, ağlamaktan babasının gözleri kör olmuştur. Yakup Peygamber'in gözünün oğlunun serçe parmağından aldığı kanı sürmesiyle açılması birçok halk anlatısına kaynaklık yapmıştır. Behçet Mahir anlatısında, gözü kör olan kişi Yakup Peygamber değil; Züleyha'dır. Görmeyen gözün tedavisi ise serçe parmağından alınan kanla değil, ağız barıyla gerçekleşmektedir.

Yusuf ile Züleyha hikâyesinde; Yusuf'a olan aşkına karşılık bulmayan Züleyha, aşk hastalığına tutulduğu için akabinde birçok derde de tutulmuştur. Günden güne durumu kötüleştiği için neredeyse tanınmaz hale gelmiştir.

"...çünkü beli bükülmüşdi, dişi tökülmüşdi, etleri ermişdi. Yusuf'un aşgına bir eyle aşg olmuşdu ki, gözleri gapanmışdı ağliya ağliya, güzellik gitmiş."(Sakaoğlu vd., 1999/II, s.166).

Bu süreçte, Züleyha doğru yolu anlayıp hak dinine geçmiştir ve Allah'a her gün dua etmektedir. Yine dua ettiği bir vakit Allah'ın emriyle Hızır (A.S.) gelerek onun hastalıklarının şifa kaynağı olup görmeyen gözleri de ağız barıyla tedavi etmektedir. Hızır:

"O, emretti ki, ben de geldim, O'nun emri ile geldim. "Bismillahirrahmanirahim" dedi, ağzının barını en evvel Züleyha'nın gözlerine vurdi. Züleyhan'nın gözleri gudretten açildi." (Sakaoğlu vd., 1999/II, s. 168).

Ağız barının yaraların tedavisinde önemli bir unsur olduğunu bilen Behçet Mahir, Köroğlu'nun Bağdat kolunu anlatırken birden olayın akışını bozarak ağız barının da bir tedavi yöntemi olduğu hakkında bilgi verir.

Çünkü herkes kendi hekimidir. Hakikat beyler, ehl-i dil demiş ki «Aradım derdime derman derdim bana derman imiş». Senin eğer ağzın barı, eğer benim ağzım barı, senin ağzının barı sana dermandır. İşte Cenab-ı Allah da derman vermiştir ki ağzının barı hulusun tam olursa, sana ilaçtır.(Kaplan vd. , 1973, s. 324).

Ağız barının değişik bir tedavi yöntemi olarak kullanılmasında Hz. Peygamber ile ilişkilendirilmesi de önemli bir husustur. *Danışment Ahmet Gazi Destanı*'nda Hz. Peygamber'in tükürüğü ile yaranın tedavi edildiğini görmekteyiz. "Andan Resûl hazreti sallaallahu aleyhi ve sellem Melik'i öpdi, bağına basdı, mübârek ağız barından yârelerine sürdi ve sığadı. Cümle cirâhatları onuldu, sağ oldu." (Demir, 2004, s. 168).

Zaloğlu Rüstem hikâyesinde, ağız barı doğrudan hastalık tedavisinde kullanılmamış, gerektiği durumlarda bir besin kaynağı olarak da kullanıldığından bahsedilmiştir. Zaloğlu Rüstem, tam otuz altı sene devlerin yurdunda kalır ve devler ile mücadele eder. Bu yorucu süreçte hayatta kalabilmek için ağız barından faydalanmaktadır. Karnı acıktığında ve susadığında dudağından elde ettiği ağız barıyla karnını doyurmaktadır. Ayrıca ağız barı bütün yönüyle onun gıda kaynağı olmuştur. Behçet Mahir, hikâyede durumu şu şekilde tasvir eder:

"Bu sebebden evet, ağız barı ile Zaloğlu Rüstem karnını doyardı. Susuzluğu giderdi. Ağzından akan ve köpükler bunu gıdelendirirdi." (Sakaoğlu vd., 1999/II, s. 401).

Behçet Mahir'in halk anlatılarından olan Şah İsmail hikâyesinde, görmeyen gözün diğer bir tedavi yöntemi de güvercin tüyünün görmeyen göze sürülmesidir. Şah İsmail hikâyesinde; oğlunun kahramanlıklarını kıskanan baba, oğlunu öldürmek ister. Ancak pirin kahramana verdiği sihirli kılıç ve bir kutunun içerisinde iki kıl vardır. Bu nesnelere kahramanı bütün kötülüklerden koruyup ona yardım etmektedir. Kahramanı kıskanan babası gelinlerini kullanarak bu nesnelere ele geçirir.

"Babası oğlunun başına kılıçla vurur ve yarallar. Oğlu ne olduğunu anlamaz. Tam 'Ey baba nedir bu halin?' diye soracağı sırada kılıcın ucuyla gözlerinin ikisini oyar." (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 204).

Çeşitli vesilelerle bir kuyuya ulaşan kahraman orada kalırken üçler, güvercin kılığında onun bulunduğu kuyuya gelir. Üçler, kendi arasında konuşarak Şah İsmail'in yaralarının tedavilerini söylerler.

Ver gine birisi dedi ki- tuimi tökerem. Ağzi ile elleri bağlı, ağız ile eger ayılır, uyanır bu tuyimi bileklerine sürerse iki goli açılacak gerek. Ben verdim, sen de ver.

"İşte ben de tuyimi tökerem, tuyimi dudaklarına sürer akli başına gelir uyanır." galdi biri, dedi ki:

Ben de verdim, şid şu tuyimi gözlerine sürse, gözlerini yerine goysa, tuyimi sürese iki gözi inşaallah ey olur, dedi (Sakaoğlu vd., 1999/I, s. 214).

Behçet Mahir'in iki farklı halk anlatısında, görmeyen gözün tedavisinden bahsetmesi onun birçok halk anlatısında görülen benzer motifleri eserine yansıttığını göstermektedir. Bu yönüyle anlatılarında benzer tedavi yöntemlerinin haricinde yeni tedavi yöntemlerinden bahsetmesi onun yaratıcı kimliğini göstermesi açısından önemlidir.

Cilt Hastalıklarının Tedavisi

Cilt hastalıkları, genetik ve hormonal bozuklukların yanında dış etkenlerin de etkisi sonucunda ortaya çıkan bir hastalık türüdür. Bu tür hastalıkları stres ve beslendiğimiz bazı besinler de tetikleyebilmektedir.

İlk dönemlerde bütün hastalıklarda olduğu gibi cilt hastalıklarının da tedavisinde doğadan elde edilen şifalı bitki ve hayvansal ürünlerden faydalanılmıştır. Şahmeran ve Lokman Hekim hikâyesinde; bir gün adamın birisi Lokman Hekim'in dükkânına gelerek vücudundaki hastalığı gösterip yardım etmesini ister. Lokman Hekim, hastalığa bakarak hastalığın çaresinin çok zor olduğunu kişinin yabana çıkması gerektiğini dile getirir.

Adam, umutsuzca toplumdan uzaklaşarak yabana çıkar. Bir taşın dibine oturarak kendisini kurt ve kuşların yemesi için bekler. Tek amacı ölmektir. Ancak biraz bekledikten

sonra bir çoban gelir. Çoban adamın vücudundaki yaraları gördükten sonra koyunlarının arasından kara bir koyun bularak sütünü sağıp bir kayanın dibine koyar. Bu arada adam sessizce olanları izlemektedir. Sütün kokusunu alan siyah bir yılan taşından altından çıkar ve sütü içer. Sonra karayılan gelir ve süt içtiği kabın içerisine kusar. Yılanın kustuğu yeşil bir zehir olur. Adam ise zehri görünce bir an önce ölmek için kaptaki sütü içer. Aslında bu zehir adamın derdinin dermanıdır.

"Ulan eceli gözliylene gadder tam yerini buldi. Gurdun, guşin beni yemesini gözliylene gadder işde zehir, içim gurtlim, ölim." dedi. O zaman elini uzatdı, bu adam çanağı gafasına dihdı, topyekün içci bu zehiri. Adam zehiri içer içmez gayanın altında baygın yatdı. Baygunlaşmışdı, yüngülleşmişdi. Yaralarına bahdı ki soyuluya, ayağa gahdı. Gendi gendine şaşırđı, etrafına bahdı ki kimse yoh.

Dedi: "Benim derdim içerden sağalmış, yaralar soyuluyur," sevindi. (Sakaoğlu vd., 1999/II, s. 240).

Adam, yılanın zehrini içtikten sonra vücudundaki yaralar aniden kabuk bağlar ve yavaş yavaş sönmeye başlar. Günümüzde yılan zehri pek çok hastalığın tedavisinde panzehir olarak kullanılmaktadır.

Diğer Hastalıkların Tedavisi

Türk kültüründe, bazı hastalıkların tedavisinde hayvanlardan faydalanılmıştır. Atlı göçebe hayat tarzının özelliği olarak hayvan ve hayvan ürünleri toplum için önemli unsurlardı. Bu nedenle günlük hayatta hayvanlar kültürel değerlerden toplumsal hayata her yere yansımıştır. Ancak bu hayvanlar genellikle toplum nazarında değer kazanmış totem özelliğine sahip hayvanlardır. Özellikle mitolojik anlamda önem kazanmış bu hayvanlarda kutsiyet olduğu düşüncesi de bunda etkili olmuştur.

Asıl ile Nesil hikâyesinde; Latif Şah'ın Asıl ile Nesil isminde iki çocuğu olur. Ancak eşi öldükten sonra Latif Şah bir kadınla evlenince Asıl ile Nesil evi terk ederek başka bir ülkeye giderler ve o ülkenin yöneticisi olurlar. Latif Şah evlatlarından haberdar olmaz. Aradan yedi yıl geçer. Bir gün Latif Şah hastalanır ancak hiç kimse hastalığın sebebini ve çaresini bulamaz. Ülkedeki müneccimler gelerek remil atarlar ve hastalığın çaresinin Fes padişahının ülke sınırlarında bulunan denizdeki başı insan, gövdesi balık olan Nergis isimli bir balıkta olduğunu söylerler. Latif Şah, Fes ülkesinin padişahının kendi oğulları olduğunu bilmeden onlara durumunu arz eden bir mektup yazarak hastalığının durumu hakkında şu şekilde bilgi verir.

Benim bir baş yasdığa goyduğum ailem bir derde girifdar oldi. Yeddi senedir bu derdle inniyor. Yeryüzünde bütün tebibleri topladım. Derdine derman bulamadım. Nayet alimleri topladım, derdine derman bulamadım. Müneccimlere başvurdum. Müneccimler remil atıb arıyarak sizlerin hökmeddigiz toprağın denizde bir balık varmış, başı insan, gövdesi balık, bu balğın eti derdime derman diye garer verdiler. (Sakaoğlu vd., 1999/II, s. 107).

Halk anlatılarında, balığın sağaltma yöntemi olarak kullanılmasını Malatya'dan derlenen bir masalda da görmekteyiz. Masalda balık padişahın gözlerinin tedavisinde kullanılmıştır.

"Bir gün ihtiyar bir hekim çıkagelmiş. Padişahın gözlerine bakınca:

'Bir tek çaresi var o da denizlerde bir iki tane bulunan kırmızı balık eti sarılmalıdır.' O balık tutulur eti sarılırsa gözleri açılır."(Yardımcı, 1996, s. 106).

Şahmaran ile Lokman Hekim hikâyesinde; Lokman Hekim'in yaşadığı dönemde bir hükümdar vardır. Hükümdar bir gün hastalanır. Hastalığının çaresi olarak müneccimler Şahmeran'ın (yılanların şahı) baş suyunu içmesinde olduğunu söylerler.

"Ey Cemaseb, benim derdimin dermanını müneccimler remil atdılar. Şahmeral'i öldürürsen, Şehmeral'in baş suyu senin derdinin dermanıdır."(Sakaoğlu vd., 1999/II, s. 234).

Şahmeran, Cemasap'a hekimlik yeteneğinin verilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki hikâyede, Şahmeran baş ve kuyruk haricinde kalan kısmının suyunu içen kişinin hekimlik yeteneği kazanacağını Cemasap'a söylemiştir.

Lakin ben üç cevap söyleyecem. O ki beni öldürecehsin, ben sene bu eyliği edeceğim. Baş suyimi senin istediğin birine içir, hükümdar olsun. Orta suyimi sen iç, Lohman olasin. Bütün nebadetler söylesin sen bileşi. Guyruh suyumu da seni gönderen hükümdara içir, zehirlensin ölsün.”(Sakaoğlu vd., 1999/II, s. 235).

Meddah Behçet Mahir'in halk anlatılarında birbirinden farklı hastalıkların ne şekilde tedavi edildiği metinlerden tespit edilen örneklerle gösterilmiştir. Anlatıcının aynı hastalığın tedavisinde de farklı yöntemlerin kullanmasından bahsetmesi zengin bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu yönüyle meddahın kısır döngü çevresinde anlatılarını oluşturmadığı sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Halk Baytarlığı

İnsanların yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte yaşamlarının bir parçası olan hayvanların tedavisinde başlangıçtan beri halk baytarlığı önemli bir yere sahiptir. Öyle ki değişen zamanla birlikte baytarlık müstakil bir bilim haline dönüşmüştür. Halk baytarlığında insanların kendileri için uyguladıkları tedavi yöntemleri gibi uzun tecrübelerden elde edilen uygulamalar söz konusudur. İnceleme yaptığımız 39 anlatının sadece 2 tanesinde halk baytarlığından bahsedilmiştir.

Yaraların Tedavisi

Atlı-göçebe hayatın vazgeçilmezlerinden olan hayvanlar toplum hayatında önemli yer edinmiştir. Özellikle insan hayatını kolaylaştırmalarından dolayı insanların en büyük yardımcısı olmuştur. Bu yönüyle Türkler, kendilerinin olduğu kadar hayvanlarının da sağlığıyla ilgilenmişler ve müstakil bir alan olarak halk baytarlığı ortaya çıkmıştır.

Keloğlan'ın Köroğlu'nun atını kaçırmaması kolunda; Keloğlan, Köroğlu'ndan Kırat'ı kaçırdığı günden beri atın sırtındaki eyerini çözmemiştir. Bu durumda atın eyeri sırtına yara yapmıştır. Köroğlu derviş kılığında gelip atı bu durumda görünce çok üzülür ve yaptığı merhemle Kırat'ın sırtı beş on gün gibi bir sürede iyileşir.

...Kırat'ı Köroğlu çimdirdi. O zaman, eski dedeler, eski neneler, öyle ilaçlar yapardı ki bir hafta içinde, kılıç yarası hicrana binerdi. Köroğlu ise, Kırat'ın sırtına merhem vurarak, on beş gün içinde Kırat'ın sırtı iyilendi... (Kaplan vd., 1973, s. 207).

Benzer bir olay örgüsü Bamsı Beyrek Destanı'nın Anadolu'da anlatılan masallaşmış, hikâyeleşmiş bir şekli olan Erzurum varyantında karşımıza çıkmaktadır.

Bey Böyrek'i tekfurun kızı serbest bırakınca türkü söyleyerek Bengi Boz'u anar. Bengi Boz koşarak ağaçların içinden çıkıp gelir. Atın sırtındaki eyerini kaldırır, yosunlarını sıyrır, yaralarını tamar eder (Gökoğlu, 1936, ss. 81-87).

Her iki anlatıda da atın üzerinde eyerinin uzun süre kalması sonucunda atın derisinde oluşan bir tahribat vardır. Anlatılarda atın derisinde oluşan tahribatın tedavisi benzerlik göstermektedir. Gerek Köroğlu gerekse Bey Böyrek anlatısında kahramanlar atlarını doğadan elde ettikleri ilaçlar sayesinde tedavi etmektedirler.

Halsizlik Tedavisi

Atlı-göçebe hayat tarzında at, gerek toplumun gerekse kahramanın temel ihtiyaçlarından biridir. Yeri geldiğinde kahramanın arkadaşı yeri geldiğinde yardımcısıdır. Bu nedenle kahramanlar kendilerine baktıkları kadar atlarına da ilgi göstermek zorundadır.

Keloğlan'ın Köroğlu'nun Atını Kaçırması kolunda; Keloğlan Kırat'ı kaçırdıktan sonra Silistre Beyi Hasan Paşa'ya atı verir. Ancak at huysuzlanır ve oradakiler atın delirdiğini düşünüp atı bir ahıra kapatırlar. Derviş kılığında kendisini Silistre'de meşhur eden Köroğlu, atı tedavi edebileceğini söyler. Oradakiler şüphelenmesin diye atta toplam yedi cinin olduğu dile getirir. Ancak at ile baş başa kalınca atın durumuna bakarak atın hiçbir şey yememekten dolayı halsizleşip zayıfladığını görür. Atı kırk gün boyunca besler ve böylece atın zayıflıktan meydana gelen halsizliğini de giderir (Kaplan vd., 1973, ss. 200-209).

Sihir Tedavisi

Köroğlu'nun Bağdat kolunda; Köroğlu Şahoğlu Şah Abbas'ın toy teklifini kabul eder. Ancak toy için giden kişinin kesesi dolu olmalıdır. Köroğlu, baharda düzenlenecek toy için erkenden para bulmak amacıyla yola çıkar. Ancak Kırat ile giderken Kırk Harami Diyarı adlı sihirli yere ulaşır. Oraya varır varmaz sihirli topraktan Kırat'ı sihir kaplar ve at hareket etmez olur. Bu esnada bu bölgedeki şehitler, Kırk Haramilerden önce gelerek Köroğlu'nu yapması gerekenler konusunda uyarırlar. Şehitler, Köroğlu'na ne olursa olsun attan inmemesini ve Kırk Haramilerden sihirli seccadeyi istemesini söylerler.

Kırk Haramiler gelince Köroğlu'ndan attan inmesini talep ederler ancak Köroğlu onların hiçbir dileğini kabul etmez ve aksine sihirli seccadeyi onlardan ısrarla ister. Sihirli seccadeyi alınca at kendi kendine iyileşir. Köroğlu seccadeyi açınca içerisinde İhlâs suresi yazmaktadır. Ancak Köroğlu okuma yazma bilmediği için sadece bakar.

...Köroğlu ise ağlayarak, Cenab-ı hakka yalvararak, eğer hayvan, eğer insan vade yetmemiş, kul ölmez. Kırat sağalarak, Kırat'ın üstüne binip, yavaş yavaş güne bir menzil, seccadeyi açıyor, bakıyor. Seccadenin üzeri kuhi yazı yazılı, amma, e Köroğlu'nun bir rabbiyesinde yedi yanlışı var ne bilsin, ne okusun!...(Kaplan vd., 1973, s. 361).

Sihri, tedavi etmek için değişik uygulamalar vardır. Ancak bu uygulamalar batini olduğu için halk nazarında değer görmemektedir. Sihir gibi kötülük amaçlı yapılan bir uygulamanın dua ile giderileceğine inanılmaktadır. Anadolu'nun değişik yerlerinde kendisine sihir yapıldığı düşünülen kişiler üzerlerine *Cevşen* (koruyucu dua) takarlar veya sürekli halk arasında Ayetel Kürsi denilen Bakara Suresinin 255. Ayeti ile Felak ve Nas surelerini okuyarak bunun tedavi olacağına inanırlar. Burada amaç; şer için yapılan bir uygulamanın hayır dua ile giderilebileceği düşüncesidir.

Sonuç

Halk hekimliği ve baytarlığı değişik kültür ve dinlerin etkisinde kalarak başlangıçtan günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak günümüzde bu uygulamaların kökenine bakarsak ağırlıklı olarak eski Türk inanç sisteminin etkisi olduğunu görmekteyiz.

Türk kültüründe ilk dönemlerde hastalıkların nedeni kötü ruhlara bağlanmış ve bu hastalıkların sağaltıcısı olarak da kam(şaman)lar ön plana çıkmıştır. Uygur ve Karahanlı dönemlerinde kamların din adamı konumlarıyla olmasa da sağlık ve büyücülükle ilgili alanlarda ağırlıklarını sürdürdüğü bilinmektedir (Taşağıl, 2004, s. 38). Köroğlu kollarında, Köroğlu veya keleşleri kılık değiştirerek yeni bir bölgeye gittiğinde kendisini tabip olarak tanıtmaları sonucunda toplumun onlara değer verdiği görülmektedir. Özellikle sihirle ilgili hastalıkların tedavisinde bu durum daha belirgindir. Bu yönüyle halk hekimliği kimliği taşıyan kişilerin halk nazarında daha değer kazanmasında ilk dönemlerden beri halkın bu kişilere bakış açısının aynı olmasında eski inanç sisteminin etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Behçet Mahir'in halk anlatılarından tespit ettiğimiz sağaltma yöntemleri diğer halk hikâyesi ve destan metinleriyle benzerlik göstermektedir. Köroğlu anlatısında, kahramanın yarasının tedavisi için sevgilisinin doğadaki bitkileri toplayıp merhem yapması Dede Korkut Kitabı'ndaki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda; yine başka bir Köroğlu anlatısında

kahramanın atının derisini tedavi yönteminde uyguladığı tedavi yönteminin Anadolu sahasında masal ve halk hikâyesi formunda bilinen Bey Böyrek anlatısında ortak motif olduğunu görmekteyiz. Bu durum Türk halk kültürünün ortak bir kaynaktan beslenerek eserlere yansıdığını göstermektedir, diyebiliriz.

Behçet Mahir'in halk anlatılarında, tedavi yöntemlerinde faydalanılan ilaçların doğadaki bitki (ot, dağ çiçeği) ve hayvansal besinlerden (süt, bal) elde edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle atlı göçebe hayat tarzının ürünü olan diğer destan ve halk hikâyelerinde olduğu gibi Behçet Mahir'in anlatılarında, halk anlatısının oluştuğu dönemin kültürel kodlarının bulunduğu görülmektedir. Bu yönüyle Behçet Mahir'in halk anlatılarının kültür taşıyıcılığı fonksiyonu rolü üstlendiğini söyleyebiliriz.

Günümüzde, modern tıpta kullanılan bazı uygulamaların kökenleri çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Bu uygulamaların alternatif tıpta kullanılmasına bazı halk anlatılarında tesadüf edilmektedir. Panzehrin, bir zehre karşı bitki ve hayvanlardan elde edilen koruyucu bir madde olduğu herkesçe bilinmektedir. Behçet Mahir'in anlatılarındaki tedavi yöntemleri içerisinde deri hastalığının tedavisinde yılanın kusması sonucu elde edilen zehirin bir panzehir olarak kullanıldığı görülmektedir. Netice olarak halk anlatılarının dikkatli şekilde incelenmesi sonucunda başta halk hekimliği konusu olmak üzere birçok konuya kaynaklık yapacağı söylenebilir.

Behçet Mahir'in halk anlatılarında, hastalıkların tedavisinde sadece doğadan elde edilen besin ve maddelere değil, değişen yaşam tarzına bağlı olarak sihirsel metotlara da başvurulduğu görülmektedir. Ancak anlatılarda sihirsel-büyüsel nedenli olduğu düşünülen hastalıkların tedavisinde batini yollara başvurulmayıp doğrudan akli düşünceye başvurularak tedavi sürecinin sağlanması önemli bir husustur. Geçici olarak akıl kaybına uğrayan Köroğlu'nun psikolojik yönden rahatlama tekniği uygulanarak tedavi edilmesi bu yönüyle önemlidir.

Halk edebiyatı ürünleri Türk kültürüne ait birçok unsuru içerisinde barındırmaktadır. Bu çalışmada sadece Behçet Mahir'in anlatıları içerisindeki halk hekimliği ve halk baytarlığı unsurlarını tespit ederek bunların varlığından haberdar olmaktayız. Eğer birçok halk hikâyesi ve destan anlatıcısının repertuarı incelenirse daha bilmediğimiz birçok gizli unsur gözler önüne serilerek insanlığın faydalanması sağlanacaktır.

Kaynakça

- Alptekin, A. B. (2009). Türk masal ve hikâyelerinde görmeyen gözün tedavi edilmesi üzerine. *Milli Folklor*, 81, 18-26.
- Alptekin, A. B. (2010). Türk halk hikâyelerinde halk hekimliği. *Milli Folklor*, 11(86), 5-20.
- Boratav, P. N. (1984). *Türk halkbilimi II / 100 soruda Türk folkloru (inanışlar, töre ve törenler, oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Dağı, F (2013). *Türk halk anlatılarında halk hekimliği üzerine bir araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Demir, N. (2004). *Dânişmend-Nâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökoğlu, A. B. (1936). Bey Böyreğin Erzurum varyantı. *Halk Bilimi Haberleri*, 5 (54), 81-86.
- Kaplan, M., Akalın, M., Bali, M. (1973). *Köroğlu destanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk. giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. (A. B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1991). Son meddah Behçet Mahir'in hikâye repertuarı. *Milli Folklor*, 2 (9), 7-9.

-
- Sakaoğlu, S, Alptekin, A. B., Sakaoğlu, Y., Şimşek, E. (1997). *Meddah Behçet Mahir'in bütün hikâyeleri I-II*, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sever, M. (2004). Türk halk inançlarında ve halk hekimliği uygulamalarında meyve. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 16, 96-109.
- Taşagıl, A. (2004). *Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1991). *Kültür ve sağlık-hastalık sistemi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ünver, A. S. (1936). *Uygurlarda tababet*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Yardımcı, M. (1996). *Yaşayan Malatya masalları*, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.
-

İkinci Meşrutiyet Dönemi Romanlarında Kimlik İnşasının Mekândaki Görünümü¹

Appearance of Identity Construction in Place of Second Constitutionalist Period's Novels

Yavuz Sinan ULU*

Öz

İkinci Meşrutiyet Dönemi, imparatorluktan, ulus-devlete geçiş sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Yaşanan siyasi gelişmeler ve milliyetçilik anlayışı neticesinde Türk kimliği öne çıkar, görünür hale getirilir. Bu gelişmeler edebiyata da yansır. İkinci Meşrutiyet dönemi yazarlarının çoğu Türk kimliği inşası merkezinde eserlerini yazar, millî değerleri öne çıkarır. Millî değerlere, modern yaşamın gerektirdiği unsurlar eşlik eder. Romanlarda yer alan mekânlar, bu zihniyet doğrultusunda şekillenir. Anadolu'ya yönelme, Türk mimarisinin öne çıkması, gayrimüslim azınlıkla özdeşleşen İstanbul'daki bazı mekânlara alınan menfi tavır romanlardaki mekânların genel özelliğidir. Bu çalışmada, İkinci Meşrutiyet Döneminde yazılan yirmi iki roman üzerinden kimlik inşasının mekânlardaki görünümü irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, Kimlik inşası, Mekân.

Abstract

The Second Constitutional Period is a period of transition from the empire to the nation-state. As a result of living political developments and nationalism, Turkish identity becomes prominent and visible. These developments are reflected in the literature. Most of the writers of the Second Constitutional period writes their works in the center of Turkish identity construction, bringing forward national values. Elements that modern life requires are accompanied by national values. The spaces in the novels are shaped in this mentality. Orientation to Anatolia, prominence of Turkish architecture, developing an attitude towards some places in Istanbul that are identified with the non-Muslim minority are general features in the place of novels. In this study, twenty two novels written in the Second Constitutional Period were examined in terms of the appearance of the places of identity construction.

KeyWords: Second Constitutional Period, Identity construction, Place.

Giriş

Kimlik, kişinin kendini tanımlama, konumlandırma ve anlamlandırma biçimidir. Yaşanılan coğrafyaya, bağlı bulunulan milliyete, medeniyet dairesine, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarına, bireyin karakterine, cinsiyetine, inancına göre şekillenen kimlik, bireyin aidiyet sorununu çözer, onun savrulmasını, kopmasını önleyen bir sığınak işlevi görür. Kimlik, bireyin ve toplumların dünyaya açılan penceresidir. Kimlik; kişilerin, toplumların, “kimsiniz?, kimlersiniz?” sorularına verdikleri cevaplardır (Güvenç, 2010, s. 3).

Farkındalık ve bilinçlenme süreci sonunda ortaya çıkıp yaygınlaşan milliyetçilik akımının etkisiyle planlı bir millî kimlik inşası süreci başlar. Nihai hedefi ulus-devlet kurmak olan bu anlayış, bir milleti millet yapan değerler olan dil, tarih, din, kültür gibi ortak yönleri öne çıkararak kitleleri kendilerine benzeyenlerle bir arada tutup, “öteki”lerden farklarını ortaya koymayı amaçlar.

Milletlerin oluşumu oldukça eskiye dayanır. Aynı dili konuşan, ortak bir geçmişe sahip olan, aynı dine, aynı yaradılış efsanesine inanan, belli bir toprak parçasını vatanlaştıran insanlar bir araya gelerek milletleri oluşturmuştur. Varlığını tehdit edenlere karşı birlik olma, kendini güvende hissetme arzusu, çeşitli ortak yönleri bulunan insanlarla bir arada olmanın insana vereceği ruhsal doyum, insanların toplum içindeki ekonomik döngü sayesinde geçimini sağlayabilmesi milletlerin oluşumuna zemin hazırlayan etkenlerden birkaçıdır. Anthony

¹ Bu makale, tarafımızca hazırlanan “İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Kimlik İnşası” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bölümü, yavuzulu@gantep.edu.tr

Smith, bir topluluğun millet olabilmesi için şu altı ortak özelliğe sahip olması gerektiğini belirtir: “1. Kollektif bir özel ad 2. Ortak bir soy miti 3. Paylaşılan tarihi anılar 4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur 5. Özel bir “yurt”la bağ 6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.” (Smith, 2014, s. 42). İkinci Meşrutiyet Dönemi, Smith’in tespit ettiği unsurların en çok görünür hale geldiği/getirildiği dönemlerden biridir. Bu dönem (1908-1923), Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemidir. Sultan II. Abdülhamit’in 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’i ilan etmesiyle başlayan bu on beş yıllık dönem, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle sona erer. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi yıkılışa ve yeniden doğuşa zemin hazırlayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olarak derinden sarsan bu olaylar, her açıdan değişimlerin ve dönüşümlerin habercisi olmuştur. İkinci Meşrutiyet dönemine kadar imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla milliyetçiliğe karşı tavır alan, hatta kendi Türklüğünü bile dillendirmekten çekinen Osmanlı, Osmanlılık ve İslamcılık gibi yapay, toplumsal bütünleşmeyi, kaynaşmayı sağlayamayacak kimlik politikalarından sonra son durak olan Türk kimliğine yönelmiştir. Aslî unsuru güçlü tutarak imparatorluğun kurtarılacağına inanılması ya da zaruri/kaçınılmaz bir süreç neticesinde, 19. yüzyılın sonlarında aydınların ilmî alanda başlattığı bu hareket, Meşrutiyet yıllarında siyasi bir hüviyete kavuşmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminin hâkim fikir hareketi Türkçülük olmakla birlikte Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılık da aynı dönemde var olan, savunulan fikirlerdendir. Toplumsal olaylar deneysel değildir. Tek bir sebebi ya da tek bir sonucu yoktur, çok yönlüdür. Zıt görüşler, aynı dönemde farklı açılardan temsil edilebilir. Bu bağlamda Osmanlılık bitti, İslamcılık başladı; İslamcılık bitti Türkçülük başladı gibi ifadeler konuyu basitleştirip yüzeysel bir algı yaratmaktan başka bir anlam taşımaz. İmparatorluğu kurtarmaya yönelik toplumsal bir kimlik projesi olarak ortaya atılan bu görüşler artan, azalan ölçülerde varlık göstermiştir.

Siyasi ve sosyal gelişmeler edebî eserlerin muhtevası üzerinde bir etkiye sahip olduğu gibi edebî eserler de toplumsal gelişmeler üzerinde şekillendirici bir etkiye sahiptir. Basılan gazete, dergi, kitap vs. yoluyla kısa zamanda geniş kitlelere ulaşma imkânına sahip olan edebî eserler insanların edebî zevklerine hitap ettikleri gibi düşünce dünyaları üzerinde de pay sahibidir. İkinci Meşrutiyet döneminde, önceki dönemlerle kıyaslandığında yazar ve eser sayısında büyük artış görülür. Her türlü olumsuzluğun müsebbibi olarak görülen Sultan II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesiyle özgürlük ortamının doğduğuna inanılması, süreli yayıncılığın, matbaanın gelişip yaygınlaşması, savaştan dolayı sanatçıların halka moral ve güç vermek için propagandist eserler vermek istenmesi bu artışın sebeplerindendir. Süreli yayınların artışına bağlı olarak tefrika eserlerin çoğalması popüler romanların; kadının toplum için öneminin anlaşılmasıyla kadın yazarların sayısında kayda değer bir yükseliş gözlenir. Osmanlı aydınlarının, yenilikçilerin çok büyük bir kısmı edebiyat dünyasının içinde olan kişilerdir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Rauf, Fatma Aliye gibi ön plana çıkan yazarların yanı sıra Moralızade Vassaf Kadri, Bekir Fahri, Ali Kemal, Nezihe Muhlis, Emine Semiye, Cemil Süleyman,ERCÜMENT Ekrem, İzzet Melih, Celal Nuri, Ethem Nejat, Ali Sami, Mahmut Sadık, Orhan Mithat, Mehmet Celal, Mehmet Nafi, Dünder Alp, Fazlı Necip, Ahü’s-Sakıp el-Mahrûki, Vodinalı H. Remzi, Safvet Nezihî, II. Meşrutiyet dönemi yazarlarından bazılarıdır.

Mekân – Kimlik Diyalektiği Bağlamında İkinci Meşrutiyet Dönemi Romanları

Mekânı yalnızca insanı çevreleyen, insanın içinde yaşadığı yer olarak görmek mekânın anlam alanını ve varoluşsal yorumlamalarını kısıtlayacak sığ bir yaklaşımdır. “Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar/kılışlar diyarı ve nihayet insan başarılarının hem ürünü, hem de etkileyen nitelikli uygulama alanıdır.” (Korkmaz, 2015, s. 79). Mekân ve insan arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İnsanın hayata bakışı, tecrübeleri, ruh dünyası mekân algısını değiştirebileceği gibi mekânın fiziki ve

çağrışımsal koşulları bireyin ruh ve düşün dünyası üzerinde etkili olabilmektedir. İnsanların yaşadığı mekânlar ve diğer mekânlar hakkındaki görüşleri, ön yargıları vb. onların sahip olduğu, benimsediği kimlik/ler hakkında ipucu verir.

Kendilik Mekânı Olarak Anadolu

Coğrafya, kimlik inşasında önemli bir yere sahiptir. “Çünkü insan ve toplum, mekânda kendini görür, kendini inşa eder. Mekân hayatın havzasıdır, insanın zaman içindeki konumudur.” (Alver, 2006, s. 37) Coğrafyanın vatanlaşması, milletin geçmişinden yadigârlar barındırması, halkın her türlü kültürel etkinliğine ev sahipliği yapmasıyla gerçekleşir. Remzi Oğuz Arık, toprak parçasının vatanlaşma sürecinin, milletleşme süreciyle paralel olarak ilerlediğini ifade eder:

İnsan kütesinin bu adsız coğrafya üstünde yaşama ve mesud olma şartlarını yaratırken birleşmeleri, birleşik kütlelerin zaman içinde müşterek hareketleri, milletin, ilk büyük şartını meydana getirir. Bu şart, müşterek tarihtir. Bu andan başlayarak kütle de coğrafyaya damgasını vurmuştur. Artık bu kütle, doğuşun karanlığını yırtmış; insan, toprağın ve toprak, insanın adını almıştır. Hücum ederken, hücum edilirken artık ortada “muayyen” bir cemiyet ve onun yurdu vardır. Vatan doğmuştur (...) Milliyet fikrinin esası da vatanla, vatanın doğuşu ile başlar. (Arık, 1990, s. 13).

“Vatan”, milleti oluşturan bütün unsurları bünyesinde barındıran, insanlarda toprağa karşı bir aidiyet hissi yaratan bir kavramdır. Vatan, uğruna savaşların, yok oluşların göze alındığı bir varlık mekânıdır.

Halk edebiyatı ürünleri haricinde Anadolu, Modern Türk Edebiyatı’nda, Tanzimat döneminde yazılan Nabizade Nazım’ın Karabibik ve birkaç küçük deneme dışında, sistemli ve bilinçli bir şekilde ancak İkinci Meşrutiyet döneminde işlenmeye başlamıştır.² O zamana kadar Türk edebiyatında en yoğun işlenen mekân şüphesiz ki İstanbul’dur. Yazar ve aydın kesimin genellikle İstanbul’da yaşamaları, İstanbul’un siyasi başkent olmasının yanı sıra kültürel ve entelektüel zenginliğe sahip olması, maddi ve sosyal imkânlarının genişliği, edebî eser için gerekli olan ilham kaynağına sahip doğal güzellikleri İstanbul’un edebî eserlerdeki ağırlığını açıklayacak birkaç etmendir. İkinci Meşrutiyet döneminin siyasi ve sosyal şartları milliyetçiliği, öze dönüşü yani Türk kimliğine yönelmeyi gerektiriyordu. Yüzyıllardır imparatorluğun kozmopolit yapısı içinde unutulmuş, göz ardı edilen, sürgün yeri olarak görülen Anadolu,³ böylesi bir bilinçli çaba doğrultusunda önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü Anadolu, 1071’den itibaren Türklerin tüm yaşam enerjilerinin, tinsel duyularının, varoluş kaynaklarının sindiği, Türklerin ruhuyla yoğrulmuş simgesel bir mekândır. Anadolu, Türklerin vatanıdır. Geçmişinin, şimdi ve gelecek ile bütünleştiği, maneviyatının, kutsal değerlerinin en canlı şekilde yaşadığı yerdir.

Kişinin kendini çevreleyen şeyler dünyasında yitip gitmemesi için onun, tarihselliğini sağlayan bellek mekânlarına tutunması ve orada kurduğu kendilik bilinci ile hem uzamsal boyutta dünya ile hem de zamansal boyutta toplumsal geçmişle bağlantıya geçmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda bellek mekânları, mitik kahraman Antheus’un toprağı gibi, kendisiyle temasa geçildiğinde ölen’i diriltiren bir tinsel varoluş alanıdır. (Korkmaz, 2008, s. 31).

² Ramazan Kaplan, Tanzimat döneminde roman-hikaye ayrımının olmadığını ifade ederek Ahmet Mithat Efendi’nin Bir Gerçek Hikaye ve Bahtiyarlık öykülerinin “roman ve hikayenin köye yönelişinde ilk örnekler” olduğunu söyler. Kaplan, 1988, s. 5.

³ Abullah Acehan makalesinde Osmanlı dönemindeki sürgün yerlerini tespit eder: “... Osmanlı Devleti zamanında en çok sürgün gönderilen Menfilar; Adana, Akka, Ankara, Antalya, Ayaş, Ayranoz, Bağdat, Bilecik, Bingazi, Bolu, Bozkaada, Bursa, Çankırı, Çorum, Dazkırı (Afyon), Dimetoka, Diyarbakır, Edirne, Ermenek, Fizan, Halep, İstanköy, İzmir, İznik, Karahisar, Kars, Kıbrıs, Kudüs, Kütahya, Limni, Malta, Manisa, Maraş, Midilli, Mudanya, Rodos, Sakız, Samsun, Seddülbahir, Sinop, Sivas, Sultaniye, Suriye, Tekfurdağı, Tırhala, Turnova, Tire, Trablusgarp, Trabzon, Yemen olarak karşımıza çıkmaktadır.” Acehan, 2008, s. 27. Görülüyor ki sürgün yerlerinin çok büyük bir kısmı Anadolu coğrafyasında yer almaktadır.

Bu bağlamda Anadolu, Türkler için ölen/ölmüş gösterilen kimliklerini diriltecek, öz kaynaklarına dönmelerini sağlayacak bir “bellek mekânı”dır, vatandır. İkinci Meşrutiyet döneminde Türk kimliği, Türkler ve Anadolu birbirini oluşturan, değiştiren, dönüştüren kavramlardır.

“Kutsal olanın toplumsal bellekteki yerini konumlayan vatan” (Durmuş, 2014, s. 159) olarak Anadolu yazılı kaynaklarda ve belleklerde Türklüğün en saf, katıksız şekilde yaşadığı, bazen bu özelliğiyle kozmopolit zihniyetin küçümsediği; maddi imkânsızlıkların ve bunun neticesinde eğitim, ekonomi ve diğer sosyal imkânların yetersiz olduğu bir coğrafyadır.

1889 yılında basılan bir coğrafya ansiklopedisinde Anadolu maddesi altında şunlar yazılmaktaydı: “Yukarıda zikr olunan Adalar ve bazı iskeleler Hıristiyanları istisna olundukları halde, Anadolu’da sakin bulunan Hıristiyanlar’ın, vatandaşları olan Müslümanlardan hiçbir farkları yoktur. Binaenaleyh, bunlara dahi “Hıristiyan Türk” denilebilir. (Deringil, 2013, s.95).

Deringil’in tespitine göre Anadolu öyle bir coğrafyadır ki Anadolu’da yaşayıp Türk ve Müslüman olmayan kesim dahi “Hıristiyan Türk” olarak adlandırılırdı. Camilla Julien’in “Fransa toprağı bin yılda Fransız milletini yarattı.” ifadesini Anadolu ve Türkler için uyarlayan ve “Anadolu toprağı bin yılda Türk milletini yarattı.” diyen Yahya Kemal, Anadolu ve Türklük özdeşliğini en net ifade eden aydın ve sanatçılardan biridir.

Türk yöneticilerinin ve aydınlarının Anadolu’ya bakışındaki değişim, millî kimliklerine bakışlarındaki değişimle doğru orantılıdır. Türkler kendilerine, değerlerine, köklerine dönmeye başlayınca; Türklüğün kültür aktarıcı, daimi mekânı Anadolu algısı değişmeye başlamıştır. Yöneticiler yetersiz de olsa Anadolu’ya okullar, yollar yapmaya; aydınlar, yazarlar çoğu zaman kayıtsız kaldıkları, kulaktan dolma söylentilerle tanımaya çalıştıkları Anadolu’yu gerçekten tanımaya ve eserlerinde konu etmeye başlamışlardır. Böylelikle kimlik-birey-mekân özdeşliği sağlanmıştır. Gasset’in “benliğe dalma” (Gasset, 2011, s. 32) diye ifade ettiği, kendine dönüş sonrası insan, dış dünyaya artık bir tasarımla döner ve bu tasarımla dış dünyayı dönüştürür. Yöneticiler ve aydınlar gözünde Anadolu algısının değişimi/dönüşümü böylesi bir sürecin sonucudur.

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları Anadolu’ya en yoğun ilginin gösterildiği dönemdir. Çünkü yıllardır Türklüğün merkezi, en sağlam kalesi ve son sığınak olarak görülen Anadolu işgal altındadır. Bu yalnızca Osmanlı Devleti’nin değil, Türklüğün de beka sorunudur.

Hegel’in dediği gibi, bir kavram ancak belirttiği şey tehdit altında olduğunda, sonuna –dönüşümüne-yaklaştığında ortaya çıkar. ... Bir ürün olan mekân, etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale eder. ... Kendince üretken ve üretici olan mekân, üretim ilişkilerine ve (iyi kötü örgütlenmiş) üretici güçlere dâhildir. Mekân kavramı tek başına bırakılamaz ve statik kalamaz; diyalektikleşir. ... Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar. (Lefebvre, 2014, s. 24-25).

Böylesi bir bilinç ile yazarlar için artık Anadolu yalnızca değinilip geçilen, tasvir unsuru olarak kullanılan bir coğrafya değil, anlam üreten, geçmişle şimdi arasında aktarıcı görevi üstlenen, doğrudan romanın merkezinde yer alan, tüm gerçekliğiyle ele alınmaya çalışılan, sahiplenilen bir içtenlik mekânıdır.

İkinci Meşrutiyet dönemi savaşlar dönemidir. “İşgal edilmiş Anadolu, düşmanın iğrenç zulmü, millî benliğin uyanmasına yol açtı.” (Tural, 1992, s. 67). Böylesi dönemlerde edebiyat, tarihî misyonlarından biri olan propaganda yönü ile öne çıkar.⁴ Yazarlar gerek dış basına haklı mücadelelerini anlatmak, gerekse içerde halkı düşmana karşı motive etmek için Anadolu’yu yücelten sıkıntılarını, sorunlarını anlatan eserler kaleme almışlardır. Savaşın, insan psikolojisindeki geri dönüşü olmayan yıkıcı etkileri edebiyat vasıtasıyla hafifletilmeye çalışılmış, varlık-yokluk mücadelesinin yarattığı travma millî kimlik oluşturma hedefiyle

⁴Ayrıntılı bilgi için bk., Köroğlu, 2010.

dizginlenmeye çalışılmıştır. Anadolu, tüm olumsuz koşullarına rağmen maneviyatıyla kısacası vatanî değerleriyle işlenir.⁵ “Toplumları geleceğe taşıyan ve onları bir yığın olmaktan kurtaran bilinç, toplumsal bellek kurgusuyla işlenir.” (Kanter, 2014, s. 195). İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Anadolu, toplumsal bellek kurgusunun merkezinde yer alan besleyici, üretici bir kaynaktır.

Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu* romanında İstanbul’da doğmuş büyümüş, yokluk çekmemiş, taşraya hiç çıkmamış Feride’yi Anadolu’nun köylerine öğretmen olarak göndererek merkezin Anadolu ile karşılaşmasından sonra yaşadığı yabancılaşmayı, şoku ve çarpıcı etkiyi dile getirir: “Herhalde, Zeyniler şimdiye kadar işittiğim ve resimlerini gördüğüm köylerden hiçbirisine benzemiyordu.” (Güntekin, *Çalığışu*, s. 172). Feride için resimlerden gördüğü Anadolu, Avrupa köylerinin bir numunesi olan, otantik bir yerdir. Feride, İsviçre köylerini Anadolu’dan daha iyi bilir: “Hava güzel, manzara güzel, yiyecek içecek ucuz, ahali iyi. Şöyle böyle İsviçre köyleri gibi bir şey.” (s. 161). Feride’nin kurduğu “Şöyle böyle İsviçre köyleri gibi bir şey.” cümlesi oldukça manidardır. İnsan bir şeyi daha iyi tanımlamak ve açıklamak için benzetme yapma gereği duyar. Özne için benzetilen öge, benzeyene göre daha iyi bilinir. Çünkü Feride için İsviçre köyleri, Anadolu ile karşılaştırıldığında daha iyi tanıdığı ve bildiği mekânlardır. İstanbul’da yaşayan bir Türk’ün, o dönemin ulaşım imkânlarının da zorluğu düşünülecek olursa, Orta Avrupa’da yer alan İsviçre’yi benzetme yapabilecek kadar bilip Anadolu’ya bu derece yabancı kalması Anadolu ve İstanbul arasındaki kopukluğu, trajediyi göstermesi açısından önemlidir.

Ah, kalfacığım, diyordum, kim bilir gideceğim yerler ne kadar güzeldir. Ben, Arabistan’ı hayal meyal biliyorum. Anadolu herhalde ondan çok güzeldir. Oradaki insanlar bize benzemezlermiş. Kendileri fakirmiş, fakat gönülleri o kadar zengin, o kadar zenginmiş ki, hiçbiri, değil bir fakir akraba çocuğuna, hatta düşmanına ettiği iyiliği başına kalkmak mürüvetsizliğinde bulunmazmış. Küçük bir mektebim olacak. Baştan başa çiçeklerle donatacağım. Çocuklarım, bir alay çocuğum olacak. Kendime “abla” dedirteceğim. Fakir olanlara, elimle siyah önlükler dikeceğim. “Hangi elinle?” diyeceksin. Gülme, alay etme. Onu da öğrenirim elbet. (s. 127).

Alıntıda yer alan “kim bilir”, “güzelidir”, “herhalde”, “benzemezlermiş”, “fakirmiş”, “zenginmiş”, “bulunmazmış” kelimeleri Feride için Anadolu’nun belirsizliğini, bilinmezliğini, aynı zamanda İstanbullularda oluşmaya başlayan olumlu algıyı ifade eder. Feride’nin Anadolu’ya karşı meraklı, istekli, idealist tavrı Türk aydınının ve kentlisinin âdeta günah çıkarmak için geliştirdiği refleksi temsil eder. Anadolu’yu keşfetmeye hazır olan Feride, yüzyıllardır görmezden gelinen bellek mekânının kapılarını İstanbul’a açan sembolik bir kahramandır.

Feride’nin Anadolu ile ilk karşılaştığı, yüzleştiği yer Zeyniler Köyü’dür.

İlk bakışta Zeyniler bana, hâlâ yer yer dumanları tüten bir yangın harabesi gibi göründü. Köy deyince gözümün önüne yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarındaki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeler gelirdi. Halbuki bu evler, çökmeye yüz tutmuş, simsiyah viranelerdi. (s. 171).

İnsanın hayata bakışı, dünya algısı bildikleri, gördükleri ve yaşadıklarıyla sınırlıdır. Anadolu’ya gelene kadar âdeta bir fanusta büyüyen Feride’nin Anadolu coğrafyası ve şartları karşısındaki bocalayışı, şaşkınlığı aynı zamanda Türk kimliğine ve değerlerine karşı olan konumunu ve durumunu resmeder.

İstanbulu Feride’nin Anadolu’da öğretmenlik yapma arzusu bürokrasi kanadındaki Anadolu algısını da göstermesi açısından önemlidir: “Gönlünün rızasıyla Anadolu’ya gitmek isteyen muallimeye ilk defa tesadüf ediyorum. Ayol biz muallimlerimizi İstanbul’dan çıkarıncaya kadar akla kararı seçeriz.” (s. 134). Yazar, *Çalığışu*’nda âdeta İstanbul ile

⁵ Ayşe Demir, *Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)*, adlı doktora tezinde Anadolu’nun Türk hikâyesindeki görünümüne ayrıntılı olarak yer vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk.: Demir, 2009.

Anadolu'yu yüzleştirir. Bundan dolayı devleti temsil eden bürokrasiyi, Maarif Müdürlüğü aracılığıyla romana dâhil eder. Orada da Anadolu'ya karşı tipik çekingen, mesafeli tavır söz konusudur.

Feride'nin arkadaşı Kristiyan'ın eşinin gözünden, Anadolu'nun ve İstanbul'da yeni yetişen nesildeki zihniyet değişiminin Türkler için, Türkleri yok olmaktan kurtaracak bilince, uyanışa sevk etmedeki önemi şöyle dile getirilir:

Ben anlıyorum matmazel, dedi. Ruhun böyle ince elan'larını Kristiyan da şüphesiz çok iyi anlar. Fakat, birdenbire kendisini toplayamadı. Benim bundan çıkardığım netice şudur ki, İstanbul'da iyi bir garp terbiyesi görmüş bir yeni genç kız nesli vardı. Bunlar Loti'nin dezanşante'leri gibi faydasız spleen'lerle kendilerini harap eden nesilden bambaşka bir nesle mensupturlar. Onlar, aksiyonu boş hayale tercih ediyorlar ve İstanbul'daki refah ve saadetlerini bırakarak kendi istekleriyle Anadolu'yu uyandırmaya geliyorlar. Ne güzel, ne ulvi bir feragat numunesi ve benim için ne bulunmaz bir makale mevzuu. Türklerin uyanışından bahsederken müsaadenizle sizin adınızı da zikredeceğim matmazel Feride Çalığı. (s. 244).

Romanda bir yabancıнын gözünden Türklerin uyanışı bir bilinç ve zihniyet değişimine bağlanır. İstanbul'un Anadolu karşısındaki tavır değişikliği Türkleri kurtaracaktır. Burada dikkati çeken husus Türklerin ve Anadolu'nun özdeş kavramlar olarak görülmesidir. Bu iki kavram birbiriyle bütünleşmiştir.

Romanda Anadolu'nun maddi imkânsızlıklarının yanı sıra düşünsel anlamda geri kalmışlığı, batıl inançların hâkimiyetindeki, akıl, ilim ve bilimden uzak zihniyeti de yansıtır:

Himmatleri hazır nazır olsun, erenlerdenmiş. Zeyni Baba bunların en büyüğü. Kimsenin iyi edemediği hastaları, buraya getirirler. Ben, bir kötürüm kadın bilirim ki, buraya sırtta getirdiler, ayaklarıyla yürüye yürüye gitti. ... Köyde birisi öleceği vakit, Azrail aleyhisselam, evvela Zeyni Baba'ya misafir olur, o vakit bu ışık kendi kendine söner. Şimdi kızım, Zeyni Baba'dan isteyeceğini iste, dedi. (s. 176-177).

Feride ve onun gibi idealist öğretmenler aracılığıyla Anadolu insanı bu cehaletten kurtulacak ve muhafaza ettiği Türk ve Müslüman kimliğini akıl, bilim ve eğitim ışığında yüceltecek, bu kimliklerin farkına varacaktır. Milliyetçilik bir bilinçtir. Elbette Anadolu insanı Türk olarak doğmuş, geçmişten gelen kültürel mirasla Türk gelenek ve göreneklerine göre yaşamıştır, yaşayacaktır; ancak tarihini, dilini, edebiyatını vb. şeyleri bilmeden millî kimlikten söz edilemez. Çünkü bunlar bilinmeden kimliğin arka planı oluşmaz, eksik kalır. Romanda bu misyon yine aydınlara ve Anadolu halkına daha fazla imkân sağlaması gereken devlet yöneticilerine yüklenir.

İstanbul'dan Anadolu'ya giden idealist öğretmenlerden biri de *Vurun Kahpeye* romanının başkişisi Aliye'dir.

Son senesinde asabî ve ateşli bir genç muallimenin 'Anadolu'da çalışınız' telkinini, herkesin bir moda diye sadece bahsedip münakaşa yürüttüğü bu fikri, ruhuna yakıcı ve müspet bir emel olarak yerleştirdi. Şahadetname alır almaz taşrada iş almak için Maarif'in koridorlarında dolaşmaya başladı. ... Maarif'in koridorlarında iş bekleyen yorgun ve meyus yüzlü muallimelerin taşra hizmetinden, vebadan ürker gibi kaçan, İstanbul'da bir yer bulabilmek için her zillete katlanan tavırlarına istihfafla baktı. Nihayet hiç kimsenin gitmediği (...) kasabasının münhal muallimliğini zaman tek ve eski bir sandıkla Haydarpaşa'dan trene bindi ve gitti. (Adivar, 2006, s. 2-3).

Feride, Anadolu'yu Kâmuran'a olan aşkını ve nefreti unutmak için bir sığınak olarak görürken; Aliye için Anadolu ideallerini gerçekleştireceği tam bir hizmet alanıdır.

Aydemir'de Anadolu'nun ilerlemesi için maddi imkânlarının iyileştirilmesi gerektiği bunun da ancak yöneticiler tarafından gerçekleştirilebileceği vurgulanır:

Mektep, ilim, muallim, doktor, ilaç, sağlığı koruma, hulasa ilim ve fen ancak müreffeh bir muhit içinde yaşayabilirler. Hepsinin boş bir avuç, aç bir mide karşısında ne tesirleri olabilir? Fakirlik fakirlik! Anadolu'nun öldürücü hastalığı budur ve buna çare bulmak da, maalesef, sizin, benim elimizde değil, Hazin Hanım. Bu hükümetin vazifesidir. Hükümet sermaye bulmalı, demir yolları, su yolları yapmalı,

ziraat, zanaat, ticaret, emlak bankaları tesis etmeli ve bütün bu sermayeler Anadolu'nun içine bol bol akmalı. Her köylü bundan yararlanmalı. Bununla hayvanını, tarlasını, mahsulünü düzeltip para kazanmağa başlamalı... Para, servet! İşte Anadolu'nun hastalığının, cehaletinin, sefaletinin yegane çaresi... Köylü servet sahibi olunca o, emin olunuz kendiliğinden doktor arayacak kendiliğinden mektep isteyecek, mektepte hak ve vazifesini öğrenecek, milliyetini tanıyacak, vatanını anlayacak ve istediğimiz gibi bir Türk olacak!.. (Tek, 2002, s. 14-15).

Anadolu'nun refaha kavuşmasıyla bünyesinde barındırdığı potansiyel ortaya çıkacak, millî kaynaklar daha iyi değerlendirilebilecek, Türklük ve Türkler olması gerektiği seviyeye ulaşacaktır.

... fakat bizim Anadolu'nun o müthiş yoksulluğuna, cehaletine, sefaletine ne kadar ateşin ve imanlı olsalar da bir Refik Bey ile bir Doktor Emin ve onların toplayacakları yirmi, otuz arkadaş ne yapabilir? ... O kapalı, kirli evleri, gözlerinin beyazına kadar sararmış sıtmalı benizleri, veremli çocukları, mideleri doymayı öğrenmemiş ihtiyarları, iskelete dönmüş hayvanları, bire ancak bir veren bakımsız tarlaları!.. ... Ya sonra İstanbul'un manevi yoksunluğu, cehaleti, hodkâmlığı! (s. 14).

Aydemir'de merkez ve taşranın bulunduğu şartlara karşı karamsar ve umutsuz bir tablo çizilir. Taşra maddi, merkez ise manevi çöküntü içerisindedir. Anadolu'nun birkaç idealist gencin çabasıyla refaha kavuşamayacağı ifade edilir. Geniş çaplı, devlet katkısıyla ve bilinçli yetişecek nesiller aracılığıyla Anadolu, arzulanen seviyeye gelecektir.

Yeni Turan'da Türklerin sürekli savaşa katıldıklarına ve Anadolu'nun hak ettiği yatırımları almadığı için eğitim, ekonomi, yaşam standardı açısından imparatorluğun en geri kalmış milleti olduğuna ve adem-i merkezliyetin uygulanmaya başlamasından sonra yirmi yıl boyunca imparatorlukta Türklerin kalkınmasına öncelik verileceğine vurgu yapılır. Halide Edip romanda Türkçülük fikri etrafında savunduğu görüşleriyle gerçekleşmesi mümkün olmayan, ütöpik bir anlayışı işler. Kaya aynı tutumu hastalandığı zaman Hamdi Paşa'nın yabancı hizmetçi ve Avrupa seyahati önerilerine karşı da sürdürür: "Sofî filan istemem. Fakat eğer hasta olacaksam rica ederim başucuma bir Türk hizmetçi getiriniz." (Adıvar, 2010, s. 73). "Mutlak bana sıhhat lazımsa Anadolu'da bir yere götürmeliydiniz. Sanki yeşillik, orman ve su bizim yurdumuzda yok mu?" (s. 88). Kaya'nın hastalığı fiziksel değil ruhsaldır. O, Anadolu'nun Türk kültürü ve tarihiyle yoğurulmuş toprağında kendini mutlu, huzurlu ve sağlıklı hissetmektedir. Anadolu'nun ruhu iyileştirici, sağaltıcı özelliği Kaya'nın sahip olduğu Türk kimliği ile bütünleşir görünmektedir.

Anadolu, köyü İstanbul ise kent kavramını çağrıştıran mekânlardır. Köy-kent çatışması aracılığıyla köyle özdeş görülen Anadolu olumlanır, yüceltilir:

Hamiyet ve insanlıktan en çok ve lüzumsuz dem vurulan büyük şehirlerde açlıktan ölenler ve zaruret sekiyle intihar edenler nadir değildir. Anadolu'da en yoksul sayılan bir köyde bile açlıktan insan değil köpek bile öldüğü görülmüş, işitilmiş değildir. "Açlıktan ölmüş mü var!" atalar sözü ancak Türk köylüsünün diline yakışan bir ifadedir. (Tepeyran, 2011, 153) Köylü kadını bir şehirli hanım gibi yurtseverlik edebiyatını bilmez. Fakat yurtseverliğin ta kendisidir. (s. 154).

Doğayla iç içe olan, sınırlı bir mekân ve çevreyle örülü köy yaşamı, sınırsız ve kalabalıklar içindeki şehir yaşamıyla kıyaslandığında daha samimi ilişkilerin gözlemlendiği yerlerdir. Köyler, genellikle yabancıların barınmadığı, yerel yaşam biçiminin, gelenek ve göreneklerin hâkim olduğu, manevi değerlerin insan yaşamında daha çok yer kapladığı mekânlar, kentler kozmopolit yapılarıyla, kaotik ortamlarıyla, insanın kendisine yönelmesinin, "benliğe dalmasının" zorlaştığı, "şey"lerin hâkimiyetindeki yalıtılmış mekânlardır. İnsanlarla birebir ilişki zayıftır. Alıntıda Anadolu köylüsünün yardımseverliği ve vatanseverliği şehirlilerden üstün tutulur. Anadolu, imparatorluğun diğer bölgelerine nazaran gerek savaşa bizzat asker olarak katılma, gerekse ağır vergiler ödeme bakımından savaşlardan en çok etkilenen bölgedir. Anadolu insanı devlete ve milletine bağlılığını, söz konusu savaşlar sırasında ortaya koyduğu tavırla göstermiştir. Anadolu'nun böyle bir yapıya sahip olduğunun ve millî potansiyelinin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk Türk milletinin

kurtuluş hareketini Anadolu'dan başlatmış ve Anadolu hakkında düşüncelerinde yanılmadığını çok kısa bir süre sonra görmüştür. *Küçük Paşa*'da geçen şu ifade yorumlarımızı pekiştirecek niteliktedir: "O da silahlı çağrılan her Anadolu köylüsü gibi ya gazi, ya şehit olmak emellerinden başka, kendi şahsı için bir şey düşünemezdi." (s. 133). Romanda orduya alındığında vatani için şehit ya da gazi olmayı hayat gayesi haline getiren Anadolu köylüsü vefakârlığın, cefakârlığın, merhametin ve vatanseverliğin timsali olarak sunulur.

Küçük Paşa'da Anadolu yokluk ve sefalet içinde ve bunun yansıması olarak geçim derdini düşünmekten gülmeyi unutmış kişilerin yaşadığı yer olarak tasvir edilir:

Bu yüzlerde her ne sebeple olursa olsun, sürekli bir kahkaha şöyle dursun, sessiz bir gülümseme bile pek az görülürdü. Bazen unutkanlık ve gafletten istifade eden çekingen bir gülümseme, bu simalar üzerinde şeffaf bir buhar tabakası gibi gelir geçer, arkasından tozlu buruşuklukları ince tüllerle örtülmüş bir aynanın kırık çizgileri gibi fark olunurdu. (s. 150).

Romanda İstanbul, Anadolu'daki sefaleti, yokluğu daha açık şekilde vurgulamak için bir vasıta. Kendini bildiğinden beri paşa konağında yaşayan Salih'in, Paşa'nın ölümünden sonra konağın hanımı tarafından köyüne gönderilmesi Salih için yeni bir hayatın başlangıcı, alıştığı, bağlandığı dünyadan kopuşu, şaşkınlığı ve bununla birlikte psikolojik travmayı beraberinde getirir.

İstanbul konağında büyüyen Küçük Paşa'nın ba'demâ 'evimiz diyeceği hanenin böyle yıkık duvarlı, böyle tahta kırıklarından yapılmış kapısı olur mu? ... Hânemâmüştemilât üç gözden ibarettir. Bu kısmen veya tamamen a'mâ üç gözden biri bütün aileye mahsus tûlânî bir oda, diğeri bir ahır, üçüncüsü hem insanların levâzım-ı gıdâyyesine tahsis olunmuş bir anbardır. ... Birbirine muttasıl olan bu üç damın ortasındaki anbarın hem odaya hem ahıra birer kapısı vardır. Ahırla odanın, anbarın farkları odada bir ocakla bir pencere ve ahırda yalnız bir kapı bulunmasından, anbarın iki kapısı olmasından ibarettir. (s. 132-136).

İstanbul'dan, Paşa'nın konağından, Anadolu'nun ücra bir köyüne gelen Salih'in üvey annesi Hacca'nın sevgi ve merhametten yoksun gaddar tavırları, Salih'in köy ortamına adapte olmasını engelleyen en önemli unsurlardan biridir.

Sözde Kızlar romanında da Anadolu, romanda kendilik değerlerinin temsilcisi konumunda olan Mebrure vasıtasıyla dile getirilir. Yozlaşmış bir karakter olan Behiç, Mebrure'yi elde etme adına Anadolu'yu sever görünür.

Anadolu, güzeldir değil mi?

Harikulade.

Fakat refah yok.

Refah dediğiniz nedir? Elektrik ve otomobile, belki bunlar yok, fakat kalp rahatı var. (Safa, 2000, s. 123).

Yunan mezaliminden kaçan babasını aramak için İstanbul'a gelen Mebrure için İstanbul, zorunlu olarak geldiği, alışık olmadığı, aksine çevresindeki insanlardan ötürü tiksindiği geçici bir mekândır. Romanda mekân ve insan özdeşliği yoğun olarak hissedilir. Anadolu romanda çokça yüceltilir. Anadolu safiyetin, Türklüğün, mücadelenin merkezidir. Mebrure ile Fahri'nin ortak paydasıdır. Cerrahpaşa ise şark hayatının, cehaletin, İslami değerlerin Türk ve Müslüman yaşam tarzının hüküm sürdüğü mekândır. Müslüman kimliği ile mekân arasında bir bağ kurulur. "Bu ev apartman değil, han hiç değil... Burası Cerrahpaşa, bu evde oturanlar da dini bütün Müslüman, mü'min adamlardır. Ben külhanbeylik, züppelik sevmem, şıllıklardan nefret ederim." (s. 76). İstanbul'un Cerrahpaşa semti geleneksel yaşamın, değerlerin muhafaza edildiği/edilmeye çalışıldığı bir yerdir. Apartmanlar ise 19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle büyük şehirlerde yaygınlaşmaya başlayan, Batılı, modern yaşamın simgesi haline gelen yaşam alanlarıdır. Geleneksel yaşamı sürdürmeye çalışan, Batı'yı ve ona ait değerleri, "Frenkleşme", "yozlaşma" şeklinde algılayan kesim için apartman,

gayrimüslimlerin ya da Müslüman kimliğini yitirmiş, yozlaşmış Türklerin yaşadığı yerlerdir. Cerrahpaşa ise dinî ve millî değerlerin egemen olduğu yaşam tarzına işaret eden bir mekândır. Şişli, yozlaşmışlığın, kendilik değerleri yitiminin, sözde Batılı yaşamın hâkim olduğu mekândır. Behiç ve çevresi Şişli ile özdeşdir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi romanlarında Anadolu Türk-İslam kimliğinin onaylandığı mekândır. *Sözde Kızlar*'da Anadolu, İslam dininin gerçek anlamda yaşayan, iman sahibi kişilerin yaşadığı yerdir: "Fahri de Anadolu'da rastladığı öz müminlerden, maneviyatı sağlam adamlardan hasretle ve uzun uzun bahsetti." (s. 115).

Halide Nusret Zorlutuna, *Sisli Geceler* romanında Zehra, Fikret ve Nüzhet, Kurtuluş Savaşı'na katılmak, halka yardım etmek için İstanbul'daki rahat hayatlarını bırakıp Anadolu'ya gönüllü olarak geçen vatansever, cesur, idealist gençlerdir: "Kim bilir, belki doktorsuzluktan ölüp giden Türk çocukları vardır orada... Gidelim Fikret..." (Zorlutuna, 2002, s. 50) "Burada çok ıstırap, çok meşakkat var... Ben de Fikret'le beraber hastanede çalışacağım. Mehmetçikleri çok seviyorum." (s. 59).

Romanlarda genellikle İstanbulluların gözünden Anadolu izlenimlerine yer verilirken Anadolu insanında İstanbullu algısı da yer yer dile getirilir. Bu algı İstanbulluların, nazlı, dayanıksız, memleket meselelerine duyarsız, refah bir yaşam süren tipler olduğu yönündedir. Romanda "Ah bu İstanbullular! diyordu. Hepsi de aha işte böyledir..." (s. 64) ifadesiyle yukarıdaki tespitler doğrultusunda İstanbullular ayrı bir grup olarak değerlendirilir, ötekileştirilir; ancak romanın ülkü değer konumundaki kişileri Zehra, Fikret ve Nüzhet aracılığıyla bu ön yargı ve genelleştirme yıkılmaya çalışılır. Anadolu'nun yüceltilmesi bu romanda da mevcuttur: "Anadolu şimdi ümitsizlere ümit, bedbahtlara melce oldu..." (s. 205).

Çiftlik Müdürü romanı adeta bütünüyle Anadolu'yu tanıtmak ve yüceltmek gayesiyle yazılmış bir eserdir. Anadolu, Türklüğün kaynağı, merkezi, en yoğun yaşatıldığı yerdir:

Tren hep böyle sevimli levhalar içinde geçti. Allah'ım ne güzel ve ne şirin yerler!.. Bir santim boş yer yok. Ara sıra tesadüf olunan kalabalık yılankavi, şosa toprağın rengini ancak göstermeye müsaade ediyor. Bu hale Anadolu içlerine kadar tesadüf ediliyor. Ben Anadolu'nun karşımda sıralanan zenginliğini, manevi yüksekliğini görünce her fırsatta esbâb-ı tarihçe-i Türkiye'yi anlatmaktan kendimi alamıyorum. Türklüğün saf ve müstesna hayatını ancak burada öğrenebildim... bu feyzli, bu cennet yerleri ... (Edhem Nejat, 1912, s. 10, 12, 14, 19).

Anadolu değerlerinin yüceltilmesi ve hâkim kılınması için millî ekonominin desteklenmesi gereklidir. Romanda millî ve yerli sermayenin devletin kalkınması açısından önemi üzerinde durulur. Amerikan ve Alman makineleri yerine çiftliğe yerli üretim makineleri alınır, daha çok verim elde edilir. "Şimdi bana Halim ve Safi Efendilerin makinesi Amerikan makinelerinden pek hafif ve pek kullanışlı geliyor." (s. 16).

Ahü's-Sakıp el-Mahrûkî'nin *Gülsüm* romanında Gülsüm ve Tosun, amca çocuklarıdır. Birbirlerine çocukluklarından beri âşıktır. Tosun okumak için şehir dışında gittiğinde Balkan göçü sonucu köye gelen veled-i zina bir çocuk olan Ahmet, Gülsüm'e tecavüze kalkışır. Gülsüm bu saldırı karşısında onu öldürür.

Roman, anlatıcının Anadolu köylere izlenimlerini içerir. O dönemde dikkat çekmeye başlayan Anadolu ve Anadolu insanı İstanbul okuyucusuna yansıtılır. Anadolu, Türk ili olarak adlandırılır. Türklük vurgusu önemlidir. Anadolu Türklüğün kaynağıdır. Türklüğü yaşatan manevi değerler, gelenekler oradadır:

Fakr u zaruretin, zulüm ve cevrin, sabır ve metanetin; mahn-ı meşakkın; istihkâr-ı hayatın, sahâvetin, hamiyetin, insaniyetin, mertliğin, hasılıher şeyin hakayık ve heyyanlığı görmek hissi uyansa hiç şüphe yok ki hatır ve hayalinize (Türk İli) gelir. Tabiatın dağlarını, ormanlarını, layetenahi ovaların, çayırlarını, ırmaklarını, yeşil sitareler bürünmüş ufak ufak tepelerin zemzedilen vadilerini sükut çınar ağaçlarının zülal-i zalamına gizlenmiş derelerin çağlayanların hazin hazin şırıltılarını mahufmahuf

gürültülerini hasıl-ı mehasin-i tabiinin her şeyini görmek veyahut yalnız düşünmek istediğiniz zaman yine hiç şüphe yok ki hatır ve hayalinize en evvel (Türk İli) gelecektir. (Ahü's-Sakıp el-Mahruki, 1914, s. 4-5).

Yazar Türklük bilincinin uyandığının haberini verir. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Anadolu, genellikle övgüye tabi tutulmakla birlikte bazı yönlerden eleştirilir. Bazı yanlış, çağ dışı uygulamaların, batıl inançların “gelenek-görenek” çatısı altında yaygın olarak devam etmesi, hem Anadolu’yu cehaletin hâkim olduğu bir yer olarak göstermekte; hem de Anadolu’nun bilinçlenmesi ve aydınlanması yolunda bir engel teşkil etmektedir. “Türk ili göreneğin pençe-i mahrebi altında zebun ve bitab ezilmektedir.” (s. 38). Yazarlar Anadolu’nun sorunlarını da dile getirerek Anadolu’nun şartlarını iyileştirmek ve böylece Türk milliyetçiliğini yaygınlaştırmak gayesini taşırlar.

Ercüment Ekrem’in *Asriler* romanında “Kastamonu’su da, Konya’sı da, Bolu’su da yerin dibine batsın” diyen Süveyda’ya annesi “Allah’tan kork. Anadolu olmazsa İstanbul yaşamaz.” (Ercüment Ekrem, 1927, s. 6). cevabını verir. Anadolu, İstanbul’un yani imparatorluğun teminatı olarak görülür. Romanın bir başka yerinde yine yozlaşmış tiplerden Süveyda, Nurettin tarafından Anadolu konusunda uyarılır: “Anadolu kadınına tahkir etme rica ederim. Bilakis tebcil et. Onun huzur-ı ismetinde hürmetle eğil. Anadolu kadınının doğurduğu o mübarek çocuklar olmasaydı, senin İstanbul’unun yerinde belki bugün yeller eserdi.” (s. 142). Anadolu, gerek insan kaynağı gerekse manevi gücüyle imparatorluğu ayakta tutan gizli güçtür.

Asriler’de yeni neslin Anadolu hakkındaki ön yargılarında, olumsuz düşüncelere sahip olmasında ebeveynlerin çocuklarına karşı ihmalkârlığı ve ilgisizliği üzerinde durulur:

Anadolu’dan nefret ediyordu. Lakin mazurdu. Hiç kimse ona Anadolu’nun batını güzelliğini, kudsiyetini izah etmemişti. Vatan kelimesini bile bilmiyor, paşa babasının yed-i idaresine mevdu’ bulunan yerlerin, ne büyük fedakârlıklar ne emellerle, ne kadar genç erkeğin kanı ne kadar genç kızın gözyaşı pahasına muhafaza edildiğini ne cahil anası, ne de cah-ı ikbalden başka bir şey düşünmeyen babası ona bir kere olsun söylememişti. (s. 138).

Çocuk eğitiminin bireyin yaşamındaki ve düşünce dünyasındaki önemi üzerinde durulur; cehaletin ve hırsın egemen olduğu insanların nasıl kimliksiz, kendilik değerlerinden yoksun bireylerin yetişmesine yol açtığı gösterilir.

Asriler romanının bir başka yerinde “asri” tipler, Türklüğün en yoğun olarak yaşadığı Anadolu’dan nefret ederler. İstanbul ve Batı, asri tiplerin içtenlik mekânı iken Anadolu dışlanan, küçük görülen bir mekândır. Romanın yozlaşmış tiplerinden biri olan Süveyda için Anadolu, “Gelip de ne yapacaksın? Zaten burası bizim gibi kadınlar için cehennem. Biz, ya hiç dünyaya gelmemeli idik. Yahut Avrupa’da doğmalıydık.” (s. 152). Dediği “cehennem” olarak adlandırdığı bir yerdir. Ramazan Korkmaz’ın şu cümleleri romanda yer alan “asri” tiplerin durumunu ortaya koyar:

Saldırgan bir merkeziyetçilik tarafından ontolojik sınırları ihlal edilmiş, anlam aktarıcı öğeleri silinmiş ve kimliği parçalanmış birey, - yaşama bir asalak gibi tutunma uğruna – öteki olma zorunluluğu ile yüzyüze bırakılmıştır.” (Korkmaz, 2008, s. 39) “İnsan, kendi kültür değerlerine ‘günöbirlik endişeler’ ve ‘moda eğilimler’ nedeniyle yabancılaştığında, varoluş kaynakları için potansiyel bir tehdit mekânizmasına dönüşmektedir. Kendi özünü tahrip eden bilinç, evren için de kaotik bir yıkım/kıyım imgesidir. (s. 52).

Kendi değerlerine yabancılaşan biri hiçbir zaman “kendi” olamayacağı gibi “başkası” da olamayan, ontolojik sorunlar yaşayan, kendini bir yere ait hissedemeyen niteliksiz, kimliksiz kişiler olarak yaşamak zorunda kalacaklardır.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında yoğun olarak Anadolu ve İstanbul’un Beyoğlu çevresi dışında kalan yerleri Türklerin vatani, ana yurdu olarak görülürken imparatorluğun diğer bölgeleri vatanın dışında tutulmaz; ancak Anadolu ve İstanbul kadar da önem verilmez.

Özellikle Türklerin ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Balkan ve Orta Doğu coğrafyası romanlarda yer alır. Selanik, Batum, Suriye, Lübnan, Mısır romanlarda, Anadolu ve İstanbul dışında en çok yer verilen mekânlardır. İzzet Melih'in Tezat⁶ romanının bir bölümünün geçtiği Batum ve Bekir Fahri'nin Jönler⁷ romanının ama mekânı olan Mısır dışındaki yerler romanlarda çevresel mekân olarak yer alır. Tezat'ta Batum, kısa bir süre önce Rusların hâkimiyetine geçmiştir. Yani artık resmen bir Rus şehridir. Jönler'de ise Mısır, İkinci Meşrutiyet dönemi romanları içerisinde hiçbir şehrin bu kadar kötülenmediği kadar kötülenir. Görülüyor ki yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerden dolayı Anadolu ve İstanbul dışındaki coğrafyalara karşı zihinsel bir kopuş başlamıştır. Buralar kısmen, algısal olarak vatan coğrafyasının dışında tutulur ya da Anadolu ve İstanbul'dan sonra, ikincil olarak vatan değeri taşır.

Karşıt Değer Olarak Merkez (İstanbul-Beyoğlu)

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında Anadolu'nun karşıt mekânı olarak İstanbul'un Beyoğlu, Galata, Şişli, Nişantaşı gibi bazı ilçeleri yer alır. Anadolu ne kadar Türk millî kimliğinin, manevi değerlerin temsilcisi konumundaysa; Beyoğlu ve Galata, sefahatin, ahlâkî çöküntünün, millî ve dinî hassasiyetleri zayıf insanların yaşadığı mekândır. Beyoğlu'nun genellikle Rum, Ermeni ve Yahudi azınlığın yaşadığı bir yer olması, bu kişilerin Batı ile yoğun ilişki içinde olmasından dolayı bu bölgenin Batılı yaşam tarzı özdeşleşmiş, Batı'dan gelen yeni şeylerin ilk ulaştığı ve yayıldığı mekân olması, içkili eğlence mekânlarının, genelevlerin buralarda yoğunlaşması Türk ve Müslüman kesimin Beyoğlu ve çevresine olumsuz bir gözle bakmasında rol oynayan etmenlerdir.

Özellikle 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının azınlıklara tanıdığı hak ve ayrıcalıkların da etkisiyle Beyoğlu'nda yeni bir hayat şekillenir. Batılılaşma hareketleri çerçevesinde yeni hayatın tipik ve ideal örneği Beyoğlu'dur. (Çoruk, 1995, s. 30).

Romanlarda İstanbul ve Anadolu gibi bir ayrıma gitmek doğru olmayacaktır. Çünkü İstanbul'u tek bir yaşam biçimini yansıtan bir yer olarak göremeyiz.

İstanbul'da iki farklı yaşayış, iki ayrı mekânla ifade edilmeye başlanır: Asıl İstanbul ve Beyoğlu. Asıl İstanbul'u, hâkim Müslüman yaşayışını sürdüren özelliği ve muhafazakâr yapısıyla Aksaray, Fatih, Karagümrük gibi sur içi İstanbul'u oluşturur. Beyoğlu ise, Galata'dan başlayıp, zamanla Şişli ve Nişantaşı'na kadar yayılan kozmopolit bir hayatın hüküm sürdüğü semtin adıdır. (Törenek, 2013, s. 139).

Romanlarda Beyoğlu ve çevresi dışındaki İstanbul, 1453'ten itibaren imparatorluğa, 16. yüzyılla beraber halifelige başkentlik yapan, sahip olduğu doğal ve mimari güzelliklerle Osmanlı'nın büyüklüğünü, gücünü simgeleyen, Türk-İslam değerlerinin hüküm sürdüğü vatanlaşmış bir mekândır. Ayrıca imparatorluğun her açıdan en geniş imkânlarla sahip olan şehri olan İstanbul, İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında en çok tercih edilen yer olması açısından da dikkat çekicidir.

Fethedildiği zamandan beri, birkaç istisna dışında, Türk edebiyatında olumlu bir yere sahip olan İstanbul'un, İkinci Meşrutiyet döneminde birtakım olumsuzluklarının öne çıkarılmasının arkasında İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından işgal edilmesi, İstanbul hükümetinin etkili bir siyaset üretememesi ve işgali kabullenışı; diğer taraftan Anadolu'nun direnişin, mücadelenin yürütüldüğü bir merkez olmasının payı büyüktür. Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminde İstanbul; Beyoğlu, Şişli, Galata başta olmak üzere sosyolojik çöküntünün, karmaşanın en yoğun hissedildiği yerdir.

⁶ Bk., İzzet Melih, 2014.

⁷ Bk., Bekir Fahri, 2012.

Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* romanı İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan romanlardaki Beyoğlu'na bakışı en net şekilde ifade eden, bu açıdan İkinci Meşrutiyet romanlarını temsil edecek güce sahip bir romandır: “Burası bir kere, Beyoğlu demektir. Beyoğlu ise bütün erkekleri baştan çıkararak, nice ocakları söndüren mülevves bir fışk ü fücür muhitiydi.” (Ercüment Ekrem, 1990, s. 1). Romandan yapılan şu uzun alıntı Beyoğlu'nun Türk toplumundaki algısını açıkça ifade eder:

Bütün memâlik-i garbiyeninmatmâh-ı enzârî olan, cihânî kana boyayan muharebâtın onda dokuz gizli veya alenî, yegâne sebebinin teşkil eden, emsâlsiz güzel İstanbul şehrinin yakasında Beyoğlu müstekreh bir leke teşkil eder. Şarkla garbın bütün çirkinliklerini, fezayihini ve yalnız bunları bir arada cem'eden bu belde-i mülevves ü fesad, yine şark ile garbın gayr-i meşru münasebetinden doğmuş güyâ bir piçtir. Kendilerini in'am eden elleri, öperken ısırarak mutâdî olan ekser sekenesine ne şarkılar şarklı, ne de garphılar Avrupalı der. Onların ismi beynelmilel alem olmuş bir tabir ile “Levanten”dir ki, bizler “Tatlısufrengi” diye tercüme ederiz. Mülga hukuk-ı düvel kitapları “Haymatloz - Vatansız” diye tavsif ettikleri kavim işte bunlar olsa gerek. İçlerinde namuslu, sadık, vefakâr olanı yok değildir. Fakat pek çokları vicdan yerine cüzdân ve kese taşırlar ve bu cüzdânlarının içinde daima iki, bazen üç, hatta dört muhtelif pasaportları vardır. Mâbutları para ile kuvvetlidir. Herhangi bir mücadelede galip geleni en evvel alkışlayanı onlar, mağlubu en evvel tekmeleyen yine onlardır. Yaşadıkları muhitten çıkmazlar, ayrılmazlar. Ceplerinde pasaportunu taşıdıkları devletlerden biri onlara, herhangi bir sebepten dolayı arz-ı ihtiyaç etse o pasaportu derhal -fakat, ileride lâzım diye muvaffakaten- ketmîle diğerini ibraz ederler. Her türlü tekâliften, muâf ve müberradlırlar. Cihan harbine her kavim yüz binlerce kurban verdiği halde onların burnu bile kanamadı. Mümkün merteye rahatsız olmadan, sıkılmadan, üzülmeyen başkasının mütenaggin olmak âdetleridir ve şüphesiz ki bu suretle gayet rahat yaşarlar. İstanbul'u vakit vakit sarsan ihtilâller, sekanesini kasıp kavuran zulüm devirleri Beyoğlu'nu zerre kadar mütessir etmemiştir. Beyoğlu!..Mücahidîn-i Fatih'in ahfadından,i zamanla ahz-ı sâr etmek üzere Bizans tarafından ankasdin İstanbul'da bırakılmış bir mikroptur. Bu mikrop dahi, dört yüz kadar senedir harikulâde bir azim ve sebat ile ifâ-yı vazife ederek bir karha-i âkile suretinde daire-i tahribatını tevsi etmiş ve saadet, servet, kuvvet, sıhhat, hülâsa bir kavmin esbâb-ı azametini tehyie ve teşlik eden eshap ve avâmil namına İstanbul'da ne var, ne yoksa yemiş bitirmiş, bugünkü inhitâtı o ihzâr eylemiştir. Payitahtın o asırlarca iddihâr edilmiş; dillerde destan olmuş; muhteşem; muazzam servetleri; konaklar; yalılar, mücevherler, nadide pırlantalar, tabur bozan yakutlar, kubbeli zümrütler, kanhal kangal inciler, hep Beyoğlu'nun doymaz bıkmaz gayya-yışuhutunda kaybolup gitmiştir. Beyoğlu'nun faaliyet-i idlâl-kârânesi, devletin başında gavâl-i mühimme bulunduğu zaman tezâyüd eder. Çünkü o vakit kendisine vasiyet edilmiş gâye uğrunda bez-i gayret ve o nipette çok semere elde etmek için zemin müsaittir. Öyle zamanlarda vicdanlar daha kolay satın alınabilir ve işe yarar, servetler kolay kazanıldığı için çabuk israf edilir, asap müteheyyic bulunduğu cihetle ahlâk meyyâl-i sukut olur. Beyoğlu bunları bilir ve ona göre ağlarını kurar. Kumarhaneler, fuhuşhaneler, gazinolar, kafeşantanlar, her cinsten sefahat yuvaları yerden bitercesine çoğalır. Bu tuzaklara gâfilâne tutuldunuz mu arz-ı muhabbet eden edenedir. En hususi hizmetlerinizi dostça (!) kabul ederler. Ailelerinin, kadınlarının, kızlarının harim ağuşu size ahbapça (!) küşâdedir fakat!.. Bir kere de düştünüz, bir daha toplanmamak üzere yuvarlandınız mı? Veye size! İsminiz gâsıp, zâlim, düşman-ı ırz ve namus olur ve sizi, ancak yine onlara kıyasen tanımış olan yabancılar bunun bir hakikat olduğuna kânidir. İşte bunun için daima enzâr-ı beşerde siz kabahatli olmaktan kurtulamazsınız... Beyoğlu Hulki Bey'i de avlamıştı.(Ercüment Ekrem, 1927, s. 45, 46, 47).

Alıntıda geçen “Müstekreh”, “leke”, “çirkinlik”, “fezayih”, “mülevves ü fesad”, “gayr-i meşru”, “piç”, “beynelmilel”, “Tatlısufrengi”, “Haymatloz - Vatansız”, “kese”, “para”, “mikrop”, “inhitât”, “gayya-yışuhut”, “faaliyet-i idlâl-kârânesi”, “kumarhaneler”, “fuhuşhaneler”, “gazinolar”, “kafeşantanlar”, “sefahat yuvaları”, “tuzak” kelimeleri Beyoğlu'nun ne derece rahatsız edici, olumsuz bir algı yarattığının ispatı niteliğindedir. Beyoğlu, memleketi hem maddi hem manevi anlamda tüketen, her türlü çirkinliğin, kötülüğün müsebbibi olan, vatan hainlerinin, içerdeki ötekilerin mekânıdır. Yazar arada istisnalar olmakla birlikte Beyoğlu ile ilgili bir genelleme yapmaktan kaçınmaz. Gayr-ı ahlâki yaşam tarzı Beyoğlu'na hükmetmektedir. Aile birliği yoktur. İçerdeki ötekiler “Levanten”⁸, “Tatlısufrengi” olarak adlandırılır. Bunlar Türklük ve İslamiyet'ten uzak, yozlaşmış kişilerdir.

⁸ 1. “Özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlara verilen ad, tatlısufrengi. 2. Avrupalı gibi görünmeye özenen, züppe tavırlı.” Komisyon, 2011, s. 1583.

Beyoğlu'nda yaşayanlar Mütarekeden sonra düşman kuvvetlerinden yana tavır koyar: “Beyoğlu coşmuş, mağluplara karşı lanet ve hakaret kusuyordu.”⁹ “Karşı tarafta, katil, nankör, sefil Beyoğlu, Prodromosları, İzmaruları ile şehrayine hazırlanıyordu.” (s. 93). Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde azınlıklar bağımsızlık ya da imparatorlukta daha ayrıcalıklı bir konum elde etmek adına Batı ile iş birliği içinde olmuşlardır. Azınlıklar adeta emperyalist güçlerin imparatorluk içindeki gözleri, kulakları olmuşlar, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması için gerek içerde gerekse dışarıda her türlü faaliyette bulunmuşlardır.

Asriler'de de Beyoğlu istenmeyen, olumsuz bir mekândır. “*Beyoğlu'nda, doğru yola pek yakın ufak bir apartman kiralamış ve bu suretle o belde-i fisk ü fesadın bütün zevklerine karışmıştı.*” (s. 26).

Ercüment Ekrem'in *Kopuk* romanında da İstanbul ve Galata ötekinin mekânıdır.

Gün doğmuştu, kapalı duvarları arkasında ne şeni' cinayetler fakat adalet-i beşeriyenin cezaya layık görmediği ne müstekrih fecaatler işleyen saldide konakları, evleri, harabeleriyle, varis-i siyasi olan şehir, harim-i ağuşunda aşıklarını boğan bir fahişe gibi uyanıyordu.” (s. 160). “Galata'nın maddi manevi her türlü çirkep ve çamurla bulaşık, dar, dolambaçlı, iğrenç sokaklarının her biri birer âlemdir. (s. 23).

İstanbul ve Galata hem fiziki şartları hem de manevi açıdan “öteki”ni oluşturan, onunla bütünleşen mekândır. Bu mekânlar aracılığıyla orada vakit geçiren insanların “öteki”liği somutlaştırılır. O derece ki Galata'daki kahvehanelerde bulunan insanlar “insan şeklinde hayvan” olarak adlandırılır: “Murdar, masaların önünde sıralanmış bir sürü insan şeklinde hayvan oturuyor.” (s. 26).

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda yazdığı Seyahatname'den sonra hiç kimsenin onu taklit ederek, onun izinden gitmediğini düşünen Ercüment Ekrem adeta 20. yüzyılın “modern evliyası”nı yaratır ve bu eksikliği tamamlamak adına *Evliya-yı Cedit* adlı eseri kaleme alır. “Ercüment Ekrem'in ilk olarak İleri gazetesinde, 1920 yılında tefrika edilerek yayınlanan, gördüğü ilgi üzerine aynı yıl kitap haline getirilen Evliyâ-yıCedit, Hüseyin Rahmi'nin takdim mahiyetindeki mukaddimesi ve kendisinin kaleme aldığı dibace başlıklı kısım ile on yedi bölümden oluşmaktadır.” (Doğan, 2003, s. 14). Eser, Evliya'nın İstanbul izlenimlerinden ibarettir.

Evliya'nın Beyoğlu izlenimleri şöyledir: “Çarşısı vasi olup ahalisi meyyal-i zevk ü tarab kimesneler idüğünden meyhanesi ve harabathanesi çoktur.” (Ercüment Ekrem, 1920, s. 19). Beyoğlu, zevk düşkünleri kişilerin yaşadığı ve meyhanelerin çokça yer aldığı bir yer olarak tanımlanır. Eserin bir başka yerinde Beyoğlu'nda kimlerin olmayacağı anlatılır: “Anda yüzlerce ehl-i fisk-i hanende ve sazendegan ile bir hay u huy ederler ki dillerle tarifi mümkün değildir. ... Ama ki fisk ü fitne ocağı olduğundan ehl-i din itibar etmezler, anınçün müslimin-i ekalliyet üzeredir.” (s. 21). Müslüman kesim Beyoğlu muhitinden ayrı tutulur. Müslüman kimliği ile gayrimüslim kimliği net olarak birbirinden ayrılır. Müslüman kimliği kötülükten, fitneden, içkiden sıyrılmış olarak yüceltilir. Eser, Seyahatname'nin yazıldığı üslupla, 17. yüzyılın Osmanlı Türkçesi merkez alınarak yazılmıştır. Yazarın bu kaygısından olsa gerek etnik kökenli bir ayrıma gidilmez. Toplum, Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak iki grupta değerlendirilir.

Sabir Efendi'nin Gelini'nde gelin Belkis Hanım, mahallelinin kökleşmiş, olumsuz ön yargılarının hedefindedir. Belkis'in Beyoğlu'ndaki bir okulda okumuş olduğunu öğrenen bazı kadınların tepkisi halktaki Beyoğlu algısını yansıtır: “Beyoğlundan gelen gelin başka türlü olmaz ya?” (Ercüment Ekrem, 1939, s. 7). Beyoğlu, adeta olumsuz karakter tanımlaması

⁹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 82. Mütareke ile mağlup olan taraf Osmanlı İmparatorluğu'dur. Romanda Beyoğlu halkının Osmanlı aleyhinde çalışmalarda bulunduğu üzerinde durulur.

olarak terimleşmiştir. Eğer yeni tanışılan birisinin Beyoğlu ile bir bağı varsa, bu durum söz konusu kişiyle ilgili olumsuz hüküm vermek için yeterli bir gerekçedir.

Romanın başka bir yerinde Beyoğlu batağına düşen bir Türk kadınının Beyoğlu'nda yaşayanlarla ilgili düşüncelerine yer verilir:

Sizin için nefsinizin ihtiyaçlarını yerine getirmek için Beyoğlu var... Oradaki medeni aileler, bizim hizmetçi Sofi gibi kızlar, kadınlar size her türlü hüvuzatı bol bol verirler. Biz Türk kadınlarına dokunmayın.. Biz düşersek bilmeyerek, anlamayarak düşeriz.. Sonra böyle çabucak nadim oluruz. O nedametimizi bertaraf etmeye çalışmayın. Bilakis, yardım edin. Ah.. Bakınız ben de düşdüm. Beni siz kurtarınız Saim bey!.. (s. 71-72).

Gayrimüslim azınlığın adeta bir gayya kuyusuna dönen Beyoğlu'nun bir parçası olması doğal karşılanırken; Türklerin böylesi bir ortama yanlılıkla, istemeden düşmüş olmasını Türk kimliğini yüceltmek amacıyla kullanılmış bir argüman olarak görmek mümkündür. Beyoğlu ahalisi, Türklerden, "biz"den farklıdır.

Halide Edip Adıvar, *Mev'ut Hüküm*'de paşa çocukları ve fakir köylü çocuklarını kıyaslarken mekânsal bağlamda Anadolu ve Beyoğlu karşıtlığından faydalanır:

Bu, bir ırk hastalığıydı. Bütün ömürlerini düşkünlükle geçiren bir Anadolu çocuğu beş on kuruşunu kahvede iskambile, rakıya verirken; paşa çocukları ve küçük beyler de para, sağlık, hepsini Beyoğlu'na avuç avuç döküyorlardı. Fakat aynı zamanda, sabırlı ve karanlık gözleriyle kadınlar ve çocuklar bunların keyiflerinin, zevklerinin aldığı zehir ve bu sefahat hastalığı felaketini ırka sessizce aşılayarak, gidiyorlardı. (Adıvar, 1983, s. 94).

Yazar sefahatin imkânlar doğrultusunda Anadolu ve İstanbul'da farklı şekillerde görüldüğünü; ancak hangi şekilde olursa olsun bunun bir "ırk hastalığı" haline gelebileceği tehlikesi üzerinde durur. Sefahat, beyinleri nesnelere, maddenin körleştirici etkisiyle etkisizleştiren, manevi değerleri körelten ve değerlerinden kopmuş, köksüz, soysuz bir neslin yetişmesine neden olan felaketler silsilesinin başlangıcıdır. Zengin kesimin bu batağa sürüklendiği yer ise şüphesiz İstanbul'da sefahatin merkezi olarak görülen Beyoğlu'dur.

Beyoğlu'na ait değerler, orada yaşayan insanlar arzulanan örnek insan modelinde olmaması gereken, istenmeyen özellikleri taşıması ve Anadolu ve ona ait değerlerle karşılaştırılarak yüceltilmesi amacıyla, kötüyü, olumsuzluğu göstererek iyi olanı yüceltme düsturu çerçevesinde romanlarda kimlik inşası bağlamında son derece işlevsel unsurlardır.

Ali Sami'nin 1918 yılında üç cilt olarak kaleme aldığı *Karagöz Beyoğlu'nda* romanı, Karagöz'ün Rezzakizade Narçın Bey vasıtasıyla Beyoğlu âlemine dalması sonucunda başına gelen felaketleri anlatır. Beyoğlu, romanda Karagöz'ün hayatını alt üst eden, ailesinin dağılmasına, eşinin ölmesine sebep olan mekândır. Karagöz'ün hayatı "Beyoğlu öncesi" ve "Beyoğlu sonrası" olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Beyoğlu çevresiyle temasa geçmeden önce Karagöz'ün hayatı şöyle anlatılır:

İzdivâcından sonra o derece mes'ûd idi ki... Sabahleyin kalkıyor idâreyegeliyor akşama kadar çalışıyor, evine geldiği zaman istikbâline koşan zevcesini, çocuğunu okşayarak tahayyül ettiği saâdetiizdivâcından sonra tamamıyla kendisinde görüyor, neş'esinden keyfinden durulmuyordu. Ma'lum olan zerâfet-ilisâniyyesi ile zevcesini, çocuğunu eğlendiriyor. (Ali Sami, 1918, s. 4).

Beyoğlu'ndan sonra ise Karagöz'ün hayatına ihanet, yalan, hırsızlık, acı ve keder hâkim olur.

Romanda Beyoğlu, insanın iradesini sınama, karakterini ölçme işlevini üstlenir. Bu durum iki yakın dost Karagöz ve Hacivat'ı karşılaştırmak suretiyle gözler önüne serilir. Karagöz içkiye, tensel zevklerine, kumara karşı yenik düşüp kendinin ve ailesinin hayatını karartırken; Hacivat, Karagöz'den sonra kendisinin servetine göz koyan Karolin'in kendisine yakınlaşmasına izin vermez, nazikçe reddeder.

Yazar, romanın üçüncü cildinde Beyoğlu batağına, içki, kumar ve fuhuşa batan gençleri kurtarmanın yolu üzerine fikir beyan eder. Eğitimin çok önemli olduğunu ancak hayat tecrübesinin de bir o kadar gerekli olduğunu ifade eder ve ailelere şöyle sitem eder: “Yüzü, gözü açılır fikriyle çocuklarını mektepten, eve evden mektebe göndererek hayat-ı ictimaiyeden zerre miktarı miktarına sibedar etmeyenlere acizane teessüften kendimi alamam.” (s. 525). Kapalı bir tarzda büyüyen gençlerin bilmedikleri şeyleri daha çok merak ettiklerini, bu yüzden eğitimin yalnızca okulla sınırlandırılmamasını, gençlere hayata dair de tecrübeler kazandırılması gerektiğini vurgular.

Romandaki isim sembolizmi üzerinde de durmak gerekir. Geleneksel Türk halk tiyatrosu tiplerinden biri olan Karagöz uyanık ve meraklıdır. Kendinden çok emindir; ancak yaptığı düşüncesizce hareketler yüzünden başı beladan eksik olmaz. Hacivat ise aklın, kültürlülüğün, bilgeliğin, güvenilirliğin temsilcisidir. Geleneksel Türk Tiyatrosundaki bu temsiller, *Karagöz Beyoğlu'nda* romanıyla birebir örtüşür. Roman, adeta yüzlerce yıllık Karagöz oyununun İstanbul-Beyoğlu'na ve İkinci Meşrutiyet dönemine uyarlanmış halidir.

Nezihe Muhiddin'in *Şebab-ı Tebah* romanında da Beyoğlu sefahatin, düşkünlüğün, ahlâksızlık ve dejenerasyonun mekânıdır:

Beyoğlu'na pek çok zamandan beri çıkmamıştım. Beşeriyetin en müteaffin bataklıklarının murdar kokuları ile meşhun olan o yerlerin hayali bile bende şimdi bir istikrah hâsil ediyordu. İnsanların riya ve şeytanetleriyle pür giriv olan eğlence mahallerinde beni cezbedecek hiçbir cazibe yoktu. Kalbimdeki safiyane muhabbeti telvis etmemek için hengâm-ı şebabetimin vakayı ve hatratı ile doldurduğu o yerleri tahayyül etmek bile istemiyordum. (Nezihe Muhiddin, 2006, s. 42).

Beyoğlu, hayalinden bile iğrenilen bir yerdir. Beyoğlu'nun romanlardaki işlevlerinden biri bireysel kimliği sağlamlaştırma, roman kişinin güçlü bir karaktere sahip olduğunu, saf, temiz, olgun bir insan olduğunu işaret etmektir. Beyoğlu ne kadar eleştirilir, Beyoğlu'ndan ne kadar nefret edilirse roman kişisi o kadar yüceltilmiş olur.

Sözde Kızlar'da Salih, kızkardeşi Belma'yı Beyoğlu konusunda uyarır: “Bundan sonra gözünü aç, Sulukule'de dolaş, Beyoğlu'nda dolaşma. Çirkefe gir, Beyoğlu'ndaki eve girme.” (Safa, 2000, s. 74). Romanlarda genellikle Beyoğlu yaşamına hiç girmemiş, kulaktan dolma şeyler neticesinde oluşan bir önyargı neticesinde Beyoğlu'na karşı bir tavır alındığı görülür. Bu uyarıda dikkat çeken şey Salih'in Beyoğlu'nu iyi bilen, orada bolca vakit geçirmiş biri olmasıdır. Yani Belma, “içerden” biri tarafından uyarılır. Bu uyarı, halktaki Beyoğlu algısının doğruluğunu göstermesi açısından önem arz eder.

Halit Ziya Uşaklıgil'in *Nesl-i Ahir* romanında Anadolu ve İstanbul değil; Avrupa şehirleri ile İstanbul ve Anadolu karşılaştırılır, Avrupa şehirleri örnek gösterilir:

Süleyman Nüzhet ona İsviçre'nin makaralı, çengelli demiryollarını anlattı; sonra bizzat müteharrik arabalardan bütün nukat-ı cihan-ı medeniyeti birbirine bağlayan, en küçük köyleri bile yekdiğerine rabt ve ılsak eden yollardan bahsetti. -Şimdi düşün bir kere... diye başlıyor ve İstanbul'da da, Boğaziçi'nde de, Üsküdar'da da böyle yollar açarak, bu yolları türlü vesait-i nakliyeli ile doldurarak geniş bir hülya içinde hayat-ı memleketin şu sükün-ı gunûdesine galeyan ve hareket vermeğe çalışıyordu. Azra başını sallayarak: Ne yazık ki bunlardan hiçbirisi yok dedi. (Uşaklıgil, 2009, s. 227).

İstanbul doğal güzellikleri ve sahip olduğu ayrıcalıklı konumuyla övülürken; bu güzide şehrin maddi imkânsızlıklardan ve yönetimin ilgisizliğinden dolayı Avrupa şehirlerinin gerisinde kalmasından dolayı üzüntü duyulur.

Bostancı'dan başlayarak İstanbul'un Anadolu'ya bir pişdar-ı ittisa'ı demek olan bu yeni köyleri, bütün Fındıklı'nın, Tophane'nin sırtlarından yavaş yavaş akıp bu taraflara intikal eden hayat-ı şehrin şu zeyl-i nev-peydasını son terakkiyatında görmek üzere etrafında birbirini vely ederek uçuşan köşkleri, henüz tamamıyla teşekkül edememiş bahçeleri, şurada burada hiçbir kaide-i muntazama takip edilmeyerek teşekkül eden bina kümelerini seyretti. (s. 378-379).

Romanda Türk toplumu sosyolojik anlamda eleştiriye tabi tutulur: “Bizde sefalet bir meziyettir, bir meziyet ki sokaklara dökülür, enzar-ı âleme teşhir edilir. ... Nice’de, Cannes’da, sonra su şehirlerinde (...) sefaleti bulmak için aramak lazımdır.” (s. 76). Halkın her an her yerde göze çarpan yoksulluğu yine Avrupa şehirleriyle karşılaştırılarak yansıtılır. Bu yoksulluğun, halkın içinde bulunduğu zor durumun sebebi olarak Sultan II. Abdülhamit’in politikaları gösterilir. Romanda Avrupa şehirleri yüceltilirken amaç İstanbul ve Anadolu’yu kötülemek değil; İstanbul ve Anadolu’nun da en az Avrupa şehirlerinin sahip olduğu refahı hak ettiği, o potansiyele sahip olduğu, yönetimlerin şehirleri kalkındırma konusunda daha fazla gayret sarf etmeleri gerektiğinin üzerinde durmaktır.

Orhan Mithat’ın *Şişli Hayatı* romanında Şişli bir semboldür. Sefahatin, düşkünlüğün, yozlaşmışlığın cisimleşmiş halidir. Şişli Batılı olmayı şık giyinmek, rahatça eğlenmek, eşlerini aldatmak zanneden kişilerin yaşadığı bir mekân haline gelmiştir. “Şişli de, Avrupa’dan beter azizim; Sosyete hayatı denilen tahammül edilemez bir rezalettir sürüp gidiyor.” (Orhan Mithat, 2005, s. 189). Şişli hayatı şöyle özetlenir:

Halim büyük bir özenle giyindi. Tünel’den çıktığı zaman Beyoğlu’nu, güzellikleriyle, servet ve refahıyla, dilber kadınları, şık erkekleriyle eşsiz bir güzellikte buldu. Hemen hemen dekolte matmazeller, yarı açık göğüsler, dolgun beyaz kollar, ince ve gerilmiş ipek çoraplardan teninin rengi göze çarpan mütenasip bacaklar, şehvet yüklü kalçalar, yorgun ve biraz da çapkın bakışlar karşısında büyülenip kaldı. Her şey zevk ve neşe içindeydi. (s. 135).

Şık, modern ve açık giyinilen bir ortamda olmak Halim’in mutlu, huzurlu olması için yeterlidir. Bir Şişli kadınının mutluluk algısı şöyledir:

Mutluluk yalnız bunlar mıdır? Dünyada ne zevkler, ne mutluluklar var. Siz onları takdir etmiyorsunuz. Lüks bir hayat yaşamak, meselâ; her sene moda değiştiğçe evinin möblelerini değiştirmek, yazın birkaç ayını Boğaziçi’nde, birkaç ayını adada, sonbaharı Nice’de, kışı Şişli’de yahut İtalya’da geçirmek. Dört başı mamur, çok ünlü marka kapalı bir otomobile binmek, yazın adalara motorla gitmek, modanın bütün yeniliklerini takip ederek salonlarda herkesten daha şık, daha zarif, daha muhteşem görünmek. Kabul günlerinde orkestra ile çay vermek, kışın balolar tertip etmek. Asıl zevk, asıl mutluluk bunlardadır. (s. 106).

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Beyoğlu ve Galata’nın yanı sıra Şişli de israfın, sefahatin, yozlaşmışlığın, kimliksizliğin mekânıdır. Değerler dünyasında çöküntü yaşayan birey bu eksikliğini maddeyle, nesneyle, fiziksel görünümüyle kapatmak ister. Ön planda olan, görünen, “konuşan” birey değil; bireyin sığındığı nesnelere.

Avrupa, özellikle Paris İkinci Meşrutiyet romanlarında sahip oldukları teknik ve fiziki imkânlar açısından olumlu bir algıya sahipken; değerler dünyası açısından Beyoğlu ile özdeş konumdadır.

Toplumsal değişim ve dönüşümün en önemli tanıklarından biri şüphesiz ki evdir. Ev, toplumda ağırlık kazanan kültür ve medeniyet algısının, sosyal ve ekonomik şartların ve en önemlisi zihniyetin bir yansımasıdır. Mekânın ruhu insana tesir eder. İnsan da mekân tercihiyle bu ruhun bir parçası haline gelir. Ev, içinde yaşayan insanların sosyal statüsü, yaşam biçimi, hayata bakış açısı, düşünce tarzı hakkında bilgiler verir.

Gündelik yaşamımızın içinde geçtiği fiziksel çevre kişisel ve kolektif belleklerimizden bağlamını oluşturur. Dolayısıyla mekân hem kolektif hem de kişisel belleğin kurgulanmasında yer (locus) görevi görür. Bu esnada bir taraftan mekânın da kendi belleği oluşur ki bu da şimdiki zamana ait gerçeğin tanımını yapmamıza yardımcı olur. ... Toplumsal mekân, doğası gereği içinde tarif edilmiş bir süreki (duration) barındırır. Toplumsal mekânın yokluğunda herhangi bir topluluk kendi kimliğini oluşturacak bir temelden yoksun kalır. (Özaloğlu, 2017, s. 13).

Ev, kişilerin psikolojik arka planlarının yanı sıra Özaloğlu’nun da belirttiği gibi döneme hâkim değer yargılarını bünyesinde barındırması açısından topluma dair mevcut

sosyolojik çıkarımlar yapmamızı da sağlar. Şerif Aktaş da birey-mekân diyalektiğini şöyle ifade eder:

Mekân tasvirleri, eserlerde kahramanların hususiyetlerini dikkatlere sunmaya da yardım eder. Bir odanın tefriş tarzı, orada günlerini geçiren insan hakkında bilgi verir. Anlatma esasına bağlı eserlerde mekâna ait görünüşle vaka kahramanının uyuşması kadar mahalle has hususiyetlerle ferdin yaşayış tarzı arasındaki çatışmalardan da yararlanılabilir. Kısacası vaka zincirinin muhtevası ve kahramanlarının psikolojik hâli mekân tasvirlerinden de anlaşılabilir. (Aktaş, 1991, s. 145).

Birey ve mekân arasındaki uyum kadar uyumsuzluk da eserin tahlili için önemli ipuçları verebilir.

Bachelard, Evin, insanın düşünceleri, anıları ve düşleri için en büyük tümleştirici güçlerden biri olduğunu ifade eder ve ekler:

Geçmiş, bugün ve gelecek, eve farklı dinamikler kazandırır; çoğu zaman iç içe giren kimi zaman birbirine ters düşen, kimi zaman da birbirini uyaran dinamikler. Ev, insan yaşamında, olabilecekleri savuşturur, süreklilik yönünde verdiği öğütleri çoğaltır. Ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı olduğu gibi, yaşamda karşılaştığı fırtınalara karşı da ayakta tutar. Ev hem beden, hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır. (Bachelard, 2008, s. 41).

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında ev, sembolik bir değer taşır. Roman kişilerinin yaşadığı evler kişilerin sahip oldukları kimliğin önemli yansıtıcılarından. “Ev, insanın iç dünyasını ve yetiştiği kültürü birebir yansıtan önemli bir yaşam alanıdır. Bu açıdan ev, psikolojik ve sosyolojik çözümler için verimli bir laboratuvar işlevi görür. ... Ev bir insanın ve kültürün kimlik kartı gibidir.” (İnci Elçin, 2003, s. 17). Konak, köşk, yalı, apartman, geleneksel Türk evleri ve müstakil köy evleri İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında görülen ev tipleridir. “Konaklarda, başta Osmanlı İmparatorluğunda yüksek rütbeli sivil memurlar olan paşalar olmak üzere, zengin ve itibarlı insanlar oturur. Yani konak, köşk ve yalı, bir nevi aristokrat burjuva sınıfının evidir.” (Dere, 2015, s. 16). Geleneksel Türk evleri ve müstakil köy evleri ise köylülerin, taşrada yaşayan halkın ya da merkezde olup orta düzey bir gelire sahip olan kişilerin yaşadığı yerlerdir. Ekonomik düzeydeki bu sınıflandırmadan sonra evlerin özdeşleştiği değerler bağlamında konuyu irdeleyecek olursak; Konak, geniş ailelerin yaşadığı, Osmanlı geleneksel yaşamının hüküm sürdüğü, Batı medeniyetinin tazyikine direncin kalesi konumundaki yerlerdir. Genellikle devletin çeşitli kademelerinde görev almış bir paşanın yahut çeşitli akarlara sahip bir emlak zengininin himayesinde toplanmış ailede birkaç nesil bir arada yaşar. 18 ve 19. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayan konak hayatı, sosyal hayattaki Batılılaşma arayışları doğrultusunda yerini modern tarzda tefriş edilmiş köşklere ve 20. yüzyılın ilk çeyreği ile birlikte apartmanlara bırakmıştır. Konaklarda özel günlerde musiki geceleri tertip edilir, masallar, hikâyeler anlatılır, Türk-İslam sentezinin hâkim olduğu bir yaşam tarzı sürdürülürdü. Konak, gerek sosyolojik manada, gerekse edebî ürünlerde Osmanlı İmparatorluğu ile özdeşleşmiştir. İmparatorluğun çok uluslu yapısı ve geleneksel yapısı eve, konak olarak yansımıştır. Nitekim imparatorluğun yıkılışıyla konak hayatının bitmesi aynı tarihlere rastlar.

Meşrutiyet dönemi Osmanlı’da Batılı yaşam tarzının en çok yaygınlaştığı dönemdir. Yaşam tarzındaki bu değişim yaşanan evlere de sirayet etmiştir. Kolektif yaşam tarzından bireysel yaşam tarzını esas alan Batılı yaşam¹⁰ geniş ailelerden ziyade çekirdek aileyi; geniş, bahçeli, müstakil yapılardan ziyade merkezlerde küçük apartman dairelerinde yaşamayı uygun bulur. Apartman, özellikle yeni nesil tarafından Batılı yaşam tarzının olmazsa olmazı olarak görülmüş, toplumda Batılı kimliğe sahip olarak görünmenin şartlarından biri haline gelmiştir. Apartman dairelerinde oturmak, Batılı kimliğe sahip olmanın yanı sıra, geçmiş,

¹⁰ Yaşam alanlarına yansıyan Doğu ve Batı toplumları arasındaki bu farklılığın temelinde Batı’nın Coğrafi Keşifler, Reform ve Rönesans ile temelleri atılan aydınlanma Çağının akli, bilimi ve bireyi esas alan; Doğu’nun ise İslam dini ve Kur’an temelinde gelişen ümmetçi anlayış yatmaktadır.

geleneği, imparatorluğa ve Türk-İslam yaşam biçimine ait değerleri, kolektif belleği unutma işlevini de görmektedir. Durum böyle olunca Meşrutiyet döneminde apartman, aşırı Batılılaşmış, kimlik yitimine uğramış, yozlaşmış karakterlerin mekânı olurken; konak geleneksel, muhafazakâr yaşamın uzamı olarak yer almıştır. Sembolik bu iki mekân üzerinden roman karakterlerine övgü ya da yergide bulunulmuştur.

Romanlarda köşk ve yalılar, roman kişilerinin refah düzeyleri hakkında bir fikir edinmeyi sağlamakla birlikte, konak ve apartman dairesi kadar net bir kimlik sembolizasyonu taşımazlar. Köşk veya yalıda yaşayan kişiler Söзде Kızlar romanında olduğu gibi kimi zaman yozlaşmış, kimlik yitimine uğramış kişiler olabiliyorken; kimi zaman da Jöntürk romanında olduğu gibi idealize edilmiş tipler de olabilmektedir.

Geleneksel Türk evleri ve köy evleri Anadolu ile taşrayla, maddi imkânsızlıklarla, saf ve doğal bir yaşam tarzıyla ve en önemlisi kendilik değerleriyle, Türk kimliğine has unsurlarla örtüşür. Fizikî olarak kapalı, dar, iç bunaltan bir görünüme sahip olan bu evler; algısal manada, kişiyle bütünleşen, kişinin kendini gerçekleştirme ortamı hazırlayan mekânlardır. Örnek olarak *Çalılıkusu*'nda Feride'nin Anadolu köylerinde yaşadığı evleri verebiliriz. İstanbul'da köşklere, konaklarda doğup büyüyen Feride için köy evleri, kendini gerçekleştirme, çocukları eğitebilme, aşkını unutulabilme yolunda aydınlık mekânlardır. O, her türlü zorluğa rağmen umudunu yitirmez. *Sözde Kızlar* romanında ülkü değerlerin temsilcisi durumunda olan Nadir'in annesiyle birlikte yaşadığı ev şöyle tasvir edilir:

Nadir'in evi Şehzadebaşı'nda idi. Vefa'ya inen sokaklardan birinde, üç katlı, yüzü kararmış, pencereleri geniş, büyük bir eski Türk evi. Kapı açıldı. Geniş, bomboş bir taşlığın serin, rutubetli küf kokusu duyuldu. Tavan pek yüksekti. Biri sağda, öteki solda, iki kalın tahta direk, tavandan yere kadar uzanıyordu. Harem tarafından geçen iki kanatlı büyük kapının üstünde yarım dairelik bir kemer vardı. ... Selamlığın dar, karanlık merdiveninden çıktılar. Bir sofadan geçtiler. (Safa, 2000, s. 65).

Sofa, taşlık, harem ve selamlık kısımları geleneksel Türk evlerinde, konaklarda bulunan tipik kısımlardır. Sofa, "odalar arası ilişkiyi sağlayan ve bireylerin toplanmasına olanak veren ortak alan"dır. (Sözen, 2001, s. 81). Kalabalık Türk ailelerine evsahipliği yapan bu mekânlar, kolektif yaşamın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Harem, aile bireylerinin günlük yaşamlarını sürdürdüğü yerken; selamlık ise misafirlerin kabul edildiği, ağırlandığı, evin büyüğünün iş görüşmelerini gerçekleştirdiği yerlerdir.¹¹ Selamlığa alınan kişi, haremde bulunan evin hanımlarını ve çocukları görmez. Evdeki bu bölümler dinî ve ahlâkî bir hassasiyetin yaşam alanlarına yansımalarının sonucudur.

Peyami Safa'nın *Şimşek* romanında izbe, dağınık, eski ev Müslüman evi olarak ifade edilir:

Öyle bir ev ki, Behire'nin kendine ait eşya ile tefriş ettiği salon ve yatak odasından başka her tarafı, merdivenleri, salonları, taşlığı ve öteki odaları Müslüman evlerine mahsus bir karışıklık ve zevksizlik içindedir; kapıdan girilince taşlık, rutubet, toprak ve küf kokar; yere soluk renkli bezler serilidir; merdivenlerde yırtık muşambalar inip çıkanların ayaklarına takılır; sofalarda odaları süslemeğe layık görülmeyen bazı eski ve kırık dökük eşya, aynası çatlamış bir gardrob veya mermeri kırılmış bir konsol göze çarpar; bütün bu tertipsizlikler arasından geçilerek Behire'nin salonuna girilir ki, orada süslemek ve döşemek için epey çalışıldığı, fakat hiç muvaffak olunamadığı görülür. (s. 126).

Bir Avrupalının gözünden Müslümanların alıntıda olduğu gibi tasvir edilmesi kısmen doğaldır. Batılı, kimliğini yüceltmek için Doğuluyu eleştirebilir; ancak Türk ve Müslüman olan birinini bu kimlikleri reddederek beğenmediği bir şeyi "Müslüman evi"ne benzetmesi

¹¹ "Osmanlı şehrinde de Türk evinin kesin bir harem-selâmlık ayırımı içermesi tabiidir. Evin reisi ve diğer erkeklerinin Batı ülkelerinde olduğu gibi işlerini gördükleri büyük iş hanları Osmanlı şehir geleneğinde XIX. yüzyıldan önce yoktur; bunun tek istisnasını kapalı çarşılar oluşturur. Bu durumda erkeklerin mesleklerini evlerinin selâmlık bölümlerinde veya onun altındaki dükkânlarında gerçekleştirdikleri görülür." Esemeli, 1997, s. 150.

roman kişinin kimlik yanılması, hayali, kurmaca, varsayılan bir kimliğe bürünerek yaşadığının göstergesidir. Buradan Batı hayranı kişilerde lüks, yeni, Batıdan gelmiş eşyalarla tefriş edilen evlerin makbul evler; Türk-İslam geleneğini yansıtan, mütevazı eşyaların yer aldığı evlerin ise “Müslüman evi” şeklinde algılandığını çıkarmak mümkündür. Ev ve eşyalar, bir Batılının, Doğuluyu ötekileştirmek için kullandığı somut göstergelerdir.

Jöntürk romanında değişmeye başlayan yaşam tarzı ve zihniyetin eve yansması gözlenir: Ev, eski tip bir konak; ama eşyalar yenidir:

Eski divanlar, minderler kaldırılmış. Yerine köşeler, kanepeler, koltuklar, sandalyeler konulmuş. Yatak odaları karyolalar, komodlar, gece servisleri, filânlar ile doldurulmuş. Aynalı dolaplar, lāvabolar dahi unutulmamış. Alaturkadan kâmilten çıkarılıp alafranga edilmiş vesselam. Yalnız binanın eski usul-i mimaride olması hâlâ kaybolamayıp yeni iltizam olunan alafrangalık ile o usulün arasındaki nispetizlikerbab-ı vukufun gözlerine batıp duruyor. (Ahmet Mithat Efendi, 2010, s. 2-3)

Romanda Batılı görünmek için klasikleşmiş Türk mimarisine zarar verilmesi eleştirilir: “... o canım eski letafet-i mimariyeyi zayı etmişler.” (s. 2). Eskiye bozarak yeniyi ulaşma metodu doğru bulunmaz. Konaktaki bu uyumsuzluk aslında dönem insanın kafa karışıklığının bir yansımasıdır. Yeni eşyalar, eski evin içinde sırtıtmakta, eğreti durmakta; eski ev ise yeninin taziyi karşısında direnmektedir. Bu konak örneği, tam olarak algılayamadığı, bir alt yapısının oluşmadığı çağa ayak uydurmayı düşünüp, kendini bütünüyle Batı’ya kaptıranların, gelenekten, yüzlerce yıllık tecrübe sonucu oluşan yaşam biçiminden birden kopamayacaklarını; Batı’ya önyargıyla yaklaşan, her türlü yeniliğe kulak tıkayan kesimin ise yeniliklere ne kadar direnirlerse dirensinler bir süre sonra o direncin kırılabileceğini anlayabilmeleri açısından dikkat çekicidir. Sonuçta iki taraf da mevcut durumdan memnu değildir, ortada ise bir garabet tablosu mevcuttur.

Sonuç

Mekân ve birey arasında karşılıklı bir etkileşim söz konudur. Bu iki kavram birbirini değiştirici, dönüştürücü güce sahiptir. İkinci Meşrutiyet döneminde, millî kimlik inşası sürecinde, bazı mekânların barındırdığı tinsel güçten faydalanılmıştır. Anadolu, Türklüğün en saf, katıksız şekilde yaşadığı, bazen bu özelliğinden dolayı yozlaşmış zihniyetin küçümsediği, maddi imkânsızlıkların ve bunun neticesinde eğitim, ekonomi ve diğer sosyal imkânların yetersiz olduğu bir bellek mekânıdır. Anadolu, yaklaşık bin yıldır Türklerin tüm yaşam enerjilerinin, tinsel duyularının, varoluş kaynaklarının sindiği, Türklerin ruhuyla yoğunlaşmış simgesel bir mekândır. İkinci Meşrutiyet dönemindeki millî kimlik inşası çabası ve öze dönüş zihniyeti yazarları, uzun süredir göz ardı edilen Anadolu’ya yönelmelerini sağlamıştır. Romanlarda Anadolu, kendilik değerleri, saflık, yardımseverlik, merhamet ve yoksullukla özdeşleştirilen vatandır. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Beyoğlu ve çevresi, Türk-İslam değerleriyle çatışan, vatansız, milliyetsiz “öteki”nin mekânıdır. İçki, kumar, fuhuş ve sefahat; bunun neticesinde parçalanmış aileler, sonlanan hayatlar Beyoğlu denilince akla gelenlerdendir. Daha çok Rum, Ermeni ve Yahudilerin yaşadığı, Batılı çevrelerin rağbet gösterdiği bu yer, Anadolu ile her anlamda tezat teşkil eder. Beyoğlu’na ait değerler, orada yaşayan insanlar, arzulanan örnek insan modelinde olmaması gereken, istenmeyen özellikleri taşıması ve Anadolu ve ona ait değerlerle karşılaştırılarak Anadolu’nun yüceltilmesi amacıyla, kötüyü, olumsuzluğu göstererek iyi olanı yüceltme düsturu çerçevesinde romanlarda kimlik inşası bağlamında son derece işlevsel unsurlardır. Romanlarda, Türk kültürüne, mimarisine uygun olarak inşa edilmiş, döşenmiş evler tercih edilirken; Türk yaşam tarzına uymayan evler karşıt değer olarak yer alır.

Sonuç olarak, İkinci Meşrutiyet dönemi romanları millî değerleri, öze dönüşü esas alan yeni bir zihniyetle, “yeni hayat” ve “yeni insan”, dolayısıyla yeni bir kimlik önerisinde

bulunur. Romanlarda yer alan Anadolu, İstanbul ve yaşanan evler millî kimlik inşası sürecine hizmet ettiği gibi millî kimliğin somut olarak yansıdığı alanlardır.

Kaynakça

- Acehan, A. (2008). Osmanlı Devleti'nin sürgün politikası ve sürgün yerleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5) Fall, 12-29.
- Adıvar, H. E. (1983). *Mev'ut hükmü*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Adıvar, H. E. (2006). *Vurun kahpeye*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Adıvar, H. E. (2010). *Yeni turan*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2010). *Jöntürk*. (Hzl. Osman Gündüz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ahü's-Sakıp el-Mahruki. (1914). *Gülsüm*. İstanbul: Nefaset Matbaası.
- Aktaş, Ş. (1991). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ali Sami (1918). *Karagöz Beyoğlu'nda*. İstanbul: Asır Matbaası.
- Alver, K. (2006). Öyküde mekân, mekânda öykü. *Hece Öykü*, 17, 37.
- Arık, R. O. (1990). *Coğrafyadan vatana*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bachelard, G. (2008). *Uzaman poetikası*. (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bekir Fahri. (2012). *Jönler*. (Hzl. Atilla Özkırmı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoruk, A. Ş. (1995). *Cumhuriyet devri Türk romanında Beyoğlu*. İstanbul: Kitabevi.
- Demir, A. (2009). *Türk hikâyesinde mekân (1870-1922 dönemi)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dere, M. (2015). *İhtişamdan sefalete Yeni Türk Edebiyatı'nda konak ve yalı*. Konya: Palet Yayınları.
- Deringil, S. (2013). *Simgeden millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e devlet ve millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, Â. (2003). Modern Evliyâ Çelebi Ercüment Ekrem ve eserleri: Evliyâ-yı Cedid ve Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid. *Türkbilig*, 5, 13-24.
- Durmuş, M. (2014). *Ömer Seyfettin'in anlatılarında kendilik bilinci ve öteki*. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- Edhem Nejat. (1912). *Çiftlik müdürü*. İstanbul: Babıali Matbaası.
- Elçin, H. İ. (2003). *Roman ve mekân Türk romanında ev*. İstanbul: Arma Yayınları.
- Ercüment Ekrem. (1920). *Evliya-yı Cedid*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Ercüment Ekrem. (1927). *Asriler*. İstanbul: Şirket-i Mertebeye Matbaası.
- Ercüment Ekrem. (1939). *Sabir Efendinin gelini*. İstanbul: Gayret Kitabevi.
- Ercüment Ekrem. (1990). *Gün batarken*. (Hzl. Rahîm Tarım), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Esemenli, D. Harem. (1997). *İslam ansiklopedisi*, 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 150.
- Gasset, O. (2011). *İnsan ve herkes*. (Çev. Neyyire Gül Işık), İstanbul: Metis Yayınları.
- Güntekin, R. N. *Çalığısu*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Güvenç, B. (2010). *Türk kimliği*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- İzzet Melih. (2014). *Tezat*. (Hzl. Dr. Mehmet Yılmaz), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kanter, F. (2014). *Milli edebiyat dönemi Türk şiirinde benlik algısı ve kimlik kurgusu*. İstanbul: Kitabevi.
- Kaplan, R. (1988). *Cumhuriyet dönemi Türk romanında köy*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Komisyon. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, R. (2008). *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). Romanda Mekânın Poetiği. *Yazınsal Okumalar*, İstanbul: Kesit Yayınları, 79-99.

-
- Koroğlu, E. (2010). *Türk edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Nezihe Muhiddin (2006). *Şebab-ı tebah*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Orhan Mithat (2005). *Şişli hayatı*. (Hzl. İsmet Nadir Atasoy), İstanbul: Berfin Yayınları.
- Özaloğlu, S. (2017). Hatırlamanın yapıtaşı mekânın bellek ile ilişkisi üzerine. *Bir varmış bir yokmuş toplumsal bellek, mekân ve kimlik üzerine araştırmalar*, (Derleyenler: Tahire Erman, Serpil Özaloğlu), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 13-19.
- Safa, P. (2000) *Sözde kızlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, P. *Şimşek*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Smith, A. (2014). *Millî kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözen, M. (2001). *Türklerde ev kültürü*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Tek, M. F. (2002). *Aydemir*. (Hzl. Recep Duymaz), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tepeyran, E. H. (2011). *Küçük Paşa*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Törenek, M. (2013). *Türk romanında işgal İstanbul'u*, İstanbul: Kitabevi.
- Tural, S. (1992). *Kültürel kimlik üzerine düşünceler*. Ankara: Ecdad Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2009). *Nesl-i ahîr*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zorlutuna, H. N. (2002). *Sisli geceler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
-

Bana Okurunu Söyle, Sana Manşetini Söyleyeyim: Gazetecilerin, İçerik Hiyerarşisini ve Gündemi Belirlemede Okurun Değişen Rolüne Bakışı

Tell Me the Reader and I'll Tell You the Headline: Perceptions of Journalists to the Changing Role of the Reader in Determining Content Hierarchy and the Agenda Setting

Şadiye DENİZ*
Elif Korap ÖZEL**

Öz

Bu çalışma dijitalleşen gazetecilikte okurun, editörün (eşik bekçisinin) rolüne nasıl etki ettiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu kapsamda Türkiye'de en fazla ziyaret edilen ana akım gazete web siteleri www.hurriyet.com.tr, www.sabah.com.tr ve www.milliyet.com.tr'de görev yapmakta olan yönetici ve internet editörlerinden oluşan 15 gazeteci ile 15-20 Ocak 2018 tarihleri arasında İstanbul'da derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan gazetecilere göre, okurun haber üretim sürecine kesin bir etkisi bulunmaktadır. Bunun nedeni geleneksel basından farklı olarak dijital ortamda okurun davranışlarının gözlemlenebilir ve ölçülebilir olmasıdır. Araştırmaya katılan gazeteciler haberlerle ilgili kararları alırken, okunma oranı (tıklanma), okurların Google'da yaptığı aramalar, haberin okurlar tarafından paylaşılma oranı, okurun sosyal medya hesaplarında paylaştığı konular, haberde askıda kalma süresi ve okur yorumlarının yönlendirici olduğunu belirtmektedir. Gazetecilere göre okurun bu eylemleri, haber üretim sürecinde eşik bekçisinin rolünde dört temel etkiye yol açmaktadır: Bunlar okurun içerik hiyerarşisinin belirlenmesine etkisi, okurun gündemin belirlenmesine etkisi, okurun haberin çerçevelenmesine etkisi ve yazı işlerinin organizasyon yapısında değişikliklerdir. Çalışmaya katılan gazetecilere göre günümüzde internet editörleri hangi haberleri yayına sokacakları ve haberi hangi sırada sunacakları konusunda karar verirken, en fazla tıklanma rakamları, Google arama sonuçları ve sosyal medya gündemi tarafından yönlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eşik bekçisi, dijital gazetecilik, okur ölçümleri, tıklanma.

Abstract

The aim of this study was to show how the reader affected the role of editor or gate-keeper in digitalized journalism. To this end, in-depth interviews were conducted in Istanbul between 15 and 20 January 2018 with 15 journalists, employed as managers and internet editors on Turkey's most visited mainstream newspaper websites of www.hurriyet.com.tr, www.sabah.com.tr and www.milliyet.com.tr. According to the journalists who took part in the study, the reader has a definite effect in the news production process. The reason for this is that in the digital environment, different from the traditional press, reader behaviour is visible and measurable. The journalists said that when they were making decisions on the news, the number of readings (clicks), the Google searches made by readers, the rate of readers shared the news item, topics which readers shared in their social media accounts, the length of time the news item was kept, and readers' comments served as a guide. According to the journalists, these actions by the reader had four basic effects on the process of news production and the role of gate-keeper: The effect of the reader determining the content hierarchy, the effect of the reader determining the agenda setting, the effect of the reader on framing the news and change in editorial organizational structure. According to the journalists who took part in the study, when today's internet editors make decisions on which news items to publish, and in which order to present them, they are guided most by click numbers, by Google search results and by the social media agenda.

Keywords: Gatekeeper, digital journalism, audience metrics, clicks.

Giriş

Kitle toplumunun ortaya çıktığı Aydınlanma sonrası dönemden bu yana kitle iletişim araçları vardır ve bu araçların toplum üzerindeki etkisi, dönüştürücü gücü, her daim iletişim araştırmalarının ilgisine mazhar olmuştur. Gutenberg'in matbaayı icadından beri, McLuhan, Innis gibi teknolojik determinist kuramcılar, eleştirel teori kuramcıları, kültürel çalışmalar yaklaşımı temsilcileri, etkinin dereceleri konusunda farklı düşüncelere sahip olsalar da, her yeni

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, aysadiye@hotmail.com

** Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, elifkorap@hotmail.com

iletişim aracının toplumu, kitleleri derinden değiştirdiği konusunda hemfikir olmuşlardır. Her yeni iletişim aracı gazetecilik pratiklerini köklü olarak değiştirmiştir, ancak internet devrimi ile meydana gelen en büyük değişim alımlayıcının, yani gazetecilik açısından okurun rolünde ortaya çıkmıştır. Çünkü iletişim kuramlarına göre, haberci – alımlayıcı ilişkisinde, başat olan/karar verici konumda olan/ etkileyen/egemen olan kitle iletişim aracı, pasif olan/mesajlara maruz kalan/etkilenen ve edilgen olan alımlayıcılarıdır. Hiyerarşik olarak kitle iletişim aracından okura doğru dikey olarak kurulan bu haber akışında, haberler konusunda tek karar verici konumda olan çevresel öğeleriyle birlikte medya kuruluşunun kendisi, daha özeldir belirtmek gerekirse eşik bekçisi konumundaki gazeteciler olmuştur; ta ki interaktif iletişimi mümkün kılan yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasına kadar.

Etkileşimlilik, hipermetinsellik, dijitallik özelliklerini taşıyan yeni medya ve internet, bugüne kadar gerçekleştirilen gazetecilik pratiklerinden bambaşka bir haberciliğe olanak tanımakta ve yeni bir alan açmaktadır. Hız, çoklu medya ortamları, depolama vb gibi olanakları sunmasının yanı sıra, gazetecilikte dijitalleşme daha önce nesne konumunda olan bir öğeyi, haber odasının başat öznesi yapmıştır: Okur. Bu değişikliğin iki sebebi vardır. Birincisi, okurun günün her saatinde gazeteyle eklemlenmesini mümkün kılan yeni medya araçlarına sahip olması ve bunları yaygın bir şekilde kullanması, ikincisi; gazetelerin her an okurun ilgisini/ isteğini ölçebilecek teknolojiye sahip olmalarıdır. Bu durumla birlikte okur, artık gazete haberinin içeriğine, başlığına, görseline, tutunmasına, kaldırılmasına müdahil olabilmekte, isteklerini dile getirebilmekte, bir nevi karar verici konumuna geçebilmektedir. Diğer taraftan internet editörleri de okur tarafından desteklenmeyen, tıklanmayan, okunmayan, paylaşılmayan bir haberi anında tespit edebilmekte ve okur odaklı haber seçimi yapma konusunda refleks geliştirebilmektedir. Başkaca pek çok değişiklik yanında, okurun bizzat haber odasında karar verici konumda olması, bilinen gazetecilik ezberlerini bozan bir gelişmedir.

Bu çalışmada, okurun haber/seçme eleme sürecinde eşik bekçisi üzerindeki etkisi, bu etkinin derecesi internet editörleriyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşme yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Okurun, içerik hiyerarşisinin belirlenmesine, gündemin belirlenmesine, haberin çerçevelenmesine ve gazetecinin çalışma koşullarının değişmesine etkisi olmak üzere belirlenen dört kategori bağlamında, internet editörlerinin kararlarını nasıl etkiledikleri araştırılmıştır.

İletişim Araştırmalarında “Okur”u Aramak

Dijital gazetecilikte, internet editörünün haber seçme/eleme kararında okurun geleneksel gazetecilikten daha etkili olduğu hipotezini sınamayı ve bu etkinin kapsamı ile boyutlarını ortaya koymayı amaçlayan çalışmanın bu bölümünde, eşik bekçisinin hangi olayları niçin haberleştirdiği ya da haberleştirmede, okurun bu konudaki rolünün ne olduğu sorularına iletişim kuramcılarının çalışmaları bağlamında yanıt aranmıştır. Böylece geleneksel gazetecilikte haber seçiminde okurun etkisine dair eşik bekçisi yaklaşımları ortaya konularak, dijital gazetecilikte bu etkinin nasıl değiştiğini gösterme imkânı doğacaktır.

Geleneksel haberciliğin teorik çerçevesini oluşturan iletişim kuramlarında, okurun haber ile ilişkisi, sadece alımlayıcı düzeyinde ele alınmaktadır. Yani okurun haberin belirlenmesindeki etkisinden ziyade, haberin okuru manipüle ettiği ve biçimlendirdiği düşüncesinin başat olduğunu söylemek mümkündür. Gerek liberal, gerek eleştirel iletişim teorilerinde, eşik bekçisinden okura doğru bir hiyerarşi olduğu ve okurun izleyici/okur/dinleyici özetle alımlayıcı olarak pasif konumda, sadece medyadan iletilen mesajlara maruz kaldığı kabul edilmektedir. Yeni medya araçlarının insanlar ve medya kuruluşları tarafından yaygın bir şekilde kullanılmasına kadar, okurun haberle kurduğu ilişki etki düzeyindedir ve bu yönde araştırmalar yapılmıştır. Medya etkileri araştırmalarında okur, haberin seçme/eleme kararında başat olan değil, habere maruz kalan ve ondan etkilenen bir özne olarak ele alınmıştır.

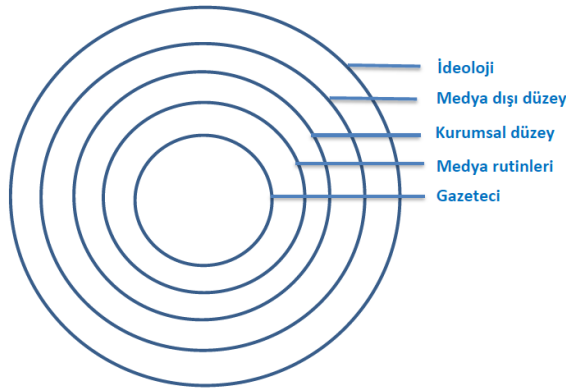
Eşik bekçisi araştırmaları ise haber üretim sürecinin nasıl gerçekleştiği ve kamuoyuna sunulacak haberlerin nasıl seçildiği sorusunun yanıtını aramıştır. “Hangi enformasyonun iletişim zincirinden geçeceğini ve ne ölçüde aslına sadık olarak yeniden üretileceğini kararlaştıran kişiler ya da kurumlara eşik bekçisi denmektedir.” (Mutlu, 2004, s. 96) Eşik bekçilerinin hangi konuları niçin haberleştirdiği ya da haberleştirmedeği konusunda literatürde yer alan üç temel yaklaşım öne çıkmıştır. Kurt Lewin ve David Manning White’ın araştırmaları gazetecinin kişiliğinden kaynaklanan sebepleri, başta Walter Gieber olmak üzere pek çok araştırmacının çalışmaları ise medyanın kurumsal yapısından kaynaklanan sebepleri odak noktasına alırken, tüm bu unsurlara ideolojiyi de ekleyen yayınlar arasında Pamela Shoemaker ve Stephan Reese’in çalışmaları önemlidir.

White’a göre;

Gazetelerdeki seçici editör, yani Mr. Gate ajansların iletmediği haberleri ağırlıklı olarak üç gerekçeyle elemektedir: Eşik bekçisinin kişisel duygu ve değerlendirmeleri, haberi basmak için yeterli alan olmaması, haberin daha önce yayınlanmış olması. (Küçüközyiğit, 2014, s. 32; White, 1950, s. 383 - 390).

White’ın yaklaşımını sınırlı bulan Warren Breed (1955), Walter Gieber (1956) ve Gertrude J. Robinson (1973) gibi araştırmacılar ise, haber seçiminde, bireysel faktörlerin yanında kurumsal faktörlerin (gazetecinin redaksiyon hiyerarşisinin bir parçası olması) ve dışsal faktörlerin (medyanın büyüklüğü ve yapısı, medya grubunu özelliği, toplum vb) etkisini belirlemeye çalışmıştır. Haber elemesinin sınırlı ölçüde gazetecinin öznel deneyimleri, düşünceleri ve beklentileri, büyük ölçüde ise gazetenin (zaman baskısı, yer sorunu) örgütsel ve teknik koşulları tarafından belirlendiği düşünülmüştür. (Alver, 2011, s. 126).

Bu çalışmalar haber seçme/eleme kararında etkili olan makro unsurları ampirik araştırmalarla ortaya koyması bakımından önemlidir. Ancak bunların dışında gazetecinin kararında bazen bilinçli, bazen bilinç dışı bir şekilde etkili olan başka unsurlar da bulunmaktadır. İdeolojiyi de içine alan etkiler hiyerarşisi modeli yaratan Pamela Shoemaker ve Stephen D. Reese’in (1991) çalışmaları kapsamlı olarak haber içeriklerine etki eden unsurları anlatmaktadır. Shoemaker ve Reese, eşik bekçilerinin haber içeriklerini belirlemede etkilendikleri tüm düzeyleri kapsayan bir model geliştirmiştir. Aşağıda gösterilen şemada her bir unsurun diğeri tarafından kapsandığı 5 boyutlu bir etki silsilesinden söz etmektedir.

Şekil 1: Shoemaker ve Reese’in Medya İçerikleri Etkiler Hiyerarşisi Modeli (Reese, 2007, s. 35, Shoemaker – Reese, 1991, s. 183-207).

Eşik bekçisine haber seçme/eleme kararında etki eden faktörler ilk boyuttan başlayarak, bireysel düzey (gazetecinin kendisi), medya rutinleri düzeyi, kurumsal düzey, medya dışı düzey ve ideolojik düzeydir. Bu tanımlama, eşik bekçisine etki eden tüm faktörleri etki düzeylerine göre açıklamaktadır. En küçük daireyi oluşturan bireysel düzlem, diğerlerine göre en az etki düzeyine sahiptir, en büyük daireyi oluşturan ideolojik düzey ise en önemli etkiyi oluşturmaktadır. İdeolojik düzey, etkiler hiyerarşisi modelinde düzeylerin en büyüğüdür ve

diğerlerinin hepsini kapsamaktadır (İrvan, 2014, s. 98). Shoemaker ve Reese'in etkiler hiyerarşisi modelinde okuru, reklam veren, haber kaynakları, rakip medya organları, hükümet denetimi ve ekonomi gibi medya dışı etkiler düzeyinde yer alan unsurlardan biri olarak ele almak mümkündür. Bu nedenle, okura ayrı bir önem atfetmese de model, medya dışı etkilerin gazetecinin kararlarına etkisinden söz etmesi bakımından önemlidir.

20. yüzyılın ikinci yarısından sonraki çalışmalarda ise –bu çalışmalar daha çok eleştirel teoriden beslendiği için- alımlayıcı olarak okurdan pasif, edilgen, mesaja maruz kalan bir kişi olarak söz edilmiştir. Burada da eşik bekçisi ile okur arasında interaktif bir akış yoktur, dolayısıyla okurun haberin seçilme-elenme kararında bir etkisi bulunmamaktadır. Okura dair söylemler ise, haber oluştuktan, dolaşıma girdikten sonraki sürece ilişkindir. İnternet gazeteciliğinin ortaya çıkışına kadarki süreçte, alımlayıcıya aktif bir rol biçen liberal yaklaşımlar, alımlayıcının medyayı kullanma amaçlarına ve ondan hangi doyumunu elde ettiğine odaklanırken, eleştirel paradigmadaki okurun anlamın inşasındaki rolünden söz edilmiştir. Eleştirel paradigma kapsamındaki Kültürel Çalışmalar bu noktada önemlidir. Kültürel çalışmalar yaklaşımı, etken izleyici teziyle; okurun edilgen rolüne karşı çıkmıştır. Ancak burada okurun etkenliği de haber üretim sürecine ilişkin değildir. Richard Hoggart, Raymond Williams, Edward Thompson ve Stuart Hall gibi araştırmacılar, okurun haberden aldığı mesajlar ve anlamın inşasındaki etkenliğine vurgu yapmaktadır. Kültürel çalışmaların öncüsü Hall (1980) çalışmalarında alımlayıcının pasif bir şekilde konumlandırılmasını eleştirmekte ve okurun medya metniyle kurduğu ilişki bakımından “egemen okuma, müzakereci okuma ve muhalif okuma” yapabileceğine işaret etmektedir. Hall, medya alımlanması sürecinde alımlayıcının her zaman etkin olduğunu düşünmektedir. Üretici ile alımlayıcı arasındaki anlaşma ancak medya metninin kültürel geleneğini paylaşmaları halinde olasıdır. Bir ileti yalnızca belirli içerikleri ile kodlama sürecinde üretilmemektedir, etkin ve yorumlayıcı bir sosyal süreç olan kod açıklama sürecinde de üretilmektedir.”(Alver, 2009, s. 45). Kültürel çalışmalar yaklaşımında, alımlayıcı medya metniyle karşılaştığı andan itibaren karşılıklı bir etkileşime girmekte ve etken bir özne olmaktadır. Ancak burada okurun etkenliği, eşik bekçisinin kararları ve haber üretim sürecine ilişkin değildir. Okuru etken konumlayan kültürel çalışmaların bu yaklaşımı, haberin eşik bekçisi tarafından seçilme/elenme sürecinde değil, haberle karşılaşma anından sonra ve anlamın inşasına ilişkin olması bakımından bu araştırmada bahsedilen okur etkisinden ayrılmaktadır.

Okurun eylemlerinin de gazetecilik sistemi ve gazetecilik eylemleri üzerinde etkili olabileceğine işaret eden bir başka önemli iletişim yaklaşımı ise entegratif sosyal kuramdır. Entegratif sosyal kuram, yapıların eyleme olanak sağladığını ve etkilediğini, eylemlerin de yapıları etkilediğini ve biçimlendirdiğini savunur. Bu anlamda entegratif sosyal kuram, gazetecilik incelemelerinde sadece yapıyı ya da sadece aktörü ele alan yaklaşımların eksikliklerini gidererek, yapı ve aktörün birlikte ele alınması konusunda yeni bir yaklaşım getirmiştir. Böylece haber üretim sürecinde sadece gazetecilik sisteminin etkili olduğunu savunan ya da sadece gazetecinin kendisine odaklanan yaklaşımları birleştirerek gazetecilikte yapının gazetecinin davranışlarını etkilediği ve gazetecinin eylemlerinin de yapıyı dönüştürebileceği görüşünü öne sürer. “Entegral yaklaşımlar, gazetecilerin yapı oluşum sürecine katıldıklarını vurgulamakta ve aktörlerin eylemlerinin, yapısal bağlamda örgüte özgü kurallar ve kurumsallaşmış pratikler çerçevesinde gerçekleştiğini öngörmektedir.” (Alver, 2011, s. 239). Pierre Bourdieu'nun habitus kavramı da gazeteci ile yapı arasındaki ilişkiyi açıklamak bakımından önemlidir. Bourdieu, gazetecilerin çalıştıkları medya örgütünün gerçekleştirdiği üretime ve pazarda sahip olduğu konuma göre eylemde bulduklarına işaret etmekte ve gazetecilerin profesyonel eylemlerinin, gazetecilik yapısı dışında, algılama, yargılama ve davranış eğilimlerini ifade eden habitus tarafından da biçimlendirildiğini söylemektedir (Alver, 2011, s. 223-234). Bourdieu'ya göre “Gazetecilik, tıpkı öteki alanlar gibi,

bir paylaşılmış ön varsayılmışlar ve inançlar bütünü üzerinde durmaktadır” (Bourdieu 1997: 53). Gazetecilik evreni dış güçlere, kültürel üretimin bütün öteki alanlarından çok daha fazla bağımlıdır. Gazetecilik sistemine etki eden pazar mekanizmalarına işaret eden Bourdieu’ya göre, gazetecilik özellikle de pazarın büyük baskısı altındadır. Ona göre, gazeteciliğin evreni bir alandır ancak izlenme oranı aracılığıyla ekonomik alanın baskısı altındadır (Bourdieu 1997: 59). Dijitalleşmeyle birlikte Bourdieu’nun sözünü ettiği TV’deki izlenme oranlarının ve gazetede tirajların yerini artık haber sitelerinin tıklanma oranları almıştır. Bourdieu’nun da altını çizdiği gibi eşik bekçisi artık haberle ilgili kararlarını verirken, izlenme/tıklanma oranı aracılığıyla ekonomik bağımlılığının etkisi altında kalmakta ve daha çok tıklanma/izlenme ve daha çok ekonomik gelir için okur davranışlarını dikkate almak zorunda kalmaktadır. Bourdieu’nun yaklaşımı, okur eğilimlerinin gazetecilik sistemini ve gazetecilerin eylemlerini etkileyebilme/dönüştürebilme potansiyeli bakımından önemlidir.

Günümüz gazeteciliğinde, yeni medyanın sunduğu olanaklar nedeniyle okur, artık sadece anlamın inşasına değil, doğrudan haber üretim sürecinin kendisine etki eden bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki kısmında değişen teknolojilerle birlikte okurun rolünün nasıl şekillendiği sorusuna yanıt veren yakın zamanlı çalışmalar aktarılacaktır.

Dijital Gazetecilik Çalışmalarında Okur

Dijital gazetelerin ortaya çıkışına kadar okur, haberciler karşısında pasif bir konumdadır. Oysa dijital medyanın sunduğu olanaklar ile birlikte okurun bizzat içerik üretebilen bir üre-tüketici haline gelmesi, internetin etkileşimlilik özelliği ve web trafiği aracılığıyla alımlayıcının davranışlarını ölçebilmeye olanak tanınması okuru, haber üretim sürecine etki eden bir role büründürmüştür. Bu gelişmeler ışığında eşik bekçisi ile okur arasında karşılıklı bir etkileşimin söz konusu olduğunu ve haber seçme eyleminin okuru da içine alan bir dizi karmaşık sürecin sonucu meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Yakın dönem çalışmalar da okurun etkinliğinin artmasıyla birlikte dikkatlerini bu konuya yöneltmeye başlamıştır. Dijital gazeteciliğin gelişmesine paralel olarak, okura ilişkin verilerin nasıl ölçüldüğünü ve eşik bekçisine nasıl etki ettiğini belirlemeye yönelik çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Literatürde yer alan araştırmalar, tıklanma rakamlarının editörler tarafından takip edildiğini ve okurun eşik bekçisinin kararlarına etkisi olduğunu göstermektedir (Vu, 2014; Edson, 2014; Edson 2015; Lee vd., 2014; Edson ve Ryan, 2015; Anderson, 2011; Dick, 2011; Welbers vd., 2016; Kormelink ve Meijer, 2017).

Bu konudaki ilgi çekici araştırmalardan biri ABD’de 318 gazeteciyle gerçekleştirilmiştir. Gazetecilere anket uygulayan Vu (2014), araştırması sonucunda okur ölçüm sistemlerinin editörlerin haber seçimlerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Shoemaker ve Reese’in etkiler hiyerarşisi modelinde okurun, reklamveren, haber kaynakları, rakip medya organları, hükümet denetimi ve ekonomi gibi medya dışı etkiler düzeyinde yer alan unsurlardan sadece biri olduğunu vurgulayan Vu, günümüzde okurun artık kendi başına ve çok daha etkili bir unsur haline geldiğini savunmakta ve okurun rolüne artık daha fazla önem atfedildiği için etkiler hiyerarşisi modelinde bu yönde bir revizyon önermektedir. Vu araştırmasında gazetecilerin okur ölçümlerini kullanma nedenlerini de ortaya koymuştur. Gazeteciler, okur ölçümlerinden,

1. En çok okunan/görüntülenenlerle aynı tür haberleri yayınlamak,
2. En çok okunan/görüntülenen haberlerin devam haberlerini kovalamak,
3. Okurlarca en çok okunan/görüntülenen haberleri daha sık güncellemek,
4. En çok okunan/görüntülenen haberler için olası diğer editoryal içerikleri bulmak
5. En çok okunan/görüntülenen haberler için video, fotoğraf, ses gibi ek öğeleri kullanmak amacıyla faydalandıklarını vurgulamıştır. Gazeteciler, okura ilişkin verilerin haberin sayfadaki yeriyle ilgili ise iki etkisi olduğunu savunmuştur. Buna göre okur ölçümleri daha çok okunan/görüntülenen haberleri ana sayfada daha görünür kılmak;

diğer taraftan az görüntülenen haberleri ise daha az görünür kılmak amacıyla da gazeteciler açısından yönlendirici bulunmuştur (Vu, 2014, s. 1102).

Edson da (2015, s. 793), online editörlerin web trafiğini öncelikle okurların davranışlarını takip etmek için kullandıklarına işaret etmiş ama bu ölçümlerin aynı zamanda haber seçimi, haberin konumu ve haber başlığının belirlenmesi gibi editoryal süreçlerde de gittikçe daha fazla kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır. Edson'ın ABD'de 206 internet editörüyle yaptığı ankete göre online editörler, internet analizlerini hala öncelikle web trafiğini görüntülemek amacıyla kullanmaktadır, ancak bu yönelim onların karar süreçlerinde okura ilişkin bilgileri kullanmasına da yol açmaktadır. Böylece web analizleri, editoryal kararları etkilemektedir. Edson (2014), bir başka çalışmada ise, web analizlerinin geleneksel eşik bekçisi sürecine etkisini ortaya koymakta ve de-selection¹ olarak adlandırdığı yeni bir eşik bekçisi pratiğini görünür kılmaktadır. Buna göre bir içerik 20 dakika içinde beklenen performansı gösteremezse yeri değişmektedir. Bu durum, trafiği artırma hedefi doğrultusunda okura istediğini verme baskısından kaynaklanmaktadır. Haberle ilgili yapılan bu yeni seçim, bir içeriğin ana sayfadan çıkarılarak yerine yeni bir hikâye konacağına karar verme davranışına işaret etmektedir ve bu süreci okur ölçümleri belirlemektedir (Edson, 2014, s. 570).

Kormelink ve Meijer (2017) ise konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, tıklanma rakamlarıyla okurun ilgisi arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Alımlayıcılar üzerine bir araştırma yapan Kormelink ve Meijer, okurların haberleri neden tıkladıklarına yanıt aramış ve okurların tıklama davranışlarını üç ana kategori altında ele almıştır. Onlara göre okurların tıklama davranışları bilişsel, duygusal ya da pragmatik temellere dayanmaktadır. Araştırmacılar, okurların genellikle “çöp haberler”i tıkladıklarını da saptamıştır.

Hollanda'daki beş ulusal gazetenin basılı ve çevrimiçi sürümlerini içerik analizi yöntemiyle inceleyen ve gazetecilerle görüşen Welbers, Atteveldt ve Kleinnijenhuis ise (2016), editörlerin tıklanma rakamlarını, okurun beklentilerini karşılayabilmek için haber seçim sürecinde kullanıp kullanmadıklarını belirlemeyi amaçlamışlardır. De Telegraf, Algemeen Dagblad, Volkskrant, Trouw, ve NRC Handelsblad gazetelerini inceleyen araştırmacılar, okurların tercihlerinin takibinin, editörlerin sonraki haber seçimleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmaya göre tıklanma rakamları en fazla haberin yerinin belirlenmesi ve haber başlıklarının revize edilmesinde kullanılmaktadır. Ancak araştırmacılar elde ettikleri bazı niceliksel bulguların gazetecilerle yaptıkları görüşmelerle çeliştiğine dikkat çekerek, gazetecilerin tıklanma rakamlarının haber üretim sürecine etkisinin farkında olmadıkları ya da bunu itiraf etmek istemedikleri sonucuna varmıştır. Araştırmacılara göre gazetecilerin davranışlarıyla söylemleri arasındaki bu çelişkinin sebebi, geleneksel gazetecilik normları ile tıklanma rakamlarının kullanımı arasında bir denge bulma çabasıdır (Welbers vd., 2016, s. 1047). Lee ve arkadaşları da (2014), benzer şekilde editörlerin, okurun tıklanma rakamlarının haberin kullanıldığı yer üzerinde etkili oldu fikrini reddettiğini, bunun da bulgularıyla örtüşmediğini söylemektedir.

Literatürde yer alan bir başka ilgi çekici çalışma ise (Dick, 2011, s. 462-477), gazetecilikte okur dolayımı olarak ortaya çıkan yeni bir iş alanına dikkatleri çekmektedir. Çalışma, Search Engine Optimisation'ın (arama motoru optimizasyonu) İngiltere'deki çevrimiçi haber sitelerinde yükselen bir kültür olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışma, gazetelerin haberlerinin arama motorlarında üst sıralarda görünmesi için çalışan editörlerin haber üretim sürecine etkisini ele almaktadır.

¹ İngilizce'de, kelimenin önüne –de ekini alması olumsuzluk ifade etmektedir. Ancak yazar burada de-selection ile haber seçim sürecinin iptal edilmesini değil, haber değerlendirmesinin tekrar ve okur tepkileri doğrultusunda yenilenmesinden söz etmektedir.

Literatürde okur ölçümlerine ilişkin çalışmaların odaklandığı bir başka başlık ise okurun artan etkisinin yaratabileceği olası etik sorunlardır. Anderson (2011), Edson ve Ryan (2015) ve Welbers, Atteveldt ve Kleinnijenhuis'un (2016) çalışmaları, haber üretim sürecinde okur etkisinin artışına ilişkin kaygıları dile getirmektedir. Okur ölçümlerinin giderek yaygınlaştığına dikkat çeken Anderson (2011), bu durumun, profesyonel gazetecinin haberle ilgili kararlarında giderek okur ölçümlerine daha bağlı ve haberle ilgili kararlarında daha az özerk hale gelmesine zemin hazırladığına dikkat çekmektedir. Okur ölçümlerinin haber yapılandırmadaki etkisini inceleyen Edson ve Ryan (2015) ise haber seçiminin okur ölçümlerine dayandırılmasının kamuoyu çıkarları ile kamuoyu ilgisi arasındaki ayrımı yok edebileceği endişesine dikkat çekmişlerdir. Welbers, Atteveldt ve Kleinnijenhuis'un (2016), editörlerle yaptığı görüşmelerse, gazetecilerin okur verilerinin haber seçiminde kullanılması konusundaki endişelerini ortaya koymuştur. Gazetecilere göre okur verilerinin haber seçiminde etkili olması mesleki normlarla çelişmektedir.

Türkiye'de okura odaklanan az sayıda çalışma ise, tıklanmaya odaklanan bir habercilik anlayışının haber başlıklarında ve haber dilinde yarattığı dönüşümü konu almaktadır. Özyal'ın çalışması (2016), Hürriyet ve Milliyet'in web sitelerinde kullanılan toplam 1067 haberi içerik analizi ile inceleyerek tık odaklı haber sunumlarını kategoriler bazında ele almış ve bu sunumların hangi biçimler altında kurgulandığını ortaya koymuştur. Özyal, incelediği haberlerin yüzde 54'ünün tık odaklı haber sunumları içerdiği sonucuna ulaşmıştır. Dönmez (2010) ise internet haberciliğinde tıklanma kaygısının "kapan manşetler" yarattığına dikkat çekmektedir. Yazara göre okurun haber metnine geçmesini sağlamak için bilinçli olarak kurgulanan manşetlerle yanılısma yaratılmakta ve bu uygulamalar gazetecilik açısından etik sorun teşkil etmektedir. Işık ve Koz (2014) da benzer bir biçimde tık odaklı gazeteciliğin yarattığı etik sorunlara odaklanarak "Reklam gelirlerinden daha fazla pay almak adına arama motorlarını, internet kullanıcılarını ve reklamverenleri manipüle eden haber sitelerinin, kullanıcılara çoğu zaman, 'anahtar' olarak nitelendirilen kelime dizinlerinden oluşan, haber değerlerinden uzak içerikler sunduğunu ve bu yolla meşru olmayan kazançlar elde ettiğini" vurgulamaktadır.

Görüldüğü gibi dünya literatüründe dijital gazetecilikte okura ilişkin araştırmalar, gazetecilerin web analizlerini ne sıklıkla kontrol ettikleri, tıklanma rakamlarının gazetecilerin haber üretim sürecine etki edip etmediği, web analizlerinin kullanım nedenleri gibi sorulara odaklanmaktadır. Türkiye'deki az sayıda çalışma ise konuyu haber dilindeki dönüşüm ve etik sorunlar bağlamında tartışmıştır. Bu çalışma ise öncelikle, ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalarla ortaya konan okurun haber üretim sürecine etki ettiği gerçeğinin Türkiye'deki dijital gazeteciler için de geçerli olup olmadığını belirlemeyi amaçlamıştır. Öte yandan, diğer araştırmalardan farklı olarak bu çalışma sadece okurun "tıklama" davranışına odaklanmak yerine, okurun ölçülebilen diğer davranışlarını da tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle çalışma, okurun haber üretim sürecine "nasıl" etki ettiği sorusuna odaklanmıştır. Okurun haber üretim sürecine etki eden davranışlarının neler olduğu, bu davranışlardan hangilerinin daha fazla, hangilerinin daha az etkili olduğu ve okura ilişkin ölçümlerin gazetecilerin haber üretim süreciyle ilgili kararlarında ne gibi sonuçlar yarattığı, bir başka ifadeyle etkinin kapsamı ve boyutları saptanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi, Örneklemi ve Önemi

Bu çalışma, dijital gazetecilikte eşik bekleşininin haber seçme/eleme kararında okurun etkisini medya çalışanları gözüyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma ile okurun haber seçme/eleme kararına etkisinin düzeyi, kapsamı ve gazetecilik mesleği açısından sonuçlarını saptamak hedeflenmiştir.

Araştırma, şu sorulara yanıt bulmayı amaçlamaktadır: Gazetecilere göre;

- Dijital gazetecilikte okurun, eşik bekçisinin haber seçme/eleme kararına etkisi var mıdır?
- Okurun, haber seçme/eleme kararına etkisinin kapsamı nedir?
- Okurun, eşik bekçisinin haber seçme/eleme kararına etkisinin boyutları nedir?
- Okurun, eşik bekçisinin haber seçme/eleme kararına etkisinin sonuçları nedir?

Bu çalışma, dijital gazeteciliğe ilişkin farklı ülkelerde gerçekleştirilmiş çalışmalarla paralel bir şekilde, okurun artık haberin seçilmesi ve çerçevelenmesi konusunda editörün kararını etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu hipotezi sınamak ve okurun haber üretim sürecine etki eden davranışlarına ilişkin kategorileri belirleyebilmek için Türkiye’de en fazla ziyaret edilen ulusal gazetelerin çevrimiçi versiyonlarının internet editörleri ile 15-20 Ocak 2018 tarihleri arasında İstanbul’da derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. “Yapılandırılmış görüşmede amaç görüşülen bireylerin verdikleri bilgiler arasındaki paralelliği ve farklılığı saptamak ve buna göre karşılaştırmalar yapmaktır. Yapılandırılmamış tür ise keşfe yönelik bir görüşme süreci gibidir. Bu durumda araştırmacı, çalıştığı problemle ilgili belirli konuları keşfetmeye çalışmaktadır”(Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 148). Merriam (2013, s. 88), yarı yapılandırılmış görüşmenin ise tam yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme arasında yer aldığını vurgulamaktadır.

Bu doğrultuda her bir gazeteciye önce genel çerçeveyi belirlemeye yönelik bir form verilmiş, ardından da her bir katılımcı ile 1 ile 2 saat arasında değişen mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ise nitel çalışmalarda en fazla kullanılan yöntemlerden biri olan içerik analizi ile sistematik hale getirilmiştir. İçerik analizi, bir metindeki değişkenleri ölçmek amacıyla, sistematik, tarafsız ve sayısal olarak yapılan analiz olarak tanımlanmaktadır (Wimmer vd. 2000, s. 135–136). Böylece gazetecilerle yapılan birbirinden bağımsız görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, temalarına göre kodlanmış, sınıflandırılmış, ilişkilendirilmiş ve gazetecilerin görüşleri / eğilimlerini sistematik olarak aktarmak mümkün olmuştur.

Araştırma bulgularının analizinde ilk olarak gazetecilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin ses kayıtları, araştırmacılar tarafından deşifre edilerek yazılı metin haline getirilmiştir. İkinci aşamada yazılı metinler her iki araştırmacı tarafından birbirinden bağımsız olarak kodlanmıştır. Öncelikle, gazetecilerin okurun etkisine yönelik tutumları araştırmacılar tarafından kodlanarak belirlenmiştir. Araştırma soruları kapsamında belirlenen ana temalar çerçevesinde ise gazetecilerden elde edilen veriler doğrultusunda alt kategoriler ortaya çıkarılmıştır. Araştırma kapsamında her bir kategori altında gazetecilerin görüşlerinden önemli görülen kısımlar da paylaşılmıştır.

Araştırmada geçerlilik ve güvenilirliği artırmak için ise araştırmacı ve veri kaynağı üçgenlemesine başvurulmuştur. “Veri toplama birden fazla yöntemin kullanılması, çoklu veri kaynaklarından yararlanılması, birden fazla araştırmacının katılımı veya ortaya çıkan bulguları karşılaştırma, kontrol etme ve onaylamada yararlanılacak çoklu kuramların işe koşulması” nitel çalışmalarda başvurulan üçgenleme tekniklerinden bazılarıdır (Merriam, 2013, s. 206). Araştırma kapsamında elde edilen veriler iki ayrı kodlayıcı tarafından kodlanmış ve bulgular karşılaştırılarak tutarlılık test edilmiştir. Araştırmacılar arasındaki uyum yüzde 96 bulunmuştur. Görüşülen gazetecilerin ise ayrı medya kurumundan ve internet gazeteciliğinin SEO, yorum editörlüğü, magazin, dış haberler gibi farklı birimlerinden temsilcileri kapayacak şekilde seçilmesi sağlanmıştır.

Örneklemin oluşturulmasında ise pek çok araştırmaya kaynaklık eden www.alex.com (Erişim: 07.02.2018) sitesinin sunduğu verilerden faydalanılmıştır. Türkiye’de ana akım

gazetelerden, tıklanma oranı bakımından en üst sırada yer alan üç gazetenin çevrimiçi versiyonları araştırma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda örneklem olarak seçilen dijital gazeteler; Doğan Medya Grubu bünyesindeki www.hurriyet.com.tr, Demirören Medya Grubu sahipliğindeki www.milliyet.com.tr ve Turkuaz Medya Grubu mülkiyetindeki www.sabah.com.tr olmuştur. Hürriyet ve Milliyet'ten beşer gazeteci ile görüşülmüş, Sabah'tan ise gazetecilerin iş yoğunluğu nedeniyle üç internet editörüyle görüşülebilmektedir. Ancak Turkuaz Grubu bünyesinde dijital içerik üretimi www.sabah.com.tr ve www.ahaber.com.tr'yi de kapsayan bir yapılanma içinde gerçekleştirildiğinden, www.ahaber.com.tr'den de iki gazeteci ile görüşülerek sayı 5'e tamamlanmıştır. Böylece Türkiye'de haber sitesi en fazla ziyaret edilen üç medya kuruluşundan toplam 15 gazetecinin konuya ilişkin görüşlerine ulaşılmıştır. Gazetecilerle görüşmeler, izinleri doğrultusunda kaydedilmiş ve isimlerinin çalışmada yer alabilmesi için her birinin iznine başvurulmuştur. Görüşülen gazeteciler ve kurumları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Görüşülen gazetecilerin listesi

Gazeteci	Kurumu	Görevi
Emre Kızılkaya	Hurriyet.com.tr	Hürriyet İçerik Koordinatörü
İsmail Değirmenci	Hurriyet.com.tr	İnternet Editörü
Hülya Soyöz	Hurriyet.com.tr	Okur Yorumları Editörü
Sevin Turan	Hurriyet.com.tr	Dijital Medya İçerik Müdürü
Cem Konçu	Hurriyet.com.tr	SEO (Search Engine Optimisation) Takım Lideri
Bülent Ayanoglu	Milliyet.com.tr	Dijital Medya Koordinatörü
Taner Şahin	Milliyet.com.tr	İnternet Editörü
Ayşegül Dönmez	Milliyet.com.tr	İnternet Editörü
Ercan Sarıkaya	Milliyet.com.tr	Haber Müdürü
Hüseyin Özdemir	Milliyet.com.tr	Dijital İçerik Yayın Koordinatörü
M. Fatih Gediman	Ahaber.com.tr	Yayın Yönetmeni
Şevket Karayaka	Ahaber.com.tr	Yayın Yönetmeni Yardımcısı
Ayşe Özdemir	Sabah.com.tr	İnternet Editörü
Ökkeş Koska	Sabah.com.tr	İnternet Editörü
Erkan Sevenler	Sabah.com.tr	İçerik Yöneticisi

Araştırmanın Önemi

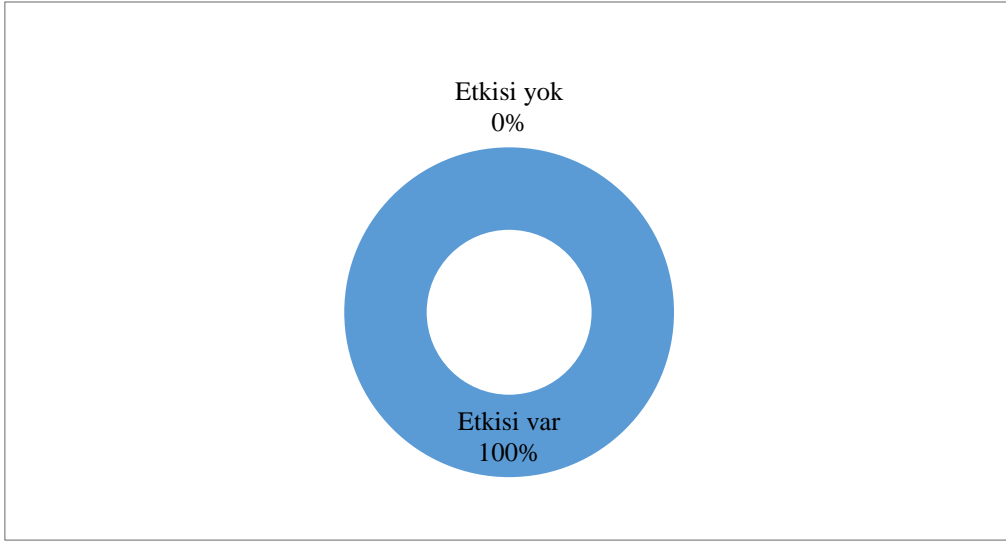
Araştırma, dijital gazetecilikte haber üzerinde okurun giderek artan etkisini ve bunun sonuçlarını Türkiye'nin en büyük kurumlarının web sitelerinde görev yapan internet editörleri/medya çalışanları ile yapılan derinlemesine görüşmeler bağlamında ölçmesi bakımından önemli görülmektedir. Araştırma, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak sadece tıklanmaya odaklanmamış, haber üretim sürecinde etki yaratan okur davranışlarını bütüncül olarak ele almış ve konuya ilişkin daha kapsamlı bir bakış açısı geliştirmeyi hedeflemiştir. Görüşülen gazetecilerin Türkiye'nin en büyük medya kurumlarındaki haberlere yön veren dijital içerik yöneticileri ve internet editörleri olduğu dikkate alındığında, konuya ilişkin görüşlerinin internet gazeteciliğine ilişkin genel çerçeveyi anlamaya yönelik dikkate değer bir perspektif sunabilme potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir.

Araştırmanın Bulguları

Okurun, editörün haber seçme/eleme kararına etkisi

Araştırma kapsamında görüşülen gazetecilere öncelikle okurun, haber seçme/eleme kararını vermelerinde etkili olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan gazetecilerin tamamı, okurun editörün haber seçme/eleme kararında etkili olduğunu söylemiştir. Gazeteciler, okurun bu denli etkili hale gelmesinde, geleneksel basından farklı olarak dijital gazetecilikte okurun davranışlarının kesin olarak gözlenebilir ve ölçülebilir

olmasının belirleyici olduğunu söylemektedir. Gazetecilerin, editörün haber seçme/eleme kararına etkisine ilişkin tutumları Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: Okurun, editörün haber seçme/eleme kararına etkisi

Grafik 1’de görüldüğü gibi gazetecilerin tamamı, internet gazeteciliğinde okurun editörün haber seçme/eleme kararına, bir başka ifadeyle haber üretim sürecine kesin olarak etki ettiğini düşünmektedir. Dijital gazetecilikte okurun değişen rolünden söz eden Emre Kızılkaya bunun nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

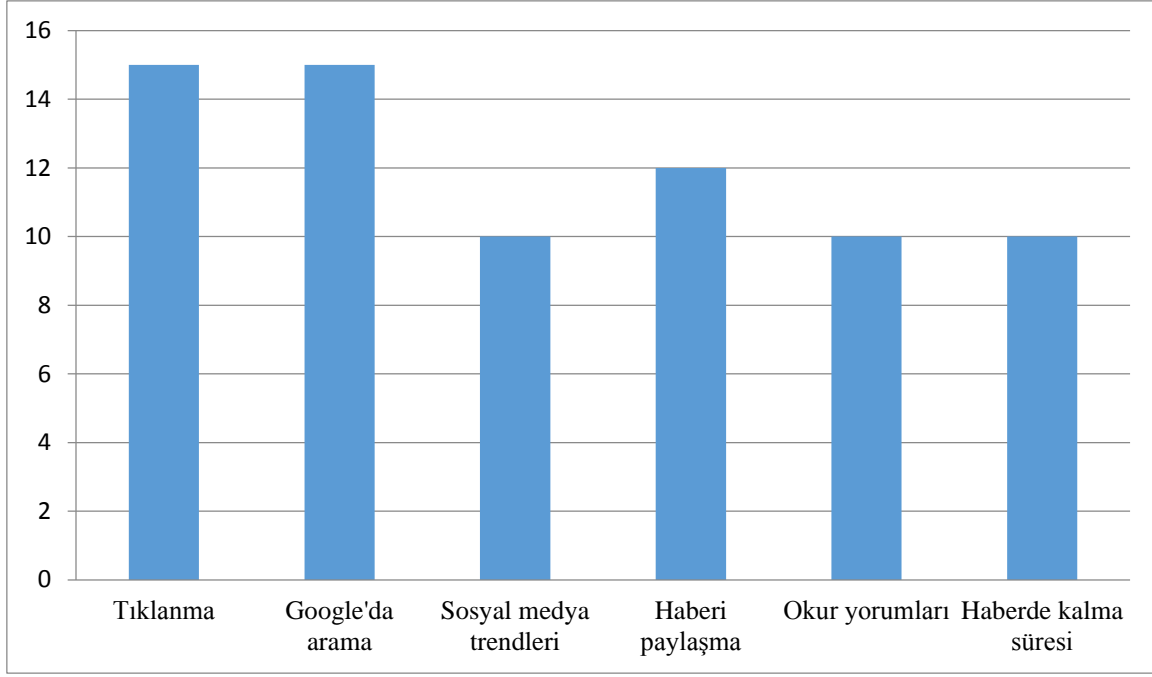
Eskiden gazetecilikte ekonomi, dış haberler, haber merkezi gibi departmanlar genel yayın yönetmeninin beğeneceği bir gazete yapmaya çalışıyorlardı. Gazete çok satıyorsa, reklam alıyorsa başarılıydı. Bu nedenle gazeteci de ‘genel yayın yönetmeni beğensin yeter’ diye bakıyordu. Bugün ise okurun yönlendirici etkisi, elimizdeki veriler nedeniyle çok daha fazla. Basılı gazeteyi okuyan okurun aslında sayfada ne okuduğunu bilmiyoruz. Çünkü ölçme imkânı yok. Bizimse her şeyi ölçme imkânımız var. Okurun hangi haberi okuduğunu, haberin içinde ne kadar kaldığını, hatta mouse’unun haberin hangi noktasında ne kadar süre durduğunu bile görebiliyoruz. Bu da editörlere hangi haberin okunduğuna ilişkin kesin bir veri sunuyor.

Fatih Gediman da okurun editörlerin kararlarında mutlaka etkili olduğunu vurgulamaktadır:

Okur kesinlikle etkili. Okur şu anda bize ne yapacağımızı anlatıyor. Hatta bence okur, haberin önüne geçti artık. 30 tane manşet alanımız varsa, biz gündemi atlamıyoruz ama okurun talep ettiği haberi de mutlaka koyuyoruz.

Okurun, haber seçme/eleme kararına etkisinin kapsamı

Okurun haberin seçilmesine güçlü etkisi olduğu düşüncesine tüm gazeteciler katılmıştır. Bu nedenle ikinci olarak gazetecilere okurun etkisinin kapsamını belirleyebilmek amacıyla, internetin etkileşimlilik özelliği de düşünülerek, okur ile gazetenin temas ettiği noktalardan en çok hangisinin haberin seçilmesinde/çerçeveselmesinde etkili olduğu sorusu sorulmuştur. Grafik 2 internet editörünün haber seçme/eleme kararında hangi parametrelerin etkili olduğunu göstermektedir.

Grafik 2: İnternet editörünün haber seçme/eleme kararını vermesine etki eden okur davranışları

Buna göre gazetecilerin tamamı tıklanma rakamlarının ve Google'da yapılan arama sonuçlarının kendilerinin kararlarında etkili olduğunu ifade etmiştir. Gazetecilerin yüzde 80'i haberlerin sosyal medyada paylaşımının, kararlarına etki ettiğini ifade etmiştir. Haberde askıda kalma süresi ve sosyal medya trendleri de araştırmaya katılan gazetecilerin yüzde 67'si tarafından karar almada dikkate aldıkları unsurlar olarak belirtilmiştir. Yine gazetecilerin yüzde 67'si ise haber üretim sürecinde okur yorumlarını dikkate aldıklarını kaydetmiştir. Her bir başlık gazetecilere tek tek sorulmuş ve okura ilişkin bu verilerin editör kararlarında ve dolayısıyla üretim süreci üzerinde nasıl bir etkisi olduğu derinlemesine görüşmelerle anlaşılmasına çalışılmıştır. Gazetecilerin konuya ilişkin görüşleri tüm başlıklar için ayrı ayrı aktarılmıştır.

Tıklanma Rakamlarının Etkisi

Görüşülen gazetecilerin tamamı, haberin okunma oranına işaret eden tıklanma (sayfa görüntüleme) rakamlarının haberle ilgili kararlarında en önemli kriter olduğunu söylemiştir. Dijitalin, geleneksel basından farklı olarak okurun tepkilerini açıkça ölçebilme imkânı sunduğuna işaret eden Bülent Ayanoğlu, şunları söylemiştir:

Şu anki yayıncılığımız ölçülebilir olduğu için tıklanma çok önemli. Bu sadece bizim için değil herkes için geçerli. Gazetede tiraj, televizyonda ise reyting vardır. Oysa tiraj ve reyting ölçümleri bile çok net bir sonuç vermez. Şu an net ölçümün olduğu tek yer dijital. Çeşitli araçlarla hangi haberlerin çok okunduğu bizim önümüze rakamlarla geliyor.

Tıklanma oranını “editör için bir ışık” ve yol gösterici olarak niteleyen Sevin Turan ise görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Bizim için tıklanma en önemli şey. Haberin ana sayfada ne kadar kalacağı, ana sayfanın neresinde görüneceğini bu tıklanma rakamları belirliyor. Bunun için çeşitli sistemlerimiz var. Bir yandan Google Analytics açık, bir yandan da bir iç yazışmamız var. Bunlar sürekli olarak bize hangi haberin ne kadar tıklandığını raporluyor. Her editörün bir gözü sürekli bunlarda. Bu olmadan elimiz ayağımız kuruyor. Bazen teknik aksaklıklar nedeniyle Google Analytics ile bağlantı kopuyor, yanlış gösteriyor, o zaman burada kriz yaşıyoruz. Çünkü neyin ne kadar okunduğunu bilmiyoruz. Sayfaya neyi koyacağız, neyi çıkaracağız. Bu bizim ışığımız. O olmadan karanlıkta kalıyoruz.

Emre Kızılkaya da haberin ömrünün tıklanma rakamlarıyla ilişkili olduğunu, “Sürekli haberleri okutma çabamız var. Örneğin sürmanşet dediğimiz yukarıdaki beşli alanlar 5 binin altındaysa yarım saatten fazla kalmaz, başka haber gireriz” sözleriyle aktarmaktadır.

Dijital gazete - okur etkileşimi bağlamında, en fazla öne çıkan unsurlar incelendiğinde, görüşülen gazetecilerin tamamının internetin sunduğu olanakların, okurun izlenmesinde ve isteğine göre haber yapılmasında etkili olduğunu söylediği görülmüştür. Dolayısıyla editörlerin okurun davranışlarını ölçerek, okurun isteklerini anlamaya çalıştığı ve okuru haberi seçme/eleme kararına dâhil ettikleri görülmüştür. Dijital gazetecilik bakımından tıklanmanın ise neredeyse gazetenin çevrimiçi versiyonunun varlığını meşrulaştıran bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla dijital gazetecilikte, girilen bir haberin ne kadar tıklanmış olduğunu ya da hangi yönlerinin okur tarafından önemli görüldüğünün bilinmesi ve haberin ona göre yeniden biçimlendirilmesi gazeteci için çok önemli olmaktadır. Dijital gazetecilikte, haberciliğin birincil olarak bu refleks üzerinde döndüğünü söylemek dahi mümkündür.

Google’da en çok aranan konu ve kelimeler

Araştırmaya katılan gazetecilerin üzerinde uzlaştığı bir diğer başlık ise arama motoru Google’da aranan konu ve kelimeler olmuştur. Gazetecilerin tamamı, okurların Google arama motorunda en çok aradığı konuların haberleştirildiğini söylemiştir. Görüşülen üç gazete de, haberlerini arama motorlarında en çok aranan kelimeler/sorular bağlamında biçimlendirdiğini, buna uygun yeni haber girişleri yaptıklarını belirtmişlerdir. Bununla ilgili olarak üç gazetede de SEO (Search Engine Optimisation) adı verilen ve sadece bu işi yapan editörlerin görev aldığı birimler kurulduğu görülmüştür.

SEO biriminin nasıl çalıştığını Emre Kızılkaya şöyle anlatmaktadır:

“Google’da aranan kelimeler haberde çok etkili oluyor. Sırf bunun için bir departmanımız var. Search Engine Optimisation (Arama motoru optimizasyon birimi) Bunun iki ayağı var. Yazılımcıların çalıştığı teknik ayağı ve gazetecilerin çalıştığı editöryal ayağı. Mühendislerin işi şu: Google’ın algoritması sürekli değişiyor. Biz de aramalarda üste çıkmak için sürekli bu algoritmalara göre güncelleme yapıyoruz. Bir de bu birimde SEO editörü dediğimiz gazeteciler var. Onların da işi şu: Arama hacimlerini takip edip haberlerimizin üstlerde görünmesi için içerik üretiyorlar. Bir diğer işleri en çok aranan kelimelere göre içerik üretmek. Amaç Hürriyet haberlerinin Google’da üstlerde yer alması. Bunu birkaç şekilde yapıyorlar. Birincisi o gün en fazla aranan kelimelerle ilgili içeriklerin Hürriyet’te çıkmasını sağlamak. İkincisi öngörü: Örneğin yılbaşı yaklaşıyorsa onunla ilgili aramaların artacağını öngörerek Hürriyet’e önceden yılbaşı ile ilgili haberleri girmeye başlamak. Böylece arama başladığında okur en fazla Hürriyet içeriğine ulaşabiliyor.

Hürriyet SEO Takım Lideri Cem Koncu da, birimin yaptığı işi: “İşimiz haberleri Google’a optimize etmek” şeklinde özetlemektedir. Koncu, şu bilgileri aktarmıştır:

İşimiz, herhangi bir olay olduğu zaman, insanların arama motorunda arayacağı sorunun yanıtına ilişkin içerik oluşturmak. İnsanların aradığı soruya yanıt verecek içeriği oluşturarak yayımlamak. Şu an ekibimizde dört kişi var. Google’da en fazla aranan kelimelere bakarak biz de web sitesine haber giriyoruz... İşin teknik tarafı da var, yayın tarafı da. Google’ın sizden istediği bazı şeyler var. Onlara göre sitenizde yaptığımız düzenlemeler oluyor. Örneğin haberlerinizin Google’da arama yapıldığında üstlerde görünmesi için aranan kelimelerin haberin içinde birçok kez tekrar edilmesi gerekir. Diğer editör arkadaşlar ekonomi, politika, magazin gibi kategori bazlı çalışır, bizim işimiz ise bütün alanlardaki haberleri takip etmek. Yayın trendlerini takip edip insanların sorduğu sorulara yanıt verecek şekilde bir içerik hazırlıyoruz.

Fatih Gediman da tüm büyük gazetelerin artık SEO departmanları kurduğuna işaret etmiştir. Arama motorunda üstlerde görünmenin sitenin ve haberin tıklanma rakamlarını artırdığını hatırlatan Gediman, şu bilgileri vermektedir:

Tıklanma rakamlarını sürekli takip eden ve anlık olarak izleyebileceğimiz programlarımız var. Ama aslında bizim işimizde neyin daha çok takip edildiğini değil, neyin daha çok takip edileceğini öngörmek daha önemli. Bir adım öne geçmek gerek. Haberi ya ilk anda gireceksiniz ya da neyin aranacağını

bulunacaksınız. Bu işle ilgilenen SEO ekibimiz var. Şu an bu arkadaşlar 20 yıllık bir gazeteciden daha fazla prim yapıyor. Grubumuzda 4'ü sabah.com.tr'de, 2'si ahaber.com.tr'de olmak üzere bu işle ilgilenen 6 kişilik bir ekibimiz var.

Yeni medyanın tık odaklı bir yayıncılığı zorunlu kılmasının okurun isteklerini öngörebilmeye odaklanan ve gazetecilikte SEO denilen yeni bir uzmanlık alanını ortaya çıkardığı görülmektedir. Gazeteler farklılaşma kaygısıyla yeni teknolojilerin tüm imkânlarından yararlanmaktadır.

Haberî sosyal medyada paylaşma

Tıklanma oranı ve arama motorlarında en çok aranan konulardan sonra editörler için önem taşıyan başlıklardan bir diğeri de haberlerinin okurlar tarafından sosyal medyada paylaşılmasıdır. Araştırmaya katılan gazetecilerin yüzde 80'i okurların haberleri sosyal medyada paylaşmasının editörün kararlarında etkili olduğunu ifade etmiştir. Pek çok okurun doğrudan sitenin adresini arama çubuğuna girmek yerine Facebook, Twitter gibi sosyal medya mecralarında görmesi, arkadaşları/takipçileri tarafından paylaşılan haberleri tıklaması bunun en önemli nedenidir. Bir haberin okurlar tarafından Facebook, Twitter gibi sosyal medya hesaplarında paylaşılması, hem yeni tıklar getirmekte hem de tıpkı tıklanma gibi gazeteciler açısından habere olan ilginin göstergesi kabul edilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde arama motorlarına optimizasyon ve haberlerin sosyal medyada paylaşılmasına yönelik çabaların aslında "tıklanma" hedefiyle örtüştüğü görülmektedir.

Emre Kızılkaya haberin sosyal medyada paylaşımının "takdir" anlamında da önemli olduğuna işaret etmektedir. Kızılkaya sosyal medyada bir haberin okur tarafından paylaşılmasını, okurla-gazete arasındaki temasın üçüncü aşaması olarak nitelendirmekte ve şöyle demektedir:

Bizim için üç aşama var: Okurun ilgisini çekme (tıklanma), ikna (okurun haberde geçirdiği süre, habere yorum yapması ve haberle etkileşim içinde olması) ve takdir (paylaşım). Takdiri ölçebileceğimiz başka bir yöntem yok. Okurun haberimizi sosyal medyada paylaşması haberin etki gücünü bizim için gösteren unsurlardan biri. Okurun bu hareketlerine bakarak haberin kalitesini de ölçmeye ve iyileştirmeye çaba harcıyoruz. Biz aslında bunlara, okurun bu hareketlerine bakarak okura yaklaşmış oluyoruz.

Kızılkaya'nın takdir olarak nitelendirdiği sosyal medyada paylaşım aşaması, gazetenin okurla kurduğu ilişkinin yanında, gazetecinin de yaptığı haberlere ilgili tatmine ulaşmasına katkı sağlamaktadır.

Sosyal medyada trend olan konular

Dijital gazetelerin, okurun neyi merak ettiği ve neyi okuduğunu dikkate almayla ilgili ciddi bir refleksinin olduğu ve haber üretim sürecinde okurdan gelen verileri göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Görüşülen tüm gazetelerde sosyal medyayı takip eden ve oradan haberler üreten sosyal medya ekipleri vardır. Nitekim araştırmaya katılan gazetecilerin yüzde 67'si okurların sosyal medyada paylaştığı konuları yakından takip ettiklerini ve burada konuşulan konuları haberleştirdiklerini söylemiştir.

Sosyal medya trendlerinin haberleştirilmesi konusunda İsmail Değirmenci şunları söylemektedir:

Bizim sosyal medya ekibimiz var. Ama bunun dışında da herkes kendi sorumlu olduğu haber disipliniyle ilgili sosyal medya içeriklerini takip eder. Bir yandan sürekli Twitter'ın trend topic'indedir gözümüz. Bir konu öne çıkmışsa neden öne çıktığıyla hemen ilgileniriz. O konuyu haberleştiririz.

Benzer şekilde Sevin Turan da; "Sosyal medya neyin haber olacağı konusunda kesinlikle etkili. Ya sosyal medyanın kendisi haber olur, örneğin ünlü birinin paylaşımı... Ya da insanların orada konuştuğu konular haber olur" demektedir.

Sosyal medyadaki konuların önemli bir haber kaynağı olduğuna işaret eden Fatih Gediman ise şöyle konuşmuştur:

Şu anda bizim ajanstan ve siyasal gündemden daha çok takip ettiğimiz ve bize haber yaptıran şey sosyal medya. Sosyal medyada konuşulan konular artık bizim haber konumuz. Sosyal medyayı haber kaynağımız olarak görüyoruz. Okurların sosyal medya üzerinden paylaştığı bilgileri haber yapıyoruz ama mutlaka bunların teyidini sağlıyoruz.

Haberde askıda kalma süresi

Gazete – okur etkileşimi bağlamında gazetecilerin önem verdiği konularından biri diğeri de okurun haberde askıda kalma süresidir. Gazetecilerin yüzde 67’si okurun haberi tıkladıktan sonra haberin içinde ne kadar vakit geçirdiğini önemsediklerini kaydetmiştir. Gazeteciler, internet haberciliği ilk ortaya çıktığında, okurun haberde kalma süresinden çok tıklanmanın önemli olduğunu; ancak gün geçtikçe nitelikli içeriğin öneminin arttığını, çünkü içerik kalitesizse okurun sitede uzun zaman geçirmedeğini vurgulamıştır.

Ercan Sarıkaya tıklanma ve haberde kalma süresini birlikte “okunma” olarak tanımlamaktadır. Bunun temel sebeplerinden birincisi, gazetecilerin ideal habercilik için içeriği hala çok önemli görmeleri, ikincisi ise gazetenin en önemli gelir kaynaklarından olan reklam verenlerin artık sadece habere tıklamayı ödeme yapmak için yeterli görmemesi ve okurun belirli bir süre haberin içinde kalmasını istemesidir.

Okurun haberde kalmasının hem haber kalitesinin bir göstergesi olduğunu hem de reklam gelirleri açısından artık “tıklanma”yla birlikte önemli hale geldiğini vurgulayan Emre Kızılkaya, konuya ilişkin şunları aktarmaktadır:

Gazeteci için yayıncılık, gazetecilik motivasyonu da önemli. Sadece tıklanmaya odaklanamayız. Çok okunmasa da bazı haberleri yayımlamak istiyoruz. Gündemi, tüm dünyada olan biteni takip edip vermek zorundayız. Magazin çok okunuyor diye sadece magazinden oluşan bir sayfa yapamayız. Daha nitelikli işleri bekleyen okura yönelik de birtakım motivasyonlar oluşturmamız gerek. PV dediğimiz sayfa görüntüleme önemli ama daha zor olan, daha nitelikli içeriği nasıl sağlayacağımız. Kantitenin, tıklanmanın ölçülmesi kolay ancak daha zor olan kalitenin ölçülmesi. Biz bunun için Hürriyet Etkileşim Puanı (HEP) diye bir şey getirdik. Üç aşamadan oluşuyor. Birincisi okurun ilgisini çektik mi? Tıklandık mı? İkincisi tıkladıktan sonra sayfada yeterli süre geçirdi mi? Haberin içinde 1 dakika geçirmezse bunu saymıyoruz. 0 sayıyoruz, hiç etkisi yok diyoruz ve puan alamıyoruz. Asgari süreyi tamamladıktan sonra her bir saniye için haber puan alıyor. Etkileşim puanında üçüncü olarak yorumlara bakıyoruz. Habere yapılan yorumlar da bizim için haberin etkisini gösteren bir unsur. Formülümüz içinde bunların hepsinin farklı ağırlıkları var. Örneğin dış haberler servisinin hem bir PV (tıklanma) hedefi var hem de kaliteyi ölçen HEP dediğimiz bir puan hedefi var. Böylece sadece tıklanmayı değil içerik kalitesinin de artmasını hedefliyoruz. Sayfada geçirilen süre bizim çok önemli.

Artık reklamveren de buna dikkat ettiğinin altını çizen Kızılkaya, “Okurun haberlerimizde tek tek ne kadar süre kaldığını göremiyorlar ama okur kendi reklamlarını açar açmaz kapattı mı, yoksa reklamının görünürlüğü yüksek mi takip ediyorlar. Görünür değilse bize bir para gelmiyor” diye konuşmaktadır.

Sevin Turan ise bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

1 dakika kuralı önemli. Çünkü internette çok fazla clickbait (tık tuzağı) yapılıyor. Çok fazla tıklatmak aslında askıda kalma süresi dediğiniz şeyi çok düşürüyor. Zaten baktığımızda bir haftalık PV’niz (page view/tıklanma) çok fazla artmışsa muhtemelen sitede kalma süreniz düşmüştür. Büyük olasılıkla çok fazla galeri yapmışsınızdır. Yavaş yavaş reklamveren de, yayıncılar da, hatta sosyal medya platformları da böyle okurun girip çıktığı içerikleri istememeye başladı. Çünkü orada ne reklamveren reklamın mesajını iletmış oluyor ne Facebook kullanıcılarına gösterdiği içerikten bir kıymet alabilmiş oluyor ne de biz bir tıklamada girilip çıkılan haberi okutmuş oluyoruz. Bu nedenle biz tıklanma hedefini kararında tutmaya, aynı zamanda haberimizi okutabilecek bir içerik hazırlamaya uğraşıyoruz. Reklamveren için hala PV en önemli kriter ama bunu yavaş yavaş öğreniyorlar. Dolayısıyla bir süre sonra içerik kalitesi tekrar önemli hale gelecek. Reklamveren sadece boş tık alan niteliksiz sitelerden elini çekip gerçek haberciliğe önem veren haberleri sadece tıklanan değil okunan haber sitelerine reklam vermeyi tercih edecek. Bizim öngörümüz bu.

Ercan Sarıkaya, tıklanmanın tek başına haberin okunması anlamına gelmeyeceğini, içeriğin gerçekten okunduğunun haberin içinde kalma süresiyle de anlaşılabilirliğini ifade etmektedir:

Benim okunma dediğim, okurun habere girip içinde gezinmesi, kalması. Çünkü okur bazen bir habere başlık merak uyandırdığı için tıklar, sonra ilgisini çekmez çıkar. Ben okur haberin içinde ne kadar kalmış dikkat ederim ve bunu önemli görürüm. Çünkü haberiniz kaliteli olmazsa belli bir zamanda okuyucuyu kaçırabilir, kurumlara prestij kaybettirebilir. Onun için de bizim amacımız sadece tıklanma değil aynı zamanda haberin okunması, okurun sayfanın içinde kalması.

Bülent Ayanoglu da, “Tıklanma ve haberde kalma süresi, ikisi de önemli bizim için. Çünkü galeri türü haberlerde sadece tıklanma yetiyor, ama diğer haberlerde haberin içinde kalma süresi de önemli” sözleriyle tıklanma kadar haberde askıda kalma süresini de önemsediklerini vurgulamaktadır.

Benzer şekilde Şevket Karayaka da, okurun haberde kalma süresini arttırmak için çaba harcadıklarını şöyle anlatmıştır:

Haberin tıklanması kadar okurun haberin içinde kalması da önemli. Zaten haber içinde ilişkilendirme var, haber videosu var, diğer linkler, galeriler var. Mesela Münir Özkul vefat edince önce haberi yapılır, sonra galerisi içine eklenir, sanat camiası görüşlerinin linki konur. Bunların hepsi okuru o haberde tutundurmak için yapılan şeyler. Kuru bir haber işe yaramaz, içeriğini doldurmanız lazım.

Okur yorumları

Araştırmaya katılan gazetecilerin yüzde 67’si okur yorumlarının editörlerin haber üretim sürecine etki eden okur davranışlarından biri olduğunu vurgulamıştır. Gazeteciler, okur yorumlarının kendileri için yol gösterici olduğunu söylese de Milliyet ve Sabah gazetelerinin denetimi zor olduğu için haberlerini okur yorumlarına kapattıkları, Hürriyet gazetesinde ise bizzat okur yorumlarından sorumlu çalışanlar olduğu görülmüştür.

www.hurriyet.com.tr’de 6 kişinin sadece okur yorumlarıyla ilgili çalıştığını söyleyen bu birimin sorumlusu Hülya Soyöz okur yorumları ile ilgili şunları söylemektedir:

Aslında okurun haberde daha fazla kalması için okur yorumlarını önemsedik ve okurların kendi aralarında tartışabilecekleri, haberde vakit geçirebilecekleri sosyal bir platform olsun istedik. Bunu bir süre denedik. Okur gerçekten haberde daha fazla kalmaya başladı, okurlar birbirleriyle tartışmaya, konuşmaya başladı, kendi sayfalarında paylaştılar. Ama projemiz sona erdiği için okurlar artık çok paylaşım içine giremiyorlar, sadece yorum yazıp çıkmaları mümkün.

Taner Şahin ise okur yorumlarının gazeteciye sunduğu katkının yadsınamaz olduğunu vurgulamaktadır:

Okur sosyal medyada bir şey görüyor. Biz haberle boğuşurken görmemiş oluyoruz. Okur o yorumu alıp haberin altına koyuyor, oradan ilginç bir bilgi paylaşıyor. Biz de okurun sayesinde o sosyal medya paylaşımından haberdar olup onu habere ekleyip, başlığı ona döndürebiliyoruz. Okur, yorumlarıyla haberi zenginleştiriyor, değiştiriyor da.

Hüseyin Özdemir de özellikle bilgi hatalarının düzeltilmesinde okur yorumlarının işlevsel olduğunu vurgulamaktadır:

Bizde yönetim kararıyla haberler yorumlara kapatıldı. Okur yorumlarını denetlemek kolay değil. Gözden kaçan yorumlar gazeteler için çok ciddi sıkıntılara yol açabiliyor. Ama genel olarak söylersem okur yorumları editöre mutlaka etki ediyor. Şu an bizde kapalı olsa da eski dönemlerde yaptığımız bir yanlış görebiliyorduk. Bilgi eksikliği ya da hatası varsa okurun uyarısıyla düzeltilebiliyordu. Haberi başka bir açıdan görmemizi sağlıyordu. Küçük bir detayı yakalamış, bakın bir de bu var diyor. Sen de diyorsun ki adam iyi yerden yakalamış. Biz de başlığı oraya çevirebiliyorduk. Haberin nasıl sunulacağına da bu anlamda etki edebiliyorlar.

Fatih Gediman ise okur yorumlarıyla ilgili farklı bir görüş ortaya koymuştur:

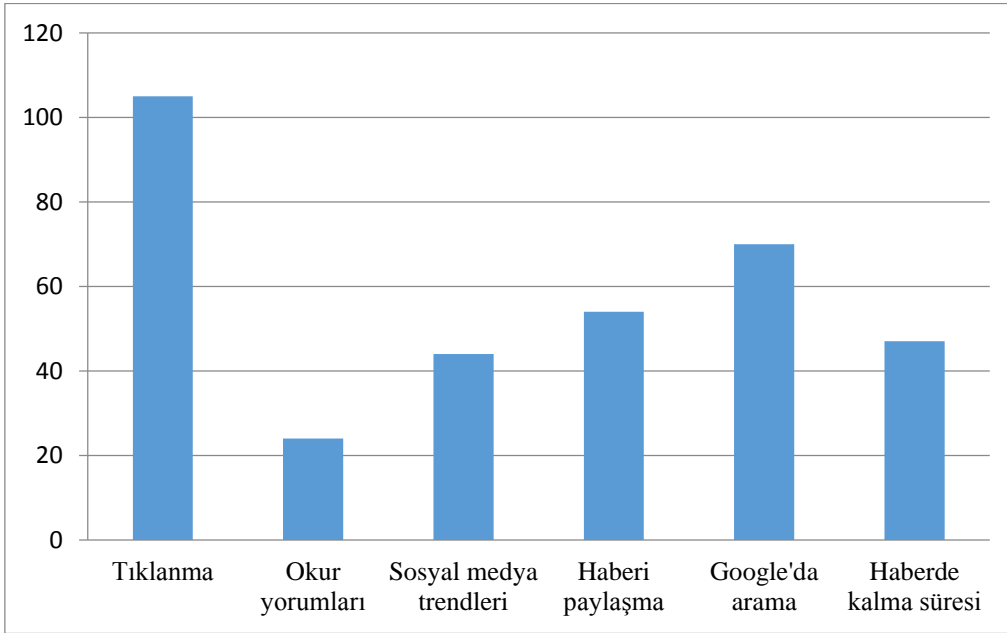
İnternette de demodeleşen şeyler oluyor ve bunlardan vazgeçmek zorunda kalıyoruz. İnsanlar bir haberi paylaş dediklerinde kendi yorumlarını haberin üzerinde Twitter ya da Facebook’ta paylaşabiliyor. Bu nedenle haber sitelerinin içinde haber yorumları çok fazla rağbet görmemeye başladı. Bazen yine çok

büyük tartışmaların döndüğü çok önemli haberler olabiliyor. Burada da yayıncı şirket için sıkıntılı ifadeler olabiliyor. O yorumları kaldırmak vs. O nedenle işin yorum kısmından uzaklaşma eğilimi var. Sizin kontrolünüz olmadan sizin sayfanızda herkes hakaret edebilir, küfür edebilir. Rakip bir medya kuruluşu ya da art niyetli biri o sayfadan o görüntüyü alıp sanki sizin haberinizin bir parçası gibi bunu ‘Sabah ya da A Haber sayfasında bunlara izin veriliyor’ gibi yayabiliyor. O nedenle biz okur yorumlarını şu anda kullanmıyoruz.

Okurun, Editörün Haber Seçme/Eleme Kararına Etkisinin Boyutları

Okurun hangi davranışlarının editörün kararlarında daha etkili olduğu sorusu araştırmada yanıt aranan başlıklardan biridir. Okurun, editörün haber seçme/eleme kararına etkisinin boyutlarını belirleyebilmek amacıyla ise gazetecilerden haber üretim sürecinde kendilerine en fazla etki eden okur davranışının/verinin hangisi olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Gazetecilerden kararlarına en fazla etki eden okur davranışlarını önem sıralamasına göre sıralamaları talep edilmiştir. Gazeteciler bazı kategorilerin editör kararlarındaki etkisinin eşit düzeyde olduğunu söyleyerek, çeşitli kategorilere aynı sıra içinde yer vermiştir (Örneğin gazeteci tıklanmayı en fazla etki eden okur davranışı kabul ederken, Google arama motoru ve sosyal medya trendlerinin birlikte ve eşit derecede etki eden ikinci okur davranışı olduğunu söyleyebilmektedir.) Bununla birlikte 15 gazetecinin sıralaması birbirinden farklılıklar içerdiği ve tamamen örtüşmesi mümkün olmadığı için editör kararlarına en fazla etki eden kategorilerin belirlenebilmesi için, en önemli görülen ve ilk sırada işaretlenen sık, 7’den başlamak üzere 7-1 arası puanla değerlendirilerek, her bir kategorinin 15 gazeteciden aldığı toplam skor hesaplanmıştır. Bu skorlama doğrultusunda gazetecilerin okurun, editörün haber seçme/eleme kararına etkisinin boyutlarına ilişkin görüşleri Grafik 3’te gösterilmiştir.

Grafik 3: Okurun, editörün haber seçme/eleme kararına etkisinin boyutları

Grafik 3’te de görüldüğü gibi gazeteciler haber seçme/eleme kararına okurun en fazla haberi okuma (tıklanma), Google’da aranan konular ve haberi sosyal medyada paylaşma ile etki ettiğini düşünmektedir. Gazetecilerin 11’i tıklanmayı birinci sıraya koyarken 4 kişi de tıklanmanın en önemli ikinci kriter olduğunu söylemiştir. Gazetecilere göre okur, haber üretim sürecinde editörün kararına en güçlü etkiyi, haberi okuma ya da okumama tepkisiyle (tıklanma) yapmaktadır. Tıklanma rakamları haberin ömrü ve yeri üzerinde etkili olmaktadır. Çok okunan haberler manşete taşınırken, okunmayan haberler ise ömrünü tamamlayarak sayfanın altlarına inmekte ve gittikçe görünmez olmaktadır.

Bunu arama motoru Google’da en fazla aranan konu ve kelimeler takip etmiştir. 1 kişi arama motorlarının birinci, 6 kişi ikinci ve 3 kişi de üçüncü sırada yer aldığını vurgulamıştır. Okur, Google’da yaptığı aramalar ile gazetenin gündemine etki etmekte, editörler okurun ilgi ve beklentilerine yönelik haberleri sitelerinde yayımlamaya çaba harcamaktadır.

Gazetecilere göre editörün kararlarına en fazla etki eden unsurlardan biri de haberin okurlar tarafından sosyal medyada paylaşımı olarak görülmektedir. Bir kişi okurun haberi sosyal medyada paylaşmasının kendisi için en önemli kriter olduğunu söylerken, bu başlık 4 kişi tarafından ikinci sırada, 3 kişi tarafından da üçüncü sırada etki eden unsur olarak sıralanmıştır. Okurun haberi sosyal medyada paylaşması gazeteci için hem takdir anlamına gelmekte hem de haberleri sadece sosyal medyadan takip eden geniş bir kitlenin de siteyi/haberi ziyaret etmesi anlamına gelmektedir.

Okurun hangi davranışlarının, editörün kararlarına daha fazla etki ettiğini gösteren Grafik 3 ile Grafik 2’de gösterilen gazetecilerin haber üretim sürecinde karar almalarına etki eden okur davranışlarına ilişkin yanıtlarının yoğunluğu arasında bir paralellik olduğu da görülmektedir. Bu da gazetecilerin özellikle tıklanma, Google’da arama ve haberi sosyal medyada paylaşma unsurları üzerinde ve etkinin şiddeti konusunda uzlaştıklarını göstermektedir.

Okur - dijital gazete etkileşimi bağlamında haber eleme-seçme sürecini etkileyen unsurların şiddeti incelendiğinde en önemli etkinin haberin tıklanma oranı olduğu görülmektedir. Farklı gazeteciler tıklanma oranının etkisini şöyle vurgulamaktadır:

Şu anda internet medyasına yön veren şey tıklanma oranları. Tıklanmanın çok önemli görüldüğünü internet medyasının gazetelerden daha fazla kişi istihdam etmeye başlamasından görebiliriz. Bugün baktığınız zaman bir gazetenin haber merkezi 12-13 kişiyle dönüyorken aynı gazetenin internet sitesi 55-60 kişiyle dönüyor (Fatih Gediman).

Dijital haberlerde okurun rolü olduğu bir gerçek. Haberleri kamu yararı, okur kitleniz ve diğer unsurları göz önünde tutarak verirsiniz. Haberlerin hepsini verirsiniz ama haberi sayfada daha fazla tutan okunurluktur. Kamu yararı ile okunurluk eşit oranda etkilidir. Haber okunmuyorsa onu sayfada tutamazsınız, işin gerçeği bu. Haber okunuyorsa sayfada kalır. Önemli gördüğümüz haberleri manşete çekeriz, çünkü okunmasını isteriz. Ama okunmazsa aşağıya çekeriz (Ercan Sarıkaya).

Okur artık editör üzerinde çok etkili. Tıklanma rakamları özellikle bizim için çok önemli. Bizim haberlerin ne kadar tıklandığını son 3 dakikada ölçümleyen bir sistemimiz var. Ona bakıyoruz. Okurun ilgilenmediği haberler -çok önemli haberler haricinde, son 3 dakikada okunmuyorsa o habere yeni bir başlık atar, kapağı değiştiririz. Yine de okur ilgilenmediyse biz o haberi yayından düşürürüz. (Hüseyin Özdemir).

Tıklanan haber kalıyor sitede..... Orada neye bakıyorsunuz? Tıklanma oranına, kaç kişi var o haberde... Çok okunuyorsa manşete kalır, okunmazsa düşer (Şevket Karayaka).

Grafik 3’te de görüldüğü gibi gazetecilere göre tıklanma tüm okur davranışları içinde editörün kararlarına ve habere en fazla etki eden unsurdur. Dijitalleşen gazetecilikte haberin okunurluğu o kadar önemli bir faktör haline gelmiştir ki, geleneksel basında haberinin ne kadar okunduğuyla hiçbir şekilde ilgilenmeyen, zaten bu bilgiye erişemeyen gazeteci, dijital gazetecilikte bir “tık hedefi” ile karşı karşıya kalmıştır. Tıklanmanın bu kadar önemli hale gelmesi geleneksel gazetecilikten farklı olarak dijitalde çalışan tüm gazetecilerin tıklanma rakamlarıyla bağlı olması sonucunu doğurmuştur.

Editörlerin sayfa görüntülenme hedefleri hakkında bilgi veren Fatih Gediman şunları söylemektedir:

Tık hedefi gazetenin kendisi için ve yöneticinin de ekip arkadaşları için koyduğu bir hedef. Şu anda 10 milyon sayfa gösterimi yapan bir haber sitesinin bir aylık, 3 aylık, 6 aylık hedefleri var. Her editör ulaşması gereken hedefi biliyor. Ayrıca kategori olarak da farklı hedefler koyulabiliyor. Foto galeri yapan bir arkadaşımız ile gündem haberlerine bakan bir arkadaşımızın hedefleri aynı olamaz, çünkü foto galeri

yapan bir arkadaşımız bir içerik girdiğinde tek tıkla 20 fotoğraf varsa 20 tık alıyor. Diğer taraftan Cumhurbaşkanının bir açıklamasını giren bir gündem editörü onu tek sayfada hazırlamak zorunda. Daha çok emek veriyor, yazı yazıyor, canlı takip ediyor ama tek tık alıyor. Dolayısıyla tık hedeflerimizi belirlerken galeri, magazin gibi alanlara bakan editörlere daha büyük hedefler veriyoruz. Diğerlerine daha küçük hedefler veriyoruz.

Tıklanma hedefinin arkasında sadece gazetecinin haberini okutma kaygısı olmadığını hatırlatan Sevin Turan ise asıl gerekçenin reklamveren olduğunu belirterek, okurun davranışlarının gazetecilerin kararlarında bu denli etkili olmasının arkasında aslında ekonomik kaygılar olduğunu işaret etmektedir. Turan, bunun nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

Tıklanma hedeflerini aslında reklamcılar koyuyor. Sistem bu, yapacak bir şey yok. Bir gelir hedefi var ve bunun belirli bir kısmı reklamdan gelmek zorunda. Gazeteci eskiden bunu bilmek zorunda değildi. Gelirin bir kısmı kâğıttan bir kısmı internetten geliyor. Diyelim bizim 100 bin liralık bir gelir elde etmek için 100 bin farklı kişiye 1 milyon kere sayfa göstermeniz gerek. O zaman bunun 50 binini spor, 30 binini magazin gösterebilir gibi hedefler konuyor. Çeşitli ekiplerin liderleri toplanıp müzakere halinde bu hedefleri belirliyor. Sonra bu, editörlere bildiriliyor. Aylık, yıllık hedeflerimizi biliyoruz. Editörlerin ekip olarak bir hedefi var. Örneğin magazindeki 5 editörün haftada 100 milyon sayfa açtırması gerek.

İsmail Değirmenci ise tık hedefi ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

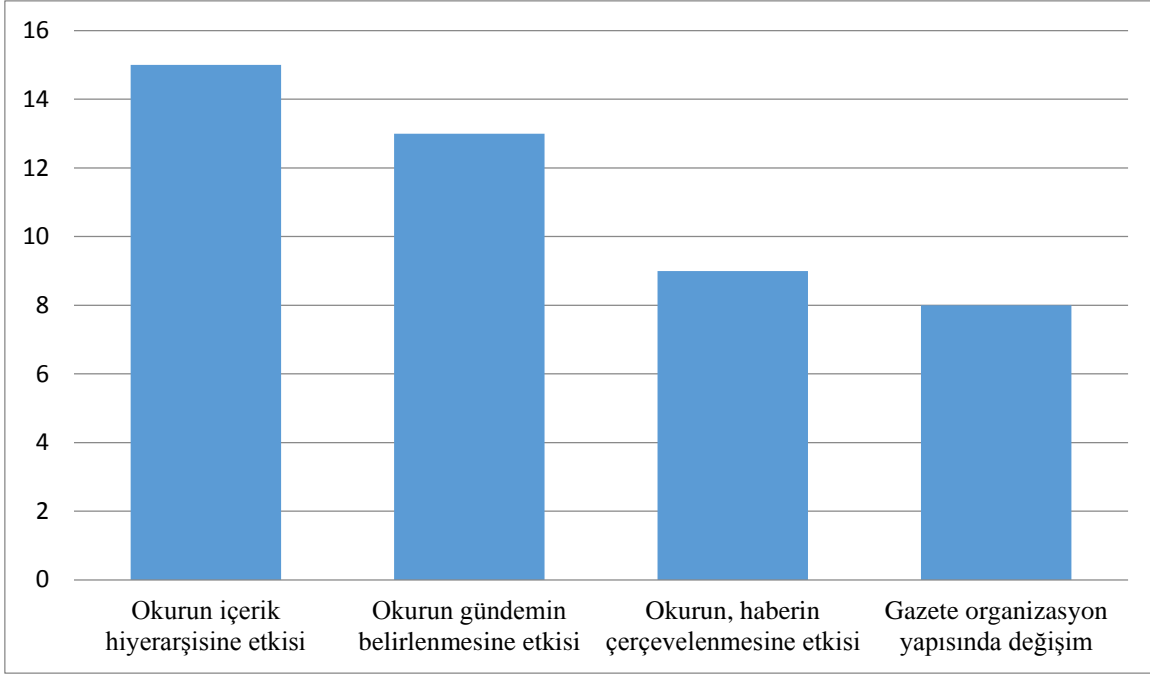
Örneğin bizim magazin departmanı olarak haftalık 100 milyon PV hedefimiz var. Bu hafta 80 milyonda kaldıysan, haftaya 120 milyon yapmaya çalışırsın. Bir şekilde onlar birbirini dengeliyor.

Dijital haberlerde her bir kategorinin ayrı ayrı ölçümlerinin yapılması ve bunun herkes tarafından görülmesi, gazetecilerin hem muadili gazetelerle rekabet etmesine hem kurumunun kendisine koyduğu hedefleri tutturmak gibi bir gayretin içine girmesine hem de kendi okunurluğunu diğer meslektaşlarıyla yakın sınırdaki tutmasına, dolayısıyla geleneksel gazeteciliğe oranla ek işyükü, çaba ve yıpranmaya neden olmaktadır. Tıklanmaya dair hedefleri olmasına rağmen gazeteciler, clickbait (tık tuzağı) gibi uygulamaları etik dışı bulmaktadır ve uygulamadıklarını söylemektedir.

Haber seçme/eleme sürecini ikinci derecede etkileyen unsur ise arama motorlarında en çok aranan konuların gazete tarafından izlenmesi ve haberleştirilmesidir. Görüşülen tüm gazetelerde sadece bu işi yapın SEO adı verilen bir birimin bulunduğu görülmüştür. Gazeteciler, arama motorlarında en çok aranan kelimeleri/konuları izleyip, gazetenin internet sitesinin Google'da en üstte çıkması için okurların aradığı sorulara cevap veren haberler yapıldığını söylemiştir. Üçüncü sırada yer alan en önemli parametre ise haberin okurlar tarafından sosyal medyada paylaşılmasıdır. Okurun haberde kalma ve sitede gezinme süresi okurların sosyal medyada paylaştığı ve trend olan konularla birlikte dördüncü sırada yer almıştır. Sosyal medya trendleri bir haber kaynağı olarak görülerek gazeteciler tarafından haberleştirilmektedir. Gazetecilere göre, diğerlerine nazaran haberle ilgili kararlarına daha az etki eden okur davranışı ise okur yorumlarıdır.

Okurun, Editörün Haber Seçme/Eleme Kararına Etkisinin Boyutları

Gazetecilerle yapılan derinlemesine görüşmeler ile yukarıda sıralanan okur davranışları ve okura ilişkin ölçümlerin haber üretim sürecinde ne gibi değişiklikler yarattığı belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre gazeteciler, okur ölçümlerinin haber üretim sürecinde dört temel etki yarattığını belirtmiştir. Bu dört başlık aşağıda yer alan Grafik 4'te önem sıralarına göre gösterilmiştir.

Grafik 4: Okurun etkisinin boyutları

Grafik 4’te de görüldüğü gibi araştırmaya katılan gazetecilerin tamamı okurun, hangi haberin manşette hangi haberin altlarda sunulacağına etki ettiğini vurgulamıştır. Gazetecilere göre, okurun tıklanma yoluyla en fazla etki ettiği alan içerik hiyerarşisidir. İçerik hiyerarşisi ile hangi haberin manşetten, hangilerinin daha aşağılarda verileceği, bunun sıralamasında hangi unsurların etkili olduğu özetle haberler arasındaki hiyerarşisinin nasıl kurulduğu meselesiyle ilgilidir. Gazetecilerin yanıtı, okurun hangi davranışlarının editör üzerinde daha etkili olduğunu gösteren Grafik 3’le de tutarlılık göstermektedir. Gazeteciler okurun, kararlarına en fazla tıklanma ile etki ettiğini söylemiştir. Tıklanmanın en güçlü etki faktörü olması da, beraberinde tıklanmanın bir sonucu olan içerik hiyerarşisinin okurlar tarafından belirlenmesini getirmiştir.

Okurun İçerik hiyerarşisinin belirlenmesine etkisi

Dijital gazetelerde manşetlerin, haberlerin hiyerarşik sırasının nasıl belirlendiği konusunda Ayşe Özdemir şunları söylemiştir:

Bazen haber okunmaz, onu manşetten almak zorunda kalırsınız. Bazen haber değeri bazen okur daha önemli olur. Habere göre değişir aslında. Yayın politikası da etkili olur. Bazen çok önemli bir haber olmaz ama gazete için önemlidir. Manşetten verirsiniz. Bazen haber gelir çok okunmaz ama akşama kadar kalır. Çünkü önemlidir. Ama genel olarak daha fazla tıklanan haberler öne çıkar. Bu nedenle çoğunlukla okurun tercihleri etkili. Habere başlık atarken ve görseli seçerken de okurun hangi başlığa hangi görsele ilgi göstereceğini tahmin ederek haberi o şekilde sunmaya çalışırız. Okurun neye ilgi göstereceğini önceki haberlere verdiği tepkiden anlarız. Editör deneyim kazanıyor. Hangi başlığı attığında ya da hangi haberi yayına koyduğunda okurun ilgi göstereceğini tahmin ediyor.

Fatih Gediman ise, konuyla ilgili şunları söylemektedir:

Okunmaları anlık olarak sürekli takip ediyoruz. Haberimiz örneğin 15. Manşete düşmüş ama çok okunuyor. Birkaç haber daha gelince belki aşağılara düşecek. Diyoruz ki bu haber çok tutuyor, biraz daha öne alalım. Okur bize yön vermeye bakın hala burada da devam ediyor.

Okurun manşeti biçimlendirmedeki etkisi konusunda Hüseyin Özdemir şöyle konuşmuştur:

Ben editör olarak bir haberi çok ilginç bulsam ve manşete koysam bile okur aynı fikirde değilse manşetten düşer. Tam tersi aşağıya koyduğumuz ve çok okunan bir haberi de yukarı çıkartırız. Okur burada

belirleyici olur. Tıklanma ciddi bir faktör ama ciddi haberleri bundan ayırmak gerek. Onlar tıklanmadan bağımsızdır. O alan gazetecilere ait bir alan. Onun dışında kalanlara önemli bir etkisi var okurun.

Ayşegül Dönmez de içerik hiyerarşisini, tıklanma rakamları yoluyla okurun belirlediğini söylemiştir:

Okur haberin yeri konusunda etkili olur. Ancak ortada önemli bir haber varsa, mutlaka okunması gerek diyorsak ama okunmuyorsa, bu kez de okurun verilmiş tarzını beğenmediğini düşünürüz. Ana sayfa kapağına müdahale edip, okura cazip gelecek bir şekilde haberi değiştirip bir tur daha deneriz. Okur bizim önemli gördüğümüz habere yine ilgi görmezse artık manşette kendisine ayrılan sürenin sonuna geliyoruz. Aşağıya düşüyor.

Okurun gündemin belirlenmesine etkisi

Gazetecilere göre okurun editöre yönelik etkisinin ikinci boyutu ise gündemin belirlenmesine yönelik katkısıdır. Gazeteciler özellikle okurların sosyal medyada yaptıkları paylaşımları sıklıkla haberleştirdiklerini, normal koşullarda haber yapmayacakları ve kendilerine göre haber değeri taşımayan konuları bile sosyal medyada çok konuşulduğu için haberleştirdiklerini, zaman zaman da yurttaş gazeteciliği yapan okurlar sayesinde gerçekten haber değeri taşıyan konu ya da verilere ulaşabildiklerini açıklamıştır. Gazetecilerin yüzde 87'si, okurların sosyal medya dolayısıyla gündemin belirlenmesine etki edebildiğini vurgulamıştır.

Emre Kızılkaya, “Yazı işlerinde sürekli olarak dev ekranlar açıktır. Bunlardan birinde twitter feed’i açıktır. Twitter trendlerini izliyoruz. Google trendlerini takip ediyoruz. Editörlerimiz buralarda öne çıkan, insanların konuştuğu konuları haberleştirirler” sözleriyle sosyal medyanın etkisine dikkat çekmektedir.

Yine Google arama sonuçları da okurların hangi konuya ilgi gösterdiğini ortaya koyduğundan SEO editörleri aracılığıyla bu konular gazetenin gündemine alınmakta ve arama motorları dolayısıyla okur, gazetenin neyi haber yapacağına, bir başka ifadeyle gazetenin gündeminin belirlenmesine etki edebilmektedir. Dolayısıyla aslında gazetecilerin haber yapmayacağı önemsiz bir konu, bir dizi ya da genç bir oyuncu sosyal medyada çok konuşulduğu ya da arandığı için, Twitter diliyle “trending topic” olduğu için haber olabilmektedir.

SEO departmanının okurların arama motorlarında aradıkları ve merak ettikleri konulara ilişkin haberleri gündeme aldığına işaret eden Fatih Gediman, şunları söylemiştir:

Birkaç gün sonra açıköğretim sınav sonuçları açıklanacaksa bununla ilgili ilgiyi öngörerek, bugünden itibaren onunla ilgili içerikleri girerek sitemizi, arama motorları için hazırlamaya başlıyoruz. Sınav sonuçları açıklandığında bununla ilgili haberi girerseniz, Google daha önce yaptığımız çalışmanın ödülü olarak sizi yukarı taşıyor. Dolayısıyla okur gazetecinin bazı konuları haberleştirmesine etki etmiş oluyor.

Bülent Ayanoğlu ise sosyal medyanın bir olayı haberleştirmedeki etkisi ile ilgili olarak yurttaş gazeteciliğine işaret etmektedir. Ayanoğlu şunları söylemiştir:

Okur bizim haber kaynağımız. Mesela patlama oluyor, sosyal medyada çıkıyor o zaman bizim başvuracağımız yer Twitter oluyor. Okur fotoğrafını çekip koyuyor. Bizim gazetede muhabir haberi alacak, arabaya binecek, mesela olay Kartal’daysa Kartal’a gidecek... Bunlar olana kadar olay yerine polis geliyor, kaldırıyor, temizliyor, her şey bitiyor. Ama oradaki biri hemen çekip sosyal medyaya yüklüyor, bu sefer ne yapıyorsunuz okurlardan gelen verileri haberleştiriyorsunuz. Okurdan bu açıdan faydalanıyoruz.

Ayşegül Dönmez de konuya ilişkin benzer görüşler ifade etmiştir:

Okur kesinlikle neyin haber olacağına da etki ediyor. Çünkü artık gündemi sosyal medya belirliyor. Sosyal medya artık ciddi bir haber kaynağı. Doğruluğu ve yanlışlığı tartışılır, kesin haber gözüyle bakmıyoruz, mutlaka teyit etmemiz gerekiyor ama çok ciddi bir haber kaynağı artık. O taraftan gelen şey, bizim için çok kıymetli. Bunun için her gazetenin, TV’nin WhatsApp ihbar hattı var. Yurttaşlar da muhabirlik, gazetecilik yapıyor, Video çekip atıyor, haber görüp atıyor. Dolayısıyla okur çok çok etkili

artık. Son 5 yılda ise okurun etkisi ciddi oranda arttı. Türkiye’de gündemi kim belirliyor? Tabii ki siyasilere, gazeteciler, ama üç numara da kesinlikle okur. Özellikle sosyal medya aracılığıyla. Bu kesin böyle. Hatta zaman zaman gündeme bağlı olarak okuru ikinci sırada bile sayabiliriz.

Haberin çerçevesine etkisi

Araştırmaya katılan gazetecilerin yüzde 60’ı ise okurun haberin çerçevesine etki edebildiğini söylemiştir. Bu gazeteciler haberin çerçevesine, yani başlığının, içeriğinin, görselinin okurun istekleri doğrultusunda yeniden biçimlendirildiği görüşüne katıldıklarını söylemektedir. Gazeteciler özellikle okur yorumlarının ve okurların sosyal medyada haberlerle ilgili yaptıkları yorumların haberdeki bir hatayı görmelerine ya da haberin daha önce fark etmedikleri bir yönünü ortaya çıkarmalarına yardımcı olduğunu söylemiştir. Gazetecilere göre tıklanma rakamları da haberin yeniden çerçevesinde etkili olabilmektedir. Editörler, okur habere ilgi göstermezse haberi okutabilmek için görseli, başlığı değiştirdiklerini ve haberi bu kez başka bir açıdan, başka bir yönünü öne çıkararak ele aldıklarını anlatmıştır.

Okurun tıklanma hedefi dolaylı olarak haberin çerçevesine, özellikle de haber başlığının sunumuna büyük oranda etki ettiğini vurgulayan Sevin Turan, haberlere nasıl başlık attıklarını örnekleyerek durumu açıklamıştır:

Ben açık konuşacağım. Editörün başlık atarken amacı haberin okunurluğunu artırmaktır. Hepimize koyulan bazı sayısal hedefler var. Bu sayısal hedefleri tutturabilmek için başlığı çok açık ve net bir biçimde vermemek gerekiyor. Çünkü verdiğiniz dünyanın en önemli haberi de olsa insanlar başlıkta her şey açıksa haberi tıklayıp okumuyor. Haberi okuturabilmek için yabancıların intriguing (ilgi çekici) dedikleri merak uyandırıcı, heyecan yaratıcı, hafiften kaşıyıcı, tırmalayıcı bir başlığa ihtiyaç var. Bu, ölçülü yaparsan çok güzel bir şey. İpin ucu kaçtığı zaman ise clickbait (tık tuzağı) oluyor. Gazetede sonucu başlıkta verirsin, internette ise tam tersi. Merak uyandıran başlık atarsın ve tıklanmasını istersin. Ben eskiden dış haberciydim. Arap baharını gün be gün takip ediyordum. Her gün şöyle bir başlık atıyordum: ‘Bir ülke daha ayaklandı.’ Çünkü ben bunu çok denedim. Başlıkta Bahreyn diye yazdığımında, Türkiye’de Bahreyn’in haritadaki yerini bile bulamayacak insanlar ‘bana ne’ der. Ama bir ülke daha ayaklandı dediğinizde girip hangi ülke diye bakıyorlar. Okur haber diline etki ediyor. Ama okurun şöyle bir etkisi daha var: Habere attığın başlık okunmazsa, bu sefer de haberin içindeki başka bir detayı ön plana alıp, yeni bir başlıkla, haberi yeni bir perspektiften yeni bir çerçeveye sunuyorsun. Haberi okutmaya çalışıyorsun.

“Koyduğunuz haberin içeriğini, başlığını, görselini okura göre yeniden değiştirdiğiniz oluyor mu?” sorusuna Şevket Karayaka ise şöyle cevap vermiştir:

Evet. Zaten haber tıklansın diye sen ona göre başlığını, kapağını yaparsın, galeri içine atarsın. Başlıklar da okurun ilgisini çekecek ve haberin tıklanmasını sağlayacak şekilde yazılır.

Ayşegül Dönmez ise konuya ilişkin deneyimlerini şöyle paylaşmıştır:

Okurlar en fazla bizim 3. sayfa haberleri dediğimiz cinayet, tecavüz, kaza gibi haberleri okuyorlar. Çok acı olacak ama vahşet kesin tık alır. O nedenle de editörler bu tür konuları haberleştirme eğilimi gösteriyor. Sosyal sorumluluk işleri de hiç tıklanmaz, okunmaz. Okutabilmek için haber dilini değiştirmeniz gerekiyor. Habere gizem katarsanız ya da konuyu vahşetle ilişkilendirirseniz haber okunuyor. O yüzden gazeteciler de haberleri, okurun istediği gibi yazıyor.

Gazeteciler zaman zaman okur yorumlarının da haberin perspektifine etki edebildiğini söylemiştir. Fatih Gediman, konuya ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır:

Okur yorumlarının haberlerimize etkisi şöyle oluyor. Bazen haberlerimizdeki hatalarımızı söylüyorlar. Bazen de verdiğimiz bir haberin başka bir penceresini bize sunmuş oluyor okur. Bizim göremediğimiz bir perspektiften bakıyor habere, yorum yapıyor ya da sosyal medyada paylaşıyor. O zaman biz de haberin bu yönünü öne çıkaralım diyebiliyoruz.

Taner Şahin ise farklı olarak okurun çerçevesinde çok etkisi olmadığını düşünmektedir:

Okurun haber çerçevesine etki etmesi bence çok nadir olan bir şey. Bana göre okur buna pek etki edemiyor. Bizim gözümüzdeki çerçeveden ne çıkıyorsa o oluyor. Gazetecinin bakışı ve haber faktörleri

haberlin nasıl çerçevesleneceğinde etkili. Okur daha çok haberlin hangi sırada yer alacağını belirliyor bana göre.

Okurun gazete organizasyon yapısındaki değişimdeki etkisi

Görüşülen gazetecilerin yüzde 53'ü ise tıklanma rakamlarının önem kazanması, okur yorumlarının hayata geçmesi, Google arama sonuçlarının gittikçe daha önemli hale gelmesi, haberlerin sosyal medyada paylaşılması için gösterilen çabaların organizasyon yapısında, iş akışında ve hedeflerde değişiklikler yarattığına dikkat çekmektedir. Gazeteciler internet gazeteciliğiyle ortaya çıkan dönüşümün gazetecilikte yeni medya bazlı SEO editörlüğü, sosyal medya sorumluluğu, video uzmanlığı gibi yeni alanlarının ortaya çıkmasına yol açtığını; bununla birlikte editörlerin tık hedefi diye bir gerçekle karşı karşıya kalması, iş yükünün çok artması, 7/24 mesai gerektirmesi, haberlin çok hızlı tüketilen bir materyal haline gelmesi, internet editörünün haberliyle ilgili tüm süreçlerden sorumlu olması gibi sonuçlar yarattığını söylemiştir. Bu görüşlerden bazıları aşağıda verilmiştir:

İnternet, gazetecilikte organizasyonel yapıya etki ediyor. İş akışını etkiliyor, hedefleri etkiliyor. Kurumsal yapıyı değiştiriyor. Geleneksel yapıda bir gazetede yayın departmanı, yayından sorumlu, muhabirler, editörler, sayfa operatörleri, yazışları müdürleri, vb, reklam, pazarlama gibi birimlerden oluşurken, internette bunların hem iş yapma alışkanlıkları değişiyor hem de yeni birimler ortaya çıkıyor. Daha önce olmayan SEO diye bir birim var örneğin. Aplikasyonun geliştirilmesi, yazılımın güncellenmesi, sitemizin kişiselleştirilmesiyle ilgilenen iş zekası diye bir bölüm var bizde. 60 kişilik video ekibimiz var. Bunlar daha önce, geleneksel basında olmayan yeni bir yapılanmayı gerektiriyor (Emre Kızılkaya).

İnternet gazetecilikte organizasyonel yapıyı farklılaştırdı. Artık SEO editörlüğü, sosyal medya editörlüğü gibi geleneksel basında olmayan bir gazetecilik yapılanması ortaya çıktı. İş yapma pratikleri de dönüştü. Örneğin editörler belirli tıklanma rakamlarına ulaşmak zorunda (Fatih Gediman).

İnternette editörün işlevi değişti. Yazılı basından farklı olarak editör haberlin fikrinden son yorumuna kadar her şeyini tek başına yapar. Videosunu da yapar, kapağını da yapar, fotoğraflarını da arar, bulur, keser, hepimiz photoshop biliyoruz, hepimiz az çok video editlemeyi biliyoruz. O habere düzgün başlık atmayı da bilir, o haberli okumasını da bilir, dış haberciyse onun çevirisini de yapar, tweetini de atar, Facebook'tan paylaşımını da yapar. 360 derece çalışır... (Sevin Turan).

Şimdi en iyi baskı makinesine sahip ama muhabiri olmayan gazeteler var. Bu ciddi bir dönüşüm. Editörlere çok iş düşüyor. Haberlin çabuk tüketilmesi basılı gazetede de vardı, her sabah yeni bir maraton, bir önceki gün girdiğiniz haber ertesi gün bitmiş oluyor. Burada ise her saat, her an yeni bir gazete çıkartıyorsunuz, duramazsınız (Bülent Ayanoğlu).

Gazetecilerin ifadelerinde de görüldüğü gibi dijitalleşen gazetecilik, gazetelerdeki organizasyon yapısı ve iş yapma pratikleri üzerinde de dönüşümlerin yaşanmasına yol açmıştır.

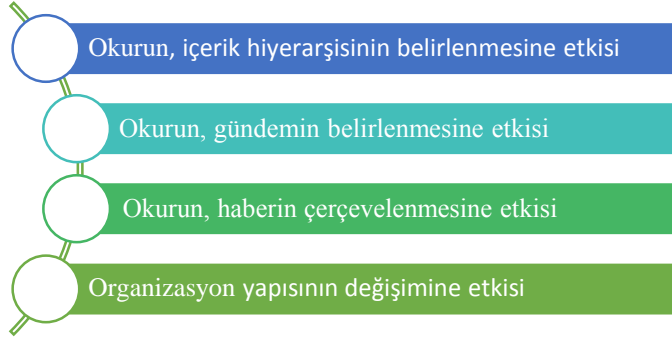
Sonuç

Bu çalışma dijitalleşen gazetecilikte okurun, editörün (eşik bekçisinin) rolüne ve haberli ilgili kararlara nasıl etki ettiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmaya katılan gazetecilerin tamamı, dijital gazetecilikte okurun haber üretim sürecine ve haberli ilgili aldıkları kararlara kesin bir etkisi bulunduğunu belirtmiştir. Gazeteciler, neyin haber yapılacağı, hangi büyüklükte ve hangi sırada sunulacağı, hangi perspektiften ne tür bir başlıkla aktarılacağı gibi haberli ilgili kararlarda okurun güçlü bir etkisi olduğunu söylemektedir. Geleneksel basından farklı olarak okurun davranışlarının gözlenebilir ve ölçülebilir olması, gazetecilerin haberli ilgili kararlara almalarında yönlendirici olmaktadır.

Gazetecilere göre editörün kararlarına en fazla etki eden okur davranışı/okura ilişkin veri, açık ara tıklanma rakamlarıdır. Gazetecilerin tamamı tıklanmanın etkisi üzerinde fikir birliği içindedir. Araştırmanın bu sonucu uluslararası çalışmalarda elde edilen, tıklanma rakamlarının editörler tarafından takip edildiği ve okurun editör kararlarına etkisi olduğu sonuçları ile örtüşmektedir. (Vu, 2014, Edson, 2014, Edson 2015). İnternet editörlerinin haberli

ilgili kararlarına tıklanmadan sonra en fazla etki eden diğer okur davranışları ise sırasıyla; okurun Google’da aradığı konu ve kelimeler, okurun haberi sosyal medya hesaplarında paylaşması, okurun haberde kalma süresi (haberi okumaya ayırdığı vakit), okurların sosyal medyada paylaştıkları konular ve okur yorumlarıdır.

Araştırma kapsamında, okurun eşik bekçisinin rolüne yönelik etkisinin boyutları da saptanmaya çalışılmıştır. Gazetecilerle yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda, okur davranışlarının haber üretim sürecinde dört temel etkiye sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gazetecilere göre, okurla ilgili ölçümler içerik hiyerarşisinin belirlenmesinde, gündemin belirlenmesinde, haberin çerçevelenmesinde eşik bekçisinin kararlarına etki etmekte ve gazetede organizasyon yapısını değiştirmektedir.

Şekil 2: Okurun, haber üretim sürecine etkisinin boyutları

Okurun dijital ortamda gözlenebilir ve ölçülebilir davranışlarının yarattığı en önemli sonuç, okurun içerik hiyerarşisini belirleyebilme gücüne kavuşmuş olmasıdır. Gazetecilere göre bunu gündemin belirlenmesi takip etmektedir. Okurun haberin çerçevesini belirleme gücü de internet gazeteciliğiyle birlikte artmıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte, dijitalleşen gazetecilikte organizasyon yapısı da okur odaklı yeni hedefler doğrultusunda dönüşüm geçirmiştir.

Tıklanmanın gazeteciler tarafından en fazla dikkate alınan okur davranışı olması beraberinde haberlerin hangi sırada (manşette, sürmanşette, altlarda) yayımlanacağını okurun yönlendirmesine yol açmaktadır. Gazetelerin web sitelerinde 15-20 arasında değişen manşet alanları çok büyük oranda okur tarafından, okur tepkileri ile şekillenmektedir. Gazeteciler özellikle ilk manşet alanlarını gündemle ilgili en önemli konulara ayırdıklarını, bunların belirlenmesinde yayın politikası ve haber değeri faktörlerinin yönlendirici olduğunu, ancak bunun dışındaki manşet alanlarının ise okurların tıklama davranışı doğrultusunda şekillendiğini ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan gazetecilere göre okurun gündemin belirlenmesi ve haberin çerçevelenmesi konusunda da editör üzerinde etkisi bulunmaktadır. Özellikle Google arama motorunda aranan konular “SEO editörü” olarak tanımlanan gazeteciler tarafından sürekli olarak haberleştirilmektedir. Arama motorlarında aranan konularla birlikte okurların sosyal medyada konuştukları konular ve okurların haberlerin altına yazdığı yorumlar da yine gazete gündeminin ne olacağına, yani editörlerin hangi konuları haberleştireceklerine etki etmektedir.

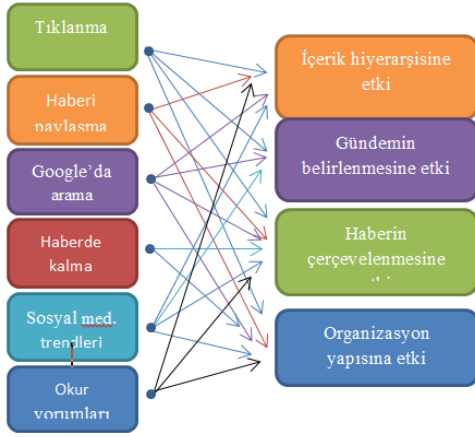
Özellikle okur yorumları, haberin tıklanıp tıklanmaması, okurun haberin içinde ne kadar süre kaldığı, okurun habere konu kişi ya da olayla ilgili sosyal medyada yaptığı yorumlar, gazetecilerin bir haberi hangi perspektiften ele alacağına da etki etmektedir. Gazeteciler, haberi okutabilmek için gerektiğinde görseli, başlığı değiştirerek haberi okurun beklentileri yönünde yeniden çerçevelemektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bir başka sonuç ise okur davranışlarının ölçülebilir olmasıyla birlikte gazetelerin daha çok tıklanma hedefine yönelik olarak organizasyon

yapısında değişikliğe gitmeleridir. Geleneksel basında olmayan SEO departmanı, haberlerin sadece sosyal medyada paylaşılmasından sorumlu editöryal birimlerin oluşturulması, okur yorumları editörlerinin istihdam edilmesi, video editörlerinin sayısının her geçen gün artması, ekonomi, dış haberler politika, magazin gibi geleneksel basında da var olan birimlerin editörlerine tık hedefleri konması organizasyon yapısında ve iş akışında görülen değişiklikler olmuştur.

Ölçülebilen okur davranışları ile habere ilişkin karar süreçlerine yönelik etkiler arasındaki ilişki ise aşağıda Şekil 3 ile gösterilmiştir.

Şekil 3: Okurun ölçülebilir davranışları ile haber üretim sürecine etkisi arasındaki ilişki

Özetlersek, dijital gazetecilikte okurun haber üretim sürecine ve eşik bekçisinin haberle ilgili aldığı kararlara büyük etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elbette okuru bu denli önemli kılan nedenler de ticari kaygılardan bağımsız değildir. Okuru önemli hale getiren, gazetecinin haberini okutma arzusundan daha fazla reklamveren “tık baskısı”, yani ticari kaygılardır. Diğer taraftan geleneksel eşik bekçisi araştırmalarında vurgulanan haber faktörleri yöneliminin de hala gazeteciler açısından önemli görüldüğünü söylemek gerekmektedir. Belirtilen sınırlar içinde haberlerle ilgili kararlarda tıklanma değerlerini referans alan gazeteciler, “önemli” gördükleri ve meslek onuruyla ilişkilendirdikleri konular söz konusu olduğunda ise öncelikle bu haberleri tıklatabilmenin yollarını aramakta ya da tıklanma rakamlarına bakmaksızın bu haberlere sayfada yer vererek “okur talepleri” ile “gazetecilik ilkeleri” arasında bir denge tutturmaya çaba harcamaktadır. Nitekim gazeteciler, reklamcılar tarafından konan tıklanma hedefi nedeniyle içerik kalitesinin düşmesinden de rahatsızlık duymakta, bir yandan haberi okutmaya çaba harcarken, diğer yandan “haberinde kalma” süresi gibi kriterlerle haber kalitesini yükseltmeye de çaba harcamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma dijital gazetecilikte, internet editörünün haber seçme/eleme kararında okurun geleneksel gazetecilikten daha etkili olduğu hipotezini sınamayı amaçlamıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular bu hipotezi destekler niteliktedir. Geleneksel gazetecilikten farklı olarak ortaya çıkan bu etkinin kaynağı ise dijitalleşmenin okurun davranışlarını ölçmeye olanak tanıyan yapısıdır. Gazetecinin, okurun habere verdiği tepkileri ölçebilmesi, sonraki haberlere ilişkin seçimlerini etkilemektedir.

Çalışma kapsamında görüşülen gazetecilerin Türkiye’nin en büyük üç medya kurumundaki haberlere yön veren dijital içerik yöneticileri ve internet editörleri olduğu dikkate alındığında, konuya ilişkin görüşlerinin internet gazeteciliğine ilişkin genel çerçeveyi anlamaya yönelik dikkate değer bir perspektif sunabilme potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alver, F. (2009). Kültürel çalışmalarda medya metinlerinin okunması sürecinde izleyicinin konumlandırılması. *Terör ve haber söylemi* (Ed. Mustafa Şeker, Tülay Şeker), 27-60: İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Alver, F. (2011). *Gazetecilik bilimi ve kuramları: Gazetecilik kuram tasarımlarını Türkiye'deki gazetecilik sistemi ve uygulamalarıyla sınama denemesi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Anderson, CW. (2011). Between creative and quantified audiences: Web metrics and changing patterns of newswork in local US newsrooms. *Journalism* 12(5) 550-566.
- Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine*, Turhan Ilgaz (çev), İstanbul: YKY.
- Dick, M. (2011). Search Engine Optimisation in UK News Production, *Journalism Practice*, 5, (4), 462-477.
- Dönmez, İ. H. (2010). İnternet haberciliğinde tıklanma kaygısı ve kapan manşetler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 14, 105-128.
- Edson C. Tandoc Jr. (2015). Why web analytics click, *Journalism Studies*, 16(6) 782-799.
- Edson C. Tandoc. Jr. (2014). Journalism is twerking? How web analytics is changing the process of gatekeeping, *New Media and Society*, 16 (4), 559-575.
- Edson C. Tandoc Jr. ve Ryan J. T. (2015). The Ethics of Web Analytics: Implications of using audience metrics in news construction. *Journal of Digital Journalism*, 3, (2), 243-258.
- Herman E. S. & Chomsky N. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiği* (Çev: Ender Abadoğlu), İstanbul: Bgst Yayınları.
- Işık, U. & Koz K. (2014). Çöp yığınlarında haber aramak: İnternet gazeteciliği üzerine bir çalışma. *Humanities Sciences*, 9 (2), 27-43.
- İrvan, S. (2014). *Medya, kültür, siyaset*, Ankara: Pharmakon Yayınları.
- Kormelink, T. G. & Meijer, I. C. (2017). What clicks actually mean: Exploring digital news user practices, *Journalism*, 1-16.
- Küçüközyiğit, U. (2014). *Haber üretim sürecinde "haber kararı" ve karar aşamasında öne çıkan faktörler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Lee, A. M., Lewis, S. C. ve Powers, M. (2014). Audience clicks and news placement: A study of time-lagged influence in online journalism. *Communication Research* 41(4), 505-530.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için rehber* (Çev. Selahattin Turan). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Özyal, B. (2016). Tık Odaklı Habercilik: Tık Odaklı Haberciliğin Türk Dijital Gazetelerindeki Kullanım Biçimleri. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 273-301.
- Reese S. D. (2017). Journalism Research And The Hierarchy of Influences Model: A Global Perspective, *Brazilian Journalism Research*, 3, (2).
- Shoemaker, P. J. & Reese S. D. (1991). Ideology. *Mediating the Message: Theories of Influences on Mass Media Content. 183-2017*. New York: Longman.
- Shoemaker, P. J. (1991). Gatekeeping, *Communication concepts* 3. Newbury Park, CA: Sage.
- Vu, H. T. (2014). The online audience as gatekeeper: The influence of reader metrics on news editorial selection, *Journalism*, 15, (8), 1094-1110.
- Welbers, K. & Atteveldt, W. V. & Kleinnijenhuis, J. & Ruigrok, N. & Schaper, J. (2016). News selection criteria in the digital age: Professional norms versus online audience metrics, *Journalism*, 17,(8), 1037-1053.
- White, D. M. (1950) The 'gate keeper': A case study in the selection of news, *Journalism Quarterly*, 27, 383-390.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- www.alexa.com, (Erişim: 07.02.2018).

Politikann Üretiminde ve Sunumunda Uzmanlar: Yeni Politik Seçkinler Üzerine Teorik Bir İnceleme

Experts in the Production and Presentation of The Politics: A Theoretical Review on the Political Elites

Süleyman ŞAHAN*

Öz

Bu makale bilgi ve deneyim sahibi uzmanların “politikann üretimi ve sunumundaki” artan etkilerini “profesyonelleşme” ve “rasyonelleşme” temelinde tarihsel süreç içerisinde teorik bir çerçevede ele almaktadır. Temel kabul; kararları ve uygulamaları rasyonelleştirme, kamuoyunun denetimi ve eleştirisinden uzak tutma, kitleleri ikna etme ve yönlendirme, varoluşsal sorunları teknik meselelere indirgeme görevleriyle donatılmış uzmanların, günümüzde politikann” yeni seçkinlerini” oluşturduğudur. Makalede politik kadrolarla yakın ilişki içerisinde bulunan uzmanların Sofistlerden günümüze kadar olan gelişimleri, rolleri ve etkileri incelenmektedir. Sıradan insanların sahip olamadıkları bilgilerle ve mesleki deneyimleriyle toplumu yönlendiren, politik alanı özellikle seçim kampanyaları sürecinde dizayn eden uzmanlar, politik alandaki faaliyetleri ve kendilerine yönelik eleştiriler bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uzmanlık, profesyonelleşme, politik profesyoneller, yeni politika, yeni seçkinler

Abstract

This article deals with the growing effects of the knowledgeable and experienced experts on the "production" and the "presentation of the politics" that are based on "professionalization" and "rationalization", in a theoretical framework using historical processes. The fundamental acceptance is experts who are assigned to the tasks that are the rationalization of the decisions and the practices public inspection and avoiding criticism, convincing and directing the masses, downgrading the existential problems to the technical issues, are the "new elites" of the contemporary politics. In this article, It is examined that the evolution of the professionals, who have close relationship with political stakeholders from Sophists to the present, their roles and influences. Experts, who direct the society using their knowledge, which is unknown to the public, and their professional experience, design the political environment, especially the campaigns, these experts' activities in politics and the criticism towards them will be approached within the context.

Key Words: Expertise, professionalization, political professionals, new politics, new elit

Giriş

Bilgiyi üreten ve sunan uzmanların politikadaki faaliyetleri ve bu alandaki etkileri akademik dünyada uzun süredir incelenen konuların başında gelmektedir. Platon'un filozof kralından bu yana, farklı disiplinlerde uzmanların konumu, bilginin toplumsal ve siyasal örgütlenmenin işlevini sağlamadaki işlevi, bilgi sahibi olmanın siyasal sistem içinde sağlayacağı ayrıcalıklı durumun güç ve iktidar ilişkilerindeki yeriyle ilgili yapılan çalışmalar, uzmanlığın politik alanda artan etkisine işaret etmektedir. Sıradan insanların sahip olamadıkları bilgileri ve mesleki pratikleriyle kazandıkları deneyim sayesinde toplumu yönlendirebilen ve politik kadrolarla yakın ilişkiler kurabilen uzmanların özellikle iktidarı meşrulaştırmadaki rolleri onlar üzerine yapılan incelemelerin merkezinde yer almıştır.

Tarihsel süreç içerisinde belirsizlik ve karmaşa ortamlarıyla daha etkili mücadele edebilmek, iktidarın keyfi tutumunu engelleyerek alınan kararlarda yönetilenlerin rızasını alarak meşruiyet sağlamak amacıyla politikacılar, uzmanlık bilgisinin otoritesine sık sık başvurmuşlardır. Politikacıların, uzmanlardan bu beklentilerine karşılık, uzmanlar da politikacılar üzerinde bir baskı unsuru oluşturarak, yönlendirme ve tavsiyeleriyle şekillenmiş bir demokrasi anlayışını yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu demokrasi anlayışı aynı zamanda uzmanların toplumsal olarak ayrıcalıklı bir grubun üyesi olduğu söyleminin de yaygınlaşmasına neden olmuştur.

* Öğretim Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Büro Yönetimi ve Sekreterlik Bölümü, suleymansahan28@gmail.com

Uzmanlık bilgisinden yararlanmanın tarihi çok eskilere dayanıyor olsa da uzmanların etkinlerini, konularını belirleyen dönüşümler “rasyonelleşme” dönemiyle başlamıştır. Aklın belirlediği amaçlar doğrultusunda düşünme ve yaşam biçiminin bir yansıması olan rasyonelleşmeyle beraber öngörülebilir ve yönetilebilir hale gelen “gerçeklik”, düzenlenerek sistematize edilen bir yapıya kavuşmuştur. Düşünce ve eylemlerin temeline hesaplamaları, nedenselliği ve denetlenebilirliği koyan (Keskin, 2014, s. 259) rasyonelleşme, bireysel ve kollektif eylemler düzeyinde insan yaşamını mistik unsurlardan arındırarak, aklın önceliğinde deney ve bilginin matematize edildiği teknik olarak düzenlenmiş bir yaşam alanı öngörür. Öngörülebilir, yönetilebilir bir gerçekliğin sistematize edilme çabası uzmanların profesyoneller olarak amaçsal değil araçsal rollerinin belirginleşmesini sağlamıştır.

Max Weber’in rasyonalite bağlamında ele aldığı “amaçları saptayan politikacı ile durumu, araçları ve etki analizinin gerçekleştiren bilim insanı arasındaki ayrımı” (Aktaran Keskin, 2011, s. 9) uzmanların politik profesyonel tanımlaması içerisinde araçsal rolleri üzerinde bir literatürün kurgulanmasını sağlamıştır.

“Bilim ve bilime yönelik teknolojinin yarattığı entelektüel rasyonalizasyon” (Weber, 1986, s. 135) bilimin yardımıyla uzmanlığın biçim ve içeriğinin gelişimine katkı sağlayarak uzmanların politikacılara yardımcı bir güç olacağını öngörmektedir. Yönetimsel ve toplumsal sorunların uzmanların vereceği enformasyon ile çözülmeye başlanması politikanın da bilimselleşmesinin önünü açmıştır.

Rasyonelleşme ve profesyonelleşme temelinde politikanın yeniden biçimlendirilmesi sürecinde bilgiyi üreterek bunu sunabilen uzmanlar politik yaşamda ön plana çıkmıştır. Politikanın bu yeni ve ayrıcalıklı aktörleri; kontrolsüz biçimde nüfusun genişlemesinin önlenmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası güvenilemeyen kitleye dönüşen kamuoyunun yönlendirilmesi, iki yeni jeopolitik gerçeklikle tanımlanan dünyada kendi konumun haklılaştırılması, seçimler aracılığıyla iktidarın ele geçirilmesi ve yönetimin kararlarının meşrulaştırılması için yararlanılan uzmanlardır. Söz konusu bu uzmanlar üniversite sisteminin içinde geldiği gibi, olağanüstü bir gelişme göstermeye başlayan ekonomik alanda edindiği deneyimleri politik alana aktaran kişilerden de oluşmaktaydı. Ancak ağırlık, modernleşme/kalkınma teorisini devlete ve kamu politikalarına uyarlayabilecek, planlama ve gelişmeyi birbiriyle örtüştürebilecek, kamuoyu nezdinde hassas ölçümlerde bulunabilecek analitikçilerdeydi.

Planlama, yönetme, teknoloji, ilerleme gibi egemen söylemlerin kullanılarak farklı sınıfsal çıkarlar arasında denge sağlamak amacı aynı zamanda toplumsal sorunların da 1950 sonrası teknik bir meseleye indirgenmesine yol açmıştır. Rasyonel ve teknik politikanın uygulanabileceğine olan inanç, kapitalist gelişme sürecinin üç önemli aktörü olan devlet, büyük sermaye ve örgütlü işçi hareketlerini toplumsal sözleşmeye dayalı olarak kurulan Keynesyen Sosyal Refah Devleti çatısı altında bir araya getirmiştir. Bürokratik teknik rasyonalite ilkelerine göre idare edilen devlet müdahaleciliği ve farklı özel çıkar grupları arasındaki kurulacak olan denge fikrine yaslanan refah devleti (Harvey, 1997, s. 159), sosyal demokrat iktidarların “altın çağını” oluştururken uzmanlara dayalı planlama ve yönetme anlayışının da kurumsallaşmasına yol açmıştır. Avrupa ülkelerinde 1970’lerde başlayan durgunluk sosyal refah devletini derin bir krizin içerisine sürüklerken, toplumsal hareketlerin etkisiyle solun meşruiyet sağın ise yönetememe krizi olarak adlandırdığı aynı dönemde “yeni politik profesyoneller” olarak uzmanlar ortaya çıkmıştır. Bu uzmanlar politik kültürün değişimi dışında yaygınlaşan medya ve teknolojilerin bir sonucu olarak gelişmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan toplumsal, ekonomik ve sosyal dönüşümler “hakikatin politik iktidar için konuşmaya” (Walzer, 1983) başlamasına neden olurken,

“rasyonelleşme” ve “profesyonelleşme” temelinde politikanın yeniden dizayn edilmesinde uzmanların varlığını öne çıkarmıştır.

Sofistlerden Günümüze Politika ve Uzmanlık Bilgisi Arasındaki İlişkinin Tarihsel Kökeni

Politikacıların aldıkları kararları ve ortaya koydukları eylemleri rasyonelleştirmek amacıyla uzmanlardan yararlanmasının tarihi oldukça eskidir. Ekonomiyi, politikayı, ahlakı inceleyerek pratik yaşam sorunlarıyla ilgilenen, kendilerini “bilgili, bilen kişiler” olarak tanımlayan Sofistler, toplumsal ve politik yaşamda başarılı olmak için günlük hayata uygulanabilecek bilim üzerinde durmuşlardır. Bilgiye sahip olan kişi sadece yaşamın gündelik sorunlarını çözmekle kalmayacak, sahip olduğu “retorik” bilgisi ile politik alandaki rakiplerine üstünlük sağlayabilecektir.

Polis yönetiminin varlığını kutsayan ve onu tek politik değer olarak gören Yunan düşünür Sokrates, her alanda olduğu gibi politikada da uzmanlığın gerektiğini belirtmiştir. Bilgiye sahip, erdeme ulaşmış entelektüel azınlığın yönetimini düzeni sağlayacak yegane güç olarak gören Sokrates, “seçkin teorisinin” temellerini attığı gibi “profesyonel politikacının” da oligarşik bir güç olarak gündeme gelmesini sağlamıştır (Ağaoğulları, 2013, s. 150-153).

Eski Yunan Demokrasi’sinde Platon, hocası Sokrates’in uğradığı haksızlıktan dolayı aklın ilkeleri ile düzenlenmiş, bilge, filozof kralın yönetimi altındaki polis devletini idealleştirerek politik seçkinliğin temellerinin güçlenmesini sağlamıştır. Platon’un mesleki iş bölümüne dayalı ideal devletinde en üstün güce sahip olan kişiler devlet yöneticileridir. Azınlığı oluşturan bu bilge kişiler, yönetimin “profesyonel politikacıların” elinde bireylerden bağımsız yaşayan bir bütün hale gelmesini sağlarlar. Roma’da özellikle Cicero’nun fikirleri etrafında bilge kişilerin devlet yönetiminde görevlendirilmesi, Antik Yunan’dan beri devam etmekte olan düşünceyi biraz daha ön plana çıkartmıştır. Yunan düşünürleri gibi devleti idealleştiren ve devleti her şeyin üzerinde tutan Cicero, seçkin cumhuriyetin geleceğini iletişimle topluma yön veren bilgeliliğin, iyi düşüncenin ve ahlakın temsili olan *Orator*’da görmektedir.

Klasik dönemde bilge kralın-yöneticinin kişiliği ile birleşen bilginin kullanımı 17. yüzyılla beraber farklı meslek ve disiplinlerin katkısıyla kişisellikten arınarak modern anlamda belirginleşmeye başlamıştır.

Bilgi ve bilginin politik alandaki kullanımı farklı şekiller göstermiş olsa da 17. yüzyılda başlayan ve sonrasında artarak devam eden dönüşümler her alanda hissedilmeye başlanmıştır. İsaac Newton’un öncüsü olduğu bilimsel devrimle Tanrı’nın yarattığı bir doğa düzeninin teolojik açıklamaları yerini rasyonel ilkelere bırakmıştır. Emek sürecinin insandan alınarak makineye bağlanmasıyla Batı dünyasının çehresi tamamen değişikliğe uğramıştır. Fransis Bacon’ın “Yeni Atlantis” inde, Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” adlı eserlerinde bu yeni çehre, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ekonomik bir yaratım olarak zenginliğe ulaşmaya çalışan insanın nesnellik, verimlilik, ölçme, değerlendirme ve ilerlemeyi kendisine rehber edinmesi olarak tanımlanmıştır (Postman, 2006).

Endüstrileşmeyle beraber ekonomiden hukuka devletin müdahale gücünün artması uzmanlığı da yaygınlaştırmıştır. Çeşitlenen toplumsal yaşamın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için farklı uzmanlık dalları ortaya çıkarak bilimin mesleklere ayrılmasının önu açılmıştır. Bilimin disiplinlere ayrılması ve meslekleşmesi, bilgi üretiminin devamlılığını sağlamış, sistematik hale gelen araştırmanın gerçekliği, farkı uzmanlık dallarındaki bilgi kümelerini ayırtmıştır. Bilimsel bilgidен sosyal ve politik anlamda hızlı bir şekilde yararlanmaya yönelik beklenti, üniversitelerin gelişimini beklemeden başta doğa bilimleri olmak üzere bilgiyi kendi özerk alanında kurumsallaştırmıştır. 17. ve 18. yüzyılda kraliyet akademilerinin

artması ve Napoleon'un kurduğu okullar yöneticilerin bilimden beklentilerinin bir sonucudur. Bu beklenti, üniversitelerin bir sonraki yüzyılda gelişiminin sağlayıcısı olarak devlet desteği olan araştırmalar yapan edebiyat, dil uzmanlarının etkinliğinin alt yapısını oluşturmuştur (Gulbenkian, 1996, s. 117). Newton'un başlattığı dönüşüm, kapitalist ekonomik sistemin arzu ettiği düzenin ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla bilimlerin de pozitivist bir nitelik kazanarak kesin doğrular üzerinden inşa edilmesini yaygınlaştırmıştır. Yeni meslek dallarıyla beraber toplumsal ihtiyaçlara cevap vermede bilimin anahtar konumu, Platon'da olduğu gibi bilgi sahibi filozof kralın yerini bilgiye sahip olan uzmanlara ve onu kullanarak somutlaştıran iktidar arasındaki ayrıma bırakmasına neden olmuştur.

Sistemin istikrarlı yapısının devamına yönelik olarak devlet müdahalesinin giderek belirginleştiği 19. yüzyıl, araştırma ve teknolojinin birbirini tamamladığı iki büyük gelişim etrafında tanımlanmıştır (Habermas, 1992, s. 120). Bu yüzyılda bilim ve teknik o zamanki en büyük gelişimini yaşamıştır. Bilimin disiplinlere ayrılarak meslekleşmenin gerçekleştiği dönem içerisinde sistemli araştırmanın, uzmanlığı beraberinde getireceğine dair inanç da giderek kuvvetlenmiştir (Keskin, 2011, s. 29).

Devletin hukuk ve düzen adına artan müdahalesi 19. yüzyılda uzmanlığa olan gereksinimi artırmıştır. Endüstrileşmenin farklı alanlarındaki yansımalarının ortak paydası uzmanlığın çeşitliliği ve işlevselliğinde artış olmasıdır. Farklı, karmaşıklaşmış uzmanlık dallarına olan ihtiyacın artması mesleki anlamda kurumsallaşmanın oluşmasının zeminini hazırlamıştır.

Bilginin çeşitliliğinin ve kullanımının artışı bilimsel nitelikli uzmanların gerekliliğini göz önüne sermiştir. Endüstriyel ve politik gelişmeler sonucu ortaya çıkan toplumsal boşlukların ancak uzmanlık bilgisiyle doldurulacağı dair inanç, toplumu ileriye götürecek olan aydınlanmanın ancak teknik bilgi sayesinde gerçekleşebileceği öngörüsünün kuvvetlenmesine neden olmuştur. Pozitivist düşünce geleneğinde bilime dayalı yönetim anlayışı, uzmanlığı endüstriyel ve politik süreçler bağlamında ele alıp değerlendirmektedir. Uzmanlık, böyle bir anlayışın karşılığı olarak toplumun gereksinimlerini karşılayacak ve aydınlanmamış, rasyonel düşünemeyen kitleleri denetleyecek bir araç olarak görülmüştür.

Dini inançların toplumsal bütünlüğe büyük zararlar verdiğini dile getiren Saint Simon, dinsel inançların yarattığı tahribatın ancak bilimsel ve teknoloji temelli bir inanç sisteminin kurgulanmasıyla ortadan kalkabileceğini öngörmüştür. Düzeni sağlayabilecek olan uzmanların kurgulayacağı *yönetimsel sistem* farklı çıkarları da dengeleyebilecek geniş kapsamlı bir konsensüsü oluşturabilecektir. Saint Simon'a göre gerçek ilerleme sadece siyasi çıkar rekabetinin olmadığı özgür bir toplumda bulunabilir. Bu ilerleme ise ancak endüstri ve yönetim içinde bilim adamları ve teknisyenler tarafından oluşturulan yeni bir "uzman yönetimi" sisteminin getirilmesiyle gerçekleşir (Fischer, 1990, s. 69).

Saint-Simon gibi Auguste Comte da insanlığın ilerleyişinin formülü olarak pozitivist yöntemlerle elde edilen bilgiyi göstermiştir. Pozitivist epistemolojinin kullandığı yol ve yöntemlerin iktidarlara öngörü sağlayabileceği düşüncesini savunan Comte, bilim ve teknolojiyi birleştirmekle kalmamış teknolojinin toplumsal yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmesini de sağlamıştır (Bottomore, Nisbet, 1990, s. 259). İnsanoğlunun faaliyetlerindeki çok yönlülüğün artışı bilim ve teknolojik ilerlemenin toplumsal gelişmenin başat gücü haline gelmesiyle birleşince uzmanlıkla karakterize edilen toplum idealize edilmeye başlanmıştır.

Saint-Simon ve Comte çalışmalarında bilimsel/teknik seçkin olarak tanımladıkları uzmanları, pozitivist yöntemlerle ilişkilendirerek planlama aracılığıyla toplumsal mühendisliğin merkezi rolü üzerine vurgu yapmışlardır (Keskin, 2011, s. 32). Doğayı anlama ve toplumu yönlendirmede uzmanlığın stratejik konumuna dikkat çeken pozitivist düşünce, sorun çözmeye yönelik, araçsal rolü belirginleşmiş, farklı disiplinleri bir araya getirmiş bir

uzmanlığı tanımlamıştır. Bu düşünce yapısında toplumsal sorunlar, uzmanlığın sağlayacağı tarafsızlık ve nesnellik aracılığıyla teknik bir alana indirgenerek yaşamsal pratikleri içerisinden kopartılmıştır.

Uzmanlık, pozitivist bilim anlayışının bir yansıması olarak doğa bilimlerinden uygulanan yöntemlerin toplum bilimlerine uyarlanmasıyla aracılı hale gelmiştir. Uzmanların araçsallığı toplumsal öğeleri şeyleştirerek onlar arasındaki ilişkileri olgusallaştırmaktadır (Adorno, Horkheimer, 2016). Felsefeci teknokratların ağırlıkta olduğu toplum mühendisleri, pozitivist mutlak bilimciliği altında dini dogmatizmle mücadele ederken bilimin dogmatik hale gelerek sorunların tek çözüm kaynağı olarak görülmesine neden olmuştur.

Toplumsal ve ekonomik hayatın mekanizmalarının karmaşıklaşması, uzmanların tavsiyelerine dayanan bir demokrasi anlayışını yerleştirme düşüncesiyle birleşince bilgi sahibi uzmanların söylemini meşrulaştıran ortam yaratılmıştır. Uzman görüşünün sıradan insana göre daha fazla ağırlık kazanacağı vurgusu (Sartori, tarihsiz, s. 247) politika ve uzmanlık arasındaki görev, sınır ve örgütsel yapılanmalar üzerinde durulmasına yol açmıştır (Luhmann, 1983). Politika ve uzmanlık arasındaki ilişkinin detaylandırılmasında Max Weber'in önemli katkıları olmuştur. Rasyonelleşme ve demokrasinin gelişimi bağlamında politikayı meslek edinen profesyonel politikacılar üzerinde duran Weber, uzmanların politik alan içerisinde ilk defa bu kadar açık şekilde ifadesi edilmesini sağlamıştır.

Politikayı Meslek Edinen Uzmanlar ve Max Weber

Din felsefesi, sosyoloji, siyaset bilimi gibi farklı birçok alanda çalışma konusu olan ve sosyal bilimlerin felsefi bir nitelik kazanmasının yapı taşlarından Max Weber, uzmanlığı rasyonelleşme ve modern devletle ilişkilendirmiştir. Bilimsel ve teknik ilerlemenin kurumsallaşmasıyla toplumun artan rasyonelleşmesinin “dünyanın büyümesini bozduğunu” dile getiren Weber'e (1986) göre rasyonalite doğa ve toplumsal düzen üzerinde hakimiyet kurarak hesaplamalara, nedenselliğe, denetlenebilirliğe mahkum edilmiş bir dünya inşa etmiştir. Dini kutsallığın yerini aklın ve bilimin kutsallığına bıraktığı rasyonel dönemde yaşamın tüm unsurları mistik etkilerden arındırılmış, bireysel ve kolektif anlamda bilim, teknolojinin itici gücü ve ilerlemeyi sağlayacak tek araç olarak görülmüştür.

Weber'in bakış açısında bilimsel ve teknik akıl toplumun temel güçleri olarak kurumsallaştırılmıştır. “Entelektüelleşme” ve “rasyonalizasyon” olarak tanımlanan modern toplumun sekülerleşme sürecinde akıl yeni bir biçime büründü. Bilgi ve yaşam içindeki deneyimin ileri düzeyde matematize edildiği, bilimsel bilginin ve toplumsal yaşamın idare edilmesinin kaynağı olarak deneyselliğin görüldüğü, teknik eğitilmiş uzman yöneticilerin ortaya çıktığı aklın bu yeni biçimi, hem teknolojik hem de yönetsel uzmanları “tüm varlığımızın kesinlikle kaçınılmaz bir durumu” haline getirmiştir (Fischer, 1990, s. 62).

Rasyonelleşmeyi politik bağlam içerisine yerleştirerek kullanan Weber, kavramı “kesin olarak belirlenmiş pratik bir amaca, eldeki verilerin git gide daha doğru hesaplanmasıyla yöntemsel olarak ulaşılması” şeklinde tanımlamıştır (Keskin, 2011, s. 9). Bürokrasiyi ve kapitalist örgütsel yapıları da rasyonel yönetilen kurumlar şeklinde ele alan Weber'e göre rasyonalite, fonksiyonel olarak uzmanlaşmaya dayalı iş bölümünü gerçekleştirecek, kişisel ve duygusal olmayan nesnel ilkeleri açıkça belirlenmiş hiyerarşik yapılarda hesaplamalara dayalı olarak uygulayacak yöntemlerin temelidir (Weber, 1996).

Siyasal partilerin ve parlamentoların yoğun eleştiriye maruz kaldığı bir dönemde politikacı ve uzman arasındaki ilişkiyi irdeleyen Weber, uzmanlığı; rasyonalizm, teknik akıl, kapitalizm, bilim gibi geniş bir alanın parçası olarak düşünmüş ve konumlandırmıştır. Bilimsel ve teknik aklın kurumsallaşarak rasyonelleşme tanımıyla modern devletin sekülerleşmesinin önünü açtığı belirten Weber, aklın sistematize edilmiş deneysel yönünün

diğer bilgi türleri ile karşılaştırıldığında üstünlüğe neden olduğu üzerinde durur. Weber'in konumuz açısından önemi de bilimsel ve teknik akla sahip uzmanların politik profesyoneller tanımı altında özelliklerini, rol ve işlevlerini çözümlenmeye çalışmasıdır.

Weber, profesyonelleşmeyi “rasyonelleşme” kavramıyla beraber ele almıştır. Rasyonelleşmenin ise endüstrileşmenin yol açtığı yaşam tarzlarındaki kentleşme, iletişim ve ulaşım alanlarındaki teknikleşmeye paralel olarak yorumlanması gerekmektedir (Habermas, 2007: s. 33). Rasyonelleşme, bilimsel ve teknik aklın kurumsallaşması, modern toplumun sekülerleşmesinin belirgin bir özelliği olarak tanımlanmıştır. Weber'e göre rasyonel ve teknik aklın diğer bilgi türleri ile kıyaslandığında kesin bir üstünlüğü vardır. Bu üstünlüğün kullanımı anlamına gelen rasyonel eylem, hukukta, politikada, bürokraside kısacası modern toplumun tüm kurumsal alanlarında kendini göstermektedir. Modern toplum, her bir alanında rasyonel eylemin gerçekleştiği bir yapıdır. Kapitalist işletmeler gibi akılcı hesaplamalarla planlama yapma yeteneğine dayanan devletin kendisi de rasyonaliteden yararlanır. Pratik ve mantıksal aklın kullanımının rasyonalizmin temelini oluşturduğunu belirten Weber, değerlerden arındırılmış uzmanlık bilgisinin altını çizmektedir. Ona göre ekonomik işletmelerin verimliliklerini artırmak amacıyla faydalandığı uzman görevlilerden politikacılar da meşruluk kazanmak amacıyla yararlanmalıdır (Weber, 1986).

Weber, teorisinde devletin kapitalist işletmelere benzer dönüşümler yaşadığını saptamıştır. Bu dönüşümler sonucunda devlet yönetimi için gerekli olan idari kadroların ve memurların sınıfsal yapıları uzmanlaşmanın katkısıyla ortadan kalkmıştır. İşletme yöntemlerinin politik alana uyarlanmasıyla birlikte meslekten politikacılar ortaya çıkmıştır.

20. yüzyılın ilk yarısı politik aktörler ile uzmanlar arasındaki ilişkinin giderek farkındalıklar üzerinde kurgulandığı bir dönem olmuştur. Weber, *Meslek Olarak Siyaset* sunumunda rasyonel devletin şekillendirilmesinde gereksinim duyulan uzmanların ideal tiplerinin tarihi ve politikanın meslek haline gelmesinin sonuçları üzerinde durmuştur (Ahonen, Palonen, 2001). Max Weber, modern parlamentarizmin ve ondan türeyerek genişleyen kitle demokrasisindeki partiler iktidarının sonucu olarak geçmişteki boş zaman ve fırsat politikacılarının tam zamanlı ve meslekten politikacılara dönüştüğünü ifade etmiştir. Weber'in parlamenterler arasında yaptığı “politika için ve politika sayesinde” yaşayan ayrımı, politika biliminin de en sık kullandığı kavramlar arasındadır. Her ne kadar 1970'lerle birlikte bütün Batı demokrasilerinde meslekten politikacılar için bir piyasa oluşmuş olsa da Weber daha o tarihlerde politika için yaşayanlardan politika sayesinde yaşayanlara doğru devam eden tarihsel bir eğilime işaret etmektedir. Bunun nedenini ise demokratikleşme ve artan devlet görevleri olarak açıklamaktadır (Weber, 1986). Demokratikleşme, meslekten politikacıların yetişmesi için vazgeçilemez bir unsur olarak değerlendirilirken, bunun birinci sebebi olarak politik görevlerin sosyal açılımının sağlanmasının maddi ön koşullarının yaratılması gösterilmiştir. Diğer bir sebep ise artan devlet görevleri için seçilmişlerin çok daha fazla zaman ve emek harcamalarının gerekliliğidir. Bu yüzden seçilmiş parlamenterlerin genellikle geçmişteki mesleklerinden edindikleri gelire idare etmeleri mümkün olmamaktaydı. Sonuç olarak ancak politik etkinlikleri aracılığıyla bir gelir elde etmeleri durumunda parlamenter olarak görevlerini yerine getirebileceklerdi.

Uzmanların ortaya çıkış sürecini aynı zamanda politikanın meslek edinilmesi olarak değerlendiren düşünür, uzman olan politik profesyonelle iki özellik atfetmiştir. Bu özelliklerin ilki profesyonelin politikaya ekonomik yönden bağımlılığıdır. Politik örgütü harekete geçiren, oydaşmayı sağlama görevi üstlenen profesyonel, uzman ya da danışman olarak yerine getirdiği işlevin karşılığında belirli bir ekonomik gelir elde etmektedir. Weber'in politik profesyonelin ilk özelliği olarak ortaya koyduğu ekonomik yönden bağımlı olma durumu, sadece bir memur olan parti bürokratını kapsayan bir durum değildir. Tüm çalışmaları ve hayatı politika üzerine kurulu olan parti lideri de devlet iktidarında doğrudan sorumluluk

alana kadar politik profesyoneller içerisine dahildir. Kitle partisi bürokrati olan ve genellikle politik liderin arkasında kalan, çok ender sorumluluk üstlenen profesyonelin ikinci özelliği ise “uzmanlık” yetenekleridir. Bu uzmanlık yeteneğini en çok da partiler arası pazarlıklarda kullanmaktadır. Politikada uzmanlaşan profesyonel, işbirliği yapılan gruplarla ve mücadele halinde bulunan rakiplerle nasıl ilişki kurulacağı, politik süreçlerle pazarlıkların nasıl yapılması gerektiği konusunda bilgi sahibidir (Mancini, 2009, s. 280-281).

“Meslek Olarak Siyaset” sunumunda düşünür, modern parti örgütü biçimlerinin içerisinde ortaya çıkan politik profesyonellerin varlığını demokrasinin gelişimine ve genel oy hakkının yaygınlaşmasına bağlamıştır. Oy hakkının yaygınlaşmasından önce aralarında din adamlarının, akademisyenlerin, hukukçuların, doktorların, eğitimcilerin, fabrikatörlerin bulunduğu, tahsilli ve toprak sahibi çevrelerin oluşturduğu parti misyonunu üstlenmeye çalışan yerel siyasal kulüpler varlıklarını sürdürmekteydi. Esas mesleği politika olanların sayıca az olduğu, politikayı fahri olarak yürütenlerin ağırlıklı olduğu bir örgütlenme modeline sahip olan (Habermas, 1997, s. 337) eşraf partisi tarzı partiler, oy verme hakkının genişlemesine paralel olarak değişen koşulların ihtiyaçlarına cevap verememiş ve zaman içinde yerlerini yeni bir örgütlenme modelindeki partilere bırakmışlardır. Kitlelerinin desteğini kazanmak, adayları tanıtılabilmek için her seçim bölgesinde yerel komiteler şeklinde örgütlenmiş, ideolojik olarak sıkı bağların kurulduğu çok sayıda üyeye sahip, her şeyin katı bir biçimde merkezi olarak bürokratize edildiği parti yapıları bu dönemde ortaya çıkmıştır. Güçlü bir örgüte ve liderin gücüne dayanan Weber’in parti yapıları, değişen önderliğin ve aynı zamanda politikadaki profesyonelleşmenin de örneklerini oluşturmaktadır. Kitle partisi yapılarının belirginleşmesiyle beraber partinin memurları olan bürokratlar politika sahnesindeki yerlerini almışlardır. Parlamento dışında görev yapan profesyonel politikacılar örgütleri ele geçirerek ya sabit maaşlı parti görevlileri ya da politik girişimciler olarak çalışmışlardır. “Amerikan parti patronları (boss) ve İngiliz seçim ajanları” bu tür girişimcilerdir (Weber, 1996, s. 164-165).

Alman yazarın formülasyonunda iki özelliği ile ön plana çıkan, uzmanlık bilgisini kullanan politik profesyoneller hiçbir koşula bağlı olmaksızın parti ve lider için çalışmaktadır. Politik profesyonellerin iş motivasyonlarını oluşturan da parti ve liderin itibarına duyulan saygı ve bağlılıktır. Genel oy hakkının yaygınlaşması, demokratik gelişmelerle ilişkilendirilen kitle partileri, lider ve parti ile memur arasındaki ilişki üzerinden temellenmiştir. Memur, kendisini partiye ve lidere tamamen teslim etmiştir. Meslekten politikacı olan memur, lider değişse bile partiye olan bağlılığını ve teslimiyetini sürdürür (Mancini, 2009, s. 283).

Weber, politik profesyonelleri kişisellikten, değerlerden arınmışlık ve hesaplılıkla ele almıştır. Profesyoneller bilgi, birikim ve bilimsel deneyimleriyle politikacılara hizmet eden, tarafsız bir şekilde gerçeğin peşinde koşan rasyonel uygulamalara sadık kişilerdir. Politikacılara dayatmalara girmeden onlara gerçeğin ışığında yol gösteren uzmanlar, Weber’in politik profesyonel tanımı içerisinde kendilerine yer bulmuşlardır.

20. Yüzyılda Uzmanlığın Profesyonelleşmesi

Latince *professio* kökeninden gelen profesyonellik meslek ya da meslek sahibi olma anlamında geniş bir tanım alanına sahiptir. Anglosakson literatüründe yüksek gelir kaynaklı, prestijli grupları tanımlamak için kullanılan kavram geniş anlamda meslek ya da meslekleşme olarak anlaşılmaktadır. Dar anlamda ise uzmanlık ile eş anlamda belirgin alanlara ilişkin bilgiye sahip olma biçiminde kullanılmaktadır (Keskin, 2014, s. 254). Profesyonelleşme, uzmanlık bilgisi ve toplumsal ayrıcalığı simgeleyen bir kavram olarak tanımlanmıştır. Weber’in uzmanlık bilgisi ve yeteneğine sahip profesyonelleri, sadece politika alanındaki değişimin değil başta Birleşik Devletler olmak tüm dünyada yaşanan toplumsal değişimin taşıyıcısı haline gelmişlerdir.

20. yüzyılda uzmanlar, profesyonelleşme içerisinde ABD'deki "İlerlemeci Hareket" dönemiyle birlikte büyük bir gelişme kaydetmiştir. Profesyonelleşme sürecinin yaşandığı bu dönemde "yeni orta sınıfın" yükselişi belgelenirken, bu sınıfın çıkarlarına uygun toplumsal düzeni inşa edecek ortak yararın oluşması için gerekli olan ideoloji de uygun bir zemine yerleştirilmiştir (Keskin, 2011, s. 34). Bu ideoloji, uzmanları kişisel çıkar ve beklentilerini geri plana alan, ortak yarara ulaşmaya çalışan kişiler olarak ele alır. Demokrasinin yeni taşıyıcı gücü olan uzmanlar, krizleri başlamadan önleyecek, insanın kendi aklıyla inşa ettiği uygarlığı bir sonraki aşamaya taşıyacak gelişme ve ilerlemeyle özdeşleşmiş kişiler haline gelmiştir. Tarafsız ve güvenilir verilerinden yaralanan uzmanlar, yöneticileri aniden karar vermeleri gereken durumlarda önyargılarından, yanlış değerlendirmelerden kurtararak, onların doğru seçenekleri kullanmalarını sağlarlar.

İlerlemeci Hareket döneminde uzmanlar, toplumsal sorumluluk ve adalet anlayışının yanına bilimin teknik desteğini de alarak reformlarını ikili bir yapı üzerine kurmuşlardır. Belirsizlikleri ortadan kaldırarak güven ortamı oluşturacak bilgi ve beceriyi sunan Walter Lippmann'ın ifadesiyle "profesyonel adamlar" (Etzemüller, 2009, s. 208) rasyonel sorun çözümünü gerçekleştiren, ortak yarara ulaşılmasını sağlayan kişilerdir.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D. Roosevelt, 1933-1938 yılları arasında hukukçulardan ekonomistlerden ve halkla ilişkiler uzmanlarından oluşan "Beyin Takımı" ile "New Deal" programını geliştirerek refah devleti modelini oluşturmaya çalışmıştır. Birleşik Devletlerin 1929 krizinin etkisinden kurtulabilmesi ve kendini yenileyebilmesi için reform programlarının uygulanmasında etkin roller üstlenen Beyin Takımı, profesyonellerin yönetsel anlamda meşruluğunun sağlanmasının ideal örnekleri olmuştur. 1929 bunalımı politik olana ve politik kurumlara olan güveni sarsmıştır. Güvenin yeniden sağlanması için ekonomik ve toplumsal planlama programları, uzmanların önerileri doğrultusunda geliştirilmiştir. Hükümetin toplumsal yaşam içindeki rolünün daha fazla artırılması gerektiği görüşünü dile getiren uzmanlar, Roosevelt döneminde sadece Amerika Birleşik Devletleri'ni değil, tüm dünyayı krizden çıkaracak çözüm önerilerinin kaynağı olarak görülmüştür.

Uzmanlar, 20. yüzyılda kapitalizmin yükselişiyle beraber döneminin en etkili gücü olarak algılanmıştır. Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki endüstriyel kuruluşlar, sistemi dönüştürerek üretim sürecini düzenleyebilecek bilgiye ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç, şirkete sahip olmak ve şirketi yönetmek arasındaki ayrımın derinleşmesiyle daha da belirgin hale gelmiştir. Yüksek derecede rasyonelleşmeyle çalışma koşullarının planlanması gereği, bilime ve verimliliğe dayalı profesyonellik anlayışı, üretim süreçlerinin örgütlenmesinde ve pazar ilişkilerinde büyük değişimleri başlatmıştır. En önemli ekonomik değer olarak verimliliği güvence altına alan uzmanlar, üretim süreçlerini planlayarak, denetleyerek, yönlendirerek rekabet koşulları için uygun şartları hazırlamışlardır.

Sadece ekonomik değil toplumsal dönüşümlerin de öncüsü olan uzmanlar, kapitalizmde meşruiyetini sağlayan araçlar olarak İlerlemeci Hareket döneminde yeni bir politik kültür oluşturmuşlardır. Değişim süreçleri için verim artırıcı politikalar üreten yeni orta sınıfın seçkini (Dewey, 1927) uzmanlar, "çıkarsızlıkları", "yansızlıkları" gibi özellikleri ile kamusal yarar adına konuşan sözcülerdir. Ekonomik ve politik alanlara kısa sürede yayılan uzmanlar, güçlü politik lider ile özgül çıkarları değil, ulusal çıkarların elde edilmesini sağlayan rasyonel kamu politikalarını tanımlamalarının dışında, onları toplumsal değişim yönünde planlayarak örgütlenmelerini de talep eden (Fischer, 1990, s. 9) bilimin rasyonelliği üzerine inşa edilen düşüncenin temsilcileridirler.

Keynezyen devlet projesi, İkinci Dünya Savaşı esnasında askeri ve ekonomik planlamaya duyulan ihtiyacın savaş sonrası dönemde toplumsal alanda daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Devletin ekonomiyi yönetebileceği düşüncesine dayanan

Keynezyen devlet, farklı çıkarlar arasındaki dengeyi işçi partileri ve sendikalarla sağlanacak işbirliğinde görmektedir. Krizlerin olmadığı ve büyüme odaklı bir ekonomi modeli olan Keynezyen devletin, bilginin uygulanabilirliğine olan gereksinimi, uzmanların politikayı biçimlendirmede önemli bir etkiye ulaşmalarını sağlamıştır. “Toplum mühendisi” olan teknik tabakanın içerisine zamanla toplumsal süreçlerin işlerliğini daha fazla anlamlandırmaya çalışan sosyal bilimciler ve iknayı rasyonel hale getiren siyasal iletişimciler de dahil olmuştur. Toplumsal sorunların teknik bir konuya indirgenerek çözülebileceğine dair inanç, politik kadrolar ve uzmanlar arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasına yol açmıştır. Hükümetlerin desteklediği araştırma kurumları, üniversiteler, think tanklar farklı kesimlerin çıkarlarını birleştiren bilimsel referans çevreleri haline gelmiştir. Sınıfsal çıkarları uzlaştırma düşüncesi ve her şeyi planlayarak yönetme amacı, uzmanları reform politikalarının “itici gücü” ne dönüştürmüştür. Yöneticileri hedeflerine ulaştırmada vazgeçilmez birer araç olarak görülen uzmanlar; toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimlerin yarattığı yeni politika yapma biçimleri içerisinde politik alandaki etkilerini giderek artırmışlardır.

Yeni Politika Yapma Biçimi ve Değişen Uzmanlık Tanımları

1950’lerden itibaren kitle yapılarındaki çözülme ve iletişim araçlarının gelişimiyle politikanın giderek medyatikleşmesinin yarattığı yeni politika (new politics) yapma biçimi, ABD’de ortaya çıkmış oradan Avrupa ve bütün dünyaya yayılmıştır. Uzmanlığın çok önemli olduğu bu politik süreçte özellikle de seçim kampanyalarında geleneksel partilerin etkinlikleri azalırken televizyon özelinde kitle iletişim araçlarının rolleri belirginleşmeye başlamıştır. Parti örgütlerinin yerlerini uzmanlara bırakmasıyla da Weberyen tanımının dışında farklı bir politik profesyonel kavramsallaştırılmıştır.

Weber’in profesyonellik kavramı kitle partilerinin bir özelliğidir. Avrupa’daki kitle partisi bürokrati kavramı üzerinde konumlanan politik profesyonellik, politik alanın merkezinde önemli bir yer edinmiştir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitle partileri gücünü kaybederken amaçları oy toplamak ve iktidarı ele geçirmek olan, kitlelerle toplumsallaşma bağlarını koparmış Otto Kirchheimer’in (1966) “sepet parti” olarak tanımladığı parti yapıları ön plana çıkmıştır. Kirchheimer’in yeni parti türünü Angelo Panebianco (1982) “Profesyonel Seçim Partisi” olarak adlandırmıştır.

Kitle partileri ile profesyonel seçim partileri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Profesyonel seçim partileri zayıf bir örgütsel yapı üzerine kurgulanmıştır. Bu zayıf örgütsel yapıda seçmenle kurulan bağlar kitle partilerinde olduğu gibi ideolojik kimlik oluşturulması üzerinden değil, seçmenlerden toplanan bağışlarla onların seçim zamanında desteklerini almaktan ibarettir. Profesyonel seçim partilerinin asıl amacı destekçileri ile ideolojik olarak bütünlük oluşturmaktan ziyade onlarla ortak çıkarlar etrafında birleşerek seçimleri kazanmaktır. Liderle özdeşleşmiş, aynı ideolojiye sahip taraftarların oluşturduğu merkezîyetçi kitle partileri politik toplumsallaşma fonksiyonuna sahipti. Parti destekçileri ile aynı ideoloji etrafında uyumlu politik bir kültür oluşturan kitle partilerinde liderle özdeşleşme, liderin sunduğu kültürel ve ideolojik vaatlerden daha önemlidir (Mancini, 2009, s. 282). Ortak bir politik kültür oluşturabilmek için parti içerisindeki bürokratların çalışmaları kitle partileri içerisinde meslekten politikacıların oluşmasını sağlamıştır.

Politik toplumsallaştırma, kültürel uyumlaştırma gibi işlevlerini kaybeden parti yapılarında farklı sınıftan seçmenler arasında oydaşmayı sağlayarak bütünleşmeyi oluşturacak yeni bir uzmanlık tanımına olan ihtiyaç kendini göstermiştir. Uzmanlık bilgisi ile donatılmış teknisyenler olan yeni profesyoneller, Weber’in ekonomik kaynaklar ve yetenekler ile tarif ettiği profesyonellikten oldukça farklıdır. Reklam, halkla ilişkiler ve medya uzmanlarından, kamuoyu araştırmacılarından oluşan yeni profesyoneller, siyasal partiler için çalışmalarının yanında uzmanlıklarını politikanın dışındaki alanlarda da kullanarak ekonomik kazanç elde

etmektedirler. İletişim, pazarlama, halkla ilişkiler deneyimlerini politikaya aktaran yeni profesyoneller için hayatlarının devamı sağlamakta politika tek araç değildir. Yeni uzmanlar, sektörel deneyimlerini ve bilgilerini politikaya aktararak kendi yaşamları için ikinci bir alan açarlar. Böylelikle politika bu kişiler için yaşamsal bir önem olmaktan çıkar (Mancini, 2009).

Weberyan yorumda parti ve lidere koşulsuz bağlı olan kitle partisi bürokrati politik profesyonel, günümüzde pazar piyasasında bugün bir parti veya adaya hizmet sunarken yarın bir başkasına hatta birbirlerinin rakiplerine de hizmet sunabilmektedir. İş gücü piyasasının parçası olan uzman, arz/talep ilişkisi içerisinde isteyen ve karşılığında ücretini ödeyen herkese teknik bilgi verebilmektedir.

Panebianco (1982), uzmanlarla ilgili dönüşümleri profesyonel seçim partileri ile ilişkilendirmektedir. Düşünür, parti yapılarındaki değişim için iki neden göstermektedir: Toplumsal yapıda ve kitle iletişimindeki değişimler. İşgücü bileşimindeki dönüşümler toplumsal yapı üzerinde etkilere yol açmıştır. Farklı meslek grupları içerisindeki seçmenlerin politikaya dair davranışları yapıdaki farklılaşmadan etkilenmiştir. Panebianco, kitle partilerinin en iyi örnekleri arasında gösterdiği işçi sınıfını temel alan Avrupa Sosyalist partilerinin sayısının oldukça azaldığını aynı durumun dini ve kültürel gelenekle şekillenen Katolik partileri içinde geçerli olduğuna değinir. Parti yapılarının değişimi parti aktivistlerinin ve üyelerinin örgütlenmesini de değiştirmiştir. Partilerin kendi üyeleri ile geniş toplumsal kesimlerle kurdukları bağlantıları, aralarında medya, halkla ilişkiler uzmanları, kamuoyu araştırmacıları ve siyasal danışmanların olduğu lider figürüne duyduğu güvenle değil, arz talep ilişkisine göre hareket eden kişiler sağlamaya başlamıştır.

Panebianco'ya (1982) göre değişimin ikinci kaynağı ise televizyondur. Partiler ve seçmenler arasındaki bağı oluşturacak, aralarında geçişkenliği sağlayacak televizyondan yansıyan görüntüler uzmanlık bilgisi ile şekillenmiştir. Seçmen ile parti arasında köprü görevi gören medya araçlarının kullanımının gerekliliği, profesyonelleşme sürecinin temel nedenini oluşturmaktadır (Mancini, 2009: 284).

Siyasal parti yapılarının gerilediği, televizyonla beraber politikanın medyanın süzgecinden yansıyarak ulaştığı bir ortamda seçmene ulaşacak en uygun malzeme "lider" ler haline gelmiştir. "Ünlü bir kişi olarak politikacının yükselişi ile siyasal partilerin düşüşü arasındaki açık kolerasyon" (Postman, 2012, s. 146) politikada lider merkezli döneminin başlangıcının ilanıdır. Politikada kişisel temsilin öne çıkmasıyla karmaşık seçmen davranışları ve çok boyutlu politik gerçeğe, liderlerin kişiliğine indirgenmiştir.

Seçim kampanyalarında "Amerikanvarileşme" veya "Modernleşme" olarak tanımlanan (Swanson ve Mancini, 1996; Negrine, 1997) bu süreçte medyanın pazarlama mantığı içerisinde seçmene sunduğu lider, kararsız seçmenleri sandığa yönlendirip kendi lehine karar verdiren temel motivasyon aracı olmuştur. Uzmanlık bilgisiyle yaratılan imajların ticari bir meta haline getirdiği liderin görünümü, konuşması, becerileri hatta insani zaatları seçmenle bağ kurmasını sağlayan teatral bir sahneyi andıran politikanın dekorlarıdır.

Yeni Politik Seçkinler Olarak Uzmanlar

Kararsız seçmen sayısındaki artış, siyasal partiler arasındaki artan rekabet, uzmanlık bilgisine dayalı olarak farklı toplumsal çıkarları dengeleyecek uzlaşma arayışı politik uzmanları iktidar yapısı içerisinde ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Politik kararları meşru bir zemine oturtan, ürettikleri siyasalarla politikayı biçimlendiren temel bir güç haline gelen "teknik entelijansiya" olarak tanımlanan (Gouldner, 1979) uzmanlar, yeni politik seçkinleri oluşturmuşlardır.

Seçkinler teorisi, Karl Marx'ın "üretim araçlarına sahipliğine" endekslediği toplumsal sınıf kuramına karşı geliştirilmiştir. Ekonomi temelli sınıfsal yapıya vurgu yapan Marx,

üretim araçlarına sahip olan, azınlık durumunda bulunan egemen sınıfın politik üstünlüğü de elinde tuttuğunu belirtmiştir (Marx, 1999). Sınıflar arası geçişe izin vermeyen kapalı toplumsal yapı çoğunluğun yönetimden dışlandığı, egemen sınıflarla bağımlı sınıfların sürekli mücadelesine sahne olan kapalı bir toplumdur. Seçkinler üzerine yazan teorisyenler, Marx'ın toplumsal sınıfsal kuramını çürütmeyi amaçlamışlardır. Seçkinlerin dolaşımı kavramını ortaya koyarak egemen bir sınıfın olanaksızlığını ve her toplumda fiilen yöneten bir azınlığın olduğunu göstermek istemişlerdir (Keskin, 2011, s. 146). Üretim araçlarına sahip olmakla konumlanan egemen sınıf ile bağımlı sınıf arasındaki mücadelenin belirli bir zaman sonra kapitalist toplumu yok edeceğine dair Marksist öngörüye karşı çıkmıştır.

Seçkin kuramcılar, Marx'da olduğu gibi eşitsizlikleri sorunsallaştırarak azınlık yönetimi üzerinde durmuş olsalar da Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca'nın başını çektiği teorisyenler, ekonomik temelli bir seçkin sınıflandırmasına, üretim araçlarına sahip olmaya bağlanan iktidar konumlanmasına itiraz etmişlerdir. Her iki düşünürü göre yönetici seçkinlerin ve politik sınıfın oluşturduğu azınlık yönetimi toplumun çoğunluğunu tahakkümü altına almıştır (Mosca, 1939; Pareto, 2010). Tahakkümün rızaya dönüştüğü noktada içlerinde bilim adamlarının, entelektüellerin olduğu uzmanlar bulunmaktadır.

Siyasal bilimler literatürü, “seçkin” kavramıyla İtalyan Vilfredo Pareto sayesinde tanışmıştır. Pareto, Marx gibi toplumdaki egemen seçkinleri siyasal iktidarı kullanan kişiler olarak tanımlamış olsa da onun görüşünde seçkin olmada asıl belirleyici olan bireysel başarılarıdır. Bütün beşeri faaliyetlerden en yüksek puana sahip olan kişilerin bir araya gelmesi seçkinleri oluşturmaktadır (Aktaran Bottomore, 1990, s. 8). Bu seçkin tanımı kişisel yeteneklerin üzerinden oluşturulduğu için sınıflar arası dolaşım ile geçişlere de izin veren son derece demokratik bir anlayıştır. Toplumu kitle ve seçkinler arasında ikiye ayıran düşünür, bu ayrımları Marx'ta olduğu gibi mutlak olarak görmeyip dikey geçişlerin var olduğunu belirtir (Pareto, 2010). Marksist anlayışın tam tersi bir şekilde mesleki katmanlaşmada en yüksek değerlere sahip olan ve sayıca çok az olan bu sınıf, seçkinleri oluşturur (Aron, 2000, s. 364). Pareto'da seçkinlik, toplumsal seçkinlerin tümünü kapsadığı gibi yönetici seçkinlerle sınırlıdır. Yönetici seçkinler içerisinde de zamandan zamana, mekandan mekana farklılıklar gösteren, iktidar kullanımında etkin olan, siyasal iktidarı doğrudan kullanan bir “iç grup” ve iktidar üzerinde etkili olan “dış grup” bulunmaktadır (Kapani, 2002, s. 116). Uzmanlık bilgisine sahip olan, iktidar yapıları içerisindeki halkalar arasında geçişkenliği ve söylemsel bütünlüğü sağlayan uzmanlar, yönetici seçkinliğin dış halkasını temsil etmektedir.

Seçkin kuramının bir diğer önemli düşünürü Gaetano Mosca, toplumsal güç kaynağı olarak bilgiyi vurgular (Mosca, 1939). Toplumun tasarlanmasında ve dönüşümündeki etkinliği ile bilgi aynı zamanda politik organizasyonun işleyişini düzenlemektedir. Pareto gibi azınlık yönetimine değinen Mosca, toplumu, azınlığı oluşturan yönetenler ve kalabalık yığınlardan meydana gelen yönetilenler olarak ikiye ayırır (Kapani, 2002, s. 112). Mosca'ya göre iktidar maddi ve entelektüel güçlerden oluşan bir aygıttır. Bu doğrultuda iktidar yapısı içerisinde üst ve alt katmanlar meydana gelir (Mengi, 2004, s. 64). Toplumu yönetecek olan üst katman bunu aracı bir sınıfın desteği olmadan gerçekleştiremez. Gönüllü kulluğu (Boetie, 1995) sağlayan bu yeni sınıf “soya dayalı bir aristokrasinin yokluğunda yeni seçkinler kamusunu” oluşturur (Habermas, 1997, s. 247).

Klasik seçkin kuramları arasında sayabileceğimiz bir diğer isim seçkinlerin bütün toplumlarda var olacağı düşüncesinde olan Robert Michels'dir. Michels (2001), kitlelerinin büyük bir çoğunluğunun kendilerini yönetmesinin imkansız olduğu görüşünden yola çıkarak büyük ve karmaşık örgütlerde sınırlı sayıda üyeden oluşan seçkin kesimin iktidarı elinde topladığını söylemiştir. Bu küçük seçkin azınlığın ayırt edici niteliklerinin başında otoritelerini sağlamlaştırarak karar verme süreçlerindeki egemenliklerini sürekli kılmaya çalışmaları gelmektedir. Siyasal partiler ve sendikalar üzerine incelemeler yapan Michels,

yönetici grubun oligarşi oluşturma eğilimini “Olgarşinin Tunç Yasası” kavramıyla ortaya koymuştur.

İtalyan düşünür Antonio Gramsci, yönetici sınıfın sadece ekonomik ve politik araçlarla toplumu yönetemeyeceğini, hegemonyanın üretiminin iktidarın inşasını sağlayacak olan uzlaşımın en önemli aracı olduğunu belirtmiştir. Gramsci, kilise, medya, siyasal partilerin oluşturduğu hegemonya araçlarının kullanımında entelektüellere özel bir rol verir (Gramsci, 1985).

Politikanın asıl gerçeğinin, bölünmüş insanların kendi ortak iradelerini uyandırma ve örgütlenme olduğunu ifade eden Gramsci’ye göre entelektüeller, politik partilerde aracılık işlevlerini yerine getirirler. Basit üyeler ve toplumsal tabanı örgütleyen güçten sonra politik partilerin üçüncü tabakasını temsil eden entelektüeller, yönetenler ve yönetilenler arasında birleştirici rol oynarlar. Belirli bir toplumsal grubun içerisinden çıkan kendi işlevlerinin bütünlüğünü ve bilincini ileten bu kişiler, *organik entelektüelleri* oluştururlar (Aktaran Keskin, 2011, s. 149). Egemen bir güç olan iktidarın rıza üretmesini sağlayan, organik entelektüellerin kültürel sermayesidir. Kültürel sermaye, ekonominin kapitalist üretim mantığının işleyişini kolaylaştırırken, egemen toplumun dünya görüşünün de sivil toplum alanı içerisinde yayılmasına neden olmaktadır. Üst yapı ile alt yapının birleştiği nokta olan “tarihsel blok” (Gramsci, 1971, s. 360) içerisinde yönlendiren, eğiten, örgütleyen ve sınıf bilinci oluşturan entelektüeller bulunmaktadır.

Giderek büyüyen bir erk haline gelen devletin ekonomik ve siyasal varlığını devam ettirebilmesi, toplumsal çeşitliliğin artmasıyla beraber farklı uzmanlık alanlarına olan ihtiyacın giderilmesine bağlı hale gelmektedir. Bu ihtiyaçlar entelektüellerin “işlevselliğini” ön plana çıkarmış, devlet ve bürokraside tarihsel blok içerisinde değişen şartların ortaya çıkardığı organik entelektüellerin gerekliliğini göstermiştir. Tarihsel ve sosyolojik dönüşümlerin üst yapıya olan etkileri, toplumun düzenini örgütleyecek organik entelektüellerin uzmanlaştıkları alanlarda sınıfsal ihtiyaçlar bağlamında şekillenmesine neden olmuştur (Gramsci, 1971).

Devletin işlevsel rollerindeki büyük artış, sermayenin çıkarları doğrultusundaki yapılanma anlayışla birleşince bilimsel-kültürel alanlarda uzmanlık gerektiren işbölümü zorunluluk haline gelmiştir. Devletin toplumsal ve ekonomik yaşamda varlığının giderek genişlemesi yeni uzmanlık biçimlerini yaratırken aynı zamanda entelektüelin konumunun ve özerkliğinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Gramsci, yaşanan bu dönüşüm sürecini “mutlak“ entelektüelden “uzman” entelektüele geçiş olarak ifade eder. (Gramsci, 1971, s. 117). Politik/güç iktidar mücadelesinde entelektüeller, etik-politik aşamada önemli görevler üstlenerek üretim, kültür ve politik alanlarda örgütleyici işlevleri yerine getiren toplumsal tabakadır.

Seçkin kavramını 20. yüzyılda inceleyen en önemli düşünürlerden biri C. Wright Mills’tir. Mills, “iktidar seçkinleri” kavramı ile seçkinler konusuna yeni bir bakış açısı kazandırır. Marx’tan esinlenmekle beraber düşünür, seçkinliği sadece ekonomik paradigmalarda sınırlandırmaz askeri ve politik unsurları da seçkin tanımının içerisine yerleştirir. Beyaz saraya bağlı yönetim seçkini, Pentagona bağlı askeri seçkinler ve büyük şirketlerin yöneticilerinden oluşan ekonomik seçkinler, Mills’in sınıflarını oluşturan troykadır. Seçkinlerin, ekonomik, siyasal, askeri gücü elinde bulundurması yönetme gücüne sahip olması için yeterli değildir. Seçkinlerin, yönetim aygıtının etkili bir şekilde çalışabilmesi için içinde halkla ilişkilerin de olduğu çeşitli alanlardan gelen uzman danışmanlardan oluşan iktidar sahiplerine yakın, onları yönlendirebilen, kitlelerde çeşitli hisler uyandırabilen kişilere yani “ iktidar teknisyenlerine” (Mills, 1974, s. 9) ihtiyaçları vardır. Yönetimin işlerliğini sağlayan teknisyenler, iktidar aygıtının önemli bir halkası haline gelmiştir. İktidar ağının bir

parçası olan seçkinleri daha iyi tanımlayabilmek adına geliştirilen “halka modeli”, uzmanların seçkiler kategorisi içerisinde nasıl yer aldığını göstermektedir. Merkezinde ekonomik güce sahip olan zenginlerin ve onlara ait toplumsal-kültürel bağların bulunduğu halkanın merkezinin dışında ağırlıklı olarak ekonomi sektöründen gelen üst düzey yöneticiler yer alır. Hizmet sınıfı işlevi gören ve toplumsal değerlerin eşit dağıtıldığı izlenimi uyandıran grup üçüncü gruptur. Halkanın en dışında ise teknokratların ve hizmet verenlerin yapacakları faaliyetleri düzenleyen bilgi ve iletişim gücü bulunmaktadır. Bilim, medya, kültür, teknik gibi farklı alanlardan gelen uzmanlardan oluşan bu seçkin topluluk, kültürel sermayeleriyle diğer halkları birbirine bağlayarak halkalar arasında iletişim kurar ve ortak politik bir söylemin geliştirilebilmesi için çaba sarf ederler (Keskin, 2005, s. 56).

Mills’in seçkinliğe getirdiği bir diğer merkezi kavram seçkinlerin “türdeşliğidir”. Askeri, siyasal, ekonomik seçkinlerin oluşturduğu iktidar seçkinleri arasında karşılıklı etkileşim, işbirliği ve uyum bulunmaktadır. Seçkinler ortak idealler ve hedefler konusunda beraber ilerleyebilmekte, benzer özgeçmişleri ile benzer paydalar altında buluşabilmektedir. Aralarında net ayrımlar bulunmayan iç içe geçmiş seçkinler, evlilik, kişisel ilişkiler gibi unsurlarla sosyal yaşamlarında da türdeşliği yaşayabilmektedir.

Amerika’daki siyasal iktidar sorununa odaklanan Mills, seçkinlerin belirli bir sınıftan olmanın bilincini taşıyan, aynı işi yapmasalar da benzer sosyo-ekonomik şartları taşıyan, benzer işlerde çalışıp benzer şekilde düşünen kişiler olduğunu iddia etmiştir (Mills, 1974, s. 18). Yazar, buna kanıt olarak da iktidar seçkinlerinin üyelerinin büyük bir kısmının ailesinin akademisyen ya da iş adamı olmasını, çoğunun benzer üniversitelerde iyi eğitimler almasını, doğum yerlerinin ve gittikleri kiliselerin benzer olmasını göstermiştir (Mills, 1974). Birlikte yaşamının bilincine sahip olan seçkinler, toplumsal köken, aldıkları kaliteli eğitim ve ortak demografik etkenlerle ayrıcalıklarını türdeşlikle birleştirmişlerdir. Mills gibi seçkin kuramının 20. yüzyıldaki bir diğer önemli düşünürü olan Ursula Hoffmann-Lange türdeşliği yansıtan bu unsurlara “ortak dil ve söylemi” geliştiren “kariyeri” de eklemiştir (Hoffman-Lange, 1992).

Berber olma ve hareket etme duygusunun yarattığı yapısal türdeşlik uzmanların politik bir sınıf içerisinde konumlanmasına neden olmuştur. Kendileri yönetmemekle beraber politik alandaki özerk konumları (Fischer, 1990, s. 22), iktidar mekanizması içerisinde karar mercilerine olan yakınlıkları onları seçkin ve türdeş kesimin üyesi haline getirmiştir. Sınıf bilincini de içlerinde barındıran bu kişiler zaman içerisinde yeni politik seçkinleri oluşturmaya başlamışlardır. Siyasal kampanya yönetimindeki etkinlikleri, iktidar-yönetici kesim ile yönetilenler arasındaki siyasal kararları meşrulaştıran aracı rolleri, siyasal kadrolara olan etkileriyle hiçbir kesimin ulaşamayacağı olanaklara sahip olan uzmanlar, politikanın yeni “ruhban sınıfını” oluşturmuşlardır (Aktaran Dubeil, 1998, s. 13).

Bilim ve politika arasında kurulan yakın ilişkinin sağlayacağı tarafsız bakış açısının devlet yönetimini kolaylaştıracağına dair inanç, uzmanları ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Teknik bilgi ile yapılandırılmış politik alanın yeni aktörlerinin artan etkilerine rağmen medyada görünür olma çabaları ise üzerlerinde yapılan tartışmaların gittikçe artmasına neden olmuştur. Guy Debord’a göre uzmanlar, kendi alanlarında sahip oldukları bilgi ve tecrübeleri politikacıların hizmetine sunarken sadece politik kararları meşrulaştırmamışlar aynı zamanda kendi meşruiyetlerini de sağlamaya çalışmışlardır. Ekranın büyüdüğü dünyasında, gazete köşelerinde her gün milyonlarca insana ulaşarak tanınırlıklarını artırmayı amaçlamışlardır (Debord, 2006).

Öz çıkar ilişkileri ile hareket eden uzmanlarla ilgili eleştirilerin temelinde profesyonelleşen politikada, sivil değerler, politik katılım gibi politikanın ana aktörlerinin yerlerini bilimsel argümanlara bırakması gelmektedir. Leon Mayhew’un “yeni kamu” (1997) olarak tanımladığı bu alanda politika, kurallarını seçkinlerin belirlediği, sokaktaki sıradan

insanların ise sadece kararları onaylayabildiği bir sahne düzeni olarak öngörülmüştür. İknanın rasyonelleşmesi toplumu bir arada tutan unsurları güçsüzleştirirken iletişim alanında güven duygusunun zedelenmesine yol açmıştır. “Etkiye güven” (Mayhew, 1997) olarak adlandırılan bu sürecin sonunda günlük hayatın bağlarından ve sorunlarından koparılan “yeni kamu” oluşmuştur. Bilim ve politika arasındaki yakın işbirliğinde kamuoyunun geri plana itilerek teknokratik karar almanın merkezileşmesi, yanlış bilince sahip bir halk kitlesi ortaya çıkarmıştır (Habermas, 1984). Modern hayatın teknoloji temelli inşa edildiğini belirten Habermas, bilimin artan egemenliğinin yol açtığı teknokratikleşmenin kamusal alanın çöküşüne yol açarak halkı politikasızlaştırdığı tespitinde bulunur (Habermas, 1984). Profesyonelleşen kitlesel ikna faaliyetleri politikanın da insansızlaştırılmasına yol açmıştır. Uzmanların politikayla olan ilişkilerinin demokrasinin işleyişi açısından ortaya çıkartabileceği sorunlara dair endişeler, bilim ve teknolojinin sebep olduğu felaketlerle birleşince uzmanlara duyulan güven azalmış ve uzmanların nesnelliği sorgulanmıştır. Aynı durum politika ve politik kurumlar içinde geçerlidir. 1960’larda uzmanlık kadar üst politikanın aktörleri olan siyasal partiler ve kurumlar (Beck, 1999) eleştirilmeye başlanmış, politikanın geleneksel aktörlerine olan bağlılık azalırken “kendiliğinden harekete geçen yurttaş” (Dalton, 1996) toplumsal hareketler ve yurttaş inisiyatifleri gibi geleneksel olmayan katılım biçimlerine yönelmiştir. Uzmanların politik kadrolara sundukları hizmetler ile yurttaş katılımı arasındaki gerilim, politikanın yeni seçkinlerinin artan etkilerinin kamusal meşruluğa sahip organları tehdit ettiğine yönelik endişeleri giderek yaygınlaştırmıştır. Bu iki taraflı endişe ve gelişme “politikanın bilimselleşmesi” ile eş zamanlı olarak “bilimin politikleşmesi” şeklinde yorumlanmıştır (Keskin, 2011, s. 10-12).

Profesyonelliği eylemlerin sağlayacağı itibar gücüyle ilişkilendiren Ivan Illich, eğitimden politikaya kadar birçok alanda profesyonel konumda bulunanlar hakkında eleştiriler getirmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısını “körelten meslekler çağı” olarak tanımlayan Illich (Illich, 1994), uzmanlar eliyle düzenlenen ve özgürlüklerin ortadan kalktığı toplumda insanların birer tüketim robotu haline getirildiklerini belirtir. Illich’e göre sürekli arzulan ve ihtiyaç duyulan ürünler, iletişim mühendisleri tarafından tüketiciler için tasarlanmış ve standartlaştırılmıştır (Illich, 2000, s. 23). Her biri kendi alanında uzman olan profesyoneller, ihtiyaçları şekillendirerek piyasaya bağımlı bireyler yaratırlar. Toplumsal yabancılaşmanın artarak bireysel özgürlük alanlarının ortadan kalktığı bu yapının ortaya çıkmasında yazarlardan, doktorlara, diplomatlara kadar uzanan profesyoneller kilit rol oynamaktadırlar (Illich, 2010).

Öz çıkar ilişkisi ile hareket eden uzmanlarla ilgili yapılan eleştirilerin bir kısmı entelektüellikten uzmana doğru dönüşümde yaşanan eleştirelliğin ve özerkliğin kaybolmasıyla ilgilidir. Pierre Bourdieu, bütün entelektüellerin ortak özelliği olarak “güç alanına” dahil olmalarını göstermiştir (Bourdieu, 1988). Entelektüeller, ekonomik, politik iktidar alanları içerisinde kültürel sermayeleri ile farklı bir iktidar yapısının oluşmasına neden olmuşlardır. Hizmet sektörünün gelişimi uzmanlık bilgisinin danışmanlık hizmeti adı altında kullanımını yaygınlaştırırken üniversitede kariyer olanaklarının yetersizliği de piyasa bağımlı entelektüelleri yaratmıştır. Pazarın üniversite üzerinde denetim kurma çabasıyla beraber sektörün ihtiyaçlarını cevap verebilecek istatistikçilerin, kamuoyu araştırmacılarının, halkla ilişkiler uzmanlarının, spin doctorların yetişmesi için yeniden dizayn edilen üniversite müfredatları oluşturulmuştur. Akademisyenler, ritüalizme yakalanarak kendilerini yenilemeye engel olan bir döngünün içerisinde kimliksizleşmiş ve kendilerine yabancılaşmışlardır. Kimliksizleşen ve kendine yabancılaşan bilim insanları benliklerini medya önünde güçlendirmeyi denemişler, gazetelerde, televizyonlarda geniş kitlelere ulaşım, fikirlerini yayarak tanınma arzularını da böylelikle gidermeye çalışmışlardır (Vergin, 2011, s. 59-60).

Bu süreçte rekabet piyasasının uzmanı haline gelen entelektüeller, geniş ufuklu eleştirel yeteneklerini kaybetmeye başlamışlardır (Manheim, 2002, s. 62).

Gösterinin otoritesi sayesinde efendisine hizmet eden, yalan söyleyerek de olsa uzmanlık pratiğini geliştiren teknisyenler, insanların kendilerini onların hesaplarına ve bu hesaplarına bağlı yargılarına teslim ettiği (Debord, 1996, s. 130-133) bir ortamda politik yapının işleyişinin en önemli halkası haline gelmiştir. Artan etkilerine paralel olarak uzmanların, özgür düşünme biçimlerini, özerkliklerini, bilim insanı olarak motivasyonlarını kaybederek toplumsal konumlarını korumaktan ötesine gitmediklerine dair eleştiriler kendilerinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Sistematize edilmiş bilgi alanları, ayrıcalıklı ve zahmetli eğitim süreçleri, örgütlenerek belirli mesleki rolleri yerine getirme niteliklerinin yanı sıra sahip oldukları toplumsal kaynakları kullanabilme ve önemli mevkilerde belirli işlevleri yerine getirebilme özellikleriyle uzmanlar, üzerlerinde yapılan bütün tartışmalara rağmen günümüzün seçkinleri arasında sayılmışlardır (Keskin, 2011, s. 11). Değer yargılarından uzak olarak oluşturdukları verilerle politikayı rasyonelleştirerek demokrasinin işlevsel unsuru haline gelen akademisyenlerin, medya uzmanlarının, kamuoyu araştırmacılarının, spin doctorların oluşturduğu profesyoneller/uzmanlar, yeni politik seçkinlerin içerisine dahil olmuşlardır. Sahip oldukları uzmanlık bilgisi onları ayrıcalıklı bir yere konumlandırarak Mosca'nın belirttiği azınlık yönetiminin bir parçası haline getirmiştir. Demokrasinin rekabetçi, liberal ekonomik değerlerle örülmüş yapısı da seçim sandıklarıyla oluşturulmuş bir azınlık yönetiminin aktörlerini doğallaştırmaktadır.

Sonuç

Günümüz modern demokrasilerinde uzmanlar, güç ve iktidar yapısı içerisinde önemli konumları işgal etmektedir. Uzmanlar, politik, ekonomik ve askeri çevrelerden oluşan yönetici sınıfla iç içe geçmiştir. Yönetici sınıfın bir parçası olarak uzmanlar, iktidarın oluşumunu ve gücünün sürekliliğini güvence altına almaktadır. Bu güvencenin temelinde uzmanların sahip olduğu bilgi ve iletişim gücü gelmektedir. Toplumun bütün kılcal damarlarına sızmış olan uzmanlar, ekonomik, kültürel ve politik sistemler hakkında en önemli bilgilere sahip topluluktur. Aynı zamanda uzmanların çalıştıkları enstitüler ve kurumlar, seçkinler ağının bir tür eşgüdüm merkezidir.

Toplumda stratejik konumları ellerinde bulunduran profesyoneller, yönetici sınıf açısından alanlarında uzman iktidar teknisyenleridir. İlk kez Weber'in ele aldığı anlamda profesyonellikten itibaren bu uzmanlar, toplumsal bir güç kaynağı olarak bilgiyi politik organizasyonun düzenlenmesinde kullanmışlardır. Sahip oldukları uzmanlık bilgisi ve politikayı dizayn etmedeki rolleriyle profesyoneller, "yeni politik seçkinler" içerisinde yer almaya başlamışlardır.

Ancak yeni politik seçkinler olarak uzmanlar ile Weber'in uzman olan profesyonelleri arasında belirli farklılıklar mevcuttur. Weberyen yorumda lidere ve partiye sadakatle hizmet eden politik profesyonel, bireysel başarıları ve kişisel yetenekleriyle ön plana çıkmaktadır. Toplumsal dönüşüm bağlamında ortaya çıkan yeni politik profesyonel olan uzman ise sadece kişisel özellikleri ile değil seçkinler ağının diğer üyeleri ile kurduğu ilişkiler ve kamuoyunu yönlendirmedeki etkisi ölçüsünde ele alınmaktadır.

Uzmanlar, sahip oldukları kariyerleri, geçirmiş oldukları iyi eğitim süreçleri, toplumsal alanlarda yerine getirdikleri önemli görevler ve politikanın yönlendirilmesindeki işlevsel rolleriyle ortak nitelikler taşıyan kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla seçkin kategorisi içinde beraber olabilme bilincine, beraber yaşayabilme ruhuna ve kollektif bir şekilde beraber hareket edebilme motivasyonuna dayalı "türdeşlik" uzmanların ortak özellikleri arasındadır.

Güç/iktidar konumu, itibar, karar alma süreçlerindeki etkileri, meslek ve özerklikleri ile uzmanlar yapısal bir türdeşliği yansıtan birlikte hareket edebilen kişiler haline gelmiştir. Yeni politik profesyoneller olarak uzmanların özgün tarafı ekonomik alandan edindikleri kariyerlerini politikaya aktarabilme becerisidir. Bu beceri doğal olarak rekabeti, kişisel başarıyı ve kendi pazarını yaratmayı öne çıkarırken, “düzen”, “ilerleme”, “planlama” gibi ilk dönem profesyonellerinin sloganlarının anlamını yitirmesine sebep olmuştur.

Kendileri yönetmemekle beraber politik alandaki özerk konumları, iktidar mekanizması içerisinde bilgi sağladıkları karar mercilerine olan yakınlıkları ve karşılıklı bağımlılıkları, uzmanları daima seçkin kesimin üyesi yapmıştır. Ancak 20. yüzyılın başlarında bu üyelik “gönüllülük” ya da “ideolojik yakınlık” üzerinden tanımlanmaktaydı. Aynı yüzyılın sonlarında uzmanlar “müşterilerine” sundukları pazarlama, halkla ilişkiler ve araştırma gibi hizmet kalemlerini bu kez kendileri için kullanmış, özellikle medyada aranan konuklara, köşe sahibi yazara, seçim akşamları yorumcusuna ya da çok satan kitapların yayıncısına dönüşmüştür.

Kaynakça

- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2016). *Aydınlanmanın diyalektiği*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ağaoğulları, M.A. (2013). *Kent devletinden imparatorluğa*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Ahonen, P. Palonen, K. (2001). *Max Weber*, Jyaskyla: Kopijyva.
- Aron, R. (2000). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Beck, U. (1999). *Siyasallığın icadi*, (N. Ülner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boetie, E. De La.M (1995). *Gönüllü kulluk üzerine söylev*, (M. A. Ağaoğulları, Çev.) Ankara: İmge Kitapevi.
- Bottomore, T. B. (1990). *Seçkinler ve toplum*, (E. Mutlu, Çev.) Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Bottomore, T. ve Nisbet, R. (1990). *Sosyolojik çözümlemenin tarihi*, (M. Tuncay ve A. Uğur, Çev.) Ankara: V yayınları.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*, Stanford California: Stanford University Press.
- Dalton, R. J. (1996). *Citizen politics: public opinion and political parties in advanced industrial democracies*, Chatham House: Chatham NJ.
- Debord, G. (2006). *Gösteri toplumu*, (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dewey, J. (1927). *The public and its problems*, New York: Holt.
- Dubiel, H. (1998). *Yeni muhafazakarlık nedir?*, (E. Özbek, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Etzemüller, T. (2009). *Die ordnung der moderne: social engineering im 20. Jahrhundert*, Bielefeld: Transcript Historie.
- Fischer, F. (1990). *Technocracy and politics of expertise*, London: Sage Publications.
- Gramsci, A. (1971). *Selection from the prison notebooks*, (Q. Hoare ve G.N. Smith, Çev.) London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve toplum*, (V. Günyol vd. Çev.) İstanbul: Alan Yayınları.
- Gouldner, A.W. (1979). *The future of intellectuals and the rise of the new class*, New York: Oxford University Press.
- Gulbenkian, K. (1996). *Sosyal bilimleri açın*, (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (1992). *Rasyonel bir topluma doğru*, (A. Çiğdem ve M. Küçük, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Habermas, J. (1984). Siyasal katılım kendi başına bir değer mi? (T. Bora, Çev.) *Toplum ve Bilim, Güz*, (27), 37-74.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü*, (T. Bora ve M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (2007). *İdeoloji olarak teknik ve bilim*, (M. Tüze, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi

Yayınları.

- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*, (S. Savrun, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hoffman – Lange, U. (1992). *Eliten, macht und konflikt in der bundesrepublik*. Opladen: Leske – Budrich.
- Illich, I. (1994). *İşsizlik hakkı*, (D. Keskin, Çev.) İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Illich, I. (2010). *Profesyoneller iktidarı*, (C. Cerit, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kapani, M. (2002). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Keskin, F. (2005). Modern demokrasilerde yeni politik seçkinler: think tanklar ve politikadaki rolleri, *Sosyoekonomi dergisi*.(2005-1), 45-59
- Keskin, F. (2011). *Politik profesyoneller ve uzmanlar*, Ankara: De Ki Yayınları.
- Keskin, F. (2014). *Politik iletişim sözlüğü*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Kirchheimer, O. (1996). The transformation of western european party system, *Political parties and political development*, Palmimbara L., Weiner M, (Der.), 177-200: Princeton: NJ: Princeton University.
- Luhmann, N. (1983). *Legitimation durch verfahren*, Neuwied.
- Mancini, P. ve Swanson, D. L. (1996). Politics, media, and modern democracy introduction. D.L. Swanson, ve P. Mancini (Ed.), *Politics, media, and modern democracy an international study of innovations in electrol campaigning and their consequences*. 1-26: Westport: Preager Publishers.
- Mancini, P. (2009). Politik profesyonellikte yeni ufuklar. F. Keskin, P. Özdemir (Der.), *Halkla ilişkiler üzerine*, 279-302: Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mannheim, C. (2002). *İdeoloji ve ütopya*, (M. Okyayuz, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Marx, K. (1999). *Dolaysız üretim sürecinin sonuçları*, (M. Topal, Çev.) İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Mayhew, L. (1997). *The new public professional communication and the means of social influence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mazzoleni, G. ve Schulz, W. (2009). Politikanın medyatikleşmesi: demokrasiye bir meydan okuyuş mu?. F. Keskin, P. Özdemir (Der.), *Halka ilişkiler üzerine*, 253-279: Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mengi, A. (2004). *Platon'un siyasal seçkinler olarak yönetici sınıfı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Meyer, T. (2004). *Medya demokrasisi*, (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Michels, R. (2001). *Political parties: a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*, (E. ve C. Paul, Çev.) Kitchener, Ontario: Batoche.
- Mills, W. (1974). *İktidar seçkinleri*, (Ü. Oskay, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mosca, G. (1939). *The ruling class*, New York: McGraw Hill.
- Negrine, R. (2007). The professionalisation of political communication in europe. R. Negrine, P. Mancini, H.B. Christina and S. Papatthanassopoulos (Der.), *The professionalisation of political communication*, 27-47: USA: University of Chicago Press.
- Panbianco, A. (1982). *Models of parties*, Italy: II Mulino, Bologna.
- Pareto, V. (2010). *Seçkinlerin yükselişi ve düşüşü*, (M. Zeynep, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Postman, N. (2006). *Teknopoli yeni dünya düzeni*, (M.E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Postman, N. (2012). *Televizyon: öldüren eğlence*, (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sartori, G. (tarihsiz). *Demokrasi kuramı*, (D. Baykal, Çev.) Ankara: Siyasal İlimler Derneği Yayın.
- Vergin, N. (2011). Bilim camiası ve tanınma isteği, *Doğu-batı düşünce dergisi*, (7), 43-63.

- Walzer, M. (1983). *Spheres of justice a defense of pluralism and equality*, New York: Basic Books.
- Wattenber, M. (1991). *The rise of candidate – centered politics*, Cambridge: Harvard University Press.
- Weber, M. (1986). *Sosyoloji Yazıları*, (T. Parla, Çev.) İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji Yazıları*, (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
-

Utopian and Dystopian Approaches to Technology and Communication Technologies: With The Examples of *The Jetsons* and *Westworld*

Teknoloji ve İletişim Teknolojilerine Yönelik Ütopik ve Distopik Yaklaşımlar: *Jetgiller* ve *Westworld* Örneği İle

Ceren YEGEN¹

Abstract

Technology is undoubtedly a field and a pragmatist that is constantly evolving. It is being discussed particularly today that the technology that has built itself on the ongoing innovations or developments has also damages, such as benefits. Because every technological new development and innovation affects the field of communication, and communication technologies get fixed day by day. This situation has led to utopian and dystopic approaches to technology and communication technologies that are very important. Utopian and dystopic series which conduct a situational investigation and their increase, draw attention to the importance of this situation. It is important to emphasize the excessiveness of technology over artificial intelligence and even the questioning of the existence and the universe at *Westworld*, while many useful technological innovations seen in *The Jetsons* years ago are in daily life today. The subject of this study is to discuss these approaches through examples. For this reason, the *Westworld* series, a dystopic example and *The Jetsons* cartoon, a utopian example of the study will be examined to analyze relevant approaches, and the impact of technology on daily life will be discussed. The method of study is hermeneutic approach. The problem of the study is to recognize that the technology which generally have positive aspects, should be seen its excesses.

Keywords: Technology, Communication Technologies, Individual, *The Jetsons*, *Westworld*

Öz

Teknoloji, kuşkusuz devamlı suretle gelişim gösteren bir alandır ve faydacıdır. Kendisini süre giden yenilik ya da gelişmeler üzerine inşa eden teknolojinin, faydaları gibi zararları da olduğu özellikle bugünlerde tartışılmaktadır. Çünkü teknolojik her yeni gelişme ve yenilik iletişim alanını da etkilemekte, iletişim teknolojileri gün be gün gündelik yaşamda kemikleşmektedir. Bu yüzden teknoloji ve iletişim teknolojilerine yönelik, oldukça önemli olan ütopik ve distopik yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Durum tespiti yapan ütopik ve distopik diziler ve sayılarındaki artış da ilgili durumun önemine dikkat çekmektedir. Öyle ki, yıllar öncesinde *Jetgiller*'de görülen faydalı birçok teknolojik yenilik bugün gündelik yaşamda yer alırken, *Westworld*'de yapay zekâ üzerinden teknolojinin aşırılığına vurgu yapılması, hatta evren ve varoluşun dâhi sorgulanması önemlidir. Bu çalışmanın konusu da bu yaklaşımların örnekler üzerinden ele alınmasıdır. Bu sebeple, çalışmada ütopik bir örnek olan *Jetgiller* çizgi dizisi ile distopik bir örnek olan *Westworld* dizisi ilgili yaklaşımların analiz edilmesi amacıyla incelenecek, ayrıca teknolojinin gündelik yaşama etkisi tartışılacaktır. Çalışmanın yöntemi hermeneutik yaklaşımdır. Çalışmanın sorunsalı, daha fazla olumlu yanları ile anılan teknolojinin, aşırılıklarının da görülmesi gerektiğidir.

Anahtar Sözcükler: Teknoloji, İletişim Teknolojileri, Birey, *Jetgiller*, *Westworld*

Introduction

Technology has given direction to human life from the moment it entered the human life, has become one of the most controversial areas of the century we are in. The technology that brings a series of innovations to individual, builds daily life every day. Technology also claims that it makes everyday life easy. Serdar Kuzuloglu, in a program he participated in, said that the technology would turn into something reduced or increased like cholesterol. Kuzuloglu highlighted Henry Ford's proverb: "If I had asked people what they wanted, I would produce a faster horse." Kuzuloglu emphasized that technology will develop for the individuals every day. Kuzuloglu's this determination is very important. Because there is no specific dose of technology and it is developing in a way that can not predict every day. Technology has introduced us to concepts like "techno bullying", "social media bullying" and "trawling". According to Prof. Dr. Ugur Batı speaking on the same platform with Kuzuloglu, these concepts which are claimed to be based on narcissism, are manipulative and utilitarian (Cnn Turk, April 7, 2018).

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Muş Alparslan Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, c.yegen@alparslan.edu.tr.

The fields that technology affects are almost innumerable, and one of them is the field of communication and media. While the field displays a number of fractions within itself, it also has to keep pace with changing communication and relationship forms. In this context, media outlets have developed as well as approaches that examine the technology in utopian and dystopic contexts. For example, *The Jetsons* the cartoons, draws attention to the positive aspects of the technology. *Westworld* refers to the excesses of technology through artificial intelligence.

Technology and communication technologies need to be understood, used and analyzed correctly. For this purpose in this study, in the light of the utopian and dystopic approaches developed for technology and communication technologies, the positive and negative aspects of technology will be examined through *The Jetsons* and *Westworld* series. Thus, it is aimed to explain the role and effect of technology in everyday life.

The problem of the study is to recognize that the technology which generally have positive aspects, should be seen its excesses.

There is no term limit for study. As a sample, one utopian and one dystopic media output were selected with a simple random sample to be examined. A total of 10 episodes of *Westworld* broadcasted in the 1st season have been reviewed. *The Jetsons'* total of 5 episodes were included in the review. *Westworld's* second season is awaited. *The Jetsons* is an old cartoon, but still very popular. The second season of *Westworld* has not started to broadcast on the finale date of this work (HBO Nordic's official Instagram account declared that the first episode of *Westworld* 2nd season will broadcast on April 23, 2018). Therefore, the first season of the series has been examined to limit the study. The method of study is defined as hermeneutic approach.

Technology: *Technological Determinism and the Thought of Symptomatic Technology*

It is obvious that knowledge is a great power, especially in today's societies (Amedie, 2015). Accessing and consuming information has become quite easy nowadays with the new media phenomenon (Bucholtz, 2015). So much so that, the 21st century is a revolution of information and communication and it means transformation of the industrial society. Today, the wealthiest countries and societies are the ones with the most information and communication technologies (Ghaznami et al., 2011). Technology can be interpreted as a pragmatic and important output of knowledge. Because, the basis of technology is scientific knowledge; information and information flow have tremendous importance in many fields and sectors (Zavadskas and Kaklauskas, 2008, p. 39).

Technology is the compilation of skills, methods, processes, techniques used in the production of goods or services, or for the realization of these purposes; or scientific research. Technology can be knowledge such as techniques, processes etc. and also machines, computers, certain equipment; or it can be settled in factories. Technology started as the utilization of natural resources by humans as simple tools. For example, the discovery of how to control fires in the prehistoric era, the techniques and tools used in production to increase the supply of ready food in the Neolithic Revolution, and the invention of tires for people to control their environments as well as transportation are all technology (Kaya, 2017). It could be foreseen that technology will develop more in the short run (Basu and Fernald, 2006).

According to Atabek (2005, p. 61), talking about technology is often considered to be frightening, we talk about the media, but talking about technology seems to be a specialist job, even media workers are not interested much in talking about this subject matter. Technology has led to the emergence of broadcasting as the main format of mass communication medium of the 20th century; first radio, then TV (Rosa, 2012, p. 149), and now the Internet stands out as the most effective mass communication mediums; furthermore these have been referred to as old and new media (Healy, 2017).

Williams (2003, pp. 7-13) points out that new technologies such as television, steam engine, atom bomb, automobile are said to have changed the world and addresses technology in the context of determinism. Because, a new social order has been established with technology. *In technological determinism*. Research and development are assumed to be produced by themselves. It is presumed that the new technologies are produced in an independent bell glass and have created new social and human conditions later on. *The view of symptomatic technology* similarly assumes that research and development are produced by themselves, in a more trivial way though. Whatever has been explored at this terminal point is received and used.

As an interpretive prejudice, technological determinism is an open, accepted assumption that is generally accepted as 'self-evident'. Persuasive writers may liken it to 'natural' common sense. The assumptions of technological determinism can often attribute to the effects of technological "revolutions" that are "inevitable" and "broad" (Chandler, 1995).

Developments and innovations in the field of technology have enabled the development of communication technologies as well as knowledge. Today, internet and mobile services are a reality in almost every corner of the world. Mobile phones are an indispensable tool for millions of people (Ferris, 2012).

Information and Communication Technologies

Information and communication technologies (ICT), which are defined as technologies used for electronically transferring, processing and storing data (Perron et al., 2010), are also widely used in the presentation of career information and guidance services (Zeitel-Bank and Tat, 2014, p. 1184).

While the Internet and other technologies are nowadays bringing the literacy skills of information and communication technology (finding and evaluating information and communicating) to the agenda, there are, although not so many, also individuals and societies that lack information and communication technologies in the world today (Katz and Macklin, 2007, p. 50). According to Mansell (1999, p. 33), while in some parts of the world, information and communication technologies and services have contributed to revolutionary changes in business and everyday life, in other parts of the world, people's lives have not been affected much from these innovations. The information and communication technology sector has been the most dynamically growing sector in the world economy over the last twenty years. CIT has been particularly effective in the development of what is known as the "information society" (Kelly and Souter, 2014, p. 9). The information and communication technology sector has been a pioneering and powerful phenomenon in countries of every income level (Kramer et al., 2007, p. 6).

In these days, where everyday life is entirely regulated and consumption is placed at the core of life (Baudrillard, 1997, p. 21), the meaning of reality has changed (Baudrillard, 2014), along with an incredibly rapidly developing technology, the dynamics of everyday life have been transformed at the same pace. The social structure, which is called as information society, is increasingly becoming a surveillance society, digital surveillance society (Dolgun, 2008, p. 13), and information technologies mediate digital surveillance (Dolgun, 2005, p. 17). Arslantaş-Toktaş and colleagues (2012) assert that a digital surveillance is implemented through T.R. Citizen ID Number, e-identity cards, and even e-government application.

In the present era, mobile technologies, global information and communication technologies have grown rapidly (Niebel et al., 2013, p. 6), and the speed of the internet has

---

---

changed the way people receive information. We can argue that “Electronic Mail” (e-mail) is the most frequently used application of the internet. Many people who have access to the Internet at school, at home and at work use the internet for many other purposes than sending and receiving mail (Neelamalar and Chitra, 2009, p. 125).

Progress in science and technology always raises hopes and fears in society. Science fiction plays a great role in expressing these feelings by combining rigorous science with the fictional imagination. Buckup (2014) draws attention to the following five topics on science and technology and addresses the various effects of technological innovation on the fields:

1. The power of networks
2. The automated economy
3. The sharing revolution
4. The robot revolution
5. Alternative currencies

In this context, the following questions gain importance according to Buckup (2014): *How do we make the Internet a shared global resource? How do we perceive that the digital age reduced the need for human labor in the majority of the value chain? What if we need to interact with robots every day? What happens if digital currencies break down not just trade, but the financial systems as well?* Although there are no clear answers to these questions at the moment, it is certain that the advancement in science and technology has a profound effect on society and will always be (Buckup, 2014).

New information technologies are certainly referring to the Internet, but at the same time covers relevant all sorts of mobility related to other things - for example, mobility systems based on information technology includes both personal and other kinds of mobility. Air transport is an important example in this sense. However, it would have been frightening if pilots were not there and only our computers were flying our planes (Castells, 2004, p. 151). In other words, human factor is very important in communication technologies.

It is clear that the Internet has the capacity to change how individuals interact. It can also be considered that the Internet builds a social landscape. Because internet and communication technologies are changing a lot of things in social life, and from time to time it rebuilds. Still, it is difficult to predict all the effects of technology on society. Today, utopian and dystopian interpretations for the Internet, which brings together many technological ornaments, are also developing. In order to understand this technology realistically it is necessary to understand the changing structure of the society (Fisher and Wright, 2001). At this point, it is important that McLuhan regards the changes in the dominant communication environment as the main determinant of major changes in society, culture and the individual (Chandler, 1995).

It is necessary to address the utopic and dystopic calculations of technologies like the Internet at the point of impact that technology has made on the society rather than the impact it has left on the materials. For example, television is interpreted as a technology that can be benefited by many people in the utopian context, but is also interpreted in the context of dystopia as negatively affecting the culture and individual rituals (Fisher and Wright, 2001 cited from Meyrowitz, 1985). Phones and smartphones, which later entered into our lives, are also subject to similar utopic and dystopic interpretations. Utopist and dystopic visions of the Internet have also been put forward like television and mobile phones or some other technologies. Internet, which characterizes a strong and democratic environment in communication, may affect the everyday life, cultures, even private life (Fisher and Wright, 2001).

Social media is an umbrella term that describes practices that use online technology to share ideas, experiences, and perspectives. The social media, which is nowadays used almost 24/7, can reflect and reinforce many social trends such as social diversity, identity and cultural representation (Harris and McCabe, 2017). Social media, which has an important power and massive character, is also in the midst of many utopian and dystopian Internet based debates. So much so that while some utopian approaches suggest that social networks are important in terms of interaction, speed and aggregation, others different utopian approaches emphasize that social media is a polyphonic and democratic environment, Dystopic approaches are based on the idea that social media has a negative impact on social, cultural and interpersonal relationships and some job professionals (for example, for some people that citizen journalism in social networks, or robot journalism, can abolish the need for professional journalism).

New Media and Some Approaches to Technology and Communication Technologies

According to Laughey (2010, p. 157), the media of the 20th century adopted a public good, information, and entertainment broadcasting model that appealed to a broad national and international audience. In the following years, though, the audience met with a new phenomenon, "new media" of which they shifted to the user position. New media, in which interaction, speed and synchronicity shine out, cannot be defined shallowly or divided into a very small area. Because, new media is a new communication domain that is formed by new technologies and developments coming together, and it is quite extensive. New media is nothing more than the transformation of every type of media into a new form, with new media, all the concepts, ideas and theories of the traditional media are embedded in the new form. Technologically, new media is a new technology that helps sustainable development in communication (Mitra, 2011, p. 2). Apparently, media and communication technologies may develop further in the coming years and digital technology may become fully explicit (Natale, 2014).

The basic principles of new media, which focuses on what is digital and has substituted for old media, that is the analog system making traditional broadcasting, can be listed as follows (Laughey, 2010, p. 157; Vevere, 2015, p. 13):

1. Each consumer is a producer. The population that the traditional media considered consumer can switch to the producer position with new media. Can produce the content they will consume, can work like professionals. Getting in the process of crowdsourcing, citizen journalism, *blogging*, even *vlogging* can be given as examples of this situation.
2. Despite the lack of professionalism, it is a matter of seeing and using new media as a source of profit. *Youtubers* or individuals or groups selling via Instagram can be demonstrated as examples of this situation.
3. It is a matter of choosing domain freely. You can choose the domain you want (i.e. social networking site). If you prefer, you can also use all of them together.
4. New media domain and applications are mostly free.

It is claimed that in the near future there will be many radical changes and revolutions in the practice of the communication field. So much so that, the use of fixed-line telephones will be terminated, traditional journalism will disappear, tablets and mobile phones will play even a more vital role in people's lives than they are at present, are some of the relevant foresights (Szabo, 2013, pp. 36-37). Since the online world has developed rapidly, many areas from tourism to education, today use new media and attach great importance to it (Van der Bank and Van der Bank, 2014). However, social media, stands out as the most influential channel of new media. That is, it is thought that social media will strengthen civil society and

public space in the long run can (Shirky, 2017, p. 162). Therefore, parallel to its effects for a long time, approaches to communication technologies as well as technology are put forward. While many of the relevant approaches (it should be noted that many of these are Utopian approaches extolling technology and communication technologies) emphasize the benefits of technology and the areas of use it extended, dystrophic approaches champion the use and development of technology in a more controlled way. For example, in our present day in which electronic mail services and boards are filled with cyber stories (Poster, 2017, p. 125), "QR Code", which is a new media and communication technology helping the formation of a bridge between traditional communication tools and digital technologies by being printed on traditional mass communication tools to convert them into *hybrid mass communication tools*, also exists as an interesting and increasingly widespread technology (Aktaş, 2014, p. 75). However, it brings about concerns regarding privacy and security in tow. Because, the same technology can be used to facilitate possible fraud activities as well.

McLuhan (1994) was not unfair to elucidate years ago the societies and the world that were becoming more and more similar to each other, with the theory of "Global Village". Because, it is apparent that technology has considerably changed and transformed today's societies and practices. Today, it is claimed that those who use technology are stuck between two very different paths that are used to conceive the world (McLuhan and Powers, 2015).

Along with the fact that social media has created digital culture / world, digital modern societies and strong identities, the struggle between social network giants such as Microsoft, Google, Apple and Facebook has become a harbinger of the developments and revolutions in communication technologies (Van Dijk, 2016; Castells, 2005; Kirby 2009). At this point, an evaluation made by Moraru is also important and needs to be pointed out. Moraru's (2015) advocating that the Cold War culture produced in general and especially since September 11 has connected the traditions and the peoples of the world to one another in unprecedented ways and aesthetic applications, in fact, points to the homogenization in the society and brings to mind the culture spread, and even imperialism due to communication technologies. Moving from these approaches, we can conclude that the areas where the technology develops rapidly every day should be examined in an accurate and systematic way. While doing so, it's important to give technology the credit it deserves.

Utopian and Dystopian Media Outputs: *The Jetsons* and *Westworld*

We were shocked when we saw that the basic guarantee of social stability was ensured through sleeping in *The Brave New World* (Huxley, 2018) that attracted attention with the sui generis order in which human beings were produced in the "Central London Hatchery and Conditioning Centre" and it was forbidden and shame for women to conceive. By the same token, we witnessed how the perception of reality deteriorated in Orwell's (2016) *1984* and had to question many things that'd be expected from the technology with these technology based utopian and dystopian examples. According to Buckup (2014), dystopic novels such as *The Brave New World* or *1984* have fascinated readers for decades. As it can be seen, concerns and approaches toward technology and communication technologies are not new, and the examples given above are only the literary aspects of the matter. When the aspects of the issue within the context of media is examined, the utopic and dystopic media outputs that are formed according to the utopian and dystopian approaches in the field stand out. Today, in the vast majority of science-fiction series and films, progress is now an important theme, either proportional or disproportional to technology. In addition, there are also many popular, useful or arguably useful applications that technology giants continue to introduce to the market for social networking and relationships, and that are especially indispensable for smartphones. Besides, there are also many technologies that make daily life, and practices of individuals and business professionals easier.

When we examine the examples of utopic and dystopic media outputs, cartoons such as; *The Jetsons*, *Powerpuff Girls*, *Johnny Bravo* and *Power Rangers* series such as *Mr. Robot*, *Halt and Catch Fire* and *Scorpion* and movies such as *Matrix*, *Transformers*, *Avatar*, *Déjà Vu* stand out. *Fringe*, *Black Mirror* and *Westworld* are examples of the most popular dystopian series. Movies such as *Automatic Orange*, *Metropolis, 1984*, *Westworld* and *12 Monkeys* are examples of popular dystopia.

In this study, The Jetsons cartoon series and Westworld TV series were examined in order to analyze utopic and dystopic media outputs. By the author, the themes (5 utopias, 5 dystopic, a total 10 themes) which has come forward and pointed to utopia and dystopia in the cartoon and TV series were revealed by watching the relevant content, and discussed.

Scope and Limitations

Relevant themes (5 utopias, 5 dystopic, a total 10 themes) point to the positive and negative aspects of technology, even though they are of limited scope. These themes are determined by a simple random sample. Themes are set as five pieces to limit the study.

Method

The hermeneutic approach has been used as method of the study. The hermeneutic approach focuses on the causal relationships and is used as an alternative research method in social sciences (Ulusoy, 2009).

In Dostoevsky's (2018, p. 41) *Notes from Underground*, the human being, for whom Dostoyevski asks even though he likes to build new paths and creativity, why he is keen on to destruct and asks for chaos, has a reason and in this way he gets and benefits whatever is appropriate for himself from science; however, the boundaries of human comprehension are so narrow that it is hoped that little or no satisfaction can be expected from the scope and reliability of what he obtained in this respect (Hume, 1976, p. 6). According to Heidegger, modern man "wants all the time, wants everything emergently happens, points, and the one who wants to achieve what he is pointing" (cited Zamanlou, 2015, p. 14). Human is an entity who thinks about understanding and interpreting. One of the main problems in contemporary hermeneutics is the subjectivity or objectivity of the information/conclusion reached in understanding and interpretation (Koşum, 2006, p. 6). In this sense, hermeneutics, or interpretive logic, is of particular importance and allows many phenomena to be analyzed with an interpretive approach. Hermeneutics is about interpreting, understanding and communicating and can be used to convey the experiences of different phenomena. The hermeneutics, which is a Greek concept and which has been of great interest to Heidegger and Dilthey, expresses roughly interpretation. This etymological definition does not cover all aspects of hermeneutics. Because hermeneutics is far beyond pure interpretation. According to Gadamer, the duty of hermeneutics should be to follow the path which the spirit passes in order to "acquire the consciousness" (Eklund, 2016; Coreth, 1969; Dursun, 2004, p. 223 cited from Gadamer, 1989).

Data Collection

Accordingly, as an example of a utopian media output, the themes that stand out in the *The Jetsons* were coded as; *technologies that make life easier* and the following sub-themes have been identified under this theme:

- Video Phone
- Cleaning Robot
- Food Machine
- Flying Vehicle
- Beauty/Wellness Machine

The dystopic themes that stand out at *Westworld* are as follows:

- Reincarnation
- Questioning the Universe and Existence
- Religion
- Sexuality
- Fordism

After the identification of the relevant categories, the media outputs were watched and analyzed in detail, and the *The Jetsons* and *Westworld*, the aforementioned media outputs the analyses of which are presented below, were recorded under electronic domain by the author.

Analysis of *Westworld*: The Theme and Characters

Westworld, is a television series in the form of science fiction thriller created by Jonathan Nolan and Lisa Joy. The series was aired on October 2016. Its channel is HBO. Evan Rachel Wood, Thandie Newton, Ed Harris, Anthony Hopkins and James Marsden are starring in the series that is adapted from Michael Crichton's movie, *Westworld* (1973). The featured characters that stand out in the show can be listed as; Dr. Robert Ford, Bernard Lowe, the Man in Black, Teddy Flood, Dolores Abernathy and Maeve Millay (<https://www.hbo.com/westworld>, 2016).

In the show, an action park which can be accessed with a considerable charge and the events that occur there are storied. The very park is like a shooting plateau in which lives "created/creations" that are created with artificial intelligence technology and called "hosts." As far as it was observed, the series take place in Sweetwater. The center is under the control of Dr. Robert Ford. Dr. Ford has established and developed this center with his friend Arnold who no longer lives. The center is also inspected by the "Board."

Code-created hosts are constantly being updated and are being re-activated as heroes of different stories. Hosts, who cannot make any harm to guests who visit the park and are called "visitors," are in the appearance of real people and they can die. The life and death practices of the hosts who constantly die and then resuscitate by being re-activated, also depend on the "activate" and "shut down" commands of the engineers who control them. For example, Teddy, who is one of the most important characters, is killed many times and sent to the park by being re-activated to take place in different stories. In one story, for example, he is a deputy sheriff, in another the roughneck lad of the town, and yet in another, an army officer. Dolores Abernathy, daughter of a Sweetwater farmer, is quite popular on the show, and the identity of the Man in Black (William, who is actually an old visitor and a big shareholder of the *Park*) is not easily understood. The creators who start to feel somewhat with some technical interventions ("dreams") of Robert Ford, begin to give errors by recognizing love and grudge over time and the first season is built on this situation.

Picture 1. Same Creation with Different Characters in Different Lives
(westworld.feed Instagram Account)

The constantly updating of the hosts as different characters also confuses their minds. For example, when Maeve, a bar owner in the show, says, *"What is happening to me? I am living a different life with a little girl for a moment, I can see her, feel her hair in my hand, and her breath in my face. Then I'm in Sweatwater again. Which one is real I can't tell apart."* She was actually recalling an event in her previous character - the mother and girl escaping from a killer (See Picture 2).

Picture 2. Maeve and the Girl She Has in a Different Life
(HBO Nordic Official Instagram Account)

The featured themes that come forward in the show are; "Reincarnation", "Questioning the Universe and Existence", "Religion", "Sexuality" and "Fordism" and these are discussed below:

Reincarnation

In the show, hosts being programmed and sent back to the park as different characters after being killed, refers to reincarnation. For example, Maeve Millay, who speaks with Clementine, a prostitute working in the bar she runs, in the 1st season and 7th episode of the show, is also questioning who she is, as she questions death and life. The following dialogue

between the two when Clementine said that she could not sleep nights is important in this context:

Maeve: What are these nightmares you have about? You have a dream you were someone else?

Clementine: I do not think so. Why?

Maeve: Haven't you thought about whether this is the life you want..?

Picture 3. Maeve and Clementine
(HBO Nordic Official Instagram Account)

Again, in the same episode, the following words of Maeve, who plans to escape from the Park (Westworld) and threatens a technician in charge of programming her to help her, is also remarkable in terms of reincarnation:

Maeve: You think I am scared of death? I have done it million times. I am really great at it. How many times have you died?

In one of the first episodes of the first season of the series, it is emphasized that Lazarus,² the one whom Christ resuscitated four days after his death with miracle, could even be taken out of the cave. So much so that, while the founder of Westworld, Dr. Robert Ford, saying "*We are able to cure the worst diseases, soon, we may take Lazarus out of the cave and find the cure for death*", he actually refers to the power of technology such as in that of reincarnation.

² Let us also mention that the "Lazarus Syndrome" is named after Lazarus at this point. In medicine, Lazarus Syndrome identifies a deceased person's reviving or showing the symptoms of reviving (<https://tr.garynevillegasm.com>, April 9, 2018).

Picture 4. Dr. Robert Ford
(HBO Nordic Official Instagram Account)

Questioning the Universe and Existence

According to Sartre (1985, p. 59), when we say existentialism, we understand a doctrine that leads to the living of man and shows that every truth, every action embraces an environment, a humane feature; Human first exists, then becomes like this or like that. Because he creates his self. How? Like this: he slowly determines himself by jumping into the world, suffering there, fighting (Sartre, 1985). According to Sartre, everything outside human who is the being for himself is within a certainty (Çelebi, 2014, p. 64). Sartre (1985, pp. 57-58), who advocates existentialism against a lot of criticism he has come across, lists these criticisms as follows:

According to the first of these criticisms, existentialism call people to remain in the slumber of stagnation yielded by despair, they say. If you look at it, all the ways out are closed, so there is no room for action in the world, moving is impossible, they say. And this situation is leading existentialism to be a mere observational philosophy, they say. But, observing per se does not do anything, they say. Worse still, it will drag people to the bourgeois philosophy in the end, they say. In addition, existentialism always points to the bad side of the man, always tells about his indulgences, they say. Always showing the dirty, vague, dark, they say. Pushing these in front of our eyes everywhere, they say. It is leaving in the shade the smiley beauty, and the bright, hopeful side of human nature, they say...

It is also observed that existence and the universe is also questioned in the series. Especially in the first minutes of the seventh episode, existence and the universe are seriously questioned. Bernard's recalling the book he used to read to his son Charlie, who doesn't live any more, at the hospital and his reading the following words of the character called the *Hatter* in the book to his son is an example of this situation:

Hatter: If I had a world of my own, everything would be nonsense.
              Nothing would be what it is... Because everything would be what it isn't.

Likewise, in the same episode, the dialogue between Bernard and the "created", that he was responsible for programming, is also important in terms of the questioning of existence and the universe:

Bernard: And finally, have you ever questioned the nature of your reality?
Created: No.
Bernard: Good.

Picture 5. Bernard (HBO Nordic Official Instagram Account)

As in the first minutes of the seventh episode, existence and the universe are seriously questioned in the final minutes. For example, the following worlds of Maeve are striking: "*All my life, I've prided myself on being a survivor. But surviving is just another loop.*"

In Episode 3, the following words Dr. Ford told to Teddy, one of the created, in reference to William Shakespeare 'A coward dies a thousand times before his death, but the valiant taste of death but once.' "Of course Shakespeare never met a man quite like you Teddy, you have died at least a thousand times." also questions existence within the context of death, life and valiance.

In one of the final episodes of the series, the words that spilled out of Maeve's mouth when Bernard went out to find out what he really was after having being told by Maeve that he was a created, are also interesting:

Maeve: If you go looking for the truth, get the whole thing...

The following dialog between Dr. Ford and Bernard who killed Theresa Cullen, an important and efficient employee of the park and also his lower, where Bernard explaining his regret, is also questioning god as well as existence.

Bernard: I'm a killer. My God, My God!

Dr. Ford: God has nothing to do with this. You killed her, because I told you to.

In the 9th episode, after Maeve says to two created with whom she plans to escape the park that: "*I see, you have already met with your makers*", the response given by one of the created is interesting: "*they don't look like gods*" Maeve replies as follows: "*they are not, they just act like it.*" The very dialogue deems God's presence directly proportional to power and makes references to human nature to human desires.

In the 6th episode, Dr. Ford's seeing the first version created he concealed in the park as ghosts while he introduces them to Bernard and describing them as "survivors of the wreck of time" points to the ontological point of view in the show.

Religion

The concept of religion is one of the most controversial concepts of the sociology of religion since its inception. Like many sociological concepts, the definition of religion emerges

---

as a problematic area; the definitions vary depending on what we mean by religion. Western theologians generally tend to describe or explain religion in two categories as "essential" and "functional." The discussion is roughly between the essential definition of 'what religion is' in Weber's fundamental emphasis and in comparison Durkheim's functionalism that focuses on 'what religion is for' (Kurt, 2008, p. 74).

Religion has many etymological meanings, such as path, statute, law, the day of reckoning, but to briefly define, religion is the way of belief that regulates faith in the Supreme power, whom the humans accept as the Creator, the whole of the worship that they will do for the Creator, and how their behavior should be according to this faith (Bilgin, 2014, p. 76).

According to Marx, religion is the sigh of the creatures that are subject to oppression, the heart of a heartless world, the spirit of soulless events. Religion is the opium of the people. According to Marx, the critique of religion leads to a general understanding of the world: as the human understands the deception in religion, he also perceives the urge to abolish the self-imposed conditions. According to Marx, there is a strong connection between ideology and religion (Mardin, 2014).

Western scholars generally tend to describe or explain the religion in two categories as essential and functional. Functional description describes the supposed benefits of religion to individuals or the society, and what religion does or serves for; and the essential description includes the characters related to the content or the essence of the religion and concentrates on what religion is. These two one way definitions mutually exclude each other by drawing definite boundaries between them. As the sole functional description of religion alone reflects the view of those who look at the religion from outside and neglects the views of those within the religious phenomena. By rejecting the divine source and essence of religion, this definition does not give a satisfactory explanation as it sees the religion just a function, or a security valve, a means of social solidarity or reducing the social tension, or a factor socializing the individuals. However, "the versatile inclusive definitions" are important as well. Polythetic approach, including essential and functional approaches is a more general approach. The qualities of this approach reflect the insufficiencies of monothetic approach. The polythetic approach does not draw any definite boundary, avoiding the problems that may arise, but on the other side leads to many uncertainties (Kurt, 2008).

The theme of religion is mostly processed over traditional Christianity values in the series. In many scenes, graves with crosses appear (i.e. episode 6) and church bells are often heard.

Sexually

The word "gender" has been used as an alternative to the word "sex" in the United States in the 1970s. Using the word "gender" was a way for researchers and activists to resist the belief that the masculinity and femininity are biologically determined. The term "gender" distinguishes between learning, expectations, behavior and attitudes brought about by being a man or woman which are our biologically-defined traits (Rolleri, 2013 cited from Krieger, 2003).

According to Freud (2015), sexuality is a phenomenon that enables an individual to maintain his or her life and species. The concept of "libido" is important here. So much so that libido focuses on the actions of sexuality and emerges as the sum of instincts as an instinct in Freudian theory.

According to Foucault (2007, pp. 12-13), sexuality was something that has been under pressure for long years. Sexuality has been dominated by many discourses and practices over the years. The role of the Age of Oppression is also great here. It is known that the children

---

have no sexuality, therefore sexuality is accepted as prohibited for them. This postulate is intrinsic to the nature of oppression and distinguishes it from the punishment by way of presupposition.

Sexuality, although not much frequently, is partly pointed in the series. That is, in some episodes, although not many, cowboys, voyagers and visitors having sex with prostitutes in town are shown.

Fordism

The series also makes references to Fordism that developed under the leadership of American automobile manufacturer Henry Ford. So much so that the Center's founder, Dr. Robert's last name is also *Ford* and Henry Ford's mass production is approached ironically and it is pointed out that to Dr. Robert Ford can make mass creatures. So much so that what is shown out of the eyes of Maeve while walking through the management floor of the park in the 6th episode of the 1st season is that the creatures are mass manufactured just like technical tools/items or consumption goods. Therefore, we obviously need to mention about Fordism at this point.

When Fordism is considered, the first person that comes to mind is Henry Ford, who established and made it popular. American automobile maker Henry Ford produced the first single-cylinder gas engine in 1893 in his own kitchen, and he made his first automobile three years later. Henry Ford founded the Ford Motor Company by having 25.5 % of its shares in 1902, and the very first automobile, produced in the same year, was sold in the USA. Ford exported its automobiles to other continents after 1904. Henry Ford started the first European branch in England in 1906; Established factories in Belgium, Italy and Germany. Ford, who also wanted to get in the aviation sector while the WW I was going on, also founded a plane company. Henry Ford, who played a major role in the popularization and legitimization of Fordism and also an important figure in the context of social life as much as the economy, was nominated to become a senator in 1918, could not win and stepped down from his business for his grandson Henry Ford II in 1945. The founder of the rather popular Ford Motor Company, Henry Ford, died on April 7, 1947 (<https://www.timeturk.com>, April 10, 2018).

The concept of Fordism is generally used to describe the principles applied in the capitalist industrial production process. Fordism, can be defined technically as a regime and accumulation regime as well as it can be defined in the broader sense with respect to its social and cultural influences. Fordism, which was accepted as a form of widespread production from the 1910s to the 1960s, has left its dominant position to the phenomenon called "Post-Fordism" or "Flexible Production and Accumulation Regime" since the 1970s (Antonio vd., 2000; Clarke, 1990a; Saklı, 2013, p. 107; Clarke, 1990b).

Fordism, on the other hand, is still an important matter of debate and, according to some approaches, it is an ideal type explaining a general mass production and intensity of productivity (Degan, 2011, p. 8; Markantonatou, 2007).

Analysis of *The Jetsons*: The Theme and Characters

The Jetsons can be shown as an example of utopic media outputs. The Jetsons is a cartoon series aired in, 1962-1963 and 1987. It was created by Hanna-Barbara. The events take place in Saturn and it is about the adventures of a family (<https://www.turkcebilgi.com/jetgiller>, April 17, 2018). Members of the family are father George Jetson, mother Jane Jetson, girl Judy Jetson, son Elroy Jetson, and the housekeeper cleaning robot Rosie. Mr. Spacely is also an important character in the cartoon. The name of the family's dog is Astro.

In the show where the adventures of the family are told, futurism was being emphasized, technology was being extolled and its aspects making life easier was pointed out. Technological products were important helpers of the family in the cartoon. The themes that come forward as a result of the watching under the theme of *technologies making life easier*; are "video phone", "cleaning robot", "cooking machine", "flying vehicle/car", and "beauty/wellness machine" and these are discussed below.

Video Phone

Video Phone was an important and frequently used item in The Jetsons. Video/Smart Phones, that are a result of the innovations in communications technologies and very popular in our world today, were visualizing and prettifying communication in the Jetsons.

Picture 6. Jane Jetson Video Talking with George Jetson
(<http://www.arkitera.com>)

Cleaning Robot

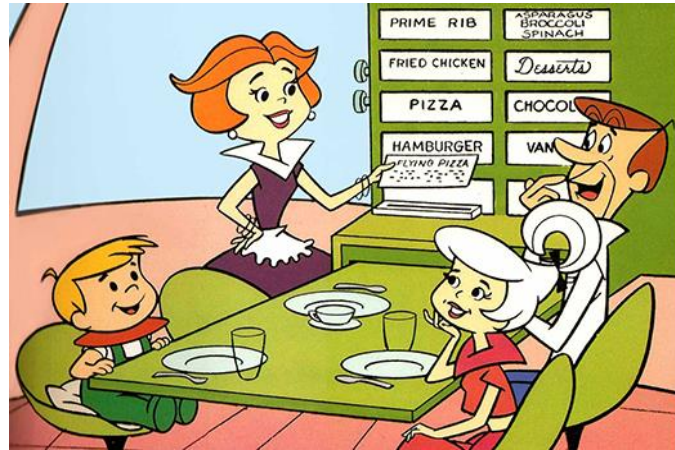
Rosie, who was the housekeeper of The Jetsons was a robot and like a member of the family. Nowadays, the development of robots and the fact that they are designed to facilitate everyday life, no doubt brings Rosie to mind first.

Picture 7. Home Assistant Robot Rosie (Cleaning Robot)
(<http://weclipart.com>)

Food Machine

The food machine that was an artificial intelligence product was cooking and serving any dishes desired. Being able to cook many kind of dishes from pizza to hamburger, this machine reminds us the "vending machines". The machines involved not only food but also can beverages and packed mini food.

Picture 8. Food Machine
(<https://www.mutlumekean.com>)

Flying Vehicle

The family was using a flying a vehicle in The Jetsons. Although flying vehicles have not been introduced to the market yet, it is likely that we will soon be taking drone taxis, and it is important that the Dutch company PAL-V will bring the flying car that it has been working on for over 15 years to the market. As the company begins to receive pre-orders, the vehicles will hit the road as of 2019. However, pilot license is required to use the vehicle (<http://www.haberturk.com>, March 8, 2018; <http://www.posta.com.tr>, September 27, 2017). That the very technology is pointed out in The Jetsons as well, might make us think that human nature has the potential for unlimited desires as long as technology allows for it.

Picture 9. The Jetsons' Flying Vehicle
(Ranini Tv)

Beauty/Wellness Machine

The beauty and aesthetic sector today is highly developed. Given the claims that aging will become history through a variety of practices and techniques, it should also be mentioned that the field has a potential for new developments everyday. Although the machine that mother

of the family Jane Jetson used for beauty and wellness in *The Jetsons* is not on the market today, there are wellness technologies in similar technologies.

Picture 10. Beauty/Wellness Machine
(www.digitaltrends.com)

Conclusion

Today, technology grows rapidly every day. It was important and necessary to discuss disadvantages of the technology via dystopian approach and the examples like its advantages. Nowadays technology encompasses all areas of life and also affects mind practices, such as physical practices, at certain scales. We probably do not want to leave from our smartphones, tablets, or vehicles with the impact of the related influence.

Although technology is extolled as to the aspects it makes life easier in the *The Jetsons* cartoon series examined in this study, it is important that the exorbitance of technology is referred to over artificial intelligence in the *Westworld*³. Pointing to the fact that every new technology may not necessarily be useful, the aforementioned reference also underlines the fact that nowadays, human beings can question the universe, existence, and even his own existence, in the world he drew the boundaries himself, especially in the virtual space. That is, in *Westworld*, the visitors of the park reveal their real identities there through extremism, violence and ego. Having almost every pleasure limitlessly, the visitors use the park as a means to understand who they really are, their passions, their weaknesses. The perpetual greed of William, who has been coming to the park as a visitor for years and looking for Wyatt, the only hero he has yet to meet, is an example of this situation. As Cicero (2005) points out, people have different aims in social life.

So while technological innovations and developments facilitate or guide the life, at the same time they can lead the individual to an internal, cognitive journey. The strongest and most influential example of this situation is, of course, the mind confusion experienced by the hosts at *Westworld*. Indeed in *Westworld*, the Park is actually an experimental area, while the guests are actually the monitored presences. It is intended to understand the expectations and impulses of the people of the digital world. Thus the guests are also watched like the hosts. In this context, we can also call the Park as a biotechnical project.⁴ Through the park, the effects of

³ In the last part of the first season, we saw that Dr. Ford killed by Dolores like Arnold, at the party given by Dr. Ford who will be expelled from the company. Ford wrote this final his own, and before he died, Ford has been programmed all their homes in order to they hostile to people. So the 2nd season starts with the board being killed in the party night, and the impression is that the end of the park is coming. William tells that the park is not Ford, it is belong to him and this is where the story of setting up park is often transmitted by flashbacks to viewers. At the 2nd seasons the hosts fight against the park/Delos for freedom (*Westworld* Season 2).

⁴ On the second season Bernard also will claim this thesis.

technological extremes on human and human behavior are observed. Because while the creatures in the Park are designed as desired, the human being exhibits various behaviors and desires in this environment which is without boundaries and reveals hidden impulses. Thus we can say that what is shown in Westworld is a biotechnological revolution and infinity. Because the Park seems to have no intellectual boundaries for both the digital world's people and the technology.

London (2009, p. 24) is quite right to say that "*The history of mankind is full of the fight between the exploited and the exploiters... Where Darwin's reviews demonstrate the development of mankind, the history of these fights between classes shows the development of economic civilization*". The development of economic civilization is now remembered together with information and communication technologies. So much so that technology encircles almost every aspect of everyday life and is articulated in all economic, political and social living spaces with the promise of facilitating the life of the human being.

As a result, it can be said that it is a necessity to consider and evaluate in the context of the total impact that technology and communication technologies make. Nevertheless, it should not be forgotten that the extent of technology in terms of utility and harm is, of course, directly proportional to the purpose and means of use.

References

- Aktaş, C. (2014). *QR kodlar ve iletişim teknolojisinin hibritleşmesi*. İstanbul: Kalkedon Publications.
- Amedie, J. (2015). The impact of social media on society. *Advanced Writing: Pop Culture Intersections*, 2.
- Antonio, J. R.; Bonanno, R. & Pirandello, L. (2000). A new global capitalism? from "americanism and fordism" to "americanization- globalization". *American Studies*, pp. 33-77.
- Arkitera. (2014). "Jetgiller'in uçan arabaları hala hayal olabilir, ama akıllı evleri değil". B. Çelik, <http://www.arkitera.com/haber/22332/jetgillerin-ucan-arabaları-hala-hayal-olabilir-ama-akilli-evleri-degil1>, Date of Access: 08.12.2014.
- Arslandaş-Toktaş, S.; Binark, M.; Dikmen, Ş. E.; Barış Fidaner, I.; Küzeci, E. & Özyaygen, A. (2010). *Türkiye 'de dijital gözetim T.C. kimlik numarasından e-kimlik kartlarına yurttaşın sayısal bedenlenişi*. Alternatif Bilişim.
- Atabek, Ü. (2005). İletişim teknolojileri ve yeni medya için olanaklar. pp. 61-90, in *yeni iletişim teknolojileri ve medya*, Alankuş, S. (Ed.), IPS Communication Foundation Publications.
- Basu, S. & Fernald, J. (2006). Information and communications technology as a general-purpose technology: evidence from U.S. industry data. Working Paper 2006-29.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim toplumu*. H. Deliçaylı & F. Keskin (Transl.), İstanbul: Ayrıntı Publications.
- Baudrillard, J. (2014). *Simülakrlar ve simülasyon*. O. Adanır (Transl.), Doğu Batı Publications.
- Bilgin, A. (2014). Din, dindar, dindarlık: özeleştiril bir değerlendirme. *ANEMON*, 2 (2), 75-84.
- Bucholtz, I. (2015). Media use among social networking site users in Latvia. *International Journal of Communication* 9 (2015), 2653-2673.
- Buckup, S. (2014). Utopia or dystopia? Five key tech debates. <https://www.weforum.org/agenda/2014/09/utopia-dystopia-five-key-tech-debates/>.
- Castells, M. (2004). The information city, the new economy, and the network society, *The Information Society Reader*. Chapter 11, pp. 150-164, Frank Webster (Ed.).
- Castells, M. (2005). *Ağ toplumunun yükselişi - enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür*. Volume 1, E. Kılıç (Transl.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Publications.
- Chandler, D. (1995). Technological or media determinism. <http://www.visual-memory.co.uk/daniel/Documents/tecdet/>.

- Cicero. (2005). *Dostluk üzerine*. Ç. Dürüşken (Transl.), Homer Publications.
- Clarke, S. (1990a). The crisis of fordism and the crisis of capitalism. *Telos*, New York, 83, pp. 71-98.
- Clarke, S. (1990b). what in the f---'s name is fordism. British Sociological Association Conference, University of Surrey, Wednesday, 4th April 1990.
- Cnn Turk*. (2018). *Gündem özel* programme. April 7, 2018, "Soysal medya bağımlısı mıyız?", #cocuklarmznyarnlar.
- Coreth, E. (1969). *Grundfragen der hermeneutik: ein philosophischer beitrag*. Herder.
- Çelebi, V. (2014). Jean paul sartre'in varoluşçuluk düşüncesi. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 4 (2), 63-76.
- Degan, J. R. (2011). Fordism and taylorism are responsible for the early success and recent decline of the u.s. motorvehicle industry, glob advertage. Working paper n° 81/2011.
- Digital Trends*. (2017). "ABC orders live-action 'Jetsons' reboot involving 'Back to the Future' director". Date of Access: 08.17.2017, <https://www.digitaltrends.com/movies/the-jetsons-live-action-reboot-robert-zemeckis/>.
- Dolgun, U. (2005). *Yatak odanızda, beyninizde, mahrem olan her yerde... iştebüyük birader*. İstanbul: Hayy Book.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf hapishane yahut gözetim toplumu küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri*. Ötüken Publication.
- Dostoyevski, F. M. (2018). *Yeraltından notlar*. S. Demirci (Transl.), Floria Publishing: İstanbul.
- Dursun, Y. (2004). Gadamer'iri hakikat anlayışının iki kaynağı ve hermeneutik'in görevi. *Hacettepe University Literature Faculty Journal*, 21 (1), 219-230.
- Eklund, G. (2016). Hermeneutik som forskningsansats. <https://www.vasa.abo.fi/users/geklund/Hemsida%20dokument%202016-17/Hermeneutik.pdf>.
- Ferris, S. (2012). Information and communication technologies for development. Project: New Business Models for Sustainable Trading Relationships, Series: Topic Brief Series.
- Fisher, R. D. & Wright, L. M. (2001). On Utopias and dystopias: toward an understanding of the discourse surrounding the Internet. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 6 (2).
- Freud, S. (2015). *Cinsiyet üzerine*. A. A. Öndeş (Transl.), Say Publications.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. Transl. H. U. Tanrıöver (Transl.), Ayrıntı Publications.
- Garynevillegasm. (2018). "lazarus sendromu nedir?". <https://tr.garynevillegasm.com/zdorove/108998-cho-to-takoe-sindrom-lazarya.html>, Date of Access: 04.09.2018.
- Ghaznavi, R. M.; Keikha, A. & Yaghoubi, M. N. (2011). The impact of information and communication technology (ICT) on educational improvement. *International Education Studies*, 4(2).
- Haber Turk*. (2018). "Uçan araba nihayet satışta, işte fiyatı". Date of Access: 03.18.2018, <http://www.haberturk.com/ucan-araba-pal-v-nihayet-satista-iste-fiyati-1867695-ekonomi>.
- Harris, K. & McCabe, A. (2017). Community action and social media: trouble in utopia?. TSRC informing civil society, Third Sector Research Centre, Working Paper 140.
- HBO*. (2016). "Westworld". <https://www.hbo.com/westworld>.
- HBO Nordic official instagram account*. (2018). <https://www.instagram.com/hbonordic/?hl=tr>.
- Healy, K. (2017). Public sociology in the age of social media. *American Political Science Association* 15 (3), 771-780.
- Hume, D. (1976). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma*. Hacettepe University Publications, O. Aruoba (Transl.), PHILOSOPHY SERIES 1, Ankara.

- Huxley, A. (2018). *Cesur yeni dünya*. Ü.Tosun (Transl.), İthaki Publications.
- Katz, R. I. & Macklin, S. A. (2007). Information and communication technology (ICT) literacy: integration and assessment in higher education. *SYSTEMICS, CYBERNETICS AND INFORMATICS* 5 (4), 50-55.
- Kaya, A. (2017). “Teknoloji nedir?”. <https://www.tech-worm.com/teknoloji-nedir/>, Date of Access: 04.20.2017.
- Kelly, T. & Souter, D. (2014). The role of information and communication technologies in postconflict reconstruction, a world bank study. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Kirby, A. (2009). *Digimodernism: how new technologies dismantle the postmodern and reconfigure our culture* (1st Edition). Continuum.
- Kramer, J. W.; Jenkins, B. & Katz, S. R. (2007). The role of the information and communications technology sector in expanding economic opportunity. Corporate Social Responsibility Initiative Report No: 22, Cambridge, MA: Kennedy School of Government, Harvard University.
- Koşum, A. (2006). İçtihat hata ve isabet tartışmaları ışığında öznellik ve nesnellik sorunu. *Usûl*, 5 (2006/1), 5-32.
- Kurt, A. (2008). Sosyolojik din tanımları ve dine teolojik bakış sorunu. *Uludağ University Faculty of Theology Journal*, 17(2), 73-93.
- Laughey, D. (2010). *Medya çalışmaları teoriler ve yaklaşımlar*. A. Toprak (Transl.), İstanbul: Kalkedon Publications.
- Mansell, R. (1999). Information and communication technologies for development: assessing the potential and the risks. *Telecommunications policy*, 23(1), 35-50.
- Mardin, Ş. (2014). *Din ve ideoloji*. İletişim Publications, İstanbul.
- Markantonatou, M. (2007). The ideal-typical transition from fordism to post-fordism: a neopositivist problem setting. *European Research Studies*, X (1-2), 119-129.
- McLuhan, M. (1994). *Understanding media the extensions of man* (Reprint Edition). The MIT Press.
- McLuhan, M. & Powers, B. R. (2015). *Global köy*. B. Ö. Düzgören (Transl.), Scala Publications.
- Mitra, A. (2011). New media and convergence: a development communication perspective, students' research. *Global Media Journal – Indian Edition*, 2 (2).
- Moraru, C. (2015). *Reading for the planet toward a geomethodology*. University of Michigan Press.
- Mutlu Mekân. (2018). “Yapay zekâ mutfakta”. B. Koca, <https://www.mutlumeکان.com/yapay-zeka/>, 08.04.2018.
- Natale, S. (2014). Introduction: new media and the imagination of the future. *Wi: Journal of Mobile Media*, 8 (2).
- Neelamalar, M. & Chitra, P. (2009). New media and society: a study on the impact of social networking sites on indian youth. *Estudos em Comunicação n°6*, 125-145.
- Niebel, D.; Kopp, G. & Beerfeltz, J. H. (2013). Information and communications technology (ICT). Key technologies for sustainable development, BMZ Strategy Paper 2/2013e.
- Orwell, G. (2016). *1984*. C. Üster (Transl.), Can Publications - World Classics Series.
- Perron, E. B.; Taylor, O. H.; Glass, E. J. & Margerum-Leys, J. (2010). Information and communication technologies in social work. *Advances in Social Work*, 11 (1), 67-81.
- Posta. (2017). “Drone taksi ilk uçuşunu yaptı”. Date of Access: 09.27.2017, <http://www.posta.com.tr/drone-taksi-ilk-ucusunu-yapti-haberi-1336642>.
- Poster, M. (2017). Postmodern gerçeklikler siber uzamda hikâyeler. pp.125-130, in *Yeni Medya Kuramcılarında Yeni Medya Kuramları*. İstanbul: Der Publications.

- Ranini Tv.* (2017). ABC, "Jetgiller'in dizisi için pilot bölüm onayı verdi". Date of Access: August 17, 2017, <http://www.ranini.tv/haber/26209/1/abc-jetgillerin-dizisi-icin-pilot-bolum-onayi-verdi>.
- Rolleri, L. A. (2013). Understanding Gender and Gender Equality, ACT for Youth Center of Excellence. http://www.actforyouth.net/resources/rf/rf_gender1_1213.pdf.
- Rosa, M. A. (2012). From mass communication to new media: a network perspective. *Observatorio (OBS*) Journal*, 6 (3), 145-176.
- Saklı, A. R. (2013). Fordizm'den esnek üretim rejimine dönüşümün kamu yönetimi üzerindeki etkileri. *Electronic Journal of Social Sciences*, 12 (44), 107-131.
- Sartre, J. P. (1985). *Varoluşçuluk* (8th Edition). A. Bezirci (Transl.), Say Publications.
- Shirky, C. (2017). İnternet özgürlüğünün tehlikeleri. pp.160-162, in *Yeni medya kuramcılarında yeni medya kuramları*, İstanbul: Der Publications.
- Szabo, V. L. (2013). The future of communication: from new media to postmedia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 163 (2014), 36-43.
- Time Turk.* (2018). "Henry Ford". <https://www.timeturk.com/henry-ford/biyografi-794282>, Date of Access: 04.10.2018.
- Turkce Bilgi.* (2018). "Jetgiller". <https://www.turkcebilgi.com/jetgiller>, 04.17.2018.
- Ulusoy, K. (2009). Tarih eğitiminde hermeneutik yaklaşım. *Trakya University Journal of Social Sciences*, 11(1), 51-68.
- Van der Bank, C. M. & Van der Bank, M. (2014). The impact of social media: advantages or disadvantages. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure* 4 (2).
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu*. Ö. Sakin (Transl.), Kafka Publication.
- Vevere, V. (2015). Impact of social media on interpersonal communication patterns. *Socialinių mokslų studijos*, 7 (1), 124-138.
- Zamanlou, H. (2015). Martin heidegger ve teknolojinin hermeneutik ontolojisi. Hacettepe University Institute of Social Sciences Political Science and Public Administration Political Science Master Thesis, Ankara, 2015.
- Zavadskas, K. E. & Kaklauskas, A. (2008). Advanced information and communication technologies in construction. The 25th International Symposium on Automation and Robotics in Construction, ISARC 2008, June 26-29.
- Zeitel-Bank, N. & Tat, U. (2014). Social media and its effects on individuals and social systems. Human Capital without Borders: Knowledge and Learning for Quality of Life, 25-27 June, Portorož, Slovenia, Management, Knowledge and Learning, International Conference 2014.
- Watts, A. G. (2001). The role of information and communication technologies in an integrated career information and guidance system. National Institute for Careers Education and Counselling, United Kingdom.
- We Clip Art.* (2018). "Jetsons clipart". <http://weclipart.com/jetsons+clipart>, Date of Access: 04.17.2018.
- Williams, R. (2003). *Televizyon, teknoloji ve kültürel biçim*. A. U. Türkbağ (Transl.), Dost Book Store: Ankara.

Series & Cartoon

Westworld (Season 1 – 10 Episodes – October 2016)

The Jetsons (Watched 5 Episodes)

The Relationship of Economic Growth With Consumption, Investment, Unemployment Rates, Saving Rates and Portfolio Investments In The Developing Countries

Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme, Tüketim, Yatırım, İşsizlik Oranları, Tasarruf Oranları ve Portfolyo Yatırımları Arasındaki İlişki

Ali Eren ALPER*

Abstract

The Keynesian macroeconomic model implies that household expenditures, investments, and savings have significant impacts on economic growth by affecting total expenditures. Therefore, policymakers should determine and apply appropriate policies to maintain these variables. For this purpose, the relationship of economic growth with consumption, investment, unemployment, portfolio investments and saving rates in the Brazil, Russia, India, South Africa and Turkey are analyzed with the panel data method using annual data for the period 2005-2016. Saving rates appear to have the most impact on economic growth in accordance with the estimation results of Prais-Winsten Panel Correlated Standard Errors and Feasible Generalized Least Squares which take cross-section dependence into consideration. A 1% increase in saving rates increases economic growth by 0.50%. An increase of 1% in consumption expenditures increases economic growth by 0.41%. While an increase of 1% in investment expenditures increases economic growth by 0.25%, the increase in portfolio investments is insignificant, eventhough its impact on economic growth is positive. An increase in unemployment rates negatively affects economic growth in compliance with the theory.

Keywords: Consumption, investment, economic growth

Öz

Keynezyen makroekonomik model hane halkı harcamalarının, yatırımın ve tasarruf oranlarının toplam harcamaları etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilere sahip olacağını belirtmektedir. Bu nedenle politika yapıcılar bu değişkenleri yönetebilmek için uygun politikalar belirlemeli ve uygulamalıdır. Bu amaçla çalışmada Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye ekonomilerinde ekonomik büyüme, tüketim, yatırım, işsizlik, portföy yatırımları ve tasarruf oranları arasındaki ilişki, 2005-2016 dönemi için yıllık veriler kullanılarak, panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığını, dikkate alan Prais-Winsten Panel Düzeltilmiş Standart Hatalar ve En Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler tahmin sonuçlarına göre ele alınan değişkenlerden ekonomik büyümeyi en fazla etkileyen tasarruf oranlarıdır. Tasarruf oranlarındaki 1%'lik bir artış ekonomik büyümeyi 0.50% arttırmaktadır. Tasarruf oranlarının ardından tüketim harcamaları gelmektedir. Tüketim harcamalarındaki 1%'lik bir artış ekonomik büyümeyi 0.41% arttırmaktadır. Yatırım harcamalarındaki 1%'lik bir artış ekonomik büyümeyi 0.25% arttırırken, portföy yatırımlarındaki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif olmakla beraber, önemsizdir. İşsizlik oranlarındaki bir artış ise teori ile uyumlu bir şekilde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, yatırım, ekonomik büyüme

Introduction

For nearly two centuries since the time of Adam Smith, economists have been questioning the elements that make some countries rich and some poor. However, the mystery of economic growth has not been fully solved. Why the standards of living tend to vary greatly among the world's countries? And Why some countries are enriched faster, others are enriched more slowly? In some countries, the standards of living constantly diminish over time. The Keynesian macroeconomic model implies that household expenditures, investment and saving rates have significant effects on economic growth by affecting total expenditures. Due to this reason, policymakers should determine and apply appropriate (monetary and fiscal) policies for managing these variables.

The main reason why economic growth has to be solved as the most basic problem in terms of countries relates to the significance of the *relative income* concept which is also mentioned by Duesenberry (1949). As Marx said almost a century ago, "A house may be large

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü alierenalper@gmail.com.

---

or small; As long as the surrounding houses are equally small, it satisfies all social demands for a dwelling. However, if a palace rises beside the little house, the little house shrinks into a hut” (Hirata, 2011).

As Easterlin (1974) stated, in testing their happiness, people are likely to compare their current situation with a norm stemmed from their present and past experiences set by the society. This norm involves common features due to the common experiences shared by people belonging to the same communities and cultures. Individuals who are above the determined norm tend to feel much happier than the ones who are below it. Where the individuals would be at regarding the norm is closely related to the economic performance of the country of residence. Therefore, the policy-makers always take economic growth into consideration as one of the top-priority economic problems to be resolved.

Physical capital, human capital, natural resources, and entrepreneurship are among the conventional determinants of economic growth for all countries. Entrepreneurs produce output by combining production factors within the framework of numerous technological information. Following the quantitative growth-oriented approach of the neoclassical growth theory which prevailed until the 1980s by supporting the notion that the state should pursue a limited role in economic life, nowadays some new approaches have emerged based on economists such as Smith, Schumpeter, Kaldor, and Arrow. An economic growth structure which particularly prioritized Schumpeter's concepts of the invention, innovation, creative destruction, entrepreneurship and technological development has emerged.

The technological level can be defined as the sum, or the “stock,” of the knowledge and experience regarding the production process, the product *per se*, the organization of production and management, marketing, and post-sales services in the broadest sense. For this stock increase – *e.g.*, technological development to be defined significantly in economic terms, it must be implemented as an innovation by a firm that would incur losses as well as yielding profits.

Besides education and technology policies that the policy-makers implement to foster economic growth and to directly affect the level of technology; economic behaviors such as public spending and consumption/savings rates of the household can also have a direct impact on growth.

The household and public expenditure play an essential role when it comes to supplying the economy with enough spending to generate growth. Consumption is what households and governments’ spending which includes goods and services.

Consumption is a vital factor of the gross domestic product (GDP). The total expenditure in an economy calculated as the sum of households and public expenditures is very important in terms of its contribution to economic growth. Consumption is, therefore, one of the most crucial components of GDP. Since consumption cutbacks in either private or public sector would reduce revenues of the firms, tax revenues from both direct and indirect taxes will eventually decrease. Since companies that act with the goal of profit maximization would employ fewer employees at lower wages due to their diminishing revenues, they will also cause an economic recession.

In recent literature, much attention has been devoted to the impact of investment [especially foreign direct investment (FDI)] on economic growth. Theoretically, the neo-classical growth theory stimulates economic growth by increasing investments, investment volume, and investment efficiency. The technology that is the source of sustainable growth in the endogenous growth models would spread from developed countries that develop technology towards developing countries by means of foreign direct investments (Li and Liu, 2005). As a

---

---

result of the realization of investments in either public or private sector, it is thought that these investments would increase the national income and lead to the development of the country along with the assumption that the production of goods and services would increase in the economy.

Unemployment is one of the most important economic problems that create pressure on the emerging markets. Theoretically, the deceleration of economic growth in a majority of developing countries is the main source of the increase in unemployment rates.

However, in the long-run the determinants of unemployment, there are two broad sets of factors that determine equilibrium unemployment. The first one these involves disturbances in the price and wage mechanism and the second is the incompatibility of the qualifications demanded and supplied in the labor market. Unemployment can oscillate around the equilibrium value in the short-run. The traditional hypothesis argues that this oscillation can be influenced by monetary and fiscal policies (Calmfors and Holmlund, 2000). The literature focuses on the negative macroeconomic impacts of unemployment. Negative consequences of unemployment are comprised of such psychological and economic disadvantages as underemployment of labor, the idle human capital, frustration, depression, poverty, income inequality and crime involvement.

Saving is to give up or sacrifice today's consumption in order to consume more in the future. Therefore, savings that developing countries have to make in order to achieve their development goals and savings-development relationship are increasingly attracting more attention in the academic field, especially in developing countries. It is a well-known fact that the economies of today's developing countries which save more tend to grow faster than of developed countries which save less. The level of savings rate for these economies is a very important macroeconomic variable that must be monitored.

The body of literature on the relationship between savings and economic growth proceeds along three main axes. The first one among these axes is the field in which the sources of economic growth and the impact of the basic macroeconomic variables on savings are examined. The second one is the field of studying the sources of savings and the impacts of income and growth on savings. The third and the final axis is the field that examines the causality relationship between saving rates and growth (Singh, 2010). In this study, the relationship among economic growth, consumption, investment, unemployment, portfolio investments and saving rates in Brazil, Russia, India, South Africa and Turkey (BRIS-T)¹ are analyzed with panel data method using annual data for the period 2005-2016. Upon reviewing the relevant literature, it is understood that an abundant number of studies have examined the relationship between economic growth and a single variable; hence a deficiency exists in the literature in relation to multivariate studies. Since the most distinctive feature of this study involves the interaction of economic growth with many variables in economic life, more than one variable is considered in performing econometric analysis to eliminate the deficiency in the literature.

In the second part of the study, selected literature review is given; the data set, information about the method is given in the third part; in the fourth part econometric model and empirical results are presented; and in the fifth and final part, the conclusion and policy recommendations are made.

---

¹ China is excluded due to the lack of analyzed data.

Literature Review

Theoretically, unemployment rate, saving rate, consumption, investment and portfolio expenditures are concerned to impact economic growth directly. Many researchers have been investigated these relations. However, the results are varying. The differentiation of the sample period involved in the analysis and a change in the selected estimation can be considered the main reasons for the different empirical results obtained. Table 1 presents several researchers on the general relationship between the analyzed variables.

Table 1: Selected literature review

<i>Author(s)</i>	<i>Countries</i>	<i>Data interval</i>	<i>Method</i>	<i>Findings</i>
Borensztein et. al. (1998)	69 developing countries	1970-1989	Seemingly Unrelated Regression	FDI contributes to economic growth only when a sufficient absorptive capability of the advanced technologies is available in the host economy.
Li and Liu (2005)	84 countries	1970-1999	Single and simultaneous equation methods	A significant relationship between FDI and economic growth.
Aizenman et al. (2013)	100 countries	1990-2010	Baseline estimation	The relationship between growth and lagged capital flows depend on the type of flows, economic structure, and global growth patterns.

Table 1: Continued

Agbloyor et al. (2014)	Africa	1990-2007	GMM	Private capital flows, thus, promote economic growth in the presence of strong domestic financial markets.
Albulescu (2015)	13 Central and Eastern European countries	2005-2012	Panel method estimation	Both direct and portfolio investments exert an influence on the long-term economic growth.
Singh (2010)	India	1950-2002	OLS and Bound Testing approach	Saving has a significant effect on income.
Tang and Tan (2014)	Pakistan	1971-2011	Cointegration and Granger causality	Econometric results suggest the existence of a direct correlation between savings and economic growth.
Akeju and Olanipekun (2014)	Nigeria	1980-2011	ECM and Johansen cointegration tests.	Empirical findings show that there is both the short- and the long-run relationship between unemployment rate moreover, output growth in Nigeria.

Aktar et al. (2009)	Turkey	2000:1-2007:4	VAR	Unemployment The rate is sensitive to change in GDP.
---------------------	--------	---------------	-----	---

Data Set and Methodology

The variables included in the analysis to examine the relationship of consumption expenditures (CON), investment expenditures (INV), unemployment rate (UE), saving ratio (SV) and portfolio investments (PINV) with economic growth (GDP) in BRIS-T countries are obtained annually from the World Bank's database as percentages of the gross national income for the period 2005-2016. The descriptive statistics for the variables are given in Table 2.

Gross national expenditure is the sum of household final consumption expenditure and general government final consumption expenditure. Investment expenditures consist of government nonfinancial assets includes fixed assets, inventories, valuables, and nonproduced assets. Nonfinancial assets are stores of value and provide benefits either through their use in the production of goods and services or in the form of property income and holding gains.

Unemployment rate refers to national estimates the share of the labor force that is without work but available for and seeking employment. Saving ratio refers to gross national income less total consumption, plus net transfers. Portfolio investment covers transactions in equity securities and debt securities. And lastly economic growth refers annual percentage growth rate of GDP at constant 2010 U.S. dollars.

Table 2: Descriptive statistics

<i>Variables</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Dev.</i>
GDP	-7.82	11.11	4.13	3.97
CON	86.30	108.13	100.18	4.95
INV	-0.28	8.12	1.36	1.39
UE	3.45	25.92	10.26	7.41
SV	15.80	38.33	25.44	6.10
PINV	-4.69	5.14	1.71	8.03

A panel data analysis method is used to examine the relationship between the variables considered in the study. The presence of both the cross-section and the time-series are among the most important and distinguishing features of the panel data system. The time-series feature is represented by the subindex t , while the cross-section feature is denoted by the subindex i . Therefore, the number of observations in a panel data set equals to the number of cross-sections (i) times the number of time-series (t). In this way, working with a higher number of observations and degrees of freedom within a shorter time interval is allowed. Hsiao (2003) reported various benefits of using the panel data analysis method. The first of these benefits pertains to controlling heterogeneity of cross-sections, while neither the time-series nor the cross-sectional analyses control heterogeneity due to the risk of ending up with biased outcomes.

The second advantage of panel data sets is related to their usefulness in examining dynamic variables that would be adapted to economic policy changes such as unemployment, trade, and income change. Thirdly, it is possible to work on certain issues, which cannot be determined merely by time-series or cross-sectional analyses, via panel data analysis. The fourth advantage of panel data analysis involves its convenience for studies conducted especially in developing countries, while the presence of the short-term data series due to lack of statistical data renders the time-series-based econometric analyses impossible.

Since using the panel data analysis method is preferred for the study, the cross-section dependency (CSD) between the series needs to be explicated first. Because one of the main assumptions in the panel data models is that error terms being independent regarding units,

however, it can be seen that errors along with cross-sectional units have a simultaneous correlation. In this case, as in the autocorrelation and the heteroscedasticity, it prevents the correlation matrix from being a unit matrix. For this reason, Breusch-Pagan Lagrange Multiplier Test, Pesaran CSD Test, Friedman CSD Test and Frees CSD Test would be applicable in the study.

Thus hypotheses are,

$$H_0 = \rho_{ij} = \rho_{ji} = \text{cor}(u_{it}, u_{jt}) = 0 \text{ for } i \neq j$$

$$H_1 = \rho_{ij} = \rho_{ji} \neq 0 \text{ for } i \neq j$$

Feasible Generalized Least Squares (FGLS) estimation may also be performed easily and will asymptotically result in more efficient estimator and more powerful tests than OLS (Hansen, 2007).

This procedure was first described by Parks (1967) and was popularized by Kmenta (1986), so it is usually known as Parks or Parks-Kmenta. For example, the estimation procedure of a data set which is heteroscedastic, cross-sectionally depended, and serially correlated, as described below:

- Firstly, the model is estimated with OLS,
- Residuals are used to build a consistent estimator of the errors covariance matrix,
- By using the autoregressive model, the data is adjusted, and model is re-estimated,
- Residuals are used to estimate the cross-sectional dependence,
- Missing part of the variance covariance matrix is completed by using the results of the former phase,
- Moreover, lastly, the model is estimated by using FGLS.

The Model and Econometric Results

The model to be analyzed in the study is as follows:

$$GDP_{i,t} = \beta_1 + \beta_2 CON_{i,t} + \beta_3 INV_{i,t} + \beta_4 UE_{i,t} + \beta_5 SV_{i,t} + \beta_6 PINV_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Some coefficients ($\beta_2, \beta_3, \beta_5$ and β_6) of the equation above are expected to be positive, while β_4 is expected to be negative. At the first phase of the analysis, Breusch-Pagan, Pesaran, Friedman and Frees' CSD tests are performed. CSD test results are shown in Table 3.

Table 3: CSD Test results

<i>Test</i>	<i>Statistic Values</i>	<i>Significance Level</i>
Breusch-Pagan	28.762	0.0014
Pesaran	1.916	0.0455
Friedman	18.508	0.0010
Frees	0.887	<i>Q Distribution Critical Values</i> 10% 0.2136 5% 0.2838 1% 0.4252

Since the significance levels in the first three tests are lower than 5%, the basic hypothesis is rejected, and CSD is detected. In the Frees' test, however, the basic hypothesis is rejected, and CSD is detected since the statistic value exceeds the 5% critical value. In short, CSD has been determined in the model that is covered by four tests.

The Modified Wald Test and the Wooldridge Auto-correlation Test are applied, respectively, to determine the heteroscedasticity and autocorrelation problems and to select correct and predictable time series estimator following the CSD tests. According to the test results, both heteroscedasticity and autocorrelation problems are present in the model. Estimation results of Prais-Winsten Panel Correlated Standard Errors (PCSE) and Feasible Generalized Least Squares (FGLS), which take cross-section dependency, heteroscedasticity and autocorrelation into consideration, are given in Table 4.

Table 4: PCSE and FGLS test results

Variables	PCSE		FGLS	
	Coefficient	Probability Value	Coefficient	Probability Value
CON	0.4135	0.001	0.4116	0.000
INV	0.2572	0.005	0.2180	0.002
UE	-0.1021	0.008	-0.096	0.015
SV	0.5038	0.000	0.4995	0.000
PINV	7.62e-10	0.002	6.46e-12	0.009

Conclusion And Recommendations

In this study, the relationship among economic growth, consumption, investment, unemployment, portfolio investments and saving rates in Brazil, Russia, India, South Africa and Turkey are analyzed with panel data method using annual data for the period 2005-2016.

In order to detect the correct estimator, cross-section dependence and time series properties (heteroscedasticity and autocorrelation problems) are investigated in the model. According to the results of Prais-Winsten Panel Correlated Standard Errors and Feasible Generalized Least Squares estimations which take cross-section dependency, heteroscedasticity and autocorrelation into consideration; the coefficients of all variables are statistically meaningful. However, the savings rates have the greatest impact on economic growth. A 1% increase in saving rates increases economic growth by 0.50%. Consumption expenditures follow the saving rates. An increase of 1% in consumption expenditures increases economic growth by 0.41%. While a 1% increase in investment expenditures raises economic growth by 0.25%, the impact of the increase in portfolio investments on economic growth is positive but insignificant. An increase in unemployment rates negatively affects economic growth in compliance with the theory.

The main policy recommendations that can be made as a result of the study can be listed under two main headlines. Firstly, saving rates and consumption expenditures have serious economic impacts on economic growth. Therefore, consumption incentives should not be ignored while incentives to increase saving rates are applied in the country. Secondly, the impact of portfolio investments on economic growth is positive, yet, insignificant.

References

- Agbloyor, E. K., Abor, J. Y., Adjasi, C. K. D., & Yawson, A. (2014). Private capital flows and economic growth in Africa: The role of domestic financial markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 30, 137-152.
- Aizenman, J., Jinjark, Y., & Park, D. (2013). Capital flows and economic growth in the era of financial integration and crisis, 1990–2010. *Open Economies Review*, 24(3), 371-396.
- Akeju, K. F., & Olanipekun, D. B. (2014). Unemployment and economic growth in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(4), 138-144.
- Aktar, İ., Demirci, N., & Öztürk, L. (2009). Can unemployment be cured by economic growth and foreign direct investment?. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (17), 452-467.

-
- Albulescu, C. T. (2015). Do Foreign Direct and Portfolio Investments Affect Long-term Economic Growth in Central and Eastern Europe?. *Procedia Economics and Finance*, 23, 507-512.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of international Economics*, 45(1), 115-135.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Calmfors, L., & Holmlund, B. (2000). Unemployment and economic growth: a partial survey. *Swedish Economic Policy Review*, 7(1), 107-154.
- Duesenberry, J. S. (1949). Income, saving, and the theory of consumer behavior.
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In *Nations and households in economic growth*, pp. 89-125.
- Frees, E. W. (1995). Assessing cross-sectional correlation in panel data. *Journal of econometrics*, 69(2), 393-414.
- Friedman, M. (1937). The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance. *Journal of the american statistical association*, 32(200), 675-701.
- Hansen, C. B. (2007). Generalized least squares inference in panel and multilevel models with serial correlation and fixed effects. *Journal of Econometrics*, 140(2), 670-694.
- Hirata, J. (2011). *Happiness, ethics and economics*. Routledge.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel data*. Cambridge University Press.
- Kmenta, J. (1986). *Elements of Econometrics*, MacMillan. New York.
- Li, X., & Liu, X. (2005). Foreign direct investment and economic growth: an increasingly endogenous relationship. *World development*, 33(3), 393-407.
- Parks, R. W. (1967). Efficient estimation of a system of regression equations when disturbances are both serially and contemporaneously correlated. *Journal of the American Statistical Association*, 62(318), 500-509.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. CESifo Working Paper, No. 1229.
- Singh, T. (2010). Does domestic saving cause economic growth? A time-series evidence from India. *Journal of Policy Modeling*, 32(2), 231-253.
- Tang, C. F., & Tan, B. W. (2014). A revalidation of the savings–growth nexus in Pakistan. *Economic Modelling*, 36, 370-377.
-

Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi

Poverty & Inequality: Panel Data Analysis for OECD and EU

Berna BALCI İZGİ*
Ebubekir ALYU*

Öz

Yoksulluk, sosyal ve ekonomik olarak olumsuz etkileri olan önemli bir sorundur. Geleceği planlarken ülkelerin iktisadi kalkınmalarında dikkate alınmaları gereken çok çeşitli parametrelerden biri yoksulluk diğeri de gelir dağılımındaki eşitliktir. Avrupa Birliği'nin 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemesinden sonra bölgesel ayrışmaları azaltmak temel bir hedef haline gelmiştir. Genel kabul gören bir görüş, AB 15 ülkesi için gelir ıraksamasının daraldığı yönündedir. Kişi başı GSYİH'sı yüksek olan bir bölge yüksek oranda yoksulluk çekiyor olmakla birlikte düşük GSYİH'sı olan bir ülkenin bazı alanlarında yüksek zenginlik görülebilmektedir. Ortalama gelir düzeyi düşük olan bir bölgeye ayrılan kaynaklar azınlıkta kalan üst orta gelir grubu için iyi ödenekli yeni işler getirirken bir yandan da daha yüksek gelir eşitsizliği ile sonuçlanmaktadır. İktisat yazınında yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği değişkenleri genellikle ekonomik büyüme değişkeni ile birlikte analiz edilmektedir.

Anahtar Kelime: Yoksulluk, gelir dağılımı, panel veri analizi.

Abstract

Poverty is a crucial problem socio-economically. Planning the future one of the parameters is poverty and the other one is income equality for the countries in economic development. After the expansion of 2004 and 2007 decreasing regional divergences has become a fundamental purpose for European Union. It is claimed that the new 12 members whose per capita GDP falls below the half of the previous members are seen as a threat. A generally accepted view accepts then narrowing of income divergence for EU 15. A high rate of poverty could be seen in a high per capita income region while the opposite is also true. The financial resources may bring new good pay jobs on the other hand a higher income inequality may be a result. This study aims to analyse the OECD-35 EU-26 in a panel data environment. Fixed effect and random effect tests and Hausman test was applied. While Breusch-Pagan test suggests the pooled model. According to the findings, as total poverty threshold increases inequality increases as well.

Keywords: Poverty, income distribution, panel data analysis.

Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler iktisadi kalkınma açısından karşılaştırıldığında önemli makroekonomik göstergelerden biri gelir dağılımı ve yoksulluktur. Gelirin paylaşımındaki adalet ve yanı sıra ortalama gelirin %60 altında yaşam standardına sahip olanları gösteren yoksulluğun azaltılması herkesin görüş birliğine vardığı bir konudur. Yoksulluğun azaltılması, ülkelerin gündemini oluşturan kalkınma stratejilerinin temel konu başlıklarından biridir. Birbirini tamamlayan iki değişken olan gelir dağılımı eşitliği ve yoksulluk kavramlarını tanımlamak olarak incelemeye başlamak adet olmuştur.

Gelir dağılımı ve yoksulluk arasında sıkı bir ilişki vardır. Belirli bir gelir düzeyinde gelir dağılımı eşitsizliği ne kadar yüksek ise yoksulluk oranı da o denli yüksektir. Gelir dağılımı; belirli bir dönemdeki toplam gelirin elde edilmesine katkıda bulunanların bu gelirden aldıkları paylara verilen addır. Gelir dağılımında eşitsizliğin artması, geçim sıkıntısına yol açar, ekonomi sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde büyüyemez. Yoksulluk; Eurostat'ın tanımına göre bir ülkenin yoksulluk oranı gelirleri ortalama mülki gelirin %60 altına düşen hanehalkının yüzdesini ifade etmektedir. Mutlak yoksulluk, hanehalkı veya kişilerin ihtiyaç duydukları asgari gelir ve harcama düzeyidir.

Ülkelerarası karşılaştırmaların yapılması amacıyla kullanılır. Nisbi yoksulluk ise farklı grupların sahip olduğu mutlak gelir seviyelerinden çok gelir ve refahın dağılımındaki

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, izgi@gantep.edu.tr

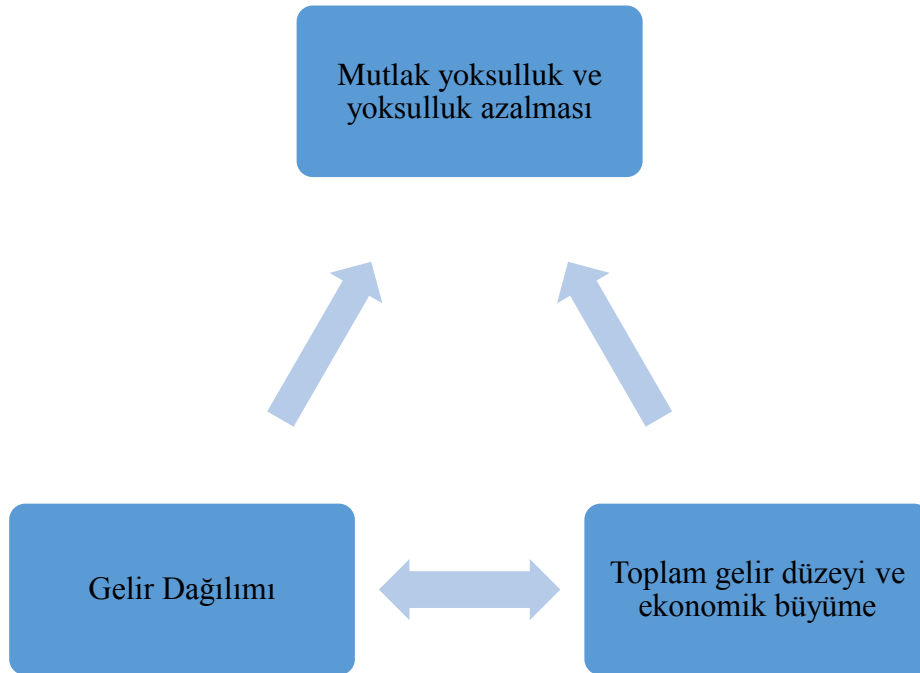
** Öğr. Gör., Çukurova Üniversitesi, Ceyhan MYO, alyu@cu.edu.tr

farklılıklara odaklanır. Nisbi yoksulluk, yoksul hanehalkı ile o toplumda yaşayan ve mevcut şartlara göre ortalama bir gelire sahip olan hanehalkı arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma arasındaki farktır (Karluk, 2009,s.102).

Kalkınma konusundaki temel tartışma konularından bir tanesi, temel hedefin ekonomik büyüme mi yoksa yoksulluk ve/veya gelir eşitsizliği mi olması gerektiği üzerinedir (Bourguignon,2004) bu soruya yanıt olarak mutlak yoksulluğun her formunun azaltılmasının anlamlı bir hedef olacağını belirtmektedir. Gelir dağılımı politikalarını belirlerken ülke-spesifik karşılaştırmalara ihtiyaç vardır. Yoksulluk eşiği konusu parasal ve parasal olmayan unsurları içerdiği için çok boyutlu bir konudur. Örneğin AB, yoksulluk eşiğini ortalama gelirinin %50'sinin altında olan üye ülkeleri fakir grubuna almaktadır.

Yoksulluğun azaltılmasında ekonomik büyümenin temel olduğu konusunda ekonomistler arasında çok az görüş ayrılığı vardır (Bkz.Dollar ve Kray,2001;Ravallion,2002, Bourguignon,2003). Birçok kanıt göstermektedir ki gelir dağılımının bozulması yoksulluğu arttırmaktadır. Yoksulluk, hanehalkı araştırmalarına göre genellikle mutlak yoksulluk endeksi ile ölçülmekte ve günde 1 doların altı yoksulluk sınırı olarak alınmaktadır. Eşitsizlik toplam nüfusun içindeki nisbi gelir farklılıkları olarak alınmaktadır. Büyüme ise ortalama refah seviyesindeki yüzde değişim olarak alınmaktadır. Şekil 1'e göre gelir dağılımındaki değişimin etkisi ikiye ayrılmaktadır. Büyüme etkisi bütün gelir düzeyleri için oransal değişime denir. Dağılım etkisi ise, ortalamadan bağımsız olarak nisbi gelir dağılımındaki değişime verilen addır (Bourguignon,2004).

Şekil 1:Yoksulluk-büyüme-eşitsizlik üçgeni

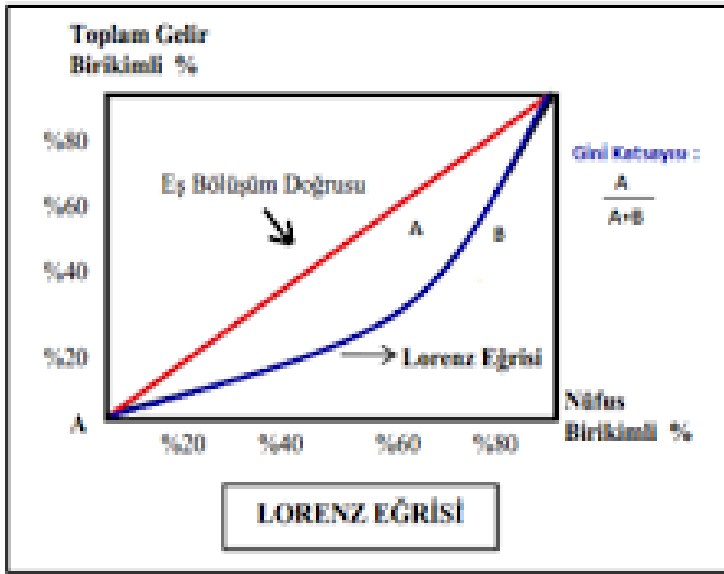
Bu çalışmanın amacı gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk sınırı serileri arasındaki ilişkiyi OECD ülkeleri ve AB üyesi ülkeler için analiz etmektir. Bunun için gelir dağılımı eşitsizliğini Gini katsayısı ile alarak ve göreceli yoksulluk sınırı ile arasındaki ilişkiyi sabit-etki, rassal-etki ve havuzlanmış regresyon ile test ettikten sonra havuzlanmış regresyon modelinin en uygun model olduğuna karar verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili iktisat yazınından makalelere yer verilmektedir. Üçüncü ve sonraki bölümlerde ise veri seti, model ve modelin değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Literatür

Gelir dağılımını kişisel ve fonksiyonel açıdan incelemek mümkündür. Gelirin yaratılmasına katkısı olan üretim faktörlerinden emek ve sermayenin gelirden aldıkları payları analiz eden yaklaşım fonksiyonel dağılımdır. Kişisel dağılımda ise, kişi veya aile gruplarına dağıtımını esas alınmaktadır. Bölgesel ve sektörel olmak üzere farklı gruplandırmalar da söz konusudur. Ekonomide gelir dağılımındaki eşitsizlik, mal talebi ve arzının dağılımın daha eşit olması durumundaki seviyenin altında olmasına neden olur (Karluk,2009, s.69).

Dağılımda eşitsizliği ölçmede kullanılan en popüler araçlar, Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi ve bazı çalışmalarda Theil istatistiğidir (Taştan ve Akar,2013, s.22). Lorenz eğrisi bir dönemde ekonomide yaratılan reel gelirin yüzde olarak kişisel bölüşümünü gösteren eğridir. Bir karenin yatay ekseninde nüfus dilimleri birikimli ve yüzde olarak, dikey ekseninde ise kişilerin gelir dilimleri yine birikimli ve yüzde olarak gösterilir. Toplumda gelir yüzde yüz eşit olarak dağılıyorsa Lorenz eğrisi karenin köşelerini birleştiren bir doğru olacaktır. Eşitsizlik arttıkça Lorenz eğrisi eş bölüşüm doğrusundan (tam eşitlik doğrusu) uzaklaşarak daha yatık hale gelecektir. Gini katsayısı ise, eş bölüşüm doğrusundan ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın eş bölüşüm doğrusunun altında kalan üçgenin alanına oranıdır (Hyman,1983). Gelir dağılımı eşitsizliği arttıkça Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusundan uzaklaşır. Toplumda gelir dağılımı yüzde yüz eşit ise Gini katsayısı sıfır olur.

Şekil 2: Lorenz Eğrisi

Bir ülkede gelir eşitsizliği, gelirin o ülkede eşit ve adil olarak bölüşülmediğinin en önemli kanıtlarındandır (Kuştepe ve Halaç, 2004, s.144). Gelirin eşitsizliği, kaynakları paylaşanlar arasında kişisel huzursuzluklar doğurabilir ve toplumun genel huzur ve dengesinde de olumsuz etkiler oluşturabilir (Özdemir, 2017, s.75). Ekonomik büyümenin sağlanıp gelir elde edilmesi kadar gelirin paylaşılması önemlidir. Gelir dağılımını etkileyen farklı etkenler olabilir. Yoksulluk bunlardan biridir.

Farklı yoksulluk tanımları bulunmaktadır. TÜİK 2008 yılında Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından belirlenen yetişkin bir kişinin minimum harcaması gereken günlük kalori değerini (2.100 kalori) kullanmıştır (www.tuik.gov.tr). Bu yaklaşım, birçok ülkede hala uygulanabilmektedir. Hindistan'da asgari düzeyde beslenme, en temel yoksulluk eşiği olarak kullanılmaktadır (Şenses,2001). *Mutlak yoksulluk* sınırı gıda

harcamalarına ek olarak temel gereksinimleri de (eğitim, sağlık, barınma, giyim) baz alarak hesaplanabilir. Günümüzde birçok az Gelişmiş Ülkelerde bu yaklaşım (Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı) baz alınarak mutlak yoksulluk sınırı hesaplanmaktadır.

Yoksulluğun ölçülmesinde bir diğer sorun, farklı hane büyüklükleri için hesaplamaların nasıl olacağıdır. Farklı büyüklükteki hanelerin kıyaslanabilmesi için tüketim harcamalarında ayarlama yapılması gerekmektedir. Yoksulluğun ölçülebilmesi için hangi tüketim düzeyinin altında kalan hanelerin yoksul sayılacağına karar verilmesi gerekmektedir. TÜİK raporlarında bütçe anketlerinin verileri kıstas alınırken Dünya Bankası raporlarında düşük gelirli ülkeler için günde 1 Amerikan dolarını mutlak yoksulluk sınırı olarak almaktadır. Bu oran Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkeleri için 2,15 dolar ve 4,30 dolardır (WB-TÜİK,2005).

Yoksulluk, artan işsizlikle birlikte Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde 1970'li yılların ortalarından itibaren, önemli hale gelmiştir. Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde, işsizliğin, 1970'li yıllarda, büyümeye karşın çok yüksek oranlara ulaşması, nüfusun yaklaşık üçte birinin yoksulluk sınırına gerilemesine ve "üçte ikilik toplum" kavramının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Yoksulluk, 1980'li ve 1990'lı yıllarda önemli bir artış göstererek Avrupa'nın "sosyal birlikteliğini" tehdit eden boyutlara ulaşmıştır (Room,1990, s.8 ve Oaxaca,1995, s.173'ten aktaran, Şenses,2001, s.18). Örneğin, 1980'li yıllarda Birleşik Krallık'ta nüfusun en zengin % 20'lik kesiminin ortalama geliri % 40, en zengin % 1'lik kesiminin geliri % 75 oranında artarken en yoksul % 20'lik kesimin geliri sabit kalmıştır.

Gelir dağılımındaki eşitsizlik arttıkça yoksulluk düzeyi de o kadar artmaktadır. Bu nedenle, gelir dağılımını belirleyen faktörler ele alınırken yoksulluğu etkileyen faktörler de düşünülmelidir (Aktan ve Vural, 2002). Uluslararası ticaret fakirliği azaltıp, istikrarlı bir gelir dağılımını sağlayacaktır. Ticaret hadleri etkisiyle ülkeler, farklı teknolojiler ile birlikte, farklı gelir seviyelerinde aynı değerde büyüyeceklerdir. Uluslararası ticaretin büyümeyi hızlandıracağı, bunun sonucu olarak yoksulluğun azalacağını ileri sürülmektedir(Acemoğlu ve Ventura, 2001). Argümanın bir diğer tarafı ise gelir dağılımındaki eşitsizliğin yoksul ülkelerde büyümeyi geciktirip, zengin ülkelerde büyümeyi teşvik ettiğini savunmaktadır. Bu durum gelir dağılımını eşitleme politikalarının yoksul ülkelerdeki büyümeyi teşvik edici gerekçelerle haklı gösterilebileceği anlamına gelmektedir. Zengin ülkeler için, aktif gelir dağılımı, eşitlikten yararlanma ve genel ekonomik büyümedeki azalma arasında bir değiş tokuş getiriyor gibi görünmektedir (Barro, 1999, s.32).

Adam Smith'in *Görelî Yoksulluk* tanımı, toplumun genel refah düzeyinin altında kalan ve sosyal açıdan dışlanmış olan gruplar görelî yoksullardır. Görelî yoksullar, birinci dereceden yoksul olmaktan çok ikinci derecede dar gelire sahip, asgari yaşam seviyesini yakalamış olsalar da ortalama refah seviyesinin altında olan insanlardır. Temel ihtiyaçlarını kısmen karşılamakla beraber, eğitim, sağlık, sosyal katılım yönünden yetersizlerdir. Yoksulluğu görelî bir kavram olarak yorumlayan ve sosyal yönü daha fazla olan görelî yaklaşım, yoksulluğu bireyin ihtiyaçlarını karşılama gücü yönüyle toplumun diğer bireyleri karşısındaki durumuna göre tanımlamaktadır.

Yoksulluk kavramı çok çeşitli açılardan incelenmiştir. Feldstein (1998) makalesinde ekonomide asıl sorunun gelir dağılımı eşitsizliği değil yoksulluk olduğunu belirtmiştir. Üç farklı yoksulluğun üç temel kaynağını belirleyerek yoksulluğu önlemede neler yapılabileceğini vurgulamıştır. Gupta, Davoodi ve Terme (2002) çalışmasında yoksulluk ve Gini katsayısının yolsuzluğa etkisini araştırmıştır. Buna göre yolsuzluğun standart sapmasında bir birimlik bir artış, Gini katsayısını 11 puan ve fakir kesimin gelir büyümesini %5 oranında arttırmaktadır.Deininger ve Squire (1996) çalışmasında yoksulluk azalması ve büyüme arasında güçlü pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Ravallion (2001) çalışmasında ülkeler arasında ekonomik büyümeyi paylaşan yoksul sayıları açısından büyük farklar olduğunu belirtmiştir.

Bu nedenle büyüme ve gelirin dağılımındaki değişimi görebilmek açısından daha derin mikro analizlere ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Fosu (2017) çalışmasında hem artan hem de azalan yoksulluğun belirlenmesinde büyümenin temel belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik, politik ve sosyal küreselleşme hem yoksulluğu hem de gelir eşitsizliğini azaltmaktadır (Yanar ve Şahbaz, 2013). Yoksulluğun kadınsılaşması Türkiye’de yaşanan yoksulluğa dair olgulardan biridir (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997).

Veri ve Model

Bu çalışmada kullanılan doğrusal regresyon modelinin formu aşağıdaki eşitlikte görüldüğü gibidir. GP (gelir payları-incomeshareratio) olup TY (toplam yoksulluk eşiği oranı) değişkenidir. Veri seti 2007, 2012 ve 2014 olmak üzere 3 yıla ait yoksulluk, Gini katsayısı ve gelir payları serilerinden oluşmaktadır. Ülkeler 35 OECD ülkesi ile 26 adet AB üyesi ükeyi kapsamaktadır. Tablo 1, veri setinden bir kesiti göstermektedir. Aşağıda görülen model, logaritması alınmış Gini katsayısını bağımlı değişken olarak almakta, gelir payları (GP) ve toplam yoksulluk eşiğini (TY) bağımsız değişkenler olarak ele almaktadır.

$$Lgini = \alpha_{it} + \beta_1 GP_{1it} + \beta_2 TY_{2it} + \mu_{it}$$

Panel veri analizinin bireyler, ülkeler veya firmalar ile ilgili heterojenliği kontrol etmede avantajlı olduğu bilinmektedir. Zaman serisi veya yatay kesit analizler heterojenliği kontrol etmede şüpheli sonuçlar elde etme riski taşımaktadır. Panel verinin bir diğer avantajı ise çoklu doğrusal bağlantının daha az olması, daha fazla serbestlik derecesi ve etkinliktir (Baltagi, 2005, s.5).

Mundlak (1961) ve Wallace ve Hussain (1969) sabit etkiler modelini savunurken Balestra ve Nerlove (1966) rassal etkiler modelini savunmuştur. Hausman (1978) tarafından geliştirilen Hausmanspesifikasyon testi bu modellerden hangisinin uygun olduğuna karar vermede kullanılmaktadır. Chamberlain (1984) sabit etkiler modelinin koymuş olduğu kısıtların geçerliliğinin kontrol edilmesi gerektiğini göstermiştir. Mundlak (1978)’a göre rassal etkiler modeli bütün tahmincilerin dışsal olduğunu varsaymaktadır. Aksine sabit etkiler modeli, içsellige yer vermektedir. Bu nedenle tahmincilerin dışsallığı seçimi bir “ya hep ya hiç” durumudur.

Tablo 1: Analize konu olan ülkelere bir grubunun gelir dağılımı ve yoksulluk değişkenleri

Ülke	Yıl	Gini Katsayısı	Gelir payları oranı	Toplam yoksulluk oranı (göreceli sınır)
Avusturya	2007	0.285	4.4	9.8
	2012	0.276	4.3	9.6
	2014	0.280	4.2	9.0
Danimarka	2007	0.244	3.4	5.9
	2012	0.249	3.5	5.4
	2014	0.254	3.6	5.4
Finlandiya	2007	0.269	3.9	7.8
	2012	0.262	3.8	7.1
	2014	0.257	3.7	6.8
Almanya	2007	0.285	4.3	9.0
	2012	0.289	4.3	8.4
	2014	0.294	4.4	9.0
Yunanistan	2007	0.33	5.6	13.3
	2012	0.34	6.3	15.1
	2014	0.343	6.3	15.1
İtalya	2007	0.313	5.2	11.9
	2012	0.331	5.9	13.1
	2014	0.325	5.8	13.3

İspanya	2007	0.324	5.6	14.2
	2012	0.335	6.1	14.0
	2014	0.346	6.7	15.9
Turkey	2007	0.409	7.9	8,4
	2012	0.402	7.8	9.0
	2014	0.393	7.6	8.8
İngiltere	2007	0.373	6.6	9.7

Kaynak: www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm

Hausman testinin sonucu sabit ve rassal etkiler arasında bir seçimden ziyade hata terimleri ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olup olmadığını test etmek ile ilgilidir. Eğer u_i ve x_i 'ler arasında korelasyon var ise bunlar sabit etkili olmayacaktır. Bunun yerine grup içi (withinestimator) tahminci kullanılacaktır (Erlat,2006, s.22). Tablo 2’de model-1, 35 OECD üyesi ülke ve model-2 26 AB üyesi ülkesinden oluşan iki grup olarak görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

Model 1			
Değişken	Gözlem	Ortalama	Std Sapma
Lgini	96	-.494	.127
GP	105	5.442	1.875
TY	94	11.207	3.696
Model 2			
Değişken	Gözlem	Ortalama	Std Sapma
Lgini	72	-.527	.0591
GP	78	4.791	1.142
TY	72	10.026	3.067

Sabit etkiler ve rassal etkiler modeli ayrı ayrı stata programında tahmin edilmiştir. Hangi modelin daha uygun olduğuna karar vermek için Hausman testi uygulanmıştır (Bkz. Tablo 3). Hausmantesti’ne göre rassal etkiler modeli daha uygun olarak ortaya çıkmıştır. Tablo 4’de rassal etkiler modeli sonuçları görülmektedir.

Tablo 3: Hausman Testi

	Model 1 (OECD ülkeleri)		Model 2 (AB Ülkeleri)	
	Katsayı		Katsayı	
	Sabit-etki (b)	Rassal-etki (B)	Sabit-etki (b)	Rassal-etki (B)
TY	0.008	0.010	-0.001	-0.000
GP	-0.001	0.026	0.045	0.048

H_0 =rassal etkiler model uygundur

$\chi^2(2)= 0.70$

P = 0.7041

H_0 = rassal etkiler model uygundur

$\chi^2(2)= 1.11$

P = 0.574

Hausman testi sonuçlarına göre “rassal etkiler modeli uygundur” diyen sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Bu nedenle rassal etkiler modeli aşağıda görülmektedir. Hata terimlerinde değişen varyans olup olmadığını kontrol etmek amacıyla yapılan Breusch-Pagan testi, aynı zamanda rassal etkiler modelinin uygunluğunu kontrol etmek amacıyla kullanılmaktadır. Buna göre Breusch ve Pagan testinin sıfır hipotezi havuzlanmış regresyonun (pooled-ols) uygun olduğu varsayımına dayanmaktadır. Burada ki kare (χ^2) olasılık değeri 0.05’ten büyük olduğu için sıfır hipotezi yani havuzlanmış regresyon uygun model olmaktadır.

Tablo 4: Rassal etkiler regresyon tahmin sonuçları

	Model 1 (OECD ülkeleri)		Model 2 (AB Ülkeleri)	
	Gözlem sayısı=93, $R^2=0.40$ (se) Grup =35 Wald $\chi^2(2) = 42.24$ P =0.000		Gözlem sayısı=71, $R^2=0.91$ (se) Grup =26 Wald $\chi^2(2) = 569.13$ P =0.000	
Bağımlı Değ. (lgini)	Katsayı	Std.Hata	Katsayı	Std.Hata

TY	0.010	0.005**	-0.000	0.001
GP	0.026	0.010*	0.048	0.002*
Sabit	-0.755	0.041*	-0.763	0.010*
Breusch-Pagan Testi				
	$\chi^2(1)=0.06$ P=0.80		$\chi^2(1)=2.02$ P=0.15	

*%5 anlamlılık düzeyi

**%10 anlamlılık düzeyi

Tablo 5’de göre, toplam yoksulluk, gelir payları değişkenleri ile Gini katsayısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Teori ile uyuşan bu durum, toplam yoksulluktaki artışın gelir dağılımı eşitsizliğinde artışa neden olduğu anlamına gelmektedir. Model 2’de AB ülkeleri içi regresyon sonuçları görülmektedir. Buna göre, sabit ve gelir payları anlamlı olup toplam yoksulluk anlamlı değildir.

Tablo 5: Havuzlanmış regresyon (pooled-ols)

Model 1				Model 2			
Gözlem=93 F(2,90)=30,69 P>F=0.000 R ² =0.405	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama kareler	Gözlem=71 F(2,68)=502,40 P>F=0.000 R ² =0.91	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama kareler
Model	0.613	2	0.306	Model	0.210	2	0.059
Hata	0.899	90	0.009	Hata	0.018	68	.0002
Toplam	1.513	92	0.016	Toplam	.2290	70	.0032
Lgini	Katsayı	Std.Hata	P(Olas.)	Lgini	Katsayı	Std.Hata	P(Olas.)
GP	0.027	0.009	0.004*	GP	0.04	.002	0.000*
TY	0.009	0.004	0.031*	TY	-0.0001	0.0008	0.872
Sabit	-7.755	0.034	0.000*	Sabit	-7.765	0.007	0.000*

*%5 anlamlılık düzeyi

Değerlendirme

Bu çalışma, OECD ülkeleri ve AB’ne üye ülkeler için Gini katsayısı ile toplam yoksulluk sınırı arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Sabit etkiler, rassal etkiler modeli Hausman testi ile analiz edildiğinde rassal etkiler modelinin uygunluğuna karar verilmiştir. Breusch-Pagan testi ile rassal etkiler modelinden emin olmak için bakıldığında havuzlanmış regresyon (pooledols) modelinin en uygun model olduğuna karar verilmiştir. Buna göre, model 1 yani OECD ülkeleri için 2007,2012 ve 2014 yılları için bütün değişkenler anlamlı çıkmıştır. Model 2 yani AB ülkeler grubu için toplam yoksulluk hariç diğer değişkenler anlamlı çıkmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre, gelir payları ile Gini katsayısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Toplam yoksulluk eşiği oranı ise OECD ülkeler grubu için pozitif anlamlı, AB ülkeleri grubu için anlamlı değildir. OECD ülkeleri için, toplam yoksulluk sınırındaki artış gelir dağılımı eşitsizliğini arttırmaktadır. Yoksulluğun esneklik katsayısındaki artış gelir dağılımı eşitsizliğini de arttırmaktadır. Bu bulgu Ravallion(1997), Bourguignon (2004) çalışmaları ile uyumludur. Ravallion (1997)’ye göre, başlangıç eşitsizlik düzeyi yükseldikçe yoksulluk oranı düşmektedir. Bourguignon(2004) çalışmasında eşitsizlik, yoksulluk ve büyüme ilişkisini ele almıştır. Bu çalışmanın paralel bulgusu ise yoksulluktaki artışın eşitsizliğin bir nedeni olarak çıkmış olmasıdır.

Politika önerisi olarak genellikle ekonomik büyüme ile kıyaslanan yoksulluk ve eşitsizlik değişkenleri bir de yoksulluk eşitsizlik ilişkisi ikili olarak ele alındığında yoksulluğun eşitsizliğin nedeni olduğu söylenebilir. Mikro düzeyde ülke karşılaştırmaları ileriki çalışmalar açısından incelenebilir. Buna bağlı olarak gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmada yoksulluğu azaltıcı iktisat politikalarına ihtiyaç vardır. İktisadi kalkınmada gerek

işgücü piyasaları gerekse yeni sanayileşme politikaları açısından yoksulluğun azaltılması önemli amaçlardan biri olarak yerini korumaktadır.

Kaynaklar

- Acemoglu, D. & Ventura, J. (2001). The world income distribution, *NBER Working Paper*, No: 8083.
- Aktan, Ç. C. & Vural, İ. Y. (2002). Gelir dağılımında adalet(siz)lik ve gelir eşit(siz)liği: terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Coşkun Can Aktan (ed.), *Hak-İş Konfederasyonu Yayınları*, Ankara.
- Balestra, P. & Nerlove, M. (1966). Pooling cross section and time series data in the estimation of a dynamic model: The demand for natural gas. *Econometrica*, 34, 585- 606.
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric analysis of panel data, 3rd Ed.* Chichester: John Wiley.
- Barro, R. J. (1999). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5(1), 5-32
- Bourguignon, F. (2004). The Poverty-Growth-Inequality triangle. *Indian Council for Research on International Economic Relations*, Working Paper no:125.
- Bourguignon, F. (2003). The growth elasticity of poverty reduction: Explaining heterogeneity across countries and time periods. in: T. Eicher and S. Turnovsky, eds. Inequality and growth. *Theory and Policy Implications. Cambridge: The MIT Press.*
- Breusch, T.S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.
- Chamberlain, G. (1984). Panel data in Z. Grilliches and M. Intriligator (eds.): *Handbook of Econometrics*, 2. Amsterdam: North-Holland.
- Dayıoğlu, M. & Kasnakoğlu, Z. (1997). Kentsel kesimde kadın ve erkeklerin işgücüne katılımları ve kazanç farklılıkları. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 24.
- Deininger, K. & Squire, L. (1996). A new data set measuring income inequality. *The World Bank Economic Review*, 10(3), 1 September 1996, Pages 565–591, <https://doi.org/10.1093/wber/10.3.565>.
- Dollar, D. & Kraay, A. (2002). Growth is good for the poor. *Journal of Economic Growth* 7(3), 195-225.
- Erlat, H. (2006). Panel data: A selective survey, first revision, *METU*
- Feldstein, M. (1998). Income inequality and poverty. NBER WP no.6770, (DOI): 10.3386/w6770.
- Fosu, A. K. (2017). Growth, inequality, and poverty reduction in developing countries: Recent global evidence. *Research in Economics*, 71(20), 306-336.
- Gupta, S., Davoodi, H., & Alonso-Terme, R. (2002). Does corruption affect income inequality and poverty?. *Economics of Governance*, 3(1), 23-45.
- Hausman, J.A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46, 1251-1271.
- Hyman, D. N. (1983). *Public finance*, Chicago: The Dryden Press.
- Karlık, R. (2009). *Cumhuriyet'in ilanından günümüze Türkiye ekonomisi'nde yapısal dönüşüm*, Beta yayınları, 12. Baskı, İstanbul.
- Kuştepe, Y. & Halaç, U. (2004). Türkiye'de genel gelir dağılımının analizi ve iyileştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4), 143-160.
- Mundlak, Y. (1978). On the pooling of time series and cross-section data. *Econometrica*, 46, 69-85. Also in *Maddala (1993)*, 2, 108-124.
- Ravallion, M. (2001). Growth, Inequality and poverty: looking beyond averages. *World Development*, 29(11), 1803-1815.
- Ravallion, M. (2002). Externalities in rural development. Evidence from China, *Mimeographed*, The World Bank.

-
- Ravallion, M. (1997). Can high in equality developing countries escape absolute poverty. *Economics Letters* 56(1):51-57, DOI: 10.1016/S0165-1765(97)00117-1.
- Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin öteki yüzü: yoksulluk*. İletişim yayınları 770, Araştırma-İnceleme Dizisi 121 ISBN-13: 978-975-470-950-6.
- Taştan, H. & Akar, M. (2013). Türkiye imalat sanayinde bölgesel ve sektörel ücret eşitsizliği. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63, 17-49.
- Wallace, T.D. & Hussain A. (1969). The use of error components models in combining cross-section and time-series data. *Econometrica*, 37, 55-72.
- World Bank and the State Institute of Statistics, Turkey (WB-TÜİK) (2005). Turkey Joint Poverty Assessment Report, *Report No. 29619-TU*, August 8.
www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm
- Yanar, R., & Şahbaz, A. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(3).
-

Ar&Ge ve İnovasyonun Ülkelerin İhracat Performansına Etkileri: Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri İçin Yeni Nesil Bir Panel Veri Analizi

The Effects Of R&D and Innovation On Export Performance: A New Generation Panel Data Analysis For Developing Asian Countries

Mehmet Ali POLAT*

Öz

Bu çalışmada Ar&Ge harcamaları, inovasyon, Ar&Ge’de çalışan araştırmacı sayısı ve reel efektif döviz kurunun ihracata etkileri; gelişmekte olan Asya Ülkelerinin 1996-2016 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığının tespit edildiği çalışmada serilerin durağanlığı; CADF yöntemiyle incelenmiş ve serilerin birinci farkta durağan oldukları belirlenmiştir. Serilerin eşbütünleşiklikleri; Durbin-H yöntemiyle incelenmiş ve eşbütünleşik oldukları görülmüştür. Eşbütünleşme katsayılarının homojenliği delta testiyle incelenmiş ve homojen oldukları belirlenmiştir. Eşbütünleşme katsayıları Panel AMG yöntemiyle tahmin edilmiş ve Ar&Ge harcamalarının ihracatı Çin, G. Kore, Hong Kong, Pakistan, Tayland ve Türkiye’de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediği, paneli oluşturan ülkelerin genelinde Ar&Ge harcamalarındaki %1’lik artışın, ihracatı %0.20 oranında artırdığı belirlenmiştir. İnovasyonun ihracat üzerindeki etkisinin sadece Hong Kong, Kazakistan ve Singapur’da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ar&Ge alanında çalışan araştırmacı sayısının ihracat üzerinde sadece Hindistan’da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Reel efektif döviz kurundaki azalışların, Çin ve Filipinler’de dış ticarete rekabet gücünü artırarak, ihracatı artırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ar&Ge, İnovasyon, İhracat Performansı, Yatay Kesit Bağımlılığı, Panel Veri Analizi.

Abstract

In this study, effects of R&D expenditures, innovation, number of researchers working in R&D and real effective foreign exchange rate on export is examined for developing Asian countries using data of 1996-2016 periods. In the study, cross section dependency between countries is determined. The stationarity of the series is investigated by CADF method and the series are found to be stationary in the first difference. Cointegration relationships between the series are tested by Durbin-H method and the series are found to be cointegrated. Homogeneity of the cointegration coefficients are examined by delta test and it is determined that they are homogeneous. Cointegration coefficients are estimated by Panel AMG method and it is found that R&D expenditures affect export positively and statistically significant in China, S. Korea, Hong Kong, Pakistan, Thailand and Turkey while 1% increases in R&D in spending increases exports by 0.20% across the countries constituting the panel. The effect of innovation on exports is found to be positive and statistically significant only in Hong Kong, Kazakhstan and Singapore. It is determined that the number of researchers working in R&D field has a positive and statistically significant effect on exports only in India. Decreases in real effective exchange rates increase exports by increasing foreign trade competition in China and the Philippines.

Key Words: R&D, Innovation, Export Performance, Cross-sectional Dependence, Panel Data Analysis.

Giriş

Ülkeler arasında ticaret savaşlarının hız kazandığı, ABD’nin Çin’e yüksek gümrük tarifeleri uygulamasının gündemde olduğu, ABD, Meksika ve Kanada arasındaki serbest dış ticaret anlaşması NAFTA’nın revize edilmesinin tartışıldığı günümüzde, ülkelerin ihracat performanslarını etkileyen faktörlerin detaylı biçimde incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle dış ticaret açığı veren ülkeler bu soruna çözüm arayışına girmekte, bu konuda agresif politikalar uygulayabilmektedirler. ABD ile Çin arasında, ABD’nin aleyhine olan dış ticaret dengesinin iyileştirilebilmesi için yürütülen çalışmalar ve kur savaşları 2010 yılında Seul’de yapılan G20 zirvesine kadar uzanmaktadır. Çin, dış ticarete rekabet gücünü artırabilmek için ulusal parasını bilinçli bir şekilde düşük (değersiz) tutmakta, bu da karşı ülkeleri zor durumda bırakmakta ve ABD yönetiminde olduğu gibi hırçınlaştırmaktadır. Günümüz rekabetçi ortamında dış ticarete avantaj kazanmanın ve rekabet gücünü artırmanın yolu; rakip ülkelere daha hızlı yeni teknolojiler geliştirmek ve bunları ticarileştirmektir.

* Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, mmpol@mynet.com.

(Korkmaz vd., 2009, s. 84). Bunun için de ülkelerin gerçekleştireceği Ar&Ge ve inovasyon (yenilikçilik, yaratıcılık) çalışmaları büyük önem taşımaktadır.

Türkiye de önemli ölçüde dış ticaret açığı vermekte ve bu soruna önlemler araştırmaktadır. Bu konuda Avrupa Birliği ülkeleriyle 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşmasının güncellenmesi ve Türkiye lehine bazı düzeltmelerin yapılması dâhil, çok sayıda politika alternatifi masada tutulmaktadır. Türkiye'de teknoloji açığının kapatılması ve yüksek teknoloji ürünler üretip ihraç edilerek, ihracattan elde edilen katma değer artırılabilmesi için milli gelirden Ar&Ge çalışmalarına ayrılan payın kademeli olarak artırılması ve 2023 yılında %3'e çıkartılması hedeflenmektedir. Bu konuda ayrıca ülkeye ileri teknoloji getirebilecek Doğrudan Yabancı Yatırımlarına (DYY) özel önem verilmekte, üniversite – sanayi işbirliğinin geliştirilmesi için çaba sarf edilmekte, üniversiteler bünyesinde Teknokent ve Teknoloji Transfer Ofisleri kurulmaktadır.

Aralarında G. Kore, Çin ve Hindistan'ın da yer aldığı gelişmekte olan Asya ülkeleri, son yıllarda gösterdikleri ekonomik performansla dünyanın dikkatini üzerlerine çekmekte ve dünyanın ekonomik büyümesinde lokomotif rolü üstlenmektedirler. Türkiye de gerek 2003-2008 döneminde gösterdiği ortalama %6.2'lik büyümeyle, gerekse 2010'da %8.5, 2011'de %11 ve son olarak 2017'de %7.4 büyüme oranıyla dünyada ilgiyle takip edilmektedir. Bu ülkelerin uyguladıkları Ar&Ge, inovasyon, dış ticaret ve ekonomik büyüme stratejilerinden diğer ülkelerin çıkaracakları önemli dersler bulunmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada; Ar&Ge ve inovasyonun ülkelerin ihracat performanslarına etkileri, gelişmekte olan Asya ülkelerinin 1995-2016 dönemi verileri kullanılarak, ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yeni nesil panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ülkeler seçilirken; gelişmekte olan Asya ülkeleri arasında yer alıp, 2010-2016 döneminde ekonomisi sürekli ve ortalama %3'ün üzerinde büyüyen, ihracatı ve ekonomik büyümesi, sahip olduğu doğal kaynaklara bağlı olmayan¹ ve verilerine düzenli biçimde ulaşılabilen² ülkeler tercih edilmiştir. Bu kapsamda analiz; Çin, Filipinler, Güney Kore, Hindistan, Hong Kong, Kazakistan, Malezya, Pakistan, Singapur, Tayland ve Türkiye'den oluşan 11 ülke için gerçekleştirilmiştir. Çalışmada inovasyon; Soybilen (2013); Güloğlu ve Tekin (2014); Sungur vd. (2016) izlenerek, yerli ve yabancıların yaptığı patent başvuruları ile ölçülmüştür. Ayrıca Ar&Ge alanında çalışan araştırmacı sayısı da tarafımızdan analizde açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Dış ticaretle yakın ilişki içinde olan Reel Efektif Döviz Kuru (REER) de çalışmada kullanılan diğer önemli bir değişkendir. Bu çalışmanın, seçilen konunun güncelliği, kullanılan veri setinin detaylılığı ve uygulanan analiz yöntemleri itibarıyla literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda politika yapıcıların ve araştırmacıların dikkatini bir kez daha Ar&Ge ve inovasyonun önemine çekmesi umulmaktadır.

Çalışmanın girişi takip eden birinci bölümünde; Ar&Ge, inovasyon ve ihracat arasındaki ilişkilere yönelik teorik çerçeve sunulmuş, ikinci bölümde; analize dâhil edilen ülkelerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde; konuyla ilgili literatür özeti paylaşılmış, dördüncü bölümde ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Sonuç ve önerilerle çalışma tamamlanmıştır.

Teorik Çerçeve

Serbest dış ticaretin, ülkeler arasında işbölümü ve uzmanlaşmayı artırarak, bütün ülkelerin zenginleşmesine olumlu katkı yapacağı görüşü Adam Smith (1776) ile başlamıştır. Smith (1776), ülkeler arasında serbest dış ticaretin yapılabilmesi için bir ülkenin diğerine göre

¹ Türkmenistan ve Katar bu kapsamda analiz dışı bırakılmıştır.

² Bangladeş, Endonezya ve Vietnam Ar&Ge verilerine ulaşamadığı için analiz dışı bırakılmıştır.

mutlak üstünlüğe sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. David Ricardo (1817), Smith'in bu görüşünü esneterek, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğün varlığı durumunda da serbest dış ticaretin yapılabileceğini ve bunun, tüm ülkelerin yararına olacağını ifade etmiştir (Karluk, 1995, s. 222-236).

Burada önemli olan; mutlak ya da karşılaştırmalı üstünlüğün neyle ortaya çıkacağıdır. Smith (1776) ve Ricardo (1817) bunu emek-değer teorisi ile açıklarken, Hecksher (1919) ve Ohlin (1930), faktör donatımına yani üretim faktörlerine bolca sahip olmaya bağlamaktadır (İnce vd., 2011, s. 17). Schumpeter (1911; 1939) ise bu konuda firmalar tarafından yürütülen inovasyon faaliyetlerinin belirleyici olduğunu ileri sürmüştür (Basılğan, 2011, s. 28).

Bu teoriler zaman içinde evrilererek, ekonomik büyümenin belirleyicilerinin tespitine yönelmiştir. Harrod (1939) ve Domar (1946) tarafından geliştirilen Post-Keynesyen Büyüme Modelinde ekonomik büyümenin kaynağı olarak yatırımlar ön plana çıkartılırken, Solow (1956) ve Swan (1956) tarafından geliştirilen Neoklasik Büyüme Modelinde yatırımların yanında işgücü artışına da vurgu yapılmıştır. Ekonomik büyüme üzerinde Ar&Ge çalışmalarının önemini vurgulayan Romer (1986) ve beşeri sermayenin önemini ortaya koyan Lucas (1988) ile başlayan İçsel Büyüme Modelleri sayesinde ülkeler arasında dış ticarete rekabet gücü kazandıran ve uzun dönemli yüksek ekonomik büyümeyi sağlayan faktörlerin; ülkelerin gerçekleştirdiği Ar&Ge ve inovasyon faaliyetleri olduğu gerçeği literatüre kazandırılmıştır. Bu teoriler sayesinde, ülkelerin doğal yollardan (faktör donanımına bağlı olarak) elde ettikleri dış ticarete rekabet üstünlüklerinin, diğer ülkelerin göstereceği Ar&Ge ve inovasyon performansı sayesinde, kazanılmış üstünlüklere dönüşebileceği ve el değiştirebileceği ortaya konulmuştur (Erdoğan ve Canbay, 2016, s. 33-37).

Krugman (1979), klasik dış ticaret teorilerinden farklı olarak, ürün farklılaştırması ve tekeli rekabet piyasaları sayesinde, benzer teknoloji, faktör donanımı ve beşeri sermayeye sahip ülkeler arasında bile serbest dış ticaretin yapılabileceğini ifade ederek, Endüstri İçi Ticaret kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu teoriye göre; ülkeler aynı mal gurubunda üretim yapsalar bile, gerçekleştirecekleri ürün ve fiyat farklılaştırma çalışmaları sayesinde, bu ürünleri hem ihraç, hem de ithal edebileceklerdir. Bu durum, firmaları daha fazla Ar&Ge ve inovasyon faaliyetine yönlendirecek ve böylece ülkelerin ürün kalitesi ve çeşitliliği artarken, maliyetleri azalacak, dış ticarete rekabet güçleri yükselecek, ekonomik büyümeleri ve refahları olumlu etkilenecektir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011, s. 199).

Barro (1990), Ar&Ge faaliyetlerinin, uzun süren çaba ve yatırımlar neticesinde gerçekleştirilebildiğini, ancak dışlanamaz mal gurubunda olduğunu, yani yeni geliştirilen bir ürünün, piyasaya çıktıktan sonra kısa sürede diğer firmalar tarafından da taklit edilebildiğini, bu nedenle Ar&Ge faaliyetlerinin kamu tarafından gerçekleştirilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Barro (1990) ayrıca kamunun, özel sektörün faaliyet gösterdiği alanlara girmek yerine eğitim, sağlık, fikri mülkiyet haklarının korunması ve alt yapı çalışmaları gibi alanlarda yapacağı çalışmalarla, özel sektörün verimliliğini artırmasının daha yararlı olacağını da ifade etmektedir (Taşar, 2015, s. 14-21).

Ar&Ge ile kastedilen; bilgi birikimi ve tecrübe artışına dayalı yürütülen deneme ve çabalarla, yeni ürün ya da üretim süreçlerinin geliştirilmesidir. OECD (2015, s. 44)'e göre Ar&Ge; insanlık, kültür ve toplum bilgisi dâhil olmak üzere bilgi birikimini artırmak ve var olan bilginin, yeni uygulamalarda kullanılması için yürütülen yaratıcı ve sistematik çalışmaları ifade etmektedir. Bu tanıma göre Ar&Ge, sadece yeni ürün veya üretim süreci geliştirilmesi değil, bilgi birikimi ve tecrübeyi artırıcı her türlü çaba, Ar&Ge'nin bir bileşenini oluşturmaktadır. Satı (2013, s. 17) ise Ar&Ge'yi; işletmelerin yeni ürün ve üretim süreçlerinin meydana çıkartılmasında yönelik yaratıcı ve sistemli çalışmalar olarak özetlemektedir. Erkek (2011, s. 5) Ar&Ge çalışmalarını; temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel

araştırma şeklinde sınıflandırmıştır. Ar&Ge çalışmaları, ülkelerin teknolojik seviyesini artırarak, uluslararası alanda rekabet gücü kazandıracaktır (Özer ve Çiftçi, 2009, s. 45).

İnovasyon ise üretimin, pazarlamanın, yönetimin, finansmanın her alanında sürekli olarak yenilikler araştırılması, daha iyinin, daha ucuza yapılmasının yollarının bulunması çabaları olarak tanımlanabilir ki bu yönüyle Ar&Ge çalışmalarından bağımsız değildir (Soyu vd., 2016, s. 845). Schumpeter (1934) inovasyonu; yeni ürünler, hizmetler, iş süreçleri, pazarlama faaliyetleri geliştirme ve yeni pazarlar araştırma olarak tanımlamaktadır. OECD (2005, s. 43)'te inovasyon; ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, pazarlama inovasyonu ve organizasyon inovasyonu şeklinde dört kategoriye ayrılmaktadır. Erkek (2011, s. 8) inovasyonun, radikal fikirler sonucu önceden denenmemiş ve geliştirilmiş ürün veya üretim yöntemlerini ortaya çıkaran büyük atılımlarla (radikal inovasyon) veya adım adım yapılan, bir dizi geliştirme ve iyileştirme faaliyetleri sonucunda mevcut ürün ya da üretim süreçlerinde gerçekleştirilen iyileştirme biçiminde ortaya çıkacağını (artımsal inovasyon) ifade etmektedir. Roper ve Love (2018, s. 5), yüksek eğitilmiş işgücünün, ürün çeşitlendirmesi ve inovasyon faaliyetlerini olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmektedir. Harris ve Moffat (2011), Ar&Ge ve inovasyon çalışmalarının, uluslararası dış ticaret kısıtlamalarını aşmanın en iyi yolu olduğunu, çünkü bu yolla geliştirilen ürünlerde talep esnekliğinin düşük olduğunu ifade etmektedir.

Dış ticaret üzerinde en çok etkisi olan temel değişkenlerden biri de REER olduğu için bu çalışmada açıklayıcı değişken olarak REER de kullanılmıştır. REER'in hesaplanabilmesi için öncelikle reel döviz kurunun (RER: Real Exchange Rate) hesaplanması gerekmektedir. Bu işlem aşağıdaki formül yardımıyla gerçekleştirilebilmektedir (Özkan, 2003, s. 7):

$$RER = ER \frac{P^d}{P^f} \quad (1)$$

Burada ER ; döviz kurunu (Exchange Rate) ifade etmektedir ve 1 birim ulusal ara karşılığında alınabilen yabancı para miktarını göstermektedir. P^d ; ihracatı gerçekleştiren ülkedeki fiyatlar genel düzeyini, P^f ; ihracatın yapıldığı ülkedeki fiyatlar genel düzeyini göstermektedir. İktisat teorisinde; nominal döviz kurundaki düşmelerin (ülke parasının değer kaybetmesinin), ihracat mallarını görece ucuz hale getireceği ve bunun da ülke mallarına olan talebi ve ülkenin ihracatını artıracığı ifade edilmektedir (Dornbusch ve Fischer, 1995, s. 159; Mankiw, 2010, s. 145-147). Ancak sadece nominal döviz kuruna bakılması durumunda, ülkelerdeki fiyatlar genel düzeyleri göz ardı edilmektedir. RER bu eksikliği gidermek amacıyla geliştirilmiştir. RER'de hem nominal döviz kuru, hem de ülkeler arasındaki fiyatlar genel düzeyi aynı anda göz önünde bulundurulmaktadır. Denklem (1)'de ER 'nin azalması (ülke parasının değer kaybetmesi), ülke içinde fiyatlar genel düzeyinin (P^d) azalması ya da karşı ülkede fiyatlar genel düzeyinin (P^f) artması, RER'in azalmasına, bu da ülkenin ihracat rekabet gücünün artmasına işaret etmektedir. Buraya kadar RER'de sadece iki ülke arasındaki döviz kuru ve fiyatlar genel düzeyi hesaplamaya dâhil edilmektedir. Oysa ülkeler birden fazla ülkeyle dış ticaret yapmaktadırlar. Bu nedenle, her ülkenin dış ticaretinde en çok paya sahip olan bütün ülkelerle olan RER değerleri hesaplanıp, bu değerler, ülkenin toplam dış ticareti içindeki ağırlıkları göz önünde bulundurularak daha kapsamlı bir ölçüt olan Reel Efektif Döviz Kuru (REER) hesaplanmaktadır (Darvas, 2017). REER'in hesaplanabilmesi için kullanılan formül:

$$REER = \prod_{i=1}^N \left[\frac{P^d}{P_i^f ER} \right]^{W_i} \quad (2)$$

Burada w_i ; "i" ülkesinin, ev sahibi ülkenin dış ticaretindeki ağırlığını ifade etmektedir (Kocakale ve Toprak, 2015). REER'in artmasının, ülkelerin ihracat performansını olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir³.

Ülke Bilgileri

Çalışma kapsamına alınan Çin ve Hindistan ve Güney Kore'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan Asya ülkeleri, son yıllarda gösterdikleri ekonomik performansla dünyanın dış ticaretinde ve ekonomik büyümesinde önemlerini giderek artırmışlardır. Bu ülkelerin 2016 yılı nüfusları, GSYH verileri ve 2010-2016 dönemi ekonomik büyüme oranları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Ülkelerin GSYH ve ekonomik büyüme oranları

	Nüfus	GSYH (Milyar Dolar)	Ekonomik Büyüme (%)							
			2016	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Çin	1379	11199	10.6	9.5	7.9	7.8	7.3	6.9	6.7	8
Filipinler	103	305	7.6	3.7	6.7	7.1	6.1	6.1	6.9	6.3
G. Kore	51	1411	6.5	3.7	2.3	2.9	3.3	2.8	2.8	3.4
Hindistan	1324	2264	10.3	6.6	5.5	6.4	7.5	8.0	7.1	7.3
Hong Kong	7	321	6.8	4.8	1.7	3.1	2.8	2.4	2.0	3.3
Kazakistan	18	137	7.3	7.4	4.8	6.0	4.2	1.2	1.1	4.5
Malezya	31	297	7.0	5.3	5.5	4.7	6.0	5.0	4.2	5.4
Pakistan	193	279	1.6	2.7	3.5	4.4	4.7	4.7	5.5	3.8
Singapur	6	297	15.2	6.2	3.9	5.0	3.6	1.9	2.0	5.4
Tayland	69	407	7.5	0.8	7.2	2.7	0.9	2.9	3.2	3.6
Türkiye	80	864	8.5	11.1	4.8	8.5	5.2	6.1	3.2	6.7

Kaynak: World Bank (2018a, 2018b, 2018h).

Tablo 1'deki ilk sütunda Çin'in 2016 yılı GSYH'sinin 11 Trilyon 199 Milyar Dolar olduğu görülmektedir ki Çin bu milli geliri ile ABD'nin 2016 yılındaki 18.6 Trilyon Dolarlık milli gelirinden sonra dünyanın en büyük 2. ekonomisi durumundadır. Tablo 1'de Çin'i 2.3 Trilyon Dolarlık GSYH'si ile Hindistan ve 1.4 Trilyon Dolarlık GSYH'siyle Güney Kore takip etmektedir. Türkiye, bu ülkeler arasında 4. dünya genelinde 17. en büyük ekonomi konumundadır. Tabi ki bu verileri değerlendirirken ülkelerin nüfuslarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu durumda nüfusuyla karşılaştırıldığında en iyi performansı gösteren ülkelerin; Hong Kong, Singapur ve G. Kore olduğu ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin 2010-2016 dönemi ortalama ekonomik büyüme oranlarına bakıldığında Çin'in %8 ile ilk sırada yer aldığı, onu %7.3 ile Hindistan ve %6.7 ile Türkiye'nin takip ettiği görülmektedir. Tabloda büyüme konusunda dikkat çeken noktada; 1970-2000 döneminde oldukça hızlı bir gelişim gösteren G. Kore, Hong Kong ve Tayland'da ekonomik büyümenin daha düşük kaldığıdır. Bu durum Solow (1956)'da dile getirilen; sermaye stoku artışına dayalı ekonomik büyümenin, sermayenin azalan verimleri yasası gereği, belirli bir noktadan sonra yavaşlayacağı ve durağan durum dengesinde duracağı öngörüsünü destekler niteliktedir.

Katma değeri fazla olan yüksek teknoloji ürünleri ihraç eden ülkelerin ihracat performanslarının daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir (Ayar ve Erdil, 2018, s. 45). Bu

³ Bu nedenle, TCMB yaptığı açıklamada reel efektif döviz kuru 120'yi geçtiğinde, elindeki para politikası araçlarını kullanarak kura sert biçimde müdahale edeceğini, reel kur 130'un üzerine çıktığında ise elindeki bütün araçlarla, çok daha sert biçimde gerekli tedbirleri alacağını açıklamıştır (Göçer vd., 2014).

kapsamda, analize dâhil edilen ülkelerin yıllık ihracat verileri ve ihracatları içindeki yüksek teknolojlili ürünlerin payları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Ülkelerin ihracat verileri

	İhracat (Milyar Dolar)				Yüksek Teknolojlili Ürün İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)			
	2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016
Çin	2209.0	2342.3	2273.5	2097.6	25.4	23.8	24.2	23.6
Filipinler	56.7	62.1	58.8	57.4	38.5	38.4	44.5	45.5
G. Kore	559.6	572.7	526.8	495.4	23.3	23.3	24.0	23.9
Hindistan	314.8	322.7	267.4	264.4	5.3	5.4	5.1	5.0
Hong Kong	535.5	524.1	510.6	516.7	0.1	0.1	0.1	0.1
Kazakistan	84.7	79.5	46.0	36.7	3.6	4.2	6.2	5.6
Malezya	228.3	233.9	199.2	189.4	26.4	27.1	28.7	29.3
Pakistan	25.1	24.7	22.1	20.4	1.4	1.0	1.2	1.5
Singapur	410.2	409.3	346.6	338.1	33.1	33.6	37.8	37.4
Tayland	228.5	227.5	214.4	215.4	14.8	15.4	16.1	16.1
Türkiye	151.8	157.6	143.8	142.5	1.4	1.5	1.6	1.5

Kaynak: World Bank (2018c, 2018i, 2018j).

Tablo 2’deki verilere bakıldığında; Çin’in 2 Trilyon Doları aşan ihracat geliri ile ilk sırada yer aldığı, bu ülkeyi Hong Kong ve Güney Kore’nin izlediği görülmektedir. Ülkelerin nüfusları da göz önünde bulundurulduğunda ihracat alanında en iyi performansa sahip olan ülkeler; Hong Kong, Singapur ve G. Kore’dir. Pakistan, sahip olduğu nüfusa oranla ihracat alanında oldukça başarısızdır. İhraç edilen ürünler içinde yüksek teknolojlili ürünlerin payına bakıldığında; toplam ihracatta oldukça iyi olan Hong Kong’un bu alanda en kötü performansa sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Hong Kong’un genellikle tekstil ürünleri, hafif sanayi (oyuncak, radyo, elektronik aletler), sinema endüstrisi, ağır sanayi (gemi inşası, çimento, demir) ürünleri satıyor olmasından kaynaklanmaktadır (DEİK, 2014, s. 5-6). İhraç edilen ürünler içinde yüksek teknolojlili ürünlerin payı en yüksek olan ülke, %45.5 ile Filipinler’dir. Bunu %37.4 ile Singapur ve %29.3 ile Malezya takip etmektedir. Bu alanda en başarısız ülkeler Hong Kong, Pakistan ve Türkiye’dir. İhracatta asıl yüksek getiriye, yüksek teknolojlili ürünlerin sağladığı göz önüne alındığında, başta Türkiye olmak üzere bütün ülkelerin yüksek teknolojlili ürün üretim ve ihracına ağırlık vermelerinin gerektiği gözükmektedir. Bu ülkelerin yıllık Ar&Ge harcamalarının GSYH içindeki payları, Ar&Ge harcama miktarları ve Ar&Ge alanında çalışan araştırmacı sayıları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Ülkelerin Ar&Ge verileri

	Ar&Ge Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)				Ar&Ge Harcamaları (Milyar Dolar)				Ar&Ge Alanında Çalışan Araştırmacı Sayısı (Bin Kişi)			
	2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016
Çin	2.0	2.0	2.1	2.0	191.3	211.9	228.5	228.8	1478	1519	1613	1710
Filipinler	0.1	0.1	0.1	0.1	0.4	0.4	0.4	0.4	19	19	20	20
G. Kore	4.1	4.3	4.2	4.2	54.1	60.4	58.5	59.0	326	350	362	373
Hindistan	0.8	0.7	0.6	0.8	14.5	14.7	13.1	17.0	220	252	283	291
Hong Kong	0.7	0.7	0.8	0.8	2.0	2.2	2.4	2.5	23	24	24	24
Kazakistan	0.2	0.2	0.2	0.2	0.4	0.4	0.3	0.2	13	15	17	20
Malezya	1.2	1.3	1.3	1.3	3.8	4.3	3.8	4.0	57	61	69	78
Pakistan	0.3	0.3	0.2	0.3	0.7	0.6	0.7	0.7	30	43	56	57

Singapur	2.0	2.2	2.5	2.8	6.1	6.8	7.3	8.2	36	36	37	37
Tayland	0.4	0.5	0.6	0.7	1.9	2.0	2.5	2.7	54	67	60	41
Türkiye	0.9	1.0	1.1	1.1	9.0	9.4	9.2	9.5	89	89	90	90

Kaynak: World Bank (2018d, 2018a, 2018g, 2018h).

Tablo 3'teki ilk grup verilere göre 2016 yılında GSYH'sinden Ar&Ge harcamalarına en fazla payı ayıran ülke %4.2 ile Güney Kore'dir. Bu ülkeyi %2.8 ile Singapur ve %2 ile Çin takip etmektedir. Filipinler, Kazakistan ve Pakistan'da bu oran oldukça düşüktür. Türkiye'de bu oran 2014 yılında %1'e ulaşmış olup, 2023 yılı için hedeflenen %3'e ulaşılabilmesi için Ar&Ge çalışmalarına daha fazla kaynak ayrılması gerekmektedir. Ülkelerin 2016 yılında Ar&Ge çalışmalarına ayırdıkları kaynak miktarı noktasında da Çin 228.8 Milyar Dolar ile ilk sıradadır. Bunu 59 Milyar Dolar ile G. Kore ve 17 Milyar Dolar ile Hindistan takip etmektedir. Bu alanda en kötü performans Kazakistan, Filipinler ve Pakistan'a aittir. Ar&Ge alanında çalışan araştırmacı sayılarına bakıldığında; Çin 1 Milyon 710 bin kişi ile ilk sıradadır. Bu ülkeyi 373 bin kişi ile G. Kore ve 291 bin kişi ile Hindistan takip etmektedir. Nüfusları göz önünde bulundurulduğunda bu alanda en fazla araştırmacı çalıştıran ülkenin G. Kore olduğu açık biçimde görülmektedir. Yüksek teknoloji ve katma değeri yüksek ürünler üretip, ihracat gelirini artırmak isteyen ülkelerin Ar&Ge çalışmalarına daha fazla parasal kaynak ve beşeri sermaye ayırmaları gerekmektedir. Ülkelerin yıllık patent başvuru sayıları ve patent başvuruları içinde yabancıların payları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Ülkelerin inovasyon verileri

	Toplam Patent Başvuru Sayısı (Adet)				Patent Başvuruları İçinde Yabancıların Payı (%)			
	2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016
Çin	825136	928177	1101864	1338503	14.6	13.7	12.1	10.0
Filipinler	3285	3589	3734	3419	93.3	90.7	90.0	90.4
G. Kore	204589	210292	213694	208830	21.8	22.0	21.7	21.7
Hindistan	43031	42854	45658	45057	75.2	71.9	72.4	70.7
Hong Kong	13916	12542	12212	14092	98.4	98.5	98.0	98.3
Kazakistan	2202	2013	1503	1224	17.2	13.5	15.4	18.9
Malezya	7205	7620	7727	7236	83.4	82.2	83.5	84.7
Pakistan	934	922	886	840	83.8	84.2	76.4	75.7
Singapur	9722	10312	10814	10980	88.2	87.4	86.4	85.4
Tayland	7404	7930	8167	7820	78.8	87.3	87.4	86.0
Türkiye	4661	5097	5841	6848	5.8	6.5	8.4	9.0

Kaynak: World Bank (2018e, 2018f).

Tablo 4'teki verilere göre 2016 yılında Çin'deki toplam patent başvuru sayısı 1 Milyon 338 Bin 503 gibi oldukça yüksek bir değerdir. Bu alanda Çin'i 208 Bin 830 ile G. Kore ve 45 Bin 57 ile Hindistan izlemektedir. Veriler arasındaki uçurum dikkat çekicidir. Tabloda dikkati çeken bir diğer nokta da Çin'de patent başvurularının 2013 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde artıyor olmasıdır. Hong Kong ve Singapur düşük nüfuslarına karşın gerçekleşen yıllık patent başvuru sayılarının yüksek olmasıyla dikkatleri çekmektedir. Tablonun sağ panelinde yer alan verilere bakıldığında ise Filipinler, Hong Kong, Malezya, Pakistan, Singapur ve Tayland'da patent başvurularının (inovasyon faaliyetlerinin) çok büyük bölümünün yabancı firmalar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Tam bu noktada Asya ülkelerinin hızlı gelişmelerinin arkasında Doğrudan Yabancı Yatırımlarının olduğu ve bu yatırımların gelişmekte olan ülkeler için olan önemi ortaya çıkmaktadır. Erdil ve Pamukçu (2015, s. 19) da gelişmekte olan ülkelerde Ar&Ge, inovasyonu artırarak ülkelerin rekabet

gücünü yükseltmenin önemli bir yolunun, Ar&Ge odaklı yabancı sermaye yatırımları olduğunu ifade etmektedir.

Tablonun son sütununda dikkati çeken, Çin’de meydana gelen patent başvurularının sadece %10’unun yabancı yatırımcılar tarafından yapılmış olmasıdır. Bu durum, Çin’in, ülkesine DYY ile gelen teknolojileri içselleştirdiğini göstermektedir. Çin’in bunu başarabilmesinin arkasında; ülkesine gelen yabancı yatırımcıları, yerli firmalarla ortaklık kurmaya zorlamış olması (Özsoylu ve Algan, 2011, s. 21) ve sahip olduğu beşeri sermayenin olduğu değerlendirilmektedir.

Literatür Özeti

Ar&Ge ve inovasyonun ülkelerin ekonomik büyümelerine olan etkileriyle ilgili literatürde görece daha çok çalışma bulunmasına karşın, bu faktörlerin ülkelerin ihracat performanslarına olan etkilerinin incelendiği çalışma sayısı daha sınırlıdır. Literatürde Ar&Ge ve inovasyonun ihracata olan etkilerinin incelendiği çalışmaların genellikle firma bazlı çalışmalar olduğu da dikkati çekmiştir. Konuyla ilgili ulaşılabilen çalışmaların seçilmiş bir özeti, tarih sırasına göre buraya alınmıştır.

Hirsch ve Biaouji (1985), Ar&Ge yoğunluğu ile ihracat performansı arasındaki ilişkileri, İsrail’de faaliyet gösteren için 1975-1981 dönemi verilerini kullanarak araştırmış ve firmaların üretim süreçlerindeki Ar&Ge yoğunluğundaki her 1 birimlik artışın, İsrail’in ihracatını 0.25 birim arttırdığını belirlemişlerdir. Kumar ve Siddharthan (1994), Hindistan’da imalat sektöründe faaliyet gösteren 13 endüstride Ar&Ge yoğunluğu ve firma büyüklüğünün, bu firmaların ihracat performansı üzerindeki etkilerini, Tobit modeli yardımıyla araştırmıştır. Ar&Ge yoğunluğundaki artışların ihracat performansını olumlu etkilediğinin belirlendiği çalışmada, artan firma büyüklüğünün, firmaların ihracat performanslarına olan etkisinin U şeklinde olduğuna yönelik ilginç bir sonuca daha ulaşılmıştır. Yazarla bu durumun nedeninin, firmaların büyüme aşamasında Ar&Ge ve inovasyona daha fazla önem vermelerine karşılık, işlem hacimleri ve üretimleri çok büyüdüğünde, bu kabiliyetlerini kaybetmeleri olduğunu ifade etmiştir. Wakelin (1998), İngiltere’de faaliyet gösteren firmaların inovasyon çalışmalarının, ihracat performanslarına olan etkilerini analiz etmiş ve inovasyona önem veren küçük firmaların ihracat konusunda inovasyona önem veren büyük firmalar kadar cesaretli olmadıklarını ve ihracattan yeterince kar elde edemediklerini tespit etmiştir. Araştırmacı bu durumun nedeninin, ihracattaki ulaşım maliyetleri olduğunu belirtmiştir.

Korkmaz vd. (2009), firmaların yenilikçilik kabiliyetleri ile ihracat performansları arasındaki ilişkileri, Ankara Sincan Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 70 imalatçı firma için analiz etmişler ve bu firmaların yenilik yapabilme kabiliyetleri ile ihracat yapma sıklıkları, ihracat gelirlerinin toplam satış hasılatı içindeki payı ve ürün değiştirme sıklıkları arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Özer ve Çiftçi (2009), 19 OECD ülkesinde Ar&Ge harcamaları ile ihracat gelirleri arasındaki ilişkiyi, 1993-2005 dönemi için panel veri analizi yöntemiyle incelemiş ve Ar&Ge harcamalarındaki artışların, ülkelerin yüksek teknoloji ürünü ihracatını ve toplam ihracat gelirlerini pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediğini tespit etmiştir. Harris ve Moffat (2011), İngiltere’de Ar&Ge harcamaları ve inovasyonun ihracat performansına olan etkilerini, araç değişkenler yöntemiyle analiz etmiş ve Ar&Ge harcamalarının hem imalat sektöründe, hem de hizmetler sektöründe firmaların ihracat performansını olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Yıldırım ve Kesikoğlu (2012), Türkiye’de Ar&Ge harcamalarının ihracata olan etkisini, 25 alt sektör için Sistem GMM yöntemiyle analiz etmiş ve Ar&Ge harcamaları %1 arttığında ihracatın %0.748 oranında arttığını tespit etmiştir. Yapılan nedensellik testinde de Ar&Ge harcamalarından ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Soybilen (2013), Türkiye’de Ar&Ge harcamaları ile yüksek teknoloji ürünü ihracatı

arasındaki ilişkiyi EKK yöntemiyle incelemiş ve Ar&Ge harcamalarındaki %1'lik artışların, yüksek teknolojlili ürün ihracatını %0.99 oranında artırdığını tespit etmiştir. Yazar Ar&Ge harcamaları ile inovasyon arasındaki ilişkiye de bakmış ve Ar&Ge harcamalarındaki %1'lik artışların, inovasyonu %0.82 oranında artırdığını belirlemiştir. Kaya ve Uğurlu (2013), Türkiye ekonomisinde Ar&Ge harcamaları ile ihracat gelirleri arasındaki ilişkiyi, 1990-2011 dönemi için incelediği çalışmasında; Ar&Ge harcamalarındaki değişim ile ihracattaki değişim arasında uzun dönemli ve eşanlı bir ilişkinin var olduğunu belirlemiştir.

Sandu ve Ciocanel (2014), Avrupa Birliği ülkelerinde Ar&Ge ve inovasyonun, yüksek teknolojlili ürün ihracatı üzerindeki etkilerini panel veri analiziyle incelemiş ve toplam Ar&Ge harcamalarının, ülkelerin yüksek teknolojlili ürün ihracatını pozitif yönde etkilediğini, bu noktada özel sektör tarafından gerçekleştirilen Ar&Ge harcamalarının etkisinin, devlet tarafından gerçekleştirilen Ar&Ge harcamalarından daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Şahbaz vd. (2014), Ar&Ge harcamaları ile yüksek teknolojlili ürün ihracatı arasındaki ilişkileri, 17 AB ülkesi ve Türkiye'nin 1996-2011 dönemi verilerini kullanarak, Pedroni panel eşbütünleşme testi, Panel nedensellik testi, Panel DOLS ve Panel FMOLS yöntemlerini kullanarak analiz etmiş ve Ar&Ge harcamaları ile yüksek teknolojlili ürün ihracatı arasında iki yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu, Ar&Ge harcamalarının, yüksek teknolojlili ürün ihracatını pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Dam ve Bulut (2015), 21 OECD ülkesinde Ar&Ge harcamalarının dış ticaret performansına etkisini panel veri analiziyle incelemiş ve Ar&Ge harcamaları %1 arttığında bu ülkelerin ihracatının ortalama %0.355 oranında arttığını belirlemiştir. Sungur vd. (2016), Türkiye'de Ar&Ge, inovasyon, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1990-2013 dönemi için Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile araştırmış ve pozitif inovasyon şoklarından, pozitif ekonomik büyüme şoklarına doğru, negatif ekonomik büyüme şoklarından, negatif inovasyon şoklarına doğru ve negatif Ar&Ge şoklarından, negatif ekonomik büyüme şoklarına doğru tek yönlü asimetrik nedensellik etkilerinin var olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca pozitif ihracat şokları ile pozitif işgücü şokları arasında karşılıklı, negatif işgücü şokundan negatif ihracat şokuna doğru ve negatif ihracat şokundan negatif Ar&Ge şokuna doğru da tek yönlü asimetrik nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Hasanov, Abada ve Akmatov (2015), inovasyon göstergeleri ile turizm performansı arasındaki ilişkileri, 48 Asya ülkesinin 1997-2011 dönemi verilerini kullanarak, havuzlanmış panel veri analizi yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada patent sayısı, markalaşma, endüstriyel tasarım, bilimsel dergi sayısı ve Ar&Ge harcamaları inovasyon göstergeleri olarak kullanılmış ve analiz sonucunda; sadece kayıtlı endüstriyel tasarım sayısının bu ülkelerin ihracat performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Fonchamnyo ve Wujung (2016), Kamerun'da faaliyet gösteren 57 firmanın 2011-2013 dönemi verilerini inceleyerek inovasyonun, ihracat performansı üzerindeki etkilerini analiz etmiş ve inovasyonun, firmaların ihracat performansını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediğini ortaya koymuştur. Çütçü ve Çelik (2016), inovasyonun tekstil ihracatına olan etkilerini, Güneydoğu Anadolu'nun 9 farklı ilinde faaliyet gösteren 207 firma ile gerçekleştirdikleri anket verilerini kullanarak analiz ettikleri çalışmada inovasyon; patent sayısı, Ar&Ge departmanının varlığı, firma çalışan sayısı, kalite belgelerine sahiplik, fuarlara katılım, firma faaliyet yılı ve personele verilen eğitim ile ölçülmüştür. Analiz sonucunda; inovasyon göstergelerindeki iyileşmelerin, firmaların ihracat performansını olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Cieślak ve Michałek (2017), inovasyon ile ihracat performansı arasındaki ilişkileri, Avrupa ve Merkez Asya ülkeleri için, firma tabanlı olarak 2011-2014 dönemi verilerini kullanarak Probit modeli ile incelemiş ve firmaların ihracat

yapma olasılıklarının, ürün ve üretim süreci inovasyonu ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Ayar ve Erdil (2018), Ar&Ge ve inovasyon çalışmalarının firmaların ihracat performanslarına olan etkilerini, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) tarafından belirlenen en büyük 1000 ihracatçı firmadan, Bilim Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı'ndan Ar&Ge belgesi almış 410 firma arasından 313 tanesinden, CATI (Bilgisayar Destekli Telefon Anketi) sistemiyle elde ettikleri verileri analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda; Ar&Ge ile inovasyon arasında ve Ar&Ge çalışmaları ile firmaların ihracat performansları arasında güçlü ilişkilerin olduğu, firmaların, Ar&Ge ve inovasyonu artırabilmek için çalışanlarında öğrenme kültürünü destekledikleri ortaya konulmuştur. Roper ve Love (2018), İngiltere'de 1087, Almanya'da 1190 olmak üzere toplam 2277 firma için inovasyonun ihracat performansına etkilerini analiz ettiği çalışmada inovasyonun ihracat performansını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediğini belirlemiştir.

Ekonometrik Analiz

Veri seti

Bu çalışmada Ar&Ge ve inovasyonun ülkelerin ihracat performanslarına olan etkilerini ölçebilmek için gelişmekte olan Asya Ülkelerinden Çin, Filipinler, Güney Kore, Hindistan, Hong Kong, Kazakistan, Malezya, Pakistan, Singapur, Tayland ve Türkiye'nin 2010-2016 dönemi yıllık mal ihracatı (X; Milyar Dolar), Ar&Ge harcamaları (ArGe, Milyar Dolar), inovasyon (yerli ve yabancı kişilerin/firmaların toplam patent başvuruları, INV, adet), Ar&Ge alanında çalışan araştırmacı sayısı (RES, adet) ve reel efektif döviz kuru (REER) verileri kullanılmıştır. Veriler World Bank ve Bruegel⁴ Datasets'den derlenmiştir.

Bütün verilerin doğal logaritması (Ln) alınarak analizlerde kullanılmıştır. Bu yolla hem analiz sonucunda ortaya çıkması muhtemel değişen varyans sorunu azaltılmaya çalışılmış, hem de elde edilecek parametreleri esneklik katsayısı (yüzde değişim) olarak kullanma imkânı elde edilmiştir (Göçer, 2015, s. 92, 142).

Çalışmada ayrıca 1997 Güney Asya ekonomik krizi⁵, 1998 Rusya borç krizi⁶ ve 2008 küresel ekonomik krizi kukla değişkenlerle modele dâhil edilmiştir⁷. Kukla değişkenler oluşturulurken; bütün ülkeleri etkileyen krizlerde, kriz dönemine 1, diğer dönemlere 0 değeri verilmiştir. 2008 küresel ekonomik krizinin asıl etkileri 2009 yılında ortaya çıktığı için bu krizde 2009 yılına 1 değeri verilmiştir.

Model

Çalışmada Ar&Ge ve inovasyonun ülkelerin ihracat performanslarına olan etkilerini ölçebilmek üzere, Yıldırım ve Kesikoğlu (2012); Dam ve Bulut (2015); Sungur, Aydın ve

⁴ Bruegel; Macaristan'da faaliyet gösteren bir düşünce (Think Tank) kuruluşudur.

⁵ Temmuz 1997'de Tayland'da başlayarak, domino etkisiyle tüm Asya'yı saran ve Güneydoğu Asya krizinin, artçı etkileri uzun süre devam etmiş, 1998 Rusya ve 1999 Brezilya ekonomik ve finansal krizlerine de neden olmuştur (Garanti Bankası, 2018).

⁶ 1997 Doğu Asya krizinin etkisiyle petrol fiyatları düşüşmüş, Rusya'nın petrol ve doğal gazdan elde ettiği gelirleri önemli ölçüde azalmış, cari açık problemi ortaya çıkmış, Rusya dış borçlarını ödeyemez hale gelmiş ve Ağustos 1998'de moratoryum ilan etmiştir (Oktar ve Yüksel, 2016, s. 330-331). Rusya'da yaşanan bu kriz, başta Türkiye olmak üzere Rusya ile ekonomik ve finansal ilişkileri olan çok sayıda ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle Rusya analize dahil edilen bir ülke olmamasına karşın, bu kriz analize dahil edilen ülkeleri etkilediği için, söz konusu kriz, kukla değişkenle analize dahil edilmiştir.

⁷ Türkiye'yi derinden etkileyen 2001 bankacılık krizi için de kukla değişken oluşturulmuş, ancak bireysel katsayılar tahmin edilirken, Türkiye haricindeki ülkelerde K2001 sütununun sürekli sıfır değerlerinden oluşması, matrisin determinantını sıfır yapmış ve katsayılar tahmin edilememiştir. Bu nedenle K2001 analiz dışı bırakılmıştır.

Eren (2016) izlenerek ve tarafımızdan araştırmacı sayısı değişkeni eklenerek geliştirilen ekonometrik model:

$$\ln X_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i} \ln ArGe_{it} + \beta_{2i} \ln INV_{it} + \beta_{3i} \ln RES_{it} + \beta_{4i} \ln REER_{it} + e_{it} \quad (3)$$

Burada i ; her bir ülkeyi, t ; verilerin zaman boyutunu, e_{it} ; ortalaması sıfır, varyansı sabit, normal dağılıma sahip hata terimlerini göstermektedir. Çalışmada $i = 1, \dots, 11$ ve $t = 1, \dots, 21$ şeklindedir. Modele kukla değişkenlerin de eklenmesiyle oluşan model:

$$\ln X_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i} \ln ArGe_{it} + \beta_{2i} \ln INV_{it} + \beta_{3i} \ln RES_{it} + \beta_{4i} \ln REER_{it} + \beta_{5i} K_{1997} + \beta_{6i} K_{1998} + \beta_{7i} K_{2008} + e_{it} \quad (4)$$

Yatay kesit bağımlılığı testi

Son yıllarda geliştirilen yeni nesil panel veri analizlerinde, paneli oluşturan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığının⁸ var olabileceği öne sürülmekte ve öncelikle bunun test edilmesi önerilmektedir. Eğer yatay kesitler (bu çalışmada ülkeler) arasında bir bağımlılık tespit edilebilirse, bu durumu göz önünde bulunduran yeni nesil panel veri analizi yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Çalışmada ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı; Breusch ve Pagan (1980) LM testi (LM), Pesaran (2004) ölçekli LM testi (LM_S) ve CD testi (CD) ve Baltagi vd. (2012) sapması düzeltilmiş ölçekli LM testi (LM_{BC}) ile incelenmiştir. Bu testlerin H_0 hipotezi; “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı testleri Eviews 9.0 programı ile yapılmış ve bulgular Tablo 5’te rapor edilmiştir.

Tablo 5: Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları

	LM	LM_S	CD	LM_{BC}
$\ln X$	1083.77*** (0.00)	97.04*** (0.00)	32.89*** (0.00)	96.76*** (0.00)
$\ln ArGe$	1019.67*** (0.00)	90.92*** (0.00)	31.88*** (0.00)	90.65*** (0.00)
$\ln INV$	193.35*** (0.00)	12.14*** (0.00)	8.38*** (0.002)	11.86*** (0.00)
$\ln RES$	956.36*** (0.00)	84.89*** (0.00)	30.87*** (0.00)	84.61*** (0.00)
$\ln REER$	269.56*** (0.00)	19.40*** (0.00)	10.12*** (0.00)	19.13*** (0.00)

Parantez içindekiler olasılık değerleridir. ***; ilgili seride %1 anlamlılık düzeyinde ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığını ifade etmektedir.

Tablo 5’teki sonuçlar göre bütün serilerde H_0 hipotezi reddedilmiş ve ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğuna karar verilmiştir. Bu nedenle çalışmanın sonraki aşamalarında, yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran yeni nesil panel veri analiz yöntemleri uygulanmıştır.

Panel birim kök testi

Yapılan panel veri analizi sonuçlarının güvenilirliği açısından serilerin durağanlık dereceleri önemlidir. Bu nedenle panel birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Bu çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı belirlendiği için, yeni nesil panel birim kök testlerinden, ülkelerin her biri için ayrı ayrı ve panelin geneli sonuçlar verebilen, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF yöntemi tercih edilmiştir. Bu testin H_0 hipotezi; “Seri durağan değildir” şeklindedir. Bu testte önce her bir ülke için birim test istatistikleri hesaplanmakta, sonra bunlar kullanılarak panelin geneline ait CIPS istatistiği bulunmaktadır. Çalışmada CADF panel birim kök testi, Gauss 10 programı ve bu program için yazılmış kodlar kullanılarak yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

⁸ Yatay kesit bağımlılığı ile kastedilen; ülkelerden birine gelen bir ekonomik şokun, diğerlerini de etkileme durumudur. Özellikle aynı coğrafi bölgede yer alan ve birbiriyle güçlü ekonomik ve siyasi işbirliği olan ülkelerde bu durum sıklıkla görülmektedir. Bu çalışmada analize konu edilen ülkeler de birbirlerine görece yakın ve güçlü işbirliği olan ülkeler oldukları için yeni nesil panel veri analizi yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Çalışmanın bu yönüyle de literatüre bir katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Tablo 6: Panel birim kök testi sonuçları

	<i>Düzye Değerleri</i>					<i>Birinci Farkları</i>				
	<i>LnX</i>	<i>LnArGe</i>	<i>LnINV</i>	<i>LnRES</i>	<i>LnREER</i>	<i>LnX</i>	<i>LnArGe</i>	<i>LnINV</i>	<i>LnRES</i>	<i>LnREER</i>
<i>Çin</i>	-0.75	-1.57	-6.58***	-1.10	-1.11	-2.19	-3.66*	-6.28***	-3.55*	-3.58*
<i>Filipinler</i>	-3.17	0.01	-2.64	-1.25	-2.92	-2.13	-1.84	-3.99*	-4.24**	-5.01***
<i>G. Kore</i>	-2.53	-4.60**	-1.70	-2.47	-2.56	-4.12**	-5.09***	-6.86***	-3.88*	-4.32**
<i>Hindistan</i>	-2.09	-3.02	-1.62	-4.22	-3.27	-0.99	-2.23	-7.07***	-1.30	-3.11
<i>Hong Kong</i>	-1.46	-0.57	-8.10***	-0.35	-0.72	-3.83*	-3.71*	-12.48***	-2.15	-1.35
<i>Kazakistan</i>	-2.27	0.05	-1.20	0.82	-1.03	-3.52	-2.81	-2.77	-2.03	-1.57
<i>Malezya</i>	-3.07	-1.60	-2.10	-3.30	-3.96*	-3.55*	-1.82	-3.64*	-3.55*	-2.39
<i>Pakistan</i>	-2.50	-0.62	-1.35	-1.94	0.55	-0.44	-0.87	-3.40	-2.37	-3.76
<i>Singapur</i>	-2.68	-1.62	-3.06	-1.63	-1.90	-1.50	-3.64*	-4.18**	-2.17	-2.15
<i>Tayland</i>	-2.75	-1.42	-2.25	-1.37	-5.16***	-1.73	-3.73*	-3.41	-2.43	-8.64***
<i>Türkiye</i>	-2.33	-1.58	-1.44	-2.89	-2.50	-3.57*	-3.91*	-1.82	-2.61	-3.79*
<i>CIPS</i>	-2.31	-1.50	-2.31*	-1.71	-2.20	-2.32*	-2.32*	-5.08***	-2.75***	-3.60***

CADF için; Pesaran (2007) sf. 276 Tablo Ic'den alınan %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -4.97, -3.99 ve -3.55'tir. CIPS için Pesaran (2007) sf. 281 Tablo IIc'den alınan %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -2.60, -2.34 ve -2.21'dir. *, ** ve *** ilgili serinin sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'daki bulgulara göre seriler genel olarak düzey değerlerinde durağan değilken, birinci farklarında durağan hale gelmektedirler. O halde bu serilerin düzey değerleriyle yapılacak regresyon analizlerinin güvenilir olabilmesi için öncelikle serilerin eşbütünlük olması gerekmektedir. Çalışmada bunu görebilmek için panel eşbütünlük testi uygulanmıştır.

Panel eşbütünlük testi

Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, modellerde yer alan değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı, yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran, yeni nesil panel eşbütünlük testlerinden Westerlund (2008) Durbin-H yöntemi ile test edilmiştir. Westerlund (2008) Durbin-H panel eşbütünlük testinde iki farklı test istatistiği hesaplanmaktadır: Bunlardan grup istatistiği; bazı kesitlerde seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığını ifade ederken, panel istatistiği; bütün yatay kesitlerde serilerin eşbütünlük olduğunu ifade etmektedir. Bu testin H_0 hipotezi; "Seriler eşbütünlük değildir" şeklindedir. Çalışmada Westerlund (2008) Durbin-H panel eşbütünlük testi, Gauss 10 programı ve bu program için yazılmış kodlar kullanılarak yapılmış ve Tablo 7'deki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 7: Westerlund (2008) Durbin-H testi sonuçları

<i>Durbin-H Grup İstatistiği</i>	<i>Durbin-H Panel İstatistiği</i>
8.586*** (0.000)	1.287* (0.099)

*** ve *, serilerin sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde eşbütünlük olduklarını ifade etmektedir. Parantez içindekiler olasılık değerleridir.

Tablo 7'deki test sonuçları incelendiğinde; paneli oluşturan bütün ülkeler için regresyon modelinde yer alan seriler arasında eşbütünlük ilişkisi vardır. Bu testin sonucuna göre; uzun dönemde ihracat, Ar&Ge, inovasyon, araştırmacı sayısı ve reel efektif döviz kurlarının birlikte hareket ettikleri söylenebilir. Bu durumda serilerin düzey değerleriyle yapılacak analizlerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmayacaktır.

Homojenite testi

Eşbütünleşme katsayılarının bulunmasına (regresyon analizine) geçmeden önce, elde edilecek regresyon katsayılarının homojen olup olmadıklarının test edilmesinde yarar vardır. Böylece, panelin geneli için yapılacak yorumların güvenilirlik derecesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada eşbütünleşme katsayılarının homojenliği, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen yöntemle test edilmiştir. Bu testte; büyük örneklem için geçerli olan $\hat{\Delta}$ ve küçük örneklem için geçerli olan $\hat{\Delta}_{adj}$ istatistikleri hesaplanmaktadır. Bu testin H_0 hipotezi; “eşbütünleşme katsayıları homojendir” şeklindedir. Çalışmada Pesaran ve Yamagata (2008) homojenite testi, Gauss 10 programı ve bu program için yazılmış kodlar kullanılarak yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 8’de rapor edilmiştir.

Tablo 8: Homojenite testi

$\hat{\Delta}$ İstatistiği	$\hat{\Delta}_{adj}$ İstatistiği
1.426* (0.077)	1.672** (0.047)

* ve **; serilerin sırasıyla %10 ve %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğunu ifade etmektedir. Parantez içindekiler olasılık değerleridir.

Tablo 8’deki bulgulara göre H_0 hipotezi en az %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani eşbütünleşme katsayıları homojen değildir ve ülkeler arasında farklılıklar söz konusudur.

Regresyon tahmini

Denklem (4)’te yer alan katsayıları (eşbütünleşme katsayılarını) tahmin edebilmek için Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Panel AMG (Augmented Mean Group Estimator) yöntemi kullanılmıştır. AMG yöntemi; yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurabilmekte, paneli oluşturan yatay kesitler için bireysel eşbütünleşme katsayılarını da panelin geneli için gerekli olan ağırlıklandırılmış katsayıları da üretebilmektedir. AMG aynı zamanda değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarına karşı dirençli (robust) tahminler üreten bir yöntemdir. Bu nedenle analiz sonucunda bu testlere bakmaya gerek kalmamaktadır. Bu yönüyle literatürdeki benzerlerinden daha üstün bir tahmin yöntemidir. Çalışmada eşbütünleşme katsayıları *Panel AMG* yöntemiyle bulunması için Stata 13 programı ve bu program için geliştirilmiş kod kütüphanesi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Regresyon Analizi Sonuçları

Ülke	LnArGe	LnINV	LnRES	LnREER	K ₁₉₉₇	K ₁₉₉₈	K ₂₀₀₈	Sabit Terim
Çin	0.25* (0.05)	0.11 (0.11)	0.37 (0.21)	-0.63*** (0.00)	0.15*** (0.00)	0.17*** (0.00)	0.87*** (0.00)	19.38*** (0.00)
Filipinler	0.46 (0.37)	0.11 (0.34)	0.03 (0.85)	-1.01 (0.18)	-0.10 (0.51)	-0.04 (0.77)	-0.02 (0.92)	19.22*** (0.00)
G. Kore	0.43*** (0.00)	0.04 (0.76)	-0.36*** (0.000)	-0.43** (0.01)	0.01 (0.66)	0.03 (0.29)	0.83*** (0.00)	18.63*** (0.00)
Hindistan	0.19 (0.37)	-0.05 (0.51)	0.27** (0.02)	0.28 (0.46)	0.12* (0.09)	0.09 (0.22)	1.35*** (0.00)	17.84*** (0.00)
Hong Kong	0.44* (0.06)	0.12*** (0.00)	-0.20 (0.29)	0.26 (0.20)	-0.01 (0.78)	0.14*** (0.00)	0.68*** (0.00)	16.89*** (0.00)
Kazakistan	0.10 (0.29)	0.26* (0.07)	-0.39*** (0.00)	0.33 (0.26)	0.01 (0.91)	-0.15 (0.19)	1.86*** (0.00)	17.66*** (0.00)
Malezya	-0.12 (0.15)	0.002 (0.94)	0.02 (0.68)	0.19 (0.12)	0.02 (0.63)	-0.02 (0.41)	0.91*** (0.00)	26.42*** (0.00)
Pakistan	0.09* (0.06)	-0.22*** (0.00)	-0.11 (0.19)	-0.008 (0.97)	0.07 (0.13)	0.13** (0.03)	0.73*** (0.00)	22.94*** (0.00)

<i>Singapur</i>	-0.09 (0.25)	0.16* (0.07)	-0.32*** (0.00)	-0.002 (0.98)	0.14** (0.02)	0.07 (0.15)	1.32*** (0.00)	26.73*** (0.00)
<i>Tayland</i>	0.12*** (0.00)	-0.03** (0.04)	-0.08** (0.01)	0.16 (0.10)	0.05* (0.08)	0.05* (0.05)	1.01*** (0.00)	22.11*** (0.00)
<i>Türkiye</i>	0.35* (0.08)	-0.12*** (0.00)	-0.23 (0.75)	-0.23 (0.39)	0.06 (0.42)	0.14* (0.08)	1.05*** (0.00)	18.72*** (0.00)
<i>Panel</i>	0.20*** (0.00)	0.01 (0.82)	-0.09 (0.26)	-0.05 (0.70)	0.05** (0.02)	0.06** (0.04)	0.98*** (0.00)	19.85*** (0.00)

*, ** ve *** sırasıyla; %10, %5 ve %1 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir.

Tablo 9'daki bulgulara bakıldığında; Ar&Ge harcamalarının ihracatı Çin, G. Kore, Hong Kong, Pakistan, Tayland ve Türkiye'de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediği, Filipinler, Hindistan ve Kazakistan'da da bu etkinin pozitif, ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Panelin genelinde Ar&Ge harcamalarındaki %1'lik artışın, ihracatı %0.20 oranında artırdığı belirlenmiştir. Bu sonuç, teorik beklentilerle ve İçsel Büyüme Modelleriyle uyumludur. Malezya ve Singapur'da da bu etkinin pozitif olması beklenirken, negatif ve istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Bu durumun, söz konusu ülkelerde Ar&Ge faaliyetlerini daha ziyade DYY firmalarının yürütmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

İnovasyonun ihracat üzerindeki etkisinin sadece Hong Kong, Kazakistan ve Singapur'da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu, diğer ülkelerdeki ve panelin genelindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Hatta Pakistan, Tayland ve Türkiye'de bu değişkenin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamsız olması dikkat çekicidir. Bu durumun nedeninin, söz konusu ülkelerde alınan patentlerin, üretime dönüştürülemediği olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'de TÜBİTAK'ın da son dönemlerde üzerinde en fazla durduğu ve proje çağrılarında vurguladığı husus, desteklenen projeler sonucunda üretilen prototiplerin mutlaka ticarileştirilmesi, üretime ve ihracata bir faydasının olmasıdır. Diğer türlü Türkiye'de çok sayıda proje desteklenmekte, yerine göre çok önemli bilgiler de üretilebilmekte, ancak bunlar ticari ürüne dönüştürülemediği ve raflarda, dosyalarda kalmaktadır.

Ar&Ge alanında çalışan birey sayısının ihracat üzerinde sadece Hindistan'da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu, diğer ülkelerdeki ve panelin genelindeki etkisinin negatif ya da istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bu sonuç, önsel beklentilerimizle uyumlu değildir. Çünkü Jones (2001: 74)'in üzerinde ısrarla durduğu "yaratıcı fikirler iktisadi" yaklaşımına göre bir ekonomideki yenilik fikir üreten, Ar&Ge çalışması yapan kişi sayısının fazla olması, ülkelerin ekonomik büyümelerini olumlu yönde etkileyecektir. Çalışmada, araştırmacı sayısındaki artışların, ihracat üzerindeki etkisinin anlamsız olmasının bir nedeninin; bu alanda çalışan kişi sayısı değil, bu kişilerin niteliği olduğu da değerlendirilebilir.

Reel efektif döviz kurundaki artışların, ülkelerin dış ticarete rekabet gücünü azaltarak, ihracatı azaltması beklenmekteydi. Bu durumun Çin ve Filipinler'de geçerli olduğu görülmektedir. Özellikle Çin, döviz kurlarını bilinçli biçimde yüksek tutarak, reel efektif döviz kurunu düşürmekte ve bu yolla başta ABD olmak üzere dünya ülkelerine daha rahat mal satabilmektedir. Öyle ki son günlerde gündeme gelen ABD'nin Çin'den gelen demir-çelik ürünlerine yüksek gümrük tarifeleri uygulayacağını açıklamasına rağmen, Çin malları ABD'ye ucuza gelmektedir (Bloomberght, 2018). Filipinler, Pakistan ve Türkiye'de de reel efektif döviz kurunun katsayısının işareti beklenti yönünde, ancak istatistiksel olarak anlamsızdır. Panelin genelinde ve ülkelerin çoğunda REER'in ihracat üzerindeki etkisi beklenen yönde çıkmamıştır. Bu durumun, söz konusu ülkelerde ihracatın asıl belirleyicisinin REER dışındaki faktörler olduğunu hatıra getirmektedir. Kukla değişkenlere bakıldığında;

katsayılarının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumun başlıca nedeninin; krizlerle birlikte devalüe olan ülke paraları olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca krizlerden hemen sonra yaşanan ihracat artışları da bu durum üzerinde etkili olmuş olabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Serbest dış ticaret yoluyla ülkelerin refahının artması, bütün ülkeler için öncelikli amaçlardandır. Bu çalışmada Ar&Ge, inovasyon, Ar&Ge alanında çalışan araştırmacı sayısı ve reel efektif döviz kurunun ülkelerin ihracat performansına etkileri; gelişmekte olan 11 Asya Ülkesinin 1196-2016 dönemi verileri kullanılarak, yeni nesil panel veri analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı; Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) ölçekli LM testi ve CD testi ve Baltagi vd. (2012) sapması düzeltilmiş ölçekli LM testiyle incelenmiş ve ülkeler arasında bağımlılığın olduğu görülmüştür. Serilerin durağanlığı; Pesaran (2007) CADF ve CIPS yöntemiyle incelenmiş ve serilerin birinci farkta durağan oldukları belirlenmiştir. Serilerin eşbütünleşik olup olmadıkları; Westerlund (2008) Durbin-H yöntemiyle test edilmiş ve serilerin eşbütünleşik oldukları belirlenmiştir. Eşbütünleşme katsayılarının homojenliği; Pesaran ve Yamagata (2008) testiyle incelenmiş ve eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğu, dolayısıyla panelin geneli için yapılacak yorumlar geçerli olduğu ortaya konulmuştur. Eşbütünleşme katsayıları, Eberhardt ve Bond (2009) Panel AMG yöntemiyle tahmin edilmiştir. Bu tahmin sonucunda Ar&Ge harcamalarının ihracatı Çin, G. Kore, Hong Kong, Pakistan, Tayland ve Türkiye’de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediği, paneli oluşturan ülkelerin genelinde Ar&Ge harcamalarındaki %1’lik artışın, ihracatı %0.20 oranında artırdığı belirlenmiştir. İnovasyonun ihracat üzerindeki etkisinin sadece Hong Kong, Kazakistan ve Singapur’da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu, diğer ülkelerdeki ve panelin genelindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Ar&Ge alanında çalışan birey sayısının ihracat üzerinde sadece Hindistan’da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu, diğer ülkelerdeki ve panelin genelindeki etkisinin negatif ya da istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Reel efektif döviz kurundaki azalışların, Çin ve Filipinler’de dış ticarete rekabet gücünü artırarak, ihracatı artırdığı görülmüştür. Bu çalışmadan elde edilen bulgular literatürdeki Özer ve Çiftçi (2009); Harris ve Moffat (2011); Yıldırım ve Kesikoğlu (2012); Soybilen (2013); Kaya ve Uğurlu (2013); Dam ve Bulut (2015) çalışmalarıyla uyumludur.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular esas alınarak; ihracat gelirlerini artırmak ve bu yolla yüksek ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme düzeyi yakalamak isteyen ülkelerin; Ar&Ge çalışmalarına daha fazla kaynak ayırmalarının, inovasyon amaçlı çalışmalara destek olurken, bu çalışmaların ticarileştirilmesini esas almalarının, Ar&Ge alanında çalışan araştırmacıların niceliğinden çok niteliğine eğilmelerinin yararlı olacağını bilmeleri, para politikalarını, reel efektif döviz kurlarını rekabetçi düzeyde tutacak biçimde belirlemelerinin yararlı olacağı söylenebilir. Ülkelere ileri teknoloji, Ar&Ge yatırımları ve yeni ürünler kazandırıcı DYY’leri teşvik ederek, Çin, Hindistan, Güney Kore, Singapur ve Hong Kong gibi ihracatlarını ve ekonomik büyümelerini artırabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle Çin’in yaptığı gibi ülkeye gelen DYY’ye yerli firmalarla ortaklık kurmaları şartının koşulması, yabancı firmaların bilgi birikimlerinin ve teknolojilerinin yerli firmalarca öğrenilmesi ve içselleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Algan, N. & Özsoylu, A. F. (2011). *Dünya ekonomisinin yeni aktörleri BRIC*. Adana: Karahan Yayınları.

- Ayar, B. & Erdil, T.S. (2018). İnovasyon ve Ar-Ge faaliyetlerinin ihracat performansına etkisi: Türk işletmeleri üzerine algısal bir araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(49), 45-68.
- Baltagi, B., Feng, Q. & Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of the Econometrics*, 170, 164-177.
- Barro, R. (1990). Government spending in a simple model of endogeneous growth. *Journal of Political Economy*. 98(S5). 103-125.
- Basilgan, M. (2011). Ekonomik gelişmenin yaratıcı yıkımı: Schumpeteryan girişimci. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(3), 27-56.
- Bloomberght, (2018). Çin çelik ithalatı "Trump vergisine karşın daha ucuz". <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2107239-cin-celik-ithalati-trump-vergisine-karsin-daha-ucuz>. (Erişim Tarihi: 01.04.2018).
- Bruegel Datasets (2018). *Real effective exchange rates for 178 countries: A new database*. <http://bruegel.org/publications/datasets/real-effective-exchange-rates-for-178-countries-a-new-database/>. (Erişim Tarihi: 28.03.2018).
- Breusch, T. & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies* 47. 239-53.
- Cieślak, A. & Michałek, J.J. (2017). Innovation forms and firm export performance : empirical evidence from ECA countries. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 5 (29), 85-99.
- Çütçü, İ. & Çelik, M. (2016). İnovasyonun tekstil ihracatına etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi uygulaması. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 15-42.
- Dam, M. M. & Bulut, Ş. (2015). Ar-Ge yatırımlarının dış ticaret performansına etkisi: OECD ülkeleri için ampirik bir analiz. *EconAnadolu Conference*. Eskişehir.
- Darvas, Z. (2017). *Real effective exchange rates for 178 countries: A new database*. <http://bruegel.org/publications/datasets/real-effective-exchange-rates-for-178-countries-a-new-database/>. [Erişim Tarihi: 10.03.2018].
- DEİK (2014). *Dış ekonomik ilişkiler kurulu. Hong Kong ülke bülteni*. <https://www.deik.org.tr/uploads/hong-kong-ulke-bulteni-2014.pdf>. (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- Domar, E. (1946). Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometrica*. 14. 137-147.
- Dornbusch, R. & Fischer, S. (1995). *Makroekonomi*. Salik Ak, Mahir Fisunoğlu, Erhan Yıldırım, Refia Yıldırım, Çev. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Eberhardt, M. & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. *MPRA Paper. No. 17870*
- Erdil, Erkan & Pamukçu, M. Teoman (2015). Ar-Ge, inovasyon ve gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücü arasındaki ilişkiler. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 455, 15-23.
- Erdoğan, Seyfettin & Canbay, Şerif (2016). İktisadi büyüme ve araştırma & geliştirme (Ar-Ge) harcamaları ilişkisi üzerine teorik bir inceleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-44.
- Erkek, D. (2011). *Ar-Ge, inovasyon ve Türkiye neredeyiz?*. http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e6jpd10591tg915tg11tt1kav8.pdf. (Erişim Tarihi: 30.03.2018).
- Fonchamnyo, D.C. & Wujung, V.A. (2016). Innovation and export performance: an empirical insight on the effect of innovation on manufacturing firms in cameroon. *Applied Economics and Finance*, 3(4), 123-133.
- Garanti Bankası (2018). *Asya Krizi*. <https://www.paragaranti.com/detay-kutuphane-asya-krizi>. (Erişim Tarihi: 01.04.2018).

- Göçer, İ., Gerede, C. & Kutbay, H. (2014). Dış ticarete rekabet gücünün belirleyicisi olarak Ar-Ge ve inovasyon: Ekonometrik bir analiz. 15th International Symposium on Econometrics. Operations Research and Statistics 22-25 May Suleyman Demirel University. Turkey.
- Göçer, İ. (2015). *Ekonometri*. İzmir: Lider Yayınları.
- Güloğlu, B. & Tekin, R.B. (2014). A panel causality analysis of the relationship among research and development, innovation, and economic growth in high-income OECD countries. *Eurasian Economic Review*, 2(1), 32-47.
- Harris, R. & Moffat, J. (2011). R&D, innovation and exporting. *SERC Discussion Paper. No. 73*.
- Harrod, R. (1936). *The trade cycle: An essay*. Oxford University Press.
- Hasanov, Z., Abada, O. & Aktamov, S. (2015). Impact of innovativeness of the country on export performance: evidence from Asian countries. *IOSR Journal of Business and Management*, 17(1), 33-41.
- Hirsch, S. & Bijaoui, I. (1985). R&D intensity and export performance: a micro view. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 121(2), 238-251.
- İnce, M., Kozanoğlu, O. & Demir, M.H. (2011). The Heckscher-Ohlin trade theory and technological advantages: Evidence from Turkey and USA. *Asian Transactions on Basic & Applied Sciences*, 1(4), 17-21.
- Karluk, R. (1995). *Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin gelişmekte olan ülkeler yönünden geçerliliği üzerine düşünceler*. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/8622>. (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- Kaya, V. & Uğurlu, S. (2013). Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki ilişki: Türkiye örneği, 1990-2011. *EKEV Akademi Dergisi*, 17(57), 269-282.
- Kocakale, Y. & Toprak, H.H. (2015). Türkiye'nin reel efektif döviz kuru endekslerinin güncellenmesi. *TCMB Ekonomi Notları No: 15/06*.
- Korkmaz, S., Ermeç, A. & Yücedağ, N. (2009). İşletmelerin yenilikçi kabiliyetleri ve ihracat performanslarına etkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 83-104.
- Krugman, P. (1979). Incesing returns, monopoliştic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9, 469-479.
- Kumar, N. & Siddharthan, N.S. (1994). Technology, firm size and export behaviour in developing countries: the case of Indian enterprises. *Journal of Development Studies*, 31, 289-309.
- Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-32.
- Mankiw, N. G. (2010). *Makroekonomi*. Faruk Çolak, Çev. Ankara: Efil Basım.
- OECD (2005). *Yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler*. Oslo Kılavuzu.
- OECD (2015). *Frascati Manual 2015: Guidelines for collecting and reporting data on research and experimental development, the measurement of scientific, technological and innovation activities*. Paris: OECD Publishing.
- Oktar, S. & Yüksel, S. (2016). 1998 yılında Rusya'da yaşanan bankacılık krizi ve öncü göstergeleri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 37(2), 327-340.
- Özer, M. & Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 39 – 49.
- Özkan, F. (2003). *Denge reel kur hesaplama yöntemleri ve reel kur dengesizliğinin ölçülmesi: Türk Lirası üzerine bir çalışma*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435.

- Pesaran, M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M.H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1). pp. 50–93.
- Romer, P. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Roper, S. & Love, J.H. (2018). *Innovation and export performance: Evidence from UK and German manufacturing plants*.
https://research.aston.ac.uk/portal/files/4630789/Innovation_and_export_performance.pdf. (Erişim Tarihi: 30.03.2018).
- Sandu, S. & Ciocanel, B. (2014). Impact of R&D and innovation on high - tech export, science direct. *Procedia Economics and Finance*, 15, p. 80 – 90.
- Satı, Zümrüt Ecevit (2013). *İnovasyonu Yönetmede Kesitler: Bilgi Yönetimi/ArGe/Marka Yönetimi/Stratejik Yönetim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Schumpeter, J.A. (1934). *Theory of economic development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94.
- Soybilen, B. (2013). Türkiye’de inovasyon: Nicelik var nitelik yok. *Betam Araştırma Notu*, No: 158.
- Soyu, E., Altınok, S. & Fırat, E. (2016). Yükselen piyasalarda Ar-Ge ve inovasyonun kalkınma üzerindeki etkisi. *International Conference on Eurasian Economies*. Kaposvár – Hungary. 29-31 August.
- Sungur, O., Aydın, H.İ. & Eren, M.V. (2016). Türkiye’de Ar-Ge, inovasyon, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Asimetrik nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), p. 171-192.
- Swan, T. (1956). Economic growth and capital accumulation. *The Economic Record*, 32(3), 34-61.
- Şahbaz, A., Yanar, R. & Adıgüzel, U. (2014). Ar-Ge harcamaları ve ileri teknoloji mal ihracatı ilişkisi: panel nedensellik analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 47-60.
- Taşar, İ. (2015). *İçsel büyüme modelleri çerçevesinde Türkiye’de ekonomik büyümenin yapısal dönüşümü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya.
- Wakelin, K. (1998). Innovation and export behaviour at firm level. *Research Policy*, 26, 829-841.
- Westerlund, Joakim (2008). Panel cointegration tests of the fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-233.
- World Bank (2018a). *GDP (current US\$)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (2018b). *GDP growth (annual %)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (2018c). *Merchandise exports (current US\$)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.CD.WT?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (2018d). *Research and development expenditure (% of GDP)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

-
- World Bank (2018e). *Patent applications, residents*.
<https://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RESD?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (2018f). *Patent applications, nonresidents*.
<https://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.NRES?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (2018g). *Researchers in R&D (per million people)*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.SCIE.RD.P6?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (201h). *Population, total*.
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (2018i). *High-technology exports (% of manufactured exports)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- World Bank (2018j). *High-technology exports (current US\$)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?view=chart>, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).
- Yıldırım, E. & Kesikoğlu, F. (2012). Ar-ge harcamaları ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri: Türkiye örneğinde panel nedensellik testi kanıtları. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1), 165-180.
- Yüksel, E. & Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası ticaret teorileri ve Paul R. Krugman'ın katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), 199-206.
-

Toksik Liderlik ile Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisine Yönelik Bir Araştırma

A Research on The Relationship Between Toxic Leadership, Organizational Commitment and Intention To Leave

Ayhan YALÇINSOY*

Metin IŞIK**

Öz

Bazı liderlik türlerinin olumsuz yanlarının biraraya geldiği liderlik türüne toksik (zehirli) liderlik denilmektedir. Toksik karakterli liderlerin örgütleri ve işgörenleri üzerinde birçok olumsuz etkileri olabilmektedir. Bu olumsuz etkiler işgörenlerin örgütsel bağlılık düzeylerinin azalmasına ve işten ayrılma niyetlerinin de artması şeklinde sonuçlanabilmektedir. Bu doğrultuda araştırmamızın amacı uygulamanın yapıldığı örgütteki liderin toksik liderlik düzeyinin, çalışanların örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetlerine olan etkisinin yanı sıra, toksik liderlik ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti kavramlarının birbiriyle olan etkileşim düzeylerini tespit etmektir. Çalışmanın evrenini Bitlis ilinde faaliyet gösteren üç tekstil işletmesindeki çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmaya veri toplamak amacıyla anket formu yöntemi kullanılmış olup, örneklem seçiminde kolayda örneklem yoluna gidilmiştir. Elde edilen veriler araştırmanın amacı doğrultusunda korelasyon ve çoklu regresyon analizlerine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, toksik liderliğin alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ilişkilere ulaşılmıştır. Ayrıca, toksik liderliğin bazı boyutlarının örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu bazı boyutlarının ise herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Toksik Liderlik, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti

Abstract

Toxic leadership is a leadership that the negative aspects of some leadership types come together. Toxic character leaders will have negative impacts on organizations and employees. Accordingly, it is evaluated that the level of organizational commitment of the employees will decrease and the intention to leave the work will increase. The aim of this research is to examine the level of toxic leadership of the organization leader in which the research is conducted, the assessment of employees' organizational commitment and intent to leave, as well as the level of interaction between the concepts of toxic leadership, organizational commitment and intent to leave the job. Population of the study constitutes the employees of three textile companys operating in the province of Bitlis. Survey form method was used in order to collect data for the research and convenience sampling method used in selecting the sample. The obtained data were subjected to correlation and multiple regression analysis in the direction of the research purpose. As a result of the research, significant relationships were found between subscales of toxic leadership and organizational commitment and intention to leave work. In addition, some dimensions of toxic leadership were found to have significant effects on organizational commitment and intention to leave work, and some dimensions did not have any influence.

Keywords: Toxic Leadership, Organizational Commitment, Intention to Leave

Giriş

Liderlik olgusu işletme bilimi alanın yazınında pek çok araştırmaya konu olmuş ve çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Lider kavramına yapılan tanımlara bakıldığında genellikle *izleyicileri belirli bir amaca ulaştıran kişi* şeklinde ortak bir temanın olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, belirli bir izleyici grubunu iş hayatında veya sosyal hayatta belirli bir amaç etrafında bir araya getiren, amaçların gerçekleşmesi noktasında bütün süreçleri planlayan, örgütleyen, koordine eden, yönlendiren ve denetleyen kişi olarak lider olarak tanımlanabilir. Liderin kişilik özelliklerinin yanı sıra iş hayatında sergileyeceği liderlik tipi, işgörenlerin örgüte olan bağlılıkları, işten ayrılma veya kalma niyetleri, performansları, iş memnuniyet düzeyleri gibi pek çok davranışsal ve psikolojik durumları üzerinde önemli bir etken olabilmektedir. Çünkü liderlerde normal bir insan gibi duyguları olan bir beşerî varlık olduğundan kendilerinden her koşulda rasyonel davranmaları beklenemez.

*Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, ayhanyalcinsoy@gmail.com

** Dr. Öğr. Üy., Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, imetin@beu.edu.tr

Değişen çevresel koşullar, yüksek rekabet ortamı, iş yükü, liderin/yöneticinin olumsuz tutum ve davranışları gibi faktörlerle her geçen gün işgörenler üzerinde bir baskı oluşmakta ve işgörenler bir şekilde bu faktörlerden olumsuz olarak etkilenmektedir. Liderlerin yönetim anlayışı çalışanların tutum ve davranışlarının şekillendirilmesinde, moral ve verimliliklerinin yüksek olmasında büyük bir öneme sahiptir (Reyhanoğlu ve Akın, 2016, s. 443). Literatürde değer merkezli liderlik, dönüştürücü liderlik, etik liderlik, demokratik liderlik ve otantik liderlik gibi işgörenler üzerinde olumlu etkiye sahip liderlik yaklaşımlarının yanı sıra, otoriter liderlik, narsist liderlik, yıkıcı liderlik, istismarcı liderlik ve toksik liderlik gibi bazı liderlik türlerinin de çalışma hayatında işgörenler üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu pek çok araştırmada incelenmiştir. Çalışanlara yönelik zorba, narsist, yıkıcı, zehirleyici gibi olumsuz eylemlerde bulunan liderlik tipi toksik liderlik olarak adlandırılmaktadır. Bu liderlik türünde, çalışanlar lider tarafından otorite ile bastırılma, yıldırılma ve rahatsız edilmekte, kötü niyetli uygulamalar ile tehdit edilmektedir.

Toksik liderlik ile ilgili alanyazın incelendiğinde; Kırbaç (2013) tarafından eğitim örgütlerinde toksik liderlik, Çelebi ve arkadaşları (2015) tarafından toksik liderlik ölçeğinin geliştirilmesi, Reyhanoğlu ve Akın (2016) tarafından toksik liderlik ve örgütsel sağlık ilişkisi, son olarak, Çetinkaya (2017) tarafından okul yöneticilerinin toksik liderlik davranışlarının öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri olan ilişkisini ele aldıkları çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde toksik liderliğin olumsuz pek çok özelliğine değinilmiş olmasına rağmen davranışsal açıdan çalışanların örgütsel bağlılıklarını ve işten ayrılma niyetlerini konu alan araştırmalara rastlanılmamıştır. Ayrıca, pek çok araştırmanın eğitim örgütlerinde yapıldığından araştırmamızda özel sektör çalışanları konu alınmıştır. Bu bağlamda araştırmamızın amacı toksik liderlik özelliğine sahip liderlerin işgörenlerin örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığını inceleyecektir.

Toksik Liderlik

Liderlik kavramı yönetim alan yazınında geniş bir yer bulmuştur. Doğrudan insan ilişkileri ile ilgili olduğundan üzerinde çok durulan liderlik teorileri üyelerinin moralleri ve verimliliklerine nasıl olumlu katkıda bulunacağı veya liderlerin takipçilerini kendi hedeflerine nasıl yönlendirileceğini açıklamaya çalışmaktadır. Oysa zararlı davranışlarda bulunan liderlerin de olduğu aşikârdır (Reyhanoğlu ve Akın, 2016, s. 444).

Liderlerin bazı davranışları üyelerini olumsuzluğa, verimsizliğe, yıldırılmaya yönlendirmektedir. Özellikle örgütün en tepesinde uzun yıllar yöneticilik yapan liderler, bütün yetkilerin kendi toplanması ile birlikte kendine aşırı güvenme, başkalarını dinlememe, değerlendirmeden ve aşırı bir öz güvenle hızlı karar verme, çevresinin düşmanla sarılı olduğuna ve her şeyin kendi kontrolünde olması gerektiğine inanırlar. Yazında Hubris sendromu olarak geçen bu durum örgütler için zararlı ve yıkıcı bir zehirdir (Koçel, 2014, s. 676).

Toksik (zehirli) liderlik yıkıcı liderlik, otoriter liderlik, narsist liderlik, kaba-zorba liderlik gibi olumsuz özellikler barındıran liderlik türlerinden olumsuz özellikleri barındırmaktadır (Özer ve diğ., 2017; Reyhanoğlu ve Akın, 2016). Schmidt (2008, s. 4-5)'e göre toksik liderler, çalışanların refahını önemsemeyen hatta refahlarını göz ardı eden, genellikle kendileriyle ilgilenen, başkaları için empati ya da duyarlılıktan yoksun, tehdit veya otorite ile çalışanları bunaltan ve bu şekilde kendilerine boyun eğmelerini sağlayan kendi ilgilerine odaklı başkalarını önemsemeyen narsist kişilerdir. Lipman-Blumen (2005, s. 29)'na göre toksik liderlik işgörenlerin kişiliği üzerine ciddi ve etkileyici baskı oluşturan bir tür zehirdir. Toksik liderler astlarını düşünmez, olumsuz örgüt iklimi oluşturur ve kendi çıkarları ile güdülenirler. Toksik liderler sorgulayan ve eleştiren işgörenleri istemezler ve üst kademelere geçmelerini engellerler (Çelebi ve diğ., 2015, s. 250).

Zehirli liderler art niyetli, uyumsuz, hoşnutsuz ve zararlı olurlar. Yetersizliklerini gizleyip, çevresindekileri aldatarak ve rakiplerini ezip geçerek başarıya ulaşırlar. Ayrıca toksik liderler, alaycı, hilekâr, ahlaksız, yalancı, güvenilmez, ikiyüzlü, doyumsuz, kendi çıkarlarını takipçilerinin faydasından önde tutan, aşırı enaniyetleri nedeniyle eksik taraflarının fark etmeyen ve bu nedenle kendini yenileyemeyen, kibrinden dolayı kişisel hatalarını göremeyen, korkaklığından dolayı önemli kararlar alamayan ve tutum ve davranışlarının başkaları üzerinde oluşturacağı sonuçları önemsemeyen (Başar ve diğ., 2016, s. 67) kişilik özelliklerine sahiptirler.

Toksik liderler yapıcı eleştiriyi kabul etmeyen, liderlerin yargılanması ve davranışlarının sorgulanmasından ziyade onaylanmasını öğreten ve bu olumsuzluklarla ciddi zararlara neden olan yöneticilerdir. Wilson-Starks (2003, s. 2) toksik liderlerin çalışanları ödüllendirdikleri ve iş rollerinde terfi ettirdiklerini ancak eleştirel düşüncüyü ve sorgulama becerilerini kısacası zihinsel kaynaklarını daha çok kullanan çalışanları karar verme ve etki konumlarından çıkarttıklarını ifade etmiştir.

Toksik liderler çalışanların insan olduklarını unutup sadece onları kendisi için çalışan makineler olarak görmekte ve öyle davranmaktadırlar. Oysa sosyal bir varlık olan insanın para ve makamdan daha ziyade öz değerleri daha önemlidir. Bu nedenle insana değer vermeyen toksik liderlerin bulunduğu örgütlerde işgörenlerin sadakatlerinin azalacağı, verimliliklerinin düşeceği, işten ayrılmaların artacağı söylenebilir.

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık bir bireyin belirli bir organizasyonla olan özdeşleşme düzeyi ve bu organizasyonla olan ilişkisinin görece gücüdür. İşgörenin çalıştığı örgütün amaç ve hedeflerini benimsemesi, örgütle psikolojik olarak bütünleşmesi sonucu örgütte kalmaya devam etme arzusu (Gürbüz, 2006, s. 58) örgütsel bağlılık olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle örgütsel bağlılık bireyin örgütüne olan bağından dolayı sergilediği davranışsal eylemlerdir (Boylu ve diğ., 2007, s. 56). Örgütsel bağlılık, çalışanların kurumlarına karşı sadık olmaları ve çalıştıkları kurumun başarılı olması için göstermiş olduğu gayrettir. Örgüte bağlılık tutumu, yaş, değişkenler ile belirlenmektedir. Mowday ve çalışma arkadaşları örgütsel bağlılık kavramının en az üç faktörle karakterize edilebileceğini belirtmişlerdir: 1) örgütün amaç ve değerlerinin saf bir şekilde kabulüne yönelik güçlü bir inanç; 2) örgüt adına büyük gayret sarf etmek istemek; ve 3) örgüte üye olabilmek için güçlü bir istek (Mowday ve diğ., 1979, s. 4).

Örgütsel bağlılığın yüksek olduğu durumlarda işgören performansının, iş tatmininin, örgütsel verimliliğin arttığı ve devamsızlığın, çalışan devir oranının azaldığı söylenebilir (Erdem, 2007, s. 67). Çalıştığı kuruma bağlılık hisseden işgörenler kurumun amaç ve değerlerine inanırlar, verilen emirleri yerine getirirler ve kendilerinden beklenenleri gönüllü olarak yerine getirirler. Ayrıca bu işgörenler kurumun amaçlarının istenildiği gibi sonuçlanması için kendisinden beklenenin üzerinde bir gayret sarf ederler ve kurumda kalmada kararlıdırlar. Örgütsel bağlılık duygusu yüksek olan işgörenler içsel olarak güdülenirler. Başkaları tarafından denetlenmekten çok yaptıkları işten ve elde ettikleri başarılı sonuçtan dolayı motive olurlar (Balay, 2000, s. 3).

İşten Ayrılma Niyeti

Genel olarak işgörenin iş yerinden gönüllü ya da istekli bir şekilde ayrılması işten ayrılma olarak tanımlanmaktadır. Ayrılma genellikle belirli bir süreç izleyerek gerçekleşir. Bu süreç işgörende oluşan işten ayrılma niyeti ile başlar ve en önemli aşamadır. İşgörenler, kendileri ve örgütleri için gelecekteki muhtemel başarılarına göre kıyaslama yaparak beklenen başarının düşük olması durumunda örgüt dışında başka iş fırsatları aramaya başlayabilmektedir. İşten ayrılma niyeti işten ayrılma davranışından önceki bir adım olarak kabul edilebilir. Yetenekli iş gücünü kaybetme, işe alım maliyetleri, yüksek personel devir oranının sürdürülebilir rekabet avantajını olumsuz etkilemesi gibi olumsuzluklar işten ayrılma niyetinin

yüksek olduğu örgütlerde yaşanabilmektedir (Polat ve Meydan, 2010, s. 153). Yapılan araştırmalar (Barron ve West, 2005; Collins ve diğ., 2000; Kim ve Barak, 2015; Lambert ve diğ., 2004; Onay ve Kılıcı, 2011; Özbağ ve diğ., 2014) işten ayrılma niyetinin, iş yükü, sosyal destek eksiliği, iş karakteristikleri ve tükenmişlik, iş-aile çatışması, iş stresi, maaştan memnuniyetsizlik veya düşük ücret, lider üye etkileşimi ve yönetsel destek gibi çeşitli faktörlerle ilişkili olabileceğini belirtmektedir.

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı ve Örnekleme

Bu çalışmanın amacı, Bitlis ilinde tekstil sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki çalışanların Toksik liderlik algılarının örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın ana kütesini Bitlis ilinde faaliyet gösteren üç tekstil işletmesi oluşturmaktadır. Örnekleme ise, araştırmaya gönüllü katılım sağlayan 178 çalışan temsil etmektedir. Araştırmada yapılandırılmış soru formu yöntemi kullanılmış olup kolayda örneklem yoluna gidilmiştir. Araştırmada hedef kitleye 300 anket formu dağıtılmış ve geri dönen 178 anket formu üzerinden analizler yapılmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %59'dur. Seçilen örneklemin evrenin bütün özelliklerini yansıtacağı ve sorulara cevap veren katılımcıların gerekli özen ve dikkati gösterdikleri varsayılmıştır. Literatür taraması sonucunda toksik liderliğin alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti ilişkisine yönelik aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁: Toksik liderliğin (**H_{1a}**: Değer Bilmezlik), (**H_{1b}**: Çıkarıcılık), (**H_{1c}**: Bencillik), (**H_{1d}**: Olumsuz Ruhsal Durum) alt boyutları ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Toksik liderliğin (**H_{2a}**: Değer Bilmezlik), (**H_{2b}**: Çıkarıcılık), (**H_{2c}**: Bencillik), (**H_{2d}**: Olumsuz Ruhsal Durum) alt boyutları ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Toksik liderliğin (**H_{3a}**: Değer Bilmezlik), (**H_{3b}**: Çıkarıcılık), (**H_{3c}**: Bencillik), (**H_{3d}**: Olumsuz Ruhsal Durum) alt boyutları örgütsel bağlılık üzerinde etkiye sahiptir.

H₄: Toksik liderliğin (**H_{4a}**: Değer Bilmezlik), (**H_{4b}**: Çıkarıcılık), (**H_{4c}**: Bencillik), (**H_{4d}**: Olumsuz Ruhsal Durum), alt boyutları işten ayrılma niyeti üzerinde etkiye sahiptir.

Araştırmanın Yöntemi ve Ölçüm Araçları

Araştırmada, demografik özellikleri belirlemek üzere yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim ve iş tecrübesi değişkenler yapılandırılmış formu aracılığıyla katılımcılara yöneltilmiştir. Anket formunda 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Toksik Liderlik Ölçeği: Çalışanların Toksik Liderlik algı düzeylerini ölçmek için Çelebi ve arkadaşlarının (2015) Schmidt (2008) tarafından geliştirilen "Toksik Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Doğrulanması" ölçeğini temel alarak geliştirdikleri ve değer bilmezlik (11 madde), çıkarıcılık (9 madde), bencillik (5 madde) ve olumsuz ruhsal durum (5 madde) olmak üzere dört alt boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı; değer bilmezlik (.938), çıkarıcılık (.936), bencillik (.807) ve olumsuz ruhsal durum (.890) olarak bulunmuştur.

Örgütsel Bağlılık Ölçeği: Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek için Meyer ve Allen (1984) tarafından geliştirilen bağlılık ölçeğinden örgütsel bağlılıkla ilgili üç ifade alınmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0,919 olarak bulunmuştur.

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği: Çalışanların işten ayrılma niyetleri düzeylerini belirlemek için Cammann ve diğerleri (1979) tarafından geliştirilen ve üç sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı 0,851 olarak bulunmuştur.

Araştırmada yararlanılan üç ölçek türü için çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 arasında bulunmuş olup, dağılım normaldir.

Verilerin Analizi

Skewness ve Kurtosis testi yapılarak verilerin normal dağılım gösterip göstermediklerine bakılmıştır. Her üç ölçeğinde Skewness (0,729) ve Kurtosis (-0,748) değerleri +1 ve -1 aralığında olduğu yani normal dağılım sergilediği tespit edilmiş ve parametrik test tekniklerinin uygulanması kararlaştırılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler araştırmanın amacı doğrultusunda tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra korelasyon ve çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesi, katılımcıların her bir soruya verdikleri cevapların toplam puanları üzerinden yapılmış olup, istatistiki anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, görev unvanı ve çalışma süresi sorularına verdikleri cevaplar ve sayıları frekans ve yüzde analizi yapılarak yorumlanmıştır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğunu %53,9 (96) ile erkekler, %58,4 (104) ile bekarlar, %37,6 (67) ile lise mezunları, %39,3 (70) ile 24-29 yaş aralığındakiler ve %43,3 (77) ile 1 yıldan az iş tecrübesine sahip olanlar oluşturmaktadır. Bu sonuçlara göre katılımcıların çoğunluğu erkek, lise mezunu, 24-29 yaş aralığında ve 1 yıldan az iş tecrübesine sahiptir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişkenler	Sayı	%	Değişkenler	Sayı	%
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	82	46,1	18-23	52	29,2
Erkek	96	53,9	24-29	70	39,3
Medeni Durum			30-35	38	21,3
Evli	74	41,6	36-41	12	6,7
Bekar	104	58,4	42 ve Üzeri	6	3,4
Eğitim Durumu			İş Tecrübesi		
İlköğretim	45	25,3	1 Yıldan Az	77	43,3
Lise	67	37,6	1-3 yıl arası	55	30,9
Ön lisans	36	20,2	4-6 yıl arası	26	14,6
Lisans ve Üzeri	30	16,9	7 yıl ve üzeri	20	11,2
Toplam	178	100,0	Toplam	178	100,0

Ölçeklere yönelik yapılan faktör analizi sonucunda ilgili faktör yükleri Tablo 2’de gösterilmiştir. Toksik liderlik değişkeninin alt boyutlarını ölçmeye yönelik yapılan faktör analizi sonucunda ilgili değerler; KMO=0,868; Bartlett’s $X^2=342,639$; $p < 0,05$ şeklinde olduğu ve toksik liderliğin dört boyutlu bir yapıda olduğu görülmüştür. Ölçeğin alt boyutlarının toplam açıkladığı varyansın %62,433 olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel bağlılık değişkeninin faktör analizi değerleri; KMO=0,736; Bartlett’s $X^2=391,660$; $p < 0,05$, açıklanan toplam varyans %85,774 ve işten ayrılma niyeti değişkeninin faktör analizi değerleri; KMO=0,717; Bartlett’s $X^2=253,286$; $p < 0,05$, açıklanan toplam varyans %78,272 şeklinde bulunmuştur.

Tablo 2: Faktör Analizi

	Toksik Liderlik Alt Boyutları				Örgütsel Bağlılık	İşten Ayrılma Niyeti
	Değer Bilmezlik	Çıkarıcılık	Bencilik	Olumsuz Ruhsal Durum		
DB8	,888					
DB4	,871					
DB7	,852					
DB5	,819					
DB1	,807		,401			
DB9	,800					
DB11	,796					
DB10	,767	,511				
DB3	,752					
DB6	,688					
DB2	,628					
C8		,869				
C6		,856	,434			
C1		,853				
C2		,851				
C4		,830		,409		
C3		,799				
C5		,787				
C7		,786				
C9		,746				
B1			,799			
B2			,796			
B3			,788			
B4			,781			
B5			,754			
ORD2				,873		
ORD1				,838		
ORD4				,830		
ORD3				,829		
ORD5				,792		
OB2					,949	
OB1					,921	
OB3					,908	
IAN2						,913
IAN3						,886
IAN1						,854

DB: Değer Bilmezlik, **C:** Çıkarıcılık, **B:** Bencilik, **ORD:** Olumsuz Ruhsal Durum, **OB:** Örgütsel Bağlılık, **IAN:** İşten Ayrılma Niyeti

Toksik liderlik alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere örgütsel bağlılık ile toksik liderliğin alt boyutlarından değer bilmezlik ($r=-0,326$ $p<0,001$) arasında zayıf ve negatif yönlü, çıkarıcılık ($r=-0,252$ $p<0,001$) ve olumsuz ruhsal durum ($r=-0,250$ $p<0,001$) arasında oldukça zayıf ve negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuca göre katılımcıların liderlerine/yöneticilerine yönelik değer bilmez, çıkarıcı ve olumsuz ruhsal durum algı düzeyleri yükseldikçe örgütsel bağlılıklarının azalacağı söylenebilir.

İşten ayrılma niyeti ile toksik liderliğin alt boyutlarından değer bilmezlik ($r=0,369$ $p<0,001$), çıkarıcılık ($r=0,284$ $p<0,001$), olumsuz ruhsal durum ($r=0,435$ $p<0,001$) arasında pozitif yönlü ve zayıf ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuçlara göre katılımcıların yöneticilerine yönelik değer bilmez, çıkarıcı ve olumsuz ruhsal durum algı düzeyleri yükseldikçe işten ayrılma niyetlerinin de artacağı söylenebilir.

Tablo 3: Toksik Liderlik Alt Boyutları ile Örgütsel Bağlılığı ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6
(1) Değer Bilmezlik	(.938)					
(2) Çıkarıcılık	0.865	(.936)				
(3) Bencillik	0.602	0.722	(.807)			
(4) Olumsuz Ruhsal Durum	0.623	0.680	0.524	(.890)		
(5) Örgütsel Bağlılık	-0.326	-0.252	-0.061	-0.250	(.919)	
(6) İşten Ayrılma Niyeti	0.369	0.284	0.071	0.435	-0.623	(.851)

$p < 0.001$

Korelasyon analizi sonucunda;

- Toksik liderlik alt boyutlarından değer bilmezlik ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü, işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Araştırmanın bu sonucuna göre **H_{1a}** ve **H_{2a}** hipotezleri kabul edilmiştir.

- Çıkarıcılık ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü, işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuş; **H_{1b}** ve **H_{2b}** hipotezleri kabul edilmiştir.

- Bencillik ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığından **H_{1c}** ve **H_{2c}** hipotezleri reddedilmiştir.

- Olumsuz ruhsal durum ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü, işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuş; **H_{1a}** ve **H_{2a}** hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 2’de belirtilen korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında genel olarak istatistiki açıdan belli ilişkilerin olduğu görülmüştür. Bu durum örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerinde toksik liderliğin ne ölçüde etkisi olduğunu belirlemek için çoklu regresyon analizinin yapılmasını temellendirmektedir. Bu bağlamda toksik liderliğin alt boyutlarının örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmış ve yapılan analizler aşağıda Tablo 4’ ve Tablo 5’te belirtilmiştir.

Tablo 4: Toksik Liderlik Alt Boyutları ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki Nedenlik İlişkisi

Bağımsız Değişkenler	B	S.S.	β	p	R ²	F	P (Model)
Model 1 Bağımlı Değişken: Örgütsel Bağlılık					0.146	7,372	0,000
Sabit	4,289	0,287					
Değer Bilmezlik	-0,420	0,153	-0,386	0,007			
Çıkarıcılık	-0,002	0,178	-0,002	0,992			
Bencillik	0,292	0,122	0,245	0,018			
Olumsuz Ruhsal Durum	-0,150	0,006	-0,137	0,158			

Tablo 4’te belirtilen modelin istatistiki olarak anlamlı ($p < 0,000$ düzeyinde) olduğu görülmektedir. Model 1’de, örgütsel bağlılığın %15’inin toksik liderlik alt boyutları değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik ve olumsuz ruhsal durum tarafından açıklandığı söylenebilir. Model 1’in sonucuna göre; toksik liderliğin değer bilmezlik ($B = -0,420$; $p = 0,007$) boyutunun

örgütsel bağlılık ile ters yönlü bir etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Bu durumda, değer bilmezlik arttıkça örgütsel bağlılık azalmaktadır denilebilir. Yine Model 1' göre toksik liderliğin bencillik alt boyutunun ($B=0,292$; $p= 0,018$) örgütsel bağlılık ile pozitif yönlü bir etkileşime sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre bencillik arttıkça örgütsel bağlılık artmaktadır denilebilir. Diğer taraftan, toksik liderliğin çıkarıcılık ($p= 0,992$) ve olumsuz ruhsal durum ($p= 0,158$) alt boyutlarının örgütsel bağlılık üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Model 1'in sonucuna göre; H_3 hipotezinin alt hipotezleri olan H_{3a} ve H_{3c} hipotezleri kabul edilmiş, H_{3b} ve H_{3a} alt hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 5: Toksik Liderlik Alt Boyutları ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki Nedenlik İlişkisi

Bağımsız Değişkenler	B	S.S.	β	p	R ²	F	P (Model)
Model 2 Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti							
Sabit	1,091	0,279			0,276	16,51	0,000
Değer Bilmezlik	0,462	0,149	0,402	0,002			
Çıkarıcılık	-0,171	0,173	-0,154	0,323			
Bencillik	-0,368	0,118	-0,292	0,002			
Olumsuz Ruhsal Durum	0,511	0,103	0,442	0,000			

Tablo 5'te belirtilen modelin istatistiki olarak anlamlı ($p<0,000$ düzeyinde) olduğu görülmektedir. Model 2'de işten ayrılma niyetinin %28'inin toksik liderlik alt boyutları değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik ve olumsuz ruhsal durum tarafından açıklandığı ifade edilebilir. Model 2'ye göre toksik liderliğin değer bilmezlik ($B=0,462$; $p= 0,002$) ve olumsuz ruhsal durum ($B=0,511$; $p= 0,000$) alt boyutlarının işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu, değer bilmezlik ve olumsuz ruhsal durum arttıkça işten ayrılma niyeti de artmaktadır denilebilir. Yalnız, toksik liderliğin bencillik ($B=-0,368$; $p= 0,018$) alt boyutunun işten ayrılmayı ters yönde etkilediği ve buna göre bencillik azaldıkça işten ayrılma niyeti artmaktadır diyebiliriz. Diğer taraftan, toksik liderliğin çıkarıcılık ($p= 0,323$) alt boyutunun ise işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Model 2'nin sonuçlarına göre; H_4 hipotezinin alt hipotezleri olan H_{4a} , H_{4c} ve H_{4d} hipotezleri kabul edilmiş H_{4b} alt hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç

Toksik liderliğin işgörenler üzerinde güven kaybı, verimsizleşme, iletişimi kesme, örgütsel bağlılık ve işten ayrılmada artış gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır (Steele, 2011). Bu olumsuz etkiler çalışanların örgüte yönelik aidiyetlerini, iş tatmin düzeylerini işten ayrılma eğilimlerini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda bu araştırmada Bitlis ilinde faaliyet gösteren tekstil firmaları çalışanlarının toksik liderlik algıları ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre;

- Toksik liderlik alt boyutlarından değer bilmezlik ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü, işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuca göre işgörelere değer verilmediği takdirde örgütsel bağlılıklarının zayıflayacağı ve işten ayrılma niyetlerinde artış olacağı söylenebilir.

- Çıkarıcılık ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü, işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuca göre liderlerin/yöneticilerin çıkarlarını her

şeyden önde tutmalarının işgörenlerin örgütsel bağlılıklarını zayıflatacağı ve işten ayrılma niyetlerinde artışa neden olacağı söylenebilir.

- Bencillik ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuca göre liderlerin/yöneticilerin bencillik davranışları ile işgörenlerin örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı söylenebilir.

- Olumsuz ruhsal durum ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü, işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuş bulunmuştur. Bu sonuca göre liderlerin/yöneticilerin olumsuz ruhsal durumlarının işgörenlerin örgütsel bağlılıklarını azaltacağı ve işten ayrılma niyetlerinde artış göstereceği söylenebilir.

Sonuç olarak toksik liderliğin genel olarak örgütsel bağlılığı azalttığı buna bağlı olarak işten ayrılma niyetini artırdığı söylenebilir. Her seviyedeki liderlerin/yöneticilerin toksik liderlik özelliği gösterebileceği dikkate alındığında örgüt bünyesinde bir denetim mekanizmasının kurulması, kurulan bu denetim mekanizması tarafından tespit edilen yanlış tutum ve davranışlar nedeniyle yaptırım uygulanabilmesi alt ve orta seviye liderleri/yöneticileri bu zehirli davranışlardan uzaklaştırabilir. Üst düzey liderler/yöneticiler için ise örgüt dışı bağımsız kuruluşlar tarafından bu denetimlerin yapılması ve tespit edilen zehirli tutum ve davranışlar için yaptırım uygulanmasının uygun olacağını söyleyebiliriz.

Bundan sonraki araştırmalarda toksik liderlik kavramının özellikle kamu kurumlarında incelenmesini önermekteyiz. Çünkü kamu kurumlarında yöneticiler atama yoluyla geldiklerinden dolayı tam manasıyla yönetsel vasıflara sahip olmayabilmektedirler. Yani çoğunlukla rasyonel olamadıklarını, daha çok hissi davranışlar ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla, kamudaki yöneticilerin çalışanlarına yönelik daha çok hissi davranışlar sergilemesi muhtemeldir. Bu durumda, yöneticilerde varsa toksik davranışların ortaya çıkmasının çok daha kolay olacağı söylenebilir. Bu durumun bir sonucu olarak da çalışanlar mobbinge maruz kalabileceklerinden, toksik liderlik kavramı ile mobbing kavramının kamu kurumlarındaki çalışanlar üzerinde incelenmesi daha çarpıcı bulgulara ulaşılmasını sağlayabilir.

Kaynakça

- Balay, R. (2000). *Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Barron, D. & West, E. (2005). Leaving nursing: An event-history analysis of nurses' careers. *Journal of Health Services Research And Policy*, 10(3), 150–157.
- Başar, U., Sığırı, Ü. & Basım, N. (2016). İş yerinde karanlık liderlik. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(2), 65–76.
- Boylu, Y., Pelit, E. & Güçer, E. (2007). Akademisyenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(511), 55–74.
- Cammann, C., Fischmann, M., Jenkins, D. & Klesh, J. (1979). The Michigan organizational assessment questionnaire, Unpublished manuscript, University of Michigan, Ann Arbor, MI.
- Collins, K., Jones, M. L., McDonnell, A., Read, S., Jones, R. & Cameron, A. (2000). Do new roles contribute to job satisfaction and retention of staff in nursing and professions allied to medicine? *Journal of Nursing Management*, 8(1), 3–12.
- Çelebi, N., Güner, H. & Yıldız, V. (2015). Toksik liderlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 249–268.
- Çetinkaya, H. (2017). Okul yöneticilerinin toksik (zehirli) liderlik davranışları ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

- Erdem, R. (2007). Örgüt kültürü tipleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Elâzığ il merkezindeki hastaneler üzerinde bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 63–79.
- Gürbüz, S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 48–75.
- Kırbaç, M. (2013). Eğitim örgütlerinde toksik liderlik. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kim, A. & Barak, M. E. M. (2015). The mediating roles of leader–member exchange and perceived organizational support in the role stress–turnover intention relationship among child welfare workers: A longitudinal analysis. *Children and Youth Services Review*, (52), 135–143.
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği* (15. bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Lambert, V. A., Lambert, C. E. ve Ito, M. (2004). Workplace stressors, ways of coping and demographic characteristics as predictors of physical and mental health of Japanese hospital nurses. *International Journal of Nursing Studies*, 41(1), 85–97.
- Lipman-Blumen, J. (2005). Toxic leadership: When grand illusions masquerade as noble visions. *Leader to Leader*, (36), 29–36.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1984). Testing the “side-bet theory” of organizational commitment: Some methodological considerations. *Journal of Applied Psychology*, 69(3), 372–378.
- Mowday, R. T., Steers, R. M. ve Porter, L. W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224–247.
- Onay, M. ve Kılıcı, S. (2011). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Garsonlar ve aşçıbaşılar. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 363–372.
- Özbağ, G. K., Ceyhun, G. Ç. & Çekmecelioğlu, H. G. (2014). The moderating effects of motivating job characteristics on the relationship between burnout and turnover intention. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 438–446.
- Özer, Ö., Uğurluoğlu, Ö., Kahraman, G. & Avcı, K. (2017). A study on toxic leadership perceptions of healthcare workers. *Global Business and Management Research: An International Journal*, 9(1), 12–23.
- Polat, M. & Meydan, C. H. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin sinizm ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 145–172.
- Reyhanoğlu, M. & Akın, Ö. (2016). Toksik liderlik örgütsel sağlığı olumsuz yönde tetikler mi? *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 442–459.
- Schmidt, A. A. (2008). Development and validation of the toxic leadership scale. University of Maryland, College Park.
- Steele, J. P. (2011). *Antecedents and consequences of toxic leadership in the U.S. Army: A two year review and recommended solutions* (Technical Report No: 2011–3) (ss. 1–42). Kansas, U.S.: Center for Army Leadership.
- Wilson B. (2006). How to avoid toxic communication. [http:// www. hrnguide.net / canada / communication/toxic-communication.htm](http://www.hrnguide.net/canada/communication/toxic-communication.htm) Erişim: 16 Mart 2018.

360 Derece Performans Değerleme Yetkinliklerinin Yönetici ve Çalışan Açısından Karşılaştırılması: Telekomünikasyon Sektöründe Çok Kriterli Karar Verme Uygulaması

Comparison of 360 Degree Performance Evaluation Competencies in Terms of Managers and Employees: A MCDA Application in Telecommunications Sector

Ziya GÜNAY*

Öz

Telekomünikasyon sektörü sürekli artan müşteri sayısı ile dinamik bir yapı haline gelmiştir. Bu yapı içerisinde, çalışanların göstereceği performans şirketlerin hedeflerine ulaşmasında önemli bir yere sahiptir. Çalışanların alt üst ilişkisi içerisinde birbirlerinden beledikleri yaklaşımların doğru algılanması şirket performansını olumlu yönde etkileyecektir. Günümüzde şirketlerin başarıyı yakalamasında çalışanlar arasındaki iletişimin her alanda net olması oldukça önemlidir. Bu araştırma çalışan performans değerlendirme sürecinde 360 derece performans değerlendirme sistemini kullanan bir telekomünikasyon şirketinde yapılmıştır. Değerlendirmede 360 derece performans değerlendirme için sekiz temel yaklaşım olan iletişim, liderlik, işin yönetimi, üretim ve iş sonuçları, değişime uyabilmek, ilişkiler, başkalarının yetiştirilmesi ve personelin geliştirilmesi yetkinlikleri esas alınmıştır. Çalışma kapsamında yönetici ve yöneticilere bağlı çalışanlara sekiz temel yaklaşımın birbirleri ile ikili karşılaştırmaları istenmiş ve karşılaştırma baz alınarak AHP yöntemi ile yetkinliklerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Analiz sonucunda yöneticiler açısından çalışanların sahip olması gereken en önemli yetkinliğin "değişimlere uyabilmek", çalışanlar açısından ise yöneticilerin sahip olması gereken en önemli yetkinliğin ise "liderlik" olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Telekomünikasyon, 360 Derece Performans Değerleme, AHP Yöntemi

Abstract

The telecommunication sector has become a dynamic structure with continuously growing numbers of customers. In this structure, the performance shown by employees to achieve the objectives of the company has an important role. The accurate detection of approach that they expect from each other from the top to the bottom of employee relations will affect the company's performance in a positive way. Nowadays it is very important in every sector that communication between employees must be precise in order to achieve success. This research is carried out by employee performance evaluation process in a telecommunication company that uses 360 degree performance evaluation system. In this 360 degree performance evaluation system is based on eight approaches: communication, adapt to change, leadership, relationships, business management, production and business results, cultivating of others and improving staff. Working under managers and executives are asked to work with each other with these basic eight approaches and these pairwise comparisons are calculated based on the weight competence by AHP comparison base. In the end of analysis it is concluded by managers that the most important thing for employee is "adapt to change", in terms of employees, for managers most important skill is "leadership".

Keywords: Telecommunication, 360 Degree Performance Evaluation, AHP Method.

Giriş

Günümüz zorlu rekabet şartlarında işletmelerin bütün departmanları arasında sağlayabildiği koordinasyon ve iş birliği ölçüsünde başarıyı yakalayabileceği söylenebilir. Daha fazla iç müşteri ile çalışma zorunluluğu artık yukarıdan aşağıya performans değerlendirme sisteminin güncelliğini yitirmesine sebep olmuştur. Çünkü günümüzde performansın sonuçları işletmenin bütününe etkilemektedir. Bu nedenle yöneticilerin ve çalışanların performans değerlendirme sürecine daha etkin katılmasına imkân tanıyan 360 derece performans değerlendirme sistemi önemini giderek artırmaktadır.

360 derece performans değerlendirme yöntemi, kullanılan yöntemler içerisindeki en popüler ve en güncel yaklaşımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlendirme

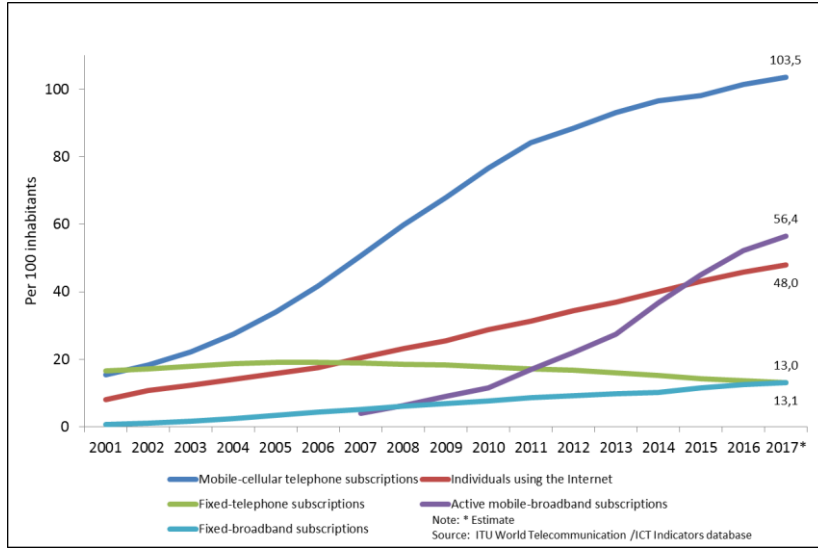
* Dr., İş sağlığı güvenliği uzmanı, ziyagunay06@gmail.com.

sistemi, değerlendirme sonucunda çıkabilecek hataları minimize edebileceği amacı ile örgütlerin tercih sebebi olmaya başlamıştır. (Aytaç, 2003).

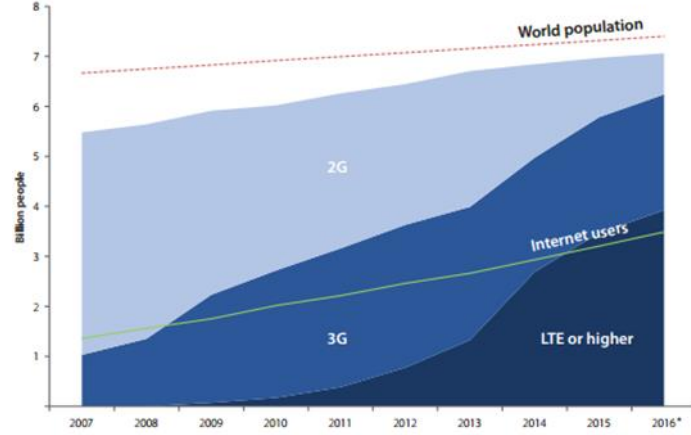
Son yıllarda örgütlerin yaşadığı yapısal ve kültürel değişimler, 360 derece performans değerlendirme sisteminin şirketler tarafından kullanılmaya başlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Değişimlerden bir tanesi de yöneticilerin sorumluluğundaki çalışan sayısının artışıdır. Çalışan sayısının artışı yöneticinin astlarını yeteri kadar tanımada zorlanmasına sebep olmuştur (Akşit, 2008, s. 53-54).

360 derece performans değerlendirme sisteminin kullanıldığı bir sektör de telekomünikasyon sektörüdür. Sektör insanların gündelik hayatta sıkça kullandığı ses, internet ve TV uygulamalarını sabit ve mobil olarak müşterilerine sunmaktadır. Şekil 1'de görülebileceği üzere dünyada 2017 yılına kadar mobil ve sabit hizmetlerden faydalanan müşterilerin sayısı devamlı artış göstermiştir. Dünyada telekomünikasyon sektöründe en dinamik pazar segmenti olan mobil pazarda 2007'den 2017'e kadar müşteri açısından 12 katlık bir artış olduğu Şekil 1'de gösterilmiştir (ITU, 2017).

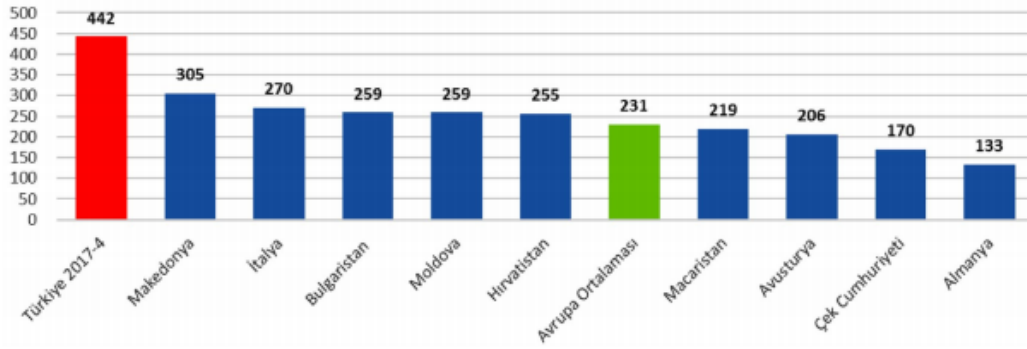
Şekil 1: Mobil pazarın 16 yıllık büyüme oranı

Dünya nüfusunun % 95'i oranında müşteri mobil ses hizmetlerinden, %84'ü oranında müşteri 3G hizmetlerinden faydalanırken, 3G'ye oranla internete daha hızlı erişim sağlayan LTE (Long Term Evolution) hizmetinden faydalanan müşteri sayısı ise dünya nüfusunun %53'ü oranında olup, internet kullanıcısı bazında artan bir müşteri trendi mevcuttur. Bununla ilgili veriler Şekil 2'de gösterilmiştir (ITU, 2016).

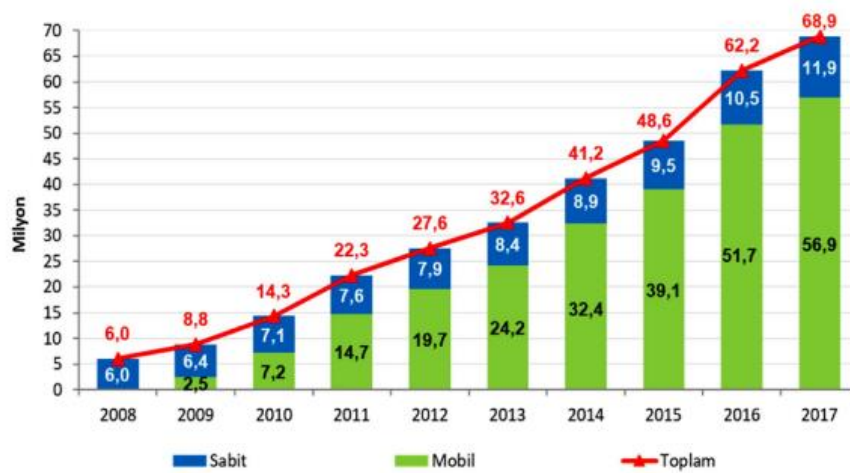

Şekil 2: Mobil şebeke kapsamı ve gelişen teknolojiler

Türkiye'de ise dünyadaki gelişmeler doğrultusunda telekomünikasyon sektörü önemini ve pazar hacmini artırmaktadır. Bu kapsamda Türkiye aylık 442 dakika mobil (GSM) kullanımı ile Avrupa Birliği ülkelerine kıyas edildiğinde en fazla mobil görüşme yapan ülke konumundadır (Şekil 3) (BTK, 2017). Aynı zamanda geniş bant internet müşteri sayısında da yıllara göre devamlı bir artış gözlenmiştir (Şekil 4) (BTK,2017).

Şekil 3: AB ülkeleri ve Türkiye mobil abone başı ortalama Görüşme (dk/ay)

Şekil 4: Genişbant İnternet abone sayısı

Türkiye'de genişbant internet verileri; 11,9 milyon sabit hizmet alan müşteri, 56,9 milyonu ise mobil hizmet alan müşteri olmak üzere toplamda 68,9 milyona ulaşmıştır. Toplam internet abone sayısının yıllık artış oranı ise %10,6 olarak gerçekleşmiştir.

Dünya genelinde ve Türkiye'de yıllara göre telekomünikasyon hizmetlerinden faydalanan müşteri sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. İnternet tabanlı teknolojilerin giderek yaygınlaşması ve günlük hayatın önemli bir parçası haline gelmesi telekomünikasyon sektörünün önemini açıkça ortaya koymaktadır. Böylesine önemli bir sektörün çalışanlarının performansları da müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında büyük bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın amacı; telekomünikasyon sektöründeki 360 derece performans değerlendirme yetkinliklerinin önem düzeylerini yönetici ve çalışan açısından belirleyip karşılaştırmaktır. Yetkinliklerin önem düzeylerinin belirlenmesi, firmanın zayıf ve güçlü yönlerini değerlendirmemize yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda ikinci bölümde 360 derece performans değerlendirme sistemi ile ilgili genel bilgiler verilecektir. Üçüncü bölümde ilgili literatürün ortaya konacağı literatür özeti bölümüne yer verilecek, ardından çalışmada kullanılan AHP yöntemine ilişkin teorik açıklamalarda bulunularak yöntemlerin işleyişi açıklanacaktır. Uygulama bölümünde AHP yöntemi ile niteliklerin ağırlıkları belirlenecektir. Son bölümde de çalışmanın bulgularına dayalı olarak çeşitli değerlendirmeler yapılacak ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulacaktır.

360 Derece Performans Değerleme

Performans değerlendirme, işin nitelik ve gereksinimlerinin bireyin yetenekleri ile ne ölçüde örtüşüğünü araştıran, bunun sonucunda bireyin yaptığı işteki başarı seviyesini belirlemeye çalışan objektif analizlerdir (Akyüz, 2001, s. 82).

İnsanın çevresi ile iletişim halinde olması bazı sosyal ihtiyaçları da beraberinde getirir. Çalışan, bulunduğu ortamdaki konumu hakkında bilgilendirilmek ve geri dönüşler alma ihtiyacı duyar. Bunlar, yapıcı olarak eleştirilmek, onaylanmak, cesaretlendirilmek, övülmek ve gerektiğinde takdir edilerek ödüllendirilmek gibi konuları içerir. Bu, çalışanın bireysel açıdan psikolojik olarak tatmin edilmesini sağlar (Fındıkçı, 2009: 302). Bunun için performans değerlendirme çalışmaları insan kaynakları yönetimi için en önemli faaliyetlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Miller ve Cardy, 2000, s. 609).

Performans değerlendirme, çalışana yaptığı işteki başarısı ve zayıf olduğu yönleri hakkında geribildirim sağlamakla birlikte (Yüksel, 2000: 161); işe alma, terfi, ödüllendirme, stratejik planlama, ücret artışları, eğitim ihtiyaçlarının saptanması gibi temel konularda insan kaynakları yönetimi için referans oluşturmaktadır (Erdil, vd., 2004, s. 103).

Klasik yaklaşımlarda personelin sadece yöneticiler tarafından denetlenebileceği düşünülür. Çalışanın performansına dair temel konuları değerlendirmede yönetici en az tecrübeye sahip kişidir (Sabuncuoğlu, 2000, s. 160).

Giderek popüler hale gelmekte olan 360 derece değerlendirme sistemi daha çok personelin gelişimi amacıyla kullanılmaktadır (Dessler, 1999, s.156). 360 derece performans değerlendirme sistemi tek bir yapı olarak ele alınarak değerlendirilmemelidir (Geylan vd., 2013, s.119). 360 derece değerlendirme sisteminin temelini çalışanın yöneticilerinden, iş arkadaşlarından, astlarından, iç veya dış müşterilerden gelen veriler oluşturur (Barutçugil, 2002, s. 201-202).

Yöneticiler, çalışanların performansını arttırmak adına 360 derece performans değerlendirme sistemini daha işlevsel görmektedir (Mccauley ve Moxley, 1996, s.17).

360 Derece Performans Değerleme Yetkinlikleri

360 derece performans değerlendirme sisteminde iş görenin performansı 8 temel yetkinlik üzerinden değerlendirilmektedir. Bu yetkinlikler aşağıda belirtilmiştir (Lassiter, 1996):

- İletişim
- Değişime uyabilmek
- Liderlik
- İlişkiler
- İşin yönetimi
- Üretim ve iş sonuçları
- Başkalarının yetiştirilmesi
- Personelin geliştirilmesidir.

İletişim

İletişim becerisi, yöneticinin sahip olduğu fikir ve birikimlerini çalışanlara aktarabilmesi ve aynı zamanda çalışanlardan fikir ve bilgileri etkin bir şekilde alabilmesi demektir (Griffin, 2002). Performans değerlendirme sistemi çalışan ile yönetici arasındaki etkin iletişime dayanan, iki yönlü olarak beklentileri belirleme amacı güden bir ortaklık olarak görülmektedir (Eroğlu ve Erden, 2006, s. 1). Sözlü ve yazılı iletişim becerisine sahip olmak, başkalarını etkin olarak dinlemek, devam eden süreçler ile ilgili bilgi sahibi olmak vb. kriterler sorgulanmakta ve değerlendirilmektedir (Uğurlu, 2007, s. 3).

Değişime Uyabilmek

Değişim yönetim tarafından çalışanların ve örgütün verimliliğini arttırmak amacıyla planlı bir şekilde başlatılan, örgüt yapısını ve süreçlerini değiştirmek için ortaya konulan bir girişimdir (Çınar, 2005, s. 84). Böyle bir değişime örgüt içerisinde her bireyin açık olması ve yenilenmeye hazır bulunması gerekmektedir. Bununla ilgili olarak; çevre ve şartlarına uyabilme, yaratıcı düşünebilme ve uygulama, değişimi etkin olarak uygulama becerisi ve öngörüsü sorgulanmaktadır (Uygur ve Sarıgül Sümerli, 2015, s. 196).

Liderlik

360 derece performans değerlendirme sistemi, kişinin faaliyet ve performansına dair geniş bir bakış açısı ile değerlendirme sağladığından en etkili liderlik değerlendirme aracı olarak görülebilir (Denton, 1994). Liderlik becerileri arasında güven vermek, dürüst olmak, öncülük yapmak, görev ve sorumluluk dağıtımını gibi farklı yönler sorgulanmakta ve geri bildirim alınmaya çalışılmaktadır (Bayram, 2005, s. 57).

İlişkiler

Örgütlerde ilişkilerin geliştirilmesi ile beraber takım çalışmasına bağlı olarak elde edilecek sinerji örgütsel performansı olumlu olarak etkilemektedir. İlişkilerin geliştirilmesi etkin bir iletişim ve yönetim süreci oluşturmada önemli rol oynamaktadır. Alınacak olan kararlara katılımın artması ile beraber kararların uygulanabilirliği de artmakta ve örgüte bağlılık düzeyi de yükselmektedir (Koç, 2011, s. 51).

360 derece performans değerlendirme sisteminde mevcut ilişki düzeyini anlama, çalışanlar arasındaki ilişkileri geliştirme, takım çalışmasına özendirme ve teşvik etmek gibi temel kriterler sorgulanarak geri bildirimler alınmaya çalışılmaktadır (Gümüştekin vd., 2010, s. 3).

İşin Yönetimi

Yönetim farklı bilgi ve özellikleri olan bireyleri tek bir çatı altında toplamak için yapılan her türlü gayretin adıdır (Drucker, 1996, s. 226-227). İş hayatında çalışanların

işlerdeki becerilerinin güncelleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışanların iş performansını yükseltmek ve örgütte kalıcı hale getirmek için önemlidir. Bu doğrultuda çalışanlar teknolojik gelişmeler hakkında bilgilendirilmekte, yeni beceriler edinmekte, böylece verimli bir çalışma ortamı oluşmaktadır. Bu alanla ilgili bireylerin verimli çalışma, teknolojik gelişmeleri kullanabilme, işe olan gayreti ve yetenekleri sorgulanmaktadır (Uğurlu, 2007, s. 3).

Üretim ve İş Sonuçları

Bu boyutta işletmenin yaptığı üretime çalışanın yaptığı katkı sorgulanmaktadır. Planlamayı ne zaman ve ne kadar yapacağını öngörmek, başarılı ve ısrarcı olmak gibi bazı kriterler değerlendirilmektedir (Bayram, 2005, s. 57). Üretim yapısının organize edilmesi, etkin bir performans yönetim sisteminin varlığı ile söz konusudur.

Başkalarının Yetiştirilmesi

Bu alanla ilgili olarak; kişisel yeteneklerin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi, etkili bir motivasyon politikasını izlenmesi, örgüte katkı sağlamaya yönelik ekstra çalışmaların ödüllendirilmesine yönelik kriterler sorgulanmaktadır (Uğurlu, 2007, s. 3).

Personelin Geliştirilmesi

Sorumlu olunan bireylerin geliştirilmesi ve yetiştirilmesi noktasında çalışanların sorumluluk hissetmesi, örgüt kaynaklarının bu konu ile ilgili olarak kullanılması ve yönlendirilmesi konuları araştırılmaktadır (Bayram, 2005, s. 58). Aşağıda belirtilen kriterler göz önüne alınarak geri besleme alınmaktadır (Uygur ve Sarıgül Sümerli, 2015, s. 196):

- Uygulamalarda gereken sorumluluğu ve kararlılığın gösterilmesi,
- Örgüt içerisinde iyileştirme için arayış içinde olunması,
- Olumlu düşünce yapısına sahip olunması.

Literatür Özeti

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi yönetici seçiminde, ticari anlaşmalarda, ürün değerlemelerinde, lokasyon seçiminde, tedarikçi seçiminde, performans değerlemelerinde, strateji belirleme süreci gibi birbirinden farklı seçim ve sıralama gerektiren alanlarda kullanılmaktadır (Ünal, 2010).

AHP yöntemi seçim sürecinde yer alan kriter ağırlıklarının belirlenmesi uygulamalarında farklı sektörlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak; Bogdanovic vd. (2012) maden çıkarma yönteminin belirlenmesinde "Excavation Cost" kriterini, Manap Davras ve Karaatlı (2014) otel işletmeleri için tedarikçi seçiminde "Fiyat" ve "Ürün kalitesi" kriterlerini, Chandra vd. (2015) firma performansı açısından "İnsan Kaynağı" kriterini, Ar vd. (2015) havayolu firma seçiminde "Fiyat" kriterini, Demircanlı ve Kundakçı (2015) futbolcu transferlerinde futbolcunun "Bitiricilik" kriterini, Karaman ve Çerçioğlu (2015) hastane yatırım projelerinde "Mevcut hastanelerin doluluk oranı" kriterini, Xi vd. (2016) trafik kazalarında "Sürücü faktörü" kriterini, Peker vd. (2016) ise dağıtım merkezi yeri seçiminde "Karayolu yakınlık" kriterini en önemli kriter/kriterler olarak belirlemişlerdir.

Literatürde AHP yöntemi ile performans değerlemeye ilişkin yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır (Özdemir, 2002; Albayrak ve Erensal 2004; Islam ve Rasad, 2005; Ru vd., 2006; Mustafa ve Kamis, 2007; Retchless vd., 2007; Shang, 2008; Demirtaş, 2009). İlaveten AHP yöntemi ile 360 derece performans değerlendirme sisteminin beraber kullanıldığı çalışmalar

da literatürde mevcuttur. Güngör ve Biberici (2011) talaşlı imalat yapan bir firmada üretim, tasarım, satış, pazarlama ve imalat müdürlerinin 360 derece performans değerlendirme sıralamalarını, AHP yöntemi kullanarak yeniden değerlendirmeye almış ve her iki sıralamanın birbiri ile örtüştüğünü belirlemiştir. Kır ve Çetik (2012) ise özel bir dershanede yaptığı çalışmada, 360 derece performans değerlendirme sisteminde değerlendirici gurubun önem sırasının belirlenmesinde AHP yöntemini kullanmışlardır. Personel seçiminde de AHP yönteminin kullanıldığı çalışmalar literatürde mevcuttur. Tavana vd. (1996, s. 523-538) ABD’de özel bir hastanede hemşire seçimine ilişkin araştırmalarında, Mamat ve Daniel (2007, s. 1099-1106) fakülteye öğretim üyesi seçiminde, Taylor III vd. (1998, s. 679-685) Texas Avem Üniversitesinde dekan seçiminde, McIntyre vd. (1999, s. 86- 92) Kuzey Dakota Devlet Üniversitesinin Mühendislik Bölümü için yönetici adayının belirlenmesinde AHP yönteminden faydalanmışlardır. İbicioğlu ve Ünal (2014, s. 55-78) insan kaynakları yöneticisi seçiminde AHP yöntemini kullanarak bir model geliştirmiştir.

Bununla birlikte AHP ile diğer ÇKKV yöntemlerinin çeşitli sektörlerde farklı uygulamalarda bütünleşik kullanıldığı çalışmalara da rastlamak mümkündür. AHP-TOPSIS (Tsaur vd., 2002; Lin vd., 2008; Ustasüleyman, 2009; Wang vd., 2009; Bagheri ve Tarokh, 2010; Guang vd., 2010; Alp ve Engin, 2011; Fazlollahtabar vd., 2011; Shahroudi vd., 2011; Supçiller ve Çapraz, 2011; Bhutia ve Phipon, 2012; Günay ve Ünal, 2016; Jabbarzadeh, 2018), AHP-TOPSIS-ELECTRE (Madumjar vd., 2005; Özkan, 2007; Ünal, 2008; Tunca vd., 2015), AHP-VIKOR (Dinçer ve Görener , 2011; Tayyar ve Arslan, 2013; Demircanlı ve Kundakçı 2015; Niu Zhu vd., 2015; Çevik ve Gökşen 2016; Kara ve Ecer, 2016; Şalvarcı Türeli ve Manap Davras, 2016), AHP- PROMETHEE- VIKOR (Sennaroğlu ve Varlık Çelebi, 2017) ve AHP-VIKOR-MOORA (Aktepe ve Ersöz, 2014) yöntemleri kullanılarak farklı konularda araştırmalar yapılmıştır.

Literatürde telekomünikasyon sektöründe 360 derece performans değerlendirme sistemine ilişkin yetkinlik ağırlıklarının yönetici ve çalışan bakış açısına göre AHP yöntemi kullanarak ağırlıklandırılmasına ilişkin yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

AHP Yöntemi

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Thomas L Saaty tarafından 1977 yılında geliştirilen çok kriterli karar verme tekniklerinden birisidir (Dağdeviren vd., 2004, s.132). AHP, nitel ve nicel tüm kriterleri modele dahil edebilen ve bu kriterlerin değerlendirme sürecindeki ağırlıklarını/katkılarını belirleyen çok kriterli bir karar verme sürecidir (Handfield vd., 2002). Bir karar verme probleminin AHP ile çözümlenebilmesi için uygulanması gereken adımlar şu şekilde özetlenebilir (Araz vd., 2007; Saaty, 2008; Demircanlı ve Kundakçı, 2015):

Karar Probleminin Tanımlanması ve Modelin Kurulması

İlk aşama problemin tanımlanmasını içerir. Problemin hedefine bağlı olarak ana kriterler belirlenir. Ana kriterlerin içerdiği alt kriterler ve alternatiflerin anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Yapılacak değerlendirmelerin sistematik bir şekilde olması önem arz eder.

İlişkilerin Belirlenmesi

Oluşturulan yapının birbirleri ile olan etkileşimleri incelenir ve ilişkilendirilmeler yapılır.

İkili karşılaştırmaların yapılması

İkili karşılaştırma ile elemanların birbirleri üzerindeki önem derecelerinin belirlenmesi için ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulur (Tablo-1). Bu matrisler oluşturulurken Tablo-2'deki model kullanılır (Saaty, 2008, s. 86).

Tablo 1: İkili Karşılaştırma Matrisi

	A_1	A_2	...	A_n
A_1	w_1/w_1	w_1/w_2	...	w_1/w_n
A_2	w_2/w_1	w_2/w_2	...	w_2/w_n
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
A_n	w_n/w_1	w_n/w_2	...	w_n/w_n

Tablo 2: Karşılaştırma ölçeği (Saaty, 2008, s. 86)

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit derecede önem	İki faaliyet amaca eşit düzeyde katkıda bulunuyor.
3	Orta derecede önem	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine orta derecede tercih ettiriyor.
5	Kuvvetli derecede önem	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine kuvvetli bir şekilde tercih ettiriyor.
7	Çok kuvvetli derecede önem	Bir faaliyet güçlü bir şekilde tercih ediliyor ve baskınlığı uygulamada rahatlıkla görülüyor.
9	Mutlak derecede önem	Bir faaliyetin diğerine tercih edilmesine ilişkin kanıtlar büyük güvenilirliğe sahip.
2, 4, 6, 8	Ara değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasındaki değerler.

İkili karşılaştırma matrisleri tutarlılık kontrolü

Karşılaştırma matrisinin tutarlılığını gösteren indeks $CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1)$ ile belirlenir. CR tutarlılık oranı, CI / RI eşitliği ile elde edilir. Oran 0.10'dan büyük ise problem tekrar çalışmalı ve yargılar gözden geçirilmelidir. Rassal indeks sayıları Tablo-3'te verilmiştir (Saaty, 2008, s. 121).

Tablo 3: Rassal İndeks

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Öncelik değerlerinin belirlenmesi

Karşılaştırılan kriterlerin öncelik değeri bulunur. Vektör oluşturulduktan sonra ise normalize işlemi gerçekleştirilir. Normalize işlemi ikili karşılaştırma matrisinde bulunan her satır toplamının tüm satır toplamına bölünmesi ile bulunur. Negatif kriterler var ise çarpmaya göre tersi alınarak yapılmalıdır.

Değerlendirme ve sonuç

Elde edilmiş olan öncelik değerler birleştirilerek alternatiflerin öncelikleri bulunur. Değerlendirmeye tutulan kriterlerin öncelik değerlerinin alternatiflerin öncelik değerleri ile

çarpılıp toplanması ile birleştirme yapılır. Sonuçların en yükseği en iyi alternatif olarak seçilir.

Uygulama

Çalışmada, 360 derece performans değerlendirme yetkinliklerinin "yönetici" ve "çalışan" açısından önem düzeylerinin için farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için birçok sektör uygulamalarında yaygın olarak kullanılan AHP yöntemi son adım hariç olmak üzere uygulanmıştır. Çalışmanın yukarıda belirtilen amacına uygun olarak iki aşamalı bir süreç uygulanmıştır.

Yetkinliklerin ve Uzman Grubun Belirlenmesi

Yönetici ve çalışan olmak üzere iki ayrı uzman grup belirlenmiştir. Uzman grubun belirlenmesinde, çalışanların telekomünikasyon sektöründe en az beş yıl çalışma şartı aranmıştır. Bu şartı sağlayan 20 yönetici ve 20 çalışana performans niteliklerine ilişkin ikili karşılaştırma formları elektronik ortamda gönderilmiş ve cevaplar alınmıştır. Formlar gönderilirken yöneticilerin çalışanlardan, çalışanların ise yöneticilerden beklentilerinin göz önünde bulundurulması istenmiştir.

Yetkinlik Ağırlıklarının Belirlenmesi

Yöntem kapsamında, daha önce belirlenen uzmanlardan her bir kriteri Saaty (2008)'nin önerdiği 1- 9 ölçeğinde ikili karşılaştırması istenmiştir. Elde edilen cevapların geometrik ortalamaları alınmış ve kriter ağırlıkları, her bir grup (yönetici ve çalışan) için ayrı ayrı belirlenmiş olup sonuçlar EK-1 ve EK-2'de verilmiştir. Tüm cevaplara ilişkin tutarlılık indeksleri 0,10'un altında tespit edilmiştir. Buna göre elde edilen kriter ağırlıkları Tablo-4'te ortaya konmuştur.

Tablo 4: Performans yetkinliklerine ilişkin ağırlıklar

Performans Yetkinliği	Yöneticiye Göre Çalışan	Çalışana Göre Yönetici
İletişim	0,125	0,121
Değişimlere Uyabilmek	0,178	0,140
Liderlik	0,097	0,183
İlişkiler	0,145	0,139
İşin Yönetimi	0,124	0,126
Üretim ve İş sonuçları	0,124	0,090
Başkalarının Yetiştirilmesi	0,078	0,074
Personelin Geliştirilmesi	0,129	0,127

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde gelişen teknoloji ile hayatın her alanına büyük ölçüde etki eden telekomünikasyon sektöründe sağlanan hizmetler ile müşteri memnuniyetinin sağlanması çok önemlidir. Bu amaçla işletmelerin değişen koşullara adapte olarak sürekli performanslarını artırmaları gerekmektedir. Aynı doğrultuda da çalışanların performanslarının takip edilerek iletişim kanallarının açık ve net olması sağlanmalıdır. Çalışanların birbirlerinden bekledikleri performans yetkinliklerinin de iyi anlaşılması ve analiz edilmesi işletme performansı açısından olumlu bir durum olabilecektir. Bu amaçla söz konusu beklentilerin yönetici ve çalışan açısından belirlenmesi için sekiz temel performans yetkinlik olan iletişim, değişime uyabilmek, liderlik, ilişkiler, işin yönetimi, üretim ve iş sonuçları, başkalarının yetiştirilmesi ve personelin geliştirilmesi yaklaşımları için değerlendirmeler istenilmiştir. Belirlenen sekiz temel yetkinliğin ağırlıklarının hesaplanmasında AHP yöntemi kullanılmıştır.

Belirlenen uzman grup firmanın operasyon birimindeki çalışanlarından oluşmaktadır. Elde edilen sonuçlar bu birimdeki durumu ortaya koymaktadır. Bu çalışmamızın kısıtını oluşturmaktadır. Firmanın diğer bölümlerini de içine alacak şekilde yapılacak olan bir değerlendirme genel bir sonuç elde edilebilmesi açısından önemli olabilir.

AHP yöntemi uygulandıktan sonra elde edilen yetkinlik ağırlıkları incelendiğinde yöneticilere göre çalışanların sahip olması beklenen yetkinlikler önem sırasına göre değişime uyabilmek (0,178), ilişkiler (0,145), personelin geliştirilmesi (0,129), iletişim (0,125), işin yönetimi (0,124), üretim ve iş sonuçları (0,124), liderlik (0,097), başkalarının yetiştirilmesi (0,078) şeklinde sıralanmıştır. Çalışana göre yöneticilerin sahip olması beklenen yetkinlikler ise önem sırasına göre liderlik (0,183), değişime uyabilmek (0,140), ilişkiler (0,139), personelin geliştirilmesi (0,127), işin yönetimi (0,126), iletişim (0,121), üretim ve iş sonuçları (0,090), başkalarının yetiştirilmesi (0,074) şeklinde olmuştur.

Telekomünikasyon sektöründeki hızlı değişimler göz önüne alındığında yöneticilerin çalışanlardan beklediği en önemli performans yetkinliği değişime uyabilmektir. Müşteriye verilen hizmetlerin gelişen teknoloji ile beraber çeşitlenmesi ve yeni ürünler geliştirilmesinin zorunluluğu çalışanların yaratıcı düşünme ve değişimin dinamiklerini önceden fark edebilme gibi özelliklere sahip olmasını gerektirmektedir (Uygur ve Sarıgül Sumerli, 2015, s. 196). Yöneticilerin tercihinde değişime uyabilmek yetkinliğinin ilk sırada yer almasında sektördeki sürekli değişim ve gelişimin etkisi olabilir.

Çalışanların yöneticilerden beklediği en önemli performans yetkinliği liderliktir. Liderlik yetkinliğinin ilk sırada olması yöneticinin becerileri arasında güven vermek, dürüst olmak, öncülük yapmak, görev ve sorumluluk dağıtımını, geri bildirim gibi farklı yönlerinin güçlü olmasını zorunlu kılmaktadır (Uğurlu, 2007, s. 3). Çalışanların iş ve kariyer anlamında doğru ve etkin yönlendirilme ihtiyacı yöneticilerden beklenen en önemli yetkinliğin liderlik olmasında etkili olabilir.

Telekomünikasyon sektöründe AHP yöntemi kullanılarak yönetici-çalışan yetkinlik beklentilerinin belirlenmesine yönelik yapılan bu çalışma ile literatüre önemli bir katkı yapıldığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte aynı uygulamanın diğer sektörlerdeki yönetici-çalışan arasındaki yetkinlik beklentilerinin karşılaştırılmasına yönelik yapılacak olan çalışmalara da fikir vereceği düşünülmektedir. Telekomünikasyon sektöründe hizmet veren diğer firmaların da ele alınarak bir çalışma yapılabileceği gibi, farklı yöntemler kullanılarak araştırma yapılması da önerilebilir.

Kaynakça

- Akşit, F. (2008). *İnsan kaynakları yönetimi açısından 360 derece performans değerlendirme yöntemi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aktepe A. & Ersöz S. (2014). AHP-VIKOR ve MOORA yöntemlerinin depo yeri seçim probleminde uygulanması, *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 25(1/2), 2-15.
- Akyüz, Ö.F. (2001). *Değişim rüzgârında stratejik insan kaynakları planlaması*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Albayrak, E. & Erensal, C. Y. (2004). Using analytic hierarchy process (AHP) to improve human performance: an application of multiple criteria decision making problem, *Journal of Intelligent Manufacturing*, 15(4), 491-503.
- Alp, S. & Engin, T. (2011). Trafik kazalarının nedenleri ve sonuçları arasındaki ilişkinin TOPSIS ve AHP yöntemleri kullanılarak analizi ve değerlendirilmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10 (19), 65-87.

- Ar, İ. M., Gökşen, H. & Tuncer, M. A. (2015). *Yurtdışı uçuşlarda firma seçimi: Almanya için bir çok kriterli karar verme uygulaması*, 149-171. Sn Prof. Dr. Halil Sariaslan'a Armağan Kitabı: Siyasal Kitabevi.
- Araz C., Mızrak Özfiat, P. & Özkarahan, İ. (2007). An integrated multi-criteria decision making methodology for outsourcing management, *Computers and Operations Research*, 34, 3738-3756.
- Aytaç, A. (2003). 360 derece performans değerlendirme, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 4(41).
- Bagheri, F. & Tarokh, M.J. (2010). A fuzzy approach for multi-objective supplier selection, *International Journal of Industrial Engineering ve Production Research*, 21(1), 1-9.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Bayram, L. (2005). Geleneksel performans değerlendirme yöntemlerine yeni bir alternatif: 360 derece geribildirim, *Sayıştay Dergisi*, 62, 47-65.
- Bhutia P.W. & Phipon R. (2012). Application of AHP and TOPSIS method for supplier selection problem, *IOSR Journal of Engineering*, 2(10), 43-50.
- Bogdanovic, D., Nikolic, D. & Ilic I. (2012). Mining method selection by integrated AHP and PROMETHEE method, *Anais da Academia Brasileira de Ciências*, 84(1), 219-233.
- BTK, (2017). Türkiye elektronik haberleşme sektörü üç aylık pazar verileri raporu 2017 Yılı 4. çeyrek, <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/2017-q4.pdf>. Erişim Tarihi: 08 Mayıs 2018.
- Chandra S., Manoj P. & Vishal V. (2015). A DELPHI-AHP-TOPSIS based framework for the prioritization of intellectual capital indicators: a smes perspective, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 189, 275 – 284.
- Çevik E. & Gökşen Y. (2016). Yatırım projelerinin değerlendirilmesinde AHP-VIKOR entegrasyonu ile bir karar destek sistemi önerisi, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(2).
- Çınar, İ. (2005). İnsan kaynağını geliştirme bağlamında değişim yönetimi, *Ege Eğitim Dergisi*, 6(1): 81 – 93.
- Dağdeviren, M., Akay, D. & Kurt, M. (2004). İş değerlendirme sürecinde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve uygulaması, *Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 19(2), 131-138.
- Demircanlı, B. & Kundakcı, N. (2015). Futbolcu transferinin AHP ve VIKOR yöntemlerine dayalı bütünlük yaklaşım ile değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 105-129.
- Demirtaş Ö. (2009). Askeri fabrikalarda çalışan mühendis subaylara yönelik yeni bir performans değerlendirme modeli önerisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 381-396.
- Denton, W. E. (1994). Developing employee skills to match company needs, *Credit World*, 82(5), 19-20.
- Dessler, G. (1999). *Essentials of human resources management*. New Jersey: Prentice Hall.
- Diñer H. & Görener A. (2011). Performans değerlendirmesinde AHP - VIKOR ve AHP - TOPSIS yaklaşımları: Hizmet sektöründe bir uygulama. *Sigma 29 Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 244-260.
- Drucker, P. (1996). *Yeni gerçekler*. (B. Karanakçı, Çev.) Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Erdil, O., Keskin H., İmamoğlu S. Z. & Erat S. (2004). Yönetim tarzı ve çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı ve takdir edilme duygusu ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: Tekstil sektöründe bir uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 17-26.
- Eren Gümüştekin, G., Ergun Özler D. & Yılmaz F. (2010). 360 derece performans değerlendirme sisteminin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-20.

- Eroğlu, E. & Erden, D. (2006). *Okulda performans yönetimi modeli*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Fazlollahtabar, H., Mahdavi, I., TalebiAshoori, M., Kaviani, S. & Mahdavi-Amiri, N. (2011). A multi-objective decision-making process of supplier selection and order allocation for multi-period scheduling in an electronic market, *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 52, 1039-1052.
- Fındıkçı, İ. (2009). *İnsan kaynakları yönetimi*. 5.Baskı. İstanbul: Alfa Basım Yayım ve Dağıtım.
- Geylan, R., Tonus H.Z., Kağnıcıoğlu, D., Benligiray, S., Baraz, A.B. & Ergun Özler D. (2013). *İnsan kaynakları yönetimi*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Griffin, R. W. (2002). *Management*. Seventh Edition. New York: Houghton Mifflin Company.
- Günay, Z. & Ünal Ö.F. (2016). AHP-TOPSIS yöntemi ile tedarikçi seçimi (Bir telekomünikasyon şirketi örneği), *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1).
- Güngör, F. & Biberici M. A. (2011). 360 derece performans değerlendirme yönteminin AHP analizi ile karşılaştırılması ve bir uygulama, *XI. Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul.
- Handfield, R., Walton S. V., Sroufe R. & Melnyk S. A. (2002). Applying environmental criteria to supplier assessment: A study in the application of The Analytical Hierarchy Process, *European Journal of Operational Research*, 141, 70-87.
- ITU, (2017). ICT facts and figures 2017. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2015.pdf>, Erişim Tarihi: 06 Mayıs 2018.
- ITU, (2016). ICT facts and figures 2016. <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2016.pdf>, Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2016.
- Islam, R. & Rasad, S. M. (2005). Employee performance evaluation by AHP: A case study, *Asia Pacific Management Review*, 11(3), 163-176.
- İbicioğlu, H. & Ünal, Ö.F. (2014). Analitik Hiyerarşi Prosesi ile yetkinlik bazlı insan kaynakları yöneticisi seçimi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 55-78.
- Jabbarzadeh A. (2018). Application of the AHP and TOPSIS in project management, *Journal of Project Management*, 125–130.
- Kara, İ. & Ecer F. (2016). AHP-VIKOR entegre yöntemi ile tedarikçi seçimi: Tekstil sektörü uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 255-272.
- Karaman, B. & Çerçioğlu H. (2015). 0-1 hedef programlama destekli bütünlük AHP-VIKOR yöntemi: Hastane yatırımı projeleri seçimi, *Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 30(4), 567-576.
- Kır, İ. & Çetik M. O. (2012). 360 derece performans değerlendirme sisteminde AHP Kullanımı ve bir uygulama, *Çukurova Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 27(2).
- Koç, Ö. (2011). *360 derece performans sistemi ve bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, Ankara.
- Lassiter, D. (1996). A user's guide to 360 feedback, *Performance Improvement Volume*, 35, 12-15.
- Lin, M.C., Wang, C.C., Chen, M.S. & Alec Chang, C. (2008). Using AHP and TOPSIS approaches in customer-driven product design process. *Computers in Industry*, 59(1), 17-31.

- Madumjar, A., Sarkar, B. & Madumjar, P.K. (2005). Determination of quality value of cotton fibre using hybrid AHP-TOPSIS method of multi-criteria decision-making, *The Journal of The Textile Institute*, 96(5), 303-309.
- Mamat, N. J. Z. & Daniel, J.K. (2007). Statistical analyses on time complexity and rank consistency between singular value decomposition and the duality approach in AHP: A case study of faculty member selection, *Mathematical and Computer Modeling*, 46(7-8), 1099-1106.
- Manap Davras, G. & Karaatlı M. (2014). Otel işletmelerinde tedarikçi seçimi sürecinde AHP ve BAHP yöntemlerinin uygulanması, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 87-112.
- Mccauley, C.D. & Moxley, R.S., (1996). Developmental 360: How feedback can make managers more effective, *Career Development International*, 1(3), 17.
- McIntyre, C., Kirschenman, M. & Seltveit, S. (1999). Applying decision support software in selection of division director. *Journal of Management in Engineering*, 15(2), 86- 92.
- Miller, J. & Cardy, R. L. (2000). Self monitoring and performance appraisal: Rating outcomes in project teams, *Journal Of Organizational Behaviour*, 21, 609-626.
- Mustaffa, W. S. W. & Kamis, H. (2007). Prioritizing academic staff performance criteria in higher education institutions to global standards, *13. Asia Pacific Management Conference*, Melbourne, Avusturalya.
- Niu Zhu, G., Hu J., Qi J., Chen Gu C. & Hong Peng Y. (2015). An integrated AHP and VIKOR for design concept evaluation based on rough number, *Advanced Engineering Informatics*, 29(3), 408-418.
- Özdemir, M. S. (2002). Bir işletmede Analitik Hiyerarşi Süreci kullanılarak performans değerlendirme sistemi tasarımı, *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 2, 2-11.
- Özkan, Ö. (2007). *Personel seçiminde karar verme yöntemlerinin incelenmesi: AHP, ELECTRE ve TOPSIS örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Peker, İ., Korucuk, S., Ulutaş, Ş., Sayın Okatan, B. & Yaşar, F. (2016). Afet lojistiği kapsamında en uygun dağıtım merkez yerinin AHS-VIKOR bütünleşik yöntemi ile belirlenmesi: Erzincan ili örneği, *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,14(1), 82-103.
- Retchless, T., Golden, B. & Wasil, E. (2007). Ranking US army generals of the 20th century: a group decision-making application of the Analytic Hierarchy Process, *Interfaces*, 37(2), 163-175.
- Ru, W. C., Wei, C. C. & Lung, L. H. (2006). Evaluating the organizational performance of Taiwanese hospitals using The Fuzzy Analytic Hierarchy Process, *Journal Of American Academy Of Business*, 9(2), 201-210.
- Saaty, T. L. (2008). Decision making with The Analytic Hierarchy Process, *International Journal Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan kaynakları yönetimi*. Bursa: Beta Basım Yayım.
- Sennaroğlu B. & Varlık Çelebi G. (2018). A military airport location selection by AHP integrated PROMETHEE and VIKOR methods, *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 160-173.
- Shahroudi, K., Rouydel H., Assimi, S. & Eyvazi, H.R. (2011). Supplier selection and order allocation a main factor in supply chain, *3rd International Conference on Advanced Management Science*, IACSIT Press: Singapore.
- Shang, Y. (2008). The application of Analytic Hierarchy Process in logistics enterprises personnel evaluation, *China-USA Business Review*, 7(3), 54-58.
- Supçiller, A.A. & Çapraz, O. (2011). AHP-TOPSIS yöntemine dayalı tedarikçi seçimi uygulaması, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*

- (12.Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı), 13, 1-22.
- Şalvarcı, Türel N. & Manap Davras G. (2016). Hizmet sektöründeki personelin seçiminde AHP ve VIKOR yönteminin kullanımı: Özel hastaneler açısından bir inceleme, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Doi Number: <http://Dx.Doi.Org/10.9761/JASSS3341>, Number: 44, 249-262.
- Tavana, M., Kennedy D.T. & Joglekar P.(1996). A group decision support framework for consensus ranking of technical manager, *International Journal Of Management*, 24(5), 523-538.
- Taylor, III F. A., Ketcham A. F. & Hoffman D. (1998). Personnel evaluation with AHP, *Management Decision*, 36(10), 679-685.
- Tayyar, N. & Arslan P. (2013). Hazır giyim sektöründe en iyi fason işletme seçimi için AHP ve VIKOR yöntemlerinin kullanılması, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1).
- Tsaur, S. H., Chang, T.Y. & Yen, C.H. (2002). The evaluation of airline service quality by Fuzzy MCDM, *Tourism Management*, 23(2), 107-115.
- Tunca, M.Z., Aksoy, E., Bülbül, H. & Ömürbek N. (2015). AHP temelli TOPSIS ve ELECTRE yöntemiyle muhasebe paket programı seçimi, *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 53-71.
- Uğurlu, O. (2007). 360 derece geri bildirim sistemi, *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 3(1): 1-11.
- Ustasüleyman, T. (2009). Bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: AHS-TOPSIS yöntemi, *Bankacılar Dergisi*, 69: 33-43.
- Uygur, A. & Sarıgül Sümerli, S. (2015). 360 derece performans değerlendirme ve geri bildirim sistemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 189-201.
- Ünal, G. (2008). *Lojistikte hizmet sağlayıcısı seçiminde AHP ve TOPSIS yöntemlerinin uygulanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Ünal, Ö. F. (2010). *Analitik Hiyerarşi Prosesi ile yetkinlik bazlı insan kaynakları yöneticisi seçimi*. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Wang, J-W., Cheng, C-H. ve Huang, K.C. (2009). Fuzzy Hierarchical Topsis for supplier selection, *Applied Soft Computing*, 9(1), 377-386.
- Xi, J., Zhao, Z., Li, W. & Wang, Quan. (2016). A traffic accident causation analysis method based on AHP-apriori, *Procedia Engineering*, 137, 680- 687.
- Yang, G., Huang, W. J., & Lei, L. L. (2010). Using AHP and TOPSIS approaches in nuclear power plant equipment supplier selection. *In Key Engineering Materials*, 419, 761-764
- Yüksel, Ö. (2000). İnsan kaynakları yönetiminin temel fonksiyonlarından başarı değerlendirmede yeni yaklaşımlar, *İnsan Kaynakları Sempozyumu*, Konya.

Ekler

Ek-1: Yöneticiler için ikili karşılaştırma matrisinin geometrik ortalaması

	İletişim	Değişime Uyabilmek	Liderlik	İlişkiler	İşin Yönetimi	Üretim ve İş Sonuçları	Başkalarını Yetiştirilmesi	Personelin Geliştirilmesi
İletişim	1,00	0,64	1,13	0,70	1,16	0,92	1,84	1,33
Değişime Uyabilmek	1,56	1,00	1,29	0,87	1,62	2,12	2,21	1,57

Liderlik	0,88	0,77	1,00	0,60	0,61	0,99	1,02	0,62
İlişkiler	1,43	1,15	1,66	1,00	1,08	1,04	1,36	0,98
İşin Yönetimi	0,86	0,62	1,63	0,92	1,00	1,11	1,37	1,02
Üretim ve İş Sonuçları	1,08	0,47	1,01	0,96	0,90	1,00	1,83	1,41
Başkalarının Yetiştirilmesi	0,54	0,45	0,98	0,70	0,73	0,55	1,00	0,39
Personelin Geliştirilmesi	0,75	0,64	1,62	1,02	0,98	0,71	2,56	1,00

$\lambda_{\max}= 8,164$ CI= 0,023 CR= 0,017

Ek-2 Çalışanlar için ikili karşılaştırma matrisinin geometrik ortalaması

	İletişim	Değişime Uyabilmek	Liderlik	İlişkiler	İşin Yönetimi	Üretim ve İş Sonuçları	Başkalarının Yetiştirilmesi	Personelin Geliştirilmesi
İletişim	1,00	0,88	0,53	0,74	2,24	0,89	0,95	1,12
Değişime Uyabilmek	1,13	1,00	0,14	0,79	1,47	2,26	2,21	0,95
Liderlik	1,93	7,71	1,00	0,73	0,85	1,02	1,16	0,53
İlişkiler	1,38	1,18	1,72	1,00	1,12	0,98	1,24	1,03
İşin Yönetimi	0,96	0,59	1,58	0,98	1,00	1,25	1,24	0,95
Üretim ve İş Sonuçları	0,85	0,44	0,98	0,65	0,95	1,00	0,68	0,62
Başkalarının Yetiştirilmesi	0,51	0,25	0,87	0,78	0,73	0,53	1,00	0,40
Personelin Geliştirilmesi	0,41	0,70	1,84	0,97	0,97	0,66	2,41	1,00

$\lambda_{\max}= 8,758$ CI= 0,108 CR= 0,077

Yeşil ve Elektrikli Araç Rotalama Problemleri Üzerine bir Literatür Taraması ve Araştırma Öngörülleri

A Literature Review on Green and Electric Vehicle Routing Problems and Research Perspectives

Çağrı KOÇ*
Eren ÖZCEYLAN**

Öz

Karayolu taşımacılığında son yıllarda üzerinde önemle durulan konulardan birisi yeşil lojistik kavramıdır. Konvansiyonel araçların çevreye olan zararlarını, bir diğer deyişle karbondioksit salınımlarının azaltılması için literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Elektrikli araçların dağıtım faaliyetlerinde kullanılmaya başlanması ise yeni bir problemin, Elektrikli Araç Rotalama Probleminin (E-ARP) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. E-ARP'de amaç en küçük maliyetli rotaların tespiti problemidir. Bu problemde, her müşteriye kesinlikle bir kez uğranmalı, bir rota depodan başlamalı ve tekrar depoda son bulmalı ve gerektiği takdirde şarj istasyonlarından aküleri şarj edilmeli. Bu literatür taramasında, öncelikle yeşil lojistik çerçevesinde çalışılan yeşil Araç Rotalama Problemleri incelenecek, daha sonrasında ise E-ARP üzerine yapılan çalışmalar detaylı olarak incelenecektir. Ayrıca çalışmada, gelecek için çeşitli araştırma öngörülleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Araç rotalama problemi, Yeşil lojistik, Elektrikli araçlar, Literatür taraması.

Abstract

In recent years, green logistics has been a popular topic in road freight distribution. Many papers considered the reduction of environmental effects, i.e., CO₂ emissions, of conventional vehicles. Electric vehicles are commonly used in distribution problems which naturally introduced a new problem called as Electric Vehicle Routing Problem (E-VRP). The aim of this problem is to minimize the total distribution cost. In the E-VRP, each customer is visited once by one vehicle, each route starts and ends at the depot, vehicles can charge their batteries at charging stations, and some side constraints are satisfied. This survey paper first reviews studies on green Vehicle Routing Problem, and then on the E-VRP. The paper also proposes a number of promising research directions.

Keywords: Vehicle routing problem, Green logistics, Electric vehicles, Literature review.

Giriş

Ürün hayat çevrimlerinin kısılması ve artan müşteri beklentileri ile birlikte küresel pazarlardaki katı rekabet, firmaların kendi tedarik zincirlerine yoğunlaşmalarını ve buna daha fazla yatırım yapmalarını zorunlu hale getirmiştir. Bilgisayar, iletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, örneğin cep telefonu, internet, aynı gün içinde teslimat, rota belirlenmesi, tedarik zinciri ve lojistik faaliyetlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesinde kullanılan tekniklerin evrimleşme sürecini hızlandırmıştır (Özceylan vd., 2017).

Özellikle son 30 yıl içinde hem akademisyenler hem de pratikte çalışan araştırmacılar, tedarik zinciri yönetimi üzerine yoğunlaşmış ve bununla ilgili çok sayıda kitap ve makale yayımlanmıştır. Tedarik zincirinin popüleritesini halen korumasındaki en önemli nedenlerden birisi sivil lojistik maliyetlerin oldukça yüksek olmasıdır. Council of Supply Chain Management Professionals tarafından yayımlanan bilgilere göre 2015'de ABD'deki lojistik harcamalar ABD'nin gayri safi milli hasılasının yaklaşık %8,5'ine ulaşmıştır.

Klasik tedarik zincirinde hammaddeler tedarikçilerden satın alınır ve nihai ürünler bir veya daha fazla üretim tesisinde üretilirler. Nihai ürünler buradan araç/dağıtım filosuyla için depolara taşınır ve buradan da perakendecilere ya da müşterilere dağıtılır. Böylece tedarik zinciri yönetimi tedarikçiler, üreticiler, depolar ve müşteriler arasındaki malzeme, bilgi ve para akışını etkin olarak yönetmek ve koordine etmek için kullanılan teknikler seti olarak

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İşletme Bölümü, cagri.koc@asbu.edu.tr.

** Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, erenozceylan@gmail.com.

düşünülebilir. İyi yönetilen bir tedarik zincirinde minimum sistem maliyeti ile gerekli servis seviyesi sağlanarak doğru ürünler doğru yerde üretilir ve bu ürünler doğru araçla müşteriye/tedarikçiye ulaştırılır (Çetinkaya ve Özceylan, 2017; Demirel, 2017).

Lojistik sistemleri üzerinde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunda taşımacılık sistemlerinin en iyilenmesi üzerinde dikkatle durulduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi taşımacılık maliyet kalemlerinin oldukça yüksek olmasıdır.

İşletmelerin, kuruluşların ve organizasyonların dağıtım sistemlerindeki süreçlerini optimize etmek ve etkin bir şekilde yönetmek amacıyla çeşitli kararlar alması gerekmektedir. Dağıtım sürecindeki en önemli kararlardan birisi de tesislerden müşterilere gerçekleştirilen olan rotalama kararlarıdır. İlk olarak Dantzig ve Ramser tarafından 1959 yılında bilimsel olarak tanımlanan Araç Rotalama Problemi (ARP), müşteri taleplerini karşılamak için bir araç filosu ile minimum maliyetli rotaların belirlenmesi problemidir. NP-zor sınıfındaki problemlerden olan ARP, sahip olduğu kısıtlara göre birçok farklı çeşide sahiptir (Toth ve Vigo, 2014).

Lojistik maliyetleri içerisinde oldukça önemli bir paya sahip olan dağıtım sistemlerinin önemli bir bileşeni olan ARP, fiziksel üretimin gerçekleştiği otomotiv, gıda, tekstil gibi bütün sektörlerde ve hizmet sektörünün kargo taşımacılığı gibi farklı alanlarında ortaya çıkmaktadır.

ARP'nin temel varsayımları şunlardır;

- Her bir müşterinin talepleri önceden bilinmektedir, belirlidir ve bölünemez;
- Müşteriler arasındaki ve depo ile müşteriler arasındaki uzaklıklar sabittir ve önceden bilinmektedir;
- Her bir araçlar aynı kapasiteye sahiptir ve depoda servis için hazır beklemektedirler.

Yukarıda belirtilen bu temel varsayımlar altında, ARP'nin amacı bütün müşterilerin taleplerini karşılayan minimum maliyetle rotaların belirlenmesidir. Yaklaşık 60 yıldır üzerinde çalışılan ARP ve birçok çeşidi üzerine oldukça zengin bir bilimsel literatür bulunmaktadır (Cordeau vd., 2007; Golden vd., 2008; Laporte, 2009; Toth ve Vigo, 2014).

Bu çalışma, literatürde son yıllarda sıklıkla üzerinde durulan ve birçok araştırmacı tarafından göz önüne alınan Yeşil ARP ve Elektrikli ARP çalışmalarını genel olarak tanıtacak, sınıflandıracak ve inceleyecektir.

Çalışmanın bundan sonraki kısımları şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci kısımda Yeşil Araç Rotalama Problemleri incelenecek, üçüncü kısımda Elektrikli Araç Rotalama Problemleri incelenecek, son kısımda ise sonuçlar ve araştırma önerileri sunulacaktır.

Yeşil Araç Rotalama Problemleri

Şirketlerin, işletmelerin, kuruluşların ve organizasyonların gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakmak için bilimsel literatürde yeşil lojistik kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır. Doğal kaynakların tükendiği, yaşam alanlarının kısıtlandığı ve insanlar tarafından doğaya verilen zararın her gün katlanarak arttığı dünyada bu oldukça önem arz etmektedir.

Yeşil lojistik kavramı, son yıllarda üzerinde önemle durulan konulardan birisi haline gelmiştir. Araç emisyonunu optimize etmeyi amaçlayan modellerin dağıtım problemlerinde kullanılması ise özellikle son 10 yılda ortaya çıkmıştır. Bu modellerin kullanılabileceği yerlere fiziksel üretimin gerçekleştiği bütün sektörler ve kargo taşımacılığı gibi hizmet sektörünün değişik alanlarından, internet üzerinden alışverişe kadar çok geniş bir yelpazede örnekler verilebilir. Tüm bu uygulama alanlarında müşteri noktalarına dağıtımın zamanında ve etkili bir biçimde yapılması gerekmektedir.

McKinnon (2007) ve Sbihi ve Eglese (2007) karbondioksit salınımının azaltılmasının geleneksel ARP amaçlarının genişletilerek, ekonomik maliyetlerin yanında çevresel ve sosyal etkilerinin azaltılmasına da katkı sağlayacak birçok çalışmanın olabileceğini belirtmektedir. Ulaştırmanın çevre üzerinde tehlikeli etkileri vardır. Örneğin, kaynak tüketimi, alan kullanımı, toksik etkiler ekosistem üzerine önemli derecelerde zararlar verir (Knörr, 2008).

Petrol temelli yakıtların çevreye verdiği zararları engellemek ve daha yaşanabilir bir dünya için, kamu kurum ve kuruluşlarının öncülüğünde çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Son on yıl içerisinde çevresel etkilerin azaltılmasının, ARP ve çeşitlerinde oldukça yoğun bir şekilde göz önüne alındığını ve bu konuda birçok bilimsel çalışmanın yapıldığını gözlemlemektedir (Koç, 2015).

Bu konudaki ilklerden sayabileceğimiz önemli bir çalışma Erdoğan ve Miller-Hooks (Erdoğan ve Miller-Hooks, 2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar alternatif yakıtlı araçlar ile ARP'yi birleştiren bir problem üzerinde çalışmışlardır. Önerilen problem Yeşil ARP olarak tanımlanmıştır. Problem, en fazla rota süresini ve yakıt kısıtını göz önüne almaktadır ve çalışmada tanımlanan problemin çözümü için iki sezgisel algoritma önerilmektedir. Birinci sezgisel algoritma, Uyarlanmış Clarke ve Wright (1964) Kazanç Algoritması, ikinci sezgisel algoritma ise Yoğunluk Tabanlı Kümelenme Algoritmasıdır. Yazarlar, nümerik çalışmalarda iki test problemi kümesi belirlemişlerdir. İlk küme 40 küçük boyutlu problemden oluşan 20 müşterilik test kümesi, ikinci küme 12 büyük boyutlu problemden oluşan 500 müşteriye kadarlık olan kümedir.

Demir vd. (2011) karayolu taşımacılığında yakıt tüketimi ve sera gazı emisyonu optimizasyonu için kullanılan altı modeli analiz etmişlerdir. Bu modeller göstermektedir ki yakıt tüketimi çeşitli faktörlere bağlıdır ve bu faktörler dört ana kısımda gruplanabilir; araç, sürücü, çevre ve trafik.

Bektaş ve Laporte (2011) Çevre Kirliliği Rotalama Problemi'ni (ÇKRP) tanımlamışlardır. Bu problem, Zaman Pencere AR'nin farklı bir çeşididir. Araç yükünün ve hızının yol kısımları arasında değişebileceği, fakat diğer bütün parametrelerin sabit olduğu varsayılmıştır. Problemin amacı her bir yol kısmında tüketilen toplam enerji miktarını yaklaşık olarak tahmin etmektir. Tahmin edilen bu enerji miktarı doğrudan yakıt tüketimi ve sera gazı emisyonuna dönüştürülmektedir.

Demir vd. (2012), ÇKRP için bir Uyarlanabilir Büyük Komşu Arama Sezgiseli (UBKAS) algoritmasını önermişlerdir. Bu metasezgisel ilk olarak klasik UBKAS algoritmasını araç rotalarını oluşturmak için kullanmış, daha sonrasında hız optimizasyonu algoritmasını her bir yol kısmındaki araç hızını optimize etmek için kullanmıştır. Daha sonraki bir çalışmada, Demir vd. (2014a) iki amaçlı ÇKRP'yi tanımlamışlardır. Bu problem eşzamanlı olarak yakıt tüketimini ve araç rota süresini en küçükmektedir. Yazarlar, UBKAS algoritmasının modifiye edilmiş bir çeşidini geliştirmiş ve dört farklı metodu karşılaştırmışlardır. Bu metotlar; ağırlıklandırma metodu, normalizasyonlu ağırlıklandırma metodu, epsilon kısıtlı metod, ve hibrid metottur.

Zaman bağımlı ARP, pratik önemi dolayısıyla son yıllarda artan bir popülerite kazanmıştır (2015). Zaman Bağımlı ÇKRP ilk olarak Franceschetti vd. (2013) tarafından iki aşamalı planlama görüşü kapsamında önerilmiştir. Yazarlar ÇKRP amaçlarına ilave olarak trafik sıklığını dikkate alan bir modellemeyi göz önüne almış ve problem için bir matematiksel model önermişlerdir. Bu modelde, araç hızları çeşitli kesikli hız değerleri arasından optimal olarak seçilmektedir.

Koç vd. (2014), heterojen filolu ÇKRP'yi tanımlamışlardır. Problemde amaç fonksiyonu araç sabit maliyetini, yakıt-emisyon maliyetini ve sürücü maliyetini optimize

etmektedir. Yazarlar problemi matematiksel olarak tanımladıktan sonra, çözümü için çeşitli yenilikçi özellikler içeren bir genetik algoritma önermişlerdir. Kramer vd. (2015) ÇKRP, yakıt tüketimli ARP ve enerji minimizasyonlu ARP için bir matematiksel metasezgisel geliştirmişlerdir. Yazarlar, tekrarlayan yerel arama algoritmasını, küme ayrıştırma prosedürünü ve hız optimizasyonu algoritmasını birleştirmişlerdir.

Koç vd. (2016a), uzun yol araç rotalama ve çizelgeleme probleminin araç motorunun boşa çalışmasını engelleme seçeneklerinin olduğu çeşidini göz önüne almıştır. Problem, sürücü, rotalamaya bağlı olarak yakıt ve bekleme maliyetinin en küçüklenmesini amaçlamaktadır. Elektrikli Park Tesisleri ve Yardımcı Güç Ünitesi problemde göz önüne alınmıştır. Problem karma tamsayı doğrusal programlama modeli olarak tanımlanmış ve geniş kapsamlı deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Koç vd. (2016b), çeşitli hız bölgelerine ayrılmış olan şehir içi yük taşımacılığındaki depo yerinin, araç filosunun ve rotalama kararlarının, araç emisyon salınımı üzerindeki bütünleşik etkisini analiz etmişlerdir. Probleme, ürünlerin şehir içinde bulunan depolardan, yine şehir içinde yer alan müşterilere ulaştırılması amaçlanmaktadır. Problemi çözmek için UBKAS metasezgiseli geliştirilmiş ve çeşitli yeni test problemleri üzerindeki etkinliği incelenmiştir. Depo yeri ve maliyeti, müşteri dağılımı ve heterojen araç filosu gibi problem parametrelerinin, yakıt tüketimi, emisyon salınımı ve operasyonel maliyetler gibi performans göstergeleri üzerindeki değişimlerinin etkisini analiz etmek için, geniş kapsamlı deneyler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlarda, depoların şehir içi yerine banliyölere yerleştirilmesinin ve homojen araç filosu yerine heterojen araç filosu kullanımının faydaları nümerik sonuçlarla gösterilmiştir.

Dabia vd. (2017), ÇKRP'nin farklı bir çeşidi için bir dal-fiyat algoritması önermişlerdir. Yazarlar ana problemi bir küme ayrıştırma problemi olarak, fiyatlandırma problemini ise bir hız ve başlangıç zamanlı kaynak kısıtlı en kısa yol problemi olarak göz önüne almışlardır. Sütün üretimi ve etiketlendirme algoritmaları, ana ve fiyatlandırmış problemlerin çözümleri için sırasıyla uygulanmıştır.

Eshtehadi vd. (2017), talep ve seyahat süresi belirsizliğini yeşil ulaştırma planlaması çerçevesinde incelemişlerdir. Yazarlar çeşitli gürbüz optimizasyon tekniklerini önermişlerdir. Franceschetti vd. (2017), zaman bağımlı ÇKRP için bir uyarlanabilir büyük komşuluk arama algoritması önermişlerdir. Yazarlar algoritmada çeşitli yeni bozma ve düzeltme operatörleri önermiş, geniş kapsamlı deneysel analizler gerçekleştirmiş ve önerilen yöntemin etkinliğini kanıtlamışlardır.

Yeşil karayolu taşımacılığı hakkında gerçekleştirilen çalışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için; Eglese ve Bektaş (2014), Bektaş vd. (2016), Demir vd. (2014b), ve Lin vd. (2014) çalışmaları incelenebilir.

Elektrikli Araç Rotalama Problemleri

Petrol temelli yakıtların çevreye verdiği zararları engellemek ve daha yaşanabilir bir dünya için, kamu kurum ve kuruluşlarının öncülüğünde çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Hizmet filolarında kullanılan fosil yakıt kullanan araçların yerine, çevreye daha az zarar veren, sera gazı salınımını azaltan doğalgaz, biyodizel gibi yakıtlarla çalışan araçlar kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, lojistik faaliyetlerinde öncü bir kuruluş olan FedEx, denizasıırı operasyonlarında biyodizel, sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) ve sıkıştırılmış doğalgaz (CNG) gibi yakıtlarla çalışan Alternatif Yakıtlı Araçlar (AYA) kullanmaktadır (FedEx, 2018).

2000'li yılları ortalarından itibaren elektrikli araçların kullanımı da popülerlik kazanmaya başlamıştır. Özellikle "yeşil lojistik" kavramının dünya çapında yaygınlaşması ile birlikte elektrikli araçlara olan rağbet de artış göstermiştir (Lin vd. 2014). Günümüz

teknolojisinde kısıtlı bir akü ömrü, yüksek maliyetler, çeşitli şarj özellikleri gibi kısıtlamalara sahip olan elektrikli araçların dağıtım problemlerinde kullanılmaya başlanması filo büyüklüğü ve rotalama kararlarında klasik araçlardan farklılıklara neden olmaktadır. Özellikle akü şarj istasyonlarının klasik benzin istasyonlarına nazaran oldukça az sayıda olması, ve aküdeki şarj miktarının kısıtlı mesafelere izin vermesi elektrikli araçların rotalama kararlarının ayrı bir hususiyetle yapılmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte elektrikli araçlar birçok farklı yönden de cazip hale gelmektedir.

Çeşitli kuruluşlar tarafından yapılan birçok girişim neticesinde, gelecekte fosil yakıtların kullanımının kısıtlanacağı ve bunun yerine çevreye duyarlı olan doğayı koruyan elektrikli araçların gün geçtikçe yaygınlaşacağı beklenilmektedir. Bu yüzden elektrikli araçların kullanılması gelecek için bu hususta bir altyapı oluşturulmasını ve gün geçtikçe toplumda yaygınlaşmasını sağlayacaktır (Pelletier vd. 2016; Taefi vd. 2015).

Özellikle Avrupa ülkelerinde yapılan çeşitli çalışmalar, elektrikli araçların yük taşımacılığında kullanımı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Kuzey Amerika'da faaliyet gösteren FedEx, General Electric, Coca-Cola, UPS, Frito-Lay, Staples, Enterprise ve Hertz gibi büyük ölçekli şirketler elektrikli araçları dağıtım ağlarında kullanmaktadırlar (Electrification Coalition, 2013). Bu araçları kullanan birçok Amerikan şirketi ABD hükûmetinden finansal açıdan destek almaktadır (US DOE, 2013).

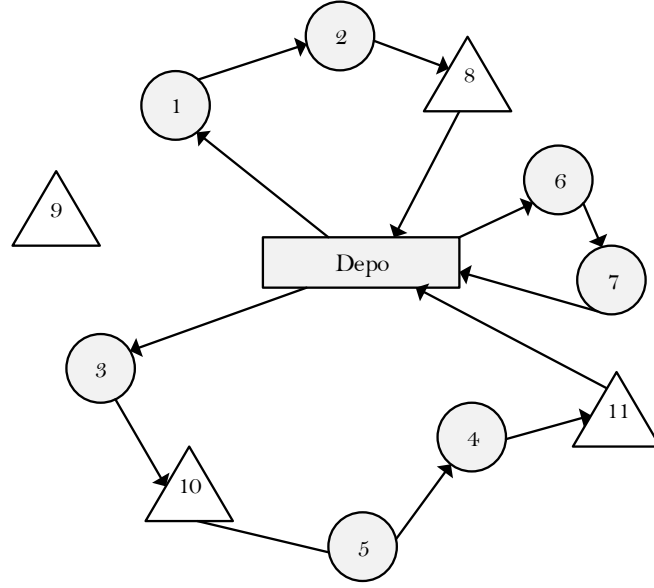
Avrupa'da faaliyet gösteren birkaç şirket üzerinde yapılan incelemeler, bu araçların günümüzde yük dağıtımında nasıl kullanıldıkları hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bu şirketler iki aşamalı bir plan uygulamaktadırlar. İlk aşamada şehir dışında yer alan lojistik depo merkezlerine fosil yakıt kullanan araçlarla taşınan yükler, ikinci aşamada şehir içerisinde müşterilere elektrikli araçlar kullanılarak dağıtılmaktadır (Nesterova vd., 2013).

Problem Tanımı

Elektrikli Araç Rotalama Problemi (E-ARP) notasyonel olarak şu şekilde tanımlanabilir. $G = (V, A)$ bir şebeke olsun, V tüm düğümlerin kümesini ($V = "0" \cup I \cup F$), "0" depo düğümünü, I müşteri kümesini, F şarj istasyonu kümesini göstermektedir. $A = \{(i, j): i, j \in V, i \neq j\}$ düğümler arasındaki hatları tanımlamaktadır. E-ARP tanımlanan bu şebeke üzerinde aşağıdaki varsayımlar altında enküçük maliyetli rotaların tespiti problemidir:

- Her müşteriye her bir araç kesinlikle bir kez uğramalı.
- Her bir araç rotası depodan başlamalı ve tekrar depoda son bulmalı.
- Gerektiği takdirde şarj istasyonlarından doğrusal olmayan şarj fonksiyonu kullanarak araç aküleri şarj edilmeli.

Şekil 1'de yukarıda tanımlanan E-ARP için örnek bir rotalama planı sunulmuştur. Şekildeki daireler müşterileri, üçgenler ise şarj istasyonlarını göstermektedir.

Şekil 1: E-ARP için örnek bir rotalama planı

Her bir şarj istasyonunda kullanılan doğrusal olmayan şarj fonksiyonu adimsal doğrusal yaklaşımı ile modellenmiştir. Bu yaklaşım B kesme noktasından oluşan küme ile tanımlanmıştır. Her bir kesme noktası $k \in B$ şarj zamanını c_{ik} ve şarj seviyesini a_{ik} içermektedir. Müşteri talebi p_i ($i \in I$) ile ifade edilmektedir. Her bir serim üzerinde ($i, j \in A$) seyahat süresi t_{ij} ve enerji tüketimi e_{ij} mevcuttur. Müşterilere sınırsız sayıda olduğu varsayılan homojen elektrikli araçlar ile hizmet verilmektedir. Her bir elektrikli aracın Q değerinde akü kapasitesi (kWh) ve en fazla tur süre kısıtı T_{max} vardır. Her bir şarj istasyonunda sınırsız sayıda elektrikli aracın aynı anda şarj edilebileceği varsayılmaktadır. F' kümesi, F sayıda kopya kümesini ve her bir şarj istasyonunun β sayıda kopya kümesini içermektedir ($|F'| = |F| \times (1 + \beta)$), burada $1 + \beta$ değeri her bir şarj istasyonunun ziyaret edilebileceği sayıyı ifade etmektedir. Yukarıdaki tanımlanan E-ARP için karar değişkenleri aşağıda verilmiştir:

$$x_{ij} : \begin{cases} 1 & \text{eğer araç } i \text{ düğümünden } j \text{ düğümüne geçiyorsa } (i, j \in V) \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

τ_i : Araç $i \in V$ düğümünden ayrıldığındaki zaman.

y_i : Araç $i \in V$ düğümünden ayrıldığındaki şarj seviyesi.

q_i : Araç şarj istasyonuna $i \in F'$ ulaştığı andaki şarj seviyesi.

o_i : Araç şarj istasyonundan $i \in F'$ ayrıldığı andaki şarj seviyesi.

s_i : Araç şarj istasyonuna $i \in F'$ ulaştığı andaki şarj zamanı.

d_i : Araç şarj istasyonundan $i \in F'$ ayrıldığı andaki şarj zamanı.

Δ_i : şarj istasyonunda $i \in F'$ geçirilen zaman ($d_i - s_i$).

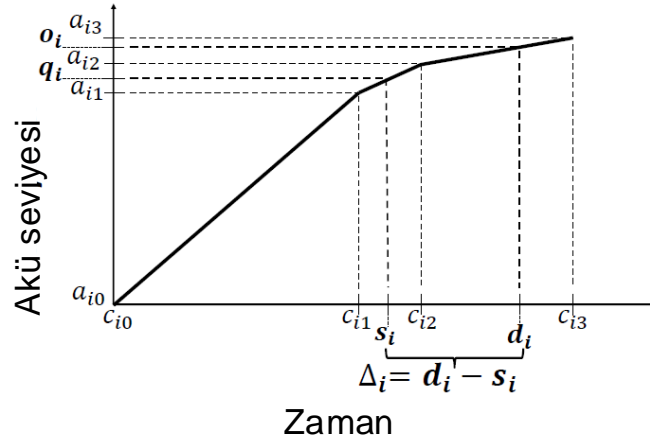
$$z_{ik} : \begin{cases} 1 & \text{eğer araç şarj istasyonuna } (i \in F') \text{ ulaştığı anda} \\ & \text{şarj seviyesi } a_{i,k-1} \text{ ve } a_{ik} \text{ arasında ise } (k \in B \setminus \{0\}) \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

$$w_{ik} : \begin{cases} 1 & \text{eğer araç şarj istasyonundan } (i \in F') \text{ ayrıldığı anda} \\ & \text{şarj seviyesi } a_{i,k-1} \text{ ve } a_{ik} \text{ arasında ise } (k \in B \setminus \{0\}) \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

α_{ik} : Araç şarj istasyonuna $i \in F'$ ulaştığı andaki adimsal doğrusal yaklaşım içerisinde bulunan kesme noktasının ($k \in B$) katsayısı.

λ_{ik} : Araç şarj istasyonundan $i \in F'$ ayrıldığı andaki adimsal doğrusal yaklaşım içerisinde bulunan kesme noktasının ($k \in B$) katsayısı.

Şekil 2'de, yukarıda tanımlanan rotasyonların adimsal doğrusal yaklaşımı ile kullanımına bir örnek sunulmuştur.

Şekil 2: Akü şarj seviyeleri ve şarj zamanları

E-ARP'nin, karma tamsayı doğrusal matematiksel programlama formülasyonu şu şekildedir:

Amaç Fonksiyonu

$$\text{Enküçük } Z = \sum_{j \in V, i \neq j} t_{ij} x_{ij} + \sum_{i \in F'} \Delta_i \quad (1)$$

Kısıtlar

$$\sum_{j \in V, i \neq j} x_{ij} = 1 \quad i \in I \quad (2)$$

$$\sum_{j \in V, i \neq j} x_{ij} \leq 1 \quad i \in F' \quad (3)$$

$$\sum_{j \in V, i \neq j} x_{ji} - \sum_{j \in V, i \neq j} x_{ij} = 0 \quad i \in V \quad (4)$$

$$e_{ij} x_{ij} - (1 - x_{ij})Q \leq y_i - y_j \leq e_{ij} x_{ij} + (1 - x_{ij})Q \quad i \in V, j \in I \quad (5)$$

$$e_{ij} x_{ij} - (1 - x_{ij})Q \leq y_i - q_j \leq e_{ij} x_{ij} + (1 - x_{ij})Q \quad i \in V, j \in F' \quad (6)$$

$$y_i \geq e_{i0} x_{i0} \quad i \in V \quad (7)$$

$$y_i = o_i \quad i \in F' \quad (8)$$

$$y_0 = Q \quad (9)$$

$$q_i \leq o_i \quad i \in F' \quad (10)$$

$$q_i = \sum_{k \in B} \alpha_{ik} a_{ik} \quad i \in F' \quad (11)$$

$$s_i = \sum_{k \in B} \alpha_{ik} c_{ik} \quad i \in F' \quad (12)$$

$$\sum_{k \in B} \alpha_{ik} = \sum_{k \in B} z_{ik} \quad i \in F' \quad (13)$$

$$\sum_{k \in B} z_{ik} = \sum_{j \in V} x_{ij} \quad i \in F' \quad (14)$$

$$\alpha_{ik} \leq z_{ik} + z_{i,k+1} \quad i \in F', k \in B \setminus \{b\} \quad (15)$$

$$\alpha_{ib} \leq z_{ib} \quad i \in F' \quad (16)$$

$$o_i = \sum_{k \in B} \lambda_{ik} a_{ik} \quad i \in F' \quad (17)$$

$$d_i = \sum_{k \in B} \lambda_{ik} c_{ik} \quad i \in F' \quad (18)$$

$$\sum_{k \in B} \lambda_{ik} = \sum_{k \in B} w_{ik} \quad i \in F' \quad (19)$$

$$\sum_{k \in B} w_{ik} = \sum_{j \in V} x_{ij} \quad i \in F' \quad (20)$$

$$\lambda_{ik} \leq w_{ik} + w_{i,k+1} \quad i \in F', k \in B \setminus \{b\} \quad (21)$$

$$\lambda_{ib} \leq w_{ib} \quad i \in F' \quad (22)$$

$$\Delta_i = d_i - s_i \quad i \in F' \quad (23)$$

$$\tau_i + (t_{ij} + p_j)x_{ij} - T_{max}(1 - x_{ij}) \leq \tau_j \quad i \in V, j \in I \quad (24)$$

$$\tau_i + \Delta_j + t_{ij}x_{ij} - (S_{max} + T_{max})(1 - x_{ij}) \leq \tau_j \quad i \in V, j \in F' \quad (25)$$

$$\tau_j + \tau_{j0} \leq T_{max} \quad j \in V \quad (26)$$

$$\tau_0 \leq T_{max} \quad (27)$$

$$x_{ij} = 0 \quad i, j \in F': m_{ij} = 1 \quad (28)$$

$$\tau_i \leq \tau_j \quad i, j \in F': m_{ij} = 1, j \leq i \quad (29)$$

$$\tau_j \leq T_{max} \sum_{i \in V} x_{ij} \quad j \in F' \quad (30)$$

$$\sum_{i \in V} x_{in} \geq \sum_{j \in V} x_{jf} \quad n, f \in F': m_{hf} = 1, n \leq i \quad (31)$$

$$x_{ij} \in \{0,1\} \quad i, j \in V \quad (32)$$

$$\tau_i \geq 0, y_i \geq 0 \quad i \in V \quad (33)$$

$$z_{ik} \in \{0,1\}, w_{ik} \in \{0,1\}, \alpha_{ik} \geq 0, z_{ik} \geq 0 \quad i \in F', k \in B \quad (34)$$

$$q_i \geq 0, o_i \geq 0, s_i \geq 0, d_i \geq 0, \Delta_i \geq 0 \quad i \in F'. \quad (35)$$

Matematiksel modelde (1) numaralı eşitlik ile belirtilen amaç fonksiyonu, seyahat süresi ve şarj süresini içeren toplam rota süresini en küçükmektir. (2) numaralı kısıtlar, her müşterinin bir kere ziyaret edilmesini sağlamaktadır. (3) numaralı kısıtlar, her bir şarj istasyonu kopyasının en fazla bir kere ziyaret edilmesini sağlamaktadır. (4) numaralı kısıtlar, akış kısıtlarıdır. (5) ve (6) numaralı kısıtlar, her bir düğümdeki akü şarj değerini hesaplamaktadır. (7) numaralı kısıtlar, aracın düğümde depoya döndüğü durumlarda, depoya ulaşacak kadar şarja sahip olmasını garantilemektedir. (8) numaralı kısıtlar, aracın şarj istasyonundan ayrıldığı andaki şarj durumu ile alakalıdır. (9) numaralı kısıtlar, aracın tam şarj ile depodan ayrılmasını sağlamaktadır. (10) numaralı kısıtlar, aracın herhangi bir şarj istasyonuna ulaştığı ve ayrıldığı andaki şarj değerlerini hesaplamaktadır. (11–16) numaralı kısıtlar, aracın şarj istasyonuna ulaştığı andaki şarj seviyesini ve ilgili şarj zamanını adimsal doğrusal yaklaşım fonksiyonunu göz önüne alarak hesaplamaktadır. Benzer şekilde, (17–22) numaralı kısıtlar, aracın şarj istasyonundan ayrıldığı andaki şarj seviyesini ve ilgili şarj zamanını adimsal doğrusal yaklaşım fonksiyonunu göz önüne alarak hesaplamaktadır. (23) numaralı kısıtlar, şarj istasyonunda harcanan zamanı tanımlamaktadır. (24) ve (25) numaralı kısıtlar, her bir düğümde ayrılma zamanını hesaplamaktadır. (26) ve (27) numaralı kısıtlar, aracın depoya en fazla tur süresi değerinden sonra gelmesini engellemektedir. (28–31) numaralı kısıtlar, şarj istasyonlarının kopyalarından oluşabilecek simetri sorununu ortadan kaldırmaktadır. Son olarak, (32–35) numaralı kısıtlar, işaret kısıtlarıdır. Modelde $S_{max} = \max_{i \in F'} \{c_{ib}\}$ ve m_{ij} parametresi $i \in F'$ ve $j \in F'$ aynı şarj istasyonunu ifade ediyorsa 1 değerini almaktadır.

Elektrikli Araç Rotalama Problemi Literatür Taraması

Son on yıl içerisinde çevresel etkilerin azaltılmasının, ARP ve çeşitlerinde oldukça yoğun bir şekilde göz önüne alındığını ve bu konuda birçok bilimsel çalışmanın yapıldığını gözlemlemekteyiz. Örnek olarak, Bektaş ve Laporte (2011), Demir vd. (2011, 2012, 2014a, 2014b), Koç (2015), Koç vd. (2014, 2016a, 2016b)'nin çalışmaları incelenebilir.

Bu konudaki ilklerden sayabileceğimiz önemli bir çalışma Erdoğan ve Miller-Hooks (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar alternatif yakıtlı araçlar ile ARP'yi birleştiren bir problem üzerinde çalışmışlardır. Önerilen problem Yeşil ARP (YARP), en fazla rota süresini ve yakıt kısıtını göz önüne almaktadır. Çalışmada problemin çözümü için iki sezgisel algoritma önerilmiştir. İlk sezgisel Uyarlanmış Clarke ve Wright (1964) Kazanç Algoritması, ikinci sezgisel ise Yoğunluk Tabanlı Kümelenme Algoritmasıdır. Deneysel çalışmalarında iki test problemi kümesi belirlemişlerdir. İlk küme 40 küçük boyutlu problemden oluşan 20 müşteri test kümesi, ikinci küme 12 büyük boyutlu problemden oluşan 500 müşteriye kadarlık olan kümedir.

Daha sonrasında Montoya vd. (2016) YARP'nin çözümü için çokyüzlü örneklem tabanlı bir metasezgisel algoritma geliştirmişlerdir. Yöntem iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama rassal tabanlı rota ilk yoğunluk ikinci sezgiselini, ikinci aşama ise küme ayrıştırma formülasyonunu kullanmaktadır.

Koç ve Karaoğlan (2016), YARP'nin çözümü için bir dal-kesme algoritması geliştirmişlerdir. Çözüm yöntemi, çeşitli geçerli eşitsizlikleri kullanmakta ve tavlama benzetimi algoritması ile sonuçları iyileştirmektedir. 20 müşteriden oluşan 40 test probleminin 22'sinde optimal sonuçlar elde edilmiştir.

Felipe vd. (2014) YARP'yi elektrikli araçların kullanıldığı, parçalı şarj özelliğinin ve birden fazla şarj teknolojisinin göz önüne alındığı çeşidi üzerinde çalışmışlardır. Yazarlar problemin çözümü için yapıcı ve deterministik yerel arama algoritmaları ve tavlama benzetimi tabanlı bir metasezgisel algoritma önermişlerdir.

Schneider vd. (2014), Zaman Pencereci ve Şarj İstasyonlu EARP'ni (ZPSIEARP) tanımlamış ve bir melez metasezgisel algoritma geliştirmişlerdir. Önerilen çözüm yönteminin temel mantığı değişken komşuluk arama ve tabu arama sezgisellerine dayanmaktadır. Yazarlar, algoritmanın etkinliğini Erdoğan ve Miller-Hooks (2012)'un test seti üzerinde denemiş ve daha sonrasında tanımladıkları problem için yeni test seti geliştirmişlerdir. Daha sonrasında, Goeke ve Schneider (2015), ZPSIEARP'nin heterojen filolu araçları göz önüne alan çeşidini tanımlamışlardır. Problem kapsamında elektrikli araçlar ve klasik içten yanmalı motora sahip araçlar birlikte kullanılmıştır. Amaç fonksiyonu, hız, yol eğimi ve araç yüküne bağlı olan enerji tüketimini en küçükmektedir. Yazarlar problemin çözümü için uyarlanabilir büyük komşuluk arama tabanlı sezgisel algoritma geliştirmişlerdir. Hiermann vd. (2016), ZPSIEARP'nin heterojen filolu çeşidini tanımlamışlardır. Tanımlanan problemde araç filoları Goeke ve Schneider (2015)'dan farklı olarak tamamıyla elektrikli araçlara dayanmaktadır. Yazarlar çözüm yöntemi olarak bir dal-fiyat algoritması ve melez metasezgisel algoritma geliştirmişlerdir.

Son olarak, Desaulniers vd. (2016) Zaman Pencereci EARP için çeşitli dal-kesme-fiyat algoritmaları geliştirmişlerdir. Problemin dört farklı şarj edilebilir çeşidi aynı zamanda göz önüne alınmıştır.

Keskin ve Çatay (2016), Zaman Pencereci EARP'nin parçalı şarj özelliğini göz önüne alan çeşidini önermiş ve matematiksel olarak tanımlamışlardır. Problemin çözümü için Uyarlanabilir Büyük Komşuluk Tabanlı Yerel Arama metasezgiseli geliştirmişlerdir. Literatürde bulunan deney setleri üzerinde algoritmanın etkinliğini test etmiş ve tam şarj

çeşidini gözönüne alan problemlerde 4 yeni çözüm elde etmişlerdir. Yazarlar parçalı şarj özelliğinin çözümleri önemli oranda iyileştirebileceğini göstermişlerdir.

EARP ile alakalı yukarıda anlatılan bütün çalışmalar, problemler gerçekçi bir yaklaşım olmayan doğrusal şarj fonksiyonunu kullanmaktadırlar. Literatürde ilk olarak Montoya vd. (2017), EARP'nin doğrusal olmayan şarj fonksiyonunu kullanan çeşidini önermiş ve çalışmışlardır. Bu makalede, hibrid bir metasezgisel algoritma geliştirilmiştir. Bu algoritma literatürde daha önceden kullanılan çeşitli metotları ve yeni çalışılan probleme özgü prosedürleri içermektedir. Doğrusal olmayan şarj fonksiyonunun etkinliğinin anlaşılması için geniş kapsamlı deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yazarlar, kullandıkları fonksiyonun daha gerçekçi sonuçlar sunduğunu göstermişlerdir. Yeni türetilen 120 test problemi üzerinde algoritmanın etkinliği test edilmiş, problem için önerilen matematiksel modelin optimizasyon çözücüsü ile elde edilen sonuçlarıyla karşılaştırılmış ve oldukça etkili sonuçlar elde edilmiştir.

Elektrikli araçlar, EARP ve şarj teknolojileri gibi konularda daha detaylı bilgi için Juan vd. (2016), Margaritis vd. (2016) ve Pelletier vd. (2016)'nin çalışmaları incelenebilir.

Sonuçlar ve Araştırma Önerileri

Karayolu taşımacılığında dolayı oluşan karbondioksit salınımının azaltılması açısından optimizasyon konularında Yeşil ARP ile ilgili literatürde son yıllarda oldukça fazla sayıda çalışma yapılmıştır. Özellikle Çevre Kirliliği Rotalama Problemi olarak adlandırılan problemle amaç fonksiyonu birçok farklı parametre ve değişkeni göz önüne alacak şekilde genişletilmiş ve gerçek hayatta karşılaşılan problemleri daha fazla benzerlik göstermiştir.

Bu konuyla alakalı birçok farklı versiyon çalışılabilir. Literatür incelendiği zaman genellikle metasezgisel çözüm algoritmalarının geliştirildiği görülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda optimal çözümü bulabilecek dal-kesme, dal-kesme-fiyat gibi çeşitli kesin çözüm yöntemleri geliştirilebilir. Bunlara ilave olarak problemin stokastik versiyonu ve uygun çözüm yöntemleri çalışılabilir.

Elektrikli ARP, bilimsel literatürde özellikle son 5 yılda çalışılmaya başlanmış ve bu konudaki literatür hala olgunlaşmamıştır. Bu hususta incelenmesi gereken önemli potansiyel noktalar vardır. Problem, NP-zor yapıda olduğu ispatlanan ARP'yi içerdiği için oldukça fazla çeşidi olabilecek çok zengin bir konudur. EARP oldukça fazla potansiyel araştırma konusuna sahiptir ve bu anlamda oldukça zengindir. Literatürde şu ana kadar araştırma konularının sadece kısıtlı bir kısmına değinilmiştir.

EARP için geliştirilecek bütün modeller deterministik yapıdadır. Yani probleme ilişkin bütün parametrelerin önceden bilindiği kabul edilmiştir. Bu detaylı rotalama seviyesindeki kararların genellikle kısa bir planlama dönemi içerdiği gerçeğini yansıtmaktadır. Kısacası, planlama ufkunun başında problemin NP-zor yapıda olmasından dolayı problemle ilgili bütün bilgilerin neredeyse bilindiği kabul edilmiştir. Dolayısıyla probleme ilişkin stokastik unsurlar (örn., kesin olmayan müşteri talepleri, araç hızları, müşteriler arası seyahat zamanları vb.) ihmal edilmiştir.

EARP için potansiyel araştırma soruları aşağıdaki gibi belirlenebilir:

- i. Tek bir depodan müşteri taleplerinin karşılanması yerine, birden fazla deponun ve her bir depoya ait müşterilerin olduğu, bir başka deyişle birden fazla şirketin bir araya gelerek şarj istasyonlarını ortak olarak kullandıkları durumun problem ve çözüm yöntemi üzerindeki etkileri nelerdir?
- ii. Şarj istasyonlarının nerelere yerleştirileceğinin belli olmadığı durumda, şarj istasyonu yer seçimi kararlarının problem ve çözüm yöntemi üzerindeki etkileri nelerdir?

- iii. Homojen veya heterojen araç filosu kullanımının uygulanacak problem ve çözüm yöntemi üzerindeki etkileri nelerdir?
- iv. Birden fazla şirketin şarj istasyonlarına birlikte yatırım yaptığı durumlarda, şarj istasyonlarının kapasitelerinin göz önüne alınmasından dolayı ortaya çıkabilecek araçların senkronize bir şekilde akülerini şarj etmeleri durumunun problem ve çözüm yöntemi üzerindeki etkileri nelerdir?

Yukarıdaki araştırma sorularının ve zaman içerisinde ortaya çıkabilecek çeşitli diğer soruların cevaplarının aranmasıyla EARP'nin çeşitli versiyonları çalışılabilir ve literatüre bilimsel katkı sağlanabilir.

Teşekkür

Bu çalışma, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri SHD-2018-170 numaralı Hızlı Destek Projesi kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Bektaş, T. & Laporte, G. (2011). The pollution-routing problem. *Transportation Research Part B*, 45, 1232–1250.
- Bektaş, T., Demir, E. & Laporte, G. (2016). Green vehicle routing, In H.N. Psaraftis (Eds), *Green Transportation Logistics: In Search of Win-Win Solutions*, 243–265: Springer, Switzerland.
- Clarke, G. & Wright, J.W. (1964). Scheduling of vehicles from a central depot to a number of delivery points. *Operations Research*, 12, 568–581.
- Cordeau, J.-F., Laporte, G., Savelsbergh, M.W.P. & Vigo, D. (2007). Vehicle routing. C. Barnhart & Laporte, G. (Eds), *Transportation, Handbooks in Operations Research and Management Science*, 367–428: Elsevier, Amsterdam.
- Çetinkaya, C. & Özceylan, E. (2017). Üniversite öğrencilerinin yeşil satın alma tutumlarının incelenmesine yönelik bir araştırma: Gaziantep Üniversitesi örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 289–302.
- Dabia, S., Demir, E. & Woensel, T.V. (2017). An exact approach for a variant of the pollution routing problem. *Transportation Science*, 51, 607–628.
- Dantzig, G.B. & Ramser, J. (1959). The truck dispatching problem. *Management Science*, 6, 80–88.
- Demir, E., Bektaş, T. & Laporte, G. (2011). A comparative analysis of several vehicle emission models for road freight transportation. *Transportation Research Part D*, 6, 347–357.
- Demir, E., Bektaş, T. & Laporte, G. (2012). An adaptive large neighborhood search heuristic for the pollution-routing problem. *European Journal of Operational Research*, 223, 346–359.
- Demir, E., Bektaş, T. & Laporte, G. (2014a). The bi-objective pollution-routing problem. *European Journal of Operational Research*, 232, 464–478.
- Demir, E., Bektaş, T. & Laporte, G. (2014b). A review of recent research on green road freight transportation. *European Journal of Operational Research*, 237, 775–793.
- Demirel, N. (2017). Ömrünü tamamlamış araçların geri dönüşümünde yükseltilmiş yönetmelik hedeflerini karşılamak için ağ tasarımı ve modellenmesi, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 5, 223–236.
- Desaulniers, G., Errico, F., Irnich, S. & Schneider, M. (2016). Exact algorithms for electric vehicle-routing problems with time windows. *Operations Research*, 64, 1388–1405.

- Eglese, R. & Bektaş, T. (2014). Green vehicle routing. In P. Toth & D. Vigo (Eds), *Vehicle Routing: Problems, Methods, and Applications*, 437–458: MOS-SIAM Series on Optimization, Philadelphia.
- Electrification Coalition. (2013). *State of the plug-in electric vehicle market*. http://www.electrificationcoalition.org/sites/default/files/EC_State_of_PEV_Market_0_Final_1.pdf.
- Erdoğan, S. & Miller-Hooks, E. (2012). A green vehicle routing problem. *Transportation Research Part E*, 48, 100–114.
- Eshtehadi, R., Fathian, M. & Demir, E. (2017). Robust solutions to the pollution-routing problem with demand and travel time uncertainty. *Transportation Research Part D*, 51, 351–363.
- FedEx. (2018). *Environmental sustainability*. <http://www.fedex.com/bt/about/sustainability/>.
- Felipe, A., Ortuno, M.T., Righini, G. & Tirado, G. (2014). A heuristic approach for the green vehicle routing problem with multiple technologies and partial recharges. *Transportation Research Part E*, 71, 111–128.
- Franceschetti, A., Honhon, D., Van Woensel, T., Bektaş, T. & Laporte, G. (2013). The time-dependent pollution-routing problem. *Transportation Research Part B*, 56, 265–293.
- Franceschetti, A., Demir, E., Honhon, D., Van Woensel, T., Laporte, G. & Stobbe, M. (2017). A metaheuristic for the time-dependent pollution-routing problem. *European Journal of Operational Research*, 259, 972–991.
- Gendreau, M., Ghiani, G. & Guerriero, E. (2015). Time-dependent routing problems: A review. *Computers & Operations Research*, 64, 189–197.
- Goeke, D. & Schneider, M. (2015). Routing a mixed fleet of electric and conventional vehicles. *European Journal of Operational Research*, 245, 81–99.
- Golden, B.L., Raghavan, S. & Wasil, E.A. (2008). *The vehicle routing problem: Latest advances and new challenges*, Springer, New York.
- Hiermann, G., Puchinger, J., Ropke, S. & Hartl, R.F. (2016). The electric fleet size and mix vehicle routing problem with time windows and recharging stations. *European Journal of Operational Research*, 252, 995–1018.
- Juan, A.A., Mendez, C.A., Faulin, J., Armas, J. & Grasman, S.E. (2016). Electric vehicles in logistics and transportation: A survey on emerging environmental, strategic, and operational challenges. *Energies*, 9, 1–21.
- Knörr, W. (2008). *EcoTransIT: Ecological transport information tool – environmental methodology and data*, Technical report, Institut für Energie (ifeu) und Umweltforschung Heidelberg GmbH, Germany.
- Keskin, M., & Çatay, B., (2016). Partial recharge strategies for the electric vehicle routing problem with time windows. *Transportation Research Part C*, 65, 111–127.
- Koç, Ç., Bektaş, T., Jabali, O. & Laporte, G. (2014). The fleet size and mix pollution-routing problem. *Transportation Research Part B*, 70, 239–254.
- Koç, Ç. (2015). *Heterogeneous location- and pollution-routing problems*, Ph.D. Thesis, University of Southampton, Southampton.
- Koç, Ç., Bektaş, T., Jabali, O. & Laporte, G. (2016a). A comparison of three idling options in long-haul truck scheduling. *Transportation Research Part B*, 93, 631–647.
- Koç, Ç., Bektaş, T., Jabali, O. & Laporte, G. (2016b). The impact of depot location, fleet composition and routing on emissions in city logistics. *Transportation Research Part B*, 84, 81–102.
- Koç, Ç. & Karaoglan, I. (2016). The green vehicle routing problem: A heuristic based exact solution approach. *Applied Soft Computing*, 39, 154–164.

- Kramer, R., Subramanian, A., Vidal, T. & Lucídio dos Anjos, F.C. (2015). A matheuristic approach for the pollution-routing problem. *European Journal of Operational Research*, 243, 523–539.
- Laporte, G. (2009). Fifty years of vehicle routing. *Transportation Science*, 43, 408–416.
- Lin, C., Choy, K.L., Ho, G.T.S., Chung, S.H. & Lam, H.Y. (2014). Survey of green vehicle routing problem: Past and future trends. *Expert Systems with Applications*, 41, 1118–1138.
- Margaritis, D., Anagnostopoulou, A., Tromaras, A. & Boile, M. (2016). Electric commercial vehicles: Practical perspectives and future research directions. *Research in Transportation Business & Management*, 18, 4–10.
- McKinnon, A. (2007). *CO₂ Emissions from freight transport in the UK*. Technical Report, Prepared for the Climate Change Working Group of the Commission for Integrated Transport, London.
- Mock, P. & Yang, Z. (2014). *Driving electrification: A global comparison of fiscal incentive policy for electric vehicles*, The International Council on Clean Transportation, Washington DC.
- Montoya, A., Guéret, C., Mendoza, J.E. & Villegas, J.G. (2016). A multi-space sampling heuristic for the green vehicle routing problem. *Transportation Research Part C*, 70, 113–128.
- Montoya, A., Guéret, C., Mendoza, J.E. & Villegas, J.G. (2017). A hybrid metaheuristic for the electric vehicle routing problem with partial charging and nonlinear charging function. *Transportation Research Part B*, 103, 87–110.
- Nesterova, N., Quak, H., Balm, S., Roche-Cerasi, I. & Tretvik, T. (2013). *State of the art of the electric freight vehicles implementation in city logistics*. TNO, Delft, Netherlands.
- Özceylan, E., Demirel, N., Çetinkaya, C. & Demirel, E. (2017). A closed-loop supply chain network design for automotive industry in Turkey. *Computers & Industrial Engineering*, 113, 727–745.
- Pelletier, S., Jabali, O. & Laporte, G. (2016). Goods distribution with electric vehicles: Review and research perspectives. *Transportation Science*, 50, 3–22.
- Sbihi, A. & Eglese, R.W. (2007). Combinatorial optimization and green logistics. *4OR: A Quarterly Journal of Operations Research*, 5, 99–116.
- Schneider, M., Stenger, A. & Goetze, D. (2014). The electric vehicle routing problem with time windows and recharging stations. *Transportation Science*, 48, 500–520.
- Taefi, T.T., Kreutzfeldt, J., Held, T., Konings, R., Kotter, R., Lilley, S. & Baster, H. (2015). *Comparative analysis of European examples of freight electric vehicles schemes: A systematic case study approach with examples from Denmark, Germany, the Netherlands, Sweden and the UK*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- Toth, P. & Vigo, D. (2014). *Vehicle routing: Problems, methods, and applications*, MOS-SIAM Series on Optimization, Philadelphia.
- U.S. DOE. (2013). *The United States of America Department of Energy, Smith and Navistar electric and plug-in hybrid electric vehicle testing*. Office of Energy Efficiency and Renewable Energy, National Renewable Energy Laboratory.

Havayolu Taşımacılığında Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama: Split Çalışma Modeli

An Elasticized of the Working Time Practices in Air Transport: Split Working Model

Nilgün KOÇ*

Öz

Havayolu taşımacılığı faaliyetleri pahalı altyapı yatırımları, nitelikli işgücü çalıştırma zorunlulukları ve uçak alımlarının yüksek maliyetler içermesi nedeniyle başlangıçta kamuya ait işletmeler eliyle yürütülmüştür. Amerika'da hava taşımacılığında 1970'lerde başlayan serbestleşme hareketi, kısa bir süre sonra tüm dünyayı etkisi altına almış ve sektöre giren özel şirket ve çalışan sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Serbestleşme sonrası tüm ülkelerde, hava taşımacılığı pazarında yaşanan rekabet şiddetlenirken, istihdam ve çalışma koşullarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Havayolu işletmeleri, son teknolojik yenilikler eşliğinde, kaliteli ve daha düşük fiyatlarla hizmet sunabilmek için çalışanlarına uyguladıkları esnek çalışma modelleriyle, rekabet güçlerini artırmayı hedeflemişlerdir. Türkiye havacılık sektöründe serbestleşme 1983 yılında gerçekleşmiştir. Bu serbestleşme sonrasında bazı havayolu işletmeleri, çalışma sürelerinin esnekleştirilmesini içeren "split çalışma" pratiğini uygulamaya başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı, split çalışanların bu çalışma modeline yönelik duyguları ile geleceğe yönelik beklentilerini "derinlemesine görüşme" yöntemi bağlamında tartışmaktır. Bu çalışmanın, havayolu taşımacılığında çalışan işçilerin split çalışmaya yönelik algılarını kavrama noktasında literatüre bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

AnahtarKelimeler: Sivil havacılık, esnek çalışma, split çalışma, çalışma süresi, ara dinlenmesi

Abstract

Airline transport activities were initially carried out by publicly owned enterprises because of the costly infrastructure investments, the requirement to employ qualified labor force and the high costs of aircraft purchases. The liberalization movement, which began in the 1970s in air transport in the United States, soon infiltrated the entire world and led to a rapid increase in the number of private companies and employees entering the sector. In all countries after liberalization, the competition in the air transport market has intensified, and changes in employment and working conditions have also occurred. Airline operators are aiming to increase their competitiveness with flexible working models that they apply to their employees in order to provide quality and lower prices in the context of the latest technological innovations. Liberalization of the aviation sector in Turkey took place in 1983. Following this liberalization, some airline operators have begun to practice "split working", which involves the flexibility of working time. The purpose of this study is to discuss split employees' emotions and future expectations of this working model in the context of "in-depth interview" technique. It is believed that this study will provide a contribution to the literature to understanding the perceptions of split workers in airline transport.

Keywords: Civil aviation, flexible working, split working, working time, break.

Giriş

Dünya ekonomisinin yerellikten çıkıp küresel bir yapı kazanmasıyla birlikte, artık herhangi bir ülkede meydana gelen küçük bir değişiklik bile dünya çapında etki yaratabilmektedir. Bu durum bütün sektörlerde olduğu gibi, belki de en çok, sivil havacılık sektöründe hızlı değişimlere yol açmıştır (Korul ve Küçükönel, 200, s. 24-38). Sektörün küresel çapta net kârı 2006 yılında 5 milyar dolar iken, 2016 yılında 35.6 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca, sektör 2016 yılında tedarik zinciriyle birlikte 69 milyondan fazla kişiye iş imkanı sağlamıştır (Cam, 2017, s. 35-38). Sivil hava taşımacılığı tüm dünyada serbestleşme sonrası artan çalışan sayısı ile hızla büyüyen sektörler arasında yerini almıştır.

Türkiye'de sivil havacılık sektörüne yönelik yapılan bilimsel araştırmalarda; genel olarak, sivil havacılığın ekonomik ve finansal gelişimi, ulusal ve uluslararası rekabeti, pazarlama stratejileri, emniyet ve güvenlik, müşteri ilişkileri ve hizmet kalitesi gibi konular ele alınmıştır (Gerede, 2006; Öncü, Çömlekçi ve Coşkun, 2010; Aydın ve Yıldırım, 2012;

* Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, nilkaner@hotmail.com.

Üçkardeş ve Ünal, 2012; Beynam, 2013; Güreş, Arslan ve Bakar, 2013; Ergün, 2014; Gebeş ve Battal; 2014, Gerede, 2015). Sektör çalışanlarına yönelik yapılan alan çalışmalarında ise havayolu işletmelerinde insan kaynakları yönetimi, kariyer planlaması, liderlik stilleri gibi örgütsel konulara ya da teknisyen, pilot, kabin memurlarının iş tatmini ölçen bireysel konulara değinilmiştir (Küçükönal ve Korul, 2002; Uyar, 2013; Korkmaz ve arkadaşlarının, 2013; Kiracı ve Bayrak, 2014; İslamoğlu ve Yıldırım, 2014). Türkiye'de sivil havacılık sektörüne yönelik bilimsel çalışmaları inceleyen Zincirkıra'da, çalışmaların genelde sektörle ilgili durum değerlendirmesini kapsadığını ileri sürmüştür (2016, s. 1-12). Literatür taramasında, sektördeki serbestleşme sonrası yaşanan esnek çalışma modelleri arasında yer alan split çalışma pratiğine ve çalışanların bu çalışma modeline yönelik tutumlarını ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

İngilizce bölünmüş, yarılmış ya da parçalanmış anlamına gelen split kelimesi (Redhouse, 2013, s. 937), çalışma yaşamında da günlük çalışma sürelerinin bölünmesi, parçalanması anlamında kullanılmaktadır. Split çalışma, bir işçinin çalışma günün yemek ve dinlenme süreleri dışında iki veya daha fazla bölüme ayrılması anlamına gelmektedir. Split çalışmada yani "bölünmüş vardiyalı" çalışma biçiminde, işyerinde belirlenen çalışma saatleri, uygulanan dinlenme veya yemek dönemleri dışında, bir veya daha fazla ücretsiz olarak kesintiye uğratılmaktadır (California İş Hukuku Raporu, 2017). Split çalışmaya ilişkin Kaliforniya iş yasasında yer alan bu tanım ve mahkeme kararları dışında, yabancı literatürde ayrıca split çalışmanın işçi sağlığı ve iş kazalarına etkisi üzerine değişik ülkelerde yapılmış bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların; İsveç'te toplu taşıma şöförleri ile Amerika'da demiryolu taşımacılığında çalışanlar ve Avustralya'da split çalışan işçilerin genel olarak uyku düzeni, performansı ile iş kazaları üzerine etkilerini ölçmeye yönelik yapıldığı saptanmıştır (Anunda, Forsa, Ihlströma ve Kecklund, 2018, s. 71-76, Sussman ve Copen, 2000, s.211-220, Dembe, Erickson, Delbos, and Banks, 2006, s. 232-240). Yapılan bu çalışmalara, split çalışma pratiği ve analiz kısmında ayrıca yer verilmiştir.

Split çalışma, Türkiye'de havaalanlarının yer hizmetlerini gören bazı işletmelerde çalışan işçilerin, günlük standart çalışmalarının yanı sıra hafta da bir veya iki gün uçak sefer saatlerine uygun olarak esnek zaman dilimleri içinde çalıştırılmaları biçiminde uygulanmaktadır. Havaalanlarının yer hizmetlerinde uygulanan split çalışmada, bazı işçilerin günlük çalışma süreleri, standart iş saatleri dışında, işin akışına uygun olarak düzenlenebilmektedir.

Bu çalışma, havaalanlarının yer hizmetlerinde uygulanan split çalışma pratiğini tanıtmak ve bu çalışma modeline yönelik işçilerin duyu ve düşüncelerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında Antalya'da havaalanı yer hizmetlerinde split çalışan işçiler ile "derinlemesine görüşme" tekniği kullanılarak, eleştirel nitel analiz yapılmıştır. Araştırmada ayrıca split çalışma koşullarının ulusal ve uluslararası düzenlemelere uygunluğu da değerlendirilmiştir. Literatürde, havacılık sektörünün yer hizmetlerinde split çalışmaya ve split çalışanlara yönelik başkaca bir çalışmanın yapılmamış olması nedeni ile bu çalışmanın ilgili alan yazınına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, öncelikli olarak havayolu taşımacılığındaki serbestleşmenin uluslararası ve ulusal alanda meydana getirdiği değişiklikler ele alınacaktır. Daha sonra split çalışma koşullarının ulusal ve uluslararası mevzuata uygunluğu değerlendirilecektir. Son olarak split çalışanların çalışma pratiği, iş ilişkileri, işe yönelik duyguları ve geleceğe yönelik beklentileri "derinlemesine görüşme" sonucu elde edilen veriler bağlamında tartışılacaktır.

Dünyada Sivil Hava Taşımacılığının Serbestleştirilmesi

Tarihsel olarak askeri amaçlarla başlayan havacılık faaliyetleri I. Dünya Savaşından sonra ticari amaçlarla sivil havacılık alanına yayılmıştır. Hava taşımacılığı faaliyetleri

teknolojik gelişmelere uygun uçak alımları, altyapı yatırımları, pazarlama faaliyetleri, nitelikli işgücü çalıştırma zorunlulukları ve uluslararası katı kurullarla düzenlenen emniyet tedbirlerinin yüksek maliyetler içermesi nedeniyle başlangıçta neredeyse tüm ülkelerde devlet sahipliği ve kontrolü altında gerçekleşmiştir (Doganis, 2006, s.223).

1944 tarihli Chicago Konvansiyonunda sivil havacılığın esasları uluslararası kurallara bağlanmıştır (Blanco ve Houtte 1996, s. 165). Chicago Konvansiyonundan sonra havayolu işletmelerinin bir araya gelerek oluşturdukları Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (International Air Transportation Association-IATA) sunulacak hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesinde, 1970'lere kadar önemli rol oynamıştır. Ancak, Kuzey Atlantik ile Avrupa arasında başlayan charter ve tarifersiz seferlerde, IATA'nın belirlediği tarifelerin altında fiyatlar uygulanmıştır. IATA üyesi olmayan Güney Doğu Asya havayollarının da bu hatlara girmesiyle, IATA fiyatları uygulayan havayolları daha ağır rekabetçi baskı altında kalmıştır (Cengiz, 2006, s. 26). Yaşanan bu gelişmeler uluslararası rekabeti daha da artırmıştır.

Hava taşımacılığında zamanla sektöre yönelik sıkı düzenlemelerin pazardaki rekabeti engellediği, verimliliği ve hizmet kalitesini azalttığı ve bunun bir sonucu olarak da havayolu talebinin artmasına engel olduğu iddia edilerek (Gerede, 2015, s.107), hava taşımacılığının serbestleştirilmesi gerektiği savunulmuş ve bu yönde adımlar atılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) Sivil Havacılık Dairesi, rekabetçi ortamı engellediği gerekçesiyle eleştirilmiş ve tüketiciye, kamuya ve özel sektöre daha faydalı olacağı düşüncesiyle 1978'de Havayolu Serbestleştirilmesi Kanunu çıkartılarak, iç hatlar serbestleştirilmiştir (Özsoy, 2010, s.57). İç hatlarda yaşanan serbestleşme zamanla dış hatlara yansyarak, ABD'nin kuşatma stratejisi sayesinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Cam, 2017, s. 22). 1997 yılında Avrupa'da yürürlüğe giren yeni bir serbestleşme paketiyle de süreç hızlanmıştır (Göktepe, 2007, s. 213-240). Serbestleşme beraberinde daha liberal pazarlar yaratırken, hava taşımacılığının ekonomik ve trafik büyüklüğü artmış, kıtalararası uçuş ağları genişlemiş ve düşük maliyetli havayolu işletmelerinin sektöre giriş hız artmıştır (Oum vd, 2010, s.24-30).

Serbestleşme sonrası kamunun görevinde havayolu rotaları ve bilet fiyatlarını belirlemekten öte yürütülen faaliyetlerin havayolu güvenlik standartlarına ve diğer prosedürlerle uyumlu olup olmadığını denetlemeye doğru değişim göstermiştir (Saribaş ve Tekiner, 2015, s. 22). Ayrıca, havacılık sektöründe yaşanan özelleştirme, yap-işlet-devret ve taşeronlaştırma yoluyla kamu eliyle yürütülen yer, hava trafik kontrolleri, günlük yönetimler özel şirketlere devredilmiştir (Kayagil, 2014, s. 68). Kamu, yap-işlet-devret , özelleştirme ve taşeronlaşma gibi uygulamalar ile hava taşımacılığı sektöründen yavaş yavaş uzaklaşmıştır.

Serbestleşme sonrası havayolu işletmeleri artan rekabet karşısında daha düşük fiyatla hizmet sunmayı, daha kaliteli hizmet sunmada öncelikli hale getirmişlerdir. Havayolu işletmeleri, yakıt, hava trafik giderleri ve sigorta primleri gibi maliyetleri kontrol edemediklerinden dolayı rekabet avantajını emek maliyetlerine müdahale ederek, sağlamaya çalışmışlardır. Havayolu yönetimleri, bu doğrultuda bir yandan donanım, personel ve sermaye verimliliğini arttırmaya, diğer yandan işgücü dâhil tüm maliyetleri düşürme girişiminde bulunmuşlardır. Havayolu işletmeleri düşük fiyatla hizmet sunmak için daha yoğun teknoloji kullanmadan, daha az işçi çalıştırmaya veya çalışma saatlerini arttırarak ücret koşullarını sabit bırakmaya, performans dayalı ücretlendirme, taşeronlaştırma, sendikasılaştırma yoluna gitmişlerdir (Gil'den aktaran Kayagil, 1990, s. 317-331).

Havayolu işletmelerinin, operasyonel maliyetlerinin yaklaşık % 25-30'unu işçilik maliyetleri oluşturmaktadır. Düşük maliyetli havayolu işletmeleri, her türlü maliyet unsurundan kaçınmak için işgücü maliyetlerini azaltıcı politikalara daha sıklıkla başvurmuşlardır (Kayagil, 2014, s. 72). Hava taşımacılığı sektöründe işçilik giderleri, tüm maliyetler arasında rekabet edilebilirliği etkileyen ve denetlenebilen en önemli maliyet

unsurları arasında yer almaktadır. Bu nedenle bazı işletmeler, işçilerin çalışma ve dinlenme sürelerini işin yoğunluğuna ve akışına uygun olarak esnek bir biçimde düzenleyerek, emek maliyetlerinden tasarrufa yönelmişlerdir.

Uluslararası Havalimanları Konseyi (ACI), hava taşımacılığı pazarının serbestleştirilmesinden sonra sektörde maliyetlerin düşürülmesi ve işin büyümesi için istihdam düzenlemelerinde daha çok esnekliğe gidildiğini belirtmiştir. Avrupa ülkelerinde hava taşımacılığı sektörüne yönelik yapılan bir araştırmada, sektörde geçici ajans (taşeron) ile özel iş bulma kurumlarından temin edilen işçilerin genellikle yarı zamanlı, belirli süreli ve atipik çalışma saatlerinde çalıştırıldıkları saptanmıştır. Belirsiz süreli yani kadrolu istihdam dışındaki tüm istihdam biçimleri atipik istihdam olarak nitelendirilirken, akşamları veya geceleri, cumartesi veya pazar günleri ya da vardiyalı çalışmalar ise atipik çalışma saatleri olarak değerlendirilmektedir. Hava taşımacılığında, atipik işlerde çalışanların oranı 2008'de % 76'dan, 2013'e % 84'e yükselmiştir (European Commission, 2015). Özellikle düşük maliyetli havayolu işletmeleri, işçilik giderlerinin maliyetlere etkisini azaltmak için çalışma koşullarında giderek daha fazla geçici ve esnek çalışma modellerine başvurmuşlardır.

Türkiye'de Sivil Hava Taşımacılığının Değişen Yapısı

Türkiye'de ilk havacılık çalışmaları, 1912 yılında Atatürk Havaalanının hemen yakınındaki Sefaköy'de başlamıştır. Türk Sivil Havacılığının kurumsal temelleri, 1925 yılında Türk Teyyare Cemiyeti'nin kurulması ile atılmıştır. İlk sivil hava taşımacılığı ise 1933 yılında 5 uçaklık küçük bir filo olan "Türk Hava Postaları" ile başlamıştır (SHGM, 2007, s. 21). Türkiye'de sivil havayolları kurmak ve taşımacılık yapmak amacıyla 1933 yılında Milli Savunma Bakanlığına bağlı olarak, Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuştur. İdare 1938 yılında önce Bayındırlık Bakanlığına, 1943 yılında da Ulaştırma Bakanlığına bağlanmıştır. 1944 yılında uçak sayısı 28'e ulaştığında, 1958 tarihinde 6623 sayılı Yasa ile Türk Hava Yolları'na (THY) dönüştürülmüştür (Hassu, 2004, s. 57).

Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında Chicago Konvansiyonu'na katılmıştır. 1955 yılında ülkedeki yer ve seyrüsefer hizmetlerini kapsayan havaalanı işletmeciliği Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne (DHMİ), uçak işletmeciliği ise THY verilmiştir (DHMİ, 2014, s. 5-6). 1987 yılında "Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü" (SHGM) adını alarak günün koşullarına göre yeniden yapılandırılmıştır (SHGM, 2007, s. 21). Sivil havacılık alanında dünyada meydana gelen serbestleşme girişimlerinden, Türkiye'deki sivil havacılık sektörü de etkilenmiş ve 1983 yılında yürürlüğe giren 2920 sayılı Sivil Havacılık Kanunu ile iç hat havayolu pazarı serbestleştirilmiştir (Özenen, 2003). Yapılan bu değişikliklerle Türk Havayolu Taşımacılığının kamu ağırlıklı yapısı 1983 yılında sona ermiş ve özel firmalarında sivil havacılık faaliyetlerinde bulunabilmelerinin önü açılmıştır.

1983 yılı serbestleştirilmesinden sonra yeniden getirilen sıkı düzenlemeler, hava taşımacılığında THY tekel konumunu devam ettirmiştir (Hassu, 2004, s. 58). Nitekim 1983 yılından sonra kurulan toplam 19 havayolu işletmesinin 10 tanesi birkaç yıl içerisinde iflas ederek, faaliyetlerine son vermişlerdir (Küçükönsal, 1997). Bu iflaslarda işletme sermayesi sıkıntısı, nispeten yaşlı uçaklarla operasyon yapma dezavantajı, alt yapı imkânlarının yetersizliği, kalifiye personel temininde karşılaşılan güçlükler, talebin mevsimsel dalgalanmalar göstermesi, sektörün yeteri kadar desteklenmemesi, havaalanı ücret ve vergilerin yüksek olması gibi sorunlar önemli rol oynamıştır (Korul ve Küçükönsal, 2002, s. 23-35; Battal, 2002, s. 221). Türk havayolu taşımacılığında 1983-2003 dönemi, serbestleşme adımlarının atılmasına rağmen sıkı devlet düzenlemelerinin devam ettiği bir dönem olmuştur.

Türkiye'de, 1983'deki serbestleşme beklentileri karşılayamadığından dolayı özel işletmeler, iç hat pazarı yerine dış hat charter pazarına yönelmişlerdir. 1996 yılında ise SHGM kararları kaldırılarak, pazara girişin önü tamamen açılmış ve iç hat pazarının rekabete

kavuşması sağlanmıştır. Bu değişikliğe ek olarak, havaalanı kullanım ücretleri azaltılmış, ek vergilerin bir kısmı indirilmiş ya da tamamen kaldırılmıştır. Pazara girmek isteyen havayolu işletmelerine bazı özel teşvikler sunulmuştur. Bu dönemde yaşanan önemli bir başka gelişme ise özelleştirme çalışmalarının hızlandırılması olmuş ve THY'nın, sermayesinin toplam % 51'lik hissesi kademeli olarak özelleştirilmiştir (Gerede, 2015, s. 175-176). Böylece, özel işletmelerin iç hatlardaki faaliyetleri canlanmıştır.

İç hatlar serbestleşmesini etkili kılacak diğer bir özelleştirme yöntemi ise Yap-İşlet-Devret modeli olmuştur. Bazı havaalanı terminallerinde Yap-İşlet-Devret modeli ile kapasite artırımları ve yenileme çalışmaları yapılırken, Sabiha Gökçen Uluslararası Havaalanı ise Türkiye'de ilk kez özel bir şirket tarafından işletilen havaalanı olma özelliğine sahip olmuştur (DHMI, 2004). Sektörde hem THY'na, hem de yabancı havayolu işletmelerine yer ve ikram hizmeti vermek amacıyla 1958 yılında THY bünyesinde, devlet tarafından kurulan Hava Hizmetleri A.Ş.'nin (Havaş), ikram bölümü 1987 yılında USAŞ adı altında ayrılarak özelleştirilmiştir. Çelebi Hava Servisi A.Ş. ise ilk özel yer hizmetleri işletmesi olarak kurulmuştur (Korul ve Küçükönel, 2002, s. 24-38).

Türkiye'de 2003 yılından itibaren sektörde faaliyet gösteren havayolu şirketlerinin sayıca artması, altyapı ve filo yatırımlarını da tetiklemiştir. Aktif havaalanı sayısı 2003 yılında 26 iken, 2015 yılında 55'e, iç hatlardaki yolcu sayısı 9 katına çıkarak 2015'te 97,5 milyona, havayolunu kullanan toplam yolcu sayısı ise yaklaşık 5 katına çıkarak 2015 yılı sonunda 181,4 milyona ulaşmıştır (SHGM, 2016, s. 25-37). 2003 yılında sektörde yaklaşık 65.000 çalışan istihdam edilirken, bu sayı 2016 yılı sonu itibariyle 191.709'a ulaşmıştır. Türkiye'de tüm sektörler için çalışan başına ortalama ciro 42.000 dolar seviyesinde olup; havacılık sektöründe çalışan başına ortalama ciro 2016 sonu itibariyle 105.000 dolara seviyesine gelmiştir (Havacılık ve Uzay Teknolojileri, 2017, s. 316-331). 2003 serbestleşmesinden sonra pazara her yıl ortalama 1 yeni hava yolu işletmesi girmiş ve 2011 yılında şirket sayısı 9'a ulaşmıştır (Orhan ve Gerede, 2013, s. 50-51). Serbestleşme, sonrasındaki yıllarda hem istihdamda hem de çalışan başına elde edilen cirolarda büyük artışlar yaşandığı görülmektedir.

Serbestleşmeden sonra rekabetçi yapıya bürünen havayolu pazarlarında maliyetler, bütün havayolu işletmeleri için son derece önemli hale gelmiştir. Havayolunu serbestleştirmesinin ardından ABD ve Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de yeni kurulan işletmeler tüm operasyonel süreçlerde maliyetlerin azaltılmasına yönelik politikalar izlemiştir. Yeni kurulan havayolu işletmeleri, pazarda daha önceden faaliyet gösteren geleneksel havayolu işletmeleri karşısında düşük fiyat stratejisi izleyerek, pazarda rekabet etmeye çalışmışlardır (Orhan ve Gerede, 2013, s. 50-51). Türkiye'de de havayolu işletmeleri, yoğun rekabet koşulları altında işgücü maliyetlerini azaltmak için standart olmayan, esnek çalışma biçimlerine başvurmuşlardır.

Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesine Yönelik Split Çalışma Modeli

Uluslararası Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hukuku 21. Dünya Kongresi'nde, küreselleşmenin işgücü ve istihdam ilişkilerinde ortaya çıkardığı yeni esnek çalışma biçimlerinin, iş ve sosyal güvenlik hukuku kurallarını düzensizleştirdiği ileri sürülmüştür (Jorens vd., 2015). Dolyısıyla, standart çalışma biçimleri giderek yerini standart dışı çalışmalara bırakmıştır.

Standart çalışma, ekonomik gelişme ile güçlü bir şekilde ilişkili olup, iş kanununda düzenlenmiş tipik olarak açık uçlu yani belirsiz süreli bir iş sözleşmesiyle bir hafta da beş günlük çalışmaya denilmektedir. Avrupa'da 1970'lerde başlayan ekonomik durgunlukla birlikte standart olmayan çalışma biçimi hizmet sektörü başta olmak üzere tüm sektörlerde hızla yayılmıştır. Birçok Avrupa ülkesinde özellikle geçici istihdam ve esnek çalışma

oranlarında önemli bir artış olurken, istemsiz yani zorunlu yarı zamanlı çalışma, tüm yarı zamanlı çalışmaların içinde 2007’de % 22,4’ten, 2015 yılında % 29,1’e yükselmiştir (Storrie, 2017, s. 5). Sosyal taraflar ise standart olmayan bu esnek çalışma biçimleri hakkında birbirinden farklı görüşlere sahiptirler.

İşveren örgütleri, esnekliği küreselleşen dünyada artan rekabetin bir gereği olarak savunurken, işçi sendikaları söz konusu uygulamaların işçiler arasındaki dayanışmayı, istihdam güvencesini ve sendika üyeliğini zayıflattığı düşüncesi ile karşı çıkmaktadırlar (Ansal, 1998, s. 412). İşletmeler, sürekli değişen ekonomik ve teknolojik şartlara göre rekabet gücünü korumak amacıyla işçileri esnek şekilde çalıştırmayı, işçiler ise çalışma koşul ve biçimlerinin kendilerine güvenceli istihdam ve daha çok serbest zaman kalmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesini arzu etmektedirler.

Çalışma yaşamında tek bir esneklik türünden söz edilemez, esnekliğin farklı türleri bulunmaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu, 1994 yılında hazırladığı Beyaz Kitapta işletmelerin iç esnekliği sağlayabilmeleri için, her işi yapabilecek beceriye sahip personele, entegre çalışma düzenine, esnek çalışma saatlerine ve performansa dayalı ücret sistemine sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir (Social Europe, 1995). İşletmeler, dış rekabete ve belirsizliğe karşı kendilerini koruyabilmek için, çok farklı becerilere sahip ve her koşulda çalışabilecek işçilerle çalışmayı tercih etmektedirler.

1970’li yıllarda ekonomik krizle birlikte başlayan esnek çalışma tartışmalarının bir diğer boyutu da çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi olmuştur. İşletmeler için önemli bir rekabet aracı olan çalışma süreleri, tıpkı esnek istihdam modellerinde olduğu gibi standart dışı düzenlemelerle esnekleştirilmektedir. İşçinin, kayan iş sürelerinde işe başlama ve bitirme saatleri günlük çalışma süresi aynı kalmakla beraber, tamamen kendisine bırakılmıştır. 1960’lı yılların ortalarında ilk kez Almanya’da uygulanmaya başlanan bu model daha sonraki yıllarda İsviçre, İngiltere, Fransa, İsveç, İspanya gibi Avrupa ülkelerine de yayılmış ve ABD, Kanada, Japonya gibi ülkelerdeki işletmeler tarafından da tercih edilmiştir (Ekonomi, 1994, s. 57). ABD Çalışma Bakanlığı tahminlerine göre yaklaşık 15 milyon Amerikalı akşam, gece ve değişen vardiya sistemleriyle çalıştırılmaktadır. ABD’de genelde Afrikalı-Amerikalılar ile Kafkasyalıların, gençlerin ve kadınların standart dışı çalışmaya daha yatkın oldukları tespit edilmiştir (Dembe vd., 2006, s. 232-240).

Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, işçilerin işe başlama ve bitirme saatlerinde bir standardın olmaması anlamına gelmektedir. Günlük olarak değişen sabit işe başlama ve paydos saatleri ile birlikte günlük çalışma süresinin farklı olmasıdır. Zorunlu çekirdek çalışma süresi olmaksızın, çalışma sürelerinin her gün değişmesi şeklinde oldukça farklı esnek zaman kullanım biçimleri uygulanmaktadır. İşçiler, kayan çalışma süreleri, uyarlanabilir çalışma saatleri veya bireysel değişen çalışma saatleri ile aile ve kişisel yükümlülüklerini yerine getirmekte ya da trafiğin yoğun olmadığı saatlerde işe gidip, gelerek yolda harcayacakları zamandan tasarruf edebilmektedirler (Avery ve Zabel, 2001). Bu tanımlamalardan, kayan, esnek çalışma sürelerinin genelde iş ve aile yaşamına daha çok zaman ayırmak için çalışanlar tarafından tercih edildiği izlenimi doğmaktadır.

İşçinin, günlük çalışmasında işe başlama ve bitirme saatlerini kendisinin ayarlamasının iş dışındaki yaşamına zaman ayırma imkânın sağlayarak, işyerindeki verimliliğini arttıracığı düşünülmüştür. Nitekim bu uygulama ile mazeret izni uygulaması ortadan kalkmakta veya en aza inmektedir (Ekmeçci, 2001, s.81). Bu çalışma biçimi, çalışanların işe ilişkin tutumlarını da olumlu yönde etkileyebilmektedir. Çalışanlara, çalışma saatleri üzerinde denetim imkânı sağlayan bu sistem, çalışanlara bağımsızlık hissi vermekte ve stresi azaltarak, iş doyumunu artırmaktadır (Doğan ve Türk, 1997, s. 121). Bunun yanı sıra, yapılan bazı araştırmalarda esnek çalışma süresi uygulamalarının, çalışanların işyerine bağlılığını artırdığı ve işten

ayrılmalar (Alverson,1998, s. 32) ile işsizliği azalttığı (Demir ve Gerşil, 2008, s. 68-89) iş-yaşam dengesini sağladığı (Işığışok, 2006) ileri sürülmektedir.

Ancak, split çalışmada işçinin belirlenen günlük çalışma süreleri, işveren tarafından dinlenme veya yemek dönemleri dışında, bir veya daha fazla ücretsiz kesintiye uğratılarak, düzenlenmektedir (California İş Hukuku Raporu, 2017), kısaca çalışma sürelerinin belirlenmesinde işçiye insiyatif tanınmamaktadır. Split çalışma yani bölünmüş vardiya sistemi, çalışmanın 24 saat kesintisiz sürdüğü sağlık, ulaşım, eğitim, perakende, yemek veya polis, yangın gibi acil durum hizmetlerinde yaygın olarak uygulanmaktadır (Dembe vd., 2006, s. 232-240). Sivil havacılık, uluslararası niteliği gereği hizmetin 24 saat kesintisiz sürdüğü bir sektördür. Yurt dışı bağlantıları olan tarifeli havayolu işletmeleri günün her saatinde uçuşlar düzenlemekte, uçuş personeli ve yer hizmeti ile bakım personeli vardiya düzeni içerisinde 24 saat görev yapmaktadır (Küçükönak ve Koruk, 2002, s. 76-78). Sivil havacılık alanın serbestleşmesiyle birlikte rekabetin artması emeği, rekabet avantajı sağlamada önemli bir faktör haline getirmiştir. Dolayısıyla tüm dünya da hava taşımacılığı sektöründe esnek çalışma modelleri yaygın olarak uygulanmaya başlamıştır.

Avrupa Komisyonu, hava taşımacılığı ve havaalanlarında istihdam ve çalışma koşulları hakkındaki sonuç raporunda; yarı zamanlı ve atipik çalışma saatlerinin 15-49 yaş grubu erkekler arasında daha yaygın olduğu, buna karşılık geçici ajans çalışmalarının özellikle kadınlar arasında yaygın olduğunu tespit etmiştir. Ancak, yapılan araştırmada yarı zamanlı ve atipik saatlerde çalışanlar ile tam süreli çalışan işçiler arasında sosyal güvenlik kapsamında belirgin bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Komisyon raporunda, ayrıca yarı zamanlı, atipik çalışma saatleri ve geçici acente aracılığı ile istihdamın düşük maliyetli taşıyıcılar arasında yaygın olarak uygulandığı vurgulanmıştır (Eurofound, 2017). Rapordan, havacılık sektöründe atipik çalışmaların daha çok düşük maliyetli işletmeler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Uluslararası Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hukuku 21. Dünya Kongresi'nde, küreselleşmenin işgücü ve istihdam ilişkilerinde ortaya çıkardığı yeni esnek çalışma biçimlerinin, iş ve sosyal güvenlik hukuku kurallarını düzensizleştirdiği savunulmuştur. Avrupa havacılık pazarının, serbestleştirilmesi sonrasında düşük maliyetli havayollarının sektöre girmesi rekabetçiliği artırmakla kalmamış, yeni iş modellerini de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geçici iş ajansları aracılığıyla belirli süreli ve düzensiz saatlerde, atipik istihdam biçimleriyle işçi çalıştırma, uygulamada istismarlara yol açmaktadır. Atipik istihdam biçimlerinden bazılarının hem adil rekabete, hem de insan haklarının bir unsuru olan işçi hakları için zararlı olduğu tespit edilmiştir (Jorens vd., 2015).

Nitekim yaklaşık 1.5 milyon kişinin split çalışma yaptığı Avustralya'da yapılan bir çalışmada, split çalışanların uyku miktarındaki azalmanın performansta kümülatif azalmalara yol açtığı saptanmıştır (Centofanti vd., 2016, s. 35-48). Bunun yanı sıra, ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu desteğiyle 1987-2002 yılları arasında 13 yılda, 82.000 kişi üzerinde gerçekleştirilen Ulusal Derinlemesine Gençlik Araştırması'nda; standart olmayan bölünmüş vardiya programlarının, mesleki yaralanmalar ve hastalıklar için gündüz vardiyalarından daha yüksek risk taşıdığı tespit edilmiştir (Dembe vd., 2006, s. 232-240). Yine İsveç'te split çalışan 18 otobüs şoförü ile yapılan bir araştırmada; düzensiz vardiyalarda çalışmanın yarattığı uykusuzluğun kazalara ve sürüş bozukluklarına neden olduğu belirlenmiştir (Anunda vd., 2018, s. 71-76).

Split çalışmanın bir benzeri de “antraklı çalışma” adıyla konaklama sektöründe uygulanmaktadır. Antraklı çalışmada, işçilerin çalışma süreleri, standart saatlerde işe gelip gitmesinin ötesinde iş akışına uygun olarak, işletmenin piyasalardaki rekabet gücünü artırıcı bir biçimde düzenlenebilmektedir (Koç ve Çelik, 2017, s. 604). Split ve antraklı çalışmada

çalışma süreleri, işçinin belirleyiciliğinden uzak, işin akışına ve talepteki dalgalanmalara bağlı olarak, hafta sonlarını da kapsayacak şekilde günlük, haftalık değişebilmektedir. Her iki çalışma biçiminde de işçinin işe başlama ve bitirme süreleri insiyatifi dışında belirlenmektedir. Ayrıca bu tip bölünmüş vardiyalı çalışmaya ilişkin Türk çalışma mevzuatında açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, çalışma ve dinlenme sürelerinin sınırları ile vardiyalı çalışmaya yönelik ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler mevcut olup, tamamı işçilerin sağlığı, güvenliği, aile ve toplumsal yaşantıları dikkate alınarak yapılmıştır.

Türkiye'de 4857 sayılı İş Kanununun 63. maddesinde normal haftalık 45 saatlik çalışma süresinin, günde 11 saati aşmamak koşulu ile işyerinde haftanın çalışılan günlerine farklı bir şekilde dağıtılabileceği öngörülmüştür. Ancak, işçilerin sağlıklarını korumak amacıyla, 24 saat içinde işçiye kesintisiz 12 saatlik bir dinlenme olanağı verilmesi zorundadır (Resmi Gazete, 2003). Avrupa Birliği 2003/88/EC sayılı Çalışma Süresi Yönergesi ise üye devletlerde, çalışma süresinin fazla mesailer dahil haftada ortalama 48 saati aşmayacağını, dinlenme sürelerinin ise her bir işçi için 24 saatlik bir dönemde, 11 saat asgari sürekli dinlenme süresinin temin edilmesi gerektiğini ve buna ek olarak da çalışılan her bir 7 günlük sürede kesintisiz asgari 24 saatlik dinlenme süresini temini için gerekli önlemlerin alınmasını düzenlemiştir (Avrupa Çalışma Süresi Yönergesi, 2013). Çalışma ve dinlenme sürelerini açık bir biçimde düzenleyen Avrupa çalışma mevzuatında, split çalışmaya izin verilmediği anlaşılmaktadır. Ancak, Kaliforniya iş yasasında; işçiyi split çalıştıran işverenlere, o iş günü için en az asgari ücretin yanı sıra işçiye çalıştırılmadığı süreler içinde asgari ücret üzerinden bir saatlik ödeme yapılması zorunluluğu getirilmiştir (California İş Hukuku Raporu, 2017). Kaliforniya iş yasası, split çalışmalarda beklenen uzun aralar için işçiye çalışmada en az 1 saatlik asgari ücret ödenmesini zorunlu kılmıştır.

4857 sayılı İş Kanunu, Postalar halinde işçi çalıştırılarak yürütülen işlerde (Resmi Gazete, 2004), 24 saatlik süre içinde en az üç işçi vardiyası çalıştırılacak şekilde düzenleme yapılması gerekmektedir. Bu durumda örneğin bir vardiyada 3 işçi çalışıyorsa, o işyerinde en az 9 işçi çalıştırılması gerekmektedir. İşçi postaları çalıştırılarak yürütülen bir işin, posta sayısının arttırılması ya da üç posta halinde çalışan işyerlerinde günlük çalışma süresinin 7,5 saatin altında tespiti sonucunda çalışma sürelerindeki azalma nedeniyle işçilerin ücretlerinde, her ne şekilde olursa olsun, indirimle gidilemeyeceği belirtilmektedir. Ayrıca, işçi postaları çalıştırılarak yürütülen işlerde, postalar, en fazla bir iş haftası gece çalıştırılan işçilerin, ondan sonra gelen ikinci iş haftasında gündüz çalıştırılmaları suretiyle ve postalar birbirlerinin yerlerini alacak şekilde düzenlenmesi zorunludur. Posta değişiminde işçiler, sürekli olarak en az 11 saat dinlendirilmeden, diğer postada çalıştırılmaz hükmü de yer almaktadır. Aynı yönetmelik kapsamında, kadın işçilerin gece postalarında çalıştırılabilmeleri için, bu işçilerin çalışmalarına engel bir durumun olmadığına dair işyeri hekiminden sağlık raporu alınması ve kontrol muayenelerinin işyeri hekimince uygun görülecek düzenli aralıklarla tekrarlanması gerekmektedir.

Split çalışma gibi çalışma sürelerinin esnek düzenlenmesi, kuralsızlıktan uzak, işçiyi korumak amacıyla biçimlenen ve ceza yaptırımlarıyla güçlendirilen iş hukukunun düzenlemeleriyle birlikte uygulanmalıdır. Split çalışmada dahil tüm esnek çalışma modellerinde, iş hukukunun temel ilkelerinden birisi olan işçinin korunması ilkesi, hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir. Yasal sınırlandırılmaldan arındırılmış, işçiyi korumasız ve güvencesiz bırakan bir esnekliğin hem işletme, hem de işçi açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceği her zaman göz önünde tutulmalıdır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, standart dışı çalışma biçimleri arasında yer alan “split çalışmayı” tanımlamak ve işçilerin bu çalışma biçimine yönelik duygu ve düşüncelerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla, Antalya havalimanı yer hizmetlerinde faaliyet gösteren ve split çalışma uygulayan bazı işletmelerde çalışan işçiler ile “derinlemesine görüşme” tekniği kullanılarak, nitel bir alan çalışması yapılmıştır. Alan çalışmasında elde edilen veriler, betimsel analiz çerçevesinde analiz edilmiştir.

Betimsel analiz, elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde araştırmacı görüştüğü ya da gözlemiş olduğu bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir. Nitel araştırmalarda, ana temalar önceden belirlenmiş olsa bile, araştırma sürecinde bu temalar sürekli değişmeye açık bir esnekliğe sahip olduğu için nitel araştırmalarda tümevarım ilkesi hakimdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 47-239).

Literatür taramasında, havaalanı yer hizmetlerinde uygulanan split çalışmaya ilişkin benzer bir başka çalışmanın bulunmamış olması nedeni ile bu çalışmanın, ilgili alan yazına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Veri Toplama Yöntemi

Sivil hava taşımacılığında çalışanlar, hat ve destek personeli olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Havayolu hizmetinin üretilmesine doğrudan katkı sunan hat personeli; uçağın bakımını yapan teknisyenler, pilotlar, uçuş personeli, rezervasyon görevlileri, havaalanı kontrol ve kapı personeli, ramp hizmetinde çalışanlar, uçuş hareket uzmanları, güvenlik personeli olmak üzere havayolu personelinin % 85’ini kapsamaktadır. Hat personelinin işini destekleyen destek personeli ise hukuk, muhasebe, finans, insan kaynakları ve halkla ilişkiler gibi çeşitli alanlarda uzmanlaşmış personellerden oluşmaktadır (Küçükönak ve Koruk, 2002, s. 89).

Nitel araştırmalarda nicelik temsiline bakılmaz. Önemli olan incelenecek konunun süreçleri hakkında bilgi toplamaya elverişli örneğin bulunmasıdır. Bu nedenle temsil gücünden çok, seçilen örneğin araştırma konusu ile olan ilgisi dikkate alınır (İslamoğlu, Alınacak, 2014, s.212). Bu çalışma kapsamında da araştırmaya katılacak görüşmeciler, amaçlı örneklem yöntemine uygun olarak split çalışma yapan işçiler arasından seçilmiştir. Amaçlı örneklem yönteminde benzer alt grupları tanımlamak için örneklem grubunun tamamı benzeşik örnekleme göre seçilmelidir (Clark, 1999). Bu bağlamda araştırmanın evreni, Antalya havaalanında ulusal ve uluslararası hava taşıma işletmelerine yer hizmetleri sunan ve split çalışma yaptıran farklı işletmelerde ve farklı bölümlerde çalışan işçilerden oluşmaktadır.

Görüşmeciler, yolcu hizmetleri trafik bölümünde bilet ve check-in görevini yapanlar ile uçak altı RAMP’da yükleme-boşaltma ve uçak temizliği bölümlerinde split çalışanlardan oluşmaktadır. Görüşmelerin, havaalanı yer hizmetlerindeki diğer bölümlerdeki hat personelleriyle yapılamaması ise araştırmanın kısıtı olmuştur. Nitekim çalışmanın başlangıcında, yer hizmetlerinin değişik bölümlerinde split çalışan 15 işçi ile görüşme yapılması planlanmıştır. Ancak, görüşme talebinde bulunulan 3 kişi görüşme yapmayı, işten atılma kaygısı ve çalışma saatlerindeki düzensizlik nedenleriyle kabul etmediğinden görüşme 12 kişi ile sınırlı kalmıştır.

Araştırmada, veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma türlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış soruların kapsam geçerliliği, sivil havacılık programında görev yapan iki öğretim elemanı tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanların görüşü alındıktan sonra yapılan pilot uygulama ile soru formuna son şekli verilerek, temalar belirlenmiştir.

Çalışma sürecinde, öncelikli olarak split çalışma biçiminin nasıl uygulandığı sorusuna cevap aranmıştır. Yanıtı aranan ikinci soru ise görüşmecilerin, çalışırken yaşadıkları sorunları kendi anlam dünyalarında nasıl deneyimlediklerini tespit edebilmek amacıyla split çalışmaya karşı duygusal ve düşünsel tepkilerinin neler olduğunu saptamak olmuştur. İlk iki soruyla bağlantılı olarak yanıtı aranan üçüncü soru ise çalışma yaşamında geleceğe yönelik beklentilerinin neler olduğunu tespit edebilmektir. Görüşmeler, araştırmayı yapan öğretim elemanının ofisinde, Aralık 2017- Şubat 2018 tarihleri arasında yaklaşık 45-60 dakika sürmüş ve yazılı olarak not edilmiştir.

Araştırmaya katılan her bir görüşmecinin işten çıkartılma kaygılarında dikkate alınarak, birbirlerinden ayırt edilebilmesi ve ifadelerinin düzgün şekilde aktarılabilmesi için cinsiyet ve çalıştığı bölümün kısaltması yapılarak kodlanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, havaalanı yer hizmetlerinde split çalışma koşulları, split çalışma koşullarına ilişkin algılar ve geleceğe ilişkin beklentiler olmak üzere üç tema altında düzenlenmiştir.

Görüşmecilere İlişkin Demografik Bilgiler

Araştırma kapsamında öncelikli olarak görüşmecilere ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir (Tablo1). Buna göre, ilk 6 kişi arasında yer alan görüşmeciler yolcu hizmetleri trafik bölümünde bilet ve check-in hizmetinde, diğer üç kişi uçak temizliğinde ve son üç erkek uçak altında bavul yükleme-boşaltma işlerinde çalışmaktadır. Görüşmeciler, genel olarak 19-30 yaş aralığında olup, üçü evlidir. Bunun yanı sıra görüşmecilerden 7'si sivil havacılık ön lisans mezunudur. Görüşmeciler, havaalanında yer hizmeti sunan işletmelerde genelde sezonda belirli süreli iş sözleşmeleri ile asgari ücret karşılığında çalıştırıldıklarını, sezon sonu bazıları iş sözleşmelerinin askıya alındığını beyan etmişlerdir.

Tablo 1: Demografik özellikler

Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Çalıştığı Bölüm	Ücreti	Sözleşme Türü
Kadın	26	Sivil Hava Ön.L	Evli	Yolcu Hizmetleri	Asgari ücret	Belirsiz Süreli
Kadın	24	Sivil Hava Ön.L	Bekar	Yolcu Hizmetleri	Asgari ücret	Belirsiz Süreli
Kadın	24	Sivil Hava Ön.L	Bekar	Yolcu Hizmetleri	Asgari ücret	Belirli Süreli
Kadın	26	Sivil Hava Ön.L	Evli	Yolcu Hizmetleri	Asgari ücret	Belirsiz Süreli
Kadın	23	Sivil Hava Ön.L	Bekar	Yolcu Hizmetleri	Asgari ücret	Belirsiz Süreli
Erkek	20	Sivil Hava Ön.L	Bekar	Yolcu Hizmetleri	Asgari ücret	Belirli Süreli
Kadın	19	Hakla İliş. Ön.L	Bekar	Uçak Temizliği	Asgari ücret	Belirli Süreli
Kadın	24	Sivil Hava Ön.L	Bekar	Uçak Temizliği	Asgari ücret	Belirli Süreli
Kadın	26	Ortaokul	Bekar	Uçak Temizliği	Asgari ücret	Belirli Süreli
Erkek	25	Lise	Bekar	RAMP	Asgari ücret	Belirli Süreli
Erkek	30	Lise	Evli	RAMP	Asgari ücret	Belirsiz Süreli
Erkek	30	İlkokul	Bekar	RAMP	Asgari ücret	Belirli Süreli

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan raporda, havaalanlarında belirli süreli, yarı zamanlı, atipik saatlerde çalışan işçilerin genelde taşeron ve özel istihdam bürolarınca temin edildiği (Avrupa Çalışma Süresi Yönergesi, 2013) belirtilmiştir. Türkiye'de ise standart dışı çalışmayı, işletmelerin bizzat kendi sözleşmeli işçileri eliyle yürüttüğü görülmektedir.

Bulgular ve Yorum

Havaalanı Yer Hizmetlerinde Split Çalışma Koşulları

Hava taşımacılığında çalışanlar 4857 Sayılı İş Kanunu açısından ikiye ayrılmaktadırlar. Bu ayrıma göre; pilot, uçuş mühendisi, hostes, kabin memuru gibi uçuş personelinin tamamı İş Kanunu kapsamı dışında olup hakları, imzaladıkları iş sözleşmesi hükümleri çerçevesinde Borçlar Kanunu'nda güvence altına alınmaktadır. Havacılığın bütün yer tesislerinde yürütülen işlerde çalışanların hakları ise 4857 Sayılı İş Kanun'un

kapsamındadır (Resmi Gazete, 2003). Araştırma kapsamındaki görüşmecilerin tamamı yer hizmetleri çalışanlarından oluşması nedeniyle İş Kanunu kapsamındadırlar.

Görüşmeciler, ulusal ve uluslararası havayolu şirketlerine yer hizmeti sunan çok sayıda işletme olmasına rağmen, split çalışmanın genelde düşük maliyet politikası izleyen işletmeler tarafından tercih edildiğini belirtmişlerdir. Ancak, çalışmada etik olmadığı için görüşmecilerin çalıştığı bu şirketlerin ismine yer verilmemiştir. Görüşme yaptığımız kişiler, split çalışmayı ve koşullarını aşağıdaki ifadeler ile tanımlamışlardır;

Sezonda vardiyalar uçuş saatlerine göre düzenlendiğinden çok sayıda değişik vardiya olabiliyor. Neredeyse günlük değiştirilen bu vardiyaların düzensizliği bir yana hafta da 1 veya 2 kez de split çalıştırıyoruz. Split çalışmada sabah 05:00-9:30 ya da 11:30 kadar çalışıp, sonra servislerle eve gidiyoruz. Akşam 17:00'de tekrar servislerle işe gelip 21:30 ya 23:00 kadar çalışıyoruz. (1K-ÇEK)

Sağlık raporu alanlar dışında herkes tüm vardiyalarda çalıştırılır. Uçak durumuna göre vardiyalar her gün değişebilir, standart bir çalışma yoktur. Haftalık programlarda hangi gün split çalışılacağı görülür. Splitin olduğu gün gece saat 3-4'te kalkıyoruz. Giyin saç, makyaj yap, servisle saat 5- 6'da işe gelip, 11:30 tekrar servisle eve gel, makyajını sil, üstünü çıkar 1-2 saat dinlendikten sonra tekrar üstünü giyin, makyaj yap servise binmek aynı gün içinde çok bıktırıcı. Haftalık çalışma süreleri 60 saate kadar çıkabiliyor. Öğle arası 1 saat görünüyor sistemde ama bize 15 dakika veriliyor ya da hiç verilmiyor. Uçak kalkış saatlerine denk geldiğinde ise yemek pakette veriliyor.(2K-ÇEK)

Bu sektörde split çalışma dışında da zaten düzenli bir çalışma saati yoktur. Örneğin Ocak ayının 1'inde saat 14:00'de işe geldiysek, Ocakın 2'sinde 01:00'de iş çıkışı oluyor, Ocakın 3'ünde 00:30 tekrar işbaşı yapıyoruz buna "yalancı off" deniliyor. Split çalışmada ise 06:00-11:30 çalışıp, servislerle eve gelip sonra tekrar 17:00-21:30 ya da 23:00'e kadar çalışıyoruz. (4K-ÇEK)

Normal işyerleri gibi 3 vardiya olsa bu kadar yorucu olmaz ama 48-56 değişik vardiya da çalışmak gerçekten çok yorucu. Şirketler bilet fiyatlarını ucuzlattıkça yolcu kalitesi de düşüyor, çantamızı çalan ya da bize küfreden yolcular bile oluyor. (5K-ÇEK)

Görüşmecilerin verdiği bilgiler doğrultusunda havaalanındaki vardiya sistemi tamamen uçak trafiğine göre ayarlanmakta olup; (00.30-11.30), (03.00-9.00), (03.00-14.00), (03.30-15.30), (04.00-14.00), (05.00-11.30), (05.00- 13.00), (06.00-17.00), (17.00-01.00), (17.00-03.00), (17.00-23.00), (20.30-11.30),(13.30-01.00) gibi çok sayıda vardiya bulunmaktadır. Oysa postalar haline çalışma yönetmeliğinde; vardiyalar halinde işçi çalıştırılarak işletilen işlerde, 24 saatlik süre içinde en az üç işçi vardiyası çalıştırılacak şekilde düzenlenme yapılması gerektiği belirtilmektedir. Split çalışmada ise bu düzenlemeye aykırı olarak, aynı işçilerin, aynı gün içinde iki defa işyerine getirilerek, iki değişik vardiyada çalıştırıldıkları görülmektedir. Oysa sabah vardiyasına gelen işçilerin en az 11 saat dinlendirilmeden, öğleden sonraki vardiyada çalıştırılmaması gerekmektedir. Kısacası, düzenlemede de açıkça belirtildiği gibi her bir vardiya için farklı işçi grupları çalıştırılmalıdır.

Split yorucu bir çalışma. Sabah 05.00'te gelip, öğlen 14.00'de işten çıkıyorum. Akşam tekrar 23.30'da gelip sabah 05:00 'de işten çıkıyorum. İşe her geliş gidişimizde yolu, servis bekleme sürelerini de hesaba kattığımızda neredeyse günün 17 saati işte geçiyor. (7K-TEM)

Split daha çok sezonda haftada 2 kez oluyor. Sabah 08.30-14.00 ile 17.30-23.30 bazen gece 01.00'e kadar sürerdi. Ara dinlenmesini uçakların temizliği bitince duruma göre yapıyoruz, yemeğe yetişemediğimiz zamanlarda oluyor .(8K-TEM)

Split çalışmada, sabah 05.00'de işe gelmek için gece 03.00'de kalkıp, 04.00 servise biniyorsunuz. Servisle işe 1 saatte gidip, tekrar 1 saatte geri dön ve akşam tekrar hazırlanıp aynı şekilde 1 saat git, 1 saat dön, aynı gün için 4 saatimiz zaten yolda geçiyor. Birde iş bitimi 30 dakika servislerin kalkmasını bekliyoruz, toplam 5 saat sadece işyerine gelip-gitmede zamanımız geçiyor. (11E-RAMP)

İşyerinde eski, kadrolu çalışanların çoğu zaman yasal olmadığını ileri sürerek ya da rapor alarak split çalışmaya gelmiyorlar. Uykusuzluk ve yorgunluktan bazen hata yapabiliyoruz. Örneğin, bazen tartıdaki bavalun ağırlık sınırını aştığını fark etmeyip, yolcudan ek ücret almıyoruz, şirket fark edince o fark

ücreti de bizden alıyor. Bazen de yolcunun vize tarihi geçmiş oluyor, fark etmeyince polise bile ifade verdiğimiz oluyor. Yorgunluktan bazen yolculara karşı da sınırlı davranabiliyoruz. (3K-ÇEK)

Görüşmeciler, split çalışmanın işçiler arasında eşit uygulanmadığını ifade etmişlerdir. Oysa işletmelerin sırf iş sözleşmeleri farklı olduğu için çalışma koşullarını uygularken işçiler arasında ayırım yapması hem ulusal, hem de uluslararası yasal düzenlemelerle yasaklanmıştır. Avrupa hukuku, sabit süreli veya yarı zamanlı çalışanlara (Direktif 1999/70 / EC -1997/81 / EC sayılı) eşit muamele edilmesini öngörmektedir. Her iki direktifin amacı da, sabit süreli veya yarı zamanlı çalışanlar açısından ayrımcılık yapmamak ve sabit süreli veya yarı zamanlı iş sözleşmelerinden kaynaklanan kötüye kullanımı önlemektir. Ayrıca, geçici ajansları (taşeronları) işverenler olarak kabul etmekte ve işlerin yaratılmasına ve esnek çalışma biçimlerinin geliştirilmesine katkısını kabul etmekte ancak taşeron işçilerine de eşit muamele (Direktif 2008/104 / EC) edilmesini öngörmektedir. Nitekim Avrupa Komisyonunun hava taşımacılığına yönelik yaptığı çalışmada da standart dışı çalışanlarla, sürekli-kadrolu çalışan işçiler arasında sosyal güvenlik ve koruyucu yasal düzenlemelerin uygulanması açısından fark bulunmadığı tespit edilmiştir (European Commission, 2015). 4857 Sayılı İş Kanununun gerek 5inci, gerekse 12inci maddeleri sırf iş sözleşmesi farklı olduğu için işçilere farklı muamele yapılmasını yasaklamıştır.

Split hafta da 1-2 kez oluyor. Hemen hemen her gün 11-12 saat çalışıyoruz. Apronda uçak altında motor zaten çok sıcak oluyor, yazın Antalya'nın sıcaklığı ile birleşince 50-60 derece de sürekli asfaltın üstünde çalışıyoruz. Bazen bir bardak suyu bile çalıştığımız yere zorla getirtiyoruz. Uçaktan hem bavul indirip, hem temizliğe baktığımız zamanlarda oluyor. Split çalışmada öğlen eve gittiğimizde 3-4 saat sonra tekrar işe gideceğimiz için saat kuruyorum, ama bazen yorgunluktan zil sesini duymadığım, uyuya kaldığım da oluyor. Bu yüzden hakkımda iki kere tutanak tutuldu. Bazen mesaimiz bitiyor ama "uçak gelecek" diye bizi aprondan, merkeze götürmüyorlar. Zorla fazla mesai yaptırıyorlar, kalmak istemediğimizde ise tutanak tutuluyor.(12-RAMP)

İşçilerin sağlığı, güvenliği, aile ve toplumsal yaşantıları dikkate alınarak yasalarla düzenlenen çalışma ve dinlenme sürelerinin, görüşmecilerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere split çalışma ile açıkça ihlal edildiği görülmektedir. Nitekim, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), 2013 yılında Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya illerinde havalimanlarında çalışan işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik uyguladığı programlı teftiş kapsamında da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bakanlığın, 235 işyerinde toplam 47.286 işçiye ulaşarak yaptığı teftişte; 41 işyerinde 4857 Sayılı İş Kanununun 63.üncü maddesinin çalışma süreleri ve bunlara dair yönetmelik hükümlerine, 17 işyerinde ise Kanunun 46.ncı maddesinin 7 günlük zaman dilimi içinde en az 24 saat dinlenme izni verilmesi ve çalışılan hafta tatili günü için zamlı ücretin ödenmesine yönelik düzenlemelere uyulmadığını tespit edilmiştir. Ayrıca, 44 işyerinde ise İş Kanununun 69.uncu maddesinin gece 7,5 saatten fazla çalıştırma yapılması ile gece ve gündüz postalarının değiştirilmesi düzenlemelerinin de ihlal edildiği saptanmıştır (ÇSGB, 2013).

Sezon dışında da split çalışma oluyor. Bazı yabancı uçak firmalarının örneğin Rus ya da Azerilerin yer hizmetini satın aldığı işletmelerde özel ekipleri oluyor ve uçakları geldiğinde sadece kendi kurdukları o ekiple çalışmak istiyorlar. Yani o uçakların işleyişini kim biliyorsa, o kişiler işe çağrılıyor, o zaman da aynı gün içinde iki kere işe gidip geliniyor. (6E-ÇEK)

Görüşmecilerin yukarıdaki ifadelerinde anlaşılacağı üzere split çalışmada, işçilerin çalışma sürelerinin belirlenmesi üzerinde hiçbir etki ve gücünün olmadığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar, Avrupa ülkelerinde işçilerin, işyerine gelip-gitme saatlerinin, aile ve sosyal ilişkilerine ya da trafiğin yoğun olduğu saatlere uygun olarak çalışanların kendilerince esnek belirlenmesinin, iş tatminini ve iş-yaşam dengesini sağladığını ileri sürmüşlerdir (Avery ve Zabel, 2001). Oysa, Türkiye'de havaalanında uygulanan split çalışmada, işe gelip-gitme saatleri işçilerin talepleri dışında tamamıyla işletmelerin iş akışına ve maliyetleri dikkate alınarak düzenlendiği görülmektedir.

Çalışma saatlerinin yasalarla sınırlandırılması sosyal bir hak değil sağlıkla ilgili bir önlem olup, sosyal boyutu ikinci plandadır. Uzun süreli çalışma iş kazası riskini arttıracığı gibi, sağlığa zararlı etkenlere uzun süreli, izin verilen sınırların üzerinde maruz kalma meslek hastalığına zemin hazırlayacaktır (Eyrenci, vd., 2006, s. 196). Nitekim, ABD 1987-2002 yılları arasında 82.000 kişi üzerinde gerçekleştirilen araştırmada, standart olmayan bölünmüş vardiya programlarının, mesleki yaralanmalar ve hastalıklar için gündüz vardiyalarından daha yüksek risk taşıdığı tespit edilmiştir (Dembe vd., 2006, s. 232-240). İsveç'te ise split çalışan otobüs şoförleri ile yapılan araştırmada; düzensiz vardiyalarda çalışmanın yarattığı uykusuzluğun kazalara ve sürüş bozukluklarına neden olduğu saptanmıştır (Anunda vd., 2018, s. 71-76). İspanya'da 2003 yılında yapılan bir araştırmada ise gece ve bölünmüş vardiyalarda çalışan kişilerin, aile, çift, ebeveyn-çocuk ve aile içi boş zaman aktiviteleri arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir (Gracia ve Kalmijn, 2016, s. 401-415). Yurtdışında yapılan bu araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, split çalışma gibi çalışma sürelerinin kontrolsüz bir şekilde değişmesi ve uzaması çalışanların sağlık ve güvenliğini, aile yaşantılarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Split Çalışma Koşullarına İlişkin Algıları

Avrupa'da atipik çalışma saatlerinin aile yaşamı üzerine etkisini ölçmeye yönelik yapılan başka bir çalışmada; babaların üçte birinin, Avrupa Çalışma direktiflerinde belirtilen 48 saat sınırının üzerinde çalıştığı tespit edilmiştir. Annelerin % 18, babaların ise % 22'sinin ayda en az bir kez hafta tatillerinde çalıştığı ve çalışma sürelerinin uzun ve düzensiz olmasının çocukların bakımını ve aile ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır (La Valle, Arthur, Millward, Scott ve Clayden, 2002). Avrupa'da standart dışı çalışma sürelerinin aile ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği saptamalarına, Türkiye'de yapılan benzer çalışmalarda da ulaşılmıştır.

Havacılık sektöründe yolcu hizmetlerinde çalışan kadınlara yönelik yapılan bir çalışmada; kadınlar, gece vardiyası çalışmalarında hem kendilerine hem de ailelerine yeterli zaman ayıramadıkları için rahatsız oldukları, sırf ekonomik nedenlerden dolayı bu çalışmaya katlandıkları, buna rağmen verilen ücretlerin düşük olduğu ifade edilmiştir (İslamoğlu ve Yıldırım, 2014, s.150-177).

Aşağıda split çalışma yapan işçilerin çalışma koşullarına yönelik ifadelerine yer verilmiştir.

Çalışırken 2 hadi 3 vardiya olabilir. Ama splitte bütün gün işe gelmek, ne aile yaşantısı ne de sosyal hayat bırakıyor. Her şeyden önce kendimize bile zaman ayıramıyoruz. Kuaföre bile gidecek zaman bulamıyoruz, uykunuzdan fedakarlık yapmak zorundasınız. (4K-ÇEK)

Uçak temizliği sorun değil ama vardiya düzensizliği, hele de split çalışma bizler için çok daha yorucu oluyor. Hayatınızla ilgili hiçbir plan yapamıyorsunuz. (8K-TEM)

Neredeyse her gün farklı bir saate işe gelmek zaten yorucu üstelik bir de split daha da yorucu. Split çalışmada uykumu bile yeterince alamamışken sosyal yaşantım nasıl olsun ki? 3-4 saatliğine eve geldiğimde ya uyuyacağım, ya duş ya da yemek yiyeceğim başka ne yapabilirim? (3K-ÇEK)

Görüşmeciler, çalışma ve dinlenme sürelerinin tamamen işveren tarafından belirlendiği split çalışmada, iş-yaşam doyumu sağlamak bir yana uyku-yeme-temizlenme gibi temel yaşamsal faaliyetleri bile yürütecek yeterli zamanı bulamadıklarını ifade etmişlerdir.

Ben bekar olduğumdan split çalışmada eve her geldiğimde yemek bile yemeden uykusuzluktan kıyafetlerimle yatıyorum. Sonra akşam servisine binip tekrar işe gidip, tekrar eve geldiğimde uyuyorum. (12E-BAV)

Bu çalışma sisteminde kimse yaşamını düzene koyamaz, mutlaka ya yemesinden ya uykusundan ya da aile veya sosyal ilişkilerinden birinden vazgeçmek zorundadır. Uykusuzluk ve yorgunluğun yarattığı sinirle aile ilişkilerimiz bile bozuluyor. (5K-ÇEK)

Görüşmecilerin, split çalışmada en fazla şikayet ettikleri sorun uykusuzluk olmuştur. Nitekim yapılan diğer çalışmalarda da, vardiyalı çalışma sistemi içerisinde en sık karşılaşılan sorunlardan birinin uykü düzensizliği olduğu ve vardiyalı çalışanların büyük bir kısmının uykularını yeterince alamamaktan ve dinlenememekten şikâyet ettikleri tespit edilmiştir (İncir, 1998, s. 75). Yapılan diğer çalışma sonuçlarında ise gece uykusunun yalnızca yorgunluk gidermek için yapılmadığını, insan biyolojisi için hayati öneme sahip hormonların salgılanmasını sağladığı ve bu hormonların gündüz uykusunda yeteri kadar salgılanmadığı görülmüştür. Gece çalışmasının olumsuz fizyolojik etkilerinin kaynağında da bu yatmaktadır. Gece çalışanlar gündüzleri aileleri ile yeteri kadar ilgilenememekte ve sosyal yaşamdan uzak kalmaktadırlar. Bunu gidermek için ise dinlenmeleri gereken gündüz saatlerinde sosyal yaşam içinde yer almaya çalışmakta ve yorgun olarak yeniden işe gitmek zorunda kalmaktadırlar. İş veriminin düşmesi, işçi sağlığının olumsuz etkilenmesi ve olası iş kazaları da göz önüne alındığında gece çalışması hem işçi hem de işveren açısından ağır getirileri olan bir çalışmadır (Bacak ve Kazancı, 2014, s.132-149).

Eve geldiğinde aynı gün tekrar işe gideceğini bildiğin için psikolojik olarak bile dinlenemiyorsun. Servisle eve geldiğimde 4 saatlik ara da yemek, uyku, banyo, temizlik, giyinme, hazırlanma hangisini yapabilirim ki? Split çalıştığım gün işe odaklanamıyorum. Algım azalıyor, müşterilere bazen boş boş baktığım oluyor. (2K-ÇEK)

Gündoğar ve arkadaşları, yaşam doyumunu, bireyin beklentileri ve halihazırda neye sahip olduğunun kıyaslanması sonucu elde edilen durum olarak tanımlamaktadır. Artan iş yükü, yeni teknolojilerin getirebileceği karmaşık iş süreçleri, uçuş yoğunluğu, yorgunluk, stres, tükenmişlik bunun gibi bazı olumsuz durumların çalışanların yaşam doyumlarını etkileyebileceğini ileri sürmüştür (2007, s. 15). Nitekim yoğun iş temposunun baskısı altında yeterince dinlenemeyen görüşmeciler, işe odaklanmakta sorun yaşadıklarını ve çalışırken hatalar yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Sabah 4-5 saatlik çalışma için sabahın 04:00'ünde kalkmak çok saçma daha işe gitmeden çok yorulacağını düşünerek yorgun işe gidiyorsun, bu da çok sinir bozucu. Split çalışmayı verimli bulmuyorum, hata riskinin artmasına da neden oluyor. Örneğin aynı isimli iki yolcu olduğunda bunu fark etmeyip, aynı koltuğu iki kişiye verebiliyorsunuz. Bu hatanın düzeltilmesi zaman alıyor ve uçağın kalkış süresi uzadığı için şirket hava alanından ceza yiyor. Aslında bu tip çalışmalar kısa vadede işletmeye kârlı görünse de uzun vadede işletme imajı için de zarara neden oluyor. (1K-ÇEK)

Bizim bölümde çalışma koşulları ağır olduğundan daha iş girdikleri hafta işten ayrılanlar çok olur. İşletme az sayıda işçiyle çok iş yapmak istiyor ama biz tükeniyoruz. (11E-BAV)

Bu çalışma firma için iyi ama bizler için çok yorucu, çoğu insanın verimini düşürüyor. (7K-TEM)

Görüşmeciler, işletmelerin aslında split çalışma ile daha fazla kazanç elde etmek için çok sayıda işçi çalıştırmak yerine aynı işçiyi aynı gün iki kere işe getirerek az sayıda işçiyi uzun sürelerle çalıştırdığını bunun ise uzun vadede işletmeye ve imajına zarar vereceğini belirtmişlerdir.

Split, işveren açısından verimli bir çalışma, yemek çoğu zaman verilmiyor. Normal mesai ile çalışma olsa 2 kişi çalışması gerekirken, şimdi tek maaşla 2 kişinin yapacağı işi yapıyoruz. Daha az işçiyi daha çok çalıştırarak, işçilik maliyetlerini düşürüyorlar. (9K-TEM)

İşletmeler, sadece Türkiye'de değil tüm dünya da serbestleşmenin tetiklediği rekabet ortamında işçileri standart dışı ve çoğu zamanda yasal olmayan yöntemlerle çalışmaya zorlamaktadırlar. Endüstri ilişkilerinin bir tarafı olan işletmeler, emek maliyetlerini tek taraflı düşük seviyede kontrol altında tutarak rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadırlar. Ancak, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 21 Aralık 2010 tarihli Rapor'da, uzun çalışma

saatleri ve yetersiz dinlenme sürelerinin, yüksek hata ve kaza oranı ile stres, yorgunluk ve uzun dönemli sağlık sorunları gibi olumsuz sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur (Avrupa Çalışma Süresi Yönergesi, 2013).

Görüşmeciler genel olarak split ve vardiyalı çalışma koşullarından memnun olmadıklarını, aile ve sosyal ilişkilerini bozduğunu ifade etmişlerdir.

Geleceğe Yönelik Beklentiler

Havacılık sektörü teknik olduğu kadar da karmaşık bir hizmetler bütünüdür. Bu hizmetlerin yerine getirilmesi her şeyden önce havacılık alanında yetişmiş, bilgi ve beceri sahibi insan ile mümkündür (Küçükönel ve Korul, 2002). Diğer tüm sektörlerde olduğu gibi havacılık sektöründe de çalışan işçilerin, performansı, motivasyonu, verimliliği, iş doyumunu, işte kalma isteği ve buna bağlı olarak yaşam doyumunu işyerindeki çalışma koşullarına ve bu çalışma karşılığında elde ettikleri maddi ve manevi kazançlara bağlıdır.

İş tatmini işçinin işten elde ettiği maddi çıkarlar ile iş arkadaşları ve bir eser ortaya koymanın sağladığı mutluluk olduğu belirtilmektedir. İşçilerin, işyerinde işten ve iş çevresinden elde ettikleri memnuniyete paralel bir verimlilik göstereceği ileri sürülmektedir (Eren, 2010, s. 202- 497). İş hayatında yaşanan her gelişme, çalışma koşulları ve ilişkiler işçilerin, aile ve sosyal hayatlarını da etkilemektedir. Bu nedenle işte yaşanan olumlu gelişmeler, memnuniyet ve doyum sadece işyerindeki verimliliği değil, işçinin aile ve sosyal yaşam verimliliğini de artırmaktadır.

Görüşmeciler, özellikle de sivil havacılık alanında eğitim almış olanlar bu sektördeki çalışmaya yönelik gelecek beklentileri aşağıdaki sözlerle ifade etmişlerdir;

Genel olarak insanlarla uğraşmak, onlara bir şeyler anlatmak çok yorucu. Örneğin el bagajlarında kilo sınırı var. Bunu yolculara anlatmaya çalışıyoruz, bir keresinde kendisini kiloyu aştığı için uyardığım yolcu, bavuldaki limonları kafama fırlattı. Buna rağmen eğitim gördüğüm bu alanda çalışmak beni mutlu ediyor. Diğer çalışanlara oranla işi öğrenmemiz daha hızlı oluyor. Ama yine de sabah gelip, akşam gideceğim düzenli çalışma süresi olan bir iş istiyorum. (1K-ÇEK)

Bu işi yaparken aslında kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum. Ama hedeflerime ulaşmak için çalışmak zorundayım. Aldığım bu ücreti başka işlerde daha rahat şartlarda çalışarak da kazanabilirim, ama ben bu alanda eğitim gördüm ve bu alanda çalışmak istiyorum. Ben ilerisi için yatırım yapıyorum. (2K-ÇEK)

Bazı yer hizmeti veren şirketler düşük maliyetli uçak şirketlerine hizmet verdiğinden çalışanların ücretleri düşük ve çalışma koşulları da ağır oluyor. Bazı yolcular agresif oluyor, yüzümüze tükürenler, küfredenler bile var ama yine de farklı kültürlerden insanları tanımak gelişmemize neden oluyor. Ben bu alanda okuduğum için bu sektörü seviyorum, yine bu sektörde ama çekin de değil, operasyonda çalışmak isterdim. (3K-ÇEK)

Bu şekilde uzun vadede çalışmak istemem. Bu sektörde yükselme hedefim var. Pilot olmak istiyorum. O yüzden şimdilik bu şartlara katlanıyorum. (6E-ÇEK)

Buradaki en büyük sıkıntımız vardiya düzensizliğidir. Ben bu alanda ön lisans okudum ama uçak temizliyorum, yaptığım iş beni geliştirmiyor. Temizlikten operasyona geçmek bu alanda çalışmaya devam etmek istiyorum. (8K-TEM)

Sivil havacılık alanında eğitim görmüş olan katılımcıların tamamı, çalışma koşulları çok ağır olmasına rağmen bu sektörde çalışmaya devam etmek istediklerini belirtmişlerdir. Ancak, içlerinden bazıları yaptıkları temizlik, bavul yükleme-boşaltma gibi işlerin, aldıkları eğitimle hiç ilgisi olmamasına rağmen gelecekte bölüm değişikliği ya da yükselme ihtimali ile çalışmaya devam edeceklerini beyan etmişlerdir.

Düzenli ve yasalara uygun çalışma koşulları olsa gelecekte de sürekli burada çalışmak isterim. (11E-BAV)

Şimdilik çalışabilirim ama ileride evlenince ve çocuk olunca böyle çalışmak istemem. (7K-TEM)

İlkokul mezunuyum başka iş bulamadığım için burada çalışıyorum. (12-BAV)

Görüşmecilerden bazıları, çalışma koşullarının değişmesi durumunda çalışmaya devam edeceklerini, bazıları evlenip çocuk sahibi olana kadar bu şartlarda çalışabileceklerini, bazıları ise eğitim durumlarının yetersiz olması nedeniyle başka seçenekleri olmadığından çalışmaya razı olduklarını ifade etmişlerdir.

Sonuç

Havayolu taşımacılığı sektörünün yer hizmetlerini yürüten bazı işletmeler, artan rekabet karşısında maliyetlerini esnek çalışma biçimleri ile dengelemeye çalışmışlardır. Ancak, bu esnek çalışma biçimleri uygulanırken, insan haklarının ayrılmaz bir parçası olan işçi hakları ile bunların güvence altına alan yasal düzenlemelerin çoğu zaman ihlal edildiği görülmektedir.

Türkiye’de havalanlarında yer hizmetleri sunan bazı işletmelerin uyguladığı ve adına “split çalışma” denilen sistemde işçinin çalışma günü, yemek ve dinlenme süreleri dışında ikiye bölünmektedir. İşçi, aynı çalışma günü içinde bir gündüz, bir akşam veya gece olmak üzere iki ayrı vardiyada çalıştırılabilmektedir. Sivil havacılığın uluslararası niteliği hizmetin 24 saat kesintisiz ve vardiya düzeni içerisinde sunulmasını zorunlu kılsada split çalışma uygulamasında, çalışma yasalarında yer alan düzenlemelere uyulmadığı görülmektedir. Nitekim postalar haline çalışma yönetmeliğinde, 24 saat kesintisiz süren vardiyalı işlerde en az üç işçi vardiyasının çalıştırılması gerektiği belirtilmektedir. Split çalışmada ise bu düzenlemeye aykırı olarak, aynı işçiler, aynı gün içinde iki defa işyerine getirilerek, iki değişik vardiyada çalıştırılmaktadırlar.

İşçilerin sağlığı, güvenliği, aile ve toplumsal yaşantıları dikkate alınarak düzenlenen çalışma ve dinlenme sürelerinin, görüşmecilerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere split çalışma ile ihlal edildiği görülmektedir. Oysa, çalışma saatlerinin yasalarla sınırlandırılması sosyal bir hak değil sağlıkla ilgili bir önlemdir. Çalışma sürelerinin kontrolsüz bir şekilde uzaması ve değişmesi çalışanların sağlık ve güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Nitekim bu konuda gerek uluslararası gerekse ulusal alanda yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca, görüşmecilerin ifade ettiği üzere pratikte split çalışmanın, işçiler arasında da eşit uygulanmadığı görülmektedir. Oysa, hem ulusal hem de uluslararası çalışma yasaları, işletmelerin sırf iş sözleşmeleri farklı olduğu için, işçiler arasında çalışma koşullarını uygularken ayırım yapmalarını yasakmıştır.

Gelişmiş ülkelerde esnek çalışma sürelerinin iş-yaşam doyumu sağladığı ileri sürülsede, split çalışmada, çalışma ve dinlenme sürelerinin belirlenmesinde hiçbir inisiyatif olamayan işçilerin iş-yaşam doyumu sağlaması pek olası görülememektedir. Nitekim görüşmeciler, split çalışmada uyku-yeme-temizlenme gibi normal yaşamsal faaliyetlerini bile yürütecek yeterli zamanı bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmecilerin, split çalışmada en fazla şikayet ettikleri sorun uykusuzluk olmuştur. Nitekim yapılan diğer çalışmalarda da, vardiyalı çalışma sistemi içerisinde en sık karşılaşılan sorunlardan birinin uyku düzensizliği olduğu tespit edilmiştir. Hatta, uluslararası yapılan araştırmalarda daha öncede belirtildiği üzere bu tip çalışmaların iş kazalarını tetiklediği tespit edilmiştir.

Görüşmeciler, her gün farklı saatlerde işe gelmenin çalışanlarda yoğun bir stres ve yorgunluk yarattığını, bu çalışma ile başta uyku olmak üzere en temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Böylesi bir çalışma sisteminde, çalışanın ailesine veya sosyal yaşamına sağlıklı zaman ayırmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Görüşmeciler, işletmelerin kısa vadede az sayıda işçiyi uzun sürelerle çalıştırarak daha fazla kazanç elde etme isteğinin, müşteri ilişkilerinde veya iş yaparken meydana gelen hatalar nedeniyle uzun vadede işletmeye ve imajına zarar vereceğini ifade etmişlerdir.

İş hayatında yaşanan her gelişme, çalışma koşulları ve ilişkileri işçilerin, aile ve sosyal hayatlarını da etkilemektedir. Bu nedenle, işte yaşanan olumlu gelişmeler, memnuniyet ve doyum sadece işyerindeki verimliliği değil işçinin aile ve sosyal yaşam verimliliğini de artırmaktadır. Ancak, çalışma sürelerinin sürekli değiştiği, aynı gün içinde bir gece, bir de gündüz varyalı çalışan bu işçilerin, normal biyolojik ihtiyaçlarını karşılaması, aileleri ile yeteri kadar ilgilenmesi ve sosyal yaşamda yer alması giderek zorlaşmaktadır.

Split çalışma yaptıran işletmeler, bu çalışma ile toplamda işçinin bir günde çalışması gereken günlük yasal çalışma sürelerinin üstüne çıkılmadığını ileri sürebilirler. Ancak, split çalışmada işçilerin günlük çalışma sürelerinin yanı sıra, aynı gün içinde 2 kez işe gelip-gitmeleri ve yolda geçen ortalama 4 saatlik sürelerde dikkate alındığında, yasada yer alan iki vardiya arası 11 saatlik kesintisiz dinlenme sürelerine uyulmadığı görülecektir.

Çalışma sürelerinin esnek düzenlenmesi, kuralsızlıktan uzak, işçiyi korumak amacıyla biçimlenen ve ceza yaptırımlarıyla güçlendirilen iş hukukunun düzenlemeleriyle birlikte uygulanmalıdır. Esnek çalışmaya yönelik tüm modellerde iş hukukunun temel ilkelerinden birisi olan işçinin korunması ilkesi, hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir. Yasal sınırlandırılmaldan arındırılmış, işçiyi korumasız ve güvencesiz bırakan bir esneklik, hem işletme hem de işçi açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceği her zaman göz önünde tutulmalıdır.

Split çalışma gibi yeni oluşan bu çalışma modellerinin insan sağlığına ve iş güvenliğine etkisinin tam olarak araştırılmadan kullanılmasının işletme ve işçi açısından meydana getireceği riskler ise ayrı bir araştırma konusu olmalıdır. Sektörde, esnek çalışmaların iş kazalarına ve çalışanların aile yaşantılarına etkisi, tükenmişlik düzeyleri, stres, kaygı ve korku durumlarına yönelik başkaca alan araştırmalarının yapılması, bu alandaki bireysel ve örgütsel davranış eğilimlerini daha net ortaya koyacaktır. Bu konuda sivil havacılık alanında yer hizmetleri faaliyet yürüten özel ve kamu kurum yöneticilerinin araştırmacılara bilgi paylaşımı konusunda yardımcı olmaları büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, hizmetin neredeyse 24 saat kesintisiz sürdüğü bu sektörde, vardiyalı ve uzun süren çalışma düzeni, iş stresi, aşırı dikkat, zaman baskısı ve ağır sorumluluklar rağmen havacılık çalışanları, işlerini büyük bir özveri ile yürütmektedirler. İşletmelerin de, çalışanlarının bu özverilerine karşı gerek ücret, gerekse yasal uygulamaları eşit ve adil bir şekilde hayata geçirmeleri durumunda, sivil havacılık alanında daha sağlıklı ve kalıcı başarılar elde edileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alverson, M. (1998). Part-Time professionals earn full-time satisfaction. *Women in Business*, 50(2), 31-36.
- Ansal, H. (1998). *Sendikalar esnek çalışmaya neden karşı çıkıyor ?* Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt:1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını
- Anunda, A., Forsa, C., Ihlström, J. & Kecklund, G. (2018). An on-road study of sleepiness in split shifts among city bus drivers. *Accident Analysis and Prevention*, 114, 71-76,
- Avery, C. & Zabel, D. (2001). *The flexible workplace: a sourcebook of information and research*, Westport: Quorum Books.
- Avrupa Çalışma Süresi Yönergesi, (2013). Çalışma süresine ilişkin 2003/88/ec sayılı yönergenin AB üye devletleri tarafından uygulanması hakkında Avrupa komisyonu raporu özet bilgi notu.
- Aydın K. & Yıldırım S. (2012). Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi: THY'de bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 35 - 49.

- Bacak, B. & Kazancı, E. (2014). Türk çalışma hayatında vardiyalı gece çalışan işçilerin karşılaştığı fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik etkilerin değerlendirilmesi. *Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(6), 132-149.
- Battal, Ü. (2002). *Havayolu taşımacılığında finans ve finansman kaynakları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Beynam, H. (2013). *Türkiye'de performans esaslı bütçeleme uygulamasının etkinleştirilmesi: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Blanco, L. O. & Ben Van, H. (1996). *EC competition law in the transport sector*, Clerandian Press, USA.
- California Employment Law Report (2017). <https://www.californiaemploymentlawreport.com>
- Cam, A. C. (2017). *Havayolu taşımacılığı ve rekabet stratejisi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cengiz, S. E., & Cengiz S. (2006). *Sivil hava taşımacılığı sektöründe serbestleşme ve rekabet güncel gelişmeler ve yansımalar*, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Centofanti, S., Short, M., Hilditch, C.J., Dorrian, J., Kohler, M. & Banks, S., (2016). *The impact of returning to a daytime schedule on sleep, performance and mood after simulated fixed and rotating split shift schedules*, *Eat Sleep Work*, 1, 35-48
- Clark, K. A. (1999). *Moving Beyond Recognition: Vocies of Women Academics That Have Experience Being First-Generation College Students*. Unpublished doctoral dissertation, University of Vermont, Burlington.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) (2013). *Havalimanlarında çalışan işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi programlı teftişi sonuç raporu*, Ankara: ÇSGB
- Dembe, A. E., Erickson, J. B., Delbos, R. G. & Banks, S. M. (2006). Nonstandard shift schedules and the risk of job-related injuries, *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 32(3), 232-240
- Demir, F. & Gerşil, G. (2008). Çalışma hayatında esneklik ve Türk hukukunda esnek çalışma, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(2), 68-89.
- DHMI, (2004). *Faaliyet raporu*. 22.02.2018, <http://www.dhmi.gov.tr/genel.htm>
- Doganis, R. (2006). *The airline business in the twenty-first century*, London: Routledge.
- Doğan, S. & Türk. M. (1997). Esnek çalışma saatlerine geçişin işletme ve çalışanların verimliliği üzerine etkiler, *Verimlilik Dergisi*, MPM Yayını.
- Ekmekci, Ö.(2001). *İşin düzenlenmesinde esneklik arayışları, çalışma hayatında esneklik ve iş hukukuna etkileri, iş hukukuna ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri*, 2000 Yılı Ekim Toplantısı 5-6-7 Ekim-2000, İstanbul, 80-82.
- Ekonomi, M. (1994). *Türk iş hukuku'nda esnekleşme gereği, çalışma hayatında esneklik semineri*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, 55-79.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ergün, N. (2014). Sivil havacılık güvenliğinde eğitim standardizasyonu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 370-376.
- Eurofound. (2017). *Non-standard forms of employment: Recent trends and future prospects*. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/customised-report/2017/non-standard-forms-of-employment-recent-trends-and-future-prospects>
- European Commission Final Report, (2015). *Study on employment and working conditions in air transport and airports*. ec.europa.eu/transport/.../air/studies/.../2015-10-employment-and-working-conditions.
- Eyrenci, Ö., Taşkent . S. & Ulucan. D. (2006). *Bireysel iş hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gebeş, F. & Battal, Ü. (2014). Türkiye'de havacılık kümelenmeleri ve finansman sorunları, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 273-288.

- Gerede, E. (2006), Havacılık emniyeti ve havacılık güvenliği kavramları arasındaki ilişki ve farkların belirlenmesine yönelik bir araştırma, *İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi Yönetim*, 17, 26-37.
- Gerede, E. (2015). *Havayolu taşımacılığı ve ekonomik düzenlemeler teori ve Türkiye uygulaması*, Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Geylan, R. (1995). *Personel yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gil, A. (1990). Air transport deregulation and its implications for flight attendants, *International Labour Review*, 129(3), 317-331.
- Göktepe, H. (2007). Hava taşımacılığı sektöründe rekabet hukuku kurallarının uygulanması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 213-240.
- Gündoğar, D., Gül, S.S., Uskun, E., Demirci, S. & Keçeci, D. (2007). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 10(1), 14-27.
- Güreş, N., Arslan, S. & Bakar, Z. K. (2013), Customer complaint behaviors in turkish airline industry, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 129-148
- Gracia, P. & Kalmijn, M. (2016). Parents' family time and work schedules:the split-shift schedule in Spain, *Journal of Marriage and Family*, 78, 401–415
- Hassu, M. (2004), *Rekabet hukuku ve hava taşımacılığı sektörü*, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları.
- UBAK. (2017). *Havacılık ve uzay teknolojileri faaliyet raporu*, T.C Denizcilik, Haberleşme ve Ulaştırma Bakanlığı. 22.02.2018, <http://www.udhb.gov.tr/images/faaliyet/a5ec26a31a72281.pdf>.
- Işığışık, Ö.(2006), Küreselleşme ve çalışma hayatında esnekliğe ilişkin genel bir değerlendirme, 12.02.2018, [http:// iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/06-ozlem/ozlem.htm](http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/06-ozlem/ozlem.htm).
- İncir, G. (1998). *Çoklu vardiya çalışmasının ergonomik tasarımı*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- İslamoğlu, E. & Yıldırım alp, S. (2014). Yolcu hizmetleri memurluğu yapan kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(6), 150-177.
- İslamoğlu, H. A. & Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları
- Jorens, D. G., Valcke L. & De Coninck, J. (2015). *Atypical forms of employment in the aviation sector*, *European social dialogue*, European Commission, https://www.eurocockpit.be/sites/default/files/report_atypical_employment_in_aviation_15_0212_f.pdf
- Kayagil, M. E., (2014), *Hava ulaştırma sektöründe toplu iş sözleşmeleri: THY örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Kıracı, K. & Bayrak, Ü. (2014), Sivil havacılık lisans mezunlarının istihdam ve kariyer durumları üzerine bir araştırma, *Journal of Educational Research*, 5(2), 67-88
- Koç, N. & Çelik P. (2017). Turizm sektöründe antraklı çalışma algısı: Antalya'daki beş yıldızlı otel çalışanları açısından bir değerlendirme. *Journal of Business Research Turk. İisader*. DOI: 10.20491/isarder.2017.349. 603-627
- Korkmaz, M., Aras, G., Yücel, A. S., & Kıygın, S. (2013), Sivil havacılık sektöründe kabin personelinin algıladıkları liderlik stilleri ve iş tatmini üzerindeki ilişkileri: Türk Hava Yolları örneği, *International Journal of Social Science*, 6(7), 697-714.
- Küçükönal, H. & Korul, V. (2002). Havayolu işletmelerinde insan kaynakları yönetimi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s.67-90.

- Korul, V. & Küçükönel, H. (2003). Türk sivil havacılık sisteminin yapısal analizi, *Ege Akademik Bakış*, 3(1), 24-38.
- Küçükönel, T. (1997). *Havalimanı ve alanlarının durumu. sivil havacılık 2000 toplantı tutanakları*, İstanbul: T.C. Ulaştırma Bakanlığı.
- La Valle, I. Arthur, S. Millward, C. Scott, J ve Clayden, M. (2002). *The influence of atypical working hours on family life*. <https://www.jrf.org.uk/report/influence-atypical-working-hours-family-life>
- Orhan, G. ve Gerede. E. (2013). Havayolu taşımacılığı ve ekonomik düzenlemeler teori ve Türkiye uygulaması, *Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları*, 163-196.
- Oum, T. H., Fu, X. & Zhang, A.(2010). Air transport liberalization and its impacts on airlines competition and air passenger traffic, *Transportation Journal* , 49 (4), 24-30.
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., & Coşkun, E. (2010), Havayolu şirketlerinin uyguladıkları finansal stratejiler üzerine bir araştırma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 27-58.
- Özsoy, G. (2010). *Türk havayolu işletmelerinin iç hat serbestleşmesine verdikleri stratejik tepkiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Sarıbaşı, H. ve Tekiner, İ., (2015). Türkiye'de sivil havacılık sektöründe yoğunlaşma, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 52 (610), 21-33
- SHGM. (2007). *SHGM 2007 yılı faaliyet raporu*, Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü
- SHGM. (2016). *SHGM 2016 yılı faaliyet raporu*, Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü
- Storrie, D.(2017). *Non-standard forms of employment: recent trends and future prospects*. Dublin: Eurofound
- Social Europe, Flexibility and Work Organization, Supplement 1/95 European Commission, Brussels 1995, 2.
- Sussman, D. ve Coplen, M. (2000). Fatigue and alerts in the United States railroad industry part I: the nature of the problem, *Transportation Research Part F*, 3, 211-220
- Uyar, T. (2013). Türk iş havacılığı sektörü teknisyenlerinde iş tatmini. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), s. 258-288
- Üçkardeş, İ. ve Ünal, D. (2012). Risk analizi ve havacılık sektöründe kaza risklerinin incelenmesi, *Çukurova Üniversitesi, Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 27(2), 174-181
- Redhouse. (2013). *Büyük El Sözlüğü İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce*, Haz. Serap Bezmen, C. H. Brown, 36. Baskı, İstanbul: Sev Yayınları,
- Resmi Gazete, (2003), İş Kanunu, Sayı , 25134
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları .
- Zincirkıran, M. (2016). Türkiye'de sivil havacılık uygulamaları ve bu alanda yapılan araştırmalar üzerine bir değerlendirme, *International Journal of Social Academia*, 1(1), 1-12.

‘Babalık Deneyimleri’nde Erkekliklerin Değiş(mey)en Yüzü: Blogger Babaların Anlatıları Üzerinden Bir Analiz

(Un)Changing Face of Manhood(s) in ‘Fatherhood Experiences’: An Analysis of Blogger Fathers’ Narrations

Gülhan DEMİRİZ*
Benan Havva BARAN**

Öz

Babanın aile içerisindeki varlığının ve rollerinin önemi, “doğru erkek” olarak hegemonik erkeklik değerlerinin aktarılmasında somutlanmaktadır. Bu nedenle ‘babalık’; eril toplumsal düzen ve cinsiyet rejimleri içerisinde hegemonik erkeklik idealinin yeniden üretilmesinde, erkeklik deneyimlerinin aktarılmasında ve erkek öznelığının inşasında önemli bir kesişim alanında durmaktadır. Feminist tartışmalar ve eleştirel erkeklik çalışmaları çerçevesinde günümüzde “erkekliklerin bir değişimde mi yoksa bir krizde mi olduğu” tartışmalarından beslenerek hegemonik erkeklik ve idealinin çoklu/farklı görünümüleri olabileceği yaklaşımını benimseyen bu çalışmanın temel aksını; günümüzde erkekliklerin değişen yönünü ve niteliğini kavramak adına ‘erkek öznelığının’ ve ‘(hegemonik) erkeklikler’in kurulduğu/performanslar sergilendiği ‘babalık deneyimleri’ oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da bu çalışmanın temel amaçları: erkek öznelığının ‘baba konumu’, ‘babalığın anlamı’ ve ‘babalık pratikleriyle’ nasıl (yeniden) üretildiğini, nasıl anlamlandırıldığını anlamak; “iyi bir erkek” ve “iyi bir baba olma” yolunda hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inden nasıl beslendiğini tartışmaya açmak; babalık deneyimlerinin, ‘annelik’ ve ‘annelik deneyimleri’ üzerinden kurulmasında heteronormatif ataerkilliğin ne tür (yeniden) görünümler aldığını incelemek ve tartışmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın sorgulamaları, “evin geçimini sağlamak”la yükümlü olan ve “ailenin reisi” konumunda bulunan ancak çocuk bakımından sorumlu olmayarak çocukla mesafeli ilişkiler kuran hâkim babalık algısından farklı olarak çocuk bakımına eşit sorumluluk ilkesi üzerinden bakan, kendi ifadeleriyle “hamilelik ve anne sütü dışında her şeyi yapabilen”, “yedek ebeveyn, ailenin üçüncüsü ve köşe yastığı olmayı reddeden”, “ben de eşit miktarda ebeveynim” diyerek “katılımcı baba” tanımlamalarını reddeden blogger babaların anlatıları üzerinden yapılmıştır. Bu çerçevede, erkeklerin kendi babalık deneyimlerini aktardıkları beş blogger babanın anlatıları üzerinde söylem analizi yürütülmüş ve sorgulamalarla birlikte tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonik Erkeklik, Erkeklik Tartışmaları, Babalık Deneyimleri, Blogger Babalar, Anlatı

Abstract

In patriarchal society, where sexuality is attributed to men, the fatherhood roles are shaped in ways to maintain obligatory masculinity and patriarchy. Therefore, fatherhood should be seen as an area that intersects with hegemonic masculinity, reproduction of patriarchal power, transmission of “manhood experiences”, and construction of male subjectivity. By following feminist debates and critical masculinity studies on “whether masculinity is in a ‘change’ or in ‘crisis’ in today’s world”, this paper adopts a perspective of ‘multiple’ appearances of hegemonic masculinities and ideals. Paper focuses on fatherhood experiences, within which male subjectivities and (hegemonic) masculinities are constructed/performed, in order to understand and analyse the changing aspects and appearances of “masculinities”. Main research aims are: to investigate and understand how (changing) male subjectivities are (re)produced and interpreted by “fatherhood” status, by “the meaning of fatherhood” and by “fatherhood practices”; to bring into question how (changing) male subjectivities lean on hegemonic masculinities in the name of “a good man” and “a good father”; to investigate how heteronormative patriarchy takes new (re)appearances in the relation of fatherhood experiences with “motherhood”. Within the frame of these aims, focal point of this research was the narrations of fatherhood experiences of blogger fathers who perceived childcare as an area of equal responsibility. In their own words they were fathers who “could do everything in childcare except pregnancy and breastfeeding”, “refuse being a spare-parent and corner-cushion”, not a “participant father” but instead a “equally parent”. Hence, narrations of five blogger fathers in Turkey were analysed and opened up for discussion in relations with the main questions of this research.

Keywords: Hegemonic Masculinity, Masculinity Debates, Fatherhood Experiences, Blogger Fathers, Narrations

* Dr. Öğr. Üyesi Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü gdemiriz@adu.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, benan_baran@hotmail.com.tr.

Giriş: Hegemonik Erkekliğe Babalık Üzerinden Bakmak

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları üzerine yürütülen tartışmalar, cinsiyetin kendisinin de toplumsal bir inşanın ürünü olduğu argümanını beraberinde getirmiş ve bu, ontolojik bir kategori olarak “erkek” ve “erkeklik” kavramlarının tartışmaya açılmasına zemin hazırlamıştır (Wittig, 2013; Butler, 2014). Bu zemin, ataerkillik ve ikili cinsiyet matrisi etrafında şekillenen erkeklik deneyimini ayrıntılı olarak ele almaya ve erkeklik ile erkek özneliğini yeniden tartışmaya sebebiyet vermiştir. Özellikle 1980’lerde eğilim göstermeye başlayan bu yaklaşım birçok araştırmayla birlikte gelişim göstererek disiplinlerarası bir duruşu benimseyen eleştirel erkeklik çalışmaları alanını oluşturmuştur. Nitekim çeşitli feminist kuramların yanında, LGBTİⁱ mücadelesinin ve son zamanlarda etkili olan queer çalışmalarının bu alana katkısı oldukça güçlü olmakla birlikte, feminist metodolojinin geniş perspektifle sunduğu analizler ve yöntemler eleştirel erkeklik çalışmalarının önünü açmıştır. Bu noktada gerek bu çalışmanın temelinde gerekse erkeklik çalışmalarının eleştirel yönünü vurgulaması hususunda erkekliğe ve erkek özneliğine bakış açısının (pro)feminizm yaklaşımlarından beslendiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu çalışmanın izleğini de ataerkillik ve ataerkillikle işbirliğine giren kapitalizm, militarizm, heteronormatiflik vb. etrafında deneyimlenen farklı/çoklu “erkeklik” pratiklerine ve “erkek” özne olma konumuna; bu konumun ne şekilde ve hangi koşullarda “erkek kimliğini” oluşturduğuna; ayrıca eril egemenliğin “erkek” özneye sağladığı avantajlı ve dezavantajlı noktalarda “erkeğe” ve “erkekliğe” eleştirel bakmayı amaçlayan bütüncül bir görme biçimi oluşturmaktadır. Bu görme biçimi çerçevesinde Selek’in de eleştirel bir şekilde toplumsallığına vurgu yaptığı “erkekliğini ispatlamış erkeklerin konumu [olarak] babalık” (2014, s.22) bağlamından hareket eden bu çalışmanın sorunsalını ve amaçlarını belirginleştirmek adına “erkekliğe”, “erkek” özneliğine ve bu özneliğin toplumsal alanda ilişkiselliğe büründüğü “babalığa” ilişkin kavrayışların nasıl ele alındığını ortaya koymak gerekmektedir. Bu gereklilik aynı zamanda babalığa ilişkin kavramsal tartışmanın gerçekleşmesine olanak veren bu görme biçiminin uzantısı olarak tezahür edilebileceği gibi aynı zamanda bu konuda yapılacak olan çalışmanın “erkek” özneliğinden ve “erkeklik” pratiklerinden bağımsız olarak düşünülemez olmasından kaynaklıdır.

Ataerkilliğin şekillendirdiği bir (toplumsal) cinsiyet kategorisi olarak erkeklik, erkek özne tarafından deneyimlenen ve icra edilen bir cinsiyet kimliği alanıdır. Bu anlamıyla erkeklik, Bozok’un da belirttiği gibi sabit, durağan, ezeli ve edebi değil, aksine farklı toplumsal niteliklerden beslenen, zaman ve mekân içerisinde farklılıklar gösteren, ataerkillikle birlikte “dikiş tutturulmuş yamalı bir bohça gibidir” (2011, s.15). Bir diğer ifadeyle erkeklik; erkek özneliğinin ve kimliğinin (yeniden) üretilmesinde, toplumsal alanda bireyin “erkek” olarak kabul edilmesinde ve bireyin kendisini de bu kabulle (ve bu kabule anbean çekilerek) görmesinde beslendiği hâkim ideolojik ve söylemsel pratiklerle biçimlendirilmiş beklentilerin, rollerin ve normların sürdürülmesinde oldukça önemlidir. Bu şekilde erkek kimliği, bireysel ve toplumsal alanda karşılıklı ilişkilerle var olduğu gibi hem “erkek” özneler arasında hem de “erkek” öznenin karşısına konumlanan cinsiyet kategorileri arasındaki ilişkisellikte kurulmaktadır. Dolayısıyla evrensel ve tek bir erkeklikten bahsedilemeyeceği gibi erkekliğin ve erkekliğe ilişkin pratiklerin veyahut ‘erkeklik deneyimlerinin’ tek başına bir olgu olarak ele alınması da söz konusu olamamaktadır. Bu hususlar çerçevesinde erkeklik pratiklerinin ve bu pratiklerin beslendiği ataerkil, heteroseksist, kapitalist, militarist, sınıfsal, dinsel, cinsel, ırksal vb. unsurların anlaşılmasında; bunların deneyimlenme süreçlerinde görünür hale gelen ezen-ezilen, iktidar/güç, hâkim ve tabi olma ilişkilerinin ve buna bağlı olarak eril şiddet ve tahakküm mekanizmalarının analiz edilmesinde ‘çoklu’ bir yaklaşımın benimsenmesi önemlidir. Bu noktada eleştirel erkeklik çalışmalarına önemli katkılar sunan Connell’in dikkat çekici analizleri bulunmaktadır. Kendi kuramını “iktidar”, “emek/üretim” ve “kateksis”

ilişkisi üzerinden şekillendiren Connell (2016), toplumlarda mevcut halde bulunan cinsiyet düzeninden, bu düzen içerisindeki her alanın kendine özgü dinamiklerinden oluşan cinsiyet rejimlerinden ve bunların biçimlendirdiği cinsiyet pratiklerinden bahsetmekte ve bu aracılıkla da bu pratiklerin görünümünün farklı erkeklikleri yarattığını ifade etmektedir. Ona göre tek tip bir erkeklik yerine erkekliklerden bahsedileceği gibi bu erkekliklerin cinsiyet düzeni içerisinde hiyerarşik olarak sıralanması da söz konusudur.

Hiyerarşinin en üstünde bulunan “hegemonik erkeklik”, işleyiş biçimini ve anlamını ataerkillikle işbirliğinde olan “suç ortağı erkeklikler”, “tabi kılınmış erkeklikler”/“madun erkeklikler” ve “marjinal erkeklikler” ile ve aynı zamanda diğer cinsiyet kategorileriyle girdiği ilişki(sellik) ile tanımlamakta ve korumaktadır (Connell, 2016, s.169 ve ss.272-273; Bozok, 2011, ss.46-47). Connell’a göre “hegemonik erkeklik, daima kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edil[en,] farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim [ve] ataerkil bir toplumsal düzenin işleyiş biçiminin ayrılmaz parçasıdır” (2016, s.268). Benzer şekilde Bozok’a göre “hegemonik erkeklik, erkekliğin belirli bir deneyimlenme biçiminin kadınlar ve diğer erkeklerin rızasını alarak onların üzerinde iktidar kurmasını sağlayan ideal bir tip” (2011, ss.46-47) olmakla birlikte aynı zamanda erkeklerin ataerkil iktidardan daha fazla pay almalarına ve farklı ataerkil stratejiler üretebilmesine imkân tanıyandır. Ona göre gündelik yaşamda “ideal bir tip olarak hegemonik erkekliğin bütünlüklü ve bedenselleşmiş bir dışavurumunun çoğu zaman [görülmemesi]” (2011, ss.46-47); “hiç tamamlanmayan erkeklik[ler] için hiç bitmeyen bir ‘erkek olma’ mücadelesi[nin]” (Atay, 2012, s.40) de sebebini açıklamakta ve erkek öznelığının anbean hegemonik erkeklik idealine ulaşma çabası üzerine kurulması sonucunu yaratmaktadır. Bu husus erkekliklerin, erkek kimliğinin ve erkek öznelığının hegemonik erkeklik idealinden nasıl beslendiğine, bu kavram etrafında nasıl şekillendiğine ve bu ideale ulaşma yolundaki pratiklerinde ürettikleri stratejilerin, avantajlı ve dezavantajlı konumlarının ne anlama geldiğine ve hangi koşullarda oluştuğuna ilişkin de önemli ipuçları vermektedir. Şüphesiz bu sorgulamalar hegemonik erkeklik kavramının tartışmaya açılmasını da beraberinde getirmektedir (Connell ve Messerschmidt, 2005; Wedgwood, 2009; Christensen ve Jensen, 2014; Buschmeyer ve Lengensdorf, 2016).

Bozok’a (2011) göre Connell ve onun tartışmalarından beslenenlerin erkeklikler hususunda vurguladığı önemli nokta; her erkeğin ataerkil heteronormatifliği aynı şekilde deneyimlediği, farklı erkekliklere göre farklı erkeklik deneyimlerinin oluşabileceği ve buna bağlı olarak da “ataerkil hegemonya kurma” yollarında farklı stratejilerin varlığının söz konusu olabileceğidir. Benzer şekilde Sancar da egemen erkekliklere direnen “karşı-erkeklikler”in (2011, s.20) olması gerektiğini vurgulayarak bu erkekliklerin de farklı tür bir erkeklik inşası olup olmadığının anlaşılmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Bu düşünsel izlek de doğal olarak erkeklerin hegemonik erkekliği nasıl deneyimlediği sorusunu beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, bu durum, evrensel bir hegemonik erkeklikten ve bir hegemonik erkeklik idealinden bahsedilip bahsedilemeyeceği ve hegemonik erkekliğin hiyerarşi içerisinde bulunduğu yukarıda sıralanan erkekliklerin pratiklerinde de görülüp görülmediği tartışmalarını doğurmaktadır. Ayrıca hegemonik erkekliğin, kendisini cinsiyet ilişkilerinde sürdürürken ‘kadınlık deneyimlerine’ de hegemonik erkekliğin izlerinin ve görünümünün taşınıp taşınmadığı sorusu da tartışmalar açısından önem taşımaya başlamaktadır. Nitekim bu sorularla birlikte günümüzde küreselleşmeye ve neoliberalizme bağlı olarak erkekliklerin bir ‘değişimde’ mi yoksa bir ‘krizde’ mi olduğu tartışmalarına da açıklık getirme gayreti, hegemonik erkekliğin çoklu görünümleri olabileceği yaklaşımını dikkate almayı gerektirmektedir. Çünkü Sancar’ın da işaret ettiği gibi “[hegemonik] erkeklik tartışmaları[nin] farklı erkek grupları arasındaki iktidar/üstünlük mücadelelerini [de] anlamayı olanaklı kıldığı kadar bu iktidar gruplarının nasıl oluştuğunu anlamayı da hedefle[mesi]”

(2011, s.33) erkekliklerin değişen yüzünde ataerkilliğin nasıl (yeniden) üretildiğinin görünür kılınmasında önemlidir.

Buradan hareketle Özbay'ın *rent boylara* ilişkin yapmış olduğu araştırmasının dikkat çekici yönleri bulunmaktadır.ⁱⁱ Yürütülen tartışmalara farklı noktalardan bakış açısı sunan Özbay da Connell'in görüşüne atıfla "bir kültürel yapı içerisindeki özneler üzerinde birden fazla hegemonik erkeklik modelinin de etkili olabileceğini kabul etti[ğini]" belirterek "hegemonik erkekliğin şekilsel anlamda değişim geçirdiğini" vurgulamakta ancak "cinsiyet düzeni içerisindeki anlamı[nın] ve işlevi[nin] değişme[diğinin]" altını çizmektedir (2011, s.183 ve s.185). Benzer şekilde Sancar da Demetriou'dan alıntıyla Gramsci'den alınan hegemonya kavramının farklı ve çatışan çıkarların eklenerek, sentezlenerek melezlik anlamına geldiğini hatırlatıp hegemonya gibi hegemonik erkekliğin de "farklı erkeklik tarzlarının melezleşmesi ile kurul[arak] patriarkayı yeniden üret[tiğini]" (2011, s.36) belirtmektedir. Bu vurgular evrensel bir hegemonik erkekliğin olmayacağı, aksine çoklu ve farklı görünümlerinin olabileceği ve ayrıca bunların değişime açık, bireylerin özelliklerinde ve deneyimlerinde eklenmiş, melezlenmiş olarak bulunabileceği fikrini de güçlendirmektedir. Bu nedenle melezlenmiş 'hegemonik erkeklik(ler)in' söz konusu değişimlerdeki etkisini anlamada, bu değişimlerin niteliğini kavramada çoklu/farklı görünümlerin olabileceği fikrinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu gereklilik, günümüzde, küreselleşmeye ve neoliberalleşmeye bağlı olarak erkeklikleri nasıl okumak gerektiği (yani örneğin; ataerkil heteronormatifliği sürdüren ancak ataerkil hegemonya kurma stratejilerinin farklı yollarını oluşturan değişen erkekliklerden mi, erkekliklerin aslında bir krizde mi olduğundan yoksa hegemonik erkeklik(ler)e karşı duran, erkek egemen düzenin ayrıcalıklarından 'faydalanmamayı', 'suç ortaklığında' bulunmamayı 'tercih' ederek icra edilen erkekliklerden mi bahsedilmelidir?ⁱⁱⁱ soruları) üzerinde çoklu ve eleştirel bir yaklaşım sunabilmektedir. Nitekim aynı çoklu ve eleştirel yaklaşım, hegemonik erkeklik(ler)in melezlenmiş halde bedenleştiği erkek(lik)lerin "erkek" olmaya giden süreçte her daim taşıyıcısı oldukları bu ideal(ler)in ve ataerkil iktidarın da onları birer 'nesne' ve 'ezilen' konumuna nasıl getirdiğini; avantajlı ve dezavantajlı konumlarının hangi koşullarda, hangi araçlarla ve ilişkiselliklerle oluştuğunu; bir diğer ifadeyle "‘iktidar’ın ona sahipmiş gibi görünen ‘muktedir’i ezdiğini[n] resme[dilmesinde]" (Atay, 2012, s.40), 'erkeklik(lerin) deneyimleri'nde nasıl görünür hale geldiğini analiz etmede önemlidir. Çünkü Atay'ın da belirttiği gibi "[hegemonik] erkekliğin kadına yönelik ezici etkisini, 'gözlemlenebilir' olduğu için 'deneyisel' olarak tespit edebilirsiniz. Ama [hegemonik] erkekliğin erkek[ler] üzerindeki ezici etkisini ancak 'deneyimsel' olarak fark edebilirsiniz" (2012, s.55).

Tam bu noktada 'erkeklik(lerin) deneyimleri' olarak "baba" olma konumu da toplumsal ve politik alanda inşa edilen babalığın anlamı ve bu pratiklere bağlı olarak 'babalık deneyimleri' de ataerkil toplumsal düzende gerek (toplumsal) cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin kurulmasında/sürdürülmesinde gerekse erkek özneliğinin hegemonik erkekliklere dayalı olarak (yeniden) üretilmesinde önemli bir basamak olmaktadır. Nitekim 19. yüzyılda kapitalizmin gelişmesi ve modern ulus-devletlerin oluşumu, babalığın, cinsiyet ve sınıf temelinde toplumsal olarak kuruluşunu etkilemiş, bu süreçte ev merkezli ekonomik faaliyetin yoğun olduğu dönemde çocuğa kendi zanaatının ve ahlaki değerlerin aktarılmasından sorumlu olan babanın rolü ve anlamı dönüşüm geçirmiştir (Coltrane, 2004; Williams, 2008).

'Özel alan' ile 'kamusal alan'ın birbirinden ayrılması, çalışma ve kamusal hayatın erkeğin alanı olarak inşa edilmesini, bunun yanında ev ve aile hayatının kadının alanı olarak sürdürülmesini beraberinde getirmiştir. Kamusal alanın öznesi olarak kurulan erkeğin sermayeyle olan ilişkisinde sınıfsal konumu, babalık rolleri üzerindeki farklılıkları da oluşturmaya başlamıştır. Sermayeye sahip olmayan erkeğin/babanın fabrikada işçi olarak çalışmaya başlaması, zamanını fabrikanın çalışma saatlerine göre ayarlayan babanın ev ile

mesafeli bir konuma yerleşmesine sebebiyet vermiştir. Buna karşın sermayeye sahip olan erkek/baba ise sermayenin korunmasından, denetlenmesinden, çoğaltılmasından sorumlu olduğu kadar aynı zamanda sermayenin bölüştürüleceği (erkek) çocuğun siyasal ve meslek seçimleri konularında gerekli eğitimi almasından sorumlu olmuştur (Çubuklu, 2007).

Söz konusu değişimler doğrultusunda baba olmanın anlamı, çocuğun ve eşinin geçimini sağlayan, bunun için çalışma yaşamında konum elde etmesi gereken iken rolü de “evin reisi” olarak evin geçimini sağlamaktır. Çalışma biçimleriyle ilişkili hale gelen bu tanımı ile birlikte babalığın aynı zamanda (erkek olarak) ulus-devlet karşısında hak ve yetki sahibi kılındığı, çocukları ve eşleri üzerindeki haklarla tanımlandığı hukuki bir konum olduğunu da söylemek mümkündür. Bu nedenle ‘modern toplumda’ inşa edilen babalığın devlet, aile ve piyasa ilişkileriyle şekillenen ve bu üç alanın birbirine bağlandığı ilişkiyel toplumsal bir pratik olduğu ifade edilmelidir (Sancar, 2011).

Bununla birlikte sınıfsal eşitsizlik üzerine kurulduğu kadar cinsiyet eşitsizliği üzerine de kurulan babalık, ataerkil heteronormatiflik tarafından da biçimlendirilmiştir. Ataerkillik tarafından, ‘özel alan’daki işbölümünün ve anneliğin biyolojik bağ yoluyla doğallaştırılması beraberinde “çocuk bakımında en iyi rolün” “anneye” ve ev içi işlerinin sorumluluğunun kadına atfedilmesini getirmiştir. Bunun yanında “erkekliğini ispatlamış erkeklerin konumu [olarak] babalık” (Selek, 2014, s.22), hegemonik erkeklik değerlerinin “rol model” çerçevesinde çocuklara özellikle de erkek çocuklara aktarılmasında doğal/biyolojik kabuller aracılığıyla tanımlanmıştır. Cinselliğin yalnızca erkeğin üzerinden tanımlandığı toplumsal düzen ailesinde babalık rolleri zorunlu heteroseksüelliğin ve ataerkilliğin işleyişini sürdürecekt şekilde biçimlendirilerek ön plana çıkarılmıştır. Babanın aile içerisindeki varlığının ve rollerinin önemi “doğru erkek” olarak hegemonik erkeklik değerlerinin aktarılmasında ve çocukların heteroseksüel evliliklere hazırlanmasında olmuştur. Bu nedenle cinsiyet rejimi içerisinde babalığın; hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inin yeniden üretilmesinde, ‘erkeklik deneyimleri’nin aktarılmasında ve erkek özneliğinin inşasında önemli bir kesişim alanı olduğu görülmektedir (Daly, 1993; White, 1994).

Bu noktalardan hareketle, hegemonik erkekliğin çoklu görünümü olduğu yaklaşımını benimseyen ve öznenin duruş noktasını önceliğine alan bu araştırma, günümüzde erkekliklerin değişen yönünü kavramak adına erkek özneliğinin ve erkekliklerin icra edildiği ‘babalık deneyimleri’ne odaklanmaktadır. Buna bağlı olarak da “erkeklere baba olarak bakarak” (Segal, 1992, ss.52-53) değişen erkek özneliğinin “baba konumu”, “babalığın anlamı” ve “babalık pratikleri”yle nasıl (yeniden) üretildiğini, nasıl anlamlandırıldığını anlamak; “iyi bir erkek” ve “iyi bir baba olma” yolunda hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inden nasıl beslendiklerini tartışmaya açmak; ‘babalık deneyimleri’nin, “annelik” ve “annelik deneyimleri” ile ilişkisinde ataerkilliğin ne tür görünüm aldığını incelemek bu çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın odak noktasını, çocuk bakımına eşit sorumluluk üzerinden bakan, kendi ifadeleriyle “hamilelik ve anne sütü dışında her şeyi yapabilen”, “yedek ebeveyn, ailenin üçüncüsü ve köşe yastığı olmayı reddeden”, “ben de eşit miktarda ebeveynim” diyerek “katılımcı baba” tanımlamalarını reddeden blogger babaların anlatıları üzerinden ‘babalık deneyimleri’ oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın söz konusu sorgulamaları, ‘babalık deneyimleri’ne sahip olan erkeklerin kendi deneyimlerini aktardıkları Türkiye’deki beş blogger babanın anlatıları üzerinden söylem analizi yapılarak tartışmaya açılacaktır.

Metodolojik Çerçeve: ‘Babalık Deneyimleri’nin Anlatılarda Somutlanması

Ataerkil heteronormatiflikle inşa edilen cinsiyet ve cinsellik pratikleri toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş bireyler tarafından toplumsal ilişkilerde icra edilmekte/deneyimlenmekte ve bu deneyimler, ataerkil kurgularla şekillendirilerek yerleşik

hale getirilmektedir. Tarihsel, toplumsal, söylemsel ve politik olarak kurulan bu deneyimler, ataerkil toplumsal yapının bir parçası olmaları bakımından da bu düzenin sürdürülmesinde rol oynamaktadırlar. Bir diğer ifadeyle cinsiyet rejimleri içerisinde görünümünün maddileştiği ve çeşitlendiği bu deneyimler, “kadınlık[ların] ve erkeklik[lerin] birer ‘öz’ değil; yalnızca belirli ilişkilerin yaşanma biçimleri” (Connell, 2016, s.263) olarak okunmasında önem kazanmaktadır. Nitekim bu önem, Connell’in da belirttiği gibi “kadınlık ve erkeklik uyarlamalarının tüm toplum düzeyinde düzenlenmiş kolektif örüntüler biçiminde kurulma araçları olarak görülmeleri gerek[tiği]” (2016, s.267) üzerinden vurgulanmaktadır. Bu nedenle ataerkil düzende yapı ile eylemin kesişim alanında duran (toplumsal) cinsiyet ve cinsel kimliklere dayalı bu deneyimler, iktidara dayalı ilişkiler ağı içerisinde eril tahakküm biçimlerinin görünürlük kazanmasında, ‘öteki’ ve ‘ikincil’ kılınma pratiklerinin açığa çıkartılmasında, ayrıca ataerkil değerlere dayalı (ve karşı) öznelliklerin nasıl yeniden kurulduğunu kavramada önem arz etmektedir.

Deneyimlerin söz konusu bu önceliği “toplumsal iktidar ilişkilerinin hem öznesi hem de nesnesi olmak durumunda olan erkeklik deneyimleri” (Sancar, 2011, s.11) üzerine odaklanmanın zorluğunu ortaya koymakta; ancak bu odaklanma aynı zamanda ‘erkek(lik) anlatıları’nın ve bununla birlikte babalığa ilişkin anlatıların önemini de beraberinde getirmektedir (Williams, 2009; Bach, 2017). Ataerkilliğin hâkim olduğu bir toplumsal düzenin ayrıcalıklarından her daim faydalanan heteroseksüel erkek öznenin gerek kendi özneliğini başkalarının konumundan hareketle kurması gerekse yerleşik hegemonik konumunu (anbean) koruma çabası, ‘erkeklik deneyimleri’ üzerine eleştirel konuşabilmeyi zorlaştırmaktadır. Bu noktada Atay’ın da belirttiği gibi “erkekliğin [ataerkilliğin], erkekler üzerindeki ezici etkisi yalnızca deneyimsel olarak fark edilebileceğinden, erkekler bu yıkıcı/tahripkâr etkiyi neredeyse hemen hiç göstermezler, gözlemletmezler” (2012, s.55). Bu nedenle ataerkil düzende erkeklerin hem ‘erkeklik deneyimleri’ hem de duygusal alanları üzerindeki zorlu konuşmaları, onların deneyimlerini anlamada ‘anlatı’larının önemini bir kez daha ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada blogger babaların kendi deneyimlerini somutladıkları anlatıları; babalığın anlamının, babalık pratiklerinin, babalık deneyimlerinin ve bunlar üzerinden (yeniden) kurulan erkek özneliğinin kavranmasında ve analiz edilmesinde temel araçlar olmuştur. Nitekim bazı blogger babaların ‘anlatı’lar üzerine olan ifadeleri dikkat çekicidir:

Türkiye’de hatta dünyada bu tarz bir anlatı olduğunu düşünmemekle birlikte, bir erkeğin evlilikle başlayan ve çocuk sahibi olması ile devam eden ‘olgunlaşma’ evresince karşılaştığı veya karşılaşacağı ne varsa yazmak istedim. Öğreneceklerimi de tabi. Yani olağan bir ebeveyn blogunun ötesinde korkuları, kaygıları, başarısızlıkları ile birlikte, hayatın bu evresinin erkek üzerinde oluşturduğu bütün açmazları, kalemtıraş misali yontabilmek niyetim. (<http://tazebaba.com/hakkında/>)

Nisan ayında aldığım haberle hayatımda yeni bir dönemin başladığının farkına vardığımdan beri bu konu hakkında düşünüyorum (...) Çünkü bu yeni toplumsal rolümle ilgili duygularımın ayırıcına henüz varabilmiş değilim. Değişik bir şeyler olduğu/olacağı kesin, onu hissedebiliyorum ama bunlar dışavurulabilecek bir ‘duygu’ seviyesinde değil şu anda. O nedenle de benim paylaşımlarım ‘duygu’ eksenini yerine ‘kişisel deneyim’ ve ‘düşünce’ ekseninde yer alıyor (...) Sadece ‘paylaşmak’ fikrinden yola çıkarak ebeveyn kadın ve erkekler külliyatına kendi bakışımı yansıtmak... Yazan bir baba adayı (ve her şey yolunda giderse ‘yazan bir baba’) olarak başkalarına ‘yazma’ eyleminin basitliği ve yazının insana kendini tanıma fırsatı veren yönü hakkında biraz da olsa fikir vermek... (<http://www.babaolmakedemek.com/neden-baba-blogu-yaziyorum/>)

Deneyimlerin anlatılarda somutlanmasının bir diğer önemi, feminist eleştiri ve analizi mümkün kılan (toplumsal) cinsiyet bakış açısına dayalı bilgi üretiminin öznelere varlık alanı açması ve toplumsal hayatta yeni imkânların önünü açabilen dönüştürücü bir güç olmasıdır (Kümbetoğlu, 2011). “Cinsiyet, ırk, sınıf” matrisi içerisinde kompleks bir bireysel, yapısal ve sembolik toplumsal ilişkiler ağı içerisinde toplumsal olarak konumlanan bilginin” (Harding, 2008, ss.184-185) feminist epistemolojideki yeri; özneleri “sessizleştiren”, “konumlandırılan”,

“marjinalleştiren” hegemonik bilim paradigmasından farklı olarak öznelere refleksivitelere dayalı bilincin oluşmasına olanak sağlaması ve bu bilinçle onlara öznellik imkânı tanınmasıdır. Çünkü Harding’in de belirttiği gibi “neyin sessizlik ve konuşma sayılacağı bir toplumsal yorum meselesidir” (2008, s.179). Bu nedenle deneyimlerin somutlandığı ‘anlatı’lar, hangi öznelere hangi alanlarda nasıl sessizleştirildiğini, neden (kendi deneyimleri üzerine) konuşmadıklarını anlamayı/analiz etmeyi beraberinde getirdiği gibi bunların altında yatan dinamikleri ortaya çıkartmada ve feminist mücadeleyi sürdürebilmeye önemli bir araç olmaktadır.

Bu noktada, babaların ve babalık deneyimlerinin “görünmez” kılındığına ve “sessizleştirildiğine” işaret eden bazı blogger babalarının aşağıdaki ifadeleri bu araştırmada babalık deneyimlerinin somutlandığı ‘anlatı’lar üzerinden analiz yapılmasının önemini netleştirmektedir^v:

Bu yolculuğa başlarken ‘çocuklar büyürken babalar hamilelik ve anne sütü dışında her şeyi yapabilir’, diye düşünüyordum. Ancak gördüm ki internette babalar neredeyse hiç yok. O yüzden ben de bu çocuk gelişimine bir baba bakış açısı paylaşmak için bu blogu açtım. (<https://ucanbaba.com/hakkinda/>)

Annelerin (ve anne adaylarının) hem fikir alışverişinde bulunmak hem de duygularını bir şekilde yazıya dökmek amacıyla blog yazdıklarını, biraz da işimin gereği biliyorum. Hamilelik döneminde başlayan, özellikle o dönemdeki duygu durumu değişikliklerini yansıtan, bebeğin doğumu sonrasında da deneyimlerini yazıyla da kaydetmek isteyen anneler çoğunlukta. (Google’da yapılacak basit bir aramayla yüzlerce sonuç elde etmek mümkün.) Baba tarafına baktığımızda babaların sessiz kaldığını görüyorum. (<http://www.babaolmakdemek.com/neden-baba-blogu-yaziyorum/>)

Baktım ki etrafta her şey annelere, babalara o kadar az şey var ki (...) ve [bu blogu] açmaya karar verdim (...) burası sadece babalar için. Dedik ya burası baba blog. (<http://biradambirbebek.com/about/>)^v

Tüm bunlardan hareketle feminist metodoloji ve epistemoloji çerçevesinde oluşturulan bu çalışmanın sorunsalı ve amaçları doğrultusunda beş blogger babanın anlatıları üzerinden ‘babalık deneyimleri’ söylem analizi yapılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Çalışmaya dâhil edilen blogger babalar kendi ifadeleriyle: “1987 yılında blogger annelere tepki olarak doğ[an]” Uçan Baba (www.ucanbaba.com), “Bir kız babasından evladiyelik inciler” ile Taze Baba (www.tazebaba.com), “Baba olmak ne demek, sorusuna cevap arayışı[nda]” Baba Olmak Demek (www.babaolmakdemek.com), “Bir adam ve bebek arasındaki her şey” ile Bir Adam Bir Bebek (www.biradambirbebek.com) ve son olarak “İki çocuk babasından baba olmakla ilgili” Baba Olmak (www.babaolmak.com) blogları olmuştur.

Bahsi geçen babaların hepsinin yüksek eğitim görmüş ve orta-üst sınıftan bireyler olduğunu söylemek mümkündür. Mühendis ve (eskiden) finans müdürü olan iki baba dışında diğer babaların, teknoloji ve bilişim dünyasıyla iç içe alanlarda çalışma yaşamına katıldıkları görülmektedir. Bununla birlikte cinsiyet kimliklerine ve cinsel yönelimlerine ilişkin doğrudan beyanları bulunmasa da (ki ataerkil heteronormatiflikte heteroseksüel erkeklerin cinsiyet kimliklerinin ve cinsel yönelimlerinin beyanla altını çizmelerine “gerek olmadığı” gibi) hepsinin heteroseksüel evlilikler içinde bulunarak biyolojik baba oldukları söylemlerinde vurgulanmaktadır. Her ne kadar ülkemizde yasal olarak eşcinsel evlilikler söz konusu olmasa da eşcinsel/queer ebeveynliklerin varlığından bahsedilebildiğinden^{vi} dolayı blogger babaların yukarıda sözü edilen nitelikleri dikkate alındığında bundan sonraki bölümlerde geçen baba ve babalık kavramlarının “heteroseksüel erkeğe/babalığa” atıfta bulunduğunu belirtmek faydalı olacaktır.

Ataerkil Heteronormatifliğin Değişmeyen Yüzü: “Katılımcı Babalık Yalanı”na Karşı ‘İlgili/Aktif/Yeni Babalık’

“İsmi Var Cismi Yok Hükümdarlar”dan “Ninja Baba”lara

“Erkeklere baba olarak bakarak” (Segal, 1992, ss.52-53) değişen erkek özneliğinin ‘baba konumuyla’ ve ‘babalık pratikleri’yle nasıl üretildiğini, anlamlandırıldığını anlamak, babalık ideali ile babalık icrası (LaRossa, 1988) arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin babalar tarafından nasıl kurulduğunu kavramaktan geçmektedir. Bu nedenle blogger babaların baba olmayı ve babalığı nasıl tanımladıklarına bakmak, bu tanımlamalarla birlikte kendi babalık rollerini nasıl icra ettiklerini irdelemek gerekmektedir.

Bu gereklilik çerçevesinde blogger babaların babalığa ilişkin tanımlamalarının çocuk bakımında görev almayan ve çocukla mesafeli, otoriter ilişki kuran hâkim babalık anlayışından farklı olarak *değişen babalık rolleri* üzerinden ifade edildiği görülmektedir. Buna göre blogger babaların “ailede davetsiz seyirci ile gardiyan arasında bir rol oyna[mak]” (Thoma, 2011, s.132) yerine, “her an gidecekmiş gibi kapı ağzında durmayan ve emzirmek/anne sütü dışı her şeyi yapabilen” (<https://ucanbaba.com/2017/01/25/bir-babadan-tum-babalara-acik-cagri/>) ‘ilgili/aktif/yeni babalar’ olmayı seçtikleri görülmektedir. Nitekim babaların “ismi var cismi yok hükümdar” (Thoma, 2011, s.307) olmaktan kopuşunu temsil eden bu seçimleri, “ninja baba olmak” üzerine ve “katılımcı babalık yalanına” ilişkin anlatılarında somutlanmaktadır:

Az zamanda çok kilo verdimemi vadeden şok diyetler gibi, ben de size az zamanda çok gelişim vadediyorum. Doğum sonrası döneme en hazır baba siz olmak istiyorsanız, adeta bir komando baba olmak istiyorsanız işte yapmanız gerekenler (...) Tebrikler, ninja baba olmaya hazırsınız. (<https://ucanbaba.com/2016/11/07/10-adimda-acemi-baba-egitimi/>)

“10 Adımda Acemi Baba Eğitimi” (<https://ucanbaba.com/2016/11/07/10-adimda-acemi-baba-egitimi/>) ve “Babalar İçin 10 Adımda Bez Değişimi” (<https://ucanbaba.com/2017/01/09/babalar-icin-10-adimda-bez-degisimi/>) başlıklı yazılarıyla Uçan Baba, doğum sonrası döneme “en hazır baba olmanın” yolunu “komando ve ninja baba olmaktan” geçtiğini belirterek ‘ilgili/aktif/yeni babalığın’ tarifini, *babanın kendi yaşam koşullarına bağlı olarak üreteceği stratejiler ve militarist öge* üzerinden vermektedir. Bu anlatılara göre “komando ve ninja baba” olmak; babanın gerek çalışma-ev yaşamı arasındaki mesafeyi kısaltmasıyla gerekse sosyal hayatından feragat etmesiyle zamanını *çocuk bakımına tam katılımını* sağlayacak şekilde organize etmesinden geçmektedir. Bununla birlikte “tam bir ninja baba olmak” ancak “tek elle bez değiştirebilme” becerisini kazanmakla mümkün olmaktadır. Benzer şekilde Uçan Baba “baba gibi baba olmayı” çocuk bakımını eşit olarak paylaşmak üzerinden tanımlamakta; “iyi bir baba” olmanın yolunun “gecenin bir yarısı ağlayan bebeği susturmak için ayakta olma koşulundan” geçtiğini belirtmektedir.

“Katılımcı babalık yalanına” ilişkin görüşlerini Taze Baba ve Baba Olmak blogları içerisinde tartışmaya açan erkeklerin babalık rollerine ilişkin kavrayışlarında dikkat çekici noktalar görülmektedir. “Katılımcı babalık” kavramının küresel kültür ile dayatılan “endüstriyel güdümlü öğretiler” olarak “Batı modernizminin uydurduğu bir persona yaratımı olduğunu” vurgulayan Taze Baba, “katılımcılığın, başlı başına, bir olaya dâhil olmayan herhangi bir kimsenin, süreç içerisine sonradan entegre olması anlamına gelmesinden” ötürü eleştirel bir tavır sergilemektedir. Çocuk yetiştirme, annenin ve babanın eşit sorumlulukları olduğuna inandığını ifade ederek “katılımcı babalık” kavramının aile içerisinde geleneksel kodlar ve cinsiyet rolleri tarafından kuşatılan algıyı yeniden üretmesi noktasında bir ötekileştirme taşıdığını belirtep feminist söyleme yaklaşmaktadır. Bu ifadelerle birlikte Taze Baba’nın anlatılarında ‘ilgili/aktif/yeni babalık’, “çocuğu büyütmede eşit oranda sorumluluk almaktan ve harbi harbi baba olmanın hakkını ilk günden vermektten” geçmektedir:

Eşimin hamilik sürecinden bu yana, ... çocuk bakımı ve ebeveynlik konusunda birçok kitap okudum ve bu literatürü yakından takip eder oldum. Bu süreç içerisinde kimi zaman çok faydalı bilgilere eriştiğim gibi, deli saçması öneriler ve bilimsellikten tamamen uzak, endüstri güdümlü öğretiler de keşfettim. Örneğin; baba olmak ile ilgili anlatılan kitapların hemen hepsinde öne çıkan unsurların başında ‘katılımcı babalık’ geliyor. Oysaki ‘katılımcı babalık’, Batı modernizminin uydurduğu kavramlardan biri. Kısaca, günümüz temposunda çocuk yetiştirebilmek adına; hane içinde babaların hangi rolleri üstlenmesi gerektiğine dair bir persona yaratımı. Bir kere terminolojide sorun var. ‘Katılımcılık’ başlı başına, bir olaya dâhil olmayan herhangi bir kimsenin, süreç içerisine sonradan entegre olması anlamına geliyor. (...) ‘Katılımcı babalık’ başlığı altında anlatılanlar ilkin kulağa hoş geliyor belki ama bu mevzuda kesinlikle bir ötekileştirme var. (<http://tazebaba.com/2014/10/20/katilimci-babalik-yalani/>)

Benzer şekilde Baba Olmak blogunda da “katılımcı babalık” ile birlikte “paylaşımçı babalık” kavramları, anne ve baba olarak ebeveynler üzerinde bir ayrımcılık yaratmasından dolayı eleştirilmekte ve babalık icrası, “çocuk bakımında eşit ebeveyn” olarak tanımlanmaktadır. Ancak babalık icrasının bu tanımının, *hegemonik eril bir söylemle* “adam gibi babalık” ifadesi üzerinden yapılması oldukça dikkat çekicidir:

Meğerse bize ‘baba’ değil ‘katılımcı baba’ deniyormuş. (...) Bir çocuğun ebeveynlerini anne ve baba olarak ayırtırmak hiç doğru gelmiyor bana. Çünkü bu, beraberinde ayrımcılığı da getiriyor biraz. Hatta bazı zamanlarda babaları dışarı itmeye kadar gidiyor. (...) Demem o ki; ‘katılımcı babalık’, ‘paylaşımçı babalık’ diye bir şey yoktur, olmamalıdır; adam gibi ‘babalık’ vardır. (<http://www.babaolmak.com/genel/katilimci-babalik-diye-bir-sey-varmis/>)

Blogger babaların babalık icrası üzerinden vurguladıkları babalık rollerinin iki önemli yönü; babalığın deneyimler yoluyla öğrenilmesi gereken bir süreç içerisinde hem *kişisel alanda* hem de *cinsiyet ilişkilerinin asimetrik olarak kurulup tanımlanmasında* önem taşımaktadır. Erkeklerin hiçbiri, babalık rollerine ve babalığa ilişkin tanımlamalarına yer verirken kendi babalarına, kendi babalarının babalık rollerine, kendi babalarıyla kurdukları oğul-baba ilişkisine değinmemekte bununla birlikte, Thoma’nın işaret ettiği gibi “baba olmanın gücü ve etkisi eski imtiyazlara değil, bilakis deneyimlere dayandırıl[maktadır]” (2011, s.153). Bu anlamıyla babalık, babaların, Thoma’nın kavramlaştırmasıyla “zahmetli mutluluğu”na (2011) işaret eden *kendi benliklerini yeniden inşa etmenin bir alanı* olarak gözükmektedir:

Bir baba için çocuk demek, aynı zamanda artan sorumluluklar ile birlikte gelen maddi ve manevi baskılar da demek. Hem bunlarla mücadele etmek, hem de en hassas dönemde eşine zaman ayırmak ve aynı zaman dilimi içerisinde bir de çocuğuna karşı iyi bir baba olmaya çalışmak ruhen oldukça zorlayıcı olabiliyor (...) Baba olana kadar ne yaşamış olursanız olun, ne büyük maddi ve manevi sıkıntılar yaşanırsa yaşansın, hiçbirinin baba olduktan sonra yaşadıklarınızla bir kıyası olmuyor. Babalık aslında her adımda kendinle yüzleşme ve çocuk büyüdükçe de kendini terbiye edebilme süreci. Her adımda yeniden kendinizi öğreniyorsunuz. (<http://tazebaba.com/2014/11/19/baba-dostlar-1/>)

Babalık, bildiğimiz ama başımıza gelmeden tam olarak anlayamadığımız bir şey: Zor, çok zor. (<https://ucanbaba.com/2017/01/31/babaligin-anlatilmayan-yuzu/>)

Baba olmayı beklerken (...) bildiğim bir şeyi yeniden hatırladım: Hep en büyük korkularımızı/arzularımızı görmezden gelmeye çalışırız. Baba olmayı beklerken, aslında bildiğim birçok şeyi bir defa daha teyit ettim. Kimini burada ifade etmeye çalıştım, kimini -belki de ilk defa- dış dünyayla paylaşmaktan korktuğum için kendime sakladım. Daha önce böyle bir şey hissetmemiştim. (<http://www.babaolmakdemek.com/baba-olmayi-beklerken/>)

Cinsiyet ilişkilerinin asimetrik olarak kuruluşunun bir uzantısı da blogger babaların babalığın anlamını annelik üzerinden konumlandırarak tanımlamalarında görülmektedir. Blogger babalar için baba olmanın ve babalığın anlamı, *annelik gibi biyolojik bağ üzerinden değil, sonradan öğrenilen toplumsal bir rol* olarak ifade edilirken; annelik, *biyolojik/doğal temelde yani özcü bir yaklaşım* içerisinde ele alınmaktadır. Değişen babalık rollerine rağmen anneliğe ilişkin bu özcü yaklaşım üzerinden babalığın tanımlanması, cinsiyet ve iktidar ilişkilerin varlığını korumasında ve aynı zamanda da ataerkil heteronormatif ideolojinin

yeniden üretilmesinde önemlidir. Bu yaklaşımın özellikle, baba olmaya giden süreçte babalığa ilişkin olarak yaşamış oldukları *belirsizlikler* üzerinde somutlandığı görülmektedir:

Annelerin çocukla ilişkisinin genlerine kodlu, babalarınkininse sonradan öğrenilmiş bir ilişki olduğunu düşünüyorum. Zaten bu konuda akademik çalışmalar; bu iddiaya sahip akademisyenler de var. İçinde çocuk taşımayan taraf olan babanın 'babalığının' çocuğuna ilk dokunduğu anda başladığı söyleniyor. (<http://www.babaolmak.com/genel/babalar-anneler-etraftayken-daha-mi-umursamaz-oluyor/>)

Kadınlar için annelik belki doğuştan gelen, belki de gebelikten doğuma kadar gelişen bir olgunlaşma, alışma ve yeni bir hayata hazırlık süreci olsa da, erkek için durum aynı değil. Şimdi düşünüyorum da, onca hazırlık, onca alıştırma, onca empati çabasına rağmen, bebeği kucağıma aldığım ilk ana kadar aslında baba olmanın ne ifade ettiğini halen idrak edebilmiş değildim. Oysa eşim, hamile olduğunu öğrendiği gün çoktan anne olmuş bile. Bunu şimdi daha da iyi anlıyorum. (<http://tazebaba.com/2014/11/19/baba-dostlar-1/>)

Baba olmayı beklerken, aslında 'babalık' denen şeyin öğrenilen bir şey olduğunun farkına daha fazla vardım. Anneliğin 40 hafta boyunca ilk elden deneyimlendiğini, babanın yokluğunda bebeğin varlığını sürdürebildiğini, annenin yokluğunun ise bebeğin yokluğuyla neredeyse aynı anlama geldiğini düşündüm. Baba olmayı beklerken, zaman zaman çaresiz hissettim kendimi. Anne ve bebek arasında 40 hafta boyunca kurulan ilişkide bir üçüncü gibi, sadece dolaylı etkilerde bulunabilen biri olarak... (<http://www.babaolmakdemek.com/baba-olmayi-beklerken/>)

Ataerkil ideolojinin anlatılarda yeniden üretilmesinde ve ataerkil düzenin işleyişini/anlamını korumasında etkili olan bir diğer nokta ise, annelik üzerindeki özcü yaklaşımın uzantısı olarak kadının *hamilelik sürecinin 'mucizevi'leştirilmesi ve anneliğin yüceltilmesidir*. Bu noktanın somutlandığı en iyi örnek olarak Uçan Baba blogunda yer alan "Karım Bir Süper Kahraman Olabilir Mi?" başlıklı yazı gösterilebilir. Bu anlatıya göre "mucizevi kadın" olmak "süper kahraman" olmaktan geçmekte, *hamilelik ve annelik* "erkek kahramanlarla" *özdeşleştirilerek mitleştirilmektedir*. Nitekim bu mitleştirme "şehri kuşatan can düşmanlarla", "suçla savaşılan", "gizli bir kimliğe gereksinim duyan" (erkek) özne üzerine değil, kadının erkek egemen düzende kabul edilmiş cinsiyet rolünden yani 'kutsal anneliğin' temsili olması bakımından "hamileliği" üzerine olmaktadır. *Hamileliğin hipermaskülinite üzerinden mitleştirilmesi*; iç içe geçmiş cinsiyet pratikleri özelinde inşa edilen hegemonik erkekliğin yeniden üretilmesinde etkili olmaktadır. Çünkü Türk'ün de ifade ettiği gibi "aynı anda her üstün özelliğe sahip ve bu özellikleri en uç noktada kullanan bir erkeklik kurgusu olarak hipermaskülinite, hegemonik erkeklikle bağlantılı ve onun tarafından dolaşıma sokulan, belli değerlerin yeniden yorumlanmasında işlevsel bir soyutlamaya işaret etmektedir" (2013, s.169):

Ben tek boynuzlu atlara ve Noel Baba'ya elbette inanmıyorum. Ancak son dönemde gördüğüm işaretler sonrası evde bir süper kahramanla yaşıyor olduğum gerçeğiyle yüzleşmemin zamanı geldi sanırım. İlk olarak, her süper kahramanın yaptığı gibi kendi kostümünü dikiyor. Aldığı hamile kıyafetlerini dikiş makinasında saatler harcayarak tam üstüne uyacak şekilde tadilata sokuyor. Bunun dışında oturma odasının yanındaki odayı Batman gibi kendi gizli odası haline getirdi. (...) Bir diğer işaret ise Müfettiş Gadget gibi ne işe yaradığını bilmediğim bir sürü alet edevata sahip olması. (...) Hatta bilinen süper kahramanların da bazı özelliklerini hamilelik sırasında kazandı. Mesela en çabuk sinirlenen süper kahraman Hulk... (...) Bir süper kahramanla evli olduğumu söylesem muhtemelen bana inanmazsınız. Sonuçta tüm şehri kuşatmış bir can düşmanı yok. (...) Ama tüm bunların dışında kendisi inanılmaz bir şey yapıyor. Vücudunda gerçek bir insan büyütüyor. (...) Siz ona mucize kadın da diyebilirsiniz. (<https://ucanbaba.com/2016/11/09/karim-bir-super-kahraman-olabilir-mi/>)

Bu tartışmanın bir diğer önemli noktası ise; erkeğin, baba adayı olma konumundan yola çıkarak *kadının doğurganlığı üzerinden kendi özneliğini cinsiyet ilişkilerinin asimetric olarak kuruluşunda meşrulaştırıp bir iktidar alanı yaratmasıdır*. Serpil Sancar'ın Simone de Beauvoir'ın "İkinci Cins" yapıtından hareketle yapmış olduğu "erkeklik" tartışmasında ifade ettiği gibi "[hegemonik] erkeklik, sürekli başka konumların –ne olduğu hakkında konuşma hakkını kendi elinde tutan ve bu sayede kendi bulunduğu konum sorgulama dışı kalan bir – iktidar- konumudur" (2011, s.16). Nitekim bu iktidar konumu beraberinde hegemonik

erkeklik(ler)in taşıyıcısı olarak erkeğin ‘*erbilmişliğini*’^{vii} getirmektedir. Her alanda daima kendisini yücelten, her şey hakkında en iyisini ve en doğrusunu kendisinin bildiği ve bu nedenle her konuda söz hakkına sahip olmasını ifade eden bu erkek söyleminin somutlandığı en iyi örnek Uçan Baba blogunda yer alan “10 Adımda Doğum” başlıklı yazısıdır. Bu anlatıda dikkat çekici nokta, *doğum deneyiminin birebir öznesiymiş gibi bir anlatımda bulunulması* ve bununla birlikte fizyolojik bir süreç olan doğumun *kadına atfedilen “duygular/hisler”* üzerinden yapılmasıdır. Şüphesiz bu anlatım, asimetric olarak cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin bir uzantısı olarak okunabilmekle birlikte erkeğin, *baba konumuyla eril iktidar alanının meşrulaştırılması* anlamını taşımaktadır:

Öncelikle doğum yapan ben olmadığım için bu konuda ahkâm kesemeyeceğim farkındayım. Aşağıda yazdıklarım benim doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrasında sürekli eşinin yanında olan bir baba olarak izlenimlerim: Şüphe, Panik, Heyecan, Sıkıntı, Öfke, İlaçla gelen mutluluk, Çaresizlik, İkinme, Rahatlama, Doğum. (<https://ucanbaba.com/2016/11/21/10-adimda-dogum/>)

Tüm bunlardan hareketle “ismi var cismi yok hükümdar”lardan “ninja babalığa” geçişlerinde blogger babaların babalık icrasının değişiminden söz edilebilse de bu değişimin niteliğinin, ataerkil heteronormatifliğin anlamını/işleyişini sürdürdüğünü söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim değişen babalık icrasının tanımlandığı bu ‘ninja babalık’ söyleminde vurgulanan çocuk bakımında ‘ilgili/aktif’ ve çocuk ile ‘mesafesiz’ ilişkiler kurma noktaları, yerleşik ‘ideal annelik’ algısına dayalı olarak şekillenmekte/biçimlenmekte ve ‘ilgili/aktif/yeni babalık’ta ‘çocuk bakımı’, hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inin çoklu/farklı görünümüne bağlı olarak erkekliklerin değişen yönünü kavramada yeni bir unsur olmaktadır (Brandth ve Kvande, 1998). Bu nedenle onların biçim değiştirerek yeni görünüm kazanarak bu ‘babalık deneyimleri’, hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)ine dayalı erkek özneliğinin yeniden üretilmesinde ve hâkim babalık algısı karşısında yeniden konumlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu rolün, *ataerkil heteronormatif değerlere karşı duruşta değil, tam da bu değerlerin değişimiyle birlikte farklı görünüm aldıkları bir babalığın inşa edilmesinde* etkili olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte gelinen noktada, bu çalışmanın görme biçimine ve metodolojik duruşuna bağlı olarak öznenin duruş noktasından hareketle bu karşı duruşun imkânını da sorgulamak gerekmektedir.

“Ninja Babalar” (Pro)Feminist Olabilir Mi?

‘İlgili/aktif/yeni babalar’ olarak blogger babaların babalık icrası feminist bilinç üzerinden konumlanmasa da baba olma konumlarının *mekânın cinsiyetçi düzenlenişi*, hamilelik süreci ile birlikte *kadın bedeni üzerindeki baskı/tahakküm biçimleri ve ataerkil ideolojinin tıp aracılığıyla nasıl yeniden üretildiği* gibi konularda eleştirel sorgulamaları da beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Mekânın cinsiyetçi düzenlenişinde ‘baba olan erkeğin’, babalık rollerini yerine getirmesinde karşılaştığı güçlükler blogger babaların anlatılarında vurgulanmaktadır. Özellikle de çocuklarının bezlerinin değiştirilmesinde, ataerkil ideolojiye dayalı olarak sınıflandırılan erkek tuvaletlerinde “alt değiştirme” bölümün yer almaması bu anlatılarda önemli bir eleştiri noktası olarak vurgulanmıştır:

Çocuğunuzla dışarı çıktığınızda büyük ihtimalle bir noktada altını değiştirmeniz gerekecek. Şunu açıkça söyleyeyim, ben Melina’nın altını değiştirme konusunda 2. günden itibaren çok ustalaştım. Tek elle bez değiştirebilen ninja babalardan biriyim. Ancak Melina’yla dışarıya çıktysak altını değiştirme işi benim için dahi zor olacak. Bazı yerlerde bebeğin altını değiştirebileceğiniz aile bakım odaları var. Ancak bunlar çok azınlıkta. Diğer seçeneğiniz ise maalesef umumi tuvalet. Ben şimdiye kadar hiçbir erkek tuvaletinde bebeğinizin altını değiştirebileceğiniz bir yer görmedim. (<https://ucanbaba.com/2016/12/10/baba-bezimi-degistirir-misin/>)

Maalesef alışveriş merkezinde baba kız girilebilecek bir tuvalet yok, bu ciddi bir sorun aslında. Babalar kızları ile ilgilenmiyor, onlarla gezmeye alışverişe gitmiyor. Yahu istiyorlar aslında ama teknik imkânlar buna izin vermiyor. Bebek bakım odasına gittik orada tuvalet yok, erkekler tuvaletine doğru yönelelim mi derken içeriden çıkan amca (...) ben ve 98 cm’lik kızıma ‘bayanlar tuvaleti karşıda’ dedi.

(...) Babalara teknik imkânlar ve altyapı sağlanır ise kızları ile beraber rahat rahat gezmeye gidebilirler. (<http://biradambirbek.com/yerin-altından-gidene-metro-ustunden-gidene-tren-denir/>)

Hamilelik süreci ile birlikte *kadının doğurganlığı ve bedeni üzerindeki baskı/tahakküm biçimlerine* dikkat çeken babalardan birisi, anne adaylığı sürecinde *kadın bedeni üzerinde karar alma yetkisinde tıbbi güce ve denetime* vurgu yapmakla birlikte aynı zamanda, ‘baba olarak erkeğin’ bu karar alma sürecinde haklarının olup olmadığını da sorgulamaktadır. Bir diğer baba ise, doğum yöntemleri üzerindeki kararda belirleyici olanın uzmanlık bilgisine dayandırılan tıbbi bilginin gücüne atıfta bulunarak, bu sürecin ancak anne adayı ve hekim arasında varılan ortak bir karar olduğunun altını çizmekte ve bunun yanında hamilelik sürecinde kadının ne yiyip ne yememesi, çalışma yaşamına katılıp katılmaması, ne kadar kilo alması gerektiği gibi konular üzerinden çevreden gelen tahakküm biçimlerine dikkat çekmektedir:

Anne adaylığı sürecinde bir kadın bedeni üzerinde birçok karar almak durumunda kalıyor. En basitinden, yaptırılması gereken ikili, üçlü testler, yaptırılması önerilen amniyosentez testi (...) kan testleri, tetanoz aşılı vb... Tümü, kadının bedeni hakkındaki kararları gerektiriyor. Bunların üzerine doğum yöntemlerini de koyalım: normal doğum mu, sezaryen mi, epidural anestezi mi, spinal mi yoksa genel mi? Dünyaya bir bebek getirmek (geleneksel yöntemden bahsediyorum) hem erkek hem de kadının birlikte gerçekleştirdiği bir eylemin sonucunda oluyor, herkes bunu biliyor. Bu ortak eylem, yumurtanın döllmesi ve fetüsün oluşmasından sonra artık fizyolojik, fiziksel ve duygusal olarak çoğunlukla kadının sırtlandığı bir sürece dönüşüyor. Tüm bunlara bir de bedeni hakkında alması gereken kararları ekleyin. Bu kararlar alınırken erkeğin rolü ne? Bu dönemde ben de bir baba adayı olarak sınırlarımı sorguluyorum. En ufak bir kan aldırma sırasında bayılma sınırına gelen ben, hangi testin yaptırılması/yaptırılmaması ya da hangi doğum yönteminin seçilmesi gerektiği konusunda nasıl söz sahibi olabilirim? Söz sahibi olmalı mıyım? Bu konularda da kafam karışık. (<http://www.babaolmakdemek.com/baba-adayi-olmanin-zorlugu-2/>)

Anne olarak eşimin sorumlulukları ise çok daha fazla. Buna yaklaşan doğumun stresini de ekleyin. Hormonlar deseniz özerkliğini ilan etmiş durumda eşimin vücudunda tam bir anarşi yaratmış durumdadır. Buna bir de çevre baskısı ekleniyor. Çevremizde doğal olarak hamilelik ve doğum tecrübesi olan bir sürü insan var. O yüzden size şimdi doğum yapmak üzere olan bir hamileye sormamanız gerekenleri söylüyorum: Normal mi sezaryen mi?, Kaç kilo aldın?, O yediğin bebeğe zararlı değil mi?, Aldıklarınız biraz çok değil mi?, Göbeğin hiç çıkmamış / Göbeğe bak, kocaman!, Sen hala çalışıyor musun?, Sen hala doğurmadın mı?, Uykunun kıymetini bil!, İstiyor muydunuz? (<https://ucanbaba.com/2016/11/13/komutan-logar-bir-bebek-yaklasiyor-efendim/>)

Benzer şekilde çocuğun cinsiyetinin öğrenilme sürecinde doktor tarafından üretilen ataerkil söyleme vurgu yapan baba bu durumu; “Ekranında beliren siyah-gri-beyaz görüntüye hep beraber, merakla bakıyorduk. Herhalde 10. saniyeydi, doktor büyük bir özgüvenle ‘erkek!’ diye bağırdı, hemen ardından da aynı güvenle ekledi ‘aksi bir durum olursa evlenene kadar tüm masraflarını ben karşılayacağım” (<http://www.babaolmakdemek.com/bebegin-cinsiyeti-uzerine/>) şeklindeki ifadeleriyle vurgulamaktadır.

Bu anlatılarla birlikte blogger babaların kendi babalık konuları ve babalık icrası yoluyla deneyimledikleri ataerkilliğe karşı *eleştirel bir tavır* içerisinde oldukları görülse de bu eleştirel tavrın *feminist bilinç üzerinden yapılmadığı* bununla birlikte babalığı anlamlandırma süreçlerinde *ataerkillikten, hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inden* beslendikleri görülmektedir. Örneğin, her ne kadar ‘ilgili/aktif/yeni babalar’ olarak çocuk bakımında eşit sorumluluk ilkesinden hareket ederek babalık icrasını sergilemekte olsalar da *ev içi işlerinde eşit sorumluluk almamaktadırlar*. Bazı anlatılarda hamilelik süreçlerinde ev içi işlerinde “eşlerine” “yardım” ettikleri, “destek” oldukları vurgulanarak bu kavramlaştırmalarla birlikte, *ev içi işlerinden sorumlu olanın yine kadın olduğu algısının sürdürüldüğü* görülmektedir. Hamilelik sonrası dönemde sağlık sorunları nedeniyle hastanede kalmak zorunda olan eşi eve döndükten sonra ev içindeki yüklerinin azaldığını belirten bir blogger baba bu noktayı “son aylarda eşim iyileştikçe, haneyi ve hanedanı tekrar ele geçirip üzerimdeki yük de

hafifledikçe...” (<http://tazebaba.com/2015/01/02/bebek-ile-buyumek/>) şeklinde belirtmektedir. Benzer şekilde diğeri de hamilelik sonrası süreçte “mikrodalgada ısıtılmış yemeklerin normal bir süreç olduğunun babalar tarafından kabul edilmesi” (<https://ucanbaba.com/2016/12/14/yeni-babalar-icin-10-tavsiye/>) gerektiğinin altını çizmektedir. Bu nokta, ‘aktif/ilgili/yeni babalar’ olarak babalık icrasının yalnızca çocuk bakımında gerçekleştiğini ve ev içi işlerinin ‘geçici olarak’ üstlenildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bir blogger baba “mutlu eş mutlu ev” kavrayışını ön plana çıkararak “bir evin direği babaysa, kalan her şeyi de annedir” (<https://ucanbaba.com/2016/12/28/melinayamektup/>) söylemi üzerinden ‘eşin huzurunun sağlanması’ adına babalık rollerinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca “başta maaşlı çalışanlar da olmak üzere hiçbir hamile, işini çocuğundan daha fazla önemsemiyor” (<https://ucanbaba.com/2016/11/13/komutan-logar-bir-bebek-yaklasiyor-efendim/>) söylemiyle de sınıf farkı olmadan *anneliğin her zaman kadının ilk önemli görevi olduğu* algısının sürdürüldüğü görülmektedir. Söz konusu bu hususlar çerçevesinde babaların bu anlatılarının ‘orta sınıfın mutlu aile ve eş’ mitiyle örtüştüğünü söylemek mümkündür. LaRossa’nın da belirttiği gibi “‘yeni baba’ ev işlerinin ve çocuk bakımının büyük ölçüde kadınlar tarafından yapıldığı gerçeğini gizlemeye yönelik, televizyon tarafından üretilen bir mitti. Yeni baba ideali üst ve orta sınıflara aitti” (akt. Çubuklu, 2011, s.108). Serpil Sancar’ın da ‘yeni babalık’ üzerine ifade ettiği gibi:

‘Yeni Babalık’ deneyimlerinin yetersizliğini eleştirenler babaların ev hayatına katılımında ciddi eksiklikler olduğunu vurgular. Buna göre, ‘yeni babalık’ potansiyel olarak hegemonik erkeklik formu gibi işlemektedir. Zira ‘yeni baba’ rolü Batılı, orta sınıf, ekonomik açıdan belirli bir düzeyin üzerindeki erkeklere özgü ‘ideal’ bir rol modelidir. Buradaki eleştiri ‘yeni baba’ rolünün ayrıcalıklı bir sınıfa özgü olduğudur. İlaveten, ‘yeni baba’ rolü sanılanın aksine, muhafazakâr erkekliğin bir antitezi değildir. Aksine, bu kavram hem iş hayatında hem de ev hayatında çok düşük bir maliyetle çok üst düzeyde bir tatmin ve başarı sağlamış “melez bir [hegemonik] erkeklik formuna” işaret etmektedir. Yani kolayına ucuz kahramanlıktır bu ve eril tahakkümün temeli de çok kolaylıkla yerinden oynamamaktadır (2011, s.147).

Bu çalışmanın görme biçimi olan hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inin çoklu görünümleri yaklaşımını destekler nitelikteki bu alıntıdan hareketle; blogger babaların babalık deneyimlerini erkekliklerin ‘krizinden’ ziyade bir ‘değişim’ üzerinden, *erkek öznelığının yeniden inşa edildiği* ve değişen babalık pratiklerine dayalı olarak babalığı, kültürel temsillerle ilişkili hale gelen *erkekliklerin inşa stratejilerinin somutlandığı* bir alan olarak okuyabilmek mümkündür. Bu alanın teknoloji ile birleşimi, Çubuklu’nun da (2011) belirttiği gibi modern topluma kıyasla babalığın postmodern toplumda ağırlıklı olarak medya tarafından oluşturulan bir söylem içinde varlık kazanan görünümlerinden olmaktadır. Nitekim hegemonik erkeklik(ler)in *melezlenmiş/eklemlenmiş/sentezlenmiş* olarak maddileştiği/görünüm kazandığı babalık deneyimleriyle blogger babaların, ‘baba’ ve ‘blogger olma’ hallerinin kesişmesi aynı zamanda (değişen) babalığın medya içerisinde yeniden üretilmesinde rol oynamaktadır. Bu rolün, teknoloji ile birleştirilmiş bu hegemonik erkeklik(ler)in çoklu görünümüyle sınıfsal değerleri ve aynı zamanda cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini de güçlendirmesi üzerinden okunması önem arz etmektedir. Bu çerçevede hegemonik erkeklik(ler)e dayalı babalık deneyimleriyle yeni görünüm alan bloggerlıkta babalığın *teknoloji yoluyla sınıf ve iktidar ekseninde, hem annelik hem de babalık üzerinde yeni bir ataerkil hegemonya biçimi* olarak okumak mümkün gözükmektedir.

Sonsöz Yerine

Günümüzde özellikle küreselleşmeye ve neoliberalleşmeye bağlı olarak hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inin ‘erkeklik deneyimleri’nde melezlenmiş bir şekilde çoklu/farklı görünümler kazanabildiğini bir görme biçimi olarak benimseyen bu çalışmada, blogger babaların ‘anlatı’ları üzerinden söylem analizine tabi tutulan ‘babalık deneyimleri’nin değişen “erkek” öznelığının yeniden inşa edilmesinde, ataerkil heteronormatif değerlere dayalı

erkekliklerin değişen babalık icrası yoluyla farklı görünüm kazanarak (yeniden) üretilmesinde bir araç olarak okunabileceği savunulmaktadır. Baba olmayı ve babalığın anlamını, değişen babalık pratikleri/icrası üzerinden tanımlayan blogger babaların anlatılarında babalık hem “zahmetli bir mutluluk” olarak benliklerinin/öznelliklerinin yeniden inşa edildiği hem de ataerkil heteronormatif ideolojinin sürdürüldüğü bir alan olarak durmaktadır.

Nitekim söylemlerde bu alan, özcü bir yaklaşım içerisinde ‘doğallaştırılarak’ ele alınan ‘kutsal annelik’ ve ‘mucizevi hamilelik’ algısına dayalı olarak kurulmakta ve babalık, sonradan öğrenilen toplumsal bir rol olarak ifade edilmektedir. Babalık rollerine ilişkin algıları; “komando”, “ninja baba”, “harbi harbi baba”, “adam gibi baba olmak” söylemlerinden beslenmekte; babalığa ilişkin kavrayış da hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)ine ve bu çerçevede de ‘erbilmişliğe’ dayalı olarak inşa edilmektedir. Bu inşa edilme, ataerkil heteronormatifliği meşrulaştıran ve aynı zamanda hâkim babalık algısı karşısında konumlanan biçim değiştirmiş ‘ilgili/aktif/yeni babalık’ algısının ve görünümünün oluşmasını beraberinde getirmektedir.

Bununla birlikte baba olma konumlarına ve babalık icrasına bağlı olarak blogger babaların ‘babalık deneyimleri’nin, gerek mekânın cinsiyetçi düzenlenişi gerek hamilelik sürecinde kadın bedeni üzerinde baskı/tahakküm biçimleri gerekse ataerkil ideolojinin tıp aracılığıyla yeniden üretilme pratikleri konularında eleştirel sorgulamalar oluşturabilmesinde önemli olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Ancak gerek bu sorgulamaların gerekse ‘babalık deneyimleri’nde meydana gelen değişimlerin ‘feminist bilinç’ üzerinden oluşmaması blogger babaların neden yalnızca çocuk bakımında yer aldığına da yanıtı niteliğindedir. ‘İlgili/aktif/yeni babalar’ olarak blogger babalar, çocuk bakımında eşit sorumluluk ilkesinden hareket etse de ev içi işlerinde eşit sorumluluk almadıkları gibi; ev içi işlerinden sorumlu olanın yine kadın olduğunu söylemlerinde vurgulamaktadırlar. Nitekim kadının görünmeyen ev içi emeğini ve zihinsel yükünü örtükleştirilen bu vurgular, “mutlu eş mutlu ev” algısıyla pekiştirilerek ataerkil değerlerin ‘babalık deneyimleri’ aracılığıyla nasıl sürdürüldüğünü göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse blogger babaların ‘babalık deneyimleri’nin, “iyi bir erkek” ve “iyi bir baba” olma yolunda hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inden beslenerek *yeni bir “erkek” özneliği* inşa ettiği, bununla birlikte bu deneyimlerin *ataerkil heteronormatifliğin işleyişini sürdüren bir ‘erkeklikler’ görünümü* meydana getirdiği söylenebilir.

Kaynakça

- Atay, T. (2012). *Çin işi Japon işi: cinsiyet ve cinsellik üzerine antropolojik değiniler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baba Olmak. Erişim Tarihi: 18.06.2017, <http://www.babaolmak.com/>
- Baba Olmak Demek. Erişim Tarihi: 18.06.2017, <http://www.babaolmakdemek.com/>
- Bach, A. S. (2017). The ambiguous construction of nondominant masculinity: configuring the “new” man through narratives of choice, involved fatherhood, and gender equality. *Men and Masculinities, XX(X)*, 1-22. doi:10.1177/1097184X17715494
- Bir Adam Bir Bebek. Erişim Tarihi: 18.06.2017, <http://biradambirbebek.com/>
- Brandth, B. & Kvande, E. (1998). Masculinity and child care: the reconstruction of fathering. *The Sociological Review, 46(2)*, 293-313. doi:10.1111/1467-954X.00120
- Bozok, M. (2011). *Soru ve cevaplarla erkeklikler*. İstanbul: SOGEP Yayınları.
- Bushmeyer, A. & Lengensdorf, D. (2016). The differentiation of masculinity as a challenge for the concept of hegemonic masculinity. *NORMA, 11(3)*, 190-207. doi:10.1080/18902138.2016.1217672

- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası: feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertür, Çev.) (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Christensen, A. & Jensen, S. Q. (2014). Combining hegemonic masculinity and intersectionality. *NORMA*, 9(1), 60-75. doi:10.1080/18902138.2014.892289
- Coltrane, S. (2004). Fathering: paradoxes, contradictions, and dilemmas. M. Coleman, ve L. Ganong (Eds.), *From handbook of contemporary families: considering the past, contemplating the future* (224-243). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Connell, R. W. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (C. Soydemir, Çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: rethinking the concept. *Gender and Society*, 19(6), 829-859. doi:10.1177/0891243205278639
- Çubuklu, Y. (2007). *Toplumsal kurgular ve cinsiyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Daly, K. (1993). Reshaping fatherhood: finding the models. *Journal of Family Issues*, 14(4), 510-530. doi:10.1177/019251393014004003
- Harding, S. (2008). Bakış-açısı epistemolojisi (feminist bir yorum): toplumsal dezavantaj nasıl epistemik avantaj yaratır? S. R. Turner (Ed.), *Sosyal teori ve sosyoloji: klasikler ve ötesi* (175-192). İstanbul: Küre Yayınları.
- İş, S. M. (2013). *Tracking the invisible: queer approaches to parenthood and family in Turkey* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kümbetoğlu, B. (2011). Feminist yöntem ve kadın çalışmalarına ilişkin bazı sorular, sorunlar. S. Sancar (Ed.), *Birkaç arpa boyu...21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar* (475-503). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- LaRossa, R. (1988). Fatherhood and social change. *Family Relations*, 37(4), 451-457. <http://www.jstor.org/stable/584119>
- Özbay, C. (2011). Neoliberal erkekliğin sosyolojisine doğru: rent boy'lar örneği. C. Özbay, A. Terzioğlu ve Y. Yasin. (Eds.), *Neoliberalizm ve mahremiyet: Türkiye'de beden, sağlık ve cinsellik* (179-208). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: imkansız iktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Segal, L. (1992). *Ağır çekim: değişen erkeklikler değişen erkekler* (V. Ersoy, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Selek, P. (2014). *Sürüne sürüne erkek olmak* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taze Baba. Erişim Tarihi: 18.06.2017, <http://tazebaba.com/>
- Thoma, D. (2011). *Babalar: modern bir kahramanlık hikâyesi* (F. Doğan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk, B. H. (2013). *Hayali kahramanlar hakiki erkekler: çizgi roman ve fotoromanda erkeklik temsilleri üzerine denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uçan Baba. Erişim Tarihi: 18.06.2017, <https://ucanbaba.com/blog/>
- Wedgwood, N. (2009). Connell's theory of masculinity: it's origins and influences on the study of gender. *Journal of Gender Studies*, 18(4), 329-339. doi:1080/09589230903260001
- White, N. R. (1994). About fathers: masculinity and the social construction of fatherhood. *ANZJS*, 30(2), 119-131. doi:10.1177/144078339403000202
- Williams, R. A. (2009). Masculinities and fathering. *Community, Work and Family*, 12(1). 57-73. doi:10.1080/13668800802133784
- Williams, S. (2008). What is fatherhood?: searching for the reflexive father. *SAGE Journals*, 42(3), 487-502. <http://journals.sagepub.com>
- Wittig, M. (2013). *Straight düşünce* (L. Sevda Darıcıoğlu ve P. Büyüktaş, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

¹ Lezbiyen, gey, biseksüel, transgender ve interseks.

ⁱⁱ Özbay, C. (2011). Neoliberal Erkekliğin Sosyolojisine Doğru: Rent Boy'lar Örneği. C. Özbay, A. Terzioğlu ve Y. Yasin. (Ed.), *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik* içinde (179-208). İstanbul: Metis Yayınları. Bu çalışma, evrensel, tek tip hegemonik erkeklik ve ideali yerine hegemonik erkeklik(ler) ve ideal(ler)inden bahsedebilmeyi mümkün kılması ve aynı zamanda bunların taşıyıcısı olan "erkek" öznelde ve "erkek özneliğinde" melezlenmiş, iç içe geçmiş bir diğer ifadeyle çoklu/farklı görünümüleriyle birlikte bulunabileceğini Rent boylar üzerinden göstermesi açısından oldukça değerlidir. Özbay çalışmasında "hemicsleriyle mükâfat karşılığı seks yapan erkekler" olarak tanımladığı rent boylar üzerinden öznenin duruş noktasını vurgulamakta ve sınıfsal konumlarının yanında bu erkek özneliğinin yeniden inşasında ataerkil heteronormatifliğin nasıl sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle rent boylar mükâfat karşılığı heteroseksüel olmayan birlikteliklere yönelebilen, bu birlikteliklerde "aktif/pasif" olma konumu üzerinden her zaman "aktif" olduklarını vurgulayarak (hegemonik) "erkekliklerinin" altını çizmekte ve gelecek yaşantılarında heteroseksüel evliliklerde bulunmak istediklerini belirterek ataerkil heteronormatif algıyı devam ettirmektedirler.

Bu noktanın, her ne kadar neoliberalleşmeye bağlı olarak yeni bir erkek özneliği üzerinden yani "neoliberal erkeklik" kavramı içerisinde tanımlansa da bu kavramın, erkekliklerin değişen yüzünde "yeni" olanın aslında bir 'krizden' ziyade 'değişen' niteliğini ve bunun ataerkil heteronormatif değerleri yeniden ürettiğini örtükleştirme tehlikesi barındırdığını düşünmekteyiz. Görme biçimimize bağlı olarak taşıdığımız bu kaygı, "neoliberal erkeklik" kavramının "hegemonik erkeklik ve idealinin" *çoklu görünümünden biri* olduğunun gözden kaçırılmamasının (yürütülen tartışmalar bağlamında) önemi üzerine temellenmektedir. Bu bağlamda, "hegemonik erkeklik ve idealine" *çoklu bir yaklaşımın* benimsenmesi öznenin duruş noktasının da metodolojiye dâhil edilmesini beraberinde getirerek, "kriz" veyahut "değişim" tartışmalarının hangi erkeklikler/öznelikler üzerinden yürütüleceğinin görünür kılınmasında faydalı bir araç olacağını düşünmekteyiz.

ⁱⁱⁱ "Hegemonik erkeklik ve ideali" kavramlaştırmasının egemen ve cinsiyet körü bilim anlayışından doğan bilgi üretimindeki gibi "evrensel" veyahut "model" içerisinde ele alınmasından ziyade farklı ve çoklu görünümüleri olabileceği yaklaşımını benimsemek aynı zamanda feminist metodolojiye/epistemolojiye bağlı kalan bir feminist eleştiri çabasının da bir sonucu/ürünü olmaktadır. Özellikle 'erkek(lik)lerin deneyimleri'ne ve 'anlatı'larına dayanan bu çalışmada eleştirel feminist analiz yapabilmek, ataerkil heteronormatif bir toplumsal yaşamda hem iktidar öznesi hem de bu iktidarın nesnesi olandan yani öznenin duruş noktasından hareketle soru sorabilmekten de geçmektedir. Nitekim blogger babaların babalık deneyimlerine odaklanan bu çalışmada, hâkim babalık anlayışıyla kurulan pratiklerden farklı olarak babalık deneyimlerini üreten bu erkek özneliğini bir "kriz" üzerinden mi yoksa bir "değişim" üzerinden mi okumak gerektiği "blogger babalar (pro)feminist olabilir mi?" sorusuyla şekillenmiştir. Bu şekillenmeye olanak sağlayan da "hegemonik erkeklik ve idealinin" *çoklu/farklı görünümüleri* olduğundan hareket eden bir görme biçimi olmuştur.

^{iv} Harding'ten yapılan bu alıntıya 'cinsellik' de dâhil edilebilecektir.

^v Buradaki anlatılar, babalık deneyimlerinin anlatılarda somutlanmasının önemini ortaya koyabildiği gibi aynı zamanda bazı sorgulamalara da kapı açması bakımından değerlidir. Çalışmaya dâhil edilen ve edilemeyen birçok (babalık üzerindeki) blogta karşılaştığımız benzer söylemlerde ağırlıklı olarak vurgulanan, blogların çoğunlukla annelerin tekelinde olduğu, babalıkla ilgili blogların çok az olduğu bir diğer ifadeyle "babaların sessiz kaldığı" ifadeleridir. Blogger anneler konusunda bahsi geçen bu durum elbette başka bir araştırma konusudur. Ancak bizi sorgulamaya iten hususlardan biri de babalığın ve bloggerlığın kesiştiği nokta olmaktadır. Neden blogger babalar görünürlük kazanmaya başlamaktadır ve babalık, bloggerlıkta neden bir alan haline gelmektedir? Hegemonik erkeklik, sınıf ve teknoloji eksenleriyle "blogger babalığın" bir ilişkisi var mıdır? Var ise; 'blogger babalık', 'blogger annelik/anneler' üzerinde teknoloji aracılığıyla ataerkil hegemonya kurma yollarından/stratejilerinden midir yoksa 'sessizleş(tiril)meye' karşı geliştirilen bir direnme biçimi veyahut direniş stratejisi midir? soruları olmuştur.

^{vi} bkz. İş, Sema M. (2013). *Tracking The Invisible: Queer Approaches to Parenthood and Family in Turkey*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

^{vii} 'Erbilmişlik'; Türkçe'ye "açıklama" olarak çevrilen "mansplaining" kavramına binaen tarafımızca oluşturulmuş bir kavramdır. 'Erbilmişlik' kavramını oluşturmamızın ve tercih etmemizin nedeni; "açıklama" kavramının hem heteronormatif değerleri hem de ataerkilliğin "doğallaştırdığı" ve "normalleştirdiği" biyolojik/özcü yaklaşıma ilişkin algıyı yeniden ürettiğini düşünmemizdir.

Evaluating the Importance of Social Capital for the Conversion of the Forms of Capital: A Critical Approach to the Bourdieusian Model

Sermaye Biçimlerinin Dönüşümü Açısından Sosyal Sermayenin Öneminin Değerlendirilmesi: Bourdieu'nun Modeline Eleştirel Bir Yaklaşım

Durmuş Ali YÜKSEK*

Abstract

In *The Forms of Capital*, Pierre Bourdieu offers significant insight into the nature of the relationship among economic, cultural, and social capital at the individual level. However, his perspective in the interchangeability among these forms of capital includes neither the more comprehensive conceptualization of the conversion processes occurring at the group level, nor the applicability of symbolic capital throughout the conversions. In this study, I focus on the concept of social capital, conceptualize it as a master capital to develop the Bourdieusian model of conversions, and present my own conceptual approach while addressing the shortcomings of the Bourdieusian model. In my conceptualization, social capital, functioning both as a connector and a transmitter between individuals, facilitates the examination of the more complex group-level conversions. Thus, this enlargement of the Bourdieusian model of conversions provides a more encompassing understanding of the strategies that individuals apply to compete for resources and positions in society.

Keywords: Social capital, conversion theory, Pierre Bourdieu, forms of capital, interconvertibility

Öz

Sermaye Biçimleri adlı çalışmasında Pierre Bourdieu birey seviyesindeki ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye arasındaki ilişkinin doğasını anlamaya yönelik önemli öngörülerde bulunmaktadır. Ancak, onun bu sermaye biçimlerinin birbirlerine dönüşebilmelerine yönelik bakış açısı ne daha kapsamlı olan grup seviyesindeki dönüşüm süreçlerini ne de bu dönüşümler esnasında sembolik sermayenin kullanımını içermektedir. Bu çalışmada, sosyal sermaye kavramı üzerine odaklanılmış, Bourdieu'nun dönüşüm modelinin geliştirilmesi için sosyal sermaye bir egemen sermaye biçimi olarak kavramsallaştırılmış ve Bourdieu'nun modelinin eksikliklerinin giderilmesi amacıyla yeni bir kavramsal model ortaya konmuştur. Bu yeni modelde, sosyal sermaye bireyler arasında bir bağlayıcı ve aktarıcı olarak çalışmakta ve daha karmaşık olan grup seviyesindeki sermaye dönüşümlerinin gözlemlenmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece, Bourdieu'nun dönüşüm modelinin bu şekilde geliştirilmesi bireylerin toplum içinde kaynaklara ve pozisyonlara erişmek için uygulamış oldukları stratejilerin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sermaye, dönüşüm teorisi, Pierre Bourdieu, sermaye biçimleri, birbirine dönüştürülebilirlik

Introduction

In his inspiring piece, *The Forms of Capital*, Bourdieu (1986) contributed two important and distinct understandings of the concept of capital to the sociological literature, different from Marx (1995). These contributions are his conceptualization of different forms of capital and his conceptualization of the conversions among these forms of capital. Bourdieu's contribution to the concept of capital is manifested through his varied understanding of capital, namely capital as both material in the interested form and immaterial in the disinterested form. Additionally, Bourdieu developed the interconvertibility principle, which asserts the interchangeability among economic, cultural, and social capital alike. For Bourdieu, this interconvertibility principle ensures a better understanding of the ongoing competition among individuals for valued resources and positions in societies via capital.

Even though Bourdieu (1986) has provided a unique perspective on the forms of capital and on the conversion processes among them, his theory still lacks two important aspects: first, his conception of the conversion processes restricts itself to the individual level, thus focusing on the conversions within individuals; and second, his conception of the conversion processes does not include the functioning of symbolic capital. I argue that while

* Dr. Milli Savunma Bakanlığı, durmusalilyukse@gmail.com.tr.

the Bourdieusian model of conversion among the forms of capital addresses the relatively simple individual-level transformations, it does not adequately cover the more important group-level transformations that occur between individuals through their usages of social capital. Thus, in my conceptualization of the conversion among the forms of capital, social capital becomes a master capital that allows individuals to enhance their social positions in the stratified society. This understanding of social capital facilitates the examination of the more complex group-level transformations and the conceptualization of a broader and more comprehensive model of conversions among the forms of capital, including symbolic capital.

To develop the Bourdieusian model of the conversion of the forms of capital and present my own conceptual approach, here I will first focus on how Bourdieu (1986) distances himself from Marxism and how this estrangement affects his conceptualization of the concept of capital different from Marx (1995). Second, I will examine each form of Bourdieu's capital separately in detail. Third, I will investigate Bourdieu's understanding of the conversion among different forms of capital and reveal the shortcomings of his model. Finally, I will attempt to develop his model and present my own conceptual approach of the conversion of the forms of capital while removing the shortcomings of the Bourdieusian model.

Bourdieu and the Forms of Capital

The concept of capital can be traced back to Karl Marx who argues that money and commodities are capital only insofar as they emphasize two distinct properties: an investment with expectations of return and a surplus value generated by the investment (Marx, 1995; Lin, 2001). Capital, for Marx (1995), as the potential investment by the capitalist, generates capital as a surplus value at the end of the production process only for the capitalist, not for the laborer. In this sense, this process only sustains the laborers' subsistence so that they can continue providing labor for the production process. However, the same process provides a surplus value for the capitalist so that they can use a significant portion of it as capital for later investments. In this regard, Marx's conception of capital is based on the exploitative social relations between two classes: capitalists and laborers (Marx, 1995; Lin, 2001).

Bourdieu's (1986) conception of capital differs from Marx's (1995) in relation to his critical dialogue with Marxism. As Swartz (1997) has identified, Bourdieu develops Marx's analysis of capital through distancing himself from Marxism in three ways. First, Bourdieu extends Marx's notion of economic interest to noneconomic goods and practices, thus transcending its narrow economicism and expanding the universe of exchanges from an economically self-interested perspective to a noneconomic, and therefore disinterested perspective (Swartz, 1997; Desan, 2013). Following Weber's sociology of religion, Bourdieu (1986) posits that all action is interested, either material or symbolic, and an interested action cannot be produced without producing its negative counterpart, disinterestedness. In other words, the material forms of exchange in Marx's sense should not only represent the economic forms of capital but should also include the immaterial forms of exchange in the form of other types of capital. This is required to ensure the more effective and easier social and cultural reproduction of the social order in society. This assertion leads us to the second way that Bourdieu distances himself from Marxism.

Bourdieu conceptualizes capital in all forms of power, whether they are material, cultural, social, or symbolic (Swartz, 1997). According to Bourdieu, when resources become objects of struggle for individuals, they become capital (Bourdieu, 1986). Therefore, Bourdieu does not restrict his perspective to economic capital in the form of money and property as Marx does. Instead, he extends capital to include cultural capital in the form of cultural goods and services including educational credentials, social capital in the form of acquaintances and networks, and symbolic capital in the form of legitimation (Bourdieu, 1986). In addition to the

extension of capital into several forms, another way Bourdieu expands Marx's theory is claiming the possible conversionⁱ of one form of capital into another. The conversion of capital constitutes a central focus in Bourdieu's sociology since this process provides individuals and groups an opportunity to supplement a certain form of capital by accumulating another, thus to maintaining and/or enhancing their social positions in the stratified society (Bourdieu, 1986).

The third way that Bourdieu distances himself from Marxism is his focus on the symbolic systems such as art, science, education, literature, and religion, and the impact they have on the reproduction of social inequality (Swartz, 1997). Bourdieu argues that Marxism underestimates the importance of such symbolic systems and their effects on the symbolic dimension of power relations; therefore he develops a sociology of symbolic forms and a theory of symbolic violence and capital to provide theoretical analyses of such systems (Bourdieu, 1984; Swartz, 1997).

In light of the three theoretical arguments that Bourdieu developed to distance himself from Marxism, capital, for Bourdieu, refers to "what makes the games of society—not least, the economic game—something other than simple games of chance offering at every moment the possibility of a miracle" (1986, p. 241). In *The Forms of Capital*, Bourdieu (1986) provides a significant interpretation of the concept of capital and the relationship among the three fundamental forms of capital. Bourdieu states that "depending on the fieldⁱⁱ in which it [capital] functions, and at the cost of the more or less expensive transformations which are the precondition for its efficacy in the field in question, capital can present itself in three fundamental guises" (1986, p. 243). These three fundamental forms of capital, which I will address throughout this study, are economic capital, cultural capital, and social capital.

Economic capital refers to the economic goods that individuals have such as property, wealth, and other financial objects. Bourdieu rarely attempted to define economic capital, saying that he didn't want to "dwell on the notion of economic capital, because it is not his area" (Desan, 2013, p. 332). Bourdieu slightly touched on economic capital in *The Forms of Capital* and argued that "economic capital is at the root of all other types of capital" and these other types of capital are "transformed, disguised forms of economic capital" (Bourdieu, 1986, p. 252). All other types of capital are reducible to economic capital in the final analysis. According to Bourdieu (1986), while all forms of capital are fundamentally (or their basic/fundamental origins) economic in nature, capital also manifests itself in noneconomic ways as social, cultural or symbolic capital. Thus, these forms of capital are treated differently and have varying effects on the application, use, and accumulation of capital.

Bourdieu's conceptualization of different forms of capital other than economic capital is an attempt to extend the common-sense assumption of capital as economic to a more comprehensive perspective in which the power dynamics is depicted as capital operates in noneconomic spheres of social life (Desan, 2013). Cultural capital, in this sense, represents this extension from the logic of economic analysis to ostensibly noneconomic goods and services.

Bourdieu argues that a society's dominant class imposes its culture on the dominated class by engaging in pedagogic action (e.g., education). The pedagogic action provides the unconscious internalization of the values and the symbols of the dominant class in the next generation through symbolic violence, thus reproducing the salience of the dominant culture (Bourdieu, 1977a; Bourdieu & Passeron, 1977; Lin, 2001). In this sense, Lin (2001, p. 15) defines cultural capital as the "acquisition and misrecognition of the dominant culture and its values." Similar to Lin's (2001) perspective on cultural capital, Lamont & Lareau (1988) refer to cultural capital as the high status cultural signals in the form of verbal facility, general

cultural awareness, aesthetic preferences, information about the school system, and educational credentials, which provide individuals the opportunity to exclude themselves from others who are deprived of these cultural signals. Thus, differentiating levels of cultural capital, which demonstrates itself as the “disposal of taste” or consumption of specific cultural forms, marks individuals as members of specific groups or not (Bourdieu, 1984). Aside from the above-mentioned features of cultural capital, there are additional functions of the concept with which I am not concerned in this study.ⁱⁱⁱ

Just as the concept of cultural capital moves away from the logic of economic analysis, so does social capital illustrate the noneconomic potential of capital in the social world. For Bourdieu (1986, p. 248), social capital is “the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance or recognition.” In other words, social capital is the accumulation of social opportunities via social interaction, such as participating in organizations and meeting with people. According to Bourdieu (1986), one’s social capital depends on the size of his/her social connections and on the total volume of capital (the combination of all forms of capital such as economic, cultural, or symbolic) in these social connections’ possessions. This means that one’s social capital increases with the number of social agents that s/he is connected with in two ways. Resources in the form of social capital may be in one’s social connections’ possessions or in their social positions (Lin, 2001).

Even though Bourdieu proposes three fundamental forms of capital—economic, cultural, and social—in his analysis of the forms of capital (Bourdieu, 1986), his theoretical perspective actually includes one more fundamental but disguised form of capital: symbolic capital.^{iv} Symbolic capital comes to the forefront of Bourdieu’s argument of capital especially in his conceptualization of the conversion of the forms of capital.

Bourdieu develops his concept of symbolic capital through Weber’s notions of charisma and legitimacy and through the extension of Weber’s notion of interest (Bourdieu, 1986, 1991; Swartz, 1997). According to Bourdieu (1986), all practices are interested whether directed towards material or symbolic items. Actors pursue not only the economic forms of action and objects depicted as material and interested (e.g., money, gifts, or powerful positions), but also noneconomic forms of action and objects depicted as symbolic and disinterested (e.g., demands for recognition, deference, or obedience) to be able to exchange one from the other (Bourdieu, 1986, 1991; Swartz, 1997). In line with his conceptualization of resources as capital “when they function as a social relation of power by becoming objects of struggle as valued resources” (as cited in Swartz, 1997, p. 43), Bourdieu, like Weber, argues that the exercise of power requires legitimation. In this sense, Bourdieu’s concept of “misrecognition,” similar to the idea of “false consciousness” in the Marxist tradition, ensures the transformation of economic and political interests present in a set of practices into disinterest and allows the accumulation of symbolic power or legitimacy for specified activities (Bourdieu, 1986; 1977b; Swartz, 1997). Put differently, according to Bourdieu,

Symbolic practices deflect attention from the interested character of practices and thereby contribute to their enactment as disinterested pursuits. Activities and resources gain in symbolic power, or legitimacy, to the extent that they become separated from underlying material interests and hence go misrecognized as representing disinterested forms of activities and resources (as cited in Swartz, 1997, p. 43).

Symbolic capital, in this sense, refers to “denied capital,” which disguises the interested (material) characteristics of activities and resources and demonstrates them as disinterested (symbolic), thus providing legitimation (Bourdieu, 1986, 1991; Swartz, 1997). In this way, “individuals and groups who are able to benefit from the transformation of self-

interest into disinterest” obtain symbolic capital in the form of “recognition, deference, obedience, or service for others” (which have noneconomic, symbolic, and disinterested characteristics) and “accentuate selected personal qualities of elites as supposedly superior and natural” rather than presenting themselves as inferior by obtaining other forms of capital (which have economic, material, and interested characteristics) (Bourdieu, 1986, 1991; Swartz, 1997, p. 43).

With his unique perspective on capital, differing from that of Marx (1995), Bourdieu (1986) provides a more comprehensive understanding of the functions of the various forms of capital in society. In addition, the importance of Bourdieu’s theoretical conceptualization of the forms of capital shows itself in the interchangeability among these forms of capital since these conversion processes allow individuals to use their initiatives and strategize for the competition of valued resources in society. Although Bourdieu (1986) provides a conceptual framework to understand the convertibility of different forms of capital, his theoretical argument confines the conversion processes to the individual level. Therefore, further theoretical analyses must closely investigate the conversion processes not only at the individual level but also at the group level. In this regard, an elaboration and critical approach to the Bourdieusian model of conversions, in which both the individual and group level conversion processes are investigated, is presented in what follows.

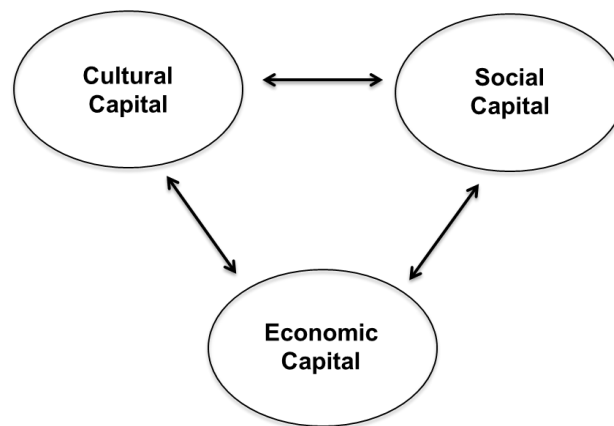
The Conversion of the Forms of Capital

Bourdieu’s (1986) contribution to the concept of capital is not only his conceptual approach to various forms of capital, but also his theoretical analysis in the interchangeability among economic, cultural, and social capital. Bourdieu (1986, p. 253) states that “the convertibility of the different types of capital is the basis of the strategies aimed at ensuring the reproduction of capital (and the position occupied in social space) by means of the conversions least costly in terms of the conversion work and of the losses inherent in the conversion itself.” In other words, through converting their available forms of capital into other forms, individuals might contribute to their overall accumulation of deployable resources and maintain their dominant positions in the stratified society (Bourdieu & Wacquant, 1992). While individuals can directly acquire resources (either economic, cultural, or social), they can also indirectly increase their resources through the utilization of other forms of resources (Bourdieu, 1986).

Bourdieu (1986) sees economic capital as the ultimate form of capital that all the other forms are reducible to and implies that economic capital remains the ultimate goal for individuals. Thus, Bourdieu (1986) provides his conceptualization of the conversion among the forms of capital within an individual (possible conversion works within an individual) and does not provide a detailed analysis of how the conversion processes occur between individuals. In this sense, this study specifically focuses on the conversion of the forms of capital at both the individual and group levels in an effort to address this research gap.

In its most basic form, the Bourdieusian model of conversion of the forms of capital can be depicted as shown in Figure 1. In particular, the illustration highlights the interchangeability among the different forms of capital. While individuals accumulate economic capital to ensure the reproduction of their class positions, they can also convert their economic capital into either social or cultural capital to provide an additional environment to maintain their social positions. Also, as Bourdieu (1986, p. 252) states, “the different types of capital can be derived from economic capital, but only at the cost of transformation, which is needed to produce the type of power effective in the field in question.” From this statement, it is understood that the transformation from economic capital (into either cultural or social capital) occurs with a specific amount of cost. Moreover, the transformation into economic

capital (from either cultural or social capital) occurs with a potential loss through attrition, which is not comparable to the cost that is needed to convert economic capital into cultural or social capital (Bourdieu, 1986; Anheier, Gerhards, & Romo, 1995).

Figure 1: The Basic Model of Conversions among the Forms of Capital

The potential loss during the conversion process occurs depending on the reproducibility, transmissibility, and liquidity of the different forms of capital (Bourdieu, 1986). As Anheier, Gerhards, & Romo (1995) argue, economic capital is the most liquid and most readily available form of capital for the transformation into social and cultural capital. However, due to their stickier structures, the convertibility of social and cultural capital into economic capital is costlier and more subject to attrition. In this sense, from a simple economic standpoint, the cost to transform economic capital into either social or cultural capital might be seen as waste of time, money, or emotion, whereas, it is, for Bourdieu, “a solid investment, the profits of which will appear, in the long run, in monetary or other forms” (Bourdieu 1986, p. 253). This is a risky investment and the returns of this investment (as either potential loss or potential profit) in the form of economic capital (through the transformations of cultural or social capital into economic capital) determine if it is a success or a failure.

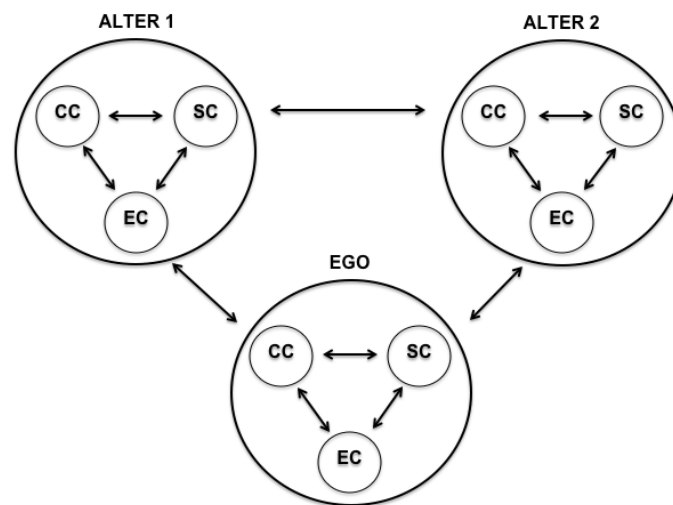
The Bourdieusian model of conversions specifically focuses on the transformations from economic capital into social and cultural capital, and vice versa, and does not “fully theorize the directional link going from cultural to social capital,” and vice versa (Lizardo, 2006, p. 780). Since Bourdieu focuses on the economic capital, all the essential transformations occur from or into economic capital in his model. Therefore, in an effort to address this theoretical gap in the Bourdieusian model of conversions, all the potential conversion works among the four forms of capital (including symbolic capital), within and between individuals, will be investigated soon.

According to Bourdieu (1986, p. 252), “there are some goods and services to which economic capital gives immediate access; others can be obtained only by virtue of a social capital of relationships (or social obligations) which cannot act instantaneously.” In other words, individuals might acquire some forms of resources immediately through their levels of economic capital at the individual level (e.g., obtaining a degree through converting economic capital into cultural capital); however, they have to have social capital to acquire other resources (e.g., others’ volumes of capital, which are not easily accessible through economic capital) through creating social connections with others at the group level. Social capital’s productivity reveals itself only through its usage both in the economic capitalization of network resources and in many forms of capital being accumulated and capitalized at the same time (Svendsen, Kjeldsen, & Noe, 2010). In this sense, Figure 1 remains incapable in

illustrating the functioning of social capital throughout the conversion processes. Figure 1 illustrates only the conversion processes occurring at the individual level. It does not include the functioning of social capital throughout the conversions as Bourdieu (1986) discusses it, nor does it include the conversion processes at the group level. Therefore, Figure 1 needs to be further developed by considering the conversion processes at both the individual and group levels and the conceptualization of the functioning of social capital for the conversion processes at the group level.

Here, the most important point to see is that there is dependency among the different forms of capital not only within an Ego, but also within the Ego's social network. In other words, the model illustrated in Figure 1 is that of only Ego, but in reality, for example, Ego's economic capital is not only dependent on his/her social and cultural capital, but also on all of his/her alters' forms of capital within his/her local network (Guan, unpublished manuscript). The importance of social capital comes to the forefront of this study in understanding the dependency among different individuals' differing forms of capital in a social network. A simple illustration of this new perspective is shown in Figure 2.

In light of the development in the conceptualizations of the conversions of the forms of capital from Figure 1 to Figure 2 and the arguments made thus far, it can be concluded that the Bourdieusian model of conversions lacks three important aspects of the conversions of the forms of capital: the lack of a clear theorization of (1) the conversion processes between cultural capital and social capital; (2) the functioning of symbolic capital throughout the conversion processes, and (3) the conversion processes occurring between individuals at the group level. I argue that a clear theorization of how social capital functions throughout the conversion processes provides us a unique opportunity to address these shortcomings of the Bourdieusian model of conversions.

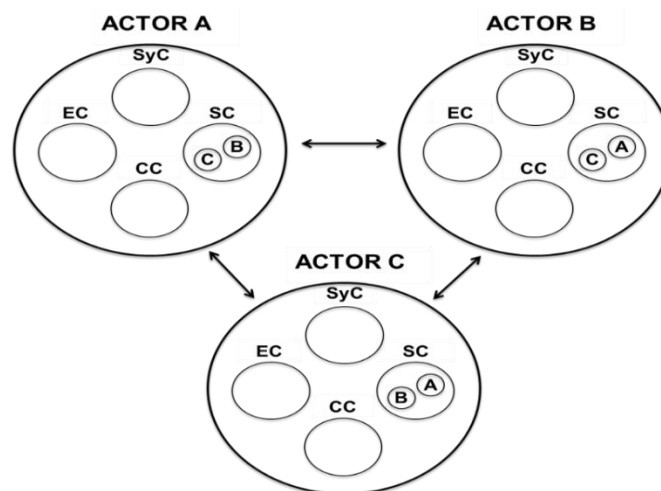
Figure 2: The Basic Model of Conversions among the Forms of Capital at the Group Level

In this regard, the model of conversions among the forms of capital conceptualized in this study starts with the assumption that all individuals have certain amounts of economic, social, cultural, and symbolic capital (EC, SC, CC, and SyC respectively will be used from now on to symbolize these forms of capital). The inclusion of SyC into the current discussion, differently from the Bourdieusian model, which hardly implies it, is important for the conceptualization presented here since the consideration of SyC in the current discussion facilitates the understanding of the conversion processes between individuals from different hierarchical positions in the stratified society, and thus provides a clear perspective to the potential exchanges of symbolic and economic resources between these individuals.

I argue that the transformations of the forms of capital into other forms occur at two levels: the individual and the group levels. Which form of capital is able to transform into another form and at which level depend on the mobility of the forms of capital. In other words, the transformation of any form of capital into another form and at which level this will occur depend on the usage of SC during the transformation because SC provides mobility to other forms of capital. If the transformation does not require the usage of SC, this transformation will occur at the individual level. If it requires the usage of SC, it will occur at the group level.

At the individual level, an Ego can convert his/her EC and CC amid themselves. For example, a well-endowed individual can buy books or art objects to show his/her cultural capital, and thus convert his/her EC into CC. S/he can also afford any kind of expenditures to obtain a diploma or certificate from a higher education institution to use his/her CC in the job market. By doing this, s/he will convert his/her EC into CC with an expectation that this CC will return to him/her as EC in the future. This individual can also use his/her EC and CC to obtain SyC in certain environments. However, SyC can only be acquired through social connections with other individuals; therefore the acquisition of SyC requires the usage of SC throughout the transformations of certain forms of capital into other forms at the group level.^v

According to Bourdieu (1986, p. 249), “the volume of the social capital possessed by a given agent thus depends on the size of the network of connections he can effectively mobilize and on the volume of the capital (economic, cultural, or symbolic) possessed in his own right by each of those to whom he is connected.” Especially focusing on the latter part of this sentence, it can be understood that individuals, who intend to interact with others, see others’ volumes of capital (EC, CC, or SyC) as part of their own SCs. Therefore it can be argued that one’s SC is directly related and proportional to others’ volumes of capital that s/he wants to interact with. Figure 3 provides an illustration of the conceptualization of SC as outlined here. In Figure 3, all individuals have others’ volumes of capital added into their SCs. The small circles inside the actors’ SCs represent the other two actors (with all their forms of capital) with whom they intend to interact. Since individuals interact with others with the expectation that they will be able to access their volumes of capital, individuals’ volumes of capital play a big part in the decisions of interactions. For this reason, conceptually, I argue that both interacting individuals see each other’s volumes of capital as part of their SCs, and therefore, to interact with each other, they convert their volumes of capital into their SCs.

Figure 3: A Simple Illustration of Social Capital between individuals

The conversion of the volume of capital into SC does not occur tangibly. This conversion only refers to the creation of conceptual links between actors who intend to interact with each other. Individuals have to perform this conversion conceptually before interacting with others to set the stage for interaction, since only by doing this, can the interacting individuals see the others' volumes of capital as accessible (without seeing others' volumes of capital as accessible, they will not interact with them since the objective behind this interaction is to access to others' volumes of capital).^{vi} That is to say, individuals convert their volumes of capital into their SCs, which actually refers to the potentially interacting individuals that they have, to show them that their volumes of capital are reachable by them, thereby signifying that they are open to interaction with them. An individual's SC, therefore, represents his/her open door to outside social connections that works to send and receive certain resources.

The transformation of the volumes of capital into SC occurs in two different ways. First, if the two potentially interacting individuals meet for the first time and intend to interact, each of them hypothetically converts all of his/her forms of capital (EC, CC, and SyC) into SC to show the other individual his/her available capital capacities. Each individual performs these transformations to ensure that the other individual sees all of his/her capital capacities (EC, CC, and SyC) before determining which form of capital s/he wants to exchange with which form. Second, if the two potentially interacting individuals have already met before and know each other's capital capacities, they only convert their intended forms of capital to exchange with each other. For this reason, on the one hand, when the two individuals meet for the first time and intend to interact with each other, the volume of capital transformed into SC has two meanings. First, it refers to all of these two individuals' forms of capital since this transformation is needed to ensure their decision about what to exchange. Second, after they decide what to exchange, it refers to the intended forms of capital that the interacting individuals attempt to exchange with each other. On the other hand, when two individuals have already met before and intend to interact with each other, it is important and necessary to understand that the volumes of capital transformed into SC, in this case, refer to only the intended forms of capital that the interacting individuals attempt to exchange with each other.

In order to understand the transformation of an individual's volume of capital into his/her SC before the interaction, it is also necessary to understand the differences and similarities between SC and other forms of capital. As Svendsen, Kjeldsen & Noe (2010, p. 633) argue,

Like [the other forms of capital], [social capital] can be accumulated, stored, and converted. It accrues its owner benefits without being destroyed; in fact it increases by usage. And it facilitates action just as they do. However, unlike the other forms of capital, social capital exists neither in objects nor in people, but between human beings; is increased by usage and cultivation; is wholly informal; and gives access to all the other forms of capital.

In Figure 3, the usage of small circles in each actor's sphere of SC indicates other actors with their volumes of capital and refers to each actor's SC's existence neither in objects nor in him/her, but between them.

As an illustration, it is assumed that two individuals want to interact with each other with the intention of exchanging either material or symbolic rewards. In order to interact with each other, each individual converts his/her volumes of capital (if the two first meet, volume of capital refers to all their forms of capital; if the two have met before, volume of capital refers to the intended forms of capital they want to exchange) into his/her SC and shows the other individual (who actually is part of his/her SC) that s/he is open and ready for interaction. If the two have not already met before, this conversion provides each individual with the

opportunity to see the other individual's capital capacities (EC, CC, or SyC) and decide on what to exchange. If the two have already met before, this conversion provides each individual with the understanding that the other individual is ready for interaction. Thus, assuming that the interaction occurs between an upper- and a working-class individual, the upper-class individual might give EC to the working-class individual and receive SyC from him/her. Thus, the working-class individual sends SyC and receives EC from the upper-class individual. Therefore the upper-class individual converts his/her EC into his/her SC, and the working-class individual converts his/her SyC into his/her SC before interaction. As a result, I argue that all individuals convert their volumes of capital (EC, CC, or SyC) into their SCs before interacting with others. Thus, owing to its unique role throughout these conversions, SC functions as a connector between individuals.

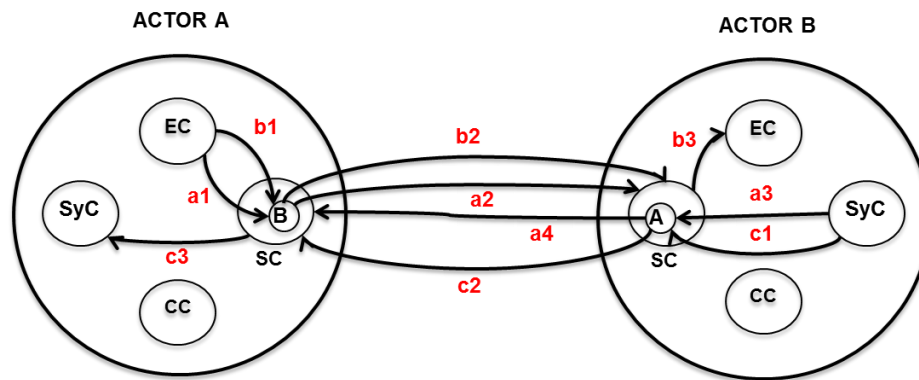
Due to the indispensability of the usage of SC during the exchange of resources among individuals, SC becomes the essential form of capital for the transformations of the forms of capital into each other at the group level. At the group level, an Ego needs to use his/her SC to acquire SyC or accumulate more EC or CC by accessing his/her alters' EC, CC, or SyC. In terms of the levels of mobility of the forms of capital, an Ego can convert his/her CC and EC into each other only within himself/herself at the individual level. These two forms of capital do not provide mobility to the Ego since they do not allow him/her to interact with his/her alters. Only by converting his/her EC, CC, or SyC into his/her SC, can the Ego succeed in this objective. The Ego's SC, on the other hand, leads him/her to interact with his/her alters, causing mobility, and thus acquiring SyC and accumulating more EC, CC, or SyC.^{vii} In this way, SC functions as "a helping hand, a string-pulling, the old boy network" (Bourdieu, 1986, p. 258) which enhances the accumulation of the forms of capital for the Ego through the acquisition of his/her alters' forms of capital. Bourdieu provides an example to the usage of SC for the transformation of an Ego's CC into his/her EC as a return to his/her earlier effort of converting his/her EC into his/her CC. Bourdieu (1986, p. 258) states:

It goes without saying that the dominant fractions [those individuals who have high positions in the structural hierarchy], who tend to place ever greater emphasis on educational investment [through converting their EC into CC], within an overall strategy of asset diversification and of investment aimed at combining security with high yield [through converting their CC into EC as a return to their earlier effort], have all sorts of ways of evading scholastic verdicts. The direct transmission of economic capital remains one of the principal means of reproduction, and the effect of social capital tends to correct the effect of academic sanctions [the usage of SC facilitates the conversion from CC into EC]. Educational qualifications never function perfectly as currency [the effort to transform EC into CC with an expectation that CC will contribute to EC afterwards in a risky investment and may function differently than expected]. They are never entirely separable from their holders: their value rises in proportion to the value of their bearer, especially in the least rigid areas of the social structure.

Erickson (1996, p. 224) supports Bourdieu's understanding of SC as a helping hand over the transformation of EC into CC and states: "advantaged people, including higher-class people [EC], will certainly have better cultural resources [CC],...and [this is] because of the diverse networks [SC] that advantaged people have."

At the group level, SC functions as a transmitter as well as a connector. During an interaction between an Ego and his/her alter, they need to transform their capacities of EC, CC, or SyC into their SCs to connect to each other.^{viii} After connecting to each other, both the Ego and his/her alter transmit any form of capital that they want to exchange with their partners through the usage of their SCs.^{ix} Afterwards, both the Ego and his/her alter receive the transmitted form of capital from their partners through their SCs and insert whatever form of capital they acquire into their capacities of capital, namely what they have already had as capital. This time, however, the conceptual transformation occurs from their SCs into their received forms of capital. For example, if an Ego acquires CC (EC or SyC) in the form of SC

from his/her alter, s/he firstly transforms this SC into CC (EC or SyC) and secondly inserts this CC (EC or SyC) into his/her capacity of CC (EC or SyC). Afterwards, s/he can also convert this CC (EC) into EC (CC) within himself/herself at the individual level. Thus, SC functions first as a connector that links these two actors to each other to interact through the actors' transformations of their resources (EC, CC, or SyC) into their SCs, and second as a transmitter that provides the actors the opportunity to exchange whatever form of capital they need. The example shown in Figure 4 illustrates how these conversions occur and how SC functions throughout the conversion process.

Figure 4: Conversions among the Forms of Capital between two actors

During an interaction between an upper-class actor (A), who, for the purposes of this example, is assumed to have made a financial donation with the intention of acquiring SyC, and a working-class actor (B), who is assumed to have received the donation, thus acquiring EC, actor A first converts his/her EC into his/her SC (a1), and meanwhile actor B converts his/her SyC^x into his/her SC (a3). Then the two actors connect to each other (a2 and a4), set the stage for interaction, and exchange resources.^{xixii} Thus, SC first functions as a connector that links these two actors. Then, the two actors exchange the forms of capital that they intend to exchange with each other. Through the transformations of EC into SC (by actor A-b1), SC into SC (the interaction between the two actors-b2 as the follow-up link of b1), and SC into EC (by actor B-b3) and SyC into SC (by actor B-c1), SC into SC (the interaction between the two actors-c2 as the follow-up link of c1), and SC into SyC (actor A-c3), SC functions as a transmitter that provides these two actors with the opportunity to exchange the necessary forms of capital. That is to say, as a result of the interaction and exchange between actor A and actor B, actor B receives EC in the form of SC (b1 and b2) and first transforms this SC into EC and second inserts this EC that s/he receives from actor A into his/her capacity of EC (b3). Meanwhile, actor A receives SyC in the form of SC (c1 and c2) and first transforms this SC into SyC and second inserts this SyC that s/he receives from actor B into his/her capacity of SyC (c3). If desired, actor B can also convert this EC into CC within himself/herself at the individual level. Again, I would like to point out that all the transformations from or into SC throughout the interactions are conceptual transformations. They occur intangibly to set the stage for actors to interact with each other and exchange whatever forms of capital they need. And these conceptual transformations from or into SC should be examined with the idea that social capital exists neither in objects nor in people, but between human beings (Svendsen, Kjeldsen, & Noe, 2010).

In sum, it can be asserted that the transformations of EC into CC and CC into EC only occur at the individual level. These transformations do not occur at the group level. The group level transformations occur only through the usage of individuals' SCs. Individuals can acquire other forms of capital from their social connections at the group level only by using their SCs through converting their forms of capital (EC, CC, or SyC) into their SCs and vice

versa. Afterwards, they insert any forms of capital that they acquire from their social connections to the same form of capital that they have already had through using their SCs.

It is assumed that due to the conversion processes among the forms of capital, an Ego's forms of capital are directly proportional to all other forms of capital for which the Ego has capacity. The more an Ego's EC, the more likely s/he is to have CC, and vice versa, the more an Ego's CC, the more likely s/he is to have EC. The more an Ego's EC, CC, or SyC, the more s/he is able to use his/her SC. And finally, the more an Ego's EC or CC or both, the more likely s/he is to have SyC. Whether the Ego's EC, CC, or SyC provides the highest level of efficiency to SC depends on the field (Bourdieu, 1984) in which individuals compete for valued resources. In cultural fields, for example, it is assumed that an Ego's CC rather than his/her EC gives more efficiency (e.g., usefulness and strength) to his/her SC, and in administrative fields, it is assumed that an Ego's EC rather than his/her CC gives more efficiency to his/her SC in his/her interactions with his/her alters.

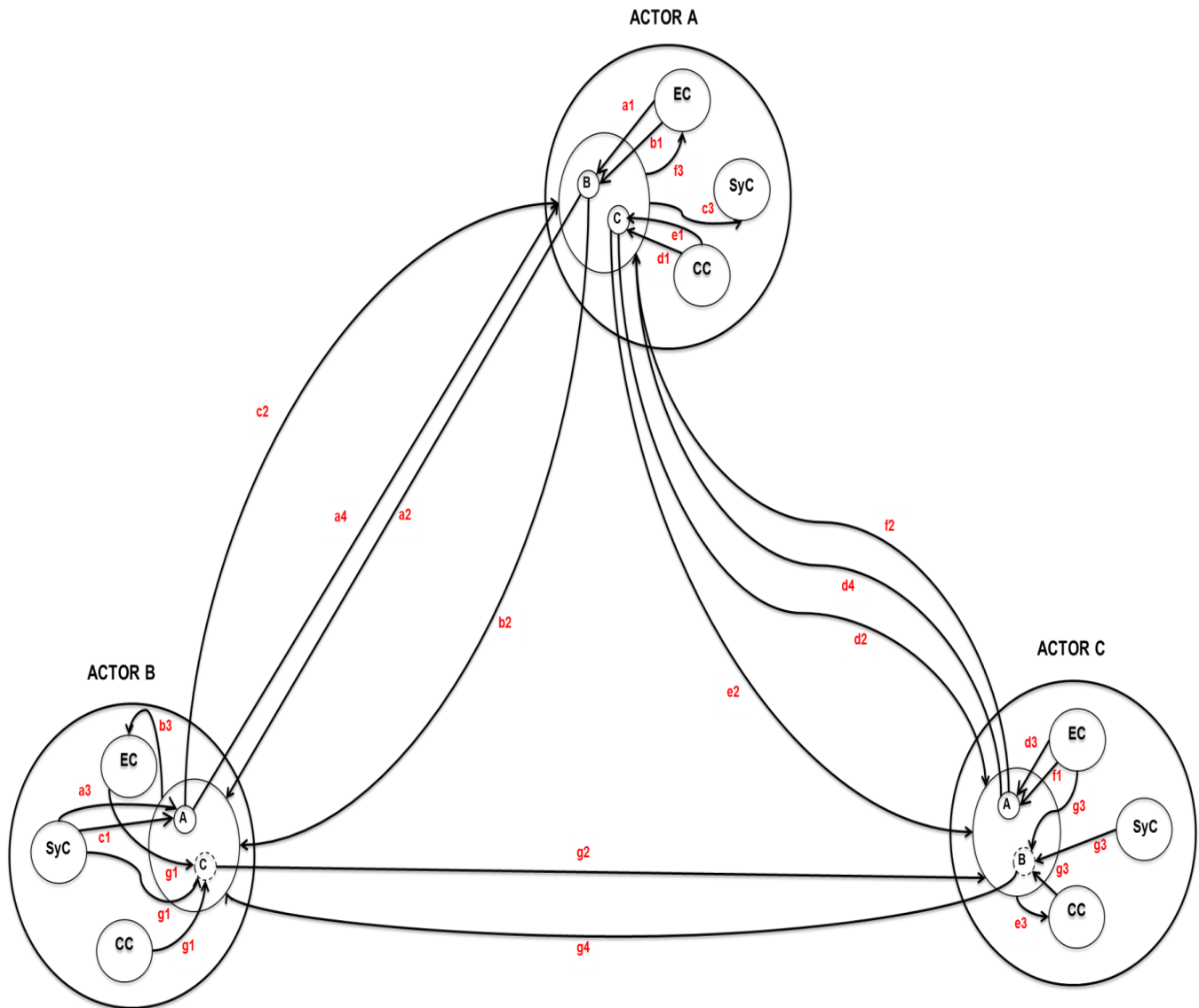
So far, I have introduced and developed the basic principles of my model of conversions among the forms of capital through addressing: (1) how CC and EC convert into each other at the individual level, and thus how individuals accumulate CC or EC at the individual level, (2) how SC functions as a connector that links individuals to each other and provides a stage for them to interact, (3) how SC functions as a transmitter that facilitates the exchange of resources among individuals, and (4) how EC, CC, and SyC can be accumulated using SC at the group level. However, I have not focused on how SC can be accumulated at both the individual and group levels. At the end of this study, this issue will be addressed using Granovetter's (1973) "Strength of Weak Ties" theory.

At the individual level, how an individual accumulates SC is straightforward. The more an individual has EC, CC, or SyC, the more s/he is to have SC. It is expected that wealthy and economically well endowed (EC), sophisticated and culturally flexible (CC), and legitimate and recognized (SyC) individuals will have more social connections (SC) that they can access. Looking at the relationship between CC and SC, for example, Lizardo (2006) found that one's cultural preferences are directly related to his/her social network (also see Erickson, 1996). Also, focusing on the relationship between EC and SC, Lin (1999, 2001) and Granovetter (1995) posit that one's social class origin (either advantaged or not) and his/her job (either prestigious or not) are directly related to his/her social network. And finally, addressing the relationship between SyC and SC, Lin (2001, p.158) argues that SyC in the form of recognition "reinforces the legitimacy of certain actors who claim their resources and positions and, at the same time, offers incentives for further social exchanges and unequal transactions among actors, enhancing their social capital."

At the group level, however, the accumulation of SC is more complex. Since an individual's SC is directly and proportionally related to other's volumes of capital (Bourdieu, 1986), I argue that individuals accumulate more SC at the group level in accordance with Granovetter's (1973) explanations of the creation of connections among individuals in his well-known study, *The Strength of Weak Ties*.

Granovetter (1973, p. 1361) argues, "the strength of a tie is a (probably linear) combination of the amount of time, the emotional intensity, the intimacy (mutual confiding), and the reciprocal services which characterize the tie." In line with Granovetter's definition of the strength of a tie, I argue that compared to individuals who have not met before to interact with each other, those, who have met before and thus converted their volumes of capital (EC, CC, and SyC) into their SCs to interact with each other, are more likely to create strong ties

---

Figure 5: Conversions of the Forms of Capital among three actors

than weak ties between each other. In Figure 5, which provides an illustration of the interactions and exchange of resources among the three actors, actor A is assumed to have met with actor B and actor C before, and actor B and actor C are assumed to have not met before. According to Granovetter (1973, p. 1362), “if strong ties connect A to B and A to C, both B and C, being similar to A (due to the homophily principle), are probably similar to one another, increasing the likelihood of a friendship once they have met.” In other words, if an individual has a strong connection with two others by way of strong ties, then it is highly likely that the two others will also be connected to each other, thus producing triadic closure. For that reason, the strong ties between actor A and actor B and between actor A and actor C create a weak tie between actor B and actor C.

In Figure 5, the small circles in each actor’s SCs also show the strength of the ties among them. Since actor B and actor C are unlikely to interact without their ties to actor A, they have dashed circles, which represent their potential social connections that they have not met before, in their SCs. Only by using their strong ties to actor A, they are likely to create a weak tie between each other and interact via that weak tie.

Similar to the interactions and exchange of resources shown in Figure 4, Figure 5 shows how actor A uses his/her strong ties with the other two actors to interact and exchange

resources with them. In order to do that, actor A first is assumed to exchange his/her EC with actor B's SyC and then exchange his/her CC with actor C's EC. His/her actions are shown in Figure 5 as follows: actor A first converts his/her EC into his/her SC (a1), and meanwhile actor B converts his/her SyC into his/her SC (a3). Then the two actors connect to each other (a2 and a4), set the stage for interaction and the exchange resources. Since these individuals have met before, they only convert the forms of capital that they intend to exchange, thus signifying a strong-tie relationship. Finally, the two actors exchange the forms of capital that they intend to exchange with each other (following the actions of b1, b2, and b3 for actor A's EC, and c1, c2, and c3 for actor B's SyC).

Actor A is also assumed to convert his/her CC into EC by using the strong-tie relationship with actor C. The interaction and exchange of resources between actor A and actor C follow the same sequence of actions that actor A and actor B use. To set the stage for interaction, actor A uses the actions entitled d1 and d2, and actor C uses the actions entitled d3 and d4. They then exchange their CC and EC and convert them into EC and CC by using the actions entitled e1, e2, and e3 for actor A's CC, and f1, f2, and f3 for actor C's EC.

The most important factor to consider in Figure 5 (more important than the strong tie connections between actor A and actor B and between actor A and actor C) is the creation of a weak-tie connection between actor B and actor C. These two actors use their strong ties to actor A to create a weak tie between themselves, and thus to accumulate more SC at the group level. Since actor B and actor C have not met before, to set the stage for interaction and show the other actor their capital capacities before interaction, they first convert their volumes of capital (EC, CC, and SyC) into their SCs (entitled g1 for actor B and g3 for actor C). Then, as follow-up actions to their intentions (entitled g2 for actor B and g4 for actor C), they connect to each other first to interact and second to exchange resources.

In conclusion, the conversion of the forms of capital is complex and must be examined at both the micro (individual) and macro (group) levels. I argue that even though the conversion processes can best be observed at the micro level within an individual, they can best provide what individuals need at the macro level using SC between individuals. In this sense, Bourdieu's argument of economic capital as the root of all other forms of capital needs to be developed in line with the theoretical conceptualization presented in this study. While, for Bourdieu and for the conversion processes at the individual level, economic capital is at the root of all other forms of capital, this study extends this to argue that social capital is at the root of all other forms of capital at the group level. This conclusion follows since all other forms of capital are reducible and transformable to social capital in order to be converted into other forms at the group level. As Svendsen, Kjeldsen, & Noe (2010) argue, an individual's volume of capital (EC, CC, and SyC) in the form of the possession of a harmonious mix of tangible and intangible forms of capital, on the one hand, functions as a credit and credibility in the broadest sense of the word. An individual's social capital, on the other hand, should be seen as a "master capital" that allows the individual to access to his/her alters and consequently their volumes of capital and acquire credits and credibility in his/her social network. Therefore, the mastery of the usage of this "master capital" has big potential in determining who is to be a success or a failure in society.

Conclusion

While Bourdieu (1986) offers significant insight into the nature of the relationship among economic, cultural, and social capital, his unique perspective in the interchangeability among the three forms of capital includes neither the more comprehensive and broader conceptualization of the conversion processes occurring at the macro level, nor the applicability of symbolic capital throughout the conversions. In this study, I have attempted to

provide a conceptual framework to address the shortcomings of the Bourdieusian model of conversions among the forms of capital through focusing on the functioning of the concept of social capital and its applicability among individuals throughout the conversion processes. While the Bourdieusian model of conversions have often been understood as the relationships among economic, social, and cultural capital within an individual, with the arguments presented in this study, I have enlarged the interdependency assumption among these three forms of capital and provided a comprehensive explanation of the effects of an alters' forms of capital on the Ego's forms of capital.

Beyond Bourdieu's (1986) conceptualization, I have addressed: (1) how an individual's cultural and economic capital convert into each other, and thus how s/he accumulates cultural or economic capital at the individual level, (2) how an individual's social capital functions as a connector that links him/her to his/her alters, and thus provides a stage for interaction, (3) how an individual's social capital functions as a transmitter that allows the exchange of resources between him/her and his/her alters, (4) how an individual's economic, cultural, and symbolic capital can be accumulated by using his/her social capital at the group level, and finally (5) how an individual's social capital can be accumulated at both the individual and group levels.

As a result, the main tenet of the Bourdieusian model of conversions—that is, the liquidity and value of economic capital for the conversions among the forms of capital—restrains its arguments to the individual level only. The link between the individual level and group level conversions through the conceptualization of social capital as a master capital functioning both as a connector and a transmitter between individuals enlarges Bourdieu's (1986) original conception of the conversion processes. Thus, a more encompassing understanding of the strategies that individuals apply to compete for resources and social positions in the social order can be achieved.

References

- Anheier, H. K., Gerhards, J. & Romo, F. P. (1995). Forms of capital and social structure in cultural fields: Examining Bourdieu's social topography. *American Journal of Sociology*. 100, 859-903.
- Bourdieu, P. (1977a). Cultural reproduction and social reproduction. In J. Karabel & A. Halsey (Eds.), *Power and ideology in education* (pp. 487-511). New York: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1977b). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1984 [1979]). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Translated by R. Nice. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Eds.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York, NY: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Translated by G. Raymond and M. Adamson. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Desan, M. H. (2013). Bourdieu, Marx, and capital: A critique of the extension model. *Sociological Theory*. 31(4), 318-342.
- Erickson, B. (1996). Culture, class, and connections. *American Journal of Sociology*. 102(1), 217-251.

- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*. 78, 1360-1380.
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job: A study of contacts and careers*, (2nd ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Guan, W. A Social Networking Theory on the Conversion of Capital. *Unpublished Manuscript*.
- Lamont, M. & Lareau, A. (1988). Cultural capital: Allusions, gaps, and glissandos in recent theoretical developments. *Sociological Theory*. 6, 153-168.
- Lin, N. (1999). Social networks and status attainment. *Annual Review of Sociology*, 25, 467-487.
- Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Lizardo, O. (2006). How cultural tastes shape personal networks. *American Sociological Review*. 71, 778-807.
- Marx, K. (1995). *Capital: A new abridgement*. Edited by David McLellan. Oxford: Oxford University Press.
- Svendsen, G. L. H., Kjeldsen, C. & Noe, E. (2010). How do private entrepreneurs transform local social capital into economic capital? Four case studies from rural Denmark. *The Journal of Socio-Economics*. 39, 631-644.
- Swartz, D. (1997). *Culture and power: The sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press.

Endnotes

ⁱ In this study, both the conversion of and the transformation of one form of capital into another form represent the same process. I use the terms, conversion and transformation, throughout this study without attributing different meanings.

ⁱⁱ A discussion around the concept of field is beyond the purpose of this study, but, briefly, fields are structures of the social setting that are organized around specific types of capital. There are many fields as there are forms of capital. For instance, while cultural capital is the key property in the intellectual field, economic capital is the key property in the administrative field. Scientists compete for scientific capital in the field of science, whereas religious authorities compete for religious capital in the field of religion (Bourdieu, 1984, p. 113-114).

ⁱⁱⁱ Bourdieu (1986) distinguishes three types of cultural capital: (1) embodied cultural capital in the form of legitimate cultural attitudes, preferences, and behaviors that are internalized during the socialization process; (2) objectified cultural capital in the form of transmittable goods—books, computers, paintings—that require embodied cultural capital to be appropriated; and (3) institutionalized cultural capital in the form of degrees and diplomas which certify the value of embodied cultural capital (Lamont & Lareau, 1988, p. 156).

^{iv} In this study, I am not concerned with the other field-specific forms of capital such as religious capital or scientific capital.

^v This procedure will be explained in more detail later with examples.

^{vi} Differently from the interactions with more pragmatic nature, the more intimate and emotional interactions among individuals (such as love), which do not seek an objective to access to others' volumes of capital, is beyond the scope of this study.

^{vii} The Ego's decision to acquire SyC or accumulate CC or EC by using his/her SC differs depending on (1) the hierarchical position of the Ego, (2) the hierarchical position of the Ego's alter, (3) the type of interaction (homophilous or heterophilous), and (4) the type of action (expressive or instrumental) (Lin, 2001) that the Ego uses to access to his/her alter.

^{viii} The transformation of EC, CC, or SyC to SC is required to ensure the environment for the interactions that might occur between individuals. Each individual, who intends to interact with others, comes to this environment with his/her capital capacities (EC, CC, and SyC). An individual's differentiating levels of the forms of capital and his/her differentiating intentions of transforming which form of capital into which form, determines his/her interactions with others (with whom s/he is going to interact with what purpose).

^{ix} Normally, after two actors connect to each other to exchange resources, this exchange and consequently the transformations of certain forms of capital into other forms for the two actors do not occur simultaneously. According to Bourdieu (1986), for example, the transformation of one's EC into SC or one's EC into CC is a

---

risky investment since the return of these transformations as EC might not happen, and if happens it might take time. Therefore a simultaneous effort and return should not be expected during the conversion processes. However, for simplicity, in both my explanations and examples, I assume that after the actors connect to each other and consequently transform their volumes of capital into their SCs, all the transactions among them occur simultaneously.

^x Due to its abstract structure compared to EC and CC, it is important to understand what SyC really is and how it can be converted into SC during the conversion process. SyC does not represent something that individuals have but something that they will lose in certain situations through their interactions with others. While EC and CC refer to mostly tangible resources that individuals have, SyC refers to intangible resources that individuals will lose. That is the reason why SyC cannot be converted into other forms of capital at the individual level. SyC is not a resource that can be converted into EC or CC within an individual. It can only be acquired or lost through the interactions with social connections and through the usage of SC. For instance, when an actor A donates money in the form of EC to an actor B, SyC might be the response of actor B to actor A in the form of a diminution in actor B's capacities seen as actor B's feeling of indebtedness or his/her feeling of gratitude to actor A as a response to actor A's donation. While actor B does not lose any kind of tangible resources by sending actor A his/her SyC, this antisymmetric relationship between actor A and actor B strengthens their positions in the structural hierarchy as a dominant actor A and a submissive actor B. If actor A's donation to actor B is heard by others, actor A not only receives SyC from actor B, but also from others who appreciate what actor A does. Thus, the donation that actor A gives to actor B generates social debts for actor B in the form of SyC that s/he sends to actor A and social recognition for actor A in the form of SyC that s/he receives from both actor B and the other individuals.

^{xi} The links entitled a2 and a4 subsequently are not separate from the links entitled a1 and a3, subsequently. The little circles inside each other's SCs represent the other actor they interact with. Therefore, a2 and a4 are follow-up links of a1 and a3 that were drawn to facilitate the understanding of the interaction between actors.

^{xii} During the interaction, actor A first makes a move towards actor B to interact with him/her. Therefore his/her intention to exchange resources shows itself with the transformation of his/her EC into his/her SC (a1) and his/her part of the interaction (a2). Then, as a response to actor A's intention and part of interaction, actor B responds with the transformation of his/her SyC into SC (a3) to show actor A that s/he intends to interact and his/her part of the interaction (a4) to create the link between him/her and actor A. Who makes the first move depends on what individuals need to exchange with each other, and what sequence this exchange of the forms of capital entails. In this example, actor A has to make the first move since actor B can send his/her SyC only as a return to actor A's effort. SyC follows EC. During an exchange between an actor's EC and another actor's CC, it cannot be definitely said which actor will make the first move since there is no certain rules about the sequence between CC and EC.

The Cosmopolitan and Entrepreneurial City: Urban Reimagination in Gaziantep

Kozmopolit ve Girişimci Kent Kimlikleri üzerinden Gaziantep'in Yeniden Tasavvuru

Meltem KARADAĞ*
Şenay LEYLA KUZU**

Abstract

Old urban center restoration and a new wave of museum-centered city life recently have emerged as a salient phenomenon in the daily lives of city dwellers in Gaziantep, Southeast Turkey. This article examines the cultural production of an urban identity here that is both cosmopolitan and entrepreneurial in nature. Drawing on contemporary theoretical work and the case of Gaziantep, this article analyzes the cosmopolitan and entrepreneurial city genre and identifies new forms of inequalities which may consequently emerge.

Keywords: Cosmopolitan city, Cosmopolitan identity, Entrepreneur city, Migration, Turkey

Öz

Bu makalede Gaziantep'te kent kimliğinin kültürel üretimi üzerinde durulacaktır. Son yıllarda kentte eski kent merkezi restore edilirken yeni bir müze merkezli şehir hayatı kent sakinlerinin günlük yaşamlarında göze çarpan bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makalede, kozmopolit ve girişimci kent kavramları ve bu olgunun ayrıştırıcı potansiyeli üzerinde durulacaktır. Yakın dönemde öne çıkan kozmopolit ve girişimci kente ilişkin kuramsal çalışmalardan yola çıkarak, kozmopolit ve girişimci kent janrın özellikleri ve kentteki yeni eşitsizlik biçimleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kozmopolit kent, Kozmopolit kimlik, Girişimci kent, Göç, Türkiye

The City

During the early period of the Republic in Turkey, the local economy was based on agriculture, and most of the population lived in rural areas. Likewise, the urban population of Gaziantep was also engaged in agriculture. Gradually, however, urban employment in agriculture declined. By 1950, agriculture had lost its importance in the urban economy, while the trade, service, and industry sectors rapidly expanded. As the number of people employed in agriculture in Gaziantep decreased in 2000, the proportion of the working population in the industry increased to 21.3%. This was above the 13.3% rate in 2007 in Turkey (Turkish Statistical Institute Regional Indicators, 2007, p.406). According to a 2010 study by the Turkish Statistical Institute, 24.4% of individuals employed in Gaziantep, Adıyaman, and Kilis belonged to the agriculture sector. This rate was 25.2% in 2010 in Turkey (Turkish Statistical Institute Regional Indicators, 2010, p.76).

During the 1950s and 1960s, the city center of Gaziantep began to receive migrants from neighboring cities (Maraş, Şanlıurfa, and Adıyaman) in noticeable yet small numbers. In 1965, almost 8% of the population was born outside of Gaziantep. Still, this percentage is rather low when compared to other provinces in Anatolia during that time, such as Kayseri, with a rate of 18%; Konya, with a rate of 15%; and Eskişehir, with a rate of 46%. This rather slow trend persisted until the 1990s (Yüksel, 2013:194), when the second phase of migration in the city took place, involving migrants from Eastern provinces. According to the Population Movements in the Southeastern Anatolia Project, the highest population movements occurred in Gaziantep (Akşit & Akçay, 1999, p.326). Later, between 2007 and 2008, the population increased by 32.9%, and in 2017 it had increased again by 15.7% (Turkish Statistical Institute). Simultaneously in Gaziantep, there was a transformation in the field of education. In 1975, the ratio of highly educated people was 0.80, but in 2000 it had

* Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mkaradag@gantep.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üyesi. Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, leyla@gantep.edu.tr.

increased to 4.79. This change was reflected in the city's class structure, within which there was an increase in the number of white-collar individuals (Statistical Institute, 2002, p.47, 52).

As the importance of agriculture in Gaziantep's urban economy has decreased while the population has increased, the city has adopted an entrepreneurial identity. Local municipalities have planned and executed strategies to sustain the city as an economic hub of enterprises in the region, and businessmen, who are among the local actors, have promoted an entrepreneurial image of the city. Accordingly, Gaziantep has been attracting more entrepreneurs and investors since the 1990s, when many entrepreneurs in the southeastern Anatolia region migrated to Gaziantep with the dream of enlarging their businesses and joining the city economy (Yüksel, 2011, p.381, 390). In fact, the city attracts both internal and transnational migrants as it has become incorporated into national as well as global markets. In recent years, small yet increasing numbers of transnational migrant workers have come to Gaziantep, generally to provide care and household services. Moreover, since March 2011, Syrian refugees steadily have flowed into the city. According to the Ministry of Interior Directorate General of Migration Management, 375,633 Syrians in Gaziantep are under temporary protection, and 18.75% of the urban population consists of Syrians. In fact, Gaziantep hosts the third largest population of Syrians among all cities in Turkey (Directorate General of Migration Management, 2018).

Finally, regarding the increasing amount of business activity in Gaziantep, local municipalities and business circles frequently have described the city as "a model of industrialization" and referred to its "entrepreneurial spirit." Moreover, the city's entrepreneurial identity may also be described as being ontological in nature. This means that it is socially constructed by entities such as municipalities, businessmen, and chambers within their discourse as they continually seek to justify the claim that Gaziantep is, in fact, an entrepreneurial community.

Cosmopolitan and entrepreneurial city

In recent studies, cosmopolitanism has often been considered as an attitude and discussed in relation to elite cosmopolitanism. It has been argued that due to their occupations, upper-middle class individuals are more mobile; thus, they are able to appreciate varied lifestyles (Lamont & Aksartova, 2002, p.1-2). Therefore, elite cosmopolitanism indicates how openness to diversity and mobility is only open to those who enjoy advantages offered by globalization (Coulangeon, 2017, p.15). Another researcher has conceptualized cosmopolitanism as a form of moral commitment to a world community and, thus, placed it in stark contrast with nationalism (Lamont & Aksatova 2002, p. 2). As Skrbis and Woodward (2007, p.731) have stated in reference to Beck, cosmopolitan culture is a form of social action and imagination that is globally open, fluid, and hybrid rather than local, regional or national.

Turkey's class structure significantly changed over the second half of the twentieth century. Moreover, in recent years, the service sector has grown at the expense of agriculture, as the urban population has increased from 28.7% to 62.7% and agricultural production has decreased from 46.5% to 26.5% (Karademir Hazır, 2013, p.7). This increase in the service sector has also meant that middle class lifestyles have become widespread. The highly educated middle class in Turkey are characterized by their urban and globalized taste as well as their participation preferences (Rankin, Ergin and Gökşen, 2013, p.13). While this cosmopolitan taste has been emphasized as a feature of Turkey's new globalized middle class, it has also been argued that this feature of Turkey's middle class reflects horizontal tensions. For example, Karademir has specified two cleavages within the middle class: "cultural excluders" with upper-middle class backgrounds, and "intellectuals" who lack upper-middle

class backgrounds (Karademir Hazir, 2013, p.10-14). In addition, a recently published empirical study has distinguished another cleavage within the middle class—the “engaged provincialists.” These individuals, who possess a medium income and education level, take a critical stance toward cosmopolitan taste and emerging cultural diversity, as they prefer more established and local taste¹ (Rankin, Ergin, and Gökşen, 2013, p.13).

What Beck characterizes as cosmopolitan culture has also become a new cultural genre that is typical of contemporary cities. In such cities, urban renewal and reconversion projects have proliferated the cosmopolitan genre through cultural production. Indeed, contemporary cities often possess a multicultural character and transnational networks. Taking a geographical and contextual stance, Brenda S. A. Yeoh and Weiqiang Lin (2012, p.212) have highlighted asymmetrical forms of cosmopolitanism in everyday urban reality. They have argued that while cities presently market themselves as multicultural, neoliberal practices in urban planning today are accompanied by the commodification of urban space. Today’s cities are not neutral spaces co-inhabited equally by individuals. Rather, “they support, through processes of subject- and place-making, the inequitable treatment of some people as ‘normal’ and ‘rightful’ owners of the city, and others as aliens in their own home” (Yeoh & Lin, 2012, p.212).

In Gaziantep, entrepreneurship has also emerged as a cultural dimension that firmly shapes the collective social consciousness of city dwellers. However, this phenomenon is neither specific to Gaziantep nor unique to the city. On the contrary, a new city model emerged in Europe and America in the 1980s and afterwards in all world cities. Following the 1970s, the decline of the city as a center of manufacturing and the emergence of global economies lead to a crisis in Europe’s and America’s industrial cities, and a new urban consensus was reached: the reimagining of cities as sites of consumption (Miles, 2010, p.36). According to Harvey (1989, p.13), the development of tourism and “the production and consumption of spectacles [as well as] the promotion of ephemeral events within a given locale” are emphasized as a means of overcoming crisis in urban economies. Thus, with the entrepreneurial city model, the city takes on a new form, with its entrepreneurial and tourism-oriented spaces. During this process, urban culture is transformed into an economic item that is commoditized and marketed (Miles, 2010, p.41-42). Harvey (1989, p.13) has warned that cultural and consumption centers as well as tourist areas established to attract visitors solve urban problems in the short-term but are speculative in the long-run. Moreover, the investments and innovations made to make cities attractive can also be imitated quickly by other cities. This situation induces the short-lived nature of these investments as it provokes competition among cities (Harvey, 1989, p. 12).

This paper considers cosmopolitanism in an urban context and as a global identity trait. The following section details the formation of an entrepreneurial city identity and the role of local politicians, municipalities, chambers and businessmen in this formation. The final section contemplates the characteristics of the cosmopolitan and entrepreneurial city genre as well as new forms of inequality which may accompany it.

---

¹ If we consider international experience as an indicator of cosmopolitanism, the number of Turkish citizens travelling abroad can give us a general idea about cosmopolitan orientations in Turkey. According to the Turkish Statistical Institute, 7,444,414 individuals in Turkey travelled abroad in 2013 (TUIK). On the other hand, in European countries, more than half of the population in 2013 made at least one trip abroad to countries such as Finland (60.7 %), the Netherlands (59.2 %), Denmark (58.0 %), Austria (57.4 %), Sweden (55.2 %), Ireland (54.9 %), Belgium (53.4 %), Germany (52.8 %) and Slovenia (50.2 %), while in Turkey only 10% of the population travelled abroad (Eurostat). Considering this figure, we can assume that an elite form of cosmopolitanism is encountered only among a small number of Turks.

The discursive formation of Gaziantep as an entrepreneurial city

Several scholars have articulated that in recent years, a complex, multi-dimensional crisis has occurred within the socio-economic, civil, and political organization of cities in Turkey. This urban crisis, resulting largely because of changes in the nation state, has witnessed hinterlands becoming more meaningful in the organization of economic, political and social life. While cities have become increasingly involved in globally integrated competition, urban economies have altered both forms of inter-urban and international competition (Jessop, 1998, p. 3-4). Since 1990, global economic integration policies have been implemented in Gaziantep. Indeed, mayors, councilors and businessmen in Gaziantep have endeavored to create an entrepreneurial identity for the city. In entrepreneurial cities, the actors who encourage the entrepreneurial cities promote entrepreneurship in their rhetoric, continually describing the cities as essentially entrepreneurial (Jessop & Sum, 2000, p.2289). In fact, the construction of an entrepreneurial city involves the gathering of different social forces and institutions to collectively support and strengthen entrepreneurship. This collective action includes the following:

the discursive constitution of economic paradigms, identities and modes of calculation that justify claims about an 'imagined community of entrepreneurial interest' and its associated collective project, the nature and competencies of the actors (not necessarily local or locally dependent) who are mobilized behind the entrepreneurial strategy, the interpersonal, organizational and (inter) organizational mechanisms through which such forces are mobilized and given coherence, and the manner in which these mechanisms are embedded in broader social arrangements so that the capacities of the city (or localized social structure) are in some sense collective and thus irreducible to those of individual actors resident or active therein. (Jessop & Sum, 2000, p.2291)

Prominent businessmen in Gaziantep have persisted in publicly describing the city in the same terms as mentioned above. In these collective discourses, they have attempted to differentiate Gaziantep from other cities in Turkey in terms of its entrepreneurial spirit. In fact, the mayors, city councils, managers and businessmen of Gaziantep function as a coherent collective social force for creating and producing an entrepreneurial city identity.

In this context, the role of local businessmen in incorporating the city into global markets is significant (Bayırbağ, 2010, p.377). Yüksel (2011, p. 377) has emphasized that Gaziantep's local business associations and chambers have established a network of contacts with the European Union as well as transnational corporations. Moreover, the city has been relatively successful in overcoming problems compared to other cities of the region and, in some cases, to the central government. As mentioned above, local businessmen are also active in constructing the city's identity as entrepreneurial. The following statement issued by a prominent Gaziantep businessman and published in a local newspaper illustrates this case:

If we had government investments in Gaziantep, I think we would become workers or civil servants in our state as well as our father [. . .] Muslims, Jews, Christians and Armenians have lived together in this city for many years. A culture of reconciliation, love and tolerance, handicrafts, trade and entrepreneurial structure are the results of this. Everyone has learned something from each other. Our fathers have transformed the textile handicraft works of our grandfathers into a small venture and factory production, and we have turned our family investments into holding company investments. We have never been able to benefit from the governmental incentives in any period. However, the final government incentive decision has been fairly prepared compared to others. Our businesses have grown up without subsidies. When we look at the cities which benefit from governmental incentives, we can see clearly that they cannot perform as well as we ourselves have demonstrated. Gaziantep has achieved this success with entrepreneurial spirit. Studies on this matter justify us. It has been revealed that cities which benefit from governmental incentives have less development rates. We have created the Gaziantep Model in industrialization with our entrepreneurial spirit that we believe is in our DNA, in our genes, knowing our power, not with governmental incentive. (Gaziantep27, 2013)

Similar to the above rhetoric, the mayor of Gaziantep has distinguished the city in terms of its “entrepreneurial spirit” in her statement to a local newspaper. The similarity in the statements given by the prominent businessman and the mayor is striking:

The entrepreneurial spirit of Gaziantep is as old as the history of mankind [. . .] Fairs made in the city today were made in the halls of the Silk Road in the past [. . .] Gaziantep is an example to the whole region and today, the new generations are as successful as the former ones. We consider individuals as the essence of development. I have witnessed this over the past 12 years, and we have seen older brothers who have been through the mill. This city had its own vision before everybody. The city by its own has put forward its visions for 2023 and 2070. Our city has the best economic figures with its confidence and stability. We are growing faster than Turkey. This city comes together by combining its wisdom. Everyone contributes a share. The city grows like this. (Sabah, 2014)

The discursive constitution of local entrepreneurial identity demonstrated in the above two statements has been collectively adopted and presented by local businessmen and politicians. Indeed, the discourse of the entrepreneurial city has been arranged collectively as a project in which the capacities of cities or the local social structure are not reduced to individual actions. This discourse has been formed by the collective power of local trade associations, chambers of commerce, industries, and urban politicians. It is important to note that the prominent businessman cited above is also the head of the chambers of industry in the city. Referring to the role of mayors and politicians in the implementation of entrepreneurship strategies in different cities around the world, for example in American cities, Hong Kong, and London, Jessop and Sum (2000, p. 2291) have emphasized the need to consider the wide range of actors mobilized for a collective project.

Initiated by the election of a new mayor in Gaziantep in 1989, a new economic consensus in local politics has emerged involving entrepreneurial strategies for penetrating neoliberal policies on transnational capital flows into locality (Yüksel, 2011, p. 377). While an entrepreneurial discourse has been adopted and the ideals of the city accordingly reimagined, cultural and historical areas in the city have been commoditized as is the case with other entrepreneurial cities.

The following section of this paper will focus on how the old city center and urban culture in Gaziantep have been commoditized and how a cosmopolitan urban identity has been established.

The city and cosmopolitan cultural genre

In recent studies on cities in Turkey, it has been noted that the local cultures have transformed into marketable commodities. Öncü (2007) has cited a theme park in Istanbul known as Miniaturk as an example of the use of cultural heritage as a marketable commodity. In Gaziantep, cosmopolitanism has become a feature of urban imagery. The reimagining of the city as cosmopolitan has been accompanied by the commodification of city space and culture. In recent years, the city of Gaziantep—which previously boasted only an archaeological museum—has become part of this process. The reconstruction of Gaziantep’s identity as cosmopolitan has necessitated the transformation of the city’s historical past into a consumption item. Currently, the city is being promoted in the tourism industry based on its new identity and urban spaces.

The phrase “marketing of cities,” which has been characterized as a self-conscious method of obtaining economic objectives, was first used in Europe in the 1980s. It refers to the contemporary phenomenon of producing spaces and cultures in cities for the purpose of consumption. When marketing a city, it is desirable to achieve two goals: positioning geographically flexible economic ventures in a specific location and strengthening tourism (Miles, 2010, p.40-42). Regarding tourism, Hannerz has described it as an essential characteristic of world cities. He has asserted that world cities with a global character possess

the following groups of actors; transnational businessmen, a Third-World population, cultural producers, and tourists (1996: 129-131). Concerning urban tourism, urban culture functions as an economic resource. The history of the city is reestablished as a source of pride for the past and is manipulated for economic gain. Moreover, the local population are convinced that they are an important part of this process and that good things are done for their cities in their name (Miles, 2010, p.40-42). It has been argued that entrepreneurial cities invest in both high and low cultural capital forms in order to strengthen local tourism. Museums and galleries, historical buildings, modern venues, restaurants, and clubs are all investments meant to attract tourists to the cities. Ward refers to an urban image containing new consumption spaces in the city center or the old industrial center as an “anime” city image (Ward ctd. in Miles, 2010, p.39).

Though the manufacturing sector functions as the main economic driver of Gaziantep, local initiatives have further supported the city’s tourism economy in recent years. The mayor of Gaziantep has expressed her strategy of promoting local culture with the slogan, “From local to universal and from tradition to future.” Moreover, following a study conducted four years ago to measure Gaziantep’s competitiveness, it was determined that the city was strong in terms of its archaeological heritage and cuisine (Milliyet, 2017). Thus, the mayor has emphasized these features in order to increase tourism. The local government has been working to strengthen the gastronomic and archaeological infrastructure of the city and market these features both nationally and internationally. As a result, the city was recently included in the category of gastronomy of UNESCO’s Creative Cities Network. In addition, Gaziantep’s historical city center has undergone numerous changes since its decline until its recent “rebirth.” Extensive restoration efforts have transformed abandoned and dilapidated buildings in the old city center into a series of museums, markets, souvenir shops, and boutique hotels. Moreover, old houses near the city’s castle have been either restored for presentation to tourists or transformed into museums featuring local foods, glass, toys, and history. Currently, there are more than ten museums in Gaziantep². The mayor has promoted the city’s cosmopolitanism and multicultural identity in the following way:

All civilizations in this geography, which is as old as human history, are the greatest treasure of our cultural heritage in all the periods that have come to this day. We would like to promote this treasure, this pearl, and diamond to the world. In this regard, our greatest power is qualified human power. (Doğru Haber, 2017)

For Huyssen (2000, p.24), the development of museum villages and the restoration of old urban centers should be considered in relation to the “globalization of memory.” According to him, the early decades of the twentieth century were characterized by a focus on “present futures” (2000, p.21). However, by the 1980s, the focus shifted from “present futures” to “present pasts.” Western societies no longer privileged the future but shifted their concern to memory of the past. Restoration efforts in Gaziantep’s old city center indicate that there is now more interest in the past rather than the future of the city. Signifiers of local, national, and traditional identity as well as cosmopolitan identity can be found in the old city center today. A newly renovated building that has been transformed into a hotel—one of the oldest Ottoman inns in the city with its black outdoor window shades—can be distinguished from neighboring old-fashioned buildings in its simultaneous invocation of the past and present. You might compare this phenomenon with the effect of old-fashioned yet newly constructed cobblestones in the streets of several cosmopolitan cities globally. Aiello

² The museums recently constructed are: Zeugma Mozaik Müzesi, Bayazhan Gaziantep Kent Müzesi, Gaziantep Arkeoloji Müzesi, Gaziantep Atatürk Anı Müzesi, Gaziantep Kültür ve Tarih Müzesi, Gaziantep Oyuncak Müzesi, Yesemek Açık Hava Müzesi, Gaziantep Savaş Müzesi, Hasan Süzer Etnoğrafya Müzesi, Emine Göğüş Gaziantep Mutfak Müzesi, Ömer Ersoy Kültür Merkezi ve Medusa Cam Eserler Müzesi (Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

describes this artistic choice as a “deliberate act of stylistic referencing” signifying two things: historical and local identity on the one hand and cosmopolitanism on the other” (2011, p.356).

While spaces in the old city are reestablished with a new cosmopolitan identity, this identity is shaped by the elite classes of the city. Many studies have identified how so-called cosmopolitan strategies have produced class politics and how urban elites have played a role in the formation of urban cultures (Miles, 2010, p.42; Young, Diep & Drabble, 2006, p.1689). In Gaziantep, while the urban space has been marketed as cosmopolitan, the city culture and its past have been rewritten through the city elites. One such example in Gaziantep has involved the renovation of a house in the old city quarter, where Ottoman minority groups used to live. Today, the building has been converted into a food museum named after one of the established families of the city. In an effort to create a marketable urban culture, the city’s cuisine has been promoted via the name of a local elite family.

Alongside this historical revision that erases the memory of actual individuals and events in favor of the elite, the cosmopolitan and entrepreneurial city may also erase any outliers that do not fit within its image. According to Young, Diep & Drabble, it must be questioned whether the production of a cosmopolitan space is linked to a paradoxical displacement of other forms of “disruptive” difference which need to be excluded from certain spaces (2006, p. 1689). At the same time, however, certain forms of difference may be valued. A good example of this kind of exclusion of certain forms of difference can be observed in Gaziantep’s old city quarter. Prior to renovation and reconversion, the quarter was considered by many as an unsafe city district. Most of the buildings were locked and dilapidated and/or vandalized. Now the quarter is well lit and surveilled, thus regarded by many to be considerably safer. Consequently, the quarter has been symbolically and materially separated from the surrounding neighborhoods in terms of its physical and aesthetic appearance. Aiello has described urban renewal in Bologna’s Manifattura delle Arti as a contemporary strategy of global(ist) communication and an interruption with the surrounding neighborhood that “further reinforces some of the very same spatial and social divisions that predated the area’s reconversion, while also creating new insidious forms of separation and inequality” (2011, p.349). The renovation of Gaziantep’s old city quarter similarly has interrupted the flow of the neighborhood. The area surrounding the quarter contains a shopping mall for the middle class. Consequently, locals including those of the upper class have abandoned the quarter itself, which once served as the only shopping center of the city. Alongside reconversion, the old city quarter has become separated from the everyday lives of the surrounding neighborhoods and organic community life. Now, it is visited mostly by tourists and city dwellers.

In Gaziantep, cosmopolitanism has become a feature of urban imagery. The reimagining of the city as cosmopolitan has also been accompanied by the commodification of city space and culture, the erasure of historical outliers, and the exclusion of certain groups of individuals. This raises the question of whether the production of the cosmopolitan city contributes to the deepening of social exclusion and distinction.

Conclusion

As mentioned previously, a new city model emerged in Europe and America in 1980—that of the cosmopolitan and entrepreneurial city. By means of urban renewal, which has become a globalized genre of cultural production, cities have been redesigned according to this model. Accordingly, these cities have transformed their identities into marketable commodities in both local and international markets. In recent years, Gaziantep’s city identity has been re-established as cosmopolitan and entrepreneurial. This paper focused on the

---

production and consumption of Gaziantep as an entrepreneur and cosmopolitan city. While local municipalities and businessmen have promoted an entrepreneurial and cosmopolitan identity for the city, historical sites have been transformed into popular tourist attractions and local heritage is being rediscovered.

This study also focused on the production of cosmopolitan culture in Gaziantep. In particular, the marketing of the old city quarter has aided in this production, as it has increased local tourism. On the other hand, this re-imagining has disrupted organic community life. Moreover, the case study of Gaziantep has demonstrated that the notion of a cosmopolitan city relies upon the reproduction of deepening inequalities and erasure of local identity. For example, new facilities with cosmopolitan signifiers turn away the local community as they become tourist hubs. Although the concept of cosmopolitanism implies the acceptance of differences, the cosmopolitan reconstruction of Gaziantep has prioritized the elite class. This is an aesthetic that defines some class cultures as “acceptable” or “unacceptable.” In summary, this study has indicated the necessity of further research on cosmopolitan city spaces and the cosmopolitan cultural production of the cities.

References

- Aiello, G. (2011). From wound to enclave: The visual-material performance of urban renewal in Bologna’s manifattura delle Arti. *Western Journal of Communication*, 75(4), 341-366. doi: 10.1080/10570314.2011.586971
- Akşit, B., Akçay, A. (1999). “GAP: Bir kırsal dönüşüm projesi ve tarımsal sulama.” A. Hacımirzaoğlu (Ed.), *75.Yılda köylerden şehirlere* (pp.323–332). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bayıbağ, M. K. (2010). Local entrepreneurialism and state rescaling in Turkey. *Urban Studies*, 47 (2), 363-385. doi:10.1177/0042098009349022.
- Canbakal, H. (2009). *17.yuzyılda Ayıntab: Osmanlı kentinde toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Coulangeon, P. (2017). Cultural openness as an emerging form of cultural capital in contemporary France. *Cultural Sociology*, 11(2), 145–164. doi: 10.1177/1749975516680518
- Devlet İstatistik Enstitüsü (2002). *Nüfus istatistikleri*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Doğru Haber Gazetesi, (23.03.2017). *Turizm ve seyahat acentaları Gaziantep'te bir araya geldi*. Date of Access: 12.03.18. <https://dogruhaber.com.tr/haber/241799-turizm-ve-seyahat-acentalari-gaziantep-te-bir-araya-geldi/>.
- Eurostat Date of Access:12.03.18. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism_statistics_-_participation_in_tourism.
- Gaziantep 27 Gazetesi, (17 Aralık 2013). *Girişimci kimlik kazandık*. Date of Access: 12.03.18. <http://www.gaziantep27.net/m/index.php?islem=detay&id=470769>
- Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Date of Access: 12.03.18. <http://www.gaziantepturizm.gov.tr/TR,131846/muzeler.html>
- Göç İdaresi Directorate General of Migration Management): Date of Access: 31.04.18. http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713
- Hannerz, U.(1996). *Transnational connections: Culture, people, places*. Florence, KY, USA: Routledge.
- Huysen, A.(2000). Present pasts: Media, politics, amnesia. *Public Culture*, 12 (1): 21-38.doi: 10.1215/08992363-12-1-21.
- Jessop, B. (1998). The enterprise of narrative and the narrative of enterprise: place marketing and the entrepreneurial city, in T. Hall and P. Hubbard (Eds.), *The entrepreneurial city* (pp.77-99). Chichester: Wiley.

- Jessop, B. and Sum, L. N. (2000). An entrepreneurial city in action: Hong Kong's emerging strategies in and for (inter)urban competition. *Urban Studies*, 37 (12): 2287– 2313. doi: 10.1080/0042098002 0002814
- Karademir, Hazir, I. (2014). Boundaries of middle-class identities in Turkey. *The Sociological Review*, 62 (4):675–697. doi: 10.1111/1467-954X.12114
- Harvey, D. (1989). From managerialism to entrepreneurialism: The transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler*, 71 (1): 3-17. doi: 10.2307/490503
- Lamont, M. And Aksartova, S. (2002). Ordinary cosmopolitanisms; Strategies for bridging racial boundaries among working-class men. *Theory, Culture and Society*, 19 (4): 1-25. doi: 10.1177/0263276402019004001
- Miles, S. (2010). *Spaces for consumption*, India: Sage.
- Milliyet Gazetesi, (03.10.2017). *Yerel yönetimler ve turizm komisyonu Fatma Şahin başkanlığında toplandı*, Date of Access: 12.03.18. <http://www.milliyet.com.tr/yerel-yonetimler-ve-turizm-komisyonu-gaziantep-yerelhaber-2313942/>.
- Öncü, A. (2007). The politics of Istanbul's Ottoman heritage in the era of globalism: Refractions through the prism of a theme park. B. Drieskens, F. Mermier, and H. Wimmen, (Eds.), *Cities of the South: Citizenship and exclusion in the 21st Century* (pp.233-264). London, Beirut: Saqi Books.
- Rankin, B., Ergin, M., and Gökşen, F. (2013). A cultural map of Turkey. *Cultural Sociology*, 8 (2): 159-179. doi:10.1177/1749975513494878.
- Sabah Gazetesi,(28.10.2014). *Başkan Fatma Şahin: Gaziantep yeniliğe açık*, Date of Access: 12.03.18. <http://www.sabah.com.tr/guney/2014/10/28/baskan-fatma-sahin-gaziantep-yenilige-acik?paging=1>.
- Skribis, Z. and Woodward, I. (2007). The ambivalence of ordinary cosmopolitanism: Investigating the limits of cosmopolitan openness. *The Sociological Review*, 55 (4):730-747. Doi: 10.1111/j.1467-954X.2007.00750.x
- TÜİK. Turkish Statistical Institute (2007). *Bölgesel göstergeler*. Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası: Ankara.
- TÜİK. Turkish Statistical Institute (2011). *Bölgesel göstergeler, TRC1 Gaziantep, Adıyman, Kilis 2010*. Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası: Ankara.
- TÜİK Turkish Statistical Institute. Date of Access: 12.03.18. http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/yayinrapor/Vatandas_Giris_Anketi_Raporu_2013.pdf.
- TÜİK Turkish Statistical Institute. *Yıllara Göre İl Nüfusları* Date of Access: 18.05.2018 <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
- Yeoh, B. and Lin, W. (2012). Cosmopolitanism in cities and beyond. G. Delanty (Ed.), *Routhledge handbook of cosmopolitan studies* (pp.208-220). London:Routhledge.
- Young, C., Diep, M. and Drabble, S. (2006). Living with difference? The 'cosmopolitan city' and urban reimagining in Manchester, UK. *Urban Studies*, 43 (10): 1687-1714. doi: 10.1080=00420980600888486
- Yüksel, A. S. (2011). Bir şehir efsanesi, göç ve değişen Antep. M. N. Gültekin (Ed.), *Ta ezelden taşkındır...* (pp.371-392). İstanbul:İletişim.
- Yüksel, A., S. (2013). *Localization of neoliberalism, space, culture and materiality in Southeast Turkey* (Unpublished PhD Thesis).Central European University Department of Sociology and Social Anthropology, Hungary.

Prens Sabahattin'in Takipçilerinden Biri Olarak Nezahat Nurettin Ege Nezahat Nurettin Ege as One of the Followers of Prince Sabahattin

Berna FİLDİŞ*

Öz

Nezahat Nurettin Ege, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ve 1. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da derinleşen kriz durumundan kaygı duyan gençlerden biri olarak, 1918 yılında Prens Sabahattin'in fikirleriyle ve kısa bir süre sonra da kendisiyle tanışmıştır. Prens ile İstanbul'da bulunduğu 1924 yılına kadar yüz yüze, ardından öldüğü 1948 yılına kadar mektuplaşarak sürekli bir irtibat halinde olmuştur. 'Öğretmen-öğrenci' ilişkisi olarak değerlendirilebilecek bu irtibat, Prens'in ölümünün ardından Ege'nin sergilediği bir 'Prens'i unutturmama' çabasına dönüşmüştür. Ege, imzasının bulunduğu telif ya da tercüme yazılarında ya doğrudan Prens Sabahattin'in şahsiyetini ele almış ya da toplumsal olayları değerlendirilme biçimi yani yöntemi olarak görülebilecek *Meslek-i İçtimai*'sini işlemiştir. Bu çerçevede makalemizde, bir Prens Sabahattin takipçisi olarak adlandırılacak Ege'nin farklı alanlara ve türlere yayılmış yazı faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Böylece hem Prens Sabahattin'in Ege'nin düşünce ve fikir dünyasında nasıl bir iz bıraktığının anlaşılması hem de Ege'nin 'öğretmeninden' öğrendiklerini içinde bulunduğu koşullara ne şekilde adapte ettiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, Anglosakson Medeniyeti, Nezahat Nurettin Ege, Amerika Birleşik Devletleri (ABD).

Abstract

Nezahat Nurettin Ege had met with ideas of Prince Sabahattin in 1918 and shortly afterwards she had met with him as one of the young people who had worried about crisis which Ottoman Empire exists in and deepens after First World War. She had been in always contact with Prince face to face until 1924 when he was in Istanbul and then she had continued to contact via letters until 1948 when he died. This liaison which can be regarded as a 'teacher-student' relationship has turned into an effort to 'not let to forget Prince' which Ege exhibits after Prince's death. Ege approached directly personality of Prince Sabahattin in the copyright or translation manuscripts in which her signature is found or she treated *Meslek-i İçtimai* which can be seen as a way to evaluate social events namely as a method. In this frame, this paper will focus on writing activities which spread in different fields and forms and are conducted by Ege who can be called as a Prince Sabahattin follower. Thus, it is aimed to reveal and understand how Prince Sabahattin has left a trace in thought and idea world of Ege and both how Ege adapts what she learned from her 'teacher' to conditions that she exists in.

Key words: Prince Sabahattin, Anglo-Saxon Civilization, Nezahat Nurettin Ege, United States of America (USA).

Giriş ya da Nezahat Nurettin Ege'nin Prens Sabahattin'in Fikirleriyle Tanışması

Biyografisine dair bilgi, telif ya da tercüme kitaplarındaki yekûnle sınırlı olan Nezahat Nurettin Ege, 1901 yılında İstanbul'da doğmuş¹ ve ilkokulu Menba-ı Füyûzat-ı Osmaniye Mektebi'nde, liseyi Bezm-i Âlem Valide Sultanisi'nde okumuştur. 1918'de Darülfünun'a kayıt yaptıran Ege, 1. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmış ve kriz içerisindeki imparatorluğun geleceğine dair taşıdığı kaygılarla aynı yıl Türk Ocağı'na üye olmuştur. Osmanlılık siyasetinin Balkan Savaşlarının ardından geçerliliğini yitirmesiyle yükselişe geçen milliyetçilik akımını odağına alan Ocak, dönem itibarıyla imparatorluğun Türk nüfus üzerinden ayakta tutulabileceği inancı çerçevesinde kültürel faaliyetler gerçekleştirmiştir. Konferanslar, toplantılar ve süreli yayınlar üzerinden şekillenen faaliyetler ile toplumsal tabakalaşma içerisinde geri planda kalmış Türk nüfus ekonomisi başta olmak üzere her alanda yükselmesi amaçlanmıştır. Ege, Balkan Savaşları ile ortaya çıkan kriz atmosferinin 1. Dünya Savaşı sonrası daha da derinleşmesi karşısında, Ocak'ta yürütülen faaliyetlerin yetersiz kaldığını düşünmüş ve yeni bir arayış içerisine girmiştir. Bu süreçte sonradan eşi olacak Ragıp Nurettin Bey'in yaptıkları bir sohbetle sarf ettiği, "... tıpkı Prens Sabahattin gibi

* Dr. Öğr. Üyesi. Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bernafildis@bartin.edu.tr.

¹ Nezahat Nurettin Ege'nin ölüm tarihiyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak Milliyet gazetesinin 10 Ekim 1991 tarihli nüshasında yer verilen bir haberde 91 yaşında ve sağ olduğu bilgisi mevcuttur.

konuşuyorsunuz, okudunuz mu eserlerini?..” (Taşdiken, 1986, s. 573) sorusu, Ege'nin yaşamını derinden etkileyecek bir değişimin kapılarını aralamıştır.

Bir gecede okuduğu *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* eserinin içerdiği Osmanlıya dair saptamaları ve fikri savunuları aklındaki soruların karşılığı olarak gören Ege, kısa sürede Prens Sabahattin'in *Meslek-i İçtimaî*² 'sini ve dayandığı *Science Sociale*³ ekolünü benimsemiştir. Osmanlının kronik hale gelen sorunları karşısında uygulanan ve devletin yeniden dizayn edilmesi ile modern memur kadroların yetiştirilmesine dayanan Batılılaşma siyasetinin yetersiz olduğunu dile getiren Prens Sabahattin, çözümün toplumu göz ardı etmeyen bir Batılılaşma algısında olduğunu düşünmüştür. Bu bağlamda 'devletin kutsallaştırıldığı kamucu toplumdaki, özel girişimin önemsendiği bireyci bir topluma geçiş' anlamına gelen toplumsal yapı değişiminin gerekliliği, Prens Sabahattin'in düşünce sisteminin merkezinde yer almıştır. Ege'nin yeni bir arayış içerisinde bulunduğu dönemin, modern askeri ve sivil eğitimden geçmiş bir kadro olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin iktidardan uzaklaştığı bir dönem olması, onun devlete değil de topluma daha fazla vurgu yapan Prens'in temsil ettiği bireyci anlayışı 'içeride' oluşturma idealini benimsemesini kolaylaştırmıştır.

Ege, fikirleriyle 1918 yılında tanıştığı Prens Sabahattin'in kendisiyle 1919 yılında tanışmıştır. İTC'nin iktidarda gittikçe güçlendiği 1908-1918 yılları arasında, temsil ettiği siyaset ve sosyolojik söylemiyle 'içeride' kendisine istediği hareket alanını bulamayan Prens, İTC'nin ardından ortaya çıkan boşluğu doldurabileceğini düşünmüş ve İstanbul'a gelmiştir. Ege, Prens'in gelişini şu sözlerle anlatmaktadır:

Nihayet Prens Hazretleri 1919 senesinin 9 Kanunuevvelinde, şimdiki takvimle 9 Aralık'ta vapurla İstanbul'a geldi. O zamana kadar İsviçre'de idi. İstanbul'a geldiği zaman büyük bir heyet kendisini istikbale gitmişti. Ben ayın 29'unda kendisinden telefonla randevu aldım. Şahsen gitmeye teşebbüs ettim. O zaman için bu çok cürekârane bir hareketti. Çünkü kendisi bir hanedan-ı saltanata mensup, mütefekkir bir insan. Bense bir üniversite talebesiydim. (Taşdiken, 1986, s. 575)

Prens Sabahattin'in ikamet ettiği yalıda gerçekleşen ilk görüşmelerinde bütün eserlerini ayrıntılı olarak okuduğunu kendisinden yaptığı alıntılarla belli eden Ege, Prens'in dikkatini çekmiş ve aralarında onun 1948 yılındaki ölümüne kadar devam edecek bir 'öğretmen-öğrenci' ilişkisi kurulmuştur. 1919 yılında başlayan mücadele sonucu Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının Cumhuriyet'i ilan etmeleri ve ardından Osmanlı ile yeni rejim arasında kalın bir çizgi çekme ihtiyacı duymaları, 1924 yılında Osmanlı Hanedan üyelerinin ülkeyi terk etmeleri kararının alınmasını sağlamış ve bir hanedan üyesi olan Prens Sabahattin⁴ bir daha Türkiye'ye gelememiştir. Bu bağlamda Prens, 1924 yılına kadar yüz yüze gerçekleştirdikleri pek çok görüşmede Ege'ye *Science Sociale* ekolünü ve Osmanlıya dair görüşlerini anlatmış, ilgili konularda kütüphanesinden seçtiği kitaplardan onun da yararlanmasını sağlayarak kendi yolunda yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Prens Sabahattin ile iletişimi 1924 yılından sonra mektuplaşmalarla devam eden Ege, ondan aldığı feyz ile *Meslek-i İçtimaî* ve dayandığı *Science Sociale*'in daha fazla insana ulaşması amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Değişen dünya ve Türkiye koşullarıyla bağlantılı olarak 1948'de Prens Sabahattin'in unutulmuş şahsiyeti ve fikirlerinin tekrar gündeme gelmesi, Ege'nin söz konusu faaliyetlerinin daha da yoğunlaşmasına ve görünürlük kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda *Türk Sosyoloji Cemiyeti* ve *Türkiye Muallimler*

² Meslek-i İçtimaî, Prens Sabahattin'in savunduğu ve takipçileriyle hem siyasi bir programa hem de fikri bir akıma dönüşen düşünce sistematiğini anlatmaktadır.

³ Science Sociale, Frederic Le Play ile öğrencileri Henri de Tourville ve Edmond Demolins'in meydana getirdiği, monografi tekniğinin kullanıldığı uygulamalı bir anlayışa dayanan ve toplumları yapısal olarak bireyci-kamucu toplumlar ayrımı üzerinden ele alan bir Fransız sosyoloji ekolüdür.

⁴ Prens Sabahattin'in annesi, Abdülmecid'in kızı ve II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan, babası ise II. Abdülhamid'in nazırlığını yapmış Damat Mahmut Celalettin Paşa'dır.

Birliği öncülüğünde gerçekleşen Prens Sabahattin anmalarında ve konferanslarında görev aldığı görülmektedir. Nitekim 1 Temmuz 1949 tarihli *Vatan* gazetesinde çıkan bir haberde, Prens'in ölümünün birinci yıldönümünde aralarında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ahmet Bedevi Kuran ve Nezahat Nurettin Ege gibi isimlerin de yer aldığı arkadaşları tarafından anıldığı bir toplantının düzenlendiği aktarılmaktadır. Toplantıda söz alan isimlerden biri olarak Ege'nin "... merhumun yazdığı risale ve mektupları kitap halinde bastıracağı..." (Vatan, 1949, s. 1) sözlerine yer verilmiştir. 4 Nisan 1954 tarihinde *Milliyet* gazetesinde çıkan "Prens Sabahattin Hakkında Bir Konferans Verildi" başlıklı bir başka haberin ayrıntıları ise şöyledir: "Türkiye Muallimler Birliği Prens Sabahattin Komitesi tarafından tertiplenen konferanslardan üçüncüsü dün saat 15'te, Birlik merkezinde Nezahat Nurettin Ege tarafından 'Prens Sabahattin'in Fikirleri' mevzuunda verilmiştir." (Milliyet, 1954, s. 2) Kalabalık bir dinleyici kitlesi tarafından büyük bir ilgiyle takip edildiği aktarılan konferansta Ege, ilk haberde bahsedilen ve 1977 yılında yayımlayabildiği *Prens Sabahattin: Hayatı ve İlmi Müdafaaaları* eserinde ayrıntılı olarak işleyeceği, ancak katıldığı organizasyonlarda daha öce de sonra da pek çok kez tekrarladığı bir içerik aktarımında bulunmuştur.

Ege'nin *Meslek-i İçtimai* ve *Science Sociale* yolunda yürüttüğü faaliyetler içerisinde telif ya da tercüme gazete, dergi ve kitap yazarlığı ağırlık verdiği kısmı oluşturmuştur. Genel olarak konferanslarla tutarlı bir içerik sergileyen yazı faaliyetlerinin, farklı mecralara yayılmasına karşın tematik bir bütünlük taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda söylenmesi gereken ilk şey, Ege'nin yazma ediminin Prens Sabahattin'in odaklandığı konular üzerinden gerçekleşmiş olduğudur. Dolayısıyla Prens Sabahattin'i konu ettikleri hariç Ege'nin yazı faaliyetlerinin, Anglosakson toplumlar ile ziraat ve eğitim başlıkları altında toplandığını söylemek mümkündür. Ege, söz konusu başlıklarda Prens Sabahattin'in fikirlerini referans almış ve bu fikirleri günün koşullarına göre yeniden yorumlamıştır.

Nezahat Nurettin Ege'nin Yazı Faaliyetlerinde Prens Sabahattin

Ege'nin yürüttüğü yazı faaliyetlerinde öncelikle ele alınması gereken, Prens Sabahattin ile ilgili olarak yazdıklarıdır. Bu konuda yukarıda değinilen ve 1977 yılında kaleme aldığı *Prens Sabahattin: Hayatı ve İlmi Müdafaaaları* eseri, ona dair yapılan en kapsamlı çalışma olma özelliğine sahiptir. Ege, kurdukları 'öğretmen-öğrenci' ilişkisi ile ölümüne kadar irtibatının devam ettiği Prens'in içine doğduğu aile, yaşadığı hayat ve faaliyetlerine dair bilgi vermiş, hem farklı yerlerde yayımlanan makalelerini biraraya getirerek hem de mektup, telgraf gibi belgeleri kullanarak çalışmasını zenginleştirmiştir.

Kitap, "Prens Sabahattin'in İlk Seneleri ve 1899 Tarihinden 1908'de Meşrutiyet'in İlanına Kadarki Faaliyetleri", "23 Temmuz 1908 Tarihinde Meşrutiyet'in İlanından 1918 Tarihinde Birinci Cihan Harbi'nin Sonunda Mütarekenin İlanına Kadar Prens Sabahattin'in İlmi Müdafaaaları ve Siyasi Faaliyetleri", "1918 Senesinden İstanbul'da Bulunduğu Müddet Zarfındaki Hayatı ve Neşretmiş Oldukları Muhtıralar ve Telgraflar", "Prens Sabahattin'in 1924 Tarihinden Vefatına Kadarki Hayatı" ana başlıklarından oluşmaktadır. Söz konusu başlıklar altında Prens'in yerli-yabancı basında yayımlanan siyasi ya da sosyolojik makalelerine yer verilmesi, onun 'içeride' ve 'dışarıda' hem siyasetçi hem de sosyolog kimliği ile nasıl bir temsiliyete soyunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle kitabın içeriğindeki bazı metinlere bakmak anlamlı olacaktır.

Ege'nin 'fevkâlâde mühim makalenin bir kısmı' ibaresiyle kitaba aldığı 15 Kasım 1905 tarihli ve Fransız *La Revue* dergisinde çıkan "Türklerin Medeniyet Âleminde Kaydettiği Terakkiler" başlıklı makalede, Batı'daki Osmanlı algısının eleştiriye tâbi tutulduğu görülmektedir. Prens, Batı'da hâkim olan 'Türkler durağandır' düşüncesini çürütmeye yönelik tarihsel bir değerlendirme yapmış ve Türk tarihini üçlü bir gelişim şeması çerçevesinde açıklamıştır. Orta Asya steplerinden Anadolu'ya uzanan ilk iki aşamada Türklerin siyasi

kültür ve sosyal yapı itibariyle devamlı bir ilerleme kaydettiğini anlatmış ve "... İnsanlık medeni hayattaki bu mertebeye Avrupa'da ulaşabilmiştir." (Prens Sabahattin, 1977, s. 60) yaklaşımıyla 18. yüzyılın ikinci yarısında 3. Selim ile başlayan Batılılaşma hareketlerini, son aşama olarak tanımlamıştır. Batılılaşma eşliğinde bir ilerlemenin devam ettiğini dile getiren Prens Sabahattin, bu nedenle Avrupa'nın hemen tamamının sahip olduğu 'Türklerin Avrupa medeniyetine karşı olduğu' düşüncesinin yanlışlığını vurgulamıştır. Batılılaşma sürecinde iç ve dış kaynaklı pek çok engelle karşılaşıldığını belirten Prens (1977, s. 62), "... Şayet Avrupa terbiyesi şark cemiyetlerinde inkişafa müsait bir saha bulursa, cemiyetin derin tabakalarına nüfuz edecek bir harekete geçebilmesi için en az iki üç nesil yetişmesi gerekir." diyerek Osmanlıda toplumsal tabana kadar ulaşacak köklü bir değişim için henüz zamana ihtiyaç olduğunun altını çizmiştir.

Ege'nin kitabında Prens Sabahattin'in Kurtuluş Savaşı sürecinde Büyük Millet Meclisi'ne çektiği iki telgraf da yer almaktadır. Bu telgraflardan ilki, 1921 yılında Yunan orduları karşısında Kütahya'da alınan yenilgi üzerinedir ve Prens üzüntüsünü şu sözlerle dile getirmiştir:

Düşmanlarımız da dâhil olduğu halde cihan-ı insaniyetin menfaat-i müşterekesini adalet ve muhabbetten ayrılmamakta gören bir Türk ve Osmanlı sıfatiyle mâruz olduğumuz şu en haksız tecavüz-i askerîye karşı müdafaa-i meşruanızı derin bir samimiyetle tebrik eder ve mütecavizlerin müsferit olageldikleri vesâit-i fâika-i maddiyeyeye mukabil İlâhi kudretin mazhar-ı lütuf ve muaveneti olmaklığınızı temennî eylerim. (Prens Sabahattin, 1977, s. 417)

İkinci telgraf ise Prens'in 1922 yılında imzalanan Mudanya Mütarekesi'nden duyduğu memnuniyeti anlatmaktadır. İngiltere, Fransa ve İtalya ile imzalanan ve Kurtuluş Savaşı'nın askeri safhasını bitiren bu antlaşmaya dair Prens şunları söylemiştir:

Mudanya Protokolü'nü imzalamakla milletini ve insaniyeti seven her Türk'e yeni bir ufku ümid daha açtınız. Ankara'nın haksızlığa karşı (hakk) ı müdafaada gösterdiği sebat ve kabiliyetten sonra, şimdi de Garb devletlerinin tavassut-ı dostânelerini hüsn-i kabul ederek şark-ı karib sulhünün tesisine doğru ilk adımı atmış olması, yalnız Türkiye'ye değil, fakat reis-i muhteremin dedikleri gibi 'cihan sulhüne bir temel teşkil ettiği için' insaniyet-i mütefekkiyeye karşı da velûd, meşkûr ve pek vicdanî bir hizmet oluyor. (Prens Sabahattin, 1977, s. 418)

İlk makalede, Tanzimat Dönemi'nden itibaren yapılan ıslahatları yetersiz gören ve bunu Türklerle ilgili yerleşik kanılara dayandırarak açıklayan Batılılara karşı hem itirazcı hem de açıklayıcı olan bir Prens Sabahattin ile karşılaşılacaktır. Nitekim Prens'in yaşamının siyasetçi ve sosyolog kimliğiyle aktif olduğu dönemlerinde, 'içeride' muhalif bir söylem ve faaliyet sergilerken 'dışarıda' Osmanlıyı Batılılar açısından anlaşılır kılmak gibi bir misyonla da hareket ettiği görülmektedir. Bu nedenle ilgili makalede olduğu gibi, dış basında yayımlanan bazı yazılarında Osmanlıyı ve Osmanlıda yaşanan 'güncel' gelişmeleri Batılılara 'tercüme ettiği' söylenebilir. Diğer taraftan 1919 yılında İstanbul'a tekrar gelişini sağlayan bir ilgi ile Kurtuluş Savaşı sürecini yakından izlediği bilinmektedir. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne çektiği telgrafları da bu doğrultuda değerlendirmek gerekmektedir. Prens Sabahattin, imparatorluk içerisinde İTC'nin işlevsizleştiği 1918'den itibaren ortaya çıkan yönetim boşluğunu siyasi temsiliyeti ve sosyolojik söyleminin toplamı olan *Meslek-i İçtimai* ile doldurmak istemiş, 1919'da askeri mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal ve arkadaşları ile ileriye dönük bir irtibat halinde olmaya özen göstermiştir. Bu bağlamda üzüntü ve memnuniyet bildiren telgraflarını, kendi inisiyatifi dışında devam eden sürecin bir parçası olma gayreti ile açıklamak mümkündür.

Ege, yukarıda değinilen dergi makalesi ve telgraf benzeri daha pek çok dokümanı bir araya getirerek, Prens Sabahattin ile ilgili bilgisel eksikliği tamamlama ve okuyuculara bütünlüklü bir resim sunma çabası içerisinde olmuştur. Bunu yaparken kullandığı yazılı dokümanlar ve kaleme aldığı ara bölümler ya da dipnotlarla Prens'e dair olumsuz kanaatleri

ortadan kaldırmayı da amaçlamıştır. Nitekim kitap genelinde Ege'nin, siyasetçi ve sosyolog kimliği ile Prens'in hem 'içeride' hem de 'dışarıda' 'vatanseverlik' eksenli bir temsiliyete soyunduğunu özenle vurguladığı görülmektedir. *Önsöz*'de söyledikleri bu düşüncesinin özeti gibidir:

Filhakika, ihtilâllere sahne olmuş bulunan memleketlerde baş gösteren hareketler, vatandaşların muhtelif tabakaları tarafından hazırlanmakta ve yine onların galeyanlarıyla beslenip genişlemektedir. Fakat Hânedan'a mensup bir Prens'in mağdur ve mazlum milletinin hukukunu cihan efkârına karşı müdafaa edebilmek için kendi imtiyazlarını ayaklar altına alarak, akıbeti meçhul bir mücadeleye atılması, ve o devrin idaresine karşı tamamen ilmi esaslara müstenid bir dâvanın müdafaaasına teşebbüs etmesi, değil Osmanlı tarihinde, Şark tarihinde, belki de bütün insanlık tarihinde emsalsiz bir fedakârlık, bir ruh asaleti olarak yükselmektedir. (Ege, 1977, s. VIII)

Nezhat Nurettin Ege'nin Yazı Faaliyetlerinde Anglosakson Toplular

Le Play'in kurucusu olduğu *Science Sociale* ekolünün toplumsal yapı ayrımını Osmanlıya uygulayarak, uzun süredir yaşanan askeri, idari ve mali sorunların kamucu bir toplum yapısına sahip olunmasından kaynaklandığını söyleyen Prens Sabahattin, imparatorluğun ayakta kalmasını sağlayacak çözümü bireyci bir toplum yapısına geçişle mümkün görmüştür. Bu noktada Batılılaşma siyasetinde kamucu toplum yapısına sahip Fransa'nın değil, bireyci toplum yapısına sahip İngiltere'nin model alınması gerektiğini savunmuştur. 20. yüzyılın başında hem Batı'da hem de dünyada önemli bir güç olan İngiltere, Prens'in 1918 yılında kitaplaştırılan *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* dahil, hemen her metninde referans gösterdiği bir ülke olmuştur.

Ege'nin yazı faaliyetlerinde Prens Sabahattin'in kendisi kadar, odaklandığı konulara da yer verdiğine yukarıda değinilmişti. Anglosakson toplular, Prens'in siyasi temsiliyeti ve sosyolojik söyleminde bulduğu 'ideal konum'u, Ege'nin telif ya da tercüme gazete ve dergi makaleleri ile kitaplarında da bulmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın şekillendirdiği koşullarda Ege, Anglosakson toplumlara dair 'içerideki' malumat düzeyini arttırmaya yönelik faaliyetler yürütmüş, telif ya da tercüme gazete ve dergi makaleleriyle güncel gelişmeleri ön plana alırken kitap çalışmaları ile Anglosakson toplumları daha tarihsel ve detaylı bir biçimde işleyip kamuoyunun dikkatine sunmuştur.

Bu çerçevede Ege'nin *Cumhuriyet* gazetesinde *Geniş Ufuklar* isimli köşede kaleme aldığı makaleler önemlidir. "Cihan Faciası Karşısında Amerika, Avrupa İşlerine Müdahalede Niçin Bu Kadar Gecikti?" (7 İkincikânun, 1941), "Umumi Harbden Sonra: Avrupa ve Amerika Efkarı Umumiyele Niçin Ayrı İstikametlerde Yürüdüler?" (22 İkincikânun, 1941), "939 Harbinin Doğurduğu Büyük Bir İttifak: İngiliz Lisanile Konuşan Bütün Milletler Birleşeceklerdir" (23 İkincikânun 1941), "Harb Hizmetinde Dominyonlar: Avustralyanın Göstermekte Olduğu Muazzam Gayret Tahminlerin Fevkindedir" (21 Mart 1941), "Anglosakson Memleketleri Tanıyalım: Avustralya ve Yeni Zelandın Hazineleleri" (29 Nisan 1941) başlıklı makalelerinde Ege, 'Anglosakson medeniyet dairesi'⁵ nde yer alan ülkeleri ve bu ülkelerin savaş koşullarında birbirleriyle olan ilişkilerini ele almıştır. Çizdiği bütünlüklü tabloda Ege'nin dünyayı, Anglosakson medeniyetini takip eden 'demokrasi cihanı' ve diktatörlerce yönetilen 'mihver devletler' karşıtlığı içerisinde çözümlediği görülmektedir. Söz konusu karşıtlıkta, demokratik kanadın öncüsü konumundaki Anglosakson medeniyeti üyelerinin birbiriyle yakınlaşmalarına değinen Ege, bu duruma dair memnuniyetini şu sözlerle ifade etmiştir:

⁵ Ege; kaleme aldığı metinlerde İngilizce konuşan, Anglosakson kültürü ile yaşayan ya da bu kültür doğrultusunda toplumsal bir düşünüş ve hayat felsefesine sahip olan ülkeleri, Anglosakson medeniyet dairesi içerisinde anmıştır. Bu ülkeler, İngiltere kaynak olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Yeni Zelanda olarak sıralanmıştır. Bkz. "939 Harbinin Doğurduğu Büyük Bir İttifak: İngiliz Lisanile Konuşan Bütün Milletler Birleşeceklerdir", Cumhuriyet, 23 İkincikânun 1941, s. 3.

Binaenaleyh İngiliz lisanile mütekellim milletler ittihadı; muazzam tabii servet kaynaklarını en muktedir kafalarla işleten milyonlarca iş erbabının bir ideal uğrunda ittifakıdır ki beşer tarihinde yepyeni bir safha açacak ve insanîyet askeri ve siyasi ittifakların hiç birinde bulamadığı muazzam bir istikbale bu sayede kavuşacaktır, kanaatindeyim. (Ege, 1941a, s. 3)

Bu sözler, Anglosakson medeniyetinin hem savaş sürecinde hem de sonrasında dünya üzerinde oynayacağı rolün altını çizmektedir. Ege, öngörüsünü desteklemek amacıyla Avustralya, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ni özel olarak ele almış, Avustralya'nın koyun üretimine bağlı yün sanayiinde ve Yeni Zelanda'nın maden sektöründe kısa sürede kat ettikleri aşamaları övmüştür. Savaş koşulları içerisinde Avustralya ordusunun gelişmiş asker gücüyle İngiltere'ye destek olması ve Yeni Zelanda'nın İngiltere'nin Uzak Doğu'daki donanmalarının kömür ihtiyacını karşılaması ise Ege (1941b, s. 3)'nin gözünde "... bütün dünyaya yayılan İngiliz lisanile mütekellim insanların nasıl kendi aralarında anlaşabildiklerini, nasıl işbirliği yapabildiklerini ispat eden..." güzel bir örnek olmuştur.

Ege açısından Anglosakson medeniyetinin her üyesi hem kaydettiği toplumsal gelişme hem de diğerleriyle geliştirdiği işbirliği açısından bir model teşkil etmektedir. Ancak Ege'de bu modelin en ideal halinin Prens Sabahattin'in düşüncelerindeki gibi İngiltere değil, ABD olduğu görülmektedir.⁶ Ege (1941a, s. 3), Anglosakson medeniyetinin bir üyesi olan ABD'yi kurulmasından dolayı memnuniyet duyduğu ittifakın "... en hararetli taraftarı..." olarak tanımlamıştır. Ona göre, 1918'den itibaren Avrupa ve dünya işlerine karışmayan ABD tersi bir tavır sergileyerek dünyadaki olumsuz gidişatin hızlı bir biçimde değişmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda Ege, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un birinci savaş sonrası yayınladığı 14 maddelik barış metninin Avrupalı devletler tarafından yeteri kadar ciddiye alınmadığını ve bu tavrın 'içerideki' ilgisizlikle birleşip ABD'yi dünyada aktif bir rol oynamaktan uzaklaştırdığını söylemiştir. Söz konusu tavrın Mihver Devletler'in daha saldırgan bir tutum sergilemesini kolaylaştırdığını ve 2. Dünya Savaşı'nın çıkmasını mümkün kıldığını belirtmiş, ABD'yi geçmişteki tavrından dolayı Prens Sabahattin gibi eleştirmiştir. 1940 öncesi kendisini dünyadan soyutlamış, 1940 sonrası ise dünya işleriyle yakından ilgili iki ABD karşısında Ege'nin birbirine zıt tepkiler vermesi, zihninde bu ülkeyi dünyadaki dengeleri belirleyebilecek bir güç olarak konumlandığının ifadesidir.

Ege (1941a, s. 3), Anglosakson medeniyetinin bir üyesi olarak ABD'nin Demokrasi Cihanı açısından üstlendiği görevi "... tarihi beşerin en büyük dönüm noktası..." olarak görürken kendi içerisinde kaydettiği aşamaları ele almayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda ABD hem tarımda hem de sanayide yaptığı alt yapı yatırımlarıyla yüksek bir refah seviyesini yakalamıştır. Üretimin artırılması adına bilimsel araştırmalara ve kalifiye işçilerin yetiştirilmesine ayrılan bütçe, Türkiye'ye örnek olması gereken düzeydedir. ABD'nin ekonomideki gücünün yanı sıra Ege, kitap-gazete ve dergi gibi yazılı, radyo gibi işitsel medya aracılığıyla iç ve dış gelişmeleri yakından takip eden bir toplumun varlığına da dikkat çekmiştir. Bu toplum, dünyada ve özellikle Anglosakson medeniyeti içerisinde meydana gelen olumsuz gelişmelerden üzüntü duyarken Avrupa'dan farklı olarak ne Kanada ve Meksika gibi sınır komşularıyla sorun yaşamakta ne de barındırdığı farklı etnik ve dini kökenli unsurlar arasında huzursuzluklara şahit olmaktadır. Dolayısıyla Ege'ye göre ABD,

⁶ Prens Sabahattin'in 1944 yılında kaleme aldığı "Bir Şuur ve Vicdan Faciası" ve 1947 yılında kaleme aldığı "Demokrasi'nin İçtimai ve Vicdani Yeni Bir İhtası Lüzumu" başlıklı makalelerinde, dünyada barış ortamının sağlanması konusunda ABD'ye öncü bir rol atfettiği ve bu rolü 2. Dünya Savaşı sürecine kadar oynamakta isteksiz davrandığı için ABD'yi eleştirdiği görülmektedir. Söz konusu eleştirilerin yanı sıra Ege'ye yazdığı 07.10.1933 tarihli bir mektup da Prens'in erken tarihlerden itibaren ABD'nin gücünün farkında olduğunu ispatlar niteliktedir. Ancak o, İngiltere merkezli siyasi ve sosyolojik söylemini değişen koşullar çerçevesinde kapsamlı olarak yeniden inşa etmemiş ya da edememiştir. İsmi anılan makaleler ve mektup ilgili olarak bkz. Prens Sabahattin: Hayatı ve İlmi Müdafaları, Haz. Nezahat Nurettin Ege, Güneş Neşriyat, İstanbul, 1977, s. 449-488.

sadece uluslararası ilişkiler alanındaki belirleyiciliği ile değil, hemen her alanda yakaladığı istikrar ve kendisini gerçekleştirme biçimiyle de bir model teşkil etmiştir.

Ege'nin Anglosakson toplumlarla ilgili olarak yazı faaliyetlerinde bulunduğu bir diğer adres, 1948 yılında yayımlanmaya başlayan ve 11 sayı çıkabilen *Hür Fikirler* mecmuasıdır. Mecmuanın çeşitli sayılarına çevirmen olarak katkı sunan Ege, William Hard'tan yaptığı "Amerika'nın Senelik Milli Varidatı Vatandaşlar Arasında Ne Suretle Taksim Edilmektedir?" (c. 1, s. 8, Haziran 1949), Alfred Edwards'tan yaptığı "İngiltere'deki Sosyalist Tecrübelerden Alınacak Dersler" (c. 1, s. 9, Temmuz 1949) ve "Eski Dünyada Kapitalizm İflas Etmemiştir Fakat Kapitalistler Kapitalizmi İflasa Sürüklemişlerdir" (c. 1, s. 11, Eylül 1949) başlıklı çevirileriyle okuyuculara Anglosakson toplumlarla ilgili bilgi vermeye devam etmiştir.

Söz konusu makalelere daha detaylı bakıldığında, telif çalışmalar olmamalarına rağmen belli bir düşünce dizgesini temsil ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda Anglosakson medeniyetinin kaynağı İngiltere üzerine makaleler, 1945 yılında iktidara gelen İşçi Partisi'nin uyguladığı devletçi politikalara yönelik eleştirileri içermektedir. Eski bir partili milletvekili olan yazarın dile getirdiği eleştirilerde, devletleştirilen fabrikalarda üretimin önceki dönemlere göre düştüğü, fabrikaların bürokrasinin ağırlaştırıcı çarkları arasında iyi yönetilemediği ve işçilerin yaşam standartlarında gözle görülür bir iyileşmenin sağlanamadığı belirtilmiştir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullarda İngiliz kapitalistlerinin de payı olduğunun altı çizilmiş, ekonomiye hâkim tekelci yapının fabrikalarını iyi yönetemeyen fabrikatörleri koruduğu ve bu nedenle düşük üretim seviyesinin yukarıya çekilemediği savunulmuştur. İngiliz kapitalistlerine yöneltilen bir diğer eleştiri ise çalışanlarıyla kurdukları ilişkinin efendi-uşak hiyerarşisine dayanıyor olmasıdır. Hâkim ilişki tarzı nedeniyle bu sınıf üyeleri içinde yaşadıkları topluma karşı sorumsuzlukla itham edilmiş ve 1945 seçimlerinde çoğunluğun İşçi Partisi'ne yönelmesi kendi içerisinde 'anlaşılır' bulunmuştur. Oysa aynı makalelerde İngiltere'nin karşılaştırıldığı ABD övgülerle anılmıştır. Öncelikle Amerika'da sürmekte olan kapitalist sistemin ülke vatandaşları tarafından büyük bir güven ile karşılandığı belirtilmiş, mevcut güvenin arka planında ise Amerikalı kapitalistlerin taşıdığı toplumsal sorumluluk duygusunun var olduğuna işaret edilmiştir. Ülkeye hizmet bilinci çerçevesinde oluşturulan yönetim anlayışıyla daha yüksek bir üretim seviyesinin yakalandığı ve aldıkları ücretlerle işçi sınıfının ABD'deki en önemli alıcı kitle haline geldiği vurgulanmıştır. Gelir dağılımının sanıldığı aksine kapitalistlerden değil, çoğunluğu oluşturan çalışanlardan yana olduğu yorumunun yapılması, ABD ile ilgili sıralanan olumlu özelliklerden bir diğeridir. Bu konuda makalede paylaşılan istatistik şöyledir: "Senelik gelirleri 5000 dolardan yüksek olan vatandaşlar, ücret veya gündelik tarzında iradın sadece %10,2'sini alırlarken, senelik geliri 5000 dolardan aşağı olan vatandaşlar, ... %89.8'ini almaktadırlar." (Hard, 1949, s. 318)

Gelir dağılımındaki adaleti göstermeye yönelik bu istatistiğin de içinde olduğu yukarıda sayılan verilerin tamamı, ABD'nin İngiltere başta olmak üzere Avrupa'ya ve dünyaya örnek olabilecek bir kapitalist sisteme sahip olduğunu anlatmaktadır. Nitekim bir Amerikalı iş adamının aşağıdaki sözleri bu düşünceyi yineler niteliktedir:

Eğer daha iyi cins mal çıkartmak, ihtisali yükseltmek hususunda gösterdiğimiz kabiliyetlerimizi bu cepheye tevcih edecek olursak, kendi kapitalist sistemimizin faydalarını etrafa tanıtmış ve bütün Amerikan vatandaşlarının, bu kapitalist sisteme karşı itimatlarını kazanmış oluruz. Belki de bu sayede Avrupalılar arasında bile bu çeşit kapitalizm sistemine karşı bir itimat tohumunu ekmeğe muvaffak olabiliriz... Bu sayede de dünyayı sarmakta olan sosyalizm tehlikesini hatve hatve uzaklaştırmaya muktedir olabiliriz kanaatindeyim. (*Eski Dünyada Kapitalizm...*, 1949, s. 585)

İngiltere'yi eleştiriye tâbi tutarken ABD'yi öven söz konusu makaleler, Ege'nin kaleminden çıkmamış olsa da onun düşüncelerini yansıtmıştır. Bu noktada Ege, Anglosakson medeniyetine dair ilgisiyle Prens Sabahattin'in fikri hassasiyetlerini devam ettirmiş ancak dönem koşulları itibarıyla İngiltere'yi değil, ABD'yi ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla hem

teelif hem de tercüme makalelerinde ABD'yi Anglosakson medeniyetinin yeni kaynağı olarak aldığı ve 'içeriye' de bu şekilde lanse ettiği söylenebilir. Nitekim *Önsöz*'ünde belirtilen "Birleşik Amerika'nın nasıl doğup geliştiğini ve medeni âlemdeki bugünkü mümtaz mevkiine ne gibi saik ve şartlarla yükseldiğini göstermesi itibariyle dikkate şayan görülen..." (Benet, 1953, s. III) bir eser olarak tanıtılan *Amerika* isimli kitabı Türkçe'ye çevirmesi anlamlıdır. 17. yüzyılın başlarından itibaren 300 yıl boyunca Amerikan ulusunun 'içeride' ve 'dışarıda' kendisini nasıl inşa ettiğini özetleyen bu çalışma, yerli kamuoyunun ABD'ye dair fikir edinmesi amacıyla uygun bir elkitabı niteliğindedir. Destansı bir anlatımın hâkim olduğu çalışmada, 1620'de dünyanın farklı ülkelerinden gelmeye başlayan insanların Yeni Dünya'ya uyum sağlarken karşılaştıkları zorluklara, 1776 yılında İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmalarına, 1861 yılında başlayıp 1865 yılında sonlanan ve Amerika'nın tam bir ulus haline gelmesine hizmet eden iç savaşa değinilmiştir. 1898 yılında ABD'nin hem ekonomik hem de siyasi açıdan bir dünya gücü olarak ortaya çıktığının vurgulandığı metinde Wilson Prensipleri, bu saptamanın ispatı olarak sunulmuştur. Kitabın orijinalinin ikinci savaşın henüz devam ettiği 1944 yılında yayımlanması, yazar tarihçi Stephen Vincent Benet'in çalışmasını dünyaya yönelik şu mesajla sonlandırmasına neden olmuştur:

Hür bir dünya kurabilmek hususunda bize yardım edecek erkek ve kadın bütün insanları, dünyanın her neresinde olursa olsun bizim yanımızda yer almaya davet ediyoruz, tazyik altında olanları, ızdırap çekenleri, kendi tarafımıza davet ediyoruz. İstibdattan nefret eden ve onunla mücadele edenleri bizim tarafımıza çağırıyoruz. Çocuklarının hürriyet içinde yaşamasını arzu edenleri bizim tarafımıza çağırıyoruz. (Benet, 1953, s. 147)

Bu sözler realiteyle örtüşür bir biçimde Benet'in, ABD'nin dünyadaki gücünü arttırarak devam ettirdiğine inandığını göstermektedir. Ege ise kitabın çevirmeni unvanıyla kendisinin de sahip olduğu bu inancın altını bir kez daha çizme fırsatı yakalamıştır. Dolayısıyla Prens'in siyasi temsiliyeti ve sosyolojik söylemini içeren *Meslek-i İçtimai*'sine kapsamlı olarak yansıtmadığı ABD merkezli değişimin, Ege'nin teelif ya da tercüme metinlerine daha net yansıdığı söylenmelidir.

Nezahat Nurettin Ege'nin Yazı Faaliyetlerinde Ziraat ve Eğitim

Ege'nin Prens'in düşünce sistematığına paralel yazı faaliyetlerinde bulunduğu ikinci göstergesi, ziraat ve eğitim konusunu ihmal etmemiş olmasıdır. Nitekim takipçisi olduğu Prens Sabahattin, Osmanlıda bireyci bir toplum yapısına geçişi sağlayabilmek için yapılması gerekenler bahsinde ziraat ve eğitim alanlarına geniş yer vermiştir. Ekonomik faaliyetlerde sanayi ya da ticaretten ziyade ziraata gösterdiği ilgi, Osmanlıda yapısal bir değişimin mümkün olabilmesi için toprakta ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçilmesi zorunluluğu üzerinde durmasına neden olmuştur. Bu yoğunlaşmanın arka planında, nüfusun çoğunluğunun kırsal alanlarda yaşaması ve tarımsal faaliyetlerde bulunmasının payı büyüktür. Prens, resmiyette devletin ancak fiiliyatta mültezimlerin elinde bulunması nedeniyle gelişmiş bir tarımsal faaliyetin yapılamadığı geniş topraklarda, özel mülkiyete bağlı aile çiftliklerinin kurulması yoluyla köklü bir değişimin mümkün olacağını savunmuştur:

Yeni kuşaklarımızın tarımsal patron aileleri kurmaya aday olan kısmı... bu yeni kurumlarda bireyci yapıya doğru ilk sağlam adımı atabilirler. Bu başarıldıkta, yeni kuşaklarımızın kuracağı aileler, karşılarında pek geniş ve verimli eylem ortamı bulacaklar ki o da: Ülkemiz toprağının kişisel girişkenlik ve özel mülkiyetle bayındırlaştırılmasıdır. (Prens Sabahattin, 1965, s. 64)

Bireyci bir eğitimden geçmiş kent kökenli gençlerin meydana getirecekleri aileler ile kırsaldaki topraklara yerleşmeleri esasına dayalı bu yaklaşım, onların öncülüğünde kurulacak çiftlik işletmeleri üzerinden toprağın şenlendirilmesini amaçlamaktadır. Prens, bu gençlerin sahip oldukları girişimci ruh ile kırsalda yürütecekleri zirai faaliyetlerin hem kendilerini hem de yerli halkı olumlu etkileyeceğini düşünmüş ve bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

Bireyci eğitimle donatılmış olan aileler ve yalnız onlarca girişilebilecek olan bu bayındırlaşma – ki topraklarımızın yeni ve gerçek bir fethi olacak- hem kentlileri sosyal bozulmadan, politikacılığın zararlı ve ahlak düşkününü çekişme ve çatışmaları içinde yok olmaktan kurtararak verimli ve gelişmiş bir eylem ve çalışma ortamına geçirecek, mutlu bir hayata ulaştıracak; hem de köylülerle aralarında kurulması doğal ve zorunlu olan süreli ilişki ve değişimlerle bu yüzyılın güçlü sosyal akımı karşısında ezilip dağılmaya mahkûm olan bütüncü köylü ailelerimizin bireyci örneklere doğru ilerlemesini doğurarak ve düzenleyerek toplumumuzun sosyal ve vicdani kalkınmasının biricik yolu olacak. (Prens Sabahattin, 1965, s. 64)

Yukarıda detayları verilen ve kısa vade içerisinde gerçekleşmesi mümkün olmayan söz konusu perspektif, kırsalda yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlara Cumhuriyet Dönemi'nde de köklü bir çözüm üretilememesi nedeniyle geçerliliğini korumuştur. Bu durum, bir Prens Sabahattin takipçisi olarak Ege'nin ziraat alanında ulaşılması gereken hedefler üzerine fikir yürütmesini anlamlı kılmıştır. *Science Sociale* ekolü doğrultusunda Anglosakson toplumların zirai açıdan kat ettiği aşamalara odaklanan Ege'nin *Cumhuriyet* gazetesinde kaleme aldığı “Anglosakson Milletlerini Tanıyalım: Avustralya ve Muazzam Zirai İstihsalâtı” (10 Mart 1941) ve “Anglosakson Memleketleri Tanıyalım: Avustralya ve Yeni Zelandın Hazineleri” (29 Nisan 1941) başlıklı makaleleri, bu konuda Türkiye'ye bir istikamet belirleme amacı taşıdığına göstergesi olarak okunmalıdır. Ege, ilk makalede 1792 yılında 105 koyuna sahipken 1930'larda 110 milyon koyun ile yün üretiminde dünya birincisi haline gelen Avustralya'nın elde ettiği başarıyı masaya yatırmıştır. Ayrıntılı istatistiklerin verildiği makalede, sadece nicelik açısından değil, cins ıslahlarıyla niteliksel olarak da büyüyen hayvancılığın zirai sanayinin gelişimine ve dolayısıyla ülke ekonomisine sağladığı katkılara değinilmiştir. Ege (1941b, s. 3) sözlerini, “... bu istihsalâtın ancak 150 senelik bir tarihe malik olan bir muhitin servet ve refah yekûnu olduğunu nazarı dikkate alırsak Anglo-Sakson medeniyetinin hakiki siması gözlerimizin önünde daha esaslı bir şekilde tecelli eder kanaatindeyim.” değerlendirmesiyle bitirerek Anglosakson toplumlar ve yapısal özelliklerine yönelik olumlu kanaatini bir kez daha dile getirmiştir. Ege'nin ikinci makalede ise Avustralya ve Yeni Zelanda'nın en büyük zenginliklerinden biri olarak tanımladığı ormanlarını ele aldığı görülmektedir. İçerisinde barındırdığı pek çok hayvan ve bitki türü ile hem doğal bir güzellik hem de ahşap ihtiyacını karşılayan bir kaynak olarak ormanların nasıl korunduğunu aktaran Ege, uygulanan sistemli kesim ve yerine yenisini dikme politikasına dikkat çekmiştir. Söz konusu politikanın mobilya sanayiinin gelişmesini sağladığını belirten Ege, başından sonuna üretimin her aşamasıyla ilgili ayrıntılı bilgi vermiş ve ortaya çıkan ürünün müşteriye ulaştırılması amacıyla geliştirilen yöntemlere de değinerek yerli girişimcilere yol göstermeye çalışmıştır.

Ege'nin bir Prens Sabahattin temsilcisi olarak ziraat konusuna dair ilgisinin kaleme aldığı makalelerle sınırlı olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli kanıtı, 1980 yılında yayımlanan *Ziraat Âleminde Büyük Terakkiler ve Bu Muvaffakiyetlerden Alacağımız Dersler* başlıklı kitap tercümesidir. Ziraat alanına dair pek çok gelişmenin anlatıldığı 71 kısa makaleden oluşan çalışmanın bazı makalelerini ele almak, Ege'nin bu konu üzerine ayrıntılı ilgisini görmek açısından önemlidir.

Bu bağlamda, “Amerika'da Fenni Tavuk Çiftlikleri” başlıklı makalede tavukçuluk sektöründe faaliyet yürüten fabrikalardan biri ve kurucusu James Drydon'a yer verilmiştir. Drydon, Utah Üniversitesi'nde Tavukçuluk Bölümü'nde yürüttüğü bilimsel çalışmalarla Amerika'daki yıllık yumurta üretiminin üç kat artmasını sağlamış ve bilgi birikimini kendi kurduğu çiftlikte kullanarak önemli kazançlar elde etmiş bir girişimcidir. Fabrikasında yaptığı üretime ve kazancına dair istatistiğin ayrıntılı olarak paylaşıldığı makalede, okuyucuya tavukçuluk sektörünün kârlı bir alan olduğunun anlatıldığı görülmektedir. “Amerika Kıt'asındaki Büyük Nehirlerin Kontrolü ve Bunların Ziraat Âlemine Kazandırdığı Büyük İmkânlar” başlıklı makalede ise ABD'yi kuzeyden güneye kat eden Missouri nehrinin

barajlar, su depoları ve elektrik santralleri kurularak kontrol altına alınması planı ile ilgili bilgi verilmiştir. Plan hayata geçtiği zaman daha geniş bir arazinin bilimsel usullerle sulandığı, toprak kayıplarının en aza indirildiği, su baskınlarının yaşanmadığı ve elektrik üretim oranlarının arttığı olumlu bir tabloya ve Amerika'nın yaşam standartlarında gerçekleşecek yükselişe dikkat çekilmiştir. "Amerika'ya Soya Fasulyesini Kazandıran Adamın Hayatı" başlıklı makalede de bu bitkinin Amerika'da tanınmasını sağlayan Eugene Stanley'in yürüttüğü zirai faaliyetler anlatılmıştır. Çocukluğundan itibaren bahçesinde yetiştirdiği soya fasulyesini pazarlarda satarak sermaye biriktiren Stanley'in hayatı, kurduğu fabrikalarla bir başarı hikâyesine dönüşmüştür. Ancak Çin'den gelen bir misyonerin verdiği tohum ile başlayan hikâye, soya fasulyesinin ABD'nin iç pazarını hareketlendiren besin kalemlerinden biri haline gelmesiyle kişiselliği aşmış ve toplumsal bir boyut kazanmıştır.

Kitap içerisinde yukarıda üçüne değinilen irili ufaklı pek çok makale ile ABD'de ziraat alanında yapılan yatırımlar ve kaydedilen gelişmeler aktarılmıştır. Ege hemen her makalede dipnotlarla, parantez içi açıklamalarla ya da sonda yaptığı değerlendirmelerle benzeri bir girişimin Türkiye'de de gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Nitekim hem hayvanlar hem de toprak için yararlı olduğu keşfedilen bir bitki türünü anlatan "Ziraat Dünyasının Yeni Mucizesi: Kudzu Otu" başlıklı makalenin ardından söyledikleri ilgi çekicidir:

İşte Amerika ziraat aleminin baş döndürücü sür'at, vüs'at, mükemmeliyet harikalarından bir numune daha!.. Bütün bu hudutsuz planlar üzerinde çalışan insanlar işlerinin icap ettirdiği kadar geniş araziye sahip vatandaşlardır. Eğer aziz vatanımızda hakiki bir ziraat medeniyeti kurmak azminde isek her şeyden evvel evlatlarımızı üzerlerinde yaşadıkları vatan parçalarının ihtiva ettiği hazineleri aramağa, bulmağa, yeni yeni imkânlar peşinde koşmağa, vatanımızı kendi azim ve iradeleriyle ilim ve irfan kudretiyle adım adım fethetmeğe alıştırmalıyız. Türk vatani şimdiye kadar topraksız zavallı çiftçiye birkaç dönüm toprak temin etmekle değil, fakat bütün dünyanın en müterakki ziraat sistemlerini her günkü İngilizce neşriyatla takip ederek aziz yurdumuzda bütün bu feyizli mahsulleri yetiştirmeğe gaye ittihaz eden son derece münevver ve azimkâr gençlerin mesaisiyle yükselecektir. (Ege, 1980, s. 65)

Türkiye'nin ziraat konusunda gelişebilmesi için toprak reformuyla sınırlı olmayan bir yolu tarif eden bu sözler, kitap boyunca birbirinden farklı onlarca konunun değinildiği makalelerde ve Ege'nin makalelerle ilgili değerlendirmelerinde ortak olan bir noktaya yeniden işaret etmektedir: Ege, kaleme aldığı telif yazılarında her ne kadar Avustralya ve Yeni Zelanda'dan bahsetmiş olsa da ziraat alanında Türkiye'ye model olarak daha çok ABD'yi sunmuştur. Bir önceki bölümde değinilenler doğrultusunda kendi içerisinde anlaşılır olan bu durum, Ege'nin ABD'yi dünya üzerinde üstlendiği öncü rol, insanlarına sağladığı refah ve kendi içerisinde tesis ettiği huzur yanında, kaydettiği zirai gelişmelerle de olumladığını göstermektedir. Diğer taraftan gelişmeleri yakından takip edecek, okuduklarını hayata geçirecek bilgili ve azimli gençlere ihtiyaç duyulduğundan bahsetmesi ise Prens'in dile getirdiği 'sahip oldukları toprağı silah kuvvetiyle değil de saban kuvvetiyle şenlendirecek gençler' söyleminin bir devamı olarak alınmalıdır. Bu çerçevede Bir *Meslek-i İçtimaî* temsilcisi olarak Ege, bireyci toplum yapısına geçişin ziraat alanında yapılacak atılımlarla gerçekleşeceğine ve bu konuda temelde Anglosakson medeniyeti üyelerinden ABD'nin örnek alınması gerektiğine inanmış, ülke nüfusunun çoğunluğunu barındıran kırsal bölgelerin ise yapısal değişimin ana mekânları haline, genç kuşakların öncülüğünde geleceğini düşünmüştür.

Yapısal değişimin sağlanmasında genç kuşaklara verilen sorumluluk, eğitim konusunun da detaylı olarak ele alınmasına neden olmuştur. Prens Sabahattin'in, *Science Sociale* ekolünün temsilcilerinden Edmond Demolins'in çalışmaları çerçevesinde eğitime, İngiltere'nin yapısal özelliklerinin Osmanlıya aktarılmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlayacak bir araç anlamını yüklediği görülmektedir. Prens, Osmanlıda Batılılaşma hareketleriyle Fransız eğitim sistemi örnek alınarak kurulan okulları, ağırlık verdikleri kuramsal anlayış nedeniyle eleştirmiş ve eğitim aracılığıyla kendisine ve yeteneklerine güvenen girişimci

bireylerin yetiştirilmesinin esas olduğunu savunmuştur. Bu noktada ideal olarak işaret ettiği bireyci anlayış ve bu anlayışın kaynağı olan İngiliz eğitim sistemi doğrultusunda faaliyet gösteren okullara öğrenci gönderilmesini, Osmanlının sahip olduğu kamucu toplum yapısından sıyrılmanın ilk adımı olarak görmüştür. Nitekim Demolins'in Fransa'da kurduğu L'Ecole Des Roches'a ya da benzeri okullara öğrenci gönderilmesi üzerinden sarf ettiği şu sözler, Osmanlıya yönelik eğitim ve dolayısıyla değişim planlarını özetler niteliktedir:

İşte bu usüldeki müesseselerin her birinde sekiz on küçük talebemiz bulunmalı; faal ve istidatlı genç muallimlerimiz de bu talebelerin Türkçe derslerinin mesuliyetini almak sureti ile bu mekteplerde çocuklarımıza nezaret vazifesi ile bulundurulmalı. Bunun büyük bir faidesi daha var. Ki üç sene küçüklerimize muallim sıfatıyla (Roches) daki gibi bir mektepte yaşayacak gençler, (Hususiyetçi Teşekkül)'ü halk eden terbiyeyi yakından görmüş, onu bizzat yaşamış olacaklar. İki üç senelik bir ikametden sonra aynı terbiyeyi kendi memleketimizde tatbik etmek üzere Türkiye'ye avdet etmeden evvel de İngiliz ve Birleşik Amerika mekteplerini de ziyaret ederler. Avrupa'nın diğer mektepleri hakkında da bir fikir edinebilirlerse muhtaç olduğumuz muallim ve mürebbileri az zamanda kısmen ve esaslı bir şekilde elde ederiz. Fakat teşebbüs-i şahsinin hususi hayatımıza mihver olabilmesi için hazırlığımızı daha büyük çapta tutmalıyız. (Prens Sabahattin, 1977, s. 223-224)

Özümseyecekleri bireyci tarzı, öğrencilerin kırsal bölgelerde kuracakları çiftliklerle ve onlara refakat edecek öğretmenlerin ise açacakları okullarla Osmanlıya yansıtacaklarını planlayan Prens'in sahip olduğu bakış açısı, Ege'nin kendi dönem koşulları içerisinde belli oranlarda hayata geçirdiği bir ideal olmuştur. Bu çerçevede 1953 yılında kurduğu Erenköy Güneş Koleji ile Ege, Demolins'in İngiliz eğitim sistemini model alarak açtığı okulları 'içeriye' uygulamak isteyen ancak imkân bulamayan Prens'in yarım bıraktığını tamamlama çabasında olmuştur. Prens'in fikirlerinin takipçisi olmaktan öte, hayatını onun fikirleri üzerine kurmak olarak tanımlanabilecek bu durum, Ege'nin başka insanların da hayatında aynı etkiyi yaratabilmek amacı ile hareket etmesini sağlamıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda eğitim konulu telif ve tercüme pek çok yazı kaleme alan Ege'nin, bireyci bir eğitim anlayışının ülkede yerleşmesi için sadece inisiyatif sahibi kişilere değil, bu anlayış çerçevesinde yetişmesini istediği çocuklara da seslendiği görülmektedir.

Ege'nin kaleme aldığı telif ya da tercüme gazete ve dergi makalelerine bakıldığında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Amerikan Meslek Mektepleri Yeni Fabrikalarda Çalışmak Üzere 750.000 Mütahassıs İşçi Yetiştiriyor" (19 Haziran 1941) ve *Hür Fikirler* mecmuasında yayımlanan "Altmış Beş Yaşından Sonra Yeni Vazifelerine Başlayan Amerikalı Profesörler" (C.1, S. 8, Haziran 1949) başlıklı makaleleri dikkat çekmektedir. İlk makalede, ABD'de savaş koşullarında savunma sanayii sektörünün yaşadığı vasıflı işçi açığı krizi ve bu krizi aşmak için yapılanlar anlatılmıştır. Ege, Mesleki Eğitim Teşkilatı'nın koordinatörlüğünde okullarda ve fabrikalarda günün 24 saatine yayılan yoğun bir eğitim faaliyetiyle vasıflı işçi açığının bir senede nasıl kapatıldığına dair bilgi vermiştir. Ayrıca her işçinin masasında yazılı olan, "Muhakkak bu harbi kazanacağız. Harbin istikbalini kurtarmak benim vazifemdir. İşimi azami dikkatle yapmak, demokrasi davasına şahsen yapabileceğim en büyük hizmettir." (Ege, 1941c, s. 2) sözleriyle savunma sanayiinde ilan edilen seferberliğe, eğitim alanındaki seferberliğin eşlik ettiğini vurgulamıştır. Tercüme olan ikinci makalede ise California Üniversitesi Hasting Hukuk Fakültesi'nde kurulan '65 Yaş Kulübü'nün ele alındığı görülmektedir. ABD'nin tüm üniversitelerinde uygulanan profesörlerin 65 yaşından sonra emekli edilmeleri kuralının tersine, bu okul sahip olduğu personel açığını farklı üniversitelerden emekli olmuş hukuk profesörlerini kendi bünyesinde toplayarak karşılamaktadır. Bilim aracılığıyla insan ömrü uzatılmaya çalışılırken fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı durumdaki insanların yaşlarından dolayı işlerinden uzaklaştırılmalarının doğru olmadığı savunulan makalede, tecrübeli profesörlerin Hasting Hukuk Fakültesi öğrencilerine daha yararlı olduğu ve fakültenin öğrenci sayısının da kısa sürede arttığı anlatılmıştır. Ege, makalenin sonunda 1940 yılında uygulanmaya başlanan ve 'The Hasting Plan' ismi verilen bu sisteme övgülerde bulunmuştur:

Demokratik hayat felsefesinin hüküm sürdüğü muhitlerde insanların ne büyük bir hürriyete sahip olduklarını bu küçük misalde bir kere daha görmüş oluyorum. Bir üniversite dekanının, müessesesinin yükselişi yolunda makul telakki ettiği bir kararı almasında ve onu mevkiî tatbika koymasında tamamen serbest oluşu, böyle bir kararın tatbikinden dolayısıyla muhiti içtimaiye ne büyük kıymetler kazandırmaktadır... (Ege, 1949, s. 327)

Bu sözlerle Ege, katı bir merkezîyetçiliğin bulunmaması ve bireylerin imkân derecesinde serbest karar alabilmelerinin desteklenmesi açısından ABD'yi demokratik olarak nitelendirmiştir. Ayrıca her iki makaledeki örnek durumlar üzerinden 'içeriye', ABD'nin beliren ihtiyaçlar karşısında hızla harekete geçip kısa sürede çözüm üretebilecek bir eğitim politikasına sahip olduğunu gösterdiği söylenmelidir.

Ege, eğitim konusunda gazete ve dergi makaleleri yanında çevirmen olarak bir kitaba da imza atmıştır. 1948 yılında yayımlanan kitap, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1947 yılında aldığı bir kararla Eğitim Enstitüleri Yayınları serisinden çıkmıştır. *Amerika'da Yeni Terbiye Cereyanları* ismini taşıyan çalışmanın *Önsöz*'ünde Ege, Amerikan eğitim sisteminin Almanya ve Fransa gibi ülkelerin eğitim sistemlerine göre taşıdığı üstünlüğü şu sözlerle ifade etmiştir:

Bugünkü Amerika'nın astronomik rakamlarla ölçülen zenginliğini yaratan, her sahadaki büyük başarılarını sağlayan en başlıca sebep ise; hiç şüphesiz ki Amerikan terbiyecilerinin vatanlarının her köşesinin ihtiyaçlarına uygun, her genç vatandaşın, her mini mini yavrunun ruh ve beden kabiliyetlerinin gelişmesine imkân verecek bir tarzda inkişaf ettirdikleri bir terbiye felsefesidir. Amerikan terbiyecilerinin düşüncelerine göre terbiye sistemi her gencin arkasına giydirilecek hazır elbise değil, fakat her insanın hastalığının cinsine, nev'ine, her hastanın bünyesine göre verilecek bir doktor reçetesidir. (Ege, 1948, s. I)

44 makaleden oluşan kitapta, ABD'nin 'farklı ihtiyaçların varlığını göz önünde bulunduran' çoklu eğitim sistemi hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Bu çerçevede "Amerika'da Çiftçi Çocuklarının 4-H Kulüpleri", "Amerika'da Çocuk Esirgeme Kurumları Nasıl Çalışıyor?", "Müstesna Çocuklar İçin Okul", "Amerika'da Haylaz ve Suçlu Çocukları Yola Getirmek İçin Kurulan Açık Hava Kampları" başlıklı makalelere daha yakından bakmak, kitaba dair malumatı arttıracaktır.

İlk makalede, ABD'deki çiftçi çocuklarının katılımıyla ülke genelindeki üye sayısı 3 milyona ulaşan bir gençlik teşkilatı olarak 4-H Kulüpleri anlatılmıştır. İsmi İngilizce kalp, baş, sağlık ve el kelimelerinin ilk harfini simgeleyen kulüp, tarımda makineleşme nedeniyle şehre göç etme eğilimindeki genç Amerikalıların topraklarında kalıp çiftçilik yapmaya devam etmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kulüp çatısı altında eğitimcilerin gösterdiği bilimsel tarım metotlarını uygulayıp ailelerine yardımcı olmaya çalışan gençler, devletten ya da özel kuruluşlardan aldıkları destekle zaman içerisinde küçük birer girişimci haline gelmişlerdir. Daha kaliteli tohum üretme ve daha iyi cins hayvan yetiştirme olanağı bulan üyeler, yanı sıra düzenlenen çeşitli etkinliklerle sosyalleşme yönünde teşvik edilmekte ve aralarında yakın bir iletişimin kurulmasına imkân sağlanmaktadır. 2. makalede, New York Çocuk Esirgeme Kurumu'nun 1330 dönümlük arazi üzerinde kurduğu Bowdain Farm School aracılığıyla 16-21 yaş arası kimsesiz erkek çocuklara verdiği ziraat derslerinden bahsedilmektedir. 6 ay boyunca devam eden kurs; toprağı sürmek, tohum ekmek, mahsulü tarladan kaldırmak, modern tarım makinelerini kullanmak, büyük baş hayvan bakımı, sütçülük, tereyağı, peynir ve dondurma yapımı gibi dersleri kapsamaktadır. Gençlerin kursta elde ettikleri donanımla büyük ya da küçük çiftliklerde rahatlıkla iş bulabilecekleri öngörülmekte, hatta bu konuda onlara yardımcı olunmaktadır. 3. makalede, 10 bin üstün zekâlı öğrencinin bulunduğu New York'ta 50'sinin eğitim gördüğü '500 Numaralı Okul' hakkında bilgi verilmiştir. Ortalamanın üstünde bir zekâyâ sahip çocukların sıradan bir müfredatla eğitim görmelerini, insanlık için tamir edilemeyecek bir ziyan olarak gören okul yönetimi; İngiliz, Hollandalı, Musevi, siyah, Alman, Macar gibi farklı etnisite ve inanç

gruplarından Amerikalı öğrencilere ev sahipliği yapmaktadır. En az 130 IQ derecesine sahip bu çocukların fen, mühendislik, sosyal bilimler ve felsefe alanlarında üst düzey bir eğitim aldıkları ve sahip oldukları yeteneklere göre yönlendirildikleri söylenmektedir. 4. makalede ise suç işlemiş 16-19 yaş arası gençlerin cezalarını çektikleri Maliba Kampı anlatılmıştır. Los Angeles ormanlarında kurulmuş olan bu kampta, suçluların açık havada 5 gün boyunca 8 saat çalışarak hem barınma ve yiyecek-içecek ihtiyaçlarını karşılamalarına hem de para biriktirmelerine imkân tanınmaktadır. Ormanlık arazide uzmanlar eşliğinde yangın çıkabilecek alanların temizlenmesi, kuru dalların toplanması, su depolarının kurulması, araçların girebileceği yolların yapılması, derelerin üzerine köprüler inşa edilmesi gibi iskân işleriyle uğraşan gençler, bir yangın durumunda itfaiyecilere yardım da etmektedirler. Akşamları İngilizce, matematik ve tarih derslerinin verildiği Maliba Kampı'nda, suç işlemiş gençlerin kendilerine olan güvenlerini tekrar kazandıkları ve rehabilite oldukları belirtilmektedir.

Kitabın genelini yansıtan dört makalenin her birinde ABD'de uygulanan ve içinde yaşadıkları sosyal koşullar, sahip oldukları fiziksel-zihinsel yetenekler açısından farklılaşan çocuk ve gençlerin topluma kazandırılmalarına yönelik eğitim modelleri anlatılmıştır. Kitabın *Önsöz*'ünde Ege, bireysel farklılıkları göz önünde bulunduran ve bunu yaptığı oranda standart bir bakıştan uzaklaşan ABD eğitim sisteminin başarısından bahsetmiş ve bu ülkenin iki dünya savaşından yengiyle çıkmasının arkasında eğitim sisteminin olduğunu söylemiştir. Yanı sıra, Alman ve Fransız eğitim sistemine dair iyi düzeyde bir malumata sahip olunmasına karşın, Amerikan eğitim sistemi üzerinde henüz yeterince durulmamış olduğunu belirtmiş ve kitabı yerli kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla çevirdiğini eklemiştir. Ege'nin sözleri 'içeride' uygulanan Avrupa eğitim modellerine rağmen, Amerikan eğitim modelinin göz ardı edilmemesi ve örnek alınması gerektiği yönünde yorumlanmalıdır.

Ege'nin eğitim konusunda sadece yetişkinlere değil, çocuklara da seslenme amacında olduğuna daha önce değinilmişti. Bu bağlamda Ege'nin benimsediği eğitim anlayışı ya da daha genel bir ifadeyle *Meslek-i İctimaî* doğrultusunda, çocuk edebiyatı alanına dâhil kurgu metinler ürettiği görülmektedir. 1988 yılında yayımlanan *Gökyüzünde Kandiller* isimli hikâye kitabı ve 1939 yılında Amerika'da *Turgut Lives in Turkey*, 1985 yılında ise Türkiye'de *İki Kit'a Üzerinde Bir Şehirde Yaşayan Turgut* ismiyle yayımlanan romanı bu alandaki çalışmalarıdır.⁷ Ege girişinde belirttiği üzere hikâye kitabını, 1988 yılının 'Mimar Sinan Yılı' kabul edilmesi nedeniyle kurucusu olduğu Erenköy Güneş Koleji'nin öğretmen ve öğrencilerine armağan olarak kaleme almıştır. (Ege, 1988, s. 3) Kitabın ilk iki başlığı olan 'Şiir' ve 'Mimar Sinan' bölümlerinde Mimar Sinan'ın hayatı ile Türk ve Dünya mimarlığına yaptığı hizmetler anlatılmış, eserlerinin bazılarının isimleri verilmiştir. Kitabın geri kalan kısmında yer alan 'Gökyüzünde Kandiller', 'Ramazan Hazırlığı', 'Yangın Kulesi ve Kapalı Çarşı', 'İlk İftar', 'Karagöz Oyunu', 'Gökyüzünde Peri İncileri' başlıklı bölümlerde ise oruç ayının gelişi nedeniyle Bedri ve Fatma adındaki iki küçük kardeşin ailelerinde, mahallerinde ve şehirlerinde şahit oldukları Ramazan telaşı konu edinilmiştir. Ege; Kapalıçarşı'da yapılan

⁷ Ege'nin 1980 yılında yayımlanan *Ziraat Âleminde Büyük Terakkiler ve Bu Muvaffakiyetlerden Alacağımız Dersler* kitabının başında yer verilen bibliyografyada, '**Kitap Halinde Neşredilmeye Hazırlanan Eserleri**' ibaresi altında, **Çocuk Edebiyatı (Meslek-i İctimaî gözüyle hazırlanmış roman ve piyesler)** ifadesi de yer almaktadır. 1985 yılında yayımlanan *İki Kit'a Üzerinde Bir Şehirde Yaşayan Turgut* romanının sonundaki bibliyografyada ise '**Basılmakta Olan Çocuk Piyesleri**' ibaresi altında *Sihirli Mektep Çantası, İstiklal Harbinde Ahmet'in Kahramanlığı, Ankaralı Çoban Çocuğu, Gökyüzünde Kandiller, Pilot Amcaların Bayram Hediyelediği, Hollandalı Çocuğun Sevgili Çini Sobası* isimli kitaplar ile daha net bir bilgi verilmektedir. Ancak 1988 yılında yayımlanan *Gökyüzünde Kandiller* dışında, yukarıda ismi anılan metinlerin basılıp basılmadığına dair bir malumat edinilememiştir. Bu hikâye kitabının sonunda yayımlanan bibliyografyada da diğerlerinin ismine yer verilmemiş olması, basılmadıkları yönündeki kanaati pekiştirmiştir. Bu nedenle Ege'nin çocuk edebiyatı alanında iki çalışmasının olduğu kabul edilmiştir.

alışveriş, Mimar Sinan'ın inşa ettiği Süleymaniye Camii'ni ziyaret ve geleneksel Ramazan eğlenceleri ile İstanbul şehrinin hareketli geçen bir ayını çocuk kahramanları aracılığıyla tasvir etmiştir. Kitabın genelinde ise İstanbul'un tarihi mekânları ve Ramazan ritüelleriyle ilgili eğitici bir tavır takındığı görülmektedir. Daha az geleneksel bir yaklaşım sergilediği romanında ise Turgut adındaki bir çocuk kahramana ve onun yakınları ile birlikte yaşadığı maceralara yer verilmiştir. Takipçisi olduğu Prens Sabahattin'in eğitim konusundaki düşüncelerini yansıtmaya açıksından ideal bir örnek teşkil eden roman, 'Sevim ve Turgut', 'Yeni Öğrenci', 'Kapalı Çarşı ve Camiler', 'Bir Macera', '19 Mayıs Bayramı', 'Sami'nin Sırrı', 'Yeni Alfabe', 'Kartal Bostanlarında Çalışma', 'Yoğurt Fabrikasını Geziş', 'Balıkçı Dalyanı', 'Turgut Esrarı Çözüyor', 'Boğaziçi'nde Transatlantikte', 'Kars'tan Bir Telgraf' başlıklarıyla 13 bölümden oluşmaktadır. (Ege, 1985, VII) Annesi, babası ve kız kardeşiyle Heybeliada'da yaşayan Turgut, başkalarının anlatımıyla ya da birebir yaşayarak her gün yeni şeyler keşfetmekte ve kendisinin ya da yakın çevresinin karşılaştığı problemlere çözüm aramaktadır. Bu bağlamda Turgut'un Ege tarafından, Prens Sabahattin'in çocuk ve gençlerde bulunması gerektiğini düşündüğü özelliklerle donatılmış bir karakter olarak kurgulandığı görülmektedir: Sorumluluk sahibi olma, kendine güven, girişimcilik, farklı deneyimlere açıklık ve değişikliklere kısa sürede uyum sağlama Turgut'un kişilik özelliklerini oluşturmaktadır. Ege, bu özelliklerin Turgut'ta var olmasını okul binası ile simgelenen bir eğitim tarzı üzerinden değil, her anıyla doğrudan hayatın kendisinin bir eğitim alanı olduğunu vurgulayarak açıklamaktadır. Dolayısıyla kendi bahçesinde arkadaşı Sami ile yetiştirdiği sebzeleri satıp para kazanması, 11-12 yaşında olmasına karşın, babasının ona duyduğu güveni boşa çıkarmayıp arkadaşıyla Kapalıçarşı'ya gidip alışveriş yapması ve dönüşte yanlış vapura bindiklerini fark edince soğukkanlılığını koruyarak çözüm üretmeye çalışması kuramsal eğitimin çok ötesinde, bir 'yaşayarak öğrenme' deneyimine işaret etmektedir. Ege kurguladığı romanda, ana karakter Turgut üzerinden bireyci eğitim aracılığıyla yetiştirilen örnek yeni kuşakların resmini çizerken Demolins ve Prens Sabahattin'in fikirlerinin kolayca takip edilebileceği bazı detaylara da yer vermiştir. Bunlardan en göze çarpanı, Turgut'un hem kendi evinde hem de ziyaret ettiği akrabalarının evlerinde zirai faaliyetlerle iç içe bir görüntü sergilemesidir. Keçi ve tavukların bakımı ile ilgilenmesi, onlardan elde ettiği süt ve yumurtaları ailesine vermesi ya da satması, bahçesinde mevsimine göre değişen çeşitlerde sebze yetiştirmesi, Kartal'da yaşayan teyzelerine bostanlarında yardım etmesi doğadan kopuk olmayan, dolayısıyla Anglosakson eğitim modelinin merkezine aldığı pratik hayatla örtüşen bir donanımına sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Ege'nin romanda, Prens'ten farklı olarak odaklandığı ABD'ye dair de bazı ayrıntılara yer verdiği görülmektedir. Turgut ve ailesinin kaptan olan babaları aracılığıyla Boğaz'dan geçen ve ABD'li turistleri ağırlayan bir transatlantiğe konuk olmaları, Turgut'un kendi yaşıtı bir Amerikalı çocukla sohbet edebilecek kadar İngilizce bilmesi ve onunla kısa sürede geliştirdiği yakın arkadaşlık Ege'nin Türk çocuklarına örnek bir karakter olarak kurguladığı Turgut'u, ABD ile kurulmasını istediği sıcak ilişkilerin hayali bir elçisi olarak konumlandırıldığını anlatmaktadır.

Biri 1988 yılında basılmış bir hikâye kitabı, diğeri ilk defa 1939 yılında yayımlanmış bir roman olarak *Gökyüzünde Kandiller* ve *İki Kıt'a Üzerinde Bir Şehirde Yaşayan Turgut* metinleri, Ege'nin toplumsal ideallerinin şekillendirdiği eğitimci kimliği ile edebi yaratıcılığının kesişmesinin ürünüdürler. Maddi ve manevi değerlerin yeni kuşaklara aktarılması kaygısıyla kaleme alınmış olan hikâye, tarihi mekânlar ve alışkanlıklarla ilgili okuyucuda bir merak duygusu uyandırmaktadır. Bu nedenle Ege'nin, aralarında kitabı adadığı kendi öğrencilerinin de bulunduğu genç kitle karşısında sadece öğretici bir misyon benimsemediği, onları tüm birikimiyle İstanbul şehri ve içinde yaşadıkları toplumu tanımaya da teşvik ettiği söylenmelidir. Dolayısıyla okuma ile sınırlı olmayan harekete geçirici yapısıyla *Gökyüzünde Kandiller*, *Meslek-i İctimai'*nin eğitim alanındaki bazı ideallerini bünyesinde barındırıyor görünmektedir. Ancak *İki Kıt'a Üzerinde Bir Şehirde Yaşayan Turgut*

romanı, Prens Sabahattin'in eğitim alanındaki düşüncelerinin izini sürmek açısından daha elverişli, bu bağlamda söz konusu idealleri kendi içerisinde daha fazla barındıran bir metindir. Ege romanda, *Meslek-i İctimaî* ve dayandığı *Science Sociale*'i edebi bir kurguya dönüştürmüş ve çocukları Prens Sabahattin'in kaynaklık ettiği düşüncelerinin muhatabı haline getirmiştir.

Ege, eğitim konusunda kaleme aldığı telif ya da tercüme gazete ve dergi makaleleri ile kitaplarında, içinde yaşanan toplumun sorunlarına çözüm üreten, her bir çocuk ya da gencin sahip olduğu özelliklere ve duyduğu ihtiyaçlara göre topluma kazandırıldığı bir eğitim anlayışını savunmuştur. Bu idealleri gerçekleştirdiğini düşündüğü ABD'yi, Prens Sabahattin'in bireyci toplum yapısına geçiş için köklü değişimlerin yaşanması gerektiğini savunduğu ziraat alanında olduğu gibi, model almıştır. Bazı metinleriyle eğitim konusunda inisiyatif sahibi olan yetişkinlere seslenmiş, kurmaca olan bazılarıyla ise yapısal değişimin öznesi olarak aldığı çocuk ve gençlere ilham vermeye çalışmıştır. Hem ziraat hem de eğitim alanında Türkiye'nin kat etmesi gereken mesafeleri olduğuna inanan ve geçerli yöntem olarak takipçisi olduğu Prens Sabahattin gibi Anglosakson medeniyetini merkeze koyan Ege, söz konusu iki spesifik alan üzerinden ABD'yi yakından takip etmiş ve telif ya da tercüme metinlerle 'içeriye' doğrudan fikir verme amacıyla olmuştur.

Sonuç Yerine

Nezihat Nurettin Ege, 1918 yılında fikirleri ve 1919 yılında ise kendisiyle tanıştığı Prens Sabahattin'in 'öğrencisi' olmaya yaşamının sonuna kadar devam etmiştir. Bir yandan düzenlenen konferanslarda aldığı görevler ve yürüttüğü yazı faaliyetleriyle hem kendisinin hem de fikirlerinin unutulmamasını sağlamaya çalışmış, diğer yandan onunla ilgili eksik bilgiyi 'vatanseverlik' teması etrafında olumlu bir içerikle tamamlamaya özen göstermiştir. Dolayısıyla bir takipçi olmanın çok daha ötesine geçip yaşamını Prens'in fikirleri çerçevesinde düzenlemiş ve kendisini 'öğretmenine' adanmıştır.

Ege, Prens Sabahattin'in ortaya koyduğu ve yaşadığı dönemde yeni bir siyaset ve sosyoloji önerisi olarak değerlendirilebilecek *Meslek-i İctimaî*'sini, kendi döneminin uluslararası koşullarını açıklamak ve mevcut koşullarda Türkiye'nin yapması gerekenleri tartışmak üzere bir yöntem olarak kullanmıştır. 'İçeride' Osmanlı yerine Türkiye Cumhuriyetinin, 'dışarıda' ise iki dünya savaşını yaşamış ve geride bırakmış ABD öncülüğünde bir dünyanın varlığı değişen koşullara işaret etse de *Meslek-i İctimaî*' Ege'nin gözünde geçerli bir yöntem olmaya devam etmiştir. Nitekim Prens Sabahattin'in odaklandığı Anglosakson toplumlar, ziraat ve eğitim konularına o da odaklanmış ve her üç konuda detaylı bir bilgi aktarımı yapıp kendi fikirlerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Ege'nin *Meslek-i İctimaî*'nin ön kabullerini, 'güncel' veriler eşliğinde telif ya da tercüme gazete, dergi ve kitap yazarlığı üzerinden tekrar olumladığı söylenebilir. Anglosakson medeniyetinin üyeleri olarak İngiltere'yi, Avustralya'yı, Yeni Zelanda'yı ve ABD'yi siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan ele alan Ege, her birinin sahip olduğu gelişmişlik düzeyinden övgüyle bahsetmiş ve bu ülkeleri Prens Sabahattin gibi 'içeriye' örnek göstermiştir. Bu bağlamda ziraat ve eğitim alanında yürüttüğü yazı faaliyetleri de ilk konudan bağımsız olmamıştır. Ormancılık, tarım ve hayvancılık temel başlıkları altında özetlenebilecek zirai faaliyetlerde alt yapı ve üst yapı yatırımları, devlet ya da özel sektör tarafından çiftçiye verilen teşvikler ve ileriye dönük planlama ile Anglosakson ülkelerinin nasıl en ileri ülkeler haline geldiklerini ortaya koymuştur. Yanı sıra Anglosakson eğitim anlayışına dair malumatın artırılmasını ve bu anlayışla öğrenci yetiştiren okullar açılmasını istemiş, Türkiye'nin eğitim politikasının ne olması gerektiği ile ilgili farklı önerilerde bulunmuştur. Ege'nin her iki alanda da Anglosakson toplumların uygulamalarını, 'içeriye' fikir vermesi açısından bir model olarak sunduğu görülmektedir.

Ege'nin yürüttüğü yazı faaliyetleri içerisinde en fazla örnek gösterdiği ülke ABD olmuştur. Bunu, kullandığı *Meslek-i İçtimaî* yönteminde Prens Sabahattin'den farklılaştığı tek nokta olarak, dolayısıyla içinde yaşadığı koşulların kullandığı yöntemde yarattığı bir etki olarak düşünmek mümkündür. Ona göre ABD, iki dünya savaşı boyunca Avrupa'nın içine düştüğü siyasi, ekonomik ve sosyal krizlerden uzak durmayı başararak kendisini hem 'içeride' hem de 'dışarıda' güçlü bir biçimde inşa etmiştir. Nitekim bu ülkeyi *Meslek-i İçtimaî*'nin odaklandığı ziraat ve eğitim alanları öncelikli olmak üzere inceleyen Ege, genel olarak olumlama ve 'içeriye' Anglosakson medeniyetinin yeni kaynağı olarak lanse etme tavrını benimsemiştir. Dünyanın ve bağlantılı olarak Türkiye'nin içinde bulunduğu konjonktürün de kolaylaştırdığı bu tavır, Ege'nin farklı türlere ve alanlara yayılmış yazı faaliyetlerinin kesiştiği ortak nokta olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ABD; çiftçilerini yeni yatırımlar, projeler ve sağladığı teknolojik imkânlarla kalkındırmış, aynı zamanda her kesimden çocuk ve gençlerini fiziki ve zihinsel yetenekleri ne olursa olsun topluma kazandırmış bir ülke olarak resmedilmiştir. Ayrıca kendi içinde farklı etnisite ve inanç grupları arasında sağladığı denge ve adaletli gelir dağılımı ise dünyada öncü bir güç haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Sunduğu bu perspektif ile Ege hem Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşabilmesi için 'ABD'yi keşfederek' yol alabileceği inancını beyan etmiş hem de kendisinin günün koşullarına göre yeniden yorumladığı *Meslek-i İçtimaî*'nin takipçisi olduğunu ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Altmış beş yaşından sonra yeni vazifelerine başlayan Amerikalı profesörler, (N. N. Ege, Çev.) *Hür Fikirler*, (Haziran, 1949), 1 (8), 324-327.
- Benet, V. B. (1953). *Amerika*, (N. N. Ege, Çev.) İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı.
- Ege, N. N. (1941a, 23 İkincikânun). 939 harbinin doğurduğu büyük bir ittifak: İngiliz lisanile konuşan bütün milletler birleşeceklerdir, *Cumhuriyet*, 3.
- Ege, N. N. (1941b, 10 Mart). Anglosakson milletlerini tanıyalım: Avustralya ve muazzam zirai istihsalâtı, *Cumhuriyet*, 3.
- Ege, N. N. (1941c, 19 Haziran). Amerikan meslek mektepleri yeni fabrikalarda çalışmak üzere 750.000 mütehassıs işçi yetiştiriyor, *Cumhuriyet*, 2.
- Ege, N. N. (1948). Önsöz. *Amerika'da yeni terbiye cereyanları*, (N.N. Ege, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Enstitüleri Yayınları.
- Ege, N. N. (1985). *İki kıt'a üzerinde bir şehirde yaşayan Turgut*, İstanbul: Erenköy Güneş Neşriyatı.
- Ege, N. N. (1988). *Gökyüzünde kandiller*, İstanbul: Erenköy Güneş Neşriyatı.
- Eski dünyada kapitalizm iflas etmemiştir fakat kapitalistler kapitalizmi iflasa sürüklemişlerdir, (N. N. Ege, Çev.) *Hür Fikirler*, (Eylül 1949), 1 (11), 579-586.
- Hard, W. (1949, Haziran). Amerika'nın senelik milli varidatı vatandaşlar arasında ne suretle taksim edilmektedir?, (N. N. Ege, Çev.) *Hür Fikirler*, (Haziran 1949), 1 (8), 316-323.
- Prens Sabahattin. (1965). *Türkiye nasıl kurtarılabilir?*, İstanbul: Elif Yayınları.
- Prens Sabahattin. (1977). Türklerin medeniyet âleminde kaydettikleri terakkiler, *Prens Sabahattin: Hayatı ve ilmi müdafaaları*. Ege, N. N. (Haz.). İstanbul: Güneş Neşriyatı, 57-70.
- Prens Sabahattin. (1977). Prens Sabahaddin'in Anadolu'daki milli müdafaa hareketlerine karşı gösterdiği alâka ve Kütahya mağlubiyeti üzerine Ankara'ya göndermiş oldukları telgraf, *Prens Sabahattin: Hayatı ve ilmi müdafaaları*. Ege, N. N. (Haz.). İstanbul: Güneş Neşriyat, 417.
- Prens Sabahattin. (1977). Bir tebrik telgrafı, *Prens Sabahattin: Hayatı ve ilmi müdafaaları*. Ege, N. N. (Haz.). İstanbul: Güneş Neşriyat, 418-419.

-
- Prens Sabahattin. (1977). Meslek-i içtimaimiz nasıl tatbik edilebilir? Türkiye’de yeni bir medeniyet, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve ilmi müdafaaları*. Ege, N. N. (Haz.). İstanbul: Güneş Neşriyat, 217-235.
- Taşdiken, M. (1986). Nesillerin mirası: Nezahat Nurettin Ege, *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı-1986*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 572-577.
- Ziraat âleminde büyük terakkiler ve bu muvaffakiyetlerden alacağımız dersler*. (1980). Ege, N. N. (Haz.). İstanbul: Güneş Neşriyat.
- Büyük Türk Vatanseveri Sabahattin Beyin Ölümü, *Vatan*, (1949, 1 Temmuz), 1.
Prens Sabahattin Hakkında Bir Konferans Verildi, *Milliyet*, (1954, 4 Nisan), 2.
-

Doğu Akdeniz Ticaretinde Rum Korsanlar ve Korsanlığın Sonu (1789-1830)

Greek Corsairs in The Levant And end of The Piracy (1789-1830)

Haydar Çoruh*

Öz

15. ve 16. yüzyıllardan itibaren bir dünya devleti olma idealiyle hareket eden Osmanlı Devleti, bu ideali Mağrip ülkeleriyle kurma girişimi, Avrupa hafızasında korsan kelimesinin yeni anlamlar kazanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Akdeniz havzasına, havza dışından İngiltere ve Rusya gibi yeni devletlerin girmesiyle gelen istikrarsızlık, 1789 Fransız ihtilali ile perçinlenmiştir. İhtilal Fransa'sının İngiltere'nin ekonomik çıkar alanlarına yönelmesi, kıta ablukasına ve ablukanın sağladığı imkânlar Rum, Ermeni ve Yahudi gibi tüccar sınıfların Akdeniz ticaretini ele geçirmesine sebep olmuştur. Bu yeni paydaşlarla mücadele etmek yerine onları kendi çıkarları için kullanmak isteyen İngiltere, Rusya ve Fransa, Akdeniz'e özgü yeni bir korsan tüccar sınıfın oluşmasına zemin hazırladılar. Bu sınıfın baş aktörü olan Rumlar, ticaretten elde ettikleri zenginliği devletlerini kurma yolunda Osmanlı ile mücadeleye harcadılar. Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıran korsan faaliyetler, Mora'da bir devlet kurulmasına rağmen son bulmadı. Bu çalışma Akdeniz'de çıkarı olan Amerika, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin ve Akdeniz'in istikrarını bozmak ve birbirlerinin siyasetlerini baltalamak için esasında tüccar olan Rum gemicileri nasıl korsanlığa meylettirdiklerini ve çıkarları örtüşmeye başlayan devletlerin bir dönemden sonra Rum korsanların Akdeniz'den nasıl temizlendiğini ortaya koyan bir süreci ele alacaktır.

Kelime Anahtarı: Ticaret, Korsan, Osmanlı Devleti, Akdeniz, Avrupa.

Abstract

Since the 15th and 16th centuries, the Ottoman State had emerged to be the dream of the world's state, and for this sake the Ottomans attempted to found small principalities in the Mağrip countries, which caused gaining new meanings for concept of piracy in the memories of the Europeans. In this period, instability, which emerged in the Mediterranean basin with the entrance of the states, such as Britain and Russia, coming out of the basin, clinched the rise of the French Revolution in 1798. The Revolution, this manner, directed France to the economic interests of Britain. On the other hand, the French revolution also led the Armenians and Jews, who were the merchant class of the period, capture the Mediterranean trade with the opportunities of the blockage of the Continent. Instead of fighting against these new stakeholders, Britain, Russia, and France, which appealed to use them for their own interests, laid the groundwork for a new pirate merchant class. The leader of this pirate merchant class was the Greeks, who spent their wealth for struggling and fighting with the Ottomans in order to found their new state. However, the activities of piracy deprived the Ottomans, which also did not end with the suppression of the Mora Rebellion. In this study, it is aimed to investigate how the US, England, France and Russia, which are extrinsic in the Mediterranean, distorted the stability of the Ottoman Empire and the Mediterranean, and how the Greek merchants, who were the merchants in order to undermine the politics of each other, tended to piracy and their interests began to overlap, 'a process that reveals how to clean it.

Key Words: Trade, Piracy, the Ottoman State, the Mediterranean, Europe.

Giriş

Akdeniz'de korsanlık, "Mitras Kültü" olarak bilinen ve M.Ö. II. yüzyıla tekabül eden Kilikyalı korsan Zeniketes'in zamanlarına kadar uzanan oldukça eski bir süreçtir (Tatar, 2015, s. 3; Braudel, 1990, s. 147). Bu süreci ortaya koymak her ne kadar bu makalenin konusu olmasa da, çalışmada hangi tür korsan yapısı üzerinde durulacağını anlatabilmek için "korsan" kelimesinin muhatapları Avrupalılar açısından nasıl değerlendirildiğini kısaca izah etmekte fayda vardır (Bozkurt, 2002, s. 210-2012). Bu itibarla Akdeniz'de iki tür korsanlığın revaçta olduğu söylenebilir: Birincisi, doğrudan devletler tarafından benimsenmiş olan ve devletler adına korsanlık yapan kişilerdir ki, bunlara "piraterie" ve "pirate" denilmektedir (Hasan, 2014, s. 10 vd.; Özdemir, 2004, s. 189-190). İkinci tür korsanlar ise, Avrupalı devletlere baskı yapan ve onları zaman zaman zor durumlarda bırakan daha ziyade

*Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, haydarcoruh@hotmail.com

Çoruh, H. (2018). Doğu Akdeniz Ticaretinde Rum Korsanlar ve Korsanlığın Sonu (1789-1830), *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (3), 1133-1153, Submission Date: 29-12-2017, Acceptance Date: 09-07-2018.

Araştırma Makalesi.

Kuzey Afrika veya Karayip kökenli korsanlardır ki bunlara da “course” ve “corsaire” adı verilmiştir (Braudel, 1990, s. 147; Gamitiy, 2007, s. 395).

Avrupalıların isimlendirmeleri yaparken, işin biraz da dinsel boyutuna önem verdikleri, korsanları kimliklerine göre ayırt edici isimlerle nitelendirdikleri görülmektedir. Bu isimleri sıradan bir maksatla değil, zaman içerisinde kendisine has yasaları, kuralları, adet ve gelenekleri ortaya çıkmış olan bir sistemi işletmek amacıyla koydukları anlaşılmaktadır (Braudel, 1990, s. 147; Mejia, Cariou, Wolff, 2010, s. 5-6; Rengel, 2013, s. 27-35)¹.

Gerçekten de Hıristiyan dünyasından gelen ve papa gibi güçlere hizmet eden korsanlar söz konusu olduğunda, bunların doğal ve bir amaca hizmet eden korsanlar olarak “piraterie” (Tai, 2012, s. 839) isimlendirilebilmekteydi. Şayet korsan Cezayir sınıfından biri ise ve de bir Türk hamiye hizmet ediyorsa, kullanılan kelime “course” ya da “guerre de course” yani “zalim” olarak sunulmaktaydı (Braudel, 1990, s. 148-153). Braudel yaptığı bu tanımlama ile aslında Müslüman korsanları, “corsair” tanımlaması içerisinde hapsedme çabası içindedir (Bendall, 2009, s. 3-4)². Hal böyle olunca her ne kadar Türk hükümlerinin yani Osmanlı Devleti’nin birer ferdi ve vatandaşı olsalar da, Rumlar, Müslüman olmadıkları için konuyla ilgili kaynaklarda daha yumuşak bir geçiş sağlayan “piraterie” veya “privacy” gibi kelimelerle tercihen tanımlanmışlardır.

19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti’nin doğrudan parçalanmasına yönelik olarak Mora’da baş gösteren isyanın tüm Akdeniz sathına yayılması amacıyla başlayan korsan saldırıları, isyanın bastırılmasından sonra tıpkı Karayip korsanları gibi yakın bölgelere yönelik baskın ve gasp olaylarına dönüşmesi, Avrupalılar tarafından pek yadırganmamıştır. Bu gasp olayları ve baskın hadiselerine rağmen yapılan katliamlar sıradan ve legal saldırılar olarak “corsair” değil “privacy” kelimeleriyle tanımlanmıştır. Avrupalıların bu tanımlaması, Mora İsyanı’nın Kıbrıs ve yakın bölgelere yayılması amacıyla, Akdeniz’de rol sahibi olan Türklere yönelik yapmış olduğu saldırılar sebebiyle Rum korsanlar hakkında benzeri bir tanımlamaya gidilmemesi ilginçtir (Bozkurt, 2002, s. 211)³. Bir batılı olarak Robert C. Davis, modern çağın başlarında Akdeniz’de faaliyet gösteren korsanları; “Yeniçağın başlarında milyonlarca Hıristiyan ve Müslüman, -erkek, kadın ve çocuk- Akdeniz ve çevresinde özellikle savaş, korsanlık ve haydut saldırılarının bir sonucu olarak hayatını kaybetmiştir (Sydney, 2010, s. 2-3).” şeklinde tanımlamaktadır. Salahi Sonyel de Davis’i doğrularcasına, Rum korsanların Mora’da ve Akdeniz’de ortaya koydukları vahşeti anlatırken (Sonyel, 1998, s.107-120), Avrupa’nın, korsan faaliyetlere karşı ortaya koyduğu ikiyüzlülüğe dikkat çekmektedir. Bu konuda Lord Byron:

1821 ihtilali döneminde, Yunanistan’da yaşayan yabancıların sayısı, parmakla sayılacak kadar azdı. Bu yüzden Avrupa ülkeleri Yunanistan’da neler olup bittiğini bilmiyordu. Yunanistan dışına gönderilen raporlar savaşa katılmamış, Atina’da yaşayan aydın romantikler tarafından hazırlandığı için, Yunanlıların ideallerine uygun ölçülerde kaleme alınıyordu. Bu Avrupalılar Türkleri kınarlarken, barbarlık edenin ve katliamı başlatanın Rumlar olduğunu bilmiyorlardı.(Öreñç, 2011, s. 23)

¹ Braudel (1990) korsanlığın kural ve kanunlarıyla ilgili şöyle bir sıralamada bulunur: Bu kanunları açıklarken, Berberi devletlerinin korsan olarak 1600-1830 yılları arasında, Malay sultanlığının 1800-1880 yılları arasında, İran körfez şeyhliklerinin ise 1820-1830 yılları arasında hüküm sürdüklerini ifade eder. Rengel (2013) ise, Günümüzde yaygın olarak korsanlık “piracy”nin karşılığı olarak kullanılır. Bu anlamıyla zaman içinde adet, gelenek ve anlam açısından önemli bir değişim yaşanmış olduğunu ifade eder.

² Bendall (2009)’a göre kelime Rumca/Yunanca şekliyle “denizde talihini arayan ve tecrübe yapan” anlamlarına gelmektedir.

³ Bu hususta Osmanlı Devleti’nin görüşü ise açıktır. Özellikle Rumların Ege’de sürdürdükleri korsanlık Osmanlılar açısından tanımlanmış görünmektedir. Bozkurt (2002) de şu ifadeyi kullanır, s. “Ege’de XVIII ve XIX. yüzyıllarda Rum eşkıyalarının adalara ve kıyılara yönelik yağmalama ve saldırma hareketleri Osmanlı kaynaklarında korsanlık olarak nitelendirilmiş. Özellikle Ege adalarının bazıları belgelerde "korsan yatağı" olarak anılmıştır. Aynı yüzyıllarda Osmanlı resmi literatüründe Ege’de gerek Rum gerekse Türk olsun korsan gruplarının gemileri için "korsan bahrisi" tabiri sıkça kullanılmıştır.

ifadelerini sarf etmiştir.

Yüzyıllardan beri bir arada yaşamalarına rağmen Rumları, Türklere bu denli düşman eden zihniyetin oluşmasında Avrupa'nın katkısını ortaya koymak gerekmektedir.

Fransız İhtilali'nin Akdeniz'de Yarattığı Yönetim Boşluğu ve Rum Korsanlar

Fransız İhtilali (1789) sonrasında, baş gösteren Napolyonik savaşlar ve İngiltere'nin bu savaşlarda güçlü bir rakip olarak ortaya çıkması, Akdeniz'de büyük çaplı bir yönetim boşluğunun doğmasına sebep olmuştur. Bu boşluk, Akdeniz ticaretini elinde tutan gayrimüslim Osmanlı tebaasının zenginleşmesine ve tâbi oldukları yeni hamilerin sağladıkları imkânları da kullanarak, bölgede yeni güçlerin doğmasına vesile olmuştur. Fransız devrimi ve akabinde başlayan Napolyon Savaşları, 1792-1815 yılları arasında Doğu Akdeniz'de hem siyasi ve hem de ticari açıdan kendi rakibini oluşturacak yeni bir düşmanın doğuşunu da hazırlamıştır (Frangakis-Syrett, 1987, s. 953-955). Bu düşman İngiltere'dir. Söz konusu yıllar arasında İngiltere, kendi peyki durumunda olan korsan kitlelerini kullanarak Fransa'nın Levant Politikası'nı zora sokacak tedbirler almayı başarmıştır. Öyle ki, 1690'da Akdeniz'de 700'den fazla tüccar gemisine sahip olan Fransa, İngiltere'nin oluşturduğu bu ablukaya karşı koyamamıştır. Bunda Mısır ve İstanbul arasındaki nakliye tekelinin İngilizlere verilmesinin büyük etkisi vardır (Bağış, 1983, s. 11). İngilizlerin elde ettiği bu imtiyaz, Fransa'yı kendi tüccarını koruyamayacak hale getirmiştir. Fransa, çareyi Rum tüccarını kendi adına Akdeniz'de ticaret yapmaya sevk etmekte bulmuştur. Böylece Fransa, İngiliz korsanların saldırıyı göze alamayacakları yeni bir tüccar kolonisi oluşturmayı ve bu sayede çok daha ucuz ve pratik bir yoldan ticaret yapma imkânına kavuşmuş olacaktı. Bunun için Fransız bir tüccarın, bir Rum gemisiyle basit bir anlaşma yapmaları yeterli olacaktı (Frangakis-Syrett, 1987, s. 20).

Ticari Rekabet ve Kıta Ablukası

İngilizlerin, Osmanlı Devleti ile 1797 *Levant Ticaret Anlaşması*'ni imzalaması ve bir yıl sonra, 1798'de, İzmir'den Londra'ya ilk seferini yapmak üzere bir Rum gemisini harekete geçirmeleri (Frangakis-Syrett, 1987, s. 20), 1780-1820 yılları boyunca Rum tüccar sınıfının yanısıra, Osmanlı tebaası Ermenileri ve Yahudileri de sisteme dâhil edecek yeni bir süreci başlatmış oluyordu (Bağış, 1983, s. 30-31)⁴. Bu rekabet, Osmanlı reayası için kaçırılmayacak bir fırsattı ve bunu en iyi Rumlar değerlendirdi (Frangakis-Syrett, 1987, s. 75; Bağış, 1983, s. 35)⁵. Hatta Avrupalı güçler onlar için Livorno gibi önemli ticaret merkezlerinde serbest limanlar kurdular ve bu limanlara İzmir ve İstanbul'dan Rumlar dâhil birçok tüccar akın etti (Frangakis-Syrett, 1987, s. 75; Fusaro, 2015, s. xi-xii; Abulafia, 2011, s. 227)⁶. Levant

⁴ Bağış (1983)'a göre XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa devletleri arasında neredeyse bir yarış haline gelen bu çaba, özellikle Fransa ve İngiltere gibi devletlerin elçilerine tanınan "patente" verme imtiyazı ile giderek istismar edilen bir mesele haline dönüştü ve Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler devletten çok Avrupalı devletlere itibar eder hale geldiler.

⁵ Bağış (1983)'a göre Osmanlı Devleti zimmilerin yabancıların himayesine girmeleri ile mücadele etme aşamasında 1774'lü yıllara kadar biraz daha kuvvetli argümanlara sahip idi. Ancak Küçük Kaynarca Antlaşması'nın vermiş olduğu imkanları kullanan özellikle Avusturya ve Rusya, sadece tüccar ve esnafı değil, aynı zamanda arzu eden herkese patent sağlama konusunda birbirleriyle yarışır hale geldiler. Rusya ve Avusturya konsolosluk açtıkları yerlerde sayıları 10 binlere varan Hristiyan reayayı himayelerine almışlardı.

⁶ Fusaro (2015)'ya göre İngilizlerin Akdeniz'de tutunmasında önemli bir rol oynayan Levant Company'in başarısında Venedik, Cenova ve Livorno şehir devletlerinin büyük önemi vardır. Abulafia ise, 1700'lerde Livorno'ya sadece Rumlar değil aynı zamanda Ermeniler, Yahudiler, Almanlar ve İngiliz Protestanlar da geldi. Livorno bu açıdan Trieste gibi sonradan liman şehri olan şehirler tarafından da bir model olarak alındı.

limanlarına bu şekilde hâkim olmaya başlayan Osmanlı reayası, bu fırsatı değerlendirerek diğer topluluklar üzerinde de hâkimiyet kurabilmeyi başardı (Turan, 1999, s. 248)⁷.

Batı Avrupalı güçlerin Akdeniz'in doğusuna doğru eğilim göstermeleri, Akdeniz ticaretinde hâkim bir sınıf olarak ortaya çıkan Rumlar, bir süre sonra Livorno'dan ayrılarak batı Avrupa'da bulunan Messina, Ancona ve Trieste limanlarına yöneldiler ve batı Avrupa limanlarını da tek tek ellerine geçirdiler (Turan, 1999, s. 248; Bağış, 1983, s.54).

1782'de Trieste'de bulunan bir Fransız konsolos; Levant dâhilindeki Trieste ticaretini şekillendiren Osmanlı tebaası Rumların Batı Avrupalı güçlerin Akdeniz'e çıkmalarından sonra bu ticarettten men edildiklerini belirtmiştir. Bu sebeple Rumlar 1785'li yıllara kadar faaliyet alanlarını Mora, Selanik ve İzmir'e kaydırmak zorunda kaldılar. Sınırlamaların kalkması Rum tüccarın yeniden İzmir'den Cenova, Livorno ve Messina'ya kadar ticaret alanlarını genişletmiş oldu. Bununla beraber 1793 yılından sonra Doğu Akdeniz ile Batı Avrupa arasındaki ticarete Rumlara rakip olarak, Marsilyalılar hâkim oldu. 1793-1814 yılları arasında Marsilyalılar Fransız mallarını Levant'a gönderemeyince rotalarını Livorno, Cenova, Trieste ve Ancona'ya çevirdiler. Bu yön değişikliği Osmanlı malları kadar, Doğu Akdeniz'e giden Fransız ürünlerinin de bu pazarlara taşınmasını sağladı (Frangakis-Syrett, 1987, s. 76-77).

Söz konusu yıllar arasında (1809'a kadar) Adriyatik sahilleri yeni bir zümre ile tanıştı. İngiliz korsanları Trieste ve Ancona tüccarının, Marsilya'dan yön değiştiren ticarete yer almalarını engelledi. Bu bölgelere gidemeyen Rum tüccar rotasını değiştirerek, 1787 yılından itibaren mallarını İzmir'den Hollanda (Felemenk)'ya göndermek zorunda kaldı. Bu sebeple Hollanda ticareti en canlı günlerini yaşadı (Bağış, 1983, s. 54-55). Hollanda ticaretine egemen olan Rumlar İzmir, Batı Anadolu ve Ege adalarından gelen kumaş ticaretine yönelik talepleri de kontrol altına almak istiyorlardı (Frangakis-Syrett, 1987, s. 79). Rumlara rağmen kumaş ticareti 1804-1805 yılları arasında tekrar Marsilya'ya döndürülme çabaları olsa da İngilizler tarafından *Fransız sahillerine uygulanan abluka* buna izin vermedi. Bu sebeple Marsilyalılar yönlerini önce Selanik gibi Levant limanlarına, 1814 sonrasında ise Costanza ve Selanik üzerinden İstanbul'a çevirdiler (Frangakis-Syrett, 1987, s. 79).

Bu rota değişikliği Rumlar yeni ticari fırsatlar sağladı (Bağış, 1983, s. 55-56)⁸. Bu sayede Rumlar, eski deniz rotalarına döndüler ve limanları bloke ettiler. Bu durum Rum korsanlığının temel sebebi oldu. Bu durumu değerlendirerek Rum tüccarı kendi ülkesine çekmek isteyen Çariçe II. Katherina, 1785'te Odessa limanını serbest liman ilan etti. 1820'ye kadar önemli bir Rum tüccar toplumu orada konuşlandı (Tekeli, 2016, s. 187)⁹. Rum tüccarın barınması için kurulan Rodocanachi evi, 1820'den sonra Odessa'daki en önemli ev oldu. Bu sayede Rus buğdayı, İngiliz kumaşı, Fransız ipeği, pamuk, yün, zeytinyağı ve diğer Osmanlı gıda maddeleri, hammaddeler ve madeni paralar gibi ticari değerlerin tamamı Odessa'ya akmaya başladı çevirdiler (Frangakis-Syrett, 1987, s. 80). Abluka sebebiyle deniz yolunu güvenli bulmayan Rumlar Languedoc ve Lyons üzerinden gelen Fransız kumaşını ve kolonilerden gelen kahveyi getirmek için kara yoluyla Marsilya'ya ve oradan da Orleans'a ulaşarak büyük kârlar elde ettiler (Bağış, 1983, s. 57).

⁷ Turan (1999)'a göre, Osmanlı'nın ilk kuruluş yıllarında ticaret daha çok Ermeniler ve Yahudilerin elindeydi. Ancak özellikle Balkan uluslarının dini işleri ve idaresinin Rum kilisesine ve Rum beylerine havale edilmesi, Rum tüccar sınıfını 18. Yüzyılın sonu ve 19. Yüzyılın başlarını, diğer unsurlara rağmen daha avantajlı bir şekilde yaşamasına sebep olmuştur. Ancak bu durum 1821'e kadar devam eder.

⁸ Bağış (1983)'a göre İngiliz elçisi de Rumların ne derece atılgan ve saldırgan olduklarını "Rumlar, ticari işlerde son derece atılgan ve cesurdular; bu zalim "yaratıklar" gayeye varmak için her şeyi mübah görüyorlardı." Şeklinde ifade etmekteydi.

⁹ Tekeli (2016)'ye göre, 1802-1803 yılları arasında Odessa Türk, Rus ve Avusturya gemileri için bir ithalat merkezi olduğu kadar, Rum milliyetçi hareketinin de entelektüel merkezi olmuştur.

Diğer taraftan Rumlar Avusturya-İzmir ve İstanbul üzerinden yeni bir ticaret rotası daha geliştirdiler. 1789'da Viyana'da kurulan bir Rum Evi sayesinde, İzmir ve Volos'tan satın alınan kumaşın ticareti yapıldı. Fransızlar ise Akdeniz'deki ticari dengeyi kendi lehlerine yeniden kurabilmek için Rumların İzmir yoluyla taşımakta oldukları ticari mallara el koymak istemeleri, Rumları mallarını başka milletlerin, özellikle de İngilizlerin gemileriyle taşımak zorunda bıraktı. İngilizler bu ticareti çok daha düşük fiyatlarla yapmaya başladılar. Bu fiyat kırma hareketi İzmir pazarının kötü yönde etkiledi. Bu düşüş İngiliz mallarının rotasını Rusya ve Avusturya'ya döndürdü. Bu ticaretten büyük çapta faydalanan Rumlar, bu malların satışından büyük karlar elde ettiler ve Doğu Akdeniz İngiliz ticaretinin 1800'lü yılların başına kadar Levant Şirketi sınırlarından uzaklaştırılmasını sağladı. Rumların Hollanda ticaretine vurduğu bu darbe, İngiliz ve Fransız tüccarını endişeye sevk etti ve Rum tüccarının bu limanlara girmemesi için, kendi ülkelerine baskı yapmalarına sebep oldu.

Ancak Amerikan bağımsızlık savaşı ve bu savaşa dâhil olan İngiliz-Fransız çatışması, Rum tüccarın ticaretine olumlu yansımaları olsa da, bir süre sonra İngiliz tüccarı özellikle Rumların İngiltere'ye hammadde taşımalarının yaratacağı tehlikeli sonuçlara dikkat çekmişti (Bağış, 1983, s. 55). Bu uyarılara rağmen tedbir almada geciken İngiltere, İngiliz kumaşlarının Akdeniz'deki dolaşımının kısa bir süre sonra Rum tüccar sınıfın eline geçmesine engel olamadı. Bu tarihten sonra İngilizler mallarının Levant'a taşınması işini kısmen de olsa Rumlara terk etmek zorunda kaldı. Bu ortaklık 1800'lerin başlarında İngiliz ticaretinin gelişmesini sağladı (Frangakis-Syrett, 1987, s. 81-82). Rumlar ise 1820'li yıllarda Londra'ya yerleşti ve özellikle Rus buğdayının İngiltere'ye taşınmasında önemli bir rol oynadı. Bu durumdan rahatsız olan *Levant Ticaret Şirketi*, 1825 yılında İngiltere ile yaptığı anlaşmaları feshetti (Bağış, 1983, s. 56-57).

Rumların Batı Avrupalılar karşısında kazandığı bu başarı, İngiliz-Fransız çatışmaları esnasında da devam etti. Çatışmanın en şiddetli anında, risk almayı bilen Rumlar taşımacılık ticaretini hiç görülmediği kadar büyütme fırsatını yakaladılar. Bu sayede sektörde Rumların dışında bir güç kalmadığı gibi, Rum ekonomisi Batı Avrupalı tüccarlara göre inanılmaz ölçüde ilerlemeler kaydetti.

Levant ile İtalyan limanları arasında ticareti sürdürme hususunda Batı Anadolu sahilindeki Rumlar diğer bölgelerden gelenlere nazaran daha aktif idiler. Fransa'nın Ancona üzerinden yaptığı ticaret, 1770'li yıllarda Osmanlı Rus savaşları sebebiyle ciddi engellemelerle karşı karşıya kaldı. Bu zorluklardan biri Rum korsanların Rus korsanlardan çok düşük fiyatlarda gemi satın almalarıyla başlayan rekabet oldu (Yener, 2016, s. 5 vd)¹⁰. Diğer taraftan Fransa'nın İngiltere ile Ancona ve Levant arasında sürdürdüğü ticaret de Amerikan bağımsızlık savaşı sebebiyle risk alabilen Rumların eline geçti (Turan, 1999, s. 249)¹¹. Bu başarı Rum ticaret filosunun 1785 sonrasında 20-25 gemiye yükselmesini sağladı. Bununla beraber Rum ticaret filosundaki gemiler henüz, her biri 200 tondan büyük olan gemiye sahip Fransızları sıkıntıya sokacak tonajda değildi. Buna rağmen Rum ticaret filosu, Ancona ve Levant ticareti sayesinde hızlı bir büyüme sürecine girdi. Rum tüccarı aynı tarihlerde Levant ile Cenova ve Messina arasındaki ticarete hâkim olmaları, Messina ve Marsilya arasındaki ticaretin küçülmesine sebep oldu. Bu küçülme ile hayal kırıklığına uğrayan Fransızlar, Akdeniz ticaretini yeni baştan ele almak üzere F. Beaujour'u acil olarak İstanbul'a gönderdiler (Bağış, 1983, s. 57; Beaujour, 1800, s. 21). F. Beaujour yaptığı incelemeler sonucunda Rumlara yönelik bir rapor hazırladı. Bu raporda Rumların

¹⁰ Turan (1999) eserinde Rusların ve Osmanlıların kullandıkları gemilerin karşılaştırmasını yapmaktadır.

¹¹ Turan (1999)'a göre, Bu savaş sırasında Ruslar, Deli Petro'nun idealini gerçekleştirmek için Rumlara özel indirimler yapmış görünmektedir. Petro'nun amacı her vasıtayı kullanarak özellikle yoğun bir nüfusa sahip olan Rumların dikkatini kendisi üzerine çekebilme idi. Bunun için Osmanlılar ile yapılan her savaşta mutlaka Rumlar için yeni bir girişimde bulunulması bu amacın bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

“...en kısa zamanda Marsilya’da kuvvetli bir koloni kurabileceklerini ve bu koloni sayesinde Akdeniz ticaretinin Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarın eline geçeceğini, bu sebeple bunların Fransa ile ticaret yapmalarının mutlaka engellenmesi gerektiğini...”
(Bağış, 1983, s. 57)

ileri sürmüştür. Buna rağmen korkulan olmuş ve hem Fransız ve hem de İtalyan ticaretini ele geçiren Rumlar, bu ticareti savaş sırasında tarafsız kalan Marsilya ve Lyon kentleri üzerinden sürdürdüler. Ancak bu ticaret için kullanılan küçük tonajlı gemilerin yetersiz kalması, Rum tüccarı, 150-200 tonluk gemiler için rekabet içinde oldukları Fransa’ya muhtaç etti. Rumlar, bu gemileri alarak o tarihlerde İtalyan ve Fransız tüccar tarafından fiyat kırarak taşınmakta olan Osmanlı gıda maddelerini Messina’ya taşımada rol sahibi olmak istiyorlardı(Frangakis-Syrett, 1987, s. 83-84).

Fransa daha önce edinmiş olduğu tecrübeyi kullanarak gemileri kiralayarak vermeyi tercih etti. Fransa bu taktik ile rakiplerinin büyümesini engellemeye çalışmış olsa da Rum ticaret filoları Fransız İhtilali’ne kadar genişlemelerini sürdürdü. Fransızların aldıkları bu tedbir sebebiyle Rumlar, Osmanlı limanlarından aldıkları malların Livorno, Malta ve Marsilya’ya Fransız ve İtalyan tüccar aracılığıyla ulaştırmak zorunda kaldı. Bu rekabete dayanamayan Rumlar 1790’lı yıllardan sonra yönlerini İzmir ve diğer Doğu Akdeniz limanlarına çevirdiler. Rumlar, Doğu limanlarına döndüğünde karşılarında Maltalı tüccarı buldular. Rum tüccarın yoğun baskısına dayanamayan Malta tüccarı, kısa bir direnişten sonra bu limanları terk etmek zorunda kaldı (Frangakis-Syrett, 1987, s. 84; Atauz, 2004, s. 230-233).

Rumlar, Napolyon Bonapart’ın sebep olduğu savaşlar (1803-1815) sırasında tarafsızlıklarını ilan ederek, İngiliz-Fransız çatışmalarından avantajlı çıkmayı siyasetlerine uygun buldular. Buna rağmen İngilizler tarafından Doğu Akdeniz’de dolaşma serbestliği tanıyan lisansları/patentleri kabul ederek İzmir ve Ege adaları dâhil bütün Batı Anadolu’dan yapılmakta olan buğday ve zeytinyağı ticaretinin yanısıra İstanbul, Selanik ve Mısır’dan Fransa ve İtalyan limanlarına sevk edilen kolonyal malların ticaretini de ele geçirdiler.

İngilizlerin sayesinde Rumlar Doğu-Batı yönünde var olan bütün ticari alanları ele geçirerek, sadece Fransızlar için değil, aynı zamanda İngilizler ve Osmanlılar için de büyük bir tehdit oluşturmaya başladılar.

Ticaret filolarının büyümesinin vermiş olduğu rehavetle Rum tüccarı, Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) sırasında Ruslarla aynı saflarda yer aldılar ve ticaretin yönünü Rus karasularına döndürdüler. Buna rağmen İngilizler tarafından kısa bir süre için de olsa Akdeniz’de temin edilmiş olan istikrar yok olup gitti. Ümitsizliğe kapılan Rum tüccar sermayeyi büyütme için bu savaşlarda isteyene mal, isteyene nakliye hizmeti verdi(Frangakis-Syrett, 1987, s. 84; Bağış, 1983, s. 67; Tredrea-Sozaev, 2010, s. 95). Savaş sırasında Avrupalı gemilerin büyük bir kısmı İngiliz-Fransız ablukası sebebiyle Akdeniz’in doğusuna gitmekten men edildiler. Bu durum Rum tüccar için büyük bir fırsat oldu. Ancak savaşın bitimine doğru Avrupalılar Levant’a geri dönünce, Rumlar Akdeniz ticaretinin hem batısından ve hem de doğusundan el çektiler. Rumlar, 600’den fazla ticaret gemisiyle Akdeniz’in ortasında işsiz güçsüz kaldılar. Bu durumdan bir tek çıkış yolu vardı o da korsanlıktı. Akdeniz’in neredeyse en büyük ticari nakliye filolarına sahip olan Rumlar, başladıkları noktaya dönmek zorunda kaldılar (Gale, 2016, s. 146).

Bu zor dönemi atlama isteyen Rum tüccar sermayesini, yeni bir risk alarak, ticareti baltalamaktan başka bir işe yaramayan korsanlık seferlerinin organizesine harcamaya başladı. Rum tüccarın başvurduğu bu yeni çare, sermayenin tamamen tükenmesine sebep olmak üzereyken, bu defa Rum korsanların imdadına 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı yetişti. Bu savaş, ne hazindir ki, bizzat Osmanlı flamasıyla ticari faaliyette bulunan Rum tüccar, Rus

hamileriyle birlikte savaşı kızıştırmak amacıyla Rusya'nın çıkarlarına saldırmaya başladı. Rusya'yı Osmanlı Devleti'ne saldırmaya azmettirmek üzere kurulmuş olan bu kumpasın ikinci ayağı gasp edilen malların tazminatının dahi Rus konsoloslarından talep edilmesi temin edilerek, bu yolla Ruslar arasında Osmanlı düşmanlığının pekiştirilmesi hedeflenmekteydi (Toprak, 2015, s. 2848)¹². Osmanlı düşmanlığını özümsemiş olan Rus yetkililer bu saldırılara göz yummaları bu kumpasın milletler arası boyutunu açıkça ortaya koymaktadır (Bağış, 1983, s. 73-75)¹³. Ruslardan sağlanan bu destek, Rum korsanlara saldırılarını 1789-1815 yılları arasında Ege adalarından hiçbir geminin değerli bir şey yüklemesine izin verilmedi. Korsan saldırılarından etkilenmeyen tek bölge ege adaları kalırken, İtalyan limanları-Levant ve İtalyan Limanları-Fransa arasındaki rotalar dahi bu saldırılardan payını aldı. Sonuçta Rum tüccarlar bu limanlardan elde ettikleri malları Doğu Akdeniz'in en önemli limanı İzmir'de piyasaya sürerek büyük karlar elde ettiler Frangakis-Syrett, 1987, s. 85).

Bu sırada Osmanlı Devleti, bölgesinde Mısır'ı işgal eden Fransa ve boğazlar üzerinden Akdeniz'e çıkmak emeliyle Rumlarla korsanlık dahi yapma konusunda özel bir çaba gösteren Rusya'ya karşı tedbir alabilmek için bir taraftan ordusunu güçlendirmeye çalışmakta, diğer taraftan sistemin aksayan yönlerini düzeltmek için adımlar atmaktaydı. Bunu yaparken de kendi uyruklarını disipline etmeyi ve söz konusu devletlerin tebaayı isyana sevk edecek amilleri ortadan kaldırmaya çalışıyordu (Pamuk, 1994, s. 13).

Osmanlı Devleti bu tedbirleri alırken, Rusya, Deli Petro zamanında Odessa'da kurulan ticarethaneler ve okullar sayesinde bir gün başlatılacak olan milliyetçi başkaldırının hazırlıkları tamamlanmıştı. Yunanistan'ın Aetolian bölgesinde geride kalan 20 yıl boyunca bu duyguların beslenmesine devam edilmiştir (Turan, 1999, s. 250-251).

Deli Petro'dan devralınan bu miras 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında meyvelerini vermeye başladı. Rus ajanlar Ortodoks Osmanlı vatandaşların Rusya'ya meyletmelerini temin edecek büyük bir propaganda başlatmışlardı (Tredrea-Sozaev, 2010, s. 80-81). Çariçe II. Katherina, bu başkaldırıcıyı taçlandırmak için Mora ve Makedonyalıların Rus ordusunda görevlendirilmesi yolunu açarak, 1770'li yılların başlarında ilk Mora İsyanı'nın patlak vermesini sağladı. Osmanlı Devleti'nin tamamen tükenmediği bir döneme rast gelen bu isyan bastırıldı. Fakat Mora'da tutuşturulan isyan ateşi, bir sonraki safhasına kadar bir süreliğine söndürülmüştü (Turan, 1999, s. 254).

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini sarsmayı başaran Rusya, ikinci darbeyi Çeşme'de indirmek suretiyle, Osmanlıların denizlerde de mağlup edilebileceğini gösterdi. Osmanlı tarihinde Ege adalarına ilk defa Rus askerlerinin çıkmasına tanıklık edilirken, Ruslara Cebel-i Tarık yolunu açmış olan İngilizler dahi Amiral Elphinston vasıtasıyla Rus gemilerinin İstanbul'a yönlendirilmeye çalışılması, henüz başlamış olan sözde İngiliz dostluğunun perde arkasındaki düşmanlığı da su yüzüne çıkarmıştı (Tredrea-Sozaev, 2010, s. 85-86; Ekinci, 2013, s. 138). Bu işgal hareketi kısa zamanda bütün Ege sahillerinin işgaline dönüşmeye başlayınca, Rus donanmasının Baltık Denizi'ne dönüşünü sağlayan 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'nın devreye girmesiyle 1821 Mora İsyanı'na kadar Akdeniz'de sular şimdilik durulmuş görünmektedir (Turan, 1999, s. 251).

¹² Toprak (2015)'a göre, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile bütün Ortodoks Hıristiyanların koruyuculuğunu ele geçiren Ruslar, 1783-1791 yılları arasında Rumların Akdeniz'de sürdürdükleri korsanlık ve eşkıyalık faaliyetlerini desteklediler, hatta Rus bayrağı altında ticaret yapmaları bile özendirildi.

¹³ Bağış (1983)'a göre, Osmanlı Devleti, Rum korsan veya tüccarlarına patent verilerek kendi taraflarına çeken ülkeler ve bu tüccarlara notalar vermek suretiyle onları meşru şartlar dahilinde ticaret yapmaya davet ederken, Avrupalı devletler kadar Ruslar da bu şekilde elde ettikleri Rum tüccarları savunmak arzusu ile Osmanlı Devleti'ne nota vermekten geri kalmamıştır.

1821 Mora İsyanı ile eş zamanlı olarak başlayan Kuzey Afrika'daki Fransız işgalleri, Balkanlarda ve Mora'da Ruslar tarafından sürdürülen milliyetçi propagandalarla destek bulmuştur. Osmanlılar iki taraflı cephe karşısında pek bir başarı gösteremediği gibi, çıkan isyanların önünü de alamadılar (Çadircı, 1991, s. 5; Turan, 1999, s. 251). Bu iki hamleden sonra Balkanlarda ve Akdeniz'de büyük toprak parçalarını kaybeden Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki son varlık noktası olan Kıbrıs'ın kendisi için taşıdığı önemi kavradı ve bu toprak parçasının muhafazasına büyük önem vermeye başladı. Ancak Osmanlı Rus savaşları ve Napolyon Savaşları döneminde büyük çaplı operasyonlara imza atarak güçlenen Rum ticaret filolarının beslediği Rum korsanları, 12 Şubat 1821'de başlayan Mora İsyanı'nı fırsat bilerek Akdeniz'in tamamına yayılmışlardı. Rum korsanlar Mora benzeri bir ayaklanmayı ateşlemek üzere gemilerinin rotalarını Kıbrıs ve çevresine çevirmişlerdi.

Rum korsanların bu saldırılar sırasında, Rusların ve Fransızların desteğini almaları, Akdeniz'de bulunan liman ve yerleşim yerleri kadar, savunması güçleşen Kıbrıs gibi stratejik yerlerin takviye edilmesi işini de zora sokmuştur.

Mora İsyanı ve Akdeniz'de Korsan Faaliyetler

19. yüzyılın başlarında birçok sorunla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti için en önemli problemlerden biri, 1821 Yunan İsyanı idi. Bu isyan Batı Avrupa devletlerinden Rusya'ya kadar pek çok ülke tarafından destek gördü. Özellikle de Amerikalıların sempatisini kazandı. Ancak Mora İsyanı ile başlayan korsan saldırıları geliştiren ve başarıya ulaştıran şey, 1821-1822 yılları arasında Rusların Rum korsanlara sağlamış olduğu desteklerdir.

Mora İsyanı henüz başlamamışken, Rumların ticaret gemilerini silahlandırma talebi, Akdeniz'de güvenlik zaafiyeti olması sebebiyle masum bir talep olarak kabul görmüştü. Ancak isyanın ileri safhalarında Osmanlı Donanmasının manevraları karşısında tutunamayacağını anlayan Rumlar, ticaret gemilerini gerilla savaşı yapabilecekleri bir çeşit korsan gemisine dönüştürmeye başlamaları, ticaret gemilerinde yapılmaya çalışılan bu tertibin düşünüldüğünün aksine pek de masumane bir girişim olmadığı tez zamanda anlaşıldı. Rumların ticaret filolarını silahlandırmasıyla elde etmiş oldukları deniz gücü, Osmanlı donanmasının girip çıkamayacağı küçük adalar arasına, resiflere, sığ sulara ve körfezlere saklanmak suretiyle büyük bir tehdit oluşturmaya başladı. Doğuştan birer denizci olarak yetiştirilen Rumlar, Osmanlı donanmasının hareket kabiliyeti hakkında pek çok bilgiye sahiptiler ve yılın her anında aktif olamadığını da biliyorlardı. Bu bilgiyi kendi lehlerine değerlendirerek, vur kaç taktikleriyle Osmanlı deniz gücünü yıpratmayı başardılar (Ekinci, 2013, s. 141).

Avrupalılar, Rumların kurdukları bu yeni ateş gücünü pek de tanımadıklarını, kısa bir zaman sonra, tehdidin kendilerine yönelmesiyle anladılar. Bu durum Osmanlı yönetimindeki Rumlar hakkında hiçbir şey bilinmediğini, hatta bilinenlerin sadece yazma eserleri inceleyenler tarafından aktarılan Klasik Yunan'a ait bilgiler olduğu da bu sayede ortaya çıkmıştır (Turan, 1999, s. 277). Oysaki Osmanlı Devleti, Rumları, İstanbul'un fethi sırasında Patrik Gennadios'un ortaya koymuş olduğu Latin karşıtlığı ve Türk yandaşlığına hürmeten zimmi statüsünde kabul ederek, bağına basmıştır. Bu sayede yüzyıllar boyu "millet-i sadıka" olarak tanımlanmış olan ve devletin en üst makamlarına kadar yükselen bu topluluğun, bulduğu ilk fırsatta isyan bayrağı açarak sebep olduğu Mora İsyanı, 25 Mart 1821'de başladı ve 6 hafta süren ilk aşamasında yaklaşık 50 bin Türk katledildi (Örenç, 2011, s. 25).

İsyanı çıkaranların liderlerinin pek çoğu Kleft olarak nitelendirilen haydutlardı. Kleftler Osmanlı sultanına karşı ayaklanmaya başladıkları 18. yüzyılın ortalarından itibaren yüksek dağlardaki haydut köylerinde yaşayan Kleftler, Türk karşıtı kabadayı kahramanlar olarak bilindiler. Bu manada Ortodoks Hıristiyanların koruyucuları olarak tanınan Kleftler ile

başlayan haydutluk, Mora İsyanı ile denizlerde korsanlığa dönüştü (Wombwell, 2010, s. 75; Toprak, 2015, s. 2842).

Savaşın başlarında kontrol edilme noktasında büyük zorluklar çıkaran Rumların zalimane (corsair) tavırları karşısında Avusturya Osmanlıları desteklemek zorunda kalınca, bu defa Avusturya gemilerine saldırıldı. 1824'e kadar parasal destek için korsanlık bir meslek haline geldi. Ancak Mısır donanması Rum denizcilerin korsanlıktan ümitlerini kesmelerine sebep oldu. İsyanı sadece Osmanlı Devleti ve Mısır güçleriyle değil aynı zamanda Berberiler, Avusturyalılar ve Fransızlarla da savaşmak zorundaydılar. Rumlar bu sayede kendi donanmalarını inşa etmek zorunda kaldılar. Rum korsanlar 1825 sonrasında İngiliz, Amerikan ve diğer gemici ulusları sadece soymakla kalmadılar, aynı zamanda gemilerinin büyük çoğunluğuna da el koydular (Wombwell, 2010, s. 76).

Amerika'ya yönelik başlatılan korsan saldırıları, Amerika'yı karşı sefer düzenlemeye zorladı (Swartz, 2003, s. 1). Osmanlı karşıtlığı bu sefere rağmen Amerika'nın Mora İsyanına sempatisini hiç azaltmadı. Hatta Yunan donanması Amerika'da inşa edildiği gibi, 1823'te bu donanma Bodrum'da yenilgiye uğrayınca, Rum korsan tüccar, Amerikan tüccarı tarafından da desteklendi. Bu destek sebebiyle Amerikan donanması 1825 yılında Akdeniz'de boy göstermeye başladı (Swartz, 2003, s. 2). Aynı yıl Amerikan donanması Rum limanlarını da ziyaret etti. Bu ziyaretlerin hemen sonrasında korsanlarla mücadele etmeye karar veren Amerika, Rum korsanların saldırısına uğradı. Bunun üzerine *Amerikan Akdeniz Birliği* kurularak Malta'dan İzmir'e kadar olan bölge kontrol altına alındı. Şubat 1827'de Rum korsanları durdurmak üzere Amerikan donanması Boston'dan yola çıkarıldı. Bu konvoy Eylül 1827'de Kiklad adaları boyunca korsan avına çıktı ve Ekim sonuna doğru Akdeniz'den korsan gemileri büyük oranda temizlendi (Swartz, 2003, s. 3). Bu operasyona rağmen korsan saldırılarına karşı koyamayacağını anlayan Avusturya Kraliyet donanması, 1826'da Akdeniz'den ayrılırken, yerini dolduran İngiliz Kraliyet donanmasının Akdeniz'de sadece 13 savaş gemisi vardı ve bu gemilerin 8'i Şalopa, kalanı ise firkateyn idi. İngilizler bunları Karayip korsanlarının küçük gemilerini kıyılarda takip için kullanırlardı. Bu şalopalardan Alacrity ve Sibylle ile 1826 Nisan'ında ve Haziran'ında 40 korsan öldürülürken 70'e yakın korsan esir edilmişti. Buna rağmen durmayan korsan saldırılara karşılık veren İngiliz donanması Karayip korsanlarına karşı uyguladıkları savaş taktiklerine başvurular ve 20 milden fazla yol kat edilerek 5 korsan gemisini ele geçirdiyse de köklerini temizlemek uzun zaman aldı (Wombwell, 2010, s. 82-83).

İngilizlerin bu başarısızlığı Rum korsanların cesaretini artırdı ve Akdeniz'in her tarafında şiddet eylemlerinin artmasına sebep oldu. Birbirine kenetlenen korsanlar yavaş yavaş bir isyanın fitilini de yakmak için hazırlandılar. Bu hazırlık sırasında uzun bir zamandan beri ticari ilişkiler kurdukları devletlerden de yardım aldılar. Mora İsyanı'nı alevlendirenler her ne kadar görünüşte tüccar kılıklı korsanlar olsa da, bu isyanın uzun zamandan beri planlanmakta olduğu, isyancıların bilindiğinin aksine Fransa'dan değil, özellikle Rusya'dan destek almalarından anlaşılmaktaydı (Turan, 1999, s. 266-267). Öyle ki Rusya'nın Rum meselesine bakışı Avrupalı devletlerden biraz daha farklıydı. Avrupalılar Metternich'in fikirlerine sadakat göstererek Avrupa'da düzenin bozulmasını engellemeye çalışırken, Rusya Rum/Yunan meselesini kendi istediği yönde neticelendirmek arzusundaydı. Öyle ki Rusya, bağımsız bir Yunanistan'dan çok Ortodoks inancına bağlı ve her zaman provoke edebileceği bir bölge oluşturmak çabasıdaydı (Turan, 1999, s. 277).

Rusların bu arzusu İngilizlerin işine gelmediğinden isyan başlar başlamaz devreye girerek isyancıların dikkatlerini kendi üzerlerine çekerek, Rum korsanlara Osmanlı donanmasından kurtulma yollarını öğrettiler. İngiliz subaylar tarafından Rum korsanlara hediye edilen savaş taktiği "Ateş Gemileri"nin kullanımı idi. Rumlar bu sayede gizlilik, kurnazlık, sürpriz ve cesaret unsurlarıyla hareket ederek Osmanlı gemilerine birçok zayıatlar

verdirdiler. Osmanlı Devleti ise bu gemilerden korunabilmek için aynı yola başvurarak, 1820 yılına kadar 20'ye yakın ateş gemisi tedarik etmiştir (Ekinci, 2013, s. 141).

Önü alınamayan ve giderek daha da tehditkâr olmaya başlayan Rum isyanı, birçok yeni cephede beklenmedik şekilde ortaya çıkmakta, Mora'dan Girit'e oradan Ege adalarına ve nihayet Kıbrıs adasına kadar yayılarak Akdeniz'i adeta bir ateş çemberiyle kuşatmıştır.

İsyan bayrağını bütün Akdeniz'de dalgalandırmak isteyen Rumlar, sahip oldukları coğrafyayı bu manada çok iyi kullandılar. Adalardan Psara, Türk ticareti ve donanma operasyonlarına karşı ideal fırsatlar sunarken, 80 mil uzakta olan İzmir ve 80 mil uzakta olan Çanakkale boğazı bu adanın tehdidine açık idi. Skiathos, Skiros, Skopelos gibi adalar Osmanlı gemilerine saldırmak için çok uygun şartlar sunmaktaydı. Buralardaki Rum korsanlar, söz konusu limanlara her biri 40 kişi alan Mistikos adı verilen kayıklarla saldırılar düzenlediler ve Osmanlı donanması gelince de sahiller boyunca uzanan dere yataklarında, koylarda gizlendiler (Wombwell, 2010, s. 76).

İsyanın Mora Dışına Yayılması İçin Yapılan Faaliyetler: Kıbrıs

Rumlar, dışardan aldıkları destekleri de kullanarak Mora İsyanı'nı Akdeniz'de bulunan bütün Türk topraklarına yaymayı ve bu yolla hem yeni topraklar elde etmeyi ve hem de diğer Rum toplulukları Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sürüklemeyi hedeflemekteydiler. Osmanlı Devleti de bu tür destekleri kesmek amacıyla Rumların yaşadığı bütün vilayetlerde yeni tedbirler alma yoluna gitmiştir. Alınan bütün tedbirlere rağmen Rumlar arasında Osmanlılar aleyhinde gizli toplantılar yapılmaktaydı. Bu toplantıların amacı isyanın en yakın mevki olan ve en yoğun Rum'un yaşamakta olduğu Kıbrıs'a da taşımaktı. Bu konu ile ilgili olarak Fener Rum Patriği'nden Kıbrıs Rum Başpiskoposuna gönderilen ve isyanın Kıbrıs'ta nasıl yayılacağını gösteren planları içeren mektuplar İstanbul'da ele geçirilmişti (BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, nr. 37750-F, s. 11 Ramazan 1236/12 Haziran 1821).

12 Haziran 1821 tarihinde Rum kökenli Bennaki veled-i Mihail'in ihbarıyla ortaya çıkan bu belgeler, divan ve derya tercümanları, Rum Patriği ve Tur-i Sina Piskoposu tarafından hazırlanmıştı. Piskoposlar, bahsi geçen bu mektupları, şüphe çekmemek için basit bir ulak ile Kıbrıs Başpiskoposuna göndermek istemişlerdi. Mektupların ulaştırılması karşılığında Bennaki'ye 1000 kuruş verilmesi vaat edilmişti. Bennaki'ye, mektupları doğrudan Başpiskoposa vermesi ve *bu paskalya günü hazır olmasını ve gelecek mesaja göre hareket etmesi* gerektiğinin bildirilmesi istenmişti (Çoruh, 2017, s. 306). Osmanlı Devleti'nin Rum isyanını bastırmak üzere olduğunun haber alınması üzerine, belgelerin Kıbrıs'a gönderilmesinden vaz geçildi ve parası ödenmeyen Bennaki de kovuldu. Bu sebeple Bennaki de sinirlenerek tertibatı Osmanlı makamlarına haber verdi (Çoruh, 2017, s. 306).

Bennaki, isyan tertibinin Kıbrıs'taki elebaşlarını Kıbrıs Başpiskoposu, Makrolı, Mihailhavva, Kocabaşı Abkerici ve eski kocabaşı Bennaki olarak deşifre etmişti. Bu kişilerin Tuzla'da ikamet eden Rus konsolosun ve Tuzla piskoposunun konaklarında birkaç kez toplandıklarını bildirmiştir (Çoruh, 2017, s. 306).

Mektuplardaki bir başka bilgiye göre, Sakız adasında bulunan Rum isyancıların, Osmanlı kuvvetlerinin gelmesi üzerine Askolya adasına sığındıklarını, Rum ahalinin büyük çoğunluğunun kaçtığını ve ahaliden geriye bir keşiş ve Lefkoşa mastlahatgüzarı ve kocabaşısı olan Misivri Yorgi'nin oğlunun kaldığını bildirmiştir. Bennaki, Misivri Yorgi'nin Paskalya'ya üç gün kala bahsi geçen keşiş ile İzmir'den Tuzla'ya geldiğini ve isyandan bir kaç ay önce Kıbrıs Başpiskoposunun tercümanlarıyla ayrı bir görüşme daha yapmış olduğunu ifadelerine eklemiştir (BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, nr. 37750-F).

Bütün bu mektuplaşmalar ve haberleşmeler Rumların Kıbrıs'ta da Mora benzeri bir ihtilali uygulamak amacıyla ahaliyi ayaklandırmak istediklerini göstermekteydi. Bu bilgiler

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasında daha sıkı bir denetim kurmasına ve ek tedbirler almasına sebep olmuştur. Bu denetimin kurulmasıyla vazifelendirilen Kapdân-ı Deryâ Nasuhzade Ali Paşa, Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Ağa'ya 24 Haziran 1821 tarihinde bir emir gönderdi. Bu emirden anlaşıldığı kadarıyla Sayda valisi Abdullah Paşa adanın tahkimatı için 4000 asker ve iki top göndermişti. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Ağa da 10000 yerli asker tedarik ederek, kalelere ve muhafazası gereken önemli yerlere yerleştirmişti. Alınan bu tedbirler yanında ada ahalisinin elinde bulunan silahların büyük bir kısmına da el konulmuştu. Silahlarını teslim etmek istemeyenler cezalandırılarak diğerlerine gözdağı verilmişti (BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, nr. 37750-F).

Korsan Saldırıların Osmanlı Karasularına ve Ticaret Merkezlerine Taşınması

Mora İsyanı'nın Kıbrıs ayağının başarısız olması üzerine Rumlar ada ve adaya yakın bölgelerde geniş çaplı korsanlık faaliyetlerine giriştiler. Bu saldırılar karşısında Osmanlı devleti etkin tedbirler alamamakla beraber, yerel yöneticilerin gayretleri sonucunda bazı yerlerde başarılı savunmalar yapabilmıştır (Sahaflar Şeyhi Mehmed Es'ad Efendi, 2000, s. 86, 544)¹⁴. Osmanlıların almış olduğu bütün tedbirlere rağmen Kıbrıs adası etrafında kol gezen korsanlar adayı taciz etmekte bir beis görmedikleri gibi, ihtiyaçları olan malzemeleri buradan temin etmeye çalışmakta, bu hususta kendileriyle işbirliği yapmayı reddeden halka karşı zor kullanmayı da göze almaktaydılar. Bu sayede Rum korsanlar kıyıya yakın yerlerde yaşayan halktan geniş çaplı destek ve yardım almaya başladılar.

Denizlerde korsanları destekleyen Rumlar, karada da onlara yardım maksatlı olarak eşkıyalık yapıyorlardı. Bu eşkıyaların bir kısmı korsan gemileri için güvenli limanlar sağlarken, bir kısmı ise korsanların Müslüman köylerinden yağmaladıkları mal ve eşyaları elden çıkararak, paraya çeviriyor, hasarlanan korsan kayıklarını ya değiştiriyor, tamir ediyor veya gemileri için gerekli olan malzemeleri tedarik ediyorlardı (Wombwell, 2010, s. 76)

Bu tür haberlere karşı tedbir almak amacıyla Kıbrıs'ın Magusa kazası yakınlarında bulunan Ayanapa Manastırı'nın muhafazasıyla görevlendirilen askerler sahilde gezerken, Baralem köyü Rumlarından iki kişiyi yakaladılar. Bunlar korsanlara verilmek üzere bir mağarada ayakları bağlı beş altı baş koyun ve keçi, beş-on baş öküz ve davar ile polye tabir edilen 2000 kadar kuş ve yere dökülmüş bir miktar un sakladıkları tespit edilmiştir. Yakalanan haydutlardan elde edilen bilgilere göre, Kıbrıslı Rumların her an yeni bir ayaklanma çıkarmak için fırsat kolladıkları anlaşılmıştır. Bunun üzerine adadaki güvenlik tedbirleri yeniden gözden geçirilerek, iki katına çıkarılmıştır (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 38500, s. 6 Rebi'ül-evvel 1237/1 Aralık 1821).

Mora İsyanı, Doğu Akdeniz'deki korsanlık anlayışının yeni bir şekil aldığı göstermektedir. İsyan önce korsanlar, bağlı buldukları ülkeler adına onların sağladıkları imkânlarla ya da kendi imkânlarıyla korsanlık yaparken, bu isyandan sonra korsanlar bir başka ülkede yaşayan kendi din ve ırkdaşlarından destek alarak yeni bir tür korsanlığın kapısını aralamışlardı. Korsanlığın bu şekilde değişmesinde Rum adalarının sahip oldukları coğrafi şartlar etkili olmuştur. Rum korsan gemilerinin en çok uğradıkları İstanbul, İzmir, Mısır ve Levant'taki diğer şehirler, birbirinden farklı yollarla korsanların yaşadığı adalara bağlıydılar. Söz konusu şehirlerin sahillerini talan eden korsanlar, kaçıp gizlenmek için bu adaları kullanmaktaydılar (Wombwell, 2010, s. 77).

Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'de bulunan karasularının güvenliği sağlamak için isyan sonrasında kurulmuş olan muhtar Rum yönetimini kontrol altına alması halinde, korsanları da denetim altına alabileceğini anlamıştı. Ancak bunun için kuvvetli bir donanmaya

¹⁴Sahaflar Şeyhi Mehmed Es'ad Efendi 1821-1826 yılları arasında Kıbrıs ve Ege adalarına yapılan saldırılar hakkında da malumat vermektedir.

ihtiyaç vardı. Sultan II. Mahmud, kendi imkânlarıyla bu kontrolü sağlayamayacağını farkındaydı. Bu sebeple Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan Akdeniz'deki son kalesi olan Kıbrıs'ı muhafaza altına almasını istedi (Çoruh, 2011, s. 277). Mehmed Ali Paşa'nın adaya gönderdiği komutan, Çamlıca adasından gelen 10 korsan gemisinin Baf kazasına saldırdığı haberini alınca, uygulanan savunma tedbirleri korsanların açık denize kaçmalarına sebep oldu. Aynı tarihlerde İskenderiye'den Antalya'ya kahve ve tuz nakletmekte olan Cezayirli Mahmud Kaptan, Kıbrıs'ın Arnabud Burnu yakınlarında korsanların baskınına maruz kaldı. Kaptan, korsanların eline geçmemesi için gemisini batırmış ve Baf limanına sığınmıştı (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 39250, s. 3 Muharrem 1238/ 9 Eylül 1822)¹⁵.

Muhassıl Mehmed Ağa, her geçen gün artan korsan tehdidi karşısında İstanbul'dan yardım istedi. Yardım gelmeden birkaç gün sonra Magosa 10 korsan gemisinin taarruzuna maruz kaldı. Muhafız ve askerlerin direnişi yüzünden karaya çıkamayan korsanlar bölgede tutunamayacaklarını anlayınca Karpas kazası tarafına gitmişlerdi. Burada Dimyatlı İbrahim Reis'in gemisine rast geldiler ve ele geçirdiler. İbrahim Reis, Karpas'ın Pallora limanına sığınmıştı (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 39250, s. 3 Muharrem 1238/ 9 Eylül 1822)¹⁶.

Saldırıya uğrayanların verdiği bilgiler, korsanların bu sahillerde dolaşmasının asıl sebebinin yerli Rumların ve elverişli koyların sağladığı imkânlardan faydalanmak olduğu yönündeydi. Bu açıdan bakıldığında bir donanma özelliğine sahip olmayan Rum korsan gemileri başarılı bir organizasyon ile dağıtılabilir bir yapıdaydı. Donanmayı oluşturan yapı, tek tek adalardan gelen gemicilerin oluşturduğu çapulcu güruhu idi. Bunlar uygun gördükleri zaman, saldırı esnasında bir araya gelerek ordulara katkıda bulunmaktaydılar. Her bir ada kendi kaptanını ve amiralini seçiyordu ve herkes kendi gemilerini kontrol altında tutuyordu. Buna rağmen birleşik donanma kuvvetlerine sıradan bir kişi komuta etmekteydi. Pratikte her bir adanın komutanı bu komutandan nadiren bağımsız hareket etmekteydi (Wombwell, 2010, s. 78).

Bütün bu örgütsel zorluklara rağmen, Osmanlılarla karşılaştırıldığında, Rumlar denizde pek çok avantaja sahipti. Spetsai, Psara ve Hydra gibi Rum adalarının birkaçı kendi donanma gücüne sahipti. Savaş başladığı zaman düzenli bir donanmaya sahip olmamalarına rağmen, isyancılar 300 civarında silahlı tüccar gemisiyle 12000 civarında denizciye sahipti. Bu gemilerin yarısından fazlası ve tayfalar Spetsai, Psara ve Hydra adalarından geliyordu. Dahası korsanlar tarafından oluşturulan tehdit yüzünden, bu gemiler iyi silahlandırılmış ve tayfaları iyi eğitilmişti. Rum adalarının kaybı Osmanlı donanmasını denizci temini hususunda kötü şekilde etkilemiştir. Doğu düşünce yapısına sahip olan Osmanlı imparatorluğu boyun eğdirdiği halkların sağladığı insan kaynaklarına güvenirdi. Rum adalarının kaybı, bu insan kaynağının kesilmesine sebep oldu. Bu da 1821 Mora İsyanı sırasında Türk filosunun gemici olmayan acemi ve karışık askerler tarafından yönetilmesine sebep oldu (Wombwell, 2010, s. 78). Bu sebeple isyanın ilk birkaç yılında, Rumlar denizde üstünlüğü ele geçirdiler. Osmanlı amiralleri Rumlarla karşılaşmaktan kaçındılar ve daha çok limanlarda kalmayı tercih ettiler. İnsan gücünden yoksun olan Osmanlı donanması caydırıcılığını kaybettiği için Rum korsanlar ticaret gemilerine saldırmaya başladılar. Özellikle de Çanakkale boğazı ile Mısır arasında çalışmakta olan Türk ticaret gemilerine saldırmaya başladılar (Wombwell, 2010, s. 78). Bu gemilerden biri İskenderiye'ye kereste nakliyatı yapan Rüstem kaptanın idaresindeki Hatipoğlu teknesi idi. Rum korsanların saldırısına uğradığında, silahlı olmasına rağmen tekne, etraflarını saran korsan gemilerinden

¹⁵ Belgede, bir diğer saldırı Giridli Seydi Kaptanın gemisinin Kormakit karyesi yakınlarında eşkıyalar tarafından zapt edilerek cephane, mühimmat ve zahiresinin talan edildikten sonra kaptan, tayfalar ve çocukların bir şekilde serbest bırakılmasıyla gerçekleşmiş olduğu ifade edilmektedir.

¹⁶ Belgede, Rum korsanların kullandığı gemiler genellikle üç direkli ve otuz kırk adam taşıma kapasitesine sahip idiler.

kurtulamadı. Bunun üzerine kaptan tayfalarıyla sandallara binerek, gemiyi ateşe verdi ve karaya çıktı (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 39885-A).

Rum Korsanların Avrupalılara Ait Gemileri Tazyiki

Rum korsanlar her ne kadar Türk ticaret gemilerini hedef olarak seçmiş olsa da, Avrupa gemileri arasından özellikle Avusturya gemilerini de yağmalamaktan kaçınmamışlardı (Wombwell, 2010, s. 78). Uzun yıllardır Avrupalılar için bir konsolosluk merkezi olan Tuzla, güvenli bir yer olması sebebiyle Avrupalı ticaret gemilerinin en çok demir attıkları bir limandı (Çoruh, 2012, s. 321). Bu durumu istihbarat etmiş olan Rum korsanlar bölgeye üç tekne gönderdiler ve burada demirlemiş olan Avrupa gemilerine saldırarak, gemileri yakmaya çalıştılar. Ancak askerler ve kasaba ahali tarafından yapılan taarruz sonucunda Rum korsanlar kaçmak zorunda kaldılar (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 39885-A).

Avusturya gemilerine karşı girişilen taarruza rağmen, korsanlar İngiliz, Amerikan ve Fransız gemilerinden uzak dururlardı. Bununla beraber bu gemiler de zaman zaman saldırıya uğrardı. Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok Avrupalı Rum isyanına sempati duydukları için, korsanlara müdahale konusuna sıcak bakmamışlardı. 1822 yılı sonuna kadar, korsanlar ve korsanlık öyle karlı bir iş haline geldi ki, en iyi Rum gemilerinin çoğu, acemi ulusların donanmalarına katılmaktansa Avrupalı ticaret gemilerine zarar vermek için saldırmayı tercih ettiler (Wombwell, 2010, s. 78). Bu saldırılar karşısında İngiltere 1823 yılında Rum korsanlarla ilk ticari anlaşmayı yaptı ve Rum bağımsızlığını destekleyen tutumunu sürdürmeye devam etti (Koliopoulos-Veremis, 2010, 23-24). İngiltere aynı zamanda korsanları Osmanlı karasularına yönlendiren bir politika da izleyerek, Rum korsanların Kıbrıs gibi stratejik yerlere saldırmalarına yardımcı oldukları anlaşılmaktadır. İngilizlerin yardımlarıyla Kıbrıs'ın Karpas kazasına kadar sokulan beş altı korsan gemisi kaza ahali ve askerlerin karşı koyması sebebiyle bir başarı göstermeden bölgeden ayrılmak zorunda kaldılar. Bunun yanısıra Ayanapa Manastırı civarına gelen üç korsan teknesi karaya adam çıkarmaya kalkıştı, fakat muhassılın gönderdiği askerler tarafından püskürtüldüler. Ayanapa'da umduğunu bulamayan korsanlar bu sefer Avret adalı Mehmed Ali ve Tuzlalı Hasan reislerin Magosa'dan hareket eden gemilerine saldırdılar. Yapılan müdafaaya rağmen korsanlar gemi kaptanı ve tayfalarını şehit ettiler (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 39885-A).

Mısır Güçlerinin Akdeniz'de Rol Alması ve Navarin Hezimetini

Osmanlı Devleti giderek uluslararası bir hal alan Mora isyanını sırf kendi kuvvetleriyle bastıramayacağını anlayınca, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'dan istemese de yardım istemek zorunda kaldı. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın orduları 1824 yılında devreye sokulunca hem karalarda ve hem de denizlerde durum birden bire Rumların aleyhine döndü. Sultan Mahmud, denizlere kumanda edebilmek için Rum korsanları yok etmek istiyordu. Osmanlı donanmasının yerine, Mehmed Ali Paşa'nın Fransızlar tarafından donatılan ve eğitilen filoları Rum korsanlar için büyük bir sürpriz oldu (Wombwell, 2010, s. 78-79). 19 Haziran'da 200 gemi, 18000 asker ve 3000 süvari ile Kasos'a çıkarma yapıldı. Burası üç yıldan fazla bir zamandan beri Rum gemilerinin Mısır ticaret gemilerini yağmaladığı adaydı. Mısır askerleri adada bulunan 500 korsanı telef ederek, 2000 kadın ve çocuğu esir etti. Bir diğer korsan yatağı Psara adasından ise yaklaşık 8000'e yakın korsandan karşı koyanlar öldürüldü, büyük çoğunluğu esir edildi. Eylül sonlarına kadar Girit'in fethi tamamlandı. Akabinde 24 Şubat 1825'te Mora'nın güney ucuna asker çıkarılması savaşın Rumların aleyhine dönmesine sebep oldu (Wombwell, 2010, s. 79).

1826 Eylül'ünde toparlanan Rumlar 6 gemi ile yeniden korsanlığa başlasalar da umdukları desteği alamadılar ve başarılı olamadılar. Rum isyanı ve Osmanlı Devleti'nin denizdeki genel başarısızlığı, Doğu Akdeniz'de tam bir yönetim boşluğuna sebep oldu.

Kabaca bir tahmine göre Rum nüfusun yarısından fazlası korsanlığa bulaştığı bu dönemde, Rum gemileri Doğu Akdeniz ticareti için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı (Ekinci, 2013, s. 150)¹⁷. Bu defa Rumlar daha önce ulaşamadıkları alanlara da sızmaya başladılar. Kısa bir süre sonra saldırılar Osmanlı Devleti'nin can damarlarından biri ve Akdeniz'deki son kalesi durumundaki Kıbrıs'a yöneldi. Korsanlar, Kıbrıs'ın Anadolu ile irtibatını sağlayan Gelendire ve Girinye iskeleleri arasındaki güzergâhın ele geçirilmesi, İstanbul'da büyük tedirginlik yarattı. Benzeri şekilde Girinye, Lapta, Lefke ve Baf kazalarıyla diğer kazaların çevreleri de korsan gemileri tarafından baskı altına alındı. Kıbrıs Muhassılı kuvvetli bir saldırı anında adanın dış dünya ile bağlantısının kesilebileceğini düşündüğünden adanın muhafazası için rençberlerin ve ahalinin işlerini bırakarak askerlere yardım için hazır olmaları emrini vermek zorunda kaldı (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 39885-A).

Korsanların stratejik bölgeleri ele geçirmesinde ve sahillere yanaşarak yağma, baskın ve ticaret gemilerinden mal tedariki gibi konularda faaliyet sürdürebilmelerinde, yakın beldelerin yöneticilerinin göstermiş oldukları iltimas ve gevşekliğin rolü büyüktü. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Ağa da korsanların ada sahillerinden mal temin etmeleri hususunda alması gereken önlemleri zamanında almamıştı. Bu konuda göstermiş olduğu zafiyet 13 Kasım 1827'de azline sebep olmuştur. Lefkoşa naibi tarafından uyarılmış olan yeni muhassıl Ali Ruhi Efendi, korsan saldırılarına karşı kalelerin sağlamlaştırılması dâhil her türlü tedbiri alacağına dair söz verdi (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 38471-A, s. 23 Rebi'ül-ahîr 1243/13 Kasım 1827).

Ali Ruhi Efendi hızlı bir şekilde bazı incelemeler yaptırdı ve bu incelemeler sonucunda kalelerdeki barut, kurşun ve diğer silahların korsan saldırılarına karşı koymak için yeterli olmadığını ortaya koydu. Muhassılın elde ettiği bu bilgi, çok daha önce korsanlar tarafından adadaki yandaşları öğrenilmişti. Bu bilgiyi de dikkate alan korsanlar adaya üst üste birkaç taarruzda bulundular. Bu taarruzlar sırasında Mısır askerinin disiplini bozuldu ve 5-10 kişilik gruplar halinde gizlice adadan kaçmaya başladıkları tespit edildi. Geride kalan 800 Mısır askeri ile ada muhafazasının mümkün olamayacağı anlaşılınca, Ali Ruhi Efendi, İstanbul'dan asker, barut, kurşun, silah ve zahire gönderilmesini istedi (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 38471-A).

Mısır askerinin adadan kaçması hem diğer askerlerin hem de ahalinin moralinin bozulmasına sebep oldu. Ahali devletin meseleye en kısa zamanda bir çare bulmasını istedi. Bu çağrı üzerine 18 Nisan 1828 tarihinde Adana valisine Kıbrıs muhafızlığını devralması için bir emir gönderildi. Emirde; Erzurum tarafına gönderilmek üzere hazırlanmış olan 1000 askere 500 asker daha eklemesi ve en kısa zamanda adaya göndermesi istendi. Oysaki bu askerlerden ada muhafazasına gönderilebilecek sağlamlıkta sadece 500 asker vardı. Vali seçtiği askerlerle ilgili olarak "bu askerler gerekirse elbiselerini satarlar ama adanın muhafazasından asla vaz geçmezler." (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 38471-B) güvencesini verme gereği duymuştur. Sevk için Tarsus taraflarından yeterli kayık tedarik edilemeyince, askerlerin İçil sancağı Gelendire iskelesinden gönderilmelerine karar verildi (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 33933, s. 3 Şevvâl 1243/18 Nisan 1828; Çelik, 1998, s. 296)¹⁸.

Korsanların Anadolu ile Kıbrıs arasındaki bağlantı yolunu kesmeleri, adasında cephane ve mühimmat yokluğu yanında zahire kıtlığına da sebep olmuştur. Muhassıl bu ihtiyaçları karşılamak için, adanın fethinden sonra kullanılan eski bir yolun açılması talebinde

¹⁷ Ekinci (2013)'nin, Mısır kuvvetlerinin Rum isyanına müdahalesi, Mısır limanları ve denizlerinin Rum isyancıların saldırılarından payını almasına sebep oldu. Hatta Ahmet Lütfi Efendi, Yunanlıların işi o dereceye vardırıdıklarını, İskenderiye Limanını ateş gemileriyle yakmaya kalkıştıklarını nakletmesi de manidardır.

¹⁸ Çelik (1998)'e göre, İçel Sancağı'nın kıyılarında gemilerin saklanabilecekleri ve su alabilecekleri 15 yer bulunmaktaydı.

bulunarak (Çelik, 1999, s. 111); Akka, Tarsus, Anamur ve Karaman tarafından zahire tedariki ve acil olarak *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* askerleri gönderilmesini istedi. Asker sevkiyatı mümkün görülme de bahsi geçen yerlerden adaya zahire sevkiyatına izin verilmişti. Emrin devamında Mısır askerinin bir süre daha muhafazada kalması ve imkânlar dâhilinde Anadolu tarafından bir miktar askerinin adaya sevk edilmesinin mümkün olabileceği bildirilmişti (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 38471, s. Rebi'ü'l-ahîr 1243/ Ekim 1827).

Muhassıl, Girit ve diğer adaların zaptından sonra sıranın Kıbrıs'a geldiğini, düşman gemilerinin adaya hücum edeceğini tahmin ediyordu ki, aynı günlerde yabancı gemilerin bölgeden uzaklaşmasının da bu öngörüsüne bir işaret olduğunu düşünüyordu. Ancak adada azalan mühimmatın yanısıra, sürüp giden savaşlar sebebiyle adadaki Müslüman nüfus kadar muhafazadaki Mısır askeri de dağılmıştı. Bu durum büyük bir güvenlik zafiyeti oluşturmaktaydı. Muhassıl Ali Ruhi Efendi, düşman karşısında başarı sağlamak için askerinin yanısıra zahireye de acil ihtiyaç olduğunu İstanbul'a defalarca bildirdi. İstanbul'a gönderilen arzuhalde zahire temin edilebilmesi halinde zahirenin tüccar gemileriyle Magosa Limanı'na gönderilmesini istemiştir. Muhassıl zahirenin parasının peşin olarak ödeneceğini bildirmişti (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 38471). Verilen cevapta, zahirenin tüccar gemileriyle yola çıkarılmasına rağmen, mühimmatın ise 25 gün önce karadan gönderildiğine dikkat çekilerek, asker konusunun Mısır valisi tarafından halledileceği bilgisi verilmişti (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 38471)¹⁹.

Türk tarafında zafiyet konusunda alınabilecek tedbirler araştırılırken, Rum korsanların Akdeniz'de güvenliğe yönelik tehditleri sürmekteydi. Bu sebeple İngiltere, Fransa ve Rusya ticari hayatı korumak üzere bazı tedbirler aldılar. 6 Haziran 1827 tarihinde Londra'da bir araya gelerek Akdeniz ticaretini güvenlik altına alan, buna karşılık Osmanlı Devletine vergi vermeye devam eden muhtar bir bölgenin kurulmasına yönelik bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma Rumlar için bir bağımsızlık garantisi getirmemekle beraber, Rumların korsanlık faaliyetlerini denetim altına almaya çalışan anlaşmaya eklenen gizli madde ile mevcut durumun gerekirse her iki tarafa zor kullanarak kabul ettirilmesi karara bağlanmıştı. Bu ülkeler, kendi amirallerine gönderdikleri talimatlarda, Rumları dost olarak nitelendirmekte ve bazı şeylerin yerine oturması için silah bırakmaya zorlanmaları gerektiği emri verilmekteydi. Amiraller, şayet Türkler anlaşmaya uyma konusunda çekimser kalırlarsa, Türk ve Mısır güçlerinin hareket kabiliyetlerinin kırılması konusunda anlaşmışlardı. Beklenildiği gibi Osmanlı ve Mısır güçleri dayatılan bu emre direnmek istediler. Bunun üzerine müttefik donanması, birleşik Mısır ve Türk filolarını 20 Ekim 1827'de Navarin'de yok ettiler (Tradea-Sozaev, 2010, s. 74; Ekinci, 2013, s.152). Bu durumun sonuçları Osmanlılar için oldukça ağır oldu. Bu hadise Osmanlıların Rumlara karşı denizlerde sağladığı üstünlüğe tamamen son verdiği gibi, Rum korsanların yeniden toparlanmasına da imkân hazırladı (Wombwell, 2010, s. 83).

Bu olay, Rumlara müttefiklerle birlikte olmanın veya karşı olmanın ne anlama geldiğini öğretmiş olmalı ki, derhal korsanlıktan vazgeçtikleri görülmüştür. Buna rağmen, müttefiklere faydası olabileceği düşüncesiyle, Rum ileri gelenleri Girit adası yakınında bulunan Grabusa adasını en iyi korsanlarla donatmayı teklif ettiler. Kalesi zaptı zor, limanı rüzgârlar ve akıntılar sebebiyle korunaklı bir yer olan Grabusa'ya 6000 civarında Hıristiyan sığınmıştı. Türkler Ağustos 1825'de bu nüfusu bölgeden çıkmaya zorlanmışlardı. Bu olaylar olurken müttefik kuvvetlerin kendilerine destek vermemesi üzerine Grabusalılar tekrar korsanlığa dönmüşlerdi. İlk baskınlarını da Şubat 1826'da bir Fransız gemisine yapmış ve 5000 dolar gasp etmişlerdi. İki yıllık bir zaman zarfında Grabusa'nın zalim korsanları 486'dan

¹⁹ Belgenin sonuna doğru verilen bilgide muhassılın uyarıldığı görülmekte ve hakkında iyi şeyler işitilmediği, hatta fakirlere kötü davrandığı yönünde haberler alındığı da ifade edilmiştir.

fazla gemi yağmalayarak elde ettikleri ganimeti kar amacıyla Grabusa'daki halka dağıtmışlardı. Ganimetin 1/5'i harcanarak korsanlıkta kullanılmak üzere adalardan yaklaşık 60 adet tekne satın aldılar. Bu teknelerle yapılan korsanlık başarılı olunca, iyi donanımlı Rum savaş gemileri de yağmadan pay almak için onlara katıldı (Wombwell, 2010, s. 84). Grabusa olayına rağmen Avrupalı müttefikler, Osmanlı Devleti'ne de Mehmed Ali Paşa'ya da benzeri bir hoşgörü göstermediler. Bu ikircikli tutum Mehmed Ali Paşa'yı derinden sarstı. Navarin'de donanmasını kaybeden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Avrupalıların bu ikiyüzlü tutumunu da dikkate alarak 12 Ocak 1828 tarihinde İstanbul'a bir mektup gönderdi. Mektubunda, Rumlar kadar olmasa da Navarin olayından o da kendisine göre bir ders çıkardığını, bu hadise sonucunda daha önce kendisine yakın duran müttefik devletlerden bundan sonra dostane bir yaklaşım göremeyeceğini anladığını ifade etmiştir. Mehmet Ali Paşa, Akdeniz'deki varlığının ancak Osmanlı Sultanının yanında durmasıyla mümkün olabileceğini fark etmiş ve bundan sonra İstanbul ile yakınlaşmak istemişti. Sultan II. Mahmud'a gönderdiği bir başka mektupta, Devlet-i âliyyenin daimi kölesi olduğunu belirtmekte ve bu tarihten sonra kendisine uzatılan eli asla geri çevirmeyeceğini ve mutlak şekilde itaat edeceğini bildirmekteydi. Mehmed Ali Paşa'nın bu yaklaşımına verilen cevap, daha önce Kıbrıs ile ilgili kendisine yapılan çağrıya yönelik girişimlerini pekiştirici bir tavır takınması yönünde oldu. O da Kıbrıs ahali ve askerinin zahire yokluğu çekmesine gönlünün razı olamayacağını, daha önce bir kaç tüccar gemisiyle gönderdiği zahireyi artırarak bundan sonra da göndermeye devam edeceğini bildirmişti (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 43447, s. 24 Cemaziye'l-ahîr 1243/12 Ocak 1828).

Mehmed Ali Paşa'nın değişen yaklaşımına rağmen, adadan gelen haberler, Mısır askerinin muhafaza işinde bulunmak istemediği, hatta yaptıkları soygunlarla ahalinin nefretini kazanmaya başladıkları yönündeydi. Paşa bu duruma itiraz ederek, adanın muhafazası için bizzat kendisinin görevlendirdiği askerinin dağıldığına veya çete faaliyetlerinde bulunduğu dair yapılan haberlerin gerçekte bağdaşmadığını, kendi istihbaratının verdiği bilgiye dayanarak adanın güvenliğinin halen bu askerler ile sağlandığını iddia etmiştir. Buna rağmen, İstanbul'un talep ettiği askerinin ise Mısır askerinin Mora, Girit, Mekke ve Medine taraflarına gönderilmiş olması sebebiyle toparlanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Mehmet Ali Paşa, asker toplamak için yeni bir tahrir yapmak zorunda olduğunu ve şayet Kıbrıs'ta acil bir durum var ise bu durumun üstesinden gelmek için başka bir yerden asker istenmesi gerektiğini bildirmişti. Mehmet Ali Paşa, askerinin büyük bir bölümünün Navarin'de perişan olması sebebiyle yeni bir asker tahriri yapılmasını emretmişti, ancak bu tahririn bitirilebilmesi için en az 5-6 aya ihtiyaç vardı (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 43447).

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, dolaylı olarak da olsa ilk defa Sultan II. Mahmud'un emirlerine karşı kendi fikrini ileri sürme cesareti göstermekteydi. Bu söylem Osmanlı Devleti ile ilk defa bir vilayet arasında sürtüşme yaşanacağı işaretini vermekteydi. Mehmed Ali Paşa'ndan beklenen desteğin gelmeyeceğini anlayan Babiâli, hemen Erzurum valisine haber gönderdi. Ancak Erzurum'un uzaklığı sebebiyle buradan gelecek cevap beklenilmeden acil olarak ikinci bir yere, Kıbrıs'a 70 km uzaklıkta bulunan ve zengin bir kişi olan Anamur ayanı Mümin Ağa'ya da bir emir gönderildi ve Kıbrıs için acil olarak asker toplamak üzere nüzul emini tayin edildiği bildirildi (BOA, *Hat-ı Hümayûn*, nr. 43447).

Akabinde Adana ve Karaman valilerine, İçil mütesellimine ve Anamur ayanına hitaben mektup gönderilerek, Kıbrıs'a asker göndermeleri talep edilmişti. Bu mektuplarda adanın stratejik önemine dikkat çekilmekte ve her an bir korsan saldırısıyla karşı karşıya kalılabileceği uyarısında bulunulmaktaydı. Muhassılın bu çağrısı üzerine İçil Mütesellimi, Anamur Beyi Abdülmümin Bey'in başbuğluğunda Kıbrıs'a bir miktar asker göndermeye karar verdi. Bunun üzerine muhassıl Babiâli'ye adadaki kalelerin, tabyaların top ve muhafızlarla takviye edilmesini ve ada ahalisine dağıtılmak üzere hafif silahlar gönderilmesini teklif etti. Muhassılın bu isteğini dikkate alan Babiâli, Kıbrıs ahalisinin teçhiz edilmesi için adaya 200

kadar kılıç ve tüfek gönderilmesi için harekete geçti (BOA, Hat-ı Hümayûn, nr. 44207). Kıbrıs muhassılı 9 Şubat 1828 tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir başka yazısında adada aylıkları mukataa hazinesinden verilen 36 nefer topçu bulunduğunu, neferlerin savunmada zafiyet göstermemesi için görülen lüzum üzerine bundan sonra aylıklarının Kıbrıs'tan ödeneceğini ifade etmiştir (BOA, Hat-ı Hümayûn, nr. 44208, s. 23 Receb 1243/9 Şubat 1828).

Ege adalarına yönelik korsan saldırıların büyük bir kısmının İngiliz-Fransız donanması tarafından ortadan kaldırılmış olması Kıbrıs'ın ferahlamasına sebep oldu. Bununla beraber korsan saldırılarının önü tam olarak alınamamıştı (Wombwell, 2010, s. 84-85). Buna mukabil Kıbrıs ve çevresinde korsan faaliyetlerin devam ediyor olması muhassılın telaşına sebep olmuştu. Bu durum Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın göndereceği askerin önemini artırmaktaydı. Uyarılara rağmen adanın ehemmiyetini kavrayamayan valiler yapılan taleplerin hiçbirini yerine getirmemişlerdi. Bu sebeple Kıbrıs muhassılı 26 Eylül 1829 tarihinde İçil valisine bir mektup göndererek Rusya ile barış yapıldığına dikkat çekmiş ve adanın muhafazası için artık İçil'den asker gönderilmesine gerek olmadığını bildirdi (BOA, Hat-ı Hümayûn, nr. 34596, s. 27 Rebi'ül-evvel 1245/26 Eylül 1829)²⁰. Hatta adada bulunan İçil ve Mısır askerinin ada fukarasını rencide etmeleri sebebiyle bir an önce geri çekilmesini istemiştir (BOA, Hat-ı Hümayûn, nr. 34596).

Akdeniz Korsanlığının Sonu

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs üzerinden korsanlarla olan mücadelesi devam ederken, Avrupalıların Rum korsanlarla olan münasebetinde de bazı değişimler görülmeye başlandı. 1785'li yıllarda Amerikalılar ilk defa Akdeniz'e geldiklerinde Cezayir dayısı onlardan haraç istemiş, ancak Amerikalılar bu haracı vermeyi reddetmişlerdi. Ancak geçen zaman zarfında İngilizlerin Akdeniz'de başka bir ortak istemeyişi, Kuzey Afrika dayılarını İngiliz Amerikan çatışmasının bir parçası haline getirmişti (Lane Poole-Kelley, 1890, s. 275). Bu değişimi başlatan şey Amerikalıların Akdeniz'e kalıcı olarak girmek istemeleri oldu. Amerika'nın Akdeniz'de bulunma sebeplerinin başında sigorta oranlarının düşmesi ve gemilerini koruma isteği gelmekteydi. Fakat Amerikalıların Akdeniz'e gelmelerinden sonra geçen 10 yıl, bir İngiliz-Amerikan savaşının patlak vermesi için yeterli olmuştur. Bu savaşta İngilizler Kuzey Afrika dayılarını Amerikan gemilerine saldırmaya teşvik etmiştir. Dünya'daki en güçlü donanmanın güvencesinde Cezayir Dayısı korsanlığa döndü ve savaşa girdi. 1815'te savaş sona erdiğinde Amerika Birleşik Devletleri en sağlam filosunu, seçkin tayfaları ve tecrübeli komutanlarıyla Cezayir üzerine gönderdi. 28 Haziran'da Cezayir sahillerine ulaşan filo limanları bombalayarak, Cezayir Dayı'sına ait gemileri imha etti (Garrity, 2007, s. 395-438)²¹. Buna karşılık söz konusu beyler bu defa korsan faaliyetlerini Avrupa limanlarına taşımaya başladılar. Ancak bu yön değişikliği 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgaline sebep olurken, Kuzey Afrika'dan kaynaklı korsanlığın da sonunu getirmiş oldu (Badford, 2007, s. 179-181; London, 200, s. 2; Bellamy, 2011, s. 81; Shaw-Shaw, 1977, s. 192; Hunter, 2010, s. 10-11; Lane Poole-Kelley, 1890, s. 30).

Cezayir dayılarının bertaraf edilmesi, Akdeniz'in batısını Avrupalılar için daha güvenli hale getirmişti. Ancak doğuda anarşi, talan ve gasp devam etmekteydi. Akdeniz'in doğusunda Morali Rumların sürdürdüğü korsan faaliyetlerinin ilk hedefi Osmanlı Devleti olsa da, kısa bir zaman sonra, Morali Rumların 1827'de bağımsız bir devlet kurmanın eşğine gelmeleri, bu mücadelenin yönünü Avrupalılara döndürmüştü. Bunun en önemli

²⁰ Belgede valiler tarafından daha önce gönderilen askerin çoğunun hastalıktan ve parasızlıktan savaşmak istemediklerini, hatta Karpas mahallinde adanın muhafazasıyla görevlendirilen askerlerin sıtma illetine yakalanarak görev dışı kaldıkları bildirilmiştir.

²¹ Tripoli ile Amerika arasında başlayan ve 1812 yılına kadar süren ilişkilerle ilgili olarak Garrity (2007)'ye bakılabilir.

sebeplerinden biri, iki yıl boyunca aralıksız devam eden Osmanlı-Rum korsan mücadelesinde, Rumlar Avrupalı güçlerin desteğini almak istediler. Başlangıçta Rum bağımsızlığı Amerika kadar İngiltere, Fransa ve Rusya'yı da memnun etmişti. Bu memnuniyetin bir göstergesi olarak 1827'de Navarin'de Osmanlı-Mısır ortak donanması aynı güçler tarafından yok edilmişti. Bu saldırı Osmanlı güçlerinin belini bükmüş ve Akdeniz'deki Türk varlığını tükenme noktasına getirmişti. Buna rağmen Rumlar korsanlık yapmaktan vazgeçemediler ve zaman zaman Avrupalı devletlere de büyük çapta zarar verdiler. Bu durumdan rahatsızlık duyan Avrupalılar, Ocak 1828'den itibaren Akdeniz'i daha güvenilir bir yer yapmak üzere, Kuzey Afrika beyleri meselesinde olduğu gibi, Rum korsanları da korsanlıktan vaz geçirmeye karar verdiler.

Önce İngiltere ve Fransa Akdeniz'deki Rum korsanlara karşı harekete geçti. Bu kapsamda 3 İngiliz firkateyni, 2 İngiliz Şalopesi ve 2 Fransız korvet 31 Ocak 1828 tarihinde Grabusa limanına doğru yola çıktı. İlk çatışmalar sonucunda birleşik donanma 14 Rum gemisini ele geçirdi. Korsan saldırılar sebebiyle birleşik donanmanın öç alacağı söylentileri, Grabusa'daki korsanların kaçmasına neden oldu. Sir Thomas Staines korsanların hemen teslim olmalarını aksi halde yok edileceklerini bildirdi. Açılan ateş sonucu direnişe geçen korsanların çoğu yok edildi. Yaklaşık bir aylık uğraşlardan sonra uzlaşarak veya hile ile korsanları Akdeniz'den temizleyen Staines, kaleleri yıktı ve bir daha kullanılamayacak hale getirdi (Wombwell, 2010, s. 84). Bununla beraber Akdeniz'in diğer bölgelerinde korsanlar Amerikan tüccar gemileri için büyük bir tehdit olmaya devam etmekteydi. Bu konuda kesin tedbirler almak ve kendi tüccarını korumak isteyen Amerikalılar Akdeniz'de bir birliği sürekli olarak hazır tutmaya karar verdi (Bowen, 2010, s. 91). Bu birlik sayesinde korsan avı 1830'lu yıllara kadar devam etti. Aynı yıl bağımsızlığını kazanan Yunanistan, Amerikalıların baskısına dayanarak oluşturulan Yunan-Amerikan ortak donanmasıyla İngiliz-Fransız temizlik hareketinden geriye kalan Rum korsanları Akdeniz'den temizlenmesinde büyük katkı sağladı (Bowen, 2010, s. 91). Akdeniz'de korsan faaliyetlerinin durması, haydutluktan geçimini sağlayan Rum korsanların bir kısmının Avustralya gibi dünyanın başka yerlerine göç etmesine sebep oldu (Janiszewski-Alexakis, 2015, s. 72)²².

Sonuç

Tarihin her döneminde Akdeniz'de mevcut olan korsanlık, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti için, bir zamanların korsanları Magrip/Garp Ocakları beylerinin legal bir güç haline getirilmesiyle yeniden organize edilen bir donanmadan çok daha farklı bir anlam kazanmıştır. Sanayi Devrimi'nin mümessilleri olan İngiltere ve Fransa ve sonrasında Rusya ve Amerika Akdeniz'i sömürge imparatorluklarının bir parçası haline getirmek amacıyla Osmanlı Devleti'nden barışçıl yollarla kopardıkları kapitülasyonları kullanarak ticari kolonilerini kurmaya muvaffak olmuşlardır. Ancak ülkelerinin lokomotif haline gelen sanayii desteklemeyen maddelerin Akdeniz'de bulunması ve dolayısıyla Osmanlı topraklarında olması söz konusu devletleri bu toprakların paylaşımı aşamasında gerek Osmanlı Devleti ile gerekse kendi aralarında zaman zaman uzlaşmayı zaman zaman da savaşı öne çıkaracak davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Barış veya savaşın sorunları çözemediği durumlarda ise daha farklı vasıtalar kullanmak suretiyle bir taraftan Osmanlı Devleti ile diğer taraftan da kendi aralarındaki meseleleri çözüm aradıkları görülmektedir.

Söz konusu devletler 18. yüzyılın sonlarına doğru büyüyen ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu pamuk, yün, zift, demir, kalay ve katı yakıtlar gibi maddeleri elde edebilmek amacıyla daha fazla Akdeniz'e gelmeye başlamışlardır. Ancak bu defaki gelişleri, barışçıl

²² Janiszewski-Alexakis (2015)'e göre, yetenekli korsan gemicilerin bir kısmının İngiliz donanmasına dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre Helen kökenli bir papaz, Mora ihtilalinden 15 yıl sonra Akdeniz'de korsanlık yapmaktan aranan 7 Rum denizci ile Avustralya'ya göçmüştü.

yollarla ticaret yapmak değil, özellikle Fransa'nın başlatmış olduğu Mısır gibi önemli eyaletlerin işgalini öngören bir yoldan Osmanlı topraklarını parçalamak ve kendi bünyelerine dahil etme maksatlı olmuştur. Bu durum karşısında uzun bir süre bocalayan Osmanlı Devleti'nin çaresizliğini gören İngiltere ve Fransa kısa zamanda Fas, Cezayir, Tunus ve Mısır gibi topraklarda işgallerin yanısıra önemli ve sürekli haklar da elde etmişlerdir. Bu hakları kullanma aşamasında birbiriyle anlaşamayan söz konusu devletler kısa zaman içerisinde çatışan devletler haline gelmişlerdir. Fransa'nın İngiltere'ye yönelik başlattığı kıta ablukasını İngiltere'nin deniz ablukasını takip etmiştir. Her iki ülkenin neredeyse dünya ekonomik dengelerini değiştiren bu çatışması sırasında, o tarihe kadar Osmanlı bayrağı altında dünyanın bu noktasında serbestçe ticaret yapmakta olan Moralı ve adalı Rumları Fransa'nın kiralık korsanları haline getirmiştir. Buna rağmen iki devletin yarattığı bu çatışma ortamında Osmanlı Devleti az da olsa bir soluklanma devresi geçirmiştir. Bununla beraber, önce Balkanlarda akabinde Mora'da arayışlar peşinde koşan Rusya'nın da desteğiyle hareket ederek bir nevi ihtilal makinesine dönüşen Rum korsanların Osmanlı gemilerini ve sahil kentlerini yağmalayarak başlatılan çatışma ortamı, 1821'de Mora'nın tamamını tehdit eden bir isyana dönüşmüştür. Mora İsyanı ilk başlarda sancılı bir süreç geçirmesine rağmen sonunda hedeflemiş olduğu ilgi ve alakayı görmeye muvaffak olmuştur. Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı özgürlük mücadelesi verildiğini iddia eden Fransız ve İngiliz devletlerinin teşviki Akdeniz'de var olan istikrarı ortadan kaldırmıştır. İstikrarsızlık hızlı bir şekilde Akdeniz havzasındaki devletleri vurmaya başlamış olmakla beraber, Osmanlı Devleti bunu bir fırsata dönüştürerek hem korsanlara karşı hem de Mora'da sürüp giden isyanlara karşı başarılı adımlar atmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Mehmed ali Paşa ve İbrahim Paşa ile kurduğu ittifakın başarıya ulaşmasını istemeyen Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin de razı olacağı yeni yollar arayarak, Rum korsanları kısıtlayıcı bir manada dizginleyici tedbirler almaya başlayınca, bu defa şiddet doğrudan söz konusu devletlere yönelmiştir. Böylece korsanlık milliyetçi bir söylem kazanmış ve Mora ihtilaline destek vermeyen devletlerin ticaretlerini baltalayacak tehditkâr bir şekil almıştır. Mora korsanlığı kısa bir süre içinde bu yönelimini Akdeniz'deki çıkarlarını korumak isteyen bütün deniz aşırı devletlere yönlendirince, Avrupa devletlerinin korsanlığa bakış açısı birden değişmiştir. Rum korsanları kendi varlıkları için büyük bir tehdit olarak gören Avrupa, bir yandan Akdeniz'de kendi çıkarlarını tehdit edebilecek hiçbir faaliyete izin vermeyecek şekilde korsanlığı tümden ortadan kaldıracak şekilde topyekûn bir saldırı başlatırken, diğer yandan Osmanlı Devleti'ni yeni bir oluşuma/bir Yunan Devleti'nin kuruluşuna rıza göstermeye zorlamıştır. Avrupa'nın uyguladığı bu baskı Yunanistan'ın kuruluşunu temin ederken, Akdeniz'deki istikrarı tekrar tesis etmeye de muvaffak olmuştur. Bu konuda İngiltere ve Amerika'nın kurmuş olduğu ittifak, Osmanlı Devleti'ni Akdeniz'de sahip olduğu karar alıcı pozisyonu terke ve bu aşamadan sonra kararlara uymak zorunda kalan yeni bir statüyü kabullenmeye zorlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı hümayûn tasnifi (HH) 3374, 3375, 34596, 37750, 38471, 38500, 39250, 39885, 43447, 43621, 44207, 44208.

Araştırma ve İnceleme Eserler:

Abulafia, D. (2011). Mediterranean History As Global History. *History And Theory*, 50(2), (May 2011). 220–228.

Agoston, G. -Bruce M. (2009). *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, New York.

Atauz, A. D. (2004). *Trade, Piracy, And Naval Warfare In The Central Mediterranean: The Maritime History And Archaeology Of Malta*, (Doctorate Of Philosophy Texas&M. University). Mayıs.

Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler (1750-1839)*. Ankara.

Beaujour, F. (1800). *Tableau De Commerce De La Grèce: 1787-1797*, Paris.

- Bellamy, C. (2011). Maritime Piracy. *The Rusi Journal*, 156(6), Londra, 78-83.
- Bendall, H. B. (2009). Cost Of Piracy: A Comparative Voyage Approach. *Iame* 2009, *Copenhagen 24-26 June*, 1-21.
- Bowen, W. H. (2010). The Spanish And Ottoman Empires In The Mediterranean, 1714–1914. *The Journal Of The Middle East And Africa*, 1(1), 84-96.
- Bozkurt, N. (2002). Korsan. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi İçerisinde* (c. 26, s. 210-212), Ankara, Diyanet Vakfı.
- Bradford, A. S. (2007). *Flying The Black Flag (A Brief History Of Piracy)*. Londra.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası II*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları*, Ankara.
- Çoruh, H. (2011). XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası. *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh-M. Yaşar Ertaş-M. Ziya Köse. İstanbul, 239-302.
- Çoruh, H. (2012). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Bir Kent: Tuzla (Larnaka). *Histories Of Ottoman Larnaca*, Ed: Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theocharides. İstanbul, 309-347.
- Çoruh, H. (2017). *Sultan İkinci Mahlud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)*. Ankara.
- Ekinci, İ. (2013). Ateş Gemileri Ve Osmanlı Denizlerinde Kullanımları. *History Studies*, 5(1), (Ocak), 129-156.
- Frangakis-Syrett, E. (1987). Greek Mercantile Activities In The Eastern Mediterranean, 1780-1820. *Balkan Studies* XXVIII, 73-86.
- Fusaro, M. (2015). *Political Economies Of Empire In The Early Modern Mediterranean (The Decline Of Venice And The Rise Of England 1450-1700)*. Cambridge University Press.
- Gale, Caitlin M. (2016). Barbary's Slow Death: European Attempts To Eradicate North African Piracy In The Early Nineteenth Century. *Journal For Maritime Research*, 18(2), Usa, 139-154.
- Garrity, P. (2007). The United States And Barbary Piracy, 1783-1805. *Comparative Strategy*, 26(5), 395-438.
- Gökbilgin, M. T. (1988). Navarin. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi İçerisinde* (c. IX, s. 127-135) İstanbul, MEB.
- Hunter, Mark C. (2010). Patriots And A Menace: American Values And The Pirate Paradox, 1776–1827. *Journal For Maritime Research*, 12(1), London, 1-26.
- Janiszewski, L.-Effy A. (2015). Greek Currents In Australian Waters: Greek-Australians And The Sea, 1810s–2013. *Reading, Interpreting, Experiencing: An Inter-Cultural Journey Into Greek Letters*, Ed. M. Tsianikas, G. Couvalis And M. Palaktsoglou. New Zealand, 73-96.
- Lane-Poole, S.-J. D. Jerrold K. (1890). *The Story Of The Nations: The Story Of The Barbary Corsairs*, London.
- London Joshua E. (2006). Victory In Tripoli: Lessons For The War On Terrorism. *Heritage Lectures* 940 (6 Nisan), 2-7.
- Maximo, Q. M. Cariou, Jr.P.-Wolff, François-C. (2010). *Piracy In Shipping. Lemna*, 14, Paris, 1-33.
- Mohiuddin Hasan, S. M. (2014). *The Adequacies And Inadequacies Of The Piracy Regime: A Gulf Of Guinea Perspective*, (Master Of Laws (Honours) School Of Law University Of Western Sydney). Australia.
- Öreñç, A. F. (2011). Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri. *Uluslararası Suçlar Ve Tarih* 11(12), 5-32.

- Özdemir, Ş. (2004). Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), Ankara, 189-203.
- Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)*. İstanbul.
- Rengel, A. (2013). *Privacy In The 21st Century*, Leiden&Boston.
- Sahaflar Şeyhi Mehmed Es'adefendi (Vak'a-Nüvis) (2000). *Behir Efendi'nin zeylve ilaveleriyle Es'ad Efendi tarihi (1237-1241(1821-1826)*. (Hzr. Ziya Yılmaz). İstanbul.
- Shaw, S. J. – Shaw, E. K.1 (1977). *Reform, revolution, and republic: the rise of modern Turkey, 1808-1975. I*, New York.
- Snyder, J. R. (2010). Bodies of water: the mediterranean in Italian Baroque theater. *California Italian Studies* 1(1), California/Santa Barbara, 1-23.
- Sonyel, S. (1985). Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü. *Belleten* XlIX (42), Ankara, 647-665.
- Swartz, P. M. (2003). *U.S.-Greek naval relations begin: antipiracy operations in the Aegean Sea*, Center For Strategic Studies (Cna). Haziran.
- Tai, E. S. (2012).The Legal Status Of Piracy In Medieval Europe. *History Compass* 10 (11), 838-851.
- Tatar, M.N. (2015). Olimpos Antik Kenti, Antikite ve Bizans Dönemi Mimarlığı, 1-29. https://www.academia.edu/10155346/Olympos_Antik_Kenti (Erişim: 17.04.2018, 19:57).
- Tekeli, İ. (2016).Upon A Mediterranean metanarrative in which izmir's history can be placed. *History, Culture And Politics In The Mediterranean Symposium, Haziran 2016*, İzmir, 141-204.
- Toprak, S. (2015). 19. Yüzyıl milliyetçilik çıkmazında Rumlar. *Yeni Türkiye Dergisi* 68, Ankara, 2841-2864.
- Tredrea, J.-Eduard S. (2010). *Russian warship in the age of Sail (1696-1860)*. S. Yorkshire.
- Turan, Ö. (1999).The Role Of Russia And England İn The Rise Of Greek Nationalism And İn Greek İndependence. *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi* (Otam), 10, 243-291.
- Wombwell, J. A. (2010). *The long war against piracy: historical trends*, Kansas.
- Yener, E. (2016). Ottoman seapower and naval technology during Catherine II's Turkish Wars (1768-1792). *International Naval Journal*, 9(1), 4.

Çelebi Mehmed'in Kızı Selçuk Hatun Vakıfları

The Waqfs of Seljuk Khatun Daughter of Celebi Mehmed

Ahmet GÜNDÜZ*

Öz

Çelebi Sultan Mehmed'in yedi kızından biri olan Selçuk Hatun, uzun bir ömür yaşamış, hayrat ve hasenat sahibi bir kadındır. Ağabeyi II. Murad, yeğeni Fatih ve torun-yeğeni II. Bayezid dönemlerinde temlik edilen köy, mezra, çitlik ve araziler ile Bursa'daki ev, dükkân, bağ ve bahçelerinin tamamını kurduğu vakıflara bağışlamıştır. XV. yüzyılda vakıf kuran birden fazla *Selçuk Hatun* adında kadın bulunduğu için, bunların bir kısmının vakıfları genellikle birbirinden ayırt edilememiştir. Selçuk Hatun hakkında bazı münferit çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, kurmuş olduğu vakıf eserlerinin bazıları *Selçuk binti Mürsel* veya *Selçuk binti Bâyezid*'in eserleri ile karıştırılmıştır. Bu maksatla Selçuk Hatun'un bütün vakıf eserleri ayrı ayrı incelenerek, tahrir defterlerindeki kayıtlar da dikkate alınarak vakfiyesindeki meşrutu doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kaynakları, ağırlıklı olarak dönemin arşiv malzemesidir. Ayrıca tetkik eserlerden de faydalanılmıştır. Araştırmanın amacı, Selçuk Hatun'un bütün vakıf eserlerini bir bütün halinde ele almaktır. Bir hanedan mensubu kadın vâkifinin Osmanlı vakıf tarihindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Vakfiye, Selçuk Hatun, Mescid, Türbe, Köprü.

Abstract

Seljuk Khatun, who was one of the seven daughter's of Çelebi Sultan Mehmed, was an owner of charities and good and lived a long life. She donated all the vineyards, gardens, shops, farms, terrains, the house in Bursa and the village which were assigned during the reigns of her brother Murat II., her hephew Fatih (The Conquerer) and her grandnephew Bayezid II. to the charities she had founded. As there were more than one woman named as Seljuk Khatun who founded charities throughout XVth century, some of these charities could not be distinguished. Although some individual studies have been done about Seljuk Khatun, some of the works bounded to the charities which had been founded by her were mixed up with Selçuk binti Mürsel (Mürsel's daughter) or Selçuk binti Bayezid (Bayezid's daughter). Thus all charity works of Seljuk Khatun have been analyzed, the records in the cadastral boks have been taken into account and have been tried to evaluate based on the conditions in the charity. The sources of the study are mainly archieve records of the period. In addition other reviews have been used as well. Moreover, the purpose of the study is to investigate all the charity works of Seljuk Khatun comprehesively. The place and importance of a female donater, who was a member of the dynasty, in the history of Ottoman charities has been a further focus of the study.

Key Words: Charity, Foundation, Seljuk Khatun, Mosque, Tomb, Bridge

Giriş

Vakıf müessesesinin temelinde insanlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma anlayışı yatmaktadır. Verdikleri hizmet ve sağladıkları istihdamla toplumun sosyal ve ekonomik yapısında önemli bir denge sağlayan vakıflar, sosyal, ekonomik, dinî, hukukî ve kültürel yönleriyle insan hayatında etkili olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki, geçmişten günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. İslam devletlerinde özellikle de Selçuklu ve Osmanlılar dönemlerinde vakıf kurumu büyük bir gelişme göstermiştir.

Osmanlılar döneminde başta padişahlar olmak üzere, hanım sultanlar, vezirler, üst düzey devlet görevlileri, büyük servet sahipleri, orta halli veya daha az geliri olan insanlar tarafından kurulan cami, mescid, han, hamam, mektep, kütüphane, bedesten, çeşme, yol, köprü vb. gibi vakıf kurumları ile topluma hizmet edilmiştir.

Vakıf kurucuları arasında önemli oranda kadınların bulunması en az vakıf müessesesi kadar önemlidir. Başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde kadınlar tarafından kurulan vakıflar azımsanmayacak nisbette dir. 1600 tarihli İstanbul Evkaf defterindeki verilere göre, İstanbul'da bulunan 3265 vakfın 1330'u kadınlar tarafından kurulmuştur ki nisbet olarak yaklaşık % 41'e tekabül etmektedir (Canatar, 2004, XLIX-LXXVI). Ayrıca, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mevcut olan vakfiyelerden 1663'ü üzerinde yapılan değerlendirmelerde 499 vakıf kurucusunun kadın olduğu tespit edilmiş olup, oranı %

* Prof.Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, agunduz@gantep.edu.tr

36'nın üzerindedir. Aynı şekilde, Ayıntâb şehrinde tespit edilen 582 vakıftan 213'ü kadınlar tarafından kurulmuştur. Bunların da oranı % 36'nın üzerindedir (Kıvrım, 2017, s.55-58). Bu örnekler, Osmanlı Devleti'nde kadının ekonomik bakımdan yerini ve topluma yaptığı katkıyı göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir.

Vakıf kuran kadınların başında, gelirleri itibariyle daha geniş alanlara hizmet götürme imkânı bulan hanedan mensupları gelmektedir. Bunlardan birisi de Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun'dur. Seksen yıla yakın bir ömür yaşayan Selçuk Hatun, bu süre zarfında edindiği bütün servetini hayır kurumları için harcamıştır. İstanbul, Bursa ve Edirne'de birer mescid kurmuştur. Ayrıca, Bursa'da yaptırdığı köprü ve Kastamonu'da inşa ettirdiği türbe bunlardan birkaçıdır.

Selçuk Hatun

Osmanlı tarihinde birçok Selçuk Hatun kaydı mevcuttur. Bunlar *vakıf* veya *tahrir* defterlerinde; *Selçuk binti Abdullah*, *Selçuk binti Mürsel*, *Selçuk binti Bâyezid*, *Selçuk binti Mehmed* veya sadece *Selçuk Hatun* şeklinde geçmektedir.

Ele aldığımız Selçuk Hatun, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı olup, annesi Abdullah kızı Kumru Hatun'dur (VGMA, 608/2:386). 1421 tarihinde vefat eden Çelebi Mehmed'in Murad, Kasım, Ahmed, Yusuf ve Mahmud isimlerinde altı oğlu ile yedi kızı vardı. Kızlarından Selçuk, Hafsa, Sultan, Ayşe ve Hatice hatunların isimleri bilinmekle beraber diğer iki kızının ismi ise henüz tespit edilememiştir (Uzunçarşılı, 1957, s.253).

Selçuk Hatun'un doğumu, babası Çelebi Mehmed'in şehzadeliği ve kardeşleriyle taht mücadelesini sürdürdüğü yıllara tekabül eder. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber 1407'de doğduğu, doğum yerinin ise Amasya veya Merzifon olduğu tahmin edilmektedir (Tevhid, 1330, s. 957; Uzunçarşılı, 1957, s.254). Çelebi Mehmed, kardeşleriyle olan taht mücadelesinden dolayı Amasya, Bursa ve Rumeli gibi değişik yerlerde ikâmet etmiş nihayet 1413 yılında Edirne'de Osmanlı tahtına oturabilmiştir. Dolayısıyla Selçuk Hatun ancak bu tarihten sonra Edirne sarayında çocukluk yıllarını geçirmeye başlamıştır. Babası öldükten sonra tahta çıkan kardeşi II. Murad'ın ilk yıllarında Bursa'da ikâmet etmiştir. Zira, Selçuk Hatun II. Murad tarafından Bursa'dan gelin çıkarılmıştır (Yakupoglu, 2013, s.37).

II. Murad, 1425 yılında Candaroğlu İsfendiyar Bey'in torunu ve İbrahim Bey'in kızı Hatice Alime Sultanla evlendiği zaman üç kız kardeşinin de düğünlerini yapmıştır. Bunlardan Selçuk Hatun'u, kayınpederi İbrahim Bey'le¹, Sultan Hatun'u İsfendiyar'ın diğer oğlu *Çankırı* sancak beyi Kasım Bey'le ve Hafsa Hatun'u ise veziriazam Çandarlızâde İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi ile evlendirmiştir (Uzunçarşılı, 1957, s.255).

Henüz 18 yaşında iken İbrahim Bey'le evlendirilen Selçuk Hatun, Bursa'dan Kastamonu'ya gelin gitmiştir. Zira, kayınbabası İsfendiyar Bey Kastamonu ve Sinop hâkimi idi. İsfendiyar Bey'in bölgedeki idaresi 54 yıl sürmüş ve 1385 tarihinden itibaren sürdürdüğü hükümdarlığı 1439'da vefat edince son bulmuştur. Ölümü üzerine yerine Selçuk Hatun'un eşi İbrahim Bey hükümdar olmuştur. Ancak, İbrahim Bey'in hükümdarlığı sadece dört yıl sürmüş, 1443 senesinde ölmesi üzerine yerine büyük oğlu İsmail Bey geçmiştir. Eşinin ölmesi, Selçuk Hatun'un da Kastamonu'dan ayrılmasına yol açmıştır. Gelin olarak geldiği ve 18 yılını geçirdiği Kastamonu'dan ayrılan Selçuk Hatun Bursa'ya yerleşerek ömrünün sonuna kadar hayatını burada sürdürmüştür (Uzunçarşılı, 1957, s.255).

İbrahim Bey'le 18 yıl evli kalan Selçuk Hatun'un bu evlilikten Yusuf Çelebi ve İshak

¹ Ahmed Tevhid, Selçuk Hatun'un Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa ile evlendiğini yazmışsa da bu bilginin doğru olmadığı daha sonra ortaya konulmuştur. Bk. Uzunçarşılı, 1957: 253-254.

Bâlî adlarında iki oğlu ile Hafsa ve Hatice adında iki kızı olmuştur. Bunlardan Yusuf ile Hafsa, Kastamonu'da babalarının sağlığında ölmüş (Uluçay, 2011, s.28) ve Selçuk Hatun'un 1436 tarihinde yaptırmış olduğu türbeye defnedilmişlerdir. Diğer oğlu İshak Bâlî ise annesiyle beraber Bursa'ya gitmiş ve annesinin sağlığında orada vefat etmiştir. Böylece, sadece kızı Hatice Hatun sağ kalmıştır.

Selçuk Hatun, eşi İbrahim Bey'in vefatından sonra 42 sene daha yaşamıştır. M. Çağatay Uluçay, Selçuk Hatun'un Bursa'da ümeradan Mahmut Bey ile evlendiğini ve bu evlilikten Hundi Hatun adlı bir kızlarının doğduğunu yazar (Uluçay, 2011, s.29). Ancak, Necdet Sakaoglu bunun bir rivayetten ibaret olduğunu, Mahmut Çelebi ile evlenenin Selçuk Hatun değil, kardeşi Hafsa Hatun olduğunu, Selçuk Hatun'un ise İbrahim Bey'in ölümünden sonra Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa ile evlendiğini, Karaca Paşa'nın bir yıl sonra şehit olması üzerine çocuklarıyla Bursa'ya döndüğünü iddia eder (Sakaoglu, 2011, s.81). *Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun kiminle evlendi* başlıklı makalesinde bu konuyu irdeleyen Uzunçarşılı ise, Selçuk Hatun'un sadece İbrahim Bey'le evlendiğini, onun ölümünden sonra Bursa'ya giderek hayatının sonuna kadar burada yaşadığını belirtir (Uzunçarşılı, 1957, s.256).

Osmanlı hanedanının diğer bireylerine kıyasla uzun bir hayat süren Selçuk Hatun, *soy büyüğü* onurunu kazanarak, yeğeni Fatih döneminde "*Bânûyü'l-'azâm*", "*Hala Sultan*", "*Hala Hâtun*" ve II. Bâyezid'in ilk yıllarında ise "*Ulu Hala*" ünvanlarıyla anılmıştır. Bu soy büyüğü, Fatih'in ölümü üzerine, II. Bâyezid ile şehzade Cem Sultan arasındaki saltanat mücadelesinde tarihi bir misyon yüklenmiştir. "Elçi hala" olarak üstlendiği bu misyonla iki kardeşi uzlaştırmaya çalışmıştır (Sakaoglu, 2011, s.81). Bu maksatla, Bursa'yı işgal etmiş olan Cem Sultan tarafından elçi olarak Bayezid'e gönderilmiş ve Rumeli'nin Bayezid'e, Anadolu'nun ise Cem'e kalmasını teklif etmiştir. Fakat, memleket bütünlüğünü parçalayacak olan bu teklif Bâyezid tarafından kabul görmemiş ve Selçuk Hatun sonuç alamadan geri dönmek zorunda kalmıştır (Uzunçarşılı, 1957, s.256).

Kastamonu'dan ayrıldıktan sonra Bursa'ya yerleşen Selçuk Hatun, *İsa Bey Mescidi Mahallesi*'nde bulunan evinde ömrünü tamamlamıştır (VGMA, 608/2, s.386). Ömrünün son yılları hastalıklarla geçmiştir. II. Bayezid padişah olunca, hanedan içerisinde "ulu hala" olarak büyük saygı gören Selçuk Hatun'un sızlayan kemikleri ve dinmeyen ağrılarını tedavi etmesi için dönemin meşhur hekimi Yakut'u Bursa'ya göndermiştir (Karadoğan, 2012, s.215). Ancak, 25 Ekim 1485 tarihinde (15 Şevval 890) vefat etmiş ve *Yeşil Türbe'de* babası Çelebi Mehmed'in ayak ucuna defnedilmiştir (Baykal, 1982, s.205; Uzunçarşılı, 1957, s.256; Uluçay, 2011, s.29). Çinilerle süslü olan sandukasının üzerinde Ayetel-kürsî ve dualar yer almaktadır. Devamında ise "Sultan Gazi Yıldırım Han'ın oğlu Büyük Sultan ve Saygıdeğer Hakan Sultan Mehmed kızı merhume Selçuk Hatun 25 Ekim 1485 tarihinde vefat etti" anlamındaki kabir kitâbesi bulunmaktadır (Yakupoğlu, 2013, s.45).

Selçuk Hatun'un hayatta kalan tek çocuğu olan kızı Hatice Hatun, annesinin sağlığında vezir Koca Mehmed Paşa'nın (Mehmed Ağa) oğlu ve II. Bayezid'in lalası olan Mahmud Çelebi ile evlendirilmiştir. Bu evlilikten Süleyman adlı bir oğlu ile Hundî, Şahzade ve Fatma adlı üç kızı olmuştur. Bunlardan Şahzade Hatun Ekim 1495'te, Hundî Hatun Mart 1500'de vefat etmişlerdir. Diğer kızının ölüm tarihi tespit edilememiştir. Hatice Hatun'un ölüm tarihi ise 1502'dir (Uluçay, 2011, s.29). Oğlu Süleyman Bey'in 1513 ile 1515 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir (Uzunçarşılı, 1957, s.257-259).

Vakıf Eserleri

Selçuk Hatun, ağabeyi II. Murad'ın, yeğeni Fatih'in ve torun-yeğeni II. Bayezid'in temlik ettikleri veya kendisinin satın aldığı Manyas, Ulubad, Karacabey, Kite ve Soğanlık'taki köy, çiftlik ve araziler ile Bursa'daki ev, dükkân, bağ ve bahçelerinin tamamını

Bursa'daki mescidine vakfetmiştir. Bursa'daki mescidinin yanı sıra *Tabhana* olarak adlandırılan imareti ile Bursa'ya bir saat mesafede Nilüfer Çayı üzerine inşa edilen ve *mihrablı köprü* denilen bir köprüsü de mevcuttur. Ayrıca, Edirne'de de *Yeni tophane* mevkiinde bir mescidi ile adına nispet edilen mahallesi ve Kastamonu'da yaptırdığı bir türbesi vardır (Uzunçarşılı, 1957, s.257). Bunlardan başka bir de zaviyesinin olduğu tahrir kayıtlarında görülmektedir.

Bursa Selçuk Hatun Mescidi

Bilindiği üzere, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler *câmi*, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük ibadethaneler ise *mescid* olarak anılmaktadır. Ancak zaman içinde birçok mescid, izin alınarak câmiye tahvil edilmiştir. Selçuk Hatun'un yaptırdığı mescidlerin de zamanla câmiye tahvil edildiği görülmektedir.

Selçuk Hatun, Bursa'daki mescidini 1450 yılında yaptırmıştır. Zira, mescidin giriş kapısı üzerindeki kitâbesinde Kasım 1450 (Ramazan ayı sonları 854) yılında Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun tarafından yaptırıldığı kaydedilmiştir². Mescid, Gökdere üzerindeki Irgandı (Setbaşı) köprüsünün yakınında, Kayan semtinde vâkıfenin ismiyle anılan sokaktadır (Ayverdi, II, 1989, s.331; Başol, 2001, s.135).

Selçuk Hatun 1483 tarihinde düzenlemiş olduğu vakfiye ile bütün gayrimenkulünü Bursa'daki mescidine akar olarak vakfetmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 608/384/333 numara ile kayıtlı olan bu vakfiyenin Arapça fotokopisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından 1957 tarihinde yayınlanmıştır (Uzunçarşılı, 1957). Vakfın mevkufunun yazıldığı bölümdeki kayıtlara göre, Selçuk Hatun'un vakfettiği gayrimenkulü tablo-1'de verildiği gibidir (VGMA, 608/2, s.385-386).

Tablo 1: Bursa Selçuk Hatun Mescidi gelirleri

No	Vakfın Gelir Kaynakları
1	Manyas civarındaki Kayce Köyü
2	Biri Mihaliç civarında, diğeri Manyas Gölü bitişiğinde yer alan ve Çobanyeri diye bilinen iki parça arazi
3	Kayca Köyü civarında bulunan Tafl mezrası olarak bilinen bir parça yer
4	Ulubad civarındaki Sasa Köyü
5	Kite yakınlarındaki Atlaslu Köyü
6	Mihaliç civarında bulunan Çamandra Köyü
7	Bursa zeametinden olan Kılıç Köyü
8	Bursa şehri dışında Soğanlık adıyla bilinen köyde bir mezra
9	Bursa şehri eteğinde, içinde iki oda bulunan, bitişiğinde yer alan değirmen yeri ile beraber Muhtesip Bahçesi adıyla bilinen bahçenin tamamı
10	Şehir eteğinde Hacı İlyas Bahçesi diye bilinen bahçe
11	Bursa eteğinde bir diğer bahçe
12	Soğanlık Köyü'ndeki mezraya, muhtesip bahçesine, Hacı İlyas bahçesine ve diğer bahçeye hizmet eden dört kul
13	Bursa'da Yiğitoğlu Mahallesi'nde 20'si alt katta, 16'sı üst katta olmak üzere toplam 36 odayı, dört helayı, bir avluyu ve bir çeşmeyi ihtiva eden binanın tamamı
14	Hoca Ali Mahallesi'nde bulunan iki boyacı dükkânı
15	Sedbaşı Pazar'ında bulunan kasap ve kelleci dükkanları

² Kitâbe Arapça olup Türkçesi; “*Bu şerefli mescidin yapılmasını padişah oğlu padişah Sultan Bâyezid Gazi oğlu Sultan Mehmed (Allah memleketini dâim, devlet ve şevketini ebedî etsin) kızı Selçuk Hatun 854 H. yılı Ramazan ayında emretti*” şeklindedir. (Baykal,1982, s.127, 197; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, 1983, s.158-159).

16	Ulu Cami yakınındaki bir kasap ve bir aşçı dükkânı
17	Selçuk Hatun Mescidi Mahallesi'nde bulunan boyacı dükkânı
18	Selçuk Hatun Mescidi Mahallesi'nde 15 hücreli (odali) bir ev
19	Köseler Mahallesi'ndeki üç dükkân
20	Kanber Çarşısı'nda bir dükkân
21	Timurtaş Mahallesi'nde bir ekmekçi fırını ve bir göz oda
22	Timurtaş Mahallesi'nde bulunan diğer bir oda
23	Başçı Hacı Mescidi Mahallesi'nde bir bakkal ve bir kelleci dükkânı

Vâkıfe bu mevkufun tamamını mescidin mesalihine vakfetmiştir. Buna göre, vakfın tevliyetini hayatta olduğu sürece kendi uhdesine almıştır. Vefatından sonra Hamid Ağa bin Abdullah'a, ondan sonra evlad-ı evladına şart koşmuştur. Hamid Ağa'nın neslinin kesilip tevliyete ehil bir kimsenin bulunmaması durumunda memleketin emirine bırakılması şart kılınmıştır. Vakıf işlerine nezaret edip varidatı tahsil etme ve masraflarına harcama görevini azatlı kölesi Mahmud Ağa bin Abdullah'a, ondan sonra nesline, neslinin kesilmesi durumunda memleketin emirine şart koşmuştur. Ayrıca, kızı Hadice binti İbrahim Bey için vakfın gelirinden günlük 15 dirhem tahsis ederek, vakfın mütevellisi ve nazırı karar alırken, kızı sağ oldukça onunla müşavere halinde olmaları koyduğu şartlar cümlesindedir. Vakfın mütevellî kâtipliğine ise hür İsmail bin Abdullah tayin edilmiştir (VGMA, 608/2, s.386).

Vakfiyeye göre vakıf idaresinde ve diğer işlerde görevli olanlara verilmesi şart koşulan gelir miktarları şöyledir; mescid imâmına günlük dört dirhem, müezzine iki dirhem, kayyumuna bir buçuk dirhem, çerağ yağı için aylık 12 dirhem, vakıf suların mecralarının bakım ve onarımını yapanlara aylık 15 dirhem tahsis edilmiştir.

Selçuk Hatun, mescidinde her gün 14 cüz okunmasını da şart koşarak bu iş için tahsisatta bulunmuştur. Buna göre her gün kendisi için 10 cüz, annesi Kumru Hatun için bir cüz, oğulları merhum Yusuf Çelebi ve İshak Bâlî ile müteveffa kızı Hafsa Hatun için birer cüz okunacaktır. Her cüz için günlük birer dirhem verilecektir. Ayrıca, vâkıfenin mescidinde va'z ve nasihat eden kişiye günlük iki dirhem tahsisat ayrıldığı gibi, mescidin imam ve müezzine, cihetlerinden ayrı olarak, her gün birer cüz vazifesi verilecektir. Şehir hakimine ise her gün bir dirhem ve her sene üç ölçek buğday tahsis edilmiştir.

Diğer taraftan, evkafının tamir ve onarımına harcanması için Bursa şehrinde, Geredelioğlu Köprüsü adıyla bilinen köprü civarındaki bir kelleci dükkânı, bir kassap dükkânı, bir papuççu dükkânı ve altı hücrenin (oda) tamamını vakfetmiştir.

Vakfiyesindeki kayıtlara göre Bursa Selçuk Hatun Mescidi tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Asıl ibadet alanı ve kuzey yönündeki üç bölümlü son cemaat yeri olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Tek kubbeli ibadet alanı kare bir plana sahiptir. Bu kare alanın üstünü örten kubbe, dıştan sekizgen kasnaklı ve üstten kurşunla kaplıdır (Türkiye'de Vakıf Abideler, III, 1983: 160). Ayrıca, mescid avlusunun batısında dışarıda, sokağa cepheli köşede yan yana duran büyük kemerli iki çeşmesi vardır. Bu çeşmelerden birisi günümüze ulaşmamıştır (Baykal, 1982, s.128).

Bursa'da yaşanan felâket ve yangınlardan mescid de zarar görmüş ve farklı tarihlerde tadil edilmiştir. Nitekim, 1568 senesinde mütevellî Bostan Bey mescidin tadilatı için gerekli olan 23.135 akçeyi tamamlayamadığından, 12.744 akçelik borç talebinde bulunmuş ve bu talebi tescil ve tasdik edilmiştir (Ayverdi, II, 1989, s.332). Celali isyanları sırasında 1616 tarihinde mescid ve minaresi büyük oranda yandığından 100.300 akçe harcanarak yeniden ibadete açılmıştır (Kepecioğlu, IV, 2010, s.90-91; Korkmaz, 1997, s.72-73). 1760 yılı temmuz ayında meydana gelen kuvvetli fırtınadan dolayı kubbenin bütün kurşunlarının dökülmesi ve

minare külâhının düşmesi üzerine 17.853 akçe harcanarak yeniden tamir edilmiştir (Kepecioğlu, IV, 2010, s.91).

1950'li yıllara gelindiğinde sadece bir ahşap revakı kalmış, buna karşın caminin duvarları ve kubbesi ise sağlam bir halde ayakta durmuştur. Selçuk Hatun Camii'nin revakı 1966 yılında Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından yenilenmiş ve genel bir onarımdan geçirilmiştir. Bir yıl sonra da caminin batı tarafındaki çeşmeleri restore edilmiştir (Korkmaz, 1997, s.72).

Edirne Selçuk Hatun Mescidi

Selçuk Hatun, kendi ismi ile anılan mahallesi, mescidi ve odaları ile birlikte Edirne'nin imar ve iskânına katkıda bulunmuştur. Gökbilgin *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası* adlı çalışmasında Edirne'nin imar ve iskânında hizmet ve emeği geçenler arasında Selçuk Hatun'u da zikretmektedir (Gökbilgin, 2007, s.36).

Gökbilgin, çalışmasının bir yerinde; “*Sevindik Fakih mahallesindeki mescide Selçuk Hatun adlı bir kadın, 864 tarihli vakfiye ile ev, oda ve dükkânlar vakfeylemiştir*”, açıklamasını yaparken, diğer bir yerinde ise II. Bâyezid'in kızı Selçuk Hatun'un Drama ve Serez'deki vakıflarına değinmiştir. Ayrıca, 1070 numaralı tahrir defterinde Selçuk Hatun'un Edirne'deki mescidinin vakıf kayıtlarını 608 numaralı dipnotunda vermiş ve devamında bu Selçuk Hatun'ların aynı kişiler olup olmadığı hakkında bir karara varamadığını belirtmiştir (Gökbilgin, 2007, s.36, 352, 388).

Oysaki, Edirne'de iki adet *Selçuk Hatun Mescidi* bulunmaktadır. Birisi Sevindik Fakih Mahallesi'nde Kâdirhâne karşısında bulunan mescid olup, Mürsel kızı Selçuk Hatun tarafından yaptırılmıştır. Diğeri ise Arpakârbân'da, Sanayi Kışlası civarında Selçuk Hatun mahallesinde bulunan mesciddir. Bu ise Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun tarafından inşa ettirilmiştir (Ahmed Bâdi, 2014, s.122, 149; Tosyavî-zâde, 1999, s.129).

Sevindik Fakih mahallesinde bulunan Selçuk Hatun mescidi bâniyesinin Selçuk binti Mürsel olduğu kitâbesinde kayıtlıdır. Zira, mescidin inşa kitâbesinde kayıtlı olan; “*Kim Allah için bir mescid inşa ederse, Allah da (ona) cennette bir ev yapar. Bu mescidi, 860 yılında, Mürsel kızı Selçuk Hatun -Allah rahmet eylesin- yaptırdı*” şeklindeki metin hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde konuya açıklık getirmektedir (Bayrakal, 1998, s.40; Özer, 2007, s.16). Dolayısıyla, Selçuk Hatun mahallesinde bulunan mescid'in bâniyesi ise, mahalleye ismi verilen Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun'dur. II. Bayezid'in kızı Selçuk Hatun ise emlâkini Serez'de yaptırdığı medrese ile Bursa'daki mescid ve çeşmelerine vakfetmiştir (BOA, TD 167, s.36, 43). Ayrıca, İstanbul'da bir mescit yaptıran ve Medine'deki fakirlere bazı akarlar vakfeden II. Bâyezid'in kızı Selçuk Hatun'un Edirne'de mescidi bulunmamaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1070 numaralı tapu tahrir defterindeki kayıtlara göre,³ *Sevindik Fakih Mahallesi*'nde bulunan Selçuk Hatun (binti Mürsel) mescidinin evâsıt-ı muharrem 864 (11 Kasım 1459) tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Aynı kayıtlara göre bu mescid aslında *Yahya ve Hüsnü* adlı demirciler tarafından inşa edilmiş, ancak daha sonra harab olması üzerine, Selçuk Hatun tarafından yenilenerek bazı mevkuftahsis edilmiştir (BOA, TD 1070, s.177). Buna göre, vakfedilen birçok hücre (oda), zemin, dükkân, hane gibi gelir kaynaklarından elde edilen gelirlerin mescid için harcanması şart koşulmuştur (Ek:1).

Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun'un Edirne'nin Yeni Tophane semtinde Selçuk Hatun mahallesinde bulunan mescidi 1451 tarihinde inşa edilmiştir (Ayverdi, III, 1989, s.215). Mescid için birçok akar vakfedilmiş olup, dökümü tablo-2'de verildiği gibidir (BOA,

³ Defterin tertip tarihi kesin olarak bilinmemektedir. II. Selim döneminde düzenlendiği tahmin edilmektedir.

TD 1070, s.420-421) (Ek:2).

Tablo 2: Edirne Selçuk Hatun Mescidi gelirleri

No	Vakfın Gelir Kaynakları
1	Suleha, ‘ulema ve fukaranın oturması için Mescid yakınında bulunan 19 adet oda
2	Köprü Kapısı civarında yıllık hâsılatı 72 akçe olan bir Bozahâne
3	Yıldırım Han İmarat’i önünde yıllık geliri 1050 akçe olan bir Başhâne
4	Yelibergos Mahallesi’nde yıllık geliri 848 akçe olan sekiz adet oda ve altı adet dükkân
5	Yahşi Fakih Mahallesi’ndeki evlerin 4/96 hissesinin yıllık 168 akçelik geliri
6	Cami-i Atık yakınlarında bulunan ve yıllık geliri 396 akçe olan bir dükkân mukataası
7	Filibi’de yıllık geliri 5393 akçe olan bir Kervansaray
8	Vâkıfenin türbesinde tilâvet-i kur’an için, Bursa’da Cemâlin Mahallesi’nde 1 Kârhâne ve Sabuncular Mahallesi’nde mukataaya verilen bir miktar yerin yıllık geliri olan 300 akçe

Vâkıfenin şartına göre, bu gelirler öncelikle mescidin masrafları ve tamirâtı için harcanacaktır. Gelirin 15 sehimden 1 sehimi cihet-i tevliyet için ayrılacaktır. Cüzhanlar sabah vaktinde toplanarak mescidde tilâvet okuyacaklardır. Mescid’in tevliyeti kendisinden sonra Süleyman Paşa’ya⁴, ondan sonra evladına ve evladı evladına, evlatlarının nesli son bulduktan sonra kadı’nın seçtiği kişiye geçecektir.

Vakfiye gereğince mescidde görevli olan imam, müezzin, cüzhân, ser mahfil ve kayyum için günlük olarak muayyen miktarda ücret tahsis edilmiştir. Ayrıca Yıldırım Han imareti önünde bulunan mescidin imam ve müezzinine de cihet tevcih edilmiştir.

Mescid, daha sonraları İbrahim Halife tarafından ilave edilen minberle câmiye tahvil edilmiş ve 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında harap olup yıkılmıştır. Ancak, Selçuk Hatun mahallesi 1920’li yıllara kadar aynı isimle anılmaya devam etmiştir. Sonraki yıllarda ise *İsmail Ağa* ve *Mezit Bey* mahalleleri ile *Mezit Bey Mahallesi* adı altında birleştirilmiştir (Korkmaz, 1997, s.78).

İstanbul Selçuk Hatun Mescidi

Selçuk Hatun, Bursa ve Edirne’den başka İstanbul’da da bir mescid inşa ettirmiştir. Ayrıca, mescidin yer aldığı mahalle de *Selçuk Sultan Mescidi Mahallesi* olarak adlandırılmıştır. Mahalle 1934 yılına kadar aynı isimle devam etmiş, bu tarihte *Molla Sefer Mahallesi*’ne dahil edilmiştir (Ayvansaraylı, 1987, s.207).

Aksaray’dan Top Kapısı’na giden eski yol üzerinde inşa edilen mescidin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Fatih döneminde yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Mescid’in dört duvarı kârgir ve çatısı ahşaptan yapılmıştır. Ayrıca, kalın gövdeli bir minaresi mevcuttur (Öz, I-II, 1997, s.17).

Mescid’in mevkufu ile ilgili tahrir defterlerinde herhangi bir kayda rastlanmadığı gibi vakfiyesi hakkında da bir belgeye ulaşılamamıştır.

XVII. yüzyılda çıkan bir yangın neticesinde yandığından Kızlarağası Abbas Ağa tarafından yeniden bina edilerek minber konmuştur. Böylece camiye tahvil edilmiş ve *Abbas Ağa Câmii* olarak adlandırılmıştır (Ayvansaraylı, 2001, s.208-209). Kızlar Ağası Abbas Ağa, selâtin vakıflarının nâzırı olması hasebiyle, bir hanedan üyesinin yaptırdığı bu mescidi Ayasofya vakfi hesabına tamir ettirmiş ve mescide ait müstakil vakıfları da Ayasofya vakfına dahil etmiştir (Ayverdi, III, 1989, s.497).

⁴ *Boa*, TD, 1070, s. 421’DE “Tevliyet kendüden sonra oğlu Süleyman Paşa’ya” kaydı yer almaktadır. Süleyman Bey, Selçuk Hatun’un oğlu değil, kızı Hatice’den olan torunudur.

1956 yılında caddenin genişletilmesi esnasında tamamen yıkılmıştır 1964'te Anıtlar Derneği tarafından Millet Caddesi'nde kubbeli olarak yeniden inşa edilmiştir. Mimarı Ali Saim Ülgen'dir (Ayverdi, III, 1989, s.497; Korkmaz, 1997, s.77).

Bursa Selçuk Hatun Zaviyesi

Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre, Selçuk Hatun'un bir zaviyesi de bulunmaktadır. Zira, bu defterlerde geçen “*Evkâf-ı nahiye-i Burusa. Karye-i Atlaslu tabi-i Kite. Karye-i mezkûrî seyyidü'l-hevâtin Selçuk Hatun satun alub Burusa'da olan Mescidine ve Zevayasına ve köprülerine vakf itmiş*” (BOA, TD 453: 1-b, 17-b) ve “*Evkâf-ı selâtin ki der kaza-i Kite. Vakf-ı Mescid ve Zaviye ve Köprü-yi Selçuk Hatun*” (BOA, TD 166, s.135, 140) şeklindeki ifadeler buna delalet etmektedir. Ancak, bu kayıtlar dışında zaviye hakkında başka da bilgimiz yoktur.

Diğer yandan, 1483 tarihli vakfiyesinden öğrendiğimize göre, Selçuk Hatun vakıf akarından Emir Seyyid Buhari Külliyesi civarında bulunan *Hacı Halife Zaviyesi*'ndeki salih fakirlere günlük beş dirhem tahsis etmiştir (VGMA, 608/2, s.386). Bahsi geçen Hacı Halife, Bursa'daki Zeyniyye tarikatının şeyhlerindedir. Asıl adı Şeyh Abdullah Efendi olmasına rağmen, *Hacı Halife* olarak meşhur olmuştur (Tek, 2004, s.224). Doğum tarihi bilinmemektedir. 1489 tarihinde ölmüştür. Aslen Kastamonu'lu bir aileye mensuptur. Daha sonraları Bursa'ya yerleşmiştir. Ailesinin veya kendisinin Bursa'ya ne zaman gidip yerleştikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Akkuş, 1996, s.476).

Görüleceği üzere Hacı Halife, Selçuk Hatun'un çağdaşıdır. Aslen Kastamonu'lu olması, daha sonraları Bursa'ya yerleşmesi ve Selçuk Hatun'dan dört sene sonra vefat etmiş olması bize Selçuk Hatun'la tanıştıkları ihtimalinin kuvvetli olduğunu düşündürmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde bakıldığında, tahrir defterlerinde bahsi geçen zaviyenin Selçuk Hatun tarafında kurulan bir zaviye olmayıp, vakıf akarından günlük beş dirhem tevcih ettiği Hacı Halife Zaviyesi olduğu düşünülebilir.

Bursa Selçuk Hatun İmaretı

İmaretler, hayırsever kişilerin fakirlere ve medrese talebelerine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurdukları hayır müesseseleridir. Selçuk Hatun, Bursa'da İsa Bey Mescidi Mahallesinde bulunan, ön tarafı sofalı tabhane tabir edilen büyük bir oda ve bu sofaya bitişik küçük bir oda, üç hücre (oda), ahır, hela ve bir çeşmeden oluşan evini fâkir ve miskinler için vakf etmiştir. İmaretin tüm masrafları vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Vâkıfe bu imarete, her gün bir defa yemek pişirilip, fakir ve muhtaçlara yedirilmesi şartını koymuştur.

Vakfiyedeki şuruta göre, günlük olarak et için 15 ve buğday için ise 12 dirhem ayrılmıştır. Ayrıca, fukaranın oturması için adı geçen evdeki hasır vb. sergi için yıllık 100 dirhem, imarete yakılacak olan çerağ yağına her gün bir dirhem, bevvasına her gün iki dirhem, şeyhine her gün üç dirhem tahsis etmiştir. İmaretin şeyhliğine hür kölelerden Hacı Şirmerd bin Abdullah getirilmiştir. Sonraki süreçte de vâkıfenin azadlı kölelerinin çocuklarına verilmesi şart koşulmuştur. Bütün bu harcamaların ise kâtip ve nazırın yardımıyla vakfın mütevellisi olan kişi tarafından yapılması esası getirilmiştir.

Bursa Mihrablı Köprü

Selçuk Hatun'un hayır eserlerinden birisi de Bursa'dan Karacabey'e giden yol güzergâhında Nilüfer Çayı üzerinde inşa ettirdiği *mihrablı köprü*dür. Bursa'yı batıya bağlayan yol üzerinde bulunması köprü'nün önemini arttırmıştır.

Köprü'nün müzeye kaldırılmış olan kitabesinde; “*Bu köprü, Osman oğlu Orhan oğlu Bayezid oğlu Mehmed'in kızı, kadınların sultanı, melikelerin melikesi, iyilikleri son dereceye ulaşmış olan Selçuk Hatun'un emri ile kuruldu. Allah iffet ve ismetini devam ettirsin*” kaydı

mevcut olup, yapılış tarihi olarak 1465 senesi verilmiştir (Korkmaz, 1997, s.74-75).

Zaman içerisinde tahrip olmasından dolayı çeşitli onarımlardan geçirilmiştir. Orta ayaklarının yıkılması üzerine yerine ahşaptan yenileri yapılmıştır. Daha sonra, 1762 tarihinde ahşaptan yapılan kısımlar iki kez tamir edilmiş ve 12.000 akçe harcanmıştır. Köprü'nün tadilatı için 1776 yılında 731 kuruş ve 1847 tarihinde ise 11.800 kuruş harcanmıştır (Kepecioğlu, III, 2010, s.339).

Devlet Su İşleri Müdürlüğü'nün 1935'te Karacabey yolu ve Nilüfer kanalını düzenleme çalışmaları sırasında Mihrablı Köprü'nün ahşap kısmı kaldırılmış ve sadece batı ucunu oluşturan dört-beş göz kârgir kısmı kalmıştır (Korkmaz, 1997, s.74-75).

Kastamonu Sultan Hatun Türbesi

Türbe, Kastamonu'nun Kırkçeşme Mahallesi'ndeki Selçuk Sokağı'nda, *Serçeoğlu Camii* civarında bir bahçede bulunmaktadır. 1436 (840) tarihinde Selçuk Hatun tarafından yapılmıştır. Selçuk Hatun hükümdar ailesinden olduğu için kitâbesinde *Sultan Hatun* olarak kaydedilmiştir (Uzunçarşılı, 1957, s.255).

Kare planlı olan türbede, Selçuk Hatun'un İbrahim Bey'den olan ve 1441 Eylül ayında vefat eden oğlu Emir Yusuf ile 1442 Mayıs ayında vefat eden kızı Hafsa Hatun'un merkadleri bulunmaktadır. Ayrıca, İbrahim Bey'in 1428 Kasım'ında vefat eden oğlu Orhan, 1436'da vefat eden kızı Paşa Melek ile çocuklarına ait olmayan birkaç kabir daha mevcuttur (Uzunçarşılı, 1957, s.256).

Bina moloz taşından harçla yapılmış olup basık kubbeli, üç pencere, bir kapılı ve dört duvardan oluşmaktadır. Duvarları ve kubbesi zaman zaman tamir görmüş, fakat kapı ve üzerindeki kitâbe ilk şekliyle muhafaza edilmiştir (Yılmaz, 2000, s.72).

Tahrir kayıtlarından öğrendiğimize göre, Selçuk Hatun türbe için Kastamonu'ya bağlı *Alpagut* köyünde bir değirmenin hâsılatını vakfetmiştir. Bu hâsılatın bir kısmı oğlu Yusuf Çelebi'nin ruhuna kıraat-ı cüz okunması için ayrılmıştır (BOA, TD 438, s.602). II. Bayezid devrine ait olan *Kastamonu ve Sinob Evkafı Tahrir Defteri*'ndeki kayıtlara nazaran, değirmenden elde edilen gelirin diğer kısmı ise türbenin meremmetine sarf olunacak, artan olursa muhafıza taksim olunacaktır. Vakfın mütevellisi olarak Şeyh Abid Çelebi tayin edilmiş ve bahsi geçen tevliyet vakf-ı evlad nasb edilmiştir⁵. Ayrıca, Kastamonu'nun Devrekâni nahiyesine bağlı Şirin adlı köyün yanında bulunan ve Halil Yeri diye adlandırılan yerin geliri Selçuk Hatun'un oğlu Yusuf Çelebi'nin ruhuna cüz okunması için vakfedilmiştir (BOA, TD 456, s.92) (Ek:3).

Tahrir Kayıtlarında Geçen Bazı Akarın Durumu

Selçuk Hatun'un Bursa'daki mescid, zaviye ve köprüsü için vakfettiği birtakım akarı hakkında tahrir defterlerinde bazı bilgiler edinmekteyiz. Buna göre, 1486 tarihli tapu tahrir defterindeki kayıtlara nazaran, Bursa'da bulunan *Ağca Hamam* mezarı önünde yer alan bir çiftlik Selçuk Hatun tarafından Hüseyin Bey adlı bir kişiden satın alınmıştır. Bu çiftliğin içinde yer aldığı Ağca Hamam mezarı Gazi Murad Hüdavendigâr'ın Bursa'da inşa ettirdiği kaplıca imaretinin vakıflarından olduğu için Selçuk Hatun bu imarete yıllık 200 akça mukataa bedeli ödemektedir (BOA, TD 23, s.45).

Bölgenin tahriri sırasında, il yazıcısı Ağca Hamam mezarını Selçuk Hatun'un Bursa'daki mescidine vakıf olarak kaydetmiş, akabinde ise "timara emr olundu" kaydını

⁵ "Der-karye-i Alpagut, tâbi-i Kozyaka, Selçuk Hâtûn merhûme, oğlu Yusuf Çelebi merhumun türbesine bir değirmen vakf idüb Şeyh Âbid Çelebi(yi) mütevellî nasb idüb tevliyet-i mezkûr vakf-ı evlâd imiş. Ol zamandan beru ilâ yevminâ hâzâ vech-i meşrûh üzere vakfiyet üzere tasarrûf oluna gelüb meremmet-i türbe-i mezkûra sarf olunur. Fazla gelen muhâfıza taksim olunur" (Kuruca, 1995, s.225).

düşmüştür. Bu derkenara istinaden bahsi geçen mezra timar olarak tevcih edilmiştir. Selçuk Hatun'un vefatından sonra Gazi Hüdavendigâr'ın Bursa'daki kaplıca imaretinin mütevellisi olan Defterdar Osman Çelebi, Ağca Hamam mezarını boş (hali) bulup, talip olanlara mukataa oluşturup vakıf için tapularını almıştır. Daha sonraki süreçte gelen mütevelliler de adı geçen mezranın mukataasını vakıf için zapt etmişlerdir (Ek:4).

Selçuk Hatun'un, Bursa'daki vakıfları içerisinde yer alan Kite Nahiyesi'ne bağlı Atlaslı Köyü'nü satın alarak vakfettiğini Kanuni dönemine ait olan 453 numaralı tahrir defterinden öğrenmekteyiz. Vakıf köyleri arasında yer alan Mihaliç'e bağlı Kılıç Köyü ise, padişah tarafından Selçuk Hatun'un Kastamonu ve diğer yerlerde olan mülklerine bedel edilerek temlik edilmiştir. Mülkiyet üzere tasarruf ettiği bu köyü daha sonra vakfetmiştir. Kılıç Köyü Selçuk Hatun'a temlik edilmeden önce Defterdar Kasım Bey tarafından timar olarak tasarruf edilmektedir (BOA, TD 453, s.17-18, 26) (Ek: s.5-6).

Diğer yandan, 1530 tarihli tahrir defterine göre, Selçuk Hatun'un vakfettiği köyler arasında bulunan Kite Kazası'na tabi *Atlaslı Köyü*'nün yıllık 3000 akça, Mihaliç Kazası'na bağlı Kılıç Köyü'nün ise 2700 akça hasılı mevcuttur (BOA, TD 166, s.140, 156; Özkılınç-Coşkun vd., 1995, s.14, 156) (Ek: 7).

Sonuç

Osmanlı hanedanının bir üyesi olan Selçuk Hatun, babası Çelebi Mehmed de dahil olmak üzere dört padişah görmüştür. Bundan dolayı soy büyüğü olarak büyük itibara ve hatırı sayılır bir nüfuzla kavuşmuştur. Bu nüfuzunu devlet işlerine müdahale etme yönünde kullanmaya tevessül etmemiş, tam tersine yaşanan olumsuzluklar karşısında arabuluculuk ederek siyasi istikrara katkı sağlamanın gayreti içerisinde olmuştur. Bu noktada II. Bayezid ile Cem Sultan arasında yaşanan mücadelede elçilik yaparak iki şehzadeyi uzlaştırmaya çalışmıştır.

İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey'le 1425 yılında evlenerek Kastamonu'ya yerleşen Selçuk Hatun'un bu evlilikten dört çocuğu doğmuştur. Ancak kendisi hayatta iken üç çocuğunu kaybetmiştir. Selçuk Hatun'un ömründe en acılı dönemin 1441-1443 yılları arası olduğu söylenebilir. Çünkü oğlu Emir Yusuf 1441'de, kızı Hafsa Hatun 1442'de ve eşi İbrahim Bey 1443'te birer yıl ara ile vefat etmişlerdir. Aile bireylerinin yarısını üç sene içerisinde kaybeden Selçuk Hatun, Kastamonu'yu terk ederek Bursa'ya yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır.

Bursa'da hayır hasenat işlerine ağırlık vermiş ve birçok vakıf eser inşa ettirmiştir. II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde temlik edilen pek çok arazi, bağ, bahçe ve çiftlik ile satın aldığı gayrimenkullerini hayır kurumları için sarf etmiştir. 1450'de Bursa'da, 1451'de Edirne'de, Fatih döneminde İstanbul'da yaptırdığı mescidler ile Bursa'daki mihrablı köprüye önemli gelirler vakfettiği gibi, ölümünden iki sene önce de bütün varlığını Bursa'daki mescid ve imaretine vakfetmiştir.

Vakfiyesine göre, Bursa'da bulunan Hacı Halife Zaviyesi'nde oturan salih fakirlere günlük beş dirhem vakfetmiştir. Ayrıca, Bursa'nın İsa Bey Mescidi mahallesinde bulunan büyük bir evini imaret olarak vakfederek, her gün bir defa yemek pişirilip fakir ve muhtaç insanlara dağıtılmasını sağlamıştır.

Selçuk Hatun'un en dikkat çekici uygulamalarından birisi de vakıf akarları içerisinde yer alan *muhtesip bahçesi* ve *Hacı İlyas bahçesi* diye bilinen iki bahçe ile Soğanlık köyü mezarına her sene çeşitli meyve ağaçlarından olmak üzere yüz adet fidanın dikilmesini şart koşmuş olmasıdır. İslam inancına göre, bir ağaçtan insanlar, hayvanlar veya kuşlar istifade ederse, o ağacı diken için sadaka olur anlayışı vardır. Selçuk Hatun'un bu inanç çerçevesinde ağaç dikilmesini şart koştuğu veya vakıf olan bu bahçelerin ve mezranın gelirlerini arttırarak

vakıf hizmetleri için kullanılmasını amaç edinmiş olduğu düşünülebilir.

Selçuk Hatun'un vakfı, aynı zamanda yarı ailevi vakıf kategorisine de girmektedir. Nitekim, tahsis ettiği gelirlerle aile üyelerinden birçoğunun, vakfından faydalanmasını sağladığı gibi, azatlı kölelerini de bu vakıf şartlarından ayrı tutmayarak onlara da hayatları boyunca maaş bağlamıştır. Vakfiye şartlarına göre, kızı Hatice Hatuna vakfin gelirlerinden her sene 5400 akçe, torunu Hundi Hatun'a 720 akçe verilecek, vefatlarından sonra ise bu gelir oğullarına geçerek devam edecekti. Vakıf kurucu kendi ailesinden başka, azatlılarına da her ay belli bir miktarda gelir tahsis etmişti.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Tapu Tahrir Defterleri (TD):TD 23; TD 166; TD 438.
Evkaf Defterleri: TD 453; TD 456; TD 1070.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vakfiyeler: 608/384/333.

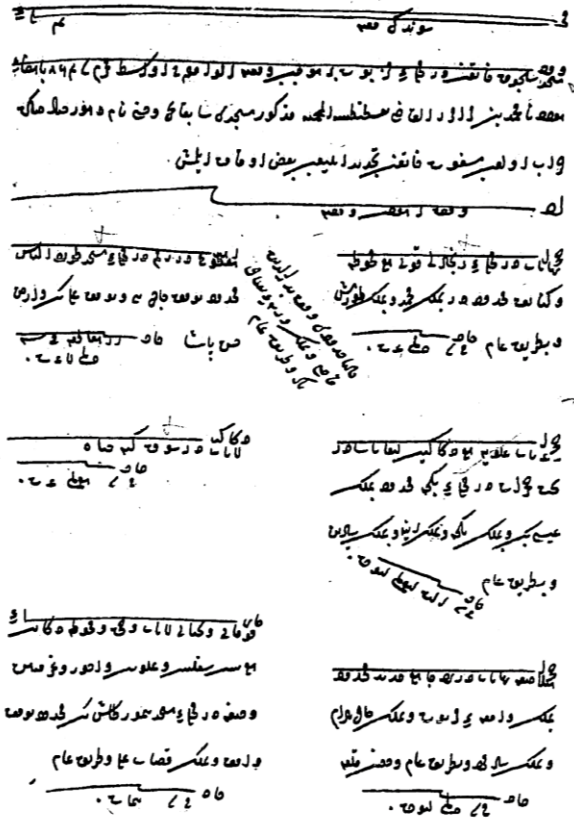
Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akkuş, M. (1996). "Hacı Halife, Şeyh", *DİA*, c. XIV.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Satı' Efendi, Süleymân Besim Efendi (2001). *Hadikatü'l Cevâmi' (İstanbul câmileri ve diğer dinî-sivil mi'marî yapılar)* (haz. Ahmet Nezh Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul.
- Ayvansaraylı, Hafız Hüseyin (1987). *Camilerimiz ansiklopedisi, Hadikatü'l-Cevami'*, (Açıklama ve ilâveleriyle yayına hazırlayan: İhsan Erzi), İstanbul.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı mi'mârisinde fâatih devri*, c. III, Damla Ofset, İstanbul.
- . *Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri*, c. II, Damla Ofset, İstanbul.
- Bâdî, Ahmed Efendi (2014). *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, (haz. Adıgüzel, Niyazi-Raşit Gündoğdu), Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Başol, S. (2001). *Vakfiyelerine göre XV. yüzyıl Bursa vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Baykal, K. (1982). *Bursa ve anıtları*, İstanbul.
- Bayrakal, S. (1998). *Edirne'deki tek kubbeli camiler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Canatar, M. (2004). *İstanbul vakıfları tahrir defteri 1009 (1600) tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa livası: vakıflar-mülkler-mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Karadoğan, U. C. (2012). "Osmanlı hanedanının aile yapısı ve güncel yaşamı", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(1).
- Kepecioğlu, K. (2010). *Bursa Kütüğü*, c. III-IV, Bursa.
- Kıvrım, İsmail (2017). *Osmanlı Döneminde Ayntâb'da Sâlihât-ı Nisvân (Hayır Sâhibi Kadınlar)*, Ankara.
- Korkmaz, Fatma (1997). *Selçuk hatun ve vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Kuruca, N. (1995). *XVI. Yüzyılda Kastamonu sancağı vakıf tahrir defteri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Öz, Tahsin (1997). *İstanbul camileri*, I(II), TTK, Ankara.
- Özer, M. (2007). *Edirne Selçuk hatun camisi*, Yöre Dergisi Yöresel Kitaplar Dizisi 2.
- Özkılınç, A., Coşkun, A., Karazeybek, M., Sivridağ, A., ve Yüzbaşıoğlu, M. (1995). 166

- Numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Anadolu defteri (937/1530)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın No:27.
- Sakaoğlu, N. (2011). *Bu mülkün sultanları*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, 3. Baskı, İstanbul.
- Tek, A. (2004). “Osmanlı tasavvuf tarihi kaynağı olarak Bursa vefeyânâmelerinden ricâl-i zeyniyye”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 13(2).
- Tevhid, A. (1330). “Selçuk hâtun sultan”, *TOEM*, Cüz: 15.
- Tosyavî-zâde, Rif’at Osman (1999). *Edirne evkaf-ı ilâmiyye tarihi*, (sadeleştiren: Ülkü (Ayan) Özsoy), Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* (1983). C. III, Yenigün Matbaası, Ankara.
- Uluçay, M. Ç. (2011). *Padişahların kadınları ve kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1957). “Çelebi sultan mehmed’in kızı Selçuk hatun kiminle evlendi”, *Bellekten*, 21(82).
- Yakupoğlu, C. (2013). “Candaroğulları sarayında bir Osmanlı gelini: Selçuk hatun”, *Çankırı Araştırmaları*, 8(11).
- Yılmaz, S. (2000). *Candaroğulları beyliği vakıfları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara.

Ekler

Ek-1: Edirne'de Selçuk Hatun binti Mürsel Mescidi Vakfi (BOA, TD 1070: 177-178).

Mahalle-i Sevindik Fakih

Vakf-ı Mescid-i Selçuk Hatun der mahalle-i mezbûre. Ber müceb-i vakfiye el-vâkı'a fî evâsıt-ı Muharrem sene 864. Be imza-i Mevlâna Mehmed bin Ferâmîrz el-kâdı-yı be-Kostantiniye el-mahmiye. Mezkûr mescidi sabıka Yahya ve Hüsnü nam demürciler, sonra harâb olub, mesfûre hatûn tecdid eyleyüb ba'azı evkaf eylemiş.

Asl-ı vakf. Ber muceb-i vakfiye.

Hücerât, 8 bâb. Der mahalle-i Zincirlikuyu ma'a muhavvata ve kenâif mahduddur. Be mülk-i Mehmed ve be mülk-i Durmuş ve be-tarik-i 'âm, hâsıl fî sene: 520

Haliya hudud-ı vakf Bedreddin Kadı ve be mülk-i ... Bekir ve be-tarik-i 'âm.

Zemin-i maktu der ... der mahalle-i Mescid-i ... İlyas mahdud be-vakf-ı Hacı Nebi ve be-vakf-ı Ali Beg ve arz-ı Hasan Paşa, hâsıl ez mukatâ'a fî sene: 522

Hücerât 10 bâb ... ma'a dekâkin 10 bâb der taht-ı hücerât der mahalle-i Yenice mahdud be mülk-i İsa Beg ve be mülk-i Begce ve be mülk-i Eyne ve be mülk-i Sâdık ve be-tarik-i 'âm hâsıl: 1954

Dekâkin, 2 bâb, der suk-ı ..., hâsıl fî sene: 720

Hücerât-ı Monla Fakih 8 bâb, der nezd-i Camii Cedid mahdud be mülk-i vâkıfe-i mezbûre ve be mülk-i Hacı Bayram ve be mülk-i... ve be-tarik-i 'âm ve cihet-i kal'a. Hâsıl, fî sene: 554

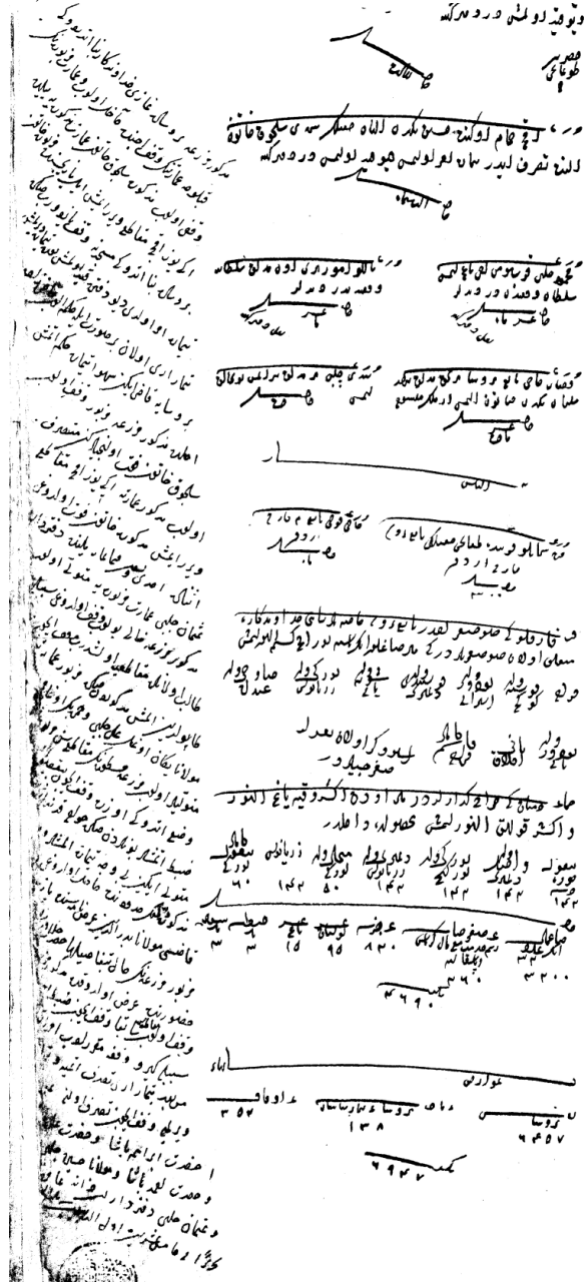
Hâneha-i fevkâni ve tahtâni 2 bâb ve hücre ve muhavvata-i dekâkin ma'a ... ve ahûr ... vakfiye der mahalle-i Mescid-i Timurtaş Beg mahdud be-vakf ve vakf ve be-mülk-i Kassâb Ali ve tarik-i 'âm, hâsıl, fî sene: 380

Ek-4: Bursa'da Ağca Hamam Mezrası önünde yer alan bir çiftliğin Selçuk Hatun tarafından satın alınıp vakfedilmesi (BOA, TD 23: 45).

Mezra-i Ağca Hamam önünde Hüseyin Beg'den alınan çiftlik şimdi Selçuk Hatun elinde tasarruf ider. Timara emr olunmuş deyü kayd olunmuş der defter-i köhne.

Mezkûr mezra Bursa'da Gazi Hüdavendigâr bina itdüğü kabluca imâretinin vakfî içinde dâhil olub ve 'imâret-i mezbûrenin vakfî olub, mezkûre Selçuk Hatun 'imâret-i mezkûreye yılda 200 akça mukâta'a virir imiş. İl yazıcısında mezbûre hâatun Bursa'da bina itdüğü mescidine vakf yazdûrub, sonra timâra emr olundu deyû deftere kayd olmuş. Ba'de timâra virilmiş. Timâr eri olan bir sûret ile hükm alub Kâdızâde Bursa'ya kadı iken sehven timâra hükm etmiş. Aslında mezkûr mezra-i mezbûr vakf olub, Selçuk Hatun fevt oluncaya değin mutasarrıf olub, mezkûr 'imârete 200 akçe mukâta'a virir imiş. Mezkûre hâatun fevt olduğu esnâda ihda ve tis'un miâ semaniye (891) yılında defterdâr Osman Çelebi 'imâret-i mezbûreye mütevellî olub, mezkûr mezra(yı) hâlî bulub vakf olduğu sebebiyle tâlib olanlara mukâta'a oluşdurub vakf için tapuların almış. Mezkûrdan sonra mezbûr 'imârete Mevlâna Yegân Oğlu Ali Çelebi ve Hamza Beg evkâfa mütevelliler olub mezra-i mastûrenin mukâta'asın mezbûr vaz itdüğü üzre vakıf için ... zabt itmişler. Bunlardan sonra Hoca karındaşı mütevellî iken bî vech-i timâra almışlar. Mezkûre ... hududunda hâsıl olduğu kadısı Mevlâna Bedreddin arznâmesinde yaza(r). Mezbûr mezranın hal-i ... huzurunda arz olundukda mezkûr vakıf olub, mukâta'asın satıb vakf için zabt sebebiyle gerü vakfa mukarrer idüb min ba'd timâr eri tasarruf etmeye ve timâra virilmeye vakf için tasarruf oluna. Hz. İbrahim Paşa ve Hz. Ali ve Hz. Ahmed Paşa Mevlâna Hüseyin Çelebi ve Osman Çelebi Defterdârân-ı hizâne-i 'âmire tahriren fi ...

Ek-6: Mihaliç'e bağlı Kılıç Köyü'nün, Kastamonu'daki mülklerine bedel olarak temlik edilmesi (BOA, TD 453: 26-b).

میرزا محمد علی خان کلیلچ کویونو کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 و بوندلرینده کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار

بالا اول	لؤلؤ	معیط اول	مهر اول	مهر اول
۵	۴	۳	۲	۱

کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار

۱۸۱	۱۵	۸	۴	۲	۱
-----	----	---	---	---	---

کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار

Karye-i Kılıç tâbi-i Mihâliç. Evvelde Defterdâr Kasım Beg timâr tarikiyle tasarruf edermiş deyû kayd olunmuş der defter-i köhne. Andan sonra padişâhımız ...hazretleri fahrü'l-hevâtin Selçuk Hatun'a Kastamonu'da ve gayri yerde olan mülklerine bedel virûb temlik itmiş. Mülkiyet üzre tasarruf olunmuş. El-hâletü hazîhi mezkûr Selçuk Hatun Burusa'da olan zâviyesine ve mescidine ve köprülerine vakf itmiş. Vakfiyesinde mukayyed ve padişâhımız dan cevaznâme var.

Ek-7: Bursa'ya bağlı Atlaslu ve Kılıç adlı vakıf köylerin 1530 senesindeki hane ve hasılları (BOA, TD 166: 140).

و قیوم و رادوم و لول و کلیلچ

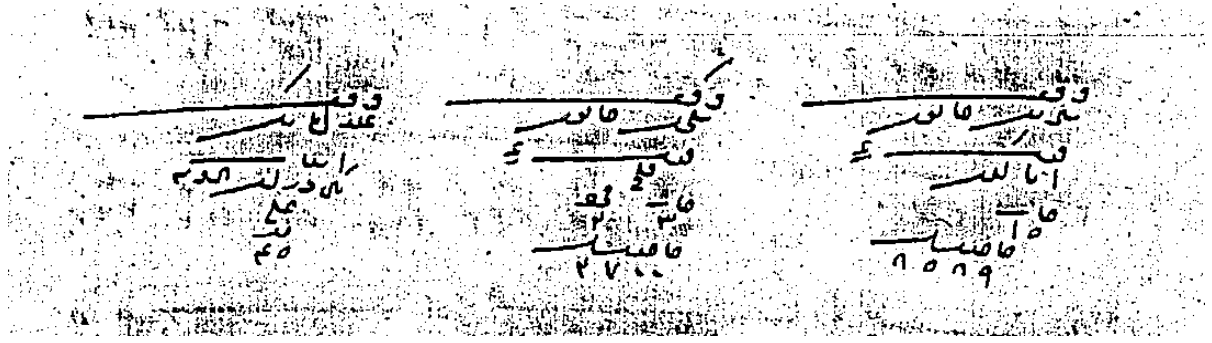
۱۸۱	۱۵	۸	۴	۲	۱
-----	----	---	---	---	---

کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار
 کاستامونو دکی مۆلک لرینه بدول اولار

Vakf-ı Mescid ve Zaviye ve Köprü-yi Selçuk Hatun

Karye-i Atlaslu, hâne: 21, mücerred: 9

Cemaat-i mütefferika mezkûr karye ... resim virir, hâne: 72, mücerred: 33, imâm:1 hâsıl: 3000 (BOA, TD 166: 156).

Vakf-ı Selçuk Hatun,

Karye-i Kılıç, hâne: 3, mücerred: 2, hâsıl: 2700

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusunun Kurulması ve Amasya'ya Yansımaları¹

Establishment of Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Army and Reflections to Amasya

Sadık ÇETİN **
Ayhan DOĞAN ***

Öz

Osmanlı Devleti'nin XV-XVII. yüzyıllar arasında kazanmış olduğu parlak zaferlerin önemli etkenlerinden biri Yeniçeri Ocağı idi. Ancak bu ordunun zaman içinde bozulması devlet adamlarını yeni arayışlara itmiştir. Çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek, harp sanatını bilen talimli askerler yetiştirilmek istenmiştir. Bu konuda ilk ciddi teşebbüs Nizam-ı Cedit ordusunun kurulmasıdır. Ancak yeniçerilerin çıkardıkları isyanlar buna engel olmuştur. Vaka-i Hayriye sonrasında kurulan Asâkir-i Mansûre ordusu ile bu amaç hayata geçmiştir. Bu ordunun insan kaynağı büyük oranda taşra olmuştur. Bu süreçte Amasya Sancağı'ndan da önemli sayıda asker istenmiştir. Gerek savaşta gerekse eğitim sırasında yaralanan askerlere gereken ilgi gösterilmiştir. Bunun en belirgin örneği bu askerlerin mütekait taifesine alınmasıdır. Ayrıca mütekait askerler salyaneden muaf tutulmuş ve ahalinin hürmette kusur etmemesi istenmiştir.

Anahtar kelimeler: Amasya, Vaka-i Hayriye, Asâkir-i Mansûre, Mütekait

Abstract

Guild of Janisseries was one of the most important factors of the glorious victories which were gained by The Ottoman State during XV.XVIIth Centuries. However, the corruption of this army in time forced the governors to new pursuits. Educated soldiers who knew Martial Art, capable of responding the needs of era were wanted to be trained. First vital attempt about this issue was founding of the New Order Army. Nevertheless, the riots started by the Janissaries impeded this. With the Asâkir-i Mansûre army which was established after The Auspicious Incident (Vaka-i Hayriye), this goal was put into practice. This army's human resource was substantially the upstate. Within this period, a considerable amount of soldiers were asked for from the Sanjak of Amasya. The soldiers who were injured both in war and during education took necessary concerns. Having been included to the pensioner group was the most significant sample to this case. In addition, pensioner soldiers were exempted from principality tax, and the public were wanted to hold in high esteem to those.

Keywords: Amasya, Auspicious Incident, Asâkir-i Mansûre, Pensioner

Giriş

XIX. yüzyıl Dünyada çoğu şeyin değiştiği bir yüzyıl olmuştur. Bu değişim askeriye maliyeye, eğitimden kültüre her alanda kendini hissettirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti birçok alanda batıdaki bu gelişimi takip edememiştir. Bu durum savaş meydanlarında kendini açık bir şekilde hissettirmiş ve devlet adamları söz konusu vaziyetin devam edemeyeceğini anlamışlardır. Bu nedenle radikal bir değişim süreci başlamıştır. Bu süreç 1826 Vaka-i Hayriye sonrasında daha hızlı bir şekil almıştır. Nitekim değişimin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı lağvedilmiştir. Batı orduları ile mücadele edebilecek ve devletin emniyetini sağlayabilecek Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adında talimli bir ordunun temelleri atılmıştır. Bu süreçte taşraya düşen en büyük görev ise yeni ordu için asker temin etmektir. Bu çalışma bir zamanlar şehzade sancağı vasfını taşıması ile önem kazanmış ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde bu özelliğini kaybederek Sivas Vilayeti'nin bir sancağı olarak varlığını devam ettiren Amasya'nın süreçteki katkılarını ortaya koymaktadır. Çalışma sürecinde en temel bilgiye ulaşmaya imkan tanıyan 1827-1838 arası döneme ait şer'iyeye sicilleri dikkate alınmıştır.

Değişime Olan İhtiyaç

¹ Bu çalışma *Şer'iyeye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, sdckctn2@gmail.com

*** Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, ayhandogan@gantep.edu.tr

Balkanlarda hızlı bir fetih dalgası oluşturan Osmanlı Devleti'nin Bulgar ve Sırp saldırıları ile karşılaşması neticesinde Orhan Gazi'nin tesis ettiği askeri birlikler yeterli gelmemiştir. Bu nedenle direkt padişaha bağlı özel birliklerin oluşturulması ile yeniçeri, cebeci ve sipahi denilen kapıkulu ocakları vücuda getirilmiştir (Öğreten, 2014, s. 9-10). Kapıkulu Ocakları uzun süre kazanılan zaferlerde önemli bir rol üstlenmiştir (A.Ş.S. 72, 36/1; Es'ad, 1239, s. 22).

Payitahtta bulunan büyük miktarda yeniçerinin yanında önemli Osmanlı şehirlerinde otoritenin temsil edilmesi ve asayişin temini amacıyla 500-600 yeniçerilik garnizonlar oluşturulmuştur. Böylece memleket sathına yayılmış olan yeniçeriler başlarında *Kethüdayeri* adı verilen bir komutan tarafından idare edilmişlerdir. Yeniçeri Ocağı, XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde mükemmel bir hal kazanmıştır. (Öğreten, 2014, s.11).

Devletin asker ihtiyacının karşılanması amacıyla kurulan Yeniçeri Ocağı (Beydilli, 2013, s.450) uzun bir süre kuruluş ilkelerine muhalif bir tavır sergilememiştir. Ancak kapıkulu ocaklarındaki çözülmenin III. Murat'ın (1574-1595) saltanatı zamanında başladığı genel kabul gören bir durumdur. Bu dönemde esnaflıkla uğraşan yeniçerilerin varlığının yanında evlenenler, kışla yerine evlerinde yatanlar olduğu gibi kanun-ı kadime aykırı olarak yeniçeri yazılanlar da görülmüştür (Öğreten, 2014, s.15). İşleri askerlik olan yeniçeriler askeri talim yerine kahvecilik, kayıkçılık ve hamallık gibi meslekler yapmaya başlamışlardır (Yaramış, 2002, s.697). Bu arada askere alımdaki bozulmalar o dereceye varmıştır ki İstanbul'da suffeliler denen bir grup ortaya çıkmış ve hamal, manav ve börekçilerin hemşehrileri şehre geldiğinde “*gel yoldaşım seni yeniçeri yazalım*” diyerek bunlara suffe tezkeresi vermeye başlamışlardır (Öğreten, 2014, s.18-19).

Ocak mensuplarının halka verdiği rahatsızlığın yanında kendi aralarındaki sokak çatışmaları kimi zaman katliam derecesine varmaktaydı. Savaş zamanında halkın can ve malına zarar veren ocaklı tayfası Edirne Vakasında (1703) İstanbul-Edirne arasında 1600 kadar çiftlik ve evi yağmalamışlardı. Hatta bu isyan sırasında hanedan değişikliğini bile düşünür hale gelmişlerdi (Öğreten, 2014, s.20).

III. Selim devrinde yeniçerilik maaşı alanların sayısı 400.000'e ulaşmıştı. Ancak bilfiil askerlik yapanların sayısı sadece 60.000 kadardı. Bunlardan istendiğinde sefere katılanlar ise yalnız 25000'den ibaretti (Çadırcı, 2013, s.53). Aynı dönemde orduya imdat kuvveti olarak 13000 kişilik ödenek alınmış ve bunların Küçük Çekmece köprüsünden geçerken yapılan gizli sayımında ancak 1600 kişi oldukları ortaya çıkmıştır. Sefer sırasında taşradan istenen askerler için bayraklar açılır ve askerlerin bu bayrak altında toplanması istenirdi. Her bayrak altında 120'şer neferin toplanması gerekmektedir. Ancak çoğu kez bunların yarısı bile toplanmazdı (Öğreten, 2014, s.21-24). Savaş sırasında acil bir şekilde asker toplanması icap ettiği için yeniçeriler arasında çoban ve çiftçi makulesinden birçok nefer görmek mümkündü ve sefer sırasında çoğu kez firarlar yaşanmaktaydı (BOA.DVN.MHM.d.201/29-70).

Bir zamanlar dünyanın en mükemmel ve modern askeri teşkilatına sahip olan Osmanlı ordusunda zuhur eden bozulmalar 1683, 1768 ve 1787 seferlerinde kendini net bir şekilde göstermiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde vukua gelen Kartal Muharebesi ordunun ne hale geldiğini gösteren en bariz örneklerdendir. 100.000 kişilik bir ordu ile Rus generali Ramaznov'un 18000 kişilik ordusunun kuşatılmasından sonra iyi derecede talim görmüş ve harbeli tüfeklerle donatılmış Rus ordusu taarruza geçmiştir. Bu taarruz sonucunda Osmanlı ordusu mağlup olmuştur. Çekiliş sırasında 30.000'den fazla Osmanlı askeri şehit düşmüş, 143 top, 7000'den fazla zahire dolu araba düşman eline geçmiştir (Cezar, 1971, s.2575). Ordudaki bu durum ıslah edilmedikçe memleket müdafaasının mümkün olmayacağı ortaya çıkmıştır. Bu noktada kurulması düşünülen ordu Avrupa tarzında talimli bir ordu olacaktı. Kaynarca Muahedesi'nden sonra I. Abdülhamit döneminde sürat topçuları ocağı kurulmuş ve 1776'da

hendese mektebinin temeli atılmış olsa da yeniçeriler üzerinde ıslahat teşebbüsüne girme cesareti gösterilememiştir (Uzunçarşılı, 1971, s.245).

1789'da III. Selim'in tahta çıkması Osmanlı tebaası üzerinde büyük ümitlerin yeşermesine neden olmuştur. Nitekim ıslahat çalışmalarında III. Mustafa'nın başarısızlığı ihtiyarlığına bağlanmaktaydı (Mustafa Nuri,1337, s.22).Yeni ve cevval hükümdarın tahta çıkması ile uzun süreden beri devletin üzerine çökmüş olan felaketler sona erecekti. Halk Kanuni devrinin adaletini görecekti. Bu nedenle III. Selim'in tahta geçişi büyük bir sevinçle karşılanmıştır (Karal, 2011, s.14).

Ancak bu süreçte devam eden Osmanlı-Rusya, Avusturya savaşında Osmanlı Devleti mağlup olmuştur. Avusturya ve Rusya ile barış antlaşmalarının sağlanması sonrasında Levent Çiftliğinde az sayıda askerin yabancı subaylar nezaretinde eğitilmesine karar verilmiştir. Bu suretle *fenn-i harble* talimli ordunun bir nüvesi oluşturulmuştur. Bunlarla ilgilenmesi için Talimli Asker Nezareti kurulmuş ve nazır olarak Mustafa Reşit Efendi tayin edilmiştir (Ahmet Cevdet, 1309, s.70; Çadırcı, 2013, s.54). Askerlerin talimlerini izlemeye gelen III. Selim askerlerin maharetlerini görünce durumdan hoşnut olarak asker sayısının artırılmasını istemiştir. Nizam-ı Cedit ismini taşıyacak bu askerlerin sayısının artırılması için yeniçeri ortalarından genç olanların katılması istenmişse de yeniçeriler buna pek rağbet göstermemişlerdir. Bunun üzerine III. Selim Nizam-ı Cedit'in ayrı bir ocak olarak teşkil edilmesini istemiştir. Ancak talimli askerlerin ayrı bir ocak olarak kurulmasının mahzurlu olacağı bildirilmiştir (Ahmet Cevdet, 1309, s.70; Özcan, 2002, s.674). Böylece Nizam-ı Cedit, Bostancı ocağına bağlı olarak Bostancı Tüfekçisi ismiyle kurulmuştur. İlk olarak Levent Çiftliğinde 1602 neferle kurulan ocağın asker sayısının 12000'e çıkarılması hedeflenmiştir (Koç & Yeşil, 2012, s.119).

Nizam-ı Cedit ordusunun gerek Avrupai tarzda eğitimi gerekse tercih edilen üniformaları ocaklı tayfası için bir tepki kaynağı olmuştur. Nitekim yeniçeri neferatından birine şaka yollu nizam-ı cedit askeri olması teklif edildiğinde "*Haşa, Moskof olurum Nizam-ı Cedit olman*" şeklindeki cevapları duyulan tepkinin büyüklüğünü ifade etmektedir (Karal, 2011, s.79). Bu tepkinin kuvveden fiile çıkması 1807 yılındaki Kabakçı Vakası ile olmuştur. İsyanın neticesinde III. Selim tahttan indirilmiştir.

Nizam-ı Cedit'in kaldırıldığı 4 Haziran 1807 tarihli bir fermanla Amasya Sancağı'na bildirilmiştir. Fermanla 29 Mayıs 1807 tarihi 21 Cuma günü Sultan Mustafa'nın tahta cülus ettiği ve Nizam-ı Cedit'in külliye kaldırıldığı belirtilirken yeniçeri ocağı ve diğer ocakların padişahın muteber askerleri olduğu ifade edilmiştir (A.Ş.S. 66, 60/1). Ancak bu süreçte Alemdar olayı yaşanmış ve IV. Mustafa tahtını uzun süre koruyamamıştır.

II. Mahmut tahta geçtikten sonra Nizamı Cedit ocağının kurulmasında önemli hizmetleri bulunan Abdurrahman Paşa'yı talimli askerleri toplaması ve İstanbul'a getirmesi konusunda görevlendirmiştir. Abdurrahman Paşa, toplayabildiği talimli askerlerle İstanbul'a gelmiş ve bunlardan sekban-ı cedit adında bir ocak kurulmuştur. Bir müddet sonra sekban-ı cedit asker sayısı dört bine kadar çıkmıştır (Çadırcı,2013, s.59). Ancak nizam-ı ceditte olduğu gibi sekban-ı cedit de yeniçerilerin ihtilaline neden olduğu için derhal kaldırılmıştır (A.Ş.S. 67, 76/2; Gökbilgin, 1997, s.327). Bu olaydan sonra II. Mahmut Vaka-i Hayriye olarak bilinen 1826 senesine kadar yeni bir girişimde bulunmamıştır.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin Kurulması

Esasen Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulma çalışmaları Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını bildiren fermanla başlamıştır. Fermanla yeniçerilerin türlü fesatları ve o zamana dek kurulan talimli ordulara karşı isyanlarından bahsedilmekte ve yeniçeriliğin külliye kaldırıldığı bildirilmektedir. Bunun yerine "*muallem Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*

ünvanıyla din ve devlete yarayacak ve gaza ve cihadda düşmana cevap verecek asâkir tahrir ve tertip” olunacağı bildirilmektedir. Yeni ordunun seraskerliğine Hüdavendigâr ve Kocaili Sancakları mutasarrıfı ve Karadeniz Boğazı’nın Rumili muhafızı Hüseyin Paşa getirilmiştir. Hüseyin Paşa, Ağa Kapusunda oturacak ve Ağa Kapusu, Serasker Kapusu ünvanıyla anılacaktır (A.Ş.S. 72, 36/1).

1826 senesi Temmuz ayının hemen başlarında Asâkir-i Mansûre kanunnamesi tanzim edilerek divan, rûûs, baş muhasebe kalemlerine kaydedilmiş ve bir sureti serasker nazırı tarafına gönderilmiştir. Kanunnameye göre ilk etapta İstanbul’da serasker paşa maiyetinde 12000 neferden oluşan bir ordu kurulacaktı. Bu ordu sekiz tertibe bölünecekti. Her tertibin başında bulunan binbaşı maiyetinde sağ ve sol kol ağaları, yüzbaşılar, on başılar, topçu, arabacı, cebahaneci başıları, mülazım, neferat, imamlar, nefer katipleri, mehterhane takımı, mühendis, hekim, cerrah neferatı mevcut olacaktı. Her tertib zabitlerle birlikte 1527 neferden oluşacaktı (BOA.HAT. 1438/59106).

Kanunnâmeye göre Asâkir-i Mansûre neferatına otuz gün, bir ay hesabıyla maaş ödenmesi kararlaştırıldı. Böylece üç ayda bir verilen ulufe uygulaması sona ermiş oldu. İstanbul’da askerlere ödenecek maaşlar yüksek rütbeli zabitlerin hazır olduğu bir törenle gerçekleştirilecekti (Yaramış, 2002, s.701). Neferlerin izinleri konusunda senede bir defa, beş askerden birine yakın mahallerde ikamet edenler için altı, uzakta olanlar için sekiz aya kadar sıla izni verilecekti. Sıla izni dönüşümlü bir şekilde icra edilecekti. Gücü yetenlerden hacca gitmek isteyenlere gereken izinler verilecekti. Orduda on iki sene hizmet edenlerden askerlikten ayrılmak isteyenlerin görevleri maaşsız bir şekilde sona erecekti. Hazarda emeklilik maaşını hak edenler mevcut maaşlarının yarısı ile seferde yaralanarak görevini yerine getiremez durumda olanlar ise maaşının üçte biri ile emekli edileceklerdi. Bu miktar yaralanma ve istihkak durumuna göre artırılabilir. Askerlerin cehaletlerinin giderilmesi için mekteplerde her gün dini eğitim verilecek ve namazlar cemaatle kılınacaktı. Askere alım konusunda 15 ile 30 yaşları arasındakiler tercih edilecekti. Bahadır ve yiğit olması şartıyla bu sınır kırka kadar çıkabilecekti (BOA.HAT. 1438/59106).

Asâkir-i Mansûreye asker yazımı Der-saadet’te hızlı bir şekilde yapılmıştır. Ordunun kuruluşundan itibaren üç gün içinde asker yazılanların sayısı 1500’e çıkmıştır (Yaramış, 2002, s.700). Ancak bu süreçte bazı yeniçeriler kendilerini gizlemek suretiyle yeni orduya yazılmışlardı. Bunlar ortaya çıkarılmış ve gerekli cezaya çarptırılmışlardır (Ahmet Cevdet, 1309, s.187).

Asker yazımı sırasında on beş yaşından küçük çocuklar da müracaatta bulunmuşlardı. Kanunnameye göre on beş yaşından küçüklerin asker yazımı yasaklandığı için çocukların talebi geri çevrilmiş, bu durum çocukların üzülmelerine neden olmuştu. Bunun üzerine acemi oğlanları kışlası çocuklar için ayrılmış, velilerinin rızası alınmak suretiyle çocuklar kışlada iskân edilerek hocalar nezaretinde eğitime başlanmıştır (Ahmet Cevdet, 1309, s.173).

Sonuç olarak uzun süreden beri devletin ihtiyaç duyduğu talimli bir ordu kurulabilmiştir. Asker sayısının artırılması için devlet ciddi bir gayret içinde olmuştur. Özellikle taşradaki *asâkir mahallerinden* nefer talepleri yaşanmıştır. Bu noktada Amasya ve kazalarından da bir takım istekler gerçekleşmiştir.

Asâkir-i Mansûre Ordusunun Kuruluş Sürecinin Amasya’ya Yansımaları

Asâkir-i Mansûre ordusu için asker yazılması hakkında Sivas Valisi’nden gelen emir 3 Ekim 1826 tarihinde Amasya mahkemesine ulaşmış ve halkın huzurunda okunmuştu. Böylece Amasya için uzun soluklu, çoğu kez asker talepli yeni bir dönem başlamıştır. Aslında Amasya halkı ardı arkasına gelen ve bitmeyen asker taleplerine alıştı. Nitekim uzun süren Osmanlı-Rus savaşlarında seferberlik emirleri gelmekte ve bu emir gereğince askerler tertip edilerek

cephelere gönderilmekteydi. Ancak bu sefer istenen askerler çok daha esaslı ve devletin geleceğini belirleyecek talimli bir ordu için olacaktı.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra üç gün içinde asker yazılanlarla talimler başlamıştı. Ancak asker sayısının kısa zaman içinde artırılması bir zaruretti. Bu nedenle Anadolu'nun asker mahallerinden asker tahririne başlanmıştır. Asker talepleri yapılırken kesin bir rakam belirlenmemiştir. Nitekim Amasya'dan istenen asker sayının beş yüz, altı yüz, bin veyahut daha fazla olması istenmekteydi. Asker yazılacak kişiler nesli bilinen, sağlıklı, bekar, aba-şalvar giymeyi ve soğan ekmek yemeyi kendine kafi gören aile çocuklarından seçilecekti. Ayrıca bunların daha önce İstanbul'a ayak basmamış olmaları gerekiyordu (A.Ş.S. 72, 62/2).

Der-saadet'in asker tahriri konusunda ne derece titiz olduğu fermanlarda açıkça görülmektedir. 27 Ekim 1826 tarihli Sivas'tan Üsküdar'a varıncaya kadar yol üzerinde bulunan kazalara yazılan bir fermanla Sivas'tan istenen askerlerden yüz neferin hazırlandığı ve bunların başına bir görevli verilmek suretiyle İstanbul'a gelecekleri bildiriliyor ve yol boyunca askerlerin rahat etmeleri için özel ihtimam gösterileceği belirtiliyordu. Kazalarda birer gece kalacak olan askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve geceleyecekleri konakların önceden hazırlanması istenirken hayvanların yorgunluğu nedeniyle gecikmeye mahal vermemek için dinlendirilmiş hayvanların temin edilmesi emredilmekteydi. Yaşanacak her türlü gecikmeden idareciler sorumlu tutulacaktı (A.Ş.S. 72, 65/1).

Osmanlı tebaasının ehl-i örf tayfasından en fazla sıkıntı çektiği konulardan biri de idarecilerin değişik isimler altında usulsüz vergi almasıydı. Nitekim birçok ferman ve adalet emirlerinde bu duruma rastlanmaktadır (BOA.AE.SMHD.II-52; A.Ş.S. 67, 156/1). Aynı durum Asâkir-i Mansûre tahriri sırasında da yaşanmıştır. Bazı tahrir görevlileri ahaliden akçe talebinde bulunmuşlardır. Durumun öğrenilmesi üzerine yazılan fermanlarla akçe talebine hiçbir şekilde rıza gösterilmeyeceği ve açık veya gizli bir şekilde akçe alanlara gereken ceza verileceği bildirilmiştir (A.Ş.S. 72, 98/1).

Amasya ve kazalarından ilk asker talebi 11 Kasım 1827 tarihli bir buyruldu ile gerçekleşmiştir. Esasen Sivas Eyaleti'nden 1100 nefer talep edilmişti. Amasya ve kazalarının hissesine düşen miktar ise 223 nefer olacaktı. Bu askerlerin genç, bekar ve yakışıklı olması istenmekteydi (A.Ş.S. 72, 119/1). Bu süreçte devlet her ne kadar talimli asker sayısını arttırmak için gayret etse de yaşanan savaşlar bu durumu engellemiştir. Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulmasından hemen sonra yaşanan 1828-1829 Osmanlı Rus harbi ordu çalışmalarında büyük zorluklar çıkarmıştır. Zira savaşta yaşanan zayıflar nedeniyle taburlarda eksilme meydana gelmiştir. Açığın kapatılması amacıyla 27 Ağustos 1828 tarihli bir fermanla Amasya'dan 150 neferin tertip edilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Gönderilecek askerlerin aslı ve nesli belli olan, cenk ve harbe kadir yiğitlerden oluşması istenmektedir. Askerlerin elbise, silah ve harçlıklarının devlet tarafından karşılanacağı belirtilmiştir (A.Ş.S. 73, 35/2).

Asâkir-i Mansûre ordusunun sayısının artırılması ve savaşlarda yararlılık göstermeyen sipahilerin işe yarar hale getirilmesi amacıyla 1827 yılında Anadolu ve Rumeli'de bulunan elli üç sancaktan 5200 kadar tımarlı sipahi tımarları ile Asâkir-i Mansûre ordusuna dâhil edilmiştir (İnalçık, 2012, s.172). Bu süreçte Sivas Eyaleti dahilinde bulunan kale neferatı ve mustahfizlar şark ordusuna memur edildiği için tımarlı Asâkir-i Mansûre ordusuna katılamamışlardı. Görevlerinin bitmesini müteakip hanelerine gelen sipahi ve mustahfizların en kısa zamanda Der-saadet'e gelerek *isbat-ı vücud* etmeleri ve taburlarına katılmaları istenmiştir (A.Ş.S. 73, 109/3).

Peyderpey düzenlenerek bir görevli tarafından İstanbul'a gönderilen Asâkir-i Mansûre neferlerinin isimleri mahkeme sicillerine kayıt edilmekteydi. Örneğin, H. 1 Ramazan 1245/M.24 Şubat 1830 tarihli bir nefer defterinde Asâkir-i Mansûre alayının ikinci taburunun

mülazımlarından Amasyalı Hafız Mustafa Ağa tarafından Amasya ve Gedağra Kazalarından altmış askerin seçildiği belirtilmiş ve bunların isimleri mahalle mahalle deftere kaydedilmiştir (A.Ş.S. 73, 117/1). Asker yazımına Ramazanın birinci gününde başlanması bu işin mübarek bir güne denk getirilmeye çalışıldığını akla getirmektedir.

Tablo 1: Asâkir-i Mansûre ordusu için Amasya ve Gedağra kazalarından tahrir edilen askerler

Mahalli	İsim
Şamlar Mahallesi	Resuloğlu Mehmet
Hızır Paşa Mahallesi	Taşabadlı Abidinoğlu Abdullah
Bağ Helkıs Mahallesi	Gümüş Mehmetoğlu Mehmet
Zana Köyü	Süleymanoğlu Osman
Bayezit Paşa Mahallesi	Dartıcıoğlu Ahmet
Çırakçı Mahallesi	Derviş Kasımoğlu Hüseyin
Yukarı Savadiye Mahallesi	Tellioğlu İbrahim oğlu Kasım
Zara Köyü	Çolak Ali'nin oğlu Mustafa
Saracık Köyü	İmamoğlu İbrahim'in oğlu Mehmet
Alakadı Kürtler Köyü	Ömeroğlu Mehmet
Üçler Mahallesi	Şehrioğlu Mehmet'in oğlu Abdülhalim
Dere Mahallesi	Köse Müezzinoğlu Ahmet
Dere Mahallesi	İskebce Ali'nin oğlu Ahmet
Saz Köyü	Deli Mustafa oğlu Mehmet
Hacı İlyas Mahallesi	Kandilcioğlu Abdullah'in oğlu Abdülbaki
Receb Mahallesi	Sivasi Süleyman'in oğlu İbrahim
Hacı İlyas Mahallesi	Teke Hasan'in oğlu Hasan
Receb Mahallesi	Etmekçi Ömer'in oğlu Hasan
Kalcı Mahallesi	Beceoğlu Hasan
Kozviran Köyü	Kıtmir Alioğlu Abidin
Çevikçe Mahallesi	Abdülhalimoğlu Ömer
Bayezit Paşa Mahallesi	Kalalı Feyzullahoğlu Süleyman
Şamlar Mahallesi	Sadi'nin oğlu Sadi
Şamlar Mahallesi	Fındıkoğlu Ali
Sebkuddin Mahallesi	Abidoğlu Abdullah
Sebkuddin Mahallesi	Sarı Ahmetoğlu Osman
Yenice Köyü	Dervişoğlu Mehmet
Fethiye Mahallesi	Durukoğlu Abdullah
Kazgan Kaya Köyü	Ömer'in oğlu Ebubekir
Sade Helkıs Mahallesi	Ispartalı Mehmet'in oğlu Salim
Hızır Paşa Mahallesi	Ahmet Hacıoğlu Mehmet
Cami-i Enderun Mahallesi	Sengoğlu Ahmet
Bayezit Paşa Mahallesi	Sarı Hasanoğlu Abdi
Üçler Mahallesi	Türkmanoğlu Mehmet
Zana Köyü	Mehmet'in oğlu Ahmet
Süramiler Köyü	Hacı Ömer'in oğlu Mehmet'in oğlu Ömer
Sade Helkıs Mahallesi	Yörükoğlu Ahmet
Hızır Paşa Mahallesi	Gülmüşoğlu Mehmet
Mehmet Paşa Mahallesi	Osman Efendioğlu Ahmet

Hızır Paşa Mahallesi	Gümüşgöz Hasanın oğlu Feyzullah
Dere Mahallesi	Şamlıoğlu Mustafa
Pervane Bey Mahallesi	Hancı Hafız Osmanın oğlu Mehmet
Ezine Pazarı Köyü	Süleymanın oğlu Ahmet
<i>Amasya ve Nahiyelerinden toplam 43 nefer</i>	
Yeni Mahalle	Kadir'in oğlu İsmail
Yeni Mahalle	Ömer'in oğlu Ahmet
Şeyh Mahallesi	Burburoğlu Ali
Debbağhane Mahallesi	Mehmet'in oğlu Mehmet Emin
Kale Mahallesi	Mustafa'nın oğlu Mustafa
Çanaklu Mahallesi	Daldal Mehmet'in oğlu Ali
Kale Mahallesi	Kör Kadir'in oğlu Seyyit Ahmet
Toprak Kale Mahallesi	Haliloğlu Halil
Yeni Mahalle	Kara Kethüda'nın oğlu Mehmet
Yeni Mahalle	Kaytanoğlu Ali'nin oğlu Hasan
Yeni Mahalle	Kara Hüseyinoğlu Abdullah
<i>Gedağra Kazasından toplam 11 nefer</i>	
<i>Amasya Sancağı hariç mahallerden 6 nefer</i>	
<i>Toplam 60 nefer</i>	

Kanunnâmede asker yazılacakların genç ve sağlıklı olmaları önemle vurgulanmasına rağmen kimi asker tertiplerinde buna uyulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1 Aralık 1830 tarihli bir belgede Amasya'dan İstanbul'a 104 neferin gönderildiği belirtilmektedir. Ancak bunlardan 8'i firar etmiş, 5'i de hasta olduğu için geri gönderilmiştir (A.Ş.S. 74, 16/6). Aynı şekilde diğer bir belgede gönderilen 45 neferin ikisinin alil olduğu kaydedilmiştir (A.Ş.S. 74, 16/8).

Devletin Asâkir-i Mansûre sayısını artırma yolundaki gayretlerini engelleyen durumlardan bir diğeri de firar eden askerlerdi. Aslında firar konusuna Asâkir-i Mansûre kanunnamesinde yer verilmiş ve bazı yaptırımlar uygulanacağı ifade edilmişti. Nitekim Amasya'dan İstanbul'a giden askerlere dört ay sıla izni verilmekteydi.(A.Ş.S.74, 140/4, 142/3, 149/2). Bunlardan geri gelmeyenler veya firar edenlerin mübaşir marifetiyle bulunup kışlasına gitmelerinin temin edileceği ve haklarında gereken cezanın verileceği belirtilmektedir (BOA.HAT.1438/59106). Ancak anlaşılan o ki Asâkir-i Mansûre ordusunun kuruluşu sürecinde kimi zaman firarlar yaşanmıştır. Örneğin 13 Eylül 1829 tarihli bir belgede Amasya'dan gönderilen 103 neferin ulaştığı, 13 neferin ise yolda firar ettiği belirtilmektedir (A.Ş.S. 74, 16/3). Diğer bir belgede ise 66 neferin ulaştığı, 1 neferin firari olduğu ifade edilmiştir (A.Ş.S. 74, 16/4). Ayrıca 8 Ekim 1831 tarihli bir belgede 60 neferin geldiği bunlardan birinin firari olduğu kaydedilmiştir (A.Ş.S. 74, 16/7). Bazı asker sevklerinde firari askerlerin olmadığı da dikkat çekmektedir. Nitekim 9 Kasım 1830 tarihli bir belgede Amasya'dan gönderilen 79 neferin tamamının ulaştığı görülmektedir (A.Ş.S. 74, 16/5). Daha önceki dönemlerde yaşanan firarlar dikkate alındığında alınan önlemlerin işe yaradığı anlaşılmaktadır.

Firarların engellenmesi amacıyla değişik önlemler alınmıştır. Örneğin sıla iznine çıkan askerlerin izin tarihi bulunduğu mahallin mahkeme siciline kaydedilecekti. İznin bitmesi sonrasında kışlasına dönmesi konusu cümle ahalinin bir görevi olarak kabul edilmişti. Esassız bahanelerle meydana gelecek gecikmeler nedeniyle askere gereken ceza verileceği gibi o mahallin hükkam ve zabıtları da sorumlu tutulacaktı (A.Ş.S. 74, 140/4).

Gerek şehit olan askerler, gerekse firari askerlerden kaynaklanan eksikliklerin giderilmesi amacıyla değişik zamanlarda Amasya için büyük sayılabilecek miktarda asker

tahrirlerinin yapıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin 7 Kasım 1831 tarihli bir emirde Amasya'dan 14 nefer istenmiştir (A.Ş.S. 74, 18/1). Ayrıca 28 Temmuz 1833 tarihli bir tevzi defterinde Asâkir-i Mansûre noksanlarının giderilmesi için Amasya ve kazalarından 698 asker istenmiştir. Yazılacak askerlere evlat muamelesi yapılması istenmektedir (A.Ş.S. 74, 112/2) Yapılan tevzide Amasya merkezin hissesine 156 asker düşmüştür (A.Ş.S. 74, 159/3). Noksanların ikmal edilmesi için ileriki zamanlarda da asker talepleri devam etmiştir. 22 Mayıs 1838 tarihinde Sivas Vilayeti'nden 1200 asker talep edilmiştir (A.Ş.S. 77, 34/1). Bundan Amasya hissesine düşen ise 405 neferdir. 405 askerın tevzii şu şekilde yapılmıştır (A.Ş.S. 77, 35/1).

Tablo 2: Asker tevzii

Kaza	Asker
Amasya	157
Gedağra	95
Havza	45
Gelingiras	18
Zünnunabad	24
Ladik	39
Varay	27
Toplam	405

Asâkir-i Mansûre Müttekâitleri

Asâkir-i Mansûre neferlerinden cephede yaralananlar için devlet özel ilgi göstermekteydi. Gönderilen fermanlarla bu askerlerin refahlarının artırılması için salyane ve tekaliften muaf tutuluyorlardı. Ayrıca herhangi bir mahkemeye veya daireye geldiklerinde *oturtulup her vechle hürmet* edilmesi isteniyordu (A.Ş.S. 74, 170/2). Sıla iznine çıkan askerlerin derbentlerde memurlar tarafından rencide edilmemesi için gereken yerlere emirler gönderilmekteydi (A.Ş.S. 77, 27/3). Müttekaitler için belirli miktarda emekli aylığı da bağlanmaktaydı. Örneğin Asâkir-i Mansûre Kol Ağalarından Amasyalı Ahmet cephede yaralandığı için kendisine aylık olarak 80 guruş bağlanmıştır (A.Ş.S. 74, 168/3). Pirlepe Derbendi Muharebelerinde sol kolundan aldığı kurşunla yaralanan nefer Osman veled-i Mehmed'e emekli maaşı olarak 20 guruş bağlanmıştır (A.Ş.S. 74, 167/1). Aynı savaşta kurşun ile göğsünden yaralanan Mustafa Behçet'e ise aylık olarak 15 guruş verilmiştir (A.Ş.S. 74, 27/2).

Askerlik sırasında meydana gelen yaralanmaların yanında körlük gibi telafisi mümkün olmayan durumlarda da emeklilik işlemi uygulanmaktaydı. Nitekim Piyade Asâkir-i Mansûre Halit Paşa Livasının neferlerinden Osman veled-i Ömer'e gözlerinin a'ma olması nedeniyle 25 guruşluk tekaüt maaşı bağlanmış ve memleketine gönderilmiştir (A.Ş.S. 77, 94/4). Yine aynı Livanın askerlerinden Ömer veled-i Osman göğüs rahatsızlığı nedeniyle 15 guruş maaşla emekliye ayrılmıştır (A.Ş.S. 77, 97/2).

Sıradışı yaralanma durumlarını da görmek mümkündür. Nitekim Topçu Şerif-zâde mülazım-ı sani Mustafa Ağa'nın 14 Ocak 1832 tarihli beratında dakikada kaç kurşun atabildiklerini denerken sol kolundan sakatlandığı belirtilmektedir. Mustafa Ağa'ya 120 guruş maaş bağlanmış ve üç yılda bir Der-saadet'e gelerek sakatlığının devam ettiğini bildirmesi istenmiştir. Beratın ekinde ise Mustafa Ağa'dan her hangi bir vergi alınmaması ve hürmette kusur edilmemesi istenmektedir (A.Ş.S. 74, 31/1). Bu durum devletin, hizmetinde bulunan askerlere verdiği değerin ifadesidir.

Emekli maaşları mukataa hazinesinden verilmekteydi. İstanbul'da olanlar bizzat gelerek maaşlarını alıyorlardı. Taşrada bulunanlara ise vilayet tarafından maaşları veriliyordu. Tekaüt maaşı almayı hak edenler üç yıl da bir İstanbul'a gelerek hayatta olduklarını göstermeleri gerekiyordu (A.Ş.S. 74, 140/2). Bu suretle devlet daha önceleri çokça rastlanan ismi olan ama

cismi olmayan bir yığın yeniçeri askerine verdiği ulufenin yeniden canlanmasını önlemek istemiştir.

Devletin bu hassasiyetinin ileriki dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1253/1837 senesinde Asâkir-i Mansûre mütekaikleri için gönderilen bir fermanda mütekaiklerin yoklanması ve altı ayda bir defterlerin tanzim edilerek mansure hazinesine gönderilmesi istenmiştir. Yapılan yoklama sicil defterine kaydedilmiştir (A.Ş.S. 77, 25/2; 53/1). Yoklama defterlerindeki mütekaikler aşağıda gösterilmiştir (A.Ş.S. 77, 25/2).

Tablo 3: Asâkir-i Mansûre Mütekaikleri

Adı	Künyesi	Yaralandığı Savaş	Maaşı	Sanatı
Ahmet veled-i Saatçi Mehmet	1. Alay 4. Tabur Yemin (sağ) Ağası	Külefçe Muharebesinde	80 guruş	İlim tahsili
Halil veled-i İbrahim	3. Alay 3. Tabur 1. Bölük 5. Onbaşı 4. Nefer	Külefçe Muharebesinde	20 guruş	
Ahmet veled-i Karaçoğlu Ömer	3. Alay 3. Tabur 1. Onbaşı	Külefçe Muharebesinde	15 guruş	
Ahmet veled-i Kurtoğlu Osman	6. Alay 1. Tabur 5. Bölük 8. Onbaşı 2. Nefer	Koryana Muharebesinde	40 guruş	
Amasyalı İbrahim veled-i İbrahim	6. alay 3. Tabur 5. Bölük 6. Onbaşı 9. Nefer	Atış taliminde	13 guruş 13 para	Rençber
Amasyalı Halil veled-i Hüseyin	6. Alay 3. Tabur 2. Bölük 6. Onbaşısı	Aydos Muharebesinde	15 guruş	Rençber
Amasyalı Hüseyin veled-i Hüseyin	7. Alay 2. Tabur 8. Bölük 1. Onbaşı 9. Nefer	Külefçe Muharebesinde	20 guruş	Bahçıvan
Amasyalı Ahmet veled-i Ali	7. Alay 2. Tabur 3. Bölük 4. Onbaşı 2. Nefer	Pirlepe derbendi muharebesi	15 guruş	Debbağ
Amasyalı Mehmet veled-i Hüseyin	3. Alay 4. Tabur 2. Bölük 2. Onbaşı 2. Nefer	Külefçe Muharebesinde	20 guruş	Bahçıvan
Amasyalı Mehmet veled-i İbrahim	11. Alay 2. Tabur Mümtaz Bölüğü 2. Onbaşı 1. Nefer	Asâkir-i Mansûre hizmetinde	20 guruş	Bahçıvan
Vezirköprülü Hasan	3. Alay 1. Tabur 4. Bölük çavuşu	Konya Muharebesi	20 guruş	
Amasyalı İsmail veled-i Hasan	8. Alay 2. Tabur 6. Bölük 1. Çavuş	Asâkir-i Mansûre hizmetinde	15 guruş	Bahçıvan
Amasyalı Emiroğlu Ali	6. Tabur sol 1. Bölük yüzbaşısı	Serikha Muharebesi	100 guruş	Vefat etmiştir
Amasyalı Ali veled-i Mehmet (nâ mevcut)	3. Alay 1. Tabur 3. Bölük 7. Onbaşı 1. Nefer	Pirlepe derbendi muharebesi	20 guruş	
Mustafa veled-i Bozgedikoğlu Osman	3. alay 1. Tabur 4. Bölük 5. Onbaşısı	Konya Muharebesi	20 guruş	Kahveci
Amasyalı Ahmet veled-i Ali	1. Alay 2. Tabur Avcı bölüğü 4. Onbaşı 2. Nefer	Bilgi yok	15 guruş	Debbağ
Amasyalı Osman veled-i Ömer	Piyade Asâkir-i Mansûre Halit Paşa Livasının 1. Alay 1. Tabur 3. Bölük 7. Onbaşı 3. Nefer	Bilgi yok	25 guruş	Rençber
Amasyalı Hasan veled-i Hüseyin	Piyade Asâkir-i Şâhâne 1. Liva 2. Alay 3. Tabur 6. Bölük 1. Onbaşısı	Bilgi yok	20 guruş	
Amasyalı Ömer veled-i Osman	Piyade Asâkir-i Mansûre Halit Paşa Livasının 1. Alay 3. Tabur 1. Bölük 7. Onbaşı 1. Nefer	Bilgi yok	15 guruş	

77 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicilinin muhtelif sayfalarında yoklama defterine kaydedilmiş olan on dokuz mütekaik asker tespit edilmiştir. Bu askerlerin hangi sanatla uğraştıklarının yoklama defterlerine kaydedilmesi istenmiştir. Bunlardan bazılarının vefat ettiği kaydı düşülmüştür. Mütekaiklerin rençberlik, bahçıvanlık ve debbağlık meslekleri ile işgal ettikleri görülmektedir. Bunlardan en dikkat çekici olanı ise Külefçe Muharebesi'nde yaralanan sağ kol ağası Ahmet veled-i Saatçi Mehmet'tir. Yaralı olduğu için ilim tahsili ile meşgul olduğu belirtilmiştir. Diğer askerlerin almış oldukları maaş dikkate alındığında hayatlarını devam

ettirmeleri için çalışmalarının gerekliliği ortadadır. Ancak Ahmet veled-i Saatçı Mehmet'in hem yaralı olması hem de almış olduğu maaşın devrin şartlarına göre yeterli olması nedeniyle herhangi bir işle meşgul olmadığı fikri uyanmaktadır.

Hayatlarını daha rahat devam ettirmeleri amacıyla vatan hizmetindeyken yaralanan askerlere verilen maaşların alım gücü konusunda aynı sicilde bulunan tereke kayıtları ve narh fiyatları fikir vermektedir. Kolağası Ahmet açısından bakıldığında aldığı 80 guruş azımsanacak bir rakam değildir. Nitekim Gümürlü Mahallesi'nde vasat bir evin fiyatının 300 guruş (A.Ş.S. 74, 7/1), Hoca Süleyman Mahallesi'nde 400 guruş (A.Ş.S. 74, 8/2), Ahi Sadettin Mahallesi'nde ise 150 guruş (A.Ş.S. 74, 69/2) olduğu görülmektedir. Aynı dönem içinde 80 guruş ile bir merkep alınabilmekteydi (A.Ş.S. 74, 3/2). Bir batman pamuğun fiyatı ise 30 guruş civarındaydı (A.Ş.S. 74, 16/1). Ayrıca sadeyağın kıyyesi 4 guruş (A.Ş.S. 74, 91/1) iken koyun etinin kıyyesi 40 paraya narh verilmiştir (A.Ş.S. 74, 182/1). Her ne kadar kolağası için verilen 80 guruşluk tekaüt maaşı yeterli gibi görünse de aynı durumu yaralanan diğer iki er için söylemek kolay değildir.

Hastalık Sebebiyle Askerlik Hizmetinden Çıkarılanlar

Asâkir-i Mansûre hizmetinde bulunurken değişik hastalıklara düşenlerin askerlikten çıkarıldıkları görülmektedir. Örneğin Asâkir-i Mansûre alaylarından 4. Alayın 1. Taburunun 3. Bölüğünün 7. Onbaşının 1. Neferi Amasyalı Mustafa veledi Abdullah hakkında tanzim edilen belgelerde *illet-i kadimesinin* olduğu şeklinde bir açıklama mevcuttur. Yapılan muayene sonucunda bu kanaate varılmıştır. Bu cümleden hareketle sözkonusu askerlerin askerlik öncesinde de aynı hastalığının mevcut olduğu anlaşılmaktadır (A.Ş.S. 75, 16/3). Ayrıca Asâkir-i Hassa-i Şâhâne 2. Alayın 5. Bölüğün 5. Onbaşısı 3. Neferi olan Amasyalı Mehmet bin Osman'ın da hasta olması nedeniyle askerlikten uzaklaştırıldığı görülmektedir (A.Ş.S. 75, 32/4). Asâkir-i Mansûre nizamnamesinde açıkça belirtildiği üzere genç ve harbe kadir olanlardan asker yazılacaktı. Buna aykırı bir durum ortaya çıktığında bu gibi askerler mahallerine geri gönderilmiştir. Bunlar için herhangi bir tekaüt maaşı işleme konmamıştır.

Tablo 4: Hastalık nedeniyle geri gönderilen Amasyalı askerler

Künyesi	İsmi
3. Alayın 3. Taburunun 2. Bölüğünün 5. Onbaşının 2. Neferi	Amasyalı Mehmet veled-i Hüseyin
Asâkir-i Hassa-i Şâhâne süvari 1. Alayının 1. Bölüğü neferatından	Amasyalı Hüseyin
20. Alayın 5. Bölüğün 8. Onbaşının 7. Neferi	Amasyalı Mehmet bin Abdülkadir
Asâkir-i Hassa-i Şâhâne süvari 1. Livanın 1. Alayının 5. Bölüğü neferatından	Amasyalı Osman
3. Alayın 3. Taburunun mümtaz bölüğünün 5. Onbaşının 9. Neferi	Amasyalı Ahmet veled-i Hüseyin
3. Alayın 7. Taburunun 6. bölüğünün 3. Onbaşının 6. Neferi	Memiş veled-i Ömer
Asâkir-i Hassa-i Şâhâne süvari 1. Livanın 2. Alayının 3. Bölüğü 5. Onbaşısının 6. Neferi	Amasyalı Mehmet veled-i Mustafa

Sonuç

Yeniçeri Ocağı'nın zaman içinde ihtiyaca cevap vermemesi ve büyük bir sorun kaynağı haline gelmesi nedeniyle 1826 yılında Vaka-i Hayriye ile lağvedilmiştir. Bunun ardından en kısa sürede Asâkir-i Mansûre adında modern bir ordu kurma teşebbüsü başlamıştır. Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulmasından itibaren 1838 senesi ortalarına kadarki süreçte Amasya'dan gerek asker tahriri, gerekse noksanların tamamlanması amacıyla toplam 2007 asker istendiği sicillerden anlaşılmaktadır. Devlet Asâkir-i Mansûre askerlerinin halk nezdinde saygı görmelerini temin etmek için taşraya emirler göndermiş ve mütekait askerleri salyaneden muaf tutmuştur. Ayrıca askerlere her alanda hürmet gösterilmesi ve asker yazımı sırasında evlat muamelesi yapılması istenmiştir. Bu durum talimli ordu askerlerinin devlet nezdindeki itibarını göstermektedir. Ayrıca uzun zamandan beri devletin kurmak istediği ancak yeniçerilerin engel olduğu talimli askere duyulan ihtiyacın da bir göstergesiydi. Savaşlarda veya talim sırasında

yaralanan askerler için emekli maaşı bağlanmıştır. Verilen maaşın rütbe ve yaralanma durumuna göre 15 ila 100 guruş arasında değiştiği görülmektedir. Emekli olanların üç yılda bir İstanbul'a gelerek *isbat-ı vücud* etmeleri istenmiştir. Ayrıca altı ayda bir düzenlenen yoklama defterleri ile kontrolleri yapılmıştır. Devlet bu suretle ismi olan ancak kendi nâ mevcut askerlere verilecek ödemelerin önüne geçmek istemiştir.

Kaynakça

- 66 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
67 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
73 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
74 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
75 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
77 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili
BOA.AE.SMHD. II-52
BOA.HAT.1438/59106
Ahmet Cevdet (1309). *Tarih-i Cevdet*. (VI. cilt).
Beydilli, K. (2013). "Yeniçeri". (XLIII. cilt). *DİA.*, Ankara (450-462)
Cezar, M. (1971). *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. (V. cilt).
Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.
Gökbilgin, M. T. (1997). "Sekban". (X. cilt). *İA*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul (325-327)
İnalçık, H. (2012). "Tımar". (XLI. cilt) *DİA*. Ankara (168-173)
Koç, Y.–Yeşil, F. (2012). *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-800)*, Ankara, TTK.
Mehmed Es'ad (1239). *Üss-i Zafer*. İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası.
Mustafa Nuri Paşa, (1337). *Netayicü'l-Vukûât*. (IV. cilt).
Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*. Ankara: TTK.
Özcan, B. (2002). "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)". (XII. cilt) *Türkler*, (671-684)
Pakalın, Z. M. (1993). *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: (II. cilt). *MEB*.
Uzunçarşılı, İ. H. (1971). "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa" (XXXV. cilt). (138). *Belleten*, (245-302)
Yaramış, A. (2002). "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması". (XII. cilt). *Türkler*, (697-703)

Ekler

Ek: Asâkir-i Mansûre tahriri hakkında buyruldu (72 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicili, s. 62)

در تفسیر
و تفسیر
و تفسیر

شریف شفا المکیه فایضی فی صفتی قدس زید فله و ما من بانها فقا سنها فند زید تقواه و قدوة الایمان و الایمان
 مستمر و نحو علی بک زید جده و مفضلان و الاقران اعیان ولایت و وجوه ملک و سایر ایشان را زید مفاد هم از آنست که در
 عا نه به معلوم اولدنی و جمله بگویند نام و نشان کلیه او را نیز قالد برین و بطرف الله تعالی در سعادت و انا طوطی و در
 اینک بعضی مقدمه عا که منصرف از جمله بگویند خلیم و غلامیه عبارتت خلقن ایسه است و عا که
 دین و در لغت و شکره مقابله ضد مستند است و نام خلقن او را نیز ترتیب و کثیر اول مقدمه اوله یعنی تکثیر و توفیری
 واجبه و سیوس ایاتی عا که گفنی اولق جمله ایات و قوله و واقع مناسبت قضا و قراخ پیش المیز یا خود
 بیک نفی اولور یوسف دنی زیاده و نقصانی اولور در سعادت بچون عا که کثیر ایات است بیو یوب شویید
 پیشو نفات علی و اسفادن سالم و نام اللف و کنج و توانا و بیچاره اولق و مقدسکی در سعادت ایق بعضی
 که و پیش و بود فعه و لایندیه رفیع اولق طاعتن اولق و لایندیه دنی عبا و شواره و صوغا انک یکله
 اشش ففید الحال آدم اولاد اولق قانونا مه بها یون مقصا سندن و پیشو کیده یک عا که بعد و صله انکه
 رفعت و یرید دنی و اضیادن اولمغه کیفیتی زبیر ارا دمه اولان جمله کثیر و پیش عا که ذکر اولدنه مفاد عا که
 علی و اراضن سالم و بیچاره کنج اولق او را نیز کثیر و یوز نفی عا که یا ندیه آدم ترفیق و یول بیو سیسی
 اعطا اید در سعادت تیسیر اولق یا ندیه طرفه قضا یا بر فطه امرانه سانی حضرت صدایت ای و رود نیز
 و بیجا یت الله تعالی بدیه سیوس عا که مطلوبه یک کثیریه عبارتت خلقن اولوب بیدریت قضا و قضات
 و قراخ ذکر اولدنی و جمله توانا و کزیده و مستن یکندر کلوب یا زلفه ایدو که و بود خدات عا که
 دینیه هم اولدینم غیری در یک مذکوره هم یوناندر نائل رفعت دارین اوله جفدی و رفعت رفته هر برای
 طرف سلطت سینه انواع نعم جمیده مستوف اوله رف مظهر توجیلات حضرت پادشاهی اوله جفنی
 معلوم که اولدنه هر دنی قضا و قراخ ایا لیدیه اعلان و پیش عا ایدرک او مقوله زنده و کزیده یکندر
 کلوب عا که مسفوره به باز لایندی زغیب و افاده و هر تقدیر طالب اولو اب ارساله بالانفاق
 رفت و غیرت ایلمک یا ندیه همان ایات سیوس هم پیشو بیورلد کثیر و اصدا و پیشو عا که
 نونو صلی اغایله سال اولمذرات را الله تعالی وصولده بر حوجب بیورلد علی و حرکت و خلا
 بجایت خد و بجایست ایلمک بیورلد عا که

Paylaşım Ekonomisi ve Turizm Endüstrisine Yansımaları

Sharing Economy and Its Reflections to Tourism Industry

Reyhan Arslan AYAZLAR *

Öz

Dünya genelindeki teknolojik gelişmeler ve kıt kaynakların farkındalığı sonucu sürdürülebilirlik anlayışını benimseme yeni bir ekonomik oluşuma sahne olmaktadır. Bu ekonomik oluşumun temelinde yüzyıllardır süregelen paylaşım olgusu yatmaktadır. Atıl kapasitedeki varlıkların kullanımına dayanan paylaşım ekonomisi, turizm endüstrisindeki kaynakların kullanımı açısından önem taşımaktadır. Turizm endüstrisinde çok çeşitli paylaşım platformları bulunmakla birlikte, paylaşım ekonomisinin endüstri üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkilerinden söz etmek mümkündür. Bu çalışma ile paylaşım ekonomisi ve uygulamalarının turizm endüstrisindeki etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Literatür taraması şeklinde gerçekleştirilen araştırmada söz konusu etkilerin ortaya konmasında çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik olmak üzere sürdürülebilirliğin üç boyutu esas alınmıştır. Araştırma bulgularına göre paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisinde bu üç boyutta da olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Paylaşım ekonomisi, Turizm endüstrisi, Airbnb, Uber, Eş düzey taraflar

Abstract

Technological developments and sustainable approach as a result of scarce resources in the world witness a new economical setting. This economic setting underlie the concept of ongoing sharing for centuries. Sharing economy which is based on the use of idle capacity is also important for the usage of resources in tourism industry. While there are various sharing platforms in tourism industry, it is possible to say that sharing economy has positive and negative impacts on the industry. Thus, this study aims to determine the impacts of sharing economy and its applications on tourism industry. The study is a literature review. Sustainable dimensions which are environmental, socio-cultural and economical were considered in order to examine these impacts. According to the study results, sharing economy has both positive and negative impacts in terms of sustainable dimensions on tourism industry.

Keywords: Sharing economy, Tourism industry, Airbnb, Uber, Peer-to-peer

Giriş

Dünya doğal kaynakların sınırlılığının ve hatta bazı kaynakların yok olma riski ile karşı karşıya olduğunun farkına varmıştır. Yaşlı nüfus açısından yaşam süresinin uzamasının yanı sıra genç nüfusta da artış devam etmektedir. Bu gelişmeler devletleri ve işletmeleri daha azıyla daha fazlasını yapmaya itmekte ve yeni bir ekonomik oluşumu bir diğer deyişle paylaşım ekonomisini tetiklemektedir (World Economic Forum, 2013, s. 5). Yüzyıllardır süregelen paylaşım olgusu söz konusu yeni ekonominin oluşumunda temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum turizm endüstrisindeki atıl kaynakların kullanımı açısından da önemli bir hale gelmektedir.

Paylaşım ekonomisi yeni bir olgu olarak değerlendirilmekte birlikte paylaşımın insanoğlunun çok eski etkinliklerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Paylaşımındaki temel mantık bir şeye sahip olmaktan değil o şeye erişebilme ve o şeyi kullanabilmede yatmaktadır (Sacks, 2011). Çoğunlukla tanıdık ve güvenilir bireyler arasında gerçekleşen paylaşım etkinliğinin günümüzde yabancılar arasında da yaygınlaşmasını sağlayan en önemli etken şüphesiz ki internettir. İnternetin yaygınlaşması ile birlikte tüketiciler atıl kapasitedeki varlıklarını tanımadıkları yabancı tüketicilerin kullanımına sunma fırsatı yakalamıştır. Diğer bir ifadeyle az kullanılmış varlıkları üzerinden para kazanmayı amaçlayan tüketiciler ile varlıklara sahip olmayı gerektirmeden geçici bir süre kullanma ihtiyacını karşılamak isteyen tüketici konumundaki diğer tüketicilerin bir araya gelmelerini sağlayan platformlar meydana gelmiştir. Bu durum işletmeleri de etkilemiş ve birçok işletme kullanıcı dostu olmasının yanı sıra kendisini paylaşım ekonomisi şemsiyesi altında konumlandırmaya başlamıştır. Bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, reyhanayazlar@gmail.com

gelişmede yenilikçi dijital teknolojilerin miknatıs etkisi, paylaşım etkinlikleri alanının hızlı bir şekilde gelişmesi ve paylaşım kavramının sembolik pozitif bir anlamının olması etkili olmuştur (European Parliamentary Research Service-EPRS, 2017, s. 3-4).

Uluslararası alan yazında paylaşım ekonomisine yönelik yapılan çalışmaları üç başlık altında toplamak mümkün olmaktadır. Bunlardan birincisi paylaşımaya yönelik olarak gerçekleştirilen psikolojik yaklaşım (Belk, 2010, 2014; Möhlmann, 2015; Ert, Fleischer ve Magen, 2017), ikincisi hukuki ve finansal konularla ilgili olarak gerçekleştirilen yaklaşım olarak ifade edilebilir (Zervas, Proserpio, ve Byers, 2014; Fang, Ye ve Law, 2016; Cheng, 2016; Frenken ve Schor, 2017). Üçüncü yaklaşımın ise sürdürülebilirlik perspektifiyle fiziksel çevre kapsamında yapıldığını ifade etmek mümkün olmaktadır (Chen ve Kockelman, 2015; Schor, 2014). Çevresel unsurların yanı sıra ekonomik ve sosyal kaygılar da paylaşım kavramının yükselişinde etkili olmaktadır (Demailly ve Novel, 2014, s. 27).

Ulusal alan yazında paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisindeki etkisini inceleyen çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda değiş tokuş ve kiralama uygulamalarının konaklama işletmeleri üzerindeki etkileri (Demirer ve Hassan, 2016), turizm endüstrisinde paylaşım ekonomisinin vergilendirilmesi (Acuner ve Acuner, 2017) ve turizm endüstrisinin paylaşım ekonomisi kapsamında değerlendirilmesi konularına (Kurt ve Ünlüöner, 2017) odaklanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte paylaşım ekonomisinin sürdürülebilirliğe yönelik etkilerine odaklanan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Tussyadiah, 2015; Hamari, Sjöklint ve Ukkonen, 2015). Bu çalışmada sürdürülebilirlik bakış açısıyla paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisine etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle paylaşım ekonomisi açıklanmış, turizm endüstrisindeki uygulamalara yer verilmiş ve paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisindeki çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu değerlendirme literatür taraması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisindeki olumlu ve olumsuz sürdürülebilir etkileri ile ilgili olarak alan yazına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Paylaşım Ekonomisinin Kavramsal Çerçevesi

Paylaşım etkinliğinin çok eskilere dayandığını söylemek mümkündür. Frenken ve Schor (2017, s. 4) bu durumu tarihte yaşanmış bir olayın günümüz değer sistemi ve bakış açısıyla değerlendirmekten ibaret olduğunu savunmaktadır. Paylaşım kavramının herhangi bir ücret içermediğine yönelik eleştiriler bulunmaktadır (Belk, 2007, s. 129). Bununla birlikte paylaşım kavramının parayla ilgili durumlarda da kullanıldığını söylemek mümkündür. Bir dairenin ya da bir yemeğin maliyetini paylaşmak buna örnek olarak verilebilir. Hatta ücretin paylaşılması diye bir kavramın genel olarak kullanımından bahsetmek mümkündür (Frenken ve Schor, 2017, s. 4). Geçmişte paylaşım bireylerin tanıdıkları ve güvendikleri bir çevre ile sınırlı kalırken günümüzde bireylerin tanımadıkları bireylerle de paylaşım gerçekleştirilmesi olanaklı hale gelmiştir. Bu yeni olguya “yabancı paylaşım” adı verilmekte (Schor, 2014) ve işlem maliyetini düşürdüğü için yabancılar arasındaki paylaşımında artış gözlemlenmektedir (Frenken ve Schor, 2017, s. 6).

Paylaşım ekonomisi kavramı Belk (2007, s. 127) tarafından “pazar içerisinde takas ve hediye verme gibi uygulamalara vurgu yapan ve özel sahipe olmaya bir alternatif” olarak tanımlanmaktadır. Yazara göre insanoğlu her zaman paylaşmıştır. Geçmişten günümüze paylaşım insanoğlunun sosyal ilişkilerini düzenlemesini ve kültürel etkinliklerin pekiştirilmesini temsil etmiştir (Belk, 2010, s. 715). 2015 yılında Oxford sözlüğüne giren kavram “internet aracılığıyla belli bir ücret karşılığında ya da ücretsiz olarak bireyler arasında paylaşılan hizmetler ya da varlıkları barındıran ekonomik sistem” olarak tanımlanmıştır (Oxford, 2017). Alan yazında yapılan tanımlamalarda paylaşım ekonomisinin ekonomik

yönüne vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Geron (2013) paylaşım ekonomisini daha önce paraya çevrilebilir olarak düşünülmeyen şeylerin pazarının oluşturulması şeklinde tanımlamaktadır. Frenken, Meelen, Arets ve Van de Glind (2015) bireylerin çoğunlukla para kazanmak için az kullanılmış fiziksel varlıklarının erişimini geçici olarak başka bireylere sunması olarak ifade etmektedir. Yazarlar yapmış oldukları tanımda yalnızca fiziksel varlıkların değişime girebileceğini öne sürmektedir. Bununla birlikte OECD (2016, s. 90) “eş düzey taraflar (P2P) arasında paylaşılan kullanıma dayanarak sağlanan tüm hizmetleri içeren yeni bir pazar alanı” tanımıyla fiziksel malların dışında kalanları da paylaşım hareketine dahil etmektedir. Benzer bir tanımlama Dervojeada, Verzijl, Nagtegaal ve Lengton (2013, s. 3) tarafından gerçekleştirilmekte ve paylaşım ekonomisi sağlayıcılarının sahip oldukları herhangi bir şeyi (daire, araba, bisiklet, seyahat gereçleri gibi) hatta beceri ya da yeterliliklerini (yemek pişirme, fotoğraf çekme, bireyin bir şehirle ilgili bilgisi, bir destinasyondaki gezilecek yerlerle ilgili bilgisi) geçici olarak başka tüketicilerin erişimine açması şeklinde ifade edilmektedir. Codagnoe, Biagi ve Abadie (2016, s. 22) de paylaşım konu olan unsurları geniş bir yelpazede tutmakta aynı zamanda paylaşımın ekonomik çaba dışında da gerçekleştirilebileceğini öne sürmektedir. Buna göre paylaşım ekonomisi, mallar, beceriler ya da yalnızca zaman gibi sabit sermayeyi genişleten üretim ya da tüketim etkinliklerini sağlayan geniş aralıktaki etkileşim yöntemleri aracılığıyla çeşitli kullanıcılar arasındaki değişimleri kolaylaştıran ticari ya da kar amacı olmayan platformlardır. Schor ve Fitzmaurice (2015, s. 3) de sahibi üzerinden fayda sağlamaya öncelik verilen az kullanılmış mal ya da hizmetlere eş düzey taraflar arasında ücretsiz olarak ya da bir ücret karşılığında ulaşımın paylaşılması tanımıyla benzer bir yaklaşımı benimsemektedir. Möhlmann (2015, s. 193) paylaşımın hangi şekillerde yapılabileceğine yönelik bir tanımlama gerçekleştirmiştir. Buna göre paylaşım ekonomisi, bireylerin mal ya da hizmetleri, ulaşım çözümlerini, yerleri ya da parayı kiralarak, ödünç vererek, alım satım yaparak ya da takas yoluyla paylaşmasıdır. Hamari vd. (2015, s. 3) ise paylaşım aracı olarak internete vurgu yapmaktadır. Yazarlara göre paylaşım ekonomisi toplum-temelli çevrim içi hizmetler aracılığıyla koordine edilerek mal ya da hizmetlerin sağlanması, verilmesi ya da paylaşılmasına dayanan eş düzey taraflar arası etkinliklerdir.

Frenken ve Schor’a (2017, s. 6) göre paylaşım ekonomisi kavramı ikinci el ekonomi ve ürün-hizmet ekonomisi kavramlarından ayrılmaktadır. Tüketicilerin başka tüketicilere mallarını satmasına ikinci el ekonomisi adı verilmektedir. Bu etkinlik paylaşım ekonomisi kapsamına girmemektedir. Çünkü tüketiciler bir malın geçici değil sürekli erişimine sahip olmaktadır. Ebay ve Taobao gibi platformlar ikinci el ekonomisine verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda tüketicilerin başka tüketicilere herhangi bir ücret talep etmeden mallarını hediye ettikleri platformlar da bulunmaktadır (facebook grupları gibi). Bu da yine malların sürekli erişimini içerdiği için paylaşım ekonomisini temsil etmemektedir. Diğer taraftan bir malın bir şirket aracılığıyla kiralanması ürün-hizmet ekonomisi kapsamına girmektedir. Şirketten ürün kiralamasında (örneğin bir araba kiralama, Hertz gibi) ürünün sahipliği yine şirkette kalmakta bir diğer deyişle tüketici ürünün geçici kullanımını elde etmektedir. Ancak söz konusu paylaşım tüketiciler arasında gerçekleşmediği için bu durum paylaşım ekonomisinden ziyade ürün-hizmet ekonomisi kapsamında yer almaktadır (Frenken ve Schor, 2017, s. 6). Dolayısıyla paylaşım ekonomisinin atıl kapasitedeki varlık kullanımı ve sahiplikten ziyade kullanımının elde edilmesi gibi özelliklerinden bahsetmek mümkündür.

Benkler (2004, s. 296) paylaşım ekonomisi kapsamında kullanılan varlıklara paylaşılabilir mallar adını vermektedir. Paylaşılabilir malları “sahibine, başka tüketicilere atıl kapasitedeki mallarını kiralama ya da ödünç verme fırsatını sunan ürünler olarak” tanımlamaktadır. Atıl kapasitedeki mallar ise sahibinin her zaman kullanmadığı ürün olarak nitelendirilmektedir. Atıl kapasite kavramı paylaşım ekonomisi tanımının merkezinde yer

almaktadır. Bir taksi hizmeti uygulamasında, tüketici A noktasından B noktasına gitmek için talebi doğrultusunda bir taksi çağırarak yeni bir kapasite oluşturmuş olmaktadır. Taksi çağırılmadan söz konusu yolculuğun ilk yerden başlaması mümkün değildir. Bu durumdaki olay talep üzerine gelişen ekonomiyi yansıtmaktadır. Buna karşılık, otostop ya da araç ortak kullanımında, sürücünün A noktasından B noktasına giderken kullanmayı planlamadığı koltuğun başka biri tarafından kullanımı söz konusudur. Dolayısıyla bu olay paylaşım ekonomisinin bir örneği olmaktadır (Benkler, 2004, s. 296).

Az kullanılmış kavramı da yine paylaşım ekonomisi kapsamında ele alınması gereken terimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Airbnb uygulamasında ev sahibi bir tatil ya da iş amaçlı bir geziye katıldığında ya da sürekli oturduğu evinde boş bir odası olduğunda, bu varlığın az kullanılmış olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bu durumda ev aynı zamanda geçici olarak atıl kapasitededir. Bununla birlikte bir bireyin kiralamak amacıyla ikinci bir ev satın alması paylaşım ekonomisi kapsamına girmemektedir. Atıl kapasite ve az kullanılmış mallar kavramları paylaşım ekonomisinin eş düzey taraflar arası gerçekleşmesini, fiziksel mallara erişimi ve bu malların geçici süre kullanımını temsil etmektedir (Frenken ve Schor, 2017, s. 5)

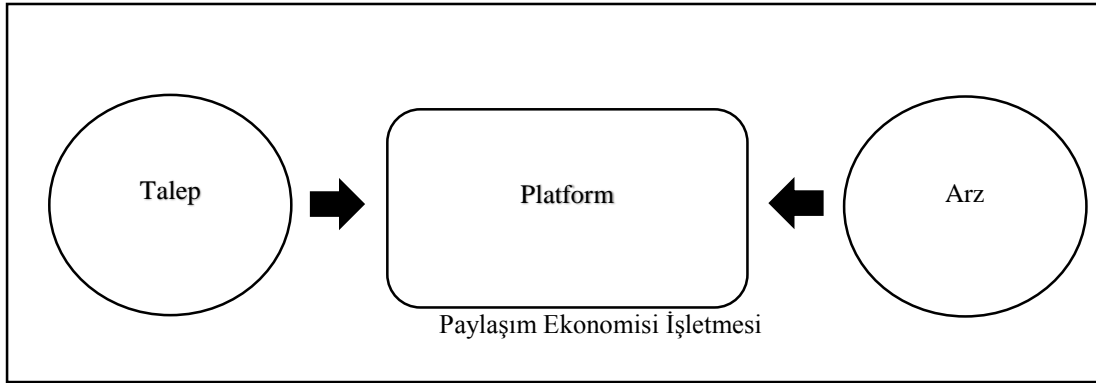
Paylaşım Ekonomisi: Üreten Tüketiciler

Paylaşım ekonomisinde işletmeler ve üreten tüketiciler arasında birlikte değer oluşturma süreci bulunmaktadır. Bu noktada bir paradigma kaymasından söz etmek mümkündür. Bir taraftan üreten tüketicilerin atıl kapasitedeki mal ve hizmetlerini ya da becerilerini paylaşarak çoklu rol ve görevleri olmaya başlamıştır. Diğer taraftan üreten tüketicilerin birlikte değer oluşturma davranışı çok fazla yaygınlaşmış ve geleneksel iş modellerine kıyasla daha önemli bir hale gelmiştir (Rayna ve Striukova, 2016, s. 4). Buna göre işletme merkezli bir değer oluşumundan tüketicilerle birlikte bir değer oluşturmaya doğru bir paradigma kayması söz konusudur (Shaw, Bailey ve Williams, 2011, s. 208). Vargo ve Lusch (2008, s. 1) konuya hizmet odaklı mantık kavramıyla bir bakış açısı getirmekte tüketiciler ve hizmet sağlayıcıları arasındaki etkileşimin önemini vurgulamaktadır. Hizmet odaklı mantık anlayışında değer birlikte oluşturulmaktadır. Tüketiciler, örneğin ev sahibi ile etkileşime geçerek bir değer takasında bulunmak için paylaşım ekonomisini kullanmayı tercih etmektedirler (Heo, 2016, s. 169).

Paylaşım ekonomisinin ilerlemesi ile oluşan paradigma kaymasında tüketicilerin ekonomide değişen rolü ve eş düzey taraflar arası paylaşımın artmasının önemli etkileri bulunmaktadır. Geleneksel yaklaşımda üretim ve tüketim sistemleri birbirinden ayrı bir şekilde işlemektedir (Cohen ve Munoz, 2016, s. 93). Teknolojinin artan bir şekilde yayılması üretici ve tüketici arasındaki ilişkiyi değiştirmekte, aynı zamanda tüketicilerin bir şey oluşturma, işbirliği yapma, üretme ve ticarileştirmedeki gücünü arttırmaktadır (Rayna, 2008, s. 14). Tüketicilerin bu artan rolü İngiltere'de üretici ve tüketici kelimelerinin birleştirilmesi ile meydana gelen üreten tüketici (prosumer) ve üretip tüketmek (prosumption) gibi kavramları oluşturmuştur. Üreten tüketici “üretim ve tüketim sürecine dahil olan aktif tüketici” şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre üreten tüketici profesyonel ve proaktif bir özellik göstermektedir (Niezgoda, 2013, s. 131). Üretip tüketmek kavramı ise Ritzer (2014, s.10) tarafından “mal ve hizmetlerin yeniden oluşturulmasında hem üreticilerin hem de tüketicilerin dahil olduğu ilişkiler bütünü” olarak ifade edilmektedir. Paylaşım ekonomisinde üreten tüketiciler atıl kapasitedeki varlıklarını işletmeler ile birlikte yeniden oluşturma sürecine dahil etmekte; tasarım, üretim, dağıtım ve diğer iş süreçlerinde yer almaktadır. Bu durum sifıra yakın bir marjinal maliyet anlamına gelmektedir (Rifkin, 2014, s. 12). Birlikte değer oluşturma sürecinde üretici ve tüketici rolleri birbiri içine geçmekte; işletmeler ve tüketiciler arasındaki sınır bulanıklaşmaktadır (Lan, Ma, Zhu, Mangalagiu ve Thornton, 2017, s.2).

Teknolojinin gelişimi ile birlikte eş düzey taraflar arası paylaşımın artması paylaşım ekonomisi ile gelen paradigma kaymasını açıklayan unsurlar arasında yer almaktadır. Bauwens (2006, s. 1) eş düzey taraflar arası etkileşimin en fazla yayılım gösteren ve herkese eşit katılım olanağı sunan bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Eş düzey taraflar arası etkileşim üreticiler ile işbirliğine girerek kullanım değeri oluşturma süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada uygulama, ihtiyaç olan şeyler hariç tutularak yapılabilecek herhangi bir şeyle katkıda bulunmak şeklinde gerçekleşmektedir (Bauwens, 2006, s. 2). İşbirlikçi yazılım hareketi olarak başlayan eş düzey taraflar arası etkileşimin tüketicilerin daha da güçlenmesine olanak tanıdığı açıktır (Benkler, 2004, s. 336). Eş düzey taraflar arası etkileşim aracılığıyla oluşturulan kullanım değeri yalnızca pazar için oluşturulmamakta bu süreç küresel anlamda toplum adına oluşturulmaktadır. Dolayısıyla eş düzey taraflar arası etkileşimin paylaşım ekonomisi ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır (Bauwens, 2006, s. 2).

Paylaşım ekonomisinde arz ve talep çevrim içi platformlar aracılığıyla bir araya getirilmektedir. Paylaşım ekonomisinin en bilinen modelinin eş düzey taraflar arasındaki etkileşim modeli olduğunu söylemek mümkündür (Şekil 1) (EPRS, 2017). Bu modele göre kullanıcılar mal ya da hizmeti sunmakta aynı zamanda talep etmektedir. Bu iki taraf arasındaki arz ve talebin yönetilmesi ise aracı platform şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Şekil 1: Eş düzeyler arası model

Paylaşım ekonomisi ekonomik-teknolojik bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Hamari vd, 2015, s. 1). %25’i aşan bir büyüme hızı ile paylaşım ekonomisi ile elde edilen gelir bireylerin cüzdanında 3.5 milyar \$’ın kalmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda paylaşım ekonomisi yenilikçi işletmelerin oluşturduğu yüz milyonlarca yatırımı içeren “mega-trend” olarak nitelendirilmektedir (Alsever, 2013). Söz konusu durum ve yukarıda anlatılan tartışmalar akla paylaşım ekonomisinin kapitalizmi nasıl etkileyeceği sorusunu getirmektedir. Paylaşım ekonomisi kavramı kapsamında Rifkin’in (2014, s.107) “sıfır marjinal maliyet ekonomisi” ile Sundararajan’ın (2016) “kalabalıklara dayalı kapitalizm” adlı kavramları öne çıkmaktadır. Her iki yazar ortaya koydukları kavramlar ile paylaşım ekonomisi ve mevcut kapitalist sistem arasındaki ilişkiyi derinleştirmekte ancak bunu yaparken farklı senaryolar öne sürmektedirler. Rifkin paylaşım ekonomisinin kapitalizmin sonunu getirdiğini iddia etmekte; Sundararajan ise kalabalıklara dayalı bir bakış açısı çizerek kapitalizmin olası dönüşümüne odaklanmaktadır.

Rifkin’e (2014, s. 11) göre paylaşım ekonomisi kapitalizmi çökertmektedir. Bu durum ekonomi ve toplumun işbirlikçi çevrede kendisini yeniden yönlendirmesi anlamına gelmektedir. Bu çevrenin gelişiminde üçüncü endüstriyel devrimin ve tabii ki internetin ortaya çıkışının önemli bir payı bulunmaktadır. Günümüzde üreten tüketiciler arabalarını, evlerini, bilgilerini sosyal medya aracılığıyla çok düşük ya da sıfıra yakın bir marjinal maliyetle paylaşabilir durumdadır. Rifkin’e (2014, s. 239) göre 2050’li yıllarda işbirlikçi

toplum dünyanın ekonomik yaşamının önemli bir bölümünde söz sahibi olacaktır. Sundararajan (2016) ise kapitalizmin sona ermekten ziyade bu yeni ekonomik düzende tek bir modelin var olamayacağını savunmaktadır. Buna karşılık çalışanlardan, işgücünden ve sermayeden yarar elde etme konusundaki düşünce şeklimizin değişeceğini öne sürmektedir. Dolayısıyla Sundararajan kalabalıklara dayanan yeni bir kapitalizm olgusundan bahsetmektedir. Bu noktada eş düzey taraflar arası etkileşimle gerçekleşen ticari değiş tokuşa dayanan paylaşım ekonomisinin geleneksel şirket temelli modelin yerini alacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla devlet düzenlemelerinin ve iş tanımlarının bu süreçte bir dönüşüme uğraması söz konusudur. Sundararajan bu noktada uygulanacak politik tercihlerin kritik bir öneme sahip olduğunu ve yeni iş gücü yasalarının geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Turizm Endüstrisinde Paylaşım Ekonomisi

Paylaşım ekonomisi, alanda yeni bir kavram olmakla birlikte turizm akademisyenleri açısından artan bir şekilde araştırma konusu olmaya başlamıştır. Kavram neticesinde endüstride gelişen uygulamaların hızlı bir şekilde artması ve bu artışın getirdikleri ve aynı zamanda götördükleri turizm alanındaki uygulayıcıların da dikkatini çekmektedir.

Paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisindeki gelişiminde turistlerin değişen tatil anlayışlarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. OECD'nin 2016 raporuna göre genel anlamda turistlerin kendi kendilerine planladıkları tatilleri yapma istekleri ve başkalarından bu konuda bilgi alma eğilimleri (arkadaşlar, aile ve internetteki geçmiş yorumlar) artmıştır. Birçok turist, tatillerini planlama, satın alma ve tatil deneyimlerini paylaşma konusunda dijital teknoloji ve beraberinde sosyal medyayı kullanmaktadır. Günümüz turisti daha sürdürülebilir turistik ürünleri ve daha eşsiz ve kişiye özel turistik ürünleri deneyimlemek istemektedir. Bunun yanı sıra, yaşanan ekonomik krizler, işsizlik ve satın alma gücünün genel anlamda düşmesi turistlerin ürün fiyatı ve değer konusuna artan bir şekilde daha dikkatli olmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla günümüz tüketicisi kaynakların paylaşılması fikrine daha açık olmaya başlamıştır (EPRS, 2017).

Paylaşım ekonomisi kavramının turizm alanında henüz yeni ve geliştirilmemiş bir olgu olduğuna yönelik ortak bir tutum söz konusudur (Cheng, 2016, s. 11; Heo, 2016, s. 168). Dolayısıyla turizm endüstrisinde paylaşım ekonomisine yönelik bilgilerin çoğunlukla paylaşım platformlarından elde edildiği görülmektedir. Bir diğer bakış açısıyla turizm pazarı değişmekte, paylaşım platformları turistlere nerede konaklayabilecekleri, ne yapabilecekleri ve nasıl gezebilecekleri konusunda alternatifler üretmektedir (EPRS, 2017). Bu olumlu yönler kullanıcıların tüketicilerin paylaşım platformlarına olan ilgisini arttırmaktadır. Eurobarometer'in yaptığı bir araştırmada tüketicilerin %52'si paylaşım ekonomisi platformlarındaki hizmetlerden haberdar olduklarını, %17'si de bu hizmetleri en az bir kez deneyimlediğini belirtmiştir. 25-39 yaş aralığındaki katılımcılar (%27) ve eğitimini tamamlamış 20 yaş ve üzerindeki (%27) katılımcıların bu platformları kullanma olasılığı en yüksek gruplar olarak belirlenmiştir (Eurobarometer, 2016).

Turizm endüstrisinde paylaşım ekonomisi turistler ve yerel halk arasındaki iletişim sayesinde otantik deneyimlere olanak tanımakta (Molz, 2013, s. 224; Tussyadiah ve Pesonen, 2015, s. 1032) ve yerel halkın gelir elde etmesine katkıda bulunmaktadır (Fang vd, 2016, s. 264). Paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisinde herkesin bir iş yapmasına olanak tanıdığı ifade edilmektedir. İnternetteki paylaşım platformları iş kurmak isteyenlere- muadil olan geleneksel iş modellerine kıyasla- kolay erişim, yüksek düzeyde kalite ve daha uygun fiyat olanakları sunmaktadır (EPRS, 2017). Bununla birlikte paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisinde hızla artması endüstrideki geçici ve standart dışı işlerin çoğalması, devletin düzenlemelerinden ve ücret politikalarından kaçmaya olanak tanınması, kuralları ve riskleri belirlemede aracı kurumların gücünü azaltması, elit bir ekonomik ve sosyal sermaye ile

paylaşım ekonomisi üyelerine ayrıcalık tanınması gibi birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirme potansiyeline sahiptir (Cheng, 2016, s. 112).

Paylaşım ekonomisinin en önde gelen uygulamaları arasında konaklama kategorisinde Airbnb yer almaktadır. Söz konusu uygulama, sahibinin boş ev ya da odalarını kısa dönemli kiralamasına olanak tanımaktadır. Böylece ev ya da oda kiralayan tüketiciler birçok şehirdeki otellere kıyasla Airbnb üzerinden daha ucuza konaklama sağlayabilmektedir (Permalink, 2013). Dolayısıyla Airbnb hem ev sahiplerine hem de evi kiralayanlara yarar sağlamaktadır (Fang vd, 2016, s. 264). Günümüzde şirketler de paylaşım ekonomisi kapsamında ev kiralamaya başlamıştır. Airbnb üzerinden rezervasyon yaptırarak konaklama maliyetlerini azaltan şirket sayısının 50.000'e ulaştığı ifade edilmektedir (TurkishTime, 2016). 2008 yılında kurulan Airbnb uygulamasının daha ucuza konaklama imkanı sağlamasına ilişkin bir örnek Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu tablo ile Amerika'daki en pahalı şehirlerde, ev kiralama ile otellerde konaklama arasındaki maliyet farkı ortaya konmaktadır.

Tablo 1: Amerika'daki en pahalı şehirlerdeki otel ve airbnb fiyatlarının karşılaştırılması

No	Şehir	Otel Fiyatı (\$)	Airbnb Fiyatı (\$)
1	New York	245	180
2	San Francisco	229	165
3	Boston	229	185
4	Cambridge	222	155
5	Chicago	199	130
6	Charleston	197	140

Kaynak: Permalink, 2013.

Konaklama alanında verilebilecek bir diğer örnek 2004 yılında faaliyete geçen Couchsurfing uygulamasıdır. Söz konusu uygulama 2015 Ağustos ayı itibariyle 10 milyon kayıtlı profile ulaşmıştır. 1998 yılında İngiltere'de kurulan Liftshare, ülkenin en büyük araç paylaşım ağı olmuştur. Bu uygulamada benzer destinasyona seyahat edecek olan bireyler bir araya gelmekte ve birlikte seyahat etmektedirler. Kurulduğu ilk yılda 430.000 üyeye sahip olan Liftshare 60 milyon pound tasarruf edilmesini sağlamıştır. 2009 yılında Amerika'da faaliyete geçirilen Uber uygulaması ise bir mobil uygulama geliştirerek kendi arabaları ile bir destinasyona giden bireylerin görüntülenmesini sağlayarak söz konusu destinasyona gitmek isteyenleri bir araya getirmektedir. Bununla birlikte Uber uygulaması taksi şoförlerinin ve hatta devletin protestosuna maruz kalmıştır. Vayable, Toursbylocals ve Tripforeal gibi uygulamalar da gidilmek istenen destinasyondaki yerel halka ulaşmayı ve yerel halkın rehberlik ettiği turlara katılmayı sağlamaktadır. Böylece yerel halk da tur rehberliği üzerinden para kazanabilmektedir. Eatwith, EatWithlocal, Meal Sharing ve Cookening gibi uygulamalar ise bireylerin ücretini ödeyerek yerel halkla birlikte otantik bir akşam yemeği deneyimi yaşamalarını sağlamaktadır (Heo, 2016, s. 167). Turizm endüstrisinde yer alan paylaşım platformları ve oluşturdukları değer Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Turizm endüstrisi ile ilgili paylaşım ekonomisi platformları

Platform Adı	Kullanıcı Sayısı	Oluşturduğu Değer	Faaliyet Alanı
Konaklama Alanı			
Airbnb (2008'de kuruldu, kısa dönemli konaklama kiralama ve seyahat deneyimleri sağlama üzerine bir platform)	2.5 milyondan fazla listeleme, kurulduğu tarihten 2017 Ocak ayına kadar 100 milyon misafir	Ağustos 2016 yılı itibariyle 30 Milyar \$	Ocak 2017 itibariyle 191 ülke
Homeaway (2005'te kuruldu, tatil kiralama platformu)	Ocak 2017 itibariyle 1.2 milyon listeleme	Kasım 2015 itibariyle 3.9 milyar \$	Ocak 2017 itibariyle 190 ülke
Couchsurfing (2004'te kuruldu, konaklama)	Aralık 2017 itibariyle 12 milyon üye	Belli değil.	Aralık 2017 itibariyle 200.000'den fazla şehir

üzerine bir paylaşım platformu)			
Ulaşım			
Uber (2009'da kuruldu, kısa mesafeli ulaşımı paylaşma platformu)	Ekim 2016 itibariyle aylık 40 milyon sürüş etkinliği	Ağustos 2016 itibariyle 68 Milyar \$	Eylül 2016 itibariyle 70 ülke
BlaBlaCar (2006'da kuruldu, uzun mesafeli ulaşımı paylaşma platformu)	Ocak 2017 itibariyle 35 milyon kullanıcı, 12 milyon seyahat eden sayısı	Eylül 2015 itibariyle 1.6 milyar \$	Ocak 2017 itibariyle 22 ülke
Yiyecek			
VizEat (2013'te kuruldu, yiyecek turları ve yemek pişirme sınıflarını içeren platform)	Ocak 2017 itibariyle 120.000'den fazla üye	Eylül 2016 itibariyle 3.8 Milyon €	Ocak 2017 itibariyle 110 ülke
EatWith (2012'de kuruldu, yiyeceğin paylaşıldığı platform)	Ocak 2017 itibariyle 650 ev sahibi (sağlayıcı), 80.000 koltuk (evdeki masada)	Belli değil.	Ocak 2017 itibariyle 50 ülke
Seyahat Deneyimleri			
Vayable (2011'de kuruldu, kişisel turlar ve seyahat deneyimlerini içeren platform)	Toplam kullanıcı sayısı gösterilmemektedir	Belli değil	Aktif olunan toplam ülke sayısı gösterilmemektedir
ToursByLocals (2008'de kuruldu, özel turlar platformu)	Ocak 2017 itibariyle 1.905 kayıtlı yerel rehber	Belli değil	Ocak 2017 itibariyle 155 ülke

Kaynak: EPRS, 2017'den uyarlanmıştır.

Paylaşım ekonomisinin Türkiye'de de artan bir şekilde kabul görmeye başladığını söylemek mümkündür. Örneğin 2012 yılında başlatılan Airbnb'nin Türkiye uygulaması birçok şehirden evlerin kiralanmasına olanak tanımakta ve kurulduğu günden bu yana 200.000'den fazla değerlendirme ile Türkiye'deki kiralanılan evler 5 yıldız üzerinden ortalama 4.3 yıldız ile derecelendirilmektedir (www.airbnb.com.tr). Popüler bir diğer uygulama olan Uber de 2014 yılında Türkiye pazarına giriş yapmıştır. Özellikle turist sayısının yüksek olduğu ve potansiyel trafik çözümleri arayışında olan İstanbul için Uber alternatif bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Araç uygulamasının yanı sıra İstanbul'da başlattıkları Uberboat uygulaması ile tekne sistemini de devreye sokmuşlardır. Uygulama, 2015 yaz itibariyle Bodrum'da, 2017 yaz itibariyle de Çeşme'de Uberleyaz uygulaması ile faaliyet göstermeye başlamıştır (Bilgici, 2015, Uber, 2017).

Turizm alanında paylaşım ekonomisi üzerine yapılan çalışmaların paylaşımın altındaki psikolojik yaklaşım (Belk, 2010; 2014; Möhlmann, 2015), paylaşım ekonomisinin yasal ve finansal boyutu (Zervas vd, 2014) ve kullanıcılar arası etkileşim aracılığıyla paylaşımın karakteristik özellikleri (Tussyadiah, 2015) gibi konular üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda uygulama alanı olarak incelendiğinde çalışmaların çoğunlukla Airbnb ile ilgili gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin, Guttentag (2015, s. 1192) Airbnb kullanıcılarının bu uygulamayı yalnızca ekonomik yarar elde etmek için değil aynı zamanda deneyimsel bir değeri olduğu için tercih ettiklerini ifade etmektedir. Möhlmann (2015, s. 200) araba paylaşım platformu Car2go ile konaklama paylaşım platformu Airbnb kullanıcıları ile nitel bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmacı katılımcıların paylaşım seçeneğini tercih etme olasılıklarında ve memnuniyet yaşamalarında yarar elde etme, güven, maliyet avantajı ve samimilik gibi unsurların belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Cheng (2016, s. 111) ise turizmde paylaşım ekonomisi kavramını, 47 ulusal ve uluslararası gazetede yayınlanan ve 2011-2015 yıllarını kapsayan 302 yeni haber makalesinde incelemiştir. Demirer ve Hassan (2016, s. 6) değiş tokuş ve kiralama faaliyetleri yürüten altı web sitesinde yaptıkları

incelemeler sonucunda söz konusu web sitelerinin konaklama işletmeleri için sınırlı bir tehdit oluşturduğunu ve niş pazar konumunda yer aldıklarını tespit etmiştir. Acuner ve Acuner (2017, s. 188) paylaşım ekonomisi ve turizmdeki gelişimini inceledikleri çalışmalarında, bu gelişimle birlikte gelen faydaların hukuki niteliklerini ortaya koymuşlardır. Kurt ve Ünlüöner (2017, s. 1) ise çalışmalarında paylaşım ekonomisi kapsamında turizm sistemi ve turizm sistemini oluşturan unsurları değerlendirmiştir.

Phipps vd'ye (2013, s. 1230) göre paylaşılan ürünler, yeni ürün satın alma ihtiyacını azaltarak tüketicilerin karbon ayak izini azaltmayı sağlamaktadır. Paylaşım bireyin sosyal çevresinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireyin paylaşım sonundaki beklentileri sosyal çevresini ve davranışlarını etkilemektedir. Bireyin başkalarının ihtiyaçlarını karşılması sosyal anlamda bir deneyim kazandırmaktadır. Paylaşım etkinliği bireyin çevrecilik, sadelik, anti-tüketim (tüketim karşıtlığı), gönüllülük gibi çevresel olaylara karşı farkındalığını sağlamaktadır. Dolayısıyla paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisinin sürdürülebilirliğine katkıları bulunmaktadır. Bununla birlikte paylaşım ekonomisinin sürdürülebilirliğe yönelik etkileri ile ilgili sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Tussyadiah (2015, s. 12) kullanıcıların Airbnb'yi tercih etmelerinde sürdürülebilirlik (sosyal ve çevresel sorumluluk gibi), toplum (sosyal etkileşim gibi) ve ekonomik yararlar (düşük maliyet gibi) olmak üzere üç ana unsurun etkili olduğunu bulmuştur. Hamari vd (2015, s. 1) bireylerin paylaşım etkinliğine katılmalarında sürdürülebilirliğin önemli bir motivasyon aracı olduğunu tespit etmişlerdir. Buradan hareketle bu çalışmada paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisinde sürdürülebilirliğine olan etkileri ele alınmaktadır.

Turizm Endüstrisinde Paylaşım Ekonomisinin Etkileri

Paylaşım ekonomisinin sürdürülebilirlik ile ilişkisinden söz etmek mümkündür. Bu çalışmada söz konusu olumlu ve olumsuz etkiler çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik olmak üzere üç alanda incelenmektedir.

Çevresel Etkiler

Tüketicilerin başka tüketicilerden malları kiralarak ya da ödünç alarak mallara ucuz erişim sağlaması bireylerin sahip olma olgusuna daha az bağımlı olmalarını sağlamaktadır. Bunun bir sonucu olarak yeni ürünler üretilmesi ihtiyacının azaldığı hipotezi öne sürülebilir. Bu durum özellikle araba paylaşımında çevresel sürdürülebilirliğe olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Belli bir noktaya giderken aynı araba içerisinde daha fazla kişinin taşınması trafikteki araba sayısının ve karbon ayak izinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Chen ve Kockelman, 2015, s. 276; Frenken ve Schor, 2017, s. 6). Benzer bir yaklaşım konaklama alanında görülmekte ve Airbnb, yapmış oldukları uygulamalar sonucunda enerji ve su kullanımında, sera gazı emisyonunda ve çöp kullanımında ciddi oranlarda azalma olduğunu ve sağlayıcı ve tüketiciler arasında sürdürülebilir uygulamaların teşvik edildiğini iddia etmektedir (Schor, 2014).

Bununla birlikte makro-ekonomik boyutta paylaşım ekonomisinin birtakım olumsuz çevresel etkilerinin olabileceğinden söz edilmektedir. Paylaşım platformları ticaret hacmini genişletmekte ve ekonomiye ek satın alma gücü sağlamaktadır. Bu duruma ekonomide sekme etkisi adı verilmektedir (Frenken ve Schor, 2017, s. 7). Sekme etkisi tüketici maliyetlerinin düşmesi ile ortaya çıkan tüketim artışı olarak ifade edilmektedir. Örneğin evinin bir odasını kiralarak para kazanan tüketici kazandığı parayı yeni ürünler almak için kullanabilir. Dolayısıyla sekme etkisi daha fazla karbon emisyonuna neden olabilmektedir.

Sosyokültürel Etkiler

Paylaşım ekonomisinin turizmde sosyal yararlarından da söz etmek mümkündür. İnternetin gelişimi ile birlikte yabancı paylaşımının sağlanması, paylaşım kavramının daha

büyük ölçekte uygulanmasına olanak tanımaktadır. Fitzmaurice, Ladegaard, Attwood-Charles, Cansoy, Carfagna, Schor ve Wengronowitz'e (2016, s. 25) göre paylaşım ekonomisinin her iki taraf için başkalarını tanıma ve yeni arkadaşlıklar kurma gibi sosyal yararları bulunmaktadır. Schor (2015, s. 23) yeni sosyal ağlar kurmadaki en başarılı uygulamanın Airbnb olduğunu bulmuştur. Araştırma bulgularına göre Airbnb'yi kullanmanın ardındaki motive edici unsur ev sahiplerinin sosyal etkileşimde bulunmasıdır. Ev sahipleri misafirleri ile birlikte sosyalleşmekte, birlikte yemek yemek, gezme ve onlarla arkadaş olmaktadır. Araştırmaya katılanların bazıları yeterli miktarda para kazandıkları halde yalnızca bu nedenden ötürü Airbnb'yi kullandıklarını ve tüketicilerden ücret talep etmediklerini belirtmiştir. Böcker ve Meelen (2016, s. 36) de araştırmalarında katılımcıların evlerini paylaşmalarındaki öncelikli unsurun sosyal motivasyon olduğunu ekonomik unsurların sonradan geldiğini bulmuştur. Parigi, State, Dakhlallah, Corten ve Cook (2013) Couchsurfing üzerinde yaptıkları araştırmalarında kullanıcıların başka hiçbir yerde bir arada olamayacakları bireylerle karşılaşma fırsatından dolayı uygulamaya katıldıklarını belirlemiştir.

Parigi ve State (2014, s. 166) paylaşım platformlarının oluşturduğu sosyal bağlantıların paylaşım ekonomisinin ilk yıllarına oranla giderek azaldığını ifade etmektedir. Kullanıcıların ilk zamanlara oranla inancını yitirdiği ve paylaşım ekonomisi kapsamında gelişen sosyal etkileşimin ve kurulan ilişkilerin eskiye nazaran daha günlük ve daha az gerçekçi olduğunu düşündükleri rapor edilmiştir. Bu durumun başlarda sosyal etkileşim amacıyla bu platformlara katılan kullanıcıların motivasyon unsurunun ekonomik sebeplere dönüştüğünü göstermektedir. EPRS (2017) gürültü ve diğer rahatsız edici durumların ortaya çıkmasından dolayı konaklama paylaşım hizmetlerinin komşuları rahatsız edebileceğini ve turistik bölgelerdeki konut satın alma oranlarını düşürebileceğini belirtmektedir. Komşu evde yabancıların kalması diğer sakinler için bir tehlike olarak da algılanabilir.

Paylaşım ekonomisi kapsamında güvenlik sorununun da ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. New York Otelciler Birliği "Who's In Your Building" sloganıyla hazırladığı bir reklam filmi ile Airbnb platformunun güvenliğini sorgulamaktadır. Bu kapsamda Manchester'da yaşanan terör saldırısına gönderme yaparak saldırının failinin kısa dönem kiralık bir evde saldırıya hazırlandığını iddia etmektedir. Otelciler Birliği aynı zamanda Airbnb platformunda yer alan ev sahiplerinin bilgilerinin yetkililerce paylaşılmadığını dolayısıyla ortada önemli bir güvenlik sorununun olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte Mancester saldırısının failinin kiraladığı evin bir Airbnb evi olmadığı kanıtlanmıştır. Airbnb aynı zamanda tüm ülkelerdeki ev sahipleri ve konuklarının daha önce suç işleyip işlemediklerini kontrol ettiklerini ifade etmiştir (Turizm Güncel, 2016).

Paylaşım ekonomisinin getirdiği bir diğer olumsuz sosyal etki olarak kullanıcılar arasındaki etkileşimde ayrımcılığın artmış olması gösterilmektedir. Edelman ve Luca (2014, s. 10) Afro-Amerikan Airbnb kullanıcılarının diğer kullanıcılara kıyasla %12 daha az kazanç elde ettiğini tespit etmiştir. Edelman, Luca ve Svirsky (2016, s. 1) sonraki araştırmalarında Afro-Amerikan kullanıcıların ev sahipleri tarafından daha fazla oranda geri çevrildiğini belirlemiştir. Bu durum #Airbnbwhileblack etiketi ile geniş kitlelere duyurulmuş, siyahi kullanıcılar Noirbnb adlı bir platform kurmuş ve Airbnb'nin politikalarını değiştirmesine neden olmuştur (Frenken ve Schor, 2017, s. 8). Cansoy ve Schor da (2016, s. 13) araştırmalarında Airbnb'nin fiyatlar, yorumlar ve derecelendirmelerde önemli düzeyde ırksal dezavantajlar tespit etmiştir. Bununla birlikte bu yaklaşımın tersini savunan görüşler de bulunmaktadır. Frenken ve Schor'a (2017, s. 6) göre paylaşım ekonomisi sınıfsal ayrımcılığa gerek duymamakta örneğin bir ev sahibi farklı sosyo-demografik özelliklere sahip diğer tüketicilere evini kiralayabilmekte ya da ödünç verebilmektedir.

Ekonomik Etkiler

Paylaşım ekonomisinin ekonomik etkileri incelendiğinde her iki tarafın da düşük maliyet ile malları ödünç alıp vermesinden söz edilebilmektedir. Paylaşım ekonomisindeki düşük düzeydeki işlem maliyeti, gelir artışı ve tüketici refahını desteklemektedir (Frenken ve Schor, 2017, s. 6). Paylaşım ekonomisinin düşük ücretli konaklama sağlayan turistlerin kalma oranını ve daha fazla harcama yapma olasılığını arttırdığını söylemek mümkündür. Bu durum destinasyondaki ziyaretçi sayısını ve turistik işletmelerin iş hacmini arttırmaktadır. Örneğin bir destinasyona daha fazla turist gelmesi restoranların artan yiyecek talebini karşılaması anlamına gelmektedir (Fang vd, 2016, s. 265). Aynı zamanda paylaşım ekonomisinin turizm taleplerinde yaşanabilecek ani artış ve düşümlere olumlu yönde cevap verebileceği ifade edilmektedir. Örneğin, kırsal alanlarda ya da büyük şehirlerde doyunluğa ulaşan konaklama işletmelerine alternatif olabilir ya da bir festival süresince artan talebi karşılamada etkili olabilir (EPRS, 2017). OECD'ye (2016) göre paylaşım platformları turistlerin daha az popüler olan turistik destinasyonları tercih etmelerinde etkili olmaktadır. Ulaşımı uzak olan turistik destinasyonların güçlenmesini ve paylaşım ekonomisi sayesinde oluşan geçici alt yapı sayesinde turistlerin potansiyel kalış sürelerini uzatmalarını sağlamaktadır (Cheng, 2016, s. 113).

Olumlu yönlerinin yanı sıra paylaşımın ekonomik etkilerinin oldukça karmaşık olduğu söylenebilir. Öncelikle kullanıcılar arasındaki etkileşim aracılığıyla gerçekleşen paylaşım pazarının diğer pazarlarda dolaylı bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Paylaşım ekonomisinin alanı geliştikçe marjinal etki düşmekte, bu durum bazı işletmelerin daha az kazanmasına neden olmaktadır. Örneğin Airbnb gibi uygulamaların düşük ücretli konaklama işletmelerinin rolünü devralarak otellerin daha az ücret kazanmasına neden olabileceği öne sürülmektedir (Fang vd, 2016, s. 266). Boston Üniversitesi'nde 2015 yılında yapılan bir araştırmaya göre, 2008-2014 yılları arasında Airbnb platformu otel gelirlerinin %8 ile %10 oranında düşmesine neden olmuştur (Zervas vd, 2015, s. 1). Zervas vd, (2014, s. 20) Airbnb'deki %1'lik artışın Teksas'taki otel gelirlerinin %0.5 oranında düşmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Airbnb uygulamasında ev sahiplerinin ekstra bir çalışana ihtiyaç duymaması sosyal işsizlik oranının artmasına ve birçok düşük ücretli otelin kapanmasına neden olabilir (Fang vd, 2016, s. 264).

Paylaşım ekonomisi ile gelen artan gelir dağılımının eşit olmaması da ekonomik anlamda yapılan eleştirilerden bir diğeridir. Paylaşım ekonomisinde yer alan web sitelerinde doğal bir şekilde tekelcilik eğilimi oluşmakta ve söz konusu platformların yüksek düzeyde kar oranlarına ulaşmalarını sağlamaktadır. Web sitelerindeki derecelendirmeler platform kullanıcıları sayesinde olmakla birlikte web sitesinin değeri platformun kendisi ile oluşmaktadır. Dolayısıyla öncelikli olarak platformu oluşturanların para kazandığını söylemek mümkündür. Yüksek kar oranı ile para kazanan diğer bir grup ise değerli varlıklarını kullanıcılara sunan sahiplerdir. Buradan hareketle sistemden varlıklı kimselerin para kazandığını söylemek mümkün olmaktadır. Buna paylaşım ekonomisinde Piketty etkisi adı verilmektedir (Frenken, 2017, s. 9). Buna göre paylaşım ekonomisinde para kazanmak için bir şeye sahip olmak gerekmektedir. Hiçbir şeyi olmayan hiçbir şey paylaşamaz. Dolayısıyla bu durum daha fazla ekonomik eşitsizliğe neden olmaktadır (News, 2016). Schor da (2017, s. 267) paylaşım ekonomisindeki gelir dağılımında %80 eşitsizlik olduğundan söz etmektedir. Buna göre yüksek düzeyde eğitim seviyesine sahip bireylerin ev, temizlik ve araç görevlerini yerine getirmek için düşük düzeydeki eğitime sahip mavi ve pembe yakalı çalışanlara ulaşıldığı ifade edilmektedir (Schor, 2017, s. 267).

Paylaşım ekonomisi iş piyasasının serbestleşmesine neden olmaktadır. Örneğin Uber uygulamasında yer alan sürücüler geleneksel iş modelindeki gibi çalışan kavramı yerine bağımsız yüklenici olarak sınıflandırılmayı ve bir maaş yerine mevcut ücreti almayı

eleştirmektedir. Bununla birlikte Uber'in oluşturduğu devrimin tam da bu noktada olduğunu söylemek mümkündür. Uygulama temelli bir iş piyasası kapsamında Uber, iş anlayışında büyük bir değişiklik yapmaktadır. Bunu, geleneksel iş kavramını bireylerin ihtiyaç duydukları zamanda yapabilecekleri küçük görevlere dönüştürerek yapmaktadır. Dolayısıyla platformda yer alan sürücülerin bir maaşı, sigortası ya da tam zamanlı bir işi olmamaktadır. Sundararajan (2016) buna "işin uberleşmesi" demektedir. Yazar bu kavramın ne tam zamanlı bir iş olduğunu ne de kendi işini kurmak olduğunu savunmaktadır. Bu yeni iş tanımının profesyoneller ile profesyonel olmayanlar arasındaki sınırları bulanıklaştırdığını, bir işe sahip olmanın ve yapılan işle ekonomiyi, devleti ve fabrikaları etkilemenin anlamını değiştirdiğini ileri sürmektedir.

Paylaşım ekonomisinin, yarı zamanlı çalışan sayısını arttırabileceği ve bu durumun iş güvenliğinin daha az olduğu bir ekonomi ile sonuçlanacağı yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Young, 2015). Örneğin paylaşım ekonomisindeki iş olanağı yalnızca gelir kaynaklarına bağlı olduğu için çalışanlara sosyal güvenlik sağlama konusunda (hasta olunan günlerin ücretinin karşılanmaması gibi) yetersiz kalabilme durumu söz konusudur (EPRS, 2017). Paylaşım ekonomisi aynı zamanda vergi kaçırma ve haksız rekabet konularında da ciddi eleştiriler almaktadır. Hoteliers'a (EPRS, 2017) göre paylaşım platformlarındaki sağlayıcılar çevre koruması, iş kanunu, belediyeye ait turizm ödemeleri, tüketicinin korunması, çeşitli vergiler konularındaki kurallar ve yasalara uymamaktadır.

Paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisindeki olumsuz etkileri işletmeler ve hatta şehirler tarafından eleştirilmekte paylaşım ekonomisine karşı çıkan sesler artmaktadır. Örneğin, Frankfurt, Calgary ve Massachusetts'teki politikacılar Uber'in uygulamalarına karşılık şikayette bulunmuştur (Cannon ve Summers, 2014). Karşı seslerin yanı sıra paylaşım ekonomisi kavramını benimseyen ve buna uyum sağlamaya çalışan uygulamalar da mevcuttur. Örneğin, Amsterdam, "sharing city" sloganı altında şehri tanıtmakta ve "Airbnb friendly legislation" ile paylaşım ekonomisini sahiplenmektedir (Sharenl, 2015). Bir diğer örnekte Fransa'da faaliyet gösteren SNCF adlı ulusal demiryolu işletmesi BlaBlaCar adlı paylaşım platformu ile rekabet edebilmek adına düşük maliyetli tren ve otobüs hizmetlerini geliştirmeye çalışmaktadır (EPRS, 2017). Bu kapsamda bahsedilmesi gereken bir diğer uygulama ise turistik işletmeler ile paylaşım ekonomisi platformları arasındaki işbirliğidir. Hilton Worldwide ile Uber arasında böyle bir işbirliğinden söz etmek mümkündür. Yenilikçi bir yaklaşımla "Ride Reminder" uygulamasını başlatan iki işletme, tüketicilerine gittikleri destinasyonu yerel halk gibi keşfederek deneyimlemelerini amaçlamaktadır. Hilton Worldwide üzerinden rezervasyon yapan tüketicilerin e-posta adreslerine gelen confirmasyonda yer alan "Ride Reminder" uygulamasına tıklamaları halinde tüketiciler gitmek istedikleri yerlere ulaşım konusunda Uber uygulamasından yararlanabilmektedir. İki işletme aynı zamanda "Local Scene" uygulamasını da başlatarak Hilton HHonors üyelerine Amerika civarındaki 20 şehirde yer alan restoran ve gece hayatı noktaları hakkında bilgi aktarmayı hedeflemektedir (Uber, 2015).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ile paylaşım ekonomisi kavramı incelenmiş ve turizm endüstrisindeki uygulamaları yansıtılmıştır. Bunun yanı sıra paylaşım ekonomisinin turizm endüstrisine olumlu ve olumsuz birtakım etkileri çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan ele alınmıştır. Frenken ve Schor'a (2017, s. 7-8) göre paylaşım ekonomisinin çevresel, sosyal ve ekonomik etkileri henüz tam anlamıyla bilinmemektedir. Araştırmacılara göre çevresel anlamda paylaşım ekonomisinin olumlu yöndeki çevresel etkileri alan yazında yalnızca araba paylaşımı ile sınırlı kalmaktadır. Paylaşım ekonomisini savunan taraflar 2009'daki gerileme döneminin ardından söz konusu platformların talepte ekonomik fırsatlar doğurduğunu iddia etmektedir. Konuyla ilgili platformlarda kullanımı teşvik etmek amacıyla paylaşım

ekonomisinin yalnızca olumlu çevresel etkilerine odaklanıldığı da görülmektedir. Dolayısıyla paylaşım ekonomisinin karbon emisyonu ve diğer ekolojik etkilerinin karmaşık olduğu ve daha fazla araştırma ile yeni sonuçlara ulaşılması gerektiği değerlendirilmektedir. Buna ek olarak özellikle sekme etkisinin getirdiği olumsuz çevresel etkilerin gelecek araştırmalar için önemli başlıklardan biri olduğunu da söylemek mümkündür.

Paylaşım ekonomisinin sosyal etkileri ele alındığında alan yazında paylaşımın sosyal etkileşimi arttırdığı üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak paylaşımın aynı zamanda yabancılaşmayı da beraberinde getirdiğine yönelik eleştirilerin varlığı güvenlik algısının yeniden sorgulanmasına neden olmaktadır. Woolf (2016) Amsterdam, Berlin, Barselona, New York ve Londra gibi şehirlerde komşuluk ilişkilerinin sona erebileceğini ve belediyelerin paylaşım platformlarına sıkı düzenlemeler getirebileceğini öne sürmektedir. Dolayısıyla paylaşım ekonomisi kapsamında gelişen online platformların güvenlik algısına yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra turizm endüstrisinde paylaşımın altında yatan sosyo-kültürel etkilerin ve bu trendin kuramsal alt yapısının açıklanması amacıyla bu noktadaki çalışmaların artırılması gerektiğine yönelik değerlendirmeler bulunmaktadır (Heo, 2016, s. 168).

Paylaşım ekonomisinin olumlu ve olumsuz ekonomik etkileri güncelliğini koruyan önemli bir tartışma alanıdır. Bu bağlamda paylaşım ekonomisi ile gelişen platformlara karşı çıkan tarafların yanı sıra bu dönüşüme uyum sağlama çabası içerisinde olan girişimler de bulunmaktadır. Paylaşım ekonomisinin sıfıra yakın bir marjinal maliyet oluşturmasının vergi ödeyerek faaliyette bulunan işletmeler açısından önemli bir tehdit olduğu düşünülmektedir. Paylaşımın oluşturduğu bu ekonomi kayıt dışı olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda uluslararası düzeyde diğer ülkelerden karşı çıkma durumları olduğu gibi benzer bir durum Türkiye’de de söz konusudur. Konuyla ilgili olarak Türkiye Otelciler Birliği’nin (TÜROB) evlerin kayıt dışı olarak kiralanması konusunda uyarıları içeren bir raporun devlete sunulduğu bilinmektedir. Türkiye’de konu ile ilgili henüz yasal bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak düzenlemelerin önemi artmaktadır. Ülke olarak paylaşım platformlarının tamamen yasaklanması ya da belirli kısıtlamaların getirildiği düzenlemelerin yapılmasına yönelik alternatifler söz konusudur. Bu noktada devletin söz konusu platformlara yönelik düzenlemelerinde kısıtlayıcı uygulamaların getirilmesi önerilmektedir.

Devlet uygulamalarının yanı sıra turizm işletmelerinin de paylaşım ekonomisine uyum sağlaması gerekmektedir. Söz konusu platformların göz ardı edilemeyecek düzeyde gelişim gösterdiği ve bu gelişimin geri döndürülemez bir şekilde hızla ilerlediği görülmektedir. Resort (2016, s. 132) dergisinin de belirttiği üzere bekleyerek durumu görme stratejisi çoktan güncelliğini yitirmiş turizm işletmelerinin proaktif bir yaklaşım benimsemek yönündeki zorunlulukları artmıştır. Küçük otellerin Airbnb platformuna katılmak için çaba gösterdiği bir dönemde söz konusu platformların gelecekteki meşru iş modelleri olacağına göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Best Western’in CEO’su da konaklama sektörüne gittikçe hakim olan Airbnb ile savaşmak yerine bu platforma katılmanın daha mantıklı olacağını ileri sürmektedir. Booking.com, Hotels.com gibi online seyahat acentalarına yapılan ziyaretlerin %7.9 oranında düşüş göstermesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çünkü Airbnb yalnızca konaklama sektöründeki değil aynı zamanda online seyahat acentalarındaki hakimiyetini de gün geçtikçe arttırmaktadır (Turizm Güncel, 2016). Dolayısıyla gerek devlet bazında gerekse işletme bazında turizm endüstrisinin paylaşım ekonomisine yönelik bakış açısını yenilikçi bir yaklaşımla yeniden ele alması gerekmektedir.

Paylaşım ekonomisi kapsamında ele alınması gereken konulardan biri de üreten tüketici konumuna geçen kullanıcıların paylaşım ekonomisindeki gücü ve rolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Giderek tek pazar hakimiyetinden çıkmaya başlayan günümüz

ekonomisinde hem üretimde hem de tüketimde daha fazla söz sahibi olan tüketicilerin paylaşım ekonomisindeki etkilerine odaklanması gerekmektedir. Martin de (2016, s. 149) kavramın turizm endüstrisindeki inovasyon ve sürdürülebilirlik ile ilişkisine dikkat çekmektedir. Paylaşım ekonomisinin, eşit ve sürdürülebilir ekonomi aracılığıyla turistik tüketimi daha sürdürülebilir bir hale dönüştürüp dönüştürmediğinin tartışılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çalışma, turizm endüstrisindeki paylaşım ekonomisi uygulamalarının sürdürülebilirliğe olan etkilerini ortaya koyması açısından bir ön çalışma niteliği taşımaktadır. Gelecek araştırmalar paylaşım platformlarını kullanan turistler ve bu platformları sunan işletme yöneticileri ile görüşmeler yaparak paylaşım ekonomisinin olumlu ve olumsuz yönlerini arz ve talep açısından değerlendirebilir.

Kaynakça

- Acuner S. ve Acuner, E. (2017). Turizmde paylaşım ekonomisi ve vergilendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 188-212.
- Alsever, J. (2013). The “mega trend” that swallowed Silicon Valley, <http://fortune.com/2012/10/03/the-mega-trend-that-swallowed-silicon-valley/> Erişim Tarihi: 29.10.2017
- Bauwens, M. (2006). The political economy of peer production. *Post-Austic Economics Review Journal*, 3 (37), 1-11. http://cibersociedad.net/public/k3_arxius_gts/5240_155_oitfcmk_arx_gts.doc Erişim Tarihi: 25.10.2017
- Belk, R. (2007). Why not share rather than own? *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 611, 126-140.
- Belk, R. (2010). Sharing. *Journal of Consumer Research*, 36, 715-734.
- Belk, R. (2014). You are what you can access: Sharing and collaborative consumption online. *Journal of Business Research*, 67(8), 1595-1600.
- Benkler, Y. (2004). Sharing nicely: on shareable goods and the emergence of sharing as a modality of economic production. *Yale Law Journal*, 114, 273-358.
- Bilgici, Y. (2015). İstanbul’un yeni kurdu: Uber, <http://www.hurriyet.com.tr/istanbulun-yeni-kurdu-uber-29761079> Erişim Tarihi: 14.12.2017
- Böcker, L. ve Meelen, T. (2017). Sharing for people, planet or profit? Analysing motivations for intended sharing economy participation. *Environmental Innovation and Sociteal Transitions*, 23, 28-39.
- Cannon, S. ve Summers, L. H. (2014). How Uber and the sharing economy can win over regulations. <https://hbr.org/2014/10/how-uber-and-the-sharing-economy-can-win-over-regulators> Erişim tarihi: 17.10.2017
- Cansoy, M. ve Schor, J. (2016). Who gets the share in the sharing economy: Racial discrimination on Airbnb, Working Paper, Boston College. https://www.bc.edu/content/dam/files/schools/cas_sites/sociology/pdf/SharingEconomy.pdf Erişim Tarihi: 04.12.2017
- Chen, T.D. ve Kockelman, K.M. (2015). Carsharing’s life-cycle impacts on energy use and greenhouse gas emissions, 94th Annual Meeting of the Transportation Research Board.
- Cheng, M. (2016). Current sharing economy media discourse in tourism. *Annals of Tourism Research*, 60, 111-114.
- Codagnone, C., Biagi, F. ve Abadie, F. (2016). The passions and the interests: unpacking the ‘sharing economy’, Institute for Prospective Technological Studies, JRC Science for Policy Report EUR 27914 EN.

- Cohen, B. ve Munoz, P. (2016). Sharing cities and sustainable consumption and production: towards an integrated framework. *Journal of Cleaner Production*, 134, 87-97.
- Demilly, D. ve Novel, A-S. (2014). The sharing economy: make it sustainable, IDDRI SciencesPo.
- Demirer, D. ve Hassan, A. (2016). Değiş tokuş ve kiralama uygulamalarının konaklama işletmeleri üzerindeki olası etkileri. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 43-61.
- Derjoveda, K., Verzijl, D., Nagtegaal, F. ve Lengton, M. (2013). The sharing economy. Accessibility based business models for Peer-to-Peer markets, Brussels: European Commission. file:///C:/Users/user1245/Downloads/12-she-accessibility-based-business-models-for-peer-to-peer-markets_en.pdf Erişim tarihi: 24.10.2017
- Edelman, B.G. ve Luca, M. (2014). Digital discrimination: The case of Airbnb.com, Harvard Business School Working Paper, Paper No: 14-054.
- Edelman, B.G., Luca, M. ve Svirsky, D. (2016). Racial discrimination in the sharing economy: Evidence from a field experiment, Harvard Business School Working Paper, Paper No: 16-069.
- Eurobarometer (2016). Flash Eurobarometer 438: The use of collaborative platforms, http://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2112_438_ENG Erişim Tarihi: 18.10.2017
- European Parliamentar Research Servisi (EPRS) (2017). Tourism and the sharing economy, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595897/EPRS_BRI\(2017\)_595897_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595897/EPRS_BRI(2017)_595897_EN.pdf) Erişim Tarihi: 24.10.2017
- Ert, E., Fleischer, A. ve Magen, N. (2016). Trust and reputation in the sharing economy: The role of personal photos in Airbnb. *Tourism Management*, 55, 62-73.
- Fang, B., Ye, Q. ve Law, R. (2016). Effect of sharing economy on tourism industry employment. *Annals of Tourism Research*, 57, 234-278.
- Fitzmaurice, C., Ladegaard, I., Attwood-Charles, W., Carfagna, L., Cansoy, M., Schor, J. ve Wnegrnowitz, R. (2016). Domesticating the market: Moral Exchange and the sharing economy, Unpublished Paper, Boston College.
- Frenken, K., Meelen, T., Arets, M. ve Van de Glind, P. (2015). Smarter regulation for the sharing economy, The Guardian Gazetesi (20 Mayıs), <https://www.theguardian.com/science/political-science/2015/may/20/smarter-regulation-for-the-sharing-economy> Erişim Tarihi: 24.10.2017
- Frenken, K. (2017). Political economies and environmental futures for the sharing economy. *Philosophical Transactions*, A375, 1-15.
- Frenken, K. ve Schor, J. (2017). Putting the sharing economy into perspective. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 23, 3-10.
- Geron, T. (2013). Airbnb and unstoppable rise of the share economy, Forbes (11 Şubat), <https://www.forbes.com/sites/tomiogeron/2013/01/23/airbnb-and-the-unstoppable-rise-of-the-share-economy/#25238ca2aae3> Erişim Tarihi: 24.10.2017
- Guttentag, D. (2015). Airbnb: Disruptive innovation and the rise of an informal tourism accommodation sector. *Current Issues in Tourism*, 18(12), 1192-1217.
- Hamari, J., Sjöklint, M. ve Ukkonen, A. (2015). The sharing economy: Why people participate in collaborative consumption. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67 (9), 2047-2059.
- Heo, C. Y. (2016). Sharing economy and prospects in tourism research. *Annals of Tourism Research*, 58, 166-170.
- Kurt, S. ve Ünlüoğlu, K. (2017). Paylaşım ekonomisi kapsamında turizm sisteminin değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1, 1-21.

- Lan, J., Ma, Y., Zhu, D., Mangalagu, D. ve Thornton, T. F. (2017). Enabling value co-creation in the sharing economy: The case of Mobike. *Sustainability*, 9, 1-20.
- Martin, C. J. (2016). The sharing economy: A pathway to sustainability or a nightmarish form of neoliberal capitalism? *Ecological Economics*, 121, 149-159.
- Molz, J.G. (2013). Social networking Technologies and the moral economy of alternative tourism: The case of couchsurfing.org. *Annals of Tourism Research*, 43, 210-230.
- Möhlmann, M. (2015). Collaborative consumption: Determinants of satisfaction and the likelihood of using a sharing economy option again. *Journal of Consumer Behavior*, 14, 193-207.
- Niezdoda, A. (2013). Proconsumers in tourism market: the characteristics and determinant of their behavior. *Poznan University of Economics Review*, 13(4), 130-141.
- News (2016). New equalities in the sharing economy, <https://www.uu.nl/en/news/new-inequalities-in-the-sharing-economy>, Erişim Tarihi: 03.11.2017
- OECD (2016). Tourism Trends and Policies, <http://www.subturismo.gob.cl/wp-content/uploads/sites/18/2015/10/20160229-Tourism-Trends-and-Policies.pdf> Erişim Tarihi: 07.11.2017
- Oxford (2017). Sharing economy, https://en.oxforddictionaries.com/definition/sharing_economy Erişim Tarihi: 07.11.2017.
- Parigi, P., State, B., Dakhlallah, D., Corten, R. ve Cook, K. (2013). A community of strangers: the dis-embedding of social ties (4 Temmuz), <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0067388> Erişim Tarihi: 24.10.2017
- Parigi, P. ve State, B. (2014). Disenchanted the World: The impact of technology on relationships. *International Conference on Social Informatics*, 8851, 166-182.
- Permalink. (2013). Airbnb vs. hotels: a price comparison, <https://priceconomics.com/hotels/> Erişim Tarihi: 24.10.2017
- Phipps, M., Ozanne, L.K., Luchs, M.G., Subrahmanyam, S., Kapitan, S., Catlin, J.R., Gau, R., Naylor, R.W., Rose, R.L., Simpson, B. ve Weaver, T. (2013). Understanding the inherent complexity of sustainable consumption: a social cognitive framework, *Journal of Business Research*, 66, 1227-1234.
- Rayna, T. (2008). Understanding the challenges of the digital economy: The nature of digital goods. *Communication & Strategies*, 71, 13-16.
- Rayna, T. ve Striukova, L. (2016). Involving consumers: The role of digital Technologies in promoting 'prosumption' and user innovation. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s13132-016-0390-8>.
- Resort (2016). Turizmde yeni senaryo, 167. Sayı. <http://resortdergisi.com/167/> Erişim Tarihi: 07.11.2017.
- Rifkin, J. (2014). The zero marginal cost society, St. Martin's Griffin: New York.
- Ritzer, G. (2014). Prosumption: Evolution, revolution, or eternal return of the same? *Journal of Consumer Culture*, 14(1), 3-24.
- Sacks, D. (2011). The Sharing Economy, <https://www.fastcompany.com/1747551/sharing-economy> Erişim Tarihi: 22.03.2018
- Schor, J. (2014). Debating the sharing economy, <http://greattransition.org/publication/debating-the-sharing-economy> Erişim Tarihi: 11.11.2017
- Schor, J. (2015). The sharing economy: Reports from stage one, Unpublished paper, Boston College.

- Schor, J.B. ve Fitzmaurice, C.J. (2015). Collaborating and connecting: The emergence of the sharing economy, İçinde Handbook of research on sustainable consumption (Ed. L. Resich ve J. Thogersen), ss. 410. Edward Elgar, İngiltere.
- Schor, J. (2017). Does the sharing economy increase inequality within the eighty percent? Findings from a qualitative study of platform providers. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 10(2), 263-279.
- Sharenl (2015). Opportunities and challenges for European cities: Amsterdam sharing city, <http://www.sharenl.nl/nieuws/opportunities-and-challenges-for-european-cities-amsterdam-sharing-city> Erişim Tarihi: 17.10.2017
- Shaw, G., Bailey, A. ve Williams, A. (2011). Aspects of service-dominant logic and its implications for tourism management: Examples from the hotel industry. *Tourism Management*, 32(2), 207-214.
- Sundararajan, A. (2016). The sharing economy, The end of employment and the rise of crowd-based capitalism, MIT Press: Cambridge.
- Turizm Güncel (2016). Otelciler ve Airbnb birbirine girdi: Çirkin ve alçakça. <http://www.turizmguccel.com/haber/otelciler-ve-airbnb-birbirine-girdi-cirkin-ve-alcakca-h32423.html> Erişim Tarihi: 01.11.2017
- TurkishTime (2016). Turizme ikinci darbe Airbnb'den mi? <http://www.turkishtimedergi.com/turizm/turizme-ikinci-darbe-airbnbden-mi/> Erişim tarihi: 01.11.2017.
- Tussyadiah, I.P ve Pesonen, J. (2015). Impacts of peer-to-peer accommodation use on travel patterns. *Journal of Travel Research*, 55(8), 1022-1040.
- Tussyadiah, I.P. (2015). An exploratory study on drivers and deterrents of collaborative consumption in travel, Proceedings of the International Conference in Lugano, Switzerland, 3-6 Şubat.
- Uber (2015). Uber and Hilton team up for seamless travel, <https://newsroom.uber.com/hilton/> Erişim tarihi: 02.11.2017 Erişim Tarihi: 18.10.2017
- Uber (2017). Yaz keyfini Uber'le çıkarın, <https://www.uber.com/tr/blog/yaz-keyfini-uberle-cikarin/> Erişim Tarihi: 14.12.2017
- Vargo, S.L. ve Lusch, R.F. (2008). Service-dominant logic: Continuing the evolution. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1), 1-10.
- Woolf, N. (2016). Airbnb regulation deal with London and Amsterdam marks dramatic policy shift, <https://www.theguardian.com/technology/2016/dec/03/airbnb-regulation-london-amsterdam-housing> Erişim Tarihi: 08.11.02017
- World Economic Forum (2013). Young Global Leaders Circular Economy Innovation and New Business Models Dialogue, Young Global Leaders Sharing Economy Dialogue Position Paper.
- Young, A. E. (2015). How the sharing economy (mis)shaping the future, https://www.hotel-online.com/press_releases/release/how-the-sharing-economy-is-misshaping-the-future Erişim Tarihi: 22.10.2017
- Zervas, G., Proserpio, D. ve Byers, J. (2014). The rise of the sharing economy: Estimating the impact on Airbnb on the hotel industry, Boston University School of Management, Reserach Paper No: 2013-16.
- Zervas, G., Proserpio, D. ve Byers, J. (2015). A first look at online reputation on Airbnb, where stay is above average, <http://www-bcf.usc.edu/~proserpi/papers/airbnbireputation.pdf> Erişim Tarihi: 24.10.2017.

Tüketicilerin Dışarıda Yemek Yeme Nedenleri

The Motives for the Consumers' Eating Out

Müjdat ERTÜRK*

Öz

Değişen tüketici ihtiyaç ve istekleri tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenlerini de değiştirmiştir. Tüketicilerin hangi nedenlerle dışarıda yemek yediğinin bilinmesi işletmelerin kendini konumlandırması, hedef pazarını belirlemesi, sunacağı ürün ve hizmetleri hedef kitlesine göre belirleyip çeşitlendirmesi; işletmenin karlılığı, sürdürülebilirliği ve müşteri memnuniyeti açısından önem arz eden stratejik bilgilerdir. Bu önemden yola çıkarak araştırma tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenleri ve bu nedenlerin sıralaması ile demografik değişkenler arasında fark olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla anket kullanılmış olup, 410 anket forum araştırmanın veri tabanını oluşturmuştur. Elde edilen veriler frekans, yüzde dağılımı ve sıralama işlemlerine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, Aileyle Birlikte Olmak, Arkadaşlarla Birlikte Olmak, Değişik Bir Ortamda Olma İsteği, Kişisel Özel Gün Kutlaması, Sosyalleşmek, Eğlenmek, Farklı Tatlar Deneme İsteği, Geleneksel Özel Gün Kutlaması, Çocukların İstemesi, Yemek Yapacak Zaman Olmaması ilk on sırada yer alan dışarıda yemek yeme nedenleri olduğu ve bu nedenlerin demografik değişkenlere göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek içecek işletmeleri, Dışarıda yemek yeme, Sosyolojik ihtiyaçlar, Psikolojik ihtiyaçlar

Abstract

The shift in the needs and demands of the consumers has changed the triggers of the consumers' eating out. Recognizing the motives of the consumers' eating out is of great importance for the organization in terms of the organization's positioning, identifying the target market, specifying and diversifying the products and services according to the consumer needs, its profitability, its sustainability and consumer satisfaction. Bearing the importance in mind, this study tries to designate whether there is a difference between the motives of the consumer eating out and the ranking of these motives and the demographic variables. The data essential for the study were gathered from 410 participants utilizing a questionnaire. The gathered data were analyzed for frequency and descriptive statistics. The findings of the study has posed that the first ten motives for eating out are respectively; the need for being with family, being with friends, being in a different atmosphere, celebrating a special day, socialization, having fun, trying different tastes, celebrating traditional special days, demands of the kids and having no time for cooking and also, demographic variables have a significant effect on these reasons.

Keywords: Food and beverage organizations, Eating out, Sociological needs, Psychological needs

Giriş

Önceleri avcılıkla ve toplayıcılıkla göçebe şeklinde hayatını sürdüren insanlar, ateşin bulunmasından önce çığ et ve bitki kökleri ile beslenirken, ateş bulunduktan sonra etleri ve bitkileri pişirmeye başlamışlardır. Neolitik Çağ ile birlikte tarımla uğraşmaya, hayvanları evcilleştirmeye başlayarak yerleşik hayata geçmenin adımlarını atmışlardır. Tarımla üretim ve yerleşik hayata geçişle birlikte gıda maddelerini saklama, farklı şekillerde değerlendirme ihtiyaçları ve eğilimleri ortaya çıkmıştır. Özellikle çömleğin icat edilmesinden sonra yemek pişirme tekniklerinin gelişmesi ile insanların beslenme ve yemek yeme anlayışlarında kökten değişiklikler yaşanmıştır. İlerleyen çağlarda çeşitli maden ve maddelerden yapılan mutfak alet ve eşyaları beslenme ve yemek yapma anlayışını tarihin ilk çağlarından çok farklı bir noktaya taşımıştır.

15. Yüzyıl öncesi tüccar ve seyyahlara hizmet veren han, kervansaray tarzı yapılar, misafirlerin hem konaklama ve yiyecek içecek ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Tarihi ticaret yolları üzerinde kurulu olan han ve kervansaraylar günümüzdeki anlamını tam olarak karşılamasa da dışarıda yeme içme olgusuna hizmet veren ilk kuruluşlardır. Coğrafi keşifler sonrası değişen ticaret yolları, takas ekonomisinden para ekonomisine geçiş, kırsal yaşamdan şehir yaşamına geçişi hızlandırmış, buna paralel olarak insanların yaşam tarzlarında

* Dr., Girne Öğretmenevi Müdür Yardımcısı, mujdate26@gmail.com

değişimler meydana gelmiştir. Bu değişim neticesinde dışarıda yeme içme olgusuna hizmet eden sokak satıcıları belirmeye başlamıştır. Günümüzdeki anlamı ile yiyecek içecek işletmeleri ilk olarak 1700'li yılların sonunda Fransa'da açıldığından bugüne hem sundukları yiyecek ve içecek çeşitleri, hem fiziksel özellikleri, hem defonksiyonları açısından büyük gelişim ve değişim göstermiştir.

Ülkemiz topraklarında kervansaraylarla başlayan dışarıda yemek yeme olgusuna hizmet etme anlayışı, önceleri sokak satıcılığı şeklinde ilerlerken, 1800'li yılların sonunda İstanbul'da Pera ve Galata Bölgesinde açılmaya başlayan lokanta ve restoranlarla farklı bir boyut kazanmıştır. Önceleri otellerin bünyesinde hizmet veren yiyecek içecek işletmeleri zamanla müstakil hale gelmiş ve sayıca çoğalmışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra şehir yaşantısının vatandaşa öğretilmesi amacının bir devlet politikası haline gelmesi ile ülkenin her yerinde yiyecek içecek işletmeleri açılmaya başlamıştır. Özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından sonra açık pazar ekonomisine geçiş ve ülke turizminin çok hızlı gelişmesi ile yiyecek işletmelerinin sayısı ve çeşitliliği artış göstererek bugünlere gelmiştir.

Geçmişten günümüze yiyecek içecek işletmelerindeki bu değişimlerin nedeni değişen yaşam şartları ile değişen tüketici beklenti ve ihtiyaçlarıdır. İlk önceleri seyahat edenlerin yeme içme ihtiyaçlarını giderebilmek için hizmet veren yiyecek içecek işletmeleri, daha sonra iş ya da başka sebeplerle yemek için evine gidemeyenlere hizmet etmeye başlamış, günümüzde ise sadece yeme içme ihtiyacını değil tüketicilerin sosyal, psikolojik, kültürel ihtiyaçlarını da karşılar hale gelmişlerdir. İşletmeler ve tüketiciler cephesinde yaşanan bu değişimler, dışarıda yemek yeme nedenlerini de değiştirmiştir. Önceleri amaç sadece karın doyurmak iken, günümüzde karın doyurmanın yanı sıra eğlenmek, arkadaşlarla birlikte olmak, özel bir günü kutlamak, aile ile hoş zaman geçirmek, sosyalleşmek, hayatın rutininden çıkmak, farklı tatlar tatmak, çalışma hayatının yüksek temposu nedeni ile yemek yapacak zaman ve enerji bulamamak gibi birçok neden tüketicilerin dışarıda yemek yeme kararında etkili olmaya başlamıştır. Dışarıda yemek yeme nedenlerinin değişmesi ile birlikte yiyecek içecek işletmelerinin sunmuş oldukları ürün ve hizmetler de değişmek ve çeşitlenmek zorunda kalmıştır. Örneğin kısa öğle yemeği arasında amacı sadece karnını doyurmak olan bir tüketici ile ailesi ile güzel bir akşam yemeği yiyerek hoş vakit geçirmek isteyen tüketicinin dışarıda yemek yeme nedenleri aynı olmadığı gibi işletmelerden beklentileri de aynı değildir. İşletmelerin hangi nedene dolayısı ile hangi tüketici kitlesine hitap edeceklerini bilerek hareket etmeleri, işletmelerin konumlandıklarını, tutundurmalarını, sürdürülebilirliklerini çok daha kolay sağlamalarına yardımcı olacaktır. Araştırmada yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenlerinin tespit edilmesi amaçlanmış, elde edilen bilgiler ışığında işletmelere konumlandırma, tutundurma, sürdürülebilirlik açısından önerilerde bulunulmuştur.

Literatür Taraması

Dışarıda yemek yeme konusunda, hane halkı tüketim harcamaları ev dışı gıda tüketimi alanında yapılan çalışmalar ağırlıktadır. Ancak araştırmaların çoğunluğunun bu kapsamda yapılması yiyecek içecek işletmeciliği tarafını eksik bırakmaktadır. Dünyada ve ülkemizde hem ev dışı gıda tüketimi hem de yiyecek içecek işletmeciliği kapsamında yapılan araştırmalara aşağıda yer verilmiştir.

Prochaska ve Schrimper (1973, s. 602-603), ABD'de yapmış oldukları araştırmada tüketicilerin zamandan tasarruf etmek ve yemek yapmada harcanan zaman maliyetinin dışarıda yeme maliyetinden daha fazla olduğunu düşündükleri için dışarıda yemek yediklerini tespit etmişlerdir. Kivela (1997, s. 116), Hong Kong'da yapmış olduğu araştırmada arkadaşlarla birlikte olma, aile ile birlikte olma, özel günler, kolaylık, iş amaçlı, kutlama gibi nedenlerin tüketicilerin dışarıda yeme nedenleri olduğunu tespit etmiştir. Warde ve Martens

(2000, s. 47-51, s. 215-224), yapmış oldukları çalışmada tüketicilerin rutinden kaçmak, konforlarından ödün vermeden farklı yiyecekler denemek, farklı bir çevrede olmak, farklı kıyafetler giymek, farklı insanlarla birlikte olmak, sosyalleşmek, romantik ilişkiler kurmak veya sürdürmek, bir olayı kutlamak gibi nedenlerle dışarıda yediklerini belirtmişlerdir. Cheang (2002,s.303), yapmış olduğu çalışmada yaşlı insanların fast food restoranlarını buluşma, sosyalleşme, eğlenme nedenleri ile gittiklerini tespit etmiştir. Park (2004, s. 92-94) Kore’de yapmış olduğu çalışmada, hedonik ve yararçı nedenler olmak üzere tüketicilerin dışarıda yeme nedenlerini iki ana nedene dayandırmıştır. Ashley ve diğerleri (2004, s. 141-152) yapmış oldukları çalışmada dışarıda yemenin sosyal statünün bir sembolü olduğunu savunup, tüketicilerin dışarıda yemek yerken kıyafetlerinden gidecekleri restorana kadar statülerine uygun davrandıklarını belirtip rutinden uzaklaşma, sosyalleşme, aile ve arkadaşlarla iyi vakit geçirme nedenleri ile tüketicilerin dışarıda yemek yediklerini belirtmiştir. Mutlu ve Garcia’nın (2006, s. 1037) İspanya’da yapmış oldukları çalışmada kadının çalışma yaşamına daha fazla katılımından doğan zaman azlığının dışarıda yeme kararına etkisi incelenmiş, zaman kısıtlılığının yanı sıra psikolojik ve sosyolojik nedenlerin de dışarıda yeme kararında etkili olduğu ve dışarıda yeme sıklığını artırdığı tespit edilmiştir. Goyal ve Singh (2007, s. 193) Hindistan’da yapmış oldukları araştırmada eğlence ve değişiklik için tüketicilerin dışarıda yemek yediklerini tespit etmişlerdir. Narine ve Badrie (2007, s. 26) Hint Adalarında yapmış oldukları çalışmada özel gün, bir olayı kutlama amacı, arkadaşlarla birlikte olmak, kolay olması ve psikolojik nedenlerle tüketicilerin dışarıda yemek yediklerini tespit etmişlerdir. Morse ve Driskell (2009, s.173) ABD’de fast food restoranları tercih eden üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin kısıtlı zaman, yiyeceklerin tadını sevme, ailesi/arkadaşları ile birlikte olma, ekonomik olması nedenleri ile dışarıda yemek yediklerini tespit etmişlerdir. Kim ve arkadaşları (2009, s. 427-429) tatile giden İngiliz turistler üzerinde yapmış oldukları çalışmada İngiliz turistlerin otantik ve heyecan verici bir deneyim yaşama, rutinden çıkma isteği, yeni şeyler öğrenme, başka insanlarla beraber olma, prestij ve rahatlık nedenleri ile dışarıda yemek yediklerini tespit etmiştir.

Gül ve Arkadaşları (2003, s. 22) tarafından Adana’da yapılan araştırmada, iş nedeniyle kısıtlı zaman olması, değişik ortamlarda yemek yeme isteği, özel kutlamalar, çocukların tercihi, kolaylık katılımcıların sırasıyla belirttiği dışarıda yemek yeme nedenleri olarak tespit edilmiştir. Ekeyılmaz (2006, s. 46-49) tarafından Antalya’da yapılan çalışmada sırasıyla, eşimin çalışıyor olması, değişiklik, alışkanlık, evde yemek olmadığından, çocukların istemesi, özel gün nedenleri katılımcılar tarafından belirtilen nedenlerdir. Tayfun ve Kara (2007, s.281) tarafından Ankara’da turistik belgeli 1. Sınıf restoranlarda yapılan araştırmada sosyal aktivite, kutlama ve iş yemeği nedenleri tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenleri olarak tespit edilmiştir. Özdemir (2010, s. 229) tarafından yazılan dışarıda yemek yeme olgusu ile ilgili en kapsamlı kuramsal makalede açlık giderme, yenilik arayışı, eğlence, mutluluk, ruh halinde iyileşme, haz, kolaylık, zaman tasarrufu, sosyal etkileşim, aile/arkadaşlarla birlikte olma, statü, prestij dışarıda yemek yeme nedenleri olarak belirtilmiştir. Albayrak (2014,s.195) tarafından İstanbul’da bulunan birinci sınıf restoranlarda yapılan araştırmada aile/arkadaşlarla birlikte olma, özel nedenler (iş, kutlama), ekonomik olması, farklılık, zaman tasarrufu, eğlenme, sosyalleşme, statü, prestij ve kolaylık araştırma sonucu tespit edilen nedenlerdir. Kama (2015, s.75) tarafından Eskişehir’de yapılan çalışmada sosyalleşme, açlığını giderme, rahatlama/dinlenme, vakit darlığı, işle ilgili nedenler tüketicilerin dışarıda yeme nedenleri olarak belirlenmiştir. Onurlubaş ve arkadaşları (2015,s.922) tarafından yapılan araştırmada sırasıyla özel günler, iş sebebiyle kısıtlı zaman olması, değişik mekanlarda olma isteği, kolaylık ve çocuk isteği nedenleri dışarıda yeme nedenleri olarak tespit edilmiştir. Suğur ve Akarçay (2015, s. 6-7, 16-25) tarafından yapılan çalışmada dışarıda yemek yeme olgusunun sosyolojik boyutu incelenmiş, lüks tüketim, gösterişçi tüketim, eğlence, zevk, statü ve

ayrışma gibi nedenlerle dışarıda yemek yeme olgusu açıklanmıştır. Bekar ve Dönmez (2016, s.13-15) yapmış oldukları çalışmada dışarıda yeme nedenlerini psikolojik, sosyolojik, zorunluluk ve ekonomik olarak gruplandırmışlar, tüketicilerin öncelikli olarak fizyolojik gereksinim olan açlığı gidermekten ziyade, sosyal, psikolojik ve ekonomik nedenlerden ve zorunluluktan dolayı dışarıda yemek yediğini tespit etmişlerdir. Tutar ve Yazırlı'nın (2016, s.383-385) Nazilli'de yapmış oldukları çalışmada kolaylık, lezzet, zamandan tasarruf ya da yemek yapacak zaman olmaması, ekonomik olması, alışkanlık, reklamların etkisi, çeşidin bol olması, yemek yapmayı sevmemek, çocukların dışarıda yemek istemesi, tüketicilerin dışarıda yeme nedenleri olarak tespit edilmiştir. Çetinkaya'nın (2017, s.51) AVM'leri ziyaret eden tüketiciler üzerinde yapmış olduğu araştırmada alışveriş esnasında acıkmak, hoşuna gittiği için, değişik yemekler yemek, özel günleri kutlamak, fiyatların uygun olması nedenlerini tüketicilerin AVM'lerde yemek yeme nedeni olarak tespit etmiştir.

Yöntem

Şehirleşmenin, iş yaşamındaki değişimlerin, özellik kadının iş yaşamına daha fazla katılımının sonucunda dışarıda yemek hızla yaygınlaşmıştır. Önceleri seyahat edenlerin, yemek saatlerinde evden uzakta olanların açlık ihtiyacını gidermeye yönelik olan dışarıda yemek olgusu zamanla toplumların sosyolojik, psikolojik, kültürel bir ihtiyacı haline gelmiş, tüketiciler karın doyurmanın yanı sıra bu ihtiyaçlarını da tatmin edecek hizmetler talep etmeye başlamışlardır. Tüketicilerin değişen beklenti ve gereksinimlerini anlayıp, bunlara uygun ürün ve hizmetler sunarak müşteri memnuniyeti sağlamak işletmelerin en önemli fonksiyonlarından biridir.

Bu araştırmada tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın hipotezi şöyledir:

“Tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenleri demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.”

Araştırmada betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Türkiye'dir. Evrenin tamamına ulaşılabilmesi durumunda, veri toplanması için gereken örneklem sayısı Yamane'nin (2001, s. 116-117) formülü ile 384 ve üstünde bir sayının yeterli olacağı tespit edilmiştir. Araştırmada 410 adet anket toplanmış, hepsi değerlendirilmeye alınmıştır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yönteminden faydalanılmıştır. Anket üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, çocuk sahipliği, aylık gelir, dışarıda yemek yeme sıklığı ve mesleğin sorulduğu demografik bilgiler bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde katılımcılara aylık gelirlerinin yüzde kaçını dışarıda yemek için harcadıkları, haftanın hangi zaman diliminde dışarıda yemek yedikleri, işletme tercihlerini bildikleri işletmeden yana mı yeni işletmeden yana mı kullandıkları ve en çok kimlerle yemek yedikleri soruları sorulmuştur. Üçüncü bölümde ise literatür tarama kısmında detaylı olarak bahsedilen bugüne kadar yapılmış olan araştırmalarda kullanılan nedenlerden 19 tanesi şık şekilde sunulmuş ve katılımcılara istedikleri kadar neden seçebilecekleri bildirilmiştir. Sunulan nedenler alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Ayrıca bölüm sonuna kendi eklemek istedikleri, sunulan şıklarda bulunmayan neden ya da nedenler varsa eklemeleri istenmiştir.

Anket formu basılı halinin bire bir aynısı surveymonkey.com adlı anket oluşturma ve uygulama sitesinde de dijital olarak hazırlanmıştır. Araştırma esnasında ilgili siteden zamandan tasarruf etmek, verilere daha hızlı ulaşmak, anket basım maliyetinden kaçınmak, anket dağıtım ve toplama maliyetlerinden kaçınmak amacıyla faydalanılmıştır. İlgili sitede önce bir deneme anketi oluşturulmuş, daha sonra bu anketin linki 30 kişiye gönderilerek yanıtlamaları ve yanıtladıklarını bildirmeleri istenmiştir. Yanıtlayanlara sorulardan ve

şıklardan ne anladıkları sorulmuş, ifadelerde düzeltilmesi gereken noktalar tespit edilmiştir. Gerekli son düzenlemeler basılı ve dijital anket üzerinde yapılarak anket uygulamaya başlanmıştır. Dijital anketin linki Facebook, Twitter isimli sosyal paylaşım sitelerinde paylaşılmış ve surveymonkey.com sitesi üzerinden cevaplar toplanmıştır.

Veri toplama süreci sonunda 410 adet anket toplanmış ve tamamı değerlendirilmiştir. Uygulama alanındaki deneklerin ölçme aracına verdikleri cevapların geri dönüşümünden sonra bilgisayarda bir veri tabanı oluşturulmuştur. Araştırmadan elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda frekans, yüzde dağılımı ve sıralama işlemlerine tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır.

Örneklem Grubuna İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Tablo 1: Araştırmaya katılanlarla ilgili tanıtıcı bilgiler

Yaş	n	%	Sosyal Statü	n	%
18 - 29 Yaş Aralığı	65	15,9	Öğrenci	31	7,6
30 – 39 Yaş Aralığı	113	27,6	Mavi Yakalı	39	9,5
40 – 49 Yaş Aralığı	167	40,7	Beyaz Yakalı	83	20,2
50 yaş ve Üzeri	65	15,9	Serbest Meslek	93	22,7
Toplam	410	100,0	Memur	116	28,3
Cinsiyet	n	%	Emekli	48	11,7
Kadın	147	35,9	Toplam	410	100,0
Erkek	263	64,1	Gelir Seviyesi	n	%
Toplam	410	100,0	Düşük	45	11,0
Eğitim Düzeyi	n	%	Orta	323	78,8
Lise ve Altı	107	26,1	Yüksek	42	10,2
Ön Lisans	47	11,5	Toplam	410	100,0
Lisans	188	45,9	Dış. Yem. Yeme Sık.	n	%
LisansÜstü	68	16,6	Ayda 1 kez	67	16,3
Toplam	410	100,0	Ayda 2-5 kez	195	47,6
Medeni Durum	n	%	Ayda 6-9 kez	75	18,3
Evli	266	64,9	Ayda 10 kez ve üzeri	73	17,8
Bekar	144	35,1	Toplam	410	100,0
Toplam	410	100,0	Gelire Göre Harcama Oranı	n	%
Çocuk Sahipliği	n	%	Yüzde 10 ve altı	184	44,9
Var	260	63,4	Yüzde 11 - 20 arası	133	32,4
Yok	150	36,6	Yüzde 21 - 30 arası	69	16,8
Toplam	410	100,0	Yüzde 31 ve üzeri	24	5,9

Araştırmaya katılanlara ait demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir. Araştırmaya katılanların %15,9’u (65 kişi) 18-29 yaş aralığında, %27,6’sı (113 kişi) 30-39 yaş arası, %40,7’si (167 kişi) 40-49 yaş arası, %15,9’u (65 kişi) 50 yaş ve üzeri bir yaşta. Araştırmaya katılanların %35,9’u (147 kişi) Kadın, %64,1’i (263 kişi) Erkektir. Katılımcıların %26,1’i (107 kişi) lise ve altı, %26,1’i (107 kişi) Lise ve altı, %11,5’i (47 kişi) Ön lisans, %45,9’u (188 kişi) Lisans ve %16,6’sı (68 kişi) lisansüstü mezundur. Katılımcıların %64,9’u (266 kişi) Evli, %35,1’i (144 kişi) Bekardır. Katılımcıların %63,4’ünün (260 kişi) çocuğu vardır, %36,6’sının (150 kişi) çocuğu yoktur. Araştırmaya katılanların %7,6’sı (31 kişi) Öğrenci, %9,5’i (39 kişi) Mavi Yakalı Çalışan, %20,2’si (83 kişi) Beyaz Yakalı Çalışan, %22,7’si (93 kişi) Serbest Meslek Sahibi, %28,3’ü (116 kişi) Memur, %11,7’si (48 kişi) Emeklidir. Araştırmaya katılanların %11’i (45 kişi) düşük gelir grubundan, %78,8’i (323 kişi)

orta gelir grubundan, %10,2'si (42 kişi) yüksek gelir grubundandır. Katılımcıların %16,3'ü (67 kişi) ayda 1 kez dışarıda yemek yediklerini, %47,6'sı (195 kişi) Ayda 2-5 kez arası dışarıda yemek yediklerini, %18,3'ü (75 kişi) Ayda 6-9 kez dışarıda yemek yediklerini, %17,8'i (73 kişi) Ayda 10 kez ve üzeri dışarıda yemek yediklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların %44,9'u (184 kişi) aylık gelirlerinin %10 ve altını, %32,4'ü (133 kişi) aylık gelirlerini %11-20 arasını, %16,8'i (69 kişi) aylık gelirlerinin %21-30 arasını, %5,9'u (24 kişi) aylık gelirlerinin %31 ve üzerini dışarıda yemek için harcadıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılanlara “İstisnalar ve zorunluluklar dışında genellikle ne zaman dışarıda yemek yersiniz?” sorusu sorulmuş olup, verilen cevapların dağılımı Tablo2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların çoğunlukla tercih ettiği dışarıda yemek yeme zamanları

Dışarıda Yemek Yeme Zamanı	n	%
Hafta İçi Gündüz	70	17,3
Hafta İçi Akşam	99	24,1
Hafta Sonu Gündüz	57	13,9
Hafta Sonu Akşam	184	44,9
Toplam	410	100

Araştırmaya katılanlar %44,9 (184 kişi) oran ile en fazla Hafta Sonu Akşamları dışarıda yemek yemeyi tercih etmektedirler. %24,1 (99 kişi) oran ile Hafta İçi Akşam en çok dışarıda yemek için tercih edilen ikinci zaman dilimidir. %17,3 (70 kişi) oran ile Hafta İçi Gündüz üçüncü sırada yer alırken, %13,9 (57 kişi) ile Hafta Sonu Gündüz en az tercih edilen zaman dilimidir.

Araştırmaya katılanlara “Genellikle yeni işletmeler mi denemek istersiniz, bildiğiniz işletmeyi mi tercih edersiniz?” sorusu sorulmuş olup, verilen cevapların dağılımı Tablo3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların işletme tercihleri

İşletme Tercihi	n	%
Yeni İşletme	70	17,1
Bildiğim İşletme	340	82,9
Toplam	410	100

Araştırmaya katılanlar %82,9 (340 kişi) gibi büyük bir oranda Bildikleri İşletmeleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Yeni işletme tercih edenlerin oranı %17,1’dir (70 kişi).

Araştırmaya katılanlara “Birlikte yemek yeme sıklığınıza göre dışarıda kimlerle daha fazla yemek yediğinizi sıraladınız.” Sorusu sorulmuş olup, “Arkadaşlarım, İş Arkadaşlarım, Aile Üyeleri, Yalnız” seçeneklerini sıralandırmaları istenmiştir. Sıralama sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Dışarıda birlikte yemek yenilen kişiler

	1. Sıra	2. Sıra	3. Sıra	4. Sıra	Toplam	Toplam Puan
Arkadaşlar	32,20% 132	41,00% 168	18,80% 77	8,10% 33	410	2,97
İş Arkadaşlar	10,20% 42	23,20% 95	41,00% 168	25,60% 105	410	2,18

Aile Üyeleri	48,30%	22,20%	16,30%	13,20%	410	3,06
	198	91	67	54		
Yalnız	9,30%	13,70%	23,90%	53,20%	410	1,79
	38	56	98	218		

“Aile üyeleri” seçeneğini katılımcıların %48,3’ü (198 kişi) 1. Sırada seçerken, %22,2’si (91 kişi) ikinci sırada, %16,3’ü (67 kişi) üçüncü sırada, %13,2’si (54 kişi) dördüncü sırada seçmiştir. “Arkadaşlarım” seçeneğini katılımcıların %32,2’si (132 kişi) 1. Sırada seçerken, %41’i (168 kişi) ikinci sırada, %18,8’i (77 kişi) üçüncü sırada, %8,1’i (33 kişi) dördüncü sırada seçmiştir. “İş Arkadaşlarım” seçeneğini katılımcıların %10,2’si (42 kişi) 1. Sırada seçerken, %23,2’si (95 kişi) ikinci sırada, %41’i (168 kişi) üçüncü sırada, %25,6’sı (105 kişi) dördüncü sırada seçmiştir. “Yalnız” seçeneğini katılımcıların %9,3’ü (38 kişi) 1. Sırada seçerken, %13,7’si (56 kişi) ikinci sırada, %23,1’i (98 kişi) üçüncü sırada, %53,2’si (218 kişi) dördüncü sırada seçmiştir. Bu sonuçlara göre katılımcılar sırasıyla Aile Üyeleri, Arkadaşları, İş Arkadaşları ve Yalnız dışarıda yemek yemektirler.

Araştırmaya katılanların genel frekans dağılımları ve dışarıda yemek yeme neden sıralamaları Tablo 5’de verilmiştir. “Aile ile Birlikte olma” nedenini araştırmaya katılanların %61,1’i (253 kişi) tarafından en çok seçilen nedendir. “Arkadaşlarla Birlikte Olma” nedeni ise %61,1 (252 kişi) ile tek kişilik bir farkla en çok seçilen ikinci nedendir. “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” %45,1 (185 kişi) üçüncü sırada yer alırken, “Kişisel Özel Gün Kutlaması (Doğum günü, Emeklilik, Terfi, Yıldönümü vb)” nedeni %41,2 (169 kişi) ile dördüncü, “Sosyalleşmek” nedeni %39,3 (161 kişi) ile beşinci sırada yer almıştır.

Tablo 5: Dışarıda yemek yeme nedenleri

S.N.	n	%	Nedenler
N1	253	61,1	Ailemle Birlikte Olmak
N2	252	61,1	Arkadaşlarımla Birlikte Olmak
N3	185	45,1	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği
N4	169	41,2	Kişisel Özel Gün Kutlaması (Doğum , Emeklilik, Terfi, Yıldönümü)
N5	161	39,3	Sosyalleşmek
N6	152	37,1	Eğlenmek
N7	145	35,4	Farklı Tatlar Deneme İsteği
N8	138	33,7	Geleneksel Özel Gün Kutlaması (Sevgililer Günü, Anneler Günü vb.)
N9	137	33,4	Çocuklarımla İstememesi
N10	118	28,8	Yemek Yapacak Zaman Olmaması
N11	105	25,6	İş Arkadaşlarımla Birlikte Olmak
N12	104	25,4	Psikolojik Olarak Kendimi İyi Hissetmek
N13	103	25,1	Yemek Saatlerinde İş Okul vb. Sebeplerle Evden Uzakta Olmam
N14	81	19,8	Yemek Yapmak İstememem
N15	75	18,3	Duyduğum Okuduğum Görüşlerle Oluşan Merak
N16	62	15,1	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi
N17	43	10,5	Ekonomik Olması
N18	19	4,6	Yemek Yapmayı Bilmemem
N19	10	2,4	Statü ve Prestij Kazanmak

Altıncı sırada %37,1 (152 kişi) ile “Eğlenmek” nedeni, yedinci sırada %35,4 (145 kişi) ile “Farklı Tatlar Tatma İsteği” nedeni, sekizinci sırada %33,7 (138 kişi) ile “Geleneksel Özel Gün Kutlaması (Sevgililer Günü, Anneler Günü vb.)” nedeni, dokuzuncu sırada %33,4 (137 kişi) ile “Çocuklarımla İstememesi” nedeni, onuncu sırada ise %28,8 (118 kişi) ile “Yemek Yapacak Zaman Olmaması” nedeni yer almıştır.

“İş Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” nedeni %25,6 (105) ile on birinci sırada, “Psikolojik Olarak Kendimi İyi Hissetmek” nedeni %25,4 (104 kişi) ile on ikinci sırada, “Yemek Saatlerinde İş Okul Gibi Mecburi Sebeplerle Evden Uzakta Olmam” nedeni %25,1 (103 kişi) ile on üçüncü sırada, “Yemek Yapmak İstememem” nedeni %19,8 ile (81 kişi) ile on dördüncü sırada yer almaktadır.

“Duyduğum Okuduğum Görüşlerle Oluşan Merak” nedeni %18,3 (75 kişi) ile, “Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi” nedeni %15,1 (62 kişi) ile, “Ekonomik Olması” nedeni %10,5 (43 kişi) ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” nedeni %4,6 (19 kişi) ile, “Statü ve Prestij Kazanmak” nedeni %2,4 (10 kişi) ile son beş sırada yer alan nedenlerdir.

Acıktığım İçin (2 kişi), Evde Alkol Alamamam (2 kişi), İş Nedeni ile (2 kişi), Çok Fazla Yemek Seçme Alışkanlığımın Olması (1 kişi) Tandır, Döner, Etlili Ekmek gibi Geleneksel Yemekleri Yerinde Yemek İstemem (1 kişi), Yalnız Yaşamam (1 kişi), Yemek Yapma ve Bulaşık Yıkamada Harcayacağım Zamanı Başka Faaliyetlerle Geçirme Tercihi (1 kişi) ankete katılanlar tarafından eklenen nedenlerdir.

Demografik Değişkenlere Göre Sıralama Tabloları

Demografik değişkenlere göre tabloların sayfa yapısına uyacak şekilde daha küçük boyutta hazırlanabilmesi için yer kısıtı olan durumlarda Tablo 6'daki neden kod tablosu kullanılmıştır.

Tablo 6: Neden kod tablosu

Kod	Neden	Kod	Neden
N1	Ailemlle Birlikte Olmak	N11	İş Arkadaşlarımla Birlikte Olmak
N16	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi	N4	Kişisel Özel Gün Kutlaması
N2	Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	N12	Psikolojik Olarak Kendimi İyi Hissetmek
N9	Çocuklarımla İstememem	N5	Sosyalleşmek
N3	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği	N19	Statü Prestij Kazanmak
N15	Duyduğum Okuduğum Görüşlerle Oluşan Merak	N10	Yemek Yapacak Zaman Olmaması
N6	Eğlenmek	N18	Yemek Yapmayı Bilmemem
N17	Ekonomik Olması	N14	Yemek Yapmak İstememem
N7	Farklı Tatlar Deneme İsteği	N13	Yemek Saatlerinde Evden Uzakta Olmam
N8	Geleneksel Özel Gün Kutlaması		

Araştırmaya katılanların yaş değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 7'de verilmiştir. 18–29 yaş arası katılımcılarda 42 kişi %64,6 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alırken, 31 kişi %47,7 ile “Ailemlle Birlikte Olmak” (N1) ve 26 kişi %40 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedenleri ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. 18-29 yaş arası katılımcılarda “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 6 kişi %9,2 ile, Statü ve Prestij Kazanmak (N19) 3 kişi %4,6 ile ve “Çocuklarımla İstememem” (N9) 1 kişi %1,5 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. 30-39 yaş arası katılımcılarda 75 kişi %66,4 ile “Ailemlle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, 64 kişi %56,6 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ikinci, 56 kişi %49,6 “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan nedenler olmuştur. 30-39 yaş arası katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 15 kişi %13,3 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 3 kişi %2,7 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 2 kişi %1,8 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. 40-49 yaş arası katılımcılarda 109 kişi %65,3 ile “Ailemlle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, 107 kişi %64,1 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ikinci, 79 kişi %47,3 “Kişisel Özel Gün Kutlaması” (N4) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. 40-49 yaş arası katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 12 kişi %7,2 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 7 kişi %4,2 ile ve “Statü ve

Prestij Kazanmak” (N19) 4 kişi %2,4 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir.50 yaş ve üzeri katılımcılarda 39 kişi %60 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni 38 kişi %58,5 ile ikinci, 26 kişi %40 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. 50 yaş ve üzeri katılımcılarda “Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi” (N16) 5 kişi %7,7 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 3 kişi %4,6 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 1 kişi %1,5 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 7: Yaş değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.No	18 - 29 Yaş			30 - 39 Yaş			40 - 49 Yaş			50 yaş ve Üzeri			S.No
	n	%	Kod	Kod	n	%	n	%	Kod	Kod	n	%	
1	42	64,6	N2	N1	75	66,4	109	65,3	N1	N2	39	60,0	1
2	31	47,7	N1	N2	64	56,6	107	64,1	N2	N1	38	58,5	2
3	26	40,0	N3	N3	56	49,6	79	47,3	N4	N3	26	40,0	3
4	25	38,5	N6	N6	47	41,6	77	46,1	N3	N5	24	36,9	4
5	25	38,5	N13	N4	47	41,6	72	43,1	N9	N6	23	35,4	5
6	24	36,9	N5	N5	46	40,7	71	42,5	N7	N8	23	35,4	6
7	21	32,3	N4	N9	42	37,2	67	40,1	N5	N9	22	33,8	7
8	21	32,3	N10	N7	39	34,5	63	37,7	N8	N4	22	33,8	8
9	17	26,2	N7	N10	38	33,6	57	34,1	N6	N7	18	27,7	9
10	17	26,2	N8	N8	35	31,0	49	29,3	N11	N10	16	24,6	10
11	17	26,2	N12	N12	33	29,2	46	27,5	N12	N11	13	20,0	11
12	16	24,6	N14	N11	32	28,3	43	25,7	N10	N14	12	18,5	12
13	12	18,5	N15	N13	30	26,5	40	24,0	N13	N15	9	13,8	13
14	11	16,9	N11	N14	23	20,4	35	21,0	N15	N12	8	12,3	14
15	10	15,4	N17	N16	19	16,8	30	18,0	N14	N13	8	12,3	15
16	9	13,8	N16	N15	19	16,8	29	17,4	N16	N17	6	9,2	16
17	6	9,2	N18	N17	15	13,3	12	7,2	N17	N16	5	7,7	17
18	3	4,6	N19	N18	3	2,7	7	4,2	N18	N18	3	4,6	18
19	1	1,5	N9	N19	2	1,8	4	2,4	N19	N19	1	1,5	19

Araştırmaya katılanların cinsiyet değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 8’de verilmiştir. Araştırmaya katılan kadınlarda 104 kişi %70,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, 84 kişi %57,1 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ikinci, 83 kişi %56,5 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Kadın katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 8 kişi %5,4 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 3 kişi %2 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 1 kişi %0,7 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Erkek katılımcılarda 169 kişi %64,3 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni 148 kişi %56,3 ile ikinci, 108 kişi %41,1 ile “Sosyalleşmek” (N5) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Araştırmaya katılan erkek katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 35 kişi %13,3 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 16 kişi %6,1 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 9 kişi %3,4 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 8: Cinsiyet değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	Kadın			Erkek		
	n	%	Neden	Neden	n	%
						S.N.

1	104	70,7	Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	Ailemle Birlikte Olmak	169	64,3	1
2	84	57,1	Ailemle Birlikte Olmak	Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	148	56,3	2
3	83	56,5	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği	Sosyalleşmek	108	41,1	3
4	75	51,0	Kişisel Özel Gün Kutlaması	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği	102	38,8	4
5	66	44,9	Eğlenmek	Çocuklarımla İstemem	94	35,7	5
6	58	39,5	Farklı Tatlar Deneme İsteği	Kişisel Özel Gün Kutlaması	94	35,7	6
7	55	37,4	Geleneksel Özel Gün Kutlaması	Farklı Tatlar Deneme İsteği	87	33,1	7
8	53	36,1	Sosyalleşmek	Eğlenmek	86	32,7	8
9	51	34,7	Yem. Yapacak Zaman Olmaması	Geleneksel Özel Gün Kutlaması	83	31,6	9
10	49	33,3	Psi. Ol. Kendimi İyi Hissetmek	İş Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	78	29,7	10
11	43	29,3	Çocuklarımla İstemem	Yem. Yapacak Zaman Olmaması	67	25,5	11
12	43	29,3	Yem. Saat. Evden Uzakta Olmam	Yem. Saat. Evden Uzakta Olmam	60	22,8	12
13	40	27,2	Yemek Yapmak İstememem	Psi. Ol. Kendimi İyi Hissetmek	55	20,9	13
14	37	25,2	Duy. Oku. Gör. Oluşan Merak	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi	41	15,6	14
15	27	18,4	İş Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	Yemek Yapmak İstememem	41	15,6	15
16	21	14,3	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi	Duy. Oku. Gör. Oluşan Merak	38	14,4	16
17	8	5,4	Ekonomik Olması	Ekonomik Olması	35	13,3	17
18	3	2,0	Yemek Yapmayı Bilmemem	Yemek Yapmayı Bilmemem	16	6,1	18
19	1	0,7	Statü Prestij Kazanmak	Statü Prestij Kazanmak	9	3,4	19

Araştırmaya katılanların eğitim düzeyi değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 9’da verilmiştir. Araştırmaya katılan Lise ve Altı eğitim düzeyine sahip katılımcılarda 71 kişi %66,4 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, 50 kişi %46,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ikinci, 44 kişi %41,1 “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Lise ve altı eğitim düzeyine sahip katılımcılarda “Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi” (N16) 5 kişi %4,7 ile, “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 2 kişi %1,9 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) hiç seçilmeyerek son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan Önlisans mezunu katılımcılar 31 kişi %66 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenini ilk sırada yer alan neden olarak belirtirken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedenini 27 kişi %57,4 ile ikinci neden, “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) 24 kişi %51,1 ile üçüncü neden olarak belirtmişlerdir. Önlisans mezunlarının son üç sırada yer alan nedenleri ise 4 kişi %8,5 ile “Ekonomik Olması” (N17), 2 kişi %4,3 ile “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) ve hiç seçilmeyen “Statü ve Prestij Kazanmak”dır. Araştırmaya katılan Lisans eğitim düzeyine sahip katılımcılarda 121 kişi %64,4 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni 114 kişi %60,6 ile ikinci, 86 kişi %45,7 ile “Kişisel Özel Gün Kutlaması” (N4) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Lisans eğitim düzeyine sahip katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 19 kişi %10,1 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 12 kişi %6,4 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 4 kişi %2,1 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan Lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcılarda 50 kişi %73,5 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni 41 kişi %60,3 ile ikinci, 35 kişi %51,5 ile “Kişisel Özel Gün Kutlaması” (N4) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 9 kişi %13,2 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 5 kişi %7,4 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 4 kişi %5,9 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 9: Eğitim düzeyi değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	Lise ve Altı			Önlisans			Lisans			Lisansüstü			S.N.
	n	%	Kod	Kod	n	%	n	%	Kod	Kod	n	%	

1	71	66,4	N1	N2	31	66,0	121	64,4	N2	N2	50	73,5	1
2	50	46,7	N2	N1	27	57,4	114	60,6	N1	N1	41	60,3	2
3	44	41,1	N3	N3	24	51,1	86	45,7	N4	N4	35	51,5	3
4	41	38,3	N6	N6	18	38,3	83	44,1	N3	N3	34	50,0	4
5	40	37,4	N9	N4	17	36,2	79	42,0	N7	N5	34	50,0	5
6	35	32,7	N5	N5	17	36,2	75	39,9	N5	N13	27	39,7	6
7	31	29,0	N8	N9	16	34,0	69	36,7	N6	N7	26	38,2	7
8	31	29,0	N4	N10	15	31,9	69	36,7	N8	N8	25	36,8	8
9	28	26,2	N7	N8	13	27,7	67	35,6	N10	N6	24	35,3	9
10	23	21,5	N11	N7	12	25,5	65	34,6	N9	N12	23	33,8	10
11	21	19,6	N12	N14	12	25,5	54	28,7	N13	N15	20	29,4	11
12	18	16,8	N10	N13	12	25,5	52	27,7	N11	N11	20	29,4	12
13	11	10,3	N17	N11	10	21,3	50	26,6	N12	N16	18	26,5	13
14	10	9,3	N14	N12	10	21,3	44	23,4	N14	N10	18	26,5	14
15	10	9,3	N13	N16	6	12,8	43	22,9	N15	N9	16	23,5	15
16	7	6,5	N15	N15	5	10,6	33	17,6	N16	N14	15	22,1	16
17	5	4,7	N16	N17	4	8,5	19	10,1	N17	N17	9	13,2	17
18	2	1,9	N19	N18	2	4,3	12	6,4	N18	N18	5	7,4	18
19	0	0,0	N18	N19	0	0,0	4	2,1	N19	N19	4	5,9	19

Araştırmaya katılanların medeni durum değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 10’da verilmiştir. Araştırmaya katılan evlilerde 184 kişi %69,2 ile “Ailele Birlikte Olmak” (N1) ilk sırada yer alan neden olurken, 146 kişi %54,9 ile “Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ikinci, 126 kişi %47,4 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Evli katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 24 kişi %9 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 6 kişi %2,3 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 5 kişi %1,9 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Bekar katılımcılarda 106 kişi %73,6 ile “Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailele Birlikte Olmak” (N1) nedeni 69 kişi %47,9 ile ikinci, 63 kişi %43,8 ile “Sosyalleşmek” (N5) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Araştırmaya katılan erkek katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 19 kişi %13,2 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 13 kişi %9 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 5 kişi %3,5 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 10: Medeni durum değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	Evli			Bekar			S.N.
	n	%	Neden	Neden	n	%	
1	184	69	Ailele Birlikte Olmak	Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak	106	74	1
2	146	55	Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak	Ailele Birlikte Olmak	69	48	2
3	126	47	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği	Sosyalleşmek	63	44	3
4	117	44	Çocuklarının İstemesi	Eğlenmek	61	42	4
5	115	43	Kişisel Özel Gün Kutlaması	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği	59	41	5
6	102	38	Geleneksel Özel Gün Kutlaması	Kişisel Özel Gün Kutlaması	54	38	6
7	98	37	Sosyalleşmek	Farklı Tatlar Deneme İsteği	51	35	7
8	94	35	Farklı Tatlar Deneme İsteği	Yem. Saat. Evden Uzakta Olmam	46	32	8
9	91	34	Eğlenmek	Yemek Yapacak Zaman Olmaması	44	31	9
10	74	28	Yemek Yapacak Zaman Olmaması	Psi. Olarak Kendimi İyi Hissetmek	42	29	10
11	69	26	İş Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak	Geleneksel Özel Gün Kutlaması	36	25	11
12	62	23	Psi. Olarak Kendimi İyi Hissetmek	İş Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak	36	25	12
13	57	21	Yem. Saat. Evden Uzakta Olmam	Yemek Yapmak İstememem	36	25	13

14	45	17	Yemek Yapmak İstememem	Duy. Oku. Görüşlerle Oluşan Merak	31	22	14
15	44	17	Duy. Oku. Görüşlerle Oluşan Merak	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi	23	16	15
16	39	15	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi	Çocuklarının İstemesi	20	14	16
17	24	9	Ekonomik Olması	Ekonomik Olması	19	13	17
18	6	2,3	Yemek Yapmayı Bilmemem	Yemek Yapmayı Bilmemem	13	9	18
19	5	1,9	Statü Prestij Kazanmak	Statü Prestij Kazanmak	5	3,5	19

Araştırmaya katılanların çocuk sahipliği değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 11’de verilmiştir. Araştırmaya katılan çocuğu olan katılımcılarda 180 kişi %69,2 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, 143 kişi %55 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ikinci, 137 kişi %52,7 ile “Çocuğumun İstemesi” (N9) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Çocuğu olan katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 25 kişi %9,6 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 6 kişi %2,3 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 5 kişi %1,9 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan çocuğu olmayan katılımcılarda 109 kişi %72,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni 73 kişi %48,7 ile ikinci, 70 kişi %46,7 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Araştırmaya katılan çocuğu olmayan katılımcılarda “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 13 kişi %8,7 ile, “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 5 kişi %3,3 ile, hiç katılımsız “Çocuklarının İstemesi” (N9) son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 11: Çocuk sahipliği değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	Çocuğu Var			Çocuğu Yok			S.N.
	n	%	Neden	Neden	n	%	
1	180	69	Ailemle Birlikte Olmak	Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	109	73	1
2	143	55	Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	Ailemle Birlikte Olmak	73	49	2
3	137	53	Çocuklarının İstemesi	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği	70	47	3
4	115	44	Değişik Bir Ortamda Olma İsteği	Eğlenmek	67	45	4
5	108	42	Kişisel Özel Gün Kutlaması	Sosyalleşmek	67	45	5
6	99	38	Geleneksel Özel Gün Kutlaması	Kişisel Özel Gün Kutlaması	61	41	6
7	94	36	Sosyalleşmek	Farklı Tatlar Deneme İsteği	52	35	7
8	93	36	Farklı Tatlar Deneme İsteği	Psi. Olarak Kendimi İyi Hissetmek	51	34	8
9	85	33	Eğlenmek	Yem. Saat. Evden Uzakta Olmam	51	34	9
10	71	27	İş Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	Yemek Yapacak Zaman Olmaması	50	33	10
11	68	26	Yemek Yapacak Zaman Olmaması	Geleneksel Özel Gün Kutlaması	39	26	11
12	53	20	Psi. Olarak Kendimi İyi Hissetmek	Yemek Yapmak İstememem	37	25	12
13	52	20	Yem. Saat. Evden Uzakta Olmam	İş Arkadaşlarımla Birlikte Olmak	34	23	13
14	44	17	Duy. Oku. Görüşlerle Oluşan Merak	Duy. Oku. Görüşlerle Oluşan Merak	31	21	14
15	44	17	Yemek Yapmak İstememem	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi	29	19	15
16	33	13	Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi	Ekonomik Olması	18	12	16
17	25	9,6	Ekonomik Olması	Yemek Yapmayı Bilmemem	13	8,7	17
18	6	2,3	Yemek Yapmayı Bilmemem	Statü Prestij Kazanmak	5	3,3	18
19	5	1,9	Statü Prestij Kazanmak	Çocuklarının İstemesi	0	0	19

Araştırmaya katılanların meslek değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 12’de verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler 21 kişi %67,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenini ilk sırada seçerken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) ve “Yemek Saatlerinde Evden Uzakta Olmam” (N13) nedenlerini 15 kişi %48,4 ile ikinci ve üçüncü sırada yer alan nedenler olarak belirtmişlerdir. Öğrenciler “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 3 kişi %9,7 ile, “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 2 kişi %6,5 ile ve “Çocuğumun

İstemesi” 1 kişi %3,2 ile son üç sırada yer alan nedenler olarak seçmişlerdir. Araştırmaya katılan mavi yakalı çalışan katılımcılarda 28 kişi %71,8 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni 17 kişi %43,6 ile ikinci, 16 kişi %41 ile “Sosyalleşmek” (N5) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Araştırmaya katılan mavi yakalı çalışan katılımcılarda “Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi” (N16) 2 kişi %5,1 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) hiç seçilmemesi ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Beyaz Yakalı çalışan katılımcılarda 60 kişi %72,3 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, 52 kişi %62,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ikinci, 44 kişi %53 ile “Kişisel Özel Gün Kutlaması” (N4) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Beyaz Yakalı çalışanlarda “Ekonomik Olması” (N17) 10 kişi %12 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 8 kişi %9,6 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 2 kişi %2,4 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan serbest meslek sahibi katılımcılarda 59 kişi %63,4 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni 56 kişi %60,2 ile ikinci, 43 kişi %46,2 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Serbest meslek sahibi katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 7 kişi %7,5 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 3 kişi %3,2 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 2 kişi %2,2 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan memur katılımcılarda 75 kişi %64,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenini ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni 68 kişi %58,6 ile ikinci, 59 kişi %50,9 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Memur katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 14 kişi %12,1 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 4 kişi %3,4 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 3 kişi %2,6 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan emeklilerde 28 kişi %58,3 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedeni 26 kişi %54,2 ile ikinci, 20 kişi %41,7 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Emekli katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 2 kişi %4,1 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 1’er kişi %2,2 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 12: Meslek değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	Öğrenci			Mavi Yakalı			Beyaz Yakalı			Serbest Mes.			Memur			Emekli			S.N.
	n	%	Kod	Kod	n	%	n	%	Kod	Kod	n	%	n	%	Kod	Kod	n	%	
1	21	68	N2	N1	28	72	60	72	N1	N2	59	63	75	65	N2	N2	28	58	1
2	15	48	N1	N2	17	44	52	63	N2	N1	56	60	68	59	N1	N1	26	54	2
3	15	48	N13	N5	16	41	44	53	N4	N3	43	46	59	51	N3	N3	20	42	3
4	14	45	N3	N9	14	36	38	46	N3	N9	41	44	51	44	N7	N4	17	35	4
5	13	42	N4	N4	14	36	34	41	N8	N6	40	43	47	41	N4	N5	17	35	5
6	11	36	N6	N6	12	31	33	40	N5	N5	37	40	47	41	N5	N9	16	33	6
7	11	36	N5	N3	11	28	33	40	N10	N7	34	37	43	37	N6	N6	15	31	7
8	10	32	N8	N7	11	28	31	37	N9	N4	34	37	41	35	N8	N8	15	31	8
9	10	32	N10	N8	9	23	31	37	N6	N8	29	31	38	33	N13	N7	10	21	9
10	9	29	N12	N11	8	21	31	37	N7	N12	28	30	37	32	N10	N11	9	19	10
11	8	26	N7	N10	7	18	30	36	N11	N10	24	26	36	31	N11	N15	7	15	11
12	7	23	N15	N12	5	13	26	31	N12	N13	20	22	34	29	N9	N12	7	15	12
13	7	23	N17	N14	5	13	22	27	N14	N11	19	20	29	25	N12	N10	7	15	13
14	7	23	N14	N15	4	10	22	27	N13	N14	18	19	23	20	N15	N14	6	13	14
15	6	19	N16	N13	4	10	18	22	N16	N15	16	17	23	20	N14	N16	4	8,3	15
16	3	9,7	N11	N17	3	7,7	18	22	N15	N16	13	14	19	16	N16	N13	4	8,3	16

17	3	9,7	N18	N16	2	5,1	10	12	N17	N17	7	7,5	14	12	N17	N17	2	4,2	17
18	2	6,5	N19	N19	0	0	8	9,6	N18	N18	3	3,2	4	3,4	N18	N19	1	2,1	18
19	1	3,2	N9	N18	0	0	2	2,4	N19	N19	2	2,2	3	2,6	N19	N18	1	2,1	19

Araştırmaya katılanların gelir düzeyi değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 13’de verilmiştir. Araştırmaya katılan düşük gelir düzeyine sahip katılımcılarda 25 kişi %55,6 ile “Ailele Birlikte Olmak” ve “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenleri birinci ve ikinci nedenler olurken, 21 kişi %46,7 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Düşük gelir düzeyine sahip katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 7 kişi %15,6 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 3 kişi %6,7 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 1 kişi %2,2 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan orta gelir düzeyine sahip katılımcılarda 203 kişi %62,8 ile “Ailele Birlikte Olmak” nedenini birinci neden olarak seçerken, 199 kişi %61,6 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenini ikinci, 142 kişi %44 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedenini üçüncü sıradaki neden olarak seçmişlerdir. Orta gelir düzeyine sahip katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 35 kişi %10,8 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 14 kişi %4,3 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 8 kişi %2,5 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan yüksek gelir düzeyine sahip katılımcılarda 28 kişi %66,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailele Birlikte Olmak” (N1) nedeni 25 kişi %59,5 ile ikinci, 23 kişi %54,8 ile “Sosyalleşmek” (N5) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Yüksek gelir düzeyine sahip katılımcılarda “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 2 kişi %4,8 ile “Ekonomik Olması” (N17) ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 1’er kişi %2,4 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 13: Gelir düzeyi değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	Düşük			Orta			Yüksek			S.N.
	n	%	Kod	Kod	N	%	n	%	Kod	
1	25	56	N1	N1	203	62,8	28	67	N2	1
2	25	56	N2	N2	199	61,6	25	60	N1	2
3	21	47	N3	N3	142	44	23	55	N5	3
4	19	42	N5	N4	132	40,9	22	52	N3	4
5	17	38	N13	N6	120	37,2	21	50	N4	5
6	16	36	N4	N5	119	36,8	20	48	N6	6
7	15	33	N8	N7	114	35,3	17	41	N7	7
8	15	33	N10	N9	110	34,1	17	41	N8	8
9	15	33	N14	N8	106	32,8	14	33	N9	9
10	14	31	N7	N10	93	28,8	13	31	N12	10
11	13	29	N9	N11	87	26,9	11	26	N15	11
12	12	27	N6	N12	81	25,1	10	24	N10	12
13	11	24	N16	N13	78	24,1	9	21	N11	13
14	10	22	N12	N14	60	18,6	8	19	N13	14
15	9	20	N15	N15	55	17	6	14	N16	15
16	9	20	N11	N16	45	13,9	6	14	N14	16
17	7	16	N17	N17	35	10,8	2	4,8	N18	17
18	3	6,7	N18	N18	14	4,3	1	2,4	N17	18
19	1	2,2	N19	N19	8	2,5	1	2,4	N19	19

Araştırmaya katılanların dışarıda yeme sıklığı değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 14’de verilmiştir. Araştırmaya katılan ayda 1 kez dışarıda yemek yiyen katılımcılarda 40 kişi %59,7 ile “Ailele Birlikte Olmak” nedenini birinci neden olarak

seçerken, 34 kişi %50,7 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ikinci, 29 kişi %43,3 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedeni üçüncü sıradaki neden olarak seçilmiştir. Ayda 1 kez dışarıda yemek yiyen katılımcılarda “Duyduğum Okuduğum Görüşlerle Oluşan Merak” (N15) 5 kişi %7,5 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 1’er kişi %1,5 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan ayda 2-5 kez dışarıda yemek yiyen katılımcılar 128 kişi %65,6 ile “Ailemle Birlikte Olmak” nedenini birinci neden olarak seçerken, 120 kişi %61,5 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenini ikinci, 95 kişi %48,7 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedenini üçüncü sıradaki neden olarak seçmişlerdir. Ayda 2-5 kez dışarıda yemek yiyen katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 20 kişi %10,3 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 4’er kişi %2,1 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan ayda 6-9 kez dışarıda yemek yiyen katılımcılar 46 kişi %61,3 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenini birinci neden olarak seçerken, 43 kişi %57,3 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedenini ikinci, 33 kişi %44 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedenini üçüncü sıradaki neden olarak seçmişlerdir. Ayda 6-9 kez dışarıda yemek yiyen katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 7 kişi %9,3 ile, “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 4 kişi %5,3 ile ve “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) ve 3 kişi %4 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan ayda 10 kez ve üzeri dışarıda yemek yiyen katılımcılar 52 kişi %71,2 ile “Arkadaşlarımla Birlikte Olmak” (N2) nedenini birinci neden olarak seçerken, 42 kişi %57,5 ile “Ailemle Birlikte Olmak” (N1) nedenini ikinci, 37 kişi %50,7 ile “Sosyalleşmek” (N5) nedenini üçüncü sıradaki neden olarak seçmişlerdir. Ayda 10 kez ve üzeri dışarıda yemek yiyen katılımcılarda “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 11 kişi %15,1 ile “Ekonomik Olması” (N17) 10 kişi %13,7 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 1 kişi %1,4 ile ve son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 14: Dışarıda yeme sıklığı değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	Ayda 1 Kez			Ayda 2-5 Kez			Ayda 6-9 Kez			Ayda 10 ve Üz.			S.N.
	n	%	Kod	Kod	n	%	n	%	Kod	Kod	n	%	
1	40	59,7	N1	N1	128	65,6	46	61,3	N2	N2	52	71,2	1
2	34	50,7	N2	N2	120	61,5	43	57,3	N1	N1	42	57,5	2
3	29	43,3	N3	N3	95	48,7	33	44	N3	N5	37	50,7	3
4	23	34,3	N4	N4	90	46,2	32	42,7	N6	N7	30	41,1	4
5	21	31,3	N8	N9	79	40,5	32	42,7	N5	N10	30	41,1	5
6	18	26,9	N9	N5	78	40	30	40	N4	N3	28	38,4	6
7	15	22,4	N6	N6	77	39,5	26	34,7	N7	N6	28	38,4	7
8	14	20,9	N5	N7	76	39	26	34,7	N13	N13	28	38,4	8
9	14	20,9	N10	N8	74	37,9	25	33,3	N10	N4	26	35,6	9
10	13	19,4	N7	N11	50	25,6	24	32	N8	N12	24	32,9	10
11	13	19,4	N11	N10	49	25,1	23	30,7	N12	N11	21	28,8	11
12	12	17,9	N14	N12	47	24,1	21	28	N9	N14	21	28,8	12
13	12	17,9	N13	N15	39	20	21	28	N11	N9	19	26	13
14	10	14,9	N12	N13	37	19	15	20	N15	N8	19	26	14
15	9	13,4	N16	N14	35	17,9	13	17,3	N14	N16	16	21,9	15
16	6	9	N17	N16	26	13,3	11	14,7	N16	N15	16	21,9	16
17	5	7,5	N15	N17	20	10,3	7	9,3	N17	N18	11	15,1	17
18	1	1,5	N19	N19	4	2,1	4	5,3	N19	N17	10	13,7	18
19	1	1,5	N18	N18	4	2,1	3	4	N18	N19	1	1,4	19

Araştırmaya katılanların harcama oranı değişkenine göre neden seçimleri sıralaması Tablo 15’de verilmiştir. Araştırmaya katılan aylık gelirlerinin %10 ve altını dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda 119 kişi %64,7 ile “Ailemle Birlikte Olmak” nedenini birinci neden

olarak seçerken, 97 kişi %52,7 ile “Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak” (N2) nedenini ikinci, 83 kişi %45,1 ile “Değişik Bir Ortamda Olma İsteği” (N3) nedenini üçüncü sıradaki neden olarak seçmişlerdir. Aylık gelirlerinin %10 ve altını dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 18 kişi %9,8 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 5 kişi %2,7 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 2 kişi %1,1 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan aylık gelirlerinin %11-20’si arasını dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda 86 kişi %64,7 ile “Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak” (N2) nedeni ilk sırada yer alan neden olurken, “Ailele Birlikte Olmak” (N1) nedeni 82 kişi %61,7 ile ikinci, 59 kişi %44,4 ile “Kişisel Özel Gün Kutlaması” (N4) nedeni üçüncü sırada yer alan neden olmuştur. Aylık gelirlerinin %11-20’si arasını dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda “Ekonomik Olması” (N17) 17 kişi %12,9 ile, “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) 10 kişi %7,5 ile ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) 2 kişi %1,5 ile son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan aylık gelirlerinin %21-30’u arasını dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda 52 kişi %75,4 ile “Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak” (N2) nedenini birinci neden olarak seçerken, 39 kişi %56,5 ile “Sosyalleşmek” (N5) nedenini ikinci, 38 kişi %55,1 ile “Ailele Birlikte Olmak” (N1) nedenini üçüncü sıradaki neden olarak seçmişlerdir. Aylık gelirlerinin %21-30’u arasını dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda 4’er kişi %5,8 ile “Ekonomik Olması” ve “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19), hiç seçilmeyen “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) nedenleri son üç sırada bulunan nedenlerdir. Araştırmaya katılan aylık gelirlerinin %31 ve üzerini dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda 17 kişi %70,8 ile “Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak” (N2) nedenini birinci neden olarak seçerken, 14 kişi %58,3 ile “Ailele Birlikte Olmak” (N1) nedenini ikinci, 13 kişi %54,2 ile “Sosyalleşmek” (N5) nedenini üçüncü sıradaki neden olarak seçmişlerdir. Aylık gelirlerinin %21-30’u arasını dışarıda yemek için harcayan katılımcılarda 4’er kişi %16,7 ile “Çocuklarının İstemesi” (N9), “İş Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak” (N11), “Ekonomik Olması” (N17), “Yemek Yapmayı Bilmemem” (N18) ve 2 kişi %8,3 ile “Statü ve Prestij Kazanmak” (N19) son üç sırada bulunan nedenlerdir.

Tablo 15: Harcama oranı değişkenine göre neden sıralama tablosu

S.N.	%10 ve Altı			%11-20 Arası			%21-30 Arası			%30 ve Üzeri			S.N.
	n	%	Kod	Kod	n	%	n	%	Kod	Kod	n	%	
1	119	65	N1	N2	86	64,7	52	75	N2	N2	17	70,8	1
2	97	53	N2	N1	82	61,7	39	57	N5	N1	14	58,3	2
3	83	45	N3	N4	59	44,4	38	55	N1	N5	13	54,2	3
4	69	38	N4	N3	56	42,1	38	55	N3	N6	11	45,8	4
5	63	34	N9	N9	54	40,6	34	49	N7	N4	10	41,7	5
6	60	33	N8	N6	52	39,1	33	48	N6	N3	8	33,3	6
7	58	32	N5	N7	51	38,3	31	45	N4	N7	8	33,3	7
8	56	30	N6	N5	51	38,3	28	41	N13	N15	7	29,2	8
9	52	28	N7	N8	46	34,6	26	38	N12	N8	7	29,2	9
10	45	25	N10	N11	45	33,8	25	36	N8	N12	7	29,2	10
11	44	24	N13	N10	44	33,1	23	33	N10	N16	6	25	11
12	39	21	N11	N12	36	27,1	17	25	N11	N10	6	25	12
13	35	19	N12	N14	35	26,3	16	23	N9	N14	6	25	13
14	26	14	N14	N15	27	20,3	16	23	N15	N13	6	25	14
15	25	14	N15	N13	25	18,8	14	20	N16	N9	4	16,7	15
16	23	13	N16	N16	19	14,3	14	20	N14	N17	4	16,7	16
17	18	9,8	N17	N17	17	12,8	4	5,8	N17	N11	4	16,7	17
18	5	2,7	N18	N18	10	7,5	4	5,8	N19	N18	4	16,7	18
19	2	1,1	N19	N19	2	1,5	0	0	N18	N19	2	8,3	19

Sonuç ve Öneriler

Değişen yaşam koşulları, çalışma şartları, zamanın kısıtlı ve değerli hale gelmesi insanların ihtiyaçlarında ve satın alma davranışlarında değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimlerden yiyecek içecek işletmeleri de etkilenmiş, önceleri sadece fiziki ihtiyaç olan karın doyurmak amaçlı hizmet veren yiyecek içecek işletmeleri, tüketicilerin sosyolojik, psikolojik, kültürel ihtiyaçlarına yönelik hizmetler geliştirmek ve tüketiciye sunmak zorunda kalmışlardır. Değişen tüketici ihtiyaç ve istekleri tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenlerini de değiştirmiştir. Tüketicilerin hangi nedenlerle dışarıda yemek yediğinin bilinmesi işletmenin kendini konumlandırması, hedef pazarını belirlemesi, sunacağı ürün ve hizmetleri pazardaki konumu ve hedef kitlesine göre belirleyip çeşitlendirmesi, işletmenin karlılığı, sürdürülebilirliği ve müşteri memnuniyeti açısından önem arz eden stratejik bilgilerdir.

Araştırmada tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre sırasıyla Aileyle Birlikte Olmak, Arkadaşlarla Birlikte Olmak, Değişik Bir Ortamda Olma İsteği, Kişisel Özel Gün Kutlaması, Sosyalleşmek, Eğlenmek, Farklı Tatlar Deneme İsteği, Geleneksel Özel Gün Kutlaması, Çocukların İstemesi, Yemek Yapacak Zaman Olmaması ilk on sırada yer alan dışarıda yemek yeme nedenleridir. Yine sırasıyla İş Arkadaşlarıyla Birlikte Olmak, Psikolojik Olarak İyi Hissetmek, Yemek Saatlerinde Evden Uzakta Olmak, Yemek Yapmak İstememek ilk on nedeni takip eden nedenlerdir. Son beş sırada ise sırasıyla Başkalarının Görüşleriyle Oluşan Merak, Arkadaş veya Akraba Tavsiyesi, Ekonomik Olması, Yemek Yapmayı Bilmemek, Statü Prestij Kazanmak nedenleri tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenleridir.

Diğer nedenlere göre yüksek oranla ilk iki sırada yer alan (% 61,07, % 61,05) Aileyle Birlikte Olmak ve Arkadaşlarla Birlikte Olmak nedenleri tüketicilerin öncelikle sosyolojik ihtiyaçları için dışarıda yemek yediklerine işaret etmektedir. Dördüncü sırada yer alan Kişisel Özel Gün Kutlaması ve beşinci sırada yer alan Sosyalleşmek, sekizinci sırada yer alan Geleneksel Gün Kutlaması nedenleri de sosyolojik ihtiyaçların dışarıda yemek yemede önemli bir faktör olduğu görüşünün destekleyicisidir. Üçüncü sırada yer alan Değişik Bir Ortamda Olma İsteği, altıncı sırada yer alan Eğlenmek, on ikinci sırada yer alan Psikolojik Olarak İyi Hissetmek, on dördüncü sırada yer alan Yemek Yapmak İstememek ve on beşinci sırada yer alan Oluşan Merak nedenleri psikolojik ihtiyaçların dışarıda yemek yeme konusunda ikinci önemli faktör olduğuna işaret etmektedir. Yedinci sırada yer alan Farklı Tatlar Deneme İsteği nedeni dışarıda yemek yemenin kültürel bir yanı olduğunun göstergesidir. Çocukların İstemesi, Yemek Yapacak Zaman Olmaması, Yemek Saatlerinde Evden Uzakta Olmak, Ekonomik Olması, Yemek Yapmayı Bilmemek gibi zorunlu nedenlerin diğer nedenlere göre alt sıralarda yer alması, dışarıda yemek yemenin zorunlu nedenlerden daha çok hedonik nedenlere dayandığını göstermektedir.

Araştırmayı katılanlarda en büyük grubun (%47,60) haftada 2-5 kez arası dışarıda yemek yediği, aylık gelirlerinin %10 ve altını dışarıda yemek için harcadıkları (% 44,90), en çok hafta sonu akşamları dışarıda yemek yedikleri (%44,9), bildikleri işletmeyi tercih ettikleri (% 82,9), en çok aile üyeleri (Toplam puan 3,06) , daha sonra arkadaşları ile (Toplam Puan 2,97) dışarıda yemek yedikleri araştırmanın bulgularındandır. Özellikle tüketicilerin bildikleri işletmeyi tercih etme seçimlerinin (% 82,9) çok yüksek olması yeni yiyecek içecek işletmesi açmayı düşünen girişimcilerin dikkate alması gereken, oturmuş, köklü rakip işletmelerden müşteri kapmanın zor olduğunu gösteren bir sonuçtur.

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine göre dışarıda yemek yeme nedenleri arasında farklılıklar vardır. Farklılıkların yer aldığı demografik özellikler ve neden sıralama tabloları eklerde sunulmuş olup, ortalamaya göre oluşan farklar gri renkle gösterilmiştir. Yaş

ve eğitim düzeyi arttıkça kişisel özel gün kutlamaları nedeninin arttığı, kişisel ve geleneksel özel gün kutlaması nedenlerinin kadınlar için erkeklere göre daha önemli bir neden olduğu araştırmanın bulgularındandır. Araştırmanın bir diğer dikkat çekici sonucu genel sıralamada dokuzuncu sırada yer alan Çocuklarının İstemesi nedeninin (% 33,40) evli katılımcılarda dördüncü sırada (% 45), çocuğu olan katılımcılarda üçüncü sırada (% 53,9) yer almasıdır. Çocuğu olan katılımcılarda Çocuğumun İstemesi nedeninin hemen üstünde yer alan Arkadaşlarımla Birlikte Olmak nedeni (% 56,3) ile arasındaki % 2,4'lük fark, yetişkin çocuğu olan ve çocuğu ile birlikte yaşamayan katılımcılar göz önüne alındığında kapanabilir hatta Çocuğumun İstemesi nedenini Arkadaşlarımla Birlikte Olmak nedenine çıkarabilecek etken olabilir. Evli katılımcıların % 85,17'sinin çocuğu varken % 14,29'unun çocuksuz olması yine Çocuğumun İstemesi nedeninin oranını ve sıralamasını yükseltebilecek bir etkidir. Daha önceki çalışma olan "Müşterilerin Yiyecek İçecek İşletmeleri Tercihlerinde Etkili Olan Kriterler" makalesine paralel olarak çocuklu ailelerin dışarıda yemek yeme nedenleri de yiyecek içecek işletmeleri tercihlerindeki kriterler gibi farklılık göstermektedir. İki araştırmanın sonucu da çocuklu ailelerin kendi istek ve ihtiyaçları kadar, çocuklarının istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurdıkları sonucuna işaret etmektedir.

İşletmelere Öneriler

Tüketicilerin dışarıda yemek nedeni sıralamasında Aile ve Arkadaşlarla Birlikte olma nedeninin diğer nedenlere göre yüksek oranda seçilerek ilk iki sırada yer aldığı göz önüne alındığında tüketicilerin sevdiği insanlarla birlikte, kalabalık bir masada yemek yemekten hoşlandığı sonucu çıkarılabilir. İşletmede kullanılacak mobilyaların türü ve yerleşiminin bu amaca uygun tasarlanıp, planlanması işletmenin kapasitesini verimli kullanmasına yardımcı olacaktır. Sabit ya da hareket ettirilmesi zor mobilyaların seçilmesi işletmenin hareket alanını daraltacak, müşterilerin iyi yerleştirilememesi durumunda kapasite kaybına yol açacaktır. Yine bu nedenler göz önünde tutulduğunda masalar arasında yeterli boş alanın bırakılması müşteri memnuniyeti ve mahremiyeti açısından önemli bir beklentidir. İşletmenin fiziki şartları ve alanı müsait ise geniş aile ve arkadaş grupları için çeşitli yöntemler (paravan, bitki, separatör vb.) ile servis salonu içinde bölümlenmeler yapılması kalabalık aile ve arkadaş grupları tarafından tercih edilmelerine neden olacaktır. Üçüncü neden olan Değişik Bir Ortamda Olma İsteği nedeni doğrultusunda işletmenin dekorunun, ambiyansının, menüsünün rakip işletmelerden farklı olması gerekmektedir. Yiyecek içecek işletmesi açmayı düşünen girişimciler nasıl olsa tutuyor düşüncesi ile rakiplere benzer dekor, benzer ambiyans ve benzer menüye sahip bir işletme açtığı takdirde araştırmada çıkan tüketicilerin çok yüksek oranda bildiği işletmeyi tercih ettiği sonucu karşısında işletmenin sürdürülebilirliğini sağlamakta güçlük yaşayacaklardır. Pazarda olan yerine, pazarda olmayı yapmak daha akıllıca ve sürdürülebilir bir yatırım olacaktır. Mevcut yiyecek içecek işletmeleri de tüketicilerin değişik bir ortamda olma isteği konusundaki beklentilerini karşılamak için işletmelerinde belirli aralıklarla müşterilerin hissedebileceği ufak yenilikler yapabilirler. Kişisel Özel Kutlamalar nedeni için yine geniş aile ve arkadaş gruplarında geçerli olan kendileri için özel ayrılmış yer hissi veren bölümlendirmelerin yapılması işletmenin tercih edilirliliğini artıracaktır.

Yiyecek içecek işletmelerin dikkat etmesi gereken en önemli husus; pazar bölümlendirmesini, pazar odaklanmasını, pazar konumlandırmasını çok iyi yapıp, bunlara göre hedef kitleyi belirleyerek hedef kitleye uygun ürün ve hizmet sunmaktır. Yiyecek içecek işletmeleri araştırmada geçen nedenlerle dışarıda yemek yiyen müşterilerin tümünü memnun etmeye çalıştığında sonuç hiçbirinin memnun olmaması olacaktır. Örneğin; hem müşterilerin aileleri ve arkadaşları ile birlikte rahatça sohbet edebileceği bir işletme olayım, hem de müşterilerin sosyalleşmesini sağlayan ve eğlendiren bir işletme olayım hedefi gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hedeftir. Çünkü ailesi ve arkadaşları ile sohbet etmek isteyen müşteriler konuşulani duyabileceği, sakın, gürültüsüz bir ortam beklentisinde iken,

sosyalleşmek ve eğlenmek isteyenler kalabalık ve müzikli bir ortam beklentisindedir. Bir işletmenin iki ayrı salonu yoksa, bu iki beklentiye aynı anda karşılması mümkün değildir. Bu yüzden işletme belirlediği hedef kitlenin beklentilerine uygun ürün ve hizmetler sunmalıdır. Farklı tatlar tatma nedeni ile dışarıda yemek yiyen tüketicilere yönelik yeni kurulacak işletmeler pazarda olmayan ürünlerden oluşan menüler oluşturabilir. Mevcut işletmeler ise çok sık olmamak kaydı ile belli aralıklarla örneğin iki ayda bir, üç ayda bir, sabit menülerine ek yiyecek ve içecekleri menülerine ilave edebilirler. İlave ettikleri bu ürünleri sabit basılı menülerinin dışında, farklı bir biçimde, örneğin ürünün resminin olduğu, yapıldığı malzemelerin ve yapım yönteminin anlatıldığı ufak bir broşür şeklinde müşterinin dikkatine sunabilirler. Böylece yeni ürüne müşterinin dikkati tam olarak çekilecek, daha fazla tercih edilmesi sağlanacaktır. Süre sonunda ürünün satış oranı beklenenin üstünde gerçekleşirse ürün sabit menüye alınarak sürekli servisi sağlanabilir. Tüketicilerin dışarıda yeme nedenlerinden biri olan anneler günü, sevgililer günü, babalar günü, yılbaşı gibi geleneksel özel günlerde işletmeler özel programlar ve fiks menüler hazırlayarak tercih edirliliklerini artırabilirler.

Tüketicilerin ağırlıklı olarak hafta sonu akşamları olan dışarıda yemek yeme tercihini hafta içi akşamlarına kaydırabilmek için düzenlenen özel etkinlikler ve müzik programları hafta içi akşamlarda gerçekleştirilebilir. Ancak bu durumda dikkat edilmesi gereken husus ertesi günün iş günü olması nedeni ile etkinlik ve programların hafta sonuna göre daha erken saatte başlatılıp, daha erken saatte bitirilmesidir. Gündüz saatlerinde talebi artırabilmek için özellikle talebin en az olduğu saatlerde happy hour, bir alana bir bedava, yiyecek alana içecek bedava gibi satış artırıcı promosyon uygulamalarına gidilebilir.

Kaynakça

- Akarçay, E. & Suğur, N. (2015). Dışarıda yemek: Eskişehir’de yeni orta sınıfın fast-food yeme-içme örüntüleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research*, 18(1), 1-29. doi:10.18490/sad.19085
- Albayrak, A. (2014). Müşterilerin restoran seçimini etkileyen faktörler: İstanbul örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 190 – 201. doi:10.17123/atad.vol25iss255949
- Ashley, B & Hollows, J. & Jones, S. & Taylor, B. (2004) *Food and cultural studies*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203646915
- Bekar, A. & Dönmez, F. G. (2016). Tüketicilerin dışarıda yemek yeme nedenlerine ilişkin bir değerlendirme. *Social Sciences*, 11(1), 1-15. doi:10.12739/NWSA.2016.11.1.3C0134
- Cheang, M. (2002). Older adults frequent visits to a fast-food restaurant: nonobligatory social interaction and the significance of play in a "third place". *Journal of Aging Studies*, 16(3), 303-321. doi:10.1016/S0890-4065(02)00052-X
- Çetinkaya, H. (2017). *Tüketicilerin alışveriş merkezlerinde yemek yeme nedenleri ve tercihlerinin değerlendirilmesi*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ekeyılmaz S. (2006). *Antalya ilinde ev dışı gıda talebi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Gıda Ekonomisi ve İşletmeciliği Yüksek Lisans Programı, Antalya.
- Goyal, A. & Singh N. P. (2007). Consumer perception about fast food in India: An exploratory study. *British Food Journal*, 109(2), 182-195. Doi:10.1108/00070700710725536
- Gül, A., Akbay, A. Ö., Dölekoğlu, C. Ö., Özel, R. & Akbay, C. (2003). *Adana ili kentsel alanda ailelerin ev dışı gıda tüketimlerinin belirlenmesi*. Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları.

N1	N2	N1	N1	N2	N2	N1	N1	N2	N2	N2	N1	N2	N1	N2	N1
N2	N1	N2	N2	N1	N1	N2	N2	N1	N1	N1	N2	N1	N2	N1	N2
N3	N3	N3	N4	N3	N3	N5	N3	N3	N4	N4	N3	N5	N9	N3	N3
N4	N6	N6	N3	N5	N4	N3	N6	N6	N3	N3	N9	N6	N3	N6	N4
N5	N13	N4	N9	N6	N6	N9	N9	N4	N7	N5	N4	N3	N4	N5	N5
N6	N5	N5	N7	N8	N7	N4	N5	N5	N5	N13	N8	N4	N8	N4	N6
N7	N4	N9	N5	N9	N8	N7	N8	N9	N6	N7	N5	N7	N5	N7	N7
N8	N10	N7	N8	N4	N5	N6	N4	N10	N8	N8	N7	N13	N7	N12	N8
N9	N7	N10	N6	N7	N10	N8	N7	N8	N10	N6	N6	N10	N6	N13	N9
N10	N8	N8	N11	N10	N12	N11	N11	N7	N9	N12	N10	N12	N11	N10	N10
N11	N12	N12	N12	N11	N9	N10	N12	N14	N13	N15	N11	N8	N10	N8	N11
N12	N14	N11	N10	N14	N13	N13	N10	N13	N11	N11	N12	N11	N12	N14	N12
N13	N15	N13	N13	N15	N14	N12	N17	N11	N12	N16	N13	N14	N13	N11	N13
N14	N11	N14	N15	N12	N15	N16	N14	N12	N14	N10	N14	N15	N15	N15	N14
N15	N17	N16	N14	N13	N11	N14	N13	N16	N15	N9	N15	N16	N14	N16	N15
N16	N16	N15	N16	N17	N16	N15	N15	N15	N16	N14	N16	N9	N16	N17	N16
N17	N18	N17	N17	N16	N17	N17	N16	N17	N17	N17	N17	N17	N17	N18	N17
N18	N19	N18	N18	N18	N18	N18	N19	N18	N18	N18	N18	N18	N18	N19	N18
N19	N9	N19	N19	N19	N19	N19	N18	N19	N19	N19	N19	N19	N19	N9	N19

Meslek, gelir düzeyi, dışarıda yeme sıklığı, harcama oranı değişkenlerine göre neden sıralama tablosu

Genel Sıralama	Meslek					Gelir Düzeyi			Dışarıda Yeme Sıklığı				Harcama Oranı				Genel Sıralama	
	Öğrenci	Mavi Yaka	Beyaz Yaka	Sebest Meslek	Memur	Emekli	Düşük	Orta	Yüksek	Ayda 1	Ayda 2 - 5	Ayda 6 - 9	Ayda 10 ve üzeri	%10 ve Altı	% 11 - 20	%21 - 30		%31 ve Üzeri
N1	N2	N1	N1	N2	N2	N2	N1	N1	N2	N1	N1	N2	N2	N1	N2	N2	N2	N1
N2	N1	N2	N2	N1	N1	N1	N2	N2	N1	N2	N2	N1	N1	N2	N1	N5	N1	N2
N3	N13	N5	N4	N3	N3	N3	N3	N3	N5	N3	N3	N3	N5	N3	N4	N1	N5	N3
N4	N3	N9	N3	N9	N7	N4	N5	N4	N3	N4	N4	N6	N7	N4	N3	N3	N6	N4
N5	N4	N4	N8	N6	N4	N5	N13	N6	N4	N8	N9	N5	N10	N9	N9	N7	N4	N5
N6	N6	N6	N5	N5	N5	N9	N4	N5	N6	N9	N5	N4	N3	N8	N6	N6	N3	N6
N7	N5	N3	N10	N7	N6	N6	N8	N7	N7	N6	N6	N7	N6	N5	N7	N4	N7	N7
N8	N8	N7	N9	N4	N8	N8	N10	N9	N8	N5	N7	N13	N13	N6	N5	N13	N15	N8
N9	N10	N8	N6	N8	N13	N7	N14	N8	N9	N10	N8	N10	N4	N7	N8	N12	N8	N9
N10	N12	N11	N7	N12	N10	N11	N7	N10	N12	N7	N11	N8	N12	N10	N11	N8	N12	N10
N11	N7	N10	N11	N10	N11	N15	N9	N11	N15	N11	N10	N12	N11	N13	N10	N10	N16	N11
N12	N15	N12	N12	N13	N9	N12	N6	N12	N10	N14	N12	N9	N14	N11	N12	N11	N10	N12
N13	N17	N14	N14	N11	N12	N10	N16	N13	N11	N13	N15	N11	N9	N12	N14	N9	N14	N13
N14	N14	N15	N13	N14	N15	N14	N12	N14	N13	N12	N13	N15	N8	N14	N15	N15	N13	N14
N15	N16	N13	N16	N15	N14	N16	N15	N15	N16	N16	N14	N14	N16	N15	N13	N16	N9	N15
N16	N11	N17	N15	N16	N16	N13	N11	N16	N14	N17	N16	N16	N15	N16	N16	N14	N17	N16

N17	N18	N16	N17	N17	N17	N17	N17	N17	N18	N15	N17	N17	N18	N17	N17	N17	N11	N17
N18	N19	N19	N18	N18	N18	N19	N18	N18	N17	N19	N19	N19	N17	N18	N18	N19	N18	N18
N19	N9	N18	N19	N19	N19	N18	N19	N19	N19	N18	N18	N18	N19	N19	N19	N18	N19	N19

Türkiye’de 1950 ile 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi

Effect on The Public Administration of General Election System Implemented in Turkey Between 1950 and 2002

Ayşe ERKMEN*

Öz

Bu çalışma 1950-2002 yılları arasında yapılan genel seçimlerde uygulanan seçim sistemlerinin seçim sonuçlarına etkisini ortaya koymak amacı ile yapılmıştır. Yapılan çalışmada 1950-2002 yılları arasında yapılan genel seçimlerde uygulanan seçim sistemlerinin halk iradesine etkisi araştırılmıştır. 1950-1960 arasında yapılan genel seçimlerde uygulanan seçim sisteminde yönetimde istikrara önem verildiği sonucuna varılmıştır. 1960-1980 arasında gerçekleştirilen genel seçimlerde 1960 öncesi yaşanan siyasi olaylara tepki olarak temsilde adalete önem verildiği görülmüştür. Aynı şekilde 1980 sonrası yapılan genel seçimlerde 1980 öncesi yaşanan siyasi olumsuzluklara tepki olarak yönetimde istikrar amaçlı seçim sisteminin uygulandığı tespit edilmiştir. Seçimlerde uygulanan seçim sistemleri temsilde adalet ya da yönetimde istikrar açısından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genel seçim, Seçim sistemi, Seçim kanunu

Abstract

This study was carried out with the aim of showing the effect of the election systems applied in the general elections held between 1950-2002. In this study, the effects of the electoral systems applied in the general elections held between 1950-2002 on popular sovereignty were investigated. It was seen that the election laws applied in the general elections between 1950-1960 gave importance to the stability of the governance. In the general elections held between 1960 and 1980, justice of representation was given importance in response to the pre-1960 political events. Likewise, in the general elections held after 1980, it was determined that the election law for stability in the administration was accepted in response to the political negatives before 1980. The electoral systems applied in elections are seen as important in terms of justice and stability in representation.

Keywords: General election, Electoral system, Election law

Giriş

Avrupa ülkelerinde 14 ve 15. yüzyıllarda başlayan seçim ve siyasi temsil kavramlarının tartışmaları Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır (Öztekin, 2003, s.181). 1876 yılında parlamenter sisteme geçilmesi sonrası 1877 yılında yapılan iki genel seçim Talimat-ı Muvvakkat adı ile hazırlanan geçici bir düzenleme ile yapılmıştır. Bu düzenleme ile iki dereceli seçim sistemi kabul edilmiş ve söz konusu genel seçimlerde bu sistem uygulanmıştır. 1908 yılında kabul edilen İntihabı Mebusan Kanun-ı Muvakkati adlı milletvekili seçim kanunu ile de iki dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. 1908’de kabul edilen bu kanun 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Söz konusu kanun Osmanlı döneminde 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında yapılan genel seçimlerde uygulanmıştır Aynı kanun Cumhuriyet’in ilanı sonrası yapılan 1923, 1927, 1931, 1935 ve 1939 genel seçimlerinde üzerinde bazı değişiklikler yapılarak uygulanmış ancak iki dereceli seçim sisteminde bir değişiklik olmamıştır. İki dereceli seçim sistemi ile halk doğrudan milletvekillerini seçmediği için temsilde adaletin tam sağlandığı söylenemez. Halkın seçtiği vekiller millet vekillerini seçtiği, halk doğrudan temsilcilerini seçmediği için halk iradesi meclise tam yansımamıştır. Bu duruma 1946 yılında tek dereceli seçim sistemine geçilerek son evrilmiştir.

1942 yılında kabul edilen 4320 sayılı mebus seçimi kanunu (Tuncer, 2002, s. 22) ile iki dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. Bu kanun Cumhuriyet tarihinin ilk seçim kanunudur. Bu seçimde de iki dereceli seçim sistemi uygulandığı için temsilde adaletin tam olarak sağlanmadığı görülmektedir.

* Öğr. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, aerkmen@gantep.edu.tr

1920 yılında ise o döneme özel bir seçim sistemi uygulanmıştır. 1920'de Temsil Heyeti 12 maddelik bir genelge yayınlamış ve seçimler bu genelgeye göre yapılmıştır. Genelgede her livadan güvenilir kişilerden 5 temsilcinin seçileceği ve İstanbul'dan kaçabilen milletvekillerinin Ankara'da açılan TBMM'ye katılabileceği hükmü yer almıştır. İstanbul'dan gelen vekiller de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yer almıştır dolayısı ile I. TBMM iki ayrı genel seçimle seçilen vekillerin birleşmesinden oluşma özelliğine sahiptir.

1945 yılına gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı sona ermiş, savaşı demokrasiler kazanmıştır. Türkiye savaşın bitiminde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek müttefiklerin yanında yer almıştır. Artık sıcak savaş sona ermiş soğuk savaş dönemi başlamıştır (Alkan, 1999, s. 53). 1946 seçimi ile Türkiye'de çok partili seçimler dönemine geçilmiştir. Bu dönem kurulan Milli Kalkınma Partisi ilk muhalefet partidir. Ancak mecliste muhalefetin olduğunu hissettirecek parti Demokrat Parti (DP) olacaktır.

Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, düzenlenen mitinglerde, özgür seçim, bağımsız seçim kavramlarını ve demokrasiyle olan bağlantısını halka anlatırken, sefaleti de kovma sözü vermiştir (Tekin, 1998, s. 194). Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren teşkilatlanma ve 1946 seçimi sürecinde en ücra köşelerdeki vatandaşların yanına giderek, onlarla yakınlık kurması halkı etkilemiştir (Tekin, 1998, s. 198).

1945 yılında kabul edilen seçim kanunu ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş ve bu uygulama günümüze kadar yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet döneminde 1946 yılına kadar yapılan genel seçimlere tek parti ile gidilmiştir. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu kabul edilerek tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, böylece 1877'den 1943 yılına kadar uygulanan iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilmiştir. 4918 sayılı seçim kanunu ile seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk Sistemi'nin uygulanması benimsenmiş seçim sisteminde açık oy gizli sayım esası kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, 3. Toplantı, 59. Bileşim, 24. Cilt, s.39-48; Tuncer, 2002, s. 22-23).

21 Temmuz 1946 yılında yapılan genel seçime 6 parti katılmıştır. Bunlar, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi'dir (Yıldırım, 2013, s. 14). Seçim sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi 403 Demokrat Parti, 54 ve bağımsızlar 8 milletvekili çıkarmıştır (Haytoğlu, 2006, s. 90). Seçimde açık oy gizli sayım uygulaması yapıldığı için bu seçim tarihe hileli seçim olarak geçmiştir. Dolayısı ile meclise yansıyan halk iradesinde şaibe oluşmuştur. Ancak 1946 genel seçimi çok partili hayata geçildiği ve tek dereceli seçim yapıldığı için demokrasinin gelişmesi açısından önemlidir.

1950 Genel Seçimi

14 Mayıs 1950 genel seçimi öncesinde 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla seçimlerin tek dereceli, olarak ve liste usulü çoğunluk sistemine göre gizli oy, açık sayım esası ile yapılması benimsenmiştir. Dolayısı ile bir önceki seçim kanununda kabul edilen çoğunluk sistemi burada korunurken açık oy gizli sayım uygulaması bu kanunla terk edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 40. Bileşim, 4. Toplantı, 24. Cilt, s.149-161; Tuncer, 2002, s. 22-23). 5545 sayılı bu seçim kanunu 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde uygulanmıştır.

Seçim Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra 24 Mart 1950'de Cumhuriyet'in 8. Dönem TBMM'si dağılmıştır. Hükümet seçimin 14 Mayıs'ta yapılacağını açıklamıştır (Haytoğlu, 2006, s. 101). Bu gelişmelerden sonra artık gözler seçim gününe çevrilmiştir.

Türkiye'de ilk ciddi geniş kapsamlı kampanya 1950 seçiminde gerçekleştirilmiştir. Elektronik kitle iletişim aracı olarak o dönem sınırlı alana yayın yapan Ankara ve İstanbul

radıoları seçimlerle ilgili haberlerle birlikte seçim konuşmalarına da yer vermiştir (Duman-Sun İpekşen, 2013, s. 120). Demokrat Parti, (DP) kuruluşunun hemen ardından kamuoyuna açıkladığı programında demokratikleşmeyi öne çıkararak, ekonomik ve siyasal alanlarda liberal politikaları savunacağını beyan etmiştir (Milliyet, 6 Mart 1999, s. 19). 1950 seçiminde Demokrat Parti ve Millet Partisi TBMM'de seçim kararı alındıktan sonra propaganda faaliyetlerine başlamış, açık ve kapalı toplantıların yanı sıra kırsal alana özel bir önem vermişlerdir (Olgun, 2011, s. 28). Bu seçim döneminde Demokrat Parti özellikle mitingler ve basın aracılığıyla halkla iletişim kurma yöntemini izlemiştir. Bu yüz yüze temas, halkın o güne kadar karşılaşmadığı bir yöntem olarak, onun desteğini kazanmada etkili olmuştur. (Duman-Sun İpekşen, 2013, s. 120). Demokrat Parti bu seçimlerde hala belleklerde olan bir afiş kullanmıştır. Bu afişte bir el resmedilmiş ve "*Yeter söz milletindir*" yazısı yazılmıştır (Özkan, 2002, s. 29-30; Alkan, 1999, s. 54). Seçim kampanyaları umut verici olmuştur. Cumhuriyet Halk Partili'ler tarım reformundan ve serbest girişimden yana tavır alıp daha fazla demokrasi sözü vermişlerdir. Demokrat partililer ise onların yavaş kaldığını ileri sürüp siyasal ve ekonomik açıdan daha fazla özgürlük istemiş, devletin küçülmesinden, özel girişimin güçlendirilmesinden, grev hakkından söz etmiştir (Ünsaldı, 2008, s. 58). Bu koşullar içinde genel seçime gidilmiştir.

Tablo 1: 14 Mayıs 1950 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı					8.905.743
Oy Kullanan Seçmen Sayısı					7.953055
Seçime Katılma Oranı					%89,3
Geçerli Oy Sayısı					-
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
CHP	3.176.561	39,4	69	14,2	-25,2
DP	4.241.393	52,7	415	85,2	+32,5
MP	250414	3,1	1	0,2	-2,9
Bağımsızlar	383.282	4,8	2	0,4	-4,4
Toplam	8.051.650	1000	487	1000	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 321

Seçime Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Millet Partisi ve bağımsızlar katılmıştır (Tuncer, 2002, s. 321). 14 Mayıs 1950 genel seçimine katılım % 89,3 oranında olmuştur. Bu seçim döneminde Demokrat Parti'nin iktidar olduğu seçim dönemlerinin en yüksek katılımı gerçekleşmiştir. Bunda Demokrak parti'nin yürüttüğü "yeter söz milletin" sloganlı ile en ücra köşelere kadar giderek vaatlerini anlatması ve CHP'nin liberal açılımlarının etkisi olduğu söylenebilir.

Seçim sonucu Demokrat Parti % 52,7 oranında oy alarak 415 milletvekilliği kazanmış ve TBMM'de % 85,2 oranında temsil yetkisini elde etmiştir. Seçim sistemi Demokrat Parti'ye % 32,5 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi % 39,4 oranında oy alarak 69 milletvekili kazanmış ve TBMM'de % 14,2 oranında temsil hakkına sahip olmuştur. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin % 25,2 oranında temsil hakkını kaybetmesine neden olmuştur. Bu seçimde Millet Partisi % 3,1 oranında oy ile 1 milletvekilliği kazanarak TBMM'de % 0,2 oranında temsil hakkını elde etmiştir. Seçim sistemi Millet Partisi'nin temsil hakkını % 2,9 oranında azaltmıştır. Bağımsızlar ise % 4,9 oy oranı ile 2 milletvekilliği kazanmıştır.

Seçim sistemi Demokrat Parti'ye % 32,5 oranında artı temsil hakkı sağlarken Cumhuriyet Halk Partisi'nin % 25,2 oranında temsil hakkını kaybetmesine neden olmuştur. Bu sonuç gösteriyor ki çoğunluk sistemi ile yapılan genel seçimler temsilde adaleti sağlamazken yönetimde istikrarı sağlayan sonuçlar çıkarmaya elverişlidir.

1954 Genel Seçimi

2 Mayıs 1954 genel seçimi 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre yapılmıştır. 1950 genel seçiminde uygulanan tek dereceli ve liste usulü çoğunluk sistemine göre, genel, eşit, gizli oy, açık sayım esası bu seçimde de aynı şekilde uygulanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 40. Bileşim, 4. Toplantı, 24. Cilt:149-161; Fedayi, 2011, s.112).

1954 seçiminde siyasi partilerin daha önceki iki seçime göre daha yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttüğü söylenebilir. Bu yıllar Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu yıllardır (Köse, 2014, s. 161).

Tablo 2: 2 Mayıs 1954 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		10.262.063			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		9.095.617			
Seçime Katılma Oranı		%88,6			
Geçerli Oy Sayısı		-			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
CHP	3.161.696	35,4	31	5,7	-29,7
CMP	434.085	4,9	5	0,9	-4,0
DP	5.151.550	57,6	502	92,8	+35,2
TKP	57.011	0,6	..	..	-0,6
Bağımsızlar	137.318	1,5	3	0,6	-0,9
Toplam	8.941.660	100,0	541	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s.322

2 Mayıs 1954 genel seçimine Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü Partisi olmak üzere toplam 4 parti ve bağımsızlar katılmıştır. Seçime % 88,6 oranında katılım olmuştur. 1950 genel seçimine göre bu seçime katılımında çok az bir düşüş olduğu görülmektedir.

Seçim sonuçları Demokrat Parti'nin icraatlarından halkın memnun olduğunu göstermektedir. İktidar partisi olarak seçimlere katılan Demokrat Parti 2 Mayıs 1954 genel seçimi sonucu % 57,6 oranında oy alarak 502 milletvekilliği kazanmış ve TBMM'de % 92,8 oranında temsil hakkına sahip olmuştur. Seçim sistemi Demokrat Parti'ye % 35,2 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, % 35,4 oranında oy alarak 31 milletvekiline sahip olmuş ve TBMM'de 5,7 oranında temsil hakkını elde etmiştir. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin % 29,7 oranında temsil hakkını elinden almıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi % 4,9 oy oranı ile 5 milletvekilliği almış ve TBMM'de 0,9 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Cumhuriyetçi Millet Partisinin % 3,9 oranında temsil hakkını kullanamamasına neden olmuştur. Türkiye Köylü Partisi seçimlerden % 0,6 oranında oy aldığı için milletvekili çıkaramamış ve temsil hakkı elde edememiştir. Seçim sistemi Türkiye Köylü Partisi'nin temsil hakkının % 0,6 oranında düşmesine neden olmuştur.

Tıpkı üç yıl sonra yapılacak seçimlerde çekincesini belirteceği gibi (Ahmad, 2010, s.75), bu seçimde Türk halkı iktidar partisine ezici bir onay vermiştir. Bu durum seçim sistemi ile birleşince (Öztek,2003, s. 184) iktidar partisi güçlü bir temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Demokrat Parti'ye % 35,2 oranında artı temsil hakkı sağlarken Cumhuriyet Halk Partisi'nin % 29,7 oranında temsil hakkını kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum temsilde adaleti sağlayamazken tek partiyi daha güçlü bir şekilde iktidara getirerek yönetimde istikrarı sağlamıştır.

1957 Genel Seçimi

1956 yılı boyunca süren belirsizlik, ülkeyi yeni bir seçime götürmüştür. Hükümet Eylül başında erken seçim kararını açıklamıştır (İnan, 2006:118). Seçimin zaferi, büyük ölçüde Başbakan Adnan Menderes'in kişisel zaferi olacaktır. Çünkü bu son mecliste, yer alacak yerel nüfusa sahip milletvekillerinin birçoğunun yerine, kendi seçtiklerini getirecektir (Zürcher, 2004, s. 335).

27 Ekim 1957 genel seçimi de önceki iki gelen seçim gibi 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre yapılmıştır. Bu seçimlerde de 1950 yılında kabul edilen liste usulü çoğunluk seçim sistemi aynen uygulanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 40. Bileşim, 4. Toplantı, 24. Cilt, s. 149-161). Demokrat Parti 1957 genel seçimi öncesinde seçim yasasında değişiklikler yapmıştır. Bu yasal değişikliklerle Hürriyet Partisi'nin (Kaynar, 2007, s. 106) seçimlerde başarısını önlemek için partilerin il ve ilçe örgütlerini tamamladıkları illerde seçime girebilecekleri hükmünü getirmiştir. Bunun yanı sıra seçimlerde partilerin ittifak yapmasını engelleyici değişiklik yapılmıştır (Alkan, 1999, s. 55).

Tablo 3: 27 Ekim 1957 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		12.078.623			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		9.250.949			
Seçime Katılma Oranı		% 76,6			
Geçerli Oy Sayısı		-			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
CHP	3.753	41,1	178	29,2	-11,9
CMP	652.064	7,1	4	0,6	-6,5
DP	4.372.621	47,9	424	69,6	+21,7
HP	350.597	3,9	4	0,6	-3,2
Bağımsızlar	4.994	0,1	..	..	-0,1
Toplam	9.133.412	100,0	610	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist; Tuncer, 2002, s. 323>

27 Ekim 1957 Genel Seçimine Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve Bağımsızlar katılmıştır 1957 Genel Seçimine seçmenin katılımı % 76,6 oranında olmuştur. Önceki iki genel seçime göre seçime katılımında düşüş olduğu görülmektedir.

Demokrat Parti üçüncü defa seçimlerden kendini güçlü bir şekilde iktidara taşıyacak sonuçlar almıştır. 1957 genel seçiminde % 47,9 oranında oy alarak TBMM'de 424 milletvekilliği kazanmış ve böylece mecliste % 69,6 oranında temsil hakkına sahip olmuştur. Seçim sisteminin Demokrat Parti'ye sağladığı artı temsil hakkı % 21,67 oranındadır. Cumhuriyet Halk Partisi ise % 41,1 oranında oy alarak 178 vekilliğine sahip olmuş ve TBMM'de % 29,2 temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sisteminin Cumhuriyet Halk Partisine uğrattığı temsil kaybı yaklaşık % 11,9 oranındadır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi % 7,1 oy oranı ile 4 milletvekilliği kazanarak mecliste % 0,6 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Seçim sistemi nedeni ile mecliste yaklaşık % 6,5 oranında temsil hakkını kaybetmiştir. Hürriyet Partisi % 3,8 oranında aldığı oy ile 4 milletvekili çıkararak mecliste, 0,6 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi nedeni ile Hürriyet Partisi'nin mecliste temsil kaybı % 3,2 oranındadır. Bağımsızlar % 0,1 oy oranı ile TBMM'ye girme başarısını yakalayamamışlardır.

Bu sonuçlar da 1950 ve 1954 seçim sonuçları kadar olmasa da seçim sisteminin halkın iradesinin TBMM'ye çok dengesiz yansıdığını ortaya koyuyor. Demokrat Parti seçim

sisteminden faydalanırken, sistem diğer partilerin zararına olmuştur. Bu seçim sonuçları da yönetimde istikrarı sağlamış ancak temsilde adaleti sağlayamamıştır.

1961 Genel Seçim

1959 ve 1960 arası dönem iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin iyice bozulduğu, ülkenin birçok yerinde gösterilerin yapıldığı, çok gergin yıllardır (Heper, 2011, s. 190-195). O dönem 1924 Anayasası gereğince meclisin gücünü dengeleyecek bir ikinci meclis ya da Anayasa Mahkemesi gibi denetim mekanizmaları bulunmuyordu (Zürcher, 2010, s. 324-325). Demokrat Parti'nin yasağı politikalarını gerekçe göstererek Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koymuştur (Köse, 2014, s. 163).

1960 darbesi sonrası 12 Ocak'ta siyasi parti faaliyetlerine izin verilmesi ile siyasi faaliyetler başlamıştır. 11 Şubat'ta Ragıp Gümüşpala başkanlığında Adalet Partisi (AP) (Eraslan:2005:579), 13 Şubat'ta Ekrem Alican Başkanlığında, Demokrat Parti'nin devamı oldukları iddiasında olan (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003, s. 13) Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve yine 13 Şubat 1961'de Kemal Türkler ve Rıza Kuas önderliğinde işçi, köylü ve bütün sömürülen sınıfların haklarını korumak iddiasıyla Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur (Eraslan:2005:579). Seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi ile Millet Partisi'nin yerini alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de katılacaktır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003, s. 13).

15 Ekim 1961 genel seçiminden önce yeni seçim yasası kabul edilmiştir. Darbeye giden sürece seçim sisteminin etkisinin büyük olduğu; bu nedenle darbe öncesi uygulanan seçim sistemine tepki olarak seçim sisteminde yeni düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. 1960 darbesi sonrası 26 Nisan 1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ve 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu kabul edilerek seçim sisteminde değişikliğe gidilmiştir. 25 Mayıs 1961 tarihli 306 sayılı kanunla Nispi Sistem uygulamasına geçilmiş, kanunun birinci maddesinde milletvekili seçimlerinin nispi temsil usulüne göre yapılacağı kabul edilmiştir. Nispi Seçimin Çevre Barajlı *d'Hondt* uygulaması yürürlüğe konmuş ve böylece Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilmiştir (TBMM Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı, 76. Bileşim 6.cilt:2-7; Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 28. Bileşim, s. 92-152; Tuncer, 2002, s. 25).

26 Nisan 1961'de yapılan değişikliklerle seçmen yaşı 21 olarak belirlenmiştir. Ayrıca yeni Anayasada seçimlerin adil bir biçimde yapılmasını sağlamak ve iktidardaki siyasal partinin müdahalesini en aza indirmek amacı ile genel seçime gidilmeden önce adalet, iç işleri ve ulaştırma bakanlarının görevlerinden çekilecekleri hükmü getirilmiştir. Ayrıca seçimlerde adayların partilerin yerel örgütlerince saptanması, bu konuda genel merkezin ancak % 10 oranında bir hakka sahip olması öngörülmüştür (TBMM Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı, 76. Bileşim 6.cilt, s. 2-7; Alkan, 1999, s. 56).

Tablo 4: 15 Ekim 1961 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		12.925.395			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		10.522.716			
Seçime Katılma Oranı		% 81,0			
Geçerli Oy Sayısı		10.138.035			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
AP	3.527.435	34,8	158	35,1	+0,3
CHP	3.724.752	36,7	173	38,5	+1,8
CKMP	1.415.390	14,0	54	12,0	-2,2
YTP	1.39.934	13,7	65	14,4	+0,7
Bağımsızlar	81.732	0,8	..	..	-0,8
Toplam	10.141.243	100,0	450	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 324

Seçime katılım oranı % 81,0'dır. 1957 genel seçimine göre katılım oranı artmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve bağımsızlar seçime katılmıştır (Tuncer, 2002, s. 324). Seçim sonucunda alınan sağ kanat ve sol kanat oyların toplamına bakıldığında sağ kanadın oylarını 1957 genel seçimi sonucuna göre artırdığı görülmektedir. Bu durum ise darbe yönetiminin istediği sonuca ulaşamadığını göstermektedir.

Seçim sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi % 36,7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkararak, TBMM'de % 38,5 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'ne yaklaşık % 1,8 oranında artı oy sağlamıştır. Adalet Partisi % 34,8 oranında oy alarak 158 milletvekilliği kazanmış ve TBMM'de % 35,1 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sisteminin Adalet Partisine sağladığı kazanç yaklaşık % 0,3 oranındadır. Oyların % 13,7'sini alan Yeni Türkiye Partisi 65 vekillik elde etmiş böylece TBMM'de % 14,4 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sisteminin Yeni Türkiye Partisi'ne sağladığı temsil hakkı artı % 0,7 oranındadır. Oyların % 14,0'ını alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54 milletvekili kazanarak TBMM'de % 12,0 oranında temsil hakkını elde etmiştir. Sistem Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin temsil hakkını yaklaşık % 2,0 oranında eksiye düşürmüştür.

Yeni seçim sistemi iki büyük partiden Cumhuriyet Halk Partisi'ne yaklaşık % 1,8 oranında artı oy sağlarken Adalet Partisi'ne sağladığı kazanç yaklaşık % 0,3' oranındadır. Nispi temsil sisteminde de alınan oy oranı ile meclise yansıyan sandalye oranında farklılık var ancak bu oran çoğunluk sistemine göre çok azdır. Seçim sonuçlarına bakıldığında Nispi temsil sistemi temsilde adalete daha yakın bir sistem olarak görülmektedir.

1965 Genel Seçimi

1965 genel seçimi öncesinde 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı kanunda değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikle Türkiye'de ilk kez nispi temsil sistemine milli bakiye/ulusal artık sistemi eklenmiştir. Bu, küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kılan bir sistemdir. Böylece her bir oyun hesabı amaçlanmış, seçim çevresi milletvekilliği için değerlendirilemeyen oyların ulusal seçim çevresinde birleştirilmesi öngörülmüştür (Alkan, 1999, s. 56; Tuncer, 2002, s. 25).

Tablo 5: 10 Ekim 1965 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		13.679.753			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		9.748.678			
Seçime Katılma Oranı		% 71,3			
Geçerli Oy Sayısı		9.307.563			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Sandalye Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
AP	4.921.235	52,9	240	53,3	+0,4
CHP	2.675.785	28,7	134	29,8	+1,1
CKMP	208.696	2,2	11	2,5	+0,3
MP	582.704	6,3	31	6,9	+0,6
TİP	276.101	3,0	15	3,3	+0,3
YTP	346.514	3,7	19	4,2	+0,5
Bağımsızlar	296.523	3,2	-	0,0	-3,2
Toplam	9.307.558	100,0	450	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 325

Bu seçime Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi, ve bağımsız adaylar katılmıştır. 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçime katılım % 71,3 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran

1961 genel seçimi oranına göre düşüktür ve 1969 genel seçiminde bu oran daha düşük olacaktır.

1965 seçimi sonucunda Adalet Partisi % 52,9 oranında oy alarak 240 milletvekilliği elde etmiş ve böylece TBMM'de % 53,3 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Adalet Partisi'ne % 0,4 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ise % 28,7 oranında oy alarak 134 milletvekilliği kazanmış ve bununla TBMM'de 29,8 oranında temsil edilme hakkını elde etmiş, seçim sisteminin sağladığı artı temsil hakkı yaklaşık % 1,1 oranındadır. Cumhuriyetçi Köylü Millet partisi % 2,2 oy oranı ile TBMM'de 11 sandalye elde etmiş ve % 2,5 oranında temsil hakkına sahip olmuştur. Seçim sistemi Cumhuriyetçi Köylü Millet partisine % 0,3 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Millet Partisi % 6,3 oranında oy ile 31 vekilliği kazanarak TBMM'de % 6,9 ile temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Millet Partisi 'ne % 0,6 oranında temsil hakkı sağlamıştır. Türkiye İşçi Partisi % 3,0'lık oy oranı ile TBMM'de 15 (veya 14) vekilliği kazanarak % 3,3, oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Türkiye İşçi Partisi'ne yaklaşık % 0,3 oranında temsil hakkını artırmıştır. Yeni Türkiye Partisi, seçim sonucu elde ettiği % 3,7'lik oy oranı ile 19 vekillik kazanmış ve böylece TBMM'de % 4,2 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi bu partiye yaklaşık artı % 0,5 oranında temsil hakkı sağlamıştır. Bu seçimde bağımsızlar vekil çıkaramamıştır.

Milli bakiye sistemi küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kıldığı gibi her bir oyun TBMM'de temsil edilmesini de sağlamıştır. Bu sistemin tek partiyi güçlü bir şekilde iktidara taşıyabilmesi de dikkat çekicidir.

1969 Genel Seçimi

TBMM'nin 12 Ekim 1969'da genel seçime gitme kararı alması ile seçim çalışmaları başlamıştır. 1969 seçimi Türkiye'de ideolojik kamplaşmaların hızlandığı bir süreçte yapılacaktır. Sürecin seçim kampanyalarına yansımalarını görmek de mümkün olacaktır (Duman-Sun İpekşen, 2013, s. 24). 18-21 Ekim 1966'da, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 18. Kurultayı'nda partinin genel sekreterliğine seçilen Bülent Ecevit'in oluşturduğu "*ortanın solu*" hareketi parti içinde bazı düşünsel ayrılıklara neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 11 Ağustos 1969'da düzenlediği basın toplantısında söylediği "*toprak işleyenin, su kullananın*" sözü yoğun tartışmalara yol açan etkili bir slogan olarak siyasi yaşamda yerini alacaktır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003, s. 213). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1969 seçim bildirgesinde toprak ve su ağalığına karşı Türk köylüsünün sömürülmekten ve yoksulluktan kurtarılacağı beyan edilmiştir. 1969 Seçiminde din teması öne çıkmıştır. Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'ni dinsizlikle, Cumhuriyet Halk Partisi ise Adalet Partisi'ni din istismarı yapmakla suçlamıştır (Alkan,1999, s. 57). 1969 Genel Seçiminden önce Cumhuriyet Halk Partisi'nin bölündüğü görülmektedir. Bülent Ecevit ve arkadaşlarının savunduğu ortanın solu siyasetine karşı çıkan ve partiden ayrılan ve senatör ve milletvekillerinden oluşan 47 kişi tarafından 12 Mayıs 1967 tarihinde Güven Partisi (GP) kurulmuş ve Genel Başkanlığına Turhan Feyzioğlu getirilmiştir (Kaynar, 2007, s. 147).

1965 seçimi sonucu TBMM'de mutlak bir çoğunluk sağlayan Adalet Partisi, (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003, s. 214). 306 sayılı kanunda yaptığı bir değişiklikle Milli Bakiye Sistemini kaldırarak yeniden çevre barajlı nispi temsil/*d'Hondt* sistemini yürürlüğe koymuştur (Tuncer, 2002, s. 25). 12 Ekim 1969 genel seçimine bu düzenleme ile gidilmiştir.

Tablo 6: 12 Ekim 1969 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı	14.788.552
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	9.516.035
Seçime Katılma Oranı	% 64,3
Geçerli Oy Sayısı	9.086.296

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
AP	4.229.712	46,5	256	56,9	+10,4
GP	597.818	6,6	15	3,3	-3,3
CHP	2.487.006	27,4	143	31,8	+4,4
MHP (CKMP)	275.091	3,0	1	0,2	-2,8
MP	292.961	3,2	6	1,3	-1,9
TBP	254.695	2,8	8	1,8	-1,0
TİP	243.631	2,7	2	0,5	-2,2
YTP	197.929	2,2	6	1,3	-0,9
Bağımsızlar	511.023	5,6	13	2,9	-2,7
Toplam	9.089.866	100,0	450	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 326

1969 genel seçimine seçmenin katılımı % 64,3 oranı ile oldukça düşük gerçekleşmiştir. Seçime katılan partiler Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Birlik Partisi ve bağımsız adaylardır.

Seçim sonuçları halkın iktidar partisi olan Adalet Partisi'nin özellikle ekonomik alandaki icraatlarından memnun olduğunu göstermektedir. Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in barajlar kiralı olarak anıldığı bir dönem yaşanmıştır. Seçimin başarılı partisi Adalet Partisi olmuştur.

Bu seçim sonucunda, Adalet Partisi % 46,5 oyla 256 milletvekili kazanarak TBMM'de % 56,9 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi nedeni ile Adalet Partisi % 10,4 oranında artı temsil hakkı elde etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi % 27,4 oranında oy alarak elde ettiği 143 milletvekili ile TBMM'de % 31,8 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'ne % 4,4 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Cumhuriyetçi Güven Partisi % 6,6 oyla 15 milletvekili kazanarak TBMM'de 3,3 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi sonucu Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin temsil hakkı % 3,3 oranına eksiye düşmüş, başka bir deyişle yarıya düşmüştür. Milliyetçi Hareket Partisi (CKMP) % 3,0 oyla 1 milletvekili elde ederek TBMM'de 0,2 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Milliyetçi Hareket Partisi'nin temsil hakkını % 2,8 oranında eksiye düşürmüştür. Millet Partisi % 3,2 oyla 6 milletvekili elde ederek TBMM'de 1,3 oranında temsil etme hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Millet Partisi'nin % 1,9 oranında temsil hakkını kaybetmesine neden olmuştur. Yeni Türkiye Partisi % 2,2 oyla 6 milletvekilliği kazanarak TBMM'de 1,3 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Yeni Türkiye Partisi'nin % 1,9 oranında temsil hakkını eksiye düşürmüştür. Türkiye İşçi Partisi % 2,7 oyla 2 milletvekilliği kazanmış ve TBMM'de % 0,5 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Türkiye İşçi Partisi'nin temsil hakkını % 2,2 oranında eksiye düşürmüştür. Türkiye Birlik Partisi % 2,8 oyla 8 milletvekili elde ederek TBMM'de % 1,8 oranında temsil elde etmiştir. Seçim sistemi nedeni ile Türkiye Birlik Partisi % 1,0 oranında temsil hakkını kaybetmiştir. Bağımsızlar % 5,6 oyla 13 milletvekili çıkarmıştır.

1965 genel seçiminde uygulanan Milli Bakiye sistemi Adalet Partisi'ne % 0,4 oranında artı temsil hakkı sağlarken 1969 yılında Milli Bakiye sisteminin kaldırılması ile Adalet Partisi % 10,4 oranında artı temsil hakkı elde etmiştir. Bu seçim sonucunda da seçim sisteminin sağladığı imkânlarla çok sayıda küçük parti TBMM'de temsil hakkı elde etmiştir. Bununla birlikte Adalet Partisi bir önceki seçime göre oyları düşüş gösterse de tek başına iktidar olmuştur.

1973 Genel Seçimi

Türk siyasi tarihinde 12 Mart rejimi olarak adlandırılan dönem 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanı beş generalin verdikleri muhtıra ile başlamıştır (Bulut, 2009, s. 83)

12 Mart 1971'den sonra ülke bir ara rejime girmiş olmasına karşın milletvekili genel seçimiyle Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimi ve genel seçim Anayasa'nın öngördüğü normal zamanında yapılmıştır. 14 Ekim 1973'te seçmenler oylarını kullanıp parlamentonun yeni üyelerini belirlerken bu aynı zamanda 12 Mart ara rejiminin de sonu anlamına gelmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003, s. 320).

1973 Genel Seçiminde barajsız nispi temsil/d'Hondt sistemi uygulanmıştır (Tuncer, 2002, s. 25).

Tablo 7: 14 Ekim 1973 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		16.798.164			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		11.223.843			
Seçime Katılma Oranı		% 66,8			
Geçerli Oy Sayısı		10.723.658			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
AP	3.197.897	29,8	149	33,1	+3,3
CGP (GP)	564.343	5,3	13	2,9	-2,4
CHP	3.570.583	33,3	185	41,1	+7,8
DP	1.275.502	11,9	45	10,0	-1,9
MHP	362.208	3,4	3	0,7	-2,7
MP	62.377	0,6	..	..	-0,6
MSP	1.265.771	11,8	48	10,7	-1,1
TBP	121.759	1,1	1	0,2	-0,9
Bağımsızlar	303.218	2,8	6	.1,3	-1,5
Toplam	10.723.658	100,0	450	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 327.

Seçimlere 1969'da olduğu gibi yine 8 parti katılmıştır. Bunlardan altısı, Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Millet Partisi, Türkiye Birlik Partisi'dir. Ve bunlar 1969 seçimine de katılan partilerdir. 1969 seçimine katılan öteki iki parti (TİP ve YTP) artık siyaset sahnesinin dışındaydı. Buna karşılık bu kez sahneye iki yeni parti çıkmıştır. Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasından sonra bu partinin devamı olarak kurulan Milli Selamet Partisi, (MSP) ile Demokratik Parti (DP) her iki parti de seçimlere iddialı olarak girmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003:320). 14 Ekim 1973 Genel Seçimine katılma oranı 1969'daki gibi yine düşük olmuş ve seçmenlerin sadece % 66,8'i sandık başına gitmiştir.

Seçime genel başkanını yenileyerek giden Cumhuriyet Halk Partisi (Erkmen, 2017, s. 48) genel seçim sonrası % 33,3 oranında oy alarak 185 milletvekilliği elde etmiş ve TBMM'de % 41,1 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'ne % 7,8 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Adalet Partisi ise genel seçimlerde aldığı % 29,8 oranındaki oy ile 149 vekillik kazanarak TBMM'de % 33,1 oranında temsil hakkını elde etmiştir. Seçim sistemi Adalet Partisi'ne yaklaşık % 3,3 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Cumhuriyetçi Güven Partisi seçimler sonucu aldığı % 5,3 oranında oy ile 12 milletvekilliği ve % 2,8 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin % 2,4 oranında temsil hakkını kaybetmesine neden olmuştur. Demokratik Parti seçimler sonucu aldığı % 11,9 oranında oy ile TBMM'de 45 vekillik ve % 10 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Demokrat Parti'ye % 1,9 oranında eksi temsil hakkı sağlamıştır. Milliyetçi Hareket Partisi seçimler sonucu aldığı % 3,4 oranında oy ile TBMM'de 3 vekillik ve % 0,7 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Milliyetçi Hareket

Partisi'nin % 2,7 oranında temsil hakkını eksiye düşürmüştür. Milli Selamet Partisi aldığı % 11,8 oranında oy ile 48 milletvekilliği kazanarak TBMM'de 10,7 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Milli Selamet Partisi'nin 1,1 oranında temsil hakkının kaybına neden olmuştur. Türkiye Birlik Partisi aldığı % 1,1 oy oranı ile 1 milletvekilliği çıkarmış ve TBMM'de 0,2 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Türkiye Birlik Partisi'nin % 0,9 oranında temsil hakkını kaybetmesine neden olmuştur. Oyların % 0,6'sını alan Millet Partisi ise TBMM'de temsil edilme başarısını sağlayamamıştır. Seçmenlerin % 2,8'i bağımsızlara oy vermiş ve 6 bağımsız aday çoğunluğu sağlayarak milletvekili olmuştur.

Bu seçim sonucunda seçim sistemi partilerin aldığı oy yüzdelerini fazla değiştirmemiştir. Seçim sistemi en yüksek temsil hakkını Cumhuriyet Halk Partisi'ne sağlamış, bu oran 7,8'dir. İkinci büyük parti Adalet Partisi'ne ise 3,3 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Bu sonuçlar 1961 seçimi sonrasında tekrar koalisyon hükümeti kurulmasına neden olmuştur. 1977 seçiminde de koalisyonlar süreci devam edecektir.

1977 Genel Seçimi

Demirel'in başkanlığındaki Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi koalisyon hükümetinin Anayasaya göre Ekim ayında yapılması gereken milletvekili genel seçimini bir kaç ay öne çekmeyi önermesi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin de bu öneriyi benimsemesiyle, milletvekili genel seçiminin 5 Haziran'da yapılması TBMM'de kabul edilmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003, s. 418).

1977 genel seçiminde, 1973 genel seçiminde olduğu gibi barajsız nispi temsil/d'Hont sistemi uygulanmıştır (Tuncer, 2002, s. 25).

Tablo 8: 5 Haziran 1977 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		21.207.303			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		15.358.210			
Seçime Katılma Oranı		% 72,4			
Geçerli Oy Sayısı		14.827.172			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
AP	5.468.202	36,9	189	42,0	+5,1
CGP	277.713	1,9	3	0,7	-1,2
CHP	6.136.171	41,4	213	47,3	+5,9
DP	274.484	1,9	1	0,2	-1,7
MHP	951.544	6,4	16	3,6	-2,8
MSP	1.269.918	8,6	24	5,3	-3,3
TBP	58.540	0,4	..	..	-0,4
TİP	20.565	0,1	..	..	-0,1
Bağımsızlar	370.035	2,5	4	0,99	-1,6
Toplam	14.827.172	100,1	450	100,0	-0,1

Kaynak <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 328

Seçim sonuçlarına bakıldığında: 5 Haziran 1977 genel seçimine katılım oranı, bir önceki seçime göre artarak, % 72,4'e ulaşmıştır. Seçimlere katılan 8 partiden Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Demokratik Parti TBMM'de temsil hakkını elde etmiştir.

İktidarda iken Kıbrıs Barış Harekatını gerçekleştiren Cumhuriyet Halk Partisi bunun etkisi ile oyların % 41,4'ünü alarak 213 vekillik ve TBMM'de % 47,3 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'ne % 5,9 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Adalet Partisi seçim sonrası % 36,9 oranında oy almış ve bunun sonucunda TBMM'de 189 vekillik ile % 42,0 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Adalet

Partisi'ne % 5,1 oranında artı temsil hakkı kazandırmıştır. Cumhuriyetçi Güven Partisi % 1,9 oranında oy ile TBMM'de 3 vekil ile % 0,7 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin temsil hakkını % 1,2 oranında eksiye düşürmüştür. Milliyetçi Hareket Partisi seçim sonucunda % 6,4 oranında oy alarak 16 milletvekilliği ve TBMM'de % 3,6 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Milliyetçi Hareket Partisi'nin temsil hakkını % 2,8 oranında eksiye düşürmüştür. Milli Selamet Partisi % 8,5 oranında oy ile 24 vekil ve 5,3 oranında TBMM'de temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Milli Selamet Partisi'nin % 3,3 oranında temsil hakkını elinden almıştır. Demokratik Parti % 1,9 oranında oy ile TBMM'de 1 vekillik ve % 0,2 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Demokrat Parti'nin temsil hakkını % 1,7 oranında eksiye düşürmüştür.

Bu seçim sonucunda yine hiçbir parti tek başına iktidara gelememiştir. Seçim sisteminin en fazla temsil hakkı sağladığı parti 5,9 oranında artı temsil hakkını elde eden Cumhuriyet Halk Partisi olurken ikinci büyük parti olmayı başaran Adalet Partisi % 5,1 oranında artı temsil hakkı kazanmıştır.

1973 ve 1977 yıllarında uygulanan seçim sistemi nedeni ile bir iki parti dışında seçime katılan bütün partiler meclise girmeyi başarmıştır. Ancak iki seçimde de hiçbir parti tek başına iktidar olacak kadar temsil hakkını elde edememiş ve böylece koalisyonlar dönemi yaşanmıştır. Bu seçimler sonucunda 1950-1960 yılları arasında yaşananların tersi olarak temsilde adalet sağlanmış ancak yönetimde istikrar sağlanamamıştır. Bu durum ise 1980 askeri darbesinin gerekçesi olmuştur.

1983 Genel Seçimi

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ilk iş olarak, her kademedeki siyasi faaliyeti yasaklamıştır. Faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin tümü 16 Ekim 1981 tarihli siyasi partilerin feshine dair kanunla kapatılmış ve mal varlıkları hazineye devredilmiştir. Bu süreçte hazırlanan yeni anayasa'nın, 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulup, kabul edilmesinden sonra (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 4. C. 200, s. 66) 24 Nisan 1983 tarihli 'Siyasi Partiler Yasası' ve 3 Haziran 1983 tarihli 'Seçim Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle siyasal yaşamın vazgeçilmez unsurları olan siyasal partiler bir bir kurulmaya başlamıştır (Öztekin, 2003, s. 417). Siyasi partiler yasasının geçici maddeleri 11 Eylül 1980 günü siyasi faaliyette bulunan siyasi partilere ve bu partilerin mensuplarına çeşitli yasaklar getiriyordu. Buna göre, kapatılmış bulunan partilerin devamı niteliğinde bir parti kurulması yasaktı (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 4. C. 200, s. 66). Siyasi partiler yasasına göre yeni partiler en az 30 kurucu üyeyle kurulabiliyordu. Ama aynı yasada, ilk etapta kurulacak siyasi partilerin kurucularının MGK'nın onayından geçmesi gerektiği belirtiliyordu. Siyasi Partiler MGK tarafından veto edilen (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 4.C. 200, s. 66), kurucularının yerine yeni kurucu gösterebilecekti. 1983 Mayıs'ında yeni siyasal partilerin kurulmasına izin verilmesi, 3 Haziran'da da yeni seçim kanununun yürürlüğe girmesi (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 4. C. 200, s. 67) ve üç yıl süren bir askeri rejimden sonra, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in aynı yılın 6 Kasım'ında seçim yapılacağını duyurması ile 12 Eylül 1980'de kapatılanların yerine yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiş oluyordu.

1983 genel seçiminde 10 Haziran 1983 tarih ve 2839 sayılı ile kabul edilen Milletvekili Seçimi Kanununa göre çifte barajlı nispi temsil /d'Hondt sistemi uygulanmıştır (Tuncer, 2002, s. 105). Birinci baraj ülke barajıdır ve seçime katılan partilerin milletvekilliği kazanabilmeleri için ülke genelindeki geçerli oyların en az % 10'unu almaları gerekmektedir. İkinci baraj ise seçim çevresi (il) barajıdır ve buna göre % 10'luk ülke barajını aşmış olan siyasi partilerin belirlenen seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının yine o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayının üzerinde oy alması

gerekmektedir (TBMM Kanunlar Dergisi, 66.cilt, s. 344-359; Cumhuriyet Ansiklopedisi 4. C. 2002, s. 67). Bu seçim sistemi ile 1983 genel seçimine gidilmiştir.

Tablo 9: 6 Kasım 1983 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		19.767.366			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		18.238.362			
Seçime Katılma Oranı		% 92,3			
Geçerli Oy Sayısı		17.351.510			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
ANAP	7.833.148	45,1	212	53,0	+7,9
HP	5.285.804	30,5	117	29,2	-1,3
MDP	4.036.970	23,3	71	17,8	-5,5
Bağımsızlar	195.588	1,1	--	..	-1,1
Toplam	17.351.510	100,0	400	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 329

6 Kasım 1983'te Türk halkı yaklaşık 6 yıl sonra yeniden genel seçim için sandık başına gitmiştir. Milli güvenlik kurulu seçime Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin katılmasına izi vermiştir. Seçime katılma oranı % 92,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Üç parti de % 10'luk ülke barajını aşarken, Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti, bazı illerde, % 10'luk seçim çevresi barajı engeline takılarak milletvekili çıkartamamıştır. Seçimin galibi Anavatan Partisi olmuştur (Erkmen, 2017, s. 131).

Halkın ekonomik sorunlarına çözüm getirme vurgusunu öne çıkaran bir kampanya yürüterek seçime giden ve oyların % 45,1'ini alan Anavatan Partisi 400 milletvekilinden oluşan TBMM'de 212 sandalye kazanmış ve TBMM'de % 53,0 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Anavatan Partisi'ne % 7,9 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Halkçı Parti % 30,5'lik oy oranı ile 117 vekillik elde etmiş ve TBMM'de 29,2 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Halkçı Parti'nin temsil hakkını % 1,3 oranında eksiye düşürmüştür. Milliyetçi Demokrasi Partisi ise % 23,3'lük oy oranıyla 71 milletvekilliği kazanmış ve TBMM'de %17,8 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi nedeni ile Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin temsil hakkı 5,5 oranında eksiye düşmüştür. Seçmenlerin % 1,1'i bağımsız adaylara oy vermiş ancak hiçbir bağımsız aday seçilmeye yetecek düzeyde oy alamamıştır.

Çifte barajlı nispi temsil/d'Hondt sistemi ile yönetimde istikrar amaçlanmıştır. Bu seçim de bu amaç doğrultusunda sonuçlanmıştır. Bu sistem günümüze kadar uygulamada kalmış ancak ileride belirtileceği gibi üzerinde birkaç defa değişiklik yapılmıştır.

1987 Genel Seçimi

1987 yılına gelene kadar Türk siyaseti yeniden şekillenmiştir. 12 Eylül öncesinin dört ana siyasi yapısı, siyasi alanda tekrar ortaya çıkmıştır. 1984 yerel seçimlerine katılmış olan, Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi (DYP) ve Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi (RP)'nin yanında, 1987 Referandumunu ile siyasi yasaklar kalkınca yeni kurulan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)'nin Genel Başkanı Alparslan Türkeş olurken, Bülent Ecevit ise eşi Rahşan Ecevit liderliğinde kurdurduğu Demokratik Sol Parti (DSP)'nin Genel Başkanı olmuştur. Bununla birlikte aynı dönemde, 12 Eylül ortamında kurulan siyasi partilerden ikisi tasfiye olmuştur. Milliyetçi Demokrasi Partisi kendini feshetmiş, Halkçı Parti ise 1986 yazında Erdal İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile birleşmiştir. (Özkan, 2002, s. 79). 1986 Eylül'ünde mecliste boşalan 11 sandalye için ara seçim yapılmıştır. 1987'nin ilk aylarında ise yeni kurulmuş olan belediyeler için ara yerel seçim yapılmıştır (Özkan, 2002, s. 79). Türkiye 12 Eylül öncesinin siyasi liderlerinin yasaklarının

kaldırılması konusunda 6 Eylül 1987’de referanduma gitmiştir (Milliyet, 6 Eylül 1987, s. 1). Seçim yüzde 50,26 evet, yüzde 49,74 hayır ile sonuçlanmıştır (Milliyet, 8 Eylül 1987, s. 1). Yüzde birden küçük bir farkla da olsa, seçmenler, eski politikacılarının siyasete dönmelerine izin vermiştir (Özkan, 2002, s. 79). Böylelikle, 1980 Darbesi ile siyasi alandan uzaklaştırılan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş 29 Kasım 1987 genel seçiminden önce partilerinin başına geçmiştir.

İktidar partisi olan Anavatan Partisi referandum sonuçları belli olunca erken genel seçim kararı almıştır (Milliyet, 7 Eylül 1987, s. 1). Gelinek noktada, 1982 Askeri Harekâtından sonra, eski ve yeni siyasi kadroların ilk karşılaşmaları 29 Kasım 1987 seçiminde olmuştur (Ünsaldı, 2008, s. 106).

1987 genel seçiminde, bir önceki seçimde uygulanan çifte barajlı nispi temsil/d’Hondt sisteminin yanı sıra, kontenjan aday sistemi de uygulanmıştır. 1986’da Siyasi Partiler ve Milletvekili Kanunu’nun 38. maddesinde yapılan değişiklikle; 6 ve daha fazla milletvekili çıkarılacak seçim çevrelerinde siyasi partilerin birer kontenjan aday göstermeleri usulü getirilmiştir (Tuncer, 2002, s.105). Bu düzenleme, temsilde adaletsizliği daha çok artırmış ve Anavatan Partisi Genel Başkanı bu konuda, kendisi için seçim ayarı yaptı diye yoğun şekilde eleştirilmiştir (Erkmen 2017, s. 174).

Tablo 10: 29 Kasım 1987 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		26.379.926			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		24.603.541			
Seçime Katılma Oranı		% 93,3			
Geçerli Oy Sayısı		23.923.687			
Gümrük Kapılarındaki Geçerli Oy Sayısı		47.942			
Toplam Geçerli Oy Sayısı		23.971.629			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
ANAP	8.704.335	36,3	292	64,9	+28,6
DSP	2.044.576	8,5	..	..	-8,5
DYP	4.587.062	19,1	59	13,1	-6,0
IDP	196.272	08	..	..	-0,8
MÇP	701.538	2,9	..	..	-2,9
RP	1.717.425	7,2	..	..	-7,2
SHP	5.931.000	24,8	99	22,0	-2,8
Bağımsızlar	89.421	0,4	..	..	-0,4
Toplam	23.971.629	100,0	450	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 330.

1987 genel seçimine Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Doğru Yol Partisi, Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, İslahatçı Demokrasi Partisi ve bağımsızlar katılmıştır. 29 Kasım 1987’de 1980 sonrası genel seçimlerinin ikincisi yapılmıştır. Seçime katılım oranı % 93,3 oranındadır.

Anavatan Partisi oyların yalnızca % 36,3’üyle, 450 koltuktan 292’sini alarak TBMM’de % 64,9 oranında temsil hakkı elde etmiş ve iktidar olmak için gerekli çoğunluğu sağlamıştır. Seçim sistemi Anavatan Partisi’ne % 28,6 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti, oyların % 24,8 ile 99 koltuk alarak TBMM’de % 22 oranında temsil hakkı elde ederek mecliste ikinci sıradan yerini almıştır. Seçim sistemi Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin temsil hakkını % 2,8 oranında azaltmıştır. Doğru Yol Partisi, oyların % 19,2 oranında oy alarak 59 milletvekili elde etmiş ve TBMM’de 13,1 oranında temsil hakkı elde etmiş ve üçüncü parti olarak mecliste yerini almıştır. Seçim sistemi, Doğru Yol Partisi’nin temsil hakkını % 6,0 oranında eksiye düşürmüştür. Demokratik Sol Parti % 8,53 oy oranı ile, Refah Partisi % 07,14 ile, Milliyetçi Çalışma Partisi % 2,89 ile % 10’luk

ülke barajını aşamamıştır. Bağımsızlar ise milletvekili çıkarma başarısını gösterememiştir. ANAP başarısını kısmen de olsa uygulamaya konulmuş seçim yasasına borçludur.

Seçim sisteminin en çok oyu alan partiye sağladığı kazançtan Anavatan Partisi % 28,6 oranında oylarını artırarak yararlanmışır. Seçime katılan iki partinin temsil hakkı seçim sistemi nedeni ile azalırken Üç parti ise % 10'luk seçim barajını aşmadığı için TBMM'de temsil hakkını elde edememiştir.

1991 Genel Seçimi

1991 Genel Seçimine giderken Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin (SSCB) dağılması, I. Körfez Savaşı'nın başlaması, Avrupa Birliği (AB)'nin SSCB'den kopan Doğu Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkiler kurması, Doğu'da bağımsız olan Türk Devletleri'nin geleceği gibi dünyada, Türkiye'yi etkileyecek önemli gelişmeler yaşanmakta idi.

Milletvekili genel seçimi normal koşullarda 1992 yılının Kasım ayında yapılması gerekirken, Başbakan Mesut Yılmaz'ın öteki parti liderleriyle yaptığı görüşmelerden sonra seçimin erkene alınması kararlaştırılmışır. TBMM'nin 24 Ağustos 1991'de yaptığı olağanüstü toplantıda Anavatan Partisi grubunun verdiği yasa teklifi benimsenerek erken genel seçimin 20 Ekim 1991'de yapılması kararı alınmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002, s. 334).

1991 genel seçimine ittifaklar yapılarak gidilmiştir. 1987 seçiminde barajı aşamayan Refah Partisi ile Milliyetçi Çalışma Partisi 1991 genel seçiminde İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile de birleşerek üçlü ittifakı oluşturarak Reraf Partisi çatısı altında seçimlere girmişlerdir. Seçimin asıl galibinin de bu üçlü ittifakın oluşturduğu söylenebilir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti ise bu seçimde, 1990'da kurulan Halkın Emek Partisi ile ittifak yapmıştır (Alkan 1999:60). Bedreddin Dalan'ın Demokratik Merkez Partisi, Doğru Yol Partisi'ne katılma kararı almıştır ve bu partinin genel başkanı eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı'dır (Cumhuriyet, 17 Eylül 1991, s. 1; Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002, s. 334). 1991 genel seçimi, ittifakların yapıldığı, televizyonda basın toplantılarının ve meydanlarda renkli seçim kampanyalarının yürütüldüğü bir dönem olmuştur.

20 Ekim 1991 genel seçimi, 12 Eylül'den sonra kurulmuş olan dengelerin tümünden değiştiği seçimdir. 12 Eylül yöneticilerince kapatılan tüm partilerin liderleri, bu seçimde parlamentoya girmiştir. 1991 seçimi ülkede siyasal iletişim tarihi açısından da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu sürece gelinene kadar yaşanan 1983 ve 1987 yıllarındaki denemelerde, reklamcı-siyasal parti işbirlikleri kimi partilerce küçümsemmiştir. Ancak bu deneyimlerden, reklam ajansları ile profesyonel işbirliğine giden tarafların kazançlı çıkmaları, partilerin bakış açılarını değiştirmiştir (Özkan, 2002:113). 1991 erken genel seçimi Türk siyasal reklamcılığı açısından bir dönüm noktası olarak tanımlanabilir. Kitle partilerinin tümü profesyonel reklam kadrolarından hizmet almış, bilinçli medya kullanımının, kitle davranışlarının yönlendirilmesindeki etkisi açıkça gözlemlenebilmiştir. 20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlere 6 parti katılacaktır. Bu seçim sonucunda 12 Eylül'ün yasaklı liderleri 11 yıl sonra meclise gireceklerdir (Alkan, 1998:60).

1987'de olduğu gibi 20 Ekim 1991 genel seçiminde de çift barajlı *d'Hondt* ve kontenjan sistemi uygulanmıştır (Tuncer, 2002, s.105). Bu seçim için hazırlanan yeni yasada ülke genelindeki %10'luk genel seçim barajı korunurken, seçim çevrelerindeki barajlar yine değiştirilmiştir. Buna göre, iki, üç ve dört milletvekili çıkaran seçim çevrelerindeki baraj % 25; beş ve altı milletvekili çıkaran çevrelerdeki baraj % 20 olarak belirlenmiştir. 1987 seçiminde getirilen kontenjan milletvekili uygulaması ise bu dönem korunmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002, s.334).

Tablo 11: 20 ekim 1991 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		29.979.123			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		25.157.089			
Seçime Katılma Oranı		% 83,9			
Geçerli Oy Sayısı		24.371.474			
Gümrük Kapılarındaki Geçerli Oy Sayısı		45.192			
Toplam Geçerli Oy Sayısı		24.416.666			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
ANAP	5.862.623	24,0	115	25,6	+1,6
RP	4.121.355	16,9	62	13,8	-3,1
SP	108.369	0,4	..	..	-0,4
DYP	6.600.726	27,0	178	39,5	+12,5
DSP	2.624.301	10,8	7	1,6	-9,2
SHP	5,066.571	20,8	88	19,5	-1,3
Bağımsızlar	32.721	0,1	..	..	-0,1
Toplam	24.416.666	100,0	450	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 331.

Genel seçime katılım % 83,9 oranındadır. Seçime Doğru Yol Partisi, Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı, Refah Partisi, Demokratik Sol Parti ve Sosyalist Parti katılmıştır.

Doğru Yol Partisi kampanyasında ekonomi'yi iyileştirme ve tam adaleti sağlama vaadini etkili bir şekilde seöene sunması sonucu seçmenden % 27,0 oranında oy alarak 178 milletvekilliği elde etmiş ve TBMM'de % 39,5 oranında temsil hakkına sahip olmuş, böylece seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Seçim sistemi Doğru Yol Partisine % 12,5 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Anavatan Partisi % 24,0 oranında oy alarak 115 milletvekilliği ve TBMM'de % 25,6 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Anavatan Partisine % 1,6 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti % 20,8 oy oranı ile 88 milletvekili çıkarmış ve TBMM'de % 19,5 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin temsil hakkını % 1,3 oranında azaltmıştır. Refah Partisi % 16,9 oranında oy alarak 62 milletvekiline sahip olmuş ve TBMM'de 13,8 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Refah Partisi'nin temsil hakkını da 3,1 oranında azaltmıştır. Oyların % 10,8'ini alan Demokratik Sol Parti barajı güçlkle aşmış ve sadece 7 milletvekili çıkararak TBMM'de % 1,6 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Demokratik Sol Parti'nin % 9,2 oranında azalmasına neden olmuştur (Tuncer, 2002, s. 331; Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002, s. 334).

Bu seçim sonuçları ile tekrar koalisyonlar dönemi başlamıştır. Seçim sisteminden en çok fayda gören parti % 12,5 oranında artı temsil hakkına sahip olan Doğru Yol Partisi'dir. Demokratik Sol Parti ise % 9,2 oranında temsil hakkını kaybederek en fazla temsil hakkı kaybeden parti olmuştur. En büyük oy patlamasını seçime ortak liste ile giren 3 parti yapmıştır.

1995 Genel Seçimi

Cumhurbaşkanı Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihinde beklenmedik ölümü ile o dönemin Başbakanı Demirel Cumhurbaşkanı olmuştur. Bunun üzerine I. Tansu Çiller Hükümeti kurularak SHP ile koalisyonla devam edilmiştir. 18 Şubat 1995'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile SHP birleşmiş ve genel başkanlığa Deniz Baykal getirilmiştir (Yıldırım, 2013, s. 25). Deniz Baykal Genel Başkanlığındaki eski SHP, yeni CHP'nin, DYP ile koalisyonu devam etmiştir. Ancak Baykal ile Çiller bazı siyasi konularda anlaşamadığı için koalisyon belli bir süre sonra dağılmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel Çiller'e II. Çiller Hükümeti'ni kurması için görev vermiş. Ancak II. Çiller Hükümeti meclisten güvenoyu alamamıştır. Bu olumsuz durumdan sonra DYP ile CHP bir seçim hükümeti kurma konusunda anlaşmışlardır.

Cumhurbaşkanının Çiller'e III. defa hükümeti kurma görevini verdikten sonra 5 Kasım 1995'te TBMM'de yapılan güven oylaması ile III. Çiller Hükümeti bir seçim Hükümeti olma koşuluyla güvenoyu almış ve 24 Aralık 1995 genel seçimine kadar bu hükümet görevine devam etmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002, s. 464-465).

TBMM 26 Ekim'de aldığı bir kararla seçimin 24 Aralık'a alınmasına dolayısı ile erken genel seçime gidilmesine karar vermiştir. Aynı gün seçim yasasında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte, Demokratik Sol Parti 3 Kasım'da yeni seçim yasasıyla getirilen Türkiye milletvekilliği uygulamasının iptali için Anayasa mahkemesine başvurmuştur. Konuyu görüşen Anayasa Mahkemesi Türkiye Milletvekilliğinin yanı sıra, 1983'ten beri uygulanmakta olan seçim çevresi barajını da Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Sonuçta bu seçimlerde 450'den 550'ye çıkarılan milletvekilliğinin (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002, s. 466) tamamı sadece % 10'luk ülke barajının uygulandığı ve seçim çevre barajının bulunmadığı nispi temsil/d'Hondt sistemi uygulanarak belirlenmiştir (Tuncer, 2002, s. 106-107).

Tablo 12: 24 Aralık 1995 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı	34.155981				
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	29.101.469				
Seçime Katılma Oranı	% 85,2				
Sayısı Geçerli Oy Sayısı	28.040.392				
Gümrük Kapılarındaki Geçerli Oy Sayısı	86,601				
Toplam Geçerli Oy	28.126.993				
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
ANAP	5.527.288	19,6	132	24,0	+4,4
CHP	3.011.076	10,7	49	8,9	-1,8
DSP	4.118.025	14,6	76	13,8	-0,8
DYP	5.396.009	19,2	135	24,6	+5,4
HADEP	1.171.623	4,2	..	..	-4,2
İP	61.428	0,2	..	..	-0,2
MP	127.630	0,5	..	..	-5,2
MHP	2.301.343	8,2	..	..	-8,2
RP	6.012.450	21,4	158	28,7	+7,3
YP	36.853	0,1	..	..	-0,1
YDH	133.889	0,5	..	..	-0,5
YDP	95.484	0,3	..	..	-0,3
Bağımsızlar	133.895	0,5	..	..	-0,5
Toplam	28.126.993	100,00	550	100,00	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 332; Tuncer, 1996, s. 35.

24 Aralık 1995 Genel Seçimine 12 parti katılmıştır. Ancak parlamentoya giren parti sayısı 1991'de olduğu gibi 5'de kalmıştır (Tuncer, 1996, s. 104). Seçmenlerin % 85,2'si sandık başına gidip oyunu kullanmıştır (Tuncer, 2002, s.332).

Seçim sonucu hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek sayıda milletvekilliği kazanamazken, seçimlerden en kazançlı çıkan Refah Partisi oylarını % 21,4'e yükseltmiş ve bu oy oranı ile 158 milletvekilliği kazanarak TBMM'de 28,7 oranında temsil hakkını elde etmiştir. Seçim sistemi Refah Partisi'ne % 7,3 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Seçime Büyük Birlik Partisi ile ittifak yaparak giren Anavatan Partisi % 19, oranında oy almış ve bu oy oranı ile 132 milletvekilliği elde ederek TBMM'de % 24,0 oranında temsil hakkına sahip olmuştur. Seçim sistemi Anavatan Partisine % 4,4 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Doğru Yol Partisi % 19,2 oranında oy almış ve bu oy oranı ile 135 milletvekili çıkmış ve

TBMM’de 24,6 oranında temsil hakkını elde etmiştir. Seçim sistemi Doğru Yol Partisi’ne % 5,4 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Demokratik Sol Parti, % 14,6 oy alarak 76 milletvekilliği kazanmış ve TBMM’de 13,8 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Demokratik Sol Parti’nin 0,8 oranında temsil hakkını kaybetmesine neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi % 10,7 oranında oy alarak 49 milletvekiline sahip olmuş ve TBMM’de % 8,9 oranında temsil hakkına sahip olmuştur. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi’nin % 1,8 oranında temsil hakkını elinden almıştır.

Bu genel seçimde çevre barajı uygulanmadığı için 1983, 1987 ve 1991 genel seçimlerine göre temsilde adalet daha iyi sağlanmış ancak koalisyonlar dönemi devam etmiştir.

1999 Genel Seçimi

1995 genel seçiminin ertesinde kurulan Mesut Yılmaz liderliğindeki DYP-ANAP hükümeti; kabinde yer almayan Doğru Yol Partisi lideri Tansu Çiller'e dönük Anavatan Partisi kaynaklı meclis araştırma önermeleri üzerine, kısa sürede dağılmıştır. Ardından oluşturulan REFAH-YOL Hükümeti ülkeyi 28 Şubat sürecine götüren gerginliklere yol açmıştır. 28 Şubat sürecinden sonra REFAH-YOL Hükümeti yıkılmış ve 1997 yılı ortasında, Cumhuriyet Halk Partisi’nin dışarıdan desteği ile Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti’nin bir araya gelmesi sonucu ANA-SOL-D Hükümeti kurulmuştur. 28 Şubat süreci sonucunda Refah Partisi kapatılmış ve Genel Başkan Erbakan dahil bazı parti üst düzey yöneticileri siyaset dışı bırakılmıştır. Aynı siyasi kadro Recai Kutun’ın önderliğinde Fazilet Partisi’ni örgütlemiştir. Ekonomik alanda ise sorunlar giderek ağırlaşmıştır. Diğer yandan PKK terörüne desteğini kesmesine yönelik olarak Suriye üzerinde geliştirilen baskı sonuç vermiş ve A. Öcalan Suriye topraklarından sınır dışı edilmiştir (Özkan: 2002, s. 237). Hükümet ortağı olan Yılmaz’ın adının bir yolsuzlukta geçmesi sonucu Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Baykal hükümete dışarıdan verdiği desteğini geri çekmiş ve böylece 55. Hükümet dağılmıştır. Bunun üzerine, TBMM’ye 4. sıradan girebilen DSP Lideri Ecevit liderliğinde memleketi seçime götürmek üzere azınlık hükümeti kurulmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi , 2002, s. 626).

TBMM’de alınan bir kararla 8 Nisan’da genel ve yerel seçimlerin bir arada yapılması kabul edilmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002, s. 626). Bu seçimde, 1995 seçiminde olduğu gibi, % 10’luk ülke barajlı nispi temsil/*d'Hondt* sistemi uygulanmıştır (Tuncer, 2002, s.100-106).

Tablo 13: 18 Nisan 1999 Milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		37.495.217			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		32.655.070			
Seçime Katılma Oranı		% 87,1			
Geçerli Oy Sayısı		31.119.242			
Gümrük Kapılarındaki Geçerli Oy Sayısı		65.254			
Toplam Geçerli Oy Sayısı		31,184.496			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
ANAP	4.122.929	13,2	86	15,6	+2,4
BBP	456.353	1,5	..	..	-1,5
BP	78.922	0,2	..	..	0,2
CHP	2.716.094	8,7	..	..	-8,7
DBP	24.620	0,1	..	..	-0,1
DEPAR	37.175	0,1	..	..	-0,1
DP	92.093	03,	..	..	-0,3

DSP	6.919.670	22,2	136	24,7	+2,5
DTP	179.871	0,6	..	..	-0,6
DYP	3.745.417	12,0	85	15,5	+3,5
EMEP	51.756	0,2	..	..	-0,2
FP	4.805381	15,4	111	20,2	+4,8
HADEP	1.482.196	4,7	..	..	-4,7
İP	57.607	0,2	..	..	-0,2
LDP	127.174	0,4	..	..	-0,4
MP	79.370	0,4	..	..	-0,4
MHP	5.606.583	18,0	129	23,4	+5,4
ÖDP	248.553	0,8	..	..	-0,8
SİP	37.680	0,1	..	..	-0,1
YDP	44.787	0,1	..	..	-0,1
Bağımsızlar	270.265	0,9	3	0,6	-0,3
Toplam	31.184.496	100,0	550	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; Tuncer, 2002, s. 334; Tuncer, 1999, s. 26)

1999 Genel Seçimine katılım oldukça fazla olmuş, seçmenin % 87,01 sandık başına gidip oyunu kullanmıştır (Tuncer, 2002, s. 334). Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Fazilet Partisi, Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi TBMM'ye girmeyi başaran partilerdir.

Öcalan'ın yurda getirilmesinin de etkisi ile seçmen Demokratik Sol Parti'yi birinci parti olarak meclise taşımıştır. Seçim sonucu, Demokratik Sol Parti oylarını % 22,2'ye ulaştırarak 136 milletvekili kazanmış ve TBMM'de % 24,7 oranında temsil hakkı kazanarak % yirminin üzerinde oy alan tek parti olmuştur. Seçim sistemi Demokratik Sol Parti'ye 2,5 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Milliyetçi Hareket Partisi sürpriz bir çıkış yapmış, % 18,0 oranında oy alarak 129 milletvekilliği kazanmış ve TBMM'de 23,4 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Milliyetçi Hareket Partisi'ne % 5,4 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır.

Fazilet Partisi, % 15,4 oranında oy alarak 111 milletvekili kazanmış ve TBMM'de 20,2 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Fazilet Partisi'ne % 4,8 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır (Tuncer, 2002:334). Merkez sağın iki büyük partisi olan Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi önemli oy kayıplarına uğramıştır. Anavatan Partisi % 13,2 oy oranı ile 86 milletvekili ve TBMM'de % 15,6 oranında temsil hakkını elde etmiştir. Seçim sistemi Anavatan Partisine % 2,4 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Doğru Yol Partisi % 12,0 oy alarak 85 milletvekili ve TBMM'de % 15,5 oranında temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Doğru Yol Partisine % 3,5 oranında artı temsil hakkı vermiştir. 18 Nisan'da milletvekili seçimine katılan 21 partiden 16'sı barajı aşamamıştır. Bu partilerden biri de Cumhuriyet Halk Partisidir.

Milliyetçi Hareket Partisi % 5,4 oranında artı temsil hakkı elde ederek seçim sisteminden en çok yararlanan parti olmuştur. 16 parti ise barajı aşamamıştır. Seçim sistemi 1995 yılına benzer şekilde yapılmıştır. % 10'luk ülke barajı nedeni ile temsilde adalet bu seçimde de sağlanamamıştır.

1995 ve 1999 genel seçimlerinde çok sayıda parti meclise girememiş, meclise girebilen partilerden hiç biri tek başına iktidar olacak kadar temsil hakkını elde edememiştir. Ancak bu seçimlerde, seçim kanunundaki bölge barajı kaldırıldığı için 1983, 1987 ve 1991 genel seçimlerine göre halkın iradesi meclise daha fazla yansımıştır.

2002 Genel Seçimi

57. Hükümet'in başbakanı Bülent Ecevit'in rahatsızlanması 2002 yılı boyunca siyaset alanında yaşanan hızlı gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. 21. Dönem Parlamentosu, görev süresinin bitimine 1,5 yıl kala erken seçim kararı almıştır (Milliyet 8 Temmuz 2002:16). Yaşanan bu süreçte seçmen 2001 yılında kurulacak olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 Kasım'ında ezici bir çoğunlukla tek başına iktidara gelmesini sağlamış ve hükümet ortakları ve ana muhalefet partisi baraja takılmış ve seçime katılan partilerden sadece ikisi parlamentoya girebilmiştir. 1980 sonrası siyasetin önemli isimleri ise 2002 genel seçimi ile siyasi sahneden çekilmiştir.

2002 genel seçiminde seçim sisteminde bir değişiklik yapılmamıştır. Bu seçimde % 10'luk ülke barajlı nispi temsil/d'Hondt sistemi uygulanmıştır.

Tablo 14: 3 Kasım 202 milletvekili genel seçimi sonuçları

Seçmen Sayısı		41.407.027			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı		32.768.161			
Seçime Katılma Oranı		% 79			
Geçerli Oy Sayısı		31.414.748			
Gümrük Kapılarındaki Geçerli Oy Sayısı		114.035			
Toplam Geçerli Oy Sayısı		31.528.783			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili Sayısı	Meclisteki Milletvekili Oranı (%)	Artan/Azalan Temsil Hakkı (+/-)
AK Parti	10.808.229	34,28	363	66,00	+31,72
CHP	6.113.352	19,39	178	32,36	+12,97
Bağımsızlar	314.251	1,00	9	1,64	+0,64
Diğer 16 Parti	14.292.951	45,33	..	..	45,33
Toplam	31.528.783	100,0	550	100,0	+/-0,0

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>; www.memurlar.net/secim/genel; Tuncer, 2003, s. 77; <https://bianet.org/bianet/siyaset>.

2002 genel seçimine 18 parti ve bağımsız adaylar katılmış (Tuncer, 2003, s. 48), Seçime % 79 oranında katılım olmuştur (<https://bianet.org/bianet/siyaset>).

Seçim sonucu oyların % 34,28'ini alan Adalet ve Kalkınma Partisi 550 milletvekilliğinin 363'ünü alarak TBMM'de % 66 oranında temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sistemi Adalet ve Kalkınma Partisine % 31,72 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi 19, 39 oranında oy alarak 178 vekillik elde etmiş ve böylece TBMM'de % 32,36 oranında artı temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'ne % 12,92 oranında artı temsil hakkı sağlamıştır. Bağımsız adaylar % 1,00 oranında oy alarak TBMM'de 9 sandalye kazanmışlar böylece TBMM'de 1, 64 oranında temsil hakkı elde etmişlerdir (Tuncer, 2003, s. 77). Diğer partilerden Doğru Yol Partisi, % 9, 5; Milliyetçi Hareket Partisi % 8,4; Genç Parti % 7,2; Demokratik Halk Partisi % 6,2; Anavatan Partisi % 5,0; Saadet Partisi % 2,5; Demokratik Sol Parti % 1,2; Yeni Türkiye Partisi % 1,1. oy aldıkları için (Türkiye Gazetesi, 4 Kasım 2002, s. 1) % 10'luk ülke barajını aşamamışlar dolayısı ile de TBMM'de temsil hakkını elde edememişlerdir.

2002 genel seçiminde halkoyları ile seçim sistemi birleşince yönetimde istikrarı ağlayacak bir seçim sonucu ortaya çıkmıştır. Seçim sonucunda halkın kullandığı oyların yaklaşık % 45'i meclis dışında kaldığı için temsilde adalet sağlanamamıştır. Ancak yönetimde istikrarı sağlayacak güçlü bir tek parti hükümeti kurulmuştur.

Sonuç

1946 yılına kadar yapılan genel seçimlerde iki dereceli seçim sistemi uygulandığı için temsilde tam adaletin sağlandığı söylenemez. 1946 genel seçiminde çok partili hayata ve tek

dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Bu nedenle bu seçim dönemi demokrasinin gelişmesi açısından önemlidir. 1946 ve 1950 yıllarında kabul edilen seçim kanunlarıyla liste usulü çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Bu sistemle temsilde adaletin sağlanamadığı ancak yönetimde istikrarın sağlandığı görülmektedir. 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde seçim sisteminin çok dengesiz sonuçlara neden olduğu görülmektedir. Bir parti seçim sisteminden faydalanırken, sistem diğer partilerin zararına olabilmektedir. Bu seçim sonuçları yönetimde istikrarı sağlamış ancak temsilde adaleti sağlayamamıştır.

1960-1980 yılları arasında kabul edilen seçim kanunlarının milletin iradesinin meclise yansımaya önem gösterilerek hazırlandığı görülmektedir. Bu dönem hazırlanan seçim kanununun 1950-1960 yılları arasında yaşanan siyasi olaylardan etkilenilerek hazırlandığı söylenebilir. 1973 ve 1977 yıllarında uygulanan seçim sistemi nedeni ile bir iki parti dışında seçime katılan bütün partiler meclise girmeyi başarmıştır. Ancak iki seçimde de hiçbir parti tek başına iktidar olacak kadar temsil hakkını elde edememiş ve böylece koalisyonlar dönemi yaşanmıştır. Bu seçimler sonucunda 1950-1960 yılları arasında yaşananların tersi olarak temsilde adalet sağlanmış ancak yönetimde istikrar sağlanamamıştır.

1980 sonrası uygulanan seçim sistemlerinin 1970-1980 yılları arasında yaşanan siyasi olumsuzluklara ve bunun sebebi olarak görülen koalisyon hükümetlerine tepki olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönem nispi temsil sistemine baraj uygulamaları getirilerek temsilde adalet değil de yönetimde istikrar amaçlanmıştır. Ancak 1995 yılında çevre barajının kaldırılması ile temsilde adaletin önündeki iki engelden biri kaldırılmıştır. %10'luk ülke barajı ise yürürlükte kalmaya devam etmektedir.

1983 genel seçiminde uygulanan çifte barajlı nispi temsil sistemi ile yönetimde istikrar amaçlanmıştır. 1983 ve 1987 genel seçimleri bu amaç doğrultusunda sonuçlanmıştır. İki barajlı seçim sistemi uygulanmasına rağmen 1991 seçim sonuçları ile tekrar koalisyonlar dönemi başlamıştır. 1995 ve 1999 genel seçimlerinde çok sayıda parti meclise girememiş, meclise girebilen partilerden hiç biri tek başına iktidar olacak kadar temsil hakkını elde edememiştir. Ancak bu seçimlerde, seçim kanunundaki bölge barajı kaldırıldığı için 1983, 1987 ve 1991 genel seçimlerine göre halkın iradesi meclise daha fazla yansımıştır. 2002 genel seçiminde halkın tercihi ile seçim sistemi birleşince yönetimde istikrarı sağlayacak bir seçim sonucu ortaya çıkmıştır. Seçim sonucunda halkın kullandığı oyların yaklaşık % 45'i meclis dışında kaldığı için temsilde adalet sağlanamamış ancak tek parti güçlü bir temsil hakkı ile iktidara geldiği için yönetimde istikrar sağlayan bir sonuç yaşanmıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Alkan, M. (1999). Türkiye'de seçimlerin kısa tarihi, 48-61.
<http://www.arsiv.setav.org/ups/dosya/10342.pdf>. (06.02.2016).
- Arslan, A. (2007). 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası Türkiye'nin siyasi yapısı. *Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11, 1-29.
- Bulut, S., 2009. "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19,73-90.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi (2002). *Cumhuriyet ansiklopedisi 1981-2000*, yayın kurulu: H. Ersel, A. Kuyaş, A. Oktay, M. Tunçay, IV. Cilt, III. baskı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). *Cumhuriyet ansiklopedisi, 1961-1980*, Yayın Kurulu:H. Ersel & A., Kuyaş, A. Oktay & M. Tunçay, III.Cilt, IV. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi, 1 Aralık 1987.

- Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1991.
- Çavdar, T. (2013), *Türkiye'nin demokrasi tarihi 1950'den günümüze*, (V.baskı), Ankara: İmge Yayınevi.
- Duman, D. & Sun İpekşen, S. (2013). Türkiye'de genel seçim kampanyaları (1950-2002), *Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 /7, 117-135.
- Eraslan, C., 2005. *Atatürk'ten sonra türkiye'nin iç politikası*, Türkiye Cumhuriyeti tarihi, C.II, Ankara: Atam Yayınları, 724.
- Erkmen, A. (2017). *Türkiye'de siyasi partilerin genel seçim propagandaları ve seçim sonrası faaliyetleri (1983-2007)*, I/II;II/II Cilt, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Fedayi, C. (2011). *Siyaset bilimi*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Haytoğlu, E, 2006. "İnönü döneminde Türkiye'de siyasal yaşam (1938- 1950)" *Yakın dönem Türk politik tarihi*, (ss.79-101), (S. İnan ve E. Haytoğlu Edit.), Ankara: Anı Yayıncılık Yayınları.
- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin siyasal hayatı; tarihsel, kuramsal ve karşılaştırmalı açıdan*, İstanbul:Doğan Kitap Yayınları,
<http://bianet.org/bianet/siyaset> (5.11.2017).
<http://www.memurlar.net/secim/genel> (13.04.2018)
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (13.04.2018)
<http://www.haberturk.com/secim> 2007. (10.12.2017).
- Hürriyet Gazetesi, 23 Temmuz 2007
- Kaynar, M. K. (2007). *Cumhuriyet dönemi siyasi partileri (1923-2006)*, (M. K. Kaynar Der.), Ankara: İmge Kitapevi.
- Köse, İ., (2014). Çok Partili Siyasal Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri, İletişim ve Diplomasi, *TC. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, S.3, Temmuz Aralık, Yıl 2*, 155-192.
- Milliyet Gazetesi, 6 Eylül 1987.
- Milliyet Gazetesi, 7 Eylül 1987.
- Milliyet Gazetesi, 8 Eylül 1987.
- Milliyet Gazetesi, 6 Mart 1999.
- Milliyet Gazetesi, 23 Temmuz 2007.
- Olgun, K. (2011). Türkiye'de cumhuriyetin ilanından 1950'ye genel seçim uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 79/ Mart, 1-35.
- Özkan, N. (2002). *Türkiyeden ve dünyadan örneklerle seçim kazandıran kampanyalar*, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Öztekin, A. (2003). *Siyaset bilimine giriş*, IV. baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Tekin, N.T. (1998). *Türkiye'de seçim propagandaları, 1908-1946*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul.
- Tuncer, E. (1996). *24 Aralık 1995 milletvekili genel seçimi sayısal ve siyasal değerlendirme*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Tuncer, E. (1999). *18 Nisan 1999 milletvekili genel seçimleri, sayısal ve siyasal değerlendirme*, Ankara: Türkiye Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Tuncer, E. (2002). *Osmanlıdan günümüze seçimler, siyasal ve sayısal değerlendirme, (1877-1999)*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

-
- Tuncer, E. (2003). *3 Kasım 2002 milletvekili genel seçimleri sayısal ve siyasal değerlendirme*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi 7. dönem 59. bileşim, (XXIV. Cilt), I. Toplantı: 39-48.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi,8. Dönem 40. Bileşim, 4. Toplantı, (XXIV. Cilt), 149-161.
- Türkiye Cumhuriyet Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı, *76. Bileşim*, (VI. Cilt), 2-7.
- Türkiye Cumhuriyet Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi 28. Bileşim: 92-152, *Türkiye Cumhuriyet Milli Güvenlik Konseyi*, *86. Bileşim*, (XVI. Cilt), 546.
- Türkiye Gazetesi, 4 Kasım 2002
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye'de asker ve siyaset*, (O. Türkay Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.
- Yıldırım, K. (2013). 1950- 2011 yılları arasında yapılan genel seçime yönelik seçmen davranışları üzerine bir araştırma. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *Bahar Dönemi*, 4,13-34.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modern Türkiye'nin tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları
-

JSS

GANN

P-ISSN: 1303-0094
E-ISSN: 2149-5459

